

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y.

I 8 2 1.

Ötödik esztendei Folyamat.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtogetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudomány), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapitanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírását magokban foglalják;
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által íratott újabb könyveknek, 's műveknek esmértetései és vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's Mesterségek' előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
 - III. Tudománybeli Jelentések: megtzáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, tudománybeli kérdések, kérelmek, új művek, új könyvek 's t. e' félek eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

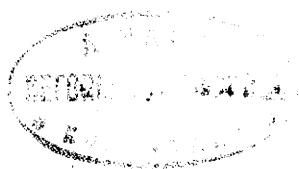
I. KÖTET.

Deák *Petőfi*

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

1. 2

I. Ért e k e z é s e k.

Spártának Polgári alkotmányáról és Törvényeiről.

A' természet' szent törvényein épülő háznépi öszszeköttetésben kereshetjük az emberi társaságoknak legelső magvát. Ezekből szaporodás által lettek Nemzetségek, mellyek eggyesülvén, egész nagy nemzetekbe forradtak össze. — Valamint tehát az eggyes háznépeknek a' férjben és az Atyában, a' nemzetségeknek az Öregekben természetes fejek vagyon és mindég volt; úgy a' nemzeteknél is a' nagyobb erő, tehetség, bátorság és ügyesség némelly eggyeseknek ember társaikra nagyobb befolyást szerzett, kivált az emberiség' ártatlan tsetsemő korában. Az egész nemzet önkényt ezeknek akaratajára hajlik és az Elöljárókból észrevehetetlenül Uralkodók, Fejedelmek lesznek a), még minekelőtte a' társasági élet és annak viszonos kötelességei voltakép' kifejtődtek, — és a' Gyermekek emberek természeti szabadságok' fentartásáról gondoskodhattak volna. A' Fejedelemségek tehát eredetökre nézve sokkal régiebbek a' szabad köztársaságoknál b), a' mint ezt bizonyítják az emberi nem-

a) Polybius VI. 4.

b) A' régiek, különösen Aristoteles (Polit. III. 7.) a' köztársaságoknak három fő nemét, a' Monarkhiát, Aristokrátiát és Demokrátiát állapítván meg; ezen felosztás, mellyben az Uralkodás módja, és így a'

zet' legrégibb történetei, hol minden nemzetnél, minden városban, majd semmi kifogás nélkül Fejedelmekre, Királyokra találunk a), a' nélkül hogy azoknak hatalma törvények által körül írva, meghatározva lett volna. Szabad köztársaságok' támadhatására, az uralkodók önkényének bizonyos korlátok közzé szorítására szükségeskép' megkívántatik, hogy az embereknek a' társaság tzeljáról, annak hasznairól tisztább képzetek legyenek; hogy a' Fejedelmek észrevehetetlenül nyert hatalmokkal visszaéljenek, ez által alattvalóikat természetesen igazzaikra figyelmetesekké tegyék.

A' városi élet mozditja elő főként a' nemzetek' műveltségét; az új képzetek itt erednek, itt terjesztetnek legkönnyebben; ez egyesíti leginkább az egyes emberek' erejét; ez vezetheti azt leghamarább egy közös pont felé, és így az önkény' hatalmának megtörésére is. Ezért találjuk a' szabadságnak és a' szabad köztársaságok-

külső forma vétetik talpkövvül, közönségesen elfogadott és az újabb időkig szokásban volt. Kant (vom ewigen Frieden 23. l.) a' dolgon változást tett, a' nép, vagy nemzet állapotját, következéskép' a' materiát vévén sinor-mértékül. Ezen új Filozofus szerint a' köztársaságok kétfélék vagy olyanok, a' hol a' nép nem csak a' végrehajtásból, hanem a' törvényadásból is egészen kivágyon rekesztve (önkényes Uralkodás, Autokrátia), vagy olyanok, melyekben a' nép legalább a' törvényadásban részt veszen, akármi módon történjék az meg (szabad köztársaság, res publica) Heeren. (Ideen über die Politik u. s. w. der Völker der alten Welt. Bétsi kiad. I. 314. és 469. l.) ezen állapon építve, harmadik osztálynak a' Despotiát is felveszi, az autokrátiától abban különböztetvén meg, hogy itt a' lakosoknak személyes szabadság, különös akaratjuk' szabad gyakorlása engedtetik, amott pedig ettől is megvagynak fosztva. De ezek szerint is a' Despotia csak az autokrátiának egyik neme, valamint hogy a' Respublicában is különböző alosztályok képzeltehetnek. Mi itt a' szabad köztársaságokon a' Kant' és Heeren' Respublicáit értjük.

a) Aristot. Polit. I. 2.

nak legelső tsiráját a' városokban; ezért szemléljük a' szinte tsupa városokból össze rakott Görög Országban a) a' legtöbb és szinte a' legelső szabad Köztársaságokat b). A' régibb időkben itt nem folytattak olly nagyobb közönséges háborúk, mellyek egyes Városoknak a' többiek felett elsőséget tulajdoníthattak volna c). A' pénzbeli gazdagság, a' szabad köztársaságok legveszedelmesb mótelye, tsak későbbre és minenkutánna a' szabadság szerctete a' Görögök szívében mély gyökereket vert volna, kezde némelly városokra nagyobb fényt borítani, a' hajókázás és kereskedés által d).

A' Polgári alkotmányok kimeríthetetlen Tudományának practica történeteire nézve tehát egy Ország sem vonhatja figyelmünket olly annyira magára, mint az olly sok tekintetekben nevezetes Görög Ország; különösen annak két első köztársaságai Spárta és Athéne. De ezek között is az emberi nemzetnek, mint egy nagy egésznek évről évre változó gondolkozása módját, annak előmenetelét, vagy hátrálását szorgalmasan szemlélő történetíróra, nézve a' vizsgálat sokkal inkább megérdemli az első, mind régisége e), mind pedig azon különös talpkövek miatt, mellyeken épül mesterséges alkotmánya.

a) A' Görögöknél a' Város és Köztársaság olly rokon képzetek voltak, hogy a' kettőt tsak az egy πόλις szóval fejezték ki.

b) A' szép Hellász szabad lakossai minden uralkodót τύραννονnak tartottak és neveztek.

c) Thucydides I. 15.

d) Thucyd. I. 13.

e) Xenophon de Repub. Laec. 10.

Spártának már Lykurgos előtt is voltak törvényei, de ezek egész Görög Országban legroszszabba knak tartattak a); ő volt tehát a' Spártai alkotmány' valóságos szerkeztetője, jöllehet nékie a' régiből is sokat felkelle venni, követői pedig az ő törvényeit némelly részben megváltoztatni, a' környülállások által kényszerítettek b). De valamint Lykurgosnak életéről, úgy annak Törvényadásáról is tsak bizonytalan tudósítások szállottak reánk c). Következőleg tsak hozzá vetve mondhatjuk meg, mit lehet a' Spártai alkotmányból első szerzőjének, mit a' legrégebb, mit a' később időknek tulajdonítani. Ezt mindazáltal mindég szemünk előtt tartanunk szükséges, a' hihetőségig megfejtenuk szent kötelességünk, ha ezen nagy elme, és annak mesterséges műve eránt igazságtalanok lenni nem akarunk. Valamint még is az emberi elme tsak lassan léphet elő minden esméretekben, úgy Lykurgos sem szedhette szép alkotmányának állapjait magából; sokat költsönözött ő a' Krétajaktól d). és némellyeket talám az Egyiptomiaktól is e); hogy mindazáltal a' Spártai alkotmány tsak az Athénébelinek lenyomása lett volna,

a) Herodotus I. 65.

b) Ha Thukydides (I. 18.) azt látszik állítani, hogy a' Spártai alkotmány Lykurgostól fogva nem változott, úgy természetesen tsak a' tetemes változásokról szólhat.

c) Plutarchus in Lycurgo vers. Xilandri p. 86.

d) Herod. I. 65. Pausanias III. ed. Xilandri p. 161. és több mások. Polybios ugyan (VI. 43. 44. és 45.) a' Krétai alkotmányt a' Spártaiival össze hasonlítván, több különbségeket számlál elő; Aristotelesnek mindazáltal állaposabb össze hasonlításából (Polit. II. 10.) kitészik, hogy ezen különbség nem épen olly nagy, mint Polybios látszik azt vitatni.

e) Diodorus I, 98.

tsupán a' hazájáért buzgó Iso krates első hevében mondhatta a).

Hogy tehát Lykurgosnak törvény-adásáról helyes ítéletet tehessünk, mindenek felett egy futó tekintetet kell vetnünk Spártának előbbi állapotjára. Egy aszszonynak Anyai szeretete és a' mindenekre könnyen hajló Pythiának parantsolatja egyszerre két Királyokat adott ezen ki Városnak, Aristodemos kettős fiaiban, Proklesben és Euristhenesben 's ezeknek maradékaiban, kik az őseikről reájok szállott Gyűlölséget, elaludni nem engedték. b) Illy környü-lállások között a' népnek hatalma, a' Királyságának omladékain mind inkább inkább nevedett. Egy kettős, Királyság és a' nép zabolátlan uralkodása között hányáttatott a' kis köztársaság, és örökös partütések által martzangoltatott. c) Ezen Zenebonak, — mellyek a' szerentse jóságainak egyenetlen felosztását elősegítették és nagy reszint abból eredtek, a' hazaszeretet elölték és tökéletes polgári elgyengülést szültek, — Lykurgos idejében a' legnagyobb tetőre emelkedtek, úgy hogy ő maga kénytelen vala hazáját elhagyni d).

Sok jobb gondolkozású hazafiak átlátták, hogy a' megrögzött nyavalja' kiirtása tsak a' köztársaság' újjá születése, a' gonosz magvának erőszakos elfojtása által történhetik meg. De ezt tsak egy különös tehetségű ember viheti véghez. A' haza jobb része Lykurgosra vetette szemeit. Ki-is lett volna e' nevezetes munkára annál alkalmasabb, ki maga-is Királyi vérből származván,

a) In Panath. ed. Volf. p. 566.

b) Herod. VI. 52.

c) Thucyd. I. 18.

d) Plutar. in Lye. p. 39.

a' bűn mellett ajánlott Fejedelmi szék' megvetése, a' törvényes korona-Örökös' gyenge életének mesterséges megtartása és örökségében való helyheztetése a) által tántorithatatlan igazságszeretetének, nemes gondolkozása módjának nyilvános jeleit adta; számos utazásaiban pedig b) a' nagy miv elkészítésére megkivántató esméretek, iaspasztalásokat magának megszerzette. Lykurgos a' meghívást elfogadta, de a' végre hajtás, nehézségeit egyszerre átlátván, a' dologhoz a' legnagyobb vigyázattal fogott. Gondolatait több hazákkal közölte, a' köznépet egygy Thales nevű költő által, kit Krétából hozott magával, több énekekben előre elkészíttette; c) hozandó törvényeit a' Pythia által Istenieknek fogadtatta el; d) sőt hogy tzeljait annál bizonyósban elérhesse, erő-hatalomhoz is nyúlt, a' dolog végre hajtására meghatározott napon 30. felfegyverezett barátjait küldvén a' piatzra, hogy a' tsendeséget fen tartsák. Melly erőszakos lépésen Kharilaos, az egygyik Király, ki a' dologba nem volt avatva, megijedvén, a' Minerva templomába szaladott; de minekutánna a' tzel értésére esett volna, Lykurgost nehéz munkájában hiven segítette e) Illy előkészületek után egygy nemzetenél, melly ifiúságának első erejében volt, a' dolog szerentsés kimenetele nem leheté kétséges, kivált midön a' segítség olly szükséges, a' tzel olly szent volt.

A' Spártai köztársaság eddig a' monárkhia és Demokrácia szerentsetlen játéka volt. Ezen ket-

a) Plutar. in Lyc. p: 38.

b) Idem Ibid. p. 39.

c) Id. Ibid.

d) Herod. I: 65.

e) Plutar. in Lye. p. 91.

tős hatalmat, melly a' maga határai közzé szorítva veszedelmes nem lehet, Lakedémonnak új törvényadója továbbra-is meghagyta, de eggy harmadik által kívánta annak önkényét zabolázní. Igy eredett a' Plato által a) olly annyira ditsért *Senatus* vagy Öregek' tanátsa. Hogy ezen három különböző hatalmoknak igazzaik *Lykurgos'* törvényadása szerint, sőt a' később időkben-is miben állottak, szorosan meghatározunk nem lehet; mivel ez törvényeit (*Πῦρξα* Isteni rendelések) írásba nem foglalta, sőt azoknak felírását-is tilalmazta b) és e' részben a' Spártai alkotmány szüntelen változásoknak volt kitéve; de különben-is a' régibb történet írók az illy dolgok feljegyzését különös figyelemre érdemesnek nem tartották. A' kutfejeknek ezen tsekélysege és bizonytalan voltában lássuk mit mondhatunk egész bizonyossággal, mit gyanításképe' részben.

A' Királyok (*Ἀρχαγεταί*) mint felyebb látuk eggyszerre ketten voltak, és testveri módon eggyütt laktak. c) A' Heraklidák' két ágazataiból az elsőszülöttség szokott rendje szerint következtek egymásra; d) a' Herkules' vérének tisztasága bennök mindazáltal olly annyira megkivántatott, hogy idegen feleséget venni a' Királyoknak tilalmas volt, e) feleségeik magaviseletére pedig későbben az Ephorosok különösen

a) De leg. III. ed. Bip. p. 178.

b) *Plutarkhos* (in *Lyc.* p. 99.) ezt ditsérni láttatik, *Aristoteles* ellemben méltán kárhoztatja azt (*Polit.* II. 9.) mivel sok önkényes lépésre nyujt alkalmatosságot.

c) *Xenoph.* *Hellen.* V. 3. 20.

d) Kitétszik ez *Pausania* III. Könyvében a' Spártai Királyok Lajstromából.

e) *Plutar.* in *Agide* p. 212.

vigyáztak a) és azok, kiknek születése eránt kétség támadott, az uralkodásból egészszen ki-is rekesztettek. b) Mint az Ország' fejei a' köztársaságtól nyerték élelmöket, minden hozzájuk tartozandókkal együtt; c) mellyre nézve, legaláhb a' későbbi időkben, a' háborúban tett zsákmánynak hihetőleg harmad része őket illette; d) ezen kívül nékiek a' szomszéd városokban némelly szántó földek tulajdonitattak és némelly adók-is rendeltettek, úgy hogy szükségét ne szenvedjenek, de eggyyszer'smind a' pompás élet által el ne büszküljenek. e) Továbbá minden közönséges helyeken nékiek az elsőség megadatott; f) megjelenéskor mindenek (későbbre az Ephorosok kivételén) üléseikből felkeltek. g) Nem tsak a' Nép' Gyűléseiben hanem a' Tanátsban is volt szavak, a' hól ha magok nem jelenhettek meg a' Tanátso-sok közül legközelebb atyafiaik foglalták el helyökét, Herodotos szerént a' Király helyett két, magok nevében eggy votumat adván; h) honnan azt lehetne gyanítani, hogy a' Fejedelmeknek két votu'mok volta, ha az igazság szerető Thukydides nyilván nem mondana ellenkezőt; i), de talám össze eggyeztethetjük ezen két régi író, a' Spártai Fejedelmeknek az előlülőknek a' votumok egyformaságában engedni szokott elha-

a) Plato in Aleib. I. ed. Bip. p. 40.

b) Plutar. in Ages. p. 409.

c) Xenoph. de Rep. Laced. 13.

d) Polyb. II. 62.

e) Xenoph. de Rep. Laced. 13. Herod. VI. 57.

f) Herod. VI. 57.

g) Xenoph. de Rep. Laced. 15.

h) Herod. VI. 57.

i) Thucyd. I. 20.

tározást tulajdonítván a). Ezeken és némelly perek megítélésén, némelly hivatalok kinevezésén kívül b), a' Királyok hatalma szinte egyedül a' valóságos dolgokban és a' hadviselésben állott. Az elsőre nézve olly nagy befolyások volt mint-ha Istenek lettek volna c). Az Isteni Jövendölések őrzése és az ezek elhozására rendelt Pythiosok kinevezése őket illette d). Erre nézve könnyű volt nekik a' mindenre hajlandó Pythiának szentnek tartott szavait tulajdon hasznokra fordítani, a' mit hiven tettek is, a' mint ezt Spártának Oraculum mondásokkal előtött történetei nyilván bizonyítják.

De nem kevésbé nagy volt hatalmok a' hadviselésben is. Eleintén úgy látszik a' hadindítás egyedül tőlök függött e), későbbre mindazáltal tapasztaljuk, hogy ezen tárgyba nem csak a' Tanács és az Ephorosok hanem különösen a' Nép-Gyűlés is belé elegyedett, a' mint ezt alább bővebben kifejtjük. E'kép a' Királyok egygyetlen egy hatalmaktól, mellyel a' köztársaság kárára vissza élhettek, megfosztattak és Lykorgosnak a' Királyok' meghatározásában ejtett egygyetlen egy hibája, a' mennyibe azt neki lehet tulajdonítani, orvosoltatott. — A' Spártai köztársaság' részéről had indítván, a' seregeknek mindig a' Királyok voltak vezérei f); eleintén ugyan mind a' ketten, későbbre mindaz-

a) Annyival inkább mivel Thukydidesnek Görög magyarázója az említett helynél azt jegyzi meg, hogy a' Királyok egy votuma kettőnek erejével bírt.

b) Herod. VI. 57.

c) Xenoph. de Rep. Laced. 15.

d) Xenoph. et Herod. I. c.

e) Herod. VI. 56.

f) Xenoph. de Rep. Laced. 15.

által az egyiknek othon kelle maradni a), kivén ha a' szükség mind a' kettőnek a' tsata' mezején való jelenlétét kívánta b). Ekkor az ő hatalmok határtalan volt c); melléjek 100, később 300 test-örzők rendeltettek d), kik Lovasoknak (*ἵππειοι*) neveztettek e); a' tábor' és az ütközet' helyét ők határozzák meg, az idegen városok' követjeit ők fogadják el és szövetségeket ők kötnek f). De ezen nagy és szép szabadságok, mellyek a' hadviselésben szükséges Eggyiség elérését tzelozták, a' Spártai Oligarkháknak igen nagyoknak tetszetek. Tsak hamar az által kívánták azokat megszorítani, hogy a' vezérnek rendelt Királlyal két Ephorost g), vagy több haditanátsosokat (*Σύμβουλοι*) h) küldötték el, kik tetteire vigyázzanak. De a' mi több a' később időkben számos példákra találunk: hogy a' Királyok elmellőzésével más hazafiak vezérelték a' Spártai hadakat, különösen a' tengeri erőt i); sőt ezen utolsó ritkán volt a' Fejedelem keze alatt és a' midőn volt is, le kellett mondania a' szározon való vezérségről; tsak az eggy Agesilaos kötötte mind a' kettőt össze k). Egyébaránt ezen tengeri vezérek' hatalmának zabolázására tzelozott

a) Herod. V. 75.

b) Illy példa fordul elő Thucyd, V. 75.

c) Thucyd. IV. 17.

d) Hérod. VI. 56. et Dionis, Ant. Rom. ed. Sylburg. p. 87.

e) Thucyd. V. 72.

f) Xenoph. I. c. 13.

g) Id. ibid. et Helen. II. 4: 26.

b) Legelőször Agis alatt (XC. Olymp. 3. eszt.) küldettek 10 illy Tanatsosok (Thucyd. V. 63) Agesilaos pedig mind Ásiában, mind Egyiptomban 30-at vitt magával (Xenoph. Hellen. III. 4. 2. Plutar. in Lys, p. 125, et in Ages. p. 221.)

i) Erre tzeloz Arist. Polit. II. 9.

k) Plutar. in Ages. 416.

azon törvény, melly által megtiltatott, hogy ugyan azon egy hazafi kétszer ne lehessen a' tengeri erő Elöljárója a). Így kezdék kivált az Ephorosok a' királyi hatalmat, mellyet a' Spartai alkotmány' bölts szerzője, a' nép zabolátlanságának mérséklésére olly szépen akart, a' szükséges határok közzé szorítva, használni, mind jobban megrontani, úgy hogy végre hatalmoknak csak árnyéka maradt meg b), és szinte egyedül halálok után, az ekkor megadott tiszteletből c) lehetett észrevenni, hogy Királyok voltak. Egyébbaránt már az is, hogy a' Királyok a' törvények megtartását minden holnapban esküvéssel ígérték, az Ephorosok pedig a' nép nevében, annyiban a' mennyiben ezt teljesítik, hűséget fogadtak, d) a' bizodalmatlanságnak, a' köztársaság' szent kötelei, feloldozásának nyilvánosságos jele volt, és csak a' későbbi időknek tulajdonitathatik.

A' Tanács (Γερουσία), melly a' Királyokkal együtt 30. Tagokból állott e) egészen a' Lykurgos szerzeménye volt. Ez által ő a' Királyoknak bölts Tanácsadókat, a' Fejedelmek' hevének, a' nép zabolátlanságának hathatós mérséklőket kívánt szerezni. Ezért választottak annak tagjai a' hatvan esztendő meghaladott érdemes hazafiak közül, a' jó erkölts ez által jutalmaztatván meg f). Hogy pedig a' Népek ezen tiszteletre méltó öregekhez annál nagyobb bizodalma legyen,

a) Xenoph. Hellen. II. 1. 5. Plutar. in Lys. p. 125.

b) Plutar. in Cleom. p. 221.

c) Ezt hosszason leírja Herodotos (VI. 58.) említi Xenophon (de Rep. Laced. 15.)

d) Xenoph. l. c.

e) Herod. VI. 57. Plato de Leg. III. ed. Bip. p. 137. Pausanias III. p. 166. Plutar. in Lys. p. 92.

f) Plutar. ibid. p. 115. Aristot. Polit. II. 9.

ezeknek választása tölle függött a). Némelly erre rendelt hazafiak a' Gyűlés' helyétől nem messze egy különös szobába zárkoztak, a' honnan a' piatzra nem láttak ugyan, de a' nép zajgását jól halhatták. Ez után a' Tanácsosi hivatalra alkalmas férjfiak a' magok közt sors által meghatározott rendel megjelentek a' nép között, melly őket nagyobb, vagy kisebb kiáltással fogadta, a' mint őket jobban, vagy kevésbé kedvelte. Ez megesvén, az említett Birák, a' nélkül hogy a' megjelentek rendét tudták volna, meghatározzák, hogy közülök számszerént hanyadik fogadtatott a' legnagyobb örömmel, és az lép a' megüresedett hivatalba, a' néptől a' legnagyobb pompával vezetvén házához b). Aristoteles nem látszik ugyan egészen helybe hagyni, hogy a' Tanácsban illy elaggódott vénnek ülnek c). De egy mértékletesen és szüntelen testi gyakorlások között elő nemzetnél, a' millyenek a' Spártait esmérjük, 60. esztendő a' testet nem rontsolhatja, az elmét erejétől még nem foszthatja meg; és különben is, a' hadakozásra eggyaránt hajlandó Spártai Királyok' és nép' mérséklésére a' komoly vénség' hideg gondolkozása módja a' legalkalmasabb eszköz volt. Nagyobb okkal hibáztatja ugyan azon tudós d): hogy ezen hivatalt csak azok nyerhették el, kik magokat ez eránt jelentették, hogy a' Tanácsosok egész életek' idejére választattak és mind e' mellett tselekedeteikről számot adni nem tartoztak; melly utolsó a' tisztviselőket a' Népek' szabadságára nézve annál veszedelmesebbé teszi, mennél nagyobbak azok.

a) Aristot. Polit. IV. 9.

b) Plutar. in Lyc. p. 115.

c) Polit. II. 9.

d) Ibid.

Az öregeknek ezen Tanátsa Lykurgos által szép hatalommal ruháztatott fel. Ez volt tulajdonkép a köztársaság igazgatója a) Minden nevezetesebb, a köztársaságot illető tárgyakat ez fontolt meg, ez végezett úgy el, hogy az után minteggy már készen a Nép Gyűlése eleibe hozathassanak b) Különösen pedig a főben járó vétkek megítélése ezt illette és azért a hazafiak élete s halála Urának neveztetett; c) a Királyok ellen tett vádok megfontolása hasonlólag annak kötelességei közé tartozott d) minden tárgyak, votumok és azoknak többsége által határoztatván-el. e) A Tanátsnak ezen szép igazzai, mellyekben a Királyok-is, mint annak első tagjai részésültek, az Ephorosok nőtön növe hatalmuk mellett, sértetlen nem maradhatának és végre annyira megrontattak, hogy Spartának későbbi történeteiben ezen tiszteletre méltó gyülekezetnek majd semmi említését sem találjuk, a mint ezt alább bővebben kifejezni alkalmatosságunk leszen. —

A Lykurgos által meghagyott, vagy újonnan szerzett hatalmuk közül a Nép vagy on még hátra, melly különösen magára vonja figyelmünket. Ha ez alatt mindazáltal a szép Lakoniának minden Lakossait értenők, nagyon hibáznánk; ezeknek csak egy igen tsekély része vett a köztársaságot illető dolgok elintézésében részt; a többek a polgári szabadságra nézve semmi tekintetbe sem vétettek. A Spartai köztársaság

a) Polyb. VI. 43.

b) Plutar. in Lye. p. 93. in Agide. p. 212.

c) Plutar. in Lyc. p. 115. Aristot. Polit. III. 1. Xenoph. de Rep. Laced. 10.

d) Pausan. III. p. 166.

e) Id. ibid. et Herod. VI. 57.

lakossai, a' mennyire a' dolgot kinyomozhatjuk, három fő osztályokból állottak. Voltak szolgák, mezei lakosok és Városi polgárok

A' Szolgák a' meghódolt Helos várossá-
ról közönségesebben Helotoknak-is (Ἑλωτοί)
neveztek. Ezek Lykurgos idejében kevesebb számmal voltak és kevesbé-is nyomatattak; a' Földmivelés volt főkötelességök a) és Plutarkhos szerint gazdáiknak csak valamely bizonyos bért tartoztak az általok használt föld fejében fizetni. b) Egyébbbaránt voltak a' köztársaságnak-is Heloti, kik különböző munkákra fordították. c) Ezen minden polgári jussoktól és még a' személyes szabadságtól is megfosztott szolgák állapotja sokkal szánakozásra méltóbb lett, midőn magokat a' Messeniajakkal eggyesítvén, Uraikat magokra haragitották d) és a' szolgaságra ítelt Messeniajak által e) számok nagyon nevelkedvén, a' köztársaságra nézve félelmesebbek kezdenek lenni. Tűrhetetlen állapotjuk miatt nem tudálhatjuk, ha minden alkalmatossággal természeti szabadságoknak vissza nyeresére törekedtek. f) Melly természetes ügyekezet újabb meg újabb aggodásba hozta, mind inkább inkább fel ingerelte a' Spártáját, g) Nints olly kegyetlenség, mellyet a' Spártai köztársaság ezen szerentsétlen teremtések ellen elkövetni szabadnak ne vélt volna; és hogy ezeknek valamely igazságos szint adhasson, némellyek állítása

a) Aristot. Polit. II. 10.

b) Plutar. in Lyc. p. 113. hasonlót mond Athenéos XIV. 21.

c) Strabo VIII. vers Xilaudri p. 242. Pausan. III. p. 201.

d) Plutar. in Lyc. p. 118.

e) Pausan. IV. p. 259.

f) Aristot. Polit. II. 9. 10.

g) Thucyd. IV. 80.

szerént az Ephorosok, választásokhoz mindjárt háborút tartoztak ellenök kikiáltani. a) Ha elhalgatjuk-is azt: 'hogya azoknak vagyonok nem volt, hogy öket megrészegítvén, velek buja dalokat énekeltettek a' részegségnek Gyermekeik által leendő megutáltatására, b) hogy ruházatjuk, életek módja meg volt határozva, és ha ezt által hágták halállal büntettek, hogy minden esztendőben minden ok nélkül közönségesen megvertettek, szolgálai állapotjukra e'kép emlékeztetvén; c) egy szóval hogy minden szolgák között a' legnagyobb szolgaságban sinlődtek; d) — ha mondom mind ezeket elmellőznők-is, kinek emberi szíve nem borzad-fel, midőn azon két ezer Helotok' szomorú történetét olvassa, kik a' Peloponosi háborúban. olly álnokul veszték-el. e) Pedig ez még tsekélység a' Kryptia nevű törvény megfoghatatlan kegyetlenségéhez képest. E' szerént a' leg bátrabb ifiak egygy törrel felfegyverkezve, és több napokra való eleséget vivén magokkal, kiküldettek: hogy nappal elrejtvén magokat, éjjel az után, vagy a' mezőn találkozó fegyvertelen Helotokat minden különbség nélkül leöldössék f). Midőn az emberiség legszentebb törvényeit egy szabadságával büszkélkedő, 's sokaktól és sok részben méltán ditsért, magasztalt nemzet által e'kép a' porba tapodni látjuk, szívünk méltó keserőséggel telik el és az emberi méltóság megfertőztetését féltve, örömet kétkednénk az előadás valóságán, ha az több hiteles

a) Plutar. in Lyc. 118.

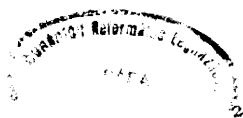
b) Id. ibid. et in Demetr. p. 24.

c) Athen. XIV. 21.

d) Plutar. in Lyc. p. 118.

e) Thucyd. IV. 80.

f) Plutar. in Lyc. 117.

írók bizonyítása által kétségen kívül nem volna téve. Azt mindazáltal hogy Lykurgos szép alkotmányát, ilyen minden emberi érzést sértő otsmány Intézetekkel nem undokította-meg és hogy azok eggy később kornak, a' Spártai alkotmány' megromlásának idétlen szüleményei Plutarkhoz nak örömet elhiszszük, ha Aristoteles-sel ellenkezni is kénytelenitetnénk. a)

Igy nevelt Spárta tulajdon kebelében veszedelmes ellenségeket, kik ellen még leg nagyobb vetelkedő-társától Athenétől-is kénytelen volt segítséget kérni; b) és mind e' mellett-is nem ártallotta őket háború idejében az őket üldöző haza mellett fegyverbe szollítani és örökös veszélynek kitett életeket a' háború veszedelmének-is kitenni. c) Ha ezen holdogtalan áldozatok' siralmas állapotját megfontoljuk, eléggé nem tsudálkozhatunk, hogy nagy számok mellett d) és a' köztársaság által gyakran önkényt felfegyverkeztetvén, a' Spártai köztársaságnak mindjárt eleintén véget nem vetettek. Ezen megfoghatatlan tüenményt főként az által lehet megmagyarázni, hogy a' Lakédémoni uralkodás a' félelem mellett a' megszabadulás' fényes reménysége által is ügyekezett őket az engedelmisségben megtartani. Mert ugyan-is, jóllehet a' régibb időkben a' Szolgák felszabadítása tilalmas volt; e) ugy még-is ezen törvény' keménysége később időkben enyhítettett, és a' Helotok előtt több ú-

a) Idem ibid. p. 118.

b) Thucyd. V. 23.

c) Igy a' Plataeai ütközetben minden Spártával hét Helot volt és így 5 ezerral 35. ezer (Herod. IX. 27.) így vitt Ayesilaos Asiába két ezeret magával (Xenoph. Hellen. III. 4. 2).

d) Thucyd. VIII. 40.

e) Strabo VIII. p. 241.

tak nyíltak fel mellyeken természetes szabadságokat vissza nyerhették. Sokaknak Gyermekeik szabad Spártai Gazdáiknak Gyermekeikkel neveltetvén, a' Szolgaság járma alól már ez által felmentettek. Illy szabadosok (Μόλωναο, Μότακας) voltak eleintén Lysander, Kalikratidas és Gylippos a) mintha a' sors maga a' Spártajak' értésére akarta volna adni, hogy a' hasznos emberek nem csak szabadoktól születtenek, Gyakran volt a' szabadság a' vitézségnek jutalma, így tudjuk hogy a' Brasidas alatt vitézkedett Helotok szabadosokká (Νεοδαμῶδες vagy Ἠλευθερωμένοι) tétettek b) sőt későbbre Kleomenes alatt pénzel vásárlott szabadságnak példájára is találunk. c) Az illy szabadosok mind az által még nem voltak hazafiak, hanem idővel azok lehettek; de a' Messzeniai háború alatt, a' hazafiak száma megapadván, számos Helotok egyenesen - is felfogadtattak a' hazafiak közzé (Ἐπεινακτοί) d)

A' Mezei lakosok vagy Vidékiek, (Περίοικοι) kik néha a' Lakedémonbeliek' nevezete alatt a' tulajdonkép való Spártajak ellenibe tétetnek, e) valamivel jobb állapotban voltak a' Helotoknál és azért büntetésül gyakran ezeknek sorsára is jutottak, a' mint ezt felelyebb a' Messzeniajak példájából látók. Ezen állapot mind az által a' személyes szabadságokra nézve igen sokat nem különbözhetett és azért a' régi íróknál a' Vidékiek többször fordul-

a) Athen. VI. 20. Aelian. XII. 43.?

b) Thucyd. V. 34.

c) Plutar. in Oecon p. 240.

d) Theopompus ap. Athen. VI. 20.

e) Herod. VII. 243. Xenoph. Hellen. VI. 4. 15. Diodor. XI. 4. 's a' t.

nak elő a' Helotok nevezete alatt a) Ezen környülállás az erántok való vizsgálódást nagyon nehezíti ugyan, de innen eggy érdemes hazánkfíával azt következtetni, hogy a' későbbi időkben, a' Spártai alkotmány megromlásával, minden vidéki lakosok a' Helotok szomorú sorsára jutottak b) igen nagy merészség volna. Mert ugyan is azon kívül hogy Herodotos, ki szinte 400. esztendővel élt Lykurgos után a' Spartajaktól a' Lakodemobélieken, vagy szomszédokat ezektől pedig a' Helotokat nyilván megkülömbözteti; c) az is bizonyos, hogy Lykurgos ezeknek számára a' Lakoniai szántóföldekből 30,000. nyilakat rendelt d) a' szerentsétlen Agis pedig, Spartának régi állapotját helyre akarván állítani 15,000-ret akart adni. e) Volt tehát a' vidéki lakosoknak valamely tulajdon birtokok, a' mit a' Helotokról nem gyanithatunk. Hogy mindazáltal ezen nyilak a' Spartajakénál rosszszabbak és talám kisebbek is voltak, úgy hogy abból alig élhettek bizonyítja Isokrates f), még azt is utánna vetvén, hogy ezen szomszédoknak állapotja, az Athenebeli Zsellérekénél (Μετοικοί vagy Ζυγοικοί) — kikiről tudjuk hogy minden polgári igazsággal éltek, de a' hivatalok és tisztse-

a) Dioderos (XI. 84.) azt mondja hogy a' Peloponesosi háborúban sok Helotok pártütések miatt szolgaságra ítéltek; ha itt Helotok alatt nem vidéki lakosokat ért, a' dolgot nem lehet megmagyarázni, mert szolgákat, mint a' Helotok voltak, szolgasággal nem lehet büntetni.

b) Christiani Engel Comment. de Rep. Milit. Gottingae. 1790. p. 20.

c) Herod. VI. 68. IX. 13. 28.

d) Plutar. in Lyc. p. 94.

e) Id. in Agid. p. 210.

f) Panath. p. 580.

gek' viselésére alkalmatlanok voltak, — sokkal rosszabb volt, mivel a' haza mellett hartzolni kénytelenítettek és még is semmi személyes szabadsággal nem bírtak. Ezen kevésből is a' mit a' vidéki lakosokról, és azoknak állapotjáról melly a' később időkben a' Spártai veszedelmes Oligárhia bővebb kifejtődésével még sokkal szerentsételeőbb lehetett, mint Lykurgos idejében volt, — tudhatunk, eléggé kitetszik, hogy ne kiek a' köztársaság dolgainak elintézésében aligha volt befolyások.

Egyedül a' tulajdonkép való Spartajak (το καίκαρος, vagy το όπλιτικόν Σπαρτιατικόν) vettek ebben részt. Mind azt tehát, a' mit a' Spartai népről eddig mondottunk, vagy ez után mondunk; mind azt, a' mit a' Spártai polgárokról a' régi íróknál olvasunk, csak ezekről érthetjük. Ezeknek száma pedig soha sem volt igen nagy; jóllehet Lykurgos és követői a' hazafiak szaporodását nem csak a' vén ifjú legények megbüntetése a) a' több gyermekeket nemző polgárok megjutalmaztatása b), hanem

a) Ezek a' Leányok testi gyakorlásainál nem lehettek jelen, az öregeknek adni szokott tisztelettől megfosztattak, sőt mezitelenül es magok ellen készített énekeket danolva az útzákra hajtattván, közönséges tsúfságnak tétettek ki, és némelly üdnepek' alkalmatosságával az aszszonyok által megalatsonyító ütésekkel illettettek. Esméretes Derkylidásnak, egy nevezetes hadi vezérnek története. Ez előtt idős korában egy Spártai ifjú a' bevett szokás szerint felkelni nem akarván, azt adta okául annak nintsenek Gyermekei, kik nékie is idővel ezen tiszteletet megtegyék. Plutar. in Lyc. p. 102. Clearchus ap. Athen. XIII. 1. Ha Plutarkhos ezen törvényt egyenesen Lykurgosnak nem tulajdonítaná, azt méltán gondolhatnók később eredetűnek, mert Lysias szerint ezen törvényadó, valaki nekik a' nötelenség' törvényes megbüntetését javasolván, azt mondotta: nagy teher a' feleség ap. Stobaeum ed. Gesner. p. 421.

b) A' ki három fiát nemzett a' katonaságtól, a' ki négyet minden tehertől ment volt. Arist. Polit. II. 9. Aelian. VI. 6.

a' házasság törés törvényes megengedése által is kívánták előmozdítani a); a' régibb időkben pedig a' hazafiak közzé számos idegenek is vétettek fel b). Az Irók eleintén kilentz c) az után nyolcz ezerről d) emlékeznek, hogy pedig tiz ezernél többen lettek volna e), sehöl sem olvassuk, jóllehet némelly népesebb Spártai Gyarmatok, mint Parentium, Kuidos's a' t. arra látszanak mutatni, hogy néha igen nagyon megsza-
porodván, a' felesleg valók kénytelenek voltak új Lakhelyet keresni. Ezeknek száma mindazáltal idővel annyira megapadott, hogy Aristoteles idejében alig volt ezer f), Agis alatt pedig tsak het száz találkozott g). Ezen tsudálkozásra méltó tüneménynek fő okát, a' szüntelen folytatott háborúkon kívül, mellyek számos hazafiaknak, mint a' tulajdonkép való katonáknak életében kerültek h), kereshetjük a' birtok egyenlő felosztásának eltörlésében, és a' polgárok' nagyobb számának elszegényedésében, eggy különös törvény által mind azok, kik a' közös ebédre megkívántató természetmények mennyiségét megszerezni nem tud-

a) Erről alább bővebben. Legyen itten elég az Olvasót a' Messeniai háborúra emlékeztetni; midőn a' hazafiak több esztendőig távol lévén, hogy az új szülöttek' száma meg ne fogyjon az ifjabbak haza küldöttek, hogy a' házassági össze köttetetésre semmi tekintet sem véven, a' hazát egészséges gyermekekkel megajándékozni ügyekezzenek. Strabo, 21. p. 175. Justinus III. 4.

b) Aristot. Politic. II. 9.

c) Plutar, in Lyc. p. 94.

d) Herod. VII. 234.

e) Aristot. Polit. II. 9.

f) Id. ibid.

g) Plutar. in Agid. p. 208.

h) Így Thermopylánál 300. Spártai öletett-meg (Herod. VII. 206. Leuktránál 400. (Xenoph. Hellen. VI. 4. 16.) melly nagy, melly érezhető veszteség olly kevés számú hazafiak között.

tak és azért ebben részt nem vehettek, a' köztársaság igazgatásából és így a' polgársághól kirekesztetvén i). Ezen tsekély számú hazafiak, kiket egy Frantzia író elmésen a' Spartai Nemességnek nevez b), a' legnagyobb szabadságokkal bírtak, úgy hogy minden szabad Görögök között a' legszabadabbaknak tartattak c), de eggyyszer'smind a' hazának és törvényeknek valóságos rabszolgái voltak. Gyermekeiségüket elhagyván egész elaggódott vénségöklig életüket a' hazának áldozni tartoztak. Katonaság, a' hazának védelme volt minden Spártai megélemedett hazafinak, míg az idő által meg nem gyengült teste megengedte, legfőbb szent kötelessége, de e' mellett a' Nép' Gyűlésében megjelenhetvén, eggyyszer'smind alkalmatosság nyújtott arra is, hogy hazájának javán tanátsa által is munkálkodjon, annak boldogságát előmozdítssa. A' hadi munkára pedig az esztendők sulya miatt többé alkalmatos nem lévén, a' mennyire maga viselete által azt megérdemlette és polgár társainak bizodalját megtudta nyerni egy új, az előbbeninél nem kevésbé szép pálya nyílt-fel előtte a' Tanátsban, hol munkás életének hátralévő részét kirekesztőleg a' kedves haza' igazgatásának szentelhette.

A' Nép Gyűlésben (Ἐκκλησία) c), melly minket itten közelebbről illet, minden megélemedett 30. esztendőt meghaladott Spartainak volt szava d). De a' köznépek a' zabolát-

a) Arist. Polit. II. 9.

b) De Paucis Philosophische Untersuchung über die Griechen übers. von Prof. Villlaume Berlin 1789.

c) Plutar. in Lyc. p. 118.

d) A' Peloponesusi háború előtt tartott Gyűlést szépen leírja Thucyd. I. 87.

e) Plutar. in Lyc. p. 113.

lanságra hajló elméjét esmervén, és minden rendtelenséget elkerülni akarván, már Lykurgos azt határozta meg, hogy a' nép eleibe megvívás végett csak a' Királyok és a' Tanács terjesztessék a' tárgyakat, és csak ezekről legyen szabad tanátskozni a); sőt ugyan ezen főbb hatalmaktól látszott függeni annak meghatározása is, hogy a' néphez kiszólhasson b). A' nép mind e' mellett is hatalmát mind inkább terjesztvén, Polydoros és Theopompos Királyok olly törvényt tudtak eszközteni, hogy a' népnek veszedelmes végzéseit a' Királyok és a' Tanács a' Népgyűlésének felbontása által akadályoztathassák c). Ezen gondatlan lépés, melly a' nép' hatalmának megrontására tézelt, a' Királyok' és a' Tanács tekintetének úgy látszik nem keveset ártott, és a' népnek hathatós ösztönül szolgálhatott arra, hogy az Ephorosokat a' Királyok' és a' Tanács hatalmának megrontásában hiven segítsék.

Egész bizonyossággal meghatározni nem lehet, melly tárgyaknak kellett szükségesképen a' Népgyűlés d) eleibe jönni, annyit mindazáltal tapasztalunk, hogy a' nevezetesebb igazgatásbeli dolgok a' néppel közöltettek, kivált a' később időkben szinte minden kifogás nélkül. Így gya-

a) Id. ibid. p. 93.

b) Aeskhines szerint (in Timarcho) egy nevezetes Beszélő erköltstelen élete módja miatt a' népgyűlésből a' Tanács által kergettetett el.

c) Plutar. in Lyc. p. 93.

d) Ezen Népgyűléseket meg kell különböztetni a' Spártai hadi társak' Gyűlésétől, melyben minden szövetséges nemzetek megjelentek, és a' mellynek Thukydidesnél és Xenophonnál számos példaira akadunk. Ez ide nem tartozik, mi csak a' Spártai köztársaság különös Gyűléséről szólhatunk, melyet Xenophon (Hellen III. 3. 8. kis Gyűlésnek nevez) (μικρα ἐκκλησία) az előbbenitől való megkülönböztetésére,

nithatjuk egész bizonyossággal, hogy a' Királyok' egymásra következésök körül kérdés támadván, azt a' nép határozta el; Agesilaos ugyan is testvérének Agisnak halála után, a' nép által választott Királynak, Leotykhidás, az Agis' fia elmellőztetvén, mivel törvényes születése eránt némelly kétségek támadtak a). — Továbbá úgy látszik hogy a' törvényadásból a' Népgyűlése soha sem rekesztetett-ki. Így az ezüst pénzről hozott veszedelmes törvény Lysander alatt a' Népgyűlésben készült b); Agesilaos a' Leuktrai ütközet után, az ütközetből megszökött hazafiak ellen divatban lévő törvény erejét ezen napra felakarván függeszteni, a' népet öszszegyűjtette c), és Agis a' Lykurgos törvényeinek új életet akarván adni, az egész dolgot a' Nép eleibe hozta d). — Hogy a' Tanács választása a' népet illette felyebb említettük, hasonlót lehet gyanitanunk a' több nevezetesebb hivatalokról is e). — Végre azt vesszük észre a' régi íróknál, hogy a' had indítás legalább a' később időkben a' népgyűlésében végeztetett-el f), és a' szövetségek ottan köttek g); hogy pedig a' békességek mindég a' Nép által köttek nyilván bizonyítja Plutarkhos h). Nagyok és szépek voltak a' Spártai népnek igazsai mind a' törvény-

a) Plutar. in Lysan. 125, Xenoph. in Ages init.

b) Plutar. in Lysand. p. 119.

c) Idem in Ages. p. 434.

d) Id. in Agid. p. 202. et seq.

e) Justinus III. 3. ezt nyilván állítja.

f) A' Peloponesosiról bizonyítja ezt Thukydides I. 87. az Asiai-ról Plutarkhoz in Ages. p. 411.

g) Thucyd. I. 77. Azért kezdődtek minden illy kötések ezen szavakkal: *δοκεῖ τα ἐκκλησία τῶν Λακεδαιμονίων.*

h) In Ages. p. 415.

adásra, mind a' végrehajtásra nézve, de az ítélet tételbe soha sem elegyedett mint az Athenébenli a). A' népgyűlésnek, mellyben minden nem votumokhanem felkiáltás által végeztetett-el, b) ezen hataimát még magok a' mindenható Ephorosok sem bátorkodták kissebbíteni, sőt mind inkább inkább nevelni ügyekeztek, a' néptől nyervén minden erejeket és ez által magoknak, mint a' nép képviselőinek, befolyását öregbitvén.

Az Ephorosoknak ezen nevezetes hivatalnak, mellyről már eddig is olly sok alkalmatosságunk volt szólni, behozását Herodotos c) Xenophon d) és Plató e) Lykurgosnak látszanak ugyan tulajdonítani és ezen véleményyt még az-is erősíti: hogy Kretában, a' Spártai törvény adó legfőbb követő példázatjában, eggy egészszen hasonló hivatal találkozott a' Kosmosok nevezete alatt; f) Aristoteles g) mind az által és Plutarkhos, h) két igen hiteles írók, olly nyilvánágosan állítják, hogy ezen veszedelmes tisztség 130 esztendővel későbbre, Theopompos alatt állítatott-fel, hogy azt kétségbe hoznunk nem lehet. Theopomposnak ezen újításban, nem a' királyság megszorítása, hanem a' köznép' bizodalmanak, mellyet talán a' Népgyűlés hatalmát kissebitő felyebb említett törvénye által vesztett volt el, visszanyerése és így a' Királyi hatalom' megerősítése volt fő irá-

a) Aristot. Polit. II. 11.

b) Plutar. in Lyc. p. 113. Thucyd. I. 87.

c) I. 65.

d) de Rep. Laced. 7.

e) Epist. 8.

f) Aristot. Polit. II. 10.

g) Id. ibid. V. 11.

h) Plutar. in Lyc. p. 93.

nya. Mellyre nézve Felesége szemrehányólag kérdezvén tőle : hogy miért kívánna Gyermekeinek kisebb hatalmat áltengedni, mint Eleiről szállott reája? azt felelte: „sőt inkább ezeknek hatalmát neveltem, midőn annak nagyobb tartósságot szereztem” a) Ezekhez képest, ha mindjárt Kleomenesnek elhihetjük-is, hogy a’ Messzeniai haborúbau a’ királyok’ távolléte adott volna ezen új hatalom szerzésére legelőször alkalmatosságot; úgy még-is az említett Fejedelemmel ebből nem következtethetjük, hogy ő nekik eleintén tsupán a’ Királyok távollétében lett volna szavok a’ köztársaság igazgatására nézve. b) — A’ két királyok, a’ Tanács, és a’ Nép között az igazgatásbeli tárgyak különböző természetök szerint nem lévén Lykurgos által helyesen felosztva, nem sokára visszavonásoknak kellett eredni; mind egyik tulajdon hatalmát a’ másik kárával kívánván terjeszteni. Ez által a’ Lykurgos törvényeinek további megmaradhatása kétséges lett. Ezen veszedelmet kellett volna az Ephorosoknak elhárítani; ez lett volt valóságos rendeltetésök. — A’ minthogy a’ különböző hatalmok, sőt még a’ két Királyok között támadott egyenetlenségek’ eligazítása-is őket illette c) és ők a’ törvények örjeinek tartattak. d)

Nagy volt tehát az Ephorosok’ hatalma mindjárt eleintén-is, de az által nem kevésbé mérsékeltetett, hogy eggyiszerre öten voltak e) és ezek-is minden esztendőben újra választattak. f)

a) Arist. et Plutar. l. c.

b) Plutar. in Cleom. p. 229.

c) Plutar. in Agid. p. 212.

d) Pausan III. p. 179.

e) Arist. Polit. II. 10. Xenoph. in Áges. Pausan. l. c. Polyb. IV. 22.

f) Plutar. in Áges. p. 409.

Ezen környüállások mind az által csak kevés ideig szoríthatták határtalan nagyra vagyásokat a' kimért korlátok közzé. A' Királyi házokban megörögzött egyenetlenség, a' Tanáts gyengesége ezen hatalmakot az ellentállásra alkalmatlanokká tette; a' nép pedig őket a' királyok' és a' tanáts' hatalmának megrontásában inkább segítette, mint akadályoztatta, mert ugyan is az Ephorosi hivatalra a' Spartajak közül akarmellyik-is kifogás nélkül alkalmas lévén, a) minden hazafi bennök tulajdon személyének képviselőjét tekintette, hatalmoknak terjesztésében tulajdon hasznainak előmozdítását szemlélte. E' kép' ezen veszedelmes tisztség befolyását mind inkább terjesztette, még végre minden hatalmat magának tulajdonítván, b) határtalan önkénnyel igazgatta az egész köztársaságot. c) A' Királyoknak nem csak vezéri hatalmát szorították-meg, a' mint felyebb látók hanem a' Vallásos dolgokban is melly őket kikötőleg illette, belé avatkoztak különböző áldozatokat tévén d) és tulajdon hasznokra jövendölgetvén-is, e) A' Tanátsnak, mellyben azon kívül-is ülést tudtak magoknak szerezni, f) befolyását-is nem kevésbé kissebbitették midőn magoknak azon veszedelmes szabadságot tulajdonították: hogy minden bűnöst megbüntethessenek, a' hivatalbelieket le-

a) Aristot. Polit. IV. 9. Nevezeteseek ezen bültanek azon szavai: hogy Spártába a' két főbb tisztségek' egyikét, a' Tanátsosokat, a' nép választja a' másikat, az Ephorosi hivalt a' nép viseli. Nem lehetne é innen gyanítani, hogy a' Tanáts csak némelley elsőbb ház népekből választatott. De ez csak gyanítás marad, mert a' dolgot bebizonyítani nem lehet.

b) Plutar. in Clcom. p. 224.

c) Plato. de leg. IV. ed. Bipont. p. 178.

d) Polyb. IV. 37.

e) Plutar. in Agide. p. 1212. Cicero de Div. I. 45.

f) Pausan. III. p. 166.

tehessék elfogathassák sőt meg-is ölethessék, a) a' polgári perek elítélése már azon kívül-is őket illetvén. b) — Ha mindjárt a' törvényadásban a' hadindításban és a' szövetség vagy békeség kötésekben a' nép Gyűlésének némü némü befolyást engedtek-is, úgy még-is a' köztársaság' pénztárjának igazgatását c), a' hadviselésre szükséges polgárok kirendelését d) kikötőleg magokhoz ragadták. E' szerént minden tárgyak, melyek tsak valamennyire nevezeteseek voltak az ő határozásoktól függvén, e) mind ezt még az által tetézték: hogy a' hivatalbelieket minden tetteikre nézve számadás alá vonták f) E' részben a' királyok sem voltak kivéve vas veszszőjek alól. Arkhidamost büntetés alá vetették mivel kitsiny termetű feleséget vett; g) Agesilaost tsak azért feddették - meg; mivel a' nép szeretetét megnyervén, a' polgárokat magához édesgette; h) Levendást, a' Thermopilái vitéznek méltatlan maradékát, a' Királyságtól megfosztatták i) a' szerentsélt Agist pedig ditséretes fáradozásiért halállal büntették. k) Illy határtalan hatalommal felruházott hivatalbeliek végre arra is vetemedtek, hogy magokat a' törvény' rendelkezései alól kivonván, puhán éltek, míg ezért a' több hazafiakat egész ku-

a) Xenoph. de Rep. Laced. 8.

b) Aristot. Polit. III. 1.

c) Hogy a' köztársaság pénzfe az Ephorosok vették által, azokat a' vezéreknék ők küldötték meg, több példák fordulnak elő Thukydidesnél és Xenophonnál.

d) Xenoph. de Rep. Laced. 11.

e) Pausan. III. p. 179.

f) Aristot. Polit. II. 9.

g) Plutar. in Ages. p. 408.

h) Id. ibid. p. 411.

i) Id. in Agide p. 212.

k) Id. ibid. p. 219.

ménységgel megbüntetni nem átallották. a) Hiába ügyekeztek Pausanias és Agis, ezen hivatalt eltörlni, vagy leg alább annak hatalmát körül írni, b) minden törekedéseik füstbe mentek; hiába ölette meg az Ephorosokat Kleomenes c) halála után hamvaikból újra feltámadtak, d) és azoknak hatalma a' foganatlan ügyekezetek által még nevedett, míg Spártának vég elromlása őket-is eltemette. —

Illyen volt mintegy Spártában a' különböző hatalmak' felosztása; illy különböző részekből állott a' Spártai alkotmány külső formájára nézve. Ezekhez képest nem tsudálhatjuk, ha a' régi írók meghatározni nem tudják, hogy azt a' köztársaságoknak általok meghatározott. Nemei közül mellyikhez lehessen számlálniok. Plato e) a' kérdést egészszen elakarja mellőzni, Polybios f) abban fel ügyekszik találni a' Monarkhiát és Aristokrátiát úgy mint a' Demokrátiát; Arkhytas g) pedig még az Oligarkhiát is oda számlálja a' Monarkhiát a' Királyokban, az Aristokrátiát a' Tanátsban, az Oligarkhiát az Ephorosokban, a' Demokrátiát pedig a' Népmen keresvén. Ha meggondoljuk mind az által hogy a' Királyok, kik egyébbaránt is egygy különös Dyarkhiát alkottak, még a' Lykurgos törvényei szerént-is igen tsak első polgároknak, hadivezéreknak tekintethetnek, hogy a' nép alatt a' lakosoknak tsak egygy kitsiny részét érthetjük;

a) Arist. Polit. II. 9.

b) Id. ibid. V. 1.

c) Plutar. in Cleom. p. 228.

d) Polyb. I. 70.

e) De Leg. IV. ed. Bipont. p. 178.

f) VI. 18.

g) Ap. Stobaeum p. 269.

ha mondom ezt fontolóra vesszük könnyen által láthatni, hogy itten a' Monarkhiának és Demokratiának majd semmi nyomát sem láthatjuk, és a' Spártai alkotmányoknak minden részeiben csak egy szövvényes Aristokrátiát találunk, mely sok különböző nemű részekből lévén özszerakva az Ephorosok nagyra vágyása miatt idővel egy veszedelmes Oligarkhiába ment által. Sőt ha megtekintjük a' nagy számú vidéki lakosoknak, a' számtalan Helotoknak siralmas állapotját; úgy a' Spártai köztársaságot szabadnak is csak némelly tekintetben mondhatjuk. Lehet-e ott valóságos szabadságot keresni, hol a' lakosok nagyobb része a' legkeményebb szolgaságra ítéltetik, hogy eggynehány ezer hazafiak annál szabadabban uralkodhassanak. —

Valóban a' sokak által gondatlanul ditsért Spártai alkotmány e' részben semmivel sem előbb való a' sötét közép századokban eredett és olly sokfélekép' gyaláztatott, feudumos alkotmányoknál. Itt valamint amott tsupán a' haza törvényes védői, — kiket ezek különösen nemeseeknek neveztek, — tekintetnek hazafiaknak. De ezek idővel részszerént kitsiny számok, részszerént elfajultságok miatt a' több elnyomott lakosokat-is a' haza védelmére meghívták, ezt szinte azoknak egyedül vetették nyakokba, a' nélkül hogy azokat a' polgári igazokban részesítették volna. Következéseiben mind az által eggy mástól voltaképen különböznek. A' Spártai alkotmány elgyengülése, meg romlása egy siralmas oligarkhiára vezetett; míg a' Feudumos alkotmányok' megvesztegetése a' Nemzetek nagyobb részével, önkényes, de az uralkodások és Nemzetek nagyobb kimiveltetése miatt a' nemzeti szabadságnak kevésbé veszedelmes Feje-

delemiségeket, némellyeknél pedig a' lakosok lassan történt felszabadítása és polgárosítása által szabad köztársaságot szült, vagy legalább annak származását elkészítette. — A' régi világ előtt esméretlen volt, hogy mikép lehessen egy nagy nemzetnek minden lakosságait, a' nélkül hogy az illy idomtalan testek az alkotó részeik' nagy száma miatt magokban öszsze ne roskadjanak, az országlás dolgaiban képviselők által részesíteni. A' mit erre nézve Spártának Ephórossaiban és Rómának Tribunussaiban észre vehetünk, az emberi elme első iparkodásainak csak idétlen szüleményei. Ezért találunk a' régieknél többnyire csak aristokraciakat és kis szabadabb köztársaságokat, mellyek nagyobbodások által a' szabadság sirjai lettek. Lykurgos és a' régi világ törvényadóinak nagy serege, az igazgatásban előforduló fő osztályokat, a' törvényszerzést, az igazság kiszolgáltatást és a' végrehajtást nem tudták egymástól megkülömböztetni, és a' köztársaságban lévő hatalmok között úgy felosztani, hogy azok igazaikkal vissza ne élhessenek, és még is egymást ditséretes munkálkodásaikban ne gátolják; nem tudták ők a' végrehajtó hatalmat, a' pénzbeli segedelem' meghatározását, a' mennyibe az nem a' rendes költségekre kívántatik, attól elvévén, és ezt valamint a' legnagyobb tisztségek számadásra vonását a' törvényadó hatalomnak tulajdonítván, tselekedeteiben szoros korlátok közzé rekeszteni, a' nélkül hogy annak szabadsága a' hirtelen és titkosabb rendelkezéseket megkívánó esetekben egészszen el ne legyen törölve. Ezért találunk a' régi szabadabb társaságokban örökös belső egyenetlenségeket; ezért lehettek a' Spártai Oligarkhák a' hatalmas Ephorok,

rosok, minden hatalmokat magokban egyesítvén, a' Spártai köztársaság' önkényes igazgatói. Mind ezek az újabb időnek szép, de még eléggé ki nem fejlett találmányai, mellyek az alkotmányok tudományában nagy változásokat szültek. —

De nagyon hibáznánk ha ezen tekintetekből a' Lykurgos törvényeit fontolatlanul megítélnők és kárhóztatnók. Annak legfőbb érdeme nem az eddig mondottakban áll, hanem főként abban kerestethetik, hogy a' hazafiakban a' köztársaság eránt egy különös előtte és utánna esméretlen gondolkozás módját, egész alkotmányában egy közlelket tudott önteni, vagy a' nagy Sokrates szavai szerént a): „hogy a' Spártaiakat a' törvények helyes megfogadására tanította”. Melly útakon és módokon kívánta ő ezen nehéz feltételt megfejtetni, és mennyire érhette el tzeljét, azt egy második értekezésben fogjuk megvi'sgálni.

T. J.

2.

Karpathi Vándorlások.

(Folytatás.)

* * *

IV. A' Felkai Völgy. — 2-dik August. 1820.

Idvez légy, Karpathus' Tempéje, kit ró'sás gyermekkoromnak álmái 's emlékezetei arany fellegzetek' módjára körül repdesnek; — te, ki

a) Xenoph. Memórab. IV, 4. 15.

Tud. Gy. I. K. 1821.

gyermeki nyílt lelkekkel legelőször esmertetted meg a' Karpathi nagy természetnek felséges benyomásait, jól ismértt gyönyörű Völgy! ennyi esztendőig tartott távollétem után, idvez légy! — Bérczeid, köszikláid, vizomlásid, az óta nem változtak; de változtam én, mert a' gyermekből ember lett, akkori kedveseim pedig most távol vannak, 's egy résztint már a' sírban nyugsznak — —

A' Felkai Völgy nevét nem Felka' Mező várossától, kölcsönözte, (mert nem ahoz, hanem Gerlachfalvához, a' Máriássy' Familia' sajátjához tartozik, (hanem a' Felkai pataktól, a' mely benne veszi eredetét. A' Szaloki fürdőből oda vezető ut eléggé alkalmas, kivéven az utolsó dombot, a' melyet Debreczeu' tájján már jó nagy hegynék tartanak. Ezen túl a' Felkai viz' partján fellyebb menven, útoljára egy nagy Tó, (nagyobb-nak tartom a' zöldnél,) ötlík a' vándor' szemébe. Ha pedig a' tó mellett megáll, 's észak felé fordítja szemeit, e' következő tárgyakat látja körülötte.

Bal kézről mellette áll a' Gerlachfalvai tető, mely a' Karpathus' legmagosabb csúcsai közzé való. Jobbról másod rangú ugyan, 's valamivel kevésbbé magos, de meredekebb 's irtóztatóbb kösziklák emelkednek, melyek a' Szaloki tetőtől csak egy kis völgy által választatnak el. *) A' nézővel által ellenben a' Felkai patak egy magos, 's e' részről az egész láthatárt berekesztő parttól leömlendezven, nagy zajjal adóját viszi a' Tónak. Ezen vizomlás mind magosságára, mind vizének bőségére nézve eggyik a' legnevezetesebbek közül a' Karpathusban; alatta a' tó felséges tsen-

*) Ezen kösziklákban gránátok találtaknak.

dében elterül. Így az örökkéség csendes tengere elnyeli az emberek' nyugtalan, zajgó, habzó életeiket. —

A' vizomlás mellett egy köfal módjára, szemközt álló temérdek kőszikla, magára vonja a' néző figyelmetességét, ez alatt feltekerődzik azon gyalogút, mely az alább említetendő rétre vezet. A' kő fal meglehetősen szegletet formál a' horizonnal, annyira hogy alatta mint egy eszterha alatt számos emberek menedéket találhatnak, valamint valóban is a' pásztorok sokszor tüzet raknak alatta; széliről bőven lecseppen a' felette áradó források vize a' nélkül hogy a' kőszikla alatt álló embereket érhetné. Ezen kőszalak' rémitő szépségét még az is neveli, hogy az időről időre azokról lemor'soltatott kő darabok' nyomdokai külömbkülömbféle hol fejeirebb, hol veresellő, többnyire pedig kivált hol a' víz áztatja, setét fekete színt mutatnak. Illyennek kellett lenni a' pokol' kapujának:

— Es führt kein Weg zu der Hölle
Schreckenden Tiefen. Es wälzen sich dicht bey
der Pforte die Felsen
Unabsehlich hinab, durch träufelndes Feuer gespalten.
Schwindelnd, sprachlos und bleich, mit weitvorquellendem Auge,
Schaut das Entsetzen hinunter. —

(Klopstock Messias IX. Ges)

☛ Eddig volna tehát a' Felkai Völgy alsóbb osztálya, vagy ha szabad így szólni, emelete, contignátiója. Az említett gyalogút felvezet annak felsőbb emeletére. Itt a' patak' zajja lassanként elnémúl, mely csendesség körül veszi az útast, 's váratlanul egy gyönyörű rétes síknak kö-

zepette találja magát, melyen a' patak csendesen folydogál keresztül. *) Ez a' szép térség a' Karpathus' legmagosabb kegyeinek közepette valóban meglepő, (überraschend) Egyébb iránt itt a' leg elevenebb vegetáció' tőszomszédságában, már hó is találtatik. A' rétet hátról berekesztik nagy, kömor'salékokkal megrakott hegyek, melyeken által, a' mint mondják, egy gyalogút vezet a' Báró Palocsai Horváth Javorina nevű vas hámorjába.

Innét visszatérvén, méltó a' vízomlás felett egy szempillantásig megállani, 's onnan mint egy balkonról még egy tekintetet vetni a' tóra, miképpen ez, az azt környékező óriási hegyeknek bájoló béárnyékozásában, ezerféle többnyire zöldellő színekkel hímezve, mint valamely tündérkertnek közepében, éppen a' néző' lábai alatt ragyog csendes pompájában. — Egyébbbaránt a' Kárpátallyai környéknek csak kis részét láthatni, a' völgy keskenysége miatt.

Visszamenvén a' fürdő felé, alig hogy el nem tévedtünk. De az erdők itt is már jó formán ki lévén világosítva, 's így a' legkissebb halomról is mindenfelé szabad kilátást engedvén, könnyű volt útra igazodni. À quelque chose malheur est bon: tehát, éljen az erdők' kivágattatása!

* * *

V. A' Steinbach' Tava. — 9-dik Aug. 1820.

A' Steinbach, (Röpatak,) a' mely száraz időben alig elegendő egy két malmocskát hajtani, az 1813-diki áradáskormindazonáltal Rakas-Lomnicz' helységének felet mindenestől elseprette,

*) Itt a' patak' partjain bőven terem a' kanállevelű fű, *Cochlearia officinalis*.

éppen a' Lomniczi tető alatt származik egy nagy katlan forma gödörben, valamennyivel fellyebb az úgy nevezett Steinbach' Tavánál.

A' Hunszdorfi majorokból indulván, elsőben a' Lomniczi erdőkön keresztül meglehetősen, gyalogúton, de továbbá már a' Köpatak' árkában, körül köre ugrándozva, eljutánk a' Steinbach' tavához, hol az említett katlan, (a' Lomniczi tetőtől beárnyékozva, egyszerre megnyílt előttünk. A' Steinbach' zörgéséhez szokott füleinket kellemetesen meglepte a' tó körül uralkodó mély hallgatás. Azomban a' hortyogó egerek, (Murmeltier,) a' melyek itt oly számosan meg vannak, hogy az, ember majd minden lépésnél az ő lyukaikra akad, észre vévén el jövetelünket, szokások szerint mindjárt elkezdették jelentő füttyöléseiket, 's azokat a' körül lévő hegyekről csudálatosan visszahangoztatták. A' Katlant, — legyen szabad ezen itt szokásban lévő szóval élni, mivel úgy is nem alkalmatlan, — áltöleli a' Lomniczi tető roppant kőbástyájival; de ezek, bár itt is elég felséges tekintetűek, még is nagyobb benyomást tesznek a' zöld Tónál, *) hol a' Lomniczi tető sokkal magosabbnak látszik, a' zöld Tó' völgye mélyebb lévén a' Steinbachienál.

Óldalt áll a' Lomniczi hegynek azon gerince, melyet az itteni parasztok Kammnak, azaz, Fésűnek neveznek; jugum montis. Ez választja - el a' Steinbach' katlanját a' kis Kolbach' Völgyétől. Erre tehát törekedtünk felmenni, a' kis Kolbach' Völgyébe bé akarván tekinteni.

Egy óra múlva megérkeztünk a' Fésűre, 's belé néztünk a' kis Kolbach' völgyébe. Egek, minő látás! — A' ki e' pontról nem látta a' Karpathust, nem ismeri azt.

*) Ez a' Lomniczi Tető' tulsó partja alatt fekszik.

Da steht er nun am Fuss der aufgebirgten Zäcken!

Sie liegen vor ihm da, wie Trümmern einer Welt,
Ein Chaos ausgebrannter Schlacken,
In die ein Feuerberg zuletzt zusammen fällt;
Mit Felsen untermischt, die tausendfach gebrochen,

In wilder ungeheurer Pracht,
Bald tief bis ins Gebiet der alten finstern Nacht,
Herunter dräun, bald in die Wolken pochen.

Wieland Oberon. IX. 36.

De ezen tekintet egész borzasztó szépségét senki' ecsetje el nem érheti. Lábaik alatt megnyílt a' kis Kolbach' völgyének irtóztató Örvénye, 's fenyegetni látszott, hogy immár is eloyel. Altal ellenben a' két Kolbach' völgyeit egymástól elszakasztó kőszálak, éigig emelték feketés hamuszín roppant fejeiket. Azok megett a' Szalóki Tető, 's meg ez megett visszont' a' nálla még magasabb Gerlachfálvai Tető kimutatták homlokaikat 's mellettünk közvetellen állott a' Lomniczi Tető igazán „in wilder ungeheurer Pracht.” Ugy látszott, hogy imé most egy csillag omladékein állunk, a' mely ellenséges Cometához csapáttatván, a' régi Chaoszba visszatért, 's így végső Ítélete' napján már túl vagyon — —

De most fordúltunk hátra, 's imé változott a' Scéna. A' Hárpátallyai Szepesség mosolygó térsége, annak számtalan falujival, vetésivel, erdeivel, folyamival vég nélkül elterült előttünk. Az útakon, a' barázdákon megesmértük, „die freundliche Schrift des Gesetzes,” *) 's a' teremő Valóságnak jóságát, kinek mindenható karja mind

*) Schillers Spaziergang.

eddig óltalmazta e' planétánkat, 's rajta a' esekély emberi nemnek hangya fáradozásait —

A' mai napnak kedvező Génusza azt akarta, hogy ugyan csak ma két itt munkálkodó Génie-Corpsi Tisztek felmentek volt a' Lomniczi Tetőre, az Ország' felmérettetéséhez szolgálandó pyramist fel akarván ott állítani. Ezek az őket kísértt parasztokkal egyetemben a' Lomniczi Tetőn állottak, 's mintegy csüngeni látszottak, fejeink felett; láttuk, miképpen felállították zászlójokat, hallottuk öszve beszélgetéseiket, 's kalapácsaik' ütéseit: de már hozzájuk fel nem mehettünk többé, noha egy vad kecskék' kergetőjét (Gemsenjäger) kalaúzúl leküldtek volt előnkbe, mert már három óra volt dél után, pedig innét, még három óra járás a' Tetőig a' felettébb fáradságos és veszedelmes ut miatt. A' parasztok közzül sem mehettek fel mindnyájan; némelyek az irtóztató mélységek' látására elszédültek, 's kénytelenek voltak hátra maradni.

Ámbár pedig ez úttal le kellett mondanunk a' Lomniczi Tetőre való felmenetelről, még is feltettük magunkban, hogy a' napnak még hátra való részét hasznunkra fordítsuk, 's felmennünk még valamennyire fellyebb a' Lomniczi Tető felé. Nem sokára eljutánk egy rettenetes mélységhez a' mely szinte lábaink előtt megnyílt temérdek toronyként álló kösziklák között. Belé hánytunk egy követ, meg mást, meg egy harmadikat; nem zörgöttek sehol a' kösziklákön; hang nélkül függőleg lehúllottak a' völgy' leges legalsóbb fenekére.

Obstupui, steteruntque comae, vox faucibus haesit.

Még is e' veszedelmes helyről le néztünk a' kis Kolbach völgyének hátulsó Öblébe, melyben

négy különböző nagyságú Tó egymás szomszédságában vagyon, mely szerint ezen környék a' négy Tó völgyének neveztetik. A' négy Tó megtett isszonyú hórakások és talán Jéghegyek (Gletscher,) elfogják a' látást. Kérdés: hogy ha magunk a' négy Tóhoz mentünk volna, lehetett volna e' ott annyi gyönyörűséget éreznünk, mint itt, hol csak felőlről láttuk azokat? —

Der hat nie das Glück gekostet
Der die Frucht des Himmels nicht
Raubend an des Höllenflusses
Schauervollem Rande bricht.

A' hanyatló nap intett, hogy vissza kell térnünk; lementünk tehát ismét a' Steinbach' Tavához, 's onnét a' majorokba. Utközben még egy vízómlásra akadtunk, hol a' Steinbach mind két részről kösziklák közzészorítottván, nem egyenes, hanem csudálatos görbé tekervényes lineában leömlik.

Sed nos immensum spatiis confecimus aequor,
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

F. S.

3.

Értekezés a' Pénzékről, és a' Pénz- Tudományról (Numismetica).

Az a' szó pénz (numus, moneta pecunia,) olyan drágább (arany ezüst,) vagy alább való (sárga réz, réz, ólom, ón, vas) érez darabotskákat jelent, melyekre különbféle Jegyek vannak verve és ezek által jelentetik, hogy a' pénz, minden por-

tékek becsének közönséges mértéke. Azt jelenti a' Deák szó *moneta* németül Münze, melly eredetét veszi a' *moneta* intek szótól, következésképpen *moneta* annyit téssen mint intő jegy; int pedig a' maga belső értékére. A' Pénzek a' Rómaiaknál úgy is neveztettek *Mumi* a' görög szótól *Nomos* vagy Doriai Kiejtés szerint *Numos* Numismáknak is hivattak: melly két szó (*numi numisma*) általlýában mindent jelent, a' mi közönséges szokás vagy bizonyos Törvény által vétetett-fel. Itten pedig különösen bizonyos Pénz nemnek törvényes becsét jelenti. Ezen szókból ered e' *Numismatica* Pénz-tudomány szó. Ez tanít bennünket a' külömbféle Pénz-Nemeket meg-ösmérni, és megítélni. 1) a' belső betsők, és kereskedésbeli értékek, 2) a' *historicus* Jegyeik szerint, és ilyen módon a' Pénz-Tudomány vagy történetbeli, vagy polgári, *Numismatica civilis*, vel *historica*. A' polgárinak melly a' Pénzek becsét a' kereskedésben belső értékek szerint meghatározza, három fő pontra kell vigyáznia. 1) a' Pénzek matériájokra, 2) a' nehézségökre; 3) a' bescökre. A' mi a' materiát illeti, úgy látszik, mint-ha közönségesen érczből tsináltak volna pénzt, másféle matériákra pedig tsak szükségből vete-medtek volna, mint a' legújabb időkben papirosból tsináltak volt pénzt. — Az érczek közül többnyire arany ezüst és érczből vertek pénzt, az ércz alatt értetődik réz, sárga réz, és egyéb öszve vegyített érczek. Vas Pénz tsak a' Spártabélieknél, és a' Byzantinusoknál volt szokásban; ónból tsak magok a' Spártabéliek tsináltak pénzt. A' Pénzek nehézségök (*Schrot und Korn*, mert seréttel szokták nehézségeiket megmérni), és belső értékek határozzák-meg betsöket, ha úgy tekintjük mint Kalmári portékát; de ellenben, mennyit érjen egy bizonyos pénznek neme a' köztár-

saságban, azt a' Fő Hatalom (Kormányzék) határozza-meg. A' polgári Pénz - Tudománynak tárgya tehát meghatározni mennyit kellessék a' Pénzeknek nyomni, és a' külömbféle népeknél a' pénzek nehézségében uralkodó külömbiséget megjegeyzni. A' Historikus ellenben a' Pénzekben csak régiségökre, a' verés módjára, és egyébbb historiai dátumokra figyelmez. A' mi a' Régiséget illeti a' Pénzek osztatnak régiekre, és újakra. Régieknek neveztetnek mind azok, mellyek 1400-dik esztendő előtt (a' mi Chronologiánk szerint számítván) verettek. Újoknak hivatnak mind azok, mellyek 1400-dik Esztendőtől fogva készültek. Gyaníthatóképpen a' pénzek eredetét a' Phoeniciabelieknél, a' régi világ legrégiebb kereskedő népénél kereshetni. Azomban talán csak megjegyzett ezüst darabotskákkal éltek, de a' Görögöknek már valódi Pénzeik voltak, azomban a' feltalálók neveik nem tudódnak, és a' feltalálás ideje bizonytalan. A' Görög Pénzek verettek, Királyok, szabad Társaságaik (Respublicae) és Városok által. A' Rómaiaknál Numa vagy Servius Tullius volt első, a' ki a' Pénzverést behozta. A' Pénzt pecunia névvel keresztelték azon állatokról (pecus) mellyeket a' pénzekre verni szokásban volt. 244-dik Esztendőben Rómának felépítése után kezdődtek, a' polgármesteri (Consulares); a' Császári Pénzek pediglen Julius Császár idejében, a' ki a' köz Társaságnak tilalmával nem gondolván, tulajdon képét a' Pénzekre verette; illetén Császári Pénzek majd Római, majd (a' későbbi időkben) görög felirással Konstantinápoly Városának a' Törökök által végbe vitt bevétele idejéig tartanak, az az 1453-dik Esztendeig K. U. s. u. Efféle Pénzeken kívül még a' Római Coloniáknak tulajdon Pénzeik valának. — Azon Tartomány vagy Pénzverő műhely, a' hol a' Pénzek készültek, a'

Pénzek Honnyának neveztettek. A' régiebb pénzek Hazája közönségessen Görög Ország volt, vagy Olasz ország. Görög felirással megkülömböztetett Pénzek többnyire vagy Görög Országban, vagy a' Görög szigetekben verettek. Valódi Honnyát a' Pénznek igazán mutatja meg azon Népnek neve, melly a' Pénzeken vagy egészszen kiírva előfordúl, vagy tsak az első betűk által jegyeztetik meg, vagy a' Pénzekre vert Városok és Népnek Tzimereik által (Symbola) határozhatni meg azokat. Igaz ugyan, hogy a' Római Pénzeket mind felírásaikból mind a' verés módjából könnyen megösmérni, hanem a' Pénzverő műhely, mellyben készültek, nehezen tudódik meg. A' legújabb Pénzeknél éppen könnyű dolog a' Pénzverő műhelyt megtudni, szintűgy a' régiségökre nézve is nintsen semmi bizonytalanság, mert ezt többnyire a' megjegyzett Esztendő szám világossan megmutatja, a' Pénzverő műhelyt pedig a' felírásból, és ha bizonyos Orzágnak több olyan Műhelyei vannak némely különös Jegyekből megtudhatni. A' Pénzeken kettő fordul elő: bizonyos képezetek és a' felírás, (és a' Bracteatus Pénzeket kivéven) mind a' két részen van verés; a' nemesebb (első) Részt elő Résznek (Adversa) a' hátúllját (Adversa) túlsó Résznek nevezzük. Az Elő Részen szoktak megjelenni az Isteneknek, Vitézeknek, híres Bölcseneknek, Uralkodóknak, Asszonyságoknak Répeik, és egyébberáut mindenféle Jegyek (Symbola) és Emlékek (Monumenta). A' Fejedelmek képeiket már a' Görögöknél vala szokásban Pénzekre verni, a' Rómaiaknál tsak a' Császárok kezdték ezen szokást, nevezetessen Julius Császár vólt az első. A' Familia Pénzeken ellenben mint Fő Személyek szoktak megjelenni a' Répeik azon híres Embereknek, a' kiktől azon Familia származott. A' Julia Nemzettség Pénzein

Venus, a' Calpurnia Familia Pénzein Numa tűnik szemünkbe. A' legrégiebb Pénzeknek túlsó Részén vagy marhák (pecora) vagy hajók orrai (proraetis) látszhatók. Onnan jön pecunia és numi ratiti. Későbbben külömbféle Istenségek, és azoknak megkülömböztető Jegyei (Attributa) fordulnak elő a' Pénzek túlsó részén vagy mint Győzedelem Jele egy Kotsiban járó Győzedelem (Victoria) onnan jön Numi Victoriati, Bigati, Quadrigati. Szoktak még elő jönni a' Pénzek hátulján külömbféle Emlékek, Triumphusok Épületek 's t. e' f. És ha valamelly Tárgyat képezetek által meg nem lehetett jelenteni, olyankor mindenféle Jegyek által (Symbola) mellyek közt sok személyesített (personificatae) Virtusok, és más Abstractumok találtatnak, magyarázták meg azt. A' mostani Pénzeken ezek helyett Tzimerek fordulnak elő, mellyeket mint bizonyos Országoknak és Városoknak annyi annyi Jegyeiket (Symbola) tekinthetni. Ezen kívül találtatik a' Pénzeken köröskörül a' végén folyó Írás, ha a' legrégiebbeket kiveszük, olyan köröskörül futó Írás Legendának neveztetik, a' középen lévő pedig horizontalis Írásnak. Az első Résznek Legendája annak nevét, Titulussát, vagy Rangját adja elő, a' kinek Répe van a' Pénzre verve, és ha a' túlsó Részen nem folytatódik a' Legenda, akkor vagy valamelly Jegynek Magyarázatját, vagy némelly válogatott Verset foglal magában. A' Görög Pénzek közt sok találtatik minden Legenda nélkül az Első Részen, de a' Rómaiaknál ritka dolog az; közönségesen nehezen lehet az effele Legendákat olvasni, mert csak első Betűkkel iratnak, és sokszor Monogramákat is foglalnak magokban. (Lásd Barthelémy Essai d'une Paléographie numismatique). A' Régi Pénz Tudomány (Numismatica) kedvellői haszonnal olvas-

hatják Spanheim, Morelli, Frölich, Wachter, Eckhel, és Mionnet Munkáját, Rasche Lexiconja is nevezetes; ezeken kívül sokat tanulhatni Lazare, Beger, Liebe, Venati, Havercamp, Pellerin, Eckhel, Sestini, Hayne, Zoëga, mindenféle Pénzes Gyűjtemények leírásaikból.

I. Jelesség. A' legrégiebb Pénzeken melyek Ilva, vagy Elba szigettyén találtattak egy felül Kerék, más felül Vasmatska, és egy pár betűk látszanak. A' Pénz Tudományban jártasok azt hiszik, hogy ezen Betűk Ilva nevet jelentik, Illyen Pénzek találatnak a' gazdag Baco i nevű Museumban, melly Arezzoban vagyon. Más Elbai Pénzeken egy felül Vasmatska, másfelül béka és Ilva névnek két első Betűje látszhatók. Illyenekkel dicsekszik a' Királyi Párisi Museum is. Külömbféle Időkben ezen szigeten is, kiváltképpen azon Tájban a' hol mostanában Porto Ferrajo épült találtattak némely Deák felirások, Consularis Pénzek Triremisekkel, (bizonyos Római három evezős sorú tengeri hadi hajók), és fascisekkel (vesszőkötetek melyeket a' Lictorok, Hajdúk hordottak a' Polgármester előtt). Pompeius, Cinna és mások neveikkel meg különböztetve.

II. Jelesség. Németországban Ehrenbreitstein és Rothenhahn nevű falu között midőn éppen a' Várepítésre, szükséges gödröt ásnának, sok sírhalmokra találtak; a' holt testek fejeikkel éjszának feküdtek, 6 vagy 7 lábnyi mélységben. A' fedelck nagy fekete Agyag - Kő - Táblákból (Schieferplatten) vóliák faragva, a' Koporsókban találtak egy hadi balta (Streitaxt) forma fegyvert, Urnákat, késeket, vagy Gyilkokat, melyeket a' mint látszik, hagyítani szokták, egy vas sisakot, nyilak hegyeit, agát löbül készített nyak-pere-

ezet, mellybe külömbféle ábrázatok vannak vésve, Penzeket mellyeknek verése elkopott vedreket, 's többnyire a' holtak fejeik alatt kisdéd hamuval töltött tálatstkákat.

III. Jelesség. Stayer Országának azon Részében, melly a' Rómaiaktól *Noricum Mediterraneum*nak nevezett, állott *Claudia Celeja*, a' máinapi Cilli nevezetű Városka, melly bizonyos időpontig ezen meghódított Tartománynak Fő Városa vala. Celejában volt Fő Residentiájok (Székek) a' *Proconsulok*nak vagy *Praetorok*nak, a' kik kormányozták a' Tartományt. Több Legiók tanyáztak itt örökösen. Itten volt a' *Mars Temploma*. Mindenütt a' Városba és köröskörül akadnak Rő Írásokra, és más Római Emlékekre. Bizvást mondhatni, hogy *Cillei Környéke* az egész Tartományban leggazdagabb Tájék Római Emlékekben *).

Május Hólnapban 1815-ben *Suppantits J. A.* Ur a' Poëtikának és Rhetorikának Professora a' Cillei Gymnáziumba mene ki a' *Vipotai* nevű hegyre, Cilli Városhoz közel, némelly Római Régiségek megtekintésére, és ime egy meglehetősen jól épített Paraszt Háznak délfelé álló falában egy bémázolt köre talált, mellynek ez volt felírása.

I. OM. P. O. L.
C. BELLECTVS.
INGENVVS
HIVIR. CL. CEL.
ET. AVRELIA.
CONIVNX. PRO

*) Egy a' legnevezetesebb Városok közt *Noricumba* volt *Celeja* lássad *Funke de Norico* p. 997.

SALVTE. SVA. SV-
ORVMQVE O
MNIVM.

Az említett fal mellett a' Kertetskében hever egy igen megrongált Kö, mellyen nagy nehezen ennyit lehet olvasni.

OM. DI. —
OMNIBV. —
NERTON. — —
— V — — —

Az első emlék Követ tsináltatta a' mint a' felírás nyilván mutatja, Claudia Celejának Duumvira Cajus Bellicius Ingenuus, és Felesége Aurelia, a' maga Familiája, 's egész Háza Népének jó voltokért.

Tudjuk hogy a' Rómaiaknál külömbféle Duumvirok voltak, úgymint Duumviri navales, Perduellionis, sacri, sibillini, Municipiorum, Coloniarum, és a' többi. — Az utóbbiak közül való volt Cajus Bellicius Ingenuus. A' Municipiumok, és Coloniák Duumvirjai majd avval a' Hatalommal bírtak, mellyel a' Consulok Rómában. (Lássad Cicerót de Leg. Agr. II. 45, és Caesart de bello Civili I. 23). Választattak a' Decuriók közül 1-ső Márcziusban, és a' választás után három hólnappal Tisztségeikbe béléptek, ha valakinek panaszsa nem volt ellenek. Ruházattyok a' Togából állott, mellynek Karimája veres bársony volt, és ezen felül egy fehér Tunica. Lássad Liviusnak XXXIV. 7. és Juvenal. 111. 178.) Előttök két Lictorok mentek kisdéd pálczákkal, némellyek pedig baltákat és veszszöket vitettek magok előtt a' Lictorok által. Bizonyos helyeken Tisztjek tsak egy esztendeig, vagy 5 vagy 6 hólnapokig tar-

tott. Másutt 5. Esztendőig, honnan Duumvir Quinquennáliseknek nevezettek. (Lássad Funke Réal Lexiconját). De hogy Celeja Municipium volt, azt egy Kő mutatja, melyet már Idolfangus Lázius, és utánna Kindermann azon munkájának első Kötetjében 269 lapján hozza elő, mellynek ez a Titulussa Beyträge zur Vaterlandskunde. A Kőnek következő felírása vagyon.

TI. CLAUDIVS.
MUNICIPII. CELEIAN.
LIB. FAVOR. V. F. SIBI ET.
IVLIAE. PVSILLAE.
CONIVOI. SVAE. ET. SVIS.

IV. Jelesség. Pompei omladékaiból folyvást sok ércz Műveket (Bronz-Arbeiten) ásnak ki. Nem régiben egy gyönyörű szépségű Apollót ástak ki. Szorgalmatos kimérések azt vitatják, hogy mái napig a hajdani Városnak tizenhatod része jött légyen napfényre. Egy újonnan kijött rajzolatból azt lehet tapasztalni, hogy a régi Város útzaira, közönséges Piaczaira, és Mulató helyeire nézve nem igen tákos lett légyen.

V. Jelesség. Franczia Országban Auch tájában a Gersi kerületben (Departement) két régi Római Városnak fészke akadának, mellyekről Julius Caesar Elisaberis és Cimberis nevek alatt emlékezik. Az egyik a jobb, a másik a bal partján fekszik Gers folyó vizének. Sok arany, ezüst, igen nagy szépségű és ritkaságú Pénzek taláztatnak itten. Két nevezetes Régiség szerető, és ebben a Tudományban jártas Férfiak, egyik Dairens Úr a másik Berault de Collogne úgy szólván a földből húzatják ki minden nap egy részét ezen régi Varosoknak, és a legnagyobb bőkezűséggel azon iparkodnak, hogy

a' föld alúl azon kincseket hozhassák napfényre ,
mellyeket a' két Város magában foglal. A' Gyűj-
teményeik már tele vannak régi lelt Pénzekkel.
Reménylik hogy az iszapos földben még nevezetes
faragott Répekre és Épületekre fognának akadni.
Máig találtak olyan Mozaik darabokat, mellyek
a' legtökéletesebbek közül valók.

H. A,

4.

A' Magyar Óvári Gazdaságot tanító Intézet, 's ennek a' Juh-tenyésztés eránt közlött tapasztalásai.

Ö Királyi Fő Herczégységének, Saxoniai Tes-
seni Herczeg Albertnek fennmaradandó dicsőségé-
re szolgál az, hogy, minekutánna Cseh országot
és Austriát messze terjedtt birtokaihoz képest
több közhasznú jótéteménnyel szerencsesítette,
Magyar országot is, mellyben leggazdagabb jö-
vedelmekkel bír, egy jeles 's igen hasznos szer-
zeménnyel megajándékozta. Mi illett volna jobban
gazdaskodásra szorított Hazánkhoz, mint olly szer-
zemény, melly a' Gazdaságot tapasztalásinál fog-
va előmozdítja? Erre függeszté tehát Ö fölséges
figyelmét; annak elrendeltetését N. Ns. Wittman
Ur, a' Fő Herczegi Uradalmak' Igazgatójára
bizta; olly intézetet állapított-meg Magyar Óvá-
rott, Mosony Vármegyében, melly a' Gazdaságot
ne csak szóval tanítaná, hanem tapasztalásával is
kiművelné; állandóságát egykor Paulinusokhoz
tartozott Nisideri jószágának reá szánásával esz-
közlötte. Második esztendeje hogy eme Fő Her-
czegi Szerzemény dicső pályájának futására ki-

lépett; annak mint egy lelke maga a' Tudós, több Országokon megfordult, 's bő tapasztalású Wittman A. E. Igazgató Ur; műves eszközei voltak mult esztendőben: Liebbald Julius, R. és Klingenstein Leopold tudós Urak; ezeknek helyébe léptek az idén: Schachner Károl, Austriai Fi, R. K. a' gazdaság' rendszerént való Tanítója; Kanyó Mihály, Magyar, R. V. Földmérés' oktatója; Orkoni Adolf, Slésiai Születés, E. V. Barom Orvoslás' tanítója; rendkívül való Mesterek: Kleer borni Girtler Ferencz, Cseh. R. K. a' Növevények' természeti Historiájának, Fritz János, Austriai-fi, R. K. erdő Készítésnek, Kalt Péter, Magyar, R. K. Építés és Rajzolás', Zallekker Antal, Magyar, R. K. Sör-és pálinka-főzés' Mesterei, 's egyszersmind Uraság' tisztvei.

Ezekről gazdaságra formáltatnak olly ifjak, kik jöendőre gazdaságbeli szolgálatra lépni kívánnak; közzülök hatan Ő Királyi Fő Herczegségének bőkezűségéből esztendőnkét száz forintnyi segedelem-pénzt vesznek, 's a' Magyar Ovári Kastélban szállást és fűtést; a' többiek önnön költségeiken gyakorollyák magokat. Al, és felső tudományokban, kivált Philosophiában jártosság, jó-erkölcsiség, és Religió kívántatik tőlök. Rész szerént benn a' Fő Herczegi Vár' egyik ágyos szobájában, mellyben néhány mesteri művek is vannak kis formájokban, egy ló csont-vázsal egygyütt, oktattatnak, rész szerint kívül a' Gazdaság' ágainak helyein. Megmutattatnak nekik valóságokban vagy Modelláikban, mind azon makhi-nák, eszközök; szerszámok, mellyek a' gazdaság tökéletesítésére kigondoltattak és föltaaláltattak, Sőt időről időre kiadandó tudósítások által is figyelmetesekké tétetnek a' gazdaságbeli tapasztalásokra, mellyek ezen Intézetben tétettek; számok-

ra olly kézi könyv is fog készítettetni, melly őket minden gazdaságbeli gyakorlásokra bévezesse.

Az idén a' Nevendék Gazdák' utasítására illy irás bocsáttatott közre: „Landwirthschaftliche Blätter, den Zöglingen der Bildungs Anstalt in Ungarisch Altenburg gewidmet von A. E. v. Wittmann.” Ezek szerént a' Fő Herczegi Intézetnek tulajdon czéllya abban áll: hogy a' leendő Gazdák a' „gazdáskodás” fundamentomos megtanulása mellett, minden hivatalokban állandó munkák véghez vitelére, elintéztetésére, 's megválasztatására tettében is bévezettenessenek; hogy a' gazdaságbeli dolgokat megítélni, rendszerént gyakorolni, és vizsgálóra vonni tudják; hogy ama tehetetlenségtől megmentessenek, mellyet benne tapasztalni, midőn a' munkához kellene fogniok, ha bár az iskolai tanulmányokban leg jobb előmenetelt tettek-is; hogy ne maradjanak habozók, bizonytalanok, néha életők' legjobb idejéig is az eránt; mitevők legyenek a' gazdáskodás' különbféle esetiben; hogy megne átolkodjanak a' mellett, a' mi eddig szokásban volt, hanem az előbb menetelre, 's tökéletesülésre is készek legyenek hogy az itt szerzett tapasztalásokat tovább terjesszék, és gyarapítsák, 's t. e'f.

Mivel a' Magyar Óvári gazdaságbeli Intézet először is ama Juhtenyésztetés eránt közlőtte tapasztalásait, mellyből szerzi Magyar ország legfőbb jövedelmeit, szükség annak nemesültt juhait tekintetbe vennünk mindenek előtt, mellyek a' kiadott munkában VI-dik Szám alatt tudtul adatnak. T: i: az Óvári Urodalomnak mind földje mind ege kedvező lévén a' juhtartásra, rigidőtől fogva voltak 18—20 ezer birkáji is. 1800-dik esztendő óta e' gazdaság' neme benne nagygyában kezdett folytattatni, 's kitelhető tökéletességre vitele minden nemű költséggel, 's szorgalommal

ozélba vétetett. A' juhok eredeti selyem szőrű kosok által megneemesítették, az öszve eresztés, 's mustráltatás közben kiválagattattak, 's alkalmatossabb táplálás, 's gondviselés alá vétettek. 1802-ben Ő Cs. H. Főlsége a' Fő Herczeg Albertnek Spanyol országból érkezett selyem juhaiból 15. anya, és 15. kos juhokat ajándékozott, mellyek ez idő óta tisztán, öszve elegyítlenül tartatván 1600-nyi selyem szőrű fókát szaporítottanak; Farkaskuti (Farkasbrunn) nevű majorban vannak, Feltoronyhoz közel, 's Mannersdorfi fajnak neveztetnek; szép formájú testök, fodros szőrű nyakok, 's hosszú, sűrű, gazdag gyapjok által különböztetnek meg. 1816-ban más 400.nyi darabból álló foka hajtattott bé Francia országból, és a' Bordacsi mezőn (Sachsenfeld), Mosony mellett, szálítottatott meg; hol ez is mint amaz külön, öszve elegyítlenül tartatván, már is 1000. darabokra szaporodott. Különössége a' jó testalkotás, 's az igen finom gyapju. A' célznak közelebbítésére 1817-ben nagy költséggel, ámbár bizonytalan reménység' fejébe, egy hiteles Juhesmérő küldetett ki, hogy egyenesen Spanyol országból, rendkívül való utakon eredeti juhokat szerezni igyekezék; ki olly szerencsés volt, hogy eme selyemjuhok' honnyában 200. merinos juhokat a' Leon tartománybeli fajtából válagathatott, mellyeket kevés idő múlva a' Pireneusi havasok' napkeleti dombjain ált-is vett, és haza hozott. 1818-ban azon uttal móddal ugyan azon fajtából 727. darabok hajtattak ki. Mind a' két foka a' Henriett szigeti (Henrietten-Au) nevű majorban, mindjárt Óvár mellett, telepítettett le. Különböztető jegyök az általlyában egyenlő, rendkívül-finom, 's egyszersmind tömött szőr, és az igen szép, köpözös termet. Ez lévén az eredeti Spanyol merinos faju juhoknak tulajdonsága; idővel nevededik e-

rösségök, és nagyságok, mint a' Mannersdorff fajban tapasztalni. Ezekhez járultak 1819-ben még 300. darabok, mellyeket ő Főlsége, a' Saxoniai Király, ajándékozott a' Magyar Óvári Intézetnek; mellyek Electoralis Juhoknak neveztetnek, hosszabbak s' erősebbek a' Spanyol országból nem régen érkezetteknel; de nincs fodros tokájok; gyapjok igen finom. E' költséges szerzésekkal a' Magyar Óvári Uradalom azt nyeri, hogy minden említett fajtáit külön tartván, általok idővel minden nyájait megnemesítheti, 's a' vizsgálódóknak alkalmatosságot nyújt az eredeti selyem juhok' esméretére, 's megkülönböztetésére.

Azon volt tovább a' Magyar Óvári Urodalom, hogy 40,000-re szaporodott juhainak annyi szénát természetesen mennyi egész esztendőre is, ha istállóban tartatnának, elegendő legyen. 1814-dik esztendőben a' mezőnek Lombardiai mód szerint való áztatásához fogott. Nagy darab, mintegy 1600. holdból álló mezejét, mellyen a' Lajta vize keresztül foly, Mária szigeténél, Mosony Vármegyében, 's eddig szárazsága miatt kevés fű termett, jó rétté tette: Lajtának gáttjából egyik felől zuggókon és csatornákon vizet árasztván rá, másik felől pedig ismét belé eresztvén. Mintegy 120, ezer mázsa szénát csináltat rajta, melly a' fölött czélra untig elég. E' fölött Magyar Óvár és Mosony' határában fekvő mezejét, melly nedves és silány volt, fölszaggattatta ekével, bevettette lóherrel, árkokkal, nevendék fákkal bekerítettte. Innét is sok takarmányt gyűjt esztendőnként.

Hogy az említett számú juhnyájokat alkalmas hajlékokba, mellyek nélkül eddig szűkölködtek, a' majorok részszerént igen nagyok lévén, részszerént igen távol esvén a' legeltetőktől, a' Magyar Óvári Uradalom kisebb, számosabb is-

istállókat, aklokat, felszíneket építtetett a' legeltetőkhez közel; a' legeltetőkön könnyű födeleket is csináltatott, hová a' szélvész, essős idő elől belehessen a' juhokat hajtani. Ezen épületit már annyira vitte, hogy egy két esztendő múlva tökéletes lábra fogja állítani.

Ezen előkészületekhez képest a' Fő Herczegi Intézet Magyar Óvárrott tapasztalást kezdett tenni a' Juhoknak Istállóban tartása eránt, mellynek dolgában sokat írtak, elmélkedtek, vetekedtek a' Gazdaságra ügyellők, de kevés próbát tettek. A' kik a' juhoknak istállóban tartását javallották, úgy vélekedtek, hogy azokat télen szénával szalmával, tavasszal, nyáron és őszzel lóherrel, 's friss füvel kellessék táplálni; de ennek közönségesen rossz kimenetele, 's lehetetlensége tapasztaltatott; Óvárrott is, hol legalább 30, ezer juhok tartatnak, veszteségesnek, 's tehetetlennek találtatott. Az intézet tehát a' juhoknak mindenemeiből, a' bárányokból, 's anya, ürü kos birkákból 300. darabokat kiválasztván tavasszal, nyáron, őszzel, télen egész első nyírés idejéig szénával és szalmával tartatni próbálta, a' legeltetőtől egészen elfogatta szerencsés előmenetellel: mert azok nem csak erősek, frissek, virganczok, egészségesek maradtak, úgy hogy kerengősök se találtattak benne, hanem olly kövérek is lettek, mintha mézárszékre hizlaltattak volna. Legjelesebbek voltak köztök a' bárányok; olly nagyok és erőek lévén esztendő múlva mint az anyok; felölök senki se hitte, hogy csak esztendősök; némellyek közülök tévedésből a' kosokkal közösülvén, olly szép bárányokat ellettek, mellyek a' másokénál semmivel se voltak alábbvalók; és 4 $\frac{1}{2}$ font tisztán megmosott gyapjat adtanak; az idősebbeknek gyapja képesleg nem szaporodott; első esztendőben (1818) három, másodikban (1819)

négy fontot nyomott a' gyapjok. Látni való tehát, hogy az Óvári Juhoknak az istállóban tartás jól szolgált: ennek oka lehet, hogy a' juhok' eledeleire alkalmatossabb a' szároz mint a' nedves fű, 's az esső egészségöknek igen ellenére van; Spanyol országban kopár legeltetőkön élődnek, 's gyakran hat holnapokig, egész nyáron, esztendőnként se esik esső.

Azért a' Spanyol eredetű juhokat tanácsosabb istállóban tartani, hol számokra elegendő szároz eleséget termeszthetni, bő, tágos, szellős épületek találtnak, mint a' magános Uradalmi pusztákra, a' nedves földű telekeken, a' hol a' közönséges legeltetők a' majoroktól távol esnek: Tanácsosabb ugyan ezen okokra nézve: 1) a' trágyájok, melly másképp hijába vész az esztendőnek legnagyobb részein, sőt eledelek' mocskítására szolgál, megtartatik és nagyobb haszonra fordíttatik. 2) Számos nyavaláktól, métellytől, verhasztól, rühtől, kerengéstől, mellyeknek a' kinn legeltetéssel kitétetve vannak, megmentetnek. 3) Gyapjok a' napnak ártalmas hőségétől megkéméltetik, 's szaporíttatik. 4) Mosattatások könnyebb szerrel megy végbe. 5) A' juhok a' Zsiványok' rabló körmeitől, és a' cselédek álnok mesterkedéseitől jobban megőriztethetnek.

Csalatkoznak azok, kik e' tetemes hasznokat olly ellenvetéssel megvetik, hogy a' juhoknak kinn legeltetése semmibe se tellik, az istállóban tartatások ellenben drága 's igen költséges; mert 1). A' Spanyol eredetű nyáj a' számos nyavalák által, mellyeknek a' tavaszi és őszi, nedves és heves időkben kitétetnek a' kinn legeltetéssel, hanem előbb, tíz esztendő alatt, egészen megemészttetik. Az ő kinn legeltetésök tehát minden tíz esztendőben egész árrokban tellik. 2) Ama telekeken, mellyeken a' selyem juhok legeltetnek,

gyakran gabona, 's más vetemény is megteremne; mellynek árra e' szerint föláldoztatik. A' kinn legeltetés tehát mind ezeknek árrába is tellik. 3) A' szaporított trágyával még annyit erő gabonát, 's más eleséget lehetne természetni, mennyibe kerül a' Selyem juhoknak szénával és szalmával tartások. Ezeknek árrába is tellik tehát az ő kinn legeltetésök. 4) A' Selyem Juhok' gyapjának szaporodása a' kinn legeltetés által füstbe megyen. Ennek árrába is tellik tehát azoknak kinn legeltetése. Szerencsés tehát az a' Gazda, ki selyem juhait istállóban tarthattya! Szerencsés volna Magyar ország, ha selyem juhainak istállóban tartását közönségessé tehetné: e' fontos jövedelmét még egyszer annyira nevelhetné!!

Azonban ott is, hol a' győzhetetlen akadályok a' Selyem juhoknak istállóban tartását nem ellenzik, úgy tanácsosabb az, ha jó takarmánnyal és rendi szerint tápláltatnak. A' ki tőlök a' jó takarmányt szükítené, vagy rendi szerint velek nem bánna, az istállóban tartásokkal nem csak nem nyerne, hanem azt ispitállyá tenné; nyájját hamar elpusztítaná. A' selyem juhoknak istállóban tartásokra azon Fő Herczegi Intézettől alkalmas eledelnek találtatott: 1) A' krumpli egészen még inkább megvagdalva, 's leginkább moslékká csináltatva. 2) A' szároz lóher és bükkön, különösen, vagy más takarmánnyal. 3) A' széna egészen vagy öszve vágatva. 4) Az árpa és zab szalma egészen, vagy szetskának metszelve. 5) A' zab magánosan vagy keverve. 6) A' széna és szalma vegyítve szálosan, vagy öszvemetszelve. Mivel az elsőik igen költségesek, az utolsó választatott kevés zabbal egygyütt.

A' selyem juhoknak istállóban rendszerént való tápláltatásokra, minden nemeik szerint, azon Fő Herczegi Intézet elégségesnek lenni ta-

pasztalta: hogy 1) a' Bárányoknak, míg szopnak, először kevés zab adattassék erősödésökre; mi-
nekutánna öt holnap mulva a' szopástól elválasztat-
tatnak, a' 6. 7. 8. 9-dik holnapokban 2 font széna,
keves zabbal; 10. 11. 12-dik holnapos korokban
pedig $1\frac{1}{2}$ font széna nyújtassék naponként. 'S így
egy báránynak esztendőt által elég $1\frac{1}{2}$ mázsa szé-
na képesleg való zabbal. 2) A' második esztendő
bárányoknak adattassék első fertályban $\frac{7}{12}$ font
széna $\frac{7}{12}$ font szalma; a' másodikban $\frac{17}{24}$ font szé-
na, $\frac{1}{24}$ font szalma; a' harmadikban $\frac{1}{2}$ font szé-
na $\frac{1}{2}$ font szalma; a' negyedikben $\frac{23}{24}$ font széna,
's $\frac{1}{24}$ font szalma naponként. 'S így egy másod
esztendős báránynak elég 3 mázsa széna, 's szint
annyi szalma esztendőt által. 3) A' harmadik esztendősnek
adattassék fertály esztendőnként minde-
nik nap $1\frac{1}{24}$ — $1\frac{1}{24}$ — $1\frac{1}{2}$ font széna, 's ugyan an-
nyi szalma. 'S így egy harmadik esztendősnek elég
5. mázsa széna, 's szint annyi szalma. 4) Az Anya
juhoknak elég naponként 3. legalább $2\frac{3}{4}$ font ta-
karmány, mellynek fele árpa vagy zab szalma le-
het; azon különbséggel, hogy ellésök előtt és
utánna 2 font széna és 1 font szalma jár nekik ke-
vés zabbal egygyütt naponként. 'S így az Anya
birkáknak egész esztendőt által elég 7. mázsa szé-
na, 's 5 mázsa szalma. 5) A' kosoknak jár napon-
ként 3 font széna, és szalma; és hágotássokkor
keves zabis. 'S így egy kosnak esztendőt által
elég 6 mázsa széna, és szint annyi szalma. 6).
Az Ürüknek jár naponként 2 font szalma 's egy
font széna. Egy ürüknek elég tehát esztendőt által
4. mázsa széna, 's 8 mázsa szalma. Az anya juhok-
nak ellésökkor, hogy kevés moslék is, a' többiek-
nek pedig a' csekély takarmány' esetében kevés
zab is kívántassék, tudni való. Ezeket az Intézet
különös táblán leveleinek végén bővebben előter-

jesztette; a' feleslegest alájok terjeszteni való alomnak számlálta.

Azon tapasztalásoknál fogva a' Juhok' táplálására alkalmatosabb a' buza, 's rozs szalmánál az árpa és zab szalma; a' szálosnál a' setskává metszetett; úgy hogy ezen utólsokból $\frac{1}{12}$ rész font annyit tesz mint egy egész font az el sőkől. A' jó, nem igen levés széna is jobb $\frac{1}{10}$ részszel azon mértékű bükkönnél és lóhernél; magánosan 100. mázsa répa vagy krumpli csak 50. mázsa jó szénával egyet érő; 100 mázsa krumpli 50. mázsa setskával annyit ér mint 100 mázsa jó széna. 110 mázsa leszeleteltt, vagy meg szárított, össze őrlött, és moslékká tett Krumpli többet ér 100. mázsa szénánál. E' mérték szerint változtathatni tehát azokat. A' hárányoknak és öreg-juhoknak, mellyek a' Szálos szalmát nehezebben rághatták, a' setska igen kívánatos a' többieknek szükségtelen.

Nem elég, hogy az Istállóban tartandó Juhoknak a' kívántató eledel kijárjon, szükség e' fölött, hogy rendszerént is adattassék ki; 's annak ujonnan rágására és megemésztésére elég idő engedtessék. Azért, ha reggelenként öt órakor dellest 12 kor, estennen hét órakor szokott étetésök megesni, ugyan azon órában folytattassék egy fertállal se előbb vagy utóbb: mert ha előbb történik megemésztésök' telyesedése szakasztatik félbe; ha utóbb: az éhséget nyughatatlanul szenvednék, mohón kapnák, az ártalmast is föl falnák; ha krumpliból álló volna eledelök, felfuvódásba is esnének. A' Juhok' etetésök' idejét elhibázhatatlanul tudják; annak első pillantattyában föl kellnek, kiáltozva kérik eledelöket, 's seregessen tódulnak a' válujokhoz: Aklok' ajtaját és zakák ként bátran nyilva hagy hatni, estennen reggelre való eledelöket elkészíthetni; idején kívül

egy juh se megy válujához, annak idejében ellenben minnyájan talpra állanak, 's oda sietnek. Azonban hibázna az, ki egész napi eledelőket reggelenként egyszerre ki tenné; mert nem csak haszontalan vesztegetést okozna magának, hanem kárt is a' juhoknak: a' fenn maradt takarmányok, előttök lenni látván, szüntelenül rágódnának, 's a' szükséges kérődzésre és emésztésre időt nem vennének magoknak; az eledelt kívánás nélkül ennek, legalább lehelletökkel meg fujnák, gözzökkel megpároltatnák, 's így egészségöknek ártának kivált a' bárányok. Ezen okból nem jó a' takarmányt a' juh akol' pallásán tartani, a' juhoknak föl ható gözze ált járja, megsavanyítja; mellyet is azért a' juhok csak kénytelenségből rágának meg, és pedig csupán felénnyire; azért elsoványkodnak tőle. Feleslegest nem kell tehát soha elejbe rakni; a' maradékot a' váluból kikell takarítani, a' földre hullottat is föl kell szedni, és alomnak használni; soha se szabad a' régít ujjal öszve keverni. A' fris eledelből, ha egyszer napjában kevesebbet kap is kelleténél, meg nem betegszik: Máskor helyre hozza; ha többet kap is abból, a' mit egyszer megfutt, nem nyer vele; mert megundorodik tőle, 's nem evén elsoványodik. Ha váluja körül valamit lát, utánna futkos; nem kérődzik, 's emésztését nem végezheti.

Ugyan ezen Juhoknak szükséges emésztődésök végett, a' Juhokat reggelen és estvélenként valamelly szároz tiszta térségen hol fü, vagy más eledel nincsen, p: o: az etetés' helyén, meg kell jártatni; a' szellős istállóban nyugton kell hagyni; hogy se a' cselédektől a' reájok járás által, se a' háromfiaktól, ludaktól, sertvésektől, a' köztök röpdözés csuszás mászás, és riadozás által ne háborgattassanak. Hogy egyik foka se nyugha-

tatlanítsa a' másikat, az Istállónak több kijárássai legyenek. Hogy dallest a' sütő hőségnek, egyébkor is az essőnek, kitétetve ne legyenek, váljok földel alatt legyen. Hogy trágyájok elneveszen jártató helyök is gizgazzal behintessék. A' ki e' rendtartást elmulasztja, nyájját könnyen elsoványítja, megbetegíti, 's kipusztítja; melyet másképp nyavaláktól megmenthetett, juríthatott, 's szaporíthatott volna.

E' rendtartásra könnyen áltmehet az, ki télen a' Juhok' gondviselésében mértékhez 's időhez szokott. A' Juhoknak az esztendőnek más részei által se szükséges több eleség, fölvigyázás mint télen. Kinek elég jószerű elesége nincsen egész esztendőre, okosan cselekszik, ha selyem juhait csak télen és tavasszal, 's ősszel fogja istállóra, midőn a' legeltető azoknak legveszedelmesebb; ha ennyi sincs, jobb ha azoknak csak egy részét, a' bárányokat, anyajuhokat, és kosokat fogja istállóra, vagy számokat annyira fogyasztja, mennyit illendőképp' eltarthat. A' jó eledel' szűkével a' juhok kedvetlenek, szomorúk, fejöket lecsüggesztik, csak kénytelenítette kelnek föl helyökből; nem hogy setét fekete gyapjával jeleskednének, hanem szintelen halavány szőrűek.

Hogy a' jó rendtartás végett először a' csekélyebb azután a' jobbacska, 's jó eledelhez kellessék nyúlai, mind az okosság magával hozza, mind a' tapasztalás bizonyította. P. o. nem tarthatni az istállózó juhat először krumplival, lóherrel, szénával, 's végre szalmával; hanem inkább ellenkezőképp'. A' szénában és szalmában is rendet kell tartani: először szalmát, végre szénát kell etetni. A' melly juhok a' jó eledelhez szoktattak először, utóbb a' rosza nehezen nyavalodnak; adatott portiójoknak csak felét eszik meg. Innét elsoványodnak. Azon okból nem kell

a' juhokat a' jó eledeltől egyszerre elfogni, vagy hol jó, hol rossz eledellel tartani: mivel a' jóhoz szokván, azt megséntik. A' kinek elég jó eledele nincsen azt megneemesítheti az öszvevágatás által; kinek egyenlő nincsen, azt meggazdálkodhattya az Anyajuhoknak és bárányokat; az ürök és kosok a' legeltetőn ismét erőre kaphatnak; kinek elegendő nincsen, azt szaporíthattya, először szalmával, krumplival, 's más c'felével élven. Rosszúl cselekednék az, ki juhának három font szénát és 5 font szalmát nem adhatván, ezt $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{3}$ font szénával keverné öszve: mert ebbe csak válogatnának, és szénára vágyódnának. Hogy a' széna mellett a' szalmát ne bitangollyák, legjobb megmetszve tenni elejbe. Önként hozzá érhetni, hogy az istállóban tartandó juhokkal szint úgy kell időről időre az esztendőnek más részeiben is, valamint télen, sőt is nyalatni.

Az istállóban tartatott juhoknak igen kevés, vagy éppen semmi orvosság se szükséges ugyan, mindazáltal azeránt is külömbféle tapasztalásokat tett a' Fő Herczezi intézet. Először örömmel említi N. Wittman Úr, hogy ő tett még 16. esztendők előtt próbát a' himlőnek juhokba oltásával, mellynek mirigygye kiűtvén 30—40 darabot is elragad minden korból. A' Tehén himlőnek béoltása Wittman Úrnak is, valamint De Carro Úrnak rosszszúl szolgált, azért a' természeti himlőnek béoltásához fogott, mellynek olly szerencsés következése lön, hogy az egyszer jól béoltattakat a' természeti himlőzés meg nem ragadta, a' mesterséges se fogta meg többé. E' végre fontos észrevételeket jával: u. m. 1) A' béoltandó himlő jó fele legyen, melly először béoltatik; azután a' béoltott juhoktól vétessék a' béoltandó materia, nem pedig a' természetesen himlőzőktől; ez mérgebb, 's azért veszedelmesebb is amannál. 2)

A' szóptatástól elfogatott bérányokban való oltás sokkal bátorságosabb mint az idős juhokban; de azért ezek se hagyattassanak a' természetesen himlőzés veszedelmében. 3) Az oltás inkább tavasszal vitessék véghez mintsem hideg telen; vagy heves nyáron: midőn öszveszorúlván a' juhok könnyen elhimlősítik egymást. 4) Az oltás a' juhoknak kevesebb alkalmatlanságokra szolgál, ha a' farkok meztelen allyán, mennyire csak lehet, végről esik meg, nem pedig a' czombok' belsején. 5) A' béoltott juhok a' béoltatlanoktól külön szakasztassanak egy ideig: mert tőlök könnyen elkaphatnák a' természeti himlőt. 6) Sőt a' béoltattaktól is külön tartassanak: mivel azok, melyekben az oltás meg nem fogamzott, könnyen elhimlősödhetnének tőlök. 7) A' béoltó is egy ideig ne forogjon a' juhok között, mivel róla is reájok ragadhatna a' himlő. 8) Az oltó a' szél ellen fordúllyon, és úgy tartsa maga előtt a' béoltandó juhot: mivel a' szél könnyen kifújhatná a' himlő matériáját, és a' munkát foganatlanná tenné. 9) Az oltó igen meg ne sértse lándsájával a' testet: mivel a' vér a' himlő' matériáját elmoshatná, és a' munkát meghijánosíttaná. 10) Csak annyi juhot kell egyszerre öszve fogni, mennyit egy óra alatt béoltani: ha többen vagynak egygyütt, a' béoltattak a' még béoltatlanokat előbb himlőzésre fakaszthattyák mintsem a' béoltás' sora reájok jöhetett volna. 11) A' béoltott juhok; mig a' -Crisissek' tart, külön, éjjel nappal fris, szelős helyen, p. o. valamelly gabonás pajtában tartassanak. Ezen előlátással az Óvári Urodalomban 1802. esztendő óta 10—12 ezer juh béoltatik esztendőnként, és a' természeti himlőzés' veszedelmétől megmentetik, melly nem csak elragadás által üt ki, hanem néha a' csupa messze hajtogatás által is: mellyre nézve az oltatlan juhok tá-

vul lévő helyen vétele mindég veszedelmes; bátorságos ellenben az Óvári: mert itt egy oltatlan juh se adatik el.

A' Vérhas olly pusztító nyavalájok a' Juhoknak, hogy elhatalmazván belőlök, kivált a' bárányokból, minden száz közül 20—40—60 darabot is elragad. Annak orvosoltatása eránt is megtévén az Óvári Gazdaságbeli Intézet próbáit, azt tapasztalta, hogy a' langyos meleg bor, törjék (Meriak) 's Koloniai vízzel megorvosolni ugyan egy két juhot a' vérhastól, de nem egész nyájat, ha ennyire terjedett. A' vérhas ellen legbizonyosabb orvosság ezen nyavala szerző okának eltávolztatása, mellyről sokan azt vélték, hogy a' tavaszi kövér fű legyen; mennyire az anya juhok tél után az mohón kapván, igen erős tejet készítenek; ezt pedig a' bárányok' gyenge gyomra nem bírhattya; azzal kívánták tehát a' vérhasnak elejét venni, hogy azokat jó korán megellettették, hogy midőn tavasszal a' szabad legelőre bocsáttattak a' bárányok, már megerősödtek legyenek. Ez által ugyan addig, míg az istállóban tartattak, megmentettek a' vérhastól a' bárányok többnyire, de nem mindég; utóbb is, sőt esztendő múlva is midőn gyomrok megerősödött, vérhas szenvedni tapasztaltattak. Az is vétetett észre, hogy a' pásztorok és istállók' változtatásával, az ajtók, ablakok' bezáratásával a' bárányok vérhasba nem estek. Innét kitetszett, hogy a' vérhasnak tulajdon oka a' tavaszi kövér legeltető nem lehet. Több esztendőbeli nyomozások után úgy találtatott tehát, hogy a' juhokon uralkodó vérhasnak a' hirtelen való meghülés az igazi oka. Ez által valamint az emberekben, úgy a' juhokban is, a' szükséges kipárolgás meggátoltatik és a' belső részekre vezettetik; melly miatt azok emésztő hivataloknak eleget nem tehetnek, hanem

az eledelt vérrel vegyülve bocsátták ki. Azért szenvednek vérhasban többiek fölött a' bárányok, mivel ezek legkönnyebben meghülnek; azért esnek belé az idősebbek is, mivel ezek hirtelen meghülhetnek; azért mentetnek meg gyakran a' Pásztorok' változtatásával a' vérhastól, mivel némelyek hirtelen meghülésöket eltávoztatták; azért mentettek meg az istálló' ablakinak és ajtajinak bezárattatásával, mivel így hirtelen át nem hülhettek; 's a' t. Noha tehát a' Juhoknak akár-melly kemény hideg elszenvedhető, de a' hirtelen áthülés ártalmas. A' vérhasnak eltávoztatására azért szükséges. 1) Hogy hideg időben reggelenként az ablakok és ajtók egyszeriben föl ne nyitassanak, hanem csak egy más után a' napnak fölmelegedéseig. Ollyankor kívül hideg, belül meleg lévén, a' levegőnek bétódulásával a' juhok, kivált a' gyenge bárányok, könnyen átfáznak; a' mi velek nem történhetik ha lassanként mennek át a' melegről a' hidegre. 2) A' Bárányok magánosan nagy istállóban egyszeriben ne hagyattassanak: az, míg anyjaik velek vannak, elég meleg; minekutánna kitakarodnak, elhidegszik; 's így áthülnek hirtelenül benne. Azért inkább szoríttassanak össze egyik szegletben, hogy magokat melegen tartsák, vagy téríttessenek kisebb helyre. 3) A' Bárányok anyjaik alá, midőn ezek hidegről jönnek, egyszeribe ne bocsáttassanak: hideg csecseiket szopván könnyen áthülhetnének. 4) A' Juhok a' hidegre meleg istállóból korán ne hajtassanak: ez által is könnyen átfázhatnának. Ezek' eltávoztatásával a' vérhas is eltávoztatik.

Tudja kiki melly kelletlen vendég legyen a' Rüh az akolban; ez ragadó nyavala is, melly közösülés által terjesztetik el; de magától is kiűt, ha hives esső éri, kivált ősszel, a' juhokat. Átallában minden átázás ellenére van a' selyem szőrű

szőrű fajnak. Ennek honnyában, Spanyol országban, mint említettem, holnaponként, sőt esztendőként sincs esső. T. Peron' tanúsága szerint Neu-Süd Vallisban a' Juhtartás igen tenyészül; a' Kap' félszigetből oda átvitetett goromba szőrű birkák szemlátomást finomulnak; ott pedig egész esztendők által se esik esső. A' rühnek eltávolztatására tehát szükséges a' juhokat az át-ázástól megmeníteni. E' végre először Báró Geiszlern Ferdinánd, kinek a' juh nemesítés sokkal tartozik, a' legeltetőken felszíneket csináltatott; példáját másokkal egygyütt az Óvári Uradalom is követte: azok alá hajtának a' juhok a' véletlenül jött nagy essők előtt. A' juhok az átázástól úgy is megkémeltethetnek, ha az istállójoktól messze nem legeltettetnek. Ha egyszer kiütött a' rüh a' nyájon, annak orvoslására számos lugzók és kenőcsék használatnak; ezeket a' M. Óvári Intézet a' Chemiához, és barom-orvosláshoz értő Tudósok által mind megvizsgáltatta, 's mellyek legyenek benne szükséges, mellyek foganatosabb, mellyek egyenlő erejű, mellyek felesleges részek, elhatároltatta; a' velek élésnek módját pedig önnön tapasztalásaiból kitudta. Jordan Guberniumi Tanácsnok, Fechner Dr. és Prof. 's Kleiner Orvos Doktor Uraknak végzése szerint a' rüh' gyógyítására illy orvos szert ajánl, melly dohány - lé, szalamia (sal amoniactum), óltatlan mész, törpetén olaj, 's égetett kéneső (mercurius sublimatus corrosivus) részekből álló. A' mi a' vele élést illeti: azt valilya, hogy míg meg nem nyirettetnek a' rühes juhok, gyökeresen nem orvosoltathatnak; hogy messzebb ne terjedhessen benne a' rüh, meggátoltatik ezen lugzóval: végy három icze vizet, öntsd hat lothnyi páczaltt dohányra: főzd össze $1\frac{1}{2}$ óráig, ezután vedd, 's facsard ki a' dohányt, vessd-el; a' főtt lébe tégy $\frac{1}{2}$ lothnyi szalamiát,

1. Lóth törpetin olajt, és $\frac{1}{2}$ quintli égetett kénesöt; földbe az edényt, lobogtasd egyszer kétszer föl, többször ne; zavarj ez idő közben öszve; vond-el a' tüztől, 's töltsd edénybe. Ezen essentiába márts ruhácskával békötött pemetecskét, illesd meg vele a' rühes helyeket, 's szaporán meggyógyítod.

Mivel a' rühes foltokat lehetetlen mind megtalálni, a' nyírás után szükség a' rühes juhoknak gyökeres gyógyításhoz látni. A' nyírás után való nap illy lugzót kell készíteni; végy 120. pint, vagy is három Alsó Austriai akó vizet; tégy hozzá hat font dohányt, főzd öszve, facsardki, vessd el mint előbb; tégy levébe $\frac{1}{2}$ font Salamiát, 4 font oltatlan meszet, forrald fél óráig, keverd öszve, huzd el azután edényedet a' tüztől, minnekutánna nem forr többé, adj hozzá még 2 font törpetin olajt, és egy lóth égetett kénesöt, ezeket is kavard öszve; hűtsd meg; és láss a' mosáshoz. E' végre végy két kis kádöt, egyiket töltsd föl a' lugzóval, a' másikat hagyd üressen. Az elsőbe állítsd a' juhokat egymás után úgy hogy-egész teste henn legyen fején kívül. Egy ember fogja a' juhöt, másik balkezével fogja be a' juh-szemeit, jobbjával mosógassa meg annak minden részeit, csak a' szemeit ne, a' lugzóval. E' meg-lévén állíttassék a' juh a' másikkádba, hogy a' luggzó elne vesszen; 's így tisztíttassék meg az egész rühessereg. Az első mosás után a' szokásban lévő kénkö virág adassék a' beteg juhoknak a' nyalatásra; estennen szoríttassanak jól öszve, hogy a' hennnek lévő rüh materiáját jól ki izzadják. Nyolczad nap mosattassanak meg ismét azon mód szerént a' lugzóval; és ki gyógyúlnak.

A' rühöz hasonló koszis abajgattyá gyakran a' juhokat; ez nem árt annyira egességöknek, mint gyapjoknak: mellyet elhullatnak miatta. Ez az Is-

tállónak, és az istállóbeli levegőnek tisztátalanságából szokott következni. Télen uralkodik leginkább, 's kikelőre lassan lassan megszűn a' szabad levegőn közönségesen. Eltávoztatik az istállónak és istállóbeli levegőnek tisztán tartása által; meggyógyosoltatik, ha az első lugzóval helyel helyel békenettetik.

Végre azon nagy érdemű M. Óvári Intézet a' Juhok' mosása eránt is közli tapasztalásait. Ott is, mint máshol közönségesen, a' juhoknak magasról, néha két ölnyiről is, Lajta vizébe buktatása által tisztított a' gyapjú; de ez igen alkalmatlan, és nem elég fogatos munkának találtatott lenni: a' buktatás által a' gyapjunak zsirja a' szőrök' tövére, a' juhok' bőrére verődött le, honnét csak több izbéli usztatással, 's ügygyel bajjal lehetett kivenni. A' Magyar Óvári Intézet javallása szerént tehát, a' gyapjunak tisztítása végett, a' Lajta vizében alkalmas helyen készített esztrengák közé hajtának a' juhok, két embertől első és hátulsó lábaik megkapatnak, és a' gyapjoknak megéréntése nélkül a' vízbe meritetnek háttal úgy, hogy csak bajúszok állyon ki; egyszer kétszer, mint a' mosni valók, meg öblögettetnek; azután lábra állittatván a' vízben egy darabnyira usztattatnak, míg szároz kövecses helyen ki nem kaphatnak. E' mód szerént szőrök' zsirja ki csurog, nem verődik le a' gyapjuba, egyszerre a' juhok fejérekbbek lesznek mint a' háromszori buktatás által. 'S ezen szokásnál fogva az Óvári Uradalom leg tisztább 's hó fejersegű gyapjával dicsekszik.

Eddig terjednek a' Magyar Óvári Gazdasági Intézetnek tapasztalásai a' Juhtenyésztetés eránt, melyeket én, annak több izbéli szemmel látó tanúja, és a' N. Wittman Fő Igazgató Urnak személyes tisztelője levén, ezekkel bátorzkodtam a'

Hazának tudtul adni, a' bővebb próbatételek végett. Csak a' különbféle tapasztalásoknál fogva tétethetnek a' hasznos találmányok közönségesekké. Valamint kívánhatni, hogy más Gazdaság — Igazgatók is bár közölnék jeles tapasztalásaikat, mint a' N. érdemű Konde Benedek Jósef elkezdette; úgy reménylhetni a' többször tisztelt Fő Herczegi intézettől, 's ennek valóban érdemes Fő Igazgatójától, hogy a' Juhtenyésztetés eránt teendő tapasztalásait jövődre is közleni, sőt a' gazdaság' más ágazatira is kiterjeszteni fogja.

Y.

5.

Az Év régi Kezdetéről Magyar Országban.

Hogy most Januárus, vagy is Boldog Aszszony Hava elsőjén kezdjük az Uj Évet, tudja kiki; hogy hajdan más napokon is kezdték különbféle Országokban, arról talán sokan mostanig nálunk nem is gondolkodtak. Egyébb Diplomatikai és Chronologiai Irókon kívül Helwig József főképen nagy fáradsággal igyekezett meghatározni az Év Kezdetét különbféle országokban és városokban, 's figyelme, a' miért Neki köszönettel tartozunk, Hazánkra is különösen ki terjedett. *) Ha őtet hallgatjuk, úgy Atyáink is, mint sok Európai Népek, az Uj Évet Martius, vagy is Bójt Más Havának XXV-dikén, az az: Gyümölt's oltó Boldog Aszszony Ünepén kezdték. Innend nagy különbségnek kellene támadnia, ha az állítás valósága bém bizonyíttatnék, a' Magyar Chronológiában, 's talán

*) Zeitrechnung zu Erörterung der Daten in Urkunden für Deutschland. Wien 1787. fol. pag. 6r — 73.

sok idővetésbéli nehézségeken győzedelmeskedni lehetne. Meg érdemli tehát a' tárgy fontossága a' gondos figyelmet és vizsgálódást minden Óklevelekkel bánó Hazafiutól. Én itt csak azt adom elő, a' mire magam szert tettem; ha mások is Közölni fogják észrevételeiket, úgy talán bizonyosabb I-gazságra fogunk maholnap találni.

Helwig azért ragaszkodik Magyar Országra nézve Martius 25-dikéhez, mivel a' Magyar Országi legrégiebb Óklevelek Annus Incarnationis-t, emlegetnek, az Incarnationis Domini pedig Martius 25-dikére esik, melyen a' Keresztyén Hívek az Üdvözítő Testesülését tisztelik. Hogy a' legrégiebb Magyar Óklevelekben Annus Incarnationis Domini-cae, vagy Domini jó elő, az nem szenved semmi kétséget, valamint az sem: hogy a' későbbi Annus Domini kifejezés az Óklevelekben csak az előbbinek rövidítettése. Olvastatik a' Pétsi Káptalannak némelly 1101-diki Ókleveleiben, és Béla Hertzegnek 1220-diki Ókleveleiben már Annus Gracie is: de a' ki tudja az Angyali Üdvözetet, tudja azt is: hogy az Annus Gracie se tészén valami különbözöt az Annus Incarnationis kifejezéstől. Részöbben rövidsége miatt az Annus Domini a' XIII. századi Óklevelekben többször használtatott, mint az Annus Incarnationis: de ez sem veszett ki a' szokashól még a' XIV. században is. Elöttem áll a' Nagy Várodi Káptalannak hiteles Mása, mellyben 1345-dikben Tamás Erdélyi Vajdának Itélő Levelét (Privilegium Sententiarium!) által írja, 's a' mellyben a' Vajda így kezdi Óklevelét: „Quod cum annō dominice incarnationis M. CCC. vigesimo septimo” — végzi pedig így: „Datum in Wysegrad in octauis beati Iacobi Apostoli Anno Domini M. CCC. XL.”

Schwärtner Ur, intvén Diplomatikájában a' Magyarokat, hogy az Annus Incarnationis kifejezésnél fogva Helwiggel botlásba ne essenek, bizvást állítja, hogy Atyáink már a' legrégiebb időkben az Új Évet vagy Karátson napán vagy Januarius hónap elsőjén kezdték. *) Hitelt kellene adnunk a' szorgalmas Férfinak, ha Oklevelekből akár mi keres okokkal támogatná diplomatikai oktatását, 's nem folyamadnék olyan Történet írókhoz, kiknek tekintetek az Év régi Kezdetéről hibetöleg semmit sem állíthat. Ki fog ez nyilván a' következőkből tetszeni.

Az első Történetíró, kire a' Tanító Ur állítását építi, Rogerius, a' szomoru Tatár Járásnak eleventollu Festője. Ez az író régi ugyan, de Könyve néhány helyen, p. o. IV. Béla Király védelmeztetéséről a' Rhodusi Vitézek által, kik IV. Béla után még sokára foglalták el Rhodus szigetét, és így IV. Béla alatt Rhodusi Vitézeknek Rogeriustól nem hivathattak, újabb pótolásoktól (Interpolációktól) nem ment. Illyen változtatásokra mutat az, hogy Rogerius Munkája II. Fejezetében Annus Incarnationis-t, XIV. Fejezetében ellenben Annus Domini-t találhatni; illyenre mutat, hogy a' II. Fejezetben előjövő 1242-dik év bizonyosan hibás 1259. helyett; illyenre mutat Diénes Nádor Ispánnak kétséges kemény büntetése. 's a' t. **) Rogeriusnak tehát íme sorai: „Anno igitur Domini (1242) euolutio, Hungaria ad Regem in maleuolentia existente, circa Nativitatem fama fuit, quod confinia Hungariae, Rusciae

*) Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, praecipue Hungaricam. Budae 1802. 8. pag. 311 — 314.

**) Lásd Rogerius Könyvét Schwandtnerál, SS. RH. Hung. I. pag. 294 — 299. Es vesd össze Katonával Hist. Crit. V. 850. seqq.

contigna, Tartari devastabant.” igen gyanús hitelt adhatnak az Év régi Kezdetéről.

A' XV-dik század vége felé élt Turótzinak, kire Schw. Ur Rogerius után épít, még kevésbé adhatunk Tanui Hitelt a' XI. és XII. századokat érdeklő Kérdésről. Ha Turótzai a' maga koráról, vagy előtte folyt közelebb korról nyújt bizonságot az év kezdetéről, úgy tisztelet 's betszletet érdemel tanubizonyosága, mert Galeotussal meg-egyez az évkezdetében, midőn azt Januarius elsőjére teszi. „Kalendis Januariis, in Circumcissione Christi, consueuerunt Hungari Strenam dare, hoc est donum, „pro bono omine incipientis anni úgy mond Galeotus XXIV. Fejezetében: Miért ne volna tehát igaz, vagy legalább igen hihető az is, a' mit Turótzai 1458-dikról ír: „Albertus prima noui tunc subsequentis die anni, dominicae scilicet Circumcisionis celebri in festo, exstitit coronatus.” De nem a' XV. Századról folyván a' kérdés, Turótzinak már csak azon sorai gyanúsak lehetnek, melyeket Kis Károly Magyar Királyról Schw. Ur imígy számlál elő: „Erant tunc rigidi mensis Februarii dies, dominicaeque incarnationis mille trecentos octoginta post annos quintus nouo volumine currebat”. Gyanúsak lehetnek, ujra mondom, a' XIV. századra nézve, e' sorok, mert egyenesen a' maga korát festő Turótzai tollából folytak. Kis Károly Király szomorú esetét Turótzai Laurencius de Monacis verseiből szedegette öszve nyilvánoságos vallása szerént; ennek verseiben pedig, mint Turótzira nézve Kutfőben, egy betű sem mondatik az öldöklés évéről, annál inkább az imént leíratott sorok fel nem találtatnak. *) Vajha egyszer már

*) Lásd: Laurencii de Monacis Veneti Cretae Cancellarii Chronicon de Rebus Venetis. etc. Accedit eiusdem Lay-

tudni tanulná azt minden Magyar Író, a' mit Lucius és, ha jól emlékezem, Farlatus is tudott, hogy Turótzsi az ő Krónikájának némelly részeire nézve tsak olyan Collector (Kiadó) mint Bongarsius vagy Schwandtner Kiadók voltak; némelly részeire nézve pedig valóságos Író! Nyilván mondja ő ezt maga Előbeszédeiben. E' néző pont szerint kell megítélni azokat, a' mik Krónikájában foglaltatnak.

Hogy Szent László Király Törvénye I. Könyvének 38. Fejezetében a' Nagy Karátsoni Üdnap első helyet foglal, azt böltsen észrevette ugyan Schw. Ur: de én ebből még nem bátorkodnám következtetni, hogy a' Magyarok az Uj Évet December 25-dikén kezdték. E' törvény tudniillik Synodalis Törvény, mellyek a' régiebb időkől többnyire Külföldi Eredetűek, 's szóról szóra a' Közönséges Anya Szentegyház Törvényeiből szoktak költsönöztetni. Más az, hogy Szent István, Szent László, és Rálmán Királyaink Törvényeikre még több kritikai fardozást kell egykor szánnunk, hogy belőlek a' Világi Törvények az Egyháziaktól helyes okoknál fogva megkülönböztethessenek, és az utóbbiaknak Kutfőik esmértessének. — A' Cisiós régi verses Kalendáriumból, és a' régi Misés Könyvekben találtató Kalendáriumokból még nehezebb az Év Kezdetéről következtést faragni, minekutána a' Cisió versei a' Circumcisióról, mint Év Kezdetéről, semmit sem mondanak; az utóbbiaknál pedig többnyire a' Római Kalendák, Nónák, Idusok szolgálnak fenékül, 's így tsak e' miatt is Januárus elsőjén kell kezdetniük.

Szembetünő ezek után, hogy a' fenforgó Kérdésről egyedül az Öklevelek adhatnak bizonyossabbakat. — Fognak is adni ketségkivül, ha reájok fordítjuk buzgóbban figyelmetességünket. Az Ajándék Levelek e' tzelből ne annyira érdekeljenek bennünket, mint a' hajdani Perbéli Öklevelek, mellyekben időhatárokról tétetik említés. Az illyen időhatároknak öszve egyeztetésök a' folyó, vagy múlt, vagy következő évvel leg hamarább oktathat akárkit, mint ime hiteles Pétsvárodi Levél példájából világos:

„Nos Conuentus Monastery Waradynensis Damus pro memoria, quod cum iuxta tenorem litterarum comitis MARTINI, VICE IVDICIS CVRIE Domini Regis, Matheus filius Bolosey, Petrus et Bolosey fratres sui, contra Comitem Jacobum filium Ambrosy de Zenthgal, et Budur servientem suum a CRASTINO OCTAVARVM EPIPHANIE DOMINI QUINTODECIMO DIE testes producere debuissent coram nobis, adueniente ipso die produccionis testium, prefatus Matheus pro se et pro fratribus suis predictis testes suos, prout inferius exprimitur, exhibuit coram Nobis. Primus autem de suis testibus, videlicet Dyonisius frater Zumbur respondit: quod feria secunda proxima, post FESTUM EXALTATIONIS SANCTE CRUCIS HOC ANNO Comes Jacobus filius Ambrosy cum Budur seruiente suo et alys suis Ephebis de villa sua Zenthgal vocata veniens, prenomatos filios Bolosey in villa eorumdem Fyzesth vocata destruxisset, et eosdem Bolosey ac Petrum inibi captiuasset, et captos in villam suam Zenthgal predictam abduxisset, et ipsum Bolosey enormiter uerberauisset, dictum uero Petrum adhuc in sua captiuitate detineret, eosdem filios Bolosey de terra ipsorum, quam dicunt iuxta Zenthgal se habere, et etiam

de terra Fyzesth potencialiter effugando dampnum septuaginta marcarum in ipsa destructione eisdem filys Bolosey inferendo. Item idem Dyonisius pro se et pro Marcello filio Sauli ac Lukachyo filio Thome de Bagya. Item Zebugun et Chozlow fily Ihoannis de Papy, Mark et Mychael fily Nicolai de eadem. Item Marcellus filius Rathk, Iwahun filius Pethew, Matheus et Sampson iobagiones Nicolay de Zebugun. Item Nycolaus filius Jhoannis et Alexander filius Elek nobiles de Hozugdy. Item Joanka filius Opsa, Oliuerius frater suus, Beke filius Lochk, Itee filius Itemer, et Isaak, bissemi. Item Alexander filius ipsius Alexandri de Meske. Item Alexander filius Nicolai de Myrchchy. Item Blasius filius Endre de Warazloy, et Oliuerius filius Jacobi Nobiles de Symigio. Item Dominicus et Mychael fily Endre, Myzlay dicti. Item Peturke de Naragy. Item Alexander et Markus nobiles de Mykula. Item Oliuerius de...nok. Item Abram et Andreas fily Pauli. Item Petrus et Farkasius fily Farcasy de Belch. Item Nicolaus filius Chepani et Dama filius Damald de Guenchy. Item Vyd de Moys. Item Chepanus Ladislaus et Stephanus filius Vyd de Zeuleus. Item filius Vgra. Item Stephanus Domyanus et Andreas nobiles de Sygur. Item Andreas Niger, Markus et Sebastianus frater suus de Fekethy. Item Georgius et Stephanus fily Benedicti de Lelez. Item Emericus et Joub fily Kenez. Item Mykow frater comitis... Item Jurk et Egyruh fily Markus de Bakana. Jhoannes filius Zechyn de eadem. Item Comes Nycolaus filius Leduguerus et Alexander filius suus de Dabaka. Item Dominicus de Gombay. Item Gregorius filius Abram de Budmer. Item Stephanus filius Elyenigri de.... Item Stephanus filius Blasy de iuxta Okur, gener Paska. Item Benedictus filius Jacobi, Joseph, Ladislaus

filius Farkasy, Artholph filius Pouse, et Andreas
 filius Both nobiles de Hydagay. Item Dama filius
 Boxa et Ladislaus filius Marcelli nobiles de Gu-
 ezthes. Item Purbuzlow, Petrus filius Luka, Co-
 mes Paulus, Morton filius Mark, Stephanus filius
 Blasy, Benedictus filius Salomonis, et Comes Vz
 nobiles de Gueredey. Item Mark filius Vyrunth de
 Rykug. Item Thomas filius Laurency de Gueresty.
 Item Tyuan et Ihoannes filij Abram. Kelemen fi-
 lius Beltrini, Bagen et Joub filij Pardan, et Tho-
 mas filius Renke de Vrmand. Item Zoym filius
 Zemere, Martinus Magnus, Fabyanus filius Vyl-
 mos, Vyncen filius Vylmos nigri, Paulus filius
 Sebastiani, Benedictus filius Thome, Nycolaus
 filius Gabus, Dominicus filius Bodun, Anyan fi-
 lius Anyani, et Michael filius Heym de Hetyn.
 Item Mour de Zabaguy. Item Mour filius Mathye
 de Pol. Item Ladislaus filius Salomonis de Lyu-
 kithooth. Item Valenth filius Jacobi de Neugrad.
 Item Paulus filius Karachyni de Hyrd. Item Ma-
 gister Stephanus filius Myuk de Mortunfalua. Item
 Mortunus filius Tywan de Vosos. Item Petrus
 filius Symonis et Emericus gener suus de Na-
 dosth. Item Comes Pousa filius Pouse de Sumlow.
 Item Comes Petrus dictus Bok de Warkun. Item
 Stephanus filius Peturke, et Paulus filius Dyonisy
 de Luazhetyn. Item Cozmas de Boda nobiles Jo-
 bagiones monastery Waradyensis. Item magister
 Benedictus filius Lethus de Waradino pro se et
 pro Stephano filio Stephani de Versund. Item Sel
 filius Rubyni, Nicolaus Veyz dictus, Emericus
 filius Batha, Paulus filius Jurk, Denkus filius
 Beche, Ladislaus filius Bolonir et Chere filius
 Fylek, hospites de Waradino. Item Mauricius fi-
 lius Gatal de Goycheyd, pro se et pro tota ipsa
 uilla. Item Peteuch uillicus de uilla Warkun pro
 se et pro ipsa uilla tota. Item Stephanus filius

Both de Waralya pro se et pro ipsa uilla tota. Item Ilye de uilla Bythow pro se et pro ipsa uilla tota, qui sunt populi monastery Waradyensis. Item Elek et Petrus de Mosay Jobagiones Alexandri fily comitis Alexandri pro se et pro ipsa uilla tota. Item Dama et Begue Jobagiones comitis Andree fily Angelus de Mosay. Item Symun uillicus et Peterne de Forkaslyuk Jobagiones comitis Kemyni et Nycolai pro se et pro ipsa uilla tota. Item Nycolaus et Mychael de Botyan Jobagiones Cumpoldy pro se et pro ipsa uilla tota. Item Mychael et Mala de Nogkwfew Jobagiones eiusdem Cumpoldy pro se et pro ipsa uilla tota. Item Petrus villicus filius Iwanka et Nycolaus filius Dééch de uilla Nadosth Jobagiones magistri Phylippi fily Phylippi. Item Vrbanus et Andreas de uilla Gueredey Jobagiones nobilium de eadem pro se et pro ipsa uilla tota. Qui omnes unanimiter et concorditer modo superius annotato Responderunt. Datum secundo die produccionis testium predictorum”*)

E’ nevezetes Tanuvallatásnak hiteles Levelét a’ Magyar Nemzeti Museum Főtitizteletű, Méltóságos, és nagy Tudományú Koller József Pétsi Nagy Prépost Ur kegyes Ajándékának köszöni, ki ezt, mint Baranya Vármegyét illető, Remek Munkájának VII. Kötetében a’ 292-dik oldalon néhány házagokkal, mellyeket én nagy fáradsággal többnyire kipótoltam, már kinyomatta. Mivel Márton Al-Ország Birája más hiteles oklevelek szerint 1294—1296. évek között élt, s e’ Levél egyenesen az ő rendelésére készült, tudjuk korát is meghatározni az igen figyelemre mël-

*) Tsak a’ régi Kereszt Nevekért is méltó vala ezen Oklevelet egészen kiadni. De a’ régi Tanuvallatás formája is vetekedhetik a’ levél egyéb jelsségeivel.

tó Régiségnek. Ez tudniillik azt erősíti, a' mit Helwig állított, hogy a' Magyarok Martius 25-dikén kezdték el hajdan az Évet.

Ugyan is a' Tanuvallatás idő határa Viz-Kereszt Octávája más napától számlálendő Tizenötödik, napra, az az: Januáriuſ 28-dikára rendeltetett. Maga a' Levél Januáriuſ 29-kén, mint a' Tanuvallatás második napán, költ. Az Erőszakot Szent Gáli Jakab Szent Kereszt Fel-Magasztaltatása Üdnepe, az az: September 14-dike után követte el. Hogy mondhatják tehát a' Bizonságok; következésképen a' Hiteles Hely is, hogy akár Januáriuſ 28-dika, akár Januáriuſ 29-dike Szent Kereszt Fel-Magasztaltatásával, vagy is September hónappal Egy Évhez tartozott, ha Januáriuſ hónap nem azon esztendőhöz számláltatott, mellyben September hónapban az Erőszakoskodás tétetett?? Az óklevélben világosan olvasható HOC ANNO kifejezés szemlátomást egész Januáriuſ hónapot Septemberrel ugyan egy Évnek tulajdonítja, 's így akaratunk ellen oda vezet bennünket, hogy az Annus Incarnationis nálunk is, mint Rómában és sok más helyeken, nem volt puszta szólás mód.

Azonban egy óklevél tsak Észrevételt, nem pedig Rendszabást adhat a' Diplomatikában, mint máskor mondtam. Az Észrevételre világos okunk vagyon: hogy lassan Rendszabáshoz jussunk, arra kell már egész erővel törekednünk. Eljutunk pedig, ha a' köz Figyelem, melyet e' néhány sorok által ébreszteni akartam, végýázni fog a' számtalan XI. XII. és XIII. századi hazai ókleveleknek hasonló kifejezéseikre. Az sem lehetetlenség mindazonáltal, hogy Magyar Országban is, mint Olasz Országban, egyik egykor, másik máskor kezdette az Évet. Akár mi legyen vizsgálódásunknak bizonyos következése,

én azzal nem törődöm, ha egyszer világosságot szerezünk a' Magyar Országai Idővetés Tudományába a' mostani számos homályosságok helyett. Iparkodjunk, 's leszen idővel szorgalmunknak kedvező sikere!!! —

Horvát István,
A' Széchenyi Országos Könyvtár Örzője.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

- 1) T u n i s i a s. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen von Johann Ladislav Pyrker Wien 1820-bei Carl. Ferd. Beck, gedruckt bei Anton Strausz gr. 8.

Midőn mi ezen hazai folyó írásunkban a' feljebb nevezett hősi költeménynek megjelenéséről említést teszünk, úgy véljük semmivel se teljesítünk többet, mint sem a' mivel, mint azon közönséges, betsülésnek és meg nem osztott jóvá hagyásnak órgánjai mellyet „magának ezen nagy Éneknek tiszteltt Énekese (Ő Felsége valóságos titkos Tanácsosa 's Velentzei patriarkája ő Exzellenziája) szerzett, közönségesen illy szép érdemnek, különösen pedig azon betsülettel teljes szerentsének tartozunk, hogy ezen méltán megkülömböztetett férjfiút, a' magunkénak nevezzük.

Meg köszöntette ugyan őtet ezen költeményének kiadása után való legelső napokban egyik az ő Austriai földije közzül Bétsben a' Vaterländische Blätter nevű folyó írásnak Kroni-

kájában egy ottan igen szokásban lévő köszöntéssel. Ezen köszöntés nem volt egyéb érdemtelen ótsárlásnál, pusztá egyóldalúságnál 's buta gántsolásnál, szóval egy pitzike szűk melyű pygmaeusnak kifakadásánál, a' ki ezen gyümöltssel teljes, fát melly neki árnyékában gyakran kedves pihenő helyet ad tsupán tsak azért akarná semmivé tenni, mivel ötet magosságával feljül haladja. Ez mindazonáltal ottan olyan mindennapi szokás, hogy azon esetekben, midőn e' féle motskos írások az ő szűrő foglalatjok miatt még is néha a' belföldi folyó írásokba be nem vétetnek, találkozásnak olly nyomorúlt alávalók, a' kik gyávaságoknak szüleményeit azon földnek, mellynek kenyerével 's védségével élnek gyalázatjára a' külföldi folyó írásokban le teszik, mellyre magokat tsak ugyan, mint jól fizetett correspondenseket meghívva és le köteleztetve tartják.

Ha valamint a' polgári, úgy a' tudós közön-ségben is kötelessége minden egyes tagnak az e-gésznek gyarapodására és tiszteletére munkálód-ni, még pedig úgy munkálodni, hogy a' közön-séges munkálódó erőnek özvesége a' külföld előtt is tiszteletre méltó legyen; minő szemekkel kellenék a' haza betsületének ilyen megfertőztetőjit nézni, a' kik a' vak eset által meghazafiúsítva, dongók modjára a' legnemesebb virágoknak 's gyümöltsöknek keblében bujálkodnak és tsak szem-etet 's pusztitást hagynak magok után? Itt már az ideje hogy ezen szörnyeteg ellen ki keljünk, és ha magától, mint némelly ragadó nyavalyák el nem enyészik, azt állhatatos igyekezet 's szorgalom által megszenmisítsük, valamint közönségesen a' férgeket szoktuk testüinktől elhárítani.

A' Német Külföld úgy sem szűkölködik az il-lyen firkálók nélkül, a' kik tsupán tsak betsmér-lésből élnek, de ez által a' Journalisták tüdejeket

kiknek Zsöldjában állanak lélekzetben tartják, 's ez által mint egy a' higányoló orgonáknak fúvó taposóji; mellyeknek nótájik annál kedvesebbek, minél metszőbben nyöszörögnek. Illyen Concert mellett a' betsületes embernek jó hire's neve ritkán vétetik tekintetbe; ha csak a' dúdoló egy furtsa ész szikrát, vagy hogy képünk mellett hievek maradjunk, egy szarkasztikai Trillert brilliroztathat a' maga sip lajstromán, akkor legkevesebb gondja sinsen neki a' szerzőnek személyességére. De ha a' szerző a' maga honnfiaitól is kénytelen illyen bánást elszenvedni, sőt ha el kell tennie, hogy minden tsíntalan gyermek önkényeszerint munkáit rántzigálja 's mesterkélje, hogy tarthassa meg illyen környülállások mellett a' Critikának tribunálja a' maga érdemét és auctoritását?

A' Tunisiásnak gazdag lelkű szerzője szemérmesesen, mint egész lénye szemérmes, Senecának azon intését követte tökéletesen: *Ite contra opinionem vulgi, sicut stellae ab oriente ad occidentem* 's fel sem vette azon gúnyolást és imé! a' Német Külföld leg először esmerete meg az ő érdemét; jeles férjfiak érdemesítették az ő költeményét reá való nézve betsülettel teljes *Discussio*, 's már meg is jelent Beck Ferdinánd Rárolynál Bétsben annak megjobbított Kiadása a' Kiadónak elő beszédjével 's foglalattal egygyütt.

Gyalázásra méltó lenne, ha mi a' külföldieknek Tudománybéli természetmányaik eránt való eleven buzgóságból, bár melly kellemetesek és oktatással teljeseek legyenek is azok reánk való nézve, ezen gyönyörű ész gyümölcset a' mi betses hazánk fiának elmellőznök, olyan hazánk fiának kinek érdemei mi reánk annyival is kellemetesebben vissza sugároznak, hogy már más külső Nemzetek' szemeiben is tökéletes jóvá hagyást

nyertek. De mivel ezen Epopoea belső művészetének jelessége már több Német országi nyilvános folyó írásokban olly szembetűnő képen előadatott, hogy mi egyenesen csak ismétléseket írni kénytelenítettünk, ha itt felőle környülállásosan értekezni akarnánk, leg tzeleányosabbnak tartjuk tehát olvasóinkat ezen hősi költeménynek tárgyával és foglalatjával meg esmertetni.

Egy nagy, az emberiség sorsát elhatározó történet, Túnisnak elfoglalása, több mint 20,000 mindenféle Nemzetből álló Keresztyén raboknak megszabadítása; Itáliának kiszabadítása az ötven fenyegető szolgaságból a' Barbareszkek vas igája alatt, foglalatja ezen Költeménynek *) V-dik Károlynak ezen győzedelme, valamint igen sok ezen nagy Császárnak életében, részszerint Secta gyűlölésből, részszerint a' történeti környülállások' tudatlanságából nem érdemessitetett illendően. Ha meggondoljuk, melly készületeket teve az akkoron győzelem által megrészegedett Korszár Chereddin Barbarossa a' leg közelebb fekvő Itáliának a' maga hatalma alá való hódítására; mint szállítá fel ezen rablásra az Afrikai népeket; mint forgata elméjében, most ugyan még titkon de később nyilvánosan Frantzia Országgal öszve szövetekezve 1535-dikben semmivel kevesebbet nem, csak, hogy először Szitziliát 's azután Nápolyt elfoglalhassa; ha meg gondoljuk, hogy Golettának bevétele után egy néhány száz kisebb 's nagyobb hajók, mellyeket Barbarossa a' szárazon leendő kiszállásra készített és a' Tunisi tóba megszabadított, a' Keresztyének' kezeikbe estenek; hogy feldúlás és rabszolgaság Európának egy nevezetes tengerparti Tartományától elhárítatott, sőt, hogy talán ez által, Európának szabadsága

*) Lásd a' Kiadónak elő beszédjét.

megmentetett: mert láttuk a' mi napjainkban, mit tehet egy bátor hódító a' Nemzeteknek egyenlenségek 's bal politicájok által fel segítette, ha mind ezt megfontoljuk, kénytelenek leszünk megengedni, hogy Túnisnak elfoglalása, mint nyomos, az emberiség sorsát érdeklő történet, már csak sok ezer szerentsétlen embernek a' rablántzokból való kiszabadítása által is igen is érdemes tárgya egy Eposznak, 's e' szerint a' Tunizias az Époszi gondolatnak nagysága nélkül nem szűkölködik. (Lásd Bouterwecks Aesthetik über die ästhetische Classification der Dichtungsarten)

A' mit azon művészségbíró az Eposzi gondolatnak kivitelére kíván, a' compositionnak olytan gazdagságát, hogy az emberi életnek minden nevezetessége abban öszve szorítva meg jelenjen" — ez a' Tunisiásban egy általjában találtatott, mellyben a' történeteknek nagy sokasága egy néhány napoknak rövid ideje alatt végbe megyen. Gazdag ő interesans karakterekben, mellyek között a' Hős' kijelelve az akaratnak magassága, és tsendes nagyság által, vitézség 's tetterő által kitetszik, 's a' munkálódásnak interesséjét főképen magára vonja. Épen olly igazán és eltalálva látjuk abban le festve a' komor öreget Del Gvastót, a' Nemes Toledót, a' bátor Sarnót, a' hív Rurdot, a' zordon Hairaddint, a' ravasz Sinamot, a' gyengéd Mathildát 's a' t. a' hol minden Karakter nemzetének valóságos bélyegét és a' különböző nemzetek közzül, mellyek Tunis ellen mentenek, mindegyik a' magaét elő adja. Végre nem szűkölködik ez, az Époszi mágia nélkül, mivel a' munkálódás nem jelenik meg a' prosai jelen valóságnak világában, hanem abba az időbe esik, mellyben a' lovagosságnak végső alkonyodó sugárai az újjabbi hadakozás módnak hasadó hajnalát emelték — a' Hősöknek századjába!

Végre — hogy egy betsült művészség bírónak szavát el ne halgassuk — válogatott Tudomány a' feltalálásban; böltseség az egésznek elrendelésében; Phantasia és érzés a' képekben, melyek majd szépek, majd fellengezők, melyek mindég sok oldalú világ tekintéséből és mély emberesmérésből meritett igazsággal és elevenséggel le vagynak írva, és mind ez, nemes és hathatós szavakban, e' mellett feljűlmúlatlan gazdagság fényes 's gyakran bátor képekben és hasonlatosságokban; olly versalkotás, melly nekünk az eddig kétségbe hozott Német hősi verset, az Époszi Haxametert adja, — mint Vosz nekünk már előbb az Idylliait adta: — ezek a' Tunizias elsősegei, melyeknek megesmérésében, az eddig való megítélőknek többsége megegyezett. *)

-
- 2) Az 1820-dik esztendei Tudományos Gyűjteménynek Altnévezése, Foglalatja és az abban dolgozott T. T. Irók' neveinek Feljegyzése, a' Magyar nyelv' előmozdításának szükséges vóltáról közbe vetett némelly gondolatokkal, és a' Redactionnak Jelentésével együtt.

A' múlt 1820-dik esztendőnek befejezésével ismét egy esztendőt éltünk, ismét egy esztendőt

-
- *) Örömmel hallgatván a' Tunisias jeles Röltőjének, Bibliai' újabb versezeteit egy diszes társaságban, hol azok felolvastattak, nem lehet ki nem mondanom a' közönség előtt azon óhajtsomat, hogy bár a' szép lelkű 's érzésű Velencei Patriarcha ezután egy, magyarul irt Költeményt is adna Nemzetének, mellynek nyelvét mint öreg Lángi születés, tökéletesen érti, 's így megjelenvén azon pályán is, mellyen egykori szerenéses Tanítója, a' köztiszteletet érdemelt Virág ment és megyen, hazafiúi magyar szívűségének is fenn hagyna emlékezetét. A' szép lélek mindenféle nyelvű nemzettől megnyeri ugyan a' tiszteletet, de melly édesen adatva nyeri azt meg tulajdon Hazájától, midőn annak nemzeti szóllását dicsőíti. 'S ezen kívánsagnak tisztelettel való kimondása után, a' nagy embernek, szerenésesebb utat kívánunk új hivatala helyére, mint eddig volt.

Döbrentei Gábor.

alt Nemzeti Intézetünk, a' Tudományos Gyűjtemény, 's most már ötödik évét kezdi élni, millyen szerentsével, óh fájdalom! még egyetlen egy Magyar Tudós Folyó Írás sem ditsekedhetett; mert azok mind, mint édes Anyától megfosztatott újonnan szülöttek, még tsemős korokban haltak ki örökösen. — 'S ezen eddig való életét kinek köszönné másnak a' Tudományos Gyűjtemény, mint azon Fő valósnak 's Jóságnak, melly kegyelmes Királyunknak 's szeretett, tisztelt Nádorunknak szíveiket a' Magyar nyelvnek, sőt ezen Intézetnek is pártfogására buzdította 's a' Nemzetben nemzeti nyelvének betsülését 's szeretét meggyújtotta 's ekkoráig is élesztette! Bízunk, hogy a' Menyeknek Ura jövődre se fogja le venni szent kezét ezen Nemzetről, 's erőt és állhatatosságot ad neki, hogy minden nagyságát, minden fényét, a' tiszta erköltsben, a' Tudományok' gyarapításában 's Nemzeti nyelvének tsinosításában, képzésében helyezze; — reményljük, hogy e' kis Intézetünk is, a' Tudományos Gyűjtemény, melly tsendes szemérmességgel mind ezeknek gyarapításában nem haszon nélkül munkálódik, napról napra elevenebben fog virágozni 's nagyobb betsbe jönni, az érdemet 's a' maga valóságos javát igazán megítélni tudó Nemzet előtt. — A' jó, ha azok között vagyon, a' kik azt megítélni 's betsülni tudják, ajánlásra nem szorúl; 's maga magát ajánlja; a' Tudományos Gyűjteményt tehát eléggé ajánlhatja az, hogy egyetlen egy Magyar Tudományos Folyó Írás, 's hogy ebben az egész Nemzet részt veszen, — és annak Foglalatja, melly e' következő:

Az 1826-dik Eszt. Tud. Gyűjt. XII. Köteteinek Áltnézése 's Foglalatja: az azokban elő adott tárgyaknak rende szerint.

I-ör É r t e k e z é s e k.

A. Philologia (Nyelv-tudomány).

1) A' Magyarok hibásan neveztetnek a' Németek által die Magyaren, J*** által II-dik Kötet. 4-dik Lap.

2) Igaz-e, hogy a' magyar Nyelvben két tagadás nem tészen állitást, hanem csak tagadást, K. I. által. III-dik Kötet 45-dik Lap.

3) A' Római számokról, Sebestyén Gábor által IV-dik Kötet Lap. 76.

4) Hazafi gondolatok a' magyar nyelv ügyében, Boros István által IV-dik Kötet Lap. 90.

5) Felelet a' Tudományos Gyűjt. 1818-dik eszt. XI-dik Kötetében tett kérdésre: valljon a' Cz és Cs. avagy a' Tz és Ts-el való élés egyez-e meg jobban a' nyelv' Philosophiájával, Kováts Ferencz által V-dik Kötet Lap. 3.

6) Az Idylléről, vagy a' Pásztorköltésről, G. L. által V-dik Kötet Lap. 53.

7) A' Költői Figurákról P. Sz. A. által VI-dik Kötet Lap. 74.

8) A' régi és újabb Nemzeteknek némelly nevezetesebb hősi költeményeiről, F. S. által VII-dik Kötet' Lap. 5.

9) A' Magyar nyelvnek igen különös, és legnehezebb tulajdonságairól az igékben, Beregszászi Nagy Pál által VII-dik Kötet 74. Lap.

10. Apulejus Tüköre VIII-dik Kötet lap. 3.

11) Javallat a' Mester szók eránt a' Magyar nyelvben, Sz. K. által VIII-dik Kötet Lap. 90.

B. Philosophia (Ész-Tudomány)

1) A' Tselédek és Alattvalók nevelésekről és oktatásokról, Peretsenyi Nagy László által III-dik Kötet Lap. 45.

2) Az Esküvésnek megfogásáról és betséről, Rummy Károly György által IV-dik Kötet Lap. 80.

3) Az okatlan állatokon való kegyetlenkedés Ifj. H. J. által V-dik Kötet lap. 87.

4) A' Természetben való forgásról, vagy ke-
rengésről, Kováts Sámuel által VII-ik Kötet 31 l.

5) Mythoszi és Krónikai Ritkaságok, T. Sz.
által IX-dik Kötet. lap 41.

6) A' Bell Lancaster Tanítás módjáról, Y.
által X-dik Kötet. lap. 3.

7) Az okatlan állatoknak haszonra fordításá-
ról, Sipos József által XII-dik Kötet. lap. 81.

C. Historia (Történet Tudomány).

1) A' Scythákról, Kontz József által, 1-ső Kö-
tet lap. 27.

2) Újonnan felásatott Római Emlékkö, Köle-
sy Vintze által 1-ső Kötet lap. 54.

3) Baradlai Utazás 1818-dik Eszt. ben, A. B.
P. által 1-ső Kötet lap. 63.

4) Kárpathi Vándorlások, F. S. által II-dik
Kötet. lap. 22.

5) Péter Magyar Királynak származása 's ro-
konsága felől, Sebestyén Gábor által II-dik Kö-
tet. lap. 40.

6) Győr ostromlásának (Napló Könyve 1809-
dik Esztendőben, Hohenegger Lőrincz által II-
dik Kötet. lap. 47.

7) A' Pesti Duna partján a' régi Római Aquin-
cum' által ellenében felállott Hídvárról, H. A. ál-
tal III-dik Kötet. lap. 9.

8) Mezölaki Uradalomnak leírása, Gyuriko-
vits György által III-dik Kötet. lap. 26.

9) Rómának viselt dolgai III-dik Kötet. lap.
32.

10) Szombathelyről Mursella Városon keresz-
tül Győrrre vezető hajdani Római úttról, Zs. J.
által III-dik Kötet. lap. 69.

11) Győr Vármegyei Írók, a' kik nyomtatásban kisebb vagy nagyobb munkákat adtak ki, Hrabovszky György által III-dik Kötet. lap. 72.

12) Nagy Győr Jelességei, Y. által IV-dik Kötet: lap. 3.

13) A' Duna Köhidjainak szemlélése, Balla Károly által V-dik Kötet. lap. 40.

14) A' ditső Marczibányi Familia Tudományos Jutalom-Tételének fényes kiosztatása, Horvát István által VI-dik Kötet. lap. 3.

15) Berzevitzy Albert' Jegyzetei magyar Hazánkat illető és a' Külföldi Könyvtárakban találkozó Jelességekről, J** által VI-dik Kötet. l. 37.

16) Lipócz Fürdője 's Környéke, F. S. által VI-dik Kötet. lap. 69.

17) A' hajdani munkásságról, 's Asszonyok sorsáról, Sz. G. által VI-dik Kötet. lap. 83.

18) Gróf Zrinyi Miklós (a' Költő) pártütő nem volt, T. F. által VI-dik Kötet. lap. 87.

19) Némelly vonások Spiegel Ignácz N. Váradi Kanonok életéből, Ágoston által VII-dik Kötet. lap. 61.

20) Egy Levél Veszprim és Tolna Vármegyékbeli utazásból, J. János által VII-dik Kötet. lap. 63.

21) Szerents Városának leírása, Kassai József által VIII-dik Kötet. lap. 51.

22) Debretzeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel Élete, Kazintzy Ferencz által VIII-dik Kötet. lap. 93.

23) Szolnok Várának viszontagságai, Gorove László által IX-dik Kötet. lap. 3. X-dik Kötet. lap. 35. XI-ik Kötet. lap. 65.

24) Molnár K. János érdemes élete, Y. által IX-dik Kötet. lap. 60.

25) Dévén Várának Omladéakai, Báró Mednyánszky Alajos által X-dik Kötet. lap. 57.

26) Az újonnan felfedezettett Ábaligethi Barlangnak leírása , Kölesy Vintze által X-dik Kötet. lap. 81.

27) Idősb Deccard Kristóf János Sopronyi Evang. Rector élete, Hrabovszky György által X-dik Kötet lap. 97.

28) Egy Tekintet a' Deák Literaturára magyar Országban, Tóth Daniel által XI-dik Kötet Lap. 47.

29) Cardinális Martinúzi, Kazintzy Ferencz által XI-dik Kötet Lap. 87.

30) Gróf Zrínyi Jánosnak Cseh Országban találtató nyoma. XI-dik Kötet lap. 97.

31) Baranya Vármegyének Topographiai és Historiai Leírása, Bódai Ferentz által XII-dik Kötet lap. 31.

32) A' Magyaroknak Vezeték Neveiről, Sebestyén Gábor által XII-dik Kötet lap. 87.

D. Törvény Tudomány.

A' Törvény Tudományból voltak egynehány igen jeles Értekezéseink; de nem lehettünk olyan szerentsések, hogy azokat kinyomtathattuk volna: — reményljük mindazonáltal hogy ez, a' minek mi okai nem vagyunk, Hazánk' Tudósait nem fogja elidegeníteni újabbaknak be küldésétől.

E. Orvos Tudomány.

A' Tudománynak ezen ágazataiból hasznu Értekezéseket hazánk jeles Orvosaitól köz méltán várhatunk.

F. Természet és Művész Tudomány.

1) A' Czukornak electricitásáról, Mokry Benjamin által 1-ő Kötet lap. 3.

2) A' föld minémüségéről, és ehez alkalmaztatott Geographiai mappák készítéséről, V. J. által II-dik Kötet. lap. 3. IV-dik Kötet. Lap. 56.

3) Lehet e a' Technológiát bizonyos Systemában elő adni. J*** által II-dik Kötet, Lap. 34.

4) A' meteor Kövekről, Hajdaesy Theresia által V-dik Kötet lap. 33.

5) A' Plántáknak és Gyümölcsöknek virágok által való megnevelésök módja, Töltényi Szaniszló által V-dik Kötet, Lap. 82.

6) A' Budai Hegyekben talaltató Ásványoknak leírása, Töltényi Szaniszló által VII-dik Kötet, Lap. 50.

7) Champagner Bor' készítésére való Útmutatás, Sz. S. T. A. P. által VII-dik Kötet Lap. 71.

8) Az úgy nevezett Ketske-körmökről a' Balaton Partjan, Ries János Ferencz által XI-dik Kötet. Lap. 37.

9) Az Égi-háborúkról, Bitnitz által XII-dik Kötet lap. 3.

10) Az erdők neveléséről, Gáty Károly által XII-dik Kötet Lap 69.

11) A' Retzés Sáfránynak leírása, Cseremiszy Miklós által XII-dik Kötet. lap. 99.

12) A' Szőlő mivelesről, Agoston József által XII-dik Kötet. lap. 102.

G. Mennyiség Tudomány (Mathesis),
a' Hadi Tudománnyal együtt.

1) Astronomiai Értekezés az 1820-dik esztendei napfogyatkozás alkalmatosságával T. P. által IX-dik Kötet. lap. 32.

H. A' Szép Művek Tudományok.

Reményljük hogy a' Tudománynak ezen ágazatából munkákat fogunk közölhetni, e' most folyó Esztendőben.

II. L i t e r a t u r a .

A. Hazai Literatura.

A' Literaturának ezen Szakasza alatt megismer-
tettek , és megvizsgáltattak e' következő
Könyvek :

1) Physiologia Medicinalis, Auctore Michaële
à Lenhossék Med. Doct. in Regia Scientiarum
Universitate Hungarica , quae Pestini est , Phy-
siologiae et Anatomiae subl. Professore p. o. I.
I. Com. Strigoniensis , et Simegiensis Tabulae
Judic. Assessore, Reg. Britann. Scient. Societatis
Göttingensis Correspondente , Societatis Physico-
Medicae Erlangensis activo , et Imper. Regiaeque
Academiae Medico-Chirurgicae Josephinae Vin-
dobonensis Honorario membro. Vol. IV. lap. 5/48.
Physiologiae specialis Pars altera Pestini Typis
Joannis Thomae Trattner 1818. in 8-vo maj. Dr.
Cs. által I-ső Kötet. lap. 112.

2) Programm über die Zergliederungs-Kunst
von Balthasar Kieninger, Magister der Chirur-
gie, und Geburtshülfe , Prosector der Anatomie,
an der Königlichen Ungarischen Universität der
Wissenschaften in Pest. Pest gedruckt bei Johann
Thom. v. Trattner 1820. — az ára 1. fl. V. Cz.
T. K. által II-dik Kötet. lap. 89.

3) Erköltsi Keresztény Oktatások különösen
a' fenyítő Házakban Raboskodóknak remélhető
megjobbításokra. A' K. Lyceum betüivel 1819-ben
lap. 396. 8-rét III-dik Kötet lap. 78.

4) Az emberi kötelességek rajzolatja rövid
erkölti oktatásokban. Készítette Bentsik József, a'
Törvények Doktora, és Szabad Királyi Bazin Vá-
rosának Plébánossa. Posonyban, Belnay Örökös-
seinek betüivel 1818 8-ad rét 247 lap. III-dik Kö-
tet lap 85.

5) Az állati Magnesség Mérő-Serpenyűje ; szerző Dr. Kováts Mihály Pesten 1818-ban 8-ad Felt., két Darab: az első Serpenyű, a' Professor Eschenmayer Ur állati Mágnességről írt munkájának magyarra való fordítása, 174 Lap. a' 11-dik ugyan annak megvizsgálása, és megtáfolása, 236 Lap. D. G. által IV-dik Kötet 96. Lap.

6) Adalberti Antonii Bresztyenszky Benedictini Pannonii Lectiones Academicae ex Mathesi applicata in usum suorum Auditorum conscriptae Jaurini, Typis Leopoldi Streibig. 1819. in 8-vo VI. 160. Lap. Z. által V-dik Kötet Lap. 94.

7) Az Erköltsi Filozófiának Eleji. Egy Kézí könyv, mellyet a' maga Tanítványai számára készített Kőteles Sámuel a' M. Vásárhelyi Reform. Kollegiomban (most a' mint tudom, a' Nagy Engediben) Filozófiát, Politikát és Statistikát tanító rendes Professor. Első Rész. Tiszta Erköltsi Filozófia M. Vásárhely, a' Ref. Kollegiom betűivel, 1817. 8. 380 old. P. által VI-dik Kötet Lap. 95.

8) Vizsgálódó és oktató Értekezés. — A' Szőlő mivélésről. — A' bor, Égett bor, közönséges és fűszeres Etzetek készítésének mesterségével együtt. Chaptal belső Minister, Rozier Apátur, Parmentier, és Dussieux Polgárok által. XXI. Réztábla Rajzolatokkal. — Frantzia nyelvből fordította és külömb külömbféle Jegyzésekkel, azok között a' Szőlő tüzökör, és Szőlő mag olaj tsinálásának módjával megtöltötte Nemes Fabján Jósef ez előtt Veres Berényi, — most Tóth Vásonyi Prédikátor, és a' Veszprémi Helv. Vallástétel tartó Egyházi Megyének Esperestje. — 2. Kötetekben — Veszprémben Szammer Klára betűivel 1815. VII-dik Kötet lap 108.

9) Vetek Sulya szomorú Játék 4 Felvonásban, írta Müllner Adolph 1812-ben fordította némelly

hozzá adásokkal 1818-ban Döbrentei Gábor F. I. S. által VIII-dik Kötet lap 105.

10) Szabad megvizsgáltatása ezen Könyvnek: „Physiologia Medicinalis”, Auctore Michaela a Lénhossék Vol. I. II. III. anno 1816. Vol. IV. et V. anno 1818. Pestini IX-dik Kötet lap 75.

11) Keresztyén Kis Kátekismus. Készítettett, a' Helvetziai Vallástételt követő Túl a' Dunai Superintendencia' Főtiszteletű Conzistoriuma' rendelkezéséből, az Alsóbb iskolák' számára. Az arra kötetlen 10 kr. Pesten, Ns. Trattner János Tanás betűivel, 1820 kis 8-rét. lap 72. Thaisz András által X-dik Kötet lap 99.

12) Karl Szeleczkys, öffentlichen Professors am evangelischen Lyceo zu Pressburg, französische Grammatik, nach einer neuen für jedes Altersfälligen Methode bearbeitet, und zum Gebrauche der Schulen eingerichtet, Mit berichtigenden Anmerkungen zu der Sprachlehre des Herrn Abbé Mozin. Wien 1816. gedruckt und verlegt bei Carl Gerold. Eifert Károly által. X-dik Kötet. lap 107..

13) Egyházi Értekezések és Tudósítások 1820 I. II. III. Kötet. Veszprém-ben, özvegy Szammer Klára betűivel. Az I-ső Kötet 211 lap. a' II-dik 212, a' III-dik 202 's a' t. nagy 8-rétben. Thaisz András által XI-dik Kötet lap 99.

14) Kurzgefasste und doch vollständige englische Grammatik, nach eigener Methode bearbeitet, nebst einer Anweisung zu einer leichten und zweckmässigen Lehrart. Von Karl Szeleczky, Professor am Evangelischen Lyceo zu Presburg 1820. Im Verlage bey Joseph Landes. Eifert Károly által XII. Kötet lap 106.

Ezekén kívül közöltetett:

15) Az 1819-dik esztendei Tudományos Gyűjteménynek Áltérzése, Foglalatja és az abban dol

gozott T. T. Íróknak Feljegyzése, a' magyar nyelv előmozdításának szükséges vóltáról közbe vetett némelly gondolatokkal, és a' Redactionnak Jelen-tésével együtt. Thaisz András által I-ső Kötet lap 90.

B. Külföldi Literatúra.

Ennek Szakasza alatt közöltettek, megesmertettek és megvizsgáltattak:

1) Über den Ursprung und die verschiedenartige Verwandschaft der Europäischen Sprachen. Von Christian Gottlieb von Arndt. Herausgegeben von Dr. Ludvig Klüber. Frankfurt am Main 1818 XVI. és 393 lap. nagy 8-ad rét. T. J. által I-ső Kötet lap 118.

2) Némelly Itéletek a' Magyar országi folyó Írásokról, mellyek a' Bécsben kijövő: Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode nevű folyó Írásnak 1819-dik esztendei 128-dik számában foglaltatnak. Thaisz András által II-dik Kötet lap 95.

3) Verneux és Friéville Uraknak, Párisban Colnet Könyvárosnál kiadatott, Journal des Voyages-uk 1819-dik esztendei Augustusi Füzetében az Europai Tartományokról foglalt Statistikai Áltérzés Dr. F. által II-dik Kötet. lap 100.

4) Némelly Itéletek a' Tudományos Gyűjteményről, mellyek a' Párisban kijövő, Revue Encyclopedique, ou Analyse Raisonnée des Productions les plus remarquables dans la Litterature, les Sciens et les Arts nevű Folyó Írásnak 1819-ki Januáriusi Kötetében foglaltatnak. Thaisz András által III-dik Kötet. lap 86.

5) Jegyzés Bárá Hormayr által 1818-dik Esztendőben kiadott Uránia nevű Zseb-Könyvre. IV-dik Kötet lap 116.

6) Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Urnak *Oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen* című Prágai Gazdaságbeli Ujságában 1818 esztendőben találkoznak. Romy Károly által V-dik Kötet. Lap. 107.

7) Candolle (Aug. Pyramo de) *Regni vegetabilis Systema naturale, sive ordines, genera, et species plantarum, secundum methodi naturalis normas digestarum et descriptarum*. Vol. 1. sistens prolegomena et ordines quinque nempe Ranunculaceas, Dilleniaceas, Magnoliaceas, Anonaceas, et Menispermicas. 564. p. 8-va Parisii Treüttel et Würz. 1818 (12 frany) 5 Thaler C. M. Tóthfalusi Károly által VI-dik Kötet. Lap. 101.

8) Értekezések és Tudósítások, melyek vagy Magyar Tudósok által irattattak vagy Magyar Országot illetik és André Urnak Prágai gazdaságbeli Ujságában 1819 esztendőnek Januariustól Juniusig való hónapjaiban fordulnak elő. Romy Károly által VI-dik Kötet. Lap. 107.

9) Feljegyzése azon Könyveknek, melyek vagy magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipsziai Literatura Ujságban 1818 esztendőben recenseálva vagy is tudós megítéléssel előlhozva találkoznak. Romy Károly György által VII-dik Kötet. Lap. 120.

10) Észrevételek az 1820-dik esztendőre Bécsben Strausznál megjelent Kalendáriumra. Tr. K. által VIII. Kötet. Lap. 108.

11) Tátika. Eine Ungarische Sage aus des Herrn Alexander von Kisfaludy Regék a' magyar Előidőből, oder Sagen aus der Ungarischen Vorzeit, metrisch übersetzt von Georg von Gaal. Wien. 1820. Im Verlage bei J. B. Wallishausser,

Kisebb 8-rét. Az ajánló Levelen 's Előszón kívül 62 lap. Thaisz András által IX-dik Kötet. Lap. 122.

12) Feljegyzése azon Könyveknek, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipsziai Literatura Ujságban 1819 esztendőben Januarius — December hónapokban recenseálva vagy is tudós megítéléssel elő hozva találkoznak, a' nevezetesebb Magyar Tudósításokkal együtt. Rummy Károly által X-dik Kötet Lap. 109.

13) Feljegyzése ezen Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Urnak Hesperus című folyó írásában 1818. esztendőben találkoznak. Rummy Károly György által XI-dik Kötet. Lap. 105.

14) Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik és André Urnak Hesperus című folyó írásában 1819 esztendőnek Januarius — Junius hónapjaiban találkoznak. Rummy Károly György által. XII-dik Kötet. Lap. 168.

III. Tudománybeli Jelentések.

Ezen szakasznak tziel szerint való gyarapításában, melly Megczáfolásokat 's Igazításokat, Eredeti Okleveleknek kivonásait, Jutalom tételeket, Jutalmaztatásokat, Találmányokat, Intézeteket, Elöléptetéseket 's Megtiszteltetéseket, Rihalt Tudósok és Írók emlékezeteket, Régiségeket, Jelességeket, Uj könyveket' 's t. e'f. foglal magában, fáradoztak több Tudós Hazafiak, különösen pedig közöltettek az olvasókkal 25 eredeti Okleveleknek kivonásaik, 116 Trattner János Tamásnál, és 89 más Könyvnyomtatóknál készült

Könyvek, melyek közül 74 Magyar, 92 Deák 35 Német, 2 Tóth, 1. Horváth, és 1. Frantzia nyelven irattak.

Azon T. T. Uraknak, a' kik a' Tudományos Gyűjtemény előmozdításában hazai buzgóságtól vezéreltetvén részt vettek, 's azt betses munkájik által gyarapították, neveik betű rendszerint haladatosságunknak jeléül ezennel közöltetnek az olvasó közönséggel:

Ágoston József, Balla Károly, Balog (Almási) Pál, Bittnitz Lajos, Bódai Ferentz, Bódogh Mihály, Boros István, Cseremitsky Miklós, Csorba Doktor, Eifert Károly, Fabritzy Sámuel, Fejér György, Forgó György, Gaal György, Gáty Károly, Getse Doktor, Gorové László, Guzmits Isidór, Gyarmathy Sámuel, Gyurikovits György, Halitzky Antal, Herczer Jób, Hohenegger Lőrincz, Horváth István, Horváth József Elek, Hrabovszky György, Huszár (Nagybaráti) Károly, Jankovits Miklós, Jó János, Rajdatsy Theresia, Kassay József, Hazintzy Ferentz, Kis János, Kis Bálint, Kis János Ferentz, Kolmár József, Kontz József, Kováts Ferentz, Kováts Sámuel, Kölesy Vintze, Krüchten József, Mailath (Gróf) János, Mednyánszky (Báró) Alajos, Mérey László, Mokry Benjamin, Nagy Pál, Nagy (Alsó Szopori) Pál, Nagy (Peretsenyi) László, Nagy (Beregszászi) Pál, Nagy István, Raisz Károly, Rácz István, Ries János Ferentz, Rösler Kristóf, Rummy Károly György, Sebestyén Gábor, Sípos József, Szeder Fábian, Schelle Jakab, Szentkirályi László, Szentmiklósy (Primótzi) Aloys, Szlőmenits, Streit János, Takáts, Teleki (Gróf) József, Teleki (Gróf) Ferentz, Thaisz András, Tittel Pál, Tóth Dániel, Tóth Ferentz, Tóthfalusy Károly, Töltényi Szaniszló, Trattner Károly, Trattner János

János Tamás, Vitkovits Mihály, Vizer István, Zsöldos Jákob.

Azon feljegyzett 77. T. T. Íróknak, 's azoknak is a' kiknek neveiket sajnálva meg nem tudhattuk, ezzel jelentjük háladatos köszönetünket; legyen legnemesebb jutalmok azon belső meggyőződések, hogy nemes és tiszta szándékból, a' Magyar Literatúrát 's általa a' Nemzeti fényt, díszségeit 's bődögságot elő mozdították.

Valahányszor eszünkbe jut a' Magyar Literatura 's annak mostani állapotja, mely elkeseredésnek, 's szánakodásnak könnyei gördülnek ki szeminkből, hogy ezen Nemzet, ezen szép, ezen jeles, ezen derék Nemzet 800 esztendő alatt Nemzeti nyelvének virágzását, Nemzeti tsinosodását többre nem vihette; hogy ezen Nemzet, midőn a' körülötte lévő Nemzetek Nemzeti nyelvekre a' legnagyobb figyelmet fordították, azt a' tökéletességnek fentebb léptsőjére vitték, 's ez által az Európai míveléssel tovább tovább előre lépegetvén, a' míveltebb Nemzetek közt helyt nyertek, — midőn bennünket már a' Lengyelek is elhagytak, a' deák nyelvnek azon régi rabjai 's minden közönséges, törvényes és tudományos előadásaikban a' Lengyel nyelvel élnek, — midőn Dánia is, ez a' maroknyi Ország is, minden szorgalommal igyekszik Nemzeti nyelvének virágoztatásán; — midőn az Oláh és Moldva Orzági, a' fényes Portának önkényes igája alatt nyögő Fejedelmek is igyeksenek; durva alatt valóiknak képeztetésekén; — midőn a' Nemzetek mindenütt körülöttünk mint egy versent futnak a' Tudományok és Szép-művek pályájában 's viaskodni látszanak azon, mellyik Nemzetnek nyelve nyerve el a' legnagyobb tökéletességnek pálmáját, hogy ilyen környülállások közt, ezen Nemzet 800 esztendő óta életölő szunyadozásából meg

egészen fel nem ébredhetett, 's olyanok is találkozhatnak, a' kik a' Nemzeti nyelvnek tsinosodását felesleg valónak, vagy talán károsnak is tartják. A' ki a' Nemzeti nyelvnek tsinosodása ellen hartzol, vétkezik a' közönséges érzés ellen, a' nemzeteknek századokra felmenő biztató példajik ellen; vétkezik minden idők és nemzetek Historiájának tanítása ellen, melly minden lépten nyomon azt bizonyítja, hogy egy Nemzet sem emelkedhetett fel addig az állandó Nemzeti méltóságnak tsak legelső léptsőjére is, míg Nemzeti nyelvét nem tsinosította. Avagy mit tiszteljenek, mit tsudáljanak bennünk a' külföldiek, ha tsak Nemzeti nyelvünk tudományos virágzását nem, 's Nemzetiségünknek, melly egyedül való tulajdonunk, nemesebb kifejtődését? Nem útalhatunk ditső eleinkre 's azoknak hősi tetteikre, mellyek inkább gyalázatunkra válnának, ha magunk is jelesek nem vagyunk: a' vérengző idők azokat vitézségre hívták, 's ők mint igaz Magyarok megfeleltek kötelességeiknek; bennünket a' békéségnek arany nyugalma, mellyet Felséges Urunknak köszönhetünk, 's az ő atyai biztatása Nemzeti nyelvünknek tsinosítására 's a' Tudományok gyarapítására ösztönöz; háladatlanok lennénk, 's érdemetlenek illy jótéteményekre, ha a' legszebb időt, legszebb alkalmatosságot elmulasztanók 's e' ditső meghívást nem követnők.

Thaisz András.

B. Külföldi Literatura.

A' 1819 Julius — October hónapokban a' Hali Gazdaságbéli Ujságba („Landwirthschäftliche Zeitung oder Land-und Hauswirth, herausgegeben von Schneeg, Halle, bey Hemmerde und Schwetschke) iktatott Ma-

gyar Tudósok által készült Ertekezések
és Tudósítások.

Julius. Nr. 29. „Persischer Hirsegras-Saamen im österreichischen Kaiserstaat”. (Persiai Köles-fü’ magva Austriai birodalomban) R-y tól.

Augustus. Nr. 35. Beantwortung der Anfrage wegen ausländischer Getreidearten, in dem Land-und Hauswirth, 1818, Junius, Nr. 24” (Felelet a’ külföldi gabona’ nemeiről a’ gazdaságbeli Land-und Hauswirth czimü Ujságban tett kérdésre) R umy tól Karlovczán.

September. Nr. 39; „Versuche mit der brandigen Holzhäure zu Tyrnau in Ungarn.” A’ Budai „Gemeinnützige Blätter” nevü Ujsághól.

October. Nr. 45. Marktpreise der Kornfrüchte auf den vorzüglichsten Marktplätzen Ungarns im Julius 1819.” és : „Marktpreise der Kornfrüchte zu Pest in den Monaten May, Juny, July 1819.”

November és Decemberben semmi.

R.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

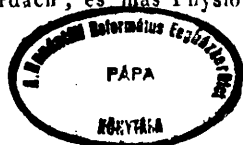
Megtfáfolások és Igazítások.

A’ fontos tárgyairól közönségessen kedvelt Vaterländische Blätter nevezetü Német Újságnak 9-ik, vagy September hónapi tsomójában, a’ mi ásványokról szöλλő, úgy neveztetett Mineralogiai Munkánknek megvissalása foglaltatik, melyet ezen Czim alatt botsájtottunk a’ világ elejébe: „E n e h i-

„ridion Anorganognosiae. Auctore Joanne Reisinger. Medicinae et Chirurgiae Doctore, in Regia Scientiarum, Universitate Hungarica Mineralogiae et Zoologiae Professore, publico ordinario, Musaei rerum naturalium ejusdem Universitatis Praefecto. Volumen Ium, Budae 1820". — A' Recenzióának aláírása nintsen. Mivel pedig a' Visgáló Úr a' dolgot sokszor egészen más szempontból tekinti, mint mi, kifogjuk jegyezni, az Ő, és a' mi véleményeink között való különbségeket, hogy a' tanult, és részre nem hajló Olvasó a' szerént ítélhessen.

„Ezen czim alatt, úgymond a' Visgáló Úr, alig fog valaki, tanító Könyveink között, egy, magát felette megkülönböztető Mineralogiai Kézi könyvet keresni, 's úgy vélekedünk, hogy az Anorganognosia nyelvbéli hibás görög nevezet alatt, minden nem organizált testeket, mint p. o. a' levegőt, vizet, világosságot, electromi szeszt, egy szóval, minden tiszta physikai tárgyakat kellessék érteni; azért is, midőn a' Könyv kereskedő ezen igen hasznos Oryktológiát kezünkbe adná, azt gondolánk, Physikai Kézi könyvet, és nem Oryktológiát kapunk. Nem is fejthetjük meg valóban más-kép' a' czim eredetének okát magunknak, hanem hogy a' Szerző mélyen érezte azon grammatikai tsűfságot, melyet az elkövetett, ki ezen szöveget „Mineralogia" először össze-egyengette; és azt leírni magát el nem szégyenlette; a' melly tsűfság annál is inkább felháborithatta elméjét, mennél közönségesebbé lön, még a' Tanultak között is, az ásványok megismertetésének ezen nevezete. — „Illy észrevételek, és némelly ide 's oda való tsapongások után a' Visgáló Úr a' nyelvbéli hibás (Solőcistika) Mineralogia; és Anorganognosia nevezet helyett az Oryktologia nevezetet ajánlja.

Mi megismérjük, hogy Munkánkat az Anorganognosia nevezettel nem másért helyezettük, hanem, hogy már egyszer a' nyelvbéli hibás Mineralogia nevezetet elnyomjuk: igazsággal is teheténk azt, mert munkánkban tsupán a' nem organizált testeket írjuk le, ha bár nem mind is: mert ha ezt tscheledtük volna, Közönséges Anorganognosiának kellett volna nevezni. Szinte azon igazsággal helyegezhetük tehát mi ezen nevezettel munkánkat, a' mellyel Haller, Prochaska, Burdach, és más Physiologusok, az ő munkáikat

Physiologia nevezettel bélyegezték, ha bár ők a' Physiologiának nem minden tárgyairól értekeztek is, végre, szinte azon igazsággal, mellyel a' számos Természet tudományáról szóló Könyveknek Szerzőik, az ő munkáikat **Természet történetnek** nevezik, ha bár a' Természet tudományak nem minden ágait érdeklik is.

Nagyon különösnek tetszik nekünk továbbá, hogy a' **Visgáló Úr** Physikát nyerni vélt, midőn munkánk először kezébe jött, tudván, hogy a' **Physika** nem egyedül anorganikus testekre, hanem a' természet, mind a' három országbéli testeire kiterjed. Nem is mi vagyunk az elsők, kik ezen nevezettel élni bátorkodtunk: nagy hírű eleink közül **Gravenhorst** ásványokról szóló munkáját **Anorganognosiának** nevezte; **Lenz**, „a' nem organizált természeti Testek megismerésének”, melly szinte annyit tesz, mint **Anorganognosia**: és még is, tudtunkra semmi **Visgáló** ezt munkáikban nem kárhoztatta. **Rec.** nem fogja tehát rossz néven venni, ha mi észrevételét megczáfoltnak lenni tartjuk, és az **Anorganognosia** nevezetet a' **Könyv** 'Czímén tovább is fentartjuk.

Ezen tárgyra való hosszú kitsapongása után, a' **Visgáló Úr** a' **Bévezetést** veszi fel, mellyet ugyan helyesnek lenni állit: de a' **Mineralogia** megfejtésében szerentsétlennnek, a' nélkül hogy állítását okokkal támasztaná. Innen a' tudományra való előkészületre fordul, mellyet mi **Pars praeparativa Oryktognosia**-nek neveztünk, és a' bárdolatlan **praeparativa** nevezetet kárhoztatván, azt a' **Praeparatoria** névvel kívánja feltseréltetni.

Megismérjük, hogy a' most említett szovaknak kárhoztatását helyessen tselekvé: mi azon bárdolatlan szovakkal, a' helyes írásban nem élhetünk; de azért még is, ha mi lettünk volna a' **Visgáló**, Ő az **Író**, a' Terminológiának egy bárdolatlan szovát más bárdolatlanabbal nem tseréltük volna fel: ha a' **Grammatikalis Iskolákra** vissza emlékezik **Visg. Úr**, tudhatja hogy minden **iva** és **oriaban** végződők, és úgy **praeparativa**, **adplicativa**, **praeparatoria** **adplicatoria** (csak hogy az utóbbik még inkább) bárdolatlan és grammatika ellen való kifejezések, és hogy azokat a' **Klassika** deákságban **praeparans** és **adplicans** nevezetekkel kellett volna feltserélni. Mi

tsak azért kívántuk az ívát megtartani, mert az, ezen tudományokban, a' sok Klassikus Iróktól polgári just nyert.

Az egész Könyvnek (az 1-ső Résznek) kidolgozását általában jobbnak lenni mondja Visg. Úr, mint sok más tanító Könyvékének, tsak Hauy' nomenclaturájának kihagyását veszi sajnossan, jóllehet maga is megvallja, hogy az előadásban azt ellehetne mellékelni. — Visgáló Úr úgy vélekedik, hogy az egész 115. oldalból álló 1-ső Részt, egy két Tabellákba könnyen bele lehetett volna szorítani (!) A' Visg. Úr, ki önnön vallása szerint, kevés hónapok' héjjával, már 25. esztendő's Tanító, azt kívánja, hogy a' Tanító, könyvéről, de nem könyvéből olvasson: Tanítványai pedig könyvéből, és nem könyvéről tanuljanak".

E' részben, mi is egy értelemben vagyunk a' Visg. Úrral, és azt mondjuk, hogy illetlen dolog a' Tanítónak Tanítványi előtt könyvét olvasni, vagy azt nekik diktálni, a' nélkül, hogy tárgyairól, bővebben értekeznek, legfellebb is egy két szippantás által úzvén unalmát, a' helyett, hogy Tanítványainak tudományait szélesitené. Hogy mi nem olvassuk Könyvünket, azt halgatóink megbizonyíthatják. — Megegyezünk abban is Visg. Úrral, hogy a' Tanulóknak, nem kell a' Tanítónak könyvéről, hanem könyvéből tanulni: de bátorzkodunk kérdezni, ha vallyon Tanítványaink az ásványok megismérsére való előkészületeket, vagy az úgy neveztetett Mineralogiai Terminológiát könyvünkől megtanúlhatták volna e', ha azt a' Visg. Úr tanátsa szerint egy két tabellákba bele szorítottuk volna? Bizonyosan nem: a' mit a' Halgatóknak a' Könyvből tanulni kell, szükségképpen abban, mint *Conditio sine qua non*, benne kell foglaltatni. Tsak ritkán láthatunk olly szerentsés elméjű Halgatókat, kiknek iskolai megrövidítések sinór mértékül szolgálhatnak a' tudományokban, melyen behatván azoknak valójokba, melyen felfogván azokat elméjükkel, vagy ha azt nem tselekedhetik, gondossan feljegyezvén magoknak az előadásokat, és azután megtanulván azokat. Nagyobb száma a' Halgatóknak ezen iskolai megrövidítésekkel nem élhetne, mert ők többnyire közönséges elméjük: szükség volt tehát, a' száraz tabellarikus előadás, vagy a' Mineralogia Terminológiájának tsontváza helyett, az ásványok ismertetésének mesterséges neveit, systematikus rendben előadni, mint azt Werner, Lenz, Brochant, Hausmann

Leonhard, és századunknak, más több jeles Mineralogusai tselekve.

„Visg. Úr ugyan megvallja, hogy Rézi könyvünknek első része jól vagyon elintézve, és hogy azt jobbnak lenni találta, mint sok más Rézi könyvben: és csak az Olvasztó tsőrül szóló czikkelyt a' 117-dik lapon kívánta bővebben előadatni; a' testeknek tulajdon nehezsége meghatározása módjáról szőlő czikkelyben pedig (115. lap.) Meisznernek ezen tárgyról írt fontos Munkáját előhozatni”.

A' mi az Olvasztó tsőről szőlő czikkelyt illeti, azt véljük, semmit ki nem hagytunk, mire a' kezdőnek szüksége lehet; nem is hiszszük hogy ezen tárgyat más munkában bővebben kifejtve megtalálnánk, ha e' következő Munkát kivesszük: „Propaedeutik der Mineralogie von Dr. C. C. Leonhard, Dr. J. H. Kopp, und C. L. Gaertner, Frankfurt am Main 1817”. — Meisznernek a' tulajdon nehézségről szőlő Klassika Munkájára figyelmetessé fogjuk Könyvünknek 2-dik Részében tenni az Olvasókat (Lásd R. Előbeszédjét p. XV.)

„Ditseretre méltónak állítja a' Visg. Úr továbbá, hogy minden ásványoknak leírása végén, az atyafiságos Nemeknek megkülönböztető bélyegeiket feljegyezzük: de feleslegesnek, és zizinte károsnak lenni mondja, az egy ásványnak több hasonló nemeinél mindenkor a' megkülönböztető bélyegeket (diagnose) körülülállásossan elő adni, mondván, hogy az a' Tanulókat az önnön gondolkodástól vissza tartóztatná”.

Visg. Úrnak ezen véleményéhez mi hozzá nem állhatunk: mert bizonyos, hogy az ásványok' megismérését semmi úgy nem könnyebbiti, mint a' megkülönböztető bélyegeeknek minden hasonlító nemek után való rövid előszámlálása. Ha Visg. Úr azt véli, hogy elég legyen, minden ásványnak elő adása után, az atyafias nemeknek tsupán neveiket felhozni, minden megkülönböztető bélyegeket nélkül, mi azt, hogy azt mondhat- ta, tsupán az ő ásványok ismertetének tulajdonithatjuk. Ő néki kétségkívül feleslegessek azok: de mi nem néki, és az ő hozzá hasonlóknak írtunk, a' mint az Előbeszédünknek XIII. oldalán kitetszik: „neque culpandus esse censeo, quod in characteribus differentialibus fossilium exponendis prolixior tantisper fuerim, etenim magis pro tyronibus, quam Viris in Mineralogiae studio Consummatis scripseram”. Nem feleslegesek azok azokra nézve, kik Oryktognosiát tanulnak: mert

ha őket tsupán az atyafias Nemek neveire tettük volna figyelemtessé, tehát nekik, egy, akármedly ásvány' meghatározásakor fenforgó kétséges esetben, minden atyafias nemeknek leírásait által kellett volna nézni, és az ismertető bélyegekkel összevchasonlítani: ha pedig azon ásvány 8. vagy 10. más ásványokkal atyafias volt volna, tehát mind a' 8. vagy 10. atyafias nemeknek leírásait felkeresni, össze nézni: nem hinnénk pedig, hogy lehetne olly Tanulóra találni, ki olly sok különféle ásványoknak megkülönböztető bélyegeit világossá egyszerre elméjével felfoghatá. Kétséggkívül, többnyire mind örvénybe keverednének, melyből soha ki nem találnának. Mind ezeket elkerülhetni, ha a' tanuló a' nemeknek leírása után, mindjárt, a' véle atyafias nemektől való legfőbb megkülönböztető bélyegeket feljegyezve találja, és csak éppen ezt kívántuk mi is munkánkban eszközölni, nem pedig Visg. Úrnak hibás állítása szerint, haszontalan újra való felszámolásokkal munkánkat öregbiteni: nem is kételkedünk, hogy már eddig Visg. Úr megbánta annak felhányását, mit mi, olly nagy ügyel bajjal tellyesithetünk. — Nem fog talán nem tudva lenni Visg. Úr előtt, hogy Hauy, Brogniart, Hoffmann, Breithaupt Klassika munkáikban is a' megkülönböztető bélyegek, minden atyafias nemnél újra felszámoltatnak: ezt 25. esztendő Tanítótól gondolni vétek volna: miért kárhoztatja tehát azt munkánkban, a' mit a' most említett iskolai Iróknak híres munkáikban olly nagy részvétellel fogadtak? már már azt kintelenitetünk Visg. Úr felül vélni: *errasti, quia volo*.

„Ezekután Visg. Úr azt kárhoztatja munkánkban, hogy az ásványok hazáját nem elég gondosan jegyeztük fel”.

Megismerjük, hogy az ásványok' hazáját nem elég gondosan jegyeztük fel: de ezt akarva tselekvénk, mert különben munkánk igen nagy kiterjedést nyert volna, melly iskolai könyvre nézve mindenkor káros: úgy is az ásványok Topographiája, nem tartozik a' Mineralogiai iskola Könyv' elkerülhetetlen feltételeihez, meglegedhetünk mi avval, ha a' tanulók, az esztendő felében, az előnkbe adatott rend szerint az Oryktognosiát, és a' Geognosiának fő törvényeit megtanulják. Nem tette volna bizonyosan Visg. Úr ezen kifogást, ha az Előbeszédnek (mellyet mindazáltal úgy látszatik nem is olvasott) XVI. Lapjára megemlékezett volna, hol következőkre emlékeztetjük Olvasóinkat; „De habitatione fossilium,

ut ut incola Regni corporum uaturalium feracissimi, ne opus volumine nimium quantum increseat, paucis egi, plura de objecto hoc, aucto observationum topographicarum mineralogicarum numero, in opusculo proprio, suo tempore edendo, recurrent". Ebből kitetszik, hogy mi csak azért nem értekezünk szélesebben ezen tárgyról, mivel arról, annak idejében, különös könyvetskét készíteni szándékozunk.

Tsudálkozunk azon is, „hogy Visg. Úr munkánkban a' megnevezések változásait (synonimiát) fel nem találja, jöllehet mi azt gondosabban kigondolkoztuk, mint akármely más Mineralogiai munkának Szerzője: hogy erről ki ki meggyőződhessek, keresse fel következő Nemeknek leírását: Sahlites, Diopsides, Allochroites, Colophonites, Automolites, Ceylanites, Spinellus, Physalithus, Turmalinus, Pycnites, Jolithus, Peliom, Lievrites, Pistacites, Wawellites, Omphacites, Zoisites, Anthophyllites lamellosus, Silex catophtthalmus, Elaeolithus, Obsidianus Diaphanus, Natrolithus, Zeolithus farinaceus, Zeolithus fibrosus, Zeolithus densus, Zeolithus acicularis, Zeolithus radiatus, Zeolithus lamellosus, Leucolithus, Haüyn, Spatum caeruleum, Feldspatum lunare, Chyastolithus, Variolites, Scapolithus griseus lamellosus, Sommites, Terra argillacea pura, Argilla porcellana, Schistus graphicus, Paulites, Magnesites, Agalmatholithus, Nephrites, Amianthus, Achyrolithus, Calcarius spumous, Calcarius - schisto - spatous, Spatum tabulatum, Anthracolithus, Mastolithus, Asparagolithus. A' ki ezeket felfogja keresni, megvallja, hogy a' Synonimiát jól kidolgoztuk, és hogy csak a' köznép száján (trivial) forgó neveket hagytuk ki neha, néha, a' miért senki Synonimiánkat nem kérhoztathatja.

„Nem örömet látja a' Visg. Úr, hogy azon munkákat meg nem említenk, melyekből meritettük néhány ásvány nemeknek, és fajaknak leírását, tölünk Werner' Systemájába először béiktattatva".

Mi azon munkákat csak azért nem említettük meg, mivel az ásványok megismertetéséről írván, azoknak inkább, helyeiket, mint történeteiket kívántuk elő adni, annyiaval is inkább, mivel tanításunk közben az ásványok' történeteiről úgy is szóval emlékezünk.

„Visg. Úr továbbá azt állítja, hogy munkánkat nem a' Római nyelv' ékességével íránk: ennek megbizonyítására kö-

vetkezendő darabokat teszi felvizsgálásában: „partes constitutivae, determinatio representativa, et derivativa, quantitativa, qualitativa, fundamentales, basicus, truncatura, bronzeo flavus, scarlatino ruber, sanguineo ruber, flavescenti ruber, flavescenti brunus; nigrescenti brunus, venatus, denticulatus, sphaeroidica”. Ezen szovaktól úgymond ő, észrevehetetlenül minden hajszálai borzadoztak”.

Hogy mi Klassika deáksággal nem iránk, nem egyébért tselekvénk, hanem hogy ragyogó szovaknak az értelmet fel ne áldozzuk, és az ásványoknak mesterségbeli, és tudománybeli hasznokat, jobban megfejthessük. Továbbá azért, hogy, mivel meg vagyunk győződve arról, hogy illyes munkában, mellyben ezer 's ezer bélyegeket, és ismertető jeleket az ember törött magyarázatokkal elő adni kintelen, lehetetlen legyen olly tiszta nyelvel élni, mint a' történetek' leírásában, ennek megbizonyítására felhozunk egy darabot, melly először szemünkbe akad:

„Obsidianus transparens. Holosericeo-niger, saepe griseo-centi piceo-nigro accedens, vel in cinereo fumoso-griseum vergens, unicolor, raro maculatus, vel striatus. Occurrit compactus, in frustis angulis obsoletis praeditis, et in granis rotundatis. Intus multum nitens, raro nitens nitore perfectae vitreo. Fractura perfectissime conchacea. Fragmenta indeterminate angulosa, marginibus acutissimis. Transparens, ex toto vel marginibus. Durus, Fragilis. Valde parum tenax. Grav. specif. 2,548. Brisson”.

„Sub tubo ferruminatorio funditur in Vitrum, vel Email, bullosum. Silica 78,0. Argilla 10,0. Calcaria 1,0. Natrum 1,6. Kali 6,0. Ferri Oxydum 1,0. Vauquelin”.

„Habitat in Hungaria ad Tokainum, Telke Bányam, in Hispania, Islandia, in Regno peruano etc.”

„Differt. 's a' t.” (itt következnek azon ismertető bélyegek, mellyek által a' megírt ásvány, minden hozzá hasonló ásványoktól különbözik).

„Usus. In America meridionali ex eo varia parantur instrumenta scindentia. Olim teste Plinio specula et gemmae ex Obsidiano parabantur, hodie rarior illius est usus ob nimiam ejus fragilitatem, et minorem tenacitatem”.

Ekép' vannak az ásványoknak minden nevei leírva. Szívesen vennénk, ha Visg. Úr megtanítana azon módra, mi-

kép' lehetne a' fellebb megírt ismertető bélyegeket rövidében és szebb deáksággal előadni: discere aliquid laus est, turpe est nihil discere velle. Hol törött szakaszokban valánk írni kintelenek, nem írhatánk jobban; hol hosszabb beszédet tarthatánk, mint az ajánló Levélben, az előbeszédben, a' bévezetesben, úgy vélekedünk, jó nyelvel éltünk. A' mi mégis a' Visg. Úrtól felhozott egyes rossz deák szavakat illeti, megvalljuk, nekünk sem tetszettenek többnyire azok, és hogy velők éljünk, csak Reuss, Lenz, Esper, Ludwig, Braunhofer, és más jeles Iróknak példái birtanak reá. Nem a' nyelv polgárosítja az Irókat, hanem az Irók a' nyelvet; mivel pedig ezen szavakkal többek mások éltenek, mint polgárosított szavakkal velők mi is élhetünk; nem akartuk továbbá új nevezetekkel, az, úgy is iszonyúra nőtt Synonimiát terhelni. Sajnáljuk egyébaránt, hogy szovaink által a' Visg. Úr hajszálainak borzadására okot adánk; nem akarunk mindazáltal hajának felette nagy érzékenykedésére kiereszkedni, ne hogy a' borzadásra tsipés következze.

Vegre azt állítja Visg. Úr, hogy az általfordított Wernerinek többnyire mind hibásan estek légyen ki. Hogy állításának igazsága, vagy nem igazsága kitessek, leírjuk az okokat, melyek a' nevek fordításában bennünk vezéreltek.

1) Hogy a' Megnevezéseket ne szaporítsuk, megtartottuk a' régi nevezeteket; p. o. az Olivihust mi is Olivinusnak neveztük, nem Olivariusnak, mint azt Visg. Úr akarta, az ásványnak sem Olivar, hanem Ólivinus lévén neve, mely mind mi fülünk, mind más Mineralogiát kedvelők fülében jobban hangzik, mint Olivar. Úgy vélekedünk pedig, hogy nekünk is szint úgy szabad a' mi fülünkkel hallani, mint Visg. Urnak az övéjével.

2) Hogy mind a' Deák a' Német, mind a' Német a' Deák Mineralogust megérthesse, ha valamely ásványról van a' szó: e' szerint Wernernek, még legjobb ásvány neveit, megtartottuk, tsupán a' th-ban végződőknek, us-tagotskát, az it-ben végződőknek pedig es-tagotskát ragasztván hozzá; p. o. Zeolith, Zeolithus; Menilit, Menilites.

3) Az us tagotskát néhány olyan Német nevekhez is hozzáadtuk, melyek nem th-ban végződnek, p. o. a' Carinthint, Carinthinusnak neveztük, nem Carentanusnak a' Visg. Úr tanácsa szerint. Mert ha a' deák Mineralogus Carinthiusról

beszél, a' Német fogja tudni, mitsoda ásványt ért, és úgy viszont; nem úgy lenne pedig ha Carentanust emlegetne, melly utóbbi megnevezés az ásványnak hazáját olly jól ki nem magyarázza, mint Carinthinus, és úgy kétszeressen rosszabb ennél.

4) Néhány neveket változatlanul megtartottunk, u. m. Peliom, Diaspor, mellyeket a' Visg. Úr szerint Peliomába, Diasporába kellett változtatni. Úgy szinte megtartottuk Heliotrop-ot, Plasmá-t, mivel azok minden Könyvekben úgy iratnak, és mivel a' Pelioma, Diaspera 's a' t. nem is legjobban hangzanak, 's a' többes számat jelentik.

5) A' melly neveket ezen törvények szerint meg nem határozhatánk, azoknak újjakat kellett kigondolni; p. o. Werner Spreusteinját (polyva követ) Achirolithusnak, Tsöts-követ (Duttenstein) Mastolithusnak; Fodorháj követ (Gekrösstein) Mesenteriolithusnak neveztük.

Ezen törvényeken épülnek megnevezéseink. Ha a' nevek nem jök, mellyről mindazáltal még most kételkedünk, jobbakat kellett volna helyettök a' Visg. Úrnak adni; a' tudós Világ bizonyossan háladatos lett volna ezért iránta.

Egyébbaránt meggyőzöttetve ezen mondásról, „nihil perfectum sub sole” mi is megvalljuk, hogy munkánkban elég óhajtani való vagyon még, azért is köszönjük Visg. Úr észrevételeit a' Krystálokban a' Hauy nomenklaturája iránt, a' szó Pyroxenus, és az ásványok hazája iránt, egy második kiadásban mindazokat elfogadjuk mellékelni. Egyébbaránt nem reményljük, hogy a' tisztelt, nevetlen Úr azon megütköznék, hogy szempontjaink imitt amott olly arányban vannak egymáshoz, mint két egyforma Elektromi polusok.

Végre megköszönvén Visg. Úrnak ítéletét, hogy munkánkat minden ásványokról szölvő munkák között igen kitünő munkának nevezi, Visgálásának több részeiben, bátorkodunk ötöt arra emlékeztetni, ha a' Publikummal közölte az ő Visgálását: quod veritas non horreat lucem.

Reisinger János.

a' Természet historiának rendes Professora,
a' Pesti Kir. Universitásban.

2. Ú j j T a l á l m á n y o k.

Guichardiére Párizsi Kalap-fabrikás a' finom Kalapoknak készítésére Kásztor-szőr helyett, szerencsével használja a' tengeri, 's más belföldi folyóvízi Vidráknak szőröket. Egészen ebből készített kalapok igaz, hogy így is drágák volnának, de jelesen lehet ezen állatoknak szőrökkel, a' közönséges szőrből csinált kalapokat kisimálni, vagy a' mint mondják behúzni, 's ezt csinálják már régóta a' Kásztor szőrrel is.

Angliába egy Glasgowi Kertész a' nagy ehető hernyóknak pusztításaik ellen egy épen olly csálhatatlan mint egyszerű eszközt fedezett fel. Ez csak abban áll, hogy gyapjú posztó darabokat rak estve a' fákra és bokrokra széllyel, 's reggel azokat ellepve találja ezen férgektől, melyek a' hideg és nedvesség ellen azokon óltalmat találtak, 's így öldös naponként ezeket meg közülök.

Egy Stodart nevű Seborvosi Instrument csináló, Londonban, olly szerencsés próbát tett Dr. Wollastonnak útmutatása szerint az ollóval, melly szerint az, mint a' kés nyomás és roncsolás nélkül vág. Ezen új instrumentel, néhány Seborvosok, operációkat tettek, melyek mivel a' késsel tetteknel bamarább végbe mentek, a' betegeknek sokkal kevesebb fájdalmakat okoztak. Különös szerencsével használták a' többek közt a' nyűlszáj operációjába, (operatio labii leporini) gyermekeknel úgy, mint felserdülteknél. Az ollóknak ezen megjobbítása, kétségkívül némelly asszonyi munkáknál is hasznosnak találtathatna; könnyű pedig akármilyen ollón is végbe vinni, ha az olló vasának külső lapja a' belsővel egyformán kiköszörültetik, 's e' szerint késélűvé tételik, csak hogy osztán az össze tétele bizonyos gyakorlást és ügyességet kívánna.

Dr. Cartwright egy új ekét talált fel Angliába, mellyet két ember von, egy pedig igazgat, 's a' munkát épen olly sebesen és olly pontossággal végben viszi, mint akármely közönséges két ló által húzatott eke. Reményleni lehet, hogy ezen találmányt, több más tárgyakra is alkalmaztatni fogják, a' hol most lovakkal élnek, csak hogy ne kelljen egyszer'smind terhet is hordani a' hátan.

Cook Ur Londonban, egy ezüst Medaillont kapott az odavaló mesterségek' társasagától, azon igen hasznos találmányáért, mellynél fogva az anatomiai készítményeket (praeparata anatomica) igen olcsó áron meglehet tartani. Ő tudniillik az eddig szokásban lévő borspiritus helyett, semmi egyebet nem vesz, mint közönséges sós vizet, olyan mérték arányban hogy három font söt vegyen, egy Gallon vízhez. (Körülbelől egy font söt egy közönséges spinthez). —

Appert Ur néhány esztendővel ez előtt, közölte a' Frantzia Kormánysszékkal, egy a' növény substántziáknak megtartását tárgyzó, egyszerű és bizonyos bántásmódját, melyért a' feltaláló meg is jutalmaztatott, 's bántásmódja közönségesé tétetett. Vóltaképen ez abban áll, hogy a' megtartandó snbstántzia, egy edényben tétessen, 's abban hermetice bezárasson, azután fűvény fűrdőbe víz forrási melegnek kitétessen. Appert Ur eleinte üveg palaczkokat használt, de most sokkal jelesebbeknek találatnak hengeres fejr bádgtartók e' végre, mellyeknek nyílásai, minékutánna megvagynak töltve, össze forrasztatnak. — Londonba most ez kézi miv módra gyakoroltatik.

(B. P.)

3. I n t é z e t e k.

Alig köszönt be Hazánkknak Arany Jüvendőt ígérő Felsőges Urunknak, azon kegyes Intézete, mellynél fogva Honyi Nyelvünk' Pallérozására ügyellő Tanítók még a' Bölcsesség' Oskolaiba is behozattatni rendeltetnek; már is örömmel dicsekedhetik a' Váci Püspöki Lyceum a' fenttiszelt atyáskodó Intézetnek buzgó Előmozdítóival.

Látván tudniillik a' nagyon Tisztelennő 's Tudós Máté Zsigmond Ur, a' Váci Megyének felszentelt áldozó Papja a' Bölcselkedés' és Nemesbb (Szep) Mesterségek, valamint az Egyházi Törvények', és Istenes Tudományok' Doctora, most a' Váci Nevendék Papságnak All-Igazgatója, — hogy a' múlt Oskolai Esztendőben, a' helybeli Lyceumba behozott Magyar Nyelv-mivelésre ügyellő Tanítói Hivatal, a' rendes Fizetésnek fogyatozása végett, hanyatló félben forogna, — magát an-

nak jöllehet Tisztjétül íőeskán elfoglalva lenne, — önként, és minden Jutalom nélkül való folytatására felajánlotta. Melly példás hazafiúi buzgósága ezen fiatal Papi Személynek, az illető Előjáróitól nyert Helybenhagyás mellett, még azon hasonló Buzgóságra is nyújtott alkalmakat, hogy a' Váczi Megyét, mostani megüresültségében Helytartói Hatalommal kormányozó Főpap: Főtisztelendő Tiller Jősef Úr, kit nem régiben Felséges Urunk Váczi Nagy Prépostá hegyesen kinevezni méltóztatott, — ugyan azon Esztendei Jutalmat, melly az utóbb Istenben boldogúlt Nagy Prépost, és Jassi felszentelt Püspök Gróf Bissingen Ernest Ő Nagyságától fizettetett, hasonló példás készséggel, és Nagy lelkűséggel, pedig önként, ezen Tanítói Hivatalnak feltartására, tulajdonából holtáiglan ajánlotta.

Ugyan az említett Tiszt. Tudós Máté Zsigmond Úr, midőn a' folyó Oskolai Esztendőnek elején, az illető Pro-Director, és Kanonok, Főtisztelendő Bodonyi Miklós Úr által, a' Tanuló Iffiúságnak *), mint jővendőbéli Oktatójok szokott móddal bemutatattott, az ide mellékelt Írásban foglalt csinos, és tudományos Deák Beszéddel ösztönözte jővendőbéli Tanítványit, a' Magyar Nyelvnek szeretetére, megtanulására, 's mívelésére. —

T.

A' Pápai Reformátum Collegiumban, a' múlt 1820-dik esztendőben, a' Felséges Helyekre is felküldött, és úgy nevezett Semestralis Relációk, és Információk szerint a' Theologia Professorát T. Sebestény István Urat hallgatták mint rendes tanítványok 48. Tőgátus Deákok. — A' Philosophia Mathesis applicata, és Paedagogia Professorát T. Márton István Urat 55-en A' Historia, Physica, és Deák, Görög Literatura Professorát T. Nagy Mihály Urat 66-an. — Az Ó, és Új Testamentomnak Sídó és Görög nyelvekből való fordításában, 's analysálásában, gvakoroltattak Edelényi Sándor Segéd Professor (Adjunctus, Praeses) alatt 24-en. — A' Helvetica Confessióban, — Mathesis Purában, Ó és Új Geographiában, 's Görög Grammatikában hallgatták Kalmán Ferentz Segéd Professort 33-an, Logikusok voltak 24-en,

*) Ennek Száma, melly Esztendőről Esztendőre szaporodik, az idén 60-ra megyen. —

Rhetorok 24-en Keserü János Tanító alatt. — Poéták 37-en Berta Sándor Tanító alatt. — Veterenus és Novitius Syntaxisták 83-en Tengödi János Tanító alatt. — Grammatisták 24-en Conjugisták 28-an Megyaszi Dániel tanító alatt. — Declinisták 23-an Elementariusok 23-an Jokuti Sigmond tanító alatt.

A' fellyebb irt Semestrals Examenkor, a' Classistáknak Jutalmak osztattattak. Nevezetesen : Csokonai Mihály-nak Élete T. Fiskális Domby Márton Úr ajándékából. A' Nap Országa, és Tuba szép versezetek Fiskális Sebestény Gábor Úr ajándékából. — Amérikanak Historiája Tiszt. Naszályi János Úr ajándékából. A' Nagyobb Deákokra nézve végeztetett; hogy mindenféle Collegiumbeli Jótétemények, mellyeknek kiosztása a' Helybeli Inspectoratus hatalmában van, ezután nem sorban, a' tanulás esztendeje szerint, hanem praeferenter az Eminenseknek adassanak, úgy hogy az 1-ső esztendő Deák, ha Eminens, elébb vesz beneficiumot, mint a' két esztendő, ha ő 2-dae Classisú.

A' múlt November 1-ső napján beállott Oskolai Új esztendőnek kezdetétől fogva pedig, a' Theologia és ehez tartozó egyéb Tudományoknak Professorát, hallgatják 61. Tógatus Deákok, kiknek a' tisztelt Professor Úr, ezen Semestrében, az Arabs nyelvből privat letzkeket ad. — A' Philosophia etc. Professorát 54-en. — A' Historia etc. Professorát 55. — Az Ó és Új Testamentomnak az eredeti nyelvekből való Fordításában gyakoroltatnak 35-en. A' Pura Mathesist, Geographiát etc. tanulják 27-en a' Segéd Professorok alatt. — Logikusok vágynak 27-en. — Rhetorok 36-an. — Poéták 44-en. — Syntaxisták Veteranusok 31-en. — Novitiusok 32-en. — Grammatisták 32-en. — Conjugisták 25-en Declinisták 14-en. — Elementariusok 19-en, külön külön más Praeceptorok alatt, kik mind a' Togatus, és Tudományokat végzett Deákok közül valók, 's a' helybeli Inspectoratus által választatnak. — A' Tudományok folyására, az Ifjúság Nevelésére, a' fenytékre etc. felvigyáz közelebbről a' Helybeli Ekklesiái Oskolai Consistorium.

T. F.

Azon sok és nagy jótétemények közzé, mellyekkel a' mi szeretett 's tisztelt Monarchánk a' mesterségeket és tudományokat elő mozdítja 's gyámolítja, tartozik különösen ama

hires

híres Reichenbach, egykori ágyús Kapitány', most Só-ak
naí Tanácsos', mechanico - astronomica műhelyének, a' Bécsi
Cs. K. Polytechnicum Institutumba való által plántálása. Ezen
derék intézet, melly csak nem rég múlt esztendeje hogy fun-
dáltatott, már is olly szép gyümölcsöket hozott, mellyek just
adnak a' legfényesebb következeteknek várására. A' legneve-
zetesebb az ezen műhelyben már tökéletességre ment In-
strumentek között, egy Astronomiai sokasító kör, (Multipli-
cations - kreis) melly egy új elmés találmány szerint van ké-
szítve, 's a' maga nemében tökéletes munka. Ezt az Instru-
mentet, a' Bécsi Cs. K. Csillagvizsgáló - torony nyerte el, 's
már egy hónapja hogy elkezdődtek vele a' vizsgálódások,
mellyek a' legnagyobb várásoknak felelnek meg, a' millyeket
egy illy egész Európában híres mechanikusnak — kinek nem
csak Német, de még Olasz és Franciaországoknak is leg-
mélyebb belátású csillagvizsgálói, a' maga nemében az első-
séget ítéltek, — mestermivéről lehetett formálni. Esmeretes
dolog, hogy a' Budai Csillag-vizsgáló toronyban is ezen híres
művész készítette a' legnagyobb fontosságú instrumenteket,
mellyeknek nagyobb részét Director Pasquich Ur, még az
Anglus készítőményeknél is tökéletesebbeknek lenni, nyilván
bizonyít. —

(B. P.)

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ő Császári 's Apostoli Felsége, méltóztatott Fő Tiszte-
lendő Korbélyi Antalt, a' Böldogságos Szűz Ildai Apátját, a'
Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanátsnál a' Tudo-
mányok Biztosságának Assessorát, a' Budai Királyi Archi-Gym-
nasium 's a' Normalis Oskola Directorát, jeles érdemeinek
tekintetéből, mellyeket mind az Egyházi, mind Tudománybeli
pályafutásában szerzett, Nagy Váradi Kanonokká kinevezni,
melly előlépését Kiáltossy Antal Úr Pro-Senior és Professor
jeles deák Odával megtisztelte.

Hasonlóképpen méltóztatott Ő Felsége a' Szent Lélek
Báth-Monostrai Apátját a' Váti Nemes Ráptalan eddig volt
Örjet es Kanonokját 's a' Magyar Literatura buzgó Előmoz-
Tud. Gy. I. K. 1821.

ditóját Mélt. Fő Tisztelendő Belánszky Józsefet a' Nitrai Nemes Káptalan Nagy Prépostságára előléptetni.

Th.

Nagys. és Fő Tisztelendő Fancsalí Joób Mátyás Szigetközi Esperest és Mező Kövesdi Plébánus, Kassai Kanonokká tétetett. Illy buzgó és tudós Hazafi elemozdításán örvendünk kell; eddig is Pártfogója volt Litteraturánknak ezután még többet várhatunk; — éljen sokáig!

Tr.

T. Nemes Schedius Lajos Eduard Ur, a' Philosophia és mind a' két Törvények Doctora 's felesküdt Ügyvéd, a' Fels. Nádor Ispán Ö Cs. Kir. Fő Herczagsége előlülése alatt, December 27-diken 1820, a' Nagy Méltóságú Királyi Magyar Helytartó Tanács mellé Conceptus Practicansnak neveztetett ki. Ezen derék ifjú Hazafi, a' mult November 26-dikán 1820. tartotta a' Törvény Doctorságra disputatióját, a' midőn tudományos miveltségét számos jelenvolttak előtt nyilván bém bizonyította 's maga felől a' legszebb bizodalmat támasztá az iránt, hogy nagy érdemű Atyja nevének a' Haza szolgálatja és a' tudományok körül való munkálkodásban is tökéletesen meg fog felelni.

D. G.

5. Kihalt Tudósok és Írók.

Hogy minden tünemények, mellyek a' tudományoknak és szép mesterségeknek mezeikben feltetszenek, a' mai időben közönséges kihirdetést és nyilvános megvizsgálást nyernek, ez az emberi elmének olly megdöcsötése, mellybe az Európai Kultúrának örökké valósága csak egyedül vagyon letétetve. A' régi századok az omladékok alól kiásogattatnak és a' közönséges életben polgári jussokkal ismét megajándékoztatnak mi közöttünk, a' ki aludt, az áradás' iszapja, és a' láva' folyamja által eltöröltetett írás ismét betűről betűre kimagyaráztatik; a' kiholt szavak sőt lehet mondani: a' megmervedett nyelvek az életre ismét fel leheltetnek és megigéztetnek élő beszédre, minden találmányok, a' mellyekkel a' mostani időkor ékeskedik, az örökké valóság' szabad-levelét a'

tudományoknak Annálisaikban megnyerik ; egy új tsillag sem léphetik fel az Erős-Égen pályájára , míg a' folyó irásokban a' véghetetlenség által magának úti-levelet nem nyer ; egy meteor-tsillag sem oshetik le az aethernek tartományaiból földünk golyóbisára a' nélkül , hogy mint minden más glebae adscriptus , a' conscriptio alá ne esne ; csak Egyről-és épen a' maga legnagyobb Ditsősségéről , mondhatnám maga magáról felejtkeznek el az ember ; a' maga legtündöklőbb tsillagjainak , az olyanoknak számokra kiket az Ég , legszebb áldásaival felruházva a' Nemzetek körébe , és a' szivek' világába küld , nints többé sem író-tolla , sem papirja egy olyan időben , a' mellyben az egész világ írószobává , és az élet pa-pirossá változtak. —

Engedelmet kérek ezen egy kevésbé hosszúságú Bővezetéről egy rövid Felszólításnak , abban csak egy első nagyságú tsillagnak elenyészteből vett fájdalom , és attól való félelmem áradtak ki , ne hogy az én Hazámnak egy ilyen Fényjét , ah ! egy lapát föld örökre be takarja , ez a' fényes Tsillag , meg ne vezem őtet , Magyarok hajtsatok fejet ! ama nagy Halot Sár-vári és Felső-Vidéki Gróf Széchenyi Ferencz , Cs. K. valóságos Kamarás és Titkos Tanácsos , Arany Gyapjas Vitéz , és Nápoly Országi Sz. Januárius Rendjének nagy Keresztes Vitéze , Magyar Ország Fő Komornyik Mestere's a' t. de ezen Titulatúra ne legyen azon üres hang , mellyet én az Elhunyt után harsogtatok : legyen az csak azon szegés , a' melly megett az a' sokkal ditsőségesebb , a' mit az Istentől bírt , az ő szíve nyugszik , mint a' le áldozó nap az estvéli felhők megett , mindeneiket maga körül és alatt sugárjaival megvilágosítván. Azzal szeretném én csak , mint egy Herold a' Lovagoknak idejekben , mind azon Nemeseiket , Magyar Ország' Fő Komornyik Mesterének sirjához elő szállítani , a' kik ő vele egyenlő születésűek ; ezen szóvaltsak egy rokon kebelben a' szorongatást , a' hazafiúi kedvet felkölteni , hogy e' drága elhunyt Főnek halálkoszorút fűzzön ; a' mi Széchenyi Ferenczünknek Panegyrikusa legyen. Ebből a' Főből ugrott ki , elmondhatja Magyar Ország ; mint hajdan Pallás a' Zeüs' fejéből , a' Nemzeti Muzeum , Ő adta ennek , az ő haláláig kedves szülöttjének oda , a' maga gazdag , drága és 30,000 darab könyvekkel többekből álló Könyv-Tarját ; ilyen teremtéssel

és ajándékkal már egyedül is Bémenetelt nyertt magának a' halhatatlan Magyaroknak soraikba. A' Lér és jutalom olly szépek, hogy felölök bizvást fel lehet tenni azon ingerlő ditsőséget, hogy azok közül, kik Athene szolgálatjára a' Templomba bé lepnek, a' leg felkentebbet a' hirdetésre kiszólltják. Ezen felkentebbre kell biznom azt, hogy a' mi Nemesünk Szívének Nagy Tetteiről szóljon. Az életéről azt mondják, hogy az, a' szívnek mozgása; erről a' szivről pedig azt lehet mondani, hogy az, csak a' szívekben mozgott. Az egész Ország ismeri annak verő-ercit szint' úgy mint a' Császári Város; azok, az elatéltt és nyomott életet a' megsebhedt keblekben gyakorta fentartották, megfrissítették; mindenütt valahol szenvedelmet és szükségét találtak, vigasztaltak és segedelmeskedtek. Az utobbi száz esztendőkbeli éhség idején, nyújtott ő egyszerre 30,000 forintokból álló kész segédelmet a' szegénység' enyhítésére. De olly tsendeszen vertt ezen szív, hogy a' nyilvánosságnak lármáját tellyességgel nem szenvedhette. Most mindazáltal ezen emberi szív' verő ere, mint egy a' Nemes Elhunytól a' Nemzetnek testamentomban hagyott osztály része, a' Széchényi nevezet pedig ollyan drága gyöngyvé váltta vala, mellyet a' mi Hazánk, ha egykor az Országok, mint hajdan Görög-Ország az Olympiai Innepeken a' jutalom osztogatásra megjelenének, paizsba és koronába foglaltatva, mindenek' lattokra nyilván viselni tartozna. Ha az Ausztriai Császárság' véd-Angyalának magassan felemelt ujjával ezen Magyar-Országgi Gróf Berchtoldra mutatni szabad, akkor Magyar Ország' Véd-angyala ugyan azon felséges éreménnyel kiáltja ki ezen Fő Romornyik Mestert az egész Emberiség Mágnásának. A' megditsöültt az Ország Tisztségeiben, a' legfőbb Hivatalokban, mint Monárchájának Vasallusa, mint Hazafi mi volt, tudja a' Király és a' Nemzet. Törzsköje és Nemzettsége régi ditsőségüek; a' külföldi olvasókra nézve talán kedves dolog leszen azon atyafiságnak megjelentese, ha meg tudják, hogy a' megditsöülttnak Hítvese, egy másik halhatatlan Magyarának, Gróf Fesztetits Györgynek, a' Georgikon' Szerzőjének, Leány-testvére.

Mi volt ő mint Keresztyén, itt azon obajtásomat kell ki nyilatkoztatnom, hogy vajha a' biographus ezt az életet közeletről láthatta és esmerhette volna. Ő nála a' hit-vallásos éremény eleitől fogva mindenkor azon legbelsőbb és legmélyebb

alapindulát vala, a' mellyből egyedül ő benne és ő általa, az ember, a' Hazafi, a' Gróf, a' Fő Tisztviselő olly megditsóitétéssel fel emelkedtek. Ki léphetett bé az ő Hazának tsendes körébe, mellybe ő magát a' hivatalos életből vissza húzta, a' nélkül, hogy az ő kegyos Lelkének szent fényje azt be ne sugározta volna, ki volt az, a' ki ő hozzá közel, ennek az Istennel és Istenben való Lételnek körében mennyei indulatokat nem érzett volna szívében? ki lehetett volna az, a' ki ő vele egygyütt az örökké valóságba által tétetni nem szeretett volna?

Vannak olyan folyó-írások, mellyekben jutalmakat ajánlanak a' találos-mesékben és elbeszélésekben való remekségért 's a' t. és még is nem volna olyan Hazai folyó-írás, a' melly egy ilyen életnek helyet, olyan szív, a' melly néki író-toílat ajánlana? Hát nintsen Magyar-Országnak egy Schlichtegrollja? Mi azómban — et lacrymas et pia serta damus *)

Gróf Karatzay Fedor
Cs. K. Kamarás és Kapitány.

*) Sőt a' legszorosabb hazafiúi és emberi kötelességének tartja a' Tudományos Gyűjteménynek Redactioja, hogy nem tsak helyt adjon a' halhatatlan érdemű Elhunyt élete leírásának; hanem egész buzgósággal kérje is Hazánk tisztelt Írójit, hogy fénylő érdemeihez illő Biographiáját a' Tudományos Gyűjtemény számára, vagy legalább ahoz tartozó dátumokat beküldeni ne terhelteessenek. Emlitjük ez úttal azt is, hogy több Kihalt jeles embereknek Biographiáit is kértük Hazánk fíjaitól, de ekkoráig egyet se kaptunk; valóban, (egyenessen mondjuk) háladatlanossággal vádoltathatnék a' Haza, ha jeles 's érdemes fíjainak emlékezeteket tisztelethen nem tartaná. — Az általunk 's az egész Haza által tisztelt Gróf Széchenyi Ferentz elvégezte köz hasznú 's számtalan jótéteményekkel teljes földi pályafutását Bétsben December 13-kán életének 67-dik Esztendejében hosszszas betegeskedése után melybeli vízi-kor-ságban. Hátra maradott Kedvesei: hites társa született Gróf Tolnai Festetits Julianna, három fiai: Lajos, Pál és István, mind hárman Cs. Kir. Kamarások a' legutolsó Kapitány Hesseñ Homburg Huszár Regimentben, két Leányai: Francisca, Gróf Batthyániné, és Sóna Gróf Zichyné Tsillag Keresztes Damák.

Múlt 1820-dik Esztendei December 2-kán meg halt Pétset Fő Tisztelendő Korbélyi Mihály a' bődögságos Szűz Zeer Monostrai Apátja, Pétsi Ránonok és a' Püspöki Seminariumnak Rectora, életének 62-dik Esztendejében; A' bődögült legelőször is a' közönséges Seminariumban Posenban, későbbben pedig, a' Pesti Magyar Királyi Universitásnál, mint az Ecclesiastica Historiának Professora haszonnal és ditsérettel munkálódott 's magának olyan érdemeket szerzett, mellyek Tanítványainál áldott emlékezetben fognak fel maradni.

Dr. Sartory Ferencz Úr, a' Vatterländische Blätterekben 102-dik szám alatt ezt jelenti: „Több körülmények, mindenen felett pedig az időnek fogyatkozása meg határozna engemet a' Vaterländische Blätterek Redactióját 1820-dik Esztendőnek végével le tenni és magamat ez úttal minden Literatúrai munkáktól, mellyek tölem nyomtatásban megjelenhetnének, vissza hűzni.”

Th.

6. J e l e s s é g e k.

A' Bétsben kijövő Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode nevű folyó Irásnak, mellynek tárgya majd nem épen az, a' melly Szép Literatúrai Ajándékunknak, kivévén, hogy ebben a' legújabb Módiknak képei nintsenek, — hatodik esztendői Jelen-tésében öt valóságos arany ígértetik az Iróknak Honorarium képen minden nyomtatott ívért; azon kívül még nevezetes jutalmak is vannak rendelve a' legjobb darabokért mind a' mellett még is sok gyenge darabok is találtnak benne, mellyek ellen a' mi Közönségünk zúgolódna. Mikor fog a' mi Literatúránk annyira emelkedni, hogy az Iróknak fáradságokat így meglehessen betsülni? — — De ditséretekre válik a' magyar Iróknak 's azok által a' Nemzetnek is, hogy ezek nem Jutalomért, hanem Hazájok' javáért munkálódnak.

Ezen Mode Zeitschriftnek esztendei előfizetési ára 60 fl. a' Tudományos Gyűjteményé 14 fl. V. Cz.

Th.

A' Sveitzereknek új gyarmatok Braziliában.

Ezen német folyó Irás: Neue allgemeine Geographische Ephemeriden a' Sveitzereknek új Kolonijajokról Braziliában a' VII-dik Kötet, II-dik Darahjában két Levelet közöl, mellyeknek foglalatok ez: 1819-dik észteendőben Octobernek vége felé megérkezett Rio Janeiróban egy hajó 180 Sveitzerrel Freiburgból. Ezen szegény emberek sokat szenvedtek; mert addig kelle nekik Hollandiában nagyobb részint minden segedelem nélkül várakozni hogy hideglelésbe estek, és többen az általhajózás közben, úgymint 11 személy, meg is haltak. Azok, a' kikre az által szállítás volt bizva kötelességeiket igen rosszszül teljesítették, úgy hogy a' Kolonisták, a' kik ide a' legrosszabb állapotba érkeznek meg, őket kimondhatatlanul szidják. Itt szerentséjekre jobb kézbe kerültek, 's a' gyarmatnak felvigyázója, a' Fő Cancellár atyai módon fogadta el őket. Amhár estve volt már, még is azonnal két ezer narantsot, pizang gyümöltsöt, kenyeret, bort, pálinkát, 's mindenféle frisitöket küldött nekik. Vizen egynehány mértföldnyire egy helyre vitettek, a' hol öt napig pihenni fognak, azután pedig utjokat tovább folytatni fogják. A' ki a' Sveitzerekkel jöt teszen, az a' Ministereknek és a' Királynak ajánlja magát. A' Király sok áldozatokat tett érettek; száz tsinossan elkészített ház készen áll az ő elfogadásokra, minden hat, és bat, kis útszát tsinál, 's minden útszában viz vagy on. A' Király legtöbbre betsüli azokat, a' kik tulajdon költségeiken jöttek által, azok a' meghivot Kolonitásnak minden privilegiumaikat nyerik el: tulajdon földet 's felszabaditást az adó alól 's a' t. A' Király nekik számos juhokat és teheneket ajándékoz, 's mint hogy ottan édes vajat készíteni nem tudnak, övék lesz a' szerentse a' Királynak azzal legelőször kedveskedni. A' marha nem betsülitetik, a' tehenekre semmi gond nintsen, 's ritkán fejetnek; azért a' tej és a' vaj igen drága. A' hús öltő 's tsak a' bőrnek van egy kis betse. Új Freiburg, a' hova ezen Kolonisták szalitattnak Rio Janeirótól 50. mértföldnyire fekszik, de egész a' hegyig vizen lehet menni; a' hegyen való menetelre egy jó napi járás szükséges. A' város sikon fekszik mellyet körös körül meredek hegyek bekeritenek. Minden házban vagy on négy szoba 's a' Királynak és Fő Cancellárnak is vagy on ottan egy egy házok. (Geographische Ephemeriden),

Cailliaud' Úrnak útazása a' Thébai pusztába
(Oasisba) és az Egyiptomi Smaragd bányákba.

Minekeltötte Cailliaud' a' Thébai Oaisisba érkezett volna, történetből akadt a' Smaragd bányákra Zabarah hegyen, melyekről már régóta csak az Iroknak említéseiből és az Arabsok regéjiből tudtunk és pedig azon állapotban, a' mint azokat alkalmasint a' Ptolemaeusok Földmérői hagytak. Sok földalatti barlangokba és tsatornákba méne be, melyek meg lehetős melységbe vitettek 's a' hol négyszáz ember egyszerre dolgozhatott. A' bányákban talált fűrészeket, gabona mértékeket, emelő rudakat, kerek kőszőrü-köveket, lampákat, 's mindenféle szerszámokat és edényeket. Észre lehetett venni a' régieknek bánasokat a' bányák mivelésével, melly a' mostanítól igen különbözik. Az utazó maga is ásott, és Mahomed Ali Basának az Egyiptomi Vice Királynak tíz font Smaragdot hozott.

Nem mesze akadt egy kis városnak romjaija, mellyben alkalmasint valaha a' bányászok laktanak, 's annak közepében Egyiptomi Görög stylusban épült Templomokra igen régi felirásokkal.

Cailliaudnak utolsó útazása Zabarahba, melly tovább tartott harmad fél hónapnál a' Basának védsége által alatt történt, a' ki vele számos fegyvereses bányászokat és munkásokat küldött.

Egy régi Egyiptomi Indiába vezető kereskedő útra is akadt Cailliaud', mellyen a' Smaragd bányába való útazasakor kétszer ment keresztül, 's megtalálta azon a' régi nyugovó helyeket, a' Haravánaknak öszve jövedelekre és vedelmekre szánt kerületeket, és a' régi viz tsatornákat is. Itt tudta meg az Arabsoktól, hogy ezen út egy régi elpusztúlt Városhoz viszen a' veres tenger partjainál, Elbe nevű hegy mellett mintegy északi szélességnek 24° alatt. Ez az álta Belzoni és Bütche utazók által megnezetett. A' veres tenger partjánál talált Cailliaud egy Kénkő hegyet, mellyben az előtt dolgoztak, 's melly körül a' tűz okadásnak jelei látszanak.

Ez előtt Cailliaud a' néhai Frantzia Consullal Drovettivel meglátogatta a' Nilnek partjait Nubiában 's a' két legutolsó viz eset között fekvő monumentumokat, Mindenütt szorgalom-

mal írta le a' felírásokat. Egy 66. sorból álló Görög felírást talált az El-Rhargebi nagy templomon. Ez Galba Császár idejéből való, 's nevezetes feloldozásokat foglal magában. Egyiptomnak akkori belső Országlásáról. (Geographische Ephemeriden).

A' Zsidóknak új gyarmatok éjszaki Amerikában.

Neuyorki tudósítások szerint Mardochai Noah Zsidó a' Niagara folyó vízében lévő nagy Szigetet megakarja venni, hogy oda Zsidó kiköltözőket szá lithasson. Eről az országlásnak jelentés tétett a' Commissió által, melly szerint a' Commissió nem kételkedik, hogy azon üldözések, mellyeket a' Zsidóság nem régihe, több Europai tartományokban szenvedett, nem fogják bínni a' Zsidókat kiköltözésére, 's hogy ez a' gyarmat az Országra nézve hasznos leszen. Azt mondja továbbá, hogy ez az egyesült Statusoknak legfényesebb tulajdonságok a' szerentsétleneket és üldöztetteket mindennemű vallásból szívesen befogadni, 's egygyik Sektának sem engedni elsőséget, hanem a' Státus minden lakosait egy formán védeni és elő segíteni. Ezen principiumoknál fogva engedtetett meg ezen új gyarmat. Ezen nagy Sziget fekszik a' Niagarában, Erie és Ontario tavak között, közel az Angoly határhoz, 's teszen 20,000 földat. (Acres). (Geographische Ephemeriden).

Montesquieunek erköltsi Testamentoma.

Azon nevezetes beszélgetéseknek egyikében, mellyeket Montesquieu, a' ki szinte olyan jó beszélő volt mint Író, egy kevéssel halála előtt Abbé Raynallal, Helvetius Filosofussal és Roux 's Suard Orvosokkal tartott így szóllott a' tiszteletre méltó öreg az ő ifju barátihoz:

Uraim! ti az erőlködésnek, és az elsülésnek korában vagytok. Felszóllítalak benneteket közhasznú munkálodásra, mivel abból az emberiségnek legbizonyosabb szerentseje tsirázik. Soha se esmertem olyan bűt 's hánatot, mellyet fél órai gondolkodás keserűségétől meg nem fosztott volna. En halálomhoz közelgetek; minden töltéseim ki vagynak löve gyertyaim kiégtek. Ti ellenben a' pályának bemenetelén álltok; tartsatok meg eszetekben tzélját: én azt soha sem értem el, de hogy azt megemertem, hiszem. Az ember nem akart tsupán

csak ösztönéhez ragazkodni, vagy nem ragazkodhatott, mely őtet meglehetősen bátorságba helyeztette, de egyszer'smind az állatokhoz is közelébb hozta. Midőn az észet elérni igyekezett, irtóztató tévelyéseket szült, 's igazságnak bélyegezett; az ő erköltsisége 's boldogsága nem igen nagyon tisztábbak, mint az ő megfogássai. A' nemzetek körül veszik magokat, a' gazdagságnak, 's a' szellemnek Luxusával; az emberek pedig sokféleképen szűkölködnek mindennapi kenyér és közönséges emberi ész nélkül. Hogy azoknak kenyér, egészséges ész, és a' szükséges virtusok szercsztessenek, arra csak egy eszköz vagyon : a' nemzeteknek és országlóknak fel kell eszmélniük, 's világos helyes belátásokhoz jutniok. Ezt a' feladást megoldani a' Filosofusok dolga; ez a' ti dolgotok". (Morgenblatt).

Th.

Tudományos nevezetességek, Napkeleti Literatura.

Egyvelegek: A' buvár harang legelső használás Európában.

Az Edinburgi Magazin némelly interessáns tudósításokat közöl a' buvár harangnak Európában való használásáról. A' buvár harang Európába legelőször Spanyol Országba Tolédóba használtatott 1583-dik esztendőben ötödik Károly Császárnak, 's tiz ezer nézőknek jelenlétekbén. — Két Görögök tétették a' próbatételt, egy kötelekhez erőseu megkötött nagy üstel, mellynek szája lefelé függött, 's közepében egy deszka állás volt készítve, mellyen ők, égő gyertyákkal felkészülve ültek, 's ekképen lassan lassan nagy mélységbe lebocsáttattak. 1683-dik esztendőben Phipps Willion egy Amerikai Kovácsnak fia azt projectálta, hogy egy a' Hispaniolai partoknál elmerült gazdag hajó, egy illy készüllettel kerestessen fel, 's üresíttesse ki. Reá is vette II-dik Károlyt, hogy néki egy hajót, minden megkívántató segedelemmel együtt adjon. Azomban a' próbatétel nem sült el, 's Ihippo a' legnagyobb szegénységben tért vissza. Azután II-dik Jekabtól igyekezett egy hajót nyerni, de mivel ebbe nem boldogult, számára subscriptió nyittatott fel, mellyet az Albermarlei Herczeg gazdagon elő mozdított. 1687-ben elevezett Phipps egy 200 tonnás hajóval, hogy ismét szerencsét próbáljon, arra kötelezvéen először magát, hogy a' próbatételből

veendő nyereséget 20 Loesokra, a' mennyiből a' Subscriptió áll, fogja felosztani. Eleinte minden igyekezetei sikertlenek voltak, azomban utóljára midőn már maga is csak nem kétségben esett, a' bődögülés felől, olly szerencsés lett, hogy 200,000 font Sterling árú gazdagsággal tért vissza Angliába. Phipps a' Királytól Ritterré tétetett, 's fundálója lett a' mostani nemes Mulgrave háznak.

Bopp Ur Anglus tudós, Silvestre de Sacynak egykori tanítványa, a' ki olly fáradhatatlan szorgalommal 's nagy előmenetellel feküdt az interesáns Sanokrit Litteratúrának, 's eddig is már egész Európának figyelmét magára vonta a' Nalus vagy Nala nevezetű Sanskrit költeménynnek kiadása által (Nalus, Carmen Sanscritum e Mahabhatato edid. Tr. Bopp apud Treuttel et Würtz. Némestre fordította Kosegarten, Jenába). Egy mostanában általa kiadandó, 's a' napkeleti Litteraturát tárgyzó Journálnak, (Annals of oriental literature) első füzetében, egy interessáns értekezést böcsátott ki, mellynek ezimje az: Analytic Comparison of the Sanokrit, Preel, Latin and Teutonic languages, chewing the original identity of theit grammatical structure. Ezen értekezésben a' Szerző, össze hasonlítja a' Sanskint, Görög, Deák, és Német nyelveket egymással, 's igyekszik megmutatni, hogy ezen utolsóbakat, nem lehet többé úgy nézni, mint az elsőnek szülöttjeit. Mind a' négy nyelv, így szól a' Szerző csak nem egyenlő grammatikai pallérozottsággal bír, 's a' Sanskrit nyelv a' maga szépségeit, mellyek által minden mai indus beszéd fajktól annyira kijeleli magát, nem a' tudósoknak köszöni, hanem már akkor, mikor az új nyelvet formáló Kolóniák, az eredeti törzsök néptől elszakadtak, olly elevenen bé kellett azoknak a' köznép nyelvbe szöve lenni, hogy még a' fáradságos vándorlások sem felejtethették el azokat. — Azt a' Sanskritor pedig, mellyet ma mi a' Brahminák könyveibe találunk, csak úgy nézi a' Szerző, mint egy jobban megtartott fajzatját valamely törzsök nyelvnek, mellyet a' régi Persáknak 's Médusoknak is beszélniek kellett. Ebből azt húzza ki, hogy egy olyan népnek, melly már olly jókor, olly gazdagon mivelte nyelvvel birt, szükségesképpen igen régi litteraturával is kellélt birni, 's innen úgy látszik neki, hogy a' Vedásnak régségeért még több erősségek harcolnak mint magok az Inda-

sok is tudják. Ezen felfedezéseket, sok elmés erősségekkel, 's tudós fejtegetésekkel, támogatja a' Szerző. — Az Indiai Litteraturára nézve, figyelmet érdemel Schlegel Wilhelm Urnak is, tudós írása: Indische Bibliothek. Eine Zeitschrift von Aug. Wilh. v. Schlegel Erster Band, Erster Heft gr. 8. Greis 21 gr. melly most nem rég jelent meg, Bonnba Webernél.

Chinában naponként egy hivatalos újság adatik ki, melly minden vallásra, törvényekre, erkölcsökre és szokásokra tartozó dolgokban, úgy nézethetetik mint az Országújságnak organuma. Lehetetlen ezen újság levelekben, valamit pénzért felvételni, mint nálunk Európába. E' mellett a' Censura a' legszorosabb a' világon, mert semminek sem szabad abba megjeleni, a' mi először a' Császár elcibe nem terjesztődött, 's ha az az ő megedvezését elnyerte, csak egyetlen egy szónak megváltoztatása is, halállal büntettetetik.

A' Chinai nyelvnek, most két nagy szótárja készül; egyiket készíti Angliába Morrison, másikat egy Berlini tudós Montucci, ki ugyan csak angol nyelven dolgozik. — Morrison egy a' Lord Amherst követségével, a' Londoni Biblia társaságtól, Chinába küldetett Missionárius. Küldetésének czélja a' volt, hogy a' Chinai nyelvet megtanulván, a' Bibliát ezen nyelvre által tegye, 's e' végett nyolcz esztendeig volt Cántonba és Macaóba. A' Cántonból jött levelek szerint, szótárja nagy szorgalommal nyomtattánk. Második részének nyomtattatása, 1811-dikben Áprilisben kezdődött el. Ez a' Darab 1000 nyomtatott Quártlagokból áll, 's a' leginkább szokásban lévő characterek közül, 12,000-et foglal magában, számos példakkal egygyütt. 1819-ben Februáriusba, már 600 lapok, 8000 characterekkel voltak készen belőle. Ezen fontos munka, öt vagy hat Quárdarabokból fog állani, melyeknek elkészülésére, tíz esztendőnél több kívántatik. — Montucci, egy azon kevesek között, kik a' Chinai nyelvet fundamentomosan esmerik Európában, született Sienában 1762. először Londonba nyelvtanításból élt, üres idejét pedig a' Chinai nyelvnek tanulására fordította. — Egy Chinai szótár kiadására határozván magát, ezen szándékát sok Fejedelmeknek eleibe terjesztette, de csak Burkus Király ígért segédelmet, mellyre nézve ő 1806-ban Berlinbe jött, de a' Frantiák eljövetele reményét megsemmisítette. — Most munkáját

tulajdon kölcségén szándékozik ki adni, melly az elsőnél, különösen a' kezdőkre nézve alkalmasabbnak tartatik.

Cicerónak egy új munkája.

A' Frusus Királyi Követ Niebuh r Ur, a' Vaticána Könyv-tárban tett vizsgálódásainak resultátumát, a' nyomtatás által közönségessé tette, és ő Szentségének ajánlotta. A' munkának ezimje ez: M. T. Ciceronis Orationum pro M. Fontejo et pro C. Rabirio fragmenta, T. Livii Libr. 91 fragmentum plenius et emendatius, L. Senecae fragmenta et etc. Romae 1820.

114. lap is 8: — Próbagyánánt szolgálhat ezen munkából, mellyet Niebuh r Ur egy szép deáksággal írott Bévezetése, 's jegyzéseivel meg töldött, Cicero beszédjének pro C. Rabirio, ezen érzékeny bé fejezése: Neque a' vobis jam bene vivendi, sed honestemoriendi facultatem petit: neque tam, ut domo sua frueretur, quam ne patris sepulcro privetur, laborat. Nihil aliud jam vos orat, atque obsecrat, nisi ut ne se legitimo funere et domestica morte privetis, ut cum qui pro patria nullum unquam mortis periculum fugit, in patria mori patiamini!

(B. P.)

Egyiptomi utazások.

Tudva van az újság levelekből, hogy Belzoni, (Padvai születés) az Anglusoknak segédelmek által, Felső-Egyiptomba utazott a' hogy közébb múlt esztendőkhben egy új felfedezésekkel gazdagítsa ezen mesés földnek ismeretét. Több izbe mondották ezt a' mérész de jeles utazót holttnak az újságok. Ő azomba minden veszedelmeket.'s akadályokat szerentsésen meggyőzván, gazdag zsákmánnyal tért vissza Angliába. Utazásának leírása Londonba jelent meg Murraynál 's két Gvinée az ára, a' hozzá tartozó 40 illuminált réztábláknak pedig hat. A' múlt Septemberbe Párisba ment Belzoni, hogy munkáját ott Francia fordításban adja ki, — A' Francia tudósok, kik örömet magoknak szeretnének minden nevezetes Egyiptomot illető felfedezést tulajdonítani, Belzoninak legfőbb felfedezéseit kétségbe hozták. De Belzoni ezt még előre ellátván, a' Kereskedő Consuloktól bizonyosság leveleket hozott Egyip-

tombból magának, minden felfedezéseiről. A' Belzoni felfedezéseivel épen úgy van a' dolog mint a' Kolumbus tojásával; minden megtehetné volna de senki sem tette. Ő igaz jusszon mondja : „A' Francia tudósok , a' Bonaparte Expedíciója alatt, megnézték a' negyedik pyramist, egy sereg katonaságtól kísértetve, és semmit sem találtak, én pedig egyes ember felnyitottam. Számtalan utazók megnézték , 's bámúlták az Ipsambuli templomnak a' föld felett álló maradványait. De egyebet semmit sem gyanítottak alatta, és én egyes ember egy egész esmeretlen templomot fedeztem fel a' föld alatt”. Meg kell azonban jegyezni ezen egyes emberről, hogy ez csak nem óriás nagyságú, 's az Ipsambuli béomlott templom kolossális figuráihoz meglehetősen hasonlít, mivel magassága 74—75 iznyi. Egy ilyen ember, török ruhába öltözve, pénzel 's külsővel, sokat végbe vihetett olyat, a' mit más utazók nem tehettek. A' tőle összevgyűjtött régiségeket, az Anglus igazgató szék vette meg. — A' Belzoni felfedezései között kétségkívül leginteressánsabb a' már említett földalatti templom. — Burekhard ezt Gyrshèi és Epsambuli templomnak, Light Kapitány Absimbulnak, Belzoni pedig, a' ki szörnyű nagy feladásokat vitt végbe, hogy ennek belső részét felfedezhesse, Ipsambulnak nevezte. — Ezen földalatti templomnak elein, az ő előadása szerint, négy colossalis ülő figurák vagynak, mellyek körülbelül 60 lábnyi magasságúak, helyebb vagynak nyóltz Státuak, 30 lábnyi magasságúak, 's ezeken kívül egy ülő óriási bálvány kép (Colosse) melly a' Thébe városában lévőkket vetekedhetik, a' két vállapoczkái közt 21 lábnyi szélességű, 's ha az ember a' két fülei közül egyikre fel áll, nagy bajjal érhet el homloka középeig. —

A' Franciaák a' Belzoni munkájának a' Cailliaud Friedrichét, teszik ellenébe, ki még Egyiptomba van, 's vizsgálódásainak leírását nagy pompával adatja ki Párisba. A' réz táblákat, a' legügyesebb Párisi művészek készítik. Az egész munka, két folio darabokból áll, mellyek közül egyik a' textust, másik a' réztáblákat foglalja magába. — Hét szállitmányba jelenik meg a' munka. Mind egyik szállitmány: a' textusnak egy részéből és 25 réztáblából áll. Egy egy szállitmánynak az ára finom nagy Raisin folióra 60 Frank, Velinre 120 Frank, nagy Velin-Jesusra Atlás formába 150 Frank. — Cailliaud Úr a' ki Nantesi születés, sok szép felfedezéseket tett Egyip.

tomba, a' többek közt felfedezte amaz eddig csak az Arabsok mende mondáiból híres Smaragd bányát, a' Zabarah hegyen, még pedig abban az állapotban, a' mellyben azt a' Ptolemaeus indesinérjeinek hagyniok kellett. Ezen kívül még egy keresedő ország útát is fedezett fel, melly egy régi elpusztult varoshoz vezet.

Konstánczinápolyban most a' régi és új Görög nyelvnek egy nagy Szo-könyvét nyomtatják. Az első darab már megjelent. A' mint mondják az egész munka hat Folió darabokból fog állani. —

A' legnagyobb Virág.

Brown Róbert Úr, a' Londoni Linneána társasággal, egy új plánta nemről való tudósítást közlött, a' múlt 1820-dik eszt. Junius 50-dikán, mellyet a' megholt Dr. Arnold József fedezett fel, Sumatra szigetén. Ez a' plánta Rafflesianak neveztetett, Sir Stamford Raffles tiszteletére, kinek vezérlete alatt utazott Arnóld Úr. A' virág, egyenesen egy horizontalis gyökérből jő ki, kerek cserép-sindely forma, sötét-barna szín virág levelekkel van befedve, 's csak nem úgy néz ki, mint egy káposzta fő. Alló helyében megmérve, a' kinyílt virágnak által mérője, három lábnyi, nehezsége 15 fontot tett, 's virág csőjébe 12 pint belé fért volna. — Brown Úr, ezen plántának az Aristolochiákkal, és Parsiflorákkal való atyafiságáról beszél, de nem akarja elhatározni, mellyikhe hasonlít inkább, ezen két nemek közül. Azt is gyanítja, hogy ez talán valami elődi plánta volna, azon a' gyökéren melly néki álló hely gyanánt szolgál, de a' mi csak szoros megvizsgálás után, lehetne elhatározni. Ezen előadásnak hijjános és elégtelen volta, szembetűnő. Az eddig esmért virágok közül, a' legnagyobb volt, az Aristolochia cordifloraé mellynek általmérője Humboldt Úrnak bizonyítása szerint, néha 16 hüvelyknyi. A' Magdalena folyó viznek partjain, úgy élnek vele játékaikban a' gyermekek, mint valami kalappal, vagy sapkával. (Lásd Humboldt és Kunth Nova genera Vol. II. p. 149. és Humboldt Tableaux de la Nature T. II. p. 62.)

(B. P.)

Orvosi nevezetességek.

Páris, valamint minden orvosi tudományokból, úgy különösen a' Chirurgiából is, nagy embereket mutathat fel, Lar-

rey, Richeraud, Roux 's más többek, mind ritka tapasztalásaikkal, mellyekkel a' seb-orvosi tudományt gazdagították, mind pedig csak nem hitel felett való operatioikkal, nagy hirt 's nevet szerzettek magoknak. Most legközelebb Richeraud Úr, mindeneknek figyelmeket magára vonta egy hősi-operatiójával, melly nem csak a' gyakorló orvosi tudományra, hanem annak theoretica részére nézve is, nagy fontosságú volt. Maga a' Patiens ezen operatiónak tárgya egy Nantesi Orvos volt, kinek mellyebe, az oldal bordáknak belső lapján 's az azt bé-vonó hartyán (pleura) rák vala, melly szüntelen való 's irtóztató nagyságú ki-növéseket okozott. Hasztalan igyekeztek ezeket égetés által ki-irtani a' belőlről munkalódó fájdalmas nyavalya, mindenkor ki ütötte újra magát. Látván a' beteg, hogy a' gyógyulásra ezen az úton semmi reménye nem lehet, felkereste Párizsba Richeraud Urat, 's ötlet mellyének operatiójára nógatta. Reá is adta magát, ez az ügyes Seb-orvos, ezen rend kívül való és veszedelmes operatióra, 's azt következő módon vitte végben. A' közönséges takarókat (integumenta communia) fel mectszván az eklepen megmészitelenített oldaltsonatok közül, kettőt ki-fűrészelt, a' melly hártától el választotta, 's ebből ekképen a' rák fenés részt ki vágta. Ez által a' melly üregében nagy nyílás esett, 's az ezen betóduló levegő, első nap kimondhatatlan fájdalmakat okozott, 's a' lehellést szörnyen megnehezítette. A' melly üregében esett nyíláson által, lehetett a' szívet, a' szív-hartyán (pericardium) keresztül, melly mint az üveg átlátható volt latni, illetni, 's meggyőzettezni mind a' két résznek erzeketlenségéről. Mig a' seb nyitva volt sok vizes matéria folyt ki betőle, de ez lassan lassan megszűnt, mivel a' tüdő a' melly-hartyához ragadván, a' seb-nyílást bezárta, mellyet az újjonnan formálódó hús, azután tökéletességre vitt. A' beteg 27 napok múlva annyira megerősödött, hogy az Orvosi iskolába mehetvén a' ki vett oldal-csontokat megnézte. 's néhány napokkal azután, hivatalos munkáit is folytathatta. Egy ily nehéz és csak nem hihetetlen operatiónak szerencsés kimenetele, csak azon tekintetből is igen fontos, hogy ezután még az eddig lehetetlennek látszó próbatételek is, más esetekben szerencsés kimenetellel biztathatnak. Sőt Richeraud azt is reményli, hogy magának a' szív-zsacsónak felnyitása, 's alkalmas befecskendések által, egy eddig gyógyit-

gyithatatlanak tartott nyavalyát is meglehet gyógyítani, t. i. ezen zsacsó üregének daganatjait. —

Orvosi nevezetességek.

Egy Correspondence a' New Monthly Magazine-nak két orvosló szert ajánl a' vizirtózásnak (Hydrophobia) megakadályoztatására, 's meggyógyítására a' megpróbálás végett. — Minthogy ezen jrtóztató nyavalyának Fő symptomái a' szomorúság és elcsüggedség tehát ő azt tartja, hogy ezen nyavalyába, alkalmasabb ellenszert alig lehetne javasolni az oxydált fojtó szesznél, (gas azoticum oxygenatum. Pro oxide d' azote, Nitrous oxid.) Ezen chemiai vegyéléknek is Davy és Beddoes próbatételeik szerint az a' tulajdonsága van, hogy először ugyan kedvetlen érzést 's szédelgést, de azután a' mejj üregében különös kedves melegségnek érzését, egy lis mámorosságot, vidámságot, az akaratnak az inashúson való szabadabb uralkodását, minden mozgásoknak könnyűségét, 's utóljára meggyőzhetetlen ösztönt okozzon a' nevetésre. — Innen Pfaff a' Melancholia ellen is javasolja a' többek között. — Az Angoly író azt tartja hogy az Isten ezt a' csudálatos Combinatiót, nem csupa abból a' czeleből teremtetle, hogy a' bolondokat nevettesse. — A' nagy hőségnek ellenszereül, a' melly neki a' veszettség kűtféjének lenni látszik, úgy hiszi hogy a' jégferdőt; igen nagy haszonnal lehetne megpróbálni, a' mit a' Patiens, a' paroxismusnak legnagyobb mértékébe is elsenyvedhetne, 's ha benne meg hal, ezt teszi hozzá, úgy semmi egyéb nem történik, mint a' mi ezen nyavalyába rendszeren következni szokott.

Ugyan ezen nyavalya ellen Dr. Lyman Spälding egy a' legelső Orvosok között. Neu—Yorkba, egy hathatós szert hirdet ki, mellynek csalhatatlan erejét 50 esztendei tapasztalása bizonyítja, t. i. a' Scutellaria lateriflorának porát. Ez a' plánta melly még eddig Európába orvosi szeryanánt nem használtatott, sok más Amerikai Orvosoknak bizonyágtételeik szerint, több mint ezer esetekben, embe reknel úgy mint állatoknál (kutyáknál, disznóknál, szarvasmarhánál) igen jeles hol gyógyító, hol eleitvevő szernek találattott. Ezen szernek feltalálója nem tudatik, legelőször a'

két Dervéer Doktor Urak használták minden elő jövő esetekben. —

(B. P.)

Egy új hideglelés üző Plánta.

Mind a' kereskedés, mind pedig a' mesterségek, igen sok és becses felfedezéseket köszönnek, a' Perui fűvészek buzgó igyekezetének, de első helyet érdemelek ezek közt, azon megbecsülhetetlen esemete, melyet a' Guitói Indusok, Chinininha név alatt esmernek. Egy új plánta nem ez, melyet Dr. Pavon Jósef Ur, Unnona febrifugának nevezett, 's a' Madridi Kir. Orvosi Akademiának, melynek ő is tagja, elibe terjesztett, hogy ezen hideglelést üző szerrel, mely rendkívül való erejűnek tapasztaltatott, különösen a' változó-hideglelésekben, próbatételek tétessenek. — A' nevezett Akademiának elől-ülője, Kir. Udvari-Orvos Martinez Vincencz, több Orvosokra, u. m. Ruiz D. F, Lasuragai Ruiz Ignáez, Liord R, Blas, Lianas, Laplana P, Casal M, és Carasco B. Urakra reá bizta, hogy ezen gyökérnek haszna vétele-módjáról, 's erejéről szoros vizsgalódásokat tegyenek. Ezen Orvosoknak próbatételeik, egész mértékbe meg feleltek, a' Dr. Pavon várásának. Hasonló szerencsével ismétlették, más Orvosok is ezen próbatételeket, 's úgy találták, hogy a' Chinininha por, 20 grántól 50-ig minden harmadik órába adatván, a' hideget el űzte, 's néhány esetekben a' már több hónapogik tartó, 's a' Chinának és más megeggyező szereknek sem engedő, hideglelést is, el hagyatta. — Az Academia azomban ezen első próbatételekkel nem elégedett meg, 's meglévén a' felől győztetve, hogy egy új specificus szernek ereje, a' Materia medicába csak ismétlett próbatételek által erősíttethetik meg, rendeléseket tett, ezeknek mentől nagyobb kiterjedésben leendő megújítására; ezen célból a' gyakorló orvosi-tudományi iskolának ezen porból, bizonyos mennyiséget adatott, melyet Dr. Pávon, minden leg kisebb haszonkeresés nélkül közlött is, nem csak ezen Intézettel, hanem más Orvosokkal is, kiknek tapasztalásait napról napra erősítik, az előbbi szerencsés resultatumokat. Udvari Orvos Torres Hilarius, ki nem régtől fogva ezen Chinininha port használja, azt erősíti, hogy ő a' hideglelésnek

gyógyításába, egyedül ezen szernek köszöni szerencsáját. Az igazi Chinincha gyökeres, Madridi Patikárius Dr. Ruiz Antalnál, a Meson de parades utzába az Escoriada útza szegletin lehet találni. —

(B. P.)

7. A' Redactionak Kérése némelly T. T. Írókhoz.

Mivel a' Tudományos Gyűjtemény' számára némelly hibásan 's szorgalom nélkül irtt munkák küldettek; azért kénytelenek vagyunk a' T. T. Írókat arra újonnan kérni, hogy a' Tudományos Gyűjtemény' számára szánt munkájikat jó magyarsággal, helyes és mindenütt egyenlő Orthographiával, szorgalmasan, tisztán és szépen írni ne terheltesse, 's azon esetre, ha magoknak jó Calligraphiájok nintsen, azokat inkább mások által szépen leírassák: mert képzelhetetlen mennyi baja vagyon az ilyen munkákkal a' Szedőnek, 's a' Correctornak; a' Kir. Censura pedig az ilyeneket méltán veti vissza, de az Olvasó Közönség is méltán neheztelhet, ha a' Munka rossz magyarsággal, egyenetlen, rendetlen, vagy szokatlan Orthographiával vagyon írva, 's benne a' hibák pezsegnek.

Th,

8. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

1) Sincera Vota quae Magn. ac Spect. Domino Carolo Hadaly de Hada, S. C. et R. A. M. Consiliario etc. etc. in tesseram grati Animi dedicavit Vilhelmus Auerbach, in Annum Primum Phil. Auditor. Anno 1820. 4. 4 lap.

2) Irene. Szomorú Játék öt Felvonásban. Irta Kisfaludy Kisfaludy Károly. m. 8. 1820. 121. lap.

NB. A' múlt esztendei Előfizetők Lajstromába Tek. Hanzély Márton Úr helyébe hibásan tététt Hantzél Márton.

I. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) T. J. Spártának Polgári alkotmányáról és törvényeiről. lap. 3.
- 2) F. S. Karpathi Vándorlások. I. 33.
- 3) H. A. A' Pénzekről, és a' Pénz-tudományról. I. 40.
- 4) Y. A' Magyar-Óvári gazdaságheli Intézet, 's ennek a' Juh-tenyésztetés eránt közlött tapasztalásai. I. 49.
- 5) Horvát István. Az Ev régi Rezdetéről Magyar Országban. I. 68.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetés.

- 1) Pyrker Ladisl. Tunisias. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen. I. 78.
- 2) Az 1820-dik esztendei Tud. Gyűjteménynek Áltnézése, Foglalatja, és az abban dolgozott T. T. Íróknak Feljegyzése, 's a' t. I. 83.

B) Külföldi Literatura.

Az 1819-dik esztendei Julius — October hónapokban a' Hálai Gazdaságheli Újságba iktatott Magyar Tudósok által készült Értekezések és Tudósítások. I. 98.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások I. 99.
- 2) Új Találmányok I. 109.
- 3) Intézetek. I. 110.
- 4) Elölépések, és megtiszteltetések I. 113.
- 5) Rihalt Tudósok és Írók. I. 114.
- 6) Jelességek I. 118.
- 7) A' Redactionnak Kérése némelly T. T. Írókhoz. I. 130.
- 8) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek I. 131.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

II. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

Deák Péter

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

100-443887-100

I. É r t e k e z é s e k.

Spartának Polgári Alkotmányáról és Törvényeiről.

Második Értekezés

Hogy egygy köztársaság' szabadsága állandó lehessen, nem elég a' különböző hatalmok mérseklése. Ez akármi mesterségesen eszközöltessék is, ingadozó állapotokra lesz az egész épület állitva, ha mind azon ösztönök és módok el nem háritatnak, mellyek az egygy hazafiakat polgártársaik' szabadságának megrontására serkenthetik, vezérelhetik. Erre nézve minden szabad köztársaságban különösen megkívántatik az Egyenlőség a) a' mennyire tudni illik azt eszközteni lehet. Ezen talpköre rakta Lykurgos-is szinte egész épületét.

Látta ugyan-is ő, hogy eddig-is a' szerentse' jóságainak egyenetlen felosztása némellyeknél elbűszkítő gazdagságot, másoknál békételen irigységet szülő inséget szerzett és a' belső tsendesség felháborításának fő oka volt. Azt akarta tehát „hogy a' hazafiak között ne legyen más különbség, más egyenetlenség, hanem tsak az, mellyet a' rossz tselekedetek' kárhozata, és a' jó erkölts' ditsérete szül”. b) Ezért kívánta ő az egész szántó földek' mennyiségét egyenlő

a) Montesquieu de l'Esprit des Loix. Liv. V. Chap. 5. —

b) Plutar. in Lyc. vers. Xilandri p. 94. —

részekre felosztani. A' vidéki lakosoknak harmincz ezer nyilakat adott, a' mint felyebb látok; a' tulajdonkép való Spártájának sokkal kevesebb, de jobb nyilak jutottak. Herodotos szerént a) ezeknek száma nyoltz Plutarkhos szerént b) kilentz ezerre ment, mellyek közül mindazáltal némelleyek állításaként tsak 4500, vagy legfelyebb 6000 tulajdonittatik Lykurgosnak, a' többit pedig Polydoros Király adta hozzá; mindegyik nyil tsak olly nagyságú lévén, hogy a' férjnek 70. c) a' feleségnek 12. d) mérő (μέδιμνος) gabonát, bort pedig és olajat mértékletesen hozhatott be e). Ezen intézetnek, mellyet egy régi tudós a' Spártai alkotmány' egyjik talpkövének nevezi e), végrehajtása nagy akadályokkal volt özsze kötve, de Lykurgos mind ezeket megtudta győzni, és idővel az egyenlő távolságra lévő gabona tsomókat gyönyörűséggel szemlélvén, „a' Lakédémóni határ”, úgymond, „ollyan, mintha testvéreké volna, kik azt nem régibe osztották fel” f). Az ingatlan Jószágnak ezen egyenlő felosztása mindazáltal sokáig nem maradhatott meg, Lykurgos is inkább tsak a' jelenvalóról mint a' jövődőről gondoskodván, a' későbbi Spártajak pedig újításaik által az első törvények' tsekély gondoskodásait is sikeretlenekké tévén.

Hogy ezen nyilak mikép szállottak a' fiakra, ha vallyon azok tsak az öregebbeket illették,

a) Herod. VII. 234.

b) Plutar. l. c.

c) A' köz asztolokhoz a' mint alább meglátjuk minden személy holnaponkent egy mérőt adván, ez annyi volt, hogy az atya öt fiaival elhetett belőlle.

d) Plutar. in Lyc. p. 94.

e) Polyb. VI. 45.

f) Plutar. in Lyc. p. 94.

vagy a' fiak között feloszlottak, vagy pedig az egész háznép együtt lakott, meghatározni nem tudjuk. Plutarkhosznak egy helyéből a) ugyan, a' hol azt mondja, hogy minden új születő fiúnak a' kilentz ezer nyilak közül egy adatott, méltán gyaníthatnok, hogy ezen nyilaknak csak haszonvétele illetve a' hazafiakat, és azért ezeknek halála után azokat a' köztársaság, mint tulajdonos, foglalta el; de ezt tiltja azon nyilván behizonyított észrevétel, hogy ezen földeket a' hazafiak már Lykurgos idejében, vagy legalább nem sokára azután, mint valóságos örökséget bírták. Mert ha mindjárt a' földek eladása, megvétele szorosan tiltatott, úgy még is azoknak elajándékozása, vég hagyomány mellett való átengedése, és az idegen gyermekek' fiúnak fogadása megengedteett, b) csak hogy ezen utolsó a' Királyok előtt történjék meg c); sőt végre az illy nyilak birtokára az aszszonyok is meghatalmaztattak, kikre nézve Lykurgos azt rendelte, hogy minden jegyzőség nélkül adassanak férjhez d). Ezen veszedelmes törvény szerzőjének Epitades Ephorost nevezik a' régi írók; ez ugyan is fiával egyenetlenségben élvén, mindenét leányának akarta hagyni e). Így támadtak a' Spártai aszszonyok között azon gazdag örökösök (παρθεύχοσ) kik Athenében is elő fordulnak, de más nevezet alatt (επικληρον). Az ilyenek férjhezadása, a' mennyibe az atya arról előre nem gondoskodott volna, a' Királyokat illetve f). Ezen

a) Id. ibid. p. 104.

b) Arist. Polit. II. 9.

c) Herod. VI. 57.

d) Aelian. VI. 6. Justin. III. 3.

e) Plutar. in Agid. p. 207.

f) Herod. I. c.

törvények' következésében a' nyilak egyes ház-
népeknél csoportoztak össze, úgy annyira hogy
azon 700. hazafiak közül, kiket Agis Spártá-
ba talált, csak 100. birt szántóföldeket, a' többi
szegénységgel küszködött a). Ennél pedig még
szinte veszedelmesebb volt az, hogy Aristote-
les' idejében az egész Spártai határnak két ötö-
dét aszszonyok birták b), ez által férjeikre való
hatalmuk, melly nyígyan ezen bölts helyes észre-
vétele szerént, a' katonás nemzeteknél azon kívül
is nagy szokott lenni, még inkább nevedvén,
és ők ez által az országlás dolgaira veszedelmes
befolyást nyervén c). Sikertlenül ügyekeztek
Agis és Kleomenes a' veszedelmen egy új
felosztás által segíteni, az első 4500. d) a' másod-
dik pedig 4000. nyilakat e) készítvén; a' meg-
vesztegetett Spartajak' fősvénységén erőt nem
tudának venni.

Az ingatlan jószágokra nézve Lykorgos
az egyenlőséget e'kép' behozván, örömet fel-
osztatta volna az ingó vagyont is; de
itt elháríthatatlan akadályokra ötlött f). Keréngő
útakon kívánta tehát azt könnyebben és bizonyo-
sabbban elérni, a' mit közvetetlen végre nem hajt-
hatott; a' Luxust minden kétségbe nem hozható
hasznaival, de még sokkal nagyobb veszedelmei-
vel együtt kis köztársaságából számkivétvén.

Erre két út nyílt meg előtte a' pénz' ha-
talmának megtörése és egy tsendességyszerű
élet módjának behozása.

a) Plutar. l. c. p. 208.

b) Arist. l. c.

c) Id. ibid. et Platar. l. c. p. 208.

d) Plutar. l. c.

e) Idem in Cleom. p. 230.

f) Plutar. in Lyc. p. 95.

Az elsőre nézve minden drágaságok, különösen az arany és ezüst, kivoltak tiltva a' mérész törvényadó köztársaságából. A' pénz vasból volt készítve. Eggy nagy darab vasnak kis érték adatott, hogy eggy nagyobb summa pénz nagy helyet foglaljon el, es nehezen vitessék eggy helyről a' másikára; eggy két ökrös kotsi kívántatott tíz mináknak, minteggy 250. forint Conv. pénznek elmozdítására. Sőt a' mi több a' pénznek szánt vas megtüzesítve etzetbe vettetett, hogy minden egyébb haszonra alkalmatlan legyen a). Illy környüllások között nem eggy könnyen vehette valaki magát rea, hogy lopjon, magát megvesztegettesse, vagy gazdagságokat gyűjtsön, midőn a' legkissebb nyereséget sem lehetett a' vigyázó hazafiak előtt eltitkolni. A' vas pénznek Spártán kívül sehol sem volt kelete; a' nyereség' kívánsága eggy idegen kereskedőt, eggy művészt, de eggy szerentse vadászt, eggy ingyenélőt sem vont a' szegény Spártába b), a' szabad Spártajaknak pedig minden pénzkereső életmódja szorosan meg volt tiltva c). Így az arany és ezüst

a) Plutarkhos (in Lyc. p. 95.) mind ezeket Lykurgosnak tulajdonítja, és Xenophon is (de Rep. Laced. 7.) a' nehez és nagy kiterjedésű pénz behozását, mint annak intézetét említi; és még is a' tudós Heyne (de Spartan. rep. et instit. in Commen. Soc. R. Scien. Götting. T. IX. p. 12.) azon tekintethől, hogy a' régibb időkben a' pénz minden Nemzeteknél nemtelen értzekeből veretett és így Lykurgos idejében bízhetőleg sehol sem volt arany és ezüst pénz, ezen intézeteket később eredetűeknek tartja. De hogy az illy okoskodásoknak, melyeknek felvett talpkövét, hogy tudniillik Lykurgos idejében nem veretett arany és ezüst pénz, bebizonyítani nem lehet (Heeren Iden. 3. Rész. 1. Osz. 206. l.) két hiteles író' tanúbizonysága ellen mennyi ereje legyen, ítélje meg az olvasó, azt is meggondolván, hogy ezen intézet a' nagy épület több részeivel olly tökéletes egyhangzatban legyen, hogy későbbi foldozásuak már ezen okból is alig tekintethetik.

b) Plutar. l. c.

c) Xenoph. l. c.

pénz kirekesztésével Spártá megmentetett az el-
puhulásra vezető legfőbb eszköztől; de a' Luxus-
sal együtt számkivetettek a' tudományok, a'
mesterségek, a' kereskedés; és a' hazafiak meg-
fosztattak minden módoktól, mellyek további ki-
miveltetésöket eszközölhették volna.

Lykurgosnak ezen intézete is mindazál-
tal állandó nem lehet. A' Spártajak számos
haborúzásaik által a' több Görög Országgal meg-
esmerkedvén, és hirtelen felélesztett nagyravá-
gyások öket a' több rokonos nemzetségekkel való
vetekedésre buzdítván, az arany és ezüst pénz
hozzájok is belopodzkodott, és így a' Spártai
alkotmányoknak Polybios szerint ezen második talp-
köve is a) felhánytatott. Hogy ezt Lysander
hozta be legelőször, abban a' régi írók megegy-
gyeznek b). De eleintén csak a' köztársaságnak
engedtetett meg az illy pénz' használása, és az
eggyes hazafiak, kiknél arany és ezüst találtatott,
halállal büntettek c). A' hol mindazáltal az ural-
kodás gazdagság után kezd vágyini, ott ezen ve-
szedelmes indulatot az eggyes hazafiakban sem le-
het elfojtani. Azért már Xenophon idejébe sok
hazafiaknál találkozott arany és ezüst d), Plato
állítása szerint pedig az eggy Lakédémonba
több volt mint a' több Görög Országban e); idő-
vel az eggyes hazafiak' gazdagsága annyira neve-
kedett, hogy a' szánakodásra méltó Agis, baza-
fiainak jó példát akarván adni 600 talentumokat,
mintegy ugyan annyi ezer forintokat áldozhatott
fel a' köztársaságnak f).

a) Polyb. VI. 43.

b) Plutar. in Lye. p. 120. Alian. XIV. 29.

c) Plutar. in Lysan. p. 119. Xenoph. de Rep. Laced. 7.

d) Xenoph. ibid.

e) Plato in Alcib. I. ed. Bip. p. 44.

f) Plutar. in Agide. p. 210.

Lykurgos jól által-látta hogy a' pénz' és gazdagság' kirekesztése körül hozott minden törvényei sikertelenek lesznek, ha azt szükségtelen-né nem teszi. Ezért fogott ő a' Luxus kirekesztésére vezető második módhoz; egy egyszerű életmódjának törvényes meghatározásához. a) A' házaknak olly tsekély készületűeknek kellett lenni, hogy a' fedelet egy bárdal, az ajtokat pedig egy fűrészszel meglehessen tsinálni. b) Egy más törvény minden hazafiaknak, a' gazdagabbaknak úgy mint a' szegényebbeknek egyforma öltözetet rendelt, c) mellynek már ezen tekintetből-is egyszerűnek kellett lenni, d) de későbbre az Ephorosok különösen-is vigyáztak reá, hogy magát senki se tzipfrazza. e) Mind ezek még a' tzielra nem vezethettek, ha egyszer 'smind az eledelekre nézve-is minden hiába való pompa el nem töröltetik. Ezen feltétel eszközlése pedig nem könnyű volt; hogy ügyel-hessen a' haza, hogy vigyázhassanak a' tisztviselők minden egyes hazafi asztalára? Mennyi alkalmatlansággal, veszedelemmel vagynak összekötve minden házivizgálatok? Egyedül a' hazafiak együtt Ebédlése vezethet a' kívánt tzielra; ezen közös Ebédeket (*Φειδιαια* vagy *συστία*) plantálta tehát Kretából által Spártának bölts törvényadója. f) Ezeknél mindenkinek megkelle jelenni, még a' Királyoknak-is, úgy hogy a' győzedelmes Agis a' háborúból hazajöven, midőn első nap feleségével othon akarna enni, ez

a) Stobaeus ed. Gesner. p. 489.

b) Plutar. in Lyc. p. 100.

c) Aristot. Polit. IV. 9.

d) Thucyd. I. 6.

e) Aelian. XIV. 7.

f) Aristot. Polit. II. 10.

neki nem engedtetett meg. a) Ezen szoros törvény alól csak azok vétettek ki, kik Isteneiknek áldoztak, vagy a' vadászatból fáradtan tértek meg. b) Hogy pedig valaki othon előre különösebb eledelokkal ne éljen és töltött gyomorral ne jöjjön a' közös Ebédekhez, a' hazafiak asztal felett egymásra szorosan vigyáztak, a' nem evőket dorgálván. c) Minden asztalnál mintegy tizen ötön ültek, d) és ezen apró társaságokban csak azok vétettek fel, kiknek megjelenésökben minden tagok megegyeztek. e) Az étel minden személyre mértékletesen, de nem szorosan volt kimérve. f) Csak a' Királyok kaptak két részt, g) nem hogy magok egyenek többet másoknál, hanem hogy az egyik részszel esmérőseiknek kedveskedhessenek. h) Minden pompa, minden mesterséges készítés' módja számkivetve volt és azért a' mesterséges szakácsok Spártában nem szenvedtetek meg. i) Igen csak az ifiak vettek a' husból; a' közönséges eledel az esmérőes fekete Levesből (μέλας ζωμός) állott, mellytől az idegenek elundorodtak és a' mellyet csak a' testi gyakorlások tehettek tűrhetővé k) Hasonló mértékletesség kívántatott az itálban-is l) mellyre

a) Xenoph. de Rep. Laced. c. 15. Plutar. in Ages. p. 425.

b) Plutar. in Lyc. p. 98.

c) Id. ibid. p. 97.

d) Id. ibid. p. 98.

e) Id. ibid. p. 99.

f) Xenoph. l. c. 5.

g) Herod. I. 57.

h) Xenoph. l. c. 15.

i) Aelian. XIV. 7.

k) Plutar. in Lyc. p. 99. Cicero Tusc. Quaest. V. 34. Stobaeus p. 208.

l) Leotykidas a' Spartajak' itálbeli mértékletességének oka eránt kérdeztetvén, „azért iszunk mi olly keveset,

nézve vatsora után szövetnek nélkül kellett haza menniek, hogy az itálra annál jobban vigyázzanak a) Jóllehet ezek szerint az illy közös Asztalok sokba nem kerülhettek, azért még-is méltán kárhoztatja Arístoteles b) hogy az erre megkívántató költségek nem a' köztársaság, hanem az egyes hazafiak által viseltettek. Eggy merő rozs, 8. pint bor, 5 font sajt, fél annyi fige és eggy kevés kész pénzből állott mind az, a' mit eggy személynek holnaponként kelle fizetni; c) későbbre ezen asztaloknál a' Luxus pevekedvén, ezen tartozás-is valamivel felemeltetett, de még-is tsekélység maradott, d) és mind e' mellett is, a' földek' birtoka idővel kevés személyekre szálván, több hazafiak azt öszszeszerezni nem tudták, és így a' közebédeknel nem jelenhetvén meg, az országlás dolgaiban való résztvételöket a' Spártai törvény szerint elvesztették. e) — Ezen közös és mértékletességgel fűszerezett Ebédekben az élmés Törvény adónak, a' Luxus kirekesztésén kívül egyébbl teljái-is voltak. A' hazafiak e'kép eggyütt töltvén ezen barátságos orákat, háznépeiktől elszakasztattak, egymás között pedig és a' hazával szorosabban öszszekötettek. Az ételben és italban uralkodó mértékletesség, az asztal felett elmés, de gondatlan tréfával élesztett vidámság, f) nem tsak az elmének eredeti erejét fen tartotta, hanem erős és egészséges testű hazafiakat ké-

úgymond, „hogy ne tanátskozzanak mások felettünk, hanem mi mások felett.” — Plutar. Apoph. Lacon.

a) Plutar. in Lyc. 99. Xenoph. de Rep. Laced. 5.

b) Polit. II. 10.

c) Plutar. in Lyc. p. 98.

d) Athen. IV. 8.

e) Aristot. Polit. II. 10.

f) Plutar. et Xenoph. l. e.

szített, kik a' hazának megint ép elméjü, izmos gyermekeket nemzettek. Szinte megfoghatatlan dolog, hogy a' Spártajak Lykurgosnak minden egyéb újításait békességesebb elmével türték, mint ezen közös Ebédeknek behozását. Ez egy nagy támadást okozott, mellyben egy Alkander nevü ifjú a' merész törvényadó szemétegy kövel kiütvén a), életével egygyütt egész alkotmányát elenyésztí vala, ha a' nép vérbe borúlt képen megindúlva, le nem tsendesedett és a' bűnöst nekie által nem adta volna. A' nagyra termett férfi a' megtévelyedett ifat szelid bánása által örök háladatosságra kötelezte le.

Ezen módok által óhajtotta a' Spártai alkotmány' szerzője köztársaságát a' Luxustól megmenteni és az ingó javakban kénytelenségből meghagyott egyenetlenség' kedvetlen következéseit elhárítani. A' tulajdon birtokot egészen eltörölni nem akarta, vagy nem bátorkodott; hogy mindazáltal ennek veszedelmes befolyását a' mennyibe lehet enyhítse, a' hazafiakat annak megszerzése' szerfelett kívánságától elvonja, azt óhajtotta, hogy tulajdon javait senki olly sajátjának ne vélje, hogy azokat szükségben lévő polgár társainak altengedni kész ne legyen. Azért a' Spártajak minden szolgáknak, a' mennyibe szükségök volt reájok, közösen parantsolhattak; hazafi társaik' vadász kutyáit, a' mennyibe a' birtokos azokat akkor használni nem akarta, magokkal elvihették; és utazás közben ha megfáradtak, akár melly legelő lóra felülhettek, de azzal útjokat elvégezvén, azt birtokossának vissza adták b). A' hasonló rendelések által a' hazafiakban a' vagyonhoz való szerfelett ragaszkodás elfojtatván,

a) Plutar. in Lyc. p. 97. Aelian. XIII. 23.

b) Xenoph. de Rep. Laced. 6.

közöttök a' testvéri szeretet annál jobban élesztetett.

Lykurgosnak hazafiai, a' mint már az első értekezésben láttuk, született katonák voltak. Fő tzieljai közzé tartozott: hogy a' köztársaság' tsekély voltát, a' hazafiak' kitsiny számát, elszánt bátorságok, férjfiás vitézségek által pótolják ki a). Azért a' várost köfállal bekeríteni nem engedte, hanem lakossait felbuzdította, hogy a' köztársaság' szabadságát fen tartani óhajtsák b); „nem szűkölködik azon város köfal nélkül” úgy monda ő „melly nem téglá rakások, hanem hazafiai által öriztetik” c). Azért kívánta ő már békesség' idejében hazafiaiban a' katonai Lelket élesztetni fenn tartani; főbb ügyekezését tehát ide fordította, és Spártának alkotmányát főként ezen szempontból kell tekintenünk d). De mind 'e' mellett is soha sem felejtkezett meg arról a' bölts törvény Szerző, hogy polgárjainak a' köztársaság' igazgatásában is részek vágyon.

Hogy ezen kettős tzielra mennyit szolgálhat, az eddig elő adott intézetek-is, könnyű átlátni. De ezekkel nem elégedett meg a' Spártai Minos. Hogy a' hazafiak semmi nemű gondok által a' haza' igazgatásától, a' katonai élettől el ne foglaltassanak minden kézi munkák', minden nemtelen Mesterségek' (Βάναυτοι) gyakorlása a' szabad Sparta-jaknak megvolt tiltva e) tsak a' Szakátság, a' trombitáság, mint a' hadban-is szükséges mesterségek, mellyek azon

a) Polyb. VI. 46.

b) Epictetus ap. Stoboeum p. 74.

c) Plutar. in Lyc. p. 109.

d) Xenoph. de Rep. Laced. 1.

e) Plutar. in Lyc. p. 113.

livül-is firól fira szállottak, a) vétetvén ki. Mivel mindazáltal az ebből következő dolgatlanság a' testet elpuhíthatta, az elmét megbutíthatta volna; a' vadászat, kitsinybe a' habórúnak legelőbb képe, minden hazafinak különösen ajánltatott; b) a' testi erőket gyakorló játékok pedig a' megélemedtek előtt-is kedvességbe hozattak; c) olly annyira, hogy Xerxesnek kénje a' vitéz Leonidasnak elszánt veregét illy foglalatosságban elmerülve találta. d) A' Spartajak közönségesen az izmos, de hajlékony testre olly sokat tartottak, hogy a' kevésbé férfias és pöfedt testi alkotás a' legnagyobb szégyennek nézetett e) és Nauklides, Polybiadas fia, puha életelmódja miatt nagyon elhizván, számkivetéssel fenyegettetett, ha azt el nem hagyja. f) Az ezen foglalatosságaiból és a' Nép gyűlésben eltöltött órákból megmaradott idejét a' Spartai Polgár a' közös multságokban, üdneplésekben, a' gyermekek nevelő helyén, de főként a' barátságos gyülekezeteknek rendelt piatzokon (Λέογγ) töltötte g). Itt többnyire hasznos és a' hazát illető tárgyakról barátságosan értekezvén, elméjüket viszsonosan élesítették; az öregebbek az ifiabbakat oktattván és mindnyájan az idővel való fösvénykedést, a' Spartajaknak egyik fő szabását h), üntalan szemök előtt tartván, szépen kifejtödzhetett azon elmés és velös rövidség a' beszédben,

a) Herod. VI. 60.

b) Xenoph. I. c. 4.

c) Aelian. II. 5.

d) Herod. VII. 208.

e) Agatharchydas ap. Athen. XII. 13.

f) Aelian. XIV. 7.

g) Plutar. in Lyc. p. 114.

h) Aelian. II. 5.

úgy mint az írásban, melly nem csak a' régi időkben, hanem az újabb világban is csak a' Spartajak által gyakoroltatott olly mértékben a).

Az illyen munkás heverés, melly a' testi erők' kifejtését, az elméleti tehetségeknek eredeti szabadságokban való élesítését elő mozdítja, az erköltsiségre nézve nem lett volna illy szerentsés befolyással, ha Spartának szoros törvényei a' rozsznak nem csak a' közébédttől, és így az országlás dolgaiban leendő részvételből, hanem minden más közösülésből való kirekesztését nem parantsolta b), és az öregek' vizsgálata által (*κρίσις της γεροντίας*), mellyet Xenophon a' tárgyhoz illő méltósággal ír le, a' hazafiakat a' jó tselekedetek' gyakorlására különösen nem buzdította volna. Ezen emlékezetre méltó vizsgálatokban nem a' testi erő, nem az elméleti tehetségek, hanem az erköltsiség, a' szelíd virtus koszorúztatott meg. A' ki földi életének folyását, a' tselekedetekre termett emberkorának szép idejét a' legkissebb törvénytelenység által megszeplősítette, a' tisztos hazafiak' (*όμοιοι*) sorából, mellyből választattak hihetőleg a' tanács tagjai, kirekesztetett, az öregség' legszebb jutalmától megfosztatott c). Egy törvény adóról, ki hazafi társainak tetteit hanyatló földi életek' véghatárán, egy illy szoros megbírálnak kívánja alá vetni, valóban Aristotelelssel nem mondhatjuk el: hogy tsupa vitézeket nevelvén, nem gondolt vele, hogy az erköltsel miként élnek d).

a) Lykurgos kérdeztetvén, hogy a' Spartajak a' rövid beszédet miért szeretik olly nagyon „mivel”, úgy mond, „a' halgatással határos”. Pythagoras ap. Stobaeum. p. 216.

b) Xenoph. de Rep. Laced. 9.

c) Id. ibid. 10.

d) Polit. VII. 14.

A' Spártajaknak teste egyszerű életök módja, erejöknek szüntelen gyakorlása által minden fáradságokhoz szokva lévén; bátorságok, katonai szellemek az egész haza külső tekintete, a' fegyverek' szüntelen forgatása, untalan szemlelése a) által örökös mozgásba tartatván; vidámsághoz szokott elméjük pedig minden házi gondoktól elvonva, egyedül a' hazában és annak szeretetében eggyesülvén; nem tudálhatjuk ha ők a' kedves haza' védelmének szozatjára, mint megannyi Leonidások győzhetetlenül allottak elő; véröket és életöket a' haza' javának a' legnagyobb készséggel feláldozták, és a' Spártai földbe való jutást minden ellenségre nevezte szinte lehetetlenné tették. De a' mindenekre szorgalmasan vigyázó törvény adó a' háborút, a' szeretett hazáért való halált, még más utakon-is kellemetessé tudta tenni. Mértékletes, egyszerű de valamennyire kemény életök módja, mellynél, egygy Sibarita értelme szerint, a' halál sokkal kívánatosabb volt b) a' háborúban megszűnt; és a' táborban minden Spártai szabadabban élt c). Biborba bürkózva, koszorúkkal ékesítve és a' Kastor dalait énekelve, mint valamelly üdnepelésre, úgy mentek az ellenség ellen d). Az ütközetben elesni a' legnagyobb ditsőségnek, a' legkívánatosabb dolognak tartatott; azért ezeknek, és egyedül ezeknek neveik vésettek örök emlékezetnek okáért a' sírkövekre e). Az ellenség előtt

a) A' Spártaiak e' részben annyira mentek, hogy minden Isteneiket, még a' lágy Venust is fegyveresen adták elő Pausanias. edit. Xilandri p. 190.

b) Stobaeus. p. 208.

c) Plut. in Lyc. p. 112. Xenoph. de Rep. Laced. 12.

d) Plut. et Xenoph. l. c. Aelian. VI. 6.

e) Plutar. in Lyc. p. 116.

megszaladtak ellenben a' köz megvetésnek tárgyai voltak; nem tsak minden hivatalból kirekesztettek, hanem véllek atyafiságra lépni is betstelen-ségnek tartatott; ruhájokban megkülömböztetve és szakálokat félig lenyírva, félig leberetvélva meghunyászkodással mutatták magokat és minde- nektől szabadon megverethettek a). Sokáig ra- gaszkodtak a' Spártajak ezen törvényhez és a' Leuktrai ütközet után az életben maradott katonák' nagyobb része ezen irgalmatlan büntetés alá esvén, hogy ez által a' haza nagyobb része el ne kedvetlenítessék, Agesilaos javallására ezen törvény ereje ezen eggy napra nézve felfüg- gesztetett b).

E'kép' a' Spártai Hazafiaknak egész éle- tük módja, magok viselete sőt gondolkozások is a' törvények alá vettetvén, és a' több nemzeteké- től különböztvén, azok tsak addig álhattak meg, addig lehettek foganatosak, míg elszigetelt álla- potjokban, mellyet Lakoniának ugyan hegyes c), de azért még is eléggé termékeny és minden első szükségeket bőven elő hozó földje d) lehetsé- gessé tett, minden idegen befolyástól, a' több puha nemzetek' veszedelmes példájának behatásától mentek maradnak. Ezt állallatta a' Spártai al- kotmánynak mindenről gondoskodó szerzője, és azért kívánta hazájának minden idegen nemzetek- kel való össze köttetését, a' mennyire lehetett, gátolni, eggyfelől a' minden régi nemzeteknél di- vatban lévő idegenek kirekesztését (ξενυλασία) e)

a) Plutar. in Ages. p. 434.

b) Id. ibid.

c) Strabo VIII. vers. Xilandri p. 242.

d) Herod. I. 66.

e) Herodotes szerint (I. 65.) ez már Lykurgos előtt meg volt Spártában.

köz társaságában kemény talpkövekre építvén, midőn nem csak az idegeneknek Spártában tartózkodását, hanem a' hazafiaknak idegen földre engedelem nélkül való útazását és ottan való maradását halálos büntetés alatt tilalmazta a); másfelől a' hazafiak' vitézségét tsupán a' haza' védelmére fejtvén ki, és a' hódító háborúkat, a' mennyire lehetett, akadályoztatni ügyekezvén b). Erre téleozott midőn a' köztársaságnak jövedelmeiről semmit sem gondoskodott c) a' tengeri háborúkat tilalmazta d); ez volt hihetőleg szeme előtt azon törvényben is, melly szerént ugyan azon egy nemzet ellen két ízben háborút indítani nem volt szabad e). Desokkal könnyebb egy nemzetbe vitézséget önteni, mint a' háborúzásnak mesterségesen gerjesztett szeretetét mérséklelni. Ezt bizonyítja Spártának példája is. Tsak hamar határainak védelmével, szabadságának fentartásával nem elégedvén meg, Görög Országban a' legfőbb hatalom után törekedett, és így örökös háborúzásban elegendvén, maga magát megrontatta. Spártának minden veszedelme fenyezés miatt indított háborúkból, — törvényeinek megtörése, alkotmányának felbomlása hivalkodásból, hódító kívánságból eredett. Tudjuk hogy Pausanias, Spártának egyik legnagyobb vitéze, sok esztendeig idegen földön folytatott háborúzásában volt a' legelső, ki a' Spártai egyszerűséget Ásiai pompával tserélte fel f) és így legelőször adott

a) Plutar. in Lyc. p. 117. in Agide p. 212. Xenoph. de Rep. Laced. 14.

b) Plutar. in Ages. p. 437.

c) Valamelly tsékély adónak nyomait találjuk ugyan, de ezek később időkből valók és nem is elégségesek arra, hogy azokon valamit bizonyossággal építhetnénk Thueyd. I. 80.

d) Plutar. de Instit. Lacon.

e) Plutar. in Lyc. p. 100. in Ages. p. 431.

f) Thueyd. I. 130.

hazafiainak veszedelmes példát, melyért ő ugyan meglakolt, a' nélkül mindazáltal hogy annak kedvetlen befolyása eltöröltetett volna. Látjuk hogy a' Peleponesosi háború ad Lysandernek alkalmatosságot arra: hogy legelőször is a' köztársaság számára aranyot hozzon be, később pedig a' szabad Spártát, melly hajdon a' Görög Tyrannusok' ostora, a' népek' szabadságának istápjá volt. a) a' Persa Fejedelemlnek zsoldossává tegye. A' bérelt katonák zsoldjára, b) mellyekre a' messze földön viselt háborúkban mulhatatlan szükség volt, a' tengeri sereg költséges fenntartására c), melly nélkül a' hatalmas Athene ellen boldogulni nem lehetett, sok pénz kívántatott. Így az Egopotamosi fényes ütközet d) nem csak a' megveretett Athene', hanem a' győzedelmes Spárta' veszedelmét is okozta, ennek nagyra vágyását nevelvén. A' puha életnek napról napra nevelkedő szeretete, és a' gazdagságnak ebben gyökereztetett kívánsága csak hamar egész Spártát ellepven, annyira megrontotta a' vitéz Spártajak katonai szellemét, hogy már a' Leuktrai ütközetkor, melly ezen büszke köztársaságnak hatalmát végképen megrontotta, a' gazdagabbak a' katonai szolgálat alól kivonván magokat, zsoldosokat küldöttek magok helyett e). Méltán tulajdonítják tehát a' legjobb régi írók a' Spártai köztársaság' elmetsevésését a' háborúzásban való telhetetlenségnek, a' Görög Országban való

a) Id. I. 18. 78.

b) Legelső zsoldos katonák Spártában Brasidas vezérlete alatt fordulnak elő. Thucyd. IV. 80.

c) Polyb. VI. 47. 48.

d) Xenoph. Hellen. II. 1. 13. et seq.

e) Id. ibid. VI. 4. 10. 11.

uralkodás hiú kívánságának, a) melly a' Lykurgos' akaratjával ellenkezett ugyan, de annak törvényadásából igen természetesen következett.

A' hazafiaknak minden Országban a' polgári alkotmányhoz kell alkalmaztatva lenniük; különösen megkívántatott pedig ez Spártában, a' hol a' törvények' fenn állhatása egyenesen a' polgárok' gondolkozása' módjától függött. Miként kívánta Lykurgos e' részben a' megélemedetekre hatni, kitetszik az eddig mondottakból; de jól által látta ő, hogy a' gyermekek' gyenge elméje minden benyomások elfogadására alkalmasabb, hogy a' hasznos hazafiakat az első gyermekségben nyert erány szülheti, ezért vetette legfőbb szeme ügyét a' nevelésre b), melly az újabb alkotmányokban megfoghatatlanul szinte egészen elmellőztetik. Ezen nevezetes tárgy nem engedtetett által az eggyes, igen gyakran gondatlan szüléknek, kik azt és így gyermekeik' jövőendő boldogságát, hazájok' legszebb reményeit igen gyakran tudatlan dajkákra, pénzfel fogadott idegen szerentse vadászokra bizzák. A' Gyermekek a' hazáé volt, azért lett az egész köztársaság az eggyes hazafiak' nevelője, ezekből így a' polgári alkotmány legbiztosabb örjei valván. Lykurgosnak nevelése felhatott a' nemzésnek legelső kútfejéig.

Egészséges és ép elméjű Gyermekeket csak egészséges szülék nemzhetnek. Azért nem csak a' férfiaknak hanem a' leányoknak testeik is szüntelen testi gyakorlások által erősítettek; c) sőt ezeknek ruhájok minden időben igen könnyű volt, hogy e'kép' felig meztelen hagyott testek az

a) Polyb. VI. 46. Plutar. in Ages. p. 437. Arist. Polit. II. 9.

b) Ezt méltán dicséri a' bölts Aristoteles de Mor. X. 10.

c) Xenoph. de Rep. Laced. 1. Plutar. in Lyc. p. 101.

időnek minden járásához annál jobban szoktassék, keményítettessék a) Ha mindjárt az aszszonyoknak ezen nevelése a' több Görögöknek sok gúnyolódásra adott alkalmatosságot b) és az aszszonyi szemérmertességnek, a' szép Nem' legfőbb díszének; a' közönséges testi játékokban való erőszakos kiírtása helybe nem hagyathatik; úgy meg-is ebből is kitetszik hogy Lykurgos az aszszonyi nemet nem mellőzte el törvényadásában, a' mivel őtet Aristoteles vádolja; c) hanem a' mennyire tzéljának elérésére szolgálhatott mély belátással használta azt, az aszszonyokat-is a' hazával szorosabban összekötven, a' fiú gyermekekkel való testi vetekezés által egy bizonyos ditsőség vágyást öntvén beléjük, szóval őket mind testökre, mind elméjökre nézve alkalmatosokká téven arra: hogy valóságos ferjfiakat szüljenek a' haza számára, a' mint ezt Leonindás' felesége elmésen megjegyzé, midőn valaki előtte a' Spártai aszszonyokat avval vádolta, hogy a' ferjfiakon uralkodnának d)

Az egészséges Gyermekek nemzését még más utakon és módokon is kívánta elő mozditani. Ide tzélezott midőn tsak a' megélemedeteknek engedte meg a' házasságot; e) midőn az új hazosoknak hosszszasabb ideig tsak titkon való össze jevetelét parantsolta, így a' ritkán és a' legnagyobb vigyázattal kostolt szerelem' kellemeinek bizonyosabb tartósságot és édességet adván. f) Sőt a' mi több ezen fő tzéljának még az aszszony-

a) Plutar. ibid. p. 102.

b) Plutar. in Comp. Lyc. et Numae p. 161.

c) Aristot. II. 9.

d) Plutar. in Comp. Lyc. et Numae p. 161. Xenoph. de Rep. Laced. 1.

e) Plutar. in Comp. Lyc. et Num. Xenoph. de Rep. Laced. 1.

f) Plutar in Lyc. p. 102. Xenoph. l. c.

nyok' hűségét — is feláldozta, a' házasság-törést a' férj megegyezésével nem csak megengedvén, hanem törvényesen-is javasolván némelly esetekben a) Az erköltsiségnak ezen nyilvános megrontását senki sem veheti pártfogása alá, és ezen tekintetből ezen veszedelmes törvényt kárhoztatnunk kell, jöllehet kénytelennitettünk azt-is megvallani, hogy ennek a' Spártai törvények szerént a' haznépi összszeköttetésre nem lehetett olly veszedelmes befolyása, mint egyebütt; ennek kényesebb kaptsolati Lykurgos által majd nem egészen kiléven tágitva.

Mert ugyan is a' Gyermekek mihelyest született a' köztársaságé volt b), a' szülek minden jussait azonnal elvesztették. A' világra jött tsetsemőt legottan a' Leskhe helyén össze gyülekezett öregek szoros vi'sgálat alá vették. A' gyengéket és idétleneket, mint a' házára nézve haszontalanokat, a' Taygetos hegye mellett eggy mély árokba vetették, mely innen Apothetasnak neveztetett. Az ép és egészséges gyermekek pedig áltadattak dajkáiknak, kiknek meg volt hagyva, hogy azokat ne polyázzák; meleghez, hideghez, kevés ételhez és sötétséghez jó éleve szoktassák c).

A' hetedik esztendővel kezdődött a' közönséges nevelés, melly alól csak a' jövőendő Korona' örökösse volt kivéve d), egyébbaránt a' gazdagságra, vagy szegénységre semmi tekintet sem vétetvén e). A' haza' gyermekei nem

a) Iid. I. c.

b) Plutar. I. c. p. 103.

c) Szepen és hosszasan leírja ezt Plutarkhos az említett helyen.

d) Plutar. in Ages. p. 407.

e) Aristot. Polit. IV. 9.

pénzel fogadott szolgák, — mint Görög Ország több részeiben, — hanem egy különös Felvigyázó alatt (*παιδονόμος*), ki a' hazafiak' öregjei közül választatott a), együtt laktak, ettek és neveltettek, idejek szerint több seregekre lévén felosztva b). A' Felvigyázó távol létében minden jelenlevő hazafinak, — már pedig a' közönséges nevelőhelynek meglátogatása a' Spártajak legnagyobb gyönyörűségei közé tartozott, — kötelessége volt a' gyermekekre vigyázni, azokat oktatni, inteni és minden külömbség nélkül megbüntetni c). Ezen kívül, hogy soha felvigyázat nélkül ne legyenek, minden sereg közül a' legjobb maga viseletü a' többek' fejének tétetett és annak a' többek' megbüntetésére is hatalom engedtetett d). Az ifiak öltözetéről és testi épségéről különösen gondoskodtak még az Ephorosok is, azért magokat nállok minden tized nap a' szükségesség vizsgálat végett jelenteni kötelesek voltak e).

A' Gyermekek nevelésében úgy mint minden egyéb intézeteiben Lykurgosnak legfőbb tüzje volt, hogy a' hazának belőlők alkalmatos védelmezőket készítsen. Ezt irányozták minden rendelkezései. Meztláb, és télbe nyárba egy köntösben járván f), az időnek mindenjárásaihoz szoktattak; a' mértékletes, de elégséges eledel g), és nyárba az Eorotasban termett nádából készült, télbe pedig csak kevéssel lágyabb ágyban

a) Xenoph. de Rep. Laced. 3.

b) Plutar. in Lyc. p. 105.

c) Xenoph. l. c.

d) Plutar. l. c.

e) Aelian. XIV. 7.

f) Xenoph. l. c.

g) Id. ibid.

való hálás a), testöket nem csak erősítette, hanem a' háborúzás' alkalmatlanságainak könnyebb eltűrésére készítette; hogy pedig a' testi fájdalmokat, annál nagyobb békével tűrni, jó előre megtanulják a' Diana' oltáránál bizonyos időben minden ok nélkül kegyetlenül megveretettek; a' legnagyobb ditsőségnek tartatván a' szenvedésnek semmi jelét sem adni, úgy hogy sok készebb volt meghalni, mintsem sírásával, vagy ábrázatjának akármely tsekély elvonásával is gyengességét elárulni b). A' testet gyakorló Játékok, mellyek a' gyermekek idejével mind inkább inkább nevelkedtek c), nem csak a' testi erők' kifejtésére szolgáltak, hanem itten az egész haza jelen lévén, helyben hagyását, vagy meg nem elégedését nyilván kijelentvén, a' ditsőség' szeretete is élesztett, a' mire a' Spártai nevelés különösen törekedett d). Lykurgos' ítélete szerint a' háborúban a' fortély, a' ravaszság épen olly szükséges volt, mint a' testi erő, a' bátorság. Ennek kifejtésére nézve megengedte, hogy a' Gyermekek az ebéd' idején kívül megéhezvén, magoknak eledelt lophassanak; de olly vigyázva, olly mesterségesen, hogy senki észre ne vegye, mert ekkor gyalázat és kemény büntetés várta őket e). Esméretes olvasóink előtt azon Spártai Gyermekek története, ki eggy róka fiút lopván és azt, midőn rajta kapnák, ruhája alatt rejtven el, készebb volt annak martzangolását kiállani, hogy sem magát kinos fájdalmainak kijelentésével el-

a) Plutar. l. c. p. 106.

b) Pausan. III. p. 192.

c) Plutar. in Lyc. p. 105.

d) Id. in Lysan. p. 104.

e) Xenoph. de Rep. Laced. 2.

árulná a). Az erköltsiséget megrontó ezen engedelmet kivethetné pártfogása alá? de igazságtalanság nélkül el nem halgathatni, hogy az egész köztársaságra nézve a' tolvajságnak ezen törvényes megengedéséből Sp art á b a n kevesebbé veszedelmes következtetések származhattak, mint akár-melly más tartományban, itt a' birtoknak igen kevés betse, és a' javak nagy részint közösök lévén.

A' Sp art a i alkotmány a' T u d o m á n y o k n a k nem kedvezett, de fő tzéljára nézve nem is kedvezhetett. E' részben tehát a' Gyermekék' nevelése tsekélységből állott, és a' régi írók által tsak alig említetik. A' tudományokból, úgymond a' különben elég bö P l u t a r k h o s tsak annyira tanitattak, a' mennyinek hasznát vehették b); ez pedig egy más tudósnak állítása szerint olly kevés volt, hogy közüllök sokan még számlálni sem tudtak c).

A' gyermekek az ifiú kort elérvén, a' nevelés még nem szűnt meg; még az ifiú házas is feleségével több esztendőig tsak lopva társalkodhatván, pajtásaival töltötte idejét, azokkal hált d). Az ifiak engedelmességhez, kevés beszédhez, egy komoly szerénységhez szoktattak e). Hogy pedig a' bátorságban, vitézségben és minden-erköltsökben magokat annál nagyobb tüzzel gyakorolják, a' legjobb idejű férjfiak közül hárman neveztettek ki v e z é r e k n e k (ἡπαιρέται), kik az ifiak közül különkülön százat választanak magok mellé, egyenesen kijelentvén, hogy miért

a) Plutar. in Lyc. p. 107.

b) Plutar. in Lyc. p. 105.

c) Plato in Hippiá majore.

d) Plutar. in Lyc. p. 103.

e) Xenoph. de Rep. Laced. 3.

választják ezeket és nem másokat. Így a' kijeltek és elmellözettek között eggy örökös vetélkedés támadott, eggy más tselekedeteire szorgosan vigyázván és nem tsak magok viselete, hanem gyakori birkozásaik által is kívánván eggy mást felyűl mulni. Az illy birkozásokat mindazáltal, ne hogy valamelly szerentsétlenség támadjon belőle, akár mely hazafi' intésére kemény büntetés alatt kénytelenek valának félbe szakasztani a). Az idősebbek és a' törvény eránt való engedelmesség olly mulhatatlan kötelességnek tartatott Spártában, hogy az ifú Isadas a' haza' védelmében mutatott bátorságáért, vitéz tetteiért megkoszorúztatott, de egyszer'smind magát a' törvény által meghatározott kor előtt téven ki a' háború' veszedelmeinek, ezért a' törvény' értelme szerént megbüntetett b)

Ezen módok által nevelt Lykurgos a' Spártai gyermekekből nem tsak legegészségebb legizmosabb férjfiakat egész Görög Országban c), hanem legvitezebbeket is; a' háznépi öszsze köttetésből azokat egészszen kiragadván, és a' hazával, mint a' közös gyámatyával szorossan öszsze kötven. De a' haza, a' Spártai polgárok' szeretetének központja, könnyen megszűnhetik az lenni, ha az eggyes hazafiak egymás között nintsenek szorossan eggyesítve Ezen utólsót kívánta a' bölts törvény adó elérni, a' Gyermekek' nevelésére való felvigyázást minden hazafinak szoros kötelességéül téven, az ifabbakba pedig az idősebbek eránt különös tiszteletet öntven. Erre szolgált nagy részint a' közös nevelés; az együtt élés és lakás a' fiatal szí-

a) Xenoph. l. c. 4.

b) Aelian. VI. 3.

c) Xenoph. de Rep. Laced. 5.

veket szorossan ösze kötven. De hogy a' barátság' szent kötele által a' legkülömbözőbb korúak is egyesíttethessenek, a' Spártai megélemedett hazaínak szabad volt, sőt diszesnek tartatott, a' Gyermekök közül egyiket, vagy másikat különösen kijelelni, kinek sorsában az után egész élete' fogytáig különös részt vett, ahoz nem a' Görögöknél szokásban volt nemtelen, hanem egy tiszta lelki szeretet kötven ötet a), a' mint ezt a' vitéz Lysander és az ifú Agesilaosról olvassuk b). A' közebednél a' gyermekek, mint nézők gyakran megjelentek c), hogy az idősebbektől tanuljanak, azokkal megismerkedjenek és magokat megismertessék. A' közös Játékokban és üdneplésekkor, mellyek a' henye Spártában számosak voltak, a' hazafiak' egész serege megjelent, az öregek és megélemedettek, úgymint az ifiak és gyermekek. Itt a' vitézség és a' jó erkölcs' ditsóitására, a' félénkség' és vétkek kárhoztatására készült Dallok énekeltek. A' nép a' különböző időkörök szerint háromfelé volt osztva. Az elaggodott vénék' kara így szólalt meg:

Voltunk mi vitézek hajdan
Ifjúságunk hajnalakor.

Erre felelt a' férjfi kar erejének érzésében:

Most mi vagyunk azok, itt állunk
Bizonyítani a' kiknek tetszik.

A' bátor tettek után szomjuhozó gyermeki kar pedig e'ként végezte be:

Eggykor mi leszünk a' vitézek
'S nagy tetteitek' szép hire eltűnt d).

a) Id. ibid. 2.

b) Plutar. in Lys. p. 125.

c) Id. in Lyc. p. 98.

d) Plutar. in Lyc. p. 110.

Illyenek voltak a' nagy Lykurgosnak a' hazafiak' nevelése, életék módja és magok viselete körül hozott törvényei. A' hazának és a' haza előtt neveltettek a' Gyermek, vitézkedtek a' megélemedettek, tanátskoztak az öregek. Minden kazafi előtt untalan Spárta és csak Spárta állott, Spárta előtt pedig minden hazafi; mindennek, a' mi a' köztársaságban történt, tanúja volt az egyes polgár, ennek ellenben minden tettei a' köztársaság színe előtt történtek. Melly buzdító helyeztetés! Melly gyönyörködtetve élesztő állapot! Ha ezen fényes, minden részeiben olly szoros egyhangzatban lévő épületet csak futva tekintjük által, annak minden egyes idétlen kinövésai mellett-is, egy kellemetes tsudálkozás fogja el dagadt szívünket; és ragyogó szépségetől megvakítva, Polybiosszal a) inkább Isteni, mint emberi mivnek vallani készek vagyunk. Itten egy a' tzel és minden azt erányozza. A' köztársaságnak saját tehetségen való fenálhatása, egy kitsiny városi alkotmánynak a' tsekély számú hazafiak' belső erejére való építése, ez az, a' mire Lykurgos törekedett; tzeljának elérésére a' leghathatós'b eszközöket választván. Egy törvény adó sem szerzet köztársaságának nagyobb Eggyiséget; egy sem élesztett hazafitársaiban olly nagy nemzeti részvételt, közbuzgoságot, a' legnagyobb szorgalommal elhárítván, eltávoztatván mind azt, a' mi a' Spártai polgár szívét, elméjét a' köztársaságtól elvonhatta volna. A' haza' karjai közt ébredett fel az ifú Spártai Lélek, midön gyenge tehetségei legelőször kifejtődtek; mind az a' mi ezt körül vette, a' mi figyelmét magára vonhatta csak köztár-

a) Polyb. VI. 46.

saság, nemzetiség és haza volt. Az ingatlan bir-
 tok' egyenlősége, a' Luxus számkivetése, min-
 den hazafival közös, és épen ezért kevésbé ter-
 hes szegénységet szült, melly tsekély szükségeket
 esmérven, azokat könnyen kielégítette; az alá-
 való haszonvadászásnak, a' testet és elmét egygy-
 aránt megrontó testi gyönyörűségeknek veszedel-
 mes, vad uralkodása e'ként meg' volt rontva Spár-
 tának szerentsés falai között. A' büszke Spár-
 tai Lélek a' tudományok', a' szép mesterségek'
 szelidebb hatalmát épen olly kevésse esmérté, ma-
 gát hathatos befolyásoknak alája nem vethette.
 Házánál a' Spártai polgár nem talált semmit
 is, a' mi szívét leköthette, a' mi elméjét gondok-
 kal eltölthette volna, a' háznépi társalkodás szent
 kötelei erőszakosan öszszeszaggyatva, vagy egész-
 szen kitágítva lévén. Mind az a' mi az emberi el-
 met elfoglalhatja, kívánságokat, indulatokat ger-
 jeszthet, a' Spártai hazafi láthatarából ki volt
 rekesztve, hogy az eggy hazának, köztársaság-
 nak helyet tsináljon. Tsak ennek melegítő keh-
 lében talált ő foglalatosságot és gyönyörköd-
 tetést, tiszteletet és jutalmat; minden ki-
 vánsági, ohajtási, indulatai és törekedései ezen
 nagy közép-pontban eggyesültek. — Lehet-e te-
 hát tsudálni, hogy a' Spártajak életöket és
 személyes hasznokat, sőt egész háznépöket a' min-
 denek felett kedves hon' javának feláldozni semmi
 tartozkodás nélkül készek voltak? Emlékezzünk
 tsak a' vitéz Leonidásról, ki háromszáz hőse-
 ivel minden megilletődés nélkül rohant az előre
 látott bizonyos halál torkába a) magának és baj-

a) Előre tudta Leonidás bizonyos elvesztét, azért még
 Spártában megülte temetési pompáját; és feleségétől
 elválván „eggy érdemes férjet kívánék neked” úgymond
 „és gyermekeket, kik hozzája hasonlitsanak; az ütközet
 napján pedig bajtársaihoz e'kép” szökött”: úgy ebédeljetek

társainak ezen irigységre méltó sirirást szerezvén:
 „Beszél el, vándor, ha Spártába érsz, hogy
 „mi törvényeinek engedelmeskedve estünk itten
 „el” a) A’ Lykurgos törvényei olly szoros
 egyhangzatban voltak egy más között és a’ fel-
 tett tzéllal, hogy ennek elérése kétséges nem le-
 hete, míg azok szorosan megtartattak és az eggy-
 szerű Spárta nagyra vágyásának parantsolni
 tudott, mint akkor midőn az elfajult Pausani-
 as magaviselete által a’ Görögöket a’ Spárta-
 jaktól egészen elidegenítvén, mindnyájan a’
 Fő vezériséget (H’γεγονεία) töllök elvenni és
 az Athenebeli eknek általadni kívánták b)
 Spártának ezen igazzát eddig senki sem hozá
 kétségbe, és a’ büszke-Lakedémon nehezen
 szívelé ezen meg-gyaláztatását, a’ midőn Heté-
 maridas; az öregeknek egyike, a’ Lykur-
 gos törvényeinek érdemes neveltje, őket arra
 figyelmetessé tette: hogy győzedelmes vezereik
 elfajulhatnak, a’ luxus métejét hozhatják tsendes
 honjokba; és ime a’ legvitézebb nemzet a’ virtust
 eleibe teszi a’ hüszkeségnek, az irigységről le-
 mond az okosság’ törvénye miatt c) Melly győ-
 nyörű győzelem, mellyet egy bator nemzet
 tulajdon indulatain nyert!

Illy szépnek, illy felségesnek találjuk a’ Ly-
 kurgos szerzeményét, ha a’ módoknak tzélerá-
 nyosságát, a’ törvényeknek egymással való meg-
 egygyezését tekintjük. Ki vonhatná el e’részben
 tsudálkozását azon nagy elmétől, melly egy illy
 tökéletes Egészszet határozott emberi

„hazafiak, mintha Pluto házában vatsorálnának”. Aristi-
 des ap. Stobaeum p. 91.

a) Herod. VII. 228.

b) Thucyd. I. 95.

c) Diodor. XI. 51.

tehetségével meg tudott fogni, és magában elég erőt érzett annak kivitelére! Más tekintetet veszen felmindazáltal az egész dolog ha a' Lykurgos tzeljét vesszük szoros vizgálat alá; ha azt az emberi Nem' és a' köztársaság' felsőbb rendeltetésével hasonlítjuk össze. Ekkor egy komoly elégedetlenség foglalja el első bámulásunk' helyét. A' köztársaságnak mindent fel lehet és fell kell áldozni azt kivéven, a' mire az-is csak mintegy eszközül szolgál. A' köztársaság soha sem lehet tzel; az csak egy bizonyos helyheztes, egy bizonyos állapot, melyben az emberiség' fő tzelja, szembetünő rendeltetése könnyebben és bizonyossabban elérödhetik. Ezen szép tzel, ezen mennyei rendeltetés pedig a' tökéletesedésben, az emberi szív' és elme' tehetségeinek kifejtésében, élesítésében áll. A' melly alkotmány akár mellyik felsőbb tehetségnek tökéletesítését nyilván gátolja, — kárhozas, idetlen lesz akár minö tündöklönnek, ragyogónak tessék-is az. Mit mondhatunk tehát a' Lykurgoséról, melly minden ember belső erőket tsirázások előtt elfojtott, az emberi elme' és szív fajnaabb tulajdonságainak elő lépését gátolta?

Spártának törvény-adója csak egy virtust esmért, — a' haza' szeretetét. Ennek gyakorlását ohajtotta, parantsolta ő minden másoknak elmellözésével. A' házassági tisztább indulat, az anyai szeretet, a' fiu tisztelet szinte esméretlen dolgok voltak Spártának falai között, olly annyira, hogy még a' holt kedveseknek siratása, az érzekeny szívek egygyetlen balzsama, a' kemény törvény hideg szabása szerént tizen egy napok mulva elfojtatni parantsoltatt. a) Nem kevésbé irtóztatóan öletett meg it-

a) Plutar. in Lyc. p. 116.

ten, az erköltsiség' talpköve, az emberi kötelességek' lelke, a' Felebaráti szeretet, azon természeti tisztelet, mellyel tulajdon nemünk eránt tartozunk, a' testi fogyatkozásokkal született gyermekek' megöletése és a' Helotokkal való irgalmatlan bánás módja által. Spártában az ember és annak boldogítása megszűnt tzel, a' köztársaság pedig eszköz lenni. Az emberiség és az egész erköltsiség vakmerően feláldoztatott egygy olly valaminek, mellynek tsak mint erre vezető eszköznek lehet érdeme. De így az emberi szív' legkényesebb, legszebb érzelmei a' polgári kötelességekkel tsak azért is, hogy azoknak annál könnyebben feláldoztassanak, ellenkezésben hozatván, és az emberben minden természeti indulatok erőszakosan összezuzatván; még a' kedves honnak szent szeretete is nem a' szabad akarat', a' komoly megfontolás', a' tiszta belső meggyőződés' szelid gyümöltse, hanem a' törvények vas hatalmának erőltetett szüleménye volt. Azért mutatta ez magát többnyire olly elijesztő, idétlen vadsággal. Tsudálja bár a' kinek tetszik, a' Pansania s elaggodott annyának lelki erejét, ki haza áruló fiának berekesztésére gyenge kezeivel önkényt vitte a' legelső követ a' menedékül szolgáló templom ajtajához a); — ditsérje bár az ősz régiség a' Spártai anyák' haza szeretetét, midőn az ütközetből kimenekedett fiaikat minden aszszonyiság' és még az illendő szemérmetesség' levetkezésével is magoktól eltaszították, az elesetekért az Isteneknek hálágot adván b); egygy érzékeny anya, kinek lágy szíve tsak megrepedve válhat el érdemetlen fiaitól, és a' ki tsak a' legnagyobb aggodások között áldozhatja fel a' közjó-

a) Diodor. XI. 45.

b) Több illy borzasztó példák találhatnak Stobéosnál 5761. nak,

nak, a' házának szeretett magzatjainak drága életét, sokkal kellemetesebb tünemény az erköltsi világban, ezen korts teremtetéseknél.

De nem elég hogy Lykurgos tündöklő alkotmányát az erköltsiség' omladékain építette, még a' Spártajak elméjét is szoros nyűgbe vetette, annak kimíveltetését hathatósan akadályoztatván, és Spártát azon ponton, mellyen találta, erőszakosan megtartván. Minden tudomány, minden mívész szorgalom, minden kereskedés Spártából ki volt rekesztve. A' hazafiaknak a' törvények által elejökbe szabott szoros egyszerű életökmódja, a' magok tulajdon erejőken való kimíveltetést, lehetetlenné tette; Spártának elszigetelt állapota által pedig minden tsatornák beváltak dugva, mellyeken a' Külföldről tisztább képzetek szívároghattak volna be. Illy környülállások között a' Zseninek, akár melly tündöklő tulajdonságokkal is volt az esméretek különböző részeire nézve az anya természet által felruházva, első tsirájában elkellett metsevészni, az örökös egyformaság, melly ötet körül vette, kifejtödzését nem tsak gátolván, hanem azt minden természeti erejétől megfosztván. Lykurgosnak törvényei nem voltak arra alkalmazatosak, hogy Lykurgosokat neveljenek; Spárta az emberi esméretek' gyarapodásának történeteiben vizsgálódó szemeink elöl eltűnik, és tsak polgári alkotmányának különössége, számos háborúzásai és hazafiainak vitézsége által marad nevezetes. De hadviseléséinek történeteiben is melly szomorú észrevételre ötlünk! A' hősökben olly gazdag Spárta, a' talentomos hadivezéreken szinte olly szegény volt. Pausanias szép győzedelmét inkább a' Görög katonaság' rettenthetetlen bátorságának, Lysander boldogulását inkább hajló Kharakterének, mint vezéri tulaj-

donságának köszönheti; Brasidas pedig igen jókor esett el, hogy sem felölle ítélnetnénk, csak az eggy Agesilaos marad tehát, ki a' hadakozás tudományában valóságosan tündöklene, de ennek fénnjét is homályba borította a' nagy Epaminondas. Míg a' Spártai alkotmány a' személyes bátorságot kifejtette, majd minden hazafiakból Leonidasokat nevelt, Miltiadeseknek, Cimonoknak, Themistokleseknek szülő anyja nem lehet.

A' Lykurgos törvényeinek az emberiség fő tzielja ellen törekedése még sokkal veszedelmesebb következtetéseket szült, midőn az első törvényadó' szándéka ellen, a' háborúzások és az idegen nemzetekkel való öszszeköttetések által, Spártának természet ellen való szigetelt állapotja megszűnt és a' Luxus eszközei, minden veszedelmes következtetéseivel eggyütt betsúsztak, a' nélkül hogy a' nép a' tudományok, mesterségek és kimiveltetés által annak elfogadására, és ezeknek meggyőzésére el lett volna készítve. A' Spártajak ekkor az eggyik végpontból egyszerre a' másikba estek. „A' Luxus nállok, úgy „mond egy nevezetes tudós a), olyan volt, mint „a' bárdolatlan nemzeteknél szokott lenni, fény, „üzéssel és büszkeséggel öszszekötte”. Némellyek, legalább sok részben, még a' régiséghez ragaszkodván, mások pedig igen sok tekintetben a' törvény' szabásai alól magokat kivonván; itten a' durvaságot lágyssággal, az egyszerűséget hivalkodással, a' vitézséget alávaló haszon kereséssel a' legszembetűnőbb képen öszsze vegyítve szemléljük. Míg a' vitéz Agesilaos a' pénznek megvetése és eggyyszerű életmódja által, melly Egyiptomban nevetést gerjesztett, b) tsudálkozásunkat

a) Heyne l. c. p. 11.

b) Plutar. in Ages. p. 441.

vonja magára, addig Pausaniasnak Ásiai fényüzése a) boszszankodást, Leonidasnak, a' Thermopiléi hős' elfajult unokájának puha életmódja b) megvetést, a' bátor, Siciliában nyert győzedelmei által nevezetes Gylipposnak alávaló tolvajsága c) pedig mély szomorodást szülnek, az emberi érdemnek illy megfertéztetését szemlélvén. Hiába ügyekeztek a' szelid Agis, az erővel telyes Kleomenes az elterjedett veszedelmen, erköltstelenségen a' Lykurgos' törvényeinek vissza állítása által segíteni. Eggy nemzetben, mellyet nem lelki tehetségeinek bölts kifejtése, a' helyes kimiveltetés tartós befolyása, hanem a' törvényesen kiszabott szokás, a' veszedelmessé válható indulatoknak és behatásoknak erőltetett kirekesztése tett a' haza szeretetben, a' tulajdon haszon megvetésében és bátorságban a' régiség tsudájának, — a' rosznak magva eggyyszer betsúszván, nagyobb előmeneteleket teszen, mélyebb gyökereket vér, hogysem azt eggy könnyen ki lehetne irtani. A' Lykurgos' törvényadása, melly eggyes részeinek mesterséges eggymásba folyása által nyerte legfőbb állandóságát, eggy oldalról megvesztegettetvén, az egész nagy épületnek össze kellett omlani. Az Agis' ditséretes törekedései Agesilaos', akkori Ephoros' fősvénységén össze-zuzodtak és az ábrándozó ifjú életével lakott d); Kleomenes' több esztendeig tartott sikeres fáradozásainak eggy nap, eggy szerentsétlen ütközet véget vetett és a' nagyra termett vitéz fejedelem kénytelen volt Egyiptomba keresni menedéket e),

a) Thucyd. I. 131.

b) Plutar. in Agide. p. 207.

c) Plutar. in Lyc. p. 118. Diodor. XIII. 106.

d) Plutar. in Agide p. 214.

e) Id. in Cleom. p. 245. Polyb. I. 69.

Mind ezeket össze véve nagy részint eltűnik azon tsalfa fény, melly szemünket eleintén elfogta, és Lykurgosnak szép rendű épülete, mint emberi, következőleg tökéletlen miv, megszűnik fontolatlan tsudálkozásunk' tárgya lenni. De mint első szerentsésébb próbatétel egygy mély, szövényes tudományban, mellyben az emberi elme gyenge próbatételeknél' egyebet mind eddig nem szült, a' hol a' tárgy maga, az egygyes emberek, szüntelen dolgoznak a' feltett tziel, a' polgári szabadság elérhetése ellen, — valóban igen nevezetes az, sőt valóságos tsudálkozásunkat is megérdemli ha meggondoljuk, hogy a' merész Spártai törvény szerző e' részben olly járatlan ösvényt tört, mellyen ezen időtől fogva, több mint két ezer esztendőnek elforgása alatt egygy követője sem bátorzkodott megjelenni. Ő nem elégedett meg az Uralkodás módjának elrendelésével, hanem a' hazafiak akaratját, gondolkozása módját is a' közös tziel felé kívánta vezérelni, jól átlátván, hogy a' köztársaság' külső formája, akármelly mesterseges legyen is, az emberi gyarlóság' törekedéseinek ellent nem álhat, ha a' lélek, a' közszellem, melly az abban öntött materiát, a' hazafiak' egész egységét, mozgásba hozza, annak fentartásán nem ügyekszik.

T. J.

2.

Ghymes Várának le-irása.

Nyitra Vármegye' Magyar Ország' nevezetesebb részei között nem utolsó helyet foglal el, mind ki terjedésére, mind népességére nézve. De

egyszer'smind kellemetes Megyéji közzé is számlál-
tathatik, mert az Anya természet nem tsak min-
dennémű, a' közönséges élet táplálására szükséges
növényekkel, meg-áldotta, hanem vidékeit-is
szemet gyönyörködtető különböztetéssel ruházta
fel. Az Ország Északi, hegyes, hideg és terméket-
len részeit, a' déli térséges, melegebb, és bő-
vebb tartományaival helyheztetése által össze köt-
vén, azok' - tündéres hegyei vidám Zöldségével,
és ezek' bő természetményeinek adományaival egy
aránt ditsekedhetik; 's ezért a' figyelmes Utazó,
ki a' mulatsággal az oktatást is össze kaptsolni
kivánja, itten a' szegény de munkás Tót Lakos-
nak fáradsággal tellyes gazdálkodását, a' kevés
eröltetése mellett gazdag Magyarnak élete mód-
jával majd nem eggy tekintéssel láthatja; kevés
óra alatt két nagyon különböző Nemzettel és tar-
tománnyal esmérkedhetik meg. De azon felyül el-
méje és szive hazafui buzgósággal is el-telik, ha
azon számos várak gyászos omladékait szemléli,
mellyekkel a' Nyitra és Vág folyóktól neveztetett
Völgyei két oldalát be rekesztő hegyek sűrűen
megvannak rakva, és a' mellyek bizonyosságául szol-
gálnak dicső Eleink' nagy szívűségének, kik egész
élteket a' köz Jónak és szeretett Hazájok szolgál-
latjának fel áldozván, az Ország nagy dolgait
mindég készek voltak vagy bölts tanátsaikkal,
vagy Kardjaikkal elő- segíteni. Majd nem a' leg-
első ezen Várak között, midőn Ersek Ujvárnál
a' Vármegyébe lép valaki és nyitra felé siet, a'
Ghymes Vár, melly mint egy fehér pont a' jobb
kézről erre néző hegyeken már meszszirol látszik,
de tsak több órányi közelítés után tűnik szemünk-
be mint valamelly roppant épület. Örvendezve ve-
szí akkor észre a' vándorló, hogy ez a' Vár na-
gyobb részint épen maradt, be fedve, és eggy
hátsó szegletet ki vévén, lakható állapotba va-

gyon, holott a' Vármegye több Várai, (ha tsak a' Jókői sokkal későbbi erősséget ide nem szám-laljuk) tsak kő halmok és a' baglyok, denevérek lakásául szolgáló Omladékok, mellyek szomorú el-pusztulásokban, az el multt jobb időt, és an-nak Vitéz hőseit mély halgatástól körül véve, ko-moly ábrázattal fáljalják. — Ambár itt is a' fegy-veres gyakorlások zengései és a' vig életnek lár-más ki-fejezései többnyire meg szűntek, a' magá-nos vár őrző valóságos Remete módón elvén az emberi társaságtól el-szakasztva, úgy még is leg-alább eggyyszer Esztendőnként a' Vár' palotái sok népet foglalván magokba, és számos öszve-gyü-lekezett vendégek' vig beszédeit halván régi fén-nyek gyenge képeit ábrázolják. Gróf Forgáts Pál a' ma nevezetes Ur által, ki Forgáts Simon hű-ségtelensége miatt el-vesztett Ghymesí Várt és U-radalmot Nemzetségének vissza nyerte volt, a' több épületek között, a' Kápolna majd nem egész-szen ujjonnan helyre állittatott és Lojola szent Ig-natznak, kit a' Vár Pátronusának választá, fel-szenteltetett; a' mivel fia, kinek hasonlóképpen Pál neve vala, meg nem elégedvén, még azt a' rendelést tette, hogy ezen Kápolna melly ékessé-gére nézve, akár melly Városi Templomnak be-illene, maradéki által mindég-jó állapotban tar-tatassék, és a' Vár Birtokosa által esztendőnként szent Ignátz napján minden ki-gondolható Pom-pával bucsú Ünneplés rendeltessék, kinek köteles-sége még a' mellett leszen, a' számos oda érkező Papokat, és bucsujárókat meg-vendégelni. Ugy is szokott történni, és azért a' Kápolnába a' szük-séges egyházi Készületek, a' palotába pedig a' vendégségre alkalmas számos edények minden-kor készen tartatnak.

Mint hogy pedig a' még lakható állapotban maradt Várak Édes Hazánkban ritkébbak, nem

gondolom hogy ennek le-írása, a' mi magát az Épületet is érdekli kedvetlen legyen, előbb mint sem a' történeti elő adáshoz fognánk.

Ghymes nevű Mező Várostól, hol a' Gróf Forgátsok' alkalmas mostani lakások vagy on egy jó órányi hajtásra nap nyugott felé fekszik a' Vár, egy elég magas hegynek tetején, melly egy felől egyenes kősziklából mint valami roppant fal emelkedik fel, de a' nap keleti oldalról könnyű fel menetelt enged, nem csak a' gyalognak, vagy lovasnak, hanem még a' szekérnek is (hanem Betsi tzipra üveges Hintó) egész a' külső kapuig. Ez hajdan kétség kívül más formájú, és erősségű volt; vontató hid, és mély árok által, mellynek nyomai még most is találkoznak, védelmeztetett az Ellenség be rohanásai ellen. Most az új Építés regulájához alkalmaztatva, szép izlést bizonyít, de ezen helyen, hol az egész környék tsupa régiséget mutat, nem okozza azon, gyönyörködtetést, mellyet az Építő mester elő hozni szándékozott; mert a' többihez éppen nem illik és fántáziank merész reptét, melly a' régi időbe magát egészen vissza helyhezteti, unalmasan a' mostanság valóságába le szállítja. A' kinek ezen újításról leg-kissebb kétsége támadhatna, azt a' fel-írás nyilván meg tanítja, hogy ezt a' kaput Gróf Forgáts Pál Váradí Püspök 1755-dik Esztendőben építtette.

Ezen belől vagynak a' strázsák' és Ör Katonák' lakásai; mellyeket két felől el hagyván, be érkezünk a' külső Udvarba, hol az Istálók és Marha 's szekér tartásra alkalmas Épületek a' várat körül vévő falhoz ragasztattak. Innen az emberi lakásokhoz, mellyek az alsó Várt foglalják el, csak gyalog embernek van nyitva egy kis és keskeny ajtótskán a' bemenetel. De ezt által lépven, egy irtóztató magasságú bóthajtás nyílik

meg, mellynek jobb oldalán széles és mesterséges gráditsok, a' felső szobákba vezetnek. Hogy ezek is az említett Forgáts Pálnak munkája, egy márvány könek felírásából tanuljuk meg, melly így szól:

PAVLVS QVINTVS
E COMITIBVS FORGACH
EPISCOPVS VARADIEN.
AVITAE ARCIS GYMES
EX INTEGRO DOMINVS
SCALAS HOCIN TRACTV
ET MEDIAS CONCAMERATIONES
A TVRCICA INCINATIONE
DESOLATAS, MELIVS RESTITVIT
ANNO POST XTVM JVBILAEQ M.DCC.L.
ARCIS GYMES CONDITAE SAEC. QVINTO.

Felérkezvén a' grádits tetejére mindjárt bérjövünk a' nagy Palotába, hol könnyen 200—300 Ember elférhet, és egy nagy vendéglésnek kíváncsi minden készület találkozik. Itt is, de főképpen a' néhány mellette lévő szobákban a' képek, mellyek a' régi Forgátsokat többnyire Pántzélos öltözetben adjak elő, és a' régi formájú székek és asztalok elég mulatságot szerezhetnek. A' kinek pedig jó szeme vagyon, valahogy ne mulassa el az ablakokból a' nyílt térségre ki nézni, mert számtalan helységek, hegyek, völgyek, erdők, folyók és mezők terülnekel előtte; mind ezeken keresztül repül tekintete, és csak a' felhők leereszkedő kárpitjába éri el gyönyörűsége végét. Ha más nem, már csak ez a' szemlélés is, az idejövétel fáradságát bőven megjutalmazza. — Nehezen vévén búcsút ettől, kilépünk újjonnan egy kis Udvarba, mely ezen alsó és a' felső vár között helyeztetődik, úgy hogy a' két Épületnek semmi össze függése nintsen, sőt felvonatván az

ajtótska , a' felsőbe semmiképpen bémenni nem lehet. Ezen ajtótska felett az egyesült Forgátsok és Pálfiak Tzimerei ilyen felirással találkoznak egy veres Márvány Táblán.

DEO OPTIMO PROPITIO

ANNO M.DC.XIII.

CASTRVM GHIMES VETVSTATE RVINOSVM
FORGACHIANAE ORNAMENTVM GENTIS
SIGISMVNDVS FORGACH DE GHIMES S. C. R. M.
MATHIAE SECVNDI DEI GRATIA ROMANORVM
IMPERATORIS ET REGIS HVNGARIAE JVDIX
CVRIAE

CONSILIARIVS SVPERIORIS REGNI HVNG.
GENERALIS

AC COMITATVVM NOGRAD SAROS ET DE
ZABOLCH

COMES CONSORTE SVA CHARISSIMA CAT-
HARINA PALFFI

DE ERDEOD LIBERIS ADAMO EVA ET MA-
RIA FRANCISCA

PROFITIO NVMINE VIVENTIBVS RENOVAV.
AVXIT. ORNAV.

Itt is még néhány szobák megvagyának, de a' szükséges belső készület nélkül. Fő ékessége pedig ennek a' felső Várnak a' Kápolna, melly márvány kőből faragott Oltárt több sorú oszlopokkal, és külömbféle Felírásokkal foglal magában, és mind nagyobbítását mind esinosságát 1716 és 1756-ban azon két Forgáts Grófoknak köszöni, kik IV-dik és V-dik Pál név alatt fordulnak elő a' Nemzeti Lajstromon. Ennek tanúságául szolgálnak az említett felírások, mellyeket mivel hosszszak és majd nem mindenütt egyenlők itten elő nem adunk. A' fő Oltáron Lojola Sz. Ignátnak, ama híres Jesuita szerzet fundátorának, képe valami híres mester kezétől festve

találkozik, de olly különös és szokatlan elő adásban, hogy az bizonyosan minden szemlélőnek figyelemeségét magára vonandja. Tudva vagyon ennek a' szentnek Élet-írásából, hogy ő ifjú korában életét vígan töltvén, és Katona ember lévén; Pampeluna ostromában megsebesítetett, gyógyítása alatt pedig magába tért és jövődöre szerzetes életet követni erős szándékot kapott. A' Festő ebből a' történetből kiválasztotta azt a' szempillantást, mellyben a' Szent megsebesítve a' Városba behozattatik. Azért egy szép közép évű Katonát látunk, ki egy nagy ágyún ülve, két Ló által a' Vár nyílt kapuján behúztatik, és több vissza térő katona társaitól körül vétetik. Kételkedem hogy ezen csupán katonás elő adásban, mellyet a' festőnek fantáziája mindenféle tábori eszközökkel, tört fegyverekkel, holt ellenségekkel 's a' t. megrakott, valaki Sz. Ignázt meg-esmérje, ki közönségesen Szerzetes fekete papi ruhába állittatik szemünk eleibe. A' Templom közepén néhány grádits az alatta lévő sírboltba vezet, melly olly világos mint valamelly szoba, és a' hol egy álabrastromból faragott szép Kereszt az oltáron emlékezetre méltó. Itt nyugsznak a' Vár és Urodalomnak két utolsó Birtokossai, Forgáts László, és József Gróffok. Fel jöven innen és balfelé fordulván, három egymás mellett helyezettett Sekrestyét látunk, mellyek igen különösök abban, hogy a' két első igen keskeny, és majd nem egészen kösziklából áll, úgy hogy mind a' padlása, mint az egyik oldal fala tsupa kő. Az utolsóba az Egyházi készülétek, és ruházatok tartattatnak; ezek között egy mise ruha különös tekintetű, mert az arany fonál mellett, aszszonyi hajjal ki vagyon varva tsinosan és nagy mesterséggel. Ez öregbik Forgáts Pál Gróf Hitvesének, született Révay Emerentia Bároné-

nak ájtatos ajándéka, ki midőn Férje Papnak felszenteltetett, a' Klastromba Apátzának menvén, hosszú és különös szépségű haját lemeteltette, és azokkal ezt az Isteni szolgálatnak ajánlott Ruházatot saját keze munkájával kivarta. — A' Templomból kimenvén, az Udvarba egy mély a' Kösziklába faragott víz-üregre (cisterna) akadunk, melly mindig tiszta vízzel teli, az ide érkező népnek, midőn Sz. Ignácz napján számosan öszve gyülekezik, a' nagy hévségben igen jól szolgál. Következnek ezen túl még több régi épületek is, de a' mellyek elpusztultak, és lakásra nem alkalmatossak.

Elvégezvén a' Várnak vizsgálását, és mostani állapotjának Szemlélését, lássunk már történeti viszszzontagságaihoz is.

Ama siralmas Sajói veszedelem, melyre a' Tatárok iszonyú pusztítása következett, a' magyar nemességnek bő kútfejévé lett, mellyből mindenféle megjutalmaztatások, ajándékok és kegyességek folytak: IV dik Béla Király tudniillik személyesen a' veszedelemben forogván, tsak nagy nehezen, több hív Vitézei segítségével, és életek feláldozásával szabadúlhatott ki, 's azokat vagy maradékjaikat az Ország tsendesítése után sokféle képpen megjutalmazni igyekezett. Azért sok nemzetségek köszönhetik ennek a' másképp örökké gyászos alkalmatosságnak részszerint eredeteket, részszerint nevelkedéseiket, kik közé számláltathatnak a' Forgátsok is. Első esméretes törzsökök, Bányai András, Ivánka fia, testvér Bátyyával az említett Sajói veszedelemben jelen lévén, midőn már a' Magyar sereg vissza verettetett volna, Béla Királyt a' futásban követte és midőn látná hogy a' Király' lova már annyira ellankadott, hogy az utánna igyekező Tatárok' kezekből ötet ki nem szabadíthatná, neki a' maga Lovát által engedte,

és Bátyyával a' Tatároknak ellent állott. Ez ugyan akkor el is veszett, András pedig ámbár nagyon megsebesítve kiszabadúlt. Ezt a' derék Vitézt, megjutalmazni kívánván a' Király, midőn az Ellenség eltávozása után az Országba vissza-tért volna, megajándékozta Ghym nevű földel. András ennek birtokában magát beiktatui akarván, midőn már oda közelitene társaitól kérdezte, vallyon Ghym ez? honnan később arra a' birodalomra a' Ghymez, vagy Ghymes név ragadt. Ezen a' helyen azután egy erős Várt épített, 's ugyan ott nemzetségét gyarapította, maga pedig annak Törzsöke lett. Ez a' most is fen maradt szóbeli hagyomány. Ettől valamennyire különbözik IV-ik Béla Királynak 1256-ik Esztendőbeli adomány levelé, hol azt mondja, hogy Ghym földel, mellyet András pénzen vett és a' hol Erösséget épített vala, határos Ghymes nevű földet néki hívségéért és vitézségéért örökkössen ajándékozza. Mindazonáltal abban megegyez mind a' két elő adás, hogy ezen András valamint Thurótz, vagy Znio Várának, úgy az Ghymes Erösségnek építője volt, és hogy az már 1256-dikban állott.

A' Forgátsok kezénél maradott ez egészszen első Károly Király idejéig, midőn Trentsényi Máthé ötödik Fejedelemnek meg nem esmérven, hadat indított ellene. Ekkor a' Forgátsakat, mint a' gyűlölt Király követőit Ellenségeinek nézven (János egy ütközetben a' Máthé seregei ellen el is veszett) azoknak minden birtokait fél prédálta, 's végtére Ghymes Várokat is ostrom alá fogta, 's hosszas védelmezés után meg is vette. De a' Rozgonyi tsata által Javaitól és hatalmától örökre meg fosztatvan, Ghymes a' Király kezére jutott, és (mi okból nem tudjuk) annál maradt, míg Először Mária azt a' ma híres Forgáts Balásnak, kis

Károly meg öletése jutalmául 1386-dikban ujonnan nem ajándékozná. Az oklevélnek ide tartozó helye így szóll: „quoddam Castrum nostrum Ghy-
„mes vocatum in Comitatu Nitriensi apud manus no-
„stras pacifice habitum, quod olim Dnus Carolus
„Rex avus noster carissimus beatae recordationis
„a condam Mattheo dicto de Trencinio infideli
„suo, ratione suae infidelitatis reobtinuit, cum
„omnibus villis ad idem pertinentibus, videlicet”
etc etc — Nem sokára a' Forgátsak, Kanisai Já-
nos Esztergomi Érsekkel valami perlekedésbe es-
vén, 1400-dik Esztendőben Uj adomány levelet
nyertek Sigmond Királytól Ghymes eránt, és ak-
kor magokat Ghymes örökösseinek kezdék nevez-
ni, a' mint most is nevezik.

A' következő Török háborúban többször
Ellenséget látott a' Vár, de soha meg nem vevő-
dött, se nagy kárt nem szenvedett, az idő vál-
tozásai miatt mindazáltal lassanként romolván,
Forgáts Sigmond által 1613-dikban nagy költsé-
gel szép 's jó állapotba vissza hozattatott, tsak
nem azért hogy kevés idő múlva még nagyobb
kárt szenvedjen. Mert ez az Ur 1618-ban Nádor-
Ispánynak valósztatván, a' nem sokára ki-fakadt
Bethlen Hadba erős pártot fogott az Erdélyi Fe-
jedelem ellen, 's azért töle és Követőitől nagy
üldözést szenvedvén, Ghymes Várát és birtokát
fel égetve és ki predálva szemlélni kéntelenite-
tett. De ennek is végét el érven, tsak ugyan u-
jonnan helyre állította a' Várt ez a' nagy érdemű
Hazafi, és az idők izléséhez képest fel ékesitet-
te. Békességben maradott ezek után Ghymes e-
gész a' század végéig, midőn a' Törökök az egész
vidéket el foglalván, ezt a' Várt is felgyujtották,
de meg nem vehették.

Más esett rajta a' XVIII-dik század kezdetén,
midőn Forgáts Sigmond birtokában vala, Ez Rá-

kötzy Ferentz Seregeinek Fő Hadi vezére lévén, a' Fejedelemmel együtt, midőn ennek a' dolgai szerentsétlenül, ütöttek volna ki, számkivetetett. Igy Ghymes is a' szent Koronára jutott. Első Jósef Császár azzal Gróf Wratislaw Jánost Tseh Ország Fő Cancellariussát 130,000 fíba ajándékozta meg, de a' ki 1712 ezt III dik Károly Király engedelmével ugyan abban a' summában Forgáts Pál, Rozsnyói Püspöknek által engedte. Ez a' Királytól magának és maradékinak új adomány levelet nyervén, ditső Nemzetségének második Törzsöke lett, és a' Várt, melly a' sokféle változás által igen rossz állapotba jutott, jó rendbe hozta, nagy költséget Fordítván helyre állítására, úgy hogy néki és fának köszönhetjük hogy leg a'bb egy Emlékünk meg vagy on Vármegyénkben, mellyben ditső Eleink élet módját, elevenen képzelhetjük, és őket szemeink előtt azon a' helyen gondolván, hol a' Haza Javáról gondolkoztak, s tanátskoztak, arra buzdittatunk hogy hasonló Haza szeretettel és buzgósággal 'vérünket s tehetségünket szolgálatjának ajánljuk.

Báró Mednyánszky Alajos.

3.

Töredékek Csallóközből.

E' többféle tekintetbe figyelemre méltó Csallóköznek; ennek lakosinak, némelly történeti, erköltsbelyegi, helyhezeti, szóejtésbéli 's a' t., nevezetességeiről van tzelja értekezőnek jegyzéseit 's észrevételeit közölni, — Töredék neve alatt; — mivelhogy egészszet szerkeztessen öszve, arra alkalmatossága, a' szükséges materialék, 's kút-

fejek' fogyatkozása miatt nintsen. Légyen tehát ez első töredék; és mint Töredék, úgy ítéltesen is meg.

Figyelemre méltó Csallóköz, földje' fekvésére, minőségére, termékeire, lakosaira nézve. Itt elsőbenn is szembetünő, hogy e' sziget kivévén Po'sony alatt három helységet, egészen Magyar, még pedig nagyobbára nemes magyar fészek. Csallóközi Magyarokba, kétségkívül az eredeti magyar erköltsnek, szokásnak, természetnek, szívnek, beszédejtésnek, sok olly nyomaira lehet találni, mellyeket másutt egy ekkora helyenn hiába keresnénk: ha ugyan igaz az, hogy a' folyó vizek, tavak, a' nagy hegyek, s bértzek közt lévő lakosok, kevésbé lévén kitéve a' háborúk mindent elsepröveszszéseinek, s az idegenekkel való keveredésnek inkább megtartják a' Nemzetnek azon különösségeit, mellyek azt más nemzetektől megkülönböztetik. A' Hoch Scotusok, Wales-iak, Gascogne, Tirolisiak, a' jobbára foljók' szigetjeikbe tanyázó Kozákok, itt elég példák. A' két magyar hazába, a' Csiki, Háromszéki Székelyek, a' Tisza-Szamosháti, a' Rima-völgyi, Somogyi, Baranyai, Bakonysági, Őrségi (Vasvármegyében) lakosok közt, sok olly egyes helyeket találhatni, mellyekből a' Magyar régiségek' búvára világosságot vehet. Oltalmazták Csallóközt a' háborús és zavaros időkben, a' nagy Dunának ágai, a' benne találtató sok erek, tavak, a' várak: mint a' Posonyi, Éberhárdi, Béka-vári, Po'sári, kiváltképpen pedig amaz Szűzleányi czimerrel ékeskedő Romáromi vár. Nem tsuda, ha itt a' Nemesség inkább megmaradt, mint egyébbütt, ha itt olly sok nemzetségek talátnak, kik Árpád Törsökebeli Királyoktól mutathatnak adomány Leveleket, és hogy itt fellyebbi háborús századokba, sok Magyar neme-

sek kerestek és találtak házok' népének búvó menedék helyet, a' pusztító ellenség előtt.

E' Szigetnek két egymással ellenkező elnevezése is különös, u. m. *Aran y kert*, és *Csalóköz*. Német neve *Schütt*, *Öntés*, onnan eredt *), mivel a' Sziget földjének bőre, és belsőbb rétegjei, nyilván mutatják, hogy valaha ez a' Sziget egészen víz-állás volt, és sok századok, 's talán ezeredek lefolyta alatt, emelkedett a' Duna és Vág, követs, fövény, iszap öntéseiből, megtódulásaiból. Püspökitől, Vereknýtől, Posony alatt kezdve, szinte Szerdahelyig, a' földjének mivelhető 's termékeny bőre, sok helyeken alig van egy arasznyi; azon alúl követs, fövennyel, murvával elegyedve; vagy tzipáka, más-ként atka, melly hasonlóképpen arra mutat, hogy ott víz fenék volt légyen. Szerdahelyen alól Komáromig, mindég mélyebb a' mivelhető földből, 's a' követs és atka mélyebben találhatik. A' mivelés által és száraz időkben a' földszíne magasabbodik, a' mint ennek számtalan nyomait lehet Csallóköznek lapos erejibe tapasztalni. — Deákul *In sula Scythica* névvel nevezik régi íróink, talán per eminentiam, tsupa magyar lakosaiért: Csalló, vagy Csálóköz nevet, a' Duna' és Vág' sokszor kártékony és tsaló kiöntéseitől kapta. Az *L.* betűnek e' szóba Csáló, megköttöztetése, Csallóközi szó-ejtés különössége: ugyan is az itt való magyar, egyéb szavakban is kettőzteti az *l*-t, p. o. hallott, e' helyett halott, *Leichnam*. Hogy a' magyarok a' közöket, Szigeteket lakni szerették, 's a' vizenn való járáshoz értettek: megtetzik abból, hogy Szittyiában is *A telközbe* laktak, — hogy Árpád idejében

*) Talán e' Szigetnek deák nevéből.

is melly könnyen által keltek a' Dunán tömlőkön, és mánapig a' Csalló, Csiliz, Sziget, Tó, víz, Rába, Takta, Szamos, Bodrog közök, — a' Szentendrei, Csepel szigetek a' számos, Tisza-hátok, a' Balaton', Duna', Tisza' partjai, Magyarsággal vagynak megrakva: sőt a' Moldvai és Havasalföldi magyarok is folyók mellett telepedtek meg. — Ne véljük, hogy eleinknek, midőn Csallóközön Aranykertnek is nevezték; némű némű részben igasságok ne lett volna. A' vitéz Szellemű magyarnak paripa, marha, vadászat, halászat kellett. Itt nevelhetett ő, szép tsikókat, gulyákat, e' szénával bővölködő földön: ellensége ellen védhette magát Lován; — marhája, táplálta Húsával, Tejével; — múlathatta magát, a' sok vad madarak', állatok' vadászásával, 's a' halak, csikok, rákok fogdozásával. Még mais, bár nem bir e' Sziget Szalának vagy Somogynak, kellemetessen változó hegyes ligetes tájaival; de annál szabadabb 's nyiltabb kilátással gyönyörködhetik, magyar helységekkel sűrűen megrakott kövér tér mezején; hordozván szemeit akadály nélkül, Napnyugotra a' Német-Újheli 's Po'sonyi, Északra a' Nyitrai; (Zobor), Barsi, Napkeletre a' Börsönyi, Észtergomi, Neszmélyi, Délre a' Bakonyi 's Győr Szent Mártonyi hegyekig. És, egy, háború idején Katona, békességben mezei gazda nemes magyarnak, melly kellemetes látás, Csallóköznek nagyobb rétségein p. o. Vátáktól fogva Tökésig, kivált Alsó Csallóközben Aszódtól fogva szinte Komáromig (4. mértföld) azon kövér, gyönyörű rét Otzeanuson járkálni; a'vagy kaszáláskor, a' rajta emelkedő egynehány ezer Baglyakat szemlélni! Gyümöls paraditsomnak is nevezteték vala hajdan Csallóköz. Rétségkivül a' vitéz magyar, a' mezei gazdaságnak, tsak könnyebb ágaiban keresvén gyönyörűségét, 's talál-

hatván érkezhetését, talán a' gyümölcsfák' tenyésztetése volt, a' Bárom-tartás után, az a' szempont, a' gazdálkodásnak az az ága, melyre örömmel függesztette szemeit, 's vetette kezeit. Nem de a' Tiszaháti gyümölcs termesztő Nemesség példája is, a' többek közt erre mutat? Csallóköznek minden vidékei is gyümöltsel fordultak fel hajdanába. Még ma is Püspökitől fogva Böösig, sőt Szapig, a' Nagy Duna mentében, — úgy Illésháza, de kivált Guta tájékin, a' kis és Vág-Duna mellett találató számtalan gyümölcsfák bizonyítják annak, hogy e' Sziget gyümölcs paradicsom volt légyen valaha *). Hogy Verbőzi három Törvény-Könyvében a' Csallóközben lévő Szőlő nagyobb áron betsültetik, bizonyítja a' már akkoron is itt keletbe volt Szőlő tenyésztetésnek kapósságát.

Csallóköz Szigetét három fő részekre lehet megkülönböztetni, azon három Vármegyék szerint, melyekbe fekszik. Legnagyobb része Vereknyitől fogva (Po'sonyon alól Nyárasdig és Bösig, Posony. — Rissebb része Apátza Szakállosnál és Csitsonál kezdve, Romáromig, Romárom, legkissebb része Bösönn alól kezdve Nyáradnál Kültödik Győr Vármegyében esik. Az itt való nép, a' Posony Vármegyei Csallóköz Feltájának, a' Romárom Vármegyeit altájának, Győr Vármegyeit Csilizköznek nevezi, Csiliz nevű folyóvíztől, melly magában a' Szigetben, a' Bösi, Bakai, 's Várkonyi határookban lévő ingoványokból vészi eredetét; három mértföldnyi útja után, Kültodon alól, a' Nagy Dunába sza-

*) Más számtalan helyek is bizonyítják, hogy a' Magyarok ez előtt különös gondjokat fordították a' gyümölcs, — még pedig nemcsak gyümölcs' termesztésére 's hogy egy bizonyos időtől fogva azon gyümölcs ősöknek nagyobb része elpusztult; — mi ennek oka?

kad. Ugyan csak e' Csiliznek kútfejeit a' Duna táplálja; mivel nagy szárazságban az egész Csiliz kiapad. — Csallóköznek említett 3. részei közt szembetűnő a' külömbbség sok tekintetben. A' miveltség jóval nagyobb mértékére hágott a' Komáromi Csallóköz, hogy sem a' többi része. Ennek fő okát talán abban lehet találni, hogy az igazi magyar Culturával ékeskedő Komárom városa bortsátja itt széljel a' miveltségnek jóltévő sugárait; közelebb, 's szorossabb öszveköttetésben lévén altájjal arany kertnek e' Szemefénye. De azért altaljában véve távol van még a' Tudományos és szép izleti 's egyéb miveltségnek azon léptsőjétől, mellyen kivált a' nemességnek állnia kellene. Illy nagy népességű Szigetben, illy számos és miveltségre számot tartó Nemes hazafiak közt, nagyobb lehetne az olvasó közönség. Hány helyen találhatni benne, csak egy, két száz darabból álló Könyvtárt? hány az előfizető a' Tudományos Gyűjteményre? A' minapában 1810—1814-ig itt megtelepedett Tudós A—y Ur, legtöbbektől fejtsóválva bámúztatott, némellyektől pedig gúnyoltatott, mint olly világi ember, és mezei gazda, ki szép Könyvtárral bir, és olvasni szeret. Valóban, a' külömben igen jeles és magyar miveltséggel ékes Komárom városa' tudományos oldalára. aligha kedvetlen árnyékot nem vét annak tudása, hogy csak egyetlenegy Könyváros Bólt is benne nem találtatik *). Igaz, hogy a' testi természetben is, mint az értelem világban ugrás nem lehet. Komáromban és vidékén, az olvasásnak szeretetét, a' nem tsupán Istenes Könyvek némű némű betsü-

*) De fennmaradandó ditséretére szolgál az, hogy egy Magyar Színjászó Társaságot már hosszabb időtől telemes áldozatokkal fenntart, melly Hazafiúságot igen nagy részint a' T. Nemes Megye nemes lelkű Rendeinek köszönhetni.

A' Red,

lését, a' nemzeti litteratura eránt való tiszteletet, a' halhatatlan emlékezetű Pétzeli, az a' Magyarok' Gellértje, izelítette meg. Idő kellett arra, hogy tsak figyelem is gerjedjen a' Nemzeti Litteraturára, a' nép testben. Pétzeli volt az, ki most mint Gellért, sőt talán mint Orfeus meséket énekelt, mellyekkel lágyította 's olvasztotta a' szíveket; majd mint Franklin hazafi társait, egy két ivnyi munkátskákkal, a' népnek felfoghatóságához, 's olvasásbeli békességes türeséhez képest, kapott az alkalmatosságon, midőn Testvér nemzete fiait 's Leányait taníthatta, 's benne nemzeti közérzést gerjeszthetett; — majd mint Tudós, de nem mint felszeg, tsupán Theologicumot ismerő, hanem mint Herder, mint a' Tudományok' nagy országának több részeiben, régi és újabb nyelvekben egyaránt jártas, 's a' mellett szép izletű Tudós, úgy futott ditső pályát szolgatársai előtt. Nem kevésse ébresztette az olvasás szeretetét és segítette a' tudományos míveltséget e' tájon a' mindenes gyűjtemény is, mellyet ugyan Pétzeli, az ő halhatatlan buzgóságú társaival, Mindszentivel és Perlakival adott ki Komáromban. Az egyszer felserkentetett nemzeti lelket mint egyébben, úgy az olvasásban is, nem könnyű többé elaltatni. Itt örömmel említhetni a' Nemess-Oltsai birtokos Urakat; kik érezvén azt, hogy a' nemességnek kétszeres köteleztetése vagy on mind a' maga személyes pallérozására, mind nemzete' ditsőssége, java és így Litteraturája előmozdítására is, egy olly familiai Könyv-tár felállíttását határozták meg, mellyben a' már kijött, 's esztendőnként kijövő Magyar Könyvek, Ujságok, Folyó munkák, Föld-abroszok mennek egyedül bele, e' szép tzelra esztendőnként feles Summáknak beadására ajánlották magokat. Szép és követésre méltó példa! mint haladna Oriási lé-

pésekkel, csak egy tized alatt is a' Magyar Literatura, ha minden magyar nemes közönségek állítóanak familiai Könyvtárok!

Hogy a' Csallóközi magyarságnak szintűgy kezihe illik az író toll, mint a' fegyver vagy a' földmivelő szerszám; megtetszik abból, hogy ha bár menyiségekre nézve, kevesebb írók támadtak is belőle, mint p. o. Soprony Vármegyéből (tsupa Nemesekből állván, a' fellyebbi villongó századokban inkább Bellonának, mint Minervának vala kéntelen szentelni fiait) de kevesebb számokat gazdagon kipótolja belső fontosságok és érdemök. Csak a' nevezetesebbek közül: Nagy Mergyeri Besnyei György, Padányi Biró, Mártony, Téjfalvi Csiba János, Czene Péter, Nagy Lútsényi Fodor István, Etrekartsai Görts Illés, Hodosi Sámuel, Felbári Istvánfi Miklós, Komáromi Csipkés György, Mészáros Ignácz, Csenkeszfai Poóts András, Nagy Sámuel, Petőtz Mihály, a' két Cseh Szombati, 's a' mi Poetriánk Fábján Juliánna, — mind olly nevek mellyeket tanult magyarnak nem esmerni gyalázat volna.

A' miveltségnek kissebb mértékén áll feltáji Csallóköz. Ott a' Vármegye' széke, és a' Piatz, a' másként roppant és jeles, de német Lakosokból álló Posony városában lévén, kikkel a' tsupa magyar, csak nyelvbeli külömbbségénél fogva is olly szoros egyesülésben 's hozzá simulásban nem lehet; nem tsuda ha a' (Német Posony *), a' mivelődést maga vidékén úgy elő nem segítheti, mint a' Magyar Komárom a' magáén. Innen lehet megérteni, mi az oka, hogy nagyobb nemzeti

*) A' Magyar nyelvnek mostani előmenételét ezen Városban leginkább a' Kir. Academia és Gymnasium T. T. Professorainak 's némelly külömbözött Literátoroknak köszönhetjük.

Cultura van Debretzen és Szeged, Eger és Miskolcz, Komárom és Veszprém körül, hogy sem Buda, Kassa, Soprony, Posony környékén *); ha ugyan, a' mint Kazintzi szóll a' Cultura nem a' tsupa köházban áll. Itt is kitetszik mennyire igaz, hogy az idegen Cultura, az idegen nyelv, olyan a' hazában mint a' Külföldi, 's meleg ágyban ápolgatott növény, mellyel tsak némellyek birhatnak; — és hogy a' Nemzet' Culturájának, magából a' nemzetből kell kikerülni, nemzeti nyelven kell fejlőzui és mivelődni; mert tsak így lehet annak az egész nemzet testbe jöltévő befo-lyása **)

A' mi Csallóköz Lakosinak erköltsi mívelte-tését különössen megkedvelteti, 's a' mi e' Szige-tet Arany kerté teszi, az, hogy itten akárki ja-vaira, marháira 's önnön maga személyére nézve a' ragadozók, útonállók, haramiák miatt, tel-lyes bátorságban lehet: éjjel nappal utaz-hat, legkissebb félelem vagy nyugtalanság nél-kül. Ha Rotzebue a' gyönyörű tájjal 's engedel-mes levegővel magát kellettő Itáliának, hol min-den lépten nyomón az orozóktól 's Banditáktól félhetett, eleibe tette az félsivatag, és kietlen 's hideg Lieflandot, jámbor és nyíltszívű lakosaiért; a' Csallóközi magyar is, maga és javai bátorság-ban lévén, nem irigyli Szalának, Bakonyságnak és Somogynak elragadó szépségű vidékeit! Ha tehát az igaz míveltséget, az erköltsök' jámbor-ságában 's a' nemes szívben kell keresni, úgy én

*) A' mennyiben tudniillik ezek közül némellyekre nézve a' Nemzeti Cultura abból állana, hogy magyarul beszélünk.

**) Ez olyan igazság, melly a' Nemzetnek egész figyelmét megérdemli, úgy, hogy Magyar Országban született né-met se fog tudni soha tökéletesen németül; — mert ez idegen földön termett növény.

nem tudom a' haza mellyik vidékének enged Csallóköz? Ez a' közbátorság annál megjegyzésre méltóbb, mennél többször a' köz nemesség zabólatlansággal 's törvénytelenességgel méltatlanul vádoltatik. Ámbár a' köz nemesség sehol jobban nem érzi, 's nem ismeri, 's nem is gyakorolja a' maga eredeti jussait, igazsáit (némelly Vármegekben a' nemes Helységben is tapasztalhatni Birói pá'tzát 's pelengért; a' mi Csallóközben halatlan vólna); de azért sehol kevesebb visszaélésnek nyomait nem láthatni mint itt. Risbeck ezt talán az energia fogyatkozásából következtetné. De hibásan! mert energiával tellyes a' Csallóközi magyar, akkor, és ott, a' mikor, 's ahol illik. Hogy a' régibb időkről most ne emlékezzünk, a' közelebbi nemesi felkeléskor, a' derék Ölgiai alatt szolgált Csallóközi vitézek eléggé kimutatták, hogy vitéz őseiktől még al nem fajultak.

Miveltsége másik tzimere a' szorgalmatosság. Ne mondja senki a' Magyar! henyének. Én tsak a' Csallóközi magyarban is olly szorgalmat látok, mellynél nagyobbat sem a' Belga, sem az Anglus Farmer (árendás) nem mutathat *). Bámulásra méltó, kivált a' Csallóközi szabad népnek erőlködése 's nyughatatlan szorgalma, Junius elejétől fogva Augustus végéig az úgy nevezett takarodás idejében: a' midőn sokszor egész Héten által alig aluszik húsz órát, és tsuda mint hozzá törődik, álmatlanul, a' vígan való munkálkodáshoz. — Ez szorgalmatos munkásság gyümöltse az, hogy a' tizedfél mértföldnyi hosszúságú, 's másfél, néhol 2 mértföldnyi szélességű tér-szigeten 92,980. lakosok, tisztességes hajlékokban és ruházatban eltudnak élni. Ezek közt az Érseki Schematismus

*) Igen szép 's örvendetes,

szerént, Római Catholikusok 68,005. — Reformatusok 20030. az illető Esperestség számlálása szerént, — Evangelicusok 2350, — Görögök 277, — 'Sidók 2218-an találtatnak. — Különösen Győr Vármegyei Csallóközre esik 3557, — Komáromira 34,165 lélek, a' többi pedig Po'sony Vármegyei Csallóközre. — Ugyan csak a' Po'sony Vármegyei, vagy Feltáji Csallóköznek szembetünöképpen nagyobb a' népessége az Altájinál. Ott egy mást érik a' sok apró, nagyobb részint nemes helységek: és talán, ha tsupán a' föld-mívelésre támaszkodnának, igen sokfelé elhasogatott földjeikből, olly tisztességesen alig élhetnének meg. Innen, a' földművelés szorgossabb ideje midőn engedi, kereskedésben, fuvarozásban foglalják magokat. Feltáji Csallóköznek nagyobb lévén a' népessége, hamarább eszmélt, az' előtt árvíz torlába volt, és hanokkal tellyes földjének a' Duna árvaitól való megoltalmazására. Nemes Po'sony Vármegye Tisztviselői, ditséretes példáját adták a' szorgalmatosságnak, jó rendnek, 's felvigyázásnak: melly szerént az ez előtt 30 's több Esztendőkkel vizlakt, és sokszor megkárosított Feltáji Csallóközt, Samarján felyül kezdve, a' Bösi határig, a' Duna mentében, széles, és sok helyen három ölnyi magasságú töltésekkel oltalmazza, az ottan ottan megáradó Dunának pusztító és dühös hajjai ellen. Ennek köszönheti Feltáji Csallóköz, főképpen, hogy árvizeket többé nem látván kivévén ha a' jég megtolúl, nem csak szántóföldjeiben, 's barom legelőiben kárt nem vall; de még zsombokot és tsadét termett hanjai, és motsárjai is, kövér kaszáló rétekké változtak el. Méltóságos Gróf Amadé Ferentz Ó Nagysága is, ki azonnkivül hogy az említett töltéseknek tsináltatásában egyik leghathatósabb eszköz volt; saját Uradalmaiban, Böösen, és Várkonyon, mel-

Iyeknek lapály határai, az előtt nagy résznyire a' víz alatt feküdvén, haszna vehetetlenek voltak; alkalmas töltéseket tsináltatván, 's a' Böös tájékin lévő lapokon fakadozó vizeket tsatornákra szedtvén, mind saját határait, mind a' szomszédokéit, majd két annyi haszon vételüekké tette: de egyszer'smind ezen szép példa által megmutatta Csallóköz egyéb vidéke' lakossainak, mint kelljen a' nevedő népesedéssel, nem tsak az élő szorgalmat megkettőztetni, de még az az előtt béka és tsigabiga lakta posványokat is az embernek táplálására kényszeríteni.

Altáji Csallóköz valamennyire meg késett e' tekintetben a' Feltájitól. Hajdan Altáji Csallóköz, a' Posony Vármegyei Csallóközön által tört, 's az Apátza Szakállosi 's, Eketsi határoknál az úgy nevezett folyón bérontott árviz borítá el. De mióta Posony Vármegyei Csallóközben, a' Duna' árjainak erős gátok tétettek, a' pusztító víz Altájon más utat vett: most tudnilik a' Csilizről, (a' Csiliz Töltését elszakasztván) vagy a' Fűsi 's Reszi határokról, mellyek még elég alkalmas töltések nélkül, szükölködnek, borittatik el víztől az Altáj! Meg kell ugyan Nemes Komárom Vármegye Tisztviselőinek, 's azok között kiváltképpen, most Méltóságos Cs. K. Tanácsos Ghy-
czy József Ur Ö Nagyságának, mint Nemes Komárom Vármegye felejtethetlen Érdemű volt Vitze Ispányának, 's ugyan akkori Fő Szolgabíró néhai, Tek. Csejtey István Urnak, magasztaló ditséretekre vallani, hogy több atyai gondoskodások, 's bölts intézeteik között, figyelmet fordítottak, Altáji Csallóköznek, az árviz pusztításai ellen lehető meg mentésére. El is kezdték ez előtt mint egy 25 Észteendővel, nagy tüzzel és iparkodással a' töltéseket, a' Csiliz és Duna mentiben tsináltatni: hathatóssan segtítetvén, Altáji Csallóköz-

ben igen szép jóságokat bíró, 's azokat okossan használni is kívánó Mélt. Gróf Zichy István Ur Ó Nagysága által: ki egyéb éránt is felette igen sokat tett Altáji Csallóköznek díszítésére, többféle fekvő birtokaiban, különösen Márokházán, Nagy megyeren, Kétsen, de leg kiváltképpen Csicsón, igazi pallérozott izléssel épült Grófi Palotája mellett lévő, Nagy, és azon Meltóságnak szép izletét méltán meg ditsérő Anglos kertnek felállítása által. Igaza van a' Túdós és szép Lelkü Kazintzínak, midőn ditséri e' haza külömbféle vidékeit pazarfénnnyel tellyes palotákkal 's kertekkel ékesítő dús gazdagokat. Mi szép ugyan is, akár Böösön, Mélt. Gróf Amode Ferentz, akár Csicsón az említett Uraság' kertjében, azon a' helyen, hol hajdan lakni nyavalja, jární szárazon, lehetetlen vólt, 's a' hol tsak a' békák örökös brékekéje hallatott, — most ott; mint valamelly talisman (Vará'spáltzák) által előbájolt kellemetes kertben, hazai, 's küldföldi előfák, és növények, 's drága illatú virágok között, a' füle mülék rigók 's pintyökék hangítsállását hallani, 's mint valamelly földi paraditsomban ugy andalodni el! *)

A' nagy szorgalommal épülni kezdett töltések, többféle akadályok miatt tökéletességre mindekkorig nem vitethettek; sőt az 1800-dik, kivált az 1813-dik Esztendőktől fogva uralkodott, árvizek miatt, szinte pusztuló félben voltak; annál inkább, mivel a' szüntelen való áradások miatt sok helyeken a' töltés tsináláshoz férni, és állandó munkát tenni nem lehetett. Szárazabbra fordulván pedig az idő, Nemes Komárom Vármegye köz kedvességű első Alispánya Tek: Ghyczy Fe-

*) Jegyzés. A' Böösi és Csicsói kertekről a' következő, 's inkább historiai, 's Topographiai Töredékben szándékozik az Értekező körülállásában kibotsatkozni.

rentz Úr, fő gondját a' Duna mellett lévő töltéseknek meg igazittatására, részszerént újj töltések tsináltatására fordítani méltóztatott. Nem tsak, hanem fenn tisztelt Cs. K. Tan. Ghyczy József Ö Nagyságának nagy reménységű, 's a' közönséges már eddig is sokképpen éránta lekötelező fia, Tek: Ghyczy Rapháel Úr az 1817-dik Esztendőben tartatott Építő-Szék alkalmatosságával, midőn a' Nemes rendeknek közakarattjával, a' Csallóközi Járásban Fő-Szolgabírónak elválosztatnék, a' Nagy Atyának Érdemmel tellyes nyomaim sebes lépésekkel haladni törekedő fiú, nagy buzgósággal, bölts előre látással, 's állhatatos eltökéltséggel hozzá fogott az olly igen szükséges töltések tsináltatásához, — az úgy nevezett Reszfoknak elzárásához: melly utóbbi munka eddig is meg betsíphetetlen hasznokat tett, a' Nagy Duna vize, többszöri meg pesdülésekor. Kétség kívül márig is érzi Actáji Csallóköz, miljókat közlöttek vélek azon Érdemmel tellyes Tisztviselők! — 'S ha a' plánumba lévő mind a' két Duna partján emelendő töltések, és zsilipek (de a' mellyek több éveket kívánnak) és víz tsatornák elkészülhetnek, még a' késő maradék is áldani fogja emlékezeit.

Csalló köznek Győr Vármegyei része, vagy az úgy nevezett Csilisz köz, hasonlóképpen erős töltések által oltalmaztatik a' Duna áradásai ellen. Még könnyebben oltalmazhatná magát, ha a' Csilisz vizét Patástól fogva, egészzs Kúltsódig, a' hol a' Dunába szakad, egy mértföldnyi hosszúságú töltéssel nem kénteleníttetne zabolán tartani; ami úgy eshetne meg, ha a' Csilisz torka elfojtatván, ott Zsilip építtetnék: 's így az az erő, melly most a' Csilisz két partjain lévő töltésekre fordítottodik, fogamatossabban használtathatna a' Nagy Duna partja mellett lévő töltésekre.

A' Csallóközi Magyarnek mindene Magyar Eredetiségre mutat. Az ő (nem felettébb) barna színe, nagyobbára fekete szeme, közép szerű magasságú, de jól nőtt termete, inkább komor, mint vig temperamentuma, — lassú 's tekintetes járása, — vontatva ejtett beszéde, — nyílt, jámbor 's gonoszt gondolni nem tudó, 's itt a' Nemetek szomszédságában is a' gazdálkodást még el nem felejtett szíve, — régi vitézi szelleme, melly ugyan most főképpen csak a' lovak szeretetébe mutathatja ki magát, — ezen és több vonások még el nem kortsosodott Magyarat láttatnak ő benne.

Különös a' Csallóközi Magyarságban a' házasságok termékenysége. Itt még a' Szülék, a' sok gyermekeket áldásnak tartják (ami valóságos jele az erköltsök tisztaságának és tökéletességének) *) különösen örülnek a' fiu gyermeknek, és azt — talán őseik vitéz lelkeiktől ihlettetve — katonának szánják, 's még az Édes Anyák is, hogy Katona Fiaik egykor a' Lovat jobban meg ülhesék, és a' meg sérülésnek kitétetve ne légyenek (hihető régi szittyai szokás szerént), tsetsemő fioknak ágyékát elszorítják, elfászlizzák.

A' Csallóközi sok Nemes helységek, nagy részben ábrázolják még a' Magyar Nemzetnek hajdani Nomási állapotját is. Itt, a' Helységek Elöljárói a' Hadnagys, kik eránt a' több Nemesek tisztelettel 's engedelmességgel viseltetnek. Valljon ezek a' Hadnagys nem de Familia Fők, patriarchák, Emirek voltak e' valaha ama természeti függetlenség' állapotjában? Nem de ez a' nevezet, Had (Familia), Hadnagys (Antesignanus) arra mutat e', hogy egykor amaz

*) Tagadhatatlan igazság.

iszonyú régiség sötétjében, a Magyar Familiák, mint egymástól függetlenek, egymás közt legtöbbnyire háborúban (in statu belli) éppen úgy voltak, mint ma az Amerikai törzök lakosokról, az úgy mondott Indusokról olvassuk. Úgy látszik bizonyára, hogy a Magyaroknak csak három rendbeli Elöljárójok volt: egymint Hadnagyjok, ki a Hadnak, Familiának volt Feje, 's annak titulusa volt Nagy Úr, Nagy Uram, mint a' ki patriarchai Majestással bírt, és csak ezt a' titulust, mint leg méltóságossabbat, ruházták később, — midőn a' sok hadak, egy Fő alatt egy Nemzet-testbe, egy Hadba egyesültek; — az egész Nemzet-test Fejére, vagy Fővezérére is. Így származott utóbb az Ország Palatinussának, Magyar Nádor Ispányi neve; lévén az, a' Nagy-Urnak, Fejedelemnek, utóbb Királynak Ispánya. — Másik Rendbeli eredeti Elöljárójok lehetett a' Biró, ki alatt már több Hadnagyok, Hadnagyságok, mint Biró, Potens, Valens, alatt egyesültek: maga ez a' név Biró, tulajdonképpen a' testi erőtl, azután a' hatalomtól, tehetőségtől származván, egyenessen erre mutat. Ennek a' nyoma az is, hogy ma is a' Nemességnek, az ő Hadnagyai felett lévő legközelebbi Elöljárói, mindjárt a' Birák, kik hogy egyéb Elöljáróktól meg különböztessenek, mint Nemesség Biráji, Szolgabiráknak nevezettek. — Harmadik rendbeli Elöljárójok talán volt a' Vezér, ki alatt már nem csak több Hadnagyságok, de több Biróságok is voltak Ennek már volt Zászlója, Lobogója, 's a' többi.

A' Csallóközi nép nem dallos. A' hazának bort termő Magyar vidékein, a' Hegyalján, Hegyközön, Balaton, Győr Sz. Mártony, Neszmély, Esztergom, Szekszárd 's a' t. tájékon, nem csak az Ifjak, de az öregek is, sokszor Nemzeti dal-

loknek Éneklésére buzdúlnak 's hevülnek. Itt a' Bor nélkül szükölködő, 's leg többet tsak vízzel, és mértékletessen élő Magyar, az örömben is mértékletes. Igaz, hogy a' Magyar character-t e' részben is tsak ugyan megtartják: mert ha egyszer, a' maga idejében, bár lassanként 's léptsönként el-egyednek is a' jó kédvbe 's mulatságba; de azután három, 's négy napig ki nem vergődnek belőle, mint hajdan, Anonimus szerint, az Arpád győzdelmes Magyarjai. Éppen erre mutat egy külföldi Német Hadi Tisztnek észrevétele szerint, (*Historisch Politisches Journal der k. k. Eblande. Hest. II. 1792. S. 193 — 198*). a' Magyar-nak a' Tán-tza is, melly elsőben lassú, vonós, szinte unalmas, 's lassanként elevenebb, gyorsabb, végre a' legsebessebb pergéseket és szökelléseket muto-gatja.

A' mi a' szó ejtést nézi, különös, hogy a' Csallóközi magyar' beszédje, nagyon hasonlít a' Székely Magyaréhoz. Mint a' Székely, úgy a' Csallóközi Magyar is, felettébb nyújtja a' beszédet, a' szót. Néhol szaporítja az affixumokat, mint ehbe szarvája, szarva helyett. Néhol az ly-t, l-t, és gy-t kihadják p. o. oan naok, olyan nagyok helyett. Az ty-t némelly szavakban gy-vel tserélik fel; p. o. bágyám, bátyám helyett. Különösen gazdag, a' vizes helyek' sokféle kifejezésébe: p. o. motsár, dzsindzsár, láp, hant, sár, libhány, posvány, zsemlek, ér. Gazdag az dombos helyek kitételében is: p. o. sziget, hát, órom, halom, göröngyeg, domb, gyűr. Talán ezen gyűr-ből lett a' Győr. Ebből lett a' Többes számba gyűrök, ebből: gyürki. — Itt találni még sok szavak törsökét: p. o. pót, pótz, lom, gyám, seb, ebből sebes, gyors, hó, innen hók, hókal, halkal, hókolni, hókoltatni, 's a' t. Meg van még itt a' Galambnak eredeti Magyar neve is,

melly ez, Tuba. Itt nem lehet hogy némelly philologiai vizsgálódásba ne botsátkozzak, némelly itt szokásba lévő szóknak felhordásával.

Illyenek: Tő, e' helyett Torkolat p. o. árok Tő, Csilisz tő, Ásvány tő, Zsitva tő, Martzal tő. Sőt Torkolat helyett is jobb volna ez: Torok, p. o. Vágtorka, Garantorka, Marostorka, 's a' t. Fő-fons. Megfelel a' Tőnek. Innen Szalafő, Tapoltzafő 's a' t. Szobor-oszlop, ágas 's a' t. nyilván a' Nyitrai Zobor hegyétől van. Innen ma is mondjuk közbeszédbe: úgy áll mint a' Zobor, vagy Zobor hegye 's a' t.

Árok folyó-víz-ágy helyett. Noha a' Csalóközi Magyar szájában a' folyó-víz-ágy igazi neve ez Geréb. Így mondjuk: nem fér gerébjében a' Duna, Vág, az az, megáradt. Már gerébre szállott a' Duna, az az, anyira leapadt, hogy elfér az árkában, gerébjében.

Kar, a' többek közt, anyit is tett eleinknél, mint: part, ripa. Erre mutat még ez a' szó Karaly, a' Duna, vagy Vág Kar-allya: melly teszi, apadáskor a' part aljától fogva, a' víz széléig fekvő földet. Kar-aly jég teszi a' Duna vagy más folyó víz szélén levő jeget; melly alól, ha a' víz leapad, akkor az a' jég hoppán maradni mondatik. Innen hopp jég, az az, olyan jég, melly alól leszaladt a' víz. Így mondjuk meg a' Kar-ally jég, az az, a' Duna árja felszedte azt a' jeget, melly a' Duna Karja, vagy partja alatt volt.

Ó Hadnagy, Ó Bíró, Ó Eskütt. Így neveztetik itt a' volt Hadnagy, volt Szolgabíró, Esküdt 's a' t. Talán lehetne ez elnevezést, egyebekre is alkalmaztatni: Ó Generál, Ó Minister, Ó Vitze Ispány 's a' t.

Nyája s. Ezt a' szép, tropicus kifejezést a' nyájtól költsönözték eleink. Nyájasnak hívja,

a' Csallóközi Magyar tulajdonképpen az olyan marhát, melly a' nyájhoz szokott, nyáj között nevelkedett, 's a' melly annál fogva az Embertől vadabb, 's magába meg nem marad. Innen nyájas Ember olyat tehetett, ki a' barátságot, társaságot szerette. Az ilyen nyájas, vidám Embert, itten kikelőnek is nevezzük. — A' nem nyájos marhát, az az olyat, melly megvagyon magába is, és Emberhez szokott, kezese-nek nevezzük, mert kézhez van szokva, kéz alatt nevelkedett.

Vitatos, legvitatossabb, e' helyett vexatus, vexatissimus. Ezen szókkal széltire éltek Pázmán, Posaházi 's a' t.

Zár, Závár, Tár, Távár. Így nyújta meg ezen szavakat a' Csallóközi magyar. Nem lehet, hogy itt egy véleményemet ne közöljem. Mikképpen az zár, závár-ból jött zárni; úgy a' tár, távár-ból származhatott tární, kitární. De hát mit tett Távár? 1-ször Mindennemű jóságot, kintset, értéket: 2-szor olyan helyet, alkotmányt a' mellyben 's a' hol valami Jóság, kints tartatott. Így kints-távár, vagy Tár, magtávár, vagy tár. — Ez a' Tár pedig lehetett szekérenn is: sőt elsőben, az egy helyről, más helyre költözködő 's katonáskodó Magyaroknál szekérenn hordozható volt. Innen Tár-szekér, az az Málhás-szekér. Annyival inkább, Szekéren volt a' régi Magyaroknak Tárjok, vagy némelly, mint Szala, Vas, Vármegyeiek ejtések szerint, kik az ly-t, gy-el tseréllik fel, tárgyak; mivel eleink még Busbequius itt jártában is, mint ezt Busbequius megemlíti, szerettek a' vitézkedő magyarok Lóhátán és Sátorokban lakni. Ebből a' Tár. Távár-ból lett Táros, Társ-consors: kiknek ugyan azon Tárjok, kintsek van, kiknek mindenek kö-

zös: Éppen úgy, mint pajtás, kamarás, (Contubernalis a' Ref. Collegiumokban), kenyéres, kenyeresem, a' ki egy kenyeret eszik velem Táros, Társ, jelentett eredetilegpen akármelly Házasfélt. Innen, a' köz Magyar, máig is Társ-nak nevezi férjét vagy feleségét, kinek véle ugyan azon Tárja vagyon. Innen lett szélessebb értelemben Társ-aság, az az oly Emberek serege, kiknek ugyan azon hasznok, kintsek, érdeksejek vagyon. Lehetett hát Tártávárhol, Tárnok, Távárnok, mint bajhol Bajnok. Hogy e' szó Távár, némelly régi levelekben Taver-nek íratattik, és ebből lett, a' Deák tavernicus, semmi ellenkezőt nem bizonyít: kik voltak ugyan is hazánkban, azok a' régi írók? leginkább idegen nemzetbeli Papok, Szerzetesek, kik könnyen elronthatták, 's német vagy más nyelvhez hasonlóbb hangzásúvá és végezetűvé teheték, az előttök szokatlan hangú 's ejtésű Magyar szót. A' Német p. o. a' több syllabájú szóknak utolsó syllabáját, mindég fél hang-adóval (halb-vocal) ejti p. o. Weber, Müller, leben, 's a' t. ekképpen Web'r, Müll'r, leb'n, 's a' t. Így ejtették ők a' Távárt, Magyarat, félhangadóval, Tav'r Magy'r-nak. Tapasztalhatni még ma is Külföldön, mennyire elrontják még a' Tudósok is a' Magyar szavakat és neveket. Így tsinálnak ők a' Polgár, Kollár, Hamar, 's a' t. nevekből Polg'r, Koll'r, Ham'r-t. Sőt a' Magyar rövid a vocalist, mint ebben, Magyar, az Európai nemzetek (kivéven az Angolt, ki némelly szavaiban valóságos Magyar a vocalist mond: p. o. (Lord, így La rd) nem is tudják tökéletesen kiejteni. Ez az oka, hogy a' Tóth a' Magyar a-t, a'-nak mondja: p. o. Magyar. Magyàr. A' Német pedig a' m'r rövid a vocalisunkat o-nak ejti. Innen van, hogy ők hajdan Magyar, Aba, Maroth,

's a' t. helyett, Moger-t, Obá-t, Moroth-ot irtak. — Hogy lehetne azt elhinni, hogy a' Magyar a' maga Nemzeti nevét elfelejtven, a' Moger-ből, vagy Magyer-ből, bérálta volna a' Magyar-t *)? Az egész Napkeleten máig is a' Magyar-t Madzsar-nak hívják és nem Mádzsar-nak. — De különben is, a' Magyar Nyelvnek talán természeti tulajdona az, hogy a' több syl-labájú szókban, ugyan azon egy vocalissal éljen: p. o. Gara, Dobó, Kemény, Árpád, Pethe, Tenger, szekér, ökör, állat, kenyér, 's a' t. Nem jut eszembe, hogy a' Magyar-nak volna a-er ejtésű törsök szava. Hogy lett volna hát tsupán tsak ez, Távár, Magyar, a' nyelvnek természete ellen, Taver, Magyer? — Én ezeknél fogva hajlandó vagyok azt hinni, hogy Tár, Távár, Tárnok, Távárnok, igaz Magyar gyökér szavak: de egyszer'smind azon sokféle Tudományos érdemekkel tündöklő nyelv Tudóssaink, kik különbözőképpen értenek e' dologban, hiszem, hogy megfognak bocsátani, vélekedésemnek ezen együgyű és őszinte kinyilatkoztatásáért.

Iv, Év, e' helyett Esztendő, Csallóközben gyakran vétetődik. Eredetét vehette talán a' Halak Ívásától. Innen mondjuk, Tropus által, Harmad Ivi, vagy évi, negyedivi vagy évi, — ivadék 's a' t. Így jött a' magból, a' növevények magvából, per metaphoram magzat által véve az Emberekre. Mint minden népek, úgy a' Magyarok is elsőben Halászok, Vadászok, Baromtartók voltak. Már a' földmivelés, nagy léptű volt a' pallérozódásban. A' halász, vadász, Baromtartó magyar, leghamarább költsönözhetett,

*) Helyes észrevétel, de nem mindég igaz; — 's mit jelentett tehát ez a' szó Magyar?

valamint egyéb ideák neveiket, úgy az idő megkülömböztetését is, az ő élelme' tárgyainak szaporodásától, tartásától 's a' t. Így mondta lovairól, harmad fű, negyedfű három, négy Esztendő, mivel harmadik, negyedik nyáron eszi a' fűvet. Így a' baromról, emberről, harmadivi, negyedivi 's a' t. — Így, mivel az Előded Magyar látta, hogy mikora' Nap (Sol) fenvagygon, akkor van világosság, az időnek azt a' részét, mikor világosság van napnak (Dies) nevezte el. Így az Éjt (Nox) az Éjszaktól (Septemtrio) nevezte el. — Így (a' mint már hajdan Erdősi megjegyzette) mint az Olaszok az émbertől, úgy a' Magyarok is a' hótól nevezték el a' hónapot (mensis). — Év vagy ív mind egyre megy ki, és tsak vidéki szállás' külömbbsége. Tudni való ugyan is, hogy nyelvünkben az é, e, o, ö, gyakran elváltoznak i, ö, ü, u, maga hangzók-ká p. o. szép, szip, kép, kip, vér, vir, elég, ölég, kenyér, könyir, lo, lú, veres, vörös, felség, Fölsig. Ezek közül, hogy tulajdonképpen akár melyik ejtés módja, jobb volna a' másikinál, alig lehet állítani: és mind öszsze tsak annyit lehet mondani hogy az elsőbb szállás 's írás módja lett a' Tudósok' és pallérozottak nyelve. Kár volna azért az ív, vagy a' mint közönségesebben felkapott, az év szót ok nélkül kiküszöbölni; sőt mint consequenter, rövidet, 's eredetit kapassuk fel a' Tudós beszédbe is, ne tsak a' versekbe 's miért ne volna jó év-szak - saison, év-könyv-Jahrbuch?

Csihes - vezett neve költött-lúdas. Valyon, a' gyanús Emberek, nem azért neveztettek e' lúdasoknak, csiheseknek vagy cseheseknek, mivel egykor Zsigmond Királyunk idejében, és utánna is, a' Hussiták, kik Magyar Országban is meg fészkeltek magokat mint rozs-

hirű, gyanús Emberek úgy tekintettek. Hihetővé teszi e' véleményt az is, hogy Huss, magyarul lúdat jelent; 's az enyelgő magyar könnyen fordíthatta ludasnak a' Hussitát, és Csihesnek vagy Csehesnek a' különböző értelemben lévő, és utóbb a' rosszsz hirűt vagy gyanúst.

Meg jegyzésre méltó, hogy a' Reformátusok itt is az ly-t, j-nek mondják, midőn a' Catholicusok l-nek p. o. amazok ojjan-t, ijjen-t, fojó-t, nyavajá-t mondanak, akkor, midőn ezek, azon szavakat így ejtik: ollan, illen, foló, nyavala, 's a' t. Ezen különbségnek okát a' Reformátusoknál egyenessen, az ő oskoláikban, 's Templomaikban, és az azokban lévő Tanítóknak lehet keresni 's találni; kik sok időktől fogva, leginkább a' Debretzeni és Pataki Collegiumokból kerülven ki, az ott uralkodó dialectust, ejtést terjesztették észre vétetlenül halgatóik és tanítványaik között.

A' Csallóközi Magyar, mind fellyebb emlitem, a' Székellyel együtt, meg húzza a' szót, kivált a' szónak végét. Igaz, hogy ez átoltjában egyik különössége a' magyar nyelvnek: valamint az is, hogy különben is hosszú syllabáit szereti szaporítani. Ezt némelly szép Íróink, már régóta észre vették; 's a' mennyire lehetett, rajta segíteni törekedtek. Nem is ok nélkül. Mert tagadhatatlan, hogy a' szavak lévén a' gondolatok, isméretek, ideák' köntösei és formái; nem kevésse akadályoztatják az isméretek, és gondolatok sebes közlését, a' hosszú szavak, és a' hoszasan 's vonztatva nyújtott beszédek. Innen, nem ok nélkül a' Nagy Herder, a' Frantzia Nemzetnek olly ügyes, leleményes voltát, egyikből abból következteti, hogy nyelvét könnyűvé tette, és abból a' teketóriának sok ügyetlenségeit jókor ki takarította, — mivel sokat beszéll, mindenféle dologról beszéll,

mindenről meghatározva, tisztán, hangóssan, tsinossan igyekezik beszélni, — mivel azon nemzetbeli Emberek könnyebben 's nyájossabban öszve elegyednek egymással, egyik a' másik Ideáit által venni nem tartja alatsónságnak; melly által hamarább és többszörössen keringenek a' gondolatok, és egyik rendbeli Ember sem maradhat barbarusnak. Lásd neue Deutsche Monatsschrift. herausgegeben von Friedrich Gentz. 1795. II. Band. pag. 57—64. — De más felől azt sem lehet tagadni, hogy valamelly nemzetnek erköltsbélyegeit, természeti minőségeit, nem kevésbé meglehet esmerni annak nyelvéről, hosszabb vagy rövidebb szavairól. A' Török, a' Spanyol p. o. szintűgy sok hosszú szavakkal él, mint a' Magyar: de sokban is hasonló ehhez; noha az ilyen hasonlatosság találgatásból, másfelől könnyen kikopik az Ember; mert p. o. igaz, hogy a' Magyar rátartó, eleinek érdemein, nemzetsége régiségén sokat építő, és Vallásos, mint a' Spanyol; de más felől, hőkezű, barátságos, nyíltszívű, nem titkolódzó, mint a' Francia, szabadságát, hazáját, Polgári alkotmányát szerető, és nemes érzésű, mint az Angol 's a' t. *)

(Folytatása e' Töredékeknek következik).

4.

A' Nemzeti Nyelv' Előmozdításáról.

A' nyelvnek eggyerányossága lelkesíti a' Nemzeteket, a' szíveket öszve kaptsolja, a' Hazának

*) Hazánk' más Tudósaitól is óhajtanánk hasonló Értekezéseket.

boldogságát eszközli, az Ország alkotmányát erősebb lábra állítja, a' sokféle nyelveknek zavarodása ellenben, nemzet gyűlölest, visszavonást, üldözést, meghasonlást okozván, gyengíti, rongálja azon Védbástyát, mellynek oltalma alatt tenyészedik, virágozik és nevededik a' honyi boldogság. A' Latán nyelv mellett maradván (melly egyébberánt is a' kimíveltségnek olly fő polczán vagyon, mellynél felsőbbre mi nem emelhetjük*). elme tehetségeinket más nemzetekkel meg nem esmértethetjük, ekképen valóságos igazi becsünk, mellyet a' többi Nemzetek között szereznünk és fenntartanunk kell, 's melly nemzeti lételünket valóságosítja, mindég csorbát fog szenvedni. Ugyan is ha idegen nyelven kényszerítettünk gondolkodni, írni szólni és beszélni, sokkal későbbben, fejlődhetnek ki elme- tehetségeink, és azon időt, mellyben magunkat idegen nyelvhez és gondolkozáshoz szoktatjuk, a' nyelvünkre nézve elvesztvén, az életidőkor rövidege miatt hátra maradunk, 's más magok nyelvöken gondolkodó, író, szólló és beszélő Nemzetekkel a' Tudományoknak nagy róna mezején versent nem futhatunk. Hogy tehát az igazi tárgyat elérhessük, nyelvünket szükséges közönségesé tennünk, közönségesé pedig nem tehetjük, ha csak az Országos állapotok elintézéseik körül fennforgó ügyeskedésekbe avatván azt, elkerülhetetlenné is egyszer'smind nem

*) Hogy mi nem emelhetjük, annyi igaz, mivel minálunk 's az egész földön holt nyelv, 's így életet nem lehellhetünk belé 's nem vihetjük nagyobb tökéletességre; de még az újabb időnek gondolatait se magyarázhatjuk ki általa, 's megakadunk minden lépten nyomon, ha classice akarunk latánul írni: azért legjobb nem tenni többé tsúf erőszakot ezen úgy is annyira ditsért nyelven, hanem kivenni őtet a' közönséges elethől 's mint holtat csak a' valóságos tudós emberek által tiszteletben tartani.

teszszük. Nem áruljuk el evvel, mint némelly ön-
nön hasznokat kereső gyávák balgatagúl vélik,
a' szentségeknek titkaikat, mellyek egyéb ma-
gok nyelvöken szóló nemzeteknél is hasonló mér-
tékben taláttatnak, boldogságokban mindazonál-
tal édes anyai nyelvök mellett semmi rövidséget
nem tapasztalnak. — Erre minékünk nem csak a'
mai pallérozott nemzetek, a' kik minelőtte ki-
csinosodásnak indulnának, szinte a' Latán nyelv-
nek rabjaik voltak, 's hasonló vázokkal küszköd-
niek kénytelenítették, — hanem a' régi időben
ama nagy hirű hangú Romaiak is, kiket mivek-
ben, munkáikban, 's még köveikben is, mint va-
lami szent ereklőkben tisztelünk, követésre, méltó
például szolgálhatnak. Ezek hatalmoknak 's di-
csőségöknek terjesztésekre nem csak a' fegyvert,
hanem nyelvöknek szükségese tevését is eszközül
vették, 's nyelvöket, mint a' nemzetiségnak leg-
főbb megesmértető billegét, minden úton módon
közönségesé tenni törekedtenek, és mint Valerius
Maximus *) Történet írójok bizonyítja; nyelvöket
el annyira szükségese tették, hogy még a' Görö-
gök is nem csak Rómában, hanem magában Gö-
rög országban, és Asiában is vélek egyedül La-
tán nyelven beszélhettek, ezt pedig azért csele-
kedték, hogy a' Latán nyelvnek becsülete, min-
den nemzetiségeknél tiszteletre méltóbban széllyel
terjeszkedhessen. — Már nyelvöknek zsenge korá-

*) Libr. 2. Cap. 2. §. 2. Magistratus vero prisci quantopere suam, populique Romani Majestatem retinentes se gesserint, hinc cognosci potest; quod inter cetera obtinendae gravitatis indicia, illud quoque magna cum perseverantia custodiebant, ne Graecis unquam nisi latine responsa darent. Quin etiam ipsa linguae volubilitate, qua plurimum valent, excussa, per interpretem loqui cogebant, non in urbe tantum nostra, sed etiam in Graecia, et Asia: quo scilicet Latinae vocis honos, per omnes gentes venerabilior diffunderetur,

ban a' 12 Táblás Törvényeket ön nyelvökre fordítván 's irván, megmutatták hogy ha mihez az ember soha nem tud, abban soha elő sem is halad. — Az ékesen szóllásnak nagy mestere Cicero *) azt mondja hogy ő nékie az, mivel Syracusa Városában a' Görögökkel görögül beszélt, véte-
kül tulajdonított. — Svetonius **) pedig azt írja, hogy Claudius Császár egy fő fő Görög embert, a' bírák száma közül azért törült ki, és a' Római Polgárság jussától azért fosztott meg, mivel a' Latán nyelvet nem tudta, sőt nyelvöknök dicsősége eránt való buzgólkodásokban annyira mentek hogy a' Latán nyelven való beszélhetés szabadságát, mint Livius ***) említi a' külső Nemzeteknek kegyelem gyanánt osztogatták, és így Augustinuskint ****) azon voltak hogy a' meghódolt népeket nem csak jármok, hanem nyelvök alá is szorítsák. — De az újabb időben is, az anya nyelv ügye, minden nemzeteknél ösztönül szolgált a' nemzetiségnek fenntartására, a' mesterségeknek gyarapításokra, és a' nemzeti csinosodás elérésére. Kér tehát és int Titeket is, édes Hazánk Védangyala, Vitéz Magyarok! hogy ezen nyelvet, melly őseitektől reátok maradott legfőbb kincsetek, — melly által ők a' Dicsőségnek kárpitain

*) In Verrem Orat. 4 ta Cap. 66. Enim vero, ait, indignum facinus esse, quod ego in Senatu Graeco verba fecissem, quod quidem apud Graecos Graecè locutus essem, id ferri nullo modo posse.

**) Claud. Cap. 16. Splendidum Virum, Graeciaeque provinciae principem, verum latini Sermonis ignarum, non modo Albo Judicium erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.

***)) Libr. 40. Cap. 43. Cumanis eo anno petentibus permis- sum, ut publice latine loquerentur, et praeconibus latine vendendi jus esset.

****)) Libr. 19. de Civitate Dei Cap. 7. Opera data est ut imperiosa Civitas non solum jugum, verum et linguam suam domitis gentibus per speciem societatis imponeret.

túl hatván nektek paradicsomot szereztek, 's ennek hantjait vérökkel áztatván benneteket örökségébe iktattak, ápolgassátok, 's az előttetek örök tiszteletbe maradandó annyi Hősöknek nyelvöket, melly nemzetiségteknek egyébberránt is egyebektől külön választó legtsalhatatlanabb billege, mind magános mind közönséges dolgaitokban szükségese tévén kihalni ne hagyjátok.

Sztrokay Antal.

5.

Gróf Sztáray Mihálynak tiszti igyekezete, és a' Nemességnek kész ajánlása Hora támadásának le-tsendesítésére.

A' Birodalmi Kormányozás minden ágainak fogyatkozásában villám belátása, és a' fő-tökéltességnék el-érésére kisz-tető vágyása II. Jósef Császárnak mindenben igazítást, következésképpen változtatást kívánt. — Sokan voltak azért természet szerint a' kik előbbi sorsoknak változását tehetségekhez képest gátolni, igyekeztek — többek, kik a' legjelessebb vég tárgyakat, sőt már azokra tzelozó intézeteket is (finem et media) balra magyarázni, és így a' tellyes bizodalommal lévő jobbágyoknak szívét, töle el idegeníteni, tudatlanságból e', vagy gonosz szándék-ból? mérészlették.

Illyen bal magyarázásnak — talán nem másnak vad szüleménye volt HORÁNAK, erdélyi Oláhnak 1784. Esztendőben történt támadása — irtóztató dühösséggel el-árádott gyilkolása, és égetése és pusztítása, de mellyben egyedül tsak a'

miveltség leg alsóbb léptsőjén el-maradott, 's hátra hagyatott Népség, az Oláh nemzet allya, és nem egyebek részesültek — ez az Undok történet mondom, mellyel a' fel világosodott XVIII. Száznak valóságos szégyenire, egy bölcs kormány alatt, leg édessebb csendességben élő és keresztény Birodalomban, az ártatlan emberiség vadon, — de könyörületlen — martzangoltattott.

A' Népség sorsa, és azon módok mellyek által leg-sikeresebben lehet rajta könnyebíteni, sőt minden ember vóltát átaljában boldogabb karban helyheztetni, Josefnek nem annyira úgy, mint polgári nagy Fejedelemnek, hanem inkább mint jótévő világi Bölcsnek tulajdon szent tzelja vólt: vétkezne azért méltán, ki az Oláh jobbhágyokat, mellyek kiváltképen akkori állapotokra nézve, a' Nagy Fejedelem figyelmét és gondosságát magokra vonták, az emberiségre minden választás nélkül ki-terjesztett II. Jósef nagy lelkű tzellyában nem foglalná, hanem azokat abból ki reskesztetteknek képzelné; mert valóban atyai kegyességét vélek-is nyilván éresztette, midőn panaszaiknak el-intézését, sorsoknak enyhítését a' jövő időknek boldogságát, mint egyéb alatta valóinak nékiek is meg ígérte. De fájdalom a' valódi emberiség — a' jó és szent Szándék, a' gonosztól, gonoszúl elmagyaráztatott: és a' köteles Háladoságnak dija — a' jobbhágyi alázatosság — és a' Fejedelmi Szentséghez illő magasztalás helyett vad embertelenséggel viszonztatott. Mert Horának dühös lelke, hogy kárhozatos tettének eszközlésére több társakat szerezhessen, — hogy egész nemzetét fel-ingerezhesse, lázzithassa — ellenben pedig a' Haza tsendességére törekedő, és haramiaságának zabolázására fel-keelő, jó Hazafiakat el-ijeszthessen, Nemzetének fejedelmi ké-

gyességből ígért pártfogást balra magyarázván, szentséges fejedelmének Nevét — Szándékát — s Akaratját fertelmes tetteire ruházni, nemzetének tulajdon hitelensége szerint nem iszonyodott, és a' legszentebb tzéllal, Jobbágyainak közönseges bóldogulására törekedő Fejedelmet, hazug áru-lással meggyűlöltetni.

A' véletlenül ki-ütött, 's egyszerre három Vármegyékben el-hatalmazott támadás — Erdély-nek a' Fő-Birodalmi széktől távol léte — a' jó Fejedelemnek bóldogító szándékában majd tsak nem hitelenségig meg-tsalattatása, és ebből eredett álmelkedés — a' Kormány - Székeknek és Polgári Tiszt-viselőknék külömb és külömb uj intézetek-vel lött el-foglalások — de kivált a' Katonai kar-nak Ország szerint rendelt Földmérés re, és Né p s z á m o l á s r a (Dimensio et Conscriptio) vólt fordítása és el-oszlása, valóságos okai va-lának, hogy a' veszedelemben forgott szerentsét-leneknek kívánságok szerint a' szükséges segede-lem azonnal nem nyujtathatott — őrizet, — bá-torság, — meg mentés nem szereztethetett. Mely-re neve a' Segedelemnek későre halladása, Ju-risdiktiók iránt némelly bal Subsumptiokra mel-tóképpen okot nem is adhatott, és Horának ha-zug állítását, semmikép sem támaszthatta: a' mil-lyen vélekedések ha fenforgottak is, azokat a' nagy veszedelem rémítéséből eredetteknek vélhet-tyük, melly körülállásokban tudniillik a' kön-nyűhitelnek minnyáján áldozunk, tanátsosabbnak tartván többet, mint kevesebbet hinnünk, és a' veszedelmet inkább nagyobbbnak önnön vóltánál, hogy sem tsekélyebnek, képzelünk.

Tárgyamnak nem pusztán Historiai is-méretére, de egyszersmind Criticai itélettel léendő meg-bíralására szükséges volt a' veszed-elemnek távolról eredett, és mélyen el-rejtett kút

forrását fel-fedeznem — szükséges lenne, már annak szörnyűségét is elő-adnom: azomban bár több hiteles irományok — történeti le-írások, — tisztí tudósítások, — 's kormányzések Levelezései kezemnél légyenek, nyomtatás által pediglen azon 1784. Esztendőben külső Országban nemet nyelvén nyoltzad rébten ki adott könyvetskénél egyéb közre nem bocsájtatott — értékezesémnek mostan ki szabott határai attól tiltanak. Itt elég légyen említenem: hogy Hora támadása valóban Paraszti háborúság volt — hogy tzellya a' Nemesség és földes Uri hatalom tapodása, 's ki-írtása: sőt nem tsak tzellya, de valósággal el is követett gonosz-tette, ki töle fel-dúlt 52 helységben lakott Nemes Familiákat minden Nemzetiségekkel, és ártatlan magzattyáikkal, egyiknek sem kegyelmezvén átaljában a' leg-irtoztatóbb és leg undokabb halál nemével ki-végeztette. — Hogy Pártütése az egész Oláh nemzetben sebessen el-áradott, és három Vármegyének bekével gyönyörködött telekei lángban borítatván, egyszerre gözölgöttek és hamuvá emésztettvén, holt némülésbe borítottak, — hogy seregét a' tábori rend szerint alkalmaztatta, és úgy azokat viadalra is ki-szállította — hogy az öszve hordott vas, és réz-szerszámokból a' hegyek Üregeiben felállított hámorokban fegyvereket készítetett, 's agyúkat öntetett — az el-ragadott aranyból 's ezüstből pedig pénzt is veretett illy értelmű Oláh felírással: *Rex Daciae Hora 1784. Hora iszik és nyugoszik: a' világ ezt sirattya és fizeti* — hogy végre már a' Kormányzésekkel, a' Vármegyékkel levelezni, és azokat vad kívánságának elő adassa mellett Frigy kötésre is ki-szóllítani, inteni, 's fenyegetni bátorkodott, a' mint ezen vakmerőségét tagadhatatlannul bizonyítták töle írásban foglalt tzikelyek,

mellyeket Kristori Gyurke — Mún Abrúgyán — Jován és Revák Abrúgyán Petrúly követei által, Hunnyad Vármegyei Fő-Ispánnak és Tisztviselőknak ezen ki-fejezésekkel által is küldött.

1-ör Hogy a' Nemes Vármegye minden Possessorával egyetemben Oláh vallásra 's oláh kereszt alá esküdjék minden magzatival együtt.

2-or Hogy a' Nemesség többé ne légyen hanem ki hol kaphat Királyi szolgálatot, abból élyen.

3-or Hogy a' Nemes Possessorok a' Nemes Jozságokból Lábaikat vég-képpen ki-vigyék.

4-szer Hogy szintén olyan Adót fizetők legyennek valamint a' többi Contribuens népek.

5-ször Hogy a' Nemesi Földek a' köznépek között a' következő Oláh Császárnak Parancsolattya szerint fel-osztassanak.

6-szor Ha ezekre Nagyságod, és a' Tekéntetes Tábla a' Nemes Possessorátussokkal együtt reá állanak, úgy békességet ígérünk: a' melly békességre Jegyül mind a' Várra, mind a' Varosok végére 's más helyekre fehér zászlót mentől hosszabb rudokra emelni, fel-állítani kívánunk. Sig. Abrúd Bánya 1-a Decembris 1784. Hora Kapitány m. p.

Illy fergeteg, illyen veszedelem gyötrötte nem csak Erdélynek nagyobb részét, de Magyar Hazánknak, Krassó, Árad, Bihar, Szathmár szomszéd Vármegyeit is, midőn Szaboles Vármegyeinek Bölts, és mind tudományi, mind Hazafui érdemeitől sött egyéb jelességeitől isméretes ditső Fő-Ispánnya Nagy Mihályi Gróf Sztaray Mihály a' szomszéd szörnyetegre figyelmét fordítván, tisztí kötelessége szerint, a' legfelső Kormányzatot iránta nem csak nyomban tudósította, és a' veszedelem valóságát be-bizonyította, de egyszer'smind annak le-tsendesítésére, és távoztatására,

alkalmatos — szükséges és — Törvényes módokat, Kormánya alatt lévő Nemes-séggel együtt készen ajánlott.

Íme a' Levelei, ezek a' hiteles tanúbizony-ságok, mellyekben Sztaray kegyes Királyának kész szolgálattját önként ajánlván, jobbhágyi hív-ségét világossan bízonyította, — íme ezen örö-kös emlékek, mellyek Sztarainak ereiben forrón buzgó Hazafiúságot, Nemzetünk fentartására, és a' készült veszedelemtől léendő megmentésre tö-rekedő szorgalmait, — az eő tisztá Nemes indú-lattját, — Nemzetünk fogytaig örök fényben ra-gyogtattják.

Első levelét küldé a' Fő Ispány Kassáról 1-ső Decemb. 1784. Bétsben a' F. M. Magyar Cancel-lárhoz deák nyelven, mellyet eredetiképen na-gyobb hitelessége végett kívántam közleni:

„Excellentissime etc. Funestam Tragediae Transylvanicae Historiam ad Exc. V. de tempore in tempus perferri nullus ambigo — mihi legiti-me id est, a parte sive Jurisdictionum vicinarum sive Exc. R. L. C. Hungarici nihil adhuc sive nunciatum sive comissum exstitit. — Quid tamen Particulares Relationes explorati ferant ad Nos, ex advoluta nonnullarum Correspondentiarum Co-pia insipienti patecet. Quas ego Exc. V. si per-spectae jam forent, pro superabundanti, sin mi-nus pro statu notitiae qualem ista praestare pos-sunt, motivo Zeli et Officii ductus obsequen-tissime submittendas esse arbitrabar.

Impius forem in Principem, cui quidquid sum in acceptis refero ; injurius in Patriam si Exc. V. Universalem animorum consternationem — — ob metum excidii et nullas in collimitaneis Co-mitatibus Dispositiones — Statusque militaris stupentis et ista gelido oculo intuentis, pro Pat-riae tamen interna et externa tranquillitate sarte,

tecteque tuenda per Regnum soluti, et excubare debentis, spectata inactione enatam, non patefacere. — — Tristia sunt haec in medio pacis spectacula! Utinam Pestis haec Popularis, sanas etiam Reipublicae Partes non corripiat! profecto nisi sua Magistratibus et Dominis Tarrestribus qua primi Fori Instantiis reddatur Authoritas et restituatur Veneratio — nisi antequam Jurisdictiones quae Transilvaniae collimitaneae sunt, et Comitatus vicini inundentur hac Peste, eidem occurratur efficaciter, sero erit tanto malo medicinam parare cum jam immedicabile erit. — — Quae dum in argumentum obsequii, quo Exc. V. clientelae devotus sum deferrem, et pro Officii quod gero exigentia significare sustinerem, profunda in veneratione persevero.

A' melly veszedelemre tsak figyelmetessé tévé első levelében a' F. M. Magyar Cancellárt, a' másodikban már annak szörnyűségét vóltaképpen eleibe terjeszti, és mennél előbb szerzendő letsillapítására, 's elóltására nem tsak alkalmatos módokat javasol, hanem egyszer'smind önnön védelmére Törvényes felkelést (Particularis Insurrectio) a' Nemességnek Felséges Fejedelmétől megengedtettni kér, és esedez, a' Levelnek rende imígy vagyon:

Excellentissime! etc. — Efferata Walachorum multitudo Comitatum Zarandiensem Hunnyadiensem, et Albensem impune vixque possibili immanitate faede vastans, posteaquam Comitatus etiam Aradiensis partem unam pari crudelitate percursasset, post incinerata 52. Oppida et Villas, — exterminatas tot nobiles familias — fusum innocentem Sangvinem — dirreptas fidelium Majestatis Regiae subditorum fortunas — Litteralia Documenta factum familiarum Juraque concernentia, Studiosa ac in Systema redacta Methodo crudeli-

ter flammis injecisset — finesque Comitatum Szathmar et Bihar infestare orsa, instar rapidi torrentis de jugis Transilvaniae delabitur, ac eundo mirum in modum aucta, jam ad peculium Regium Nagy-Banyense sine diripiendi thesauri et scopo occupandae Munitionis, impetum facere velle ex correspondentiali Littera Inc. Cottus de Zathmár ddo 22. Nov. a. c. ex Generali Congregatione N. Karolini celebrata, abindeque vicinis Comitatus scripta uberius intellectura est Exc. V. Videbit ex eadem barbarae huius multitudinis alam unam ex 8000 hominibus constantem e Comitatu Zarándiensi (ubi quod populentur superest jam nihil) in vicinum Comitatum Bihariensem impetum meditari; videbit ex alia relatione, quod 8000 Zalathnam versus, 8000 Albam Carolinam, 8000 Százsebessinum tendant. Cum autem ex novissima relatione Ord. V. Comitis C. mediocris Szolnok Michaëlis Katona sub ddo 29. Novemb. a. c. emanata clarum fiat Plebem tumultuantem inter ipsos crudelitatis Actus in eo tamen sollicita esse attentione ut omne genus feramentorum et ipsum etiam aes campanum colligatur in unum, id autem notorium sit, quod inter contribuentes Transilvanicos, populumque Valachicum quamplurimi Zingari, mechanicarum artium utcunque gnari, potissimum et eminentius quam alibi fabrilem exerceant — Fusoriam non tractant tantum sed etiam profiteantur, agendum esset ut mature idque ante hyemis ingressum (quo tempore talibus vacare possent) istae praevertantur idque eo magis quod non vano rumore innotuerit nobis conquisita isthaec materialia in convalles alpium deferri et ibidem probabiliter arma parari. Eadem omnino praecautione utendum esse arbitrarer circa Pulveris Pirei, Silicum, et nitri distractionem, quod prouti in Comitatu de Zabolch directioni
meae

meae clementer concredito factum est, utique alibi etiam ordinatum exstitisse supponi debet. Quid si Plebs haec Successibus tumida Marmatiam fere omnem e Valachis constantem subingressa fuerit? ibi Plebe sibi associata pro sua Immanitate Salis Fodinas convellat? praeter inaestimabile damnum, quod aerario Regio inferetur, novum Calamitatis genus causabit, per omnes Regni partes aequa ratione sentiendum; salis nempe defectum, qua quidem Inedia vix major dari potest! quod confieri posse eo est magis probabile siquidem operarii ejates de foece Valachorum essent collecti Hominum species et armis egregie instructa eaque tractare gnara, etiamsi pro tempore tantum productivas Salis operationes suis excessibus sisteret, jam sat mali causaret. Certe etiamsi a finibus Comitatum Szatmár, Szabolcs, Maramaros et Bihar, quod arceatur Barbara haec multitudo, ineunte vere aucta redibit fortior et magis instructa. Mea sententia ex motivo Magnitudinis Periculi et tristi consequentiarum prospectu universae vires Regni ad averuncandum hoc malum adhiberi deberent. Totus Tibisci Tractus, Depositoria in Szigeth, Bástyaháza, Tisza-Ujlak sollicitè custodienda essent, tum ideo: ne sanae adhuc Reipublicae partes lue hac contagiosa inficiantur, tum ideo ne aerario Regio inexpectatum inferatur damnum, cum ideo denique; ne nobis pro concitanda Plebe nostra secundo, Tibisco adveniant, emisarii Valachi, qui sub specie Rationum aliud ha beant officium et destinationem aliam. Vicinia Galliciae et Bukovinae novum est augmentandi metus et sollicitudinis publicae objectum. — Ex Punctis porro per tumultuantes Claudiopolim missis, alibique per eosdem Statibus M. Principatus Transilvaniae in forma alicuius Tractatus et Pacificationis communicatis tota et

omnis fere Gentis destinatio jam atrocibus factis potissimum Nobilitatem eiusque uniuersale excidium pro objecto habentis sat superque testata nunc in apertam posita est lucem. Tot expilata insignia Oppida, incineratae Possessiones, omnis aetas et sexus, pretiosus Nobilitatis Sangvis — innocenter, diraque crudelitate per colluiem hominum fusus; Dispositiones in tanto Reipublicae periculo satis lente factae hucdum, — in quantam conijciant totum regnum isthoc trepidationem, nullus est, qui non videat, et sensu Humanae Commiserationis ad lacrymas usque non moveatur. Quid quod si e planitie nostra propulsata (quod ex nullis ad hoc tempus factis Dispositionibus militaribus vix est sperabile) Plebs haec successibus inflata hyeme ad Regna nostra determinatrices alpes se receperit? ubi conualles et demissiora Juga, incredibilis Pastorum multitudo perpetuas fixit sedes, et cum innumerabilibus ibi delitescit pecudum armentis, inde commeatus pro novo exercitu educetur! ubi in tranquillo et extra ictum positi Planum futurarum operationum Destinationumque elaborabunt, et in eadem Officina supremum fidelis Nobilitatis exterminium determinatum iri certum est; taliterque associatione in circumvicina Gallicia et Bukovina existentium Ruthenorum aucta multitudo, cum veris initio fatalem frontem suam in justam aciem ordinata explicabit, et tot jam sceleribus scelera cumulando iterum impune ibit laxatis habenis Regnum Hungariae inundando, ultimamque Immunitatis suae nostrisque calamitatibus manum imponet?

Tot providae Majorum nostrorum Constitutiones, Legesque signanter art. 20: 1622. annis 1625. art. 12-o et 1715. art. 7-o confirmatus manifesto sunt argumento eosdem, nobiles quoscunque sub poena Notae Infidelitatis a' qui-

buscunque motibus, Tumultibus aut Factionibus
ciendis prohibuisse, taliterque Publicae Securi-
tati sincere providere voluisse, quin ipso dicta-
mine supra citatorum articulorum natura poenae
in iisdem contra Factiosos sancitae sat superque
demonstrare potest in quanta habuerint execratio-
ne antenati nostri hanc Delicti publici speciem.

Cur ergo ad mentem articulorum 65: 1609.
8-vi item 1715. ac palmaris nullaue saeculorum
et vicissitudinum conversione obliterandi articu-
li 63: 1741. ordinata sive generalis sive pro exi-
gentia modernarum Circumstantiarum particu-
laris ad invicem et mutuum Comitatum Subsidi-
um et Juvamen non ordinaretur Insurrectio?
quis est qui neget nos jam in casu articulis prae-
citatatis descripto versari? extraordinarius inopiniae
Irruptionis Hostilis casus jam emersit, rei perem-
torie evenientis, ordinariam tractandi methodum
et formam propter proximitatem universalis pe-
riculi non admittentis, Casus in nostra est cala-
mitosa moderna Tragaedia! Posset ergo imo de-
beret Palatinus, et isto non existente, Judex Cu-
riae et Primas Regni, Praelatos, Barones Regni,
Comitatus, Liberas Regiasque Civitates intra Re-
gnum convocare, et ex Benigno Indultu Suae Maje-
statis pro casu inopiniae huius necessitatis, In-
surrectionem in sensu § phi 1-mi 8-vi: 1715 or-
dinare, vel in casu, ubi ista necessaria non foret,
aut impediretur, ubi tamen Jure ipso Naturae
cuique Moderamen inculpatae Tutelae praesidium
et defensam tribuit, patiaturs Majestas Sua Sacratiss-
ima: ut sibi mutua adminicula et subsidia admi-
nistrent Comitatus. Non metuat Majestas fidelem
Nobilitatem suam, metuat Plebem nostram, quae
immanis multorum caput Bellua dici potest, apud
quam nec Sensus Honoris ad fidelitatem, nec Cha-

ritas in Patriam, nec pietas erga aras et focos motivum agendorum unquam fuit aut esse potuit; Non supponat Majestas Sacratissima quod pro casu Triumphi Nobilitas modum in puniendo excederet, taliter enim in propria saeviret viscera et se efficacissimo Fortunarum suarum adminiculo privatum iret: oporteret nationis (stimulo Glorïae gubernari asvetae) Discretioni aliquid tribuere; eadem enim est hodie etiam Hungaris Fides in Principem et Patriam, quae fuit anno 1741, illa quippe tempestate, qua hostium multitudine urgebatur immortalis reminiscentiæ Domina Rex nostra Maria Theresia; namque vetus hoc Gentis Ingenium est, ut extra urgentem Belli necessitatem sibi vivat per artes aeconomicas, vitasque varias dispalata, ad occasionem dum evocatur et Fiducia in eandem ponitur, Glorïae ex naturali sensu, et educationis Instituto cupida, Fidei datae tenax et religiosa observatrix; insuper Fatigiis armisque asveta rem fideliter et mascule agit, ac profecto parem quin magis magisque fidelem et efficacem Principi navat operam, quam miles mercenarius; quod apposite observavit Sanctus Stephanus Rex Apostolicus dum Libro 1-mo C. 4-to Decretorum dicit: quod Nobiles Hungari Regi militent non serviant.

Jam nihil habeo reliquum, atque ut ex officio, quod gero Supremi Comitum, enixissimis orem Excellentiam Vestram precibus: velit in condignam attentionem summa imminentis toti Regno periculi magnitudine et realitate Officium Patris pro more suo agere, medelam tanto malo haud differre, ne sero sit; et ante Plebis nostrae rapacitati furoribusque exponamur, quam adsint praesidia.

Hic continuo Excelsi Consilii Regii Dispositiones operimur; sed in sequelam Art. 102.

1723. huc adusque nullos Salutem Reipublicae respicientes ordines fecit apud nos; facturum utique ubi e re praesentis periculi fore arbitrabitur. — Omnia haec Excellentiae Vestrae praecipuo felicitatis publicae Statori pro munere meo, qua provinciae ejus vicinia fatali hac tempestate jam jam obruitur Supremus Comes, ita prout ad me relata sunt, humillime detego; non ideo, ac si rerum internarum Statum Excellentiae etiam vestrae ignotum esse censerem; sed ut metus trepidatioque omnium harum partium, praecipuae vero Nobilitatis itidem inotescat, quae dum pro aris et focis suis arma capere cum assensu Justissimi Principis parata est, per hoc ipsum intemeratae suae erga Principem Fidelitatis Testimonium praebere serae etiam Posteritati anhelat.

Inter alias Calamitates addit modernis cumulum; quod nos non obstante Art. 8-vi 1715. provisione, virtute cujus stabilis Contributio pro continuo milite intertenendo per Regnum ordinata exstitit, etiam tum, dum foris litui silent, ne Domesticam quidem habeamus Securitatem. Verum exigit hoc salus nostra, exigit Salus Principis cum Salute Reipublicae indissolubili nexu concatenata, exigit denique ipsa Gentis Hungariae Majestas et existimatio, ut Nationes* exterae aemulam in nobis et parendi contentionem et in tuenda Reipublicae interna Securitatem Fortitudinem suspiciant!! — — — Queis omnium cum Veneratione emorior. Cassoviae 10-a X-hrls 1784. Excellentiae Vestrae Humillimus Servus Comes Michaël Sztáray Sup. Comes. m. p.

Adjon a' Mindenható Ditső Fejedelminknek több illy gyors és hiv Tisztviselőket! — Jeles Törvényeinknek 's Nemesi Szabadságunknak sok illyen pártfogókat! — édes Hazánknek olyan fi-gyelmetes őrállókat, oszlopokat, nagy Hazafi-

kat — kiknek böles tanátsa és vezérlése által Magyar Nemzetünk Egyes Királyaink Véd-szárnyai alatt virágozva előökösödjön!

J**.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - e s m e r t e t é s.

Új Esztendei Üdvözlés képzelményből kívánnya Aradon 26-dik
Decemberben 1820. Peretsenyi Nagy László 4 lap in folio.

A' jelenvaló elmeszülemény nem könyv ugyan, de különössége miatt megismertetést még is érdemel. Áll 40 Epigramákból, 's egy Rege formából, Elegiakumban mellynek foglalatja ez: I-o Az Udvaroknál, II. Hertzegeknél, III. Mag-násoknál, IV. Grófoknál, V. Bároknál, VI. Neme-seknél, VII. Fő Hellyeknél, VIII. Fő-Ispánnál, IX. Al-Ispánnál, X. Birtokosoknál, XI. Plebani-án, XII. Város Birónál, XIII. Falusiaknál, XIV. A' Kortsmárosnál XV. Utazóknál, XVI. Dolgozóknál, XVII. Házosoknál, XVIII. Tudósoknál, XIX. Böltseknél, XX. Deákoknál, XXI. Hajósoknál, XXII. Mólnárnál, XXIII. Vadászoknál, XXIV. Zengésznél, XXV. Bálósnál, XXVI. A' Jó Barátnál, XXVII. Zsugorinál, XXVIII. Fényüzönél, XXIX. Recen-sensnél, XXX. Újság-Írónál, XXXI. Privát-Leve-lezőnél, XXXII. Borbélynál, XXXIII. Ház-Látó-gatóknál, XXXIV. Ügyésznél, XXXV. Tiszteknél, XXXVI. Pazárlónál, XXXVII. Gazdag-Fősvénynél, XXXVIII. Öregeknél. XXXIX. Az Ifiaknál, XL. A' Furtsáknál, XLI. A' Tsatskáknál Regében.

A' gondolat eredeti 's furtsa. A' jó hazafinak a' ki több deák és magyar munkáji által esmere-

tesé tette magát, tüze, buzgósága, szorgalma, valószínűságot érdemel. Karaktereinek egy igen szép vonása nagyon, az: hogy barátinak tanácsát szívesen fogadja el, tulajdon akaratját másnak sinór mértékkül soha se szabja eleibe, másnak érdemét irigység nélkül megismeri 's hátra tétetését soha se veszi rossz néven, hanem egy arányos szívvel és lélekkel munkálódik a Magyar Literaturának terjesztésében, 's a köz jónak előmozdításában: 's előttünk a jó szív a lelkes hazafijúság, a szíves igyekezet mindenkor és mindenben sokkal betesebb a nagy észnél — szív nélkül. Ha munkái mind azt el nem érték is, a mire Nemes szíve fáradhatatlanul igyekezett; az nem az ő hibája, hanem a környülállásoké, melyek olly irányt nem adtak neki, a millyent lelkének rugó ereji érdemlettek volna: 's igaz felőle is a Poétának mondása: „Quem si non tenuit; magnis tamen excidit ausis.

Thaisz András.

B. Külföldi Literatura.

- 1) Altal-nézése a legújabb Olasz Literaturának *).
(1820. August.) -

Az Olaszoknál, a Költői mesterség' eredeti remek mivein kívül, csak nem minden más nemzetek' nagy költőinek munkáit, remek fordításokban lehet olvasni, 's ezek közé tartozik Horátz-

*) Ezen Altal-nézés a legelső a Tud. Gyűjteményben, melly a maga nemében a Külföldi Literatura Szakaszának megfelel 's azért előttünk annál betesebb. Kérjük a szép reménységű ifjú Szerző, hogy a Tud. Gy. számára ezentúl is, szorgalmat san írjon 's mások is serkentetnek az ő szép példájának követésére.

A' Red,

nak eggy új fordítása, Tomaso Gargalló által, ki ama nagy Költőnek minden előtte volt több jeles fordítóit felül múlja hívséggel, szép verseléssel, 's könnyű kitételekkel. Ez az Olasz Horátz Nápolyban jött ki, négy darabban 1820. Az Olaszoknak ama derék folyó-írások, a' Biblioteca italiana, melly ezen szép munkát érdeme szerint méltatja, sok öszve hasonlításokat tesz a' legjobb fordításokkal, 's ezek közül elég légyen próbául e' következő darabocskát felhozni:

Pone me pigris ubi nulla campis,
Arbor aestiva recreatur aura;
Quod latus mundi nebulae, malusque
Jupiter urget:
Pone sub curru nimium propinqui
Solis, in terra domibus negata;
Dulce ridentem Lalagen amabo,
Dulce loquentem. (Hor. L. 1. O. 22).

Gargallo ezen kellemes stróphákat, épen olly híven, 's hasonló szépségű Olasz versekhen adja vissza:

Pommi ne' pigri campi, u' non alligna
Arbor ch' estiva aura ricrei, nell' ime
Piagge del mondo, cui nebbiosa opprime
Aria maligna;
Pommi ove il sol troppo vicin flagella
Gl' ignei corsier', ne tetto unqua si vide:
Jo Lalage amerò, che dolce ride,
Dolce favella.

Lucziánnak minden munkái, még most jelentek meg legelőször Olasz nyelven. (Lausanne 1819—20. 3 darab). A' Fordító Manzi Wilhelm, Reisz Fridriknek Amsterdami kiadása szerint dolgozott. Különöst láttatik állítani, a' Biblioteca italiana, ezen fordítás-

ról való tudósításában, azt mondván: „hogy ma midőn olly felette sok segedelmek vagynak, a' görög Klassikusoknak megértésére, épen nem szükséges igen nagy esméretekkel bírni az ő nyelvekben, arra hogy hiven fordítsunk, 's ezen állításnak gyámolítására azt hozza fel, hogy Cavaliere Monti, Homérnak ama híres fordítója, a' maga tulajdon vallomása szerint, igen kevés görögöt tudott”. Ezen állítást azomba senki sem fogadja el, a' ki tudja, hogy az eredeti munkáknak energiájakat, szépségeiket 's kitételeiket, a' magyarázókból érzeni és érteni, annyiival inkább más nyelvbe vissza adni nem lehet, 's hogy még a' legjobb fordítások által is, azon eredeti tulajdonságok sokat veszíttsenek, a' mit a' fundamentomos Hellenisták, kik Homért eredeti nyelven szokták olvasni, legjobban tudnak.

Maffei András, húsz esztendő s sarjadéka, ama nemes, a' tudományos világba századoktól fogva híres Maffei nek, Gessnert újra lefordította, melly egy a' legjobb fordítások közül, 's mellynek második megjobbított kiadása, Venetziába, 1820. Picottinál jelent meg. — Az ifjú Költő, egy nagy reménységű talentomnak mutatja magát ezen munkába, kiről Olaszország sokat ígérhet magának, az igaz Költői mesterség' ismét felélesztésére. A' Biblioteca italiana, ezen munkának megítélésében, egy interesszáns jegyzést tesz, mellynek igazságáról a' német maradék fog ítélni, de már most is szívelést érdemel. Ez az: „Gesznernek a' természet Költőnek, most jóval több tisztelői vagynak Olasz, mint Német országba, mióta ott minden a' Schiller és Goethe által bevitt, romános iskolának hódul; most ugyan felkell függeszteni, ezen közönséges izlésbeli megegyezés miatt minden ítéletet, mivel ezek az inkább nemzeti Költők talán

hazájokat is jobban esmerték; míg azomba a' maradék, ezen epochának ítéletét helybe hagyná, emlékezetbe hozzuk, hogy Olasz - országban is volt egy olyan epocha, melyben Giambattista Marininek, ragyogó de' rendetlen fantáziája, a' költöket Danténak, és Petrarcának studiumától elidegenítette, 's hogy épen ezen Német-országnak mostani állapotjával, szerencsétlen analogiában lévő idő, volt az az epocha, melyben a' tudományok Olasz - országba a' legnagyobb előmeneteleket tették".

Prof. Franceschini, a' ki több írásai, különösen pedig egy a' törvény-adásról írt értekezése által híres, most egy költeményt adott ki, ezen czím alatt: *La morte di Socrate Venezia 1820.* Picotti Jósefnél, melly ezen hölcsnek tanításait, derék, kellemetes versekben adja elő.

Abate Pier Antonio Serassi, Bergamói fi, Földijének Torquato Tassónak biographja, barátságos fáradozása által, ezen híres Költőnek, több mint 250 még nyomtatatlan, interessáns leveleit gyűjtötte össze, mellyek az ő történeteiről fontos felfedezéseket nyújtanak. A' Kézirat Majlándba, Bernárdoni János Könyvnyomtatónak kezeiben van, 's hihetőképén nem sokára, ezen nagy költői-talentom tisztelőinek, ki is fog nyomtattatni. Ezen levelek között többek, igen magas aesthetikai érdemmel bírnak.

Ama tudós természet vizsgáló Cortesi Jósef, ítélő-széki tanácsos, 's Pármába a' Geológiának Professora, a' Pármai Apenninusokban gyűjtött, igen interessáns geologiai felfedezéseit, kiadta ezen czím alatt: *Saggi geologici degli Stati di Parma e Piacenza, dedicati a S. M. Imperiale Maria Luigi arciduchessa d' Austria, duchessa di Parma etc. Piacenza 1810.* Az ezen munkában leírt felfedezések, a' Geologia' theoriáját ugyan,

semmi új nyereséggel sem gazdagítják, a'vagy csak azért is, mivel egyedül a' területes hegyekre szoríttatnak, ezeknek pedig fekvéseik, 's kövé-változásaik, mindenütt eggy módon formálódtak; de annyival interezzansabbak ezek a' természet históriára, különösen pedig Olasz-ország' formálódására, 's eredeti állapotjára nézve, a' mellyel még eddig keveset gondoltak, holott ezen Ország olly gazdag zsákmányt nyújt a' Naturologoknak, a' mint ezt Gimbart Ur Nápolyba, naponként bizonyítja új felfedezései által.

Cortesi Ur, úgy találta, hogy a' Párma és Piacenza körül fekvő halmok, macska arannyal tarkázott márgából állanak, 's felül fővény területekkel, mész-spáttal, 's kvarzal vagynak befedve, eggyátaljában pedig igen sok tengeri csigahéjjakkal telyesek; a' felemelkedettebb helyeken, elszenesedett mésznél egyebet nem talált, de azt hiszi, hogy egykor itt is csigák éltek, de a' mellyek a' tenger elapadása után az esső 's magasabb folyók által lemosattak, 's az alsóbb környékekben formáltak rétegeket és területeket, nem lévén itt annyira kitéve, a' külső elementomoknak, míg utóljára a' vizek a' föld' tölcseirei által elnyelettetvén, a' földnek mostani formája elő állott. — Ásványokat a' Szerző e' következendőket talált.

1. Eggy és két ajtajú csigákat, mellyek vagy általlátszó spáttal, vagy valami marga nemű substantziával voltak megtöltve, 's mellyeknek a' Szerző, valami 400 nemét számlálja muzeumába. Ezeknek eggy harmadrésze, Olasz-ország' vizeiben, más része pedig csak más ég-hajlatokban találtatott elevenen, eggy része még épen esmeretlen. A' többek között, csupán a' Piacenzai tájékokon, 70 nemei találtattak a' héjjas-állatoknak, mellyek az Apenninusoknak más részeibe, még

nem fedeztettek fel. A' csigák többnyire agyag vagy homok fenékre, familiánként helyhetve találtattak, 's némellyek közöttök $2\frac{1}{2}$ lábnyi hosszúk is voltak, a' mi bizonyítja a' vizeknek nagyságát és mélységét, mellyben éltek és szaporodtak. Castell Arquatonál, eggy kék márga-kő területre talált a' Szerző, melly férgek által, (Litofagi) keresztülkasúl vólt furdalva, mellyek hát a' régi tenger' fenékén, nyugalomban éltek és sokasodtak. Ezen férgeknek mind eddig tíz nemei ismeretesek.

2. Külömbkülömbféle tengeri rákok' ollóit; egész tengeri rákot a' Szerző sohol sem talált.

3. Kővé vált halakat ritkán, mivel azok vagy a' nagyobbak' prédáivá lesznek, vagy pedig puha testek az időnek ellent nem áll, ha tüstént nem következik a' kővéválás, de talált még is 15 jól formált halvesont alkotmányokat, több fogait a' Squalusnak, 's a' rája-halnak is szálkáit.

4. Tizenhárom lábnyi delfin - csont - alkotmányokat, 's kettőt czet - halakéit is, mellyek az ő vélekedése szerint, a' L a c e p è d e által meghatározott, hegyes orrú czet-halak neméhez tartoznak. Eggyikét ezeknek 1809-től fogva, a' Majlandi Muzeum birja.

5. Elefántok' 's Rinocerosok' külömbkülömbféle csontjait, mellyek a' kék márgán felül, 's vereslő főveny területek alatt vagy felett találtattak, 's megmutatja hogy ezek akkor temettettek oda, mikor a' tenger onnan eltávozott.

6. Plánta-ásványokat többnyire mész - területekbe talált, de kova-földel általjárva, 's azt hiszi hogy ennek okát, a' quarzoknak a' fasubstantziával való atyafiságába kell keresni. Más darabok vagy elszenesedve, vagy föld-szurommal vóltak általjárva.

Minerálék között, a' mi tudós és munkás természet-vizsgálónk, talált különösen két nagy gipszmeneteleket, sok mészkristályozatokat, gömbölyű köveket mellyeket a' tartomány' lakosi dinnyéknak neveznek, mivel azokhoz hasonlítanak, 's quarzból és mészből állanak, quarzokat, akhát-köveket, kalczedonokat gömbölyű formába, lemosott gránit és feldspát darabokat, porfirt ritkán, 's végre pallér-köveket, mellyeket a' Szerző a' pallérozásra igen alkalmasoknak talált.

Három helyeken, a' Borgo S. Donnino mellett levő halmokon, körülbelül nyolczvan sósvíz-kutakat találni. Ez a' víz a' tűzön elpárologtatva, gazdagon 's igen jó tengeri-sót ad; 's ez a' sófőzés, már 1145-től fogva feláll. Különös az, hogy a' csekélyebb mélységű kútak, édes vizet adnak, a' honnan a' sóereknek meglehetősen mélységbe kell feküdniük. Mianónál kő-olaj kútak vagynak, mellyek most Pármának és S. Donninónak világosítására használtatnak.

A' munka végén a' Szerző, még néhány útazásait írja le. Az elsőt ezek között Venessába tette, hol már sem a' rendes tengeri ásványokat, sem a' vereslő-főveny 's márga-területeket nem találta, hanem pálakő-rétegeket, mellyeknek lapjai között, sok tengeri füvek 's dendritek' (alghe e fuci marini) elágazásai voltak benyomva; gyakran találkoztak kénes-kövecsek, tűz-kövek, 's végre a' Squalus hal' fogai, mellyek nehezebbek voltak, mintsem hogy a' sebes patakok által elvitethettek volna. — Második útazása volt, a' régi Velleján keresztül Gropallóba; a' Monte Rovinarso és Monte Monia hegyek, az elpusztult város mellett, kimagyarázzák az ezt körülvevő földnek természetét. Szerzőnk itt mészköveket, gránitot, kova-köveket, quarzal erezett diasport, nagy kigyó-kő masszákat, 's hasonló dendriteket talált,

de tenger' vagy föld' lakosainak legkissebb nyomára sem akadt. — Harmadik útjába, 1811-dik eszt. a' Ceno és Serravalle partján, az eddig említett könemeken kívül, egy szörnyű nagy gránit darabot talált a' Szerző, mellyről azt mondja, hogy az a' Vulkánok által vettetett oda, hanem a' Biblioteca italiana emlékezetben hozza, miképen válnak el Grönláundiába 's másutt illy nemű kö-darabok, 's jég-masszákhöz foglalva, leúsznak egész a' forró zónáig. Negyedik útját Borgo Val di Taróba intézte, hol semmi nyomára sem akadt a' hegyekben a' csigáknak, 's csak mész és főveny-köveket talált. A' mész-területek között némelyek, mintegy meggörbülve 's eltörve voltak, a' mit a' mi Szerzőnk, a' gőzők' forrásából igyekszik kimagyarázni, mellyek egy oldalról, a' még puha és vékony mész-területeket össze-nyomták. — Hogy pedig ezeken a' magasságokon, csigákat nem talált, azt onnan gondolja megfejthetni, mert itt a' kristályosodás az Oczeánnak fenekén, olly hirtelen történt, hogy a' tenger-allyi állatoknak nem volt idejek a' szaporodásra, mert különben itt is lehetne márvány csigákat (Marmi lumachelle) találni. Ebből azt is lehetne osztán következtetni, hogy ezen sebes kristályosodás által, a' csigáknak egész nemei, mellyek familiákban éltek, eltemetettek 's e' szerint eltűntek. — A' munkához a' Szerző utazásainak egy ábrósza, 's a' legnevezetesebb talált tárgyaknak rézmetszései vagynak kapcsolva.

A' hires Caval. Valeriano Brera, Cs. K. -Tanácsos, és a' Pádvai Univerzitásnál, a' gyakorló orvosi tudomány' Professora, ki már több derék munkái által, gazdagította az orvosi esmereteket, most ismét egy új munkát adott ki: de' contagi, e delle cura de loro effetti, melynek első része Padvába jelent meg.

Memoria di Giuseppe Bianchi, Professore di Chimica nell' I. e R. Università di Pisa, sul nitrato cristallizzato di Mercurio e di Argento. A' Szerző azt mondja ezen értekezésben, hogy ő az úgy nevezett Diána fájából, csupán annak palaczkba, tulajdon liquidumában, több esztendőki tartása által, külömbkülömbféle formával által láttzósággal, és színnel bíró salétrom sava nyú ezüst kristályokat nyert. —

Majlándba, Giulio Ferrárinál jelent meg: Viaggio pittorico fatto da Ginevra a Milano per la strada del Sempione, traduzione del francese, col testo originale d'contro, arricchita di vedute ed annotazioni sulla parte italiana, opera di Paolo Tumagalli. Ez a' fordítás betűi, papirosa, különösen pedig pompás rézmettézései által jeleli ki magát, mellyek ezen felséges tájak' természeti bájjait, a' leg elevenebben terjesztik, az olvasó' szemei eleibe, egybekötve a' jelen' és múlt' hőseire való sokszori emlékeztetéssel.

Reggióba, a' Modenai Herczegségbe, P. Andrea Draghetto Jesuitától, egy szép correct ki adásu Morál jelent meg, melly az ő vallásosságára való tekintetből a' Hatholicusoknak ajánltatik, noha nem távozik el, az ez előtt harmincz esztendőkkal szokásban vólt felosztása, 's előadása módjától ezen tudománynak.

Petrarca, a' Szerelemnek ama hasonlithatatlan éneklője, énekeinek már több pompás kiadási által dicsőítetett, mellyek között említést érdemel, a' kevéssel ez előtt Pádvába meg jelent, 's Marsand által eszközölt ki adása, delle rime del Petrarca. — Most ismét egy más kiadás jelent meg Livornóba, Didot-nemű betűkkel; textje az 1732 be, Másinál réztáblákkal meg jelent, Cominiana ki adás szerint van.

Florentziába, Piattinál 1820 a' Plutarchus erkölcsi munkáinak 4-dik és 5-dik része, Marcello Adriani által fordítva, el hagyta a' sajtót. Ezen részek sok interresszáns meg-fejtéseket, nyújtanak, arról miként gondolkoztak a' régiek, a' külömbkülömbféle erkölcsi és physical történetekről.

Pellegrini, ügyész, és a' Massai Hercegségbe az első törvényszék' birája, Luccába 1820 ezt adta ki: sulla necessità di proibire le citazioni degl' interpreti e dei decidenti nelle allegazioni e nelle sentenze, Riflessione logiche e legali. Bertininél. —

Bolognába 1820. Giuseppe Lucchesininél jelent meg: del ritrovamento di medaglie consolari e di famiglie fatto a Cadniano nel Bolognese. — Ez a' munka, melly most másodszor jött ki, egygy Kritika, mellyet Prof. Schiassi Fülöp a' Bolognai Universzításban olvasott fel. — Erre következő történet szolgáltatott alkalmatosságot: Cadnionónál, 1815 és 1817-dik esztendőbe, egygy réz urnába, több ezer Római arany medaillonok, 's a' leg tisztább $2\frac{1}{4}$ karatos arany rudak találtattak, de a' mellyeknek nagyobb része, a' munkásoktól el lopatott, 's csak 600 darab jutott a' Földbirtokos kezeibe, mellyek között az Arria, Acilia, Anzia, Cecilia, Carisia, Considia, Cordia, Giulia, Neria, Plauzia, Postumia, Vilia familiákat illető darabok vagynak; minthogy Julius Caesárt illető nem találtatott, azt hiszi a' Szerző, hogy ezek a' Triumvirátus és a' Modenai háború idejében ásattak el. —

Perugia, 1820: Principi della Stampa e suoi progressi in Perugia per tutto il Secolo XV. Tipographia Baduel. Vermiglioli által. A' nyomtatás Művészségnek Perugiába való be vitele 1473, és 1474 közzé tétetődik, hol a' legelső Könyvnyomtató,
egygy

eggy Lorenzo Berot nevű Franczia volt. Az első ott nyomtatott munkák, ezek voltak: Capodilista utazásainak le írása, Sulpiziónak egygy Grammatikája, a' Digesteneknek egygy ki adása, egygy latán könyörgés, Grifone Baglioninak halálára, Francesco Maturanziotól, Dr. Pietro Vermiglióninak, ki 1488-ba Perugiai Professor volt, egygy orvosi munkája.

A' Neumayer által dolgozott német művészekről való tudósításoknak, (gli artisti alemanni. Venezia. Andricolánál) második része, melly a' B betűt foglalja magába, meg jelent, 's különösen meg különbözteti magát, a' végén találtató külömbkülömbféle laistromai által, mellyeknek segedelmével, minden művészeket kik valami mesterségbe ki tettettek, az ő születések' helyét, hol találtatnak az ő műveik, 's kik adták azoknak réznyomásait, a' nevezetes művészek manierját 's izlését követőket, a' külömbkülömbféle tanítókat 's az ő tanítványait, a' nevezetes művészek' portraitját dolgozókat, minden találmányokat, mellyek külömbkülömbféle művészeknek tulajdonítatnak, az Epochát melyben azok éltek, 's a' t. egygy szempillantásba által tekinthetni. —

Az Olaszliteratúrában gyönyörködőknek kedvéért jelentjük, hogy Bécsi Könyváros Volke Ur, (obere Bäckerstrasse Nro 870) ki kevéssel ez előtt, Olasz országban e' végett tett útjában az olasz könyvárosokkal öszve köttetésbe lépett, minden Olasz, sőt még Nápoly-országba ki jött Könyveket is, illendő áron szolgáltat. —

(B. P.)

g. A' Francia National Institutum' utóbbi ülése 's legújabb Jutalomtétellei.

Ez a' maga nemébe eggyetlen egy intézet, mellynek tagjai mind nagy hírű tudósok, a' múlt esztendő' 27-dik Mártziusába, tartotta esztendei ülését. Az akkor felolvastatott értekezések, e' következők voltak:

1. A' tengeri dolgokat illető, mesterségekben és tudományokban tett előmenetelekről, a' béke-kötéstől óta. Dupin által.

2. A' természeti és erkölcsi erőknek, a' bátorságra való befolyásokról, egy orvosi és anecdotás értekezés. Percy által.

3. Palisot de Beauvois' historiai elogiuma. Cuvier által. (Ez a' derék természetvizsgáló, ki különösen az állatok' tudományával foglalatoskodott, szül. 1752. meg holt 1820).

A' Tudományok' Academiája, másodszor választotta 1818-ban, 16-dik Mártziusi közönséges ülésében, mathematicai pályathémául, Fermatnak esmeretes Theoremáját. Mivel a' beküldött értekezések, a' feltételeknek meg nem feleltek, tehát az Académie, vissza vonta ezen feladást, és a' pályabérül kirendelt Summát, ahoz kötötte, melly által a' Hóldtáblákról szóló értekezések, mellyek közzül kettő különösen kielégítő volt, fognak megjutalmaztatni. Az Academia tudniillik, ugyan akkori ülésében, e' következő feladást tette fel pályafírás'tárgyául: *Former par la seule theorie de la pesanteur universelle et en n' empruntant des observations que les élémens arbitraires, des tables du mouvement de la lune, aussi précises que nos meilleures tables actuelles.* Két értekezés mentek be erről, mellyek olly nagy becsűek, hogy az Aca-

demia, mind a' kettőnek 3000 Frankot ítelt jutalmúl. — Eggyiknek szerzője Damoiseau, a' másiknak pedig Carlini és Plana Urak.

Az Academiának eggy valaki bizonyos Summát ajándékozott tőke-pénzül, hogy annak interesse pálya bérre fordíttasson, a' legjobb írásért, melly az Experimentalis Physiologia határ-körébe, minden esztendőbe megjelenik, vagy az Academiának kéziratba bényújtatik. Két ide tartozó írásban, talált az Academia igen nagy tudományos értéket: eggyik ezek közzül a' Serre munkája; sur les lois de l'ostéogénie, másik az Edwardsé, sur l'influence des agens physiques sur les animaux vertébrés. Tárnya mind a' két értekezésnek külömböző, de a' maga nemébe mindegyik igen jeles munka, az Academia tehát azt ítélte, hogy mind a' kettő koronáztasson meg, s e' végre még eggy második pályabér is szereztessen.

Utóbbi ülésébe, 1821-dik és 1822-dik esztendőkre, következő Jutalomtételeket tett, a' Francia National Institutum közönségessé:

Eggy 3000 Frankot érő, arany medaillon ígértetik a' legjobb, akár tiszta akár alkalmaztatott mathesist tárgyazó munkáért vagy emlék írásért, melly két esztendő elfolyta alatt, a' Tudományok' Academiájának, kéziratba bényújtatik, vagy nyomtatásba megjelenik. A' beküldésnek legutolsó terminusa, 1822-nek első Januáriusa, a' pálya-koronázás ugyan azon esztendő Mártziusába fog megtörténni.

Háromszáz Frankot nyer jutalmúl az, a' ki a' legjobb értekezést, vagy emlékirást adja be: „a' Tritonnak vagy vízi-szalamandrának kifejtődzéseiről, által változásainak külömbkülömbféle periodusaiban, a' tojástól fogva a' tökéletes

állatig, 's azon által változásokról, mellyek az állatoknak belsejébe történnek, kiváltképen a' csontnemzés, (Ostéogénie) és az edények elosztása szempontjából tekintve." Ez a' jutalom, hasonlóképen egy medaillonba fog ki fizetödni.

Eggy 450 Frankot érö, arany medaillonnal jutalmaztatik meg, a' legjobb akár az Academia-nak kéziratba benyújtott, akár nyomtatásba megjelent, 's az Experimentalis Physiologiát tárgya-zó munka. A' beküldésnek leg utolsó szabott ideje, 1821-nek első Januariusa, 's Mártiusba történik a' pálya koronázás.

Eggy 500 Frankból álló jutalmat nyer, a' leg jobb munka vagy a' leg fontosabb találmány, a' Mechanica határkörébe. Minden az Academia-nak esmeretébe jutott, a' Földmívelést, mechanikai mesterségeket, és practica vagy speculativa tudományokat illetö becses machina, akárhol taláztatott légyen fel, el nyerheti a' pályabért, ha azt az Academia arra méltónak, találja. A' beküldésnek leg utolsó szabott ideje, hasonlóképen 1821-nek első Januáriusa, de azok a' mellyek ennek el folyta után, jutnának az Academia esmerettségébe, a' következendö esztendei pályabérre, fognak concurrálni.

A' bé vett szokás szerint, a' jövő Mártziusban fogja az Academia, a' maga esztendei ülését tartani, a' mikor egyszersmind a' pálya koronázás is történni fog. A' múlt esztendőbe fel tett nevezetesebb themák, ezek voltak, „Pontosan le írni mind azokat a' változásokat, mellyeken a' gyümölcsök, az első virágjokból való ki fejtödzéstől fogva, egész a' megérésig által mennek.” és „Az agyvelönek hasonló anato-

miáját irni, a' hátgerenczes állatok-
nak mind a' négy Klasszisába." —

(B. P.)

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Észrevétel az Apulejus' Tüköréről tett Tudósításra.

(Lásd az 1820-dik Eszt. Tud. Gyűjt. VIII. Köt.)

Igaz, a' mit a' Tudósító a' 7 dik lapon mond, hogy a' durva Recensio, 's az illendőséget általhágó Maga-védés: szégyen, és Rár. — De valamint az illendőségnek általhágását a' tisztes Publicum soha jóvá nem hagyja; úgy a' szégyen sem illetheti őtet: a' kár ellenben, ha valamelly használatos Munka elvész, az egész Közönségre háramlik. — Ezen okból nem nyerhet helybenhagyást a' Tudósítónak azon komor javallása, hogy Rájnisnak Apulėjus' Tüköre végképpen elrejtessék a' Világ elől. A' közlött két Jelenésből ugyan is sajdítható, hogy azon Tükör a' Critica' szövétnekenél olyan Észrevételeket nyilatkoztat ki, mellyeknek világa a' Szép Literaturát gazdagíthatja. Az efféle Munkákat nagy nyereségnek tartlatni már csak azon tekintetből is; mint hogy a' Poezist tanító Iskola-könyvek, és az e' tárgybeli Magyar Értekezések rend szerint csak a' száraz Prosodiával, 's holmi rideg példákkal terhelik az emlékezetet; jobbára csak a' külső kéreg körül bibelődnek: az érzést pedig, és a' jobb ízlést, mellyek a' Poezisnak lelkét teszik, úgy a' Criticát, melly a' külömbféle Költemény nemnek természetéhez képest a' valóságos szépet, 's illendőt fejtegeti; igen, mellesleg, 's mintegy futva érdeklik, és azért kevés is a' látszatjok.

A' mi azon felszeg tartózkodást illeti: hogy az Apulėjus' Tükörben Baróti Szabo Dávid, és Batsányi János

REFORMÁTUS ISKOLA

Íróink nyersebben érdekeltetnek; ez nem elégséges ok a' külföldben hasznos Munkának elfojtására. Boldogult Szabó Dávidnak a' Magyar Nyelv, 's Literatura körül tett érdemei a' józanabb Felnél olly ismertetések, olly kitündöklők, hogy az ótsárlás csak a' rövid látók, vagy írigyek előtt, kiket nem méltó tekintetbe venni, vethet homályt rájuk. — Lehet ugyan az ő számos Költeményiben szemfüles fürkészéssel olly helyekre találni, melyek nem állják ki minden részről a' kényes próba követ; de vallyon tarthatja e' valaki, még az is, a' ki más háza előtt szeret sepregetni, a' maga művét mindenre nézve tökéletesnek? Könnyebb a' kész magot rostán eregetni, mint a' maga földjében tisztát természetni. — Irt volna csak Rájniss annyi eredeti Darabokat, a' mennyit Szabónak köszönünk: hihető, többekben lehetett volna azok közül ollyasokra akadni, a' minők a' józan Critica' Tükre előtt ama Szüleményjét szeplősítik, melyet Atila Kiraly' Kotsisának kemszeretésére irt, 's a' M. Helikonra vezérő Kalauzában kiadott. — Szabó Dávid mellett tehát kikelni, jeles érdemeinek oltalmára bajt vini, a' Fordításnak ajánlott Reguláit férfiasan mentgetni, a' mit Batsányi János okkal móddal tselekedett, szinte nem vétek; hanem dicséretes törekedés. Nevezze bár Rájniss ezen szép iparkodást gorombaságnak, tudatlanságnak, és nevetésre méltó kevélységnek, szedjen bár ezeknek vitatására többnél több színes okokat össze; egyeltsen közikbe töviseket, játsztassa ezekkel eszet: senki, a' ki a' szóban forgó Mentő-írást olvasta, nem ad neki hitelt; hanem szanni fogja az üzöbe veteket, sőt az üzöt is; hogy jeles elmébéli tehetségét kéméletlen buzgóságával lealatonnitja, midőn a' vissza pattanó nyila az Eregetőn állanak meg. — Nem kell tehát félni, hogy Szabónak, 's Batsányinak hire, 's érdeme azon furtsa Tükör által tsorbulást szenvedjen, ha bátor ők Munkáik' védelmére többé ki nem kelhetnek is: a' Publicum ellenben érzékeny kárt vállalna, ha az abból kisügarzó tudományos Észrevételek elrejtetnének. — Azért is ne annak eltemetéséről gondolkodjék, hanem inkább a' köz jóra nézve módot keressen a' Tudósító, hogy Rájnissnak 'Apulėjus' Tüköre világosságot lathasson. Méltó, hogy szemek előtt hordozzák Tudósaink azon lelkes hazafiságot, melyet a' Magyar Literaturának Hajnal-tsillaga, Besenyey György, A' Holmi nevezetű arany Munkájában, a'

325-dik lap. Penna Tsata tziin alatt örök ditsőségére ekképpen hagyott írva: „Ah, bár tsak elérhetném azon vigasztalásomat, hogy tiz, vagy húsz megsértett Magyar Író ellenem támadna! Mibent az Írók nyomtatásba egy egész nemzet előtt elkezdenek egymással vetelkedni, azonnal megindul a szép elmélkedés. Ezt keresném én, azért garázdalkodom néhol írásomba. Tudom, hogy a' ki száfolni akarna, igyekezne hozzám szebb Magyarsággal beszélteni, mint én szoktam. Harmadik jönne, ki mind kettőnket felül kívánná haladni. A' nemzet mulatná velünk magát, 's nevetne, mikor mi egymásnak előtte bosszúságokat mondanánk; de a' tudomány, magyarság azomba épülne. Ah! atyámfiai, író barátim, támadjatok reám pennával, magyar könyvekkel! — Mondjátok: nints eszem, itéllyetek Szentzre; mind örömmel elfogadom, tsak száfollyatok több elmével, magyarsággal, mint én irtam”.

2. J u t a l m a z t a t á s o k .

A' Magyar lelkű és a' Hazának betsületőre való Ketskémét Városa legelső példát adott arra, mit kellene a' Hazai nyelv elő mozdítására 's a' Nemzeti fény gyarapítására, a' nagyoknak 's a' tehetősebb községeknek tenni; tudniillik, a' tudósokat tiszteletben is tartani és meg is jutalmazni, midőn Katona József Urat, a' ki Bánk Bán nevű Szinjátékát azon Város jeles Tanácsának ajánlotta, nem tsak Fiskálissággal megtisztelte, hanem 100. fl. pénzbeli ajándékkal is megjutalmazta. Ohajtának ha azon szép beszéd, melyet a' Tanács gyűlésében történt megjutalmaztatása alkalmatosságával az eleven eszű Szerzőnek, Kun János Fő Jegyző Úr a' Hazai nyelvnek szeretetéről mondott, kinyomtatnának; de ohajtjuk egyszer 'smind azt is, hogy Ketskémét Városának szép példáját mások is kövessék.

Th.

3. Ú j T a l á l m á n y o k.

Évünknek nevezetes találmánya, ama mind a' tudományokra, különösen pedig a' Chemiára, mind pedig a' szép mesterségekre nézve, figyelmet érdemlő É r e z - s z e r e c s e n y , (Moiré metallique, Metall-Mohr) mellynek feltalálása csak történetből esett. — Elő áll ez, ha czinczett pléhek, akár tiszta, akár vegyített savanyak' erejének tétetnek ki. Az ekképen elő állott külömbkülömbféle rajzolatok, mellyeknek a' gyöngyházzal néménemű hasonlatosságok van, 's mellyek a' napvilágon külömbkülömbféle módon játtzanak, mindennek figyelmét magokra vonjak. Így készítettnek most ezzel mindenféle művész munkák, millyeket itt nálunk is Pesten igen szépeket lehet találni. Baget Úr a' Francia Chémiai folyó irás' (Annales de Chimie) 1818-d'iki Júniusi darabjában, fel hozza azon külömbféle vegyelekeket, mellyekkel ő élni szokott. Ezek azok :

1) Négy unczia konyhasót felolvaszt az ember nyólez unczia vízben, 's két unczia salétrom savanyat tesz hozzá, vagy

2) Nyólez unczia vizet, két unczia Salétrom savannyal, és három unczia sósavannyal vegyít, vagy

3) Nyólez unczia vízhez, tesz két unczia sósavanyat, és egy unczia kénsavanyat.

Ezen vegyelekek között akármellyiket, egy bádog pléhre melly egy kő csészén fekszik, önti az ember melegen, 's ezt többször, mind addig míg az egész pléh, gyöngyház színeket nem mutat, ekkor bémártja egy kevés savannyal egyelített vízbe, 's azzal lemossa.

Baget Úr próbálta a' Tzin kristályozatnak formáját elváltóztatni az által, hogy a' pléhet külömbkülömbféle helyeken megmelegítette, 's így csillagokat, páfránnemű leveleket, és egy jól elosztott gránit nemű rajzolatot is nyert, az által hogy egyet az említett vegyelekek között, készakarva hidegen öntött, egy csak nem egészen tüzes bádog pléhre. A' külömbkülömbféle szerencsenyek, szerencsés előállítására, a' vasra által tett tizintől függ. Némelly Fabrikákba, bismúttal vagy piskolczal vegyítik a' czint, melly nem keveset tesz szép resultátumok elő hozására.

Az Érez-szerencsenynek feltalálását, Alard Úrnak köszönjük, ki azt néhány esztendőkkel ez előtt fedezte fel, hanem

már azóta nagy tökéletességre ment, 's a' művek' historiájában epochát csinál.

A' Tudományra nézve felette interesszáns, hogy az ember egy bádog lapot, mellyen tellyességgel semmi kristályozatot sem lehet észre venni, a' savanyak ereje által kristályos tekintetet, 's kellemes villogást lát magára venni. Ezt a' kristályozatot, nem a' savany hozza elő, mivel az már azon pillantástól fogva jelen volt, mellyben az ércz a' pléhre által vitétt, a' savany csak láthatóvá teszi azt.

(B. P.)

4. I n t é z e t e k.

Hazai Intézet dítsóséges Elősegélése.

Nemes Komárom Vármegye' Tekintetes Rendjeinek, nyomtatásban kiadott itt következő bűlts és nagy lelkű Hazafiúi Meghatározása, mindenképen megérdemli a' Tudományos Gyűjteménybe való felvételt.

A' régi Nemzetek történetei bizonyították, melly ki-irthatatlan volt a' Népeknél mindétig a' Szín-Játéki Mulatságnak üzése, és tudva vagyon, melly tolyongva sürgette sokszor mind a' Görög, mind a' Római Nép a' Spectaculumokat; és melly zavarodásokat csillapítottak-le több esetekben a' böics Elöl-járók alkalmas Szín-Játéki elő-adásokkal. — Hogy a' mostani Európai Népeknél-is a' Szín-Játék uralkodó hatalmas mulatozás, azt a' tapasztalás tanította; a' mit az Országok böics Hormányozói által látván, azt nem ki-irtani; — melyet úgy is nehezen vihetnének végbe; hanem inkább a' Nép javára, pallérozására, és formállására intézni iparkodnak. —

Nem új már a' Magyar Nemzetnek miveltebb részénél azon meg-győződés-is, hogy a' Szín-Játék, úgymint az emberi indulatoknak, és az emberi Társalkodás szivrehatóbb történeteinek természetes elő-adása, egy a' leghatalmassabb eszközök közt a' Nemzetnek pallérozásában, és nemesítésében. Tudjuk mi-is, hogy a' Szín-Játék az, a' hol az emberiségnek nagy Os-kolájából a' le-folyt Századok Történeteiből, a' legérdeklőbb tapasztalások gyönyörködtető ruhában öltöztetve az embernek nem csak mulatságára, hanem oktatására-is adatnak elő;

— a' hol az emberi szív leg-titkossabb mozdulásairól mintegy a' Világ előtt meg-gyóntattatik; a' hol az emberi cselekedeteknek titkos ösztönei fel-fedeztetnek; a' hol láthattuk, melly mesterségekkel agyarkodik a' színlett tettetés, és az álnok ravaszság az egygyügyű Jóságnak meg-rontására, — a' hol a' Világ' Naggyai, a' mit soha, vagy ritkán hallanak — az igazságot tisztán meg-hallhattyák; — tudjuk, hogy a' Szín-Játékban lehet a' dicséretes, és hasznos Nemzeti Szokásokat szembe-tünökké, 's kedvesekké tenni — a' bazafiúi indulatot, és erős el-tökéléseket leg-alkalmatossabban le-festeni, és Nemzetünknek Nagylelkű, 's Nagy Példájú Bajnokival ditsőséges életöket mintegy újra el-kezdetvén, a' mostan élő Hazafiakat illy nagy Példák által, hasonló Nagy-lelkűségre, és hasonló el-tökélésekre buzdítani; — Utollyára tudjuk, hogy a' Szín-Játék által a' Nemzetnél uralkodó hibák, és elő-ítéletek szép móddal ki-gúnyoltatván, meg-jobbíthatnak; — a' Társalkodásnak faragottabb, és finomabb módgyai közönségessebbé tétethetnek, és a' Nyelv-is efféle finomabb ki-fejezésekre palléroztathatik.

A' Nemzeti Szín-Játéknak ezen fontosságát, és a' Népek formálásában nagy befolyását meg-esmérvén a' Magyar Nemzet, — annak az Ország közepénn, — Pestenn, tartós meg-állapítására nevezetes ajánlásokat, 's adakozásokat tett; és addig is, míg ez fel-álhatna; mind a' két Hazának több részeiben szerződött Magyar Szín-Játszó Társaságok nagy buzgósággal elő-mozdítottak, és fent-tartattak; és Erdélyben, Debreczenben, Miskolczon, nevezetessen pedig Székes-Fejérvárott, a' Fő Nemességnek bőkezűsége által 's magának a' Publicumnak fő gondossága alatt most is fent-tartatnak.

Ezen meg-győződésben gyökereztetik Nemes Vass-Vármegyének azon Nagy-Lelkűsége, mellyel az itt Rév-Romáromban Kilényi Dávid Igazgatása alatt meg-állapodott Szín-Játszó Társaságnak (azon kívül, a' mi ezen Társaság számára hamarjában Szombathelyen össze-szedetett, 's majd ezer forint erejéig az Igazgatónak tüstént által-is adattatott) nevezetes Rapi-talist rendelt, és Interestének esztendőnként ezen Rév-Romáromi Szín-Játszó Társaság számára leendő fizettetését el-végezte. —

Ebben gyökereztetik ezen Nemes Romárom Vármegye Tököltes Rendgyeinek is ama' különös gondviselés, mellyel

a' folyó Esztendőbeli October 26-dik napján folytatva tartatott Generalis Gyűlésben a' most nevezett Rév-Romáromi Magyar Szín Játzó Társaságot pártfogások alá venni, annak fel-segíttésére a' Megyebéli Lakosoknál szabad segedelmet kéretetni, és magok közül egy Biztosságot-is rendelni méltóztatnak; — a' melly ezen Nemzeti Institutumnak a' Célhoz alkal-masztatott el-intézésére, tökéltetésítésére, és fent-tartására ügyelni, a' Tekintetes Rendeket annak állapotjáról időről időre tudósítani és számot venni, 's bé-adni köteleztetett.

Méltóztatnak a' Tekéntetes Rendek ezen kötelességet re-ám mérni, mellyet Én, egyedül azon reménységben, hogy a' Magyar Szín-Játék ezen Nemes Megyebéli minden rendű Ha-zafiaknál szíves Pártfogást, és sikeres elő-mozdítást fog nyer-ni, — tellyes készséggel el-válatam.

De midőn ezen Magyar Szín-Játéknak belső tökéltetésítte-sére szolgáló módokról, és eszközökről gondolkodunk, leg-először-is szükséges annak fenntartásáról, és állandóságáról szorgalmatoskodni.

Ezen most itt helyt álló Magyar Szín-Játzó Társaság Mál-tóságos Vásonkői Gróf Zichy János Úr Ő Nagyságának Hegyes-ségéből ugyan ingyen birja az ő Curiáján lévő Palotát, és onnek fejébe Ő Nagysága különös Nemes lelkűséggel az azt bi-ró Árendásnak árendájából nevezetes Summát el-engedett: Lehet is Ő Nagyságának Hazafiúságától tellyes bizodalommal reményleni, hogy ezen Hegyelmét ezen Magyar Társaságtól jövőndőre sem fogja megvonni; de mivel a' Scénák, és Kár-pitok, mellyek egyébként-is nem a' Társaságnak tulajdoná-hoz tartozandók, hanem csak az Árendásnak engedéséből hasz-náltnak, már annyira meg-romlottak, hogy azokat illendő-séggel, és vesződés; 's baj nélkül használni alig lehet — azokról gondoskodni elkerülhetetlenül szükséges; — mind ehez pedig, mind pedig egyéb beszerzésekhez, mellyeket a' Tekintetes Rendek Gondviselésének becse, és méltósága-is szükségessé tézen, nevezetes költségek kívántatnak; mellyek-nek elő-állítást a' Megyében a' Magyar Szín-Játék Pártfö-góinak, 's kedvelőinek Nemes, és Hazafiúi adakozásoltól, annál inkább lehet várni, és reményleni, mivel fel-lehet azt tenni minden igaz Magyarul, hogy minekutánna a' Szín-Já-ték valamint régenten a' Görögöknél, 's Rómaiaknál, úgy most is minden Európai Nemzeteknél ki-irthatatlanul üzette-

tiik, — örömmel fog kiki azon iparkodni, hogy a' Magyar Néplek mulattatásában leg-alább az idegen Nyelv, és az idegen szokások ki-szorittatassanak, 's, a' Magyar Nemzettség, a' Magyar Nemes szívűség, a' Köz mulattságok által-is inkább nevezkedjen, mintsem hogy az idegen Nyelven szerzett Gyönyörködtetés által gyengüljön, és feledékenységbe mennyen:

Annak okáért tiszteltt Uraságnak igaz Hazafiúságarol, és a' Nemzeti Nyelvnek, Nemzeti Léleknek miveltetése iránt való buzgóságáról meg-győzöttetve lévén, fel-válatlított kötelességemhez tartozandónak lenni ítélem tisztelt Uraságnak — ezen Nemes Vármegyének a' Magyar Szín-Játszó Társaság iránt tett intézetteiről alázatosan tudósítani, és azoknak következtetésében midőn az említett Rév-Komáromi Magyar Szín-Játszó Szerzeménynek fent-tartására, három esztendőök el-forgása alatt tulajdon környűllásaihoz, szabad akarattyához, és ezen szerzeménynek fel-segíttése iránt buzgó indulattyához alkalmaztatott esztendőnként való pénzbeli segedelemnek meghatározására, és a' Járásbeli Fő Szolga Bíró Úr által tiszteltt Uraságnak bé-mutatandó Jegyzékbe leendő-iktatására hivatalos alázatossággal meg-hívom tiszteltt Uraságnak — esmeretes Hazafiúságának újabb meg-bizonyíttására alkalmazatosságot nyújtani. Komot, Dec. 30-kán 1820.

Nedeczci Nedeczky Gáspár

T. N. Komár. Vgye Fő Jegyzője.

Jegyzés. A' Sz. Kir. Rév-Komárom Városi Nemzeti Szín-Játszó Társaság férjfi 's Aszszony nemén lévő mostani Tagjai: Ns. Szilényi Dávid Úr Igazgató 's Tulajdonos.

Abday Sándor Úr

Balog.

Fehleld Lőrincz, Sűgő.

Fűlep.

Horváth.

Ladányi Zsigmond —

Láng Adám Muzsika-Igazgató.

Ifjú Láng Lajos —

Lázár János —

Meszáros János —

Nagy Károly —

Páty Elek —

Szentpétery Zsigmond Felvigyázó

Sikoja Sándor Czédula hordó.

Vásárhelyi Károly.

Vitéz József.

Kramarids János Theátrum Szabója.

* * *

Nina L. H. született Csepregi.

Dériné, Asz. szül. Széppataky Rozália.

Dellné Asz. szül. Ludvig Borbála

Karolina született Molnár.

Szokoliné szül. Hamvay Vilhelmina

Vajnané szül. Etsedy József.

S. R.

A' Felséges Austriai Házból származott, megböldögült Felséges Magyar Királyok, 's mostani ditsőségesen Uralkodó I-ső Ferencz Felséges Urunk Atyai szárnyai alatt nyugvó Máramaros Vármegyei Szigethi, Hosszúmezei, Térsői, Viski, és Huszti Öt Városi Nemesek, jobbágyi háládatossággal emlékezvén Felséges Királyaiknak kegyelmeikre, tartozó Jobbágyi hívségek' megbizonyítására, 's ezen hívségnek következőikbe való által-plántáltatásokra, a' Felség, és Haza' szolgálataiban, elnyomorodott Katonák felsegélytetésekre a' múlt 1820-dik Esztendő Febr. 12-ik napján a' Szigeti Birtokos Nemesek 100. a' Hosszúmezei 20. a' Técsői 15. a' Viski 15. a' Huszti 20. fntokból álló Kegyes Hagyományt olly móddal tettek, hogy ezek esztendőnként Február. 12-kén mint mostan ditsőségesen Uralkodó Felséges Királyunk I-ső Ferencz Ö Felsége születése innepén, a' tisztelt Megye Rendének beadatván, azok által az illető helyretétessennek által; — melly a' folyó 1821-dik Esztendő Febr. 12-dik napján Felséges Urunk szerentsés, és böldög életéért való fohászzkodásokra egybegyűlt Rendeknek, az ájtatoskodások megkezdése előtt az 1820 — 1821-dik Esztendőre a' meglelégedést öregbített örömezésék között bé is adatott.

T. G.

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

Nagys. és Fő Tisztelendő Tokody István Úr, Egyedi Apát, Nagy Váradi Székes Egyház Kanonokja és Fő Esperesé,

a' Püspöki Iskola Directora, Ö Cs. Kir. Felsége által a' Nagy Váradi iskolai Kerület Fő Directorának Cs. Kir. Tanácsossá-
nak kineveztetett, és a' Nagy-Váradi Székes Egyház Custossá-
gára emeltetett; — felette örvendhet Kedves Hazánk, hogy
egy illy nagy Pártfogója Literatúránknak, sok érdemei sze-
rént megjutalmaztatott, kíván hosszú életet és Isteni áldást

Tr.

Legkegyelmesebben Uralkodó Felséges Királyunk dicsős-
ségeinek egyik nevezetes része az érdemek' méltó megjutal-
maztatásaiban határozódván, megújította azt ez úttal is, a'
midőn Magyar Hazánknak több nevezetes Férjfiakat, és fé-
nyes Hivatalokat viselt Hazafiakat nemzett Csebi Pogány Fa-
milia mostani egyik, a' Tudományok', Nyelvek, és tapasztal-
ások' köreibben nevezetes fyát Méltóságos Csebi Pogány Lajos
Urat, több Tettes Megyék' Elsőb rendű Tábla-Biráját, és a'
Máramarosi Helv. Vallástételt követő Egyházi Vidék' Fő Cu-
ratorát mind a' Hadi, mind a' Polgári Allapotoknál vitt Hi-
vatalai alatt szerzett érdemeinél fogva Császári Királyi Kama-
rásnak méltóztatott legkegyelmesebben kinevezni. — Minden
igaz Hazafi szívét kettős örömré élesztheti ez, egyik Felsé-
ges Királyunknak hív Jobbágysaira terjed e' nagy kegyelmeinek
érzése, és munkás Hazafiúságra való ebresztés, másik egy
érdemekkel diszesített Hazánkfianak nagyobb megismeretése.

T. G.

Kis Pál, Győri Megyének Aldozó Papja, és Mélt. Gróf
Herberstein Molke Úrfi' Nevelője Bétsben, a' Jénai Mineralo-
giai tudós Társaság 1819-ben küldött Diplomája által tisztelet-
beli Tagjának neveztetett ki, Ö Cs. és Kir. Felsége pedig
Mártius 12. 1820. Esztendőben az említett Diplomának elfoga-
dását kegyesen megengedte.

Tr.

6. Kihalt Tudósok és Írók.

A' múlt Esztendő Augustus havában műla ki e' Világból
Ungvár-németi Tóth László Bécsben, minekutánna már az
Orvos Tudományok' halgatását elvégezvén, 's a' szokott meg-
vizsgáltatást dicsérettel kiálván az Orvosi Doctorsággal való

megtisztel tetésre , csak a szokásba lévő Disputatio hijjával volt. —

Nyomtatva kijött Magyar, és Görög Versei, 's a' Tudományos Gyűjteménybe beadott tudós értekezései mivel izlésének, 's ifjúi nagy szorgalmának csallhatatlan jelei, illy hirtelen való elhunytát méltán fajlaltatják. Tisztelet emlékének!

T. K.

December 28-dikán 1820. meg holt Szarvason Békés Vármegyében T. T. Tessedik Sámuel oda való Evangelicus Prédikátor életének 80-dik Esztendejében. Háládatlanok volnánk a' Haza és az emberiség eránt, ha ezen jeles férjfi emlékeztének, a' ki mint tudós, mint Író, mint utazó, mint mezei gazda, mint-férj, mint atya, mint lelki-pásztor, mint Hazafi, 's mint ember a' Hazának diszére szolgált, a' Tudományos Gyűjteményben helyt nem engednénk; azért felszólítjuk és kérjük az ő hiv tisztelőjét, a' jeles elméjű Boszyt, hogy a' tisztelt férjfiúnak életírását szokott genialitásával leírva számkra beküldeni ne terheltelessék.

Th.

Pesten Februárius' 10-kén 1821. meghalt Lomnitzer Sámuel, az Orvosi Tudománynak Doctora, életének 25-dik esztendejében, ki három hónapok óta az Orvosi Kar Ispitályában Segéd Orvos volt. Ritka szorgalma, mellyel már ifjú éveiben magát megkülönböztette, elragadta őtet szerető Szülői' és Barati karjai közül. Halála előtt néhány napokkal egy rothasztó hideglelésben szenvedőről, kinek az Ispitályban Orvosa volt, a' betegség reá ragadott, és sirba döntötte. — Születése helye Poprád vala a' Szepességben, hol Szülői betsületes Polgárok. Mint Tudós azon Dissertációval különböztette meg magát, mellyet graduálásakor kiadott.

T.

7. R é g i s é g e k.

Erdélyi Fejedlem' I. Rákóczy György' temetési szertartása.

Az Urunk temetéssekor beli Processus mely lön tizedik January 1649. esztendőben.

- 1) Az Koporsó megindításkor Urunk eő Nga és az Úr Rákoczi Sigmond Uram, bizonyos és cziak néw szerint oda rendeltetett emberekkel legienck jelen, akkor mikor az Eneklés elkezdetik.
 - 2) Az Koporsó előtt legközelb az ezemer vitetik és az hul az Tagasság engedj, az bot, és az Zablia kétfelcöl mellette, az hul pedig taggassag ne lezen az ezemer elot az zablia az zablia elot az bott.
 - 3) Ezek előtt megien Urunk eo Nga külön.
 - 4) Eő Nga. előtt Rakoczi Sigmond Ur. eo Nga. es Racziuil Herczeg Keouete.
 - 5) Eo Nga elot az Moldojvaj es Hauaseli Vajdakkeoueti.
 - 6) Ezek előtt megien az felzegezendő fekete zazlo.
 - 7) Ezek előtt megien az orzag zazloia.
 - 8) Ezek előtt megien az Cziazar zazloia.
 - 9) Ezek előtt megien az Sirban rontando zazlo.
 - 10) Ezek előtt az Fegyuerben öltöztetett személy.
 - 11) Ezek előtt az Fekete Barsonba eoltöztetett lo vezetecken.
 - 12) Ezek előtt az Aranas zerzamba. Eöltöztetett lousak Nro. 5.
 - 13) Ezek előtt az Dobos es Trombitások.
 - 14) Ezek előtt az Urak mind Erdeliek és Magyar orzagiak és Fő rendek.
 - 15) Ezek előtt az Magyar orzagy Varmegiek.
 - 16) Ezek előtt az Erdelj Varmegiek.
 - 17) Ezek előtt az Szekelisegrol valo Keouetek es leucel hit Feo Emberek.
 - 18) Ezek előtt az Zazzssagh.
 - 19) Az Magyar orzagy Varosok.
 - 20) Ezek előtt az Erdely Varosok.
 - 21) Ezek előtt az Egyházi Szemeliek.
 - 22) Ezek előtt az Deaksag es ezek előtt az Giermeksegh.
 - 23) Ezek előtt az lousas Sereg.
 - 24) Az zazlok az Castrum dollorison kiuül az testnek az laba felől allanak az zerzamos Szemely es az kik az czimert botot kardot vizik az Castrum dollorisban allanak ketfelől.
- Az Testet fogiak Giulaffi Lazlo Ur. Szoliomi Miklos Ur. Haller Gabor Ur. Haller Peter Ur. Barcziaj Akos Ur. Betlen Mihaly Ur. Banfi Sigmond Ur. Somborj Janos Ur. Sebeneni Kiraly biro Ur. Redej Janos Ur. Kereztessi Ferencz Ur. Mariasi István Ur.

Azzoniunkat fogiak Haller Istuan Ur. Redej Ferencz Ur.
 Iffiu azzoniunkat fogiak Kun Istua. és Seredj Istuan Uramek.
 Az czemert vigie Kornis Ferencz Ur. eo Nga.
 Az zabliat Kemeni Boldisar Ur.
 Az Botot Mikola Sigmond Ur.
 Az Fegyuerben Beldj Pal Ur lezen.
 Az Eoreg fekete zazlot Banfi Georgj Ur. vigie.
 Az Orzag zazloiat Kemeni Janos Ur. vigie.
 Az Tóreok Cziazar zazloiat Huzar Peter Ur.
 Az sirban rontando zazlot Giulaj Ferencz Ur.
 Az Test utan mingiarast Eoreg azzoniunk eo Nga. megien.
 Azutan mingiart iffiu azzoniunk eo Nga.
 Azutan Mennek az Ur es Feo Azzoniok.
 Mig az Testet az Palotabol meg ne jndittiak addig fekete gialogh ketfelol al az Gradieztul fogua az Templo. Aytajaigh.
 Ezeknek hatok meg al az jstallo felol az Feke. hoszias sereg ennek elleneben mas felol al az zines kontosben leuo Magiar es Nemet gialogh.
 Egik rendbeli Dob Trombitasok alnak fen az Kradiezon az Ayton kiүүл az mas rendbel? az seregben legien.
 Az ki jndulasban elol megien az zines Gialog ez al az Templm, mellet az Kalikan kiүүл az Ur Bakoczi Sigmond Ur. zalasa iraniaban.
 Ezek vtan megien az louas Sereg ez al az Patikarius baza eleiben harma. harma. mennienek az Gradicz elot fordulua Egj sorba. mennek az Gradicz elott.
 Az vtan az fekete Gialog mennien kinek hatullia keseri ketfelöl az testet es az keserues Szemelieket ez rekezti beis. ki jutua. az varbol az Magiar fekete Gialog al az Templum Aytaja mellet az Kalika felöl az nemetseg ellenbe. mas felöl.
 Az Egik rendbeli Dob es Trombitasok az Templum Capuia mellet kiүүл hul neha az kuldusok allani zoktak masik rendbelj az seregben legien.

Eggy régi Kézirat után közli Ponori Thewreuk József.

Hallenberg Jónás, mint Orientalista's Archaeolog, nevezetes Svéd tudós, eggy római edény' leírását adta ki, melly ez előtt két esztendővel, a' Westmorelandnak

eggy útján találtatott. Ez az edény, melly a' legdrágább korinthusi érczből van, 18 hüvelyknyi magas, ide nem számlálván a' fület 's tetejét, mellyek bibáznak. Megvált aranyozva, és virágokkal 's mesterségesen össze font ezüst drót czífraságokkal ékesítve, de már a' rozsdá igen megfogta, 's elesnyitotta. Egyik oldalán, ezt a' felül írást olvaspi: APOLLINI GRANNO DONUM AMMILIUS CONSTANS PRAEF. TEMPLI IPSIUS VSLM. Az utolsó négy betűket így olvassa Hallenberg: Votum solvit lubens libero munere, vagy votum solvit lubens merito. E' szerint az egész Felülírás ezt tenné: „Gran-nus Apollnak, Ammilius Constans, magának a' Templomnak előljárója önkényt való ajándékkal megfizeti a' tett fogadást”.

A' jó reménység' fokán, most egyg interesszáns, a' Történetírást 's Régiségtudományt egyformán illető, felfedezést tettek. Tudniillik egy pinczének kiásásakor, egy czedrusfából készült bajó orrára akadtak, mellyről azt hiszik, hogy valami phoeniciai hajónak maradványa. Ha ez a' gyanítás megvalóságosodna, úgy bizonyossá lenne, hogy a' Tyrusi tengeri utazók, Afrikának délihegyét már esmerték, 's talán az utat is tudták Indiába.

(B. P.)

8. T e l e s s é g e k.

Napkeleti Literatúra.

Eggy Angoly folyó-írás, egy különös chinai könyvel esmertet meg bennünket, melly is a' Fuh vagy Buddha követőinek, néminémű Hittudományokat, foglalja magában. A' neve ezen Könyvnek: Si - tang - kung - hew, 's 1748-dik eszt. körül adattatott ki. Harmincz festéseket találni benne, mellyek közzül nemelleyeknek, igen régieknek kell lenni. Egygyik. ezek közzül a' világot, húsz emeletnyi ábrázolatban adja elő, mellyek fel felé mindég szélesednek, 's ekképen egyg fel fordított pyramist formálnak, melly egyg Lótus virágon nyugszik, alatta a' jó illatú vizek' tengere, mellyeknek tetején a' lélek vándorlás szélei lengenek. A' képhez e' van írva: „Sok szám nélkül való világok vagynak olyanok mint ez, melly a' myriások myriásából csak próbául van kiválasztva; a' világnak minden magszeme húsz mását hoz elő”.

A' Buddha-Hitnek legkülönösebb gyakorlásai közzé tartozik az úgy nevezett ismétlés, vagy is megszűnés és lelegzetvétel nélkül való elmondása, ezen szoknak: *O ne tu Fuh.* „Minden reggel a' fel öltözés után — így szól az elő-írás — fordítsd képedet nyugotra, állj egyenesen, kocsold össze kezidet, 's félben szakadás nélkül való tónuson mondjad: *O ne tu Fuh*, Tónusod sem igen fennt, sem igen alatt, sem lassú, sem sebes, hanem az igaz középet tartó legyen.” Ez az ismétlés, tiz hasznokat ad az ájtatosnak. Az Égnek minden hatalmas Istenei őtet állandóul óltalmazni — minden Felistenek kísérei és őrzői fogják — minden *Fuh-k* reá vigyázni, 's róla fognak gondoskodni, *O ne tu Fuh* pedig őtet szüntelen a' maga fénylő világ körében fogja tartani — egygy ördög sem fog neki kárt tehetni, sem sárkányok, sem kígyók sem méreg ártani — tűz, víz kárt nem fognak néki okozni, sem tolvajoktól, sem kardoktól, sem nyillaktól sem hirtelen haláltól, sem szennyekkel' tele élettől nem félhet — minden előbbi vétkei el olvadnak, sőt még vérbűn sem terheli őtet — minden álmai jők és kellemetesekek lesznek, — szíve szüntelen vidám, képe fénylő, ereje hatalmas lesz — minden emberek a' világon tisztelni fogják őtet, 's bőkezűen meg ajándékozni — szíve a' halálban félelem nélkül való, minden gondolatja rendes lesz, 's meg fogja látni az *O ne tu Fuh-t*, minden szentjeivel kik őtet a' tiszta országban fogják vezetni. Egyszersmind elő hozattatik egy példája is a' legvakabb hittévelygésnek, melly noha igen szembetűnő, de más tudományok' követői közt is lehetne találni hozzá hasonlót. „Elt egykor egy Kovács, úgymond, ki a' harapó fogónak minden mozdításakor, 's minden kalapács ütésekor, tele torokkal kiáltotta a' *Fuh* nevét. Egykor midőn a' leg jobb egészségben volna, kérte egy szomszédját, hogy írja fel számára, e' következő verseket:

Ting, ting, tang, tang.

A' vas ha sokszor palléroztatik, végre aczéllá lesz.

Közel a' béke,

Az én határozéloom az est.

Midőn ezen szavakat el végezte volna, szemlátomást el változott, az az megholt, de a' versek messze el terjedtek, és sok emberek lettek a' *Fuh* követőivé.”

Tudományos nevezetességek.

Figyelmet érdemlenek, a' Francia Litteratúrának két nevezetes jelenségei, avagy csak azért is, mivel annak két nagy hőseit közelébből illetik. Egyik ezek között ez: *Vie privée de Voltaire et de Madame du Chatelet, pendant une séjour de six mois a Cirey; par l'auteur des Lettres peruvienues.* Ez a' munka sok interessans felfedezéseket közöl Voltairenek élete módjáról 's characteréről. Egy Angoly Recensens következő jegyzéssel rebeszti hé ezen munkáról való ítéletét: „Voltaire egy bámúlásra méltó ügyességű és nagy körű genie volt, sok világozottsággal és literáriai befolyással bírt, 's egyes esetekben hol személyes hiúsága (melly fő szenvedelme volt) érintésbe nem jött, tudott barátságos és jó lelkű is lenni, de az ő minden erkölcsi és vallásos principium nélkül való, általános szűkölködése, az ő vakmerő szemtelensége, az ő ocsmány testisége, irigysége, alacsony hizelkedése, az ő tekintet nélkül való hitetlensége, az ő tyrannusi maga viselete, kegyetlensége, romlottsága és képmutatósága, őtet az emberiségnek örökkös csúffjává, valamint határ nélkül való talentumai, csudájává fogják tenni.”

A' másik: *Testament de J. J. Rousseau, trouvé a Chambéry en 1820. publié avec sa justification envers Mad. de Warrens, par A. Métral.* — A' *Revue encyclopédique*, melly mind a' két munkát dícséri, azt mondja ezen utolsónak meg ítéelésében, hogy Métral Úr még egy Rousseau által komponált, 's tulajdon kezeivel írtt, énekek' gyűjteményét bír, mellyek akkor készültek, mikor az emberséges Jean Jacque, az élet ostromai, 's a' rcá nézve nem mindég szerencsés híresség ellen hátor-ságba téve, Chambéryben leczkéket adott, ifjú leánykáknak a' muzsikában. Reményleni lehet, hogy Métral Úr, nem fogja meg vonni, a' Rousseau barátitól, az ő csendesebb napjainak ezen reliquiáit, hanem azokat ki adja nem sokára.

Raymond Úr Savoyai tudós, és a' *Revue encyclopedique* együtt dolgozója, meg vette most Charmette be, azt a' kis házat, mellyben egykor Rousseau, Mad. Warrens el együtt lakott. Egy kis gyűjteménybe, ki adta most

Reymond Úr, azon utazóknak kinyilatkoztatásait, kik Rousseunak ezen mezei Asylumát, meg látogatták, —

Londonba rövid nap megjelenik ez a munka : „Plan d'education, dresse pour le Roi de Rome et les autres princes du sang, par le Conseil impérial d'Etat, sous l'inspection personnelle de l'empereur Napoléon” (Neveles planuma, melyot a Római Király 's más Királyi vérből származott Princzek számára, készített a Császári Státus tanács, Napoleon Császárnak személyes ügyelése alatt.) — egygy munka, melyből bizonyosan sokat lehet majd tanulni, még azoknak is, kik nem „du sang” vagynak, ha szinte tagadó tekintetben lenne is az.

A' természetszülte Genieknak, több bámulásra méltó példák voltak már, 's ezek közé tartozik ama nem reg meg holt, híres Svéd paraszt, és Festő, Behr Horberg kiuek életleirása, most Stockholmban is ki jött, 's bennünket egygy igen nevezetes emberrel esmertet meg. Horberg azon emberek közzül való, kik minden nehézségek, mellyekkel küszködniök kell, ellent nem álván, azon tzelra mellyre önnön genjek hívja, egészen magok ereje által jutnak el, a' nélkül hogy segédekre, 's pártfogóra volna szükségök. Szegény paraszt léven, ki vagy mindég az eke után járt, vagy a' marhat öröztte, neminemű tekintetbe, magától kellett fel találni neki a' festés mestersegét, melly által később híressé lett. Csak korosabb idejébe látogatta meg, a' Stockholmi Festő-Academia Praelectionióit, 's akkor is gazdaságos munkáinak felben-szakasztása nélkül tette azt. Ezen Természetfestő munkáinak száma, mintegy nyolczvanhet templomi festésekre, és több mint ötszáz Genre-festésekre megyen, mellyek magokat mérsz rajzolat, 's különös compositiobeli erő által, jelelik ki. Megholt 1816-ban, hetvenegy esztendős korában.

(B. P.)

Természet tudományi nevezetességek.

Prof. Oersted, a' Koppenhágai Tudós Társaságnak Titoknokja, kevéssel ez előtt egy felfedezést tett, melly minden ellentmondás nélkül, egygy a' legfontosabbak közzül, mellyek valaha a' Természet tudomány mezejét gazdagították.

A' mágnesi munkásság, magánosan állott mind eddig, bár mennyi okokból lehetett is gyanítani, hogy ezt csupa arra szorítani nem lehet, hogy a' vasat 's más érczetek magához vonja, 's a' Planétának bizonyos pontjai felé igazodik. Azom-
ba noha több Természet- tudományi vizsgálódók, gyanítottak is több összeérés pontjait más munkásságokkal, nevezetesen a' Galvanismus formába öltözött electricitással, de még mind eddig senkinek sem sült el, hogy megtörtént dolgokból, 's hiteles tapasztalatokból, megmutatta volna, ennek az electricitással való atyafiságát, 's chemiai feltételeknek is bójátságát. Az utolsó húsz esztendőkhöz (a' Volta oszlopának felállításától óta) új buzgósággal igyekeztek, ezen tárgyat vizsgálni, de minden boldogulás nélkül. Ezt a' fogyasztást pótolta ki Oersted Úr, megmutatván azt, „hogy minden ércz, mellyen az electrico-chemicus processus felelevenítettik, a' világ tájékokhoz, magnetica relatiókat, és a' magnestőre, elhatározó behatást kap”. — Ezen tárgyat, több híres természet tudósok tökéletesítik naponként. Pótolékokat adtak hozzá, Schweigger, Buch, Neef Frankfurtba, Beckmann Karlsruheba, Berzelius Stockholmba, mellyeket ama derék német ebémiai folyóirásnak: *Neues Journal für Chemie und Physik, in Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgeg. von Dr. Schweigger und Dr. Meinecke* ez esztendei első füzetében olvasni lehet.

Lamoureux Úr, a' Természet históriának Caeni Professora, Normandiába, egy munkát szándékozik kiadni, mellyben a' többek között, az Alsó Normandia' mész-területei közt, találató tengeri polypusokról is, értekezik. Nem messze Caenhez, egy csak nem egészen ilyen, 's igen jól megmaradt petrificatiókból álló, terület találatatik, mellyeket Lamoureux Úr, igen szorosan, 's résszerint microscopiummal vizsgált meg. Azt igéri, hogy ezeket a' lehető pontossággal készült rajzolatokban, fogja közölni, 's a' Geologok az ő munkájából, új nevedekesét ígérhetik, az ő özönvíz-előtti esméreteiknek. A' munkához egy Caennál találatott kővé vált Krokodilnak leírása, és rajzolatja is fog függesztetni.

Egy Angoly Orvos Dr. Thornton azt projectálja, hogy a' vágó marhák ezután szénsavannyal, (aer fixus, acidum carbonicum) öletlessenek meg. Ez a' halál neve így szól &, nem

csak kevésbé kínos, és bizonyosabb is, mint a' rendszerint való, hanem a' hús, az által jobb tekintetet kap, jobban megmarad, 's jobban táplál, következképpen mind az emberek, mind az állatok nyernének általa.

Dr. Spaulding (kiről a' Tud. Gyűjt. előbbi darabjában már volt szó) egy értekezést szándékozik kiadni, a' *Scutellaria lateriflora* nak, (mellyet az Amerikaiak *Scullcap* nak hívnak) orvosi erejéről, 's erre nézve szorgalmasan gyűjti, a' számtalan tapasztalásokat öszve. Legközelebb, egy esetet közlött vele egy Péter Fisk nevű Orvos, melyet mivel ebből az Amerikai Orvosoknak ezen szerrel való bánás módjokat is, látni lehet, az Amerika nevű folyóirásból, (Amerika, dargestellt durch sich selbst. Herausgeg. von C. J. Göschen. Leipzig bey C. J. Göschen Monat Nov. 1820. Nro 85.) rövidcen közlünk: Egy 24 esztendőös Kis-asszonynak, egy négy hónapos veszett kutya, megharapta a' nagy ujját, 's négy hasadást csinált a' bőrön, a' nevezett szer mindjárt használtatott ugyan, de mivel frisset hirtelen nem lehetett kapni, csak két esztendővel az előtt szedett levelekkel, kötöztetett a' seb. Be is gyógyult oz, kevés napok alatt, de 15 napok múlva, ismét kiújult, a' fájdalmak megjelentek, a' seb gyulladásba jött, 's lassan lassan kiterjedtek a' fájdalmak az egész karra, 's majd a' hátgerénczbe, és csiklókba is megjelentek, egy szóval, a' nyavalya kiütésének előjelei, kifejtődtek. Az Orvos egy erős Decoctumot rendelt friss plántából, mellyből négyszer napjába, fél meszelynyt kellett meginnya, külsőképen pedig a' felmetzett sebre, a' plánta öszve zúzott levelei rakattak. 17-ik napon már szűntek a' fájdalmak, 's a' beteg jobban aludt, 18-dik napon pedig már csak nem egészen helyre állott. A' beteg külsőképen még két nap, belsőképen pedig kisebb dósisba, három hétig folytatta; az ezen szerrel való élet, 's tökéletesen meggyógyult.

(B. P.)

Hayden Sirja Kis Mártonban.

A' *Conversationsblatt* Tzim alatt Bécsben kijövő jeles napos Irás' 144-dik számja alatt Burgert h Úr Kis Mártonból e' Hazánk' díesösségére nevezetes Tudositást közlé.

Hayden halandó Leple Kis Mártonban 1820. Nov. 7-ken.

II.

Exiguum nobis vitae curriculum Natura
Circumscripsit, immensum Gloriae.
Cicero;

I.
Cum traheret Sylvas Orpheus, et dura canendo
Saxa, his amissa conjugis moestus erat.
Ovid.

Sit tibi terra levis, molliqve tегaris arena.
Martialis;

Haydn'
halandó Leple
Kis Mártonban 1820. Nov. 7-dikén;

III.
Si animus est aequus tibi, satis habes
Qui bene vitam colas.

Non moriar omnis

Horatius.

Plantus.

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit; subeunt morbi, tristisque senectus
Et labor, et durae rapit inclementia mortis.
Virgilius.

IV.

Haydn 1809-dik Évbe Május 31-dikén Bécsben költözo az
Örökkévalóság mezeibe által, 's pompa nélkül temetteték el.

Sirjából elapadhatatlan Dicsőség forr az ő nevére. Mert
sirja nem csak ritka Talentumát, 's a' Harmonia virányain
egyetlen egy Doktorságát; (az Oxfordi Universitas 1794. Dok-
tori méltósággal tisztelé meg őtet); hanem a' mi az Élet pá-
lyáján 's annak végén is nem kevésbé dicséretes példás jám-
borságát, Baráti hívségét, kellemetes nyájasságát, megelőző
emberségét, ritka megelégedését — a' Szerenese' arany ko-

szorúja nem érdeklé őtet — felülmúlhatatlan szerényjét, szép 's kegyes érzését, csendes elméjét, 's legérzékenyebb szívét zárja magában. —

Illy rika virtusokkal, mellyek az emberi életnek a' Művészség felett való Diszszcei lépe Hayd'n a' sirba. Erdemes vala tehát, mint ember is, azon Langészre, mellyet néki a' Tgrmeszet mint Művésznek határoza. Valójában! úgy látszik hogy a' Múzsák már születése előtt mosolygának ő reá. —

De azokra is, kikhez ő itt alatt közelébből tartozza — az ő dicsőségből, tisztelet sugárza vissza. 'S kihez tartozott volna ő közelébből, mint a' Fő Méltóságú Eszterházi Hertzegi házhoz, mellyhen ifjú korától oltá mindennemű megkülömböztetések között sirjáig mint Fő Muzsika igazgató tündökle. Nem csuda tehát, hogy a' mostani első szülött Hertzeg Eszterházy Miklós e' jeles Férjfiu tetemeivel fősvénykedvén, az eránt kívánságát; 's kérését illő helyen kijelenté. És csak ezen felséges kívánság hozhatá Hayd'n halandó maradványit falaink közé. —

A' holt Test Bécsből 1820. Nov. 7-dikén reggeli hat óra-kor bátorságos kíséret alatt, érkeze hé. — Nyöltz órákor minden Harangok panasszal hangzva jelenték megérkezését.

A' holt Test a' Kálvária hegyen a' nagy Templomnak már előre fekete posztóval bévont tornáczába, diófából készült új Koporsóba tétete, 's égő gyertyák vették körül. — Így volt harang szó alatt kilentz óráig kitéve. Akkor a' Hertzegi Püspöki süveges (infulás) várbeli Prépostól Frankel Filep Úrtól számos papság assistentiája alatt megáldatott, 's az áldás végzése után a' Hertzegi Muzsika kar nyólez Tagjaitól felvételvén a' halotti kísérek sorába vitetett. A' halotti kíséretet tevék a' Városi Plébánus Úr a' Káplannyaival — több Szerzetesek a' Sz. Ferentz, és a' könyörületes rendből, néhány Plébánusok a' szomszédsághól, több Vármegye tisztjei a' Hertzegi Író hivatal tisztjei, a' Hertzegi Muzsikások öszve-séggel, és az Oskolai Ifjúság. — A' Hertzegi Granatéros Őrizot már az áldás alatt a' nagy Templom előtt volt állitva; azután a' kísérő sereghez lépett, 's azt bérekesztő. A' kísérő sokaság vége a' Hertzegi új épülethez lefelé állott, 's onnan újjolag a' Kálvária hegy felé felkanyarodott. Végre a' holt Test a' templom kriptájában utóljára megáldatván bétételtet. Ezután kezdőde Mozárt nagy Requiemje, mellynél a

Dicsőültért Castrum doloris emeltetvén több Misék olvastattak, és emlékezete a' legtisztább érzések között innepeltetett.

Probus Apollinis gnatus, dignissimus Patre
Terpsichore matre dignissimus, alterque Linus.

Divinitus musicis

Hic imperaverat sonis

Cecinit coeleste verba coelestia septem

Laude atque gloria

Haud unquam moritura!

Sed maior an fuerit arte, qvam dotibus cordis

Sub iudice lis est; medium illo, probe spirante

ConDVntVr ossa tanti,

eCCe In klsMárton VlrI.

Tóthfalusi K.

Schelling Bavariai híres Akadémikus ki Német országon Természet philosophiája által magának olly nagy hirt szerze tudományos érdemei tekintetében az Uralkodás engedelmével egy időn Münchenből Erlangába ment egészsége helyre állítása könnyebbségeért egész fizetése megtartása mellett. — 'S egyszer'smind az Erlangai Universitásnál Philosophiai Tanításokat ad. A' múlt holnap' 4-dikén kezdé. A' halgatók' száma olly nagy, hogy ámbár a' legnagyobb auditoriumban tanít, még is ajtót ablakot kikeltett nyitni, a' Tanulók tudás kívánságok megelégitésükre.

T. K.

Magyar és Horvát Országokban lévő Megyék' 's azokban fekvő helyek' neveinek, a' hól t. i. a' Gyülekezetek tartatni szoktak, Bctü rende szerént való Föl-Jegyzése.

1. Abaúj. Rassa.	27. Pest Pilis és Solt t. e. Pest.
2. Arad. Ó. Arad.	28. Posega. Posega.
3. Arva. Felső-Kubiny.	29. Po'son. Po'son.
4. Bács és Bodrogh t. e. Zombor.	30. Sáros. Eperjes.
5. Baranya. Péts.	31. Somogy. Kaposvár.
6. Bars. Léva, v. Aranyos Maróth.	32. Sopron. Sopron.
7. Békés. Gyula.	33. Szabolts. Nagy-Kálló.
8. Beregh. Beregszász.	34. Szala. Szala-Egerszegh.
9. Bihar. Várad. Olasz.	35. Szattmár. Szattmár-Némethi.
10. Borsod. Miskolcz.	36. Szepes. Lötse.

11. Csanád. Makó.	37. Szerem. Vukovár.
12. Csongrád, Szegh-vár.	38. Temes. Temesvár.
13. Esztergom. Esztergom.	39. Thurocz. Szent-Mártony.
14. Fejér (Székes) Szék. Fejérvár.	40. Tólna. Szekszárd.
15. Gömör és Kiss Honth t. e.	41. Torna. Szadvár. v. Ard.
Pelsöcz, v. Rima Szombat.	
16. Győr. Győr.	42. Torontal. Nagy Betskerek.
17. Heves, és Külső Szol. Eger.	43. Trencsén. Trencsén.
18. Honth. Kemencze v. Ipolyság.	44. Ugotsa. Tisza-Szöllős.
19. Komárom. Komárom.	45. Ungvár. Ungvár.
20. Krassó. Lugos.	46. Vass. Szombatheiy.
21. Körös. Körös.	47. Varasd. Varasd.
22. Liptó. Szent-Miklós.	48. Verőcze. Eszék.
23. Mármaros. Szigetvár.	49. Veszprém. Veszprém.
24. Moson. Ó-Vár.	50. Zágráb. Zágráb.
25. Nográd. Balassa-Gyarmath.	51. Zemplén. Sátor Újhely.
26. Nyitra. Nyitra.	52. Zolyom. Besztercze Bánya.
	Patr.

9. Hazai Művészek.

Hogy Atyáink sem voltak é r z é k e t l e n e k a' Szép Mes-
 teségek eránt, annak gyönyörű tanúji az Udvari Rép-
 irók. Már előbb, mint sem Mátyás Királyunk bőkezűségében
 a' Szépség Művészeit bővelkedve részesítette, a' régi Ma-
 gyar Királyok tartottak Udvari Répirókat, 's azo-
 kat Birtokokkal is megajándékozták, a' mivel most talán
 egy Répiró sem ditsekedhetik. Drugeth János Nádor Ispány-
 nak (Robert Károly alatt élt) némelly 1351-évi Öklevelé-
 ben mondatik: „iacerent viginti iugera terrarum arabi-
 lium, quae eundem Comitem N. similiter concernerent, quao
 Magister H. (Henricus?) Pictor Domini Nostri
 Regis nunc tempore perceptionis usuum fructuum, nomine
 sui iuris occupando, et nunc eadem remittendo, nimium in-
 festaret indebite et iniuste”. Lásd: Joannis Pelez Hungaria
 sub Geisa. Sopronii 1769. 8. pag. 88. Volt Budán Sigmond
 Királynak is Udvari Répirója, mert a' halhatatlan ér-
 demű Széchenyi Ferentz Gróf negyedréti Diplomatiáriuma-
 nak VI-dik Kötetében a' 75-dik szám alatt olvastatik egy 1421-

ben Junius 23-dikán költ Eladó Levél, mellyben Borbála névű özvegy Aszszony Felhévizi (Ad aquas calidas Superiores) házat Bertalannak, a' Kiraly Képirójának, eladja. Lásd: Cathal. MSS. Bibl. Széch. Regn. Tom. I. p. 504. Későbbi néhány Udvari Képirókat névszerént előszámlál a' mindenről tiszta hazafiúi lélekkel gondoskodó Cornides Dániel Bredetzky Sámuel Gyűjteményében: Beytraege zur Topographie des Königreichts Ungern. IV. B. Wien 1805. 8. S. 74—82. — Emlékezet okáért ide irom azt is, a' mit a' nagy érdemű Kovachich Márton Repertoriumának 4773-dik száma alatt egy Garan Szent Benedeken találtató Répről híven leírt: „Item istam Tabulam fecit fieri honorabilis Vir D. Nicolaus de S. Benedicto filius Petri dicti Petrus Lector et Canonicus Ecclesiae Jaurinensis, Cantorque Capellae Regiae Maiestatis per Magistrum Thomam Pictorem de Kolosvár. — (A' Tzimerek után) Ad honorem Sanctae et Individuae Trinitatis et Virginis Matris gloriosae, et S. Egidii, et omnium Sanctorum, ut ipsi intercedere dignentur pro anima eius, et animabus Petri et Consanguineorum, et omnium Benefactorum suorum in conspectu Domini nostri Ihesu Christi amen. A. D. 1427". — Talán ez most a' régi Magyar Festésnek egy igen régi, vagy legrégebb nyoma! — Es nem volna-e Másolásra méltó az is, a' mit Fuxhoffer Damián a' Garan Szent Benedeki Templomról magáról ír: „Pugna Mohacsiana, illa Hungariae, sed vel maxime Religioni infausta pugna, coaevo penicillo ad vivum depicta in eiate Ecclesia cernitur" 's a' t. Lásd: Monasteriologia. L. I. Veszprimii 1803. fol. pag. 139. — Ébredezzünk, 's ne hadjuk most annak Emlékezetét kiveszni, a' mit a' dúló idő hatalma szűken hagyott számunkra!!

Kruchten József.

10. Ú j K ö n y v e k.

1) Der Freunde Worte, bey der Vermählungsfeyer des Wohlgebohrnen und Wohlgelehrten Herrn Doktor und k. k. Oberfeldarzt Joseph Bretschmer, mit der geliebten Demoiselle Caroline Pfeifer. 1821. Tyrnau mit Jelinek'schen Schriften. 4-ed ré. 4 lap.

2) Schematismus Ordinis S. Benedicti Archiabbatiae S. Martini de Sacro Monte Pannoniae Pro anno Domini 1821. Typis Leopoldi Streibig. 12-ed rét. 35 lap. boritékkal.

3) Válogatott Darabok, mellyek néhány jeles honnyi Munkából, a' Magyar Olvasást kedvelő Ifjúság' számára szedettek ki. (Szedér Fábian által). Nagy-Szombatban. Jelinek János' betűivel. 8-ad rét. festett boritékkal. 82 lap.

4) Oratio Funebris, qua piis Illustrissimi ac Reverendissimi Dni Andreae Szabó, primi Episcopi Cassoviensis, Abbatis S. Jacobi de Silisio etc. etc. manibus, Reverendissimus Dnus Andreas Tulsitzky, Archidiaconus Zempliniensis, ejusdemque I. Cottus Tab. Judriae, nec non S. Sedis Cassoviensis Assessor, Oppidi Sáros N. Patak Parochus, parentavit Cassoviae IX. Cat. Decembr. Anno Aerae 1819. Impressa per Andream Nadaskay 1820. 4-edrét. 43 lap.

5) Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato 1821. post bissextilem primo, di. erum 365. Tyrnaviae, Typis Jelinekianis. 8-adrét boritékkal.

6) Carmen honoribus Reverendissimi Domini Domini Aloysii Batthyányi de Eadem, et Geresgál, SS. Theol. Doctoris, dum Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Canonici, et Centralis Regni Hungariae, Partiumque adnexarum Seminarii Pestiensis Rector crearetur, in perenne clientelaris pietatis monumentum per Josephum Dlhovszky Parochum Riss-Tapolcsanensem oblatum Anno 1820. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek. 1821. 4 edrét. 7 lap. (Eleg-vers).

Sz. F.

7) Frtekezés a' keresztény Reménységről a' lélek-tsüggedtsége bizodalmatlansága, és felesleges félelme ellen, Frantziából Magyarra fordította Págy Antal, nagy méltóságú Gróf Széchenyi Ferentz Eő Excellentiájának Titoknokja. Bétsben Pichler Antal, betűivel. 1820. 8. 315. oldal.

E' hasznos és nem csak egyházi, hanem világi tekintetből is figyelemre méltó Könyv, mellynek a' nemes szívű fordító tiszta Magyarsága új kellemekeket adott, a' Nagy Széchenyi Ferentz Gróf kereszttyén buzgóságának utolsó tanója. A' nagy hazafi tudniillik, hogy a' Kereszttyén Reménység erősebb gyökeret verhessen a' Hazában, e' szép munkát lefordíttatta, nagy számú példányokban kinyomatta, és a' Püspöki Megyéknek ajándékba küldötte. Áldás ezért is hamvaira!!

8) Polyhymnia, II. Könyvekben. Írta Vályi Nagy Ferencz, a' Sáros-Pataki Collegiumban Exegetica Theologiat, Ecclesiái Történeteket és Görög Literaturát tanító Professor. Sáros-Patakon, Nyomtatott Nádaskay András által 1820. 8. 288. old.

9) Francisci Nagy, dum viveret in Ill. Collegio Ref. Sáros-Patak Exegezeos Sacrae Professoris P. O. Carmina Latina. S. Patakin, Impressa per Andream Nádaskay. 1820. 8. p. 128.

E' Munkák azon nagy érdemű és bő tudományú Hazafinak Verseit foglalják magokban, kinek a' Nemzet a' Magyar Iliászt köszöni. Vetenénk a' boldogult Férfiu hamvai, vetenénk a' Magyar Nemzet éles belátása ellen, ha Nagy Ferentz Műteményeit magasztalni segitenők; azt még is nem lehet elhallgatnunk, hogy csak e' Munka elkelésétől függ az Iliásznak kijö vetése, míg más pénzbeli Elősegítői nem találkoznak. Nagy Ferentzünk szánakodásra méltó állapotban maradt özvegyenek. De vélhetjük-e, hogy a' Magyar Iliászt Hazánkban csak a' tehetetlenek betsülnék? Hallgatni kell a' Vallásbéli Felekezetenek, ha a' nemzeti köz ditsóság ügye jó kérdésbe, 's nem is hihetjük hogy annak munkaja hajótörést szenvedhessen, ki, feledve házi népét, egész életét a' Hazai Literaturának áldozta.

H. I.

11. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

3) Dissertatio inauguralis Medica de Hordeolo Phlegmonoso et Scrophuloso quam Annuentibus Magn. D. Praeside et Directore, Sp. D. Decano, ac Clar. D. D. Professoribus pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeberrima Universitate Hung. Pestiensis publicae disquisitioni submittit. Fridericus Anton. Maxilian. Hungarus Bihariensis. 1821. m. 8. 16 lap.

4) Carmen Spect. ac Gen. D. Gregorio Jankovich, Lib. ac Reg. Civitatis Neoplantensis. Consuli meritissimo, Patrono ac Moecenati Benevolentissimo, dum Onomasin celebraret oblatum a Petro Joannovics, in R. Univ. Pestana Phil. II. in Annum Auditor. 1821. 4. 6 lap.

5) Durch welche Mittel kann die Wirksamkeit des Kanzelredners zweckmässig erhöht werden? Eine gekrönte Preisschrift, verfasst von Michael Gregusch, Professor am Evang. Gymnasium. Au. C. in Eperjes. m. 8. 1820. 42 lap.

6) Cithara Sanctorum, Pjzné Duchowny, etc. 1820. 8. 1580 lap.

7) Bécs' Emlékezetre méltó Dolgai, és ezekkel öszve kapcsoltlt Óstriaí Uralkodók rövid Történetei. Irta Nemes Hadáry Antal Fels. Kir. és Údvári Magyar Fő Kormány-Szék Elölülőji Szerkeztetője, Tek. Hont és Tolna Vármegyék Táblabírája. Első Darab. 1821, m. 8. 256 lap.

8) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Vacien-sis. Pro Anno MDCCCXXI. post Bissextilem Primo. 1821. 8. 88 lap.

9) Abend Unterhaltung. Erster Theil. 8. 1821. 128 lap.

10) Institutiones Physicae, quas Compendio dedit Adamus Tomtsányi in Regia Scient. Univ. Pesthiensi. Phys. et Mechanicae Prof. publ. Ord. Pars III. Complectens Astronomiam et Geographiam Physicam, item Metereologiam, cum figuris 19. aeri incisis. 1821. m. 8. 208 lap.

12. J o b b i t á s o k.

Nevezetesebb nyomtatásbeli hibák az első Kötetben.

7. l. 9. s. ki	olv. kis
9. l. 14. s. kitéve	— kitéve
— 54. s. Pausania	— Pausanias
10. l. 27. s. Aleib	— Alcib
13. l. 16. s. köztársasagh' szent kötelei, feloldozásának	— köztársaság' szent kötelei' feloldozásának.
17. l. 1. s. választásokhoz	— választásokkor
— 22. s. után	— után
18. l. 6. s. Plutarkhozna	— Plutarkhosnak
— 33. s. Spártalval	— Spártaival
— 37. s. Ayesilaos	— Agesilaos
20. l. 10. s. Lakedemobélieken	— Lakedémonbelieken
21. l. 10. s. ne kiek	— nekiek
— 13. s. το ναβναρος	— το ναβαρος
22. l. 8. s. Parentium, Kuidos	— Tarentum, Hnidos
— 56. s. Poitic.	— Politic.
29. l. 18. s. Levendast	— Leonidast
31. l. 35. s. részével	— részénél
32. l. 9. s. öszsze ne roskadjanak	— öszszerozkadjanak

II. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) T. J. Spártának Polgári Alkotmányáról és Törvényeiről. lap. 3.
- 2) Báró Mednyánszky Alajos. Ghymes Várának leírása. l. 36.
- 3) Töredékek Csallóközről. l. 46.
- 4) Sztrókay Antal. A' Nemzeti nyelv' előmozdításáról. l. 69.
- 5) Jankovits Miklós. Gróf Sztáray Mihálynak tiszti igyekezete, és a' Nemességnek kész ajánlása Hora támadásának letsendesítésére. l. 73.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetés.

- 1) Perotsenyi Nagy László. Új Esztendei Üdvözlés. 'sa' t. l. 86.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Altal- nézése a' legújabb Olasz Literaturának. l. 87.
- 2) A' Francia National Institutum utóbbi ülése 's legújabb Jutalomtetele. l. 5.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások l. 101.
 - 2) Jutalmaztatások, l. 103.
 - 3) Új Találmányok l. 104.
 - 4) Intézetek, l. 105.
 - 5) Elölépések, és megtiszteltetések l. 109.
 - 6) Kihalt Tudósok és Írók, l. 110.
 - 7) Régiségek. l. 111.
 - 8) Jelességek l. 114.
 - 9) Hazai Művészek. l. 123.
 - 10) Új Könyvek. l. 124.
 - 11) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek l. 131.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

III. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

Deák Fedor

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

Lamizslay János

Magyar Református Egyház

Könyvtár

A.R.

Gyimes Vára. Nyitra Vármegyében dél felől.

Lechnerhardl. vs. Pest.

I. É r t e k e z é s e k.

Proba tétel a' Mesmerismus avagy állati Magnetismus' Theoriájában.

§. 1. Tzélja és haszna ezen munkának.

Miólta a' Tudományos Gyűjtemény' 1817-dik esztendeji X-dik kötetében Hazánk' nagy érdemű Tudóssa T. Prof. Lenhossék Ur' ezen tárgyról való értekezése általam magyaritva meg-jelent, azólta a' már akkor esmeretes munkáin kívül Kluge, Wolfart, Eschenmayer, Stieglitz, Hufeland, Baehrens, 's más több Uraknak, és az állati Magnetismus' levél tárja' folyamatjában elő-hozott hiteltre méltó rész szerint, rész szerint hihetetlen datumokon 's magyarázatokon kívül, anya-nyelvünkön is jött-ki annak Mérő-serpenyűje, mellyet csak tudós Szerzője eránt való tiszteletből sem tzelom akár foglalatjára akár elő-adása' módjára nézve meg-ítélni; jöttek külömbféle országló-Székektől a' Mesmerismus' orvosi tzélra való fordítása felől hol módosítások, hol tilalmak. Mind ezen viszontagságok' szemlélese által, mellyeken a' Mesmerismus által ment, kiki méltán vonattatik egy részint az historiai hitel helyyes, vagy helylytelen voltának, más részint a' Mesmerismus' historice elő adott, vagy tapasztalásba jött jelenségeinek okossággal lehető meg-egygyezésök' vizsgálására. Az historiai hitelt egy általán fogva mindenik Elő adótól meg-vonni, igazságtalan sér-

tés; mindeniknek meg-adni, gyávaság; külömb-séget önn-tapasztalás nélkül tenni nehéz; tapasztaláshoz folyamodni széles praxisban foglalatlos Orvosnak a' Magnetisálás' orái szoros meg-tartása' szüksége miatt vagy lehetetlen, vagy ki-pótolhatatlan idő-vesztés: nints tehát elsőbb és közelebb út, mint hogy az ember a' több hitelesnek praetendált datumok közzül a' hihetőbbeket fel-fogván azokat az okossággal meg egyeztesse, vagy az eddig is meg-esmért physiologiai, 's psychologiai törvényekre szabva adja elő, mivel azok éppen ezért hihetőbbek.

Két haszna van ezen vizsgálatnak: 1-ször, hogy a' physiologiai 's psychologiai törvények' alkalmaztatása közben szembe tűnven, hogy minden magyarázataink hypotheticumok, 's esmereiteink nagyon végesek, tehát szerényebben fogadjuk el a' tapasztalásból vett, 's tanúk által erősített dátumokat, és meg-gondolván, hogy annak is alig néhány esztendeje, mióta tsak az értz-magnes jelenségeit a' természet törvényeivel rendszeres egység alá hozhatták, bár melly ellene-mondhatatlan kétség nélkül való jelenségek legyenek is azok; így a' Mesmerismus' némelly nehezebb hihetű jelenségeit is nem fogjuk makatsan vissza vetni tsak azért, mert némellyikünknek az oskolában fel-szedett dogmatismusával, 's más-fél száz esztendő's Wolfiana Philosophiájával össze nem fér: 2-szor hogy erőnket a' tünetek' ki-magyarázásában gyakorolván, nevelvén, sem restségből bűhájosságnak, sem rossz akarathúl Isten tagadásnak nem nevezzük azon próbákat, mellyeket a' természeti erők számtalan módosításainak nyomozására tesz az előítélettől meg-szabadúlt természet vizsgáló; a' tsalárd gaz emberekre ugyan korbáts kell, és ez a' mérő serpenyű madzagából is ki-telik, de ha ezen felül, a' Philosophusnak

engedettett fa kard ellen is theologusi éles fegyvert veszünk elő, úgy még egyszer Galileit is tömlőtzebe tétethetjük mint Isten tagadót.

§. 2. A' nagy Egész' élete az individualis' élet' kút-feje.

Hülső érzékeink (sensus externi) ugyan a' természetet tsak mint Sokságot úgy tekintik; de az értelem ezen különbéleségnek egymással való köttetését, egymásból való folyását Egységgé tekinti, és az okosság, melly, a' tünetményeknek felsőbb okáig igyekszik a' természet' körén belől hatni, ezt mint egy Egészszet, Universum absolutumot úgy veszi-fel. Az élet, melly a' lételnek és munkásságnak ugyan-azonsága (existentiae et activitatis identitas), főfő helye az Universumnak is mellynek lételét, önnön munkássága, szükséges viszontagságok között, a' részek' áldozatjából tartja-fel: a' honnan nints is más életek a' részeknek, tsak az, a' mit az Egészből vesznek; addig, és annyit élnek, a' meddig és a' mennyit az Egészre élnek, akár társaságos, akár erköltsi, akár természeti tekintetben vegyük is azt.

Valamint az erköltsiségben és társaságban úgy a' természet világában is tsak a' különözésnek kútfeje a' sensualitas szakasztja ki a' részeket az Egészből, mert az Egészszet a' külső érzék bé nem fogja. Azért tsonták azon theoriák, mellyek az individualis élet jelenségeit Absolutumra lett fel-emelkedés nélkül pneumától psychétól, élet erőtől, finom folyó matériától, 's a' t. származtatik: mert nem a' részekből áll össze az Egész, hanem az Egész tartja-össze 's élteti a' részeket. Nintsen élet munkásság nélkül; minthogy a' létel is tsak az hatásban lévő erőnek látszatos nyugvó munkássága, és az élet-

nek materiális oldala, 's. realitása; valamint az erőknél hatások (actio) dynamicus láthatatlan ideális oldala ugyan azon életnek, mely a' tételnek, és munkásságnak identitásában áll.

§. 3. Minden leg-kisobb Valónak van individualis élete.

Az Isteni erőnek meg-tagadása 's valóságos atheismus az, ha ki halált és holt természetet hirdet; ha szinte a' mi érzékenységeink az élő Universumnak némelly részetskeiben az anorganicus testekben semmi ki-tetsző élő munkásságot nem találnak is, de élnek azok még is, 's egész munkásságokat a' létel nyeli-el, mely pusztá lételben a' ható erők látszatos nyugalomra, helyelő indifferentiára szállottak, de a' külső ingerekre fel-ébrednek; és magnetismus, electricitas, chemismus, hang, meleg, világ által mutatják ki életeket. Úgy állanak ezek a' plántáknak táplálódzó (vegetativa) életekhez képest, mint a' plánták ismét az ő táplálódzás' járma alá vetett, 's csak abban ölt aktivitásokon fogva az érző állatokhoz; ott az önként nevelkedő nemes Kristályosodások, itt a' Zoophyták állanak ellent a' demarcationnak, és az élet' okát a' mozgató 's érző lélekben kereső Biologusnak fejébe nagy szegget ütnek, hogy a' tsekély por-szemtől meg-akart tagadni az életet.

A' vagy teremthet-e az élő Isten holtat? Minden test az időben dolgozó erőknél térbe lett ki-nyomása, mint az organisatio csak az élet erővé fel-nemesedett alap-erőknél (Grundkräfte) meg-testesülése. Az emberi organismusba, hol a' plánták' gyökeren fogva való táplálódzását a' tej-edények bé szívó végetskéi ábrázolják, földet is, érzeket is formál megosztott vízből az élet erő; és nem tagadja ki élő atyafiságából

a' port, mellybül vétetett. Avagy holtat formál-é az élet erő? vagy az élő vétetethetik-é az holtbúl?

§. 4. Élet nemesedése az emberig.

Ugyan azon erőnek teremtményei vagyunk : a' nemesedés' gráditsait az Egység alá hozott Sokság, és innen elő állott tettető absolutumot végesben ábrázoló Egészség (totalitas ex varietate ad unitatem redacta) határozza. Ugyau azon erőnek factorai, mellyek leg-első polaris meg-hasonlásokkal (recessus) ellentételbe jöttek, és így egymásra dolgozhatván az anorganicus testben indifferentiára aludtak-el, ugyan azon erőnek factorai mennél többször meg-hasonfottak, mennél több antithesisbe jöttek egymás után az organicus élet' plántai, állati, lelki sphaeráiban; annál nemesebb a' teremtmény, 's a' nemtelenebbet, mint a' plánta a' port, az állat a' plántát, a' lélek az állatot adózójává tette magának. A' legfelsőbb gradúsú tökéletesség az, hol a' meg-hasonlott dynamicus factorok' küzdése, már ismét nyugalomra szállott: de ez nem el-szunnyadt indifferentia már többé, mint az anorganicus testeké volt; hanem önn-tudattal egybe-kötött nyugalom. Ez az erköltsi tsendesség, melly az Isteniségbe határozódik. Summa libertas, summa necessitas.

Igy azon nagy lántznak, melly a' leg-nemtelenebb, 's physica necessitásban tartott indifferens élettől fel-felé a' moralis necessitásban álló nemes indifferentiájokig ér az erőnek, — azon nagy lántznak, melly a' port, és ásványokat az Isteniséggel egybe-köti, leg-nevezetesebb szeme az emberi organismus. És tsak ez a' látás' pontja bõtsát a' Mesmerismus' phaenomenonjaira világosságot szemünk előtt. Az emberi test, mint az Univer-

sum, ásványokat, és érzeket terem, mellyekben az erők magnetismus, electricitas, és chemismus által mutogatják az életet. Ugyan azon emberi test' táplálódzó élete a' plántákkal atyafias; de az azokkal közös életben nemesebb természet vert gyökeret; a' reproductiva indifferentiából, mellyben a' plánták' ingerelhetősége határozódott, itt mint a' mangeselt vas két polusai, állati életet béljegző érzetesség és mozgathatóság válik külön; sőt a' táplálódzó élet már csak ezen két külön vált dynamicus factorok' organumainak t. i. az érző és mozgó inaknak formálásában raboskodik. De a' midőn még azon nemtelenebb állatok is, kikben kevés az érzés és mozgás, csak a' reproductióban bújálkodnak; sőt midőn a' leg-nagyobb állati érzésre 's mozgásra termett Valókban-is, a' lelki élet csak a' külső érzeknek (sensus externus) a' test-köz-érzéssel (coen-aesthesia) való egyesüléséből származott homályos indifferentiában alszik vala el: akkor az embernél ezen indifferentiából psychiacus factorok, elme, és indulat (mens et animus; Geist, und Gemüth) állnak elő; a' test köz-érzés tellyes önn-tudatra (conscientia) eredik, melly az organisatio-nak ideig valóságát önnön természetének örökké tartósságától meg-tudja különböztetni, magát a' külső tárgyaktól, az Ént a' nem-Éntől, a' Subjectumot az objectumtól külön-választani, és magát maga objectumává, 's figyelme' tárgyává tenni.

Ez a' lelki élet, melly a' testi érzékeknek, mint a' külső világ' conductorainak a' test-köz-érzéssel mint a' mi belsőknek conductorával lett össze-ütközéséből származott lelki esméret, mellynek az értelem és akarat, mint az állati életnek a' köz-test-érzés és instinctus olyan két polaris munkáji, ez a' lelki é-

let, hol az okosság és az indulatok össze-
ütköznek, ez az a' pálya, melly az anyagos te-
reintésben (materialis creatio) nőtt embert neme-
sebb sphaera' polgárává érleli, melly őt' halan-
dóbúl halhatatlanná, végesbül véghetetlené neveli,
hogy az Istenséggel szembe mennyen az egyesü-
lésre.

§. 5. Táplálódzó élet, test-közérzés,
's annak organuma.

A' Mesmerismus' jelenségeit az emberi orga-
nismusban egyesült vegetativa, animalis és psy-
chica élet tisztjeinek (functio) viszonyos változásai
alá viheti a' theoria.

Erre a' tételre mindazáltal szükség, hogy a' ne-
vezett élet köreire tartozó tiszteket, 's azok' vég-
re hajtására szolgáló élő eszközöket (organa) rö-
viden által nézzük: Az eddig mondottaknak figyel-
metes felfogása is könnyíti ezt a' munkát, melly
azoknak, kik hozzá vagynak szokva inkább gyö-
nyörúséges mint fárasztó. Nem is az égből jön
ez a' tudomány, hogy valaki azt mondhatná: Ki-
tsoda járhatja be az egeket?

A' táplálódzó élet' organumai, mellyek a'
has és mejj üregekben foglaltatnak, így a' tápláló
nedvek' készítésére szolgáló gyomor és belek,
azoknak beszívó edényei, mellyek a' nyert
nedvet a' vérbe viszik, a' vér-edények, mel-
lyek a' vért a' jobb szívbe, onnan, hogy veres
éltető vérré változzon, a' tüdőre, innen a' bal
szívbe, és hogy a' táplálásra, 's secretiókra o-
szoljon, az arteriákba vezetik, így minden
elválasztó mirigyek' edényei, sőt a' sexu-
alis élet' organumai is a' medentze üregében,
mind ezek mondom egy különös ideg-alkat (systema
nervorum) által köttetnek egység alá, mellyek-
nek homályos közép pontja a' nap-szövet alá hely-

heztetett közép in-tsomó (ganglion coeliacum medium); minden több in-szövetek, és in-szálak össze futásából álló számtalan in-tsomók, mint egymás közt, úgy ezen in-tsomóval is, (mellyet cerebrum abdominalenak nevezhetni) közösülő in-szálak által köttetnek egybe: össze köttetnek ezen kívül az hát-gerintz mellett két oldalról ellipsziben fekvő in-tsomók' körével is, mely a' nyaktsiga legfelső in-tsomóján kezdődven minden gerintz-tsonok' közén kétfelül lefele a' fark-tsik tsomóba egyesül, és az egész tápláló élet idegalkatjának körülát szolgál, mellyen belül tsomóról tsomóra, plexusról plexusra vezető idegek mint conductorok, és a' körülát ganglionokból a' cerebialis nervusokra menő ideg szálak, mint a' ganglionok által separált semiconductorius apparatus úgy tekintethetnek és, csak az egészségtől elhajlott állapotban közlik az agyvelővel a' vegetativa élet' változásait s érzéseit. Lásd ezeket bővebben Lenhossék Physiol. Medic. Tom. 2. §. 179. et ss.

Ez az ideg-alkat egy különös élet graditsának, s tisztjeinek élő eszköze lévén, meg van a' legalsóbb rendű állatoknál, hol az agyvelőnek semmi nyoma, vagy legalább az maga is csak ilyen egy in-tsomó, vagy egy dorsale ganglion mint a' nádályban, vagy kettős, mint a' gilisztában: az ezeknél nemtelenebb állatok mint a' Zoophyták, alig mutatják az állati életre szükséges nervus' és musculus' antithesiseit; hanem, mint a' plánták, csak egy organizált kötsonyás test darabból állanak.

Ez az ideg-alkat az élet' feltartására kerühetetlenül szükséges mozgásoknak indítója, melyek akarattunktól se, tudattunktól se függenek; ez az organicus musculusok' halavány fibráival és az arteriákkal mindenütt össze-szőve minden belek'

mozgásait, szívét, élet ereket, választó edényeket fáradhatatlanul az agyvelőtől függetlenül tudunk nélkül igazgatja.

Ez az ideg-alkat a' test-közérzésnek műhelye, és a' nemesebb külső érzékek' szükséges conditiója; mert azokon fogva sem érezzük közvetlenül a' külső világot, hanem csak annak befolyása által érzékeinkbe, 's ezeknek a' test-közérzéssel való öszve ütközésekor testünkben történt változásainkat: a' mi tulajdon tagjaink, mikor benne a' test közérzés elaluszik, 's azok elzsibbadnak, mint tőlünk idegen tagok, úgy éreztetnek általunk. Sőt még ezen test-közérzésnek megfelelő végre hajtó hatalom, az *instinctus*, melly a' felsőbb életbeli akaratnak nem telene mássa, ez is szabad akaratunk ellen az eledek' 's italok' szerzésére, a' világosság, levegő, meleg, 's több táplálódzó élet ingereinek keresésére, a' szükségtelen 's ártalmas kivált résznek kivetésére, sőt a' tápláltatásnak minden nemesebb 's ugyan azért antagonizáló lelki, 's állati tisztiek félbeszakasztásával, 's nyugalomával való előmozdítására, az akaratnak szabadságát is a' vegetatív élet járma alá kényszeríti, annak jutalmául, hogy egyéb aránt maga az egész táplálódzó élet a' nemesebb életnek járma alatt eszközül szolgálkodik, és bár az emberi nemes organismusban igen nagyon subordinált rollét játszik, de a' nemtelenebb álatoknak nagyobb részét egyedül igazgatja. Red i a' tekenös-békának feje elvágattatása, 's agya' kivételése után hat hónapig való életét 's járkálását szemlélte, a' selyem bogarak pedig fejek' veszte után párosodnak is, tojnak is.

A' test-közérzésben tehát a' nemesebb körű ön-tudatnak (*conscientia*) magvai vagynak óltva, és ez amannak potentiáztatása; az által testi, ez által lelki lételünket érezzük: és az embereknél

is, mennél kevésbé van kimivelve a' felsőbb lelki élet, az okosság, az akarat; annál erősebb a' test közérzés: egyébbaránt egészséges állapotban, hol az organismus' minden tisztjei egyarányúságban folynak, az egész test munkáinak organicus közérzése a' jól-létel homályos érzésére olvad egybe; ellenben a' fájdalom és kedvetlenség, nyughatatlanság, fáradság, a' ganglionok' folyamatjában támadt borzongatás, üresség vagy inger nem letének érzései mind az egészség' változásának a' test köz-érzésbe lett befolyásának érzeményi.

Az individualis organismus tsak tökéletlen egész, tsak a' nagy élő Egésznek eleven résztskéje, és így annak a' nagy Organismusnak, 's az ő vele együtt az alá rendelt más individualis organismusoknak változtató befolyásait érezi; érzik azt kiváltképen az okosság nélkül való 's épen azért elevenebb test közérzésű álatok még a' tértől függetlenül is. Riki tud magának erre az eleven coenaesthesisre az álatok között példát találni, mellyek nagy résziut a' napnak, és éjjnek, 's az esztendő' szakaszainak viszontagságait a' nagy organismusból, szintúgy, mint némelly más testeknek 's álatoknak reájok való kedves vagy kedvetlen hatásait, közvetlen illetés nélkül is észreveszik. Sőt nem tsak tértől, hanem időtől is független az ilyen felmagasztalt test közérzés, és így nem tsak a' távolvalóknak hanem a' jövődőknek bényomásokra is receptivitással bír; ritkább ugyan az egészséges embernél, hol az okosság országol, az il'yen élő-érzés, (praesensio, Ahndung); de nálunk is gyakran a' betegségekben 's az álatoknál még gyakrabban uralkodik ez kétségekivül: ehez képest mi is, testünk' javára tapasztalásunkon felül tsupa előérzésből hasznosnak rémlett eszközöket, természeti ösztön (instinctus) által hozzánk vonni,

és a' károsnak rémlettek távoztatni kényszerítettünk: így a' forró nyavalyában fekvő bornemisza a' bort, az epe hideglelés a' savanyút úgy óhajtja, mint a' rothasztó hidegben való a' húst gyűlöli; az állatok között pedig hányféle példát nem találunk a' felmagasztalt test közérzés, 's előérzés' ösztönéből eredett tselekedetekre? mellyekkel magokat a' közel jövőendő idő-változások ellen jó eleve óltalmazták; az esztendő' részei közelgetéseit a' költözködő madarak, 's méhek, a' jövő nagy telet a' hörtsökök, szelet essőt a' pókok, víz-áradást a' fellyebb építkező kásztorok ösztönbeli tselekedetekkel előre kijelentik.

§. 6. A' test közérzés' különösebb állapotjai.

A' sympathián és antipathián kívül, és a' test közérzést hordozó nervusok' különbféle személyes köttetésein épült idiosyncrasián kívül, mellyeknek példái minden napiaak, és a' mellyeknek kútfeje a' táplálódzó élet' ideg-alkata, ezen kívül mondom vagynak a' test közérzésnek három különösebb állapotjai, t. i. a' vegetativa életnek a' lelki, 's állati étellel való minden napos viszontaglása, az alvás; ilyen természetes önként való, de ritkább és cosmicus influxus alá rendelt viszontaglása a' felsőbb és alsóbb életnek, az álomjárás, (somniaambulismus); ehez hasonló, dynamicus, önként való, vagy mesterséggel ébresztett, a' Mesmerismus: és így, mivel a' két elsőbbon történt test közérzés felmagasztaltatása csak az elfogadhatóság' gráditsára nézve különbözik a' Mesmerismustól, szükség amazokat is előre botosítani.

§. 7. Alvás.

Az alvásban nyugszik a' felsőbb organismus, t. i. a' lelki, és állati (érző akarat szerint moz-

gó) élet munkásságai, melyek a' táplálódzó élettel antagonisálnak; mert a' midőn emennek factorai a' hozzájuk közel való indifferentiából szüntelen felfrissülvén soká nem pihennek: az állati élet' musculusai 's nervusai' egymásba való hatása és a' lélek' munkássága, az indifferentiától távolabb álván, húzomasabb nyugodalmat kíván a' megújulásra.

Az alvásnak szükséges volta tehát kiformált agyvelőt, és öntudatot tévén fel előre, az anyaméhben élő tsetsemőnek, és a' nemtelenebb állatoknak nem igen tulajdona; az emberben a' felébredt állati élet, és az állatokban a' sebesebb mozgással össze kötött érzékenység kívánniák meg, az újjúlásra szükséges nyugodalmat. A' nagy meleg, alcohol, bódító tárgy, gazdag lakozás indirecte a' superincitatio' és kifárasztás' útján, a' vér-vesztés pedig, a' laxálás, hideg, nyugvás, tsendesség, setétség directe a' nervusok' ingerei nem léte' útján okoznak álmot. Először is a' lelki tehetségek' expansivus reactivus polusán (animus) az akarat és a' receptivitáshoz közeledő öntudatja helyhez tetésünknek (sensus internus) gyengül meg az alvás' kezdetekor; a' receptivus poluson (mens) pedig a' vissza ható expansivus polushoz közelítő figyelem, és azután a' külső érzékek szűnnek meg lassan lassan, melyek között a' legtökéletesebbnek, a' látásnak organuma tulajdon fedele alá vonúl, midőn annak akarat szerint mozgó musculusa a' nyakéival egygyütt dolgozni megszűnik, a' többi érzékek pedig bár el nem zárodnak is, megtompulnak: ekkor az állati élet elszunyadásában, ellenkezőleg nagyobb a' reproductio; a' szívnek, és tüdőknek akarat nélkül való mozgásai tellyesebbek, egyenlőbbek; a' secretiók kevesebbek ugyan, de tökéletesebbek, concentráltabbak; a' test köz-érzés

elevenebb, és a' lélek' sphaerájából annak megfelelő phantasia egyedül annak, és nem egyszerűsmind a' külső érzékeknek benyomásaikat, 's változásait köti öszve, azért nem követi sem az időnek, sem a' térnek tekintetét, 's így az álomnak a' mesmerismushban való határozódását helyezi.

§. 8. Álom járás.

Az álom járásban is, a' felsőbb élet' öntudat s' akaratbeli tisztjeinek pihenttével antagonistice felemelkedett test közérzés uralkodik; és már most még az álomban véle antagonisált gerintzvelő idegeit is, ezeket az állati musculusok' ingerreit, maga alá veti: mint az álomban a' phantasiát, és a' Mesmerismushban az agyvelőnek minden tehetségeit. Ugyan is a' természetben minden hatást (actiót) az antagonismus, az ellentétel nyit ugyan meg, de az erős actio az antagonismust sympathiába, vagy synergiaiba húzza; nemkülömben, mint, hogy több példákat elhalgassak, az electrica distributio' antagonismusából az hatás' nevedezésével egynemű electricitás áll elő a' közlésbe eresztett conductoron.

Ugy az emberi élet is mint minden különös életek menyire nem magán álló, 's menyire alá van vetve (utóljára is áldozatjául kirendelve) az Universumnak, és hogy mint a' testben az organumok egymásnak, úgy az emberi organismus is a' nagy világ' több részeinek menyire coordinatuma, azt a' többek között a' külső potentiáknak testünkre való hatásában anyira tapasztaljuk, hogy tulajdon lételünknek másik felét a' külső természettől láttatunk költsönözni. Így még a' mi planétáknak körén is túl, de még is érzéseink' határában lévő testek' cosmicus influxusát már régen figyelem alá vették a' természet vizs-

gálóbb orvosok; minthogy azok a' nemtelen ásványt ugyan hatalmasabban, de még a' nemesebb életnek is hol táplálódzó, hol érző-ideges, hol inas-húsos alkatját maga alá veti; a' honnan a' napnak világa a' melegnek és electricitásnak fejlődése a' nap', és éjj' viszonzatja, az esztendő szakaszoknak változása nevezetes részt tesznek az egésség' viszontagságaiban, 's erre tzeloz a' régiel' mesés Theogeniája, melly szerént Aesculapiust, az az a' levegőt Apolló a' nap nemzette.

Az hóld is, mint földünkhöz legközelebb köttetett égi test, az említett alsóbb ideg-alkatot, a' táplálódzó élet' agyvelejét, 's ennek érzéseit, a' coenaesthesist illeti. Ez az éjjelnek, és a' felsőbb organismus öntudatja' 's akarátja' nyugvásának strázsája, a' köz test-érzés organumával Semiconductor idegek által öszve kötött gerintzvelő nervusait, (az akarat szerint mozgó inas-húsok' ingereit) a' test közérzés alá veti; a' semiconductorokat conductorokká, az antagonismust synergiává változtatja, midőn azoknál, kik arra hajlandók, somnambulismus, álmójáráás áll elő, mellyet ezen okon Selenogamiának mint a' Mesmerismust Nevrogamiának nevezhetni.

Ugyan is az exaltált.coenaesthesia' ezen állapotja, melly a' nélkül, hogy alvás volna, alvással kezdődik, és alvásban is végződik, olyan köttetésben van a' Mesmerismussal, hogy ugyan azon személyek többnyire mind a' két állapotra hajlandók, és az álmójáráás alatt esett 's természet szerint ébren léttekben nem is említhető tetteiket, tsak a' magnes-álomban tudják, említik, és azt vallják, hogy azokat az hóld iránt való szerelemből tselekedték. Mindazáltal az aszszonyi nem, mellynek idegei érzékenyebbek, a' Mesmerismusra hajlandóbb, valamint a' férfi, melly a' nagy Egész' hatásait nagyobb receptivitással fogadja

el,

el, az álomjárásra alkalmatosabb; gyakran az abdominalis nervusoknak hysteriás, 's hypochondriás érzékenysége, vagy ugyan azon nervusoknak gilisztáktól való különös ingereltetése is álom-járást hozhat elő. Nappal is kimagyarázhatatlan vonattatások van az ilyeneknek az hóldhoz, 's abba örömmel néznek; azért éjjel, midőn ennek ereje a' nap által már nem gyengitetik, a' felsőbb lelki, és érző életnek organumai az alváskor megszűnven munkálódni, a' test közérzés annál nagyobb erőre emelkedik, és a' mozgásra szolgáló inas-húsokat is maga alá veti az instinctuson fogva, melly az álom járókat magas helyekre, a' szeretett tárgyhoz közelébb menni ösztönözi: így ámbár a' külső érzékek semmit nem éreznek is, bár a' behunyott szempillákat erővel se lehet széjjel húzni, vagy, ha nyitva állanak is, de a' szem-báb olly érzéketlen, és kitágúlva mozdúlhatatlan, hogy a' legerősebb világot is kiálja; bár gyakran az hallás, szaglás, és ízézés megszűntek is; de a' felmagasztalt test közérzés kipótolja ezeket; bátran mennek a' veszedelmes úton, hová az ébren lévő nem mehetne félelem miatt, utaznak gyalog, lovon, szemhúnva, írnak folyvást, és corrigálják nappali írásaikat setétben is, jóllehet némellyeket látni, hogy tentából kifogyott tollal is tovább írnak, 's a' már égő gyertyát is újra gyújtják; melly az érzések' tökéletlen viszontaglására mutat. Hogy az hallás és illetés nem a' szokott módon van, hogy az hideg vizet és kiabálást; melly az álvókat és szunnyadókat vagy bámészkodókat felébreszti, némelly álom-járók fel se vészik, ámbár kezdetben próbálva ezek az álomjárást el is szokták vala üzni. Az álomjárás hóld töltén leggyakrabban történik; és a' mikor hóld töltén hóld-beli fogatkozás következik, az elkezdett somnambulismus egyszerre félbe szakád.

Tud. Gy. III. R. 1821.

§. 9. Mesmerismus.

A' test közérzésnek eddig elő adott különbözőbb változásai között, méltán legfelsőbb helyet foglal az állati magnetismus, vagy Mesmerismus; mert, a' mint ált az értz mágnességben, indifferentiából poláris differentiára külön vált egység a' két testben megoszlott electricitas duplicitásához: úgy van az álmoknak és álom-járásnak symptomáiban magát kifejező egység, a' Mesmerismusban elő álló két személyekre megoszlott felsőbb és alsóbb élet' duplicitásához. Ennek mind történeteire, mind előhozásának mesterséges módjaira, mind jelenségeire kiterjeszkedett históriai rajzolatját az említett 1817-dik esztendőbeli Tudományos Gyűjteményben ki ki láthatja, sőt azt, a' mit ezen tudományos intézet munkáinak folyton folyva való szedése és olvasása is előre felteszen, az itt következők magyarázatok' próbatételének könyebben lehet meg-értésére szükségesképen is újra olvasni kértetik, minthogy már itt csak a' phaenomenumok' ki-magyarázására szolgáló principiumok adattatnak-elő.

§. 10. A' test közérzés és illetés' össze-köttetésen fundált álom.

A' test-közérzés leg-alsó gráditsa az érző inak' tehetőségének; a' külső erzekék, (mellyek' organumainak centralis végek az agy, és gerintz-velőire vezetnek) nemesebbek, és már nem tulajdon organismusunkat, hanem az organismusnak a' külső világ által való változásait és ezen fogva a' külső világot éreztetik velünk: mert az érzék innak periphericus polusa meg-illetetvén, mint az electricitasban, a' centralis polus is pontban érezi azt; és, mivel az organicus nervusok

mindenütt vagynak, a' test közérzés is mindenütt el terjedve kíséri a' nemesebb külső érzékek' conductióját, mellyeknek csak ott van helyek, hol az érző nervusok periphericus vége tzelszerint specificce van szerkeztetve. Azért van antagonismus a' test közérzés és a' külső érzékek közt; de hogyha külső érzékeink mérték felett ingereltetnek, a' coenaesthesia sympathice fájdalommal és kedvetlenségnek érzésével kíséri azt; onnan a' coenaesthesia' el-törültetésével a' külső érzékek is el-vesznek, de ezeknek el-vesztekkal amaz nem vész-el egészen.

Az illetés' (Tactus) organuma a' bőrön kiterjedt, és gerintz-velőre vivő idegeken fogva a' coenaesthesia' leg-szomszédosabb, utánna leg-szélesebb ki-terjedésű, és éppen azért leg-alatso nyabb dynamicus érdemű is; de mindazáltal a' térbe (spatium) való materialis lételnek tsalhatatlan bírása ő; ezért adatott a' Spatiumnak meg-felelő musculare systemához társul, mellynek viszont-segítségével tökéletesítettik. Annaira, hogy az úgy nevezett sensus muscularis, (melly a' szabad akarat szerint való mozgások' térbeli és időbeli nagyságát 's tartósságát adja tudunkra) a' coenaesthesia és illetés között a' leg-szorosabb kötelet formálja, és kivált azoknál, a' kil. való szünetnek, 's a' látás által a' sensus muscularis tökéletesítésére nem segítettnek, az illetésnek vitzéskedő tökéletesedését teszik kerülhetetlen szükségessé.

A' test-közérzésnek és illetésnek ilyen szoros atyafisága és gyakori, leg-hamarábbi synergiája miatt, a' bőr, a' tactus' organuma leg-közelebb való ajtó a' test-köz-érzés exaltatiójára; itt az oka a' magnetisáló epetselések hathatóságának, mellyek az illetés' organumán elejénten ugyan köz vetetlenül, később pedig, a' mint a' receptivitas neve-

kedik, már valamelly távolságra is annak módja szerint tétetődnek. Ha valaki a' test-közérzésnek a' külső érzékeken való leg-alsóbb praepodiumát, álmodat akar elő-hozni, azt a' tactus' organumán, a' bőrön való epetelésekkel könnyen elérheti, szinte mint némelly erős kezű gazdaszonyok, a' szárnyas állatokat, mesterségesen tett néhány arányos vonogások által, sőt a' leg-vidámabb játékos gyermekeket is álomba hozzák.

§. 11. A' test közérzés, és nemesebb külső érzékek' öszve köttetésén fundált synergia, antagonismus és víztéskedés. (Vicariirung)

A' nemesebb agyvelő-érzések: izlés, szaglás, hallás, látás nintsenek organumaikon fogva az egész testen el-terjedve mint az illetés, a' test közérzés és ezen kettőnek köttetéséből származott sensus muscularis; de mindazonáltal csak némelly anatomiai esméret némelly physiologiai és pathologiai észrevétel után is világos az, hogy ezeknek igen szoros öszve köttetések van a' test-közérzés organumával, az organica élet' idegeivel és ganglionaisal: mellyekből néhai synergiajokat, de gyakori antagonismusokat és víztéskédeket átláthatjuk.

Minden érzék organumok' centralis végei újant elő-hozzák az ő periphericus végeiken esett bé-nyomást, és így készítik-elő a' materiának representatióra léendő és előttünk örökös titkú által-változását: ezt csak tudjuk; és tudjuk erre végre szolgáló szerkeztetésöket, mellyeken fogva külső bé-nyomás nélkül is, sok esetekben az érző organumok önn hatosságok által érzések származnak, mellyek a' külső bé-nyomásokhoz hasonlítanak. Valamint ha a' szemgolyót mechanice öszve-nyomjuk is, színes tárgyak állanak-elő külső benyomás nélkül, úgy mind mikor a' főre

nagy congestiókat szenvednek a' betegek, mind mikor nervosus status áll-elő az evacuatiók után, világosságot, színt, káprázást, villámot, 's a' t. producálnak a' látásra szolgáló 'nervusok', a' Fül-lek hangot, tsengést, zúgást hallanak; az orr fattyú szagokat érez, mellyek nem külső tárgytól származtak, és a' száj íze keserű, édes, fojtós 's a' t. minden materialis vagy gyomorbeli vagy külső ok nélkül. Sőt illy nagy nyavalyákon kívül is hányszor nem tapasztalhatni, hogy az exaltált coenesthesissel bíró hysteriás, hypochondriás emberek' érző organumai meg-játszódást szenvednek és önhatóságok által a' külső benyomásokat szinte a' megsalattatásig majmolják.

Ezt az érzésre szükséges másolását a' külső benyomásoknak, az érzék organumok' szerkesztése hozza magával. Ugyan is, mint az illetést láttuk, hogy szomszédja, el-valhatatlan társa és csak nemesedése a' test köz-érzésnek; úgy az iz érzés csak chemico-fluidus, a' szaglás csak chemico gasformis specificus stimulusokhoz alkalmaztatott ki-formáltatása az illetésnek, és sem ezek közt az alsóbb agyvelői chemicus érzékek között, sem a' felsőbb agyvelői dynamicus érzékek, az az a' hallás és látás között egy sins, mellyben a' fő-érző-in mellé a' ganglionokkal 's test köz-érzésre vezető organicus nervusokkal öszve kötött segéd-irritabilis-nervus ne volna párosítva; a' honnan a' coenaesthesia el-törlése után mint gyakran azon betegségekben történik, mellyeknek talp köve az has üregében vagy on, nem maradnak-meg a' külső érzékek: mert ezeknek hatásába mindegy részét visz a' test-Köz-érzés, mellynek a' külső érzékekkel való egybe-utközésekor válik-el az Ego a' non-Egotúl, vagy is a' külső világtúl, itt áll elő a' bennünk

külső világtól különböztető öntudat, mellynek coenesthesia és külső érzékek nélkül legalább, még ebbe testben élünk, helye sintsen; s így a' Psychét jövődöbéli magán álló életre a' testi élet érleli-meg.

Mind ez, mondom az érzék organumok' szerkeztetésén fundáltatik; kiki, a' kit illet, p. o. tudja, hogy az íz érzésre, hol a' tactus az ajkakakon szájpadráson, és fog húson közvetlenül kóstolássá válik, a' tizenkettedik pár (hypoglossus) és részszerint a' kilentzedik pár (glossopharyngeus) tsak segéd irritabilis nervusok, és az ötödik pár (maxillaris inferior) harmadik ágának egy része a' nervus lingualis a' fő érző in: az az egész ötödik pár legelőször is egy nagy ganglionból (semilunare) oszlik három fő ágra, s a' mi a' többi nemesebb érzékeknek tsak mind segéd idegeket ad, ugyan az az íz érzésre mint fő érző nervus úgy szolgál, és maga is mind a' chorda tympanival egyesül, mind pedig ganglion maxillaret formál; a' tizenkettedik pár pedig a' coenesthesia organumával a' sympatheticus nervussal egyesül, míg a' nyelvre menne, valamint a' kilentzedik pár is, minekelötte a' nyelvbe oszolna el, ganglion petrosumot formál, és a' sympatheticus nervussal köttetésbe jön: már pedig minden in-tsomók a' test közérzés' nexusai, és az érzések kimagyarázásában szint olyan világosítást adnak, mint az electricitas tüneteiben a' conductorok, és semiconductorok.

Így a' szaglásnak fő érző in a' nervus olfactorius (első pár) melly maga is a' rostás pléhtsont felett ganglionná válik; segéd nervusai pedig a' caenesthesia-sal esmeretesen öszve kötött ötödik párból valók.

Annál világosabb a' két felső dynamicus érzékekben az érző és segéd nervusok' ellen-

tétele. Az hallás' organumában az érző-innak a' nyoltzadik párnak periphericus vége a' cochlea és vestibulum szerint magnétique két különböző ágakra szakad; a' segéd irritabilis nervus pedig a' halló dob üregébe oszlott chorda tympani, melly, mint fellyebb említetett, a' coenaesthesia organumával köttetésben van. A' szemnek érző ina (a' második pár) nervus opticus, és a' több segéd muscularis nervusokon kívül az ötödik párból a' ciliare ganglion áll elő, melly a' belőle jövő inzálakon fogva a' szemfényt akaratunk ellen tágitja vagy öszve húzza, a' látást a' szaglász organumával per surculos ethmoidales öszve köti (innen ptrüszentésben könnyezés, és nagy világosságban ptrüszentés jön) és a' fő érző nervussal való öszve ütközésben szemhunyvást is önként világosságot producál.

Ha szinte a' járatlanabbak előtt unalmas, a' jártasak előtt pedig felesleg való lennék is ezeknek rövid emlegetésében; még is lesznek reménylem, a' kik figyelemmel kísérik okoskodásomat, és a' nemtelenebb érzékeknek a' test köz érzésnek és illetésnek a' nemesebb 's agyvelői érzékeknek alsóbb (chemicus) 's felsőbb (dynamicus) osztályaitól való különbözősöket által látják ugyan, mind a' lélek' organumához az agyvelőhöz való közelségekre, mind az érző inak specifica structurájokra nézve: de, hogy a' nervus opticus lágy pép forma hártját, az acusticus úszó szövetet, a' lingualis, és glossopharyngeus kiálló in bimbótslákat formál periphericus végezetén, azért a' minden érzékek alatt fekvő közönséges bélyegre t. i. a' külsőnek conductiojára meg b e l s ő s í t é s é r e 's a' belső receptivitásnak felébresztésére reá ösmervén a' coenaesthesia (melly ugyan tsak külsőnket a' testet belsőkhez a' lélekhez conducálja) az érzésben való tagadhatatlan nagy

részvételét is által látják. Minthogy azért az agyvelői érzékek, mellyek magok is csak testünknek a' külső világtól vett változásait vezetik, a' test közérzéshez úgy állanak, mint polaris differentiák az indifferens centrumhoz, 's minthogy a' test közérzés amazoknak közönséges szülő anyyok, és mindenütt is el van terjedve mint az ő organuma, a' táplálódzó ideg alkat, mellynek focusa a' gyomor.alatt fekvő napszövet: tehát a' test közérzés az agyvelői érzékek centrumává potentiáztathatik, és valamint az agyvelőnek a' psyche organumának kiförmáltatása, 's gyakorlása által vesztette el minálunk embereknél a' praepondiumot, a' honnan a' nemesebb lelki étellel antagonismusban, az érzékekkel pedig gyakran még synergiában vagyoni: úgy a' lelki életnek 's annak organumának az agyvelőnek alvás által való depotentiáztatása után, érzék közép pontjává emelkedhetik fel, és agyvelő vicariussa lehet, a' midőn az érző organumoknak említett segéd nervuusai, fő érző in helyett szolgálnak, és a' coenaesthesia közép pontjára vezetik a' benyomást, mellyet annak az organismus' egységére dolgozó kedves vagy kedvetlen 's ártalmas befolyásának érzésével kísérnek.

S. 12. Magnes alvás. Somnus Magneticus.

Tzéлом ellen lévén a' nevezetek' helyes, vagy helytelen voltok' vittatásába, sőt a' Mesmerismusnak eddig másoknál elő adott, rossz neveket szülő theoriái Crisissébe belé ereszkedni, ezen helytelen nevet is felkellett vennem, hogy az exaltált coenaesthesia nek ez által jelelt állapotját névvel nevezzem; t. i. azt a' közép állapotot az álom és ébrenlétel között, mellyben az első két három mesterséges manipulációk (epetselések) által tété-

tik a' magnetizált személy, 's a' mellyből vagy a' magnes álmomba, somnium magneticum; vagy az ébrenlételre megyen vissza. Minthogy ezen legalsó léptsőt a' természetes szunyokálásnak és alvásnak symptomái kísérik; azért is az alvásról §. 7. és a' tactus organumának a' coenaesthesis-sel való köttetéséről §. 10. mondott világosítások, ezt minden physiologiai törvényekkel meg egygyezőnek lenni mutatják; ugyan is a' mesterséges egyarányú vonások által a' tactus és coenaesthesia organumai alvásra szükséges praepodiumot kapnak, innen jön az a' kedves szellet, az a' kellemetes melegülés, a' bőrnek szabadabb vér forgás által származott elevebb pirossága, és megtelése (turgor) sőt némellyeknél szívdobogás, inak' rángatózása, lehellésnek sebessége, kigőzölgesnek, egyéb secretióknak tellyessége 's a' t. mellyek mind a' táplálódzó élet' felmagasztalásának következései.

§. 13. Magnes álmom első gráditisa. Intuitus coenaestheticus. Intuitus corporeus.

Valamint az ébren létel álmójárásba nem megyen egyszerre által, hanem alvásból kezdődik ez (§. 8.) és alvásba megyen által, mikor végződik; úgy a' somnium magneticum azoknál, kiknek erre hajlandóságok vagyon, önként vagy mesterséges epetseléseknek többszöri folytatása után a' magnes alvásból áll elő, úgy, hogy abból nem ébred fel az ember öntudatra 's a' külső érzékek által való perceptióra, hanem az alvás alatt is felemelkedett test-közérzés még jobban exaltálódván, mint a' táplálódzó életben hómályos öntudatul (organica functiók' közép pontjául) szolgál, 's a' lelki élet centrumának a' conscientiának szülő anyja: úgy itt is az egész organismushoz történő

minden mozgásoknak és organicus érzéseknek, 's az azokkal szomszédos illetés' érzéseinek olyan közép pontjává válik, melly most nem obscurus sensus internus többé, hanem tisztább intuitus.

Az az, bár az egészséges, 's természetes állapotban minden táplálódzó élet' organumái, 's a lelki élet' organumainak feltartására szolgáló secretiók 's reproductiók, mellyek a' coenaesthesia praesidiuma alatt mennek, a' mi agyvelőnkre 's öntudatunkra nem conducáltatnak; 's ugyan azért vagyunk egészségesek, mert azon tiszteknek folyamátját, organumoknak ott létét sem érezzük; hanem csak a' jóllételnek egy homályos, de kedves érzésére olvad egybe a' rendesen folyó functióknak test közérzésre lett conductiójok: de csak valamennyire bomoljon is meg ez az egészség' harmoniája, mingyárt érzik kivált a' nagyobb receptivitással bélyegzett temperamentumú betegek, hol fekdjön ez vagy amaz belső rész; tudják ezt valamelly nyomásnak, fájdalomnak, tehernek, felfuvódásnak, az egészségtelen organum' kiterjedéséhez 's köttetéseikhez szabott határ közzé eső kedvetlen érzésébül: minden symptomáknak, 's betegek' relatióinak figyelmetes observátora száz meg száz példát tud erre, mint érzi a' könyökét megütött ember a' nervus ulnarisnak két szélső újjakon való elágazását zsibbadozásában, és az aortanevrismában szenyvedő, minden sebesebb mozgások alatt egész testében az arteriák decursusát, midőn egész teste zsibbadva megfásúl; a' dolor facialisban a' nervus facialisnak úgy nevezett anserinus plexusát; a' vese gyulladásban az onnan levezető uretereket; a' méh fájásban a' Tuba Fallopii, és ovarium fekvését, az arany-eres a' nyak tsigában eloszlott cutaneus nervusoknak hol egyik, hol másik oldalon sűrű tö-hegy szurkálásokhoz hasonló tsiklandós fájdalmas incitatioját;

a' köszvényes tendoinak 's tsont kötőinek fekvését; a' zablódó gyomrának falait, a' kolikás beleinek tsavargó folyamatját; a' máj daganatos ezen belső résznek helyheztetését; az hysteriás a' nervus vagusnak a' nyelő-gége musculusaira ki-
oszlott görtsösen folytogató ágait; az hideg borzongatásokat szenyvedő az hát-gerintz intsonióknak két oldalra való helyhesztetését, 's a' t. igaz ugyan, hogy ezeknek oka az organica sensibilitásnak a' coenaesthesiaiből agyvelőig lett vezettetése, és animalis sensibilitásra való emelkedése; de midőn a' magnesi alvás alatt az agyvelő érzékek elcsutsúlnak, és az agyvelő mint minden alvás alatt depotentiáztatik, a' coenaesthesia pedig, melly úgy is mind ezen organicus érzéseknek focusa, organica conscientiára potentiáztatik, és az agyvelő vicariussa lesz, a' minden részekre kiterjedt táplálódzó élet' idegeitől vett bényomásokat intuitus corporeus alá fogja fel.

És ez az, a' mit mondanak, hogy a' magneses alvából mint egy magán belől felébredt (intra se evigilans) és magnes álomba merült ember, a' maga egész organismusát annak szerkeztetését, egészséges vagy beteg állapotját látja, 's elevenen érezi.

Ha már tsak a' beteges ugyan de ébren lévő embert is, mint oda fellyebb (§. 5.) említettem, a' test köz-érzésnek előérzése lett válásakor az organica voluntas t. i. az instinctus által, melly a' coenaesthesiahez végrehajtó hatalomúl adatott, némelly ingereknek kívánságára 's megszerzésére ösztönöztetik, mellyeknek hasznos 's tzelos vóltokat organice gyanítja, és a' természetnek ezen intései gyakran az orvosnak minden tudós combinatióját megszégyenítik. Mi boszorkányság tehát, hogy az exaltált coenaesthesia-sal bíró magneticus somnambulo orvosságokat is kíván,

és ezeknek hasznokat, 's nyavalyája' kimenetelet, mellyet annyi betegek *ex coenaesthesi propria* mesmerismus nélkül is gyakran előre megmondanak, meghatározza? holott, a' mint Kluge is megjegyzi, tulajdon esméreteinek határán túl egy is a' pharmacologiába be nem ereszkedett.

Még két nevezetes jelensége van a' magnes álm ezen grádusának, melly igen nagy figyelmet érdemel; az elaludt külső érzések' tsudálatos ki-pótolása, és a' beszéd. Ez ugyan, melly az eleven képzelődésűeknek természetes álmokat is követi, tsak azért különös, hogy elejénten, még a' test közérzés a' phantasiát meg nem bódoltatja akadozó, és olyan, mintha mostan tanulná az álmjáró, mert némelly betűket alig tud kimondani, a' szókat rozszúl rakja öszve, és gyakran elzavarja: de mind a' mellett megváltozott hangú és válogatott kitételekkel ékes, a' mit mint szinte az akadozást és selypséget, gyakran az hysteriás személyeknél ébren lételekben is tapasztalhatni; holott ugyan azok mászor, ha az *imaginatio*, vagy az indulatok hevesebbek, a' bámúlásig folyó szép és energicus ki-fejezésekkel meg-rakott beszéddel élnek.

De az elaludt külső érzékeknek ki-pótoltatása valóban tsak nem ki-magyarázhatatlan. Hogy az alsóbb állati *cryptorganismusok*ban (rejtett életűekben) a' testközérzés és *tactus* minden nemesebb érzékeket ki-pótol, azt az *anatomia comparata* tanítja; 's Spallanzani a' denevéreket látás, és hallás' érzékitől meg-fosztva könnyen repkedni és semmiben meg-ütközni sem tapasztalta; Fontana az halakat meg-vakítván, sőt a' menyhalaknak fejeket egészszen el-vágván, azokat még is úgy tapasztalta, hogy minden botránkoztatató tárgyakat ki-kerülve uszkáltak: hogy azoknál a' szerentsétlen embereknél is, kik egy-

gyik vagy másik érző organumnak tehetőségétől meg-fosztattak, a' többi érzékek fel-magasztalódnak, és kivált a' leg-nagyobb ki-terjedtségű illetés a' test közérzés és az ezekből származott sensus muscularis, melly az objectumon gyakorlott más húsok mozgásai quantitását és qualitását érzi, mint a' természetnek pótolék-jó-téteményei a' tsudálkozásig meg-nemesednek; hogy a' ki-tsonkitott érző organumnak meg-felelő kvalitások ide-ait, tulajdon és mások előtt észre vehetetlen 's esmeretlen benyomásokat okozó kvalitások' különböztetésével pótolják-ki; mellyek, hogy sok példákat el-halgassak, a' vak Sandersohnt a' Mathe-sis tanításában, és a' színeknek, 's napsugárainak a' tapintás után való le-írásában segítették, mind ezt a' tapasztalás bizonyítja: és mind ezek a' 11. §-ban elő adott tactusnak és test közérzésnek a z agyvelő érzékekkel való érintkezését igazolják és annak ki-magyarázásában bennünket az ugyan ott említett segéd érző-idegeknek a' coenaesthesia organumával való közvetlen köttetések segít. Így a' mágnes álomban is, hol még a' ki-nyitott szemek sem látnak, a' fülek nem hallanak, az orr nem szagol és a' nyelv ízt nem érez, a' testközérzésnek és illetésnek kell vala ki-pótolni a' nemes érzékeknek 's az agyvelőnek el-nyomattatását, és az érzés' rendes módjára segédeskedő nervusok által úgy is szüntelen, gyakorlott coenaesthesia centruma a' gyomor fő alá helyezett plexus solaris, agyvelő érzékek' centrumává lesz, a' segédeskedő nervusok pedig a' benyomások egyetlen egy conductorává válnak, hogyha a' fő-érzőinak alvásakor, a' meg-nemesedett tactussal a' gyomor' szájára öntött ételeknek izét szagát, az ujjak' hegyével illetett festések' színét, formáját, 's írásoknak betűit megérzik az álomjárók,

és ha a' min ugyan, mivel legvakmerőbb theoretisálással sem érhetem-fel (míg nem látom, 's tsalhatatlanságomban meg-nem bizonyosodom) akár kinek hitelessége' meg-sértésével legyen is, bátran kételkedek, hogy bé hajtott 's petsételt leveleket, bezárt Könyveket olvasni tudnak.

§. 14. A' Magn'es álom' második grádusában elő álló jelenségek. (Clairevoyance).

Itt a' világos látás az eddig antagonistic elnyomott, de most synergiába ragadtatott lelki tehetségeket is, a' test közérzésnek és táplálódzó életnek újjonnan szült, 's meghódolt dolgos rab-szolgáit, használja segítségül, p. o. a' képzelődést, phantasiát, emlékezést, ítélettételnek 's kombinációknak gyorsaságát, mellyeket gyakran a' közönséges életben is az indulatok, és abdominalis stimulusok' hatóssága által olyan grádusra emelkedni tapasztalhatunk, hogy, a' melly nyelven más-szor tsak alig akadozva beszélnek, vagy értenek az emberek, vagy mellyet már régen el is felejtettek, azon eleven phantasia alatt az emlékező tehetség elevenebben juttatja eszékbe az ideák kifejezéseit. Kotzebue, ki az Ember gyűlölet és megbánást melancholiás zavarodású betegségének legfelsőbb gráditsa alatt írta, maga azt mondja: „soha sem az előtt sem az után nem ömlött reám a' gondolatoknak 's képeknek olyan bősége, mint akkor, 's azt hiszem, hogy tagadhatatlanul vagynak olyan fajta betegségek; mellyekben a' lelki tehetségek fel-magasztalódnak úgymint a' beteg tsiga gyöngy szemet ereszt. A' Claire voyant sem beszél olyan nyelven, mellyet soha sem hallott, 's valamennyire érteni nem gyakorolt; hanem mellynek első kezdeteit már valaha hallotta: de minthogy most ideái nagy tisztaságban,

emlékező — tehetségében fekvő perceptiók' nyomai nagy világosodásban 's combinatioji nagyobb elevenességben vagynak, könnyebben ért, ítél, okoskodik, és szól mintegy önn magának bámúlásáig, mintha más valaki volna, és más világban élne. Ugyan ezen állapot alatt, melyet ugyanritkán ér-el valaki, 's még ritkábban állki görtsők, rángatódzások 's convulsiók nélkül, a' fent említett intuitus corporeus is annyira emelkedik, hogy tulajdon testének részeit mintegy megvilágosítva látja.

§. 15. A' Magnes álm harmadik grádusa. Sympathia magnetica.

Minden egygyes organismusok, mint fellyebb az 5. §-ban megillettük, csak relative (kötve) egészek, mert részei egy felsőbb organismusnak, 's egésznek, mellyben az az alá 's ő melléjek rendelt más testekben mint incitamentumokban tulajdon életeknek hason felét találják fel, minthogy az egymással coordinált részek egymás közt viszonythatásban (Wechselwirkung) állanak, melly az ideg alkat által kiváltképen eszközöltetik. Az állati organismusok' ideg alkatai is úgy hatnak egymásba az ő atmosphaeráikon fogva; bár egymást közvetlenül nem illetik is; sympathiában és antagonismusban állanak, és mintegy láthatatlan kötéssel vagynak össze kanyarítva: innen ásitunk az ásitokkal; sírunk, ha mások szírnak; nevetünk, ha mást nevetni látunk; fájdalmat érzünk a' fájdalom érzők' tekintetere, még pedig nagy részt ott a' hol azoknak fáj; köhögünk, ha a' beteg nem vethet ki köhögésében; az ájulásig bánt bennünket, ha szokatlanok vagyunk fájdalmas operatiókon jelen lenni; görtsők származnak a' görtsők, 's rángatódzások' látására; és egészséges állatok', 's embereknek illetesek által az érző ide-

gek' beteges affectiói elháríttatnak; az állatok is némelly embereket szeretnek, másokat gyűlölnék, és viszontag; hány emberek ájúlnek el holmi tsekély állatkáknak tekintetére? és ha szinte nem látják is azokat, de mitsoda szorongató érzések közt tudják ki, 's érezik azoknak ott léteket? Sok példák vannak két emberek közt olly különösen uralkodó sympathiára, vagy antipathiára, a' nélkül, hogy okát tudhatnák; mások egymáshoz titkosan vonzódnak, 's olyanoknál is, kiknek a' szeretet nem ki-rekesztőleg abdominalis nervusai-ban foglalt széket, úgy tetszik, hogy a' test-köz-zérzés' sympathiája fundálja, 's jelenti-meg lel-köknek harmoniáját; egybe találkoznak 's pillan-tatban viszont hatnak egymásra.

Két ideg alkatok' ilyen dynamicus öszve ha-tása a' Neurogamiában, vagy az illetlenül úgy nevezett állati magnetismusban nevezetesen annak most, említett gráditsában annyira nevededik, hogy a' két ideg alkat egygyé válik, az egygyik-nek personalitása el-töröltetik, 's a' másiknak vet-tetik alá, ha t: i: a' Neurander vagy a' Magnetisáló, és a' Neurogyne vagy a' Magnetisált kö-zött ollyan megegyezés van, hogy amannak ener-giája szinte annyival több a' receptivitásnál, mint ennek receptivitása az energiánál, és e' szerint az egy személyben jelen lenni szükséges receptivitas és energia úgy oszlik-meg, hogy a' Neurander egészen az energiát, és a' Magnetisált egészen a' receptivitást hordozza; szintúgy mint az electri-citás természetes állapotjában az expansivus és contractivus factoroknak tsak kevés praepondium-mal bélyegzett indifferentiáját hordozó két testek közzül, az electricus dörgölés után az egygyik egészen az expansiva, a' másik egészen a' con-tractiva electricitásnak lett repraesentánsává. E-zen polaris differentián fundált egymásba hatás
lévén

lévén talpköve a' magnetisálásnak, vagy a' Neurogamiának, a' receptivus - félnek exaltált coenaesthesiae annyira nevelheti az egyébb aránt is természetes példákkal fellyebb megmutatott sympathiát, hogy ezen két organismusok' köttetésén fogva, felső érzékei a' magnetisálnak aluván, a' coenaesthesia is, melly az elébb járó két stadiumokban az érzékeket ki pótolta, és a' külső benyomásokat, conducálta, most meg-állapodjon, és csak azokat érezze, mellyek az ő hasonfelének a' Magnetisálónak ébredt érzékeit illetik: senkit mást nem hall, nem ösmér, nem ért, nem tud, csak a' ki a' Neuranderrel rapportba jött; semmi benyomást nem érez, csak mellyet a' Neurander a' gyomor főre teszen, annak pedig leg-gyengébb hangját is érti, 's mind azokét, kik azzal rapportba tették magokat. Hasonlóképen nints hatalma a' Magnetisálnak tulajdon musculusain, hanem csak azokat mozdíthatja, mellyeket az ő mostani agyveleje a' Magnetisáló akar és illet.

Ezen neurogamica Sympathia csak azoknál áll elő, kik már gyakori magnetisálás által egymáshoz köttettek, 's familiárizálódtak, és mikor az meg-szűnik, először tsendes álomba, 's álmából meggyen által ébrenlételre, a' midőn a' magnés-álmójáró mind ezekről semmit sem tud, és csak akkor emlékezik róllok, midőn újra magnetisálódván ezen grádusára hág a' magnés-álmónak, úgy, hogy mintegy kettős élete, kettős character 's kettős öntudatja vagyon; mellyből egyik a' másikat váltja-fel. De mit tsudálkozunk? hiszen hasonló természetes példáját hirdetett ezen kettős conscientának a' Salzburgi orvosi Újjság', 1816-dik esztendei IV-dik kötetje 287-dik lapján egy leányról, a' ki minden mesterséges magnetisálás nélkül tartós álomba esvén felébredése után minden emlékezetét el vesztette, és mintha most

született volna, mindent újjant, de hirtelen tanult, néhány hónapok múlva hasonló mély es tartós álmom után felebredvén el-vesztette minden újjant szerzett esméreteknek 's dolgoknak emlékezetét, és viszsza jött az első nagy álmom előtt volt állapotjára, 's mind azzal öszve-kötött dolgok' emlékezetére. Idő szakaszonként már négy esztendő alatt jön és el múlik egygyik álmom, melly az előtte volt öntudatot el-törli, és a' régibbet viszsza hozza, míg az ismét egy álmom által el-töröl-tetik, és az ujjabb áll-elő, a' nélkül, hogy a' leány az ő két életéről, 's változásairól csak legkissebbet is tudna. Lásd: *Historico-critica Biosophiae Disquisitio Lipsiae 1818 pag. 47.*

§. 16. A' magnes álmom 4-dik grádusa.
Desorganisatio. Exstasis. Diuinatio magnetica,

Mikor az Individualis élet meg-szűnik, akkor a' nagy organismus' hatása erősödik, ennek hódol minden, minden rész ennek befolyása által él, nevededik, és ki-hall: az anyaföldjéhez mint a' moh le-köttetve nemesedik, 's szabadul fel az emberi élet is, tágasabb és lelkibb sphaerákra az öntudatig és az okosság' leg-magasabb ideálitásáig, de ha az ő relativa individualitása meg-szűnik, és a' lélek a' test befolyása nélkül mint *dynamica activitas* tartja meg személyességét, akkor a' test mint materialis existentia viszsza esik az anya-élő-organismus', 's halhatatlan Egész' változhatatlan befolyása alá. A' magnetica Exstasis ennek ábrázolója, és méltán neveztetik Desorganisatiónak, mert a' léleknek testi köteleit le-szedi, és az embert éltében meghalattja. Nem is lehet a' vakmerő phantasiának ilyen gondolatokra nyújtott segedelve nélkül képzelni a' test közérzés ezen állapotját, melly az ál-

latokban említett 's nevezetesen elő mutatható erzéseite a' jövendőnek és távolvalónak az emberben is a' spatium' és idő' határain túl emelj-fel, mi-helyt rész szerint a' sympathia magnetica által a' Magnetisálnak agyveleje tsupa ganglionná depotentiaztatván, individualitását el veszti, és az egész test csak egy organicus ideg alkattá válik, mellynek agyveleje és érzékei a' Magnetisálóban vagynak. Az el-vesztett individualitás után a' lélek a' test' határaihoz nem köttetik, és a' testi rabságból való ki-szabadulásának jövendőbeli állapotjára tétetik által, hol nints többé tér és idő.

Bátran lehet ugyan állítani, hogy ezen magában is ritka történet elő-adásában magok az el ragadtatott observatorok is nagyításokkal éltek, mások tsalárdságokban is találtattak; de jól lehet csak nem ki-magyarázhatatlan az, miképen lehet a' jövendőt, a' távol lévőt, és a' más lelkek' rejtett gondolatit, 's kívánságit meg-tudni: mind azáltal a' testközérzés ezeknek az elő érzéseknek magvait magában foglalja, mellyeknek ha meg-érését históriai hitel adást meg-érdemlő elő-adások erősítik, úgy az emberi ész az ideális ki-magyarázásokkal sokáig hátra nem marad. Ohajtani lehet azért hogy avagy csak ezen ritka, 's alig ezeredikben történhető testközérzés' fel-emelkedése' gráditsának bizonyosabb tapasztalásáért, és folytatódjanak a' Neurogamia körül való ész-revételek.

§. 17. A' Mesmerismus' tüneteinek orvosi tudományra, 's társasági életre való befolyása.

Az embereknek gyengesége, melly őket a' tsudálatos 's meg-foghatatlan dolgokhoz vonnya, leg-többet ártott a' Mesmerismus ügyének. Ha a'

helyett, hogy a' mint igyekeztünk, a' természetnek esmeretes törvényein 's jelenségein fundálta volna tudományának talpkövét maga Mesmer, ha a' helyett inkább mysticus homályba nem burkozta volna be; ha nem állította volna azt, hogy csak ő benne egyedül van azon titkos erőnek kútfeje, mellyel a' nyavalyákat tapintás és ráolvasás által gyógyíthatja; ha azon erőnek munkásságát nem valami titkos ki-folyó finom éltető materiának neveltséges közlésében helyhezette, 's hirdette volna; ha vakmerően, vagy tudatlanul, vagy tsalárdul, azt nem állította volna, hogy csak egyetlen egy féle minden nyavalya, egyetlen egy féle t. i. a' Magnetisálás minden orvoslás, sőt minden más orvosságok hijjába valok, haszontalanok, a' mit Dr. Riecke in Wolfarts Jahrbücher für den Lebens-magnetismus most leg-közelébb is botrányoztatólag meg-újított; ha az ő követői különbözőféle hókusz pokusszal és szemfény vesztő eszközökkel nem éltek volna a' manipulációkban, ha némelly tsalárdságok, és az emberi könnyen hívéssel való visszaélések nem tsúsztak volna be a' Somnambulismus' nagyobb gradusai felől elő-hordott relatiókban; ha az ő magnes álm járóiknak tsalóka minden tudosságokat inkább mérsékelve, mint töldva hirdették volna: úgy sem az orvosoknak az az osztálya, melly a' közép lineához soha fel nem emelkedhetett, nem kiáltotta volna ezt ördöngösségnek és Isten-tagadásnak, sem azoknak másik osztálja, nem nevette-vólna-ki, melly a' kellő szempontból szokta tekinteni azon fél-szeg particularismust, melly az új találmányoknak minden nyavalyákban külömbség-tétel nélkül való alkalmaztatását üzi; sem némelly Igazgató Székek nem vehettek volna alkalmat, a' Neurogamiával orvosi tzelon túl történt visszaélések-ből, annak Orvosi haszonra való fordításának

tilalmára; és valósággal az organicus nervusok' receptivitása és energiája között megbomlott aránylatból (proportio) és az organicus életnek a' felsőbb élethez való relatiójának változásából származott nyavalyák, azon orvosoktól, kiknek erre curára több idejek, akarat-erejek, 's alkalmok vagyon, szerentséesebben gyógyíttatnának, ha szinte némelly tudálatos és lármát terjesztő somnambulismusi jelenségek, (pharmacologiai tanács kérdések) mellyek a' gyógyításra úgy sem szükségesek, elő nem bájoltatnának is.

Orv. Dr. Bódogh Mihály.

2.

Veszprém Vára Nevéről.

A' Tekéntetes Veszprémi Káptalan
Nagy Érdemü Tagaihoz
Tisztelet Jeléül.

Köz vallástétel, főtiszteletü Egyházi Férfiak! szerteszét a' Magyar Hazában, hogy Ti mindnyájon és egyenként méltók vagytok azon papi méltóságra, mellyet a' kegyes Fejedelemtől számos érdemek jutalmául nyertetek. Nem irigylí senki a' Világiak közül szent tzelokra fordíttatott jövedelmeiteket, 's úgy látszik, mintha az egyházi birtokoknak ellenségeik is igazságos tiszteletben tartanak jótéteményeiteket. A' mi tisztességes 's barátságos élelmetektől megmarad, sokféle utakon kiáradni szokott a' szegénység boldogságára. Majd a' kisebb értékü munkás társaitokat súlyos aggodásoktól megmentitek; majd a' falusi iskolákat, hogy a' szükséges esméretek a' köznép között is elterjedjenek, jobb karba iktatjátok; majd nagy számmal az ügyefogyott Ifúságból a' Hazá-

nak derék polgárokat neveltek; majd az ínségben kinlódókat irgalmas kezekkel ápolgatjátok. Míg Ti mely titokban, mint Nagy Lelkekhez illik, az emberiség jóvára illy nemesen fáradoztok; míg, a' mit jobb kezetek nyújt, azt a' balkéz Nálatok nem tudja: addig a' megihletődött szívek áldással, köszönettel, halával nyilván hirdetik ellenetekre is szelíd adakozástokat, 's hír-vadászástok nélkül is olyan magasztalásokat támasztanak Rólatok, millyeneket a' mostani kétes időkben nyerni nem utolsó jutalom, nem alávaló dicsőség.

Hasonló buzgóságtok a' Haza köz szova szerént közönségesen a' Tudományok, és különösen a' Nemzeti Nyelv előmenetelei eránt is. Midőn néhány Káptalanok, a' mit fájlalva mondunk ki, a' Magyar Ész gyönyörű kifejlése in örülni sem tudnak, annál inkább a' Tudomány erősödéséről, hasznairól, 's fényéről nem gondolkodnak, Ti mint jobb ész és szív birtokosi semmit el nem mulattok, a' mit a' Papi és Hazafiúi Kötelességek ezen oldalról is vállaitokra raktanak, 's hiven vissza emlékeztek első rendeltetéstekekre, melly a' Zsoltárokat a' tanulással és tanítással bőltsen egybe kaptsolta. Néhányon közületek jeles és hasznos Munkáik által felemelkedtek a' Tudomány egeére; mások tudós és nagy kiterjedésű Könyveket saját költségeiken az elveszéstől megoltalmaztak; valamennyien fáradhatatlanok vagytok az új Könyveknek megvételekben, 's ez által a' dolgozó hazafiaknak igyekezeteiket hatalmasan elősegítitek. Tudjátok Ti, hogy a' Világi Rend egykori Oktatóinak a' tudományokban hátra maradni nem szabad, nem is tanátsos; tudjátok, hogy a' gazdag Magyar Anyaszentegyház ezentúl Theologiai Folyó írás nélkül el nem lehet; tudjátok, hogy itt a' végső idő, mellyben a' Magyar Ecclesiastica

Históriának már egyszer születni kell: azért mindent elkövettek, a' mi e' nagy tzelokra akár vezet, akár elősegít, akár foganatosabban ösztönöz. Méltó Képviselői vagytok azon Ráptalannak, mellyre a' XIII. századi Veszprémi Fő Oskola bízott, 's mellyről Kun László Magyar Királyunk, elő adván a' történt kegyetlen rablásokat, né-melley 1276-diki óklevelében imígy emlekezik: „*Libri ecclesiastici ad ualorem trium millium marcarum, et alie res preciose a tempore Sanctissimi Regis Stephani largicione Regum et collacione fidelium in Stipes templi et thesaurum congeste domus dej, que extimacioni subiici vix ualebant; preter bona honorabilis viri magistri Pauli, Domini legum, eiusdem ecclesie prepositi, fidelis nostri, que ex successionem suorum progenitorum in auro, preciosis lapidibus, et uasis argenteis ad summam trium millium marcarum, et in libris mille marcas habuit ad ualorem, exceptis libris Iuris Canonici et Ciuilis quindecim personarum de Capitulo DOCTORUM IURIS UTRIUSQVE, et rebus eorumdem in stipendiis et salariis per obsequia varia et diuersa, presertim in perferendis ad Sedem Apostolicam, imperatores, ac ad alios mundi principes et terrarum dominos legacionibus impensa ex parte patris, aorum, et proauorum nostrorum feliciam recordacionum conquisitis, que coaceruate summam, decem millium marcarum excedebant*” *). Illy jeles Papokra nézve méltán mond-

*) A' hiteles levél hiv másáhol. Nem illette tehát már ekkor is a' Veszprémi Ráptalant a' közép századokban élt Alanusnak ime tsipős mondása: „*Potius dedit gulae, quam glossae; potius colligunt libras, quam legunt libros; libentius intuentur Martham, quam Marcum; malunt legere in Salmone, quam in Salomone*” Lássad: Robertsons Gesch. Carls des V, Kempton 1781. I. B. 323. A' Könyv szűke se volt olyan nagy nálunk, mint a' Rülfföldön.

hatta hajdan a' tudatlan világi Magyar a' példa beszédet: Nem Káptalan a' fejem.

Ditső tetteitek és azon segédelmek, melyeket egykor a' Nagy Révai könyveire bőven 's örömost nyújtottatok, régen forró tiszteletet gyűjtottak keblemben is nagy érdemű személyetek eránt, 's már akkor törvényül tettem magamnak, hogy Reátok nézve tiszteletem zálogát fenhagyom a' késő maradék számára. Most tehát, midőn olly tárgygyal kedveskedhetem, melly Titeket közelebbről érdekel, édes örömmel sietek teljesíteni fogadásomat. Vegyetek szokott kegyességgel kiseded ajándékomat, 's ha ezt magát elég érdemesnek nem találjátok, tiszta jó szándékomat, mellyel tiszteletemet bényújtom, tekéntsétek. A' régi időkből a' hihetőség is betses, ha a' valóság egész készülettel meg nem bizonyíttathatik. Minden esetre nem leszen értekezésem nyereség nélkül a' Magyar Históriára nézve, melyet régi homályaiban tovább hagyni nem lehet.

Veszprém vára nevét és eredetét többen igyekeztek megfejteti, de a' helyes iparkodásnak nem felelt meg a' próbákat ki nem állható találmány. Bonfinius, ki elégséges tudomány nélkül is minden Vár és Város nevét magyarázni szerette, akadkozás nélkül írta Históriájában: „Hinc e conspectu ad occasum Vespri niensis Comitatus est, ab Episcopali Ciuitate nominatus; quondam Civitas ab albo fonte Alamannica lingua nomen accepit” *). E' szerént Veszprém rontása volna tsak a' hibátlanabb Weissbrunn Német névnek, 's a' helett, hogy a' Magyar Febérkutvárnak nevezte volna, a' mit nem vala nehéz neki anya nyelvén tennie, Veszprém várát,

*) Antonii Bonfinii Rer. Ungar. Decades. Hanoviac 1606. Dec. I. libr. 1. pag. 24.

inkább Magyarúl is Németesen Veszprimnek mondotta. Tetszet e' szó-gyanítás Szerdahelyi Gábornak; tetszett Bonbardi Mihály Topographiája új Kiadójának; tetszett a' munkás Gyarmathi Sámuelnek, ki a' századokat élt vélemény nagyobb hitelére még azt is kitanulta, hogy Veszprim a' Livoniai nyelvben Veissbrunot jelent *). De mellyik Történetíró, és mi okoknál fogva, vagy mellyik óklevel mondja, hogy Veszprim a' Fehérkúttól vette nevét? Hol az a' Fehérkút a' Veszprémi Várban, 's mint történt, hogy legalább a' Köz-Nép nem használta a' Fehérkútvár nevezetét? Hogy lett a' Veissbrunn-ból Veszprim és Beszprim? Németek voltak-e, kik Veszprimvárat építették? Mint nevezhették okosan a' Várt a' német Burg szó nélkül Fehér Kutnak, az az Veissbrunnak? Illy kérdéseket méltán tehetünk azoknak, kik minden gyermekes etymologiai tsavarásokon kapkodnak, 's élhinni nem akarják, hogy az eredet magyarázásoknak nem pusztá véleményeken, hanem historiai vagy diplomatikai bizonyításokon szükség épülniek. Semmivel sintsen több okunk Veszprimet a' Veissbrunn Németszovaktól származtatni, mint a' Veszszel, Prém, Veszett Prém haszontalan álmadozásoktól.

Bátorságosabb uton indúlt meg Róka János a' Veszprémi Püspökség Történeteinek dolgos írójok, midőn Veszprimvár nevét e'kép fejtegeti egy híres névtelen régi Tudós maradványából: „Denique illa Authoris Anonymi Historiae Conversionis Carantanorum in Inferiori Pannonia verba: Calendas Januarii ad Orcabu consecravít

*) Gabr. Szerdahelyi Chorographia cel. Hungariae Urbium. Cassoviae 1770. 8. pag. 118. — Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae 1750. f. pag. 133. — Sam. Gyarmathi Vocabularium. Viennae 1816. 8. pag. 84.

Adelvinus Ecclesiam in honore S. Michaelis Archangeli in proprietate HEZILONIS, ita nullo negotio emollias: loco, antequam per Carolum Magnum inde submoti Auares, fuisse nomen ORCABU, dictum deinde (ubi ille Hezilonis iurifactus, ac muniri caeptus) HEZILSBURGUM, aut quod perinde est, WEZILSBURGUM. Neque Te candide Lector in W. literam conversus aspirationis sonus H. moretur. Ezilo universim diminutivum vocis Erici, aut Ermanerici, unde Hellenismum affectantibus Hezilo; vulgi autem (in his tum terris Bojici) oris sonum sectantibus Wezilo exiit". Ezen érdemes Hazánkfia tehát azt vélte, hogy a' mostani Veszprémvár Nagy Károly alatt ORCABU nevet viselt, 's benne már akkor díszeskedett a' Szent Mihály Temploma; utóbb pedig, midőn ezen ORCABU némelly Heziló Vitez vagyomába jött, ezen Urától a' megerősíttetés után HEZILSBURGNÁK, vagy inkább közelítve a' mostani nevezethez WEZILSBURGNÁK hívatott *). De mennyi még Veszprém és Wezilburg között is a' különbözés! Hát ha tudta volna azt is Róka Úr, hogy Hezilo a' Németeknél nem Ericus vagy Ermanericus, hanem egyenesen HENRICUS, az az: Magyarúl IMRE jelennéssel bírt a' régi időkben! Mi kevés fáradságába került volna a' Veszprémben sokat lakó Sz. Imre Hertzeg ditsőségére Veszprim német név helyett

*) Vitae Vesprimiensium Praesulum. Posonii 1779. 8. pag. 8—9. — Róka, a' mi diszére válik, gyűlölte a' tudatlan szószármozttatásokat. Így ír könyve kezdetén: Speciosa pro veris habent, qui Urbium nostrarum ortus, et nomenclaturam passim ad Romanos referunt. Lacrymae ipsae rideant condita trans Istrum a Pisone Pisonium, atque Terentio Trencsinium. Neque ita dispar citimorum Sopronii a Sempronio, et Veszprimii a Vespronio derivatio". Ezen utóbbiról kár lett volna különösen emlékeznem.

Magyar IMREVÁRT készíteni! Gatterer diplomatikai próbakból írja: „Hein, Heintz, Heino, Heineko, Heinemann, Heintzil, Hentz, Hetzel, Hetzil, HETZILO, Hezzo, Hesso, Esso, mind annyi: mint HEINRICH” *). A’ Betsi Tsászári Könyvtár némelly kéziratában, melly a’ Francusoknak Krónikájokat foglalja magában, olvasható: „Conradus Dux, qui fuit ex progenie Conradi Regis, accepit filiam Ottonis Primi Imperatoris, ex qua natus fuit Otto Dux. Otto Dux habuit filios duos, unus nomine Cono, et alter Hezil. Ex isto Hezil natus fuit Cono, qui modo Rex est”. Hogy Cono vagy Conrádnak Hetzil nevű testvére igazán Heinrichnak hivatott, az sok Történetírókból világos, ’s azért böls Kollár jegyzése: „Cono et Hezilo nomina sunt corrupta, atque eadem prorsus, quae Conradus et Henricus” **). Ezt bizonyítják szeltében egyéb Évkönyvek is; azt pedig, hogy HEINRICUS vagy HENRICUS nálunk IMRE nevet ’teszen, Imre Király Okleveleiből, Petséteiből, és a’ Magyar Történet írókból nem tudni nem lehet.

Hogy fontosabban szólhassak e’ Wezilsburgról, említenem kell valami keveset Róka Úrnak valóban híres bizonyosságáról. Fenmaradott tudniillik egy régi Író számunkra, kit a’ Tudósok „Anonymus de Conversione Boiorum et Carantanorum” név alatt szoktak használni. Kiadta ezt a’ kétféle Bétsi régi Kéziratok szerint, számos kiadások után, Hazánkban a’ bő olvasásu Salági István ime könyvében: „De

*) Johann Christoph Gatterers Abriss der Genealogie. Göttingen. 1788. 8. S. 47—48.

**) Adami Franc. Kollár Analecta Monumentorum omnis Aevi Vindobonensia, Tomus I. Vindobonae 1761. f. pag. 601.

Statu Ecclesiae Pannonicae Liber Quartus. Quinqueecclesiis 1780. 4. pag. 1—21. in Appendice ; kiadta a' Saltzburgi régi Kézirat szerint néhány Német Tsászároknak felvilágosító ókleveleikkel együtt a' mindenkor mély tisztelettel említendő Koller József Pétsi Nagy Prépost Ó Nagysága is roppant Muukájának Bévezetésében: Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii 1804. 4. pag. 34—45. E' régi íróból szokták megbizonyítani a' Magyar Anyaszentegyház hajdani Történeteiben, hogy már a' Magyar Nemzet ide jövétele előtt Pannoniának nagyobb része a' Római Keresztyén Hitet követte a' Saltzburgi Érsek fő pásztorsága alatt; ebből és a' Saltzburgi Érsekeknek néhány igen régi ókleveleiből szokták meghatározni Szalavár, Péts, Szombathely, Mosburg 's egyéb Pannoniai Városoknak, helyeknek 's folyóknak régi állapotait, és a' Saltzburgi Érsek uradalma alatt voltokat. Mennél többször olvassa valaki e' Régiséget magánosan, annál hamarabb elhiszi szoros vigyázás nélkül mindazokat, a' mitket belőle Tudósaink mostanig egyezőleg állítottak. Sokáig Pannoniára vettem én is a' benne előjövő *Quinqueecclesiae, Sabaria, Mosburg, 's a' t. helyeket*, míg végre által láttam a' Német Országi óklevelekből és hiteles Történet írókból tsalatkozásomat. E' hasonló nevű helyek egyenként közel feküdtek Saltzburghoz és még a' XII-dik században is a' Saltzburgi Érsek Jóságai voltak, a' mit a' tárgy fontossága és nagy kiterjedése miatt másutt kell bébizonyítanom. Elég legyen azért rövidség okáért tsak ez egyet figyelem gerjesztésül mondanom: Ha a' meg nem keresztelkedett Atyáink állandóan üldözték a' Templomokat és Papokat; ha a' fogságban nálok tartózkodott Rabokat a'

Pereszségtől is eltiltották: hogy szenvedték meg Pétsét, Szombathelyt, Szalavárt 's a t. a' Saltzburgi Érsek birtokában? Hogy adhatta Arnulf Német Király 890-dikben, hogy későbbben II. Otto 978-dikben e' Magyar Országi helyeket ajándékkul birtokba a' Saltzburgi Érseknek? Hogyan erősíthette meg ezen Ajándék Leveleket különösen Pétsre nézve III. Henrik Német Tsászár 1051-dikben, és Fülöp Római Király 1109-dikben, ha bizonyos, a' mit tagadni nem lehet az esmérletes Magyar ökleveleknél fogva, hogy a' Magyar Országi Péts a' Pétsi Megyés Püspök Jószaa volt, nem pedig a' Saltzburgi Érseké *)?

Előre bocsátván melleleg ezeket, vissza térhetek oda, honnand egy kevéssé félre léptem világgosság és értelmesség miatt. A' Névtelen Írónak ezek ORCABU névű helyről sorai: „Adalwinus die Kalendas Januarii ad ORTAHU consecravit Ecclesiam in honore S. Michaelis Archangeli in proprietate Hezilonis (a' Bétsi Rézirathan Chezilonis)” **). Itt a' hely neve ORTAHU nem ORCABU; Itt Ortahu akkor, midőn a' Szent Mihály Temploma benne felszenteltetett, Hezilonak már vágyoma volt; itt a' Hezilsburgról vagy Wezilsburgról egy betűt sem olvashatni; itt Ortahu hely nevének elváltoztatásáról, vagy erősítettéséről szó sinsen. Hát ha azt jelentem, hogy Ortahu helyet, 's a' benne álló Szent Mihály Templomát CARINTHIÁBAN kell keresni? Mezger József írja: „Adalwinus interim Maiorum more in Carinthos pios labores extendit. Rex Caroloman-

*) Vessd össze az ökleveleket Kollernál Prolegomena pag: 41—44. és Hist. Episc. Quinqueeccles. Tom. I, pag. 293.

***) Salagi I. c. pag. 20.

nus, Ludovici Germaniae Regis filius, illi regioni imperans, arcem Mosburgium (ma is fen áll Karintiában Büsching szerént Erdbeschreibung. XV. B. Brün 1786. S. 225.) construxerat, huic templum adiecit, quod Adalwinus ipse dedicavit. Plures alias Ecclesias iis locis Deo consecrasse legitur. Anno 865. celebrato Christi Natali in arce Hezilonis, qui Prininae supramemorato ab infidis Moravis occiso cognatus et heres successerat, iisdem locis primum templum in honorem S. Stephani, alterum deinde sub Archangeli Michaelis titulo sacravit, mense Januario anni sequentis*). A' melly távulságban fekszik tehát Veszprém Karintiától, olly meszsze eltávozott Róka véleménye Veszprémről az igazságtól.

Ha Veszprém nevét és eredetét nagyobb előmenetellel akarjuk kifejtteni a' régi homályból, más uton 's más módon kell fáradoznunk. Tudni szükséges mindennek előtt, mitsoda időszakaszra esik első nyoma Veszprémnek, mitől és kialatt nyerték a' Magyar Országi Vármegyék neveiket? Tudtomra nintsen ollyan író, ki Szent István országlása előtt élvén Veszprémet nevezte volna. Sőt maga Sz. István sem nevezi Veszprémet 1001-diki oklevelében, bár a' Veszprémi Szent Mihály Templomát és Veszprém Megyés Püspökét két ízben érdekli. Egyszer mondja: „Supra nominati Comitatus (Sumig) decimationem de omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum excresceret, ne PARROCHIANO EPISCOPO pertinere videretur, sed magis Abbati

*) Historia Salisburgensis. Salisburgi 1692. fol. pag. 272. A' mit a' Salzburgi írók a' XVII. században tudtak, azt nekünk a' XIX. században nem tudni vétek volna.

eiusdem Monasterii" *). Más helyen így beszél: „Et ne adhuc ECCLESIA SANCTI MICHAELIS vacua esse videretur, vel EPISCOPUS PARROCHIANUS injurias querimoniasve in collectione decimarum pateretur.” **) Hogy itt Veszprémet érti a' Szent Fejedelem kérdést nem szenved; hogy azt meg nem nevezi, igen természetesen arra mutat, hogy minden templomokat, minden királyi várakat a' Nagy Király, bár szándéka a' Várokról és Püspökségekről előre megvolt is állapíttatva, egyszerre fel nem fújhatott, hanem lassan egymás után építtette. Hamarább állott, a' mi szent István keresztyén buzgóságával igen öszve illik, a' Szent Mihály Temploma, mint a' Veszprémi VÁR, 's míg ez nem állott, addig nem volt VÁRMEGYE; nem volt Veszprém Vármegye; pedig mindenkor Veszprém Várát és Megyéjét kell szemünk előtt tartani.

Akár mint okoskodjunk a' Magyar Országi Vármegyéknek eredetéről, oda nem juthatunk bizonyosan, hogy ezek Szent István előtt fenvoltak. Tagadhatatlan dolog, hogy a' Magyarok Szent Istvánig soha nem éltek Fejedelmi Hatalom alatt; hogy álhattak volna tehát a' Házában Fejedelmi Várok Szent István előtt? A' régiebb időkben az Ország védelme a' Nemzetségi Ágoknak (Familiáknak) váraikon épült, kiknek vagyomaikban vártépíttetni szabad volt tsak azért is, mivel későbbben sem sértették a' Nemzetségeknek ezen igazokat a' Magyar Királyok; 's mivel a' Jövevény Nemzetségekről is, mihelyest bévétettek, azonnal említik Történetíróink, hogy ezt vagy amazt a' Várt építtet-

*) Koller Hist. Episc. Quinqueecclesiensis. Tom. I. p. 369.

**) l. c. pag. 371.

ték magoknak. Masfelül Hont, Poson, Doboka, Tsanád Vármegyékről nem is kételkedhetünk: hogy a' Szent István alatt élt Hunt, Poznan, vagy Posnan (Németül Posen), Dubuka, és Sunad hires vitézek nevöktől hivatnak, és a' Vár Jobbágyok is az Arany Bulla szerint Szent Istvántól nyerték szabadságaikat. *) Hogy utóbb a' Királyi Vároknak számok későbbi Uralkodók alatt nevedett, vagy hogy nem épen a' mostani Vármegyék voltak mind egyenként a' Szent Istvántól felállított Vármegyék, azon a' Diplomákban járatot nem akadozhat, ki Lotsmán, Borsva, Reve, Busán 's a' t. régi Vármegyékről is olvashatott hiteles ókleveleket. Ellenben Béla Király Névtelen Jegyzőjének néhány homályos helyeit, ha hített érdemelhetnének is, inkább magános, mint fejedelmi várokról illik érteni; de itt is, valamint az egész ország elfoglaltatása környüllállásos leírásában, alig ha foglal valami igazat magában. Míg ötet ki írni fogjuk, Mese, nem Történetírás leszzen Históriánk.

Német Országban a' Vármegyék hajdan első Grófaiktól, az az: Fő Ispányaiktól, 's különösen ezeknek Kereszt Neveiktől kaptak neveket. A' Comitatus Aribonis, Comitatus Heinrici, Comitatus Willihelmi, Comitatus Geroldi 's a' t. a' Fő Ispányoknak Aribo, Henrik, Vilhelm, és Gerold keresztneveiktől eredtek. Így volt a' szokás Magyar Országban is, a' mitsokáig tudtak Atyáink, midőn Poson Vár-a, Orod Vár-a, Veszprém Vár-a Tsanád Vár-a 's a' t. birtokos szólás módokkal éltek. Ha deák régi ókleveleinkben a' Ma-

*) „Jobagiones Castrorum secundum libertatem a' S. Stephano Rege institutam teneantur”. art.

gyar Nevek helyett ők is, mint a' Németek és Frantiák, így szólottak volna: Comitatus Posuani, Comitatus Herodis, Comitatus Brecislai, Comitatus Csanadini, nem támadott volna olly sok haszontalan szó tsigázás a' régi neveknek jelentéseikről: de ők még deákul irtokban is buzgó Magyarok voltak, 's ha valamit deákul neveztek, nem egy könnyen hagyták el a' vulgo N. N. Magyar szó kitételét a' deák név mellett. Hogy nem állítok Réptelenségeket, kitetszik több példákból, 's különösen abból is, hogy nagyobb-részent a' Faluknak neveik, mellyekben eddig kiovult Magyar szovakat lappangani gondolt a' Tudós Sereg, szinte Kereszt Nevek, ha a' régi ókleveleknek hitelt adhatunk, és a' Kereszt Neveknek, valamint a' Falu Neveknek is hajdani leíratásokra vigyázva vigyázunk. Ki szövaimnak nem hiszen, vegye elő p. o. a' Várodi Regestrumot, 's írja ki belőle egyik Lajstromba a' Kereszt Neveket A. B. C. szerint; a' másik Lajstromba ugyan A. B. C. szerint a' Falu neveket iktassa, és vesse össze a' Két Lajstromot. A' Magyar Onomasticon nálunk még gyermeki korban síntszen, bár haszna igen nagy lehetne a' Genealogia készítésben és a' perlekedés folytatásokban. E' nem képzelt tárgyról keveset mondani annyi még most, mint Nevetséget okozni: azért különös munkában szándékozom bizonyító próbákkal e' megöszült Régiséget felvilágosítani. Itt tsak néhány példával szolgálak vegyest a' Vároknak és Faluknak neveikből.

Biharvármegye neve a' régiségekben Bicor, Bichor, Bihor formákban jó elő. Tudja ezt mindenki, ha ókleveleket olvasott, 's különösen, a' ki kételkednék, bátran tekentsen p. o. a' Várodi Regestrum Holosvári Nyomtatvá-

nyának A' 4. oldalára, mellyen „Myca comite Bicorniensi”; A, 3. oldalára, mellyen „Hegud de villa Bichor”; és B. oldalára, mellyen „Mica comite de Bichor” olvastatik. Üsse fel ezután a' Martyrologiumot, hol ezek találtnak: „Bicor Episcopus, Martyr sub Sapore, in Perside; colitur 22. Aprilis”. Minek hát Bihar vára (hajdan Bicorn vára) nevérol az érdeemes Gyarmathi Sámuelnek ime' fáradozása”: Bihar havassa, Latine Alpes Bihar, Dalmatice Vihar = Turbo, Nimbus; In alpihus Nimbi et Turbines sunt frequentissimi” *)? — A' mai Tihany Mező-város neve I. András Királynak két 1055-diki hiteles leveleiben Tichon; így, vagy Tychonnak íratik e' hely neve számtalan későbbi óklevelekben; sőt a' Tihanyi Apátornak 1486-diki Magyar Levele is e'képen végzetik: „Isten veltek. Tichon. Zent Pál napián étszaka 1486. Albert Apátur” **). Olvastam 1359-diki óklevelben Tychon Tárnok Mester nyomát is, kit Grossinger hibásan Cikow néven említ Tábláiban. Üssük fel ismét a' Martyrologiumot, 's olvassuk: „Tychon Episcopus in Cypro sub Theodosio Juniore; colitur 16-a Junii. Minek hát e' vélekedés: „Tihany locus Hungariae, Bohemice Tiha, a' voce Tich, Tih, silentium”? ***) — Moson vára neve Béla Király Névtelen Jegyzőjében és Rézai Simonnál Musun; az óklevelekben majd Musun, majd Muson. Üssük fel a' Martyrologiumot 's olvassuk: „Musonius Martyr, Neo

*) Vocabularii pag. 8. — Meszsze legyen tölem az általam tiszteltetett Irónak ezen Könyvét egészen hasztalannak tartani. En tsak Geographiai részével vagyok el-lenkezésben.

**) Steph. Veszprémi Medic. Biographia, Cent. Alt. Pars; Posterior. Viennae 1781. pag. 198.

***) Vocabularium pag. 79.

Caesareae; colitur 24. Januarii.” — Sok Szilas helység vagyon a’ Hazában olyan fekvéssel, hogy ennek a’ Szilfáknak se régi, se mostani nyomok nem találtatik: de bezeg vagyon a’ Martyrologiumban: „Silas Apostolorum discipulus, in Macedonia; colitur 13. Julii”. — Arad vármegye neve hajdan az óklevelek szerént Orod-vármegye volt. Orod igen régi név a’ Napkeleten, ’s Orod es (Az es Görög végzés, mint Constantinusnál Arpád-es, Salmutz-es) Parthus Király a’ Görög Classicus Íróknál majd Orod majd Herodes; sőt találtatik Herodion Név is a’ Martyrologiumban. Hont Vármegye a’ Régiségben Huntvármegye, mint Hunt a’ Sz. István alatt élt híres Vitéz neve is. Ezen utóbbi Sz. Istvánnak 1001-diki óklevelében deák végzettel Cuncius, az az: Cuntz; Bakonbéli 1037-diki levelének másában is Chuncius; pedig Gatterer és a’ Sz. Gáli Martyrologium szerént Hunto, Hunzo, Koerd, Koord, KUNZ, Runzo, Kunderat régi nevek KONRÁD Nevet jelentenek. Nem szólok a’ Poson, Liptó, Szepes, Békes, Sopron ’s a’ t. Kereszt nevekről, hanem inkább azt jegyzem fel: hogy a’ legmagyarabbaknak velt Kereszt Nevek a’ külföldön szinte úgy keletben voltak (ha a’ Magyar Fordításokat p. o. Lupus-Farkas; Pacificus-Békes ’s a’ t. hiveszszük), mint Magyar Országban. Sok ezer óklevél támogatja ezen állításokat, ’s azért nem Nevetségre valóok e’ rövid feltételek. És nem természetesebb-e a’ Helyeknek Uraiktól vagy Birtokosaiktól neveket adni, mint holmi öszve függésben nem álló haszontalanságoktól?

De hová fognak mind ezek vezetni bennünket? Oda, hogy Veszprém vára neve is valóságos Kereszt Név; oda, hogy Veszprém

Vára nevét Boleszlaus Lengyel Királynak Beszprém névű fiától nyerte, kinél Judith, Geysa Vezér leánya, és Sz. István Testvére, volt édes anyja, 's a' ki, üldöztetvén Atyjától és Testvérétől, mind addig Magyar Országban tartózkodott, míg Sz. István közbenjárására Konrád Német Császár ötlet Lengyel Királylyá nem tette. Nem újaimból szoptam e' véleményemet, hanem óklevelekből és Történetírókból tanultam; nem költöttem, hanem csak azt, a' mit több írókban öszvefűggés nélkül találtam, egyberakogattam. Ha szövevényem hibás lenne is, minden esetre az alkotó részek bizonyosak, és a' Magyar Historiára gyarapodásul szolgálui fognak.

Veszprém Vára Szent László Király 1082-diki hiteles levelében háromszor elő fordul, és mindenkor Beszprém formában találtatik. „Presulis sedis de Besprem” — „Ecclesie sancti Michaelis de Besprem” — „Separatur parochia de Schala a Besprem” Így szól az óklevel. *) Más helyen mondatik: „Circa Basilicam sancti Michaelis prima meta ponitur juxta molendinum Thome ultra aquam.” E' szovakból azt kell következtetni: hogy Szent Mihály temploma nem a' Várban magában, hanem alatta állott; minthogy fent a' várban, melly különben is igen kitsiny, nintsen folyam, nintsen malom, hanem a' Vár alatt; következésképen határ illy módon a' Templom körül vagy mellett nem emeltethetett. E' sorokból igen hihető az is, a' mit felebb mondtam, hogy idősebb Szent Mihály Temploma Veszprémváránál. — Kálmán Király 1109-diki óklevelében olvastatik: „Monasterio Bezprimiensium” — „consensu Bezpri-

*) Pray Hierarchia. I. 265. 271. Ez a' kiadás peseg a' hibák-tól, azért én a' hiteles levelet magat követtem,

niensis Episcopi.” — „Episcopus Vesprimi-
ensis.” *) Hésőbbi oklevelekben Veszprem vára
majd Beszprém majd Veszprém vára; de
a’ Köz Nép szájában, a’ mit tsodálni kell,
most is leginkább Beszprém hallatik. Tudván
ezeket diplomatikai hitelességgel, könnyebben lép-
hetünk a’ feszegetésben.

Ditmarus Merseburgi Püspök, ki 976-dik-
ban Siegfrid Walbeki Gróftól született, II. Hen-
rik Német Tsászár mellett udvari Káplán volt,
1008-dikban Merseburgi Püspökké neveztetett és
1018-dikban meghalálozott, következő képen Sz.
István Királyunkkal egy időben élt, írja Históri-
ájában: „Miseco Poleniorum inclytus Dux a’ Bo-
hemia regione nobilem sibi uxorem Senioris
(Domini) BOLIZLAVI duxerat sororem, quae si-
cut sonuit in nomine, apparuit veraciter in re.
DOBRAWA enim Slavonice dicebatur, quod la-
tino sermone BONA interpretatur. Namque haec,
Christo fidelis, dum coniugem suum va-
rio gentilitatis errore implicitum esse
perspiceret, sedula revolvit angusta mentis deli-
beratione, qualiter hunc sibi sociaret in fide,
et omnimodis placare contendit. — — — Labo-
rauit enim pro conuersione coniugis sui,
ac exaudita est a benignitate conditoris sui: cu-
ius infinita bonitate persecutor, suimet stu-
diosus, resipuit, cum crebro dilectae uxoris hor-
tatu innatae infidelitatis toxicum evomuit, et in
Sacro Baptismate naevum originalem
detersit, et protinus Caput suum (Princi-
pem) et Senioremem dilectum (Dominum) mem-
bra populi, hactenus debilia, subsequuntur,

*) Georgii Aloys. Szerdahelyi Diploma Graecum S. Stephani
Monialibus coenobii Vesprimiensis datum. Budae 1804. 8.
pag. 36. 37. 38.

et nuptiali veste recepta inter caeteros Christi adoptiuos numerantur. — — Post haec peperit BONA (itt is a' pelda, hogy a' Tsehek is a' Bona deák nevet Dobrawa névvé változtatták nyelveken) mater filium longe sibi degenerem et multarum perniciem genitricum (coniugum): quem frâtrîs sui (Bohemiae Ducis) nomine BOLIZLAUM appellauit, hunc inquam, qui in ea dem (matre sua) primo latentem malitiam aperuit, deindeque in viscera saevit, ut in sequentibus a me manifestum fit. Sed cum mater eiusdem (Bolizlai Poloni) obiret, pater eius unam sanctimoniam de monasterio, quod Calva dicitur, Thiedrici Marchionis filiam, atque canonica autoritate duxit. ODA fuit nomen eius, et magna erat praesumptio illius. Spreuerat enim sponsum coelestem, praeponens ei virum militarem, quod cunctis Ecclesiae rectoribus, et maxime Antistiti suimet venerabili Hullibardo displicuit. Sed propter salutem patriae, et corroborationem pacis necessariae non venit hoc ad dissidium, sed reconciliationis continuæ remedium salubre. Namque ab ea Christi servitus omnis augebatur, captiuorum multitudo ad patriam reducitur, vinetis catena soluitur, reisque carcer aperitur. — — Haec genuit viro suimet tres filios, Misecconem, Suentepuleum et Bolizlaum, cum magno honore ibi degens usque ad finem viri, accepta cum quibus fuit, et proficua de quibus venit" *).

Igy folytatja ezekután, mellyeket az Atyafisáért nem lehetett meg nem említenem, a' Lengyel Miseco Vêrségének történeteit Ditmarus: „Sed anno Dominicae Incarnationis 992. regni

*) Godefridi Guilielmi Leibnitii Scriptores Rerum Brunsvicensium, Hanoverae 1707. Tom. I. fol. pag. 359—360.

autem III. Ottonis. octauo hic praefatus Dux (Miseco) iam senex et febricitans ab exilio ad patriam coelestem transiuit, relinquens regnum suimet plurimis diuidendum, quod postea filius eius BOLIZLAUS (Senior), nouerca et fratribus expulsa, excoecatisque familiaribus suis Odilieno atque Pribuvojo vulpina calliditate traxit in unum. Hic ut tantum solus dominaretur, jus ac omne fas postposuit. Duxit hic Rigdagi Marchionis filiam, postmodum dimittens eam; et tunc ab UNGARIA sumpsit uxorem, de qua habuit filium BESPRESI (helyesebben, mint alább látni fogjuk, BESPRESI) nomine, similiter expellens eam. Tertia fuit Connildis, edita a venerabili Seniore (Domino) Dobremiro, quae Christo fidelis ad omne bonum instabilem coniugis sui mentem declinauit, et immensa eleemosynarum largitate et abstinencia vtriusque maculas abluere non destitit. Peperit haec duos filios, Misesonem, et alium, quem dilecti senioris sui (Bolizlai) nomine vocauit, filias quoque tres, quarum vna Abbatissa, secunda nupsit Hermannio Comiti, tertia filio Regis Vulodomiri, sicut dicturus sum. Imperatoris autem praedicti gratia et hortatu gener Ducis Bavariarum, Waic (Stephanus) in Regno suimet, Episcopales cathedras faciens, coronam ac benedictionem accepit*). Vessük mindjárt Ditmarus sorai után azokat is, a' miket Cromerus Lengyel író beszél: „Adulto deinde (Boleslao) Pater (Miseco vagy Micislaus) viuens adhuc uxorem accepit JUDITHAM Geisae, sive Jessae Ungarorum Principis, affinis sui, filiam, ex priore uxore (Sarolta) susceptam. Nam ea

*) Leibnitii SS. Rer. Brunsv. Tom. I. pag. 360. A' zárolkban álló szavakat nagyobb értelmesség okáért tettem ki.

mortua sororem ei (Geisa e) suam, Adleida m, Miezi laus in matrimonium collocarat” etc. *).

Kitetszik az eddig felhozattakból, hogy Miseco Lengyel Hertzegnek Bona, vagy Tsehül Dobrawa névű Feleségétől idősb Bolizláv fia; Óda névű második Feleségétől Miseco, Svatopluk, és ifjabb Bolizláv fiai voltak. Kitetszik, hogy az idősb Bolislávnak három felesége volt, 's az első-től, a' Rigdági Marchio leányától, kitől elvált, nem volt gyermeke; a' másodiktól, Judittól, Geyssa Magyar Vezér leányától, Beszprém névű fiát nemzett, de második Feleségétől is elvált; a' harmadik Feleségétől Connildistól, Dobremir leányától, Miseco és Bolisláv fiai 's még három leányai származtak. Kitetszik, hogy ez az egész Lengyel atyafiság már keresztyén volt, 's így Pogány Neveket nekik tulajdonítani nem lehet. Kitetszik, a' mit más Kutfők is mondanak, hogy idősb Bolisláv Lengyel Vezér, ifjú korában kegyetlen volt; édes anyyával, mostohájával, és testvéreivel, valamint két előbbi Feleségeivel is rutúl bánt, 's különösen ifjabb Testvéreinek osztályos juszait felforgatta. Kitetszik, hogy az öreg Miseco Lengyel Vezér nagy vénségben halt meg, 's idősb Bolisláv fiával még életében elvettette Juditot, Sz. István Király Testvérét és Geisa Vezér leányát. Kitetszik, hogy 1018-dik év előtt, mikor Dittmarus meghalt, idősb Bolislávnak harmadik Feleségétől is már ÖT GYERMEKEI éltek, és így Beszprém 1000-dik évben RISDED nem lehetett. Kitetszik, hogy a' Bespreri név a' valóságos Bespremi név helyett

*) Martini Cromeri de Origine et Rebus gestis Polonorum Libri XXX. Basileae 1535. fol. Libro III. pag. 48. — Ezt beszélí Dlugoss is Hist. Polonicae Libro II. edit. Lipsiensis anni 1711. pag. 107—108, csak hogy ő Geyssa második házasságát 968-dikra, Bolislávét pedig 984-dikre, 17. évre teszi születése után.

tsak-onnand eredett, hogy a' kis it vagy m betűt ri betűknek olvasta hibából Ditmár Kiadója. Kítettzik, hogy eddig idősb Bolisláv házasságáról a' Magyar Judittal két vagy három író, az ezen házasságból született Beszprém fiuról egy író nyújt bizonytságot, noha maga Ditmár is elég nagy tekintetű. Róla írja Hamberger: „Das Chronicon Martisburgense Ditmari besteht aus acht Büchern, und wird als ein Schatz dieses Zeitalters hoch gehalten, ohne welches die teutschen und sächsischen Begebenheiten grossen Theils unbekant wären. Sein Werth ist in diesem Jahrhundert gestiegen, nachdem es richtiger zum Vorschein gekommen ist” *).

Azonban, ne hogy Beszprém Lengyel Hertzeg élete, 's fenvolta, tsak az egy Ditmár tekintetére építtessék; halljuk a' Hildesheimi Annalistáknak, mellyek 1137-dik évvel végzetnek, tanutételeket Beszprémről, és annak későbbi viszonyságairól: „MXXXI. Indict. XIV. Cuonradus Imperator Natalem Domini Patherbrunnen et Pascha Nuvimago feriavit. Eodem anno Imperatoris filius Henricus Rex et ipse Dux Baioarie, et Stephanus Rex Ungaricus, cum iuramento invicem firmaverunt pacem. Et Henricus Stephani Regis filius Dux Ruizorum (Slavorum) in venatione ab apro discissus periit flebiliter mortuus. Imperator (Conradus) cum parvo Saxonum exercitu Slavos autumnali tempore invasit, et MISACHONEM (Regem Poloniae) diu sibi resistentem, regionem Lusici (Lusaciae) cum aliquot urbibus et praeda, quae prioribus annis

*) Hambergers Zuverlässige Nachrichten von dem vornehmsten Schriftstellern. Lemgo 1760, 8. III. Th. S. 719.

in Saxonia facta est, restituere, pacemque iuramento firmare coegit. Qui Mysecho post mensis tantum spatium a FRATRE suo BEZBRIEMO subita invasione proturbatus, et ad Vdalricum in Beheim fugere est compulsus. Sed idem BEZBRIMO (így van ie nélkül) Imperatori Coronam cum aliis regalibus, quae sibi FRATER eius iniuste USURPAVERAT, transmisit, ac semet humili mandamine per legatos suos Imperatori subditurum promisit". — És alább más nem ide illő tárgyak után: „MXXXII. Indict, XV. Chuonradus Imperator Natale Domini Gosleri, Pascha vero Seliganstad celebravit. Hoc anno BEZBRIEM ob immanissimam tyrannidis suae sevitiā a suis, et etiam non sine fratrum suorum machinatione interfectus est. Sed Miskeo statim domum redit, qui cognoscens sibi propter immoderatam sui insolentiam, quam prioribus annis exercuit, omnia quae perpersus est, merito evenisse, legatos suos ad Imperatorem destinavit, tempusque semet praesentandi, condigneque satisfaciendi postulavit. Et postmodum Imperatore consentiente Mersburg venit, et semet Non. Julii in Imperatoriam potestatem, coronae scilicet ac totius regalis ornamenti oblitus, humiliter dedit. Quem Imperator elementius, quam ipse opinaretur, suscepit, eique et eius patrueli cuidam Thiedrico, regnum, quod ipse solus antea possederat, divisit, quod ipse tamen postea solus iterum sibi usurpavit. Vdalricus vero eodem iussione regali invitatus venire contempsit. Quem Imperator postea Wirbeni, ubi contra Liutizios pacificandi Regni gratia consedit, ad se venientem, et etiam ratione convictum, de insidiis quodque, quas ipsi Imperatori fecit, ante biennium

confessum, in exilium transmisit". *) Majd hasonló szavakkal írja le Beszprém történeteit az 1139-dik évig folyó *Annalista Saxo*, tsak hogy egy helyen benne Besfrim, más helyen Bez briem név olvastatik **).

Gyönyörűen egyeznek ezek Ditmar soraival, tsak hogy néha Ditmarnál kevesebbet mondanak. Élt Beszprém egy időkorban Sz. István Királyunkkal ezen Írók szerint is; Bolisláv Lengyel Fejedelem fia, és Miseco testvére volt Beszprém ezen Írók szerint is; az öreg Misekónak Óda nevű felesége után, ki Thiedrik Marchio Leánya volt, atyafiságban élt Bolislávnak Miseco fia és a' Királyságban Követője Thiedrikkel ezen Írók szerint is. Azt, hogy az ifjabb Miseko 1025-dik évben az első szülött Beszprémtől a' Lengyel Koronát elragadta; hogy II. Konrád Német Császár által Miseco Tseh Országba Udalricus atyafához üzetett, Beszprém Királyi székre helyette emeltetett, és végre boszuálása miatt is Rokoninak mesterkedésekből megöletett; hogy Miseko, megaláztatván magát, ismét Királyi Meltóságába lépett, az 1018-dikban meghalálozott Ditmar fel nem jegyezhetette. Ellenben ne feledjük el megjegyezni, hogy a' Hildesheimi Krónika és Szász Annalista Beszprém piruló hajnalát Szent Imre Hertzeg halála és Sz. István Királyunknak II. Konrád Császárral való megbékélése után támasztja, 's hogy Beszprém történetei a' Magyar Hi-

*) Leibnitii SS. Rerum Brunsv. Tom. I. pag. 726. — és Du Chesne Scriptores Rerum Francicarum, Parisiis. 1641. fol. Tom. III. pag. 522. Mind a' két író más Kézirattal élt, 's mind a' kettőben Bez briem vagy Bez brim név találatott.

**) Jo. Georgii Eccardi Corpus Historicum medii aevi, Lipsiae, 1723. fol. Tom. I. pag. 353. 462.

stória tárgyai után számláltatnak elő. Kell ebben valamelly okoknak lappangani, tsak hogy az okoknak kitapogatások előtt szükség azon idő pontot meghatározni, mellyen Bolisláv Juditot, Magyar Országból vett Feleségét, 's Beszprem édes anyját, Magyar országba vissza küldötte, vagy is inkább Lengyel Országból kihajtotta. Ditmar mondja: „Similiter expellens eam”, a' mi a' kegyetlen Bolisláv erőszakoskodását jelenti. Ha pedig Judit erőszakkal kihajtatott, hová tudott legyaláztatott állapotában egyéb helyre, mint Sz. István Király Testveréhez és Hazájába, mennie?

Nagy zürzavarban vagyon az öreg Miseco Lengyel Hertzeg ki halása eránt a' Lengyel Historia Chronologiája. Dlugoss és Cromerus, kik közül az első 1480-dikban, a' második 1586-dikban halt meg, Miseco halálát 999-dik évre teszik, 's állításokat a' Tseh Krónikák is támogatni látszanak. Ditmarus az öreg Miseco kihalása évet 992-dikre helyezteti, valamint a' Hildesheimi Annalisok. Ha Ditmar a' 992-dik szám mellé nem tenné: „Regni autem III. Ottonis octauo”, 's ha ez III. Otto Országzásának idővetésével ellenkeznék, könnyen hibát gyanítanék az évszámokban; De ha fontolóra vészem, hogy Ditmar nem tsak egy időben élt Misecoval és Bolislávval, hanem az utóbbiknak számos hadakozásai alatt a' Német Tsászárral jelen volt, az elsőről pedig tsak nem az apróságokig mindent, miről más íróban nyom sinsen, elbeszél, a' későbbi Lengyel és Tseh íróknak hitelt nem adhatok, 's egyuttal, minthogy Miseco aggvénységében halt meg, és Bolisláv az ő első Feleségétől született, Bolisláv házasságát Judittal, következésképen Beszprem születését, és Judit elkergetését is, előbbi időre iktatom, mint a' Lengyel Történeti-

rók. Erősíti számolásomat nem kevéssé az, hogy Bolislávnak Misecó fia, ki Beszprémnek ifjabb Testvére, Ditmar szerint 1013-dik év előtt már a' Német Tsászárnál Követségeken és Fogtságban volt, 's II. Henrik Tsászár ellen, mint Fő Vezér, Hadi Seregeket vezetett, a' mit Gyerkötzére hajdan bizni nem szoktak. *) Azt gondolom tehát, hogy Judit haza jövétele néhány évvel már Geysa Vezér halála előtt, mellyet a' Boldvai Krónika 998-dikra jegyez, történt, 's hogy ekkor Beszprém, 973. felé születvén, mint egy 25. évet élhetett. Minekutána a' Lengyel Dlugoss, ki azonban Beszprémről semmit se tud, 's hibáson az ifjú Misecót Conuildis helyett Judit fiának hirdeti, Bolisláv és Judit öszvekeelését 984-dikre határozza, Beszprém e' számvetés szerint Geysa halálakor életének 13-dikát töltötte volna. **) Így is minden esetre 1009 - dikben, midőn a' Veszprém névnek első diplomatikai nyomára találunk, 25-dik évében Beszprém várának, Királyi Rokonsága miatt, Fő Ispánya lehetett. ***)

Nem ritkaság a' régi korban a' Királyoknak magzataikat idegen 's külföldi udvaroknál találni. Illyen vándorlás néha nevelés miatt, néha kezeség fejében történt; sokszor a' bátrabb lelkű Fertzegek Vitézi indulatból híres Bajnokok alatt külföldön katonáskodni tanultak, vagy Szerentsét keresni mentek; leggyakrabban attyokfiainak vérszomjuhozó üldözéseiket ellenségeskedésben velők élő Udvaroknál kerülték. Cosmas Tseh Iróban olvasom 999-dik évről: „Fuerunt autem Duci Bo-

*) Leibnitii SS. Rer. Brunsv. Tom. I. pag. 397. 403. 405. 's a't.

**) Dlugoss, l. c. pag. 107.

***) Mivel Sz. Istvánnak 1009-diki levele csak újabb Másában vagyon fén, sebb az írásmódról nem használhattam. Lásd: Rókanak Könyvében a' 10-dik oldalt.

hemiae Boleslao ex coniuge nobili duo, foecundae Matris gloria, Nati, scilicet Odalricus et Jaromir. Sed Jaromir iuvenis Patris est nutritus in aula. Odalricus autem a pueritia traditus erat Imperatoris Henrici in curiam, quo addiceret morem et eorum astutiam, ac theutonicam linguam.” *) Hermannus Contractus írja 1040-dik évre : „Henricus Rex, reddito Boemano Duci (Brezislao) Obside filio suo (Spitigneo), captivos in silva captos redemit.” **) Szent Imréről, Szent István fiáról, emliti környűtállásosan Cromerus hihetőképén régi Lengyel Krónikák után: „Construxerat etiam rex Bolislaus iisdem Monachis paulo ante Russicum bellam aliud Monasterium in monte Lysezo, sive Calvo, orante et hortante Emerico Stephani Regis Vngarie filio, viro sancto et casto, qui lubens cum Bolislao propinquo vitam degebat in Polonia.” ***) Dittmar beszéli : „Habuit hic (Bolislaus Bohemus) quandam urbem in confinio Regni suimet, et Ungariorum sitam, cuius erat custos (Marchio) Procu senior (Mihály lehetett), Avunculus Regis Pannonici (S. Stephani), a suis sedibus ab eodem antea expulsus. Qui cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere, gratuito nepotis sui, quamvis inimici, suscepit eam ex munere. Nunquam audiavi aliquem (szép magasztalás Szent Istvánról!), qui tantum parceret victis, et ob hoc in civitate superius memorata, sicut in ceteris sedulum, Deus eidem concessit victoriam.” ****)

*) Franc. Mart. Pelzel et Jos. Dobrowszky Scriptores Rerum Bohemicarum, Pragae 1783. 8. Tom. I. pag. 67.

**) Joan. Pistorii Script. Rerum Germanicarum, Ratisbonae 1746. fol. Tom. I. pag. 182.

***) l. c. pag. 59.

****) l. o. pag. 420.

Érdekeljem-e ilyen példák után, hogy Edmund és Edvard Angoly Hertzegek Szent István Udvarában tartozkodtak, 's Edmund itt laktában Szent István egyik Leányát feleségül vette? Érdekeljem-e Kopasz László Gyermekeinek kivándorlásokat? Érdekeljem-e Kazimir Lengyel, és Wratisláv Tseh Hertzegeknek Hazánkba vonulásokat? Az, hogy Beszprém akár anyyával, akár későbben Magyar Országba jött, 's közöttünk lakott; szolgált, hivatalt viselt, szépen öszve illik a' régikori szokásaival és különösen Beszprém szerentsétlenségeivel.

Tsak ezen egy környűllállásról nem találhattam a' Történet írókban világos bizonyítást: de vagynak még is nyomos okok, mellyek véleményemet túl viszik a' hihetőségen. Bolisláv számos hadakozásaiban soha Beszprém nem említették, hanem az ifabb Miseco; Bolisláv kegyetlen, haragos, és dühös természetű volt, honnand szelében Kegyetlen névvel hivatik; Judit Bolislávtól elkergettetett, 's következésképen Beszprém utált anyja gyermeke volt; Connildis, Miseco anyja, Bolislávtól szeretve kedveltetett, 's azért az első szülöttség ellenére is Miseco a' Királyi székre felemeltetett; Beszprémnek, a' mi maga is elég ok lehetett a' kivándorlásra, több édes magzatokkal bíró Mostoha Anyja volt; az üldözöbe vétetett Beszprém Magyar Országban szerentsétlen szülője atyafiai között enyhülést, oltalmat, előmenetelt tsak azért is remélhetett, mivel a' Lengyel írók szerint Bolisláv Sz. Istvánal gyakran háborgásban élt. — Fontos tekintetek az ilyenek egy ember életében! — Más az, Beszprém a' Hildesheimi Annalisok és Szász Annalista után azon Misecot, ki a' Német Tsászár Katonáinak ugyan egy időben sokáig ellenek állott (diu resistantem) egy hónap alatt

országától megfosztotta, és Udalrikhoz Tseh országba szalasztotta. Mint eshetett ez, ha Misecot egy felül a' Németek, másfelül pedig a' Beszprém vezérleése alatt hartzoló Magyar Katonák meg nem támadták? A' két tűz között kellett Miseconak elgyengülnie, melly tűz a' Konrád és Sz. István között 1031-dikben kötött szövetségből támadhatott, 's mellyről Beszprém kellemetesebb viszontagságai előtt nyilván szólnak a' Történetírók, mint felebb láthattuk. Sőt „a' post mensis tantum spatium” kifejezés is világosan arra tüzöl, hogy a' Németek előbb győztek, mint a' Miseco fejére számkivetést vivő, azonban a' Németekkel egy tüzre dolgozó, Beszprém Vitézei. Szóval: minthogy Beszprém Lengyel Királysága Sz. Imre halála után azonnal történt, úgy látszik, hogy Beszprém előmenetele Sz. István Aszszonyi Udvarának Politikája volt.

Míg Imre, Sz. Istvánnak egyetlen egy Reménye, élt, nem juthatott okosan akár Gisela Királynénak, akár Sz. István Leány Testvéreinek eszébe a' Magyar Koronát, Imréen kívül, más főre tétetni: mert, ha az örökség meg nem volt is törvényesen állapíttatva, hanem a' választásban találta a' Nemzet Európának akkori közgondolkodása szerént szabadságának nagy kintsét, előre láthatta kiki, hogy a' hálaadó Nemzet, melly érezte a' mérséklett Monarchiának és Atyai Uralkodásnak jóvoltait, a' Nagy Király fiában fogja második Boldogítóját keresni. Azonban, mihelyest Imre meghalálozott, megkellett változni az előbbi gondolkodásnak, 's vágyásoknak, részrehajlásoknak nem lehetett nem támadniok. Geysa unokái, mind férfi, mind leány ágon meg is hasonlottak azonnal, 's írják rövid Krónikáink: hogy Szent István Király maga sem győzött megvívni az udvarában támadott Aszszonyi Mesterkedésekkel,

sekkel. És kire vethették ezen nagy befolyású Kormányozók mindenek előtt figyelmeket? Mihály gyermekét, Vázult, könnyű volt erkölstelenségéért a' Sz. Fejedelem előtt lefesteni: Beszprém et ellenben, ki, mint a' Történet mutatja, jeles Katona volt, ha Magyar országban hivatalt viselt, nem olly hamar lehetett vádokkal terhelni. Pedig Beszprém vérsége tekintetéből nem csak Magyar Annya után vágyhatott a' Magyar Koronára, hanem idősb ösei után is. Constantinus Porphyrogenitus írja a' maga koráról a' Fehér Horvátokról, kik alatt a' Tsehek et érti: „Parent autem Othoni Magno Regi Franciae, quae et Saxonia; babtismique expertes affinitatem cum Turcis (Hungaris), et amicitiam contrahunt”. *) Pedig Beszprémnek öreg annya Dobravka, vagy is Bona, a' Tseh Udvarból vette eredetét. Ha Brecislaus Tseh Király vérségénél fogva Sz. István halála után Gisela és Péter ellen a' Magyar Koronáért hadakozott, mennél inkább tehetett volna reá Beszprém nyomosabb jussal keresetet? **) Tanátsosnak tartották tehát az Aszszonyságok Beszprémet Lengyel Koronával felékesíteni, és így Péternek, kihez a' Giselák hajlottak, bátorságosabb utat szerezni. Különben, ha e'képen nem folyt a' dolog a' Magyar Udvarban, okát nem adhatni, miért nyögte el 1025-diktől Miseco Ifjabb Tèstvérenek uralkodását Beszprém 1031-dikig? Mint lett egyszerre hatalma ötszét országából kiszalasztani? Hogy választották épen a' Szövetségesek 1031-dik évet, holott Miseko a' Német Tsászár tartomá-

*) De administrando Imperio. Apud Bandurium in Imperio Orientali. Parisiis 1711. fol. Tom. I. pag. 95.

**) Brecislausról említést ad Hageck Tseh író 1038-dik évre. Nem tudnám megvetni e' nyomdokot.

nyait már előbb is folyvást nyughatatlanította, Miske ostorévének? Mi hatalmas, mi tehetős, mi kegyetlen volt Imre halálával az Asszonyi Magyar Politika Beszprémnek, ki Királysága által Péter székét is erősíthette volna Mihály maradékai ellen, elmenetele és halála után is, Kézai Simonnak ime soraiból kiki részvéve képzelheti: „Interea vero Stephanus viribus corporis cepit repente destitui, et gravatum languore se sentiens, misit nuntios festinanter, qui Wazul filium sui Patruelis de carcere Nitriae educeret, quem ipse post eum regem faceret super Hungaros. Quo audito Kysla Regina habito consilio infidelium misit Comitem Sebus, qui Regis nuntium praeveniens, Wazuli oculos effoderet, auresque eius plumbi infusione obturaret, fugeret que abinde in Bohemiam. Quem cum tandem Regis Nuntius ad Regem adduxisset, AMARE FLEVIT super casu, qui acciderat. Conuocatis igitur ad se Andrea, Bela et Leventa filiis Zar Ladislai CONSULUIT eis, ut in Bohemiam fugerent festinanter”!! — Gondolom, Bolisláv udvarában Connildis, Beszprém Mostohája, is értett az ilyen kegyetlenséghez.

Mind ezen tekinteteknél fogva én ugyan Beszprémnek Magyar Országban tartozkodásáról nem kételkedem; a' mi, ha Szent István alkatta a' Vármegyéket, állításomat Veszprémvára nevérol és eredetéről maga után vonja. Ott, hol a' Királyi Atyafiság sokat lakott, Besprém, mint rokon atyafi, szükségképen és méltósággal viselhetette a' Fő Ispányi Hivatalt, mellyben Szent Istvánnak Doboka és Tsanád névű Attyafiai hasonló képen nem találtak kistsiny szolgálatot. Az, hogy Béla Király névtelen Jegyzője Beszprém várát már Árpád seregével elfoglaltatja, en-

gemet elnem tántorit: mert tudom, hogy ő még azt a' Vezér Nemzetséget sem esmérte, mellytől Árpád alatt Magyar ország erőszakkal elvétellett. Nem szólok egyéb Gyengéiről e' jó Geographus Írónak, mivel már a' nevezett Tudatlanság is iszonyu Gyengéje. Noha az sem lehetetlen, hogy tollába a' maga kora szokását folyatta. Írt Anonymus, mint tudott, vagy hajdan tudhatott: nekünk úgy kell szólanunk, 's írunk, a' mint az előttünk esméretes' Kutfőkből a' Kritika meggyőződésünket alkatja. Arra az ellenvételésre, hogy már Svato pluk vagy Maró t Beszprémbe lakott, noha nem méltó figyelemre, egybe fogok valamit mondani, de előbb a' Beszprém Kereszt Név jelentését meghatározom.

Hepidannus Szent Gáli Benedictinus Szerzetes Atya, ki Krónikáját 1044-dik, vagy 1050-dik évnél tovább nem folytatta, és így egykori Író, tartotta fen Beszprém név magyarázatát. Olvashatni munkájában: „MXL. Henricus Rex Monasterium sancti Galli ingreditur, et in ipso anno BOEMANUM Ducem PEZPREMONEM fre. num imperii sui pati recusantem edomare aggressus, in ipsa silua, per quam ad eum iter suum disposuit, plerosque de suis non infimos, heu proh dolor! perdidit. Nam Comes Werinherus ceteris auctor audendi factus, dum cum eis, insidiarum ante se ignarus, saltum incaute iniit, inter angustas semitarum fauces simul deuenere in locum sibi nimis infaustum, hostium autem fraudi satis accomodum. Ibi omnigenis telis eminus obruti moriebantur inuiti, quo iam illis, densitate saltus irretitis, copia non erat contra feriendi, vel manum conferendi. MXLI. Rex praedictus altum seruans sub corde dolorem, veteri exercitui novum addidit, itemque Boemiam cautius,

quam antea intrauit, urbesque expugnauit, oppida incendio consumpsit, ad ultimum eundem Ducem filium suum sibi dare obsidem coegit, ipsumque post se venire Radesponam fecit.” *) E’ Beszprém, mint szembetünő, nem Lengyel, hanem Tseh Fejedelem volt, ’s az előbbi Beszprém halála után Henrik Német Tsászárral egy időben élt ’s hadakozott. Az már a’ fontos kérdés, mi név alatt esmértetik e’ Beszprém a’ Tseh Históriaiban? Ha ezt tudjuk, tudjuk a’ Beszprém Kereszt Név igazi jelentését is.

Nem nehéz Beszprémre találni a’ Tseh Históriaiban. Maga az évszám és tsata történet azonnal arra vezet, a’ mit keresni akarunk. A’ közelkori Prágai Cosmas olly bőven leírja e’ háborút okaival együtt, és a’ tsata rossz kimenetelét, hogy előadásában Hepidannus leírását késedelem nélkül megismerhetni **). Bő sorait elhallgatom, ’s inkább azt mondom ki, a’ mi tárgyamhoz tartozik: hogy Beszprém tettei Brzeczislaus Tseh Fejedelemnek tulajdoníttatnak általa, kit közönségesen Breccislaus, Breceslaus, Bracislaus, ’s néha Wracislaus névvel is neveznek a’ Történetírók. Cosmas néhány helyeiből az is kitetszik, a’ mit hinni épen nem nehéz, hogy a’ Bracislaus név másképen Wratislausnak is mondatott. És innend eredhettek nálunk is a’ Beszprém és Veszprém különbözések ***). Így Beszprém Vára Németül iga-

*) Du Chesne SS. Rer. Franc. III. pag. 480. — és Melehoris Goldasti Scriptores Rerum Alamannicarum, Francofurti et Lipsiae. 1730. fol. Tom. I. pag. * 6. Goldast kiadásában az évszám 1046-ra hibáson tetetett.

**) Pelzel SS. Bohemicarum. Tom. I. pag. 119—125.

***) Pelzel l. c. pag. 93. 94. 102. Különösen a’ 103-dik oldalon olvastatik: „A tempore Brzeczislai, filii Ducis Odalrici, vsque ad eius aequiuocum filium Regis Wratislai digestum.

zán BREČIS-BURG-nak, vagy rövidebben Bresburgnak hívatott, de ezt Posonnak német Brečisburg, vagy Brezesburg neve, és a' tudatlanság lasanként feledésbe hozta. Ellenben a' mai Presburgnak, melyet Hermannus Contractus több másokkal BREZESBURGnak nevez, Sz. István országlása előtti Beszprém neve is (mert POSON nevét POSNANUSTÓL, Hunt Testvérétől, nyerte) a' boldogtalan tudatlanságból elveszett. Így ír Hermannus Contractus az 1042-dik évre: „Heinricus quoque autumno Pannonias petens, Heimenburg (ma Hamburg) et Brezesburg (Poson) evertit: septemtrionalem Danubii partem, quia flumina australem et paludes munierant, usque ad Grana flumen vastavit” *). Hogy Brezesburg annyi, mint Breceslav vára, vagy Magyarúl Beszprém vára, a' mondattakból érthető, és különösen abból, hogy a' mai Poson hajdan Nagy Morva Országához tartozott. Ha Svatoopluk vagy Maroth, a' miről Kézai Simon Krónikájának 65. oldalán beszél, Beszprémvárában lakott, a' régi Beszprém-ben (Poson-ban) lakott, nem a' mostaniban. A' Duna mellett fekvő Brezesburgnak Poson újabb Magyar Neve már Sz. István Király 1001-diki oklevelében előjő; a' Várodi Registrum H. 4. oldalának imé szavaiban pedig „coadiuvantibus Novi Castri ioubagionibus, scilicet Jordano Praefecto Castri, et POSON Archipraecone” Kereszt Névül szolgál, valamint az O. 4. oldalán Poznanus, és Szent István 1001-diki hiteles oklevelében Posnanus is Kereszt Név. Ha Beszprémet deák néven valamely régi Történetíróban Wratislaviá-

*) Pistorii SS. Rer. Germ. I. 285.

nak találók, még azon sem fakadhatnánk mély tsudálkozásra.

Ennyit mondhattam nagy érdemű Egyházi Férfiak! a' régi Kutfőknél fogva Veszprém vára nevérol, és, ha szabad mondani, eredetéről. A' Ti hazafiui kötelességtek most már megítélni, mennyi Igazat? mennyi Valót? mondtam. Ha tsekély is Értekezésem érdeme, kipótolja fogyatkozásait jószívűségtek, melly a' Tisztelet és Hála Ajándékát, bár még olly kitsiny is, örömmel tudja fogadni. Töredék kő Darabokból, ha tsekély főképen számok, nem lehet fényes Palotákat építeni; pedig tsak Töredékek azok is, a' miket a' duló idő Veszprémről fen hagyott. Ha tehettem volna, Ditsőség Templomát emeltem volna a' Palota helyett is, hogy még nagyobb mértékben esmérhette volna a' késő Maradék Erántatok viseltető Tiszteletemet. Azonban legyen e' kis Tudományos Igyekezet is egyik édes jutalmok azon számos Érdemeiteknek, melyeket az Egész Haza áldva magasztal!

Horvát István,

A' Széchényi Országos Könyvtár Örzője.

3.

A' természetesről, és természetességről.

Εὐχέρως γάρ μοι κείνος ὁμῶς αἶδ' αὖ πύλῃσιν,
Ὅς ἤϊερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάθει.

Homer. Iliad. Lib. IX.

az az :

Gyülölöm mint pokol kapuját, szívében
li mást gondol ; mást mond , a' mi van eszében.

A' lélek a' maga munkásságairól akarhatja el-
len is gyakran felette természetes módon nyilat-
koztatja ki magát, és azokat olly formán világo-
sítja meg; valamint a' felhő alól kibúvó nap a'
világi testeket. Ezt a' kisütést, vagy félig meddig
való világítást lehet már természetesnek *)
nevezni. Ezen a' szón tehát természetes (naïf;
deákul nativus, a' közép századokban naivus, in-
nen naïf) az ártatlan kinyílt szívűségnek, ábrá-
zattal, élő szóval, és a' test tagjainak ilyen vagy
amollyan mozgatásával megadni szokott minden
mesterkézés nélkül való felette természetes kinyí-
latkoztatását szoktuk, és kell érteni, még pedig
sokkal nagyobb mértékben, mint a' millyenben
azokat az ember akarná, vagy vélne kimutatni.
A' nélkül hogy észre venné, avagy tudná a' lélek
magát megmeztíteníti; mivel a' finomabb világ-
nak módijával, és tettetési mesteriségével kevéssé
eszméretes; vagy pedig a' lelken erőt vett vala-
melly indulat miatt sokkal maga gondatlanabb,
mint sem némelly erőtelenségeket, úgy mint a'

*) Ezt a' frantzia szót naïf, a' mellyet sokat magában fog-
laló jelentésére nézve más pallerozottabb nyelven is nem
egy könnyen lehet kitenni, ezen szóval igyekeztem kife-
jezni természetes, a' mellytől a' helyesebbnek látszó
természeti szó különbözik, jöllehet mind a' kétfő
ugyan azon egy substantivumtól származzék; valamint ke-
zes, és kézi, kéztől; nádas, és nádi, nád-tól; partos,
és parti, parttól; koros, és kori, kor-tól; mezős és mezői
vagy újabb szöllás formája serént mezei, mező től, 's a'
t. a' mellyek közzül az s végzetű adjectivumok, a' magok
substantivumokkal való bővelkedést; az i végzetűek pe-
dig valamely állapotot, helyet, valahol való termést,
származást, 's a' t. jelentenek, p. o. koros ember; nádas
hely; gyermek kori; kertisaláta; mezei virág, parti fets-
ke, nádi vereb, 's a' t. Ezek szerint mivel a' természet-
in nem mesteriséggel készültet szoktunk érteni, p. o.
természeti virág, kép, 's a' t. az az nem festett
vagy nem faragott, legalább ezen tekintetben, és megkül-
önböztetés végett úgy láttzik, hogy ezen szót naïf, ma-
gyarúl jobb ezen szóval természetes, mint ezzel ter-
mészeti kitenni.

szeretetet, hijjába valóságot, (Levitas) önnön szeretetet, 's a' t. mesterségesen el tudná titkolni.

A' természetesség (naïvtè) tettzik az embereknek; mivel az valamelly titoknak (mysterium) felfedezése; felemeli a' fátyolt, a' mellyel a' Léleknek gondolatjai eltakarva vannak, és alkalmatosságot szolgáltat arra, hogy abba bétékinsünk. Mind azt, a' mi újj és szűrös természet szerint szeretjük.

Innen ván, hogy minden természetes (naïf) mint váratlan, és a' mai finumabb, pallérozottabb élet nemének szokásban lévő réguláitól szembe-tünőképen különbözö, bennünket nevetésre iadít; a' melly érzés azomban, ugyan azon időben, az emberi szívnek ezen tettetés nélkül megadni szokott természetes kinyilatkoztatásán való belső tettéssel *), és a' kinyílt szívűséget eszközlö ezen eredeti hajlandóság eránt való belső tisztelettel van öszve kötve. Gyakran pedig ennek alkalmatosságával bennünk, az azon való szánakozásnak érzése is felébred; hogy ez az ártatlan, és szeretetre méltó kinyílt szívűség, tsak egy szempillantásig tart, és ismét a' mai finumabb (de tsalárdabb is) uralkodó szokássá vált tettetés-mesterségétől eredeti helyéből kiszorittatik. Ellenben a' Poéták munkájikban találtni szokott, nem eredeti, hanem tsak majmolt természetes kinyílt szívűség, mellynek az a' tzelja, hogy más.

*) Illyen már a' többek között azon hiv feleségnek természetes felelete, a' mellyet baldokló férjének tanátsára, hogy tudniillik: ha meghalna, barátjához menne férjhez, felelt: „Magam is gondolkodtam már én arról”. De van a' rossz szívnek is természetessége. Például szolgálhat erre frantzia tudomány bírónak maga kinyilatkoztatása, a' ki midőn egy esméretlen, Szerzőnek verseit magasztalná; mondják neki, hogy ez a' Szerző az ő ellensége la Motte volna, azonnal ekképen kiáltott fel: „Ezt nékem előbb kellett volna tudnom.

kat kigúnyoljon, ts a l f á n a k szokott neveztetni.
— Ennek tzelja az, hogy másokat azon szín alatt
mintha menteni akarna, kinevettesen. Illyen már
sok száz többek között Boileau-nak (Boalónak) e'
következendő epigrammája:

On dit, que l'abbé Roquette
Preche les sermons d'autrui:
Moi, qui sais, qu' il les achete
Je soutiens, qui ils sont a lui.

az az, vers mérték nélkül szabad fordításban:

Mondják hogy Abbás Roquette
Más munkáját papolja:
En tudom pénzen vette,
Fogadok, hogy sajátja.

Minden természetest és természetességet (női-
veté) fellehet osztani a' szívnek vagy érzés-
nek, a' léleknek és karakternek ter-
mészetességére, a' melly nemeivel a' természetes-
nek nem tsak az, hogy többet mond, és nyilat-
koztat ki az ember, mint a' mennyit akarna; ha-
nem még annál is többet a' mit képzelt vagy gon-
dolt mondani, és kifejezni. A' dolgokról való gon-
dolkozás (reflexio) *) a' lélek természeteségének
nagy akadályára van **). A' miről az ember sokat
gondolkozik, jól tudván ezen dolognak betség,
és érdemét, a' midőn arról beszél, nem tsak az,

*) Ezen a' szón a' Philosophusok értik a' dolgokról való gon-
dolkodást, vagy azoknak meggondolását; melly szerint a'
Lelek magába tér, hogy az Objectumok által abban szár-
mazott kepet figyelmetesen megvizsgálja és megítélje. A'
külső dolgok a' lelket magokra vonjak, a' reflexio által
pedig az maga magát úgy szólván mind attól elválasztja,
a' mi nem ő maga.

**) Ebből lehet már a' kis gyermekeknek, és Czigányoknak
természetességeket kimagyarázni, a' mellyek közönségesen
elmésségnek nem helyesen mondatnak.

hogy azokat velle öszve köti; hanem ennek felette a' mesterséges gondolkozás módja által meg-lévén már vesztegetve, annak a' mit mond belső betség is öregbíteni szokta. Az előre látás, és az okosságnak mesterség által szerzett conventionalis formái a' szívnek vagy érzésnek, és a' karakternek természetiségét megakadályoztatják. Eleinten fél az ember, hogy azoktól eltávozik, és azon végzi, hogy a' maga érzéseit többé nem követ-heti.

Egy olyan Világban, a' melyben a' természetesség közöséges volna, senki sem tettzene természetesnek, (naífnak) valamint az olly világban, a' melynek lakosi productumaikkal együtt mind zöldek volnának; a' fejr, fekete, 's a' t. szinek-ről semmit sem tudnának. Hogy a' természetest észre vehessük, azokkal kell magunkat öszve hasonlítani, a' kik többet mondanak, mint vélnek; az ollyakkal a' kik a' természetest észre sem veszik; szükség hogy a' tsendes vi'sgálódást (observatio) az indúlatnak természetességével, az előre látást (prudentia) a' vigyázatlansággal vessük egybe. Tsak ezen esetekben nevedhetnek a' szembetűnő különbség (contraste) a' melly a' természetesnek természetére láttatik tartozni.

Mindén népek, valamint egyenként az embe-rek gyermeki idejekben a' természetességen (naíveté) kezdik, és a' pallérozódás által azt lassan-ként elvesztik. A' pallérozatlan, és a' magok eredeti együgyűségekben élő emberek természetesek (naívek); valamint a' külső pallérozódású (civilisatio externa) világnak, tettetési mesterségéhez nem értő ártatlan kis gyermekek. Ezt bizonyítja a' többek között azon Bantam Országból való Követnek példája, a' ki Királyától kereskedési egyesség kötés végett II. Károly uralkodása alatt Angliába küldetett. Azon Anglus hajónak Kapi-

tánnyá ugyan is, a' mellyen a' Bantami Követ volt, Londonba előre megírván azon szerentsétlenséget, melly szerint kevésben múlt, hogy útkokban hajótörést nem szenvedtek; a' Bantami Követ fogadására eleibe küldetett Anglusok, ezen való szánakozásokat, és szerentsés megérkezéseken való örömöket nagy megilletődéssel jelentették ki. Ezeket látván, és halván a' Bantami Követ mondja magában: Hogy hogy lehet az, hogy ez a' nép, a' ki engemet soha sem nem látott, sem pedig nem esmért, még is sorsomon ennyire megilletődik, és ismét hirtelen örvendezik. Ismét más Anglus az Europai pallerozott szokás szerént így szól hozzá: Felette örvendek megérkezéseden, és szerentsémnek fogom tartani, ha valamiben szolgálatodra lehetek. Hozd el úgymond a' Bantami Követ, ezt a' tarisnyát. Ekkor elnevetvén magát, int egy háta meggett álló embernek, (az inassának) hogy hozza utánam. A' harmadik, a' kinél számomra szállást rendeltek hasonlóképen nagy örömmel, és szíveséggel fogadott így szólván: Akármí tettzik parantsolj mint a' magad házánál kívánságodat tellyesíteni szerentsémnek fogom tartani's a' t.

Nem kételkedvén leg kissebbé is arról, a' mit mondott; egykor hogy a' Királyom számára vásárolt portékáknak tágasabb helyet tsináljak, két szobának közfalát által akartam töretni. Ezt a' gazda meg tudván nagy lármával jön bé hozzám; mondja hogy ez disznóság volna, és más házánál efféléket tselekedni nem illene. Mind ezekre egyebet felelni nem tudtam: Hát hiszem barátom magad mondottad, hogy mindennel úgy bánjak, és azt tegyem a' mit a' magam házánál. — Megyek a' Ri-

rály Ministeréhez, és kértem az embereitől, ha ide haza volna e' ? Jóllehet láttam, hogy előttem ment hé szobájába; mindaz-által azon szín alatt hogy a' Minister oda haza nem volna, el igazítottam. — 's a' t. Történik azomban, hogy a' Bantami követ sehol sem találta, és a' nélkül hogy leg kisebbet is végzett volna az Anglus Ministerekkel, a' kapútól vévén bútsút hazájába, Napkeleti Indiának Jáva nevü szigetébe útnak indult; és szobájában Királya'hoz irtt Levelének ezen töredékére, dirib darab irására találtak: „Ezen népnek (úgy mint az Anglusoknak) gondolatja és szive, attól a' mit beszéll, olly távol van, mint ide Bantam Országa! Hogy lehetne azzal a' néppel kereskedési egyességre lépni, a' mellynek egy szava sincs igaz; és mindég mást mond szájával mint a' mit belsőképen szívében érez 's a' t.”

Láthatni a' fellyebb való példából; hogy a' pallérozatlan, és tsendes karakterü vad emberek természetesek, valamint a' kis gyermekek. Cook utazásának olvasása közben, ha jól gondolóra vesszük a' világi dolgokat majd tsak nem irigyelhetjük azon népeknek sorsokat, a' kik a' pallérozódásnak az első gráditsára sem jutottak el. — Talán azokat azért tartjuk szerentsése'eknek, hogy magunk nem azok vagyunk. A' Déli tenger Szigeteinek lakosai épen más állapotban vagynak mint mi és nekünk minden a' minéktől külömböző állapot jobbnak láttzik. Az embereknek a' magok sorsokkal való ezen meg nem elégedéseket szépen le írja Horatius, azon satyrájában, a' melly ekképen kezdődik:

Qui fit Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem
Seu ratio dederit, seu Fors objecerit, illa
Contentus vivat, 's a' t.

A' pallérozatlan vad ember tsak természeti ösztöneinek ki-elégítésére törekedik; mi is minden nagy pallérozódásunk mellett is tsak ezt tsináljuk, még pedig nagyobb ravaszsággal, és ember társainknak nagyobb veszedelmével. Alkalmassint tsak az a' külömbség köztök, és közöttünk, hogy mind ezek nállunk nagyobb finumsággal, és véghetetlen étel, ital, és ruházatbéli 's a' t. bujasággal esnek meg. De az a' Nagy kérdés, hogy náluknál sokkal bóldogabbak, és szerentséesebbek vagyunk e' ? El vesztettük az ártatlanságot, nyervén helyette gondolkozó szabadságot, és ismét ezen szabadsággal való helyes élés által juthatunk tsak el, az ártatlanságnak egy bizonyos nemére. Az emberi nemnek ezen arany idejét láthatjuk a' pallérozatlan vad emberekben, a' mellyet úgy lehet nézni, mint olly pontot, a' mellyből el indulnak, és sok tévelygések után ismét arra tartoznak vissza menni. A' vad emberek, a' nélkül, hogy magok tudnák, ennek képét terjesztik előnben ; — természetesek minden tselekedeteikben.

A' kis gyermekek is természetesek (naïvok) a' melly karakter benne nagyon szembe tűnő; sőt még a' kevésbé érzékeny lelket is meg lagyítják. Ezt a' természetességet azomban nem tsak a' beszédjekben lehet tapasztalni, — hanem más tselekedeteikben is. — Eszünkbe juttatják a' bóldog, és szerentsés időt; mi is vóltunk valaha természetesek mint ök; és el fogják veszteni mint mi; — a' múlt időkre emlékeztetnek bemünket; a' jövendő pedig rajtunk különös hatalmat gyakorol.

Előre ellátjuk a' reájok következő szerentsétlenséget, a' mellyről ők szerentsés tudatlanságokban legkissebbet sem gyanítanak és tudnak. Sokszor magokat tsupán a' magok megjelenésekkel fejezik ki, és a' mit mondanak arról legkisebbé sem kételkednek. Ezen tekintetben szokták már azt mondani: *Pueri dicent tibi verum.* Ők a' mit látnak, és hallanak, minden színes tettetés nélkül, a' magok természetes együgyűségeiben beszélnek másoknak él. Természetszek egész magok viseletekben, valamint a' pallérozódás nélkül való vad emberek.

A' szép nemben a' természetesség (naïveté) kitettzőbb és kellemetesebb mint a' férfiakban. A' kedvesség (*gratia*, fran. *grâce*, német. *grazie*, görögül *χαρις* *) természet szerint őket illeti; — a' természet mindig kedves, a' kedvesség pedig mindig természetes. De nem tsak kellemetesebb; hanem közönségesebb is mint a' férfiak között. — A' szép nem ugyan is, az illendőségnek, a' szokásnak, módinak, szabad akarat szerint való reguláknak 's a' t. rabszolgállója lévén, és így a' természet benne, a' mesterséggel gyakran öszve ütköztvén, nem lehet tsudálni, hogy amaz, ezen gyakran is győzedelmeskedik, és benne sokkal kedvesebbnek tettzik, mint abban a' nemben, a' melly magát majd tsak nem mindennek szabadon adhatja.

Mennél jobban kitettzik, és felemelkedettebb valamelly Század a' 'másiknál, gondolatjainak, vagy ideainak finumsága, a' dolgoknak helyes

*) Ezen szónak jelentése felette széles, és batározatlan; szorosan vevén jelent valamelly személy ábrázatjának vonásaiban, tagjainak ilyen vagy amollyan mozgatásában, állásában, fordulásában, járásában, szavában, és annak sokféle változtatásában; ruházatiában, maga viseletében, egy szóval egész külsőjében észrevehető, 's tapasztalható kellemetességet.

egybe hasonlítása, és azoknak a' hármias mérték szerint, hosszára, szélére, és mélységére nézve való által látása által, — abban annál nehezebb természetesen tétteni: — ellenben a' midőn az ember ehez különbözőbe tartozik, természetesen is annál könnyebb lenni.

A' nyelvek közöttül azok természetesek, a' mellyeken sok ideig természetes népek beszéltek, és arra a' magok bélyegét ütötték. — A' nyelvnek természetessége áll, a' kifejezéseknek, vagy kitételeknek némelly bizonyos gazdaságában, *) a' szónak olyan fordulásaiban 's öszve fűzésében, a' mellyekből együgyűség, kedvesség, pallérozatlanság, és rövidség tétzik ki; a' mellyen többet mondunk, mint első tekintettel mondani láttatunk. Töbnyire még a' magok ártatlanlanságokban lévő falusi Leányok ilyen nyelven beszélnek.

Rend szerint a' pallerozódás felső gráditsaira eljutott nemzeteknél; a' természetességnek (nativeté) tsak nem egyedül a' természeti nagy észszel (genie-vel) bíró emberek vagynak birtokában; a' kiknek lelkek sokkal termékenyebb, mint sem hogy egész erejében gazdagságokat észre vehetnék, és valamint a' megáradott folyóvizek partjaikon kiűsapnak, akarattjuk ellen is kitör bellők. Az olyan dolgokban ellenben nints semmi természetes, a' mellyeket valaki a' maga hasznának nemes megvetésével, és a' társaságnak, a' mellyben él, közönséges gondolkozása módjával nem gondolván principiumai szerint mond, és beszél, a' mellyek ellen kikelni minden más olyan állapotban, és hivatalban lévő magát megtartóztatná. Az ilyen férjfiaknak beszédjeket, és tselekedete-

*) Ennek példáját láthatni az 1820-dik esztendei Tudom. Gyűjteménynek XI-dik Rötetében. Lásd a' 121-dik, old alt.

ket bámulva tsudálják; mivel azok a' tiszta és nemes karakternek bélyegét viselik, és a' bátor léleknek gazdagságáról tesznek tanúbizonyságot.

A' természetesség (naiveté) tulajdona a' természeti nagy észnek, vagy geniének (zseninek) ez az oka hogy a' géniet (zsenit) inspiratio nélkül gondolni sem lehet; az inspiratio pedig nem cgyébb, hanem a' léleknek az az állapota, a' melyben minden előre való gondolkodás nélkül, újj, mérész, fényes, könnyű, 's a' t. combinatio-ket (gondolatbeli öszvekötéseket) hord rakásra, a' mellyek olyan enthusiasmust szereznek benne, mint a' millyet ő ezek által másokban gerjeszt. A' természeti nagy ésszel bíró embernek, vagy geniének (zseninek) természetessége (naiveté) a' maga eredetiségének, vagy originalitásának, és azon gyönyörűségnek, a' mellyet nekünk szerez kútfejei közzül való. Valamint egy újj plánta, vagy állat német; úgy az eredeti, és természetes embert is bámuljuk, a' melly bámulás azomban nem kevés gyönyörűséggel van öszve kötve. Az eredetiség, és természetesség közönségesen mindennek tettik; mivel ezek újj gondolatok, és az emberi természet szabadságának épségét jutadják eszünkbe. Az illyek előtt idegenek azok a' kényszerített állapotok, és határok, a' mellyel mi körül vagyunk sántzolva. —

Alkalmasint a' fellyebb valókból is láthatjuk, legalább ahoz vethetünk, hogy a' mi belső és külső, a' vagy lelki, és testi nagy pallérozódásunknak mi haszna van. — Az e' hogy a' szívnek természetes érzéseit meg tagadjuk? Az e' hogy a' tettetés mesterségében előbbre haladjunk, és az által együgyűbb igazabb ember társainkat megtsaljuk? Az e' hogy szánkkal éppen mást mondjunk, mint a' mit szívünk érez? A' cultura, vagy pallérozódás által gondolkodó szabadságot nyertünk,

tünk, de azzal egyszer'smind ártatlanságunkat el veszítettük. Mi haszna annak, hogy a' keresztyén nevet viseljük, ha ezen Szent vallásnak mennyei igazságai nem jobbítanak bennünket, sőt azt állati indulatainknak el palástolására, és fájdalom! ember társainknak nyilván és alattomban való el nyomásokra, üldözésekre, tüzzel vassal való pusztításokra fordítjuk. Ó minden formában 's állapotban bódogtalan emberi nemzet !!!

Mokry Benjamin.

4.

A' Nemzeti Iskolák' helyes elrendeltetéséről.

1. §. A' polgári Nevelésnek fundamentoma a' Nevendékeknek helyes tanítása. Egy Ország se boldogúlhat, annál inkább virágzása diszére, 's csinosulása gyarapodására nem juthat a' polgári Nevelés' eszközzése nélkül: annak pedig eleje a' Nevendékeknek helyes tanítás által való olly elkészítése, mellynél fogva emberi rendeltetésökkel, keresztyéni méltóságokkal, polgári hivatalokkal, 's állapotbeli kötelességökkel megismerkedhessenek; 's ezek szerint azok lehessenek, és legyenek, a' mik lehetnek, 's tartoznak is lenni. Csak illy intézet felel meg a' polgári társaság' czélljának, a' Religióbeli egyesület' mivoltának, és a' józan ész' kívántatásának.

2. §. Ha lehetnek, vannak is ollyak, kik a' szegény föld-népet csupán az ő szolgálattyyokra valóknak állítván, merő eszközöknek tartván, 's így emberi méltóságoktól megfosztván, a' falusi parasztság' gyermekeinek iskolai tanítását szük-

ségtelennek, sőt fájdalom! ártalmasnak is vályák, 's azért emberiségből azt elő nem mozdítyák; mellyből az következik, hogy élhettlenségök, tudatlanságok; erkölctelenségök, 's vak indulatosságok miatt sokan tolvajkodásra, henyélésre, hitetlenségre, és más gonosságokra vetemednek: azt legalább nem tagadhattyá senki, hogy a' szabad királyi és mező városok lakósinak gyermekeit, kikből a' Haza jobbvoltára vállalkoznak a' különféle mesteremberek, művészek, és pallérozott mezei gazdák, iskolába jártatni, 's tanítani méltó és szükséges legyen.

3. §. Ezen polgári tanítás magával hozza, hogy a' nevendékek a' hit és erkölcsbeli tudományt megtanulják; olvasni, írni, számot vetni, mennyire nekik szükséges, tudjanak. 'S ez a' Sz. k. és mező városokban országos gondviselés által rendelt, úgy neveztetett Nemzeti Iskoláknak czellya, 's foglalatossága. Azokban szükség a' Religiobeli érzéseknek kifejtődni; az érzéki tehetségeknek gyarapulni, az értelem, emlékezet, gondolkodás' ereinek fölserkentetni, és gyakoroltatni: a' vak ösztönöknek, szabados indulatoknak, csapodár vágyódásoknak elhatároztatni, 's meggátoltatni; azonban szükség egyszer'smind a' nyelv és történet tudás; Ország, világ, természet esmérés; ékes szóllás, költeményesség, bölcselkedés, törvényi és theologiai okoskodás' fundamentomit is erősen megvetni. Illy fontos és messze terjedő a' Nemzeti Iskoláinak rendeltése.

4. §. Azonban a' Nemzeti Iskolák többféle vádoltatásokat szenvednek: 1) A' Mesterek magok részéről panaszkodnak, hogy száz, két száz tanulókkal is kénytelenek bajlódni, 's így minnyájoknak eleget nem tehetnek; öt hat esztendő gyermekekkel is terheltetnek, kiket eléggé nem

foglalatostudhatnak. 2) A' Szülők magok részéről neheztellik, hogy elejénten mindjárt annyi drága könyveknek és író eszközöknek megszerzésére kénytelenítetnek, melly költségkeskedést nem bírhatván többnyire, gyermekeiket a' Nemzeti iskoláktól vissza kell tartóztatniok. 3) A' Gondos Publikum és Elöljáróság pedig fájlalva tapasztalja azt, hogy azon nemzeti Iskolákban a' tanulók három négy esztendeig se tudnak jól olvasni, írni, 's t. e. f.; ha házi tanítók által elő nem segíttetnek. Ezen panaszok valamint a' Nemzeti Iskoláink becsét kissebbítik, úgy a' derék Mestereket keservesen érdeklik; a' Publikum' ítéletét pedig részrehajlásra bírják.

5. §. Meltó és szükséges dolog tehát, hogy Nemzeti Iskoláinknak olly intéztetést szerezni igyekezzünk, mellynél fogva mind ezen panaszok, mennyire igazságossak, elháríttassanak; jelesen szükség: hogy 1) a' Mesterek minél kevesebb bajjal, kissebb terh és bosszúság nélkül láthassanak hivatalyokhoz. 2) A' Szülők olly csekely költség-gel taníttathassák gyermekeiket a' szükséges tanulmányokra, mellyet minnyájan könnyű szerrel megbírhassanak. 3) A' Publikum és Elöljáróság a' Tanulóknak előmenetelével méltán meglegedhessék. Ezen intéztetésnek úgy kell megesni, hogy se a' törvényes hatalomnak e' tárgybeli rendelkezései, se a' kiszabott tanítás' ágazatai, szakasszai, órái, se a' Tanítónak tulajdon módja, akár Felbiger, akár Pesztalózzi, Stephani, Pollman szerént való (Socratica, vel genetica Methodus) legyen bár, másoltatást ne szenvedjenek, 's a' tunyáknak gunyolásra, a' rosz-akaróknak vádolódásra igaz okot ne szolgáltatassanak.

6. §. A' végre bátorkodom én jámbor utasításomat, ez értekezésemmel rövideden előterjeszteni; vagy is inkább közölni ama, böles intéze-

ket, melyek a' fenn említett célra a' külföldön tétettek, 's már az Austriai tartományokban is keletben vannak, különösen Cseh országban, hol a' nevelés és tanítás' tudománya legragyogóbb fényben vagyon. (Lásd : Wawaks Reisebeschreibung). Mivel iskolai Mestereink, és igazgatóink szűkölködő állapottyok miatt a' tudósítássokra kívántató drága külföldi könyveket, és folyó írásokat *) meg nem szerezhetik. Rövideden mondom: mert a' mi Tanítóink, és Iskola Igazgatóink a' hosszas munkáknak olvasására, akármelly fontos tárgyuak legyenek bár, időt nem vesznek, vagy nem vehetnek magoknak.

7. §. A' Tanulni kezdőknek könnyebb szerű, olcsóbb és foganatossabb tanítása a' rendszerent való fölosztások' mesterségében áll; melyek e' következők: hogy az iskola szobák több helyekre, a' tanulni valók több szakaszokra, a' tanulók több rendekre osztassanak föl. Több helyekre ugyan azért: hogy mindenik rendbeli Tanulók külön külön állíttathassanak; több szakaszokra meg azért, hogy a' kezdeti tárgyakról a' következőkre, a' könnyebbekről a' nehezebbekre tétethessék az elő lépés, a' több rendekre pedig azért: hogy minnyájan ama tanulmányokkal foglalatostkódthassanak, melyekre képesek, 's a' vetélkedés, melly leghathatósabb eszköz a' Gyermek' buzdítására, ingereltessék, 's így a' tanulásban teendő előmenetel gyorsabbíttassék. Ezen

*) Illyenek ezek: Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher. Herausgeben von J. H. Campe. — Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer, und Schulmänner. v. D. A. H. Niemeyer.

Allgemeine Erziehungskunde v. V. E. Milde. Seilor Pestalozzi, Stephani, Pölmann és Hohn Tudósok' munkái. Erziehung- und Schulrath. Bres'au. Folyó írás. Über Schuldisciplin Ideen, und Vorschläge für Lehrer. 's a' t.

föl osztások nélkül a' Tanulókat minnyájokat szemmel nem tarthatni egy könnyen; még nehezebben foglalatostkodtathatni; és vagy a' kezdők, lassu elméjük, gyengébb tehetségük formáltatás nélkül hagyatnak, 's így henyélésre, vagy elcsüggedésre yetemíttetnek; avvagy ellenben a' gyakoroltabbak, tehetősebbek, serényebbek tartóztatnak vissza.

8. §. Az Iskolának több helyekre fölosztása ott semmi nehézséget se szenved, 'hol az épület világos és tágos, az az: a' padok, és falak között elég téréség vagyon; nagyobb a' baj; ha az iskola, mint közönségesen szokott lenni, szűk, setét, és padokkal tömve vagyon, és meg nem bővíttethetik. Ezen esetben néhány padok' kimozdításával szerezhethetnénk kívántató helyeket: a' huzomos ülés nem csak nem szükséges a' tanuló Gyermekeknek, sőt ártalmas is egészségökre nézve; az állás ellenben minden veszedelem nélkül való; 's a' benn maradott padokban a' Gyermeknek elégé kiülhetik magokat, az írás és számvetés közben egymást fölváltván. Elegendő téréséget nyervén, ossza föl a' gondos Mester annyi részekre, hány külön helyeket szükségeseznek talál Tanítványainak rendeihez képest, p. o. 8—10. részekre; 's mennyire lehet, a' falak ellenében, mellyekre függesztethessenek a' tanulni való irományok; ha ez alkalmasan ki nem telhetnék, állíttassanak négy lécekből öszve szegezett fogasok, 's ezekre aggasztassanak föl az olvasás és írásbeli példák. Szert tévén mind ezekre, a' hely mindenik iskolai tárgynak, és tanuló rendnek szabattassék ki, és tartassék meg állandóul.

9. §. Az iskolai helyek' fölosztása után ama tárgyakhoz lásson a' szorgalmatos Tanító, mellyek a' fölséges rendelések által a' Nemzeti iskolák' számára elhatározottak. Illyenek az első osz-

tályra nézve: I) A' religióbeli tanulmány: II) az olvasás, III) az írás, IV) a' számvetés eleji. A' második osztályra nézve: I) A' Religió, II) az olvasás, III) az írás, IV) a' számvetés esmértnelk gyarapítása, és V) az iskolai, erkölcsi, és polgári kötelességeknek 's nemzeti nyelvnek esmértetése. A' mi a' Religió' tanítását illeti ez a' buzgó Egyházi Szolgáknak a' dolgok, melly a' Káthekekesis' mestersége által gyakoroltatik, 's maianap tulajdon egyházi tudománnyá vált, az Austriai tartományokban Leonhárd János Mihály, Bécsi Tanító által (Lásd: Leonhard J. M. Theoretico practica Introductio in methodum Catechisandi, opera et studio And. Lesnyánszky latine reddita, et aucta. Viennae 1820.) legújabbban kiműveltetett. A' mondottaknak csupa megemlekeztetésében, repetitiójában áll tehát a' Mestereknek e' tárgybeli egész részvételök. Azért annyi részben adják tehát ők is elő, hányban a' Lelki Pásztorok tanították, vagy a' mint tőlök kitelhetik.

10. §. A' Nemzeti iskolák' első osztályában a' kiszabott tanulmányokat föloszthatni következő képp': I. Az olvasás' elejét négy fő ágazatokra: 1) A' betű - esmérés, 2) a' betű - foglálás' kezdete, 3) a' betű-foglálás' folytatása, 4) az olvasás kezdete; 's annyi czikkelyekre, hányfélék a' tanulóknak tehetségei és szükségei: p. o. nemzeti, német 's deák betűk esmérése; kettős, hármos, 's több betűk' egybefoglalása; nemzeti, német és deák betűk egybefoglalása, 's olvasásbeli kezdete. Mellyre Hazai ABC-és könyvünk elég alkalmas. — II. Az írás' elejét föloszthatni: 1) a' tolnak, kéznek, testnek és papírosnak tartására, 2) a' csupa pontok és vonások' formálására. 3) Ezeknek egybefragasztására, 4) a' betűk' kerekítésére. Mind ezeket még az ő alrészeikre: külön külön a) a' tolnak, b) a' kéznek, c) a' testnek, d) a' papíros-

nak helyes tartására; a) csupa pontok, b) vonások' formálására; a) ezeknek föllül, b) alól, c) középett, d) alól és föllül öszve ragasztására; a) lineák között, b) lineák fölött, c) lineák alatt, d) lineák fölött, és alatt eső betűk' formálására 's a' t. — III. A' Számvetés' elejét föloszthatni: 1) a' csupa számilálásra, 2) a' szám jegyek esmértetésére, 3) a' szám jegyek' kiírására, 4) a' szám jegyek' kimondására. Ezeket is több czikkelyekre ellehet szaggatni: az egyesek, tizesek, százosok, ezeresek' számlálására; az egyes, tizes, százos, ezeres számok' esmértetésére; az egyes, tizes, százos, ezeres számok' kiírására; az egyes, tizes, százos, ezeres számok' kimondására; 's a' t.

11. §. Nem különben a' Nemzeti Iskolák második osztályában I. az Olvasást föloszthatni. 1) a' Nemzeti, 2) a' német; 3) a' deák nyelvre. Ezeket meg; az olvasó könyv, Evangelium, Írás-olvasatásra, és a' szépen olvasásra. II. Az Írást föloszthatni: 1) a' táblára, 2) a' papirosra való, 3) a' helyes, 4) a' szép írásra; tovább a' mustra szerént, mustra nélkül való, folyó, és törött írásokra. III. A' számvetést föloszthatni: 1) az összeadás, 2) a' kivonás, 3) a' sokszorozás, 4) az elosztás, 5) a' hármass regula nemeire, mindenikét tovább az egyes, és többes számoknak fölvetésére; 's a' t. IV. A' Törvények' tanulását: 1) Az iskolai regulákra, 2) Az Olvasás' reguláira. 3) Az Írás' reguláira. 4) Az erkölcsi, 5) a' polgári kötelességekre. Mindenikét ismét tovább: az iskolába menetel előtt, iskolában létel alatt, iskolából kimenetel után való regulákra; a' helyes, és szép olvasás 's írás' reguláira, 's a' t. Mind ezekre ismét alkalmas utasítások találtnak Olvasó könyveikben. A' Számvetésnek reguláit betéve (theoretice) a' föllebb való iskolák

szokták tanúztatni. Nem különben föloszthatni a' Nemzeti nyelvnek kezdetbéli czikkelyeit is.

12. §. Az iskolai helyeknek, és tanulmányoknak kívántató fölosztási után osztassanak föl a' Tanítványok szint annyi rendekre, hány a' tanulmányoknak tehetségeikhez képest való osztállya; p. o. a' betű esmérőket és foglalókat háromra; az írni és számvetni kezdőket négyre, négyre. Szint annyi rendekre osztassanak a' Betű esmérők és foglalók a' külömbfele nyelvekre; az Írók és Számvetők az írás és számvetés nemeinek különbözö ágazatira nézve; nem egyszerre, hanem egymás után, természetű következésök szerint: u. m. először ugyan a' nemzeti, másodszor a' német, harmadszor a' deák betűk esmérteszenek meg, és foglaltassanak össze; először a' nemzeti, azután a' német, végre a' deák olvasás, és írás; előbb a' nyomtatott, utóbb az írott betű olvasás; előbb a' folyó, azután a' törött (Fractur) írás vétessék elő, előbb a' helyes olvasás, és írás, ezután a' szépen olvasás, és írás regulái taníttassanak. Ha a' Tanulóknak tehetségei és száma még több rendeket kívánnak, még többekre osztassanak.

13. §. Ezeknek egyikébe iktassa a' Mester mindenik Tanítványát az ő tehetségéhez és szorgalmatosságához képest; úgy hogy, ki p. o. az írásban és számvetésben második, harmadik rendű, az olvasásból és katekismusból ötödik, hatodik rendű lehessen. A' Tanítványok minden tanulmányokból az ő rendjeiket könnyen megjegyzik magoknak, 's azokban maradnak, míg előmenelőknél fogva a' föllebb való lépésre érdemesekké nem tették magokat. Mindenik rend egy tanítványnak vezérlésére bizattatik, ki annak tanulmányát már tudja, és jeles erkölcsi viselete által magát megkülönböztette, hogy alattvalójival

a' kiszabott tanulmányt repetálja; 's Vezér, Repetitor marad egy hétig; egyéb ha ez idő közben csintalanul, vagy erkölestelenül viselné magát. Ezután ismét az ő tulajdon rendjébe lép tanulásának folytatására.

14. §. A' Mester mind reggel mind délután a' tanítást imádsággal kezdi el; azután a' Repetitoroknak az ő repetálni valójokat kiadja; maga félórakként más és más rendeknek tanításához lát az ő saját módja szerint; p. o. $7\frac{1}{2}$ —8-ig Katekismussal; $8\frac{1}{2}$ —9-ig írás-tanítással; 9— $9\frac{1}{2}$ olvasással; $9\frac{1}{2}$ —10-ig számvetéssel foglalatoskodik. 'S ezen úttal móddal 8—10. rendjeinek naponként különös tanítást ad fél óráig; a' többiekkel pedig azt repetáltattya. Fél óránként jelt ad az új megúj foglalatosságra, hogy az unalmat eltávoztassa, 's a' figyelmetességet ébren tartsa. Egy felől a' Tanítványait tartya szemmel, hogy a' kikéredzőket engedelem jelentéssel kibocsáthassa; másfelől a' Repetitorokat, ha megfelelnek e hivatallyoknak? A' vétkecséket vagy tüstént, vagy a' félóra, vagy a' nap' végével leteszi; a' jókat pedig megdicséri. Az állást az üléssel, ezt meg amavval változtatya, hogy a' Tanulóknak egésségök rövidséget ne szenvedjen. Foglalatosságokat is imádsággal rekeszteti bé.

15. §. Ezen osztályos tanítás' módja szerint a' dologhoz értő Mester minden tanítványait, akár mely számosak, és korbéliek legyenek bár, illendőképp taníthattya; mindennap' kikérdezheti egyik vagy másik tanulmányból: a' mire a' szokott mostani módszerént éppen nem érhet. Minnyájokat, akármely számosak vagy gyengék legyenek, mindegygyik tanulmányból foglalatosthatattya; nem kéntelen némellyeket vesztég henyélni hagyni, míg a' mások gyakoroltatnak; mint a' normális mód szerint a' kezdőkkel szo-

kott lenni. Mindenikét szemmel és fenyítékben tarthattya, részszerént maga, részszerént Repetitorai által: a' mi mostani mód szerént, a' sok padok között, telyes lehetetlen. Ezekre nézve a' Tanításnak, repetálásnak, és fölvygázásnak terhe, résznyire a' Repetitorokra is bärulván, a' Tanítóknak nem esik olly nehezen; nagy kiabálástól mellyöket, sok bosszúságtól magokat megkémélik. 'S így az osztályos Tanítás' módjánál fogva mindenekelőtt a' Mestereknek keserves panasszai megszüntetnek.

16. §. Az osztályos tanítás' módja által megszüntetnek a' Szülőknek panasszai is: hogy gyermekeik' taníttatása elejénten mindjárt igen költséges, és többnyire elviselhetetlen. Mert nyilván a' Gyermekek elejéntén szaggatnak el legtöbb könyveket, mellyekből tanulni könteleníttetnek; elejénten vesztegetnek el legtöbb papirost, és írni való eszközöket, mellyeken firkálni próbálgatnak. Az osztályos tanítás módja szerént a' Gyermekeknek nincs is szükségök könyvekre, - valamig csak a' betű foglálásban elő nem halladnak; azokat kipótollyák a' betűző táblák, mellyek a' városi és helységbéli községekől, kegyes gondviselésből, a' Nemzeti iskolák számára megszereztetnek, és mostanában por bélepve, többnyire haszontalanul az iskolai falakon függenek. Ezeken könnyen megtaníthatni a' tanulókat a' betű esmérésre, 's foglálásnak elejére. Papirosra, 's más író és számvető eszközökre sincs szükségök, míg csak mindenikben jó előmenetelt nem tettek. Ezeket kipótollyák vékony, mindenik felől feketére festett, fejr vonásokkal meglíneázott deszka táblácskák, mellyekhez járul egy darab kalló föld (Walckererde). Ezeken az írni kezdök, és számvetők eleget írálhatnak firkálhatnak. E' fa táblácskák, a' kalló földdel egygyütt, olly olcsók,

hogy megszerzésöket a' nemesen gondolkodó Kösségek könnyen magokra válallyák, 's ha egyszer megszereztetnek igen soká eltartanak. Azon esetben is, ha a' helybéli kösségek meg nem szereznek, a' Szülők reájok holnapokként egy krajczárt örömet adakoznának, hogy a' tetemesebb költségeskedéstől megmenekedhessenek. Ha egyszer látandják a' Gyermeküknek olvasásban, írásban, számvetésben előmenttöket, a' könyvre és papírosra szükséges költséget töllök többé nem sajnállyák.

17. §. Azon osztályos Tanítás' módjánál fogva megszüntetnek végre a' Publikumnak és Igazgatóságnak panasszai is, hogy Nemzeti Iskoláinkban a' Tanulók lassú és csekély előmenetelt tesznek. A' Gyermek tanulni valóját Mesterének szájából megérti; Repetitoraival egygyütt tanullya; töllök minden fennakadásában tüstént útnak igazittatik; csak az kívántatik tőlle, a' mi kitelhetik; a' figyelmezésre, 's iparkodásra a' becsületnek érzése, 's vetélkedésnek ösztöne által hathatósan ingereltetik; szüntelen szemmel tartatván, a' hivalkodásra, 's tétovázásra nem vetemedhetik; mind ezeknek pedig a' szemlátónást való előmenetel a' következése. Annál inkább: mivel minden Gyermek magánosan tartozik leczkéjét fölmondani, más társainak egygyütt felelésére nem bocsátkozhatik, 's föllebb nem mehet míg az előre valókat meg nem tanulta; kéntelen erőlködni és iparkodni. Más az: egy gyermek se tartóztatik vissza a' többről több tanulástól; kiki mihelyt egygyik tanulmányát tudja, hetenként föllebb való rendbe léphet, 's új tanulmányához foghat; a' jobb elméjű, és szorgalmatos nem kéntelenítettik addig várokozni, míg a' lassúak és túnyák is eleget tettenek. Egy Gyermek' elméje se hagyatlik képesleg való kiformáltatás nélkül: ki a' számvetésben, 's

regulák' tanulásában alább való is az írásban és olvasásban föllebb való lehet; és ellenben, azért el nem csügged, el nem kedvetlenedik, el nem idegenedik az iskolába járástól. Egy Gyermekek se erkőlcstelenülhet el egy könnyen elejénten mindjárt: a' félkerékben állván, mind Mesterétől mind Repetitorától szemmel tartatván, és szüntelen gyakoroltatván, a' henyélésre, vislaságra, 's más vásottságra se ideje, se módja. Egy gyermek se vesztegetődik meg már kisdedségében jövődő Characterére nézve: se hijános tanúlása, se maga viselete miatt gyakor sanyarú testi büntetések nem érdemelvén, mellyeknek a' szemtelenség, széneskedés, makacsság, 's elfajulás szokott szomorú díjja lenni 's a' t.

18 §. Ezek szerint az osztályos tanítás célra alkalmatosabb először a' Normalis tanítás módjánál: melly szerint a' Mester minden tanítványait egy aránt se nem taníthattya, se nem foglalatatoskodtattya, se nem igazgathattya, se szemmel nem tarthattya; a' gyermek felelő társainak hangjára boesátkozván kevesebb igyekezettel lát tanulásához; az is, ki az elsőket még nem tudja, a' másokkal a' következőkhez fogni kénytelenítetik; ha egygyik tanulmányban magát meg különbözteti is, mivel a' többiekben gyengébb, jeles nem lehet; azért könnyen elkedvetlenedik, 's elcsügged. Mivel gyakran magára hagyattatik, a' magános tanulást, hosszas halgatást megunnya, a' két harmad fél óráig való egy helyen ülést ki nem állhattya; természeti mozgolódásra ösztönöztetvén, fészkelődik, zörög, csacsog, háborkodik, 's t. e'f. 's azért könnyen büntetésbe esik, melly mint mondám, benne character' romlást szokott okozni (A' Normalis tanításnak hijánosságait lásd bővebben ez Írásban: Beurtheilung der Normalschule). Különb másodszor a' Bell-Lancasteri

Tanítás módjánál is; mellynek minden jelességei mellett mentt minden hijánosságaitól: mivel az szerént a' Tanítványok tulajdonképp' a' tanítók, kik a' repetálásra ugyan alkalmatossak, de a' tanulmányok' fejtegetésére még elégtelenek; mindenek némü némü mechanizmus szerént mennek végbe: a' tudományok inkább gyakorlásból mint regulákból tanultatnak, a' hit és erkölcsbeli tanúságokra kevés a' tekintet, mellyek a' Lelki tanítókra vannak hagyatva. Ellenben az osztályos tanításban a' Mester az, ki hivatala szerént tartozik lenni; a' Repetitor csupa segéd; mindenek határozott rend szerént intéztettek el; a' tanulmányok fundamentomosan, reguláikkal egygyütt adatnak elő; a' religió és erkölcsiség fő dolog; 's a' t.

19. §. Ama buzgó és derék Tanítók tehát, kik önnön könnyedségöket, a' Szülőknek kemelését, 's tanítványaiknak minél nagyobb előmenetelét valóban szeretik; ezen királyi rendelkezésekkel éppen nem ellenkező, külső Országokban, 's az Austriai tartományokban is már keletben lévő osztályos tanítás' módját méltán elfogadhatták: csak előre az ő helybéli Igazgatójikkal, 's F. T. Plébánússaikkal értsenek egygyet. Ezen új tanítás' módjában könnyen bele tanulnak; mert együgyű és természetes; 's egyszer bele tanulván örömel fognak munkálkodni. Különös szolgálatot fognak tenni mind a' Szülőknek, mind a' Nemzetnek, mellynek gyenge csemetéi atyai kiformalássokra bizattattak. Az eddig való tanítás' módja ama tetemes jobbitások nélkül, mellyek azon fél század óta tétettek, az ő czéllýának, 's a' józan ész kívántatásának többé eleget nem tehet: mint látni való mind a' Tanítóknak magoknak, mind a' Szülőknek, mind a' Publikumnak fontos panasszaiból. A' külföldön föltűnt világosság áthatott minden-

ben Hazánkba is; a' tanítás módjának megjobbítása hozzánk ne férhessen e ? A' külső Nemzetek' tökéletességre törekedését követték. a' Magyarok is mindétig: a' nevelésnek legfontosabb dolgában szánkivessék-e ? Tanítók ! Ti köz jónak legéremesebb szolgálai, nemes magatok eltökélésével örök áldást fogtok szerezni neveteknek, 's hamvaitoknak ! *)

Y.

5.

A' Szótagoknak elválasztásáról.

Valamint a' Rómaiaktól kölcsönöztük hazai nyelvünkben betűinket, úgy a' Szótagolásra (Syllabisatio) nézve is követjük őket sokakban, és azon esetben, mellyről most szó leszen, talán nyelvünk' természetének ellenére. Már pedig millýen befolyása vagyon a' Szótagok helyes elválasztásának a' megállapításhoz közelítő Prosodiánkra nézve, kiki tudja, a' kinek az illyesek foglaltosságai.

Hogy a' Magyar ezen egymás mellett álló mássalhangzókat: sk, st nehezen tudja kiejteni, legalább a' szó' elején, abból lehet kihozni, hogy az idegen szavakat, mellyek így kezdődnek, ha megmagyarosítva akarja kimondani, a' könnyebb kiejtés végett i, vagy o, betűk' segítségével él, úgymint ezeket: Schola, Stabulum, vagy németül Stall, így mondja ki: Iskola, vagy Oskola,

*) Megvagyunk győződve, hogy ezen Értekezést az Olvasó Közönség épen olyan kedvességgel fogja venni, a' millýennel vette azt

Istáló. A' szó' végén azonban könnyű kiejtésű az sb, különösb, sd, keresd, st, örömetst, zsg, pezsg.

Ezen esetben tehát azért bocsátja ama' segéd magánhangzót előre, hogy ezen tettevel az egyik mássalhangzót a' másiktól elválasztván, egy idegen szótagból két magyaros szótagot képezzen: Is-kola, Is-táló, a' mondott könnyebb kiejtés végett.

Hogy pedig ezen szótagoknak így kell elválasztva lenniük, nem pedig: I-skola, I-stáló, abból tetszik ki, mivel a' segéd előre függesztett magánhangzó főlöszleg való volna, és semmi könnyebbségre se lenne, ha utánna az sk, st együtt maradna; mert a' ki kimondja: I-skola, I-stáló; azt is kimondhatná: Skóla, Stálló.

Ezen szóban: István, a' mellyben a' valamennyi magánhangzót nem lehet elválasztani, így még legkönnyebb szótagolni: Ist-ván, nem pedig: Is-tván; annál inkább I-stván.

Midőn az idegen szavak gr, kr, 's a' t. betűkkel kezdődnek, akkor a' Magyar az első mássalhangzó betűnek utánna veti az euphonicus magánhangzót, úgymint: gröschl, kreutzer helyett mond: gerésli, karajczár.

A' Deákok ama' grammaticai regula szerént írják így ezeket: a-bdomen, Co-cles, te-chna, do-ctus, i-gnis, o-mnis, na-phta, scri-psi, aptus, di-sco, Co-smus, a-sper, te-squa, pa-stor, A-tlas; mivel vannak deák vagy görög szavak, mellyek ezen mássalhangzókkal kezdődnek, valamint: Bdelium, Clivus, Cneius, Ctesiphon, gnarus, Mnemosynon, phthisis, Psittacus, Ptolomaeus, scamnum, smaragdus, spes, squamma, sto, Tlepolemus; de a' Magyar nem írhatja: a-blak, té-gla, a-klok, pa-plon, tuda-tlan, a-brosz, na-drág, czi-fra, bő-gre, gya-kran, a-

pró, bá-tran; mivel kivéven az onomatopéját, és a' frígy szavat, ha a' foedustól nem származik, nincs eredeti magyar szó, melly bl, gl, kl, pl, tl, hr, dr, fr, gr, kr, pr, tr betűkkel kezdődnek; tehát így kell azokat elválasztanom: ab-lak, tég-la, ak-lok, pap-lon, tudat-lan, ab-rosz, nad-rág 's a' t.

Így lévén a' dolog, a' néma és folyó betűkről a' magyar Prosodiában némellyek által követett deák szabásnak nem lehet helye, mivel ezen betűk az itten pártúl fogott szótagolás miatt megszűnnek egymás mellett állani. Hanem ha egymás mellett állának is azok, még is mindig nehéz ezen szavakban az első szótagokat rövideknek tartani: a-klok, a-pró - bo-krok; valamint Virág Benedek se veszi azokat rövideknek soha is, ám-bár a' két mássalhangzót együtt hagyja, mondván a' Magyar Prosodiának és Magyar Írásnak 10-dik lapján: „Én a' helyheztetés reguláját követem; két mássalhangzó előtt álló magánhangzót hosszúnak veszek: áblak, ábrosz, aliglan, hallátlan 's a' t.”, és ugyan ottan így kezdi az 5-dik §-t: „Néma és folyó mássalhangzókat nem ismer a' magyar Prosodia”; 's a' t.

Azt vitatja egy szóval ezen Értekezés, hogy a' magyar szavak szó-tagolásában, kivéven a' szó végezetét, másutt a' két mássalhangzó együtt nem állhat, és ezen okból a' néma és folyó betűkről való kérdés egészen megszűnik, valamint ama' Római Íróktól vett regula is, hogy a' két mássalhangzó előtt álló magánhangzó *) hosszúság.

Ha azonban ezen állítás' vitatása helytelennek látszatnék a' hazai tudósok előtt lenni, örvendeni fog az Értekező, ha valaki az ellepkezőt

*) Tudni való, hogy ezen magánhangzónak accentus nélkül valónak kelljen lennie.

fontos okokkal megmutatván, neki, és azoknak a' kik vele együtt értenek, jobb vélekedésre világot fogna gyűjtani.

S. F.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv- vizsgálat.

Sonetek írta Töltényi Szaniszló 1821.

Hogy meg ne ítéltessem midőn itélek: és el ne idegenítsem a' kit, és a' kik előtt itélek, szükség a' szempontokat előre bocsátani melyekből itélek.

Minden jó Sonethen megkivántatik: a' tárgyhoz hív, de leginkább lágy és szelíd hang: szép rím: mérték: kerek és lángoló ömledezés. Mely négy megkivántatás nélkül a' Sonet nem Sonet. Lásd a' Tud. Gyűjt. 1817. Eszt. IX. K. 31. lap.

Ezen szempontokból itélvén, midőn a' Budai Német Ujságíró Rössler e' folyó Esztendei XII. szám alatt Töltényi Szaniszló C. Sonetjeiről nagy dicséreteket teve, hazafiúi öröm hatott meg; reménylven hogy egy oly Tudós, ki Szentmiklósi Költeményét gyengéllette, oly Sonetteket dicsér, melyek a' magok nemébe tökéletesek. Siettem tehát a' könyvet megolvasni, s várakozásomat kielégíteni: de megvallom hogy inkább előfelelemmel, mint bizodalommal. Mert Rösslerről fel nem tehettem, hogy a' Magyar Írók akár tudománya, akár városisága reguláji ellenére ironiázza: azomban azt sem képzelhettem, hogy egy Ifjú 100. Sonettet, mely a' nevének egyenként megfeleljen, hevenyében elő tudjon állítani.

Tud. Gy. III. J. 1821.

A' minthogy a' Könyv ajánló Levelét megolvasván látá abból a' Recensens, hogy a' Szerző, a' Sonet reguláját oly bőven és szép rendel adá elő, melyhez többé semmi hozzáadás nem kívánatik; mert a' ki oly derék megfejtéssel tudja a' rendszabásokat előszámlálni, úgy látszik semmi sincs hátra, hanem ha a' természet költeményre való tehetséggel felruházta, tökéletes Sonetteket készítsen.

Minekelőtte azomban a' Sonetek' rostálására lépne a' R. észrevétel nélkül nem hagyhatja a' Szerzőnek azon állítását a' XXVII. lapon, hogy „a' Poëzis nem verselés, és hogy valaki felséges Poëta lehet ha bár egy verset sem tud is írni”. Mert a' R. úgy véli, hogy a' költemény lehet kötött vagy kötetlen beszéd: és ha a' kötött vagy kötetlen beszédbe költemény nincs, világos hogy az nem költemény: következésképen a' Poëzis verselés és nem verselés is. — Csak azzal a' különbséggel, hogy a' lelketlen vers, érdemtelenül bitangolja a' maga nevét; és csak a' lelkes vers az, a' mit igazi verselésnek lehet nevezni: tehát a' rossz verselő, szintúgy nem verselő, mint a' kötetlen beszédbe rosszul író nem Poëta: vagy is a' verselés, Poësis.

Miként vegye pedig az ember a' Poësis, vagy Költeményt, az a' tárgyaktól függ: lehet az, a' Képzeménynak, lehet az, az Érzésnek festő's eleven magyarázatja: a' honnan nem teszi a' mese's képzemény a' Poësis valóját, mert a' valóságos érzemény szép festése nem mese.

Lássuk hát most a' Szerző által előadott regulákat. Az

1. 3. és 4. számok alatt jól és helyesen elő adja a' Szerző a' Versmértéket: „ezen jó állítás, sal hogy Scandátlan vagy az úgy nevezett Alexandriper versekkel Sonetbe élni nem szabad”.

Azomban a' R. végig olvasván a' 100. Sonettet, alig talált 2. vagy. 3. sort a' mely a' mértéket megütné: és hogy interesszével ne vádoltassék, itt például felvészi az első, középső és utolsó Sonetteket a' R. — Az 1. Sonetbe talál a' mérték ellen 28. hibát. Az L. Sonetbe 35. hibát. — A' C. Sonettbe 32. hibát és így minden láb sántít. Ezekből lehet a' többiekre is következést vonni. — Innen következik azután hogy némely sorai oly nehezen mennek, mintha készakarva szedte volna össze a' kemény hangokat, mint a' IV. Sonetbe

De majd fa kardot lapdát 's binczk't kapott
Reményem vágyam most csak csók csak csók.

X. Sonetbe. Kik csak kard pör könyv olvasásra néznek
XXII. Magának mérgért 's mézért jár 's donog.
XIII. A' bú, 's kért véle szállnék egy két szót.
XLV. Nézd Phyllist rajt' szemed mint megláthatja
's a' t. felesleg nem kívánván velek tölteni a' recensiót.

Az 5. 6. és 7. Számok alatt előadja a' Szerző a' Rímek minémüségét, ezen kifejezéssel. „Midőn „Szemere Kazinczi és Helmecezi Sonettjeiket for- „gatom, nem talállok példát, melyben ugyan azon „rímű versekben a' tulajdon nevet mindenkor és „mind a' két versben íge váltana fel”.

A' R. itt azt veszi észre, hogy a' Szerző nem olvasta meg Szemerének 1810. Eszt.ben Czinke ellen tett kritikáját, a' melyben szépen elő van adva az, hogy minekutána senki sem tagadhatja azt, hogy a' Magyar nyelv, mint minden napkeleti, ragasztékos: a' ragaszték pedig (elmellőz- vén az Inflexióról való perlekedést) némelyekben elől, másokban utól tétetik; a' Rím háromféle, úgymint

a) Az olyan szó mely mind gyökerére, mind ragasztékjára nézve különböz egymástól mint p.

o. Szemerénél, alak, halak, berken, serken, — tiszta rím.

b) A' mely szó a' gyökerébe vagy ragasztékjába jelentőségére nézve megegyez, mint p. o. Szemerénél berekben. örömekben. sinlenem. mindenem. sohajtalak. imádtalak. — vegyes rím.

c) A' mely szókba a' ragasztékok rokon jelentésűek, mint szemekben, hegyekben. nagyokra. karokra közönséges rím.

Ha ezeket szeméi előtt tartotta volna a' Szerző, bizonyára másként ítelt volna a' Szerző ama derék Philologusunk 's Poétáknak Szemerének, a' Sonet névnek mind válogatott rímjeire, mind belső alkotásaira nézve mindenkép megfelelő lelkes Sonettjeiről: mert ezekbe a' tiszta és vegyes rímek közé úgy látszik, csak azért van a' közönséges rím vegyítve, mert a' legszebb czíradák közt, kedvesen tűnik szembe az együgyűség.

De lássuk milyen Rímek hát, melyeket maga ad elő a' Szerző olyanoknak, melyek másoknál nem találtnak. A' Szerző maga utal a' IV. Sonetre: ebbe a' rímek napot. csapott. olvadok. csak csók, csak csók. a' IX. füzgetett. nemzetet. a' XIX. Királynak. találnak. szállnak. XLI. iget, miket. vállom. álom. LXVIII. fontolom. angyalom. természet. enyészett. LXXV. lángola. pólya. bókola. ibolya. LXXVI. öle. lele. tele. helye. nyilhatott. olvadott. talál. homály. XLVIII. világon. táblákon. földöz. kötöz. Bizonyosan mindenki áttallátja, hogy ezen Rímeknek, a' fent kitett 3. Classificatióba helyek nincsen, és így nem rímek. Nem is csuda hát ha Szemerének 's Razinczinak Sonettjeikbe nem rímekre nem talált a' Szerző.

Viszágatván a' R. a' többi Sonettek rímjeit is, mint a' X. Sonettét, néznek. emésztnék. XXI. adtam. behatottam.

Tehát úgymond Melind ezek azon.

Izék a' melyekért anyám otthon. mond. ont.
XII. alá. csokolá. XVII. hívét. fejét. nem foghat-
ja meg a' R. hogy micsoda okból! hibázhatott a'
Szerző minden Sonettjébe, és oly nagyon. Mert
meg van a' felől győzetve a' R. hogy a' Szerző
előadásának bizonyítása szerént, tudja mi a' So-
netbe való rím, 's mi a' hosszú magánhangzó. — ?
midőn azt mondja a' X. lapon. „A' rímeknek egy
tagú szón, nem szabad végződniek, a' több tagú
szóvakban pedig legalább két tagnak rímzeni kell.
„S mégis két tag ritka helyen rímez tisztán vagy
vegyesen, sőt közönségesen. 'S hogy többel ne
sokasítsam a' Recensiót, némely Sonettek halmaz-
va vagynak egy tagú rimmel: legyen elég elő-
hozni az LII. Sonetbe. jár. vár. tár. vér. az LVII.
ér'tt, szót. jót. LXXX. hiv. sziv. XVIII. Fül. ül.
száll. áll. 's a' t.

A' 8. szám alatt azt mondja a' Szerző „Min-
denek felett a' Monotoniát kell kerülni” még is
ön maga minden Sonettjeibe megfeleltkezik ezen
reguláról. Mint már az V. Sonetbe Midőn ismét
elhagyta a' V. ad h. az. a' X. Rit csak sz. Er. El-
m. Es. En. Ek. Ek. Em. Ész. tn. EK. a' XVII. Ts. Ak. A' v. A-
s. At. Ah! A' v. As. At. r. Ag. Adj. A. a' XVIII. Egysz. Err. E.
Egy. h. Egy. Et. m. El. Em. f. EL. É. h. Eng. Erg. Et. És. sz. E-
m. Em. a' tűzre száll. XXXII. Sz. Er. El. m. Ed. r. És. Es. É-
v. É. n. Em. t. Ev. E. XL. ígéretére emlékezvén Fejem
teszem keblére. XXI. Egy verset sem veszek hogy
szívetek fürkészésének már véget vetek. LX. El-
szédítetted gyenge életem „Meg sem említvén a'
R. azt, hogy kevés Sonett az melybe négy öt E.
ne találkozna egy más után, 3. E. pedig minde-
nikbe van. — Sőt még a' rímekbe is a' hol épen
nem volna szabad, a' monotoniával szabadon él:
mint XXXVI. Sonetbe 8. Sor végén egymás után
27. E. betűk találkoznak. LXXVIII. hasonlóan
22. E. betűk 's a' t.

A' 9. Szám alatt elő van számlálva hogy a' jó Sonett belsőképen milyen legyen, tudniillik „hogy a' gondolatban újság és egység legyen: „hogy a' gondolatnak képei eleven é: kitünő „színekbe ragyogjanak: hogy az értelmet sehol „homályos előadás meg ne zavarja, hogy végző- „dése váratlan és nemes legyen; hogy tiszta és „ekes kifejezésekkel 's Poëtai nyelvel bírjon: hogy „csak egy versbe se legyen az előadás erőltetett: „hogy a' Sonetbe nem elég a' versek számára és „elrendelésére: a' szakaszokra, a' mértékre; a' „helyes rímekre, a' monotoniára vigyázni, hanem „a' gondolatokra is, a' Képekre, az értelemre: „a' kifejezésekre, a' nyelvre az előadásra és vég- „ződésre”.

Lássuk hát a' gondolatokat képeket, értelm- met a' kifejezést, a' nyelvet az előadást és vég- zést.

Szomorodva tapasztalá a' R. hogy az egész könyvben kevés logikai, lángoló, kerekded gondolatot, szép képeket és világos értelmet talált.

Tudja azt maga is a' Sz. hogy a' Sonettnek, minden sorain végződni kell a' gondolatnak is; hogy az érthető legyen: azomban az I. II. 's több Sonetjeibe által viszi a' szófoglalást a' következő sorba, mely által megosztván az olvasó' Figyelmét, ha szinte jó volna is a' gondolat, kevesíti a' gyönyörködést. Példát reája felesleg volna felhozni, csak nem minden Sonett bizonyítván, az állítást, mellyekben a' soron végződő gondolatok is alantabb állnak a' lelkes Ideáknál.

A' mi illeti a' kifejezéseket, úgy látszik hogy a' fentebbi regulákat önként lépte által a' Szerző, mert ha némely kifejezései nem nevetség- re valók, túljárnak a' Sonetthez megkívántató aestheticus gustuson: mint:

a' VII. Sonetbe. Felkevereg belem.

a' XI. De tiszta kép helyet csúf arczat

'S csúf haj van rajtad — —

Egész valódon fertelem mulat.

XIII. Lelkem mint a' csik úgy ugrandozott.

XVII. Klórin'd' minap kertben csatangala.

XIX. Ha szived majd száz vágyak katlanává

'S valódnak lelked válik hóherává.

XXIX. Cziczád gyanánt hogy engem üzgetél.

LXXIII. És mint hajnalnak tünder képzete.

És a' remény bibor meyezete.

'S a' fákon télen a' rügyes paróka.

LXXIX. Szükséges horpadt köldök; 's mell virányi

Hogy csak kis csöcstől dudorodljanak

'S mind, mit szemink Klóén láthattanak. 's a' t.

Nem szükség emlitenem azt is mi légyen a'
hiba az olyan sorokba is, mint a' XL. Sonettbe.—

Most már tehát midőn a' fájdalom

Meglep 's a' t.

A' nyelvre nézve úgy véli a' R. hogy a' Sz.
magának oly szabadságot vett, a' melyet Litera-
toraink közül egy sem: mert a' magánhangzókat
ott és annyiszor hagyta ki a' hol csak a' scándát-
lan Sonett sor kívánta, mint, a' IV. Sonetbe,
binczk't. VII. VIII. mely't. IX. kösz'rús. XXXVII.
Oltár'don LVIII. kell't 's a' t.' és ott szaporította
a' hol akarta mint a' XXIV. Sonettbe.

Avagy napot nem számálál.

Szánkódás nélkül a' kemény halál.

holott hogy a' legtisztább nyelvből kell a' Sonett-
nek állni, azt a' Szerző maga is állítja.

Nem halgathatja még szó nélkül a' R. a' Szer-
zőnek ezen helyes állítását is a' XXII. lapon. „Ha-
souló hibába keverednek, kik gondolatjaikat Gö-
rög és Római Mythuszokkal kívánják ékesíteni”
a' nélkül hogy ennek a' Sz. Sonettjeire lett alkál-

maztatásáról észrevételét ki ne nyilatkoztatná, midőn a' III. Sonetjébe olvassa.

Hogy nem levek Achill' te vagy oka

Hogy nem Galénusz senki más náladnál.

Hogy nem Hómér okát keresd magadnál.

Hogy Cook nem tette bájjaid soka.

Az hogy nem díszit Plátó homloka.

Vagy hogy megfogjalak önnön szavadnál.

Magad mondottad sokszor tartóztatnál.

Hogy Archimédnek nem kell'tt nyomdoka

'S mivel hogy ily alázódást okoztál.

'S hiremben csókjaiddal megrontottál.

Szivemnek bosszút kell ah! vennie

Megfosztlak a' mitől te megfosztottál

És megcselekszem hogy nagy Férfié

Nem lesz csak a' szegény Töltényié.

Nézze bár meg maga a' Sz. ha van e ezen Sonetjének csak egy Sora is? mely tele ne volna merték ellen való hibákkal: a' rímek szovadnál; tartóztatnál. okoztál. rontottál. vennie. Töltényié. — Csak nem minden sora Mythuszos — hol van ebbe a' tiszta nyelv (kell'tt) hol a' tiszta értelem: hol a' kereken vagy folyvást lángoló ömledezés? —

De ily Mythuszos a' XII. XXXII. XXXIV: XLIX. LV. LVIII. LXXVI. 81. 82. 85. és 100. Sonett

Sőt nem oly hibáknak véli még ezeket a' R. mint azt, hogy a' Sz. a' régi Mythuszt ujjabb ismeretlen nevekkal keveri, még pedig oly sűrűn hogy magába minden név skeleton. a' mint a' LXVIII.

Igaz hogy bennéd 'Eva', Mária'

Szemiramis', Laiz', Hélois', Fatimé,

Helene', Didó', Laura', Hermione',

Lukreczia', Korinna', Cynthia',

Hogy Záfó; Ninon', Láodámia',
Brizeis', Bethsabée', Gonzag', Cydippe',
Kleopatra', Heró', Montaign', Penelope',
Abisag', Phaedra bájít látnia.

Ígaz hogy Eszther', Thréz', Iren', Ersébeth',
És Kristinán mi bájok voltak.

Oh Gundim mind rajtad virágzanak

De birnál ezeknél még több szépet.

Ha nyilló szüzességedET nem bájolna.

Oh Gundim, szivem hozzád nem hajolna!

Mondja meg maga a' Sz. mit ítélhet ezen
verselésről a' R. mert az ily verselés a' Sonettek
akar belső akar külső formájára nézve, csak ab-
ban egyez meg hogy 14. Sor. —

Pájlalja valóban a' R. hogy el kelle számita-
ni a' Sonettek tenger hibáit, de ha az igaz mon-
dás nem ember szóllás, kötelességének ártatlanul
felelt meg. Mert a' C. Sonettek közt, melyeket
ugyan azon szempontokból ítelt mint a' Szerző
eleibe szabta, egyetlen egyet sem kapott olyat
mely a' Sonet Névnek, mind külső mind belső
Formájára nézve megfeleljen. Azt mindazáltal
(bár többről is azt mondhatná) valja a' R. hogy a'
VI. XIII. — XXVI. de kivált XVI. Sonet a' Bel-
sőjére nézve igazán el van találva; de ezeknél is
elkeseredik a' R. ha ezeknek hibákkal rakott kül-
sejeket szemléli. Tudván azt mennyi munkába ke-
rüljön a' Sonet készítés; 's érezvén mely illető-
dést csinál, a' köz Jóért tett háládatlan munka 's
még is ezen szép igyekezet gyümölcsét hibásnak
kértelen vallani. Azomban a' ki így kezd, hogy
attól nem keveset lehet várni, azt a' R. hiszi, re-
ményli és óhajtja.

Balla Károly.

B. Külföldi Literatura.

Könyvesmertetés.

Johannis Fortunati de Comitibus Zamboni Summi Pontificis Pii VII. intimi Cubicularii, Basilicae Liberianae Canonici, ac Academiae Religionis a' Secretis, Dissertationum Specimina nuncupata Excellentissimo et Illmo Domino Comiti Francisco Széchényi De Servari felső Vidék (Sárvári felső Vidék) aurei velleris et Insignis Ordinis Regio-Neapolitani S. Januarii Equiti, S. C. et R. A. Majestatis Camerario, actuali intimo Status Consiliario, ac per inclutum Regnum Hungariae Cubiculorum Regalium Magistro. Ex Italico in latinum versa. Romae MDCCCXIX. Typis Academicis apud Bernardinum Olivieri. Cum facultate. 4 ed. rét. a' Dedicatio VIII. a' többi 114. lap.

Ezt a' jeles Munkát sok tudós jegyzések ékesítik, melyek közül a' Dedicatio VI-dik lapján a' nemzeti Bibliothécának halhatatlan Alkotójáról így szöli a' Szerző: „Quis tamen hospes, qui nesciat florentissimo in Hungariae Regno Bibliothecam Szechenyanam, quam ingentibus sumptibus acri studio collectam, suae Genti Comes munifice exhibuit. Ingens Voluminum Catalogus typis impressus prodiit annis 1799. 1800 -03 -07 -13. Sopronii, Posonii, Pestini in Vol. 14. in 8. Hunc celebres e Societate Jesu Viri Michael Denis Praefectus olim Bibliothecae Imperialis Vindobonensis, et Stephani Schönvisner, nunc praestantissimus Bibliothecae Regiae Universitatis Pestiensis Moderator illustrarunt. Continet hic notitiam librorum, MSS. Tabularum geographicarum, et numismatum, Imagines virorum illustrium, Insignia Familiae, et multa alia praeterea scitu dignissima, ad patrias res illustrandas opportuna, ut pro totius Hungariae Literatae Musaeo, ac nobilissimo Regni scientiarum Emporio habenda sit, non minus quam beneficentissimi erga suos animi, opulentiaeque perenne monumentum. Suis

oculis acerrimum in comparandis cujuscunque facultatis libris noscere, et existimare quisque potest ex illo Exemplari, quod ab Illustri Collectore dum eram Vindobonae dono mihi datum, nostrae Academiae resignare mei muneris esse putavi, et cujus non sine laude in Tom. VII. meae Collectionis Declarat. Sac. Congr. Tridentini Con. Interpret. luculentissimum reddidi testimonium.

Szeder Fábian.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtáfolások és Igazítások.

F e l e l e t.

A' Magyar Prosodiának és Magyar Írásnak 40-dik lapján tett Kérdésekre.

A' köznépek különbözőféle szójejtéseivel való megismerkedés, hazánknak bővebb ismeretére szolgál. E' végből készült a Tudom. Gyűjtemény' 1819-dik Eszt. beli VI-dik Kötetébe iktatott Tudósítás, mellyben a' Palóczoknak magyarságok és né melly szokásaik foglaltatnak. Nincsen ottan egy szó is arról, hogy miként írnak a' Palóczok, és még is ezen szavak állanak a' Magyar Prosodiának és Magyar Írásnak 40-dik lapján: Palócz beszéd és Írás.

Abból, hogy a' Palóczok' beszéde ama' példában: „Estu ók bacsim Ila niéniémveü szomorúó hirt hozott Nyiekröü 's a' t.” a' szójejtés szerint van kiírva, kinek juthatott eszébe azt arra magyarázni, hogy a' Palóczok így írnak. Azok nem írnak így, hanem így beszélnek.

Erre a' Kérdésre: „A' Pap, a' Notárius így beszélnek-e? írnak-e”? ez a' felület: hogy a' magyar nyelvben a' különböző

szóejtések miatt sincsenek olly nagy különbözések, hogy egyik tájbeli a' másik tájbelit meg ne értené. Miként ír pedig a' Palóczok közt lakó Pap, Notárius, Bíró? ellehet gondolni, hogy mindenike a' maga tehetsége szerént ír, a' mint az orthographiát tudja.

„Nem tanítatik e' a' nyelv? „Tudtunkra hazánkban csak a' kimiveltebb magyar nyelv tanítatik, nem pedig a' Palócz magyarság”. 'S miért hagyatik el? „Azért a' Palócz magyarság nem hagyatik el, hogy Iskolákban nem tanítatik. Jó mester a' szokás. Elegendő tanítóik gyermekeiknek szülőik. „Vagy talám csak egykét szegény tudatlan beszél így”? A' köznép között nincsenek tudósok; és tudóst is találni eleget, a' ki szépen ír, de igen közönségesen beszél. „Honnan vagyon a' Palócz beszéd? „A' szóejtés könnyen megromlik a' köznép szájában, a' nyelvnek, mint organumnak idomtalansága, és a' más nemzettel való szomszédság miatt. „Honnan vagyon a' Palócz Írás”? A' palócz magyarságuk színte olly magyarok, mint a' többiek; minek akarnánk tehát őket különös írásra szorítani.

Minden rövid voltok mellett is elegendő világosoknak látszatnak lenni ezen feleletek, azok előtt, kik mind a' Tud. Gyűjtemény' fenemlített Kötetének 26-ik, mind a' Magyar Prosodiának és Magyar Írásnak 40-dik lapját összevetik, és megfogják vallani, hogy minden Kérdésre váltig való a' felelet.

S. F.

2. Ú j T a l á l m á n y o k.

Mill Úr, egygy Londoni aranyműves, egygy új ércznemet talált fel, melyet ő Aurum milerumnak nevez, 's a' mellyel ő a' valóságos aranyat, igyekszik kipótolni. Színre, és tulajdon nehezségre nézve, a' 18. karatos aranyhoz, meg lehetős közel jár, hajtható, 's a' párától nem izzad meg, melly tulajdonság nélkül, a' Petit Or, Tomback, 's más érczek, mellyekkel eddig az aranyat követni szokták, nagy mértékbe szűkölködnek. Ezen kívül még, a' leg nagyobb politúrát is, felvenni mondatik, 's minthogy olcsóba kerül, hasznavétele igen nagy kiterjedésű lehetne. —

A' gőz - machináknak haszna vétele, az újjabb időkben, különösen Angliába, ezen mesterségek' Országába, igen nagy kiterjedésű leve. Trevethick és Vivian, szekerek mozdtatására is próbálták. Az ő machinájoknak, egy nyolcz hüvelyknyi hengere volt, melly tíz tonna szén, (és így 200. mázsányi terhet) egy óra alatt, öt mértföldnyire elvihetett. Irlandiába nem rég, egy épen így készült machina alkalmaztatott, egy új Posta-kocsi mozgásban hozására. A' próbatételkor, a' kocsi közel négy tonnával terhelte meg, 's ekképen húsz Angoly mértföldet ment, minden órába. Az egészet, csak egyyetlenegy ember igazgatja, 's a' szekér koránt sincs még is kitéve, annyi eseteknek, mint ha lovak által húzatna.

Néhány esztendőkkel ez előtt, egy Brunner nevezetű Bécsi fi, egy olly találmányt hirdetett ki, mellynek mechanismusa által, akármi épületet, vagy részenként vagy egészen, más helyre lehet által tenni, vagy mozdtítani. Most a' Sved újságok, Major Blomnak, egy Stockholmi Mechanicusnak új találmányáról tudósítanak, tudniillik hogy keljen mozgható házakat építeni. Ezen házakat, mellyekbe kályhák is vagynak, 's tölbe is lakhatók, által lehet egy helyről más helyre tenni, 's ott egy nap alatt ismét tökéletesen felállítani. —

Azon sok új találmányok között, mellyek Angliába, a lázi könnyebbülésre, (comfort) mindennap hirdettetnek, 's mellyekkel egész ivet lehetne bétölteni, nevezetes amaz údonnan új Sinumbra - lámpás, mellyet az Angolyok nyílt árnyéktalan lámpásnak is (patent shadowless lamp) neveznek, mellyben a' fő nyereség az, hogy sohol sem vet árnyékot. — A' feltalálónak neve, Behenna, ki erről azt tartja, hogy ennek párja nincs. A' nélkül hogy ezt egyszerre elhídjék, megvallják azt az Angoly tudósítók, hogy a' találmány igen szép, ha szinte hihetőképén, csak egy igen megjobbitott, Francia találmány legyen is. Angliába, három négy esztendőktől óta, a' lámpásokba való luxus, nagy mértékre hágott, a' mi ugyan résszerint már mi hozzánk is, meg lehetösen bekapott.

(B. P.)

3. I n t é z e t e k.

Igen jeles és a' tehetősebbeknek például szolgáló tselekedet ez, hogy T. T. Kováts János, Egrifi előbb Gróf Pálffy Antal és Miklós Urfiának, Herczeg Pálffy József Fiainak Nevelőjök, nemes törekedésből, és a' felvilágosodáshoz való vonzódásból, az ő ritka Könyv Gyűjteményét, mely 1200-nál több Kötetekben, mintegy 600. Egyházi és tudományos munkákat foglal magában, az Eperjesen ujjonnan fundáltatott Görög Egyesült Püspöki Megyének ajándékozta. Ezen feljül által adott a' nemes lelkű Polgár a' mostani Püspök Úrnak 1500. forintokat azon kívánsággal, hogy azon pénzen a' Könyv Gyűjteményben még meg nem lévő régi, és újabb Egyházi Íróknak eredeti munkáik az ifju Clerus, és a' környüllállásokhoz képest másoknak hasznára is megszerzettessenek, és a' nyilván való használtatásra rendelt Könyv Gyűjteménybe állitassanak, nem külömben a'ra is le kötelezte magát, hogy holtáig esztendőnként ezen nemes czéira 200. forintokat fog ajándékozni, és mihelyt a' Püspöki Residencia Eperjesen elkészül's a' Könyv Gyűjteménynek helye kifog mutattatni, a' Megyének örökös Capitalisul 3000. forintokat ajánlott a' nyilván való Bibliothékának további gond viseléséért.

Th.

A' jöltévő Aszszonyi Egyesület Pesten.

Ezen Egyesületnek, mely 3. esztendő előtt Ő Felsége helyben hagyásával, a' néhai Istenben boldogult Hermine Herczeg Aszszony pártfogása alatt a' szegényeknek felsegélésére Pesten fel állott, hasznos és tzeleányos előmeneteléről a' múlt 1817-diki 1818-ki de főképpen 1819-1820-ki hivatalbeli előadásai tesznek elegendő bizonyyságot; mi az utolsóból egy rö vid kivonást akarunk olvasóinkal közleni.

Ezen Intézet olyan szegényeket segít fel, a' kik magoknak az élet szükségkeit vagy épen nem, vagy legalább nem elegendőképen szerezhetik meg, 's olyan szükölködőket étellel, ruhazattal, lakással, fával, orvoslással, és orvoságokkal, az első esztendőben 1000-nel a' másodikban 800-nál a' harmadiknál 600-nál többet, gyámolított. Az erre költött pénz tett az első esztendőben 16,650. fl. 36 1/2 x. a' másodikban 13,377. fl. — x. a' harmadikban 8,441 fl. 19 x. Azon szegénynek a'

Kik otthon nem gyógyíthatattak, Pest Városának igen helyesen elrendelt Ispitályában gyógyíttattak az Egyesület költségein, úgymint az első Esztendőben 23. a' reá tett költség 844. fl. 3 xr. a' másodikban 35. a' reá tett költség 849 fl. 40 xr. a' harmadikban 10. a' reá tett költség 165 fl. 50 xr. Ezeken kívül a' Budai Apátság Ispitályában ápolgatattak a' Pesti Egyesület ajánlására számos betegek, mellyért az Egyesület azon Kórháznak 700 ftal kedveskedett.

A' világtalanok gyógyítását is kötelességének tartván az Egyesület azoknak számára is állított fel egy Intézetet Pesten 1817-dik esztendőnek Junius 21-kén Doctor Tóthpápay és Segédje Cseresnyés Urak vezérlése alatt, mellyet most, valamint az említettek is, ingyen, Doctor és Professor Fabiny és Segédje Bugát Urak igazgatnak. Az első esztendőben 16. hályogos vétetett fel, 9. meggyógyíttott, négyen valamennyire segítettett, 3. gyógyíttatlanul bocsátott el; az erre tett költség 1067 fl. 54 $\frac{1}{2}$ xr. A' második esztendőben 14. hályogos közül 11. meggyógyíttott, 1. megjobbult, 2. pedig gyógyíttatlanul eresztetett el. A' költség tett 1130 fl. 44 xr. A' harmadik esztendőben 18. beteg vétetett fel, azok közül 11. tökéletesen meggyógyíttott, 5. megjobbult 's 2. mint gyógyíttatlan eleresztetett. A' költség tett 1256 fl. 49 xr.

Mostanában ezen Intézet Pesten, az Új - világ útszában Ungernek házában 591. szám alatt föld színt vagyon.

Minden belátó ember tudja és már ezt a' világ sok századok előtt is tudta, hogy az emberi gonoszságok, ha nem egy általjában is, legalább nagyobb részint a' neveltlenségből származnak; de fájdalom! még ekkoráig igen kevesen fordították figyelmeket az emberek nevelésére, holott ökö, ló, juh, 's több e'féle nevelő Intézetekkel bővelkedik a' világ: sőt még a' mi jobb nevelő Intézeteink sem egyebek egy közönséges állati dressirozásnál; — azért alkalmasint mivel az embert eladni nem lehet. — Ebben is példát akart adni az Egyesület. A' szegény sorsú gyermekeket, ha azok kitsinyek és egészen el vagynak hagyatva, vagy tulajdon költségén betsületes Asszonyoknál nevelteti, vagy tehetősebb Familiákhoz adja; a' hat esztendősnél idősebbeknek számára 1819-ki Novembertől tulajdon iskolát állított, 's azt a' dolgozó házzal össze kötötte. Ezen iskolának tzelja kettős: oktatni őket,

és jókor rendes munkáságra szoktatni, mellyért az iskola is két részre oszlik tudniillik az oktató, és a' dolgozó részre. Az elsőben a' felvigyázás és az igazgatás egészen a' Tanítóé: A' tanítás kezdődik minden nap, télben 8. órákor, nyárban 7. órákor dél előtt, 's két óráig tart; dél után is két óráig 1-től 3-ig Hedden és Tsötörtökön dél után nintsen tanítás. A' gyermekeknek tisztán megmosdva és megfésülködve 's ha föltosan is, de nem rongyosan kell a' tanításokra megjelenni. A' tanítás imádsággal kezdődik. A' tanításnak tárgyai ezek: Olvasás, Írás, Számolás, Religio, a' Természet Historiából, és a' Természet Tudományból, a' legszükségesebbek, Mű Tudomány (Technologia) Egészesség Tudomány.

A' munkálódó részt igazgatja a' fiúknál egy M^rmester, a' Leányoknál egy Asszony, mindazáltal a' Tanítónak felvigyázása alatt a' ki a' rendre, tsendességre, és erköltsiségre fel vigyázni tartozik. Minden gyermeknek bizonyos munkája vagyon, mellyet nem változtathat, hogy abban ügyességet nyerjen, azért vagyon mindegyiknek bizonyos műszere és szerszáma. A' fiúk gyapjút válogatnak, etsetelnek, fonnak, szalmából dolgoznak, asztalos és kerti munkákat visznek végbe. A' Leányok gyapjút és Lent fonnak, varnak, kötnek, 's a' kertbe munkálódnak. A' munka tart télben 10-től 12 ig dél előtt, 3-tól 5-tig dél után; nyárban 9-től 12-ig dél előtt, 3-tól 6-ig dél után, tsak Hedden és Tsötörtökön dolgoznak egész dél után. Két fertálytól egyre egyig minden nap, nyárban pedig 6-tól 7-ig játszanak a' Tanítónak felvigyázása alatt az udvarban. A' nagyobb Leánykák és fiúk meg különböztetéskepen mint ügyesebbek a' tanítás óráin kívül egyéb foglalatosságra is használtatnak az Intézetben. Vasárnapot kivéven, minden gyermek az Intézetben kap enni. Ételen kívül a' kisebbek, 's azok a' mellyek még tsak oktatatnak fizetést nem kapnak, a' nagyobbak munkáikért illő fizetést kapnak, mellyből számokra ruhák vétetnek. Azon gyermekek, mellyek a' szakátsné, vagy a' házi szolga mellett munkálódnak külön fizetnek. A' múlt esztendőben 71. gyermek neveltetett, több szülék is ajánlották gyermekeiket, de az Intézet fundusának, tsékély volta miatt, a' legjobb akarat mellett se vétethettek fel.

Azon szegényekre nézve, a' kik kézi műveiket el nem adhatják Gráf Anna posztó Bóltjában Pesten a' Vátsi Utszában Károly Fő Herczeg Czimer alatt vagy on lerakó hely a' hol azok eladatnak. Ezen módon az 1-ső esztendőben 120, a' 2-ban 176. és a' 3-ban 97. házi szegény segített elő, 's az eladott munkáért az 1-ső esztendőben 2118 flnt. 1 xr. a' 2-ban 1691 fl. 28 xr. a' 3-ban 1273 flnt. 22 xr. fizettetett.

Az Egyesületnek dolgozó Intézetébe felvétetnek olyan munkára alkalmas személyek, mellyek vagy csak vastagabb munkákhoz értenek, azért munka nélkül vannak, vagy pedig korok 's egészségtelenségek miatt az keményebb munkák végbe vitelére alkalmatlanok, akár melly Keresztyén felekezetből valók legyenek, melly eránt a' kerületbeli Felvigyázó Aszszonynál kell magokat jelenteni. Ezen Intézetben is mind a' dolgozóknak lakásokra, munkálódásokra, munka bérekre, ételekre, mind pedig erköltsiségekre nézve a' legtökéletesebb rend tartatik. Az első esztendőben felvétetett 88. a' 2-ban 177. a' 3-ban mellyben az iskola is öszve volt kötve 144. korosabb személy és 71. gyermek.

Az 1-ső esztendőben ezen Intézet számára bérbe fogadtak szállást; a' 3-dik esztendőben pedig a' Terezia Városában az Erdő Útszában Nro 31. megvétetett az úgy nevezett régi fabrika 10,000. flton, mellyben 20 szoba, tágas udvar és egy kert is vagy on. Ezen épületnek helyre hozására több Pesti Mester emberek és Kereskedők részszerént munkákban, részszerént portékákban adakoztak 4027 fltot 14 xr. ehez az Intézet Casájából még hozzá adatott 2752 fl. 48 xr.

Ezen Intézetben felmunkáltott gyapjú az 1-ső Eszt.ben 3733 font, a' 2-ban 15665 font, a' 3-ban 26180 1/2 font, és így ehez képest Lenből, Vászonyból, Kanafaszából, Haraszából, 's más szerekből nevezetes mennyiségek, mellyeknek árok az 1-ső eszt.ben 8773 flnt. 55 xr. a' 2-ban 20,450 flnt. 45 xr. a' 3-ban 25,730 flnt 55 xrt. tett. Ezen szerekből készült pokrócz az 1-ső eszt.ben 124. a' 2-ban 626. a' 3-ban 1957 darab; Flannel és Molton az 1-ső eszt.ben 412. a' 2-ban 3809. a' 3-ban 4635 rőf. Czérna Pántlika az 1-ső eszt.ben 17,327 1/2 a' 2-ban 36627. a' 3-ban 28,711. rőf, 's több effélék nevezetes mennyiségben.

Ezen munkákért a' dolgozó házban munkálódó szegényeknek fiztetett munka bérül az 1-ső eszt.ben 6678 fl. 18 xr. a' 2-ban 18039 fl. 17 xr. a' 3-ban 26133 fl. 46 xr. Az eladott portékákért bejött az 1-ső eszt.ben 2359 fl. 48 xr. a' 2-ban 12367 fl. 19 xr. a' 3-ban 30781 fl. 25 xr.

A' 3-dik esztendőnek végivel, találtatott a' Magazinba és a' Bóltba 55000 fl. 38 xr. erő portéka. A' szegényeknek fel-segezésére költetett az 1-ső esztendőben 50705 fl. 46 xr. a' 2-ban 65,014 fl. 11 1/2 xr. a' 3-ban 68283 fl. 9 1/2 xr. melly penzel segített az 1-ső eszt.ben 1582. a' 2-ban 1255. a' 3-ban 1393. személy 's többnyire egész familiák.

Az Intézetnek Capitalisa teszen 37,181 fltot 2 xr. Interes-sen lévő Capitalis 2000 fl. Addig mig az Intézet fenn áll ígért Capitalisok, mellyeknek tsak Interessei fiztetnek tesznek Conv. Pénzben 450 fl. Váltóban 5300 fl.

Egyébaránt ditséretre méltó, hogy mind az Intézetet igaz-gate jöltvő Asszonyok, mind más Városi es Vidékbeli Asszonyok is, ezen szép Intézetnek gyarapításán szorgalmatosan munkálódnak, melly munkálódásokban több férfiak által is, nevezetesen pedig a' Pesti Orvosok és Seb Orvosok által elő segitetnek.

Th.

A' Debretzeni Reformátum Collegiumban a' közelebb múlt November 1-ső napján állott be az iskolai új Esztendő. A' ta-nítások azon hónap 4-kén kezdődtek el. — A' Collegiumi Re-ctorságra következett Tiszteletes Tudós Varga István Úr, a' Sz. Írás magyarázásának Professora, a' ki a' nevezett hónap 5-dikan az iskolai Törvényeket felolvassván, az ifjakat az en-gedelmességre, szorgalmatosságra, a' tisztességes magok vi-seletre, az Isteni félelemre hathatósan serkentette. A' felsőbb tudományokat tanuló Ifjak száma 480-ra szaporodott. kik kö-zül a' Theologiai tudományokat 200-nál többen ket Professor alatt; a' többi a' Juridica es Philosophica tudományokat négy Professor, egy Lector alatt tanulja.

Th.

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ö Cs. 's Apost. Kir. Felsége méltóztatott idősb Vásáros Namenyi Baró Ötvös Ignáztot Kir. Ramarást valóságos Tit-

kos Tanácsost a' Magyar Sz. Korona Örjét, és Nemes Gömör Vármegye Fő Ispáni hivatala Administrátorát Ő Excellen-tziáját, Nemes Aba-Új Vármegye Fő Ispánjának kinevezni.

Th.

Nagyon Tisztelendő Dugnitsán, János, Zombai Plébánus Ur nagyobb Plébániára, úgymint Lakkra Ts. Ns. Baranya Vármegyében tétetett által. — Ezen tudós Hazafinak előlépése annál örvedetesebb, mivel talán mostan olly karban helyheztetik, hogy nagy tudóssággal kidolgozott Prédikátióival kedves Hazánknek kedveskedhetik. — Ezt tiszta szívből óhajtja barátja.

Tr.

A' Keszthelyi Georgicomnak régi Professorát, Doctor Liebbald Julius Urat, érdemeit, újjabb érdemeivel tetézvén, a' Helvetiai Societas Medico-Veterinaria, úgy szinte a' Cs. K. Styriai Societas Oeconomica köz megegyezéssel méltónak ítélte, amaz ugyan hogy Tiszteletbeli, emez pedig hogy Levelező Tagjának felvegye. Melly eranta való tiszteletnek bizonyosságul, mind e' két Tudós Társaság, ötet külön külön, a' maga hozzája küldött Diplomájával meg is ajándékozta.

Ugyan a' Keszthelyi Georgiconban, az ezt fentartó Nagy Méltóságú Gróf, Wierzbicki Péter Urat (Lengyelii, Chemiae Magister) méltóztatta a' Physicában Supplens Professornak ki nevezni, melly hivatalát, e' most folyó iskolai esztendő kezdetétől fogva örömmel viszi.

Ezen Tudósnek elkészült ily tzimű munkája: Flora Comitatus Mosonicensis, hanem a' nyomtatásra kívántató költségek nem léte miatt, még nem jöhetett-ki, pedig a' Könyv a' fűvészségben gyönyörködők előtt, mind azért, hogy sok új plántát tesz esmeretessé, mind pedig hogy átaljában a' plántákat diszesen festi, nem kis figyelmet érdemel.

Ugyan ezen Keszthelyi Georgicon Hertézét, Nemes Bene Gergely Urat, (Balaton Szent Györgyi fi, T. N. Somogy Vármegyében) Saxoniában az Altenburgi Societas Pomologica, Levelező Tagjának, ugyan Saxoniában a' Meisseni Vínurgica v. Szőlő mívelésre ügyelő Tudós Társaság Rendes Tagjának fogadta és vállalta el, 's mindenik Társaság a' maga különös Diplomájával tisztelte meg

e' nagy reménységű Ifjat, ki már ezen Tudományos Gyűjteményben is, az 1818-dik eszt. folyamat Első Kötet 115-dik apján, N. M. Bárá Podmanitzky József, Cs. K. Biztos Ő Excellenciájának Parisból Sept. 24-dikén 1817. felőle utazá sakor a német újságokban is közre bocsátott tudósítása által, esmeretessé lett: és valójában haza jövetelétől fogva semmit seműlat el, hogy a' benne helyheztetett bizodalomnak megfelelhessen. A' Laxenburgi, Schönbrunni, Müncheni vagy Nymphenburgi, Stuttgardi, Tübingeni, Ludwigsburgi, Karlsruhei, Strasburgi, Parisi, Brüsseli, Genti, Utrechti, Amsterdami, Harlemi, Leydai, Münsteri, Casseli, Göttingai, Hannoverai, Berlin mellett Charlottenburgi, Potsdami, Dessau, Dresdeni, Prágai Kertekben, Európának úgy szolván, ezen bájoló paraditsomaiban, ez a' Somogyi Magyar Ifjú, hat esztendő alatt milyen izlést szedhetett össze, és ezt a' Roszthelyi Méltóságos Udvarnál mint tudja használni, nem tsekély gyönyörködés kertészi muukáiban szemlélni.

G.

5. Kihalt Tudósok és Irók.

E' folyó esztendő Martius 11-dikén érdemes és hasznos életét elvégezte Nagy Tiszteletű Tudós Róka Imre Ur, Szombathelyi megyebeli Áldozó Pap, Theologia Doctora, a' Szombathelyi Pap nevelőházban a' Sz. Irásnak és napkeleti nyelvek' tanítója, 's a' Püspöki sz. Széknek egyik tagja. Szombathelyen, hol érdemes polgári szülőkötől 1780-dikban vette ercedetét, végezvén dicséretes maga meg különböztetésével az'alsóbb iskolákat, a' helybéli egyházi megyének tagjai közzé felvétettetett. Itt az istenes tudományokra 's kivált a' napkeleti nyelvek' tanulására különös figyelmet szentelt, minthogy a' tökéletesülésre vágyó lelke nem elégedvén meg a' nyelvekre nézve azon tanítással, melyet, a' tudomány, systema szerint a' többi tanuló társaival közösen nyertt. F. T. Czuppon György akkori Sz. Irást és napkeleti nyelveket tanító Úrtól, ki a' megyének' ezekben is jártos férfiakat nevelni igyekezett külön leczkéket veve mind a' Görög mind a' Zsidó nyelvből. Törekedése által magára vonta a' Felsőség' figyelmét 's mel-

tónak találtatott, hogy más két tanuló társával együtt nyilvános jelét adná szép előmenetelének *). Cardinál Gróf Herzán Szombathelyi Püspök ő Eminentijája az ujonnan Pappá szentelt Rókát Udvarába fogadván szertartójává 's a' Romából magával hozott, több ritkaságokkal ékeskedő könyvtárának örjéve tette. Ezen hivataljához elég alkalmá volt nékie nem csak a' Görög és zsidó nyelvbeli esmereteinek tökéletesítésekre, hanem az utóbbival rokon Chaldaei, Syriai 's Arabs nyelv' megtanulására; sőt különös szorgalma által az újabb Europai nyelvekben is, mint a' Németben, olaszban és francziában olly előmenetelt tett, hogy azokon folyvást beszéllene. A' fenyves püspöki udvarból Jánosházára küldettetett Ráplánnak, onnan pedig, F. T. Czuppon György Urnak Kanonokká lett kineveztetése által a' napkeleti nyelveket tanító Szék megüresülvén a' Megyebeli Pap nevelő házban, meghívattatott, hogy nagy mesterének székét foglalná el. Ezen tisztében melly szorgalommal, melly maga feláldozásával iparkodott az ifjuságnak a' tudományokban előmeneteln, érzékeny szívvel bizonyítják háládatos tanítványai, míg végre a' tudomány' aszaló munkája Tanítói hivatalának 16. életének 41. csztendejében a' sírba döntené. A' Szombathelyi Püspöki Megye ő benne egy ritka ügyességű Tanítót 's nagy Magyar szónokot vesztett el. Nyugodjanak csendesben hamvai! — Nyomatatásban kijött munkái ezek:

*) Lásd : Tentamen Publicum ex Studio privato Lingvae Graecae, quod in Eppli Seminario Sabariensi subiverunt Mense Julio 1799. RR. DD. Emericus Róka in II. an. Theol. Joannes Németh in I. an. Theol. Ladislaus Vass in II. an. Philos. Dioecesis Sabariensis Alumni, Sabariae Typis Jos. Ant. Siess. — Tent. Public. ex studio Lingvae Hebraicae, quod coram Eminent, ac Rev. Domino Francisco miseratione div. Tituli S. Crucis, in Hierusalem S. R. E. Presbytero Cardinali S. R. I. Comite Herzán de Harras Episcopo Sabari. etc. Mense April. 1801. subiverunt: RR. DD. Emericus Róka in IV. an. Theol. Joannes Németh in III. an. Theol. Dioec. Sab. Alumni, Sabariae Typis J. A. Siess.,

ELEGIA PRO SOLENNI INSTALLATIONE LEOPOLDI SOMOGYI. Viennae Typis I. V. Degen.

Vigasztaló Beszéd, melyet Nagys. Sz. Györgyi Horváth Kristóf Urnak 's a' t. hamvai felett mondott. Bécsben Degen betűivel 1811.

Halotti Dicséret, melyet Mélt. Sz. Györgyi Báró Horváth Antal Urnak 's a' t. a' dicsőség' mezejéről szíve' érkezésekor hirdetett. Szombathelyen Perger Ferencz' betűivel 1812.

Egyházi beszéd, melyet Sz. István első Magyar Király' nemzeti innepén a' Kapucin. Atyák' templomában mondott Bécsben 1816. Hajkul Antal betűivel.

B — — z.

Bécsben Martius 14-dikén egy héti betegeskedése után agyvelő gyulladásban meghalt Fő Mélt. Schwarzenberg Ernest Hercege Győri Püspök, jeles emberi 's papi erköltsökökkel tündöklő Fő Pásztor, méltó arra, hogy emlékeztünkben fel maradjon, 's élete és maga viselete másoknak is példaul szolgáljon.

A', Nagy Mélt. Magyar Curiát, sőt az egész Magyar Hazát hirtelen egy másután kettős és sokféle tekintetben ki-pótolhatatlan veszteség érte, midőn Februárius 19-kén Mélt. Székhelyi Majláth György Personális, Martius 24-dikén pedig Mélt. Gróf Széki Teleki László Septem Vir, az első 69, a' második 57. Esztendő Horokban ez árnyék világot az örökre való étellel feltserélték. Mind kettőnek bővebb élet irását Tudományos Gyűjteményünkben közölni fogjuk Olvasóinkkal.

Th.

6. J e l e s s é g e k.

Napkeleti Literatúra.

Sylvester de Sacy, évünknek ama hasonlíthatatlan Orientalistája, ki a' Napkeletnek tudományos kincseit, olly szerencsével, 's olly kellettő szin alatt, tudja Európánkba által plántálni, nem régibe a' Pári'si Kir. Könyvtárból, melly mióta több Könyvtárakkal egyesitetett, leggazdagabb lerakó-

helye, a' Napkeleti kincseknek, egygy interessáns tódaléko adott ki, a' napkeleti gondolkozás mód', 's költés' bővebb esmeretére. A' Pend Nameh ez, vagy Ferin-Eddin-Attar Persa' tanácsadásai, melyet a' Riadó a' Persa originálba, és egy derék Francia fordításba adott ki. Egy izbo kijött már ez, a' Bécsi híres Orientalisták' Egyesülete által, kiadott nagy becsű munkába is, (Fundgruben des Orients. fol. 1809—20, mellyből eddig hat darab jelent meg, 's mellynek legnevezetesebb dolgozói, a' derék Hammer József Cs. R. Tanácsos, és Udvari Tolmács 's Gróf Rzewusky Wenczel, ki igen jeles privát gyűjtemennyel bír), de ez nem vala olly correct. Hogy a' Francia Riadó, a' fanyar erkölcs-papoló' böles mondásait, vidámabb öltözeiben adja elő, össze kötötte azokat, az Attar, Hafiz, Dschami, Schahid, Hasain Racz munkáikból, szerenesesen választott mondásokkal, 's munkáját ez által, egygy igen derék Persa Anthológiává formálta, melly a' Napkelet' legkellemesebb nyelvenek studiumát, igen nagyon előmozdítja, az alatt míg a' be nem avatott, örömet vándorol, a' csinos fordító kezcin, ezen bűja virág kertben.

Ferin-Eddin-Attar, 1220 körül holt meg, elcsinto atyának kézmivét, a' fűszerszám kereskedést gyakorlotta, melly által nagy gazdagságot gyűjtött össze, midőn hirtelen lemondott a' világról, 's magát a' nézelődő életnek szentelte. Mi vitte őtet ezen meghatározásra, így beszéli el derék élet leírója: „Egykor midőn Attar, kedvére mint egygy előkelő ember, böltja előtt ülne, 's foglalatosszolgák, parancsolatját várván, előtte állának, egygy kegyes ember közelgetett hozzá, ki a' lelki nézelődő életben nagyon elő volt, 's midőn vizsgálódó szemeket vetett volna a' böltba, könnyek boriták el szemeit, 's mejjét sohajtások emelgették. Mit tekintgetsz olly vadon magad körül, így szöll Attar a' Dervishez. — „Jobban tennéd, ha utadon mennél, felele ez. Az én nyalábom könnyű, nincs egyebem ruhámnál, de ha elkellene utaznod, mit csinálnál te ezen drága fűszerszámos zsakkokkal? én elhagyhatom ezen Bazárt, egygy pillantat alatt, de te jól eslelszel, ha nyalábotat 's bútýorodat jókor rendbe szeded, légy böles, 's gondolkozz egygy kevéssé helyhezteréseden”. Attarba ezen szók, nagy benyomást okoztak, böltját prédára

Beocsátotta, 's lemondott a világról. Útját a' Romeddin Acaf Hlastromába intézte, ki a' lelki nézelődők rendibe, egy volt az elsők között, 's már legfőbb pontját érte el a' lelkiségnek. Ezen tiszteletre méltó ember' vezérlése alatt, megváltoztatta Attár egész életmódját, 's fanyar bűnbánásoknak, és ájtatosságoknak, vetette magát alá. Nehány esztendei mulatása után, a' Dervisek között, mint szarándok Meccába ment, 's mivel ott sok Isten embereivel esmerettséget kötött, hetven esztendő koráig foglalatoskodott azzal, hogy azokról tudósításokat gyűjtsön". — Halálát a' szent embernek így beszéli el élet leírója. „Midőn egykor a' Mongolok Dsehingiskahn alatt, beütöttek Ferid-Eddin elfogatott. Egy Mongol megakartá őtet ölni. „Hagyd meg életét az öreg embernek, így szólt egy másik hozzá; imhol ezer ezüst darabot adok vére váltságául". A' Mongol hajlandó volt a' kedvezésre. „Ojd magadat, illy ólcson adni el engem, így szólt Attár, találsz olyakra kik értem többet adnak". Midőn tovább mentek volna ismét eszébe jutott a' Mongolnak, hogy rabját megölje, de egy más ember elibe állt, 's így szólt: Ne öld meg emberedet, én egy zsák szalmát adok életéért. Adj el, így szólt Attár, többet nem érek. 'S így itta ki a' Martyrok poharát, és a' Szentek közé emelkedett, kik a' hitért meghaltak".

Tudományos Nevezetességek.

Midőn a' Pápa 1804 be, a' Napolcon' koronázása végett Párisba volt, a' híres Marcel, Igazgatója a' Cs. Nyomtatóműhelynek Párisba, 150 nyelven adta ki a' Mi-Atyánkot. Majlándba ugyan ezt, Bodoni, kinek pompás nyomtatását egész Europa esmeri, 155 nyelven nyomtatta le, 's ezen nevezetes Könyvébe a' híres Művésznak, még nagyobb gazdagságát tájálhatni, az írásoknak, mint a' Párisi Kiadásba. Az első osztályba 59. Ázsiai, a' másodikba 72 Europai, a' harmadikba 12. Afrikai, és a' negyedikbe 12 Amerikai nyelveken való fordítások vagynak. Noha ezek csak 155 külömbkülömbféle fordításokat tesznek, de még is 215-ször találni lenyomtatva a' Mi-Atyánkot, ugyan annyi külömböző, tudniillik, 68 Ázsiai, 114 Europai, 13 Afrikai, és 20 Amerikai nyelveken. — Tulajdon betű jellel bíró fordítás 107 van, t. i. 43 Ázsiai, 58 Europai, (mellyek közül 34 görög) és 6 Afrikai. — A' többi 108, ké-

zönséges betűkkel van nyomtatva, de olly változtatva, hogy ugyan az, egyszerűen többször elő nem jön. Láthatni ebből, a' Bodoni Nyomtató-műhelyének gazdagságát, melly legalább is kétszáz írás nemekkel bír; és mivel Bodoni, mind azon betűket mellyekkel él, maga metzette, (mint Straus Bécsbe) azt is, melly nagy szorgalom kellett arra, hogy egy ember ennyi sok betűknek metzését, 's az azzal öszveköttetésben lévő munkákat elvégezze, 's a' csudálkozás nevedik, annak meggondolására, hogy a' Malabári nyelv maga 1132. Stempelt kíván. —

Venetziába, a' St. Lazaro szigetén, nagy typographiai pompával jelent meg, 1819-be, az Örmény Klastrom' nyomtató műhelyébe, Eusebius Pamphili Püspök, Chronikájának, melly két Könyvből áll, örmény fordítása. Az eredeti görög Kéziratnak, csak töredékjei vagynak meg. A' tudós Barátok, kik a' Tudományok, 's ifjú örmények művelése körül, buzgóan forgolódnak, egy pontos másolatját szerzették meg magoknak, a' XII-dik Századból eredő Kéziratnak, melly a' XVIII-dik Századba, Jerusalemből a' Konstánczinápolyi Örmény Seminarium' Könyvtárába került. A' nyomtatás Aucher Baptista János, tudós Barát igen gondos ügyelése alatt történt, ki a' felette szépen nyomtatott Örmény texthez, egy általa készített, latán fordítást is függesztett. Az előbeszédbe, környúlálással elő adja, a' Kéz-irat' felfedezéseinek történetét. — Már az előtt kevéssel, az Örmény Textnek egy deák fordítása, jelent meg Majlandba, de a' melly egy tökéletlen, 's minden fundamentomos nyelv-esmeret nélkül készült másolat után, volt dolgozva. A' hibás leírást, egy Barát az Örmény Klastromból, Zohrab János készítette, 's titkon Majlandba vivén, öszveköttette magát Angelo Maival, egy latán fordítás' kiadására. A' hebe hurgya tetteknek, csak az az érdeme volt, hogy a' már 20 esztendőktől óta, szorgalmatosan készített Örmény textnek, kiadását siettette.

Majlandba, az Ambrosiána Könyvtárba, mellyből már a' híres Angelo Mai, olly sok fontos felfedezésekkel gazdagította a' régi Classica Literaturát, a' Virgil' munkáinak egy Exemplárja fedeztetett fel, mellyben Petrarcanak tulajdon kezeivel írt, jegyzései vagynak. Egy ezek közül, ezen

nevezetes darabot foglalja magában: „Laura, propriis virtutibus illustris, et meis longum celebrata carminibus, primum oculis meis apparuit, sub primum adolescentiae meae tempus anno Domini 1327. die 6. mensis Aprilis, in ecclesia Sanctae Clarae Avinioni hora matutina. Et in eadem civitate, eodem mense aprilis, eodem die 6. eadem horâ primâ, anno autem Domini 1348. ab hac luce lux illa subtracta est; cum ego forte Veronae essem, heu fati mei nescius! Rumor autem infelix per literas Ludovici mei Parmae reperit anno eodem, eodem mense maji, die 19. mane. Corpus istud castissimum et pulcherrimum in loco fratrum minorum repositum est, ipsa die mortis ad vesperam. Animam quidem ejus, ut de Africano ait Seneca, in coelum, unde erat, rediisse mihi persvadeo. Haec autem ad acerbam rei memoriam amara quadam dulcedine scribere visum est hoc potissimum loco, qui saepe sub oculis meis redit, ut cogitem nil esse debere, quod amplius mihi placeat in hac vita, et effracto majori laqueo, tempus esse de Babylone fugiendi, crebra horum inspectione, ac fugacissimae aetatis aestimatione commovear. Qvod, praevia Dei gratia, facile erit praeteriti temporis curas supervacuas, spes inanes et inexpectatos exitus acriter et viriliter cogitanti”. — (A' tulajdon virtusai által bires, és verseim által sok ideig dicsért Laura, nekem legelőször, korán ifjúságomba, az Úrnak 1327-dik esztendejébe, Aprilis 6-dikán, jelent meg reggel, a' Sz. Kláratemplomába, Avignonba. És ugyan ezen városba, ugyan ezen hónapba, ugyan ezen napon, ugyan ezen reggeli órába, hanem 1348-dik esztendőbe, fosztatott meg a' világ ezen fénytől, midőn én történetből Veronába volnék, ah! nem is almodván sorsoimról. A' szerencsétlen hír, Lajosom levele által, Kármába jött, ugyan azon esztendőbe, ugyan azon Május hónapjának 19-dikén, reggel. — Az a' Szűz és szép test, a' Minoritáknál temettetett el, elhunytnának napján, estve felé. De lelke, hiszem, az Egbe tért vissza, honnan való volt, mint Seneca mondja Scipió Afrikánusról. — Ezekét pedig, a' dolognak keserves emlékezetére, jónak láttam édes keserű erzéssel, különösen ezen helyre, melly sokszor szemeim eleibe kerül, jegyezni, hogy meggondoljam, hogy nekem az életbe nem szabad többé semminek sem tetszeni, hogy széllyeltörvén a' nagyobb bilincsek, ideje legyen már el-

futni Babylonból, 's hogy ezeknek gyakori megtekintése, és az elrepülő életnek méltatása által, megüdítettassam. A' mi, az Isten' kegyelme által, könnyű lesz annak, a' ki az elmúlt idők' haszontalan gondjait, hiában való reményeit, 's a' dolgok' váratlan kimeneteleit, komolyan 's férjfiasan' gondolja meg).

Angelo Mai, csak ugyan elfogadván végtére a' meghívást Rómába, most a' Vaticána Könyvtárnak épen olly ferdíthatatlan Örzője, mint Majlándba volt az Ambroziána Könyvtárá, 's felfedezéseit itt is nagy szorgalommal folytatja. — Legfontosabb találmánya, mellyet legközelebb tett, egy görög Palimpsest melly Aristides Rhetor' beszédeit foglalja magába. — Ezek közt sok töredékjei találtatnak, a' Constantinus Porphyrogeneta' Szententiákból, Beszédekből, a' Királyok' trón-következéseiről, 's a' mesterségek' feltalálóirol irtt Könyvekből, csinált kihúzásainak. Ezen kihúzások közt, sok elveszett vagy megcsontított Könyvekből, Polybiusnak, Diodorus Siculusnak, Dio Cassiusnak, Aristotelesnek, Ephorusnak, Timäusnak, Hyperidesnek, Demetrius Phaleräusnak, 's másoknak, találtatnak töredék darabok. Az újabb írók közül Eunastiusnak, Menander Byzantinusnak, Briscusnak és Petrus Protectornak töredékei vagynak benne. — Nevezetesen megvagnak Eunapiustól, azon Könyveknek Bévzetései, mellyekben ő a' Deuxippus elveszett Chronológiáját vizsgálja. Polybiustól különösen említést érdemel, a' 39-dik Könyvnek végzeté, mellyben hírül adja, hogy a' 40-dik, egyedül a' Chronológiát fogja magába foglalni. — Ezen Palimpsest 354. lapokból áll, nagy formátába, és mindenik lap 32. sorból. — Az írás futó, de szép, és csak nem egy átaljába olvasható. — A' XI dik századba teszik.

Egy más Codexbe, melly ugyan csak Aristides Rhetort foglalja magába, egy Dialógot fedezett fel Mai Űr, a' Politikáról, melly az eddig esmerttől különbözik, 's ifjabb Cicerónál, mivel ő Rómának, és Görög Országnak más íróival együtt, abba citáltatik. — Egy harmadik Palimpsestbe, Aristidesnek második beszéde fedeztetett fel Lettine-ért, melly eddig ismeretlen volt: továbbá Oribatius Orvosnak hét Könyvei, tökéletesen. Az eddig ismeretes 45. és 47-hez, jönnek most 44, 45, 48, 49 és 50 világosságra, mellyek közül csak az első és utolsó, van valamennyire megcsontítva.

Ezekon kívül még, következők felfedezéseket közlött, Mr. Mai.

1. Eusebius Könyvét, Quaestiones evangelicae.
2. Egy ki nem adott latán Grammaticust.
3. Egy latán Rhetort.
4. Egy görög Gyűjteményt, mellyben Philó sok elveszett munkáinak töredékei vagynak.
5. Görög és latán Ekkleziiai Atyák' ki nem adott munkáikat, mellyek Sz. Hieronymusnál résszerint régiebbek.
6. Egy Palimpsestet, a' Római törvényről való töredékekkel.
7. Egy Palimpsestet, melly a' Cicero Verrinusát foglalja magába, 's interessáns Variánsokat igér.

Mind ezekről, a' Római derék folyó írának, a' *Giornale Arcadiconak*, múlt esztendei Augustusi füzetébe, bővebb tudósításokat lehet olvasni. Reményleni lehet, hogy Mai Úr, nagy becsű felfedezéseit, még sokkal fogja szaporítani, a' Vaticána Könyvtár' kincseinek közepette. Ennek 's Olasz ország' más Kézirati gyűjteményeinek feldúlásából, több hasznót lehetne várni, mint a' *Herkulanum*' elszenesedett Kéziratiból.

(B. P.)

7. Művészi Tudósítás.

Az Archiv für Geographic, Historie, Staats- und Kriegskunst nevű folyó Irásnak első darabjában felszólítja a' már általunk számos ízben ditsérettel említett tudós Baró Hormayr József az Austriai Monarchiának Művészeit, különösen pedig Répíróit, hogy a' hazafiúságnak, melly nélkül semmi nagy és ditső nem vitethetik végbe előmozdítására, szép műveiknek tárgyaúl a' Hazai történeteket vegyék. Mi is a' mennyiben előadását érthettük az előadott tekintetben helyesnek találjuk, 's belső meggyőződésből ajánljuk Hazánk Művészeinek, hogy Országunk történeteiről soha se felejtkezzenek el, sőt inkább az által, hogy azokat műveik tárgyaúl veszik, újjonnan életbe hozzák, és a' Hazafíui buzgóságot, melly a' maga igazságos korlatjai közzé szorítatván, minden szépnak, nagy. nak és jónak kútfeje, elő mozdítsák és terjeszszék. Ezeket elő

adván a' tisztelet Báró igen sok szépet és örömdetést mond a' Magyar Nemzetről; a' többek közt ezt is: „Leider hat es unbrüderliche Schelsucht und eine Wohldienerey, die recht derband das alte Sprüchlein erinnert: „rien' n' est si dangereux, qu' un ami sot! „dahin gebracht, dasz mancher edle Magyare jenes ganz anders gemeinte Wort, der politischen Gazzaladra unserer Tage, des Abbé de Pradt (du congrés de Vienne II. 236.) auf sich anwendete. „Illy a des nations, dont on ne sait parler qu' avec insulte, parce qu' on les a insultés pendant vingt ans. Les imputations les plus odieuses sont passées dans l'usage général et dans les vocabulaires; on a été jusqu' a représenter le bonheur des uns, comme incompatible avec celui des autres; on a vu des professeurs des haines nationales“. — Das ist dem richtigen Gefühl der Ungarn nicht entgangen, welche üppigen Kränze des Ruhmes, ihre verhängnisreichen Jahrbücher darböthen?! — Mi ugyan a' tisztelet Bárónak Nemzetünk' ditsérését, melly nem több, hanem csak igazságos, köszönjük, annyival is inkább, minél ritkább az, hogy ezen Nemzettel a' Külföldi Irók, ha nem szépen is, legalább illendően bánjanak; de egyszer'smind igen nehezen vesszük, hogy szemlátomást mindenkor csak gyermekeknek tartatunk, a' kik ha érzékenyen megbántatnak is, egy kis, és sokszor igen vastag hizelkedéssel, lekenyereztetetnek 's vett sebjeiket azonnal elfelejtik. A' Magyarnak Karaktere ugyan az, hogy ellenségét nemesen megtudja vetni, ha alacsony, 's gyengyéken győzedelmeskedni soha sem akar, bosszút nem áll, 's megengedi megsértődését; — de azt elfelejteni nem tudja soha: nem felejtethi tehát el, hogy sok illetlenségekkel megtámadtatott, hogy Halendáriumi mesékben tsúfságnak 's a' Teátrumokon nevetségnek kitétetett, és hogy mind ezen piszkoltatása megengedtetik.

Th.

8. Ú j K ö n y v e k.

10) L. Junii Moderati Columellae de Re Rustica Libri XII. et Liber de Arboribus ex Recensione Soc. Bipontinae cum praecipuis Gesnerianae editionis suisque notis eddidit Franciscus Szilágyi. — Claudiopoli Typis Collegii Reformatorum. 1820.

11) Egy Rövid Oktatás, a' mellyet midőn Ts. Ns. Arad Vármegyétől mostan építettett Vármegye házának Kápolnája a' T. Ns. Tiszti Karoknak, és az ott Raboskodóknak jelenlétekben megszenteltetnek mondott Rácz Hieronymus C. M. a' Filozofának Tanítója, Aradon 1820. Decembernek 14. Napján. Aradon, Michek Antal bet. 1821. 8. 8 lap.

12) Regula Vitae. 4. 1 lap.

13) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Rosnavien-sis pro Anno a Christo Nato 1821. Rosnaviae. Typis Jos. Mayer. 8. 105. lap.

14) Illust. ac Rev. D. D. Ladislao e Comitibus Eszterházy de Galantha, Miseratione Divina Episcopo Rosnaviensi felix novi Anni auspicium precatur I. Zsilka. 1821. Rosnaviae Typis Jos. Mayer. 1821. 4. 4 lap.

15) Öröm Oszlopa az 1821-dik Esztendei Februárius 12. Napjának, mellyet Felsőleges Austriai Tsászár, felkenett, Koronás Apostoli ditső Királynak Ferentznek Ts. Nemes Arad Vármegye Karjai és Rendei szentelve ünnepeltek. Aradon, Michek Antal bet. 1821. fol. 4 lap.

16) Titus Amália Ligetében írta Horvát József Elek Szombathelyen Perger Fer. bet. 1817. 8. 63 lap.

17) Fő Tiszt. Gyöngyösy Pál Ő Nagyságának, midőn a' Csornai és Horpácsi, Túrjei's Jánoshidi egyesült Prépostsági Székébe beiktattatnék Horvát József Elek Szombathelyen Perger Fer. bet. 1820. 8. 8 lap.

18) Fő Tiszt. Gyöngyösy Pál Úrnak a' Praemonstratensis Szerzetes Kanonoki Rend' Praelatusának. A' Csornai, Horpácsi, Túrjei, és Jánoshidi kegyelmesen kinevezett Prépostnak megáldatására Szabó Miklós, a' nevezett Rendbéli Professor által, Szombathelyen Perger Fer. bet. 1820. 4. 7 lap.

9. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

11) Vers Roszorú, melyet Tek. 's T. Markovits Pál Úrnak, a' Törvények' Doctorának, a' Pesti Kir. Universitásnál Természeti, Országok 's Nemzetek' közönséges, és közönséges egyet. Honnyi Törvények Tanítójának, 's a' t. Felajánlj Molnár Antal a' Szép Tudom. és a' Philos. Doctora a' Pesti K. Universit. 2. Eszt. Törvénykedő. 1821. m. 8. 4 lap.

12) Töltényi Szaniszló Sonetjei. 1821. 8. 154 lap.

13) Közönséges Isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv 's a' t. 8. 1821. 576 lap.

14) Méltóságos Székhelyi Majláth György, Sz. István M. Kir. Jelez Rendének Vitéze, Ö Cs. Kir. Felségének az Itélő-szekekben Személyes Helytartója, Ts Nemes Tolna Vármegyének Fő Ispánnya' halálára, írta Vitkovics Mihály Ügyész. 1811. 4 lap.

15) Onomasticon, Quod Spect. ac Perill. D. Josepho Polimperger I. Comit. Albensig, Bacsensis, Mosoniensis Tab. Jud. Assessori, Patrono gratiosissimo Nominis Festum celebranti, dedicavit. Antonius Uhlyárik II. in Annum Phil. Auditoria R. Univ. Pestana. m. 8. 1821. 8 lap.

16) A' Magyaroknak Constantzinápolyi Táborozások Zoltán Fejedelem alatt. Egy Versetben leirattatott Szép János által. 8. 1821. 60 lap. 24 kr.

17) Felelet egy Anonymusnak azon Irására, melyet Tiszt. T. Professor Márton István Úrnak a' Természet Törvényeinek méltóságot tulajdonító állításait és észrevételek ellen védelmezni kívánta. Készítette 's kiadta Idősb Péliy Nagy András Ts. Ns. Vgyék Törvényes Tábla Birája, 's a' Hely. Választott tartó Barsi Egyházi Vidék Kurátora. m. 8. 1821. 16. l.

18) Preces et Hymni in Usus Studiosae Juventutis apud Scholas Pias. 1821. 12. 584 lap.

19) Disquisitio Notitiarum Antiquarum Liberae Regiaeque Civitatis Strigoniensis et Arcis Archi-Episcopalis Nominis ejusdem scripsit Franciscus Baranyay I. Comit. Strigoniensis et Conpl. I. Comit. ArchiEpiscopalium item Sedium Nobilium Verebely et Sz. György Tabulae Judiciariae Assessor. 1820. m. 8. 80 lap.

III. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Bódogh Mihály. Próba-tétel a' Mesmerismus avagy Allati Magnetismus Theoriájában. I. 3.
- 2) Horváth István. Veszprém Vára Nevéről. I. 37.
- 3) Mokry Benjamin. A' Természetesről és Természetességről. I. 70.
- 4) Y. A' Nemzeti Iskolák helyes elrendeltetéséről. I. 81.
- 5) S. F. A' Szótagoknak elválasztásáról. I. 94.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

- 1) Történi Szaniszló. Sonetek. I. 97.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-esmertetés. Zamboni János. Dissertationum specimen nuncupata Excellentissimo Comiti Francisco Szétsényi's a' t. I. 106.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások I. 107.
 - 2) Új Találmányok I. 108.
 - 3) Intézetek. I. 110.
 - 4) Elölépések, és megtiszteltetések I. 114.
 - 6) Kihalt Tudósok és Írók. I. 116.
 - 6) Jelessegek I. 118.
 - 7) Művészi Tudósítás. I. 124.
 - 8) Új Könyvek. I. 126.
 - 9) Trattner Janos Tamásnál készült Új Könyvek I. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

IV. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Mi az oka, hogy Magyarországban
a' Játékszíni Költő-mesterség láb-
ra nem tud kapni?

D r á m a , D r a m a t u r g i a , ezek nálunk éppen annyira esmeretessek névvel, mint esmeretlenek voltaképpen. Én magam (mint egy parlagi ember) csak azokról bennem rémlő képzeleteket mázolok. — Gyakorta sohajtunk azon hogy csupán a' Dramaturgia az, melly Hazánkban meg nem foganszik. A' Külsők óhajtva hántorgattyák, hogy miért nem vág a' Magyar is bele e' nemébe a' gyönyörűségnek — Azt is hiszik, hogy erre a' Magyar alkalmatlan; sőt hogy a' nyelv inkább dallokra, mint beszédekre van puhítva: de senki sem akarja azon gáncsokat látni, mellyek az ebben teendő czáfolástól bennünket vissza tartóztatnak — miért? — ha jó t nem ír hatsz, a' rosszal elmarad hatsz! —

A' Dramaturgia, melly mint az Egyiptomi Holtak' Itélő Széke, a' Kimúltakat az Élők' elébe állítja tetteiknek megítélése végett, régen a' Vallások' kerekéj közé tartozott. A' Papság élő Személyekkel cselekedtette azt, a' mi földön járó Istenein (mert előbb mindenik a' földön járt) megtörtént. Először, ugyan csak harásny musika, és táncz között való vig Karénekekből állott; mert Isteneik eránt, kikkel rossz nem

is történhetett, szomorú szánást a' Népben nem gerjeszthettek. Az Isteni-tisztelet öröm volt, nem rémülés. Thespiis látta meg legelőbb, hogy sokszor a' musika' taktussai szerint menő Énekek nem jelenthettek ki minden eseteket — elé állított, egy Embert, ki e' hézagot beszéddel pótolta ki — így váltotta fel a' Monologus a' chorust, és a' Játszó leve e' dolognak fő Személyevé. A' Fél-istenek is tárgyai lévén ennek; már az életben megesett keservek Szomorú Játékokat is születtek, hogy abból a' Nép tanuljon, miképp kell nagynak, hősnek, és egykor boldogulandónak (Félistennek) lenni. A' mint a' Dráma a' Félistenekről az Emberekre is lecseppent, csak az első (az isteni) volt a' nemes. Aeschylus az Egy mellé több segítő személyeket is vett, és a' chorus csak a' Közönség' ítéletét jelentette ki — Sophocles még szorossabb határok közé nyomta azt. Így törte nyakát az utóbbi az előbbinek, és ez amannak ellenségivé tevődött. A' Szerelem, mint az emberi cselekedetek' legfőbb rúgója sokszor megpirította a' Nézőt — az Ifjúságra nézve veszedelmes lett; a' tilalom gyűlölséget szült; melly gyűlölség bestelenséggel végződött. Még nints egy Százada, hogy a' Kereszténység útszákon, és templomokban Szentséges Mesterének tetteit személyekkel játszatta; és ugyan akkor midőn egy töredelmes Korhely a' szent Jelet vállain hurezolván, arczúl csapásokat szenvedésén a' nép buzgólkodott, akkor a' Színjátszónak, ki az erkölcsöt ünszolta, a' Haza szeretetet hirdette, és a' Hősöknek borostyányokat kötött, gyalázat volt a' bélyege. Így maradt a' legajátotossabb (következéséppen a' bectelen Komédiást mindeg utáló) Magyar Hazánk is Játék szín nélkül, és így most is.

1-ső 's legnagyobb akadály a 'Dramaturgia' tenyészetének a' 'Theátrum' nemléte. — Mindég szégyenlett egy becsületes ember olly miven dolgozni, mellyel a' Becstelen (Szinjászó) kereskedik. A' Német, mint a' Pallérozottságnak külömben is idősebb fia, ezzel könnyebben gondolt; fel állott Hazánkban, és ha a' Szép nem kellett, bolondal szedte be a' magyar penzt. Nagy sokára által láttuk a' Nemzeti Csinosodás-ezen ágazatját; de — harcz után okos a' Magyar — a' Német már akkor jó előre haladott. Hogy valamit tanuljon, német Játékszíneket kelle járni. Ha hát csak ugyan attól tanulni feltette magában, már akkor Tanítójába szeretett egészen belé, úgy hogy kezdő voltának gyengeségét megesmervén, elhitette magával, hogy Mesterét többé utól nem érheti: *) ha pedig ez meg nem esett, és büszke sége nagyobb volt, mintsem hogy Sógorától tanuljon, akkor elévehetett ugyan holmi Költőmesterségről irtt (diák) könyveket; de mi az írás után való tanulás, a' cselekedeti gyakorláshoz? éppen mint a' ki szerelmében boldogulni akarván Ovidus' Amórum-ját akarná kalaúznak venni. A' Cselekedeti gyakorlás csak a' Színen van. Ott láttya a' Néző a' Szépet — ott esmeri meg a' Rútát, és nem magán, hanem másan tanul. Úgy de hol ott a' tanító Játékszín, hol a' Nyelvnek tulajdon hazájában kóbor életet kell élni? — Annyi idő ólta sehogy meg nem tud telepedni! és ha helyel helyel egy kis ideig megmaradhat, akkor az Enyhelyért saját Zselléreinek zsellérévé kell lennie, és a' magyar pénzen épült német szí-

*) Számtalan Magyar tulajdoníthatja most is ennek az Elhí-tetésnek azt, hogy a' német Játékokért akkor is fizet, mi-kor nem nézi: a' Magyaroknak pedig azért kész volna in-kább megfizetni, hogy — ne játszon.

nekben bért fizet, hogy magyar Hazájában, Magyarok előtt, magyarul Szólhasson. Ekkor is fel áll a' gyalázatbeli Előítélet — ! Hol az a' Törvény, melly a' Gonoszságot úgy megúáltassa, mint a' Játékszin? és még is, az alatt hogy a' józan Irónak jöltévé tolla a' Scipiók' Átillák', Hunyadik', Zrinyik', és Rudolfok', halhatatlanságán fáradozik, — a' törvényté rögzött rossz Szokás azokat tevő útálatossá, kik ezeket a' színen eléadják, és a' midőn azokat egy illy nem csak igazságtalan, de káros Szennyel is illeti, ő maga az, a' ki okot ad arra, hogy e' Szennyet megérdemeljék, mivel a' czáfolhatatlan hamis Ráfogás sokszor valóságos gonoszságokra kényszerít. Így fosztá meg az ember maga magát egy Jótól, midőn azt másoknak meg adni nem akarta. Minő benyomást tehetnek a' Nézőben egy Lucretia' szavai, a' ki (éppen ezen-mód által elvettetve) éjjelének utóbbi részét az ő Csodálói közt felosztá? — A' Becsületes, a' ki Szinjátszónak beáll, letiporva véli emberségét, midőn a' tetszenikivánástól elcsábítottatva mások' csábitójává lessz, mivel a' Balítélet ötet azzá lenni kényszerítette. — Vagy illy hitványosan gondolkodik hát a' Magyar a' Magyarrol is; Vagy ha már a' Játékszinbe való bele vakulás túl tette azon Balítéleten, úgy ezt az előbbjáró Németnek köszöni, és utóbbjáró Nyelvében nem látta azt a' Szépet, mellyet láthatna, hanem (a' kedvesebb Némettel egybevetve) csak a' Játszók' hibáit hántorgattya, és elhidegölve rögzik vélekedésébe, hogy csak nem való a' Magyar erre az életre — vagy, ha már magyar büszkeségét is elé akarja venni — a' Magyar nem született arra, hogy pénzért más' bolondja légyen. — Így vezeti ötet a' balítéletnek meggyőzése is más balítéletre !!! — — Vegyük már most fel azokat

kik csak ugyan valóságos Buzgolkodók; mit te-
gyenek ezek, midőn a' Nemzetnek másik része
hidegen áll mellettük, és — mosolyog? Ez a' jó-
zanabbság még sem elégséges őket azon természet-
té vált régi Menetelből is kivinni, mellynek leg
igazabb képe Hazai Törvényök. Igen szépen —
felségessen van feltéve minden, de esmerni kell
elsőbb a' Czelnek száma nélkül való ágasbogas
módjait, minekelölte itélni lehessen, mennyire
ereszthetnek el a' Környülmények? és a' Szándé-
kozó miképp mond le inkább legigazabb dolgára
való törekedéséről — azért — mert az Elöljáró-
beszédnek tömöntelenségétől vissza borzad. —
Van akarat; de a' fogamat szinte az örökké
valósággal határos. Nem a' nem akarás, hanem
az akaratok' özöne senyveszti-el az akarandót ki-
nos várakozásában. Plánum elég van; de nincsen
Kivitel Mindenik kivitelére meg van a' kérés; de
a' ki adjon, senki (vagy csak igen kevés) mivel
hogy mindenik a' maga Projectumát akarja más-
sal elémozdítatni, és magának dicsőséget más ál-
tal arattatni. E' szerént mindenik akarván egyik se
cselekszi, mivel áldozattyát eléggé kimerítve gon-
dolja Plánuma' készítésében. Sok Szakács — Ro-
ma deliberat — — Ha nincs a' ki ösztönözzön —
nincs a' kiből az akaratok concentráltatnának, ak-
kor az is abban marad, a' mit eddig Emberért
Istennek cselekedtek, és az Istenért az Emberek-
nek többé már nem folytathatták. — 28 eszten-
dők óta vezetik egynémelly ifjú csoportok hely-
ről helyre a' szegény Magyar Nyelvet, és haszon-
talan erejekkel igyekeznek állandó szállást kol-
dólni e' Szarándoknak. Fel is állottak néha egyes
Hazafiak, kik mivel erszények nem vetekedhetett
a' Sareptai Özvegy' korsójával, ki üritették
azt, a' nélkül hogy a' Czelra közelebb vittek
volna (még nem láttunk olly hatalmas Egyesüle-

tet, melly' virágzásának három négy esztendő inát nem vetette volna; ez az oka hogy rettegve kell néznünk mindég a' Jövendőnek elébe, mikor tapossale a' Jelenvalót is?) A' kik pedig csak neveket adtak pai'súl, és buzditásait eledelül, azok még inkább kezekbe adták a' Játszóknak a' szarándok botot; mert a' puszta név-pai's kevés enyhelyet, a' dicsérő-buzdítás kevés kövérést szerez. A' ki őket nem esmeri, annak felőlök hitvány-gondolkozását fel se veszik: a' ki pedig esmeri, az megvendégli ugyan őket gyakorta, de ezzel vége is az aldozatnak. Külömben szeretik őket mindenütt, mert noha ezek többnyire ösköláikat megúno Diákokból állanak; de még is éppen ezért tanult nemes Ifjak, *) és nem Csaplár vagy Billiárd-inasokból lettek, sem Fejér személyeiket (kik ritkán Leányok, hanem azonnal a' Játszóknak Feleségeik) nem a' Bordélyházban való elnemélhetés vitte erre az életre. Próbálja meg azomban valaki, hogy egy illy Játék' és Játszók' Kedvellőinek gyermekét társúl felvegye, már akkor vége a' Barátságának, vége a' Nyelv és Haza szeretetnek! Azt vélne az ember, hogy ez egy meg nem fojtható maradványa az Előítéletnek? — nem egészen! — az Életmódjának bizonytalansága ez; mert nem tudni mikor enyészik el az az Institutum, melly mostan fizeti. Az ő élete csak szél, mint az ezen életre való beállása — a' Szíveket egybekötő Indulat nincs-meg ő benne; mert abban benne feredvén, minden napivá válik előtte — által hempereg könnyű sorsán; mért

*) Nem értyük ide egészen az eggyes szerencse-Vitézekkel tévelygő, és sokszor a' Fent-érdekletteknek útjait elrontó csoportokat, kik még eddig a' mennyi kedvességet, szinte annyi kedvellenséget is bagytak magok után — nem a' Nyelv pallérezás céljok, hanem a' pénzszerzés — többnyire adósság a' vége, és garázdaság.

a' mindennapi remény nem engedi neki annak egész súllyát érzeni! Mikor aztán a' Czélon áll, hol örökös reménye az Ispitályban hagyja el, magában maradvá hever a' nyomorúlt, és nincs egy Szomszéd is a' ki ágyához ülne; mert vándor élete megfosztotta attól ötét! Elhagyattatva hal meg; mert a' kiket Pajtásinak nevezett, azokat a' Rendelés, és Kenyérkeresés máshová szállította — szerencse, ha vízeszsége mellett valamije megmaradt, vagy egy nemes szívű Ember van, a' ki eltemetteti — még holtteste is meg pirúlhat, mert nem lehetetlenség, hogy idegen Színjatszók, kiket ő az előtt, mint kevély Magyar, csak fél válról nézett ('s a' kikkel ő a' hasonlót soha meg nem tette volna) temetési pompáját magokra vegyék. Így kell megszégyenülni a' Magyar vérnek, mert Vándor-élete eltévesztette vele a' Polgári Társaság' Javait, melyre ő soha sem is törekedett, mivel nemesi születése még bölcsőjében egész országnak polgárává tette; de a' mellyet titkon még is minden ember megtagadott tőle, mivel — Komédiás volt! Maga a' Színjászó ójva téphetikiszívéből az atyai 's anyai szeretetet, midőn gyermekeit kevés keresményéből idegen helyen nevelteti, csak hogy azokat egy illy szomorú sorsal egybeköttetett életbe való belebolondulástól eltartóztathassa. Illyen lábon áll nálunk 28 esztendő' elforgása után a' Színjászó! Egy hijjába való Hajfodorító, a' ki esztelenségünket czégérül piperézi, megérdemli a' Polgári becsületes nevezetet; és a' ki Nyelvünket (Nemzetünk' lelkét) pipérez, és csúnosítja; az még eddig le nem törölheté az utolsó Szennyet Lételéről. — Balgatag, oktalan Előítélet!!! — — Ezt csak az állandó Anya Théátrum törölheti el. A' színjászónak életmódja nem mesterség lesz, hanem hivatal, mellyért örömet

folyamodna akárki is. Ez az Anya-szín Rajt ereszt-
hetne azután minden felé, mellynek ha egyike má-
sika elesne is, mindég volna Anya, a' hová ma-
gát vissza vonhassa. Ha nem az Élők lennének
magok a' Tőkepenzek, kik Aláírásoknak kamatja-
it fizetik, és a' kikkel az Ajánlás is sírba száll —
ha az Igérők nem a'korra tennék a' tellyesítést,
midőn majd látt'yák, hogy mire adnak
— ha a' mi kevés öszve szedettetik is, azt a'
hosszú várásnak ideje, és az addig is tartatott
Társaságok meg nem emésztenék; úgy régen el
volna már ez a' Cél érve! Mindég kedvetlen lessz
az Magyar Ország' Történet könyvében, hogy
midőn egyes Városok Színeket építettek, akkor
az egész Haza annyi évi nóggatás után se mehe-
reá! Csak nem minden Fő-Városokban ezerek'
meg ezerek' feláldozásával Magyar Nemeselek tar-
tyák a' Német Theátromot, kik ha csak esztendei
csontkúlásokat a' Haza és Nyelv-szeretet oltárára
tennék, vagy a' mit olykor egyes Magyar (fi-
togatásból) idegen játék-asztalon hágy, ide for-
dítanak, úgy nem kellenének tanácskozások arra,
miként kelljen a' Nyelvre alamisnálnokdni. Ha egy
magányos Személy annyira nem akarná is magát
megszakajtani; legalább három — négy Főből
álló Egyesület elegendő lenne, pedig még azon
fellyű! nyerekedésbeli kinézésének is eleget tehet-
ne — — de nem! a' Speculans elhitesi azt magá-
val, hogy a' Magyar előtt nincs ára a' Nyelvnek,
és ő bizonyossan nem csak kamatját; de tőkepén-
zét is nyelvelte.

Igy lévén, a' dolog — hogy álhasson most
fel egy Dráma-Író, kinek érdemét ritkán esmerik,
mivel a' Drámának sem esmerhetik érdemét? hogy
vesztegesse egy megállapodott ember olyan Mi-
ven idejét, mellyből csak a' Nyelvnek földön futó
Papjai dolgoznak? hogy tanuljon, és miért írjon

az Író, ha nincs szín, hol írásának örülhessen? hogy legyen ott a' Játék szerzőnek becsé, hol a' Játék, és Játszó a' nélkül szűkölködik? lehetetlen az Írónak magát azon esmeretes szennyítő válvonyitástól megmenteni, hogy jobb volna biz addig mást dolgozna! —

Így szólsz úgy e' Magaeszüség „hogy ha „egy Hatalom szó ezt mondaná: a k a r o m! „vagy csak én ó h a j t a n á m! bizonyosan tüstént talpon állana az Épület? hát csak a' Hazai-nyelv lenne az az erőtelen valami, melly arra „fel nem tüzelhetné a' Hazafiak' szívét?” Fájdalom! úgy van. Az okai is, mellyeket fellyebb mondtunk, tökéletes igazak; de hogy ezen okok miért vannak így, annak is megvannak ám az okai. Minden azt hiszi, hogy az övéi az igazak.

2-dik Akadály a' N e m z e t i D i c s e k e d é s. Még midőn borzas Ősseink csak kürt-szóval tudták kedveket pompásítani, egész multságok abban állott, hogy a' Vitézek' izmos tettei énekeltek — a' hízelkedő Dallosok egy mérészebb nyúlhol oroszlánt, egy fürge Törpéből Oriást alkottak, és a' jámbor Leventa ezen elmosolyodva ugyan, de még is belső meglelégedéssel köszönté el a' kancsót; mert noha a' Magyar jobban esmeretessé lett a' Világ előtt szerencsétlenségeiről, mint szerencsájéről; mindazonáltal a' veszedelmek közt is mindig kész talpra ugorhatása, 's az a' Lélek, melly soha legfőbb veszteségében is el nem hagyta, vitézzé 's nagygyá szentelte őtet, és ezen büszkeséget soha sem is engedte magában kétségbe hozattatni. Így jött egész multságok, egész történetek csak dicsekedő dallokban hozzánk. — Most, a' Játékokban sem igen nézi azt a' Magyar, hogy mint van a' k i d o l g o z á s, hanem mint van a' M o r á l: ő előtte az a' szép, a' mellyben több több jeles-mondások vannak — an-

nyival inkább ha azok Nemzetét érdeklik, teli torokkal, és botokkal való dörömbözéssel adja ki meglegedését — igaz hogy itt csak a' hebehurgya Ifjúságot, vagy a' bárdolatlan köznepet értjük; de mivel éppen ezek végett a' Jobb ízlésű abban hagyja a' Játékszínbe való járdogálást, a' Dörömbözés (mellyet az agyargó Idegen nevetve beszél el Hazájában) lesz az Írónak útmutatója, hogy ha dicsőséget akar aratni, nem jó alkotású, hanem csak dicsekedéssel telyes hazai Drámát kell írni — még a' szépettek is elmaradhatnak, elegendő az, ha teli tömöttetik a' Darab azoknak dicsekedő emlegetésével. — Most hát támadjon Egy, a' ki e' mód szerint írjon, már Magyar ország mindjárt megtalálta Fénikszét — az egész Nemzet' nevében fel áll Egy, a' ki kötelességének tartja (Hazája' dicsőítésére) a' nagy lelket, és szép-izlést dobolni, a' nélkül hogy még lenne valahol egy csekélyebb Valami, mellyel amazt öszve hasonlítva, lehetne nagynak és szépek mondani. — Viszsa rezzenti ez az egyszerre való erőszakos fellépése Egynek a' Másikat induló szándékától; mert tellyességgel meglehet győződve, hogy soha el nem tépheti amannak kizáró Privilegiumát; és mivel az ember olly gyáva, hogy mindenik előtt szebbnek tettezik önön tökéletessége, mint azé, a' kit illy (Deus ex machina) módon maga eleibe hágni szemlél, inkább el áll (a' Dramaturgiáról szözlünk) szándékától, mintsem egy csekélyebbnek Véltt mellett második személlyé tétetessen — eléggé balgatag magát megsértetettnek érzeni, midőn láttya, miképp' lessz egyik egyszerre magyar O — a' másik magyar R — a' harmadik magyar C —, a' nélkül hogy még láthatott volna magyar X — magyar Y — vagy magyar Z-ét, kiken amazok a' győzedelmet megvévén, őket e' polczra az egybe-

vetés (correlatio) emelte volna. Magyar ország az ilyenek által kéntelen elesmerni, hogy: Külső Ember! ide nézz! itt van tehetségemnek Sommája! A' Jobb-izlés neheztelve sonfordál, az agyargó Jövevény pedig (minekutánna csak ugyan megsejmelte e' Fenikszeket) hahotával kaczag, és a' Nemzetnek illy ostoba kedveskedéssel megszegyenítettett Geniussa elpirúlva fordul el, és boszszonkodva könnyez.

Mínthogy az ember csak ugyan olly embertelen, hogy örömet szeretné a' Dicsőség' palástját a' más nyakából lerántani (noha éppen ez a' vetekedéssel bélyegezett érzés az, melly mindent elémozdit) jobban kellene a' Dicsérrettel gazdálkodni, és soha Egynek egyszerre csorba nélkül nem adakozni — a' ki a' szép észnek áldoz, áldozzon az erőtlennek is akkor, midőn a' soha meg nem fojtható titkos szózatnak (a' káronörvendezésnek) egy kis rostálgatással tömjényt gyűjt — még Dramaturgusi kezdő-voltunkkal úgy kell bánni, mint a' csecsemővel. A' Nézőt, és olvasót is izlésbe kell hozni, hogy nem mindég a' Magyarok! mi Magyarok! a' szép: ha ezeket fel nem leli is egy munkában, az még akkor is tökéletes lehet, midőn ezeknek híjjánossága miatt ásit — elalszik rajta!!!

3-ik akadály a' Nyomtatásbeli szükség. Ha megtekéntjük Szomszédinknál ennek ellenkezőjét mennyire terjed ez ki! — olly nyomorult Darabok sajtó alá jönnek, hogy az a' két-három pénz árú rosz papiros, mellyre nyomtatódnak, szinte sírva panaszkodik unalmas terhe alatt az olvasónak; mert még akkor is büszkébb lenne sorsával, ha — egy bizonyos szolgálásban hasogattatott volna öszve. Ellenben nállunk, legyen bár az haszonkeresésből, vagy kártól való őrizkedésből, de Nemzete rovására Játékokat veñni

mindég vonakodik a' Nyomtató (és ez által figyelmetessé tétetik saját zsebe eránt az Író is) elég áldozat az tőlle, ha az ingyen kapott Darabot kinyomtattya, és az esztendőig izzadozó Írot egy két Nyomtatvánnyal kifizeti. Praenumeratiót javallana valaki? — Nem emlétvén azt, hogy nem minden emberhez fér önnön tehetetlenségének czégéresítése, vagy pedig egy adakozó Mecénás után való csúszkálása, azonkívül hogy az Előfizetésnek kérése külömben a' Munkának keletében (becsében) és a' Nemzet' nagy lelkiségében bizodalmatlanságot árúl el — akár legyen aztán elegendő Praenumerans, akár se, szükségessé teszi illendőségből a' Munkának kiadattatását, és így a' remény kárt szülhet: a' midőn eddig se nagy meglepéssel voltak az úgy nevezett hasznos Könyvek eránt (mert többnyire a' füst mindég nagyobb volt, mint a' meleg) hogyan reménylhessük azt, hogy egy Játékdarabra, mellynek teste a' nélkül se nagy, azonban még esmereten kívül is van (úgy is kell maradnia; mert foglalatját kihirdetni nem lehet) valaki praenumeráljon? Még jó formán nem is tudjuk mi a' Dráma — biz arra nem igen adogatjuk ki pénzünket. Ha Játék-szín volna, onnét majd kitünne a' Darab' érdeme; mert futna a' hír mindenfelé, és az Újságok (mellyek úgy is csak maga-eszü Itéleteket hirdetnek, 's ezért keveset is hisznek nekik ott, hol a' pénz kiadás forog fenn) csak a' közönséges Itéletnek trombitáji lennének. Így, mint most, hamar pórul-járhat az ember; mert az is megtörténhetik, hogy a' Darabról kiadandó dicséretet maga a' Szerző készíti — egy Apolló az ő hajthatatlan Daphné-ját egekig magasztalja, és a' ki maga soha sem írt, még Külső Újságokban mint Magyar jeles Író kihirdetteti magát — és a' Redactorok birnak

annyi engedelemmel (gyávaságból e', vagy nevétségből?) hogy ezeket a' Világ elébe bocsássák. Hát csak ilyen úton tudjuk é azt meg, a' mi a' tudós világban történik, hogy utóljára is — megcsalattassunk? Ezen bizodalmatlansága a' Nemzetnek az, melly a' Könyvnyomtatók' tartózkodását szüli. Nincsenek tudományos Újságaink (a' közönségesek csak dicsérni tudnak, nem hiedelmet nyerni) nincs az Író' hasznának, és a' Nyomtató' bátorságának út-nyesője. Van ugyan egy, mellynek homlokán Magyar ország' szép Angyala ül; de mivel annak éppen Magyar tépte ki magyar nyelvet, és idegen hangokon beszélteti, éppen azért kevésbé láttatik a' Magyar' figyelmét megérdemleni, ha szinte saját Halgatóitól az indulatos részrehajlás miatt már megróva nem volna is, és azt szemtelen szelességgel egészszen kantáron nem vinné egy szeleburdi Szamaritanus. Oh chara Patria, quae me genuisti, dulcis.....!!!

Nemes, érdemes, édes hajlandóságú Trattnerünk Tudományos Gyűjteményének Redactori a' Nemzet bizodalmát eléggé megnyerni láttattak, a' midőn méltán reménylhetni, hogy eddig is eléggé nagy életű (előbbi példákhoz képpeszt) alkotásaikat, még nagyobb életűvé is tehetik. Játékink', Játzóink', és Játzó-színeink' nem létében, ebbe (vagy akár másba) halgatva is egyet-érthetne (compromittálhatna) a' közönség, hogy a' mi (Játék) a' Redactio' bélyege alatt közre bocsájtatik, annak becsében az eddig igen is bizodalmatlan Nemzet ne kétségeskedjen. Nem szükség volna őket azért minden darabbal ölni; mert a' ki bizik magában; az bélyeg nélkül is kiadhattya (a' jó bornak nem kell czégér) de a' Redactió-rul feltennénk', hogy nem fog a' Nemzet bizodalmával vissza élni!

4-ik Akadály a' Censura. Ha valahol, úgy
 bizonyára Magyar országban ez szegi nyakát min-
 den szépnak és nagynak (D r á m á k r ó l szöllünk)
 Annyira határok közé tétetve véli magát a' Cen-
 sor, hogy maga ezek közül határozatlanságba
 esik. Az Elöljáróság kiadja ugyan neki a' zsinór-
 mértéket (melly mint egy ezen épülhet: Hit, Fel-
 sőség, Szemérem) de ő tartván attól, ne hogy
 lábát megüsse, félelemből irgalmatlanul kaszabol.
 Nem azon sopánkodok én, hogy egy agyafúrtt
 Ficzkónak Vallás, Fejedelem, és főképp a' Pap-
 ság ellen való hanyakodása megzaboláztatik, és
 Játékában egy útszabéli Korcsot hajat borzasztó
 káromkodásokkal nem characterisálhat, vagy egy
 buja Metsző a' Szemérmet pelengerre nem köt-
 heti. De a' Századok' Lelkei nyomattatnak le, ha
 azokra az (egyébblként legigazabb hívségű) Író a'
 mostani Környülmények' köntösét kéntelen aggatni.
 Midőn én egy erkölcstelenséget utáló Felicziá-
 nust indulatjának illő polczára viszek — midőn egy
 Bánk-bánt megöltt becsületének omladékira
 felállítok, hogyan szedhessem én kiszabott kótára
 fájdalmamat? én vagyok Bánk — én Feliczi-
 án — miképp lehessenek én csak türhető mértékben
 is az, ha minden harmadik felkiáltásnál, e' gon-
 dolat, hogy csak Író vagyok, ki ver élem-
 ből? — Ez nem História, hol az érzéketlen toll
 beszéll: ez én magam vagyok — én, a' 13-ik
 században élő hatalmas Bánk, kinek tenyerére
 koronák tétettek le — én Zách Feliczián,
 a' ki megfertőztetett magyar becsületéért egy Ki-
 rályi Ház-népet akar eltörölni. A' Censor nem a'
 Századok' Lelkét, hanem a' Jelenhez való Hason-
 latot (Correlatiót) tekénti: így Peturbán, a'
 ki 1213-ik évben ezt mondhatja, Görög, Gu-
 bás Bojér, Olosz, Német, Zsidó, ne-
 kem mihelyst fejét a' Korona dísze-
 siti,

siti, mind egy az, mert szent előtem a' Királyom, és az Aszszonyt becsülöm; de annak engedelmeskedni nem tudok! most, midőn az Aszszonyi-örökösödés, a' Pragmatica Sanctio felállt, mit szóljon? pedig szállani kell neki, mivel az egész háborodásnak oka a' Magyarok' jussaiba belemarkoló, és Férje' pálczájához nyúló Királyné *) Egy Időszakaszból, mellyben minden Magyar Nemes, e kéje mellett is, ha kardját felköté, már olly érettnak vélte magát a' Királyságra, mint Árpád' vére, melly csak az ő Elődi által tartá az Elsőséget ajándékba, koránt se lehet a' megtörtént valóságot a' mostani Környülmények' rámájára vonni -- éppen azon magyar Nemesség, melly hajdanában véres fogakkal, mint meg annyi Tribunus Plebis az ő dörgő Vetojával, tisztes Királya elébe toppant, és ügyetlen nyak-rántással azt mondá: nem úgy megy az Király Uram! most nem állittathatik ki nevetséges nyögéssel, ha szinte későbbben ezen igen veszedelmes fogaktól megfosztattatott is. No már hát éppen csak ezért annyi szép Bajaik a' régi Időknek a' pusztá Históriákban penészedjenek meg?! — Igaz hogy a' példa rosz, és roszszat szülhet. Jaj Istenem! a' roszszat ha nem vetik is kikel. Ra-

*) Bánk-bánom nem engedődött meg az éleadásra, hanem csak a' nyomtatásra — miért? Királyné-gyilkolás végett? vagy hogy helyel helyel az érző ember keserűen felszóllal? nem! csak azért, mivel Bánk-bán' nagysága meghomályosította a' Királyi Házét. Teszem már most (noha ez inkább a' Recensióra, mint a' Censurára tartozna) hogy Bánk, kinek lépései alatt reng Magyar Ország, sokkal csekélyebb volna; nem a' másik Extrémbe esne e' az ember, és a' Censura azt hengeritené elé, hogy egy hitvány Jobbágy mikképp' döfhet egy koronás Főbe? holott így, egy hatalmas, egy Királyi-Bánk nem mint Jobbágy öl, hanem mint Élet-balál' Ura, Hazájának és becsületének teszi meg, mint Vetélkedő Vetélkedőjén, a' maga erőszakos áldozatját;

vaillae, Louvel, 's a' t. ha soha Komédiát nem látnának, még is megtennék fertelmes munkájokat. A' Példa, igen szegény ösztön, ha az önn' szeretet, és maga megtartás zabolázzák az embert. Avagy hát kevesebb volna e' a' példa, ha egy Tatár Khám ölettetne meg saját Jobbágnya által? Mikor Hamlet Angliában le döfheti a' megkoronáztatott Korona tolvajt: akkor Forgács ne vágassa agyon a' megkoronáztatott Hiteszegettet (kis Károlyt)? Mikor a' Német Színeken egy Sváb Herceg (Johann von Schwaben) megölheti eltartóztatott Jussáért tulajdon Véré, koronás Császárat vagy Makbét Angliában Koronára való vágyakodásból Dunkánt halálos ágyba fekteti: akkor Magyar Országban Béla ne kívánhassa fegyveres kézzel Jussát első Andrástól, vagy Árbucz szinte Makbeti nagyra vágyásból Rún Lászlót el ne altathassa —? Bánk és Feliczián nem bosszúlhattyák az aszszonyi becsületet, és megtiportatott jussát az emberiségnek? egy Átilla pedig (szinte Hunnia' Királya) az aszszonyi becsületért, aluva, éjjel, nyilvánágossan ölettetik meg a' Néző előtt, a' nélkül hogy csak eszéágába is volna valakinek, hogy a' Világnak legnagyobb Felsége ölettetik meg.

Tiltsuk a' Morál-sértést; ez minden gázt elemet!!! — —

5-ik akadály a' Recensio. Nem Léte; hanem Nemléte. Tűdósainknak, egyéb munkáikra még azt tapasztaltuk, hogy a' Recensio ritkán különbözött a' Satyrától. Amazt a' Litteraturának előmozdítása; ezt pedig a' neveletlenség szüli, vagy az irígység — a' hiba gúnyolva mutattatik meg, a' nélkül hogy annak javításáról szó volna, és a' Parnassusra könnyen számár háton nyargalhat az ember. Csak ket, három sort

írjon (főképp ha igazságot, és nem hizelkédést) már előre retteghet, nem a' Recenziótól, hanem hogy Személye, formája, sőt még bőlcsoje is elépiszkáltathatik. Innét van az, hogy a' dramaturgiának ezen csecsemő idejében, ha egy leghidegebb vérű Recensens felállana is, már az Író előre protestálhat, és Nemzetét azzal fenyegetheti, hogy soha sem ír többé (kinek mi gondja arra, akár hogy ír Ő?) mivel el nem hitetheti magával, hogy a' Recenzióban irigység, vagy legalább a' többet tudásnak fitogatása ne lappangna (látta hogy a' Külső Nemzetnek legbőlcsebb Férjfiái semálhatták meg, hogy egy kis gonoszkodásból az Írót csak kevésbé is megne rúgják; hogyan tegyen hát fel többet a' Magyarrol, kit úgy is önnön magáról elegendőképpen esmér, hogy könnyebb a' Lelkének, ha csak egy kis pajkos fullánkot ki szalajthat is) és ha csak ugyan az illy sértődésnek még csak nyomaira sem talál; de mivel elménknek élő személyekben elé állított képei minden másféle munkáinknál nagyobb szeretetet gerjesztenek bennünk (a' ki gyermekemet bánta, engem' bánt) ha az Elme szülemény tépettetik, a' Szülő maga kap siláphoz — holt a' Recensio nem egyébb, mint az Író szülöttyét elé venni, és a' magunk gondolattya szerint piperézni — a' Recensens csak azt mondja „én így öltöztettem volna” hogy mellyiknek van igazza, azt a' Közönség ítéli meg, ha majd a' kettőt szembe állittya. Hogy pedig tökéletes megelégedésre írni nem lehet, ez az igaz hogy bosszúság; mert mikor aztán a' Recensens a' maga Véleményét éléhengeríti, akkor ama Bögő-Csövön előre kizúdíttatott Dicséret csak egy kis időre is meghomályosul: már pedig ha ezt az egyedül való fizetést is elveszszük a' szegény Írótol, mi marad akkor neki ebben a' világban Jutalma? más-

utt legalább a' zsebében maradt' Haszonnal vi-
gasztalhattya magát — az, hogy mindjárt kezdet-
ben abba hagyja munkálkodását; mellyet, hogy
ne tegyen, fere kell tenni a' Rostálgatást, és a'
Dicsérettel (ezzel az egyetlen egy nemével a' fi-
zetésnek) édesgetni a' további firkálásra. Az igaz,
hogy az Író vagy gyönyörködő, vagy kenyérke-
reső (passionatus, vagy Broddichter) ha az utól-
só, akkor nem sokat vesztené a' Nemzet a' harag-
jával, mert az ugyan nem sok csoda alkotmányo-
kat építené: ha pedig az első; már akkor jöhet
a' Földalól egy Recensens, még se állíttya meg
munkájában, mivel neki békét nem hágy gyönyö-
rösége, és akarja, vagy nem, írnia kell. Ez i-
gaz; de nem ott, hol a' Drámaturgia még bölcső-
ben fekszik — a' gyermeket ha megszoríttják,
legkedvesebb játékát is eldobja! — — Minő ö-
römet látnánk kezdő-voltunknak tökéletesedését!
de ha Játékszín nincs — ha képzelet arról, mi a'
Játék-ráma, nincs — mi volna egyéb hátra,
mint a' Recensio? Az ember maga magától soha
vagy csak sok gyakorlás után (akkor is vaktába)
tanúl; de alap nélkül: a' Recensio ellenben okát
adja saját ellenkezésének — ez az előnkbe tarta-
tott tükör, mellyben magát az ember szemlélheti
— ez a' Vezér fonál, melly több észt ugyan azon
egy pontra visz, és az Író, a' ki munkáját úgy
is legrégebben esméri ('s legrégebben is piszkál-
gathattya, hidegebb vérrel ítél azon, mit kell
abból hasznára kiválasztani; sőt sokszor vélet-
len tesz valami szépet, mellyet a' Recensens (ér-
deme szerént) meg dicsér, és az Író, a' ki más-
kor annak ellenkezőjére könnyen által botlott
volna, figyelmetessé tetettetik, és meg-áll: ha
pedig éppen semmit fogadna el a' szemrehányás-
ból, tehát ír egy Czáfolást (tudni való, hogy
nem csipőst) és akkor abból a' Recensens

— mind a' kettőből pedig az olvasó tánul. Ez az a' jó Ellensegeskedés, melly még eddig mindent a' maga tökéletesedésének polczához segített.

A' ki a' (becsületes) Recenziótól irtóz, az arra szándékozik, hogy munkájának jósága a' Nemzet' halgatása által érje el a' Praescriptio' idejét — oh de ez nem megy! előbb utóbb megtörténik az. Azért hát siessünk egyesültt erővel nyestetlen ösvényünkön !!! — —

6-ik és végső gáncsnak kellene tenni a' Jutalmat. A' ki csak egy két sort íris, már mindjárt Jutalmat kiabál, és ha sokkal emberségesebb vagy együgyűbb, mint sem maga rántsa magára a' Bőség-csőjét, felkiált homályából, hogy a' Magyar nem tudja a' Tudományt becsülni. — Az igaz (láttyuk) hogy a' tele hasritkán dolgozik — jobban énekel az éhező Kanári — az ember örül annak, ha munkája kézzel fogható figyelmet érdemel; mert ez új munkára teszi gondját nyugottá — de ha a' Madár láttya, hogy hasztalan esik füttyürézése, élelméről gondolkodik, és — elhalgat: mind azon által sokkal büszkébbek vagyunk nemes Nemzetünkkel, mintsem ezt az akadályok közé tegyük. A' Jutalom az Érdemnek következése. Az Író mutassa meg elsőbbit, és a' Haza megfogja mutatni miként jutalmaztasson. Mig a' fellyül (gondolomra) kitett Akadályok el nem háríttatnak, addig nem lesz mit jutalmazni; mert addig a' Játékszíni költő mesterség mindég bimbójában marad — Nemzetünk a' leendő gyümölcseért nem fizet — a' Reménységet kibérteni csak Ismaeliták tudják, és — mások.

Te kedves Nyelv! mellynek ügyéről itt füzfám alatt talán füzfamódon okoskodtam, szállítsd meg még fiaidat azért, a' mivel Annyoknak tar-

toznak. Ha egyenessebb vala Szónk, mint szeretnek, mond, hogy mi mezőről való vagyunk — igazat szóllottunk, senki tagadhattya. Önnön magunkról valamit megesmerni kedvesebb, mint azt méreg-bosszúsággal Idegenektől hallani. — Csak egy Órát a' mindenhatóságbol! és mást semmit csinálnánk, mint egy új Babilon' tornyát, melynek első talpkövénel a' Világnak minden Nyelvei egybe-(beléd magyarba) zavarodnának!!! — —

Katona.

2.

Elmélkedés az Aszszonyi Nem' Tanítatásáról.

Az Aszszonyi Nem' taníttatásáról még ma is külömbféleképen gondolkodnak Hazánkban is, máshol is: némellyek egészen, mások nem egészen vetik azt meg. Legkevesebben látszanak lenni azok, kik az Aszszonyi Nemnek elméleti tehetségeit tökéletesíteni erkölceit jobbitani, tudományát terjeszteni kívánják. Ugy tetszik, némelly folyó Írások, mellyek annak számára jöttek ki, meg is szüntek, mint a' Német Flóra, Harmónia, Uránia, Aszszonyok' Ujsági (Damenszeitung); hanemha más újságokkal felcseréltettek, öszve fonódtak, 's elneveztettek. A' bizonyos, hogy két Aszszony a' mi időnkben igen felfogta ügyét a' tanítandó Aszszonyi Nemnek, úgymint Mária Wolstonnecraft Angliában, Glyceria Német országban. Ez halkal, csendesén, 's együgyűen természeti okokkal: a' másik erősen, és

nagy tudománnyal vitatja, hogy az Aszszonyi nemnek olyan kötelessége a' tanulás, mint a' férfiaknak; úgy vélekedik ő, hogy itt volna az idő, mellyben az aszszonyi erkölcsöknek változniuk kell; itt az idő, hogy az elvesztett méltóságot vissza nyerjék, és hogy ők is, mint részei az emberi nemnek, a' magok kiformáltatása által a' világnak kiformáltatására törekedjenek. „Ezekhez járúlnak némelly férfiak is kik közül mások csak bizonyos, mások minden tudományokat akarnak velők tanúztatni; némellyek csak a' jobb, némellyek minden renden lévő leány gyermekeket a' tudományok' bővebb esmeretével ékesíteni szándékoznak. Én mind a' régi, mind az újabb Íróknak, kik e' dolog felől valamit feljegyeztek, ítéletöket, a' mennyire tölem kitelhetett, elő adandom ezen elmélkedésben, mellyben fő czélom megmutatni, hogy szükséges a' leány gyermekeket tudományokra oktattatni. Hogy pedig feltett czélomhoz annál könnyebben elérhessek: az érdemes olvasó pedig ez igazságot hamarább által láthassa, feltételelemnek okait illy rendel fogom előadni, tudniillik, ezt az igazságot elsőben az aszszonyok' testi, és lelki, vagy elmebeli tehetségekéből, másodszor a' jeles kötelességekből, mellyeket mint anyák; harmadszor a' jeles kötelességekből, mellyeket mint polgár társak tartoznak véghez vinni; negyedszer az aszszonyok ellen közönségesen kikialtott indúlatoknak mívoltából; ötödször a' tudós Aszszonyok' példáiból; hatodszor a' tudományok közönséges erejéből, és tulajdonságiból fogom megmutatni.

Elsőben: Testi, és lelki, vagy elmebeli tehetségekre nézve nem alább valók az Aszszonyok a' férfiaknál. Ollyan lélek, ollyan ész, lakik az Aszszonyokban, mint a' férfiakban. Meg van benne az értelem, meg van az akarat, és emlékezet;

mert különben embereknek sem mondattnának. Minthogy tehát az elméleti tehetségek az Aszszonyokban is megvannak, az a' kérdés: fordul elő, valljon, nem azoknak kisebb mértéke, és alsóbb garádicsa okozza e az Aszszonyi Nemnek a' tanulástól közönséges elfogatását? az az: nem az észnek fogyatkozásától származik e az ezen tárgyban tudva lévő panasz? — Sem az értelemnek, se más elméleti tulajdonságnak szüksége az Aszszonyokat a' tanulástól nem tartóztatja. Tudjuk, hogy voltak, 's vannak is az Aszszonyok közt bölcsek, 's tanultak, voltak, 's vannak is mély, éles, 's virgancz eszűek. Voltak, kik a' közönséges igazságoknak kapcsolatját világosan által látták. Voltak, 's találtatnak most is számos okos, és vitéz Aszszonyok. Voltak olyanok is, kik ítéletökkel megelőzték a' férfiakat. Nem is lehet ezt könnyebben megmutatni, mint sem önnön magoknak az Aszszonyoknak cselekedeteikből, és szavaikból; mellyeket tekintve rájuk igazodik Politianus' mondanása: Tudjuk, hogy a' szebb Nem éppen nem teremtetett bután a); ismét Szokratesé Plátónál: Az Aszszonyi elme akármire sem alkalmatlannabb a' férfiakénál b). Ezt vitatják, Schiller Tanácsos Úr c); Guevara Püspök d), Büffier e), Glycera f), és mások sokan, kiknek ítéllettelők elő fordul. Ide illenek Vives Lajosnak szavai g). Az Aszszony

a) Scimus, nec hunc sexum (muliebrem) fuisse a natura tarditatis damnatum. In Epist. ad puell. doctis. Venet.

b) Quam ex aliis permultis, tam ex iis, quae puellam hanc videtis facere, licet colligere, muliebri ingenium nihil esse, quaecunque ad rem ineptius virili. In Sympos. Xenoph.

c) Flora Deutschland Töchter geweiht 1795. I. Heft,

d) Horologium Principum.

e) Cours de Sciences,

f) Glyceriens Blumenkrantz.

g) In Officio mariti.

eszes, 's okos állat, valamint a' férfiú, 's esze a' tanulásra hajlandó. De hogy az Aszszonyok' elméleti tehetségek jobban kitessék, tegyük mind a' két Német gondolatot egyenlő állapotba, tudniillik abba a' tudatlanságba, melyben mind a' kettő születik, vagy inkább abba, melyben mind ketten volnának a' tudományok' segítsége nélkül; tegyük függetlenségbe az Aszszonyokat. — Illyen életben tekintvén őket, látjuk, hogy a' Celtáknál az ítélő-székben a' Carthágóbeliek, 's Celták közt támadott pereket vizsgálják, 's ítélik, úgy hogy az ő végzéseken kelljen mind a' két résznek megállapodni. Ez a' szokás megmaradt a' régi Galusoknál is: okát, 's eredetét Plutarch az Aszszonyok' okosságának tulajdonítja, melyet egy belső zenebonának lecsillapításában kimutattak; és ugyan azért mind háhorút, mind békességet tárgyazó tanácskozásokban jelen voltak a); látjuk, hogy a' Laczedémonbelieknél a' község' dolgait igazgatják b). Most is Afrikának Loángo tartományában a' nem igazságos úton lett fejedelmet leteszi a' Makonda, és a' törvényes Királynak tanács adója c). Indiában a' hadakozás idején az okosabb Aszszonyokat meghallgatják. Amerikában a' Misisippi folyó mellett Aszszony a' tanácsnak feje; szinte úgy az Otoheimi, vagy Otahite szigetben használtatik az Aszszonyi elme d). Kötelessége volt tudniillik, a' mint Glycera mondja, és az is marad az okos állatnak, az Istennek legdrágább adománnyával, az észszel, élni. Az Aszszonyi elme tehát az illyen egyenlőségben leginkább kitetszenék. Ámbár nem szorulunk erre; mi-

a) Plutarch. in virtut. muli.

b) Aristot. Lib. I. Polit.

c) Tomka Szászki Geogr.

d) Ugyan az Tem. III.

vel úgy is elegendőképen mind a' régiebb, mind az újabb időkben az egyenlőség, és függetlenségen kívül is eszességeket kimutatták az Aszszonyok.

Testökre nézve az Aszszonyok gyengébbek a' férfiaknál. Ezt mind magok, mind mások megismerik; senki sem tagadja. Plátó csak kevéssel erőtlenebbnek, mások jóval is gyengébbnek tartják azoknak testöket. A' férfiú teste erősebb inas-
husokból, szivossabb inakból, hajlatlanabb szá-
lakkból, és rostokból áll, a' csont épület gorom-
bább bennök. Azonban bizonyos, hogy valamint a' férfiaknak testök a' munkától keményedik, úgy az aszszonyoké is gyakorlással erősödhetik. Gond-
jok volt erre a' Laczedémonbeli törvény-tévőknek. A' Laczedémonbeli Aszszonyokat, írja Plutarch a), kicsinségöktől fogva jó, és mértékletes élethöz, ruházathoz szoktatta a' törvénytevő, 's azt kíván-
ta, hogy szorgalmatosok, vigyázók, bátrók len-
nének, a' munkát győznek, és a' veszedelmeket megvetnék, 's így korosodván nem csak a' szülés-
fájdalmat könnyebben eltűrnék: hanem hogy ma-
gokhoz hasonló magzatot is szülnének; mert hi-
hető, hogy a' hasonlóktól hasonlók születnek. Ugyan azért mihelyest idejök megengedte, nyil-
ván valamint a' férfi gyermekek, gyakoroltattak,
birkóztak, nyilaztak, karikáztak, hideg vízben
fürödtek, ünnepeken a' játék helyeken tánczoltak,
és az Istenek' tiszteletére verseket énekeltek. Az-
ért Propertius is szépen énekel felőlök:

Multa tuae, Sparte, miramur iura palaestrae,
Sed mage virginei tot bona Gymnasii.
Quod non infames exercet corpore ludas
Inter luctantes nuda puella viros.

a) Plutarch de Educat.

Cum pila veloces fallit per brachia iactus,
Increpat, et versi clacis adunca trochi.
Pulverulentaque ad extremas stat foemina metas
Et patitur duro vulnera paneratio.
Nunc ligat ad caestum, gaudentia brachia loris,
Missile nunc disci pondus in orbe rotat.
Gyrum pulsat equis, niveum latus ense revincit,
Virgineumque cavo protegit aere Caput.

Lib. III. Eleg. 12.

Hasonlóképen énekel a' Római Aszszonyokról
Martialis:

Belliger invictus quod Mars tibi saevit in armis,
Non satis est, Caesar, saevit et ipsa Venus.
Prostratum Nemeis, et vasta in valle leonem
Nobile, et herculeum fama canebat opus:
Prisca fides taceat: nam post tua munera Caesar,
Haec iam foeminea vidimus acta manu.

Mind ezek idején korán a' leány gyermekek testeit erősítették, és azokba valamelly felsége-sebb érzékenységnak ízét oltották; mert elhitték, hogy a' virtusban, jó hírben, 's dicsőségben ők is részesülhetnek. Sőt úgy vélekedtek, hogy a' gyenge szűzeknek ez a' gyakoroltatások sokat használna a' férfiaknak iparkodásokra; mivel a' hibázókat ők is jádszva csipdesték, a' kik pedig dicséretet érdemlettek, ők is énekekkel magasztalták, következőképen ezek hibájokat annál inkább szégyenlették, vagy a' dicséretből származott öröm jobban nevedvén benne, igen nagy ösztönül szolgált a' dicséretes dolgoknak megkívánására, viselésére, és véghezvitelére. Hasonló módon vélték, hogy a' szűzeknek gyakoroltatások nagy segítség volna a' férhez menésre; mint-hogy a' ki szépségével, erejével, testének for-gatásával, eszének virganczságával a' többieket

megelőzte, hamarább megszerettette magát. Ez volt Lycurgus' törvénye, ki midőn kérdeztetett ennek oka iránt, felelte, hogy az ilyen egyforma gyakorlások által az Aszszonyi Nem mind testi erejével, és egészségével, mind elmei tehetségekkel, és virtussal a' férfiakhoz hasonlóbb lenne. Ciceró ez iránt ítéletét kinyilatkoztatván úgy ír, hogy benne kedve telni láttassék a).

Mit tehetnek az Aszszonyok testi erejökkel, 's bátorságokkal, vitéz példáik megmutatják. Hogy az úgy is igen híres Amazonokat ne említsem, Moysesnek testvére a' Profétával hadi sereget vezet b). Debora Proféta Aszszony Jabin Királynak hadi vezére Sisara ellen keményen harczol c), és azt Hebernek felesége Jahel: Holofernest, Judith Asz. ölik meg d). Artemisiának, Zenóbiának, Aretefilának melly híres vitézségek? Hersilia', Veturia', Clélia' vitézsége után mit nem vittek volna véghez a' Romai Aszszonyok? Bár csak a' hadba menni szabad lett volna nekik! óhajtá valamikor egy nevezetes Poeta e). Bellovacum alúl az Aszszonyok hajtották el a' Burgundiai Herczeget, és a' Joánna nevezetű leány Franczia országban az Anglusokat rútul megszalasztotta f). Magyar országban az Egri, és Kőszegi Aszszonyok az ellenségén diadalmaskodtak. Déli Amerikában most is hadi szolgálatot tesznek az Amazonbeliek' feleségeik. Áfrikában a' Monomatopai birodalom' ereje is az Aszszonyokban áll, kik közül tizenhét ezeren két száz komondor ebekkel a' Királyi lakó

a) Cicero Qu aest Tuscul. c. 15.

b) Exod. 15.

c) Judic. 4.

d) Judic. 15.

e) Romanis utinam patuissent castra puellis. Ovid.

f) Vies des femmes illustres de la France.

helyet őrzik; a' többiek pedig fegyverben tábo-roznak. Ha pedig, így beszéll egy öreg nevelő Wolstonnecraft Aszszonyságnál a) vagy testében, vagy lelkében gyenge valamelly Aszszony, azt nem a' természetnek, hanem a' nevelésnek kell tulajdonítani. Mi magunk neveljük bennök azt a' dologtalanságot, a' mit gyakran, de hiába gyengeségnek (delicatesse) nevezünk. Nem hogy azoknak lelkeket az okosság', bölcsesség', és Philosophiának reguláival erősítenénk: inkább haszontalan mesterségekre tanítatjuk, mellyek őket hívalkodásra vezérlik, és csak az érzéseket illetik. Többnyire az országokban, mellyekben jártam, az egész neveltetésök abban áll, hogy szavoknak hangját, mérsékleni, így, vagy amúgy ejteni, és testöket bizonyos állásba helyheztenni tudják, minden idejököt pedig henyélésben tölteni engedik őket, vagy legalább valami csekélységekben hagyják foglalatoskodni. „Méltán tehát azt a' szokást, melly a' szebb Nemet a' további tanulástól eltiltja, vagy akadályoztatja, mint hogy sem a' testi, sem a' lelki, vagy elmei tehetségök nem ellenkezik azon munkával, mellybe kerül a' tanulás, az emberiség ellen valónak nevezi M. de Grisoles". Ma mere de son côté n' oublioit rien de te, qui la regardoit en qualité de mère, et quoique n' eut pas ce fond d' education qu' avoit eu mon père, par la coutume barbare, qui interdit l' étude aux personnes de notre sexe; elle ne laissoit pas de connoitre les principes de l'honneur, et de la vertu, et de me les inculquer de ma plus tendre jeunesse b).

Által megyek most a' második pontra, melly feltett czélomra nézve legfontosabb; mert mint

a) Maria Wolstonnecraft I. B.

b) Histoire de Mademoiselle de Grisoles, écrite par elle même.

anyáknak éppen szükségesek a' tudományok az Ászszonyoknak. Glycera, és Wolstonnecraft leginkább anyai kötelesség' fontosságától indítván keresik a' tanuláshoz való jussokat. Az utolsó e'kép' okoskodik: Minthogy a' kisdedeknek gondviselése, és felnevelése egy a' legfőbb kötelességek közül, mellyeket a' természet egyedül az Ászszonyokra bízott, jól megfontoltatván e' tisztség nyomos okokat szolgáltatna az Ászszonyi léleknek, és elmének formálására. A' kisdedek' lelki, 's elméi tehetségöknek formálásához korán kell kezdeni. Leginkább azoknak indulataik, 's vágyódásaik nagy vigyázatot kívánnak, melly nem telik ki egy Ászszonytól, melly gyermekét csak azért szereti mert az övé, és azt véli, hogy egy szempillantatig tartó érzékenységnek mutatása által kötelességének eleget tett: holott egyenesen az ilyen, és e'félék hibás vélesei által arra jutnak, hogy vagy mód nélkül kényeztető, vagy felettebb gondatlan, és kemény szívű anyákká válnak. Hogy valaki jó anyának mondassék, szükséges, hogy értelmes, elmés, okos Ászszony legyen. „F. Quinctilianusnak ez a' kívánsága: A' szülőkben, úgymond ő, tudományt kívánnék, és ezt nem csak az atyákról mondom. Hallottuk, hogy ama' híres Graechusok ékes szóllásokat Corneliának, édes anyyoknak, köszönhettek, kinék bölcs levelei a' késő maradékoknál is fenn forognak. Léliusnak leánya is az attya ékes szóllását helyesen megtanulta. — Q. Hortensius' leányának a' Triumvirekhez tartott beszédje most is nyilván olvastatik, melly akármelly férfiúnak is becsületére válnék, Eddig Fábius beszéllett: hozzá adom én azt, a' mit Brutushoz írt Tullius, tudniillik, hogy a' Liciniusok', Léliusok', Mutiusok', Scipiók' nemzetségeben mind ékes szóllók valának. — Az ékes szóllással pedig nem csak a' szavak' bővsége, vá-

logatott szépsége és azoknak helyes ejtése értendő, hanem a' sokféle tudományok, és tanulások' szüksége is; melly amavval öszve kapcsolva volt. Érzette ő, és észre-vette a' maga idejebeli neveltetésnek fogyatkozását; azért e'képen dorgálta panaszolkodván: Vajha mi magunk gyermekeinknek erkölceit meg ne vesztegetnők; kisdéd korban mindgyárt gyönyörűségekkel ellágyítván. A' nagy engedelem, gyengén való bánás, vagy kedvezés mind az elmét, mind a' testet meggyengíti. Mit nem kíván meg korosabb időben, a' kinek csecsemő korában mindent kénye szerint tesznek? Alig tud egy két szót kimondani, alig esméri a' kenyeret, már a' tortát kéri. Előbb megtanítjuk száját a' kényes izlésre, mint a' szörlésre. Örülnek a' szülők, ha valamit szabadabban mondanak a' kisdédnek. A' legpubább szavakért csókolják őtet, 's nevetnek nekik. Nem is csuda; mert ők tanították, ő tőlök hallották. Trágár beszédeket hallanak, szemtelenségeket látnak. Ezek szokássá, azután természetté válnak benne. Szegény kisdédnek ezeket előbb megtanulják, mint sem tudják, és értik, hogy vétkek, 's hibák. Azután szabadon élven, nem iskolában tanulják, hanem abba magokkal behozzák a' vétkeket a). A' tanultt anya, az erkölcsi tudományok' fundamentomiban jártos Aszszony bizonyosan mind eslekedetire, mind beszédire gyermekeinek jobban tud vigyázni. Nincs a' szülőknek gyermekeikhez nagyobb kötelességek a' jó nevelésnél; mert jól lehet Apulejus' mondása szerint születésekor se jó, se rossz a' gyermek: mindazáltal Plutárnak szava sem valótlán: Nincs olly jó elme, indulat, melly oktatás nélkül a' roszra hajlandóbb

a) Quinetil, Instit. Orat, T. I.

nem volna. Ugyan ez a' BölcS mondotta azt is, hogy az erkölcsnek, és becsületes életnek gyökere, 's kútfeje a' jó nevelés. A' Görög törvénytévők a' rosszsz nevelőt nem hagyták büntetés nélkül. Solon egy atyát fiának rosszsz neveltetéséért nem hagyott eltemetetni, melly büntetés egy volt a' keményebbekből. Diogenes kérdeztetvén egy Attikabéli polgártól, mit cselekedjék, hogy az Istenek kegyelmezzenek neki, és az emberek kedvelljék, azt felelé, hogy az Isteneket tisztelvén, fő gondja lenne gyermekeinek nevelése, mint-hogy senkinek sincsen halálosabb, 's veszedelmesebb ellensége a' rosszszúl nevelt maga fiánál a). Ki nem tudja, melly sok szerencsétlen szülők siratták meg gyermekeik iránt való gondatlanságokat? Gyakorta hallom, úgymond ama nagy tanácsos Guevara, hogy az atyák fiaik' engedetlenségökről panaszolkodnak, nem gondolván meg, hogy ök magok az okaik azok' rosszszaságának. Valamint soha összszel jó gyümölcsök nem szedethetnek, ha csak tavaszal a' fák szépen nem leveleznek, virágoznak: szinte úgy korosodván a' fiú semmi vigasztalásokra nincsen szüleinek, ha kicsinségében fenyéték alatt nem tartatik. Itt már emlithetném azt a' példát is, mellyet Magyar Házánk látott 1819 eszt. Sz. Iván havának húszon egyedik napján: vajha ez utolsó legyen, és sok szülők jobban szívökre vennék gyermekeik' neveltetését, és egy darab marhájokat gyermeköknél többre ne becsülnék. De a' Tanítók bizonytságot tehetnek, hogy számtalan szülők keveset gondolnak gyermekeikkel.

A' régi Romai Aszszonyoknak a' szorgalmatos nevelésért nyertt dicséretjüket nem mellözhetem el. Legelsőben, mond Fábíus Quinctiliánus,

a) Sext. Chaeron. de dictis Philos.

mindenkinék törvényes házasságban foganszott, és született gyermeke nem az úgy vásárlott, és pénzen fogadott dajkának szobájában; hanem az édes anyjának ölében 's kebelében neveltetett. Választatott tudniillik a' rokonságból egy öreg Aszszony, a' ki jámbor, és példás viselettel különböztette magát, és arra bizattak annak az egyes nemzetségnek, mellyből az volt, minden kisdedjei, mellynek jelenlétében semmi illetlent cselekedni, vagy mondani nem volt szabad, a' ki nem csak azoknak foglalatosságait, és tanulásait, hanem multságjait, és játékit is némünemű szentséggel elegyétette, és szeméremmel mérsékelte. Hallottuk, hogy Cornelia a' Gracchusoknak, Aurelia a' Caesárnak, Attia Augustusnak anyja ilyen neveléseket vittek véghez, és legjelesebb magzatokat neveltek. Melly rendtartás arra való is volt, hogy minden feslettség, és vesztegetés nélkül maradván kinekkinek természeti hajlandósága, akár a' hadi dolgok' esméretére, akár a' törvény tanulásra, akár az ékesszóllásra volna kedve, 's hajlandósága, abban az egyben foglalatostkodnék, gyakoroltatnék, és tökéletesítették. Ebben állott a' régi Római nevelés: a' maga idejében szokásban lévőről ismét panaszkodik Fábíus: De most, így szóll, mihelyest születik a' kisded, valamelly Görög leánykának az ölebe vettetik: melléje adatik egy inas, kinek azonkívül kevés hasznát vehetik. Már ezeknek hibás véleményeik, eleve ítéleteik, meséik, erkölestelenségeik a' kis gyermekeknek elméjökbe oltódnak. Az egész házban senki sem gondol vele, akárki, 's mit mondjon a' kisded Úr előtt. Sőt magok a' szülők sem aggodnak azoknak tisztességes magok' viselésével, bujaság, és szabadsághoz szoktatván őket, mellyek után szemtelenségre hamar vetődnek. Végre szüleit is, 's másokat is megvetik.

a). Söt talán még Heineccius' Szavaként b), ha a' gyermekek természeti ösztönből az igaz dicsőségre törekednek: a' szülők ezt az igyekezetet illetlen példával elnyomják; mert valamint azok, kik éjel, mellyben a' hód világ nem szolgál, utaznak, könnyen eltévelyednek, ha holmi csilámló tüzeket látnak; úgy a' finom elmék is megvesztegetődnek a' szülőknek hibás cselekedeteik által, mellyeket naponként szemlélnék. Melly kevesen találtnak, írja Heineccius, a' kik ama' megbecsülhetetlen szavait Juvenalisnak szemök előtt viselnék.

Nil dictu foedum, visuque haec limina tangat,
Intra quae puer est; procul hinc, procul indepuellae
Lenonum, et cantus pernoctantis parasiti.
Maxima debetur puero reverentia. Siquid
Turpe paras, nec tu pueri contemseris annos:
Sed peccaturo obsistat sibi filius infans.

Minden feslettség, 's rútság távul legyen háztól,
Mellyben kised van: Szélyel takarodjanak onnét
Éjeli kóborlók, csélesap bordélyi leányak.
A' kis gyermek előtt szent légy: Ha mi rútat akarsz te
Szollani, 's tenni, nagyon vigyázz idejére fiadnak,
Tartóztasson meg fiad a' vétekbe eséstől,

Valóban, folytatom szavait, a' fellebb említett nagy nevű Tudósnak, hol mikor jobb volna, nem is nemzeni gyermekeket, mint sem azokat rosszszul nevelni. Kitsin vesztesége az az emberi nemzetnek, ha minden eszteendőben egyenlő számmal nem születnek a' gyermekek: de nagy kára vagyon egyből, vagy másikból, ki a' rosszsz gondviselés miatt sokaknak ártalmokra nevekedik. Melly szerentsétlen lett az emberi nem, hogy

a) Fabius Quint in dialog de. Orat.

b) Jur. Nat. et Gentium Lib. II.

egy Neróval szaporodott! Ezeken kívül, a' mint majd alább előfordul, az anyák gyermekeiknek nem csak kicsin, de nagyobb korokban is oktatójuk maradnak; azért jól elkészülniek kell, hogy kötelességöknek eleget tegyenek, mellyhez szükségképen megkívántatik a' tudomány. Minthogy a' nevelés illy fő dolog legyen, és az Wolstonecraft Asz. bizonyítása szerint, először, 's leginkább az anyáknak gondviselésöket illeti, méltán kérdezhetjük Glycerával, véghez lehet e' azt vinni tanulással felkészült lélek nélkül.

Harmadszor: Ha az Aszszonyok mint anyák jól nevelték gyermekeiket, az által mint polgári társak is alkalmasint tellyesítették kötelességöket; valamint a' férfiak is igazán, híven, és gyorsan eljárván rájuk bizott hivataljaikban a' társaság', vagy ország' hasznos tagjainak neveztetnek, mint-hogy minden egésznek tökéletessége a' magános részek tökéletességétől függ. Arisztoteles' mondása, hogy igen sokat használ a' Társaságnak, ha a' gyermek jól neveltetik: ellenben legtöbb vétkek erednek a' kicsin kori rossz neveléstől. Tudniok kell az Aszszonyoknak, hogy ők is annál inkább iparkodjanak, és törekedjenek a' közösség' javára: hogy hatalmokban áll nem csak a' testnek formát, és szépséget adni; hanem még a' léleknek indulatait is igazgatni. Ő általak az emberek hasznosok a' világban, vagy olly ártalmások, mint a' pestis a' társaságnak, a' mint ezt Du Planil tanítja a). Más igazság, folytatom szavait azon Doktornak, hogy a' legtudatlanabb Aszszonyokat velük jobban érteni a' neveléshöz. Innét vagy on, hogy a' könnyen hívő nép megcsalatozik a' tudatlanság, és babonáság által, és a' ne-

a) Medic. Domestique.

velés nem hogy a' józan, 's okosész által vezéreltetnék, sőt inkább képzelődés, és balgatagság' tárgyává válják. Éppen nem szándékom azon okból a' szebb Nemmel bővebben esmértetni a' tudományokat, hogy azok külömbféle tisztségekre fel-emeltetvén az országnak alkalmas tiszttviselői legyenek; nem is akarok abba a' kérdésbe ereszkedni, vagyon e' az Aszszonyoknak az országláshoz igazságok, a' mit Wolston. Asz. erősen sürget: mindazáltal gyakorta megtörténik, hogy a' Tudós Aszszony tanácslása által az ország épülhessen. Elég példák előfordúlnak csak ezen irományban is. A' Persák' Királlya, Xerxes, gyakran élt Ártemisiának, a' Cáriabeliek' Királynéjok', tanácsával. Meg bánta e', kérdi Justus Lypsius Ferdinánd, Spanyol Király, hogy Isabellától hallgatott, melly Aszszonymnak köszönheti Spanyol Ország a' Canáriai szigeteket, az új világot, Amerikát, a' Szerecsenek' kiverettetését, és az egész mostani nagyságát? Ő a' férjét azokra a' jeles cselekedetekre lassanként ösztönözte, és vezette. A' magános életben is csudálatos volt. Bort soha sem ivott; a' szép mesterségeket, és tudományokat annyira kedvelte, hogy a' Deák nyelvet már koros idejében tanulta meg; és a' jelesebb írókat értette, 's magyarázni tudta a) Mikép mózdíthassák előbb a' község' javát az Aszszonyok, minekutánna a' tisztségekben nem részesülhetnek? nehezebb kérdés. Azomban hánem egyszer, mászsor még is csak esik alkalmazhatóság, hogy a' társasághoz különös hajlandóságokat kinyilatkoztassák. Megirva vagyon Halicar, nászsi dénesnél, miképen békeltette öszve Hersilia a' Romaiakat, és Sabinusokat, kinek köz-

a) Justus Lypsius in Polit.

ben járása nélkül nagy vérontás következett volna. Vetúria Valesiával együtt Romát a' legnagyobb veszedelemből szabadította ki. Fulvia Aszszony' feladásából vette elejét a' Catilina által leendő károknak Ciceró. Az Afrikai Aszszonyok a' közjónak szeretetétől lángadoztak, midőn az Aszszonyi ékességeiket öszve hordották, a' katonai Zsoldok' kifizetésére. Midőn Cleopatra két száz ezer könyvekkel szaporítja, 's gazdagítja az Alexandriai könyvtárat a) midőn de la Sabliere Aszszony Franciaországban Fontaenet b) Márgaretha (de Valois) Marat poetát c); Hyppatia Syne-siust d) Anna Comnena sok tudósokat apolygattak; az egész világnak használtak. Melly sokakkal tett jót Elpinice, midőn Calliáshoz ment férhez, hogy Miltiádes nemzetségét a' rabsághól kiválthassa! e) A' közhaszonra törekedő Aszszony-nak, és Anyának nem árt elolvasni Corneliának a' maga fiaihoz irtt levelét, mellyet ide iktatni jónak állítottam.

Cornelia' Aszszonynak fiaihoz (a' Gracchusokhoz) irtt levele.

Cornelia attyára a' Corneliusok', annyára nézve a' Fabiusok' nemzetségéből eredendő Romai Aszszony Afrikában vitézkedő Gracchusoknak anyai indulatból egészséget kíván.

Nem kételkedem, fiaim, hallottátok, hogy atyám meghalálazott négy esztendő's koromban, és hogy huszonkét esztendeje, mióta özvegy va-

a) Allgem. Weltgesch. 9. B.

b) *Ladvocat Lexic.*

c) *Nachträge zu Sulzers Theoric.*

d) *Menag. Hist. Crit.*

e) *Cornel. Nepos.*

gyok, hűsz esztendeje, hogy Romában Rhetorikát tanítok, hetedik, hogy titeket nem láttalak, tizenkettődik, hogy a' többi fiaimat, a' ti testvéreiteket a' dög halál sirba temette, végre nyolczadik, hogy a' ti kedvetekért Siciliába mentem, hogy ti en érettem a' hadakozást félbe ne szakaszszátok, minthogy semmi sem eshetnék nekem keservesebben, mintha ti akármilyen okból a' köz jóért válalt hivatalból kiállanátok. E' nyomoruságos életemnek rendét elötökbe akartam terjeszteni, ne hogy azt gondoljátok, hogy ti csendes életben fogtok maradni, mert ha én Romában vesződtséggel élek, elhídjétek hogy az Afrikai hadban nektek is sokféle szerencsétlenségeken kell által mentek.

Leveleiteket kezemhez adta Fábius, öregebb Fábiának fia, kívántam vala, hogy hosszabbak lennének; mert nem illik, hogy ti, kiket igen kedvellek, illy meg élemedett édes anyátoknak, nagy idő folyása után is, röviden írjatok. Én mindenek által, kik innét mennek, tudósítalak titeket, és azoktól, kik onnét jönnek, kérdezősködöm; kik közül, midőn némellyek, hogy titeket láttak, mások hogy veletek szóllottak, beszéllik, egy kevéssé megnyugszik elmém; mert az egymást kedvellőknek távol létök tűrhető, ha egymás' jó egészségéről bizonyosok lehetnek. Én nem csak egyedül magam, hanem özvegy is, és öreg is vagyok. Megholtak már minden rokonim, sok nyomoruságokon estem által. Romában, és legnehezebben esik a' ti távol létetek.

El hiszem, hogy ti ifjak, és nem igen gazdagok lévén, és Afrikában keményen, nem puhán nevedekvén fel, ohajtjátok Romába jöveleteket, hogy a' miket gyermekségtökben láttatok, ismét láthassátok. De bezeg valaki ez előtt Romát szemlélte, vagy annak hírét hallotta, most

megtekintvén, fájdalom nélkül nem nézhetné. O ha látnátok fiaim, melly igen megváltozott Roma! mert azok, mellyeket róla olvasunk, vagy hallottunk, a' mostani állapotjához képest vagy csúfságok, vagy álmnál nem egyebek. Az igazságnak le tapodása, a' Hazának nyomorgatása, a' pártosok' uralkodása, a' békességes türöknek szolgálai hallgatások közönséges. Ne kívánczozzatok tehát fiaim azon helyre, hol a' jóknak siránkozni kell: a' gonoszok pedig szabadon nevethetnek.

A' sok közül nem tudom, mit mondjak előbb. Ugyan is olly nyomorúlt állapotban van a' város, hogy akármelly bölcs inkább irigyelje Afrikának a' háborút, mint Romának a' békességet: mert a' törvényes háborúban kiki látja, kitől kellessék félnie: a' rossz békességben pedig kitől ovja magát, nem tudja. Minthogy pedig fiaim Romaiak vagytok, millyen most Róma, leírom. A' Veszta szüzei szabadon élnek: megfélekedtek itt már az Isteni tiszteletéről. Senki sem gondolkodik a' közjóról; a' fegyverben nincsen gyakorlás, az özvegyek 's árvák pártfogókat nem találnak; az igazság' kiszolgáltatására senki sem ügyel; az ifjak' szabadságának, nincsen határa, és mértéke. Végre Róma, mellyben hajdan legjobb emberek laktak, most a' gonoszok fészkévé vált. Ugyan ezekért nagyon tartok, ne hogy nagy veszedelem érje hazánkot.

De talán szeretnétek az épületeket látni, fiaim; mert a' miket a' gyermekek kicsin korban látnak, azokat örömezt nézik, és jobban rá emlékeznek: de mivel a' régiek ledültek, és kevés újak épültek e' kívánságtokat nyugtassátok meg; mert a' nemes szívűek általlanak azt nézni menni, a' min nem segíthetnek.

Ne gondoljátok, fiaim, hogy az erkölcsökben megcsökkent Róma épületekkel öregbült volna. Tudjátok meg, hogy a' köfalakat, vagy megromlott házakat senki sem jobbitja meg, az útszáknak, útnak tisztításával senki sem gondol, a' vizek által megszaggatott hidakat, a' régi oszlop-képeket senki sem újítja meg, kútakra, erdőkre, fákra senki sem vigyáz. Igazán mondom, semmi Rómában rosszabb állapotban nincsen, mint az, a' mit köz jónak neveznek.

O boldogtalan város, melly minél tovább áll, annál kevesebbet mutathat régi falaiból, annál többet pedig az új vétkekből!

Talán, fiaim, Afrikában vitézkedvén rokonitokat látnátok örömet: a' min nem csudálkozom; mert a' születésünk földjéhez vonzó természeti szeretet senkiben az országok távolsága miatt nem szűnik meg. Valakik Afrikából érkeznek, mind azt bizonyítják, hogy sokan halnak meg, 's vesznek el. Minthogy ti ilyenekről tudósítatok, nincs oka, hogy tőlünk különbet várjatok; mert a' halálnak szabadsága ez, hogy háborúban [a' fegyverviselőket, itthon békességben a' fegyverteleneket megölhesse.

Megholt, hogy ti is tudjátok, Lucia testvérték. Ki múlt a' világból Drusus, öreg atyátok. Itt hagyta a' világot Sylvánus rokontok. Fábius, legjobb atyánkfia, más világra költözött. Evándér két fiaival az élők' számából kitorúltetett. Bibulus, ki a' múlt esztendőben az én székemben tanított, életét halállal cserélte fel. Fájdalom! olly sok jók haltak meg, és annyi rosszak maradtak. Már rajtam van a' sor, csak temetésem van hátra. Ezeket megértvén, fiaim, jobbnak állítanátok száz esztendeig a' holtakkal sírni, mint sem egy óráig az élőkkel nevetni; mert veletek is így fog történni.

Ha megemlékezem, hogy fájdalommal születek, és nagy bajjal neveltelek benneteket, szeretném, ha inségtek' enyhítésére mellettem volnátok: de midőn őseiteknek vitézségeik szemem előtt forganak, mellyek a' maradékokat hasonló vitézségre kötelezik, hosszú ideig tartó távol léteteket könnyebben tűröm, csak ti ott jól vitézkedjete. Inkább szeretem hallani, hogy Afrikában vitézül éltek, mint sem látni, hogy itthon haszontalanul henyéltek.

Hálákat adok a' halhatatlan Isteneknek mind ezekért: elsőben, hogy engem' bölcsé, nem pedig tudatlanná tettek; mert az Aszszonyoknak természeti gyarlóságok tudatlanság nélkül is elég terhes. Azután hálákat adok az Isteneknek, hogy bajaim elviselésére békeséges türelést engedtek. Azután hálákat adok azoknak, hogy hatvan öt esztendő alatt, mellyekkel engem megáldottak, egy órát sem töltöttem becsstelenül; mert nem panaszkodik szerencséjéről az Aszszony, kit sok bajai közt is semmi gyalázat nem ér. Még is hálákat adok az Isteneknek, hogy házas társaságom, és özvegységem negyven esztendeje alatt, senki sem panaszkodhatik ellenem; mert hogy az Aszszonyokból kevés haszna vagyon a' közjónak, a' rossz erkölcsű Aszszony méltán fosztatik meg életétől. Végre hálákat adok az Isteneknek, hogy olly fiaim vagynak, kik Afrikában készebbek a' hadi terheket viselni, mint sem itthon gyönyörködve mulatni.

Ne gondoljátok, fiaim, hogy mindég nem kívánnálak benneteket látni: de megfontolván, hogy itthon sokan kényen kedven neveltetvén elromlottak, szívesen eltűröm távol léteteket, hogy vesztegettetni ne lássam erkölcsüket.

Kérlek, 's felettébb kérlek benneteket, fiaim, hogy mindég a' jókkal társalkodjatok, és ezek

közt is az öregekkel, kik közt ismét az okosabbakkal, kik tapasztalt férfiak lévén a' világot eszmérik. Ne véljétek pedig ilyeneknek lenni, kik legtöbb országokat jártak be; mert nem az tud legjobb tanácsot adni, ki legtöbb országokban fordult meg: hanem az, kit valamelly nyomorúság megtanítván emberré tett. El ne hagyjátok, fiaim, hazátok' kívánságából a' vitélő seregben viseltt tisztségeket; mert történhet, hogy az ellenség diadalmaskodván minden jószágtokból kipusztíttson. Én ugyan nem tudom, mi jó lehetne Romában, mellyért ide kívánczozhatnátok. Mert ha Afrikában ellenségtek vagyon; itt jó barátunk nincsen, a' mi keservesebb. Ha ott gyönyörűségek nélkül szükölködtek, itt nyomorúságokkal bővelkedünk, a' mi annál rosszabb. Ha ott kardokkal fenyegetnek benneteket, mellyek a' testet megölik, itt a' nyelvek a' jó hírt, és nevet kisebbítik, a' mi még szomorúabb. Utóljára, látván, a' mik itt történnek, diesérem az Afrikai háborút, alázom, és gyűlölöm a' hazai békességet. Ha a' miket mondtam, nem vetitek meg, sokkal többre becsüljétek a' mit mondandok. Halljuk, tudniillik felöletek, hogy az Afrikaiakon győzedelmeskedtetek: rajtunk pedig a' gonoszok győzedelmet vesznek. Azért ha igaz anya vagyok, nem de inkább óhajthatom, hogy az idegen országban örök emlékezetű dicsőséggel viaskodjatok, mint sem hogy Romában gyalázattal töltsetek az időt.

De talán örökségtek megtekintése végett szándékoztok Rómába? ha úgy van emlékezzetek meg, fiaim, hogy míglen atyátok élt, kevés felesleg való taláztatott a' házban, nekem pedig, anyátoknak, sok szükségem van özvegy létemben, és valamint az atyátok örökségül a' fegyvereknél egyebet nem hagyott, úgy én tölem a' könyveknél

egyebet nem reménylhettek. 'Tudjátok, fiaim, Tarentumban micsoda törvény van az örökség iránt; a' férfiaknak a' fegyvereken kívül semmit nem hagyunk, minden jószág a' leányoké; mellynél fogva hamarabb férjet találhassanak. Melly törvény valóban igazságos, és igen jó; mert a' fiutól, ki naponként várja a' nagy gazdag örökséget, semmi jót sem reménylhetnek a' szülők; mert csak az mondathatik igaz Romai vitéznek, ki fegyverrel szerez dicsőséget, és gazdagságot.

Nékem egyetlen egy gyönyörűségem, ha hallom vitézségteket, és jámbor életeteket; mert a' megélemedett szülőknek legnagyobb dicsőségek, ha látják magzatikat erkölcsökkel jeleskedni. Az én ítéletem szerint ugyan a' polgári társaságban nagy dicsőség, ha az atyáknak, és anyáknak a' fiak engedelmeskednek, és a' szülők okosak, és jól tudnak parancsolni. Boldog fiú az, kinek atya bölcs: boldog atya az, kinek fia nem oktalan. Többnyire, kérem a' halhatatlan Istenekeket, ha a' ti életetek használ a' köz jónak, vegyenek el az én napjaimból, és toldják a' tietekhez: ha pedig annak kárára nevedektek, kérem ugyan azon Istenekeket, hogy előbb halhassam holt híreteket mint sem az én tagjaimat a' földnek férgek marczangolják. Ugyan is nagy szégyen lenne, dicső eleinknek hírét veszedelembe ejteni: ellenben a' ti éltetek fogyta nem nagy veszteség. Utóljára a' halhatatlan Istenek' segedelmét, az emberek szeretetét, a' Rómaiak' szerencsését, a' Görögök' bölcsességét, a' Scipióknak boldogságát, a' vitézek' dicsőségét kívánom nektek.

Ez volt Corneliának a' fiaihoz írt levele, mellyből annak okossága, bölcsessége, kiváltképen a' köz jónak buzgó szeretete kitetszik.

Negyedszer: Nincsen közönségesebb az íróknál, mint az Aszszonyi Nemnek hibáit, vétkeit,

fogyatkozásit, számlálni: nincsen ritkább, mint azoknak dicséretit hallani. Legtöbb írók, Knigge' szavaként, a' kik az Aszszonyokról valamit mondanak, azon igyekezni látszanak, hogy azoknak gyengeségeit felfedezzék. Luc. Gottfrid olly balgatag volt, hogy egy Academiát állított, mellynek tagjai kötelesek voltak az Aszszonyi nemet gyalázni. Én valamint csudálom, hogy olly sok Könyv-szerzők közt olly kevesen, vagy alig találtnak, kik az Aszszonyoknak inkább jobbítására, mint sem mocskolására törekedtek, szinte úgy örülök, tapasztalván az Aszszonyi Nemnek azt a szerencsáját, hogy szaporodnak az írók, kik annak dicséretét, és érdemeit hirdetik, kik a' mocskolódások helyett tanításokat közlenek, mellyeknél fogva az Aszszonyi Nem a' maga gyarlóságait virtusokká változtassa. Lesznek írók ezután, kik a' régi Aszszonyokra fogott hibákat mentegetni, a' rágalmazások ellen azokat oltalmazni, 's hírlöket védelmezni fogják. Itt egy nagy miveletlen parlag fekszik, melly sok erős munkást kíván. Bátran kivezethetik már a' férfiak a' szeléd tudományokat, mint Fontenelle a' Philosophiát, a' sötét falak közül az ékes Nemnek toillettéhez is, és a' fényesebb cerclékben ragyogtathatják. Megesmerik már az Aszszonyok a' szeléd Musákat; majd észreveszszük, hogy a' Musák is megesméri az Aszszonyokat édes Annyoknak, és pártfogójoknak. Viszsa megyek az útra, mellyből kitérttem. Hallom Wolstonnecraft Aszszony' panaszait, mellyek megegyeznek avval, a' mit Erasmusnál olvasunk, úgymint, ha a' férfiak az Aszszonyokat csupa gyönyörködés kedvéért tartják, alig méltóztatnak nekik az emberi nevet megadni, kiknek állításokhoz képest Wolston. Asz. hasonlónak nevezi őket a' külső országbeli szokatlan földbe által ültetett plántákhoz, és nem egyebek-

nek, hanem *schöne Fehler in der Natur* szép hibáknak a' természetben vallja lenni őket. E' principiumból kiindul a' nevezett Aszszony, és valamint egy tengeri Admirál egy kikötő helyből kimenvén megkerüli a' kerek földet, és vissza tér ugyan a'hoz a' parthoz, úgy ez is két részből álló Könyvét elvégezvén maga szavára vissza jő, 's mindenütt mutogatja az Aszszonyi Nemnek alacson sorsát, 's tudatlanságát: és csak azt vallja: hogy az Aszszonyok a' természetnek szép hibái. Szánt szándékkal cselekszi, hogy az Aszszonyok' ügyét jobb karba hozza, és azoknak illendő, 's valóságos becsületöket nagyobbítsa. Visgálljuk meg a' kútfit is, mellyből ez a' panasz fakad. Szembetűnő, úgymond Wolston. Asz. hogy a' két Nemet szívének, 's lelkének kiképzésére nézve nem lehet öszve hasonlítani. Elmebeli tehetségünk' tökéletesítését egy előttünk vont lineán kívül nem szabad vinnünk. Csak a' szerelmek' tartományában vagyunk határ nélkül való uralkodók. Az én ítéletem szerint, folytatom az Aszszony' szavait, az Aszszonyi fogatkozások', és vétkek' kútfeje az elmei tehetségek' határozottsága. — De már az országok' állapotjának elrendelése is általhathatatlan akadályt teszen az Aszszonyi értelem' tökéletességének. — Tovább mondja. „A' gyönyörködtetés a' mostani társalkodáshoz képest legnagyobb dolgok az Aszszonyoknak, és még ez így marad, kevés jót várhat ember illy gyenge állatoktól. Mivel a' szépségnek határozatlan hatalma szakadatlanul a' természetnek első szép hibájától ő rájuk is örökségül maradt; azért e' hatalomnak fenttartásáért a' természeti törvénytől, melly őket az elmének, és észnek formálására kötelezné, elállottak, és inkább akarnak kevés ideig Királynék lenni, mint sem a' mértékletes örömekre, mellyeket a' tanultság szerez, iparkodni.

Igy a' férfiak' gyávasága, és puhasága az Aszszonyokat trónusba ültette; és mind addig, míg az emberek okosabbak lesznek, igen felő, hogy az Aszszonyok azt a' hatalmat, melly legkisebb munkába kerül nekik, hasznokra ne fordítsák. Igen kívánnám, most is Wolston. Asz. szóll, hogy azok a' különös tiszteletek, mellyeket a' férfiak a' társalkodásban a' mi Nemünknek tesznek, minden esetben, hol a' szerelem nem közösködik, elmaradnának; mert erősen megvagyok győzve, 's elhitetve, hogy ezen tiszteletekben fundáltatik a' mi Nemünknek erkölcsi gyengesége, mellyet az Aszszonyoknak szemökre szoktak vetni, és hogy éppen e' tiszteleteknek kell tulajdonítani, ha az Aszszonyok értelmökkel nem aggódnak; midőn azomban a' külső talentomokat legnagyobb buzgósággal üzik, 's gyakorolják. Innét nyilván-ságos az is, hogy a' valóságos virtus helyett, a' külsőképen tetszetőshöz ragaszkodnak. Ugyan azon hozzájok mutatott felesleg való hajlandóság' jelei miatt elváltoztatnak az Aszszonyok. A' mit ők parancsolnak, a' mit ők kívánnak, az legokosabb, 's legjobb kívánság. Előttök semmi fellebb való tudománynak nincsen becse. Az ész, 's hatalom, mellynek mások térdet fejet hajtának, az Aszszonyok előtt földig alázzák magokat. Rövide-den az Aszszonyokban feltaláltatnak minden balgatagságok, és fogyatkozások, mellyeket a' cultura magával hoz: ennek pedig minden hasznait elhibázzák, 's veszti. Ehez képest a' szebb Nem-nek érzékenységei felébresztetnek: elmei tehetségei pedig ellankadnak; következésképen az Aszszonyok áldozati lesznek az érzéseiknek, mellyeket módi nevezettel *E m p f i n d s a m k e i t n a k* mondanak. Minden gondolattal valami érzésheli ébretségekre czéloznak, és, minthogy ott éreznek, hol okoskodni kellene nekik, cselekedeteik soha

sem igazában valók. Így tehát, mennél többet engednek a' férfiak a' magok jussából, annál több vétkekbe ejtik az Aszszonyokat. — Tovább, szól Wolston. Asz. a' leányok vagy finom dámóságra, vagy házi gazda-aszszonyságra készítettnek. Az utólsóbbak a' társaságnak hasznosb tagjai, mint a' finom érzékenységű kényes dámák, ámbár se izlés, se lelki nagyság bennök nem találtatik: az elmés világ előttök egy becsukott könyv; a' familiájok, vagy szomszédjaik közül kijöven hallgatnak: mert a' literaturát nem tarthatják mulatságosnak; minthogy e' bő forrásból semmit sem meritettek: inkább azt mindenkor megvetették. Ellenben a' finom dáma a' közönséges foglalatosságra megvetőképen tekint. Ez a' természetnek igazi szép hibája: mintha csak a' végre teremtetett volna, hogy a' férjét tartóztatná, hogy tellyességgel baromságra ne vetemednék. — Nem hosszabítom munkámat Wolston. Asz. okoskodásával, ki leginkább második könyvének negyedik fejezetében bölcsen megmutatja, hogy legtöbb Aszszonyi hibák, 's vétkek a' tanultság' fogyatkozásából erednek. Én éppen nem csudálom, ha a' gyengébb Nem holmikor hibáz, és vét többször (ha ez is igaz), mint a' férfiú. Melly sok dicséretes példákat, fontos, 's bölcs mondásokat, 's beszédeket hallanak a' férfiak első iskolájoktól fogva tanulások' végéig, még is mennyien tántorodnak el-közülök az erkölcsök' ösvényétől! Elfogat-tatik tehát az Aszszonyi Nem, kérdi Bölcs Vives Lajos a' szelíd, és józan tudományok' tanulásától, és mennél tudatlannabb lészen, annál jobbnak tartatik? vagy mint másutt Wolston. Asz. kérdi, csak azért született, hogy mindég gyermek maradjon? mert semmit sem tanulni, mint egy más Bölcs mondja, annyit teszen, mint örökön gyermeki korban élni. Tudatlansággal, folytatom Vi-

ves Lajos' szavait, minden Aszszonyok rossz ked-
vűek, patvarkodók, kegyetlenek, minden aprósá-
got csudálnak; a' jó dolgokban magokat elbizzák;
a' bal szerencse üldözésinek idejében mély szo-
morkodásba merülnek, elszenvedhetetlenek; mert
semmit sem kedvelhetnek, semmit sem gyűlölhet-
nek, mint sem a' mit tudatlan édes annyok' gond-
viselése alatt tanultak a). Ezt a' Deák példa mon-
dást olvastam valahol: *quo magis philosophus, eo religiosior*, melly annyit tes-
zen, mennél bölcsőbb valaki, annál Istenfelőbb;
mellynél fogva tehát a' tanulással sok vétkeknek
elejét lehet venni; mellyhez hasonlít még az is,
a' mit Timotheus Erásmusnál mond: gyakorta a'
mi hibánk, hogy rosszszak feleségeink; mert vagy
rosszszakat választunk, vagy olyanokká tesszük,
vagy kiváltkép', mivel, a' mint kellene, nem ok-
tatjuk. Béfejezem ezt a' részét Elmélkedésemnek,
ha azt az egyet mondóm: ha valaki csudálná,
mint Fábius Quinctiliánus a' férfiakra nézve, hogy
annyi nem jó Aszszony vagyon, azt felelném Vi-
ves Lajossal: csudálhatni, hogy tekintvén a'
gondviselést, 's nevelést csak annyi jó is talál-
tatik.

Ötödször: A' Tudományok' természete, a'
Bölcséknek az Aszszonyi tanúltságról ítélete is
felindithatják az Aszszonyi Nemet a' tanulásra.
Közönséges hasznait a' tudományoknak nem lehet
eltitkolni: az észet tökéletesítik, világosítják,
élesítik, az ítéletet jobbitják, és mennyivel előzi
meg a' legnemesebb teremteny, az ember az ok-
talan állatokat, annyival haladja meg a' tudós a'
tudatlant b), vagy Arisztoteles' ítélete szerént, az
eleven a' holtat, kit szavaiban erősít Seneca,

a) In Officio Feminae Christianae.

b) Sidon 4. 17.

mondván, csak magok élnek a' bölcsek. Mellyekhez képest szépen kérdi Ciceró, ki nem hiszi hogy arra az egyre, melly az embereket a' barmoktól különbözteti, kelljen minden kinek törekednie, abban fáradoznia, 's munkálódnia? Alig kezdünk járni, szóllani, tüstönt a' tudományok illendő gyönyörködtetéssel édesgetnek, és hasznos oktatással segítenek bennünket; nem csak a' helyes szóllásnak hanem a' jó életnek módját is megmutatják; a' dicsőségnek kívánságát felgyűlasztják bennünk: melly becses legyen az erkölcs, melly utálatos a' véték, megtanítanak, mellyek a' kiknek szívökben gyökeret vertek, azok a' vétkek fekélyét kerülni igyekeznek, és a' becsületnek érzését mindeneknél többre becsülik. Korosabb időben mi lehet akármi dolognak elviselésére, vagy a' kívánságoknak, mellyek ez időben leginkább nyughatatlanítanak lecsillapítására, 's zabolázására hathatós a' tudományoknál? és így akár mellyik idejét, 's korát tekintse az ember, mindenik szűkölködik ezek' segítsége nélkül. Ha azon fellül ember javait, mellyekkel e' világon bir, egybeveti a' tudományokkal, és bölcsességgel, valljon, mellyikhez ragaszkodhatik bátrabban, és okosabban? azokhoz e, mellyek ingatlan jószágoknak mondatnak, millyenek a' földek, házak, rétek, erdők, és több e'félék, mellyek vagy tűz erejével könnyen megemésztethetnek, vagy az ellenségtől könnyen elfoglaltathatnak, és pusztitathatnak, vagy perek által is elnyerettethetnek? vagy a' bölcsességhez, és tanuláshoz, mellyet, ha egészen felfordúl is a' világ, 's Ország, megtartthat, mellynek se tűz, se víz se szélvész nem ártthat? Valóban akármit hasonlítottson hozzá valaki, semmi sem ér a' tanultsággal. Nemzetség, haza, forma, szépség hamarább elmúlnak az ember életénél, hamarább vesznek az ember' böltsességénél.

Aristippus, Socrátes, Zéno, Cleanthes, Chrysippus, Crátes, Epictetus, és minden Stoikusok azt tartották, hogy egyedül maga a' bölcse legyen gazdag. A' tudományoknak közönséges hasznai' emlegetéséből ki nem maradhat Cicerónak ama' jeles mondása." Az ifjúságot táplálják, az öregséget gyönyörködtetik, a' jó szerencsét ékesítik, a' bal esetekben vigasztalnak, kinn benn velünk mulatnak, vándarolnak. Ugy látszik, mintha ezek felül semmit sem tudnának az Aszszonyok; ugyan ezért, mondhatni, hogy szerencsétlenek. De még szerencsétlenebbek, ha ezután sem kívánnának azokban részesülni.

De még a' férfiak is nevelnék boldogságokat, ha elválaszthatatlan párjaikat a' tudományokban igazgatnák. Aristoteles a' boldogságnak nagy fogyatkozását mondja lenni abban a' városban, melyben az Aszszonyok' taníttatásával semmit sem gondolnak, mert semmi sem szükségesebb, mint az, hogy azoknak szívök hajuljon a' virtusra, kik egész éltünkben elválaszthatatlan társaink azért folytatom Aristoteles' szavait, az erkölcsökben az Aszszonyi Nem gyakoroltassék, hogy dicséretesen véghez vihesse kötelességeit, és semmit sem kell elmulatni azokból, melyek az Aszszonyok jó oktatására tartoznak, mind a' házi rendtartás kedvéért, mind azért, hogy a' gyermekek legjobb anyáktól születessenek. Ugyan erre inti a' férfiakat Szocrátes, mondván, Mindnyájatokat intlek férfiak, hogy feleségteiket oktassátok a). Ha még is ezután valaki kérdezné tőlem az Aszszonyok közül, mi hasznát venné a' tanulásnak? Ném felelnék Arisztippussal, ki e' kérdésre valaha ezt a' feleletet adta: ez a' haszna, hogy lega-

a) In Sympos. Xenoph.

lább a' theátromban kö kövön ne üljön : hanem inkább azt mondanám , a' mit Mária Erásmusnál Antróniusnak felelt „Én, mondá, Antrónius, nem szeretnék tanult feleséget” felelé Mária: Mind engem férjemnek, mind azt nekem kedvesebbé teszi a' tanultság. Meg is haragudott azért Mária Antróniusra, hogy ez azt találta mondani : A' község úgy vélekedik, hogy nem szükséges az Aszszonyoknak a' tanulás; mert ez szokatlan, és ritka; mire Mária ismét haraggal viszonzá: Mit emlegeted nekem a' köz népet, melly a' dolgok' jó folyamatjához legkevesebbet ért? mit hozod elő a' szokást minden rossznak forrását? a' legjobbakhoz kell szokni; így szokásba jön a' mi szokatlan volt; kedves leszen, a' mi nem tetszett; illendő, a' mi illetlennek tartatott. Nem mondhatja senki is, hogy az igaz boldogság' kívánságának (a' földön) ellent akarna mondani! ilyen értelemmel, és vélekedéssel vagyok az Aszszonyok iránt is: annak megszerzése' módját Plátó e'képen tanítja. Mivel közönségesen minden kinek célja a' boldogság, ezt pedig a' böltesség szüli, következik, hogy kiki tanulásra adja magát a)

A' tudományok különös hasznaira nem akarok ereszkedni: de ki is gyözné azokat számlálni? annál inkább is, mivel az Aszszonyok nem mindenikében lehetnek részesek: én pedig őket Magallandenel papokká, Wolstonnecraftal tisztviselőkké, 's Orvosokká Rousseauval mesteremberekké tenni nem akarom; inkább még egy közönséges hasznokat említem Plinius után, ki azt mondotta, hogy egyedül egy enyhülése, és könnyebb-sége embernek fájdolmi, és szorongattatásai közt a' tanulás. Ugyan azért Seneca Helvia anyához

a) In Eutyd.

írja: Oda igazitlak, hová azok, kiket a' szerencse üldöz, folyamodnak, úgy mint a' szabad tudományokhoz. Ezek meggyógyítják sebeidet, ezek minden bánatodat szomorkodásodat elűzik, széllyesztk. Vajha az atyám, mikoron elkezdett, a' bölcsesség' reguláiban bővebben tanított volna; nem kellene most a' bal szerencsében idegen segedelmekre szorúlni. Azomban minden tudományok' fundamentomi megvettettek elmédben: most vedd elő azokat: azok vigasztalni, azok gyönyörködtetni fognak: azok ha meggyökereztek szívedben, hozzá nem fér a' fájdalom, 's bánat; semmi ezek közül elmédet nem fogja nyughatatlanítani a). Valamint a' pogány Görög Aszszonyok szorgalmasan tanultak, szinte úgy a' Keresztény Aszszonyok is tanítottak. Alexandriai Kelemen e'képen biztatja az Aszszonyokat a' tanulásra „Sürgesse a' szemérmes Aszszony férjét, hogy legyen segítő társa azokban, mellyek boldogitanak: ha pedig azt nem nyerheti meg, maga iparkodjék az erkölcsre: férjének még is engedelmeskedjék, és annak akarata ellen legkisebbet se miveljen azokon kívül, mellyek a' virtust érdeklik. A' ki feleségét, vagy szolgálóját, a' tanulástól akadályoztatja, az nem mást cselekszik, hanem azt az igazságtól, és mértékletességtől elvonja, házat pedig igazságtalanná, és zabolátlanná akarja tenni; mert nem lehet a' férfiú vagy Aszszony semmiben is tudós oktatás, elmélkedés, és gyakorlás nélkül b). S. Tatiánus is, kivel Sz. Justinus egészen egyet ért, e'képen beszél „Valakik nálunk bölcselkedni akarnak, azoknak se ábrázatjokra, se ruhájokra nem tekintünk, se szépségéért nem ítéljük meg; élhítetvén magunkal hogy elmeheli tehetségök

a) Seneca in consolat. ad Helviam matrem.

b) Clemens Alexandr. Lib. IV. Strom.

meglehet nekik, ha testökben erőtlenebbek is. Ti kik vélitek, hogy mi az Aszszonyok, ifjak, szűzek, és vének között hívságokat beszéllünk, irigyelvén, hogy veletek nem vagyunk, halljátok, millyen hívságosok a' Görögök. Valóságos hívságok azoknak mesterségeik, midőn nagyobb becsületben tartatnak, mint sem a' ti Istenetek: mert Praxillát, ki semmi hasznosat verseivel nem mondott, Lysippus érczből formálta ki; Sapphot, és Corinnát Silánion, Proxigorást Gomphus, rézből vágták ki, 's a' t. Ezeket számlálni akartam, hogy ne gondoljátok, újságnak lenni, és szemetek előtt viselvén a' régi történeteket, azokat az Aszszonyokat, kik nálunk bölcselkedni akarnak, ki ne nevésetek a). Ezt az igasságot a' Török országban bujdosó Magyar hazafi is megesmérte, és sürgette, mondván. „Jóra oktatni a' leányokat olyan szükséges, valamint a' férfiakat, és az egyik olyan hasznos az országnak mint a' másik b).

Hatodszor: A' mi a' tudós Aszszonyok' példáját illeti, már most többféle könyvekben előfordúlnak azoknak neveik. Szép példa vala Axiotheától, és Lástheniától, hogy a' tudományokhoz vonszó szeretetből férfi ruhába öltözködven szoknának be Plátó bölcselkedésének hallására. Dicsőséges volt Léliának nyilván Görögül, és Deákul, Corneliának húsz esztendeig Rhetorikát tanítani. Nagy dicséretére vált Aretének Görög Országnak az a' vélekedése, mintha ő bele költözködött volna Szocrátés' lelke, Themistocleának, hogy Pitágorás tőle hallgatott, és Thráciában Philosophiát tanított, Polycrátának, hogy szavát a' rokka mellett többre becsülték, mint Pythagorását.

a) In Orat. contra Graecos.

b) Mikes Kelemen a' Török országai levelekben.

Jó hír a' maradékoknál Nicostrátáról, hogy ha irási el nem veszték volna, Homerus' neve a' sőtét homályból soha olly nagy világosságra nem jött volna. Eudociának halhatatlan emlékezetet szerez, hogy tudománya segedelmével Császárnéságra emelkedett. Ki nem esméri érdemeit Dacier' Aszszonyoknak? Miért becsültethetik jobban a' világon Aspásia, mint azért, hogy Periclest Rhetorikára, Szocratest Philosophiára oktatta? Melly elmésen, mélyen, és nagy tudománnyal ír Wolstonnecraft Aszszony? Melly szépen énekel Glyceria, kiváltképen midőn a' bölcsességet dicséri? Minden Német országi Aszszonyoknak dicséretökre szolgál, hogy Berlepschi Aemilia a' legjobb Német Poetáknál nem alább való, di Giováne Herczegnének a' Stochholmi Historia, és Szép Tudományok Academiajának, Gasch Rosinának a' Dresdeni a' Mesterségek' Academiaja' tagjává lenni, nem nagy becsület e? Vives Lajos emliti Eunomiát, ki Naziarius Rhetornak leánya vala, Paulat, Seneca' feleségét, és annyát, Albinát, Theclát Pálnak, Borbályát Origenes' tanítványát. Pallás, és a' Muzsák mind Aszszonyi Nemből voltak. Különös az, hogy a' tudományoknak alig vagyón ollyan része, 's neme, mellyre nézve az Aszszonyok nem szereztek volna érdemeket. Voltak, kik Grammatikát tanítottak a); voltak versezők, ékesenszóllók, bölcselkedők, törvénytudók, Orvosok, voltak Sz. Írás magyarázók, és pedig mind a' régiek, mind az újabbak, 's mostaniak közt. Propercia Rossi, és Callot L. H. a' Képfaragásban, Hyrenes, és Gráfin Maria a' Képfaragásban híresettek el b). Piozzi, Stael, Genlis, Chapone, Macaulay, Wolstonnecraft Aszszonyok

a) Codex Justin.⁶

b) Handwörter Buch über die Schönen Künste,

a' nevelésről írtak. Ki győzné mindnyájokat elő számlálni? Menágius írja, hogy olly számosak a' tudós, és Könyv-író Aszszonyok, hogy azoknak csak neveikkel is könyvet lehet bétölteni: de kik, így szól tovább az említett Író, többnyire a' szebb tudományok, úgymint versezés, levél-írás, mythologia, historia, és ékesszóllás mellett maradtak. Sokan a' Philosophiát is nagy előmenetellel tanulták, és tanították. Ezekről Apollonius Stoicus könyvet adott ki: azokról ismét, kik Pythagorást követték, Philocorus Grammaticus írt, Suidás' bizonyítása szerint. Juvenalis is hirdeti, hogy az ő idejében az Aszszonyok bölcsekedtek. Végre magáról írja, hogy ő is hatvan öt Philosophiát értő Aszszonyokat talált a' régi Íróknál feljegyezve. B. Knigge írja, hogy Németországban most több Aszszony író van ötvennél. Lehet is hat ezer Írók közt. Thura Albert 1730. eszt. Belgiumban száz tanult Aszszonyokat számlál. A' Magyar Aszszony Írókat feltekinthetünk a' Komáromi Minden Gyűjteményben. Azóta, tudomra, Molnár Borbalya a' versezésben, Rajdótsi Rajdótsy Therésia a' Philosophiában híresedtek el; az utolsóinak Tudós Értekezését olvastuk 1820. eszt. a' Tudományos Gyűjteményben.

Ezekből nyilvános, hogy sem a' lelki, vagy elmebeli, sem a' testi tehetségek' szüksége nem szegődött az Aszszonyokat a' tanulatlansághoz, és hogy elkerülhetetlenül szükséges azoknak bővebb taníttatása mind anyai, mind polgár társi kötelességekre nézve. Kiváltképen ama' sok kedvetlen híreket, melyeket kikiáltott indulataik fejükre szültek, különben el nem távoztathatják, miut sem ha minden bal vélekedéseknek tanulással elejét venni igyekeznek. Azt sem fondolhatná valaki, hogy a' tudományoknak legalább közönsé-

ges hasznáikban rész nélkül maradni kívánnának. Mellyekre nézve a' Bölcsenek sok intéseik után iparkodhatnak, hogy az olyan szokás, mellyel a' tudatlanság ápolgatódik, eltöröltessék, 's rontassék. Bátran elindulhatnak a' Parnaszszus' hegyére, a' szűz Muzsáknak oltárjaikhoz áldozatot vihetnek; elég jámbor bölcsek, tudós Aszszonyok' nyomai mutogattnak sokféle munkákban. Ha pedig ez iránt még kételkednék valaki, vagy ellent tartana, az, és az e' félek, írja Voss, már minden Philosophusoktól megvettettek a).

A' kik az Aszszonyi Nem taníttatásához valamit szóllottak, arról is gondolkodtak, mire, miképen, 's kiáltak oktattassanak. A' tárgy iránt sokféle szakadnak az Írók, ki ezt, ki amazt javallja. Én akár pór, akár közép rendű, akár dutzendáma legyen a' tanítvány, ebben az egyben egyet értek szerzőjével e' könyvnek: *Bibliothek für Mädchen*, és azt mondom, hogy elsőben azt tanítani kell religióra; mert ez szinté olly hasznos, és szükséges, mint a' férfiaknak; minthogy az Aszszonyoknak elméjük nem jár olly sokféle kevesebb foglalatosságik miatt: többet is vannak magánosan otthon: kell tehát gondolkodásikat valamire fordítani, és valljon, mi lehet kellemetesebb a' religiobeli foglalatosságnál? Ez az elmét úgy megvilágosítja, az indulatot mérsékli, hogy semmi disztelen kívánságot, semmi idővesztést nem keres az abban magát foglaló. Az Aszszonyok több testi erőtlenségek, gyengeségek, és bajok alá vannak vettve, mint a' férfiak; azért több segítségekre van szükségök, hogy magokat mulathassák, vigasztalhassák. Mint anyák első tanítóji gyermekeiknek, és a' religió első, 's legfontosabb, a' mire azokat oktatni kell. Ne

a) De natura Artium §. 2.

is mondják, hogy az anyák csak kis korokban tartoznak tanítani gyermekeiket, és azután másokra bízhatják; mert elsőben, hogy valaki kevés ideig is tudjon oktatni, annak sokat kell tanulni. Azonkívül az anyák az ő házaikban mindég tanítói maradnak a' religiónak. A' jámbor anya, ha religiobeli tudományával szelidséget, buzgóságot, és okosságot öszve köt, férjének is könnyen vagy tanítója, vagy jobbítója lehet. A' religionak tanulásával az én ítéletem szerint, öszve foghatnák a' Philosophiának, és Theologiának azt a' részét, melly az erkölcsöket érdekli. Megtanulhatták egyszer'smind azt, a' mit az Istenről természeti okoskodásból tudunk, és a' természet' törvényét; mert ezek egy átaljában szükségesek egy emberhez illendő jó életre. A' többi tudományok nem egyenlőképen szükségesek: de a' most említett tanulást igen megkönnyebbítenék, ha a' gondolkodás' regulájit, mellyek a' Logicában megirattak, együtt hallanák. Hozzájok illenek minden Aesthetikai tanulmányok, és mesterségek. A' fellebb említett könyvnek Irója, és Vives Lajos időbeli garádicsok szerint is meghatározzák, mit kelljen az Aszszonyi Nemnek tanulnia: De ez a' meghatározás én előttem felesleg való; mert azt gondolom, 's vélem, ki mikor rá ér, és a' mit tanulhat, rajta legyen, akkor el ne múlassa. Campe Úr leg inkább a' közép rendűeknek helyesen fel osztja a' könyveket, mellyek többnyire más fellőbb rangu Aszszonyoknak is ajánlhatók. Rollin, és Szerzője e' könyvnek *les femmes savantes* némü némü rendet szabnak a' tanuló Aszszonynak elejébe a) A' Föld leírásnak, Történeteknek summás esmérere, Ré-

*) Acta Erudit. Lypsiens. ad an. 1718. et Supplem. ad An. 1757.

giségeknek megtekintése, Gazdálkodás, Főzés tölök hasznosan tanúltatnak. Volston. Asz a' törvényt, 's Orvosi Tudományt igen sürgeti. Salczman Ur a' Botánikát igen javálja. Ezen Tudományok' hasznait bővebben emliteni, szószaporítás volna.

Mikép oktattassanak, melly helyen, ez iránt a' legútóbb előhozott Iró úgy itél: hogy valamint nyilvánóságos iskolák allittattak fel, mellyekben a' férfiak tanulás végett öszve gyűlnek, szinte olyan iskolák rendeltessenek a' tanítandó Aszszonyi Nemnek számára. Illyeneket fundálhatnának sok gazdag özvegyek. Azomban ök lássák, mikép állítsák fel azokat, ha tudtak számtalan izben a' férfiaknak tanácsot adni, a' magok' dolgában annál okosabbak lehetnek. Az bizonyos hogy az illyen nyilvánóságos helyeken jobb kedvel tanulnak, mint magánosan a' háznál. Fábíus e' szokást javasolja főképen; mert, ugymond, kicsin koroktól fogva az emberek közt bátorságra szoknak. Felőbresztetik az elme, melly a' magánosságban ellankad. Ismét azok a' barátságok, mellyek ifjantakóttetnek, legtartóssabbak, és az őregségig megmaradnak. Azután: otthon csak azt tanulhatja valaki, a' mit magának súgnak: iskolában azt is, a' mit a' többinek mondanak; mások jóbbítását hallják, ezt, és azoknak dicséretét hallván vetekedésre gerjednek, 's a' t. Söt Volstonnecraft Aszszony, Pláto, Voss együtt kívánnák a' férfiakkal iskolába járatni öket. Az útólsónak szavai ezek „Tudom, hogy ellenkeznek némelleyek (mert előbbre monda, hogy mind a' két nemes együtt kell tanítatni), azt vélvén, hogy a' szemérem, és ártatlanság veszedelembe hozatnék: de ha a' tanítás jó móddal elrendeltetnék, semmi csorbát sem vallana az artatlanság. Ha az egész világon hozzá értvén az Aszszonyokat is) votnmra menne

a' dolog az Aszszonyok nyernének. Azomban én Pythagorás' Systemáját inkább javaslom, a' ki mind az atyáknak, mind a' gyermekeknek, és az Aszszonyoknak is különb adott leczkéket a). Még egy kérdés' hejával vagyunk: ki tanítsa az Aszszonyokat? Erre rövideden Vives Lajossal felelhetni, tudni illik, hogy e' tisztségre valamelly tudós Aszszonyt kelléne választani: ha pedig férfiú rendeltetnék, szükség lenne, hogy valamelly megélemedett, koros, jámbor, 's tiszta életü férfiú, nem nőtelen, hanem kinek magának is nem formátlan, és kedves nője volna, kerestetnék ki.

Ennek az Aszszonyi Nemből' kelendő társaságnak, mellyről nem lehet azt itélni, hogy csak Plátó Respublicájába, vagy a' Zsidók' Sabathiájába lehet helye, felállításával csendesen véghez megy az a' változás a' melly az Aszszonyi Nem' méltóságára utat készít, melly méltóság a' valódi erkölcsiségen épülne. Utóljára, halljuk még egyszer Salczman Urat Volstonnecraft Aszszonyal együtt szóllani. Amaz ezt mondja „Én is abban a' vélekedésben vagyok, hogy senki sem tarthat addig számat, az emberi Nemnek nemesítésére, még más rendelések nem tétettek az Aszszonyoknak szívök', és értelmök' kiképzésére; Ez pedig így szollija a' férfiakat" Tökéllnék el csak magokban nagy lélekkel a' férfiak a' bilincsektől, mellyekkel lekötöztetve vagyunk, fel szabadittatásunkat, és a' vak szolgálai engedelmeskedés helyett, nemü nemü okos szabadsággal, és egyenlőséggel való megvigasztaltásunkat; akkor bizonyára hennünk tisztelő leányokat, hívebb nőket, okosabb anyákat, 's szóval jobb hazafiakat, és polgár társakat szemlélnének. Akkor igazán valóságos indulatból

*) Justin, Lib. 20.

szívesen szeretnők őket; mert nekünk minnen magunkat becsültetni kellene tanulnunk; és egy érdemes férfinak elméleti nyugalma a' párja' hívalkodásai által nem háboríttatnék meg, sem a' csecsemős gyermek idegen kebelbe nem vettetnék szoptatni, hogy ott menedék helyet keressen, melyet az anyja' szívében nem talált fel.

Szép János.

3.

Egy Magyar Fejedelmi pompás látogatásról.

Nevezetes Magyar Történeti Töredék.

Erdélyi Fejedelem Zápolya János Sigmondnak, Solimán Török Tsászárhoz pompás járulása, és elfogadtatása. Rónai Dávid' Kéziratjából *) (mellynek ez a' titulussa: A' néhai Ditsőséges, és Felséges I. Ferdinánd Római Tsászárnak, választott Budai Magyar Királynak, és Konstantzinápolyi Szultán Bajezid Khán Török Tsászárnak idejétől fogva, a' Felséges, és nagy hatalmú I. Leopold Római Nagy Tsászárnak, II. Rákótzai György Erdélyi Fejedelemnek idejéig, haj borzasztó irtózással folyt dolgok, melyeket Konstantzinápolyban laktában költséges fáradsággal, a' régi Miniszterek' házaiból kezéhez kerítgetvén, és sok álmatlansággal a' Kereszténység' hasznára, Törökből Magyarra fordított 1695, a' két Magyar Hazában majd halttig tsak

*) A' 10-dik, és 13. laptól fogva a' 19. lapiglen. Lásd Szeremts' leiratását.

nem hiában vánszorgó Török Diák Rosnai Dávid) írá Szeremts Várassának Plébánossa Kassai József 1820. 3-dik Január.

Ezer ötszáz hatvanhatodik esztendőben Márztiusnak utolsó napján a' Török Tsászár Követet küldte a' Fejedelemhez, és ajándékban egygy igen jó lovat, aranyos ruhát, és gyöngyös igen nagyot nyomó pallost. Jelenté affelett, hogy ő minden hadával az napon indúla Magyar országra; meghagyá azért, hogy lenne készen, jelen lenne az üdö, mellyben mind a' rajtta tett bosszúságokat megtorlaná, 's mind a' miket elveszte, vissza nyerné.

A' Passák is azonképen írnak, és biztatják is, hogy a' Tsászár teljességgel letötte haragját, azért a' Tsászári Meltóságnak meglátogatattását tanátsúl adják, hogy mindjárt, mihelyt a' Tsászár a' Dunánn által költözik, a' Fejedelem útra induljon; mivel azt a' Tsászár ditsőségnek okáértt igen megkívánná, és noha ez materia soknak igen nagy, a'vagy veszedelmes dolognak látszanék; mindazonáltal, a' mint hasznos, úgy veszedelem nélkül való is.

Juniusnak 16-dik napján, mikor értené a' Felséges Fejedelem, hogy a' Tsászár már a' Dunán által jött, Gyula Fejér-várról elindúl, és Dévára megyen, azután Mártzinára, onnét Lugosra; hol ott más naponn megnapla. Junius' 26. napján Pantsovánál Nándor Feir-várral általellenben, innen a' Dunán tábort jártat, a' melly város is egygy mérttföldnyire vala a' Tsászárhoz. — A' Tsauzok azonban jönnek, 's mennek, a' Szantsaságok is *) oda jutnak, és minden

*) A' tavalyi esztendőbéli Tudományos Gyűjtemény 4-dik kötetének 52-dik lapján talám botolva iratek: Szandság.

jót ígérnek, és hogy meglátogatván a' Tsászárt, ott mit kelljen mondani, és tselekedni, tanítják.

Júniusnak 27-dik napján a' Tsászár tulajdon maga gályáját a' Fejedelem' elejébe küldi, és ize-
ni: hogy népét elhagyván, az Országnak Fő Fő népeivel menjen által, élések, sátorok, és minden készen lenne, azért nem lenne szükséges, hogy személyén kívül valamit vinne. — A' Fejedelem gályába szállván mind egygyütt négy száz nemessel, lovakkal, és egyéb odavalókkal, a' Dunán által mégyen, és köszöntetvén a' Nándor Feir-várbéliektől számlálhatatlan puska lövéssel, a' tulsó partra kikele, és ott a' Tsászár' népét mind épen látják vala, ugyan azon helyben a' Tsászárnak minden udvara' népétől betsülettel fogadtatik, és nagy öröm mutattatik.

Azon közben a' Tsászár, hogy az egész dolgot megláthatná, ama' híres; de igen elromlott pusztá Zemlén vára mellett, (mellynek fenn álló omladéka, régi jó Urát: Nagy Hunyadi Jánost ma is keşergik) egy jeles halmotskára tulajdon sátorát felvonatván nézeli vala a' gyülekezetet; mert meghagyá a' Tsászár, hogy azt a' rendet tartanak, 's azt a' betsületet is adnák az ő Fiának Jánosnak, a' mellyel tulajdon maga szokott élni. — Felülvén azért abba a' sátorba a' Passákkal egygyütt, mind az egész dolgot nézi, és álméllködik vala. Így lön az elmenetel igen nagy hallgatással, és magát reá tartással. A' Szantsaságok, Tsauzok, és minden Fő Fő Rend követvén, és az egész útat épen elkönyékezvén lovgol számtalan ékes seregével.

Mihelytt pedig a' Tsászár' sátora' aljához, melly a' hegyen vala, jutának, a' Tzerémóniás Miniszter a' Fejedelemnek, mint hogy ott lenne a' Tsászár, a' hol a' sátort felvonva látná, javallá: hogy meghajtoit fővel a' Tsászárra for-

dúlván, lováról Török módra köszöntené. A' Fejedelem azért mind azokat, a' Tsászári Méltóság-nak köszöntetésében, igen rendesen el-követé, és mind-nyájann azonban nagy zengéssel kiálták: Alla! Alla! Alla!

Ugyvén azon órában meg-izené a' Tsászár, hogy Ő, és az övéji másod napon szentségben lesznek foglalatosok, szükség lenne azért, hogy nyugodnák. Mikor pedig nyugodnának, minden ágyút a' Tsászár ki-süttete, és a' Jantsárok pus-kájit-is, jelentvén nagy örömet. — Annak-utánna ajándékokat rendelvén az egész táborban lévő vi-tézi Rendnek, kinek-kinek, külön-külön ezer-ezer Oszporát adta, melly tizen-öt ma-gyar-forintot tészén; a' Passáknak-is száz-száz ezer oszporát: a' Begler-Bégeknek ötven-ötven ezeret: a' Szantsaságok' Bégeinek harminz-harminz eze-ret: a' Vitézek' szolgáljinak is mindeniknek öt-öt száz oszporát. Mind ezek híres, és meg-lehetős kevély ajándékok valának.

Mi azonban a' Sátorokra, és a' lövő szer-zámokra vigyázzván, többet találánk két ezer ö-reg ágyúnál; a' sátor pedig számba nem vehető sok ezer vala; noha nem vala mind ott; mivel Gyula', és Eger' meg-szállására elől nagy tábor botsattatott-vala, mélynek-is utánna, minden fé-le Rendnek az elé-számláltt ajándék el-küldeték, és mintha in regali applausu jelen lettenek volna, fogyatkozás-nélkül, mindennek az ő aján-déka meg-adaték. Ez nagy mértékű pompás aján-dékozódást a' hallók alig hihetik; mert még a' látók is álmélkodva nézik-vala.

A.

Első szemben léte a' Fejedelemnek a' Tsászárral.

Másod napon hét órakor reggel a' Fejede-lem a' Tsászárhoz hívaték a' négyszáz nemessel,

kiknek öltözeteik, és lovaik arannyal, és ezüsttel tündökölvén a' nézőknek nem útalatos mulatság vala. Ez a' Tsászárral való első szemben léttel lön 20-dik Juniushban illy renddel:

1) Ötven Tsauz mégyen vala elől. 2) Tsauzok valának azok után is. 3) A' Jantsárok Kapitányja, a' Jantsár Ága. 4) Az ezüst botokat vívők valának, három Mesterrel, kiket Tzerémóniás Mestereknek hínak-vala, kiknek lovaik, és ékességeik tsudálatosan betsesek valának. 5) A' Fejedelemnek négy Fő Tanátsa. 6) Az országnak hat Fő-Fő Ura. 7) Eggynéhány gyermekek, régi szokás szerént Persiai módra fel-öltözöttek, kik is a' Fejedelem' személyje-előtt gyalog mennek-vala. 8) A' Fejedelem maga egygyedül alkalmas közben fogott tágassággal, kinek kengyelét négy Fő kengyel-futó, aranyos ruhákban öltözve, tartja-vala.

A' Fejedelem' ékessége: 1) Hoszszerű, és bokrétás nyuszt bőrrel béltett magyar süvegén fel-függesztve vala a' tzi mer, és drágalátos ékesség, a' melly eggy diónál nagyobb vala. 2) Vala eggy le függő kereszt a' nyakában, melly újj gyémántokkal, és szépséges karbunkulusokkal tsudálatosan tündöklök-vala, mellyet régen az ötvesek száz ezeraranyra betsülttenek. 3) Gyöngyös arany-lántz, és igen nagy betsű gyűrűk. 4) A' Tsászártól az-előtt ajándékoztatott öv mind a' pallossal, és törrel eggyütt, mindenik tiszta aranyból való, és gyöngyös. 5) Az Ölvának nyerge, mellynél tsudálatosabb semmi nem vala, melly tiszta aranyból készítettett, és olly igen drágalátos gyöngyökkel tündöklök-vala, hogy a' re-á nézőknek szemök tsillampozik-vala, melly is huszon négy ezer aragnál árosabb vala. 6) A' fők, és a' lónak feje épen gyöngyökkel felekesítették. 7) A' ló farán való tzafrang mind épen drá-

drágalátos gyöngyökkel rakva, és bé-borítva, nagy, és apróbb sok gyöngyből álló.

A' Fejedelem egészen fel-ékesítettén, követik vala a' Magyar Urak szép rend-szerént; az út pedig a' lovagok', és jantsárok' seregével anynyira bé-foglaltatott hogy semmi köz ki-menetre nem vala. Ekképen mikor a' Tsászárnak első sátorához jutottanak-volna, jelenték, hogy a' Fejedelem a' lóról le-szállana, és egy kevéssé ott nyugodnék az intézett helyen. Itt száz jantsár, kik a' hatalmas Tsászárnak ajándékot vűnek, mutogatásnak okáértt, elől botsáttaték.

α.

A' Fejedelem' ajándékai 100 jantsár-által adatnak a' Tsászárnak.

1) Egy arany pogátsa, tizen-két arany erő kőson tyű formán tsínálva. Vala benne négy öreg gyémánt, három drágalátos öreg karbunkulus, és a' közepén egy smaragd, hat ezer arany erő. 2-dik vala egy aranytányér, s azon egy gyűrű, mellyben tsudálatos mesterségű órátska vala; mivel az egész, és negyed órákat meg-tsengető, és meg ütő mesterségen-kül, a' Holdnak, és Planétáknak járásait is meg-mutatja-vala (3) Ötven ezüst aranyos öreg pohár. 4) Tizen-hat ezüst aranyos öreg tányér. 5) Tizen-két közép-szerű olyan tányér. 6) Apróbb is meg annyi. 7) Hat szép szöges virágos tsésze. 8) Egynéhány válogatott Solyom.

Mihelytt a' Tsászár az ajándékok' fényességét meglátá, ottan mindjártt a' Felséges Fejedelmet hivatá. Ki melléje vévén tsak a' kilentz Fő Fő Urat, a' Tsászár Sátorába (a'hol a' Tsászár veszteg ül vala az aranyos székben, melly is mindenképen gyöngyökkel tündöklök vala, előtte állván

négyszáz Passa) béméne, és azon szempillantásban a' Fő Passa által a' Tsászárhoz viteték, és térdet hajtván a' Tsászárnak, kezét megtsókolá; a' Tsászár viszontag a' Fejedelmet megölelvén mondá: Boldog légyen, szerelmes Fiam! ide jöve teled, és leülteté. Mikor pedig a' Fejedelem nem akarna leülni, viszontag erőltetvén monda: Én szerelmes Fiam! ülj le, és leüle jobbkéz felől, a' hol a' Passák lába alatt állanak vala. — Azon-közben kilentzen azok, kiket a' Fejedelem magával elvün, béménének, és a' Haputsi Passa által, a' szokás szerént, Persiai módra, a' Tsászár' lábai' elejébe leboríttatának, mint ha imádnák.

Elvégezvén a' tzerémóniákat, mi más sátorba menénk, és a' Fejedelem felkelvén rövideden szóla, és mindjárást egy könyörgő, és igen rövideden szóló könyvetskét nyújtá oda a' Tsászárnak. — A' többi között monda a' Tsászár: 1) hogy semmi ő előtte a' Fejedelem' oda menetelénél kedvesebb nem lenne, és hogy ő, Isten után, néki mind halálíg oltalma lenne. 2) Jól tanátsoltták azok, a' kik néki azt javallották, hogy ő Hatalmasságát halála előtt meglátogatná; mivel nem lenne jövendőben haszontalan fáradsága. 3) Hogy ő megajándékozná mind azokkal, valamelyeket írásban kéré, és kívána.

A' Felsőges Fejedelem a' Tsászár' lábaihoz borúla, 's megköszöné. — A' Tsászár felemelé a' Fejedelmet, 's monda: légy jó szívvel, megmutatom az egész világnak, hogy Isten, alkalmas üdö, és eszközök által, az özvegyeknek, árváknak, és elhagyottaknak mindenkor segédök vala. — A' Fejedelem magasztalván ilyen nagy pátrónussának, és oltalmazójának ennyi kegyességét, Istentől Önékje minden boldogságot, és jót

kívána , és sátorába vissza menvén, szóla azon frekventziával, és pompával, mellyel a' Tsászárhoz kísértetett vala.

β.

A' Tsászár' ajándékai 22 Tsauz-által adatnak a' Fejedelemnek.

Annak-utánna-való napon a' Tsászár viszon- tag ajándékokat küldé a' Fejedelemnek, mellyeket huszon-két Tsauz viszen-vala. Elsőben vala egy arany öv drágalátos gyöngyökkel épen fel-ékesített. 2-szor Pallos, és tör azon képen. 3-szor két aranyos öltözet. 4-szer Aranyból szőtt kilentz öltözet azok' számára, kik a' Tsászár lábaihoz kilentzen borúlttanak vala. 5-ször Tizenkét fő Török-lő, mellyek-között három tiszta arany szer számmal, gyöngyös nyergekkel, gyöngyös zabolákkal, és két felől a' lovak' nyaka-mellett arany lántz-helyett, hosszan le-botsátva jó féle gyöngyből, helyen-helyen, tsomósan tsináltt vastag kötelekkel valának fel-öltöztetve, és ékesítve. Ezen három lónak kettejét, tsak az előtt nem sokkal, három ezer aranyon vötték vala. — — — 6-szor. Effelett a' Tsászár' tár-házából különbb-különbb-féle fű-szer-számokat, orvasságokat, és drágalátos edényeket adtanak.

El-vivénn az ajándékokat a' Felséges Fejedelem, megköszöné, és a' Passákat, s egyéb Fő-Fő Minisztereket, szokás-szerént, meg-látogató, és ajándékozá. — Más napon a' Tsászár megakarja-vala a' Felséges Fejedelmet vendégelni, és mikor immár minden készen lenne, a' Fő-Passa javallá a' Hatalmas Tsászárnak, hogy ne tselekedné azt; mivel félő lenne, hogy kitsiny dologból a' Hatalmas Tsászár' híret meg-sérthető nagy go-

nosz ne következnek, és mivel a' Fejedelem azon-kivül-is egészségtelennek látszik, 's a' török-ele-delhez-is nem szokott; ha hirtelen a' Fejedelem akar mi betegségbe esnék: az egész kereszténység azt mondaná, hogy Hatalmas Tsászár étetémeg. — Ezt hallván a' Tsászár, a' lakadalomtól mindjárást meg-tartózik, és okát a' Fejedelemnek mind járást meg-jelenté, hogy t. i. a' vendégségnek el-hagyásával nem egyebet akar; tsak abból következhető, vagy azon-kivül-is meg-eshető akarmi nyavalyának gyanúságától akarná magát mind a' Fejedelemtől, 's mind a' Magyaroknál meg-menteni.

B.

Második szemben léte a' Fejedelemnek a' Tsászár-al.

Júliusnak első napján, hogy a' Fejedelemnek tovább való késedelme az Erdélyieknek zür-zavar-ra okot ne adna: a' Fejedelem vissza térést kérven a' Tsászártól, második szemben lételt nyere azon renddel, és késértéssel, mint az-előtt környékeztetvén járula a' Tsászárhoz; de mind-az-által olly újj készüllettel, hogy semmi azok-közül, mellyek az első frekventziában viseltettek, ne láttatnék.

Mikor azért a' jövődö-béli kegyelmességről szemben szólana, és mind a' vött grátziát, 's mind a' mellyet vejendö lenne; felette nagy hála adással köszönné a' Fejedelem; fel-kelvén a' székből, és fel-állván a' Tsászár, (hitelre mondhatatlan) a' Fejedelmet meg-ölelvén, a' többi-között monda: Vöttél-e el-valamit Tölünk, a' mit kívánttál? Mellyre a' Fejedelem mondván, hogy mindent el-vön. A' Tsászár monda: Kérjed az Urat, hogy Műnékünk min-

den ellenségünk-ellen győzedelmet adjon, mert el-végezők, hogy három annyival nagyobbá tégyünk, mint vagy. — A' vén Tsászár, de erős, a' székből kétszer kelvén-fel, a' Fejedelmet szerelmes Fiának monda, 's meg-ölelé. — Továbbá mikor Válét mondani, és el-menni akarna, félre téven mindeneket a' Tsászár, külön tsak a' Fejedelemmel tolmács-által beszélgetvén, alkalmas üdeig nagy sokat traktála, és mit beszélgettenek legyen akkor egy-mással, ez ideig titokban vagyon.

Minek-előtte a' Fejedelem el-válnék, meg hagyá a' Tsászár a' Fejedelemnek: hogy mentől hamarabb a' Fejedelem levelet küldene az övéjének, és hadainak, és azokat a' vele már közlött kegyelmességről, és adakozásról bizonyosokká tenné, mellyben figyelmetesek, és igen szemesek lévén, hűségökben tökéletesen meg állanak.

Végezetre el-hagyván a' Tsászárt, el-méne egyenesen a' partra sietvén, az elsőhöz hasonló göggel, és pompával, holott minden Fő-Fő Rendnek a' nagy, és az előtt nem volt betsületet, nagy, és Királyi Felséghez illendő betsülettel meg-köszömvén, a' Tsászárnak azon hajójába vissza vitették, és az övéjével együtt békével a' maga táborába juta. — Onnan meg indulván, és sietséggel utazván Júliusnak tizen-hetedik napján Gyula Feir-várra juta jó békességgel, és nem üresen.

α) Rosnai Dávid ezek' elé adása után azoknak neveiket, kik a' Fejedelemmel a' Hatalmas Tsászár Sátorában jelen valának, számlálja-elé. De eszéből ki fitytyene e', hogy-é, amott kilentzről emlékezik, itt pedig tizen-kettő említettik: 1) Csáki Mihály, 2) Bekes Gáspár, 3) Apa-fi

Gergely, 4) Bánfi Gergely, 5) Bor-nemisza Farkas, 6) Telekdi Mihály, 7) Telekdi Miklós, 8) Kapitány György, 9) Szab Polgár Mester, 10) Bég Pál, 11) Doktor Blandrata, 12) Orbán Miklós.

β) Rosnai Dávidnak száz esztendősnél nem sokkal régibb jó magyarsága tükörül lehetne Magyar Ország' azon magyar íróinak, kik a' magyar ígékét gántsosan hajtogatják (az Erdélyiek-től megválva, kikre nintsen szó, és ilyen panasz) kik még a' Tudományos Gyűjteménybe is Grammatikai gántsokkal, és úgynevezett párvizsitikusokkal írni nem általlanak (holott már annyi esztendőtol fogva elégé el-terjedhete a' Kritikus Magyar Nyelv-tanító-Könyv, mellyet mind Pesten Eggenberger Úrnál, mind Kassán a' Püspöki Palotában mind Sáros Patakon a' Kollégium' Könyv-házában találhatni, és könnyen meg-szerezhetni: a' rajta tett boszszuságokat, annak szerzője meg-torlá, és annak tsatarászó ellenségeit vesztég ülteté). Ennek meg-bizonyítására a' múlt három esztendőbeli Tudományos Gyűjteményből támlítalan párvizsitikust emlithetnék; de szónak okáért, futura pro cautela, nevezetlenül tsak egy helyet hozok fel: a' tavalyi nyoltzadik kötetet találomra felnyitván, öt levelkén hamarjában ezek ötlének szemeimbe „dűtődjön, bővítődjön, németeknek tudománya, ezzel, eránt, boszszankodjon, gántsoskodjon, készítődheszen, ki tapogatódna, javallásomból semmi sem lesz, másokat láttassak nógatni, akár enyimek, akár máséi, azoknak formálásában, másoktól követődneének, Tudósokéi maradnak, mellyeknek neveit meg-hagyták, magunk nyelvére, hagyódjon, fordítód-

jon túl a' Dunai ember, a' név más értelembe vevődik, és mondódik, a' törvények íródna. — Bezzeg ezen Török Diák' magyarságában senki ilyen gántsokat ingyen sem lel. — Divinus Plátó a' maga Akadémiájának a'jtájára ezt írta: Nemo huc ingrediatur Geometriae expers. Én azt óhajtanám, hogy a' Tudományos Gyűjtemény' homlokára ez iratnék: Nemo huc ingrediatur Grammaticae Hungaricae expers: Sem ki ide bē ne jön Magyar-nyelv tudatlan.

γ) Ezen Török Diák ezen Diák szót: Princeps mindenütt Fejedelemre fordítja magyarul, és minden régi Magyar Író, Transilvaniae Principes Erdélyi Fejedelmeknek nevezi, akár azok országló, akár erszágotatlan Fejedelmek lettenek-légyen, így I., és II. Rákótzii Ferentz Országotatlan (titularis) Princeps vala, még is Fejedelem vala a' neve, nem Hertzeg. — Ebből megtanúlhatnak, hogy ma nem magyarosan mondják, és írják: Hertzeg Eszter-házi, Hertzeg Bretzenheim's a' t; hanem kellettnek mondani: Fejedelem Eszter-házi, Fejedelem Bretzenheim; mert mind a' kettő olyan Princeps, mint Rákótzii Ferentz vala. Ezen Németes név Hertzeg tsak arra illik, a' kinek Dux a' titulussa. Azért az Austriae Archi-Dux jól neveztetik Ausztriai Fő-Hertzegnek; de Printz Rákóztit senki nem nevezé Erdélyi Hertzegnek. A' Felsőleges Uralkodónkat Ausztria maga Tsászárnak, Magyar Ország Királyjának, Erdély N. Fejedelmének helyesen nevezi.

δ) Ezen történet írásnak első szakaszkájából, mellyben mondatik, hogy jelen lenne az üllő, mellyben a' rajta tett boszszúságokat meg-torlaná, kiki meg-tanúlhatja, hogy e-

zen diák mondást: *Vindiciae Literariae*, nem helytelenül fejezem-ki magyarul ekképen: Tudományos torlás, és magyarosbb ki fejezés, mint ez: meg-tzáfolás, Tzáfol, és Torol szóról többet láthatni a' Szó-könyvemben.

Rassai Jöscf.

4.

**Arad Várossának jelenvaló állapottyáról készültt foglalatos ösmértetés,
Peretsenyi Nagy László által. 1820.**

1. §.

Minden nevezetesebb honnyi Városokról jobbadán, a' Tudományos Gyűjtemény. Egy a' maga nemében fentálló Folyó - Írások között lett öszveszerkesztetéshez béküldött Értekezések Országunkban szerte olvastattnak. Magam is Barátainknak megtalálásokra hajolván, rövid foglalatan ide írom Arad Várossának állapottyát. Mellynek leírása köszöbén, a' Tárgynak fontossága oda útasít, hogy felosztva magamtól kérdeném. — Miben áll ez mostan? Millyen volt elébb? Hol, miképpen terjeszkedve bővelkedik, vagy fogyatkozva szűkülködik? Az első két kérdést saját esmértetése; a' többit köz Használlás, és ön pótolása, s Elömenetelítettése végett, vagy díszszére, megfelelve, elé adom.

2. §.

A' folyó Írások szűkebb korláttyai nem engedik, hogy szószaporitással, és tsak mutogatá-

súl elő'hordott olvasottságnak jelességeivel a' felvett tzelra törekedgyem, holott mindennek megadom az ő Tudományos forgandóságát, értelmét, es meszsze látását, Szerzők' előidézésével nem tömöm; tudván a' sok Tanuzás a' gyenge ügynek támogatására szolgál; de a' jobb vágású Görög, és Római Könyv-Szerzőkben sem találom; tsak egyedül ott a' hiedelem Bizonytságot az itéllő Eiró előtt kíván, a' hol Pártfogásra, vagy Mentsegre, és Szabadításra szükség lévén, a' fondorlóknak Ovidiussal mondhatni: — *Causa Patrocinio fit mala saepe bono*: örvend az olvasó, midőn Valakinek szép leleménnyét a' maga bűvár tudásával egyezteteti: úgy a' ki nem olvasott Ember az ilyen jegyzékekre tsak annyit ügyel, mint a' hajós az evedzőre ugrádozó halakra; a' Tudós inkább a' középén evezvén a' parthoz sijjet.

3. §.

Egyenesen tehát a' tzelnak tartván, írom; hogy Arad Várossa eddig Privilegiált Ramarabéli váltságos név alatt szép, bőv, termékeny, fekete ilvány, és nehutt porondos földű határon megszállott hely; mostani fekvését 1555. Esztendő táján vette, midőn amaz a' Maros vize mellett egy órányira fellyebb állott híres Orod, Káptalan, Prepostság, Egyházokkal a' Régiebb időkről virágában lévő Város a' Törököktől elrontattván, maradék Lakossai Magótsi Gáspár Gyulai Fő Vezér, és Várnagy felvigyázása alatt lételepedtek a). Hajdaniságát alább kifogom tenni. Első Leopold Király alatt 1702 Petsétet és vásári, 's más Privilegiumot nyertt.

a) Kereszturi in Descript. Copit. Varad. Anno 1806. edit., pag. 217. sub L. G. de Anno 1555. etc,

Házokat keblében két ezren felül számlál; Lakossai ahozképpeszt ött számmal házonként Statisztikai vetéssel megtudhatók; kik felényire Catholicusok, Magyarok, és Németek; hason fele ó hitűek, Serblus, Rátz, Oláh; és egyvelges minden féle mester Ember, Kereskedő, Bóltos, és szabad Karbeli Emberek. A' Tsállya, Séga, Póltra; Gálya külső város részeiben lakozók jobbadán földművelők, és Szekeresek. A' Maros vize-hasíttya az Új-vár és Arad Város közt; a' hol révpartyai rakvák Élelem, Kereskedői, Só, Tutaly, és egyéb Termékenységekbéli Szerrel terheltt hajókkal, Sajkákkal, Ladikokkal — egy nagy, széles, Fa-híd ragasztya a' Várost a' Vár-kapuja martjához. Fekszik a' 46—47. Meridianus közt tudós Karats mettzése, 's Mappája szerént; meleg Éghajlatban; a' Maros lefolytán, szomszéd Mikelaka, Pétska helységek, és a' Zimándi, Ötvenes, Szent-Páli, Iratos Puszták; és Temes vármegyei Túl a' Maroson lévő, délre előtte nyúló új Arad, Szekela város között. Benne találtattnak;

4. §.

A' Tiszt. Minoriták Zárd vagy is, Klastromához ragasztott, hét Óltárral, egy Toronnyal díszes, Pádúai Sz. Antal tiszteletére ajánlott tágas nagy Templom; Az emeletes, tornyas Városháza előtt van a' Szent Háromság Oszlopa 1742, midőn a' mirigy halál ott megszűnt, az uttzán felállitva; A' nagy Só-Ház, és Pajta előtt pedig Nepomuki Sz. János tsinos Képe, és Szobra; mellette a' Vármegye újjabb szakasz háza, a' Tömlőtz földszinületen, és tágos udvarán Tiszti Lakások. A' közepén nagy úttza két Rendein álnak Egy, két emeletű házak, Boltok, lerakodó helyyek; 3. Kávéház, számos Vendégfoga-

dók; a' Gymnásium, 's al-oskolák, Praeparandusok tanuló házai, az Úri, és a' Templom belső úttzáiban vannak. Maros parti uttzán az ó hitű Püspök Háza előtt a' nagy Oláh Szentegyház. A' Tököliek Tetembölytéről neveztetett Rátz, Sérblus Templom a' Rátz-Városon tündöklik. Szabadságos nagy Vásárai esnek; 1) Virágvasárnap előtt; 2) Sz. Péter, és Pál ünnepe után; 3) Minden Szentek után, mindenkor hétfőn kezdve, egy hétig is tartanak; hová az Országból, sőt Bétsből, Morvából, Prágából, Erdélyből, Moldva, és Bukarestből is a' Vevők, és Eladók érkeznek mindenféle szerekkel, és válogatott, Lábos, Szarvas, Gyapjas, Sertés marhákkal; Kerti bora a' Póltrai dombokon a' Város alatt, Hegyi bora pedig, az al földön nevezetes, Ménes, Paulis, Gyorok, Kuvin, Kovaszintz, Világos, Galsa, Muszka, Urihegy, Magyaráth, Pankota, Mókra, Apatele, Ágris, Radna, Boros Jenő 's a' t. Promontoriumokban; mellyeknek Mívoltokról, és boraikról alább leszen szóllalkozás.

5. §.

Aradnak természetmennyi nevezetesebb jóvedelmére szolgáló ágazatai emezek: 1-ör Az áldott Természettől zsiros kövér földjében termő, körül belől 23. pusztabeli Vetésből (egy szem 10--15 szemet adván, máskor 20 Magvot is egy szem teremvén) bėjővő sárga piros, és Láng-veres, tömött szemű, borsónyi tiszta Búzája; mellyek közzül a' Láng-veres, úgy nevezett Láng-veres Búza, vagy is Zsaráti búza, külömben Járó-búzája az, a' mellyből az Országban híres, és a' Bádeni Kiffliket felül muló téstát, nyuló, szívós sikerű Kaláts, kenyeret adó, Aradi Múnt-

mel Aradi Liszt-Láng készül a' Maros lágy vizén öröltetik, külföldre, Lengyel-Német h Ausztia, Slávonía, Bukovina — Orosz Országokba is kereskedésül vitetik kivált téli üdőkben Octobertől Aprilisig. Ez, az a' járó-búza; melly egyszer őszkor a' Tavaszi vetésbéli termés; Tavaszkor az őszi vetésbéli termesztés viszontagúl vettettvén és költsönösön váltattván nagy haszonnal műveltetik úgy hogy nagy el-érése előtt, mikor a' Kalászsza kanyúl ni kezd, lesarlóztatik, vagy kaszáztatik, úgy asztagban 3 hétig jobban fülve érik, pirosodik, azután kinyomtatattván a' Szérűn tiszta Augustusi üdőben kiszórattván jól kiszáríttatik, azonnal a' Magvának való nagyobb Szemek Termesztő Vetés alá, vagy Félretételre ritka-rostán ki karajtatatik; az apróbb szeme kenyérnek, a' Válogatott magok jó fele Liszt lángnak eltétetik, és a' tsendesen örlő Maros vizi-Lisztes-szítálló Malomban kipikléltetik! és a' Malomból elhozván nyirkossága kiszikkasztatik arra tsinált Kamarabéli ki deszkázott, tárva álló Hambárokban — így készül az Aradi Liszt lángbéli Manna kalás, szarvas, Sütemény, spongyás Tészta! Melly Járóbúzáat már én 26 Esztendő óta folyvást idejét vetésének őszről Tavaszra változtattván, jól művelt Fejér-Kőrös menetelén a' Sikulai, 's Boros Jenei határookban két hold földre 4. posmérőt számítván olly haszonnal vetettem: hogy azt Tavaszkor még füves-zöldjében kigyomláttván, soha 'Si'sikes, vagy üszökös Járóbúzáam nem vólt, és Termése egy posonyi mérő után 16 adott hanem többet 1818 és 1819 Esztendőkben. Ezt javaslom minden Szántónak vetnie."

6. §.

II. A' selyem Juh , Birka , Tzigára , Közgyapjas Juhoknak tenyésztése; és a' jó féle Lovak' szaporítása , úgy a' Szarvas marháknak gyarapítása. Közel lévő pusztákon nőtt Sáfrány illatú, Selyem szálú, apró ló herés, sikerü Szénán, a' Kereskedésre nézve Esztendő által — 21,000 darab szálás Barmokat hízlalván eladogattnak az Aradi Földes Urak , és különös Örmény, Rátz, Árendás Tözsérek. A' jó Spanyol fajtú Juhoknak pedig Gyapját a' külső Embereknek előre 6. Eszt: is elalkudván, belölte a' Tehetősek nagy hasznót látnak; és már félő! hogy a' Gyapjú jobban kerestettvén, a' Marha Kereskedés a' falusi Gazdákra tsökkenve ne szorúljon!!! —

III-szor A' Dohány termesztés sok helyen Megyénkben elhatalmozván Az Aradiak beszélnek, és velle nagy kereskedést üznek.

IV. Erdélyből szállított Fenyő fák, Pálinka, és egyéb Termeszmény a' Maroson lehozatván, S z e g e d i g ' s tovább is haszonnal vitettettek.

V. A' Borral való Kereskedés az Aradiaknak fő nyerességü ágozattyok, a' következő Nemekben.

7. §.

a) Ménési édes piros, 's barna Kaláris színű bor, Asz sz ú - sz ö ll ő nek hívják amaz Áuszbrug névvel; melly Ménés helységben, és szomszéd Paulis, Gyorok, Kuvín, (Kövi hajdon) Kovaszintz (Lampé Adolfnál hivatik Kovászi nevezettel), és másutt is nállunk jó meleg, szárazabb Esztendőkben, Világos Galsa, Pankota, Magyarát, Mókora helységekbeli hegyekben készült; az 1787. 1801. 1811. 1820. Esztendőkben jó Áuszpru-

got tsináltunk. Ez az aszodtt teppedtt fekete, Bógár, Bakatsin, Szemendrői, Erdélyi, Kádárka Portsín nevű Szőlő szemekből October elein szedettvén, mint a' Tokai készítették: Ez kintse 'T. N. Arad Vármegyének, és a' Tokai a' Borok apja; Ez pediglen Borainknak édes Annyok két, három Esztendeig tartatván, akója 250—300. sőt 500 és 1000 forinton is, kiváltt az ó jó Essentziás Ménesi Auszprug el szokott kelni, találtatik minden jó Gazdánál Aradon — 1200 akóig is öszveséggel, — van 30—40 Esztendős, de már Buteliákban cándirozott tzuékros tsapot vér a' dugójától fogva a' Butellia köldökéig, mélylent láthatni, T. T. Kováts János, Rósa József, Vásárhellyi, Atzél, Tököli, Csernovits, és más Uraknak pintzésekben.

b) Az Auszprug Máslassa is néha az Eredetihez hasonló édességű — de már nem olly balsamos illatú.

c) Közönséges veres, törtt vér-színű Bor mindenütt Nállunk készül, és Lengyel T'seh's a' t. országokba kihordattatik; az Auszprugot, a' Torrida Zona, az az a' Nap Hév övén is, romlatlanul keresztül viszik. — Ez, és a' Tokai állja ki a' heves övet, és Tenger vizeit egész Europai Borok közzül Tudtomra!

d) Köz Asztali Fejér Borok az Aradiaknak szürettetik, Magyaráth, Galsa Kovaszintz, 's Mókra hegyein, holott ó Bor 20 - 30 Esztendős találtatik, ezek a' Neszmélyi, Somlyai, Tsatári Boroknak semmit sem engednek, sőt Fő Urak, tapasztaltt utazók, és koros Kereskedőknek szavok szerént, Illattal, Szellemmel, Neszszel, és Tarthatóságával, felül müllyák. Tsak Nállunk, és magyar országban lehet eredeti természetes jó új, és ó bort inni, azt mondotta

Miletin Nápolyi volt Minister, és Lá-montána Murátnak fő udvari orvosa!!!

e) Űrmöst, főtt bort ollyakat készítenek az Aradiak, hogy két Esztendőre, 's' többre, a' Malagával vetélkedik; Sámpanért is készített Borainkból Rósa orvosi Ur.

f) Petymegeket, Lekvárt, apró szőlőtt a' mi jó Gazdaszszonyaink itt leghíresebbet készítenek.

g) Zsályás bort, Rátz-űrmöst, Bormézet Syrúpot sokan készítvén a' Konyhákban, és betegségekben használlyák; kivált a' köz veres bor, a' vér-folyást, has-menést, gyomorgörtsöt, kólikát 's' a' t. Nyavalyát elállíttyák.

h) A' Törköly Pálinka 24 garáditsnyi erősségű lévén Nállunk, a' külső Mezőségek kapva kapják, jól fizetik.

Mellyeket, egyéb Termeszmenyekkel, Barmokkal, Hámor, Huta, Akna, Ásvány, Növény kézi, és mesterségi Gyártványokkal T.Ns. Arad Vármegye öszve irattván, ama Tudós, és köz üdvösséges Magyar Tzélra törekedő, Táblabíró Schmind Jósef Űrnak Posonyba megíratandja: hogy minden Külső, 's' Belső Vevőknek, keresőknek, az Arad Vármegye Termeszet ajándéka tudtokra eshessen.!

8. §.

VI. Még ezeken kívül az Aradiak nagy Reskedést üznek a' falukról öszveszedett Mézzel és a' Timároknak szolgálló Gubó, Gubattsal is!

VII. Arad Várossa, itt a' közép Ponton, a' Maros partyán feküdvén, piartzos nagy árúlló, vevő hely, Emporiuma az Erdélyből, Bánátból, Szeremségből jövő, Pamukat Móldvából, Bukarestből hordó Győztoknak, és a' Szászszivárosbéli Magyar

Szekereseknek, az úgy hívott, Molnár János, és Zöld Péter, Leveleikhez értőleg ama' Tsangó Magyaroknak! holott minden élelembeli, Kenyér, Liszt, Gyümölcs, Gesztenye, Árpa, Zab, Tengeri, vagy is Kukoritza, Lendek, Bükkön, Muhar, Köles; Sajt, Méz, Fadgyú, Zsiradék; Olaj, Reptze, Mustár 's a' t. Pénteki héti-vásáraiban bőven találtattnak.

VIII. Én a' mostani jelenlévő Használásoknak tárgyait leginkább a' köz tzelra feljegyezvén, mondhatom, hogy Arad Várossa az, a' hol ezen köz mondás peng:

„Ó Arad olly Város, mellyben telepedni nem áros;

„Mert ki, megiszsza Arad nedveit abba marad:

vagy is:

„A' ki Maros vizét egyszer megkóstollya

„Megmaradtát Annak ize mind únszollya!

Röviden:

„Kinek tetszik Arad

„Itt örökre marad” —!!!

Minthogy sokféle Kereskedők, és azoknál való foglalatosság, Földes Urak, Arendások, Utazók, Mester-Emberek Aradon megfordulván, a' tóllal, gazdaságból élő személyek Hivatalt, szolgálatot mindjárt kapnak; a' Nép, munkás, dolgot talál; a' sok Cameralis Tiszt-hivatal, Praefectus; Só-szállító, Maros-tisztító, Hajós, Tutyos Művészség, Vármegye, 's a' t. Kenyeret tud adni.

9. §.

Arad Várossáról, és mellette lévő Vártól, melly újjonton Ditső Mária Theresia Koronás

nás fejedelmünknek első Uralkodási Évjében kezdetett építtetni, és II-dik József Császár alatt három Milliomnyi Költséggel egy Kő Bátyára, két árkolatos föld Sántz-hányásra, a' Maros oldalát mosván, Franciscanusok Temploma, Klastroma, és négy szegletű magos belső, és körül számos Kaszárniai Épületekre, és alatti rejtekes helyekre; tíz-husz Ezer Embert Körjében fogható Tágosságra, díszesen építtetett! vette ezen Arad Vármegye nevezetét; de még a' Régiebb mohos homállal fedett üdőkben, a' mikoron Orod Vármegyének, előbbeni Orod Várossáról hívattatott; a' mint az Oklevelekben, és Történeti Leírásokban találhatik — Bél-Aradnak vagy Orodnak a) nevezettvén — Ezen szónevezés, hihető, a' Szítha, Honnos, Magyar ide költözött édes Feleinktől Palestinából Calmet írása szerint, b) származván, mint Désvára, Csabrág, Csaba, Adony, Abony etc. Cornides, és mások szerint elkereszteltetett. Vagy pedig a' Pontusi Király Mitridatesnek, Orod — nevű Ötstétől, a' ki még Augustus Császár előtt és K. U. Szül: előtt élt 33 Esztendővel, Frátes atyafiától kergettvén itten uralkodott. Lásd olvasva Justinust L. 42. Cap-1— és Thomás Ferdinándot a' Magyarok nyelve, Helye, Eredetéről írott, és Budán 1806 nyomtatott Könyvét 8. Level: és Conjectur: III. Rész: 33 lapján. De még a' boldogúlt Aranka György tudósunk is nekem a' Székelyek Krónikájából ki-írta, hogy még K. U. Sz: után 1002 Esztben, Sz:

-
- a) Lásd 1-ő Béla Király Notáriussának a' Hét Magyar Vezérről írt munkájának 11-50-51. Fejezetét; a' mikor itt-velék Fő Hadnagjai Első Zaránd-Aradi Fő Ispány éltt.
b) In Historia S. Palestinae apud Aug, Celeber, Calmet ubi Arad, Arada etc. recurrunt.

István első Király alatt, a' Moros Menetelén Hunyad, Déva, Váraitól fogvást, a' Bulgár, és Vidini Nép, és Áchtom Kiütése ellen Székely őrző Ratonák Tzirkállók, vagy is Székállók, nállunk lévő Szék-Udvar Városig, és tovább egész Szegedig, végszél Strázsául egy Orod, vagy Arad Vezér alatt kirendeltettek, a' ki Arad Várossát a' közép Strázsá ponton fel-újjítva kibővitette. Ezekből régi Nevezetének Eredetét ki lehet venni; én Többel, ezen szűk tárgyat nem terhelem.

10. §.

Arad Vármegyének öszvedes foglalattya 108. négyszegű mértföldet Lipszky szerint térszen; Népessége „200,000”, felhat; két ötöde tsupa Síkság, hasznos, kövér földű Mezőség a' Réka Királyné halmáig Dombegyházig: hol Priskus szerint a' Római Követek Átilla feleségét ajándékkal meglátogatták. Más három Ötöd része áll, Erdőkből, hegyekből; és néhány, a' Két körös, Maros vizek lefolyásánál erdő-tükrök, és kinyílt lapályok, világos Rónaságai vannak. Eddig ezen szám idomja (proporciója) szerint $\frac{3}{5}$ a' K. Kamara; és $\frac{2}{5}$ részt a' magános Uraságok birtak: de már Eö Felsége ditső FERENTZ Apostoli Király Kegyelmeből sok helységeink felkérettek. Helységei Nro 188 vóltak a' Contractiókor; mellyek közzül — 20 Mező város, egy Privilegiáltt — és 23 pusztái azon kívül benne találtattnak, Lakossai Nemzetekre nézve Magyar $\frac{5}{12}$ oláh, Rátz, Tót $\frac{7}{12}$ Rész. szőlő hegyei egy sorban jobbára Délnek verő fényesen fekszenek; és azért Borai, igen jók, erősek, tartósak. — Rogerius in carmine miserabili — ezen megyei Lunká's, Igfon, ingoványos erdőkön 1241. Esztben járván, leír-

ta: Pons Thomae-Tamáshida, Álgya, Vadász, Jene, Dezme, Castrum Lucidum — Világos; Percusso „Orodino, Tartari Chanadinum progressi helyeit előadván; Az Orod i hires Prépostság Sz. István idejében fent-álván, még 1135 Esztben Orod, vagy is Arad Várában II. Béla alatt Ország Gyűlése tartatott; Práy, Kollár, 's más írók szerint; és 1210 — 1235 Esztben Orodon a' tüzes vas, és forró vízzel való, Examen veritatis, Vallatás, 's Ítélet módja tartatott. Nevezetes Fő Ispánnyai mindég lévén, és az Orod i Prépostok, Vice-Cancellárjai András, IV. Béla, V-dik István Királyok mellett szolgálván, Benkő, Kereszturi, Kollár, Práy szerint — még Róbert Károly alatt, Thomas de Orod Erdélyi Vajda 1330 Esztben, Felicianus Zách ellen hozott országos Ítéletben jelen lévén Wizsegrádon nevét, mint köz Bíró, alá-írta — Erdős-Kereki László Fő-Ispánnunk pedig, a' Kolodvai, Ménesi, Paulisi Szölleit a' Tsanádi Ráptalannak 1421 Eszt: ajándékozta, a' holott már tehat a' Ménesi és Arad Vármegyei Auszprug; és asztali Köz fejér Borainak nagy divattyá, és betse vólt. Lábatlan, és Dótz i Világosi Vezér, és Várnagyok Szilágyi Mihályt itt a' Világosi Várban fogva tartották; a' többi, Farkas, Som, Isep, Petneházi, Sólymosi, Conspurg, Nalátzi, Szpáli, Grassalkovits; Fekete, Almásy, 's a' t. Fő Ispánnyait, az Arad Vármegyéről készített, és a' Museum Nationalénál lévő Topographiámban; és Orod, 's Arad leírásában; az Orod i Prépostyaival, és más tágosabb mivóitú diszszeivel-1807. Eszt: lerajzolván már

ez előtt röllokk eleget kifejtettem — „O, illis
utinam veniat mox Messibus aestas.!

11. §.

Figyelmetessé tehetem a' közönséget arról:
hogy T. Ns. Arad Vármegyében, az Igazság
kiszolgáltatása: mind a' Megye, mind az
Uradalmi Törvényhatóságnál (Jurisdictio) a' leg-
egyenesebb, és kielégítő; kevés nállunk a' Panasz
Bíró is csak néha kell! A' Nevelés, meglege-
tős a' Népnél az ő falusi iskolájokban, melyre
a' Megye Tisztyei, és az Uraságok ketsegtető jó-
bánással felvigyáznak. Az Isteni félelem, a'
jó Erkölcisé g kivált a' Nagyokban, és
Tanúltakban kitündöklök. — Példája, ama szeplő-
telen Szűz Sz. Mária, Radnai tsudálatos kép-
nek, számos bútsúkkal való látogatása; hová az
idén 11. ezer Szegediek; és több 20 ezernél
külső, belső Nép, Tiszt, Uraság, Kis- Asz-
szony és Sz. Sz. Mária napjain voltak, és más
ünnepeken 50 Ezernél több megjelent!!!

A' mezei szorgalom természti amaz a-
rany kalászu Aradi híres Liszt láng búzáját;
a' híresebb Ménesi bort; a' sok selyem Juh,
szarvas marha, Ló - Ménesét, Gulyáját, és sok
Mangulitza, korts, veres, fejér nagy fajtú Ser-
téseknek nyáját a' holt tavaly egy Sertés 11. má-
zsát nyomván hizlalva, az Aradi Posta - mes-
ter Ezer forinton megvette Handler Úrtól,
itt az Angliai Barom öregbítés rajtunk ki nem
fog, holott 10 mázsás tzi meres ökör elég találta-
tik! — a' Lovak Uraságainknak tulajdon Méne-
sekből kerülven tziug befogott 4. tanult ló 6—7.
8. ezer forinton el megy, 's ki vitetik. Az Em-
berek a' Bövségben is mértékletesek lévén, el-
élnek 105 120 Esztendeig! Kivált a' hegyek közt,
több Vallatásokkor tapasztaltam élemedett Korúa-

kat. Minden , állati , Növény , ásvány , Termésménnyel , Béke , Egyesség , Felebaráti szeretet; és több Isten! áldásával bővölködünk úgy Maros, két körös, Tőz, Tsigér, Leveles, Medgyes, 's a' t. folyó vizektől, és gyakran, Forrás, Patakoktól Megyénk ásztatattván tsupán Nép, Kéz, Dolgos, és Fabrikák nélkül szűkölködünk.

Költt Aradon , Minden Szentek Napján 1820 Eszt.
A' kik ezen tájat kívánnák tudni Hazánknek:
Jöjjenek erre felénk , lakik itt jódrága Barátság.!!!

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Vaterländischer Almanach für Ungarn, auf das Jahr 1821. herausgegeben v. D. J. H. Zerffi, und J. F. Habermann. (Pesten 1820).

A' Szerző gondolatira arányozván, helyesnek: tudományi szüleménnye tekintetében pedig éppen illendőnek tapasztalom ezen Almanach 191 lapján beiktatott Z. Ur állítását:

Ein jeder, in dieser Welt
Sieht mit dem eignen Glase,
Den schreckt, was jenem wohlgefält
Die Brille auf der Nase.

mivel valóban nálam is úgy történik, hogy a' mit ő igaznak, jónak, vagy szépnek állít, én azt ollyannak mindenkép, sem láthatom, sem állíthatom: mert tudniillik üvegem azt külömben, mint sem az övé ábrázollya. — Oka külömbözé-

sünknek kétség kívül az Üveg, mellyen által nézünk; de igazságossáiban inkább azon Üvegeknek (millyeket orrunkra függesztettünk) megválasztása, mely csak ugyan szabad akaratunktól, és belátásunktól függött, a' mit Z. Úr éppen nem tagadhat.

Mint hogy pediglen említett munkában, a' szerkesztető Z. Úrnak két rendbeli feltételei, úgy mint *Urgeschichte v. Ungarn* a' 4. lapon, és *Liebesschwank* 173. lapon leginkább érdeklennék figyelmemet, csak ezekről kívánok értekezni; 's azért előre megvallom, hogy valamint tökéletes recensióját e' könyvnek adni nem kívánom, úgy a' valódi Rec. jogját, magamnak nem is tulajdonítom. — Légyen úgy, mint Z. Úr kívánja, kiki nézze az ő Litteratori szüleményeit tulajdon üvegeivel: én is nézem azokkal, mellyeket már régtől orromra függesztettem, és közlöm olvasóimmal azt, a' mit, és mikép láttam; hiszem az elsőt maga kívánja Z. Úr, mert azért állította ki Világ eleibe tsetsemös szüleményeit, hogy nézzem, és láthassam: a' másikat pedig annál inkább meg nem tagadhattya tőlem, ki minden embernek különös néző üvegeket tulajdonított, és így következőleg kinekinek külömböző szemlélést és tüneményt már előre megengedett. De mind ezek előtt, némely hazafiui észre vételeimet közleni bátorkodom.

A' Magyar Litteratura, mind addig az ideig, még Deák vagy Magyar nyelven gyakoroltatott, öszve vala kaptsolva valódi Hazafiusággal. — A' Deák nyelv mind azért, hogy a' tudós Világnak közönséges vagyona volt — mind pedig mivel holt, és már nem Uralkodó Nemzetnek tulajdon nyelve vala, a' Magyar Hazafiuságnak, vagy is inkább Nemzeti Magasztalásnak nem csak nem ártott, sőt aztat inkább öregbítette, terjesztette;

mert Hazafiainknak Tudományi 's mesterséges előmeneteleiket, minden Nemzeteknél isméretes nyelven nyomban hirdette, a' mint eztet XIV. és XV. századokban világ szerte nevezetes Tudóssaink példái bizonyítták.

A' Deák nyelvben, Tudományokban, és Mesterségekben szerzett előmenetel, nagy világosságot vetett szülötte Nyelvünkre is: mert a' kimivelt elmék azonképen a' Magyar Nyelvet is formálni, szelidíteni, 's ékesíteni — a' Tudományokat és Szép Mesterségeket, nemzetekkel megismértetni, őket azzal ditsőíteni egyszer'smind igyekeztek. — De az ólta, hogy a' Római beszéd közönséges Udvari Nyelv lenni megszűnt — azolta, hogy a' virágzó Nemzetek, és a' mi tö szomszédaink Németek, minden Tudományi, és mesterségbeli előmeneteleiket, tulajdon nyelveken hirdetik, — azolta hogy a' műveltség hajnala, Constantinápoly süllyedése után, nem többé napkeletről, hanem nyugotról hasad — azolta hogy a' vallás újjítása (Reformatio) és a' Tudományokban 's Mesterségekben felderült kornak szüleményei Német köntösben már közénk járúlnak — azolta hogy a' Törökök elűzése után Várainkat, 's Várossainkat benneket letelepedett akkori segéd Seregek rokonnyai lakják, — azolta hogy a' Fő és köz rendű Nemesség a' Királyi lakhelyben, vagy Hazánk várossaiban él, és tartózkodik, annyira elhatalmazott közöttünk a' német nyelv, hogy még a' Hazafiuságról is, és Nemzetiségünk-ről (Nationalitásról) nem többé már MAGYAR anyai nyelven, hanem inkább, és kedvesebben NÉMETÜL szóllani hallyuk Hazafiainkat, és e'képen az idő-kornak ketsegtető szokása szerint, a' legsikeresebb dologban is (in re seria) való-ságos Parodiát (nevetséges színjátékot) jádzunk. — Magyaroknak állíttuk magunkat, 's ditseke-

dünk ezzel, holott idegen öltözetünk, Ál-képze-
lést (Masque) mutat. — Német beszéddel, néme-
tül írtt Könyveinkel akarjuk Nemzetiségünket (Na-
tionalitásunkat), melyben büszkélkedünk (Istennek
hála, hogy még ezt oly hamar nints okunk szé-
gyellenünk! magasztaltatni, holott illy megve-
tésével szülötte nyelvünknek egy oldalról a' világ
előtt szatyrát jádunk, másfelől pedig Hazánk
íránt legnagyobb hálaadatlanságot elkövetünk,
mert másoknak inkább, hogy sem hazafiainknak
áldozzuk Litteratori szorgalmunkat, az idegen
nyelvet ápolgattyuk, 's terjesztyük Hazánkban,
és a' mennyire ezt' üzzük, annyira szülötte nyelv-
ünket, melly Nemzetiségünknek (Nationalitá-
sunknak) legditsőségessebb kintse legerőssebb talp-
köve felre nyomjuk, számkivetjük, ne mondjam
hogy a' feledékenység sírjában önként eltemetjük!
a).

Illyen foglalatosságok közé méltán számlálom
Z. és H. Urak által e' f. 1821. eszt. kiadott, és
e'kép tizezet zseb-könyvet: *Vaterländischer
Almanach für Ungarn*; mert bátor megen-
gedem hogy Hazánkban sok Németek laknak, még
is azt, hogy akár a' Német nyelvnek, akár a' Né-
met lakosoknak **MAGYAR ORSZÁG** Hazája,
Vaterlandja légyen józan észszel, Törvényes,
és historiai isméretekkal meg nem engedhetem —
külömben azt is jóvá kellene hagynom, ha Pesten
Magyar Hazánk' közepettén a' Német nyelven jád-
zó Theátrum, némellyek kívánságok szerint, Na-
tional Theátrumnak neveztettnék.

a) Így felejtkeznek Tudóssaink nagy hazafi, és ditső Poetánk
B. Szabó Dávid' hozzájok intézett végső lehelletéről:
Nyelvünket ajánlom!

Ösinkről maradott legfőbb kintsünket ha vesztyük
el vesztyünk,
Rátok van szeme mái napon függesztve Hazánknek
Peldát adjatok, hogy kellyen mellette ki-szálni.

De talán azon tízim Vaterländisch azt kívánnya jelenteni, hogy a' béiktatott, noha német nyelven előadott, feltételek Lángolnak mind a' Hazafiúság buzgóságától? — nem éppen. Schedius Pr. Úrnak tudós értekezése Düzer Albert iránt a' 86. lapon adhata ugyan kiszűő példát Z. és H. szerkesztető Uraknak, mennyire szívin legyen egy józanul gondolkodó Hazafinak a' Nemzeti magasztalás, melly nemes érzés, melly édes öröm fogja el kebelünket, midőn Hazánk polgárjain míg az idegen földön is, az érdemlett ditsőség fénnjét lobogni tapasztalljuk, de éppen ellenkező borzadást gerjeszt bennünk Z. Úrnak 3. l. béiktatott Urgeschichte von Ungarn tizmezett Értekezése, mellyet alúl hővebben elő adott okokra nézve Vatterländischnek el nem fogadhatunk a).

-
- a) Ezen két értekezésen kívül, mellyikének elsejét némelly kevésbé rosz és poetai ihléssel készült költeményekkel egygyütt sajnálva szemlélünk illy minden vi'sgálatra érdemtelen társaságban. tsak egygy két, kevés költői és még kevesebb nemzetiszellemmel irt Balladok tekintethetnek tárgyakra nézve hazájoknak, úgy hogy az egész munkába a' nyomtatáson és némelly honni neveken kívül, a' Papiros tudtunkra valamint a' két szebb metszések is Bétsből érkezvén, majd semmire sem akadunk, a' mi a' hazai ditső név elfogadására a' Szerkesztetőket, kik közül egygyik sem Magyar országi születés, meghatalmazta volna. Haza, hazafiság, nemzeti, nemzetiség olly felséges képzetek, hogy azokat a' magok lelkesítő tisztaságában tsak a' kényesebb érzésű szív és azok foghatják meg, kik honjok melegítő kebelében, hazafitársaik élesztő társaságában kóstolván az élet kellemeit és viszontagságait, nem tsak a' hideg szokás, és a' hosszszasabb lakás könnyen táguulható költei, hanem egy hathatós, természeti, de megfejthetetlen belső vonszódásnak, és a' szabadon gondolkozó elme komoly megfontolásának örökre tarto lántzai által kaptsoltatnak hazájokhoz, nemzetökhöz, mint a' háládatos fiú tisztelt attyához. Mások ezen szép szavakat az unalomig pengetik, a' nélkül hogy azokkal valamelly különös képzetet kötnének össze. Illy állapotha vagyunk mi hazánk számos lakossáival, és ennek új bizonyyságát találjuk a' jelenvaló munkában, melly annyival sajnosabban esik, mivel itten ezen szent kifejezések, egygyike nem tsak helytelen érte-

Szép, és tagadhatatlanul i n t e r e s s a n s tárgyat választá Z. Ur, a' Magyarok eredeti Történeteit Sz. Istvány Király idejéig elő adni kívánván: de egyszer'smind még olly homályban lévő't legnevezetesebb Honnyi történet íróinknál is, a' millyenben süllyedve nyög Austriának critica Története első Fridrich Császár idejéig. Mi ugyan Magyarok Nemzetünknek Asiai eredetét mostanni Hazánknek, Hunnoktól a' mi össeinktől Győzedelem és Hadi jog által volt megnyerését, a' Rokony Avaroktól volt birását, és végre Magyarok által vissza hódítását világossan bém bizonyíthattuk, — de szomszéd Östreichi Németeink, Nemzeti eredetiségeket, vagy pediglen azt hogy mostanni lakhelyek, eredeti székek, és Hazájok (Ur-Vaterland) volna nehezen vagy éppen nem vitathatták.

Z. Ur előtt mingyárt eleinte gyűlölségesek Ethelének a) Diadalmait, a' kit imígy fest a' 8. l. „Einen wild wüthenden Orkan gleich, der in

lembe vétetik, hanem egygy érdemetlen korts szüleményre ragasztatván, álnokul megfertézteti. Igaz ugyan hogy ezt sok hazánkfiai, személyek egyenesen nem érdekeltetvén, könnyen szívelik, és ha Országunk, Nagyjainak, hazánk legszebb reményjeinek nevelése Z. Urhoz hasonló emberekre bízatik, idővel még könnyebben fogják szívelni; de most még találtnak olly emberek, kik az illy helytelenséget akadályoztatni ügyekszik és Z. Urat oda útásítják, hogy ha tulajdon belső érzése, hosszabb tapasztalása, és megfontolása nem vezérlik a' Vaterland, Vaterländisch, National, és Nationalitát szavak valóságos értelmére, tanulja meg a' Görögök, Latinok, Angolyok, Frantziák, Olaszok, Németség, és minden más nemzetek ditső példáiból, közönséges gondolkozása módjából, hogy ezek nem pusztá hangok, mellyeket kényünk szerint mindenüve ragasztanunk lehetne.

T. J.

- a) Atilát, a' magyar Történet író Kéza Simon cronikája szerint ki Hun László alatt élt volt, magyarul mindenkör Ethelének nevezem, annál bátrabban, hogy a' Németség legrégiebb írásaikban Ezel-nek írák, a' kiknél hajdan a' t. betű, mindenkor cz, hangal kimondatott.

„nächtlich düstern Gewölck stürmend , verderbende Blitze schleudert , und alles was seinem tobenden Grimme widerstrebt mit sich fortwälzt , wohin sein verderbender Athem bläst : so der „völkerstürmende Atila (Etzel) , Gottes Geisel , wie er sich selbst mit Recht nante , der mit allen Welteroberern , von mächtigen Jäger vor dem Hern , Nimrod an , bis auf den in unsern Tagen Inselverbandten , mehr oder weniger geregelte Geisteskraft , Scharffsin die Schwächen des Zeitalters zu erspähen , und durch jedes noch so grausame , und wiederrechtliche Mittel , zum eignen Vortheil , und zur Befriedigung einer unmässigen Herschbegierde zu benutzen , und so oft als furchtbahre Nemisis , auf Schutt und leichen zu Wandeln , gemein hatte“. Ezt tsak ugyan hazafiúi buzgósággal készült előadásnak elfogadnunk nem lehet , bátor a' Vatterländisch Taschenbuchban olvasni kintelenítetünk , sőt nem hibázunk , ha említett Hazafúság fogyatozása mellett , Z. Úr feltételit , és a' leghiressebb Hősünk előadását , minden Crisis és Politica nélkül , olly indulatossan , és igazságtalan kikoholtnak állityuk , mint eötet , a' meggyőzött , 's megalázott Német , Frantz , és Olasz Nemzetek , pusztasággyölölségből írásaikban lefestettek. Ezek rajzolataikban Ethele ábrázatját ördögi tekintettel , horgas órral , barom ajakkal , és bak szarvakkal képzeltek ; Értzre , 's Köre véstek ; sőt mel-képét is azonképen a'mint mostani ideig Strasburgban látatik kifaragták *) . — De nem hiszi azt mái időben már a' régi előitéletekből kijózanodott egy je-

*) Szinte , ugymint Napoleont , ezen mi felvilágosodott korunkban a' Londoni , és Bétsi Gúnyoló (Satyricus) képzeletekben elő adva szemléltük , a' nélkül hogy valaki igaznak hitte volna , Napoleonnak ördögös arczulattal , és szavakkal útított rajzolatnyát .

Ies elme is, hogy Ethele magát Nimrod onokájának, 's Isten ostorának nevezette volna: mert ő nekie az Ó Testamentombeli Írások, a' mellyekből ezen tiszteltetések erednek tudtára nem valának, következőleg ő Nimrodról, 'vagy a' Királyok könyvében gyakor említett Isten-ostoráról nem is álmodhatott, hanem a' Papoktól akar félelem, akár hizelkedés miatt ilyen tiszteltetések reá ruháztattak, nem külömben mint későbbi időkben a' Törökökre is; a' kik ellen midőn el-lankadott bajnok Eleink a' Német Birodalomtól segítséget kérnének, azt nyerték feleletül, hogy nem lenne tanácsos segedelmet adni a' Törökök ellen, minthogy ezek az Isten-ostorai volnának, melly ellen fegyverrel, hatalommal felkelni vétek volna, hanem inkább az Isten haragját Imádságokkal megkéllelni kellene a).

Voltak mindazonáltal az idegen nemzetek között is, igaz nyíltszívűséggel, és minden részrehajlás nélkül ítélő Tudóssak, kik a' közönségesen elterjedett balvélekedést, nyilvános rágal-mazásnak állították. Rabenes *) Atila ápológiájában imígy szoll: „Siquis alius iniquas censuras „expértus est, Atila is est, Hunnorum quondam „Rex — Negandum non est, ut Laudum, ita „etiam Vituperiorum, praejudicio oprimi Verita- „tem — clarumque in signum fieri injuriam, non „Atilae modo, sed et toti Hunnorum Genti, men-

a) Fuere plurimi qui adversus Turcam, conjuratissimum Christiani nominis adversarium — — — suppetias ferre neglexerunt, pestilentissimo suo Dogmate plusquam mendaciter et crudeliter adstruendo, non-licere Christiano Homini adversus eundem bello depugnare, sed Opus esse piis fluctat ad Deum precibus. Frid. Nauseae Epist. Dedicat. ad Paulum de Warda Archiepp. Strigoniens. Wienn. Austr. 1539. 4-o.

*) Amoenitatum Historico Philologicorum Decades V. Stud. M. Justí Gothofr. Rabeneri, Lips. 1695. in 2.

„daciis illis, quae de ipsorum ortu, et moribus
 „a multis tradita sunt — — Cerebrum in Calca-
 „neo gestet oportet, qui haec Commenta credide-
 „rit hodie — pudeat nostros homines tam insulsi
 „mendaci”!! — Azt éppen nem hiszi, hogy Et-
 hele magát Nimrod Onokájának hívatta volna,
 hanem tsupán a’ Hízeltkedők mesterségének eztet
 tulajdonította, mondván: „mihi quidem hae viden-
 „tur esse Sicalae gerrae ab adulatoribus confi-
 „ctae, qui nostro aevo etiam Principum Austri-
 „corum Origines continua Serie ab Adamo usque
 „deducunt”. Természetes az, hogy Ethele’ győ-
 zedelmi szerentséje, és Felséges hatalma azokkal
 mindenütt, kiváltképpen pedig a’ gyávább Nem-
 zetek közt körül vétetett. Calimus Filep *) em-
 lit egy Calabriai Vers-szerzőt Marullust, ki Ethe-
 lét énekeiben az Istentől származtatván, annyira
 magára vonta annak nehezsztelését, és Nagy Lel-
 kűségének az alacsony hízeltkedésre felgerjedett
 boszúságát, hogy midőn Pataviumban e végett
 könyvét nyilván megégettetni rendelné, szemé-
 lyének nagy nehezen bocsánatot engedett. Helyes
 azért, tagadhatatlan, és tekéletes Rabenis Kül-
 földi Tudósnak azon ítélete: „Ex quibus videas
 „in Atila describendo omnem modum excessisse,
 „sive odium Scribentium, sive Adulationem”,
 mellyet Z. Úr is Vaterländisch Tasschenbuchjában
 méltóbban, és igazabban említhetett volna, min-
 den béiktatott rágalmazásoknál.

Nem is olly kegyetlennek, olly igasságtalan-
 nak itéli Roth, Fesler, és a’ Niebelungen Ének
 útmutatása után a’ Tudós világ Ethelét, mint Z.
 ezen Nagy tekintetű Hősünket rágalmazza; kinek
 Igaz, Irgalmas, és kegyes voltában a’ szép Ho-

*) Philip. Calimachi Atila. in Scriptoribus Rer. Hung. Bon-
 garsii. Francof, 1600 fol.

norია, Valentinianus Császár Testvér Huga is reményét bizodalmassan helyhezteté, midőn szolgálja által küldött levelében pártul fogását, és testvérétől szenvedett szorongatásoktól leendő megmentését, minden egyéb Keresztényi Fejedelmek előtt esedezte.

Felesleg kárhoztattya, gyalázza azzal, Ethelet Z. Úr hogy hatalmának vetekedő Társát Buda Testvérét életétől megfosztotta, vagy azzal hogy a' Mennyei gondviselés igasságos végezettje szerint, büntetésül roppant Birodalma életével együtt elenyészett; mert a' Politikának mélyebb belátása szerint ezek a' Történetek, nem annyira Ethele személyének mint inkább a' Hatalom Fő léptsőjének tulajdoníthatnak. Tagadhatatlan szabása a' Politikának, melyet a' Történetek ezer példával bebizonyítannak, hogy a' Fő hatalom Társat nem szenvedhet, (Imperium consortium haud patitur). — Valamint az is hogy a' Szerentse's hatalom kereke hég-tetejére felkapván, azonnal alá fordul, melyet koránt sem egyedül Ethele példája, de minden szerfelett magasztaltatott Hősöknek Cyrusnak, Dáriusnak, Nagy Sándornak, Tamerlánnak, sőt Z. Úr által annyira magasztalt Nagy Károlynak történeti bizonyítanak; de Hazánk viszontagságai is Első István Királyunk, Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás enyészetek' idejében erre oktattak.

Ethelétől elkövetett Testvér ölésnél, sokkal irtózóbb tettek adattnak elő a' Görög Tsászárság, a' Frantz, Angoly, Cseh, Svéd, és Orosz Udvarok történeteiben, hol a' szülék önnön ártatlan magzattyaikat, az indúlatos fiak édes szüleiket az Uralkodásra gerjedett bünös vágyódás miatt kémélhetlen feláldozák, — semmi különösség tehát ez Ethele történetében, — és eőtet felesleg nem terhelheti a' Moralitásnak azon fogytakozása;

melly minden Nemzetek Uralkodó házával közönséges volt.

Diadalmaid Ethelének hasonlóképpen ok nélkül kárhoztattya azon színből, mind az emberiségnek nagy veszedelmére valónak. — Hát van e' az egész Történetek sorában Diadalom, (Triumphus) mely a' meggyőzetteknek kinnya, kára, 's veszedelme nélkül történhetett, és valóban még is történt volna? — vagy lehet e' a' Vitézi erköltsöt képzelni, másinak meggyőzettetése, 's megáláztatása nélkül? Római Szerzők közmondása, *Caesorum spolia, sunt Victoris Decora*; mellyet Hazánkfia Thuránszky Tamásnak a) hazafiúi buzgósága még ékessebben imígy kifejezett: „*Quis unquam mortalium absque aliena*
„*miseria, aut invidia mundanum adeptus est glori-*
„*am? — Quis sine strage vidit Victoriam —*
„*Quis poeana cecinit, non illachrymantibus aliis*
„*— Quis conspexit Triumphos, absque captivis,*
„*et Spoliis — — — inter Terrae filios, ut ve-*
„*rum fatear, scio neminem. Nisi enim Agamem-*
„*non Trojanum Ilyon evertisset, ni M. Alexander*
„*Orbem vastasset, illorum nomina juxta cum mor-*
„*talibus exuviis extincta interiissent. Sed et Ro-*
„*mani Carthaginem deletam; Numantiam solo*
„*aequatam, Corinthum incensam, in Titulis ha-*
„*buere. — At Fortitudo Bellica semper pro Vir-*
„*tute habita est, quae et apud hostem post fune-*
„*ra vivit — SVAMQVE NANCISCITVR NON*
„*SINE LAVDANTIVM MISERIA, INVIDIAQVE*
„*IN AEVVM PERENNATVRAM LAVDEM. Hanc*
„*proinde genuinam esse Caussam ut nihil ab Atti-*
„*la gestorum, praeterquam illatas exteris Nati-*
„*onibus Clades, flebilis adinstar Carminis passim*

a) Encomium Posenii in Hungaria inferiori Metropoleos, Posenii ap. Godefr. Gründer 1670, in 4, pag. mihi 8.

„legere valeat, cum eadem nonnisi a devictis, et
„fortitudine Bellica humiliatis memoriae prodita
„sint”.

Egyenes szívű olvasóim balra nem fogják
magyarázni, ha bennünket Ethele történeteire
oktatni kívánó Z. Urat letzkéjének sikerebb tanú-
lására utasítani bátorkodom. Hunnus nemzetre
felgerjedett indulattal állította elő a' 7. Lapon :
„Die so zu einem ungeheuren Heere angewachse-
„nen Horden, stürmten, und verherten, alles
„nicht ummauerte — den die Kunst, mit einer
„Mauer umgebene Städte zu belagern, war die-
„sen Barbaren noch unbekant” Hordennek ne-
vezi Hunnoknak Hadait, nem értven a' Napkele-
ti Nemzetek tábori szokásait, kik mindenféle szö-
vetséges Nemzeteket magokhoz kaptsolván, azo-
kat előre bocsájták az ellenség pusztítására, 's
erejének megtörésére, nem másképp, mint a' múlt
esztendőekben világ-dúló Győzedelmes Frantziase-
reg is tselekedett. De nem éppen illik a' Hunn,
Avar, és Magyar Nemzetre (a' mint többnyire az
Ostreichi Szerzők gyönyörködéssel kifejezik) a'
Horden nevezet, mert a' Nemzeti Hadakat,
mellyek Nemzetségekből állottak vala, a' melyeb-
ben szemléző Történet vizsgáló megkülömbözteti
a' segéd népektől, szolgálótól Raboktól, és egyebb
a' Táborokat kísérni szokott all-népektől : ambá-
tor ezen tizezist már a' Német nemzetnek is tu-
lajdonítaton olvastam : „Versuch über die Deu-
tschen Bewohner des Oesterreichischen Kayser-
thums” Wien 1804. in 8. I. Th. 107. S. Einst.
erschienen dem gebildetem Römischen Krigern,
als sie zum ersten mahle, in die gegend von
Bodensee vordrangen, die Streifenden Alle-
mannischen Horden, welche hier ihnen
aufstiessen, Wahrscheinlich in eben jenem Bilde
in welchem wir Europeer vor nicht langer Zeit,
die

die Nordamerikanischen Wilden ansahen." Méltan meg ijedhettek Várus Vitézei a' Germanusoktól kiket annyi két lábú vad állatoknak vélték mert azok mezitelen Szarvas, Bika, Bakk, Ketske, Medve, Farkas 's t. e. bőrökkel borítva — és ezeknek szarvaikkal sisak helyett bé fedezve reájok rohanának. Nem is tagadhattya senki tsoportonként ide 's tova Vándorló élettyeket, a' kinek Tacitus Munkája, és az újjabb Történeti írók isméretessek. Lásd Vinc. Palhausen Urgeschichte v. Bayern. München 1810. — ej. Bojoariae Topographia Romano Celtica. ib. 1816. in 8.

Vétkessen állittya Z. Úr Hunnokat olly Barbároknak, kik kerített Városokat, vini, ostromlani, bé venni nem tudtak volna, midőn Frantz, Olasz, és Német Történet írók általjában panaszo-lyák a' sok kerített, és roppant Városok pusztítását annyira, hogy tanúbizonyságok szerint Ethele győzedelmes Seregei tiszerte több Városokat Európában fel forgatának, mint ettől nevezetes Faltörő Demetrios Poliorcetes Görög Országban. Hogyan is felejtkezhetett el Aquileja pusztulásáról, és Velenczének ez által lett első helyheztetéséről — hogyan Argentoratumnak földig történt le rontásáról, melly tsupán a' Hunnuszok által elkövetett Ostromról, és véghez vitt pusztításról mai napig Strassburgnak hivattatik, sött Jornandesnak de rebus Geticis c. 24. be iktatott szavairól, ki Hunnokat „ad exitium generis Humani, URBIVMQVE STRAGEM Natos nyilván nevezi, melly tanúbizonyságokat talán Z. Úr orrára függesztett saját Űvegeinek homállya miatt nem láthatta — és így a' távulabb lévőket annál inkább sem, t. i. hogy Arrianus a) vallása szerint a' Hunnok régenten

a) Apud Eustathium ad Dyonisium Periegetam versu 675.
Tud. Gy. IV. Köt. 1821.

nagy Városokban, és Falukban laktanak, sőt a földmívelést is gyakorlották, de más Nemzettől meg-győzötetve Hazájokból ki üzettetvén, természeteket elváltoztatták, meg átkozván a' Házaknak építését, és a' Földnek állandó mívelését; mely Városoknak szinte mai napig fen álló dűledekeiről Pallas Siberiai Utazásaiban bővebben emlékezik.

Vagy talan Z. Úr saját üvegén, tsak azt lát, amit látni kíván; ellenben amit nem akar, azt sem láttya, sem mutattya olvasóinak. Azomban hanem is volt szándéka hazafiui indulattal irni, mellyet külföldben a' Vatterländisches Taschenbúch tölc valósággal kívánhatott, tsupán a' Történeti előadásban szükséges egyenességből, és töle várt hiteles oktatás miatt tiszte lett volna, Jornandesnek ki Ethelével egy korban élt tanúbizonyságot el nem tagadni, ki bátor a' győzedelmes Seregek dühösséget undok színekkel festi, de Ethelének Characterét ilyen szelidséggel elő adja: Vir in „Concussionem Gentium natus, Terrarum Omnium „metus, qui nescio qua sorte terrebat cuncta. — „— Bellorum amator, ipse manu temperans: supplicantibus exorabilis — propitius in fidem semel receptis.”

Továbbá Z. Urnak nem hazafiui (Vaterländisch) Buzgósága, hanem inkább ellenkező indulattya még szembetünöbben ki üt az Avarok iránt 12. lapon bé iktatott ki fejezésében: „Jetzt nahm „Bajan, der mächtige, und herschüchtige Chan „der Avaren Besitz von dem verlassenen Lande, „und länger als zwey Jahr hunderte S c h m a c h t e „te dasselbe-gedruckt von der Barbarischen Her- „schafft dieser mongolen.” Eképen hát nehezszteli „szülötte földjeknek és hajdani lak helyeknek vissza nyereset Avaroknak, a' Magyarok Eldödjeinek Z. Úr, és őket mongoloknak, a' XIII. szá-

zadban Európát vadon pusztító Nemzetnek nevezi, ilyen ki fejezéstől a' Vatterländisches Almanachot valóban megkímélhette, vagy pedig szerkeztetője lévén méltóbban Antivatterländisch tizmet annak adhatott volna. Vádollya őket azon tétovázó értelmű kifejezéssel, hogy a' Tartomány kegyetlen birodalmok alatt el nyomatva nyögött, de csak pusztá állítással, mert nem egyebet bizonyíthatott ellenük, hanem hogy a' Tóthokkal, úgy, mint meghódolt népekkel az akkori időkben közönségessen gyakorlott győzedelmi hatalom és mód szerint bántanak, de ezen állításában Z. Úr, csak a' meggyőzött nemzetek gyűlölséges tanubizonyságait elfogadta, és a' közönségessen el terjedett tsalfa vélekedések szerint, minden Crisis és Politikai ítélet's vizsgálat nélkül, mint alább ki tettzeni fog, olvasói eleiben terjesztette minden hazafiui kimellés nélkül szándékának kifejezéseit.

Ezeknek Örvényyében egészen elmerült Z. Úr tolla, midőn ugyan azon lapon inkább Poétai, hogy sem Történet-írói lélekkel, illy Politica észrevételre tanít bennünket: „Jeder Staatsverein, — dessen Lebensprincip nur despotische Willkühr, Tyrannen Laune ist, trägt den Keim des Todes in seinem innern, der mehr, oder weniger genährt — durch höllisch heroische Mittel, oft wohl eine zeitlang unterdrückt werden kann, aber Früh oder Späth, mit auflösung, oft auch mit völligen Untergang des Staatskörpers endigt”. Mely helytelen képzeleti ezek a' Positivum vagy is Hypotheticum Jus Publicumnak! mikeppen nem alkalmaztathatók az Avarok Birodalmi Kormányához! — A' középkori Birodalmok korant sem úgy, mint a' Publicisták Theoriája képzelet vadon elszéledett emberek öszve állásából, hanem Patriarchalis Nemzetségek szövetségeiből vevék való-

sággal eredeteket, mostanni Tudósoknak legújabb állítása szerint, Hunnoknál, Avaroknál, 's Magyaroknál, szinte mint egyéb Nemzeteknél, és a' Németeknél is a). Az Avarok' Birodalma éppen nem minden különös Tagnak, 's embernek tanátsa vagy akarattya által, hanem csak a' Hadak, (az az a' Nemzetségek') előjárói' szándéka 's javallata' szerint Kormányoztatott, abban az ifaknak, tselédeknek, segédeknek, foglyoknak, 's egyéb Rabszolgáknak (mellyeket mostani időben némellyek a' Nemzeti nevezetre méltatván, nemzeti jusra is hibásan érdemeltetnek) semmi részek nem vala. A' napkeleti Tsászárság Történet írói ezt általjában bizonyítván; kiadhat más oldalról hitelt Z. Úr pusztá állításának, hogy az Avarok Chánjai Tyrannusi, vagy Despotai hatalmassággal kormányozhattak volna birodalmokat, ha csak Z. Úr ezen kifejezéseit a' győzedelmi esetekről érteni nem kívánja: de akkor is az Országnak Diadalmas elfoglalását, a' meggyőzött nemzeteknek megaláztatását és így azt, a' mit más Nemzetnél Vitézség erkölcsének tart, az Avaroknál Despotismusnak, Tyrannismusnak hibásan nevezi, vagy azon módot, melly által a' világnak minden Birodalmi felállottak, az Avaroknál vétkenessé rágalmazza.

A' 13. lapon elő hozza Z. Úr a' fajtalanságot, és azzal mint különös, és tulajdon szeplővel rúttja Avarok emlékezetét. — Mintha a' győze-

a) Die meisten Jener (Deutscher) Völkerschafften lebten in dem Zustande der Roheit, in welchem an gar keine Staatsverbindung, und Verfassung zu denken ist. — Jeder Familien Vater, jeder Krieger war völlig frey, und unabhängig. Die Familien wohnten ohne eigentlichen, gesellschaftlichen Verkehr. Nur zu einem Heereszuge vereinigten sie sich unter einem Anführer. An eine völlige unterwerfung war indessen, auf keine weise zu gedenken. Voss Chr. Dan. Über die Schicksale des Deutschen Reichs - Staatsverfassung. Leipzig 1802. 8.vo p. mihi 15.

delmi Hatalom nem minden Nemzeteknél, és mindenkor, sőt még a' mi időnkben is hasonló fertelmességekre nem vetemedett volna. Tsekély az a' fajtalanságok fekete tábláján, a' mit az Avarokról, a' mit a' Magyarokról feljegyezve találhatunk; tekintsen bé Z. Ur minden egyéb Európai Nemzeteknek botráncokztató Cronikáiban (*Chronicque Scandaleus*), halgassa keserves panaszszait Hazánk-
nak és Erdélynek, a' segéd Seregek által elkövetett fertelmességek iránt, kivált Castald, Basta, és Caraffa idejében, úgy ítélje meg miképpen lehessen az Avarokat ezen undokságért többiek fellett rágalmazni.

Ugyán azok' Barbár-kigyetlenségeknek bebizonyításául azt adja elő, hogy a' Tóth Aszonyokat háború idejében a' teher hordásra, fegyverfoghatokat pedig a' Viadal első Ostromára kiállították; de amint fellül mondam ez Időkori Jussa és szokása volta' győzedelmes Nemzeteknek mellyet csak a' Történetikben lévő jaratlanság, 's nem egyéb kegyetlenségnek nevezhet; de ha az volna is, melly tsekély kegyetlenség neme lenne ez, egy Vad' és még miveletlennek tartott Nemzetnél, azokhoz képest, mellyeket a' leg mivelebb Nemzetekről sőt a' keresztény hiten lévők-ről irtóztatóbb borzadással olvasunk. Herodottnál (VII. K) olvassuk, hogy a' ditsőséggel Uralkodó Persák tőlök el fogatott, de életekért esedező Thèbai Görögöket barom módjára meg billegez-
vén, haza eresztették — Aelian (*Var. Hist. Lib. II. c. g.*) a' leg mivelebb Görögök Várossában lakó Athenebeliokról fel jegyezni méltónak ítélte hogy eők a' meg győzött Aeginabelieknek hüvel újjaikat általjában mind el vágattattak, azért hogy többé Zsidával ne hadakozhassanak; a' Samosbelieknek homlokaira pedig egyről egyig Baglyot sütetének, hogy életeknek kegyelmezéséről meg

emlékeztvén, nyugottan maradnának. Melly tseledetet maga is szégyenlő Aelian, mondván: O! vajha illyeket az Athénébéliek soha sem rendeltek, vagy, illyen hírek irántok soha sem terjesztettek volna!

Az Aegyptomi Királyóknak kegyetlenségeit — a' Romaiak által el követett Görög Városoknak, és Jerusalemnél pusztítását — Neronak, Deciusnak, Diocletiannek vadon ki gondolt borzasztó csiga-kinait, mellyekkel a' kereszténiséget ki irtanni akarták — Mahomet dühös Nepének el követett dúlásait — Amerikának meg hódoltatását — Hussitáknak kegyetlenségeit — a' Parasztoknak Német és Magyar Országban barom módon üzőt dühösségeket — a' Szicilai Estvélyt (*Vesperae Siculae* — a' Parisi menyegzőt) *nuptiae Parisinae*) a' vallás ujjitása alkalmatosságával támadott, és egy Századon túl terjedett, vak buzgósággal viselt vérengző Hadakozásokat, a' mi időnkben történt Parisi, és Lyoni revolutionalis gyilkolásokat, lehet e' csak távúlról is az Avaroktól elő-adattakkal össze hasonlítani, kiváltképpen ha tekintetben vesszük, hogy azok műveltségekben sokkal hátrább valának, de keresztényi szelidséggel is más vallásban lévén, nem bírhattak. Ha Z. Úr a' tőle elő hozattak miatt az Avarokat *unmenschliche Barbárennek* nevezheti mennél iszonyatosabb vadságú Nemzetnek tartatnánk mi azon módon a' szomszéd Németeket Albert Brandeburgi Herczegnek, Kereszténynek, a' keresztényeken elkövetett undok gyilkolásáért, ki (Thuan. Historiájának XII. K. szerint 1553. eszt.) tőle elpártolt Altdorff, és Laufbelieket győzedelmes seregeivel mind a' Hazákban behajtatta, és úgy egész familiákat, Atyákat, Anyákat, Gyermeket, Rokonokat, Szolgákat, Szolgálókat, Barmokat és mindennemű Baromfiakat Lán-

goló tüzeket köröskörül gerjesztvén nagy sírás, jajgatás, bögés, és süvöltés között elevenen megsütette, 's égettette. Voltak hát kegyetlenebb Keresztények is az Avaroknál? valóban, mert ezekről ilyen példa nintsen: ha úgy — az Avarok nem valának olly unmenschlich Barbárok, mint Z. Úr velünk elbitetn kívánnya.

Meg inkább könyilatkoztattya nem hazafiúi érzéseit Z. Úr, azzal, hogy N. Károlynak az Avarokon, t. i. a' Magyarok ősein vett győzedelmén örvendenni láttatik a' 14. lapon. „Jetzt erschien, „gleich einem wohlthätig leuchtenden „Meteor in stürmisch finsterer Nacht, Pipins, „grosser Sohn Carl”, és egyszer'smind örömeben ditséretit Nagy Károlynak, hogy a' Magyarok ősein diadalmaskodott magában el nem fojthattya. Valósággal tehát békizonyította hogy vagy maga nem Magyar, vagy hazafiúképpen vaterländisch, nem ír, érez, és gondolkodik következőképpen hogy olvasóját a' Könyv tizimje által mellynek szerkeztetője volt, elámitotta.

Igy szól tovább: „Sein Riesen arm umfasste „mit Herscher, und Edelkrafft die ganze Christenheit, und jedes auch noch so entfernte „Volck, das seine kühnen Heere erreichten, musste from sein Knie beugen, oder fand in umgleichen Kampfe schmackvollen Untergang”. Z. Úr magasztaltja és ditséri N. Károlyban azt, t. i. a' Vérengző győzedelmet) a' mit annyira legyalázott az előtt Ethelében: ezt, a' Magyarok ditső Bajnokát, yadon morgó Orkánnak, — maga Hősét, a' mi Őseinknek ellenséget pedig villogó csillagnak nevezi. Ethelét a' Kereszténység ostorának rágalmazza: Károlyt a' Kereszténység Oriasi Rézzel felfegyverkezett véd-bajnokának tiszteli; — de valóban mind a' kettőben tsalatkozik; mert a' nevezett Hősök közül mindegyiket, tsak az Uralko-

dás, és Hatalom édessége, szerfelett lévő tetteiknek elkövetésére gerjesztette. Z. Úr vagy közeléről nem ismeri N. Károlyt — a' Bajor, és Szász Történet-írókkal nem társalkodott, 's tsak a' Bétsi futolag készült holnap-írásokból meritette Tudományát, vagy Desiderius Longobardi Királyon, Thassilon a' Bajorok Fejedelmén, Cseheken, Szászokon, szinte úgy, mint az Avarokon elkövetett erőszakjait N. Károlynak, részrehajló száundékkal jóvá hadja.

Miképen ditsérheti, méltó pirulás nélkül N. Károlyt azon Szavaival: „Zwei und Fünzig tage Lang würden die Gegenden verheert, und „Ünzählige gefangene nachdem Bayer-Lande abgeführt“ hiszen illyen kegyetlenséget sem a' Hunnok, sem Avarok, sem Magyarok Európában soha el nem követtek hogy a' tartományt egészszen el pusztítván, annak nepeit édes Hazájoktól is megfosztották volna; millyen kegyetlenséget, tsak a' Törököknél is vadabb Tatárok és nem mások Magyar Országban el követtek.

Az pedig felette szembetűnő, hogy az Avarok tartományában lakó Tóthoknak, és Hazaiknak el pusztítását nagy ditserettel magasztallja N. Károly részéről — hólott az Avaroknak legundokább kegyetlenségül tulajdoníttya, hogy a' Totoknak épségben hagyott hazaiban tsak szállást vevének. Feledékenyseg e'ez? vagy Crisis fogyatkozása? vagy anti-vaterländisch érzemény.

Az Avarokat embertelen Barbároknak nevezi Z. Úr, mivel a' Tótokat Harczaiknak első Ostromaira kinszeríték. — Midőn szinte N. Károly is erre kinszerítette a' Bajorokat, kik nekie leg hatalmasabb vitézei az Avarok ellen valának. És ugyan ezen Tábori járásban, az Ens folyó vizének napkeleti oldalán el szélyedett, és el maradt Bajorok, legrégiebb Eldődjeik az Östreichi

Nemeteknek — noha szomszédjaink ezen állítást a' Bajor szerzőknek el is mérni nem kívánnák, sem Nemzetségeket a' Bajroktól származni, sem Lakhelyeket az Avarok tartományának lenni nem akarják.

De miért olly szembetünőképpen érezteti részrehajlását Z. Úr, és töményez N. Károlynak, a' Magyarok számára készített H a z a f i ú i Z s e b k ö n y v é b e n? 's a' mellett feláldozza a' történeti írónak legfőbb kintsét, a' hitelességet? — Bizonyára eö kimutatott hajlandóságának, nyilvános vonzása szerint, N. Károlyt a' már megavúlt közvélekedés szerint, a' Német Nemzet e r e d e t i Nagy Hősének tartja; — igaz — némely nagy tettei örök háladoságot érdemlennék e' Nagy Nemzettől — de azért még is Nagy Károly eredeti, Nemzeti Hőse a' Nemeteknek nem volt; annak a' szabad Nemzetnek, éppen nem — a' mely mind N. Károly előtt, mind pedig utánna ezer esztendeig folyton folyva szabadon választotta Királlyait, és így azt a' ki a' Fejedelmi páltzát erőszakkal, 's hatalommal magához ragadta, mint N. Károly a' Frantzok Királlyá, azt törvényes Igazgatójának, Nemzeti Nagy Hősének méltókép' nem ismérhette a).

Sőt talán nem éppen tévelyednék (noha jól tudom hogy a' Római Pápáknak buzgósa a' Károlyt az Anyaszentegyház iránt eszközölt érdemiért a' Szentek számában a' Német Püspökök kérésére, helyhezette) ha azt állítanám, hogy N. Károly, pusztán a' győzedelmi (Conquestor) tekintetben értvén, és nem máskép, külömb Hőse a' Német nemzetnek nem volt légyen, mint Soly-

a) Nem is Tsászára, hanem tsak erőszakos Királlyá volt a' Nemeteknek, a' mint ezt Pütter több írásaiban, nevezetesen abban, hogy eö a' Romai Császárságot, a' Nemetekre által nem hozta, bebizonyította.

mann Török Császár a' Magyaroknak. Károly Frantziák Királya, minek utána a' Longobardok birodalmát Római Pápának eszközlése, és segítsége mellett felforgatta, azontúl a' Keresztény vallás Pártfogása, és színe alatt Thassilonak, Bajor országi Tartományát, mind pedig a' Csehek, Vendek, Szászok, és Avarok birodalmát erőszakkal elfoglalta: és valamint a' Vallás erőszakos terjesztése által nyerte tartományait, úgy ezen módon gyarapította, erősítette szörnyű hatalomra felkapott birodalmát. Solyman ellenben (kinek a' Magyar nemzet tartományaihoz, szinte úgy, mint Nagy Károlynak a' Német birodalomhoz semmi jussa nem volt) a' Keresztény vallás üldözése, és kiirtása, 's hasonló erőszak által szerzette végzetlenre kiterjedett tartományait — így tehát mind a' ketten, erő, és kegyetlenség által a' mint szerzették, — úgy öregbitették is és erősítették hatalmaikat, N. Károly a' Kereszténység gyökerezésére 's terjesztésére — Solyman kiirtására fordítván úntig igyekezeteit. Mind kettőnek végzetllyá t. i. az Uralkodás és hatalom egy, de a' vég tzelra juttató Eszköze, noha páros indulattal, ne mondjam dühösséggel sürgettetett, különbb vala: egyiknek a' Vallás terjesztése, másiknak pediglen annak kiirtása.

Még a' Házi környülállásban is valamely hasonlatosságot találhatunk: Solymanak bajait feleségeivel, ágyassaival, sött fiaival, a' kikkel vérengző tsatákra is kikélt, említik jegyzőink — N. Károlynak számos feleségeit — ezektől többször önkényes elválását, sött némellyeknek eltaszítását, Ágyassainak sokasságát, és ezektől származott gyermekeknek viszontagságait, mind a' Történetírók, mind a' Vers- Költők, de még a' meséknek koholói is bokrossan említik; én csak egyik ágyassától nemzett fiát Drógot említem, a'

kit ő II. Sergius Pápa engedelmeiből nem csak Meti Püspöknek felszenteltetett, sőt a' Római Pápa követségét is Franz, és Német Országban reá ruháztatta; de Hinckmár a' Remsi Anyaszentegyháznak nagy tekintetű Érseke és az egész Frantz országi Papi-rend ez ellen méltán ellenmondottak. Petr. de Marca. de Concord. Sac. et Imp. L. VI. c. 29.

Bátor azomban én N. Károlyt Uralkodásának terjesztésére nézve Solymannal egyben hasonlítom, de egyéb érdemei 's nagy tettei tekintetében, méltán megkülömböztetem, sőt magasztalom is: mert az eö böls Kormányának egyedül tulajdonitom, hogy külömb ágazatra eloszlott Német Nemzetek, nem csak a' Vallásbéli szelidségre minnyájan felkaptak, de magok között is szorossabb szövetségre lépven, Nemzetiségeknek állandó talpkövet, ezen külső Nemzetbeli fejedelmök alatt nyertek, a' mellyen azontúl Európának legditsőségesebb, és máig virágzó Birodalma helyheztetett *).

*) A' Recensens Úr ezen hosszszas vizsgálata és megtáfolása által érdeme felett megtiszteli az *Urgeschichte von Ungarn* Szerzőjét. Ez hazánk', valamint a' világ közönséges történeteiben sokkal járatlanabb hogy sem tölle magán álló íteletet várni, vagy pedig tévelyedéseín, ha mindjárt ezek hazánk és nemzetünk hissebségére szolgálának is, bosszszonkodni lehetne. Ezen egész munka nem egyéb hanem a' Fessler' Magyarok historiájának rossz kivonatja, mellyben Z. Úr sok helyt az említett tudósnak szavait is megtartotta, a' mint erről akár ki is megfog győződni, ha a' két munkát összehasonlítja és p. o. az Almanak 22. 23. 25. és 26. lapjait a' Fessler historiája 1-ső Részének 179. 254. 323. 324. 292. és 293. lapjaival csak futólag is egybeveti. Csak ritka helyen bátorodott a' Tudós Dr. Úr követő példáját elhagyni, de itt is tsupán azért hogy az olvasó világ tudományos érdemei eránt kétségbe ne maradjon. Így mindjárt a' negyedik lapon ezeket olvassuk: „Zur Zeit des Römischen Kaisers „Augustus verbanden sich diese Völker (Pannoniának „lakossai) mit den Daciern, unter Anführung Decebalo, „zur Empörung wieder die Römer“. (4. J. v. G.) Tibe-

Olly Tudomány, olly Crisis, olly Politica, ítélet és hazafiuság lehell Z. Úr további előadásában a' Magyaroknak Vezérei iránt is, mint a' most említettekben — millyekkel nem a' valódi történetek, hanem a' közönségessen fel kapott bal és rágalmazó vélekedések, meg újjítva terjesztettnek, és a' Vaterländischer Almanachban a' helyett, a' mit minden hazafi ohajtott, hogy a' Nemzeti Ditsőség magasztaltatnak, éppen az ok nélkül és igasságtalanul Szennyezte-

rius'sa't. Illy kevés sorokban nem lehet több tévelyedést, több historiai és Khronologiai megengedhetetlen hibákat ejteni. Igaz hogy Augustus alatt a' Pannoniai népek több ízben ütöttek pártot, különösen pedig nevezetes volt az utolsó zendülés, mellyel Tiberius és Germanicus tsilapítottak le, és a' mellynek következtében Pannonia egészen Római hatalomba jutott. De ezzel Decebalus Daciai Fejedelmének semmi köze sem volt, mert ez szinte száz esztendővel későbbre élt és Trajanus ellen harczolt (101—106. R. sz. u.) A' Dalmatziai Bato volt a' Pannoniak' vezére, a' mint Fessler helyesen jegyzi meg. A' dolog nem is esett R. sz. e. a' hogy Fessler, és utánna Z. Úr allítja, amaz a' pártütést a' 6-dik Pannonia vég meghódoltatását a' 4-dik ez pedig bizonyosan írásbeli hibából a' pártütést magát a' 4-dik esztendőre tévén; hanem R. sz. u. meg pedig a' háború kezdete a' 7-dik esztendőbe melly Róma építése után a' 760-dik volt (de Guthrie und Gray II. Dar. 427. l. és Dio Cassius az 55. Könyv' végén) a' Bato meggyőztetése, Pannoniának elfoglalása és Római Provinciává való tétele, a' háború szinte három esztendeig tartván (Suetonius in Tiberio Cap. 16.) a' 9-dik esztendőbe. De nem elég, hogy Z. Úr tudományos remekében Fessleren és tulajdon esméretein kívül, úgy látszik, semmi más segedelemhez sem folyamodott, hanem még Fesslert se olvasta azon szorgalommal, melly egy valamennyire meglehetős kivonat készítésére megkívántatik. Mert a' 9-dik lapon Atilláról azt mondja: „Seinen Thronitz schlug er in Pannonien an der Theis auf; már pedig Fessler Historiajának 5. lapjából megtanulhatta volna, hogy Pannoniának a' Duna volt határa Ejszak és kelet fele, következőleg hogy a' Tisza nem tartozott ezen tartomány vizei közé. Legyen ez elég állításunk és Z. Úr tudományos érdemeinek hebizonyítására, nem akarjuk olvasóink figyelmét tovább ezen nyomorultságokkal fárasztani, tartván tölle hogy béke türesekkel már eddig is vissza eltünk.

tik; szeplösítetik; annyira, hogy senkinek Ap-
pius Claudius szavaira leendő meg emlékezésit
balra magyarázni nem lehet, ki némely Tanátské-
lieknek Pyrhussal kötendő gyalázatos bekességre
hajlandó szándékokat észre véven, azokat nyil-
ván illy szavakkal illette: „Quisquis author siet,
„tam deformis pacis, non est verus et legitimus
„Romanus: necesse est aut peregrinum esse aut
„Nothum. Est haud dubie ex Mancipiorum nostrorum
„aliquo natus, aut nec guttam sanguinis aviti, quam
non corruerit habet reliquam. ap. Plutarch.

Félre hagyván immár ezen tárgyat, lássuk
Z. Úrnak 173. Lap. ki nyomtatott Liebeschwanck
poetai munkájában azon moralitást melyre ben-
nünket tanít, két nagy reményű ifiaknak nevelő-
je: a' Versezet Czimjeez; Halbwahrer, halb
erdichteter Liebeschwanck, halb ernst-
haft, halb komisch, hibássan ki maradott
hogy egyszer'smind halb sotadisch, mert va-
lóban 189. lapon beiktatott Verseket: Schon
scwand der letzte Sonnen-Strahl's a't.
14. Sorokat Szemérem nélkül senki sem olvashattya.
— A' versezet ha igaz, hogy nem Z. Úr szüle-
ménnye, hanem v. einem ehemaligen of-
ficier in Bayerischen, Diensten a' ki
talan maga is lehetett, a' Vaterländischer Ta-
schenbuchba, Szerzője tekintetében nem tartozik,
de annál kevesebbet akár Poetai remek készítésé-
re, akár tárgyára nézve. Tárgyára nézve éppen
nieltó volna, hogy setétség fedele boritaná vala-
mennyi ilyen feltételeket, ha tsak a' Szerzőnek
igenes szándéka nem vala, egy új articulussal a'
Sotadica Könyv-tárákat gyarapítani, a' mellyel
eddig tisztább erköltseink szerint Hazánk Littera-
turája, úgy, mint a' külső nemzeteké, éppen nem
bővelkedett. Poetai érdemére is nagyon különböz,
és távulról sem közelithet többi Versezetekhez.

Közönséges, alacsony, és valószínű Oesterich szellem lehel benne, vagy is azon tonus, melyet Rohrer a) eképen Characterisál: „Jene heilige flamme welche unsern Denis, Mastalier, Alxinger bey besingen der Gotheit, Natur, u. erhabener Menschen erwärmt hat, scheint verloschen zu seyn. Der grossen und starken Gedancken liest man in den neuesten Gedichten unendlich wenig. Alles ist Kleinlicher witz, gefällt sich in Tändeleien — —' es ist nichts weniger als ächte Popularität, welche in einigen der neuesten einheimischen Schriften herrscht. Es treibt vielmehr in ihnen ein niedriger geist sein Spiel, welcher lieber auf die in der Schänke übliche art schäkert, als nach dem Bedürfnisse unserer Zeiten, Wahrheiten in feinerer Sprache sagt. Aus den erzeugnissen unserer Dichter blickt ein gewisser Cynismus hervor, welcher alle edlere Grazien verschuecht. Alles soll nun einmahl burlesk, oder wie das einheimische Kunstwort sagt budelnärish seyn, sonst reizt es nicht.“ Ezeknek társaságában illett a' Liebesschwank, és koránt sem a' Vatterländisches Taschenbuchban.

J***.

B. Külföldi Literatura.

Medicinisch - Chirurgische Zeitung, fortgesetzt von D. Johann Nepomuck Ehrhart. Erster Band 1820. Salzburg.

Ezen több esztendőök óta folyó Orvosi Tudományos Újság, közönséges kedvességet nyert, az orvosi Publikum tudósabb része előtt. A' mit

a) Rohrer Jos. Versuch über die deutschen Bewohner der Oesterreichischen Monarchie. Wien 1804. in 8. Tom. II. p. 9.

tsak azzal is megérdemelhetett, mivel az egész orvosi Tudományra, annak minden ágaira, 's annak minden pallérozottabb Nemzetek között való gyarapodására kiterjeszkedvén; szeme eleibe terjesztette az olvasónak mindenkor, az orvosi Tudományok jelen való állapotját, azoknak képzelt, vagy valóságos elő menetelet, 's az azonkon dolgozó Tudósoknak hasznos, vagy haszontalan munkáit. Ugy ítélem, nem fogok kedvetlen dolgot tselekedni a' Magyar olvasók előtt, ha ezen nevezetes Folyó-Írásnak rövid Summáját, a' Tudományos Gyűjtemény által közleni fogom.

Kezdem az 1820-dik Esztendei Folyamat' Első Darabján.

Ajánlva van ez a' Darab, Kern Vinczének, az orvosi, és Seb - orvosi Tudomány Doctorának, több Tudós-társaságok tagjának, 's Bétsben a' gyakorló Seb-orvosi mesterség Tanítójának; kit a' Be-küldő is Bétsi tanuló korában, mint szerentsés Operatort, eredeti gondolkodású Túdóst *), 's tanítványit betsületben tartó, 's szót nem ki-méllő Tanítót esmerni szerentsés vólt.

Szöll ez a' Darab 26. Numerusokban, tíz Folyó Írásokról, és tizenhét magános Könyvekről. A' Folyó Írások között, Német nyelven írott vagy 4. Anglus nyelven, 3. Deák nyelven, 1. Olasz nyelven, 1. Franczia nyelven, 1. Ezen Folyó írások közül, nyóltznak, a' gyakorló orvosi Tudományok, egynek, az orvosi Törvény, 's egynek, a' Chémia, tárgyaik.

A' magános Könyvek közül Német nyelven vagy 8, Angluson 5, Deákon 1, Franczián 1, Anglusból Németre fordítva 1, Francziából németre fordítva 1. — Tárgyaikra nézve:

*) Lásd : Avis aux Chirurgiens décr. Par Vincent Kern, Vienne 1809.

— Pathológiára 's Therapiára tartozik 6. — Historia naturalisra, különösen Zoológiára 2. — Historia Literariara, 's különös Intézetek leírására 4. Orvosi Törvényre 2. Barom orvoslásra 2. Hippocrates némely munkáinak fordítása Anglus nyelvre 1.

Kijöttek ezek a' munkák 9. Német országi, és 8. Külföldi Nyomtató műhelyekben. Nevezetesen: Bétsben 3. — Berlinben 4. — Bostonban 1. Bremában 1. — Breslauban 1. — Edinburgban 2. — Glascowban 1. — Heidelbergában 1. — Koppenhagában 1. — Londonban 3. — Lipsiában 2. — Mailandban 1. — Nürnbergben 1. — Neu Yorkban 1. — Oldenburgban 1. — Párisban 2. — Prágában 1.

A' következendőkben csak azokat a' dologokat fogom kiszemelni, mellyek olvasás közben figyelmetességemet különösebben ingerlették; mivel ha egész kiterjedésében summázni kívánnék egy olyan könyvet, melly maga is sok könyveknek summája, úgy az olvasásban gyönyörködőknek sovány mulatsággal, a' tudományt keresőknek pedig vékony nyereséggel fognék kedveskedni. Eltávozván annakokáért az Író rendjétől; először a' Folyó Írásokból, azután a' magános könyvekből szedgetem ki a' tudni valóbb tárgyakat, 's ne kívánjon szoros számot tőlem senki, ha valami Értekezést, vagy talám egész könyvet is, említés nélkül hagyok; — mert én csak azokat a' tárgyakat akarom kijegyezni, mellyeket nevezeteseznek gondolok, — 's a' mellyekről reménylhetem, hogy mások is unalom nélkül olvashatják.

F o l y ó I r á s o k.

Béts. — Beobachtungen und Abhandlungen aus dem Gebiete der gesammten practischen Heilkunde, von österreichischen Aerzten. 's a' t. Nagyon ditsértetik. —

A' Péter váradi Határ Regiment Kerületében, 1815-dik Esztendőben, November Hólnapban, ki ütött a' Pestis, mellynek historiáját, a' Slavoniai General-Commandó parantsolatjára megirta Dr. Roch János Regiment Orvosa. Ezen nyavalyának szembetűnő jelenségei voltak: gyakran változó forródzás, és fázás, meg ölthatatlan szomjúság, nyughatatlanság, főnek nehézsége, félre beszélés, kábultság, szédülés, magáról való nem tudás, zordon, kedvetlen 's vad tekintet, be esett 's formájából ki ment ábrázat, gyors, apró, lágy néha kemény Pulsus, nagy erőtlenség, égető, vagy szúró fájdalom az ágyékokban vagy a' hónalyak alatt, melly helyeken annak utánna a' pestises kilisek formálódtak; némelyeken pokol-varak támadtak, másoknak bőrök megsárgult, fekete, rút színű, vagy sárgás, bűdös materiát hánytak, vagy alólról botsájtottak. A' holtakon kék foltok látszottak. A' halál a' betegség első, vagy második napján elő állott. Egy isoportban lakó 36 személyek közül, 26-an elkapván a' pestist, közülök tsak hatan maradtak meg. A' megholtak közül tizenégyen orvossággal élni nem akartak. A' hat meggyógyultak orvoslása állott belső képen ex Inf. Rad. Valer. s. Rad Angel. cum Camphora, et Liq.v.a.m. Hoff. 's a' betegség vége felé China Decoctumból Camporral, vagy a' nélkül. Italok volt Árpa lé vagy viz, borral, vagy acetum antisepticum

mal, külsőképpen a' kilisekre Cataplasmata emoll.
a' talpakra savanyú mustáros kovász. —

Dr. Steiner József Brünni Physikus. 'sa' t.

Folyvástelő adván a' Morvában 1814-dik esztendőben uralkodott nyavalyát, a' szerentsétlen ki menetelek okául teszi azt is, hogy a' gyógyítás módjának, a' nyavalya természetéhez képpest, szükségesen együgyűnek kellett lenni. — Ítéletem szerint, minden praktikus Orvos előtt nagyon meg jegyzésre méltó szavai ezek: „A' gyógyítás módja (ugy mond) nem látszott mérve lenni a' betegség nagyságához, a' honnan bizodalmat nem szereztven sok helyeken el mulasztatott. Az ember hajlandó a' nagy történetek ellen, minél nagyobb és erősebb eszközöket venni elől. Az Orvos is, mint ember, látván a' veszedelmes jelenségeket akarátja ellen is rá veszi magát, hogy a' leghatósabb szerekhez nyúljon. Minél közelebb jő az ellenség, annál inkább igyekezik azt vissza üzni, 's így megtsalattatván hova tovább hajlandó lesz a' Természet mindég munkálkodó erejében kételkedni, 's azt akarván segíteni, nagyon hirtelen, nagyon korán, 's nagy ön hatalommal vágat bele annak munkájába, 's egy dolog helyett kettőre kényszeríti, t. i. hogy nem tsak a' nyavalyát, hanem a' Curát is győzze meg. Az azon való tüzes törekedés, hogy mindenütt, mindjárt, fundamentomosan, 's ön hatalmasan munkálkodhasson valaki, nehezen fér össze, a' lehetséges ki meneteleknek tsendes fel számlálásával; sőt akkor is, mikor az Orvos előre látja, hogy tsak lassanként, 's apró lépésekkel lehet a' kívánt tzelhoz közelíteni, akkor is — a' minek ugyan nem kellene úgy lenni — a' beteg' rimánkodó ábrázatja, hozzá tartozóinak bánatos óhajtása, 's gyakran tulajdon szive is, rá veszik, hogy hamarább,

és mélyebben nyúljon az orvosságos medentzébe,
mint kellett volna. —

(Folytatása következik).

Tanárky János,
Med. Doct.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

J u t a l o m T é t e l e k.

Nagy Méltóságú Gróf Erdödi Pálffy Ferdinand Hazafiúságtól vezérletelve 60 példányt vett T. T. Márton József Professornak ezen című Szó Könyvéből: *Lexicon trilingue latino - hungarico germanicum*, 's azokat a Magyar Országai Tudományok Fő Directiójainak küldötte, hogy az érdemes Tanúk között jutalom gyanánt kiosztogatassanak.

Th.

2. I n t é z e t e k.

A' Debretzeni Reformátum Collegiumban a' közelebb múlt November 1-ső napján állott be az oskolai új Esztendő. A' tanítások azon hónap 4-ikén kezdődtek el. — A' Collegiumi Rectorságra következett Tiszteletes Tudós Varga István Úr, a' Sz. Irás magyarázásának Professora, a' ki a' nevezett hónap 3-dikán az Oskolai Törvényeket felolvassván, az ifjakat az engedelmességre, szorgalmatosságra, a' tisztességes magokviseletre, az Isteni felelemre hathatósan serkentette. A' felsőbb tudományokat tanuló Ifjak száma 480-ra szaporodott, kik közül a' Theologiai tudományokat 200 nál többen két Professor alatt; a' többi a' Juridica és Philosophica tudományokat négy Professor, egy Lector alatt tanulja.

Th.

A' Rosnyói Evangelicus Oskolában járnak az idén 74. Syntaxisták 68 Rhetorok 107 a' Grammatikában a' Donatistákkal együtt 97 az Elementaris Classisban. A' Magyar nyelv' tanuláért tsak a' Syntaxisban 54 ifjak vagynak, kik Szepes és más Vármegyékből jöttek. — Ditséretet érdemel ezen Gymnasium, hogy olly nagy gondot fordít annyai nyelvünkre, és a' tot's nemet Vidékeket is ez által ma bolnap megmagyarosítja, — vagy legalább ha azt nem is végezhetne, még is a' Magyar nyelvet közönségessébbé tenni fogja.

Tr.

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

Nem titkolhatom tellyes szívbéli örömömet, és az egész Kalocsai Érseki Megyebéli Papságnak nagy vigasztalását. — Tsászári Királyi Felséges Urunk, a' ki az érdemeket valamint megbetsüli, úgy azokat meg is szokta jutalmaztatni, Fő Tisztelendő Nagyságos Szalay Istvány Urat, a' Kalocsai Nemes Ráptalan érdemes Felolvasóját, és a' Consistoriumi Szent Szék Biráját nagy tulajdonságaira nézve ugyan azon Kalocsai Nemes Ráptalan Nagy Praepostyává kinevezni Hegyelmessen méltóztatott. — Ki legyen ezen közönségessen szeretett, és tisztelt Fő Tisztelendő Nagyságos Úr? tsak az ítelheti meg, a' ki jó, és valódi nagy Magyar szívet, — ártatlan Lelkének belső erkölcsös ékességét, — jeles gondolatokkal tsillámló, ragyogó elméjét, — tudománnyának hangos hírét, mely bölcsességét, — szóval: mind azon tündöklő Jóságait, és tulajdonit, mellyek Ötet olly magas, és tehetős rangra emelték, ismeri. — Kedves, és eleven emlékezethen tartyák Tekintetes Nemes Bács Vármegyében Szentá Várossának; Tekintetes Nemes Pest Vármegyében pedig Kalocsa Várossának lakossai most is, mint mozdította Fő Tisztelendő Nagyságos Szalay Istvány Úr valaha, a' midőn tudniillik Lelki Pásztorjok vala, Lelkek üdvössége üttýát elő a' Tudományok által kisimitott eszével, — bölts tanátsival, — elmét, szívet javító munkáival, — emlékezethen tartyák, mint nevelte legyen azok szíveiben az Istennel való békességet, kiket szorgalmatos fáradsággal az Isten Igéje elevenített cledelével táplált, és ne

velt. — Diszesittik ezen Fő Tisztelendő Nagyságos Urat a' Nemes Káptalanban sok ízben tett jeles munkái, és tanátsadási. — Ekesítettik Őtet a' Szent Szék előtt perlekedő Réseknék Tanúbizonyságai. — Emelik Őtet a' Religió állapotjában foganatos javallásai, és Erseki Megyénk boldogíttatását siettető törekedései, annyira, hogy még csak egy érzékenységet él, Fő Tisztelendő Nagyságos Szalay István Urat el nem temeti a' feledékenység. — Engedje az Életnek Ura, hogy még sok időnkig lehessen Erseki Megyénknék disze, — Nemes Káptalanunknak ékessége, — Papoknak gyámola, — 's a' maga Uri házának ditsőssége !!!

Rácz József
Esperes, és Plébános.

Theologiae Doctor, és a' Szent Írás Magyarázásának Professora Varga István, mincutánna 16 Esztendeig, és 4 Honapig folytatta Hivatalát, a' Debretzeni Ref. Collegiumban, 1-ső Májusban 1821. a' Szikszói Ref. Ekklesiában a' Predikatori Hivatal folytatásához kezdett.

Tek. Folnesics János Lajos Úr, a' Sonnenblume Folyóirásnak volt érdemes Kiadója a' Bécsi Cs. Kir. Ingenieur (Várivás és Várepítés) Academiában, Geographiát, Historiát, és más Tudományokat tanító Professorának kinevezetett.

Tr.

A' Késmárki Lyceum Professora Genersich János Ur helyébe' ki Ő Cs. Kir. Felségétől, a' Protestánsok Theologica Facultásokhoz a' Vallás Historiája' Professorának kegyelmessen kinevezetett T. T. Kralovanszky István Ur hivattatott meg Statistices és Historiarum Professornak, (kinek Attya már nagy érdemeket tett sok Gymnasium mellett az ifjúság nevelésében) a' ki mostan Rosnyón, két nagy reménységű Pesti ifjak Nevelője. Ő ezen hivattal örömet elfogadta, és a' jövő Esztendei tudományos Cursust el is kezdi.

M.

4. J e l e s s é g e k.

A' mai kis Tatár Országi Magyar.

Ha Sajnovits János Úrnak, a' Lapponok' egynehány szavainak a' Magyarokéval való erőltetett meggyegyeztetése után

lehetett ily czímű munkát írni: „a' Lapponok' nyelve egy a' Magyarokéval”, — ha Fischer Úrnak a' Vogul és Ugur nevek közt levo hasonlatosságból lehetett a' Magyarokat a' Vogulokkal egy nemzetnek tartani; — ha egygyiknek a' Karelia névből, vagy az ebből formált KarJelből, — másnak a' Virág-Ochából (mely szóval a' Périak a' Világ okát, vagy az Istent nevezik) tetszett a' mi nemzetünket a' Kareliaiakkal 's a' Peruiakkal egygy eredetűnek állítani, és ha ezen vélekedések pártfogókat 's követőket találtak: miért ne volna szabad az én észrevételeimet közre botsatani, mikor éppen azon Tájékról jött elő atyánkfűt mutathatok elő kedves Hazámfiainak, a' honnan a' mi Őseink kijöttek, — a' ki nem tsak egy két szavaipak a' mi szavainkhoz hasonló hangzásával, hanem nyelvének és egész beszédje módjának a' mi Magyar nyelvünkkel való tökéletes megegygyezésével, mint elő és véletlen köztünk termett példa hëbizonyíthatja azt, hogy valaha azon régi Nemzettől vette mind ő, mind az ő otthon maradt rokonai, eredetöket, melytől mi is szármoztunk.

Ezt az egész Tudósítást mind én, mind az egész Nemes Magyar közönség, köszönhetiük, T. Ns. Pest Vármegye' egyik igen Erdemes Szolga Birájának, Tétényben lakó T. Simontsits János Úrnak, ki ezen hozzánk költözött Orosz Birodalombeli Magyarot házahez fogadván, Márt. 10-kén 1821-kén hozzám írtasított betses Levele által barátságosan mekért, hogy Téténybe átmenvén, vennem kérdőre az említett Magyarot, és ha oly dolgokat vennék észre beszedeiben, mely méltó lenne hogy az egész N. Magyar Hazával közöltessék — közre botsássam. Méltónak tartom itt, hogy azon Nemes Hazáinak serkentő levelét is közöljem, mely a' következendő:

Tiszteletes Úr!

A' Farsáng végén volt nálam lëttében beszélgetvén Tiszteletes Úr azzal az én Muszka Birodalomból jött Magyar Tehenesemmel azolta figyelmetes vagyok annak volt Hazájara, és utazására, de mivel magam a' mint Tiszteletes Úr tudhatya, reá nem érek, azomban nem akarnám hogy az ily nagyobb tekintetű dolog kedves Hazámban lévő Tudosaink tudta nélkül elenyészzen, mely Kotorav, a' vagy Kiserü Istvának balálával, vagy tölem való elköltözésével megtörténhetne, ugyan azért hogy érzéketlen Hazáinak ne tartassam, ké-

rem Tiszteletes Urat, (fogadjon Etyeken alkalmatosságot, én kifizetem), 's jöjjön hozzám Vasárnap hallásra, vegye kérdőre azon említett Muszka Magyaromat, irjon fell mindent, tudniillik Hazáját, útyát, 's más környüállásait, és tegye közönségessé. — (Azomban a' fell tett időt el ne mulasza, mert Sedriára menvén, egész Héten ide haza nem lészek).

Egyéb aránt szives indulatiba ajánlott jeles tisztelettel vagyok

Drága Tiszteletes Urnak

kész köteles szolgálja

Simontsits János

T. N. Pest Vgyének V. Szolgabirája.

El is mentem ezen szives és buzgó Hivatálra és a' T. Szolga-Bíró Úr, mind a' kitudakozásban, mind különösen az előttem esmeretlen nyelven írt Passusának magyarázatjában segítségem lévén, im' a' következőket irhatom.

Ez, az Orosz Birodalomban kis Tatár Országban lévő Hazájából, a' Jekaterinoslawi Guberniumnak ugyan azon nevű fő városából Jekaterinoslawból kiköltözött Magyar, Kotoraw Iván, vagy Keserű István. Legelső Passusát Jekaterinoslawban kapta, mely tartomány éppen a' Fekete Tenger 's Krim felett, Kis Tatár Országban, a' Dnieper és Don v. Tanais folyó vizek között esik. Maga a' város Jekaterinoslaw, mint Keserű is mondja, a' Nyipra, bizonyosan a' Dnieper folyó vize' partján fekszik, hol úgymond, ennek a' viznek méjsége 18 ölnek tapasztaltatott és a' Dunánál háromszor is szélesebb, 's a' Tsernikowi, Riowi, Pultawszki, Karzoni, Jekaterinoslawi Kerületeken keresztül folyik ki Krimnek a' Fekete Tengerbe. Ezen Jekaterinoslawi Guberniumban lévő Magyar Helységek: Hamburg, Josephsthal, Kártiz és a' Hazája. Vagnak több Magyar Helységek is, de a' Baskirokkal, Rálmukkokkal, Nahátsokkal, Tatárokkal vegyest. A' Baskirokról azt mondja, hogy feketék mint nálunk a' Czigányok, kidüldörödött két pofa csontjok felett bennülő apró szemöket alig lehet látni. Nem szántanak vetnek, hanem — mint a' Tatárok is — barom tartásból élnek, nagy számmal tartván mind juhok, mind szarvas marhát; a' kantzák tejet isszák, és fő, kivált esikő nyers hússal élnek, a' mitől a' Ma-

gyarok és a' többi Nemzetek irtódnak. Lóháton vadásznak agarakkal, puska nélkül — és lopni is szoktak.

Azon fenn akadtam, hogy az ő hazája Jekaterinoslaw a' 47-ik Gradus körül esik mint Magyar Ország, és ő ott Baskirokat és Kálmukkokat említ — a' kik pedig killyebb észak felé laknak — és oly hideg tájéknak mondja, hogy ott sem őszi, sem kukoritza, sem szőlő meg nem teremhet, hanem tavasz bűzát és árpát vetnek, mely hirtelen nagyra meg nő, és oly vastag szára van, hogy kaszálni nem lehet, hanem sarlóval vagdalják le.

Az ő Hazájába a' földek felosztva nintsenek, ott és annyit száncat a' Jobbágy, a' hol és a' mennyit akar 's a' mennyire mehet — de csak egy ekével — többnyire gypet töretnek 's aratáskor 60 kévét raknak egy keresztbe. — Az Uraságok a' Jobbágyokkal — kiket el is adhatnak — annyit dolgoztathatnak a' mennyit akarnak, de Dézmát tőlök semmiből se vesznek, csak fű bért a' marhák' számok szerént. Ebből mindazáltal sok az Uraknak Jövedelme, mert ritkák lévén a' Helységek, 's a' legelő és kaszálló ehhez képest sok és felette tágos, egy jó paraszt gazdának 5, 6 száz darab marhája, 10, 12 ezer juha is meg van — annyit kaszállhatván a' mennyit meghír.

A' barom tartás ily karba lévén, a' hús oly oltsó, hogy a' mészárszékeken, csak darabonként és nem fontal mérve adják.

Az Uraságok — kik között Magyarok is vagynak — mind valamely Emlékeztető pénzt hordoznak mejeiken, — illyeneket viselnek azok is, kik a' köznépnek az újságokat hetenként kihirdetik.

Főből vagy vályokból épült házak nintsenek, hanem a' téglá fundamentomra, vékony nád kerítést állítanak, azt vékonyan megtapasztják kis fa szegeket vervén mind a' két oldalón belé, mikor osztán ezek belé száradnak, ismét vékonyan megtapasztják mind addig folytatván ezen munkát, míg illendő vastagságú fal nem készül belőle 's akkor szalmával vagy náddal befedik.

Ruházatjok a' Magyaroknak és a' hozzájuk Königsbergből szakadott Nemeteknek, majd megegygyez. Az Aszszonyok úgy járnak mint nálunk, majd mindenik, széles arany paszomántal körül varrott fejr kendővel takarja be a' fejét. Ez a' Fődel. — A' Leányok befönt leeresztett hajjal, hajadon fővel

járnak. — A' Férjfiak' öltözetét meglehetett látni a' mi Jekaterinoslawi Magyarunkon, mert ő abból tsak mostanában vettek ki, ide való Magyar ruhában öltöztetvén T. Simontsits János Úr. A' nadrágja bokáig erő bőv bugyogó volt, az inge térdig érő, de kívül viselte a' nadrágján, és övvel szorította derekához. Az ing úja, a' bőv újjú Magyar inghez hasonlít, de a' mely hasíték a' miéinken, elől vagy hátul esik, az, az övén a' bal vállán van. — A' Magyarok, szakállokat borotválják és kipedrett bajusszal járnak, a' tsúnya tekintetű Baskirok pedig szakállosan, ködmenbe és túros zsatskó formára felnyúlt juh bőrből hegyesre menő sapkát húzván fejükre nyargalódnak — rövid vastag korbács lévén kezekben — az ő hőrrrel beterített bátor lépésű lovaikon.

Vallásokra nézve a' Magyarok Catholicusok, Lutheránusok és Ó hitűek, mint maga is Keserű István. A' Németek Evangelicusok, a' többi vagy ó hitű v. Muhamedánus. A' Hazájában mint mondja igen nagy Oskola van. A' Gubernátor a' fija Tanítójának, ki Franczia nyelvre tanította, 3 ezer forintot fizetett.

A' Házasság Násznagyok által megy ott is végbe, de a' megkérés után más nap reggel, minden hirdetés nélkül öszve esküsznek.

Beszélli, hogy mikor Krimbe Vásárra ment, Edessbe, az útjába 's Krimbe is Magyar Helységekre talált, és hogy Krimbe oly Magyarokkal is beszélt kik messze laktak, de Hazájokat nevezni nem tudja.

Hogy megpróbáljam Keserűt, egynehány olyan dolgoknak neveit mondtam ki véle, mellyeket mi a' Szomszéd nyelvekből költsönöztünk és a' mely szavakat ők — a' mint gondoltam, — másképpen mondanak ki p. o. ablak, nálók: okna, mészáros raznyik; asztal sztól, kamara, esulám, templom czirkon, pálinka vatka v. vina, kémény iruba *), viasz k vaksz, óra (horologium) esász, papiros bamahu, ház-dom, János-Iván, József-Ózsep 's a' t.

Mi kénszerítette legyen pedig ötöt Hazáját elhagyni és kivándorlani, maga így adja elő: hogy az ő attya Kotoraw Iván

*) Nem ettől jön e' a' mi I r o m b a ` szavunk, mely füstöst, motksost tesz?

tehetős gazda volt, 3 kotsija is lévén, de meghalván, akkor tudta meg hogy sokkal maradt ados másnak és az Áttya' adóságába nem tsak annak jóságát hanem az övét is elvették, azon fellyül még sokkal adósnak is tettek, mely véletlen dologon Keserű István elkeseredett. — Ily szomorú körülményekben, a' mi Hazánkban, valamely, ruha neművel 's orvosságokkal kereskedők' érkeztek hozzá, kik már máskor is megfordulván ott, nállok tartottak rendszerént szállást. Ezek, hűjét látván, azt javasolták néki, hogy jöjjön el velek Magyar Országra, hol jobbra fog fordulni állapotja. Reá adta hát magát a' kivándorlásra. Passust kapván a' kiköltözésre a' Politiától Jekaterinoslawba, a' Hazájába, ezzel, a' kereskedő Magyarok társaságába megindult és Darditsow, Kremenzuk, Kiow, Berdiczow, Nanisok helyeken keresztül, Napkeleti Galitzianak, Austriai Tárnopol nevű határ városába értek, hol Originalis Passusa 1819-en Sept. 21-én felváltódván, új Passust kapott, melynek nyomtatott Német titulusának értelme ez: „az Orosz Birodalomból, Jekaterinoslawból kiköltözködő Magyar Kotoraw Istvánnak Nro 1012”. Ezután jöttek Zloczownak hol a' Passusára, ott létét felírták 764. Szám alatt, Lembergbe 465, Premislawba 1226 Numerus alatt. Innen Duklán, Darwineken által Lengyel Országnak ezen vég helyéből. a' Karpatuson keresztül beértek Magyar Országra Sáros Vármegyében Komárnikra, hol a' Passusára 115. Szám jegyeztetett, de a' hol, míg Keserű a' Passusát beíratta, tsalárd vezetői, tőle elszöktek. Melly dolog, ámbár néki nehezen esett, maga maradván az esmeretlen tájékon vigasztaló 's bátorító nélkül, meghatározta mindazáltal magában, hogy ha már eddig jött, beljebb megy az Országba, ha igaz lessz é, hogy a' háladatlan kalmárok szava szerint, itt Magyarok lagnának. — Innen hát szegény elhagyatott szomorúan megindulván Stropkónak vette az útját, onnan Eperjesre, majd Kassára, hol két hétig mulatott; 3-dik Octob. pedig 1819-en Miskoltzra ért, holott is, ámbár megvigasztaltatott a' jó szívű Magyarok' látásával, mindazáltal soká ott sem mulatott, tsak Pestre, Budára — hol a' Nemzet' Színét gondolta lenni — sietvén, de látván hogy Pesten, Budán nem Rokonai között van, Biára jött ki, hol kifogyván már a' hosszú útban — majd fél esztendő alatt a' költségből, Milos Gróf Sándor' ott újjonnan

épült háza körül valamely kevés ideig napszámoskodott, de csak hamar Ts. Simontsits János Úrnak ajánltatván, az, örömmel elfogadta, és azolta bérben ott szolgál. — Keserű, most 41-ik esztendő, jó magas, barna, szép egyenes termetű. Most Farsangban hozzá ment Felesége azt beszélli, hogy Tényi lakásának első esztendejében igen szomorú volt és még ejtszaka is sokat sirt. Én ennek okát ámbár tudtam, de még is magától megkérdezvén azt felelte: „az én Hazámban, sok, kal könnyebben 's gazdagabban lehet élni, mert ott egygy „Helységnek is van akkora határa, mint itt tiznek. Nem lop, „nak ott el semmit is, tsak néha a' Tatárok v. Baskirok, ha „csikó húsrá éheznek”. — Különösen megszomorodott azon, mikor látta, hogy nálunk a' föld' termésinek ötöd része, nem a' földmivelő, minthogy nálók a' Dézmának hirc sínts. Mostan is hogy másodszor beszélgeték vele, könyűbe lábadtak szemei, és azt erősitette, hogy mihelyt az Isten neki annyi módot adánd, hogy egygy lovat vehet, egyszeribe vissza megy Feleségével egygyütt elhagyott kedves Hazájába.

A' mi már a' legfőbb dolgot: Nyelvét 's Beszédét illeti, azt a' bizonyóságot teszlik mindenek a' Ttes Simontsits János Urral egygyütt az ő házában lakók közül, hogy mihelyt oda ment, mindjárt úgy beszéllet mint most, kivéven némely előtte esmeretlen szókat, mellyeket mint idegen nyelvből valókat, azolta tanúlt meg. Most pedig a' Kőrös és Retskemét tájékiak' rövid e helyett mondott ő-jök; sem a' Debreczen környékieknek mind a' hosszú e mind a' rövid e helyébe ejtett i-jek, sem a' Lossontz meljékiek' a helyett erőltetett torokból siketenn hangzó vastag a-jok, az ő beszéd' ejtésében észre nem vétetődik — beszél a' Nyomtatásunk szerént, tsak hogy szavai, gondolatja' kifejezésére vagy kevesebbek, vagy tartózkodva beszél, ne hogy az előttünk idegen szók' mondásával megsértse azokhoz szokatlan füleinket, vagy magát az által kinevettesse. — Mindazáltal, az ő hangejtésében lehet még is valami olyas különöst észrevenni a' mit kimagyarázni nem tudok, de a' melyből kihozhatni hogy nem a' mi Magyar Hazánkban született,

Ugy itelem hogy a' maga helyén lessz itt némely hiteles Documentumoknak rövid említése, mellyek az A'siában vagy el vagy leg első lakhelyeken maradt Magyaroknak mind a' mai napig való lételék, azoknak ide lett kivándorlásoktól fogva,

majd minden Századokon által bizonyítják. Névezetesen hogy a' X-ik Száz elején még voltak Ásiában Magyarok, megtetszik Const. Porphyrogenitus, Napkeleti Romai Tsászárnak, a' Byzantiumi Irók között „de administrando Imperio” a' 22 ik darabban befoglalt munkájának, 34-ik részéből, a' holott is így szoll: „Az Átel és Geich (az az Etíl. v. Volga és Jeich „v. Ural) folyó vizeknél lakó Pácinacitákkal határos népek „váltak a' Mazarok” — mely föld Schlötzer szerint a' Volgán túl napkelet felé esett éppen a' Cáspium tenger felett, a' mai Astrakánban. A' XI-ik és XII-ik Százból való hiteles Documentumunk — tudtomra legalább — nintsen, de hogy ezen Századokban is egész Nemzetet formált a' Magyar Ásiában, bizonyos IV-ik Béla Magyar Királyunknak Missiójából, ki is, midőn 1237-en az a' hír futamodott volna el Magyar Országban, hogy a' Tatárok igazábban a' Mongolok Magyar Országba béütni és ezt elfoglalni akarják, négy Frátert ex ordine Praedicatorum kiküldött in Hungariam veterem v. mag-nam kik elmenvén és azt az utat 100 nap alatt megjárván, azt a' hirt hozták, hogy már akkor el foglalták a' Mongolok a' régi Magyar Országot, a' mint ez Desericiusnak: „de initiis ac majoribus Hungarorum” nevű munkájának 1-ső rész. 170 old. 1748. megtetszik. „Frater Julianus úgy mond tovább, „bí, invenit in una magna civitate Magnae Bulgariae (mely „tájék és tartomány a' Volga vizétől nevezetett Bulgáriának „v. Bulgáriának) unam Hangaricam mulierem — illa docuit „fratrem vias per quas esset iturus asserens, ad duas diaetas „(két nap alatt) ipsos posset Hungaros — invenire — quod „et factum est. Invenit enim eos juxta fluvium magnum Ethil, „idest Volgá, qui eo viso et quod esset Hungarus intellecto „— gavis — quia omnino habebant Hungaricum idioma et „intelligebant eum et ipse eos”. Ez, XIII. Századbéli Bizony-ság, mely szerint, nagyon hihető hogy ezen Magyarok, Bas- kiria tájékán laktak. — XIV-dik Századbéli próbánk szintsen tudtomra, de van a' XV-ik Századból, Aeneas Sylvius vagy 11-dik Pius neve alatt esmeretes tudós Romai Pápa' irásiban, ki is in historia Europae Cap. 1-o így szoll: „exstat adhuc „non longe ab ortu Tanais altera Hungaria, nostrae hujus „mater sc. Hungariae, lingua et moribus paene similis” etc. Ugyan ő Asiának historiájában a 24. részben azt állítja, hogy egy Veronzi emberrel beszélt, ki egész a' Tanais eredeténél

volt, és a' 29-ik részben így ír róla: „noster Veronensis re-
 „tulit, populos in Asiatica Scythia non longe a Tanai sedes
 „habere — quorum eadem lingua sit cum Hungaris Pannoniam
 „incolentibus” etc. A' XVI-ik Százból sem tudok egy Próbát
 is, de már a' XVII-ben nevezetes a' Caprinai István és Pray
 által egygy Bétsben 1665-ben kijött, ily czimű munkából: „nar-
 „ratio historica de initio et progressu religionis apud Chinen-
 „ses”, felhozott citatio, amannál in suplemento Hist. Hung.
 Diplomaticae T. 2. p. 554, ennél in annal. veter. Hunn. Avar.
 et Hung. p. 36. melyben, a' Chinában küldött Missionarius
 Schall Adám Jésuita Leveléből ezek említettnek: „memoriae
 „proditum est Fratrem de Societate, natione Hungarum, a'
 „Tureis captum, per eos ad Tataros Volgan fluvium acco-
 „lentes venundatum pervenisse. Retulit ille postea per literas
 „Romam rescriptas, hoc exilio, se, in patriam ejectum esse,
 „reperisse se homines eodem quo Hungari utentes cognomi-
 „ne, planeque eo, a quibus Hungari quondam processisse
 „videantur.” — Lásd ezekről bővebben Fő, Tiszt. Budai E-
 saias Úr' Magyar Ország' Históriáját. XVIII-ik Százbeli Docu-
 mentumunk ismét nintsen — pedig ő de jó alkalmatosságot
 mutatott volna az Isteni Gondviselés az Ásiai Orosz Biroda-
 lomban akárhol is lehető és lakó Magyaroknak felkeresésére,
 midőn a' Muszka Czárné ama Nagy 11-ik Katalin, az ő Birod-
 almának minden részeiben lakó Nemzeteket, azoknak nyelv-
 őket, szokásaikat 's a' t. feljegyző tudós Utazó Társaságot
 indított el — de ó fájdalom! egy született Magyar sem volt
 közöttök — ha csak Turkuli Mihálynak a' Cásium Tengertől
 1757-en Persiának Astrabád nevű városából, Orosz 'Sigmond-
 hoz küldött Tüdósítást annak nem tartjuk, melyben így ír:
 most' „Krimben a' Tatár Chám Protectiója alatt vagynak két
 „Faluk, mellyekben Magyarul beszélnek — voltam is azok-
 „ba.” — De van bezzeg a' XIX-ik Százból, Keserű István,
 ki a' Magyaroknak Asiában való mostani Lételeket is, élő
 példájával bebizonyítja és azt állítja, hogy mind Krimben,
 mind másutt, mind az ő Hazájában, a' Dnieper és Don kö-
 zött, valóságos hozzánk hasonló, velünk ugyan azon egygy
 nyelven beszélő Magyarok lagnak Asiában.

Mikor telepedtek pedig és honnan költöztek Keserű István
 Hazájába 's annak tájékára a' Magyarok, holott azoknak ere-
 deti legelső lakhelyek a' Cásium' tenger felett volt? a' Mon-

göloknak Magyar Országban lett betsapásokkor e' ? és a' magokkal rablántzra fűzött 's kihurtzott Magyaroknak maradványi e' ? vagy a' Moldvai v. a' Bessárabiai azon Magyarok közül valók e' kiket Zöld Péter Catholicus Székely Pap 1766-an meglátogatott ? vagy a' mi Eleinktől, a' Fekete tengernél elmaradván ott megállapodtak ? vagy azután más esapatba — megbánván, hogy amazoktól elmaradtak — kiindultak és a' Dnieperig nyomozván, errebb nem jöttek ? ezt vizsgálni czélomon kívül van — bõltsebb fejekre bízom.

Akárhogy legyen a' dolog, de az igaz, hogy ezen Magyarok, ott is más Nemzetekkel lévén összekeveredve mint mi, Századoktól fogva épségben megtartották Nyelvüket, mert az, melyet onnan Hesperü kihozott, a' mi nyelvünkhöz nem csak hasonló, hanem tökéletesen ugyan az, mely a' mi Nyelvünk.

Etyeken Obernyik László.

Szabad Királyi Szeged Városában a' kegyes Szerzetnek igazgatása alatt lévő iskola a' Magyar nyelv elő mozditásának már a' múlt időkben is, de újjobban a' múlt esztendőben is jeles példáit adta; mert minekutána a' Szegedi Lyceumban a' Historiából már 1815-ik esztendőtől fogva minden éven számos magyar védelmek tartattak: az 1820-dik esztendei Augustus 24-kén a' magyar nyelv szabásait legelőször nyilvánosan védették 12 bõltselkedést tanuló ifjak szabad válaszlásokból magyarul, mely nyelven nyomtatattak a' magyar oktatásoknak állításaik is. Vajha ezen jeles Hazafiúi példát követnék más iskolák is, 's követné a' Királyi Magyar Universitas is, annyival is inkább, hogy a' Varsói Universitasban a' Defensiók, a' Positiók, Thesisek, 's egyebek lengyelül irtnak, — ha tudna. —

Th.

Haydennek Sirkő írása Kis Martonban.

JOSEPHUS. HAIDN.
MUSICORUM. AEVI. SUI. PRINCEPS,
NATUS. RORAVIAE. AD. LYTAM.
PRIDIE. CALEND. MAI. MDCCXXXII.
CELSISS. PRINCIPIS. NICOLAE ESTERHAZY. DE. GALANTHA.
CHORI. MUSICI. PRAEFECTUS. CELEBERRIMUS.
SALVATORIS VERBA. SEPTEM.

CREATIONEM. MUNDI. ET. QUATVOR. ANNI. TEMPORA.
SUBLIMIA. MODULATUS. MELE.
FUGANDI. CURAS. ARTIFEX. ET. MULCENDI. PECTORA.
PRIMUS.
AB. AMPLISSIMA. SCIENTIARUM. UNIVERSITATE. OXONI.
ENSI.
CREATUS. MUSICAE. ARTIS. DOCTOR
VIR. PIUS. FROBUS. MANSVETUS. INSIGNITER. BENEFICUS.
MORTUUS. VINDOBONAE.
PRIDIE. CALEND. JUNI. MDCCCIX.
ANNORUM LXXVII.
MAECENATIS. SUI. STUDIO.
ANNO. MDCCCXX. SOLENNI. RITU. HUC. TRANSLATUS.
HOC. CONDITUR. TUMULO.

Ezen sírkő írást készítette Tudós Hazánkfia Tek. Gaal
Cyörgy, Hertzeg Eszterházy Miklós Ö Magassága' Könyvtá-
rának Örje.

Th.

5. Ú j K ö n y v e k.

19) Ode Rev. D. D. Stephano Tokody Abbati de Egyed,
seu S. Aegidii, Cathedralis Ecclesiae M. Varadinensis Custodi,
et Canonico, I. Comit. Bihar. Tab. Jud. Assessori, dum
per I. Districtum Litterarium Magno-Varadinensem Superior
Schol. et Studiorum Director Regius inauguraretur, devotis-
sime dicata a Collegio Debrecinensi Scholarum Piarum Anno
MDCCCXX. Scripsit Thaddaeus Huberth, I. Human. Prof. et
Phil. Doctor. Debrecini Excudit Franciscus Tóth. 4. 8. lap.

20) Ode Magn. ac Spect. D. D. Josepho Szent Iványi de
Fadem Comp. Incl. Comit. Tab. Jud. e Primariis Assessori,
dum I. Tabulae Districtualis Trans-Tibiscanae Praeses inau-
guraretur, a Collegio Debrecinensi Schol. Piarum devotissime
dicata Anno MDCCCXX. Scripsit Thaddaeus Huberth, I.
Human. Prof. et Phil. Doctor. Debrecini Excudit Franciscus
Tóth. 4. 8. lap.

21) Monumentum Pietatis, et Honoris, quod Cultui, Ve-
nerationique Spect. ac Perif. D. Joanni Nep. Kovács, Inelyti

Comit. Aradinensis Ord. V. Comit. et Compl. Incl. Comit. Tab. Jud. e primariis Assessoris, Scientiarum, Liberaliumque Artium, Singularis Fautoris, et Patroni, ea, qua par est, observantia in Grati animi tesseram, Mikso Michael de Riss-Magyar, R. Gymn. Aradinensis Pro Director ac Hum. Cl. Ord. et Sem. Professor Instituti Sui Nomine, sacratum esse voluit, Anno reparatae Salutis MDCCCXXI. Non. Apr. Aradini, Typis Antonii Michek. 1821. 4. 8 lap.

22) Pericopa Solennitatis illius dum II. Status, et Ordines Provinciae Aradiensis Fanum, Praetoreae Domus recentere exstructae, Ratione Captivorum Instituendorum, positum Benedici curarent; Anno 1820. Die 24. Decembris interventae, Per Ladislaum Nagy de Peretsen I. Comit. Arad Judlium Aradini 1821. Typis Ant. Michek. 4. 8 lap.

23) Observationes Astronomicae Distantiarum a Vertice, et Adscensionum Rectarum Stellarum Quarumdam Inerrantium Solis item, et Planetarum, quas in Specula Budensi Montis Blocksberg et instituit, et in Calculum revocavit Daniel Hmeth e S. P. AA. LL. et Phil. Doctor, Instituti Astronomici Adjunctus, et Commembrum Facultatis Philosophicae Regiae Scient. Univ. Pestiensis. Budae Typis Reg. Univ. Hung. 1821. 4. 8 lap.

24) Beszéd, mellyet Fels. Urunknak I. Ferencznek születése napján tartott a' Szombathelyi Grammatikát Tanuló Ifjúsághoz Goda Kelemen Professor, Szombathelyen, Perger Ferbet. 1821. 4. 16 lap.

25) Honoribus Rev. atque Amplissimi D. Pauli Gyöngyösy S. Candidi ac Exempt. Ordinis Canonicorum Regularium Praemonstratensium Praelato S. Michaelis Archangeli de Csoma et Praepositi Infulati, dum ritu Solemni in munus suum inauguraretur, obtulit Gregorius Array Ejusdem S. Ord. Can. Reg. Sabariae. Typis Franc. Perger. 1820. 4 4 lap.

26) Katedrai Dorgáló Beszéd, a' Magyar Nemzettel közöltetett Isteni nagy kegyelmekről, és ugyan annak három nagy Nemzeti bűneiről, az Izrael Népének példájában, mellyet a' Felséges Királyi kegyelmes Rendelés' értelme szerént a' tömjöztzbeli Foglyok' jelenlétében a' Rév - Romáromi Reformata gyülekezet előtt elmondott Holmár József, a' nevezett Ekklesia egyik Lelki Pásztor a Rév Romáromban. Özvegy Weinmüllerné bet. 1820. 8. 38 lap.

6. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

20) Heródes, és Mariamne, Szomorú Játék. Azon nemű, és annyi Számú Verseken. Magyarra fordította Varga Elek hites Földmérő. 1821. 8. 66 l.

21) Tentamen Publicum ex Doctrina Religionis, Metaphysica, Physica, et Historia Universali, quod D. D. Antonius Fáy de Eadem et Ant. Augusz de Fadd coram I Facultate Philosophica Reg. Scient. Universitatis Pesthiensis Semestri Primo subiverunt. Pesthini 21-a Aprilis 1821. 8. 32 l.

22) Moses Mendelson's sämtliche Werke. Zehnter Band Enthält: Vermischte Schriften Erster Band. in 12. 1821. 192 l.

23) Versek a' Gyász Musikähoz, melly Istenben boldogult Mélt. Gróf Széki Teleki Lászlónak, Cs. Kir. Kamarásnak Fels. Septem-Virális Tábla Assessorának, Ts. Ns. Somogy Vgye Fő Ispányi Hivatal Helytartójának, a' Helvetica Vallást követők' Duna melléki Kerület' Egyházi Fő Curátorának, a' Pesti H. V. több Evangelicusok' Templomában 1821. Aprilis 8. tartatott Halotti Tiszteletkor elő adatott. 1821. m. 8. 8 l.

24) dtto Németül. m. 8. 8 lap.

24) Zombory, vagy a' Titok. Néző Játék 5 Felvonásban Részitette Szommer József. A' S. S. M. és a' Böltselkedés' Doctora. 1821. 8. 67 lap.

26) Vota Clarissimo ac Doctissimo Viro P. Georgio Elenyák e Scholis Piis AA. LL. et Phil. Doctori Colleg. Ad Reg. Scientiarum Univ. Hungar. Pesthanam I. Facultatis Philosophicae Commembro. Ac Phil. H. T. Prof. Publico. Dum Onomasim celebraret die XXIV. April. 1821. in Tesseram gratitudinis oblata ab Auditorio Secundo Philosophiae. Communi Sensuum Interprete Francisco Jos. Schedel. Phil. Aud. 1821. 4. 4 lap.

27) Értekezés a' Dohány termesztésről, és művelésről, mellyet e' mostani üdöig tett tapasztalás, és a' gazdálkodásban való új jobbítások szerint kidolgozott. B. Nagy 'Sigmond 1821. eszt. 55 lap.

28) Két Héti Egy közönséges' Más Peintentziális Templombéli Könyörgések. 'Sebők Sámuel Superint. Assessor és a' Tud. Gy. IV. R. 1821.

Nemes Oroszi Helv. Val. tartó Szent - Ekklésia Lelki Tanítója
által, 1821. 8. 72 lap.

7. A' Redactionnak Jelentése a' Magyar Hazafiakhoz egy nevezetes Magyar Utazóról.

A' leg tisztább örömmel jelentjük, hogy jeles Hazánkfia és Tudósunk Rörösi Sándor, a' ki, a' mint múlt 1820-dik eszt. Tud. Gyűjt. X. Köt. 121. 's 122. lap. jelentettük a' Magyarok' régi lakhelyeinek felkeresésére a' Napkeletre elutazott, Teheránba Persiának mostani fő Városába szerentesen megérkezett, ottan Sir Henry Willock Anglus Residens' pártfogása alatt vagyon, 's onnan December' 21-kén 1820. Nagy Enyedre irt. — Bővebb Tudósítással később fogunk szolgálni; addig is ajánljuk a' mi megbetsülhetetlen buzgóságú Utazónkat az igaz Magyar Hazafiaknak.

Th.

8. Papi Hiradás.

Nem azért gyűjtatik meg a' Szövétnék, hogy a' Véka alá rejtessék! Mat. 5: 15. Énis azért nagy költséggel ki nyomtatott Predikázióimat, a' mostani pénzszűkihez képest, következő rendel alább szállított áron bocsátom közre:

	Ezüstb.	V. Czéd.
	for.	kr. for. kr.
I. Darab. 27 Tanítás	30.	1 45.
II. Darab. 44 Tanítás	42.	1 30.
III. Darab. 30 T. alkalmatosságokra	1 —	2 30.
IV. Darab. 31 T. Innepekre	1 —	2 30.

Öszveséggel, itt helyben 3. 12. 8. —

A' kik felesebb számmal vesznek, 10-re egyet, 18-ra kettőt, 24-re hármát, 26-ra négyet, 30-ra ötöt fognak félül nyerni ráadásban. S. Patakon, 12. Mart. 1821.

Látzai Sz. József Préd. és Prof.

9. J o b b i t á s o k.

Nyomtatásbeli nevezetesebb hibák az első Kötetben.

lap 122 sor 23	tétettek	olv. tették
— — 27	Willion	— William
— — 30	üresíttesse	— üresítsessen
— — 32	Ihippo	— Phipps
lap 123 sor 10	Sanokrit	— Sanskrit
— — 13	Mahabhatato	— Mahābhārato
— — 17	esső	— első
— — 19	Sanokrit	— Sanskrit
— — 19	Preel	— Greek
— — 20	theit	— their
— — 22	Sanskint	— Sanskrit
— — 32	Sanskritor	— Sanskritot
lap 124 sor 6	Greis	— Preis
— — 25	nyomtattánk	— nyomtattatik
— — 27	Qvartlagokból	— Kvártlapokból
— — 31	Qvárdarabokból	— Kvártdarabokból
lap 125 sor 4	Frussus	— Prussus
— — 11	is 8.	— in 8-vo
— — 16	patris	— patrio
— — 18	cum	— eum
— — 24	hogy közébb	— legközelebb
lap 125 sor 24	egy	— hogy
lap 127 sor 23	Parsiflórakkal	— Passiflórakkal
— — 27	a' mi	— a' mit
lap 128 sor 1	5. 15 Richerand	— Richerand
lap 129 sor 10	Pro oxide	— Protoxide
— — 15	vidámsagos	— vidámságot
— — 28	Lyman Spälding	— Lyman Spaulding
lap 130 sor 3	hideglelés	— hideglelést
— — 8	Chiminineha	— Chininineha
— — 34	tapasztalásait	— tapasztalásaik
utolsó sor	Chinininehe	— Chininineha
lap 131 sor 3	gyökeres	— gyökeret

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Katona József. Mi az oka, hogy Magyarországban a' Játekszini Költő-mesterség lábra nem tud kapni. l. 3.
- 2) Szép János. Az Aszszonyi Nem' Tanításáról. l. 22.
- 3) Hassai József. Egy Magyar Fejedelmi pompás látogatásról. l. 60.
- 4) Peretsényi Nagy László. Arad Városa' jelenvaló állapotjának leírása. l. 72.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Zerffi. Vaterländischer Almanach für Ungarn, auf das Jahr 1821. l. 85.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Medicinisch-Chirurgische Zeitung. Fortgesetzt von Dr. Johann Nepomuck Ehrhart. Erster Band 1820. Salzburg. l. 110.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Jutalom Tételek. l. 115.
 - 2) Intézetek. l. 115.
 - 3) Elölépések, és megtiszteltetések l. 116.
 - 4) Jelességek l. 117.
 - 5) Új Bönyvek. l. 127.
 - 6) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek l. 129.
 - 7) A' Redactionének Jelentése a' Magyar Hazafiakhoz egy nevezetes Magyar Útazóról. l. 130.
 - 8) Papi Hiradás. l. 130.
 - 9) Jobbitások. l. 131.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

V. KÖTET

Deák Peczoni
Lenhardt sc.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Birtokoknak különösen a' Jobbágyi Járandóságoknak egy Tagban leendő kiosztásáról. Írta Molnár Ferentz Tábla Bíró és Ügyviselő.
1820.

Az Emberi Nemzetnek, valamint eledele, úgy ezen eledelnek termesztés módja is elejétől fogva, az idők Szakaszszaí, az Emberek tökéletesedései szerint, jobban és jobban változott. — Eleintén nyers eledellel élt az ember; sütni, főzni, utóbb tanúlt. — Eleintén eke nem volt, a' szántás, vetés, későbbi találmány lehetett. Ennek feltalálásával, még a' kapa vetemények esmeretlenek voltak; azomban melly különböző ezeknek munkálása amazokétól?! Hajdan, midőn mind a' tulajdont, mind a' kiterjedést, a' foglalni vágyó emberi kény határozta el, Legellőkön tenyésztetett, 's neveltetett a' Barom, és most minden népesebb Nemzeteknél, a' Legeltetést Istállozás váltotta fel: Hazánk zsengejében sem kívánta még meg az emberi tsekély szám, hogy a' szántás vetés, minden 3-ik esztendőben azon egy földre vissza kerüljön, 's így az a' szünet nélkül való szántás, vetés által zsarultasson. Ekkoron még elég termékeny lévén, trágyát szerézni, azt megbőtsülni, hasznát venni, sem oka, sem szüksége az embernek nem volt. — A' kevés Emberi számhoz képest, kevesebb marha is elegendő volt,

mellyet a' tágos legellőkön haszonnal legeltethet-
ték Eleink. — Így tehát nem volt szükség: hogy
a' Természet adakozásán fellül, erőltessen, mert
Enbernek, Baromnak, minden okoskodás, 's
mesterség nélkül eleget termett. Mi tsuda tehát,
hogy azon időkben a' felosztásokban leginkább a'
Lakhelyektől való távolság vétettvén figyelemben,
a' földeknek feldarabolása hozattatott bé? Mi
tsuda, hogy a' mivelő fogyatkozván, gyöp ellen-
ben temérdek lévén, közös legellő álléttatott fel?

Azomban már most, a' tapasztalás bizonyít-
ja, a' legjobb földek is, a' szünet nélkül való
szántás, és vetés által elsoványkodnak, 's olly
höven, mint hajdan gyümölcstöt nem adnak, sött
megromlanak, és haszonvehetettlenekké válnak.

Banatusban, és Országunk több Paraditsom
részein, a' hol ennekelötte 20. 30. esztendőekkel
híre se völt a' Trágyázásnak, már most Trágyá-
val kénytelenek felsegelleni a' Természetet.

Pest, Báts, Fejér, Somogy, Weszprém,
Győr, Komárom, és más Vármegyékben több
Határok vagynak, mellyek ennek előtte Buzát
termő fekete Homokból állottak, most sárga, zsir
nélkül lévő, és szél hordta homokká által változ-
tak, 's haszon nélkül állanak. Tekéntse meg akár
ki a' Bakonynak felső részeit, kevés Hellységet,
vagy Határt fog találni, a' hól már a' Homok e-
rőt ne vett volna. — Bánhida, Ketskéd, Kiss-bér,
Aszár, B. Szombathely, Nyék, Teleki, Bárso-
nyos, Réde, Gyíróth, Kenyeri, Sz. László, Fe-
nyőfő, Pápa-Teszér, Szűts, Tevel, 's a' t. ha-
tsak idején korán a' veszedelemnek gát nem vet-
tetik, homok áldozattya lesznek.

Továbbá, más kivált hegyes völgyes határo-
kban, egész Táblák, egész nyomások, a' víz szag-
gattások, 's árkok által, mellette ismét a' lég-
szebb völgyek, 's kaszálló Rétek a' lefolyó iszap

által, annyira megrongáltattnak: hogy valamint a' dombos szántó földek, úgy a' lapos kaszállók, haszonvehetetlenné lesznek. Eleven képét láthatja az ember ezen nagy veszedelemnek, ha Réde, és Sz. Király Hellységek Határait távuldadon megtekinti. Rédei Hellységben, már, minekutánna, a' temérdek pótlások, 's áldozatok elégtelenek voltak az elromlott Jobbágyi járandóságokat helyrehozni, leszállítottak azok, és 60. egész Hellyekből majd nem fele elmaradt. — Sz. Királyon egész egy nyomás annyira megromlott, hogy azt, nem csak szántani, vetni, hanem csak reá menni is nyilvánosságos veszedelem nélkül nem lehetett, a' honnét, ha csak az Uraság más Erdei Írtásokból pótlást nem engedett volna, bizonyosan fele nép vándorlásnak eredhete. Így több más Hellységek, és Határok érezték ezen veszedelmeket, mellyek várják Acs-Teszért, Dudart, Nánát, Csetényt, és egyebeket, sőt a' melly romlás alul a' most pótlásul adott új írtások sintsenek kivéve. — és mi ezen veszedelmeknek az oka?

Én, ki Hazám boldogulását szíven hordozom, megvallom: hogy e' figyelmet érdemlő Tárgyrul elmélkedvén a' leírt roszszaknak okát, egyedül azon két, és úgy szólván az emberek szíveiben bégyökerezett principiumokban találok, mellyek szerint minden Birtokos Földes Ur, és ezeknek példájára minden Jobbágy azt kívánja.

1-ör Hogy a' meszszebb, és közellyebb való földből, az alábbvalóbol, és jobbatskából törtenyen az osztály.

2-ör Hogy a' Barom nevelésre, és táplálásra köz legellő szabasson ki:

E' két Principiumok következtették és pedig:

Az 1-ső Hogy ellévén szórva minden egyik Birtokosnak földje, a' távul lévő, vagy a' távulság, vagy az Hegyeknek, Völgyeknek, Homok-

nak, mellyeken keresztül kellene a' Tárgyát hordani; járhatatlansága miatt, soha a' Birtokos nem trágyázta, 's így elsoványkodván a' föld termékelenné vált.

Hogy az ilyen zsarult földön, ha külömben Homok részekből áll, könnyen erőt vesz a' Szél, megszegi, hordja, és véle a' jobbakat is horítja.

Hogy majd csak nem minden Birtokosnak, 's Jobbágnak a' hány mérös, vagy köblös vetése jár, annyi darabban szaggatott föld adatott, honnet a' hány darabb a' föld, annyi barázda, — a' hány barázda, annyi út nyitvatott az olvadó Hó-Lének, és Záporoknak. — Az illetén barázdák két szomszédokkal közössek, vagy azért tehát, mivel a' közös szomszédok egy akaraton nintsenek, egyesült erővel a' víz szegte barázdákat nem igazítják; vagy azért, mivel minden Eső, és Hó-olvadás után a' számtalan darabokban birt földgyeit megjárni, azokon a' szaggatásokat helyre hozni a' Gazda elégtelen; a' megszegett barázdából árkok lesznek, és napról napra, nem csak a' szántó földeknek, mellyek mindég szakadoznak, hanem a' legjobb lapos Rétegeknek is, mellyeken az iszapot a' víz elteríti, nagyobb és nagyobb veszedelmekre vagynak.

A' 2-ik Principium szüli azt: Hogy az illetén víz szegte barázdáknak, és árkoknak helyre hozásában fáradozó szorgalmatossabb Gazdának is minden munkája füstbe megy. Mert, ha bátor az illetény árkokat ledöntögetné, fű maggal, vagy pörgyével elvetné, vagy gyöpszínnel, sött éppen fakkal kirakná, 's ültetné is, minekutánna az ilyes munka nyugalmat kívánna, azomban ugar-
kor, 's tarló szabaduláskor, a' Csorda ezt is jár-
ná, turná, 's tipraná, minden iparkodása haszon-
talanná válna.

Hogy a' közös legelőn a' marha ritkán lakhatik jól, tehát az éhtlenség és hajtogatás által megsanyart marhán a' Gazda úgy véghez nem viheti munkáját, mint kellene.

Hogy a' Marha kint legelvén a' Gazda elegendő trágyát nem szerezhethet.

Végre, hogy a' Marha tiprotta legelőn legelsőben is vágattatik fel a' homok, melly utóbb az egész Határnak veszedelmére vagon.

A' szántás, 's vetés Magyar Hazánkban nagy kútfeje Nemzeti gazdagságunknak, úgymint, mely a' Hazai Termeszterményünknek egyik fő Czikkelyét teszi. Innét az felvett Tárgy, minden Hazai polgároknak, kik között a' Földes Uraságok az elsők, 's az egész Publicumnak figyelmét megérdemli; annyiival inkább, mivel a' leírt veszedelmek, leginkább a' Jobbhagyok Járándóságaiakon ütik ki magokat, és mivel a' föld romlásokból a' polgárok elszegénykedése, a' szükség, az ezzel öszsze kötött roszra való vetemedések, továbbá a' Hellységek pusztulásai, 's így a' közönségnek veszedelme, következnek.

Megbántanám Hazámnak Földes Urait, ha a' felvett Tárgyat ő reájok alkalmaztatni kívánnám; mert ők szinte olly, sőt nagyobb béléatással bírnak mint én; — mert közüllök úgy is már többen tselekszik azt, a' mit én itten meg csak ajánlok: arányzom tehát azon részét Hazám lakosinak, kik a' H. K. 3-ik része, 30. Czikkellye szerint nem Tulajdonosok, hanem a' reájok vetett köz terhek, 's adók mellett csupán csak haszon vevők, 's ugyan azért a' Publicumnak fő gondoskodása alá tartozandók; 's kívánnék olly principiumot állapítani, melly által ezen haszonvevő Polgárok Birtokaiknak jó karban való fenntartását, az ő boldogulásokat reményleni, vagy is a' fennt írtt vesze-

delmeket tőlök eltávoztatni lehetne. E' végre tsekelly belátással

Principiumúl állítom azt: Hogy a' Jobbágyoknak Szántóföldi, Réti, és Legellői járandóságai egy Tagban adassanak ki, hogy így azok, kiknek a' Hellységhez közellyebb jutna járandóságok, azt a' faluból kormányozhassák; azok pedig, kiknek a' falutól távolabb esnek, ottan új Házaikat, 's mintegy új úttzákat, vagy falukat építhessenek. A' marha legelés helyett végre Istállózás hoztasson bé *).

Alléttásomnak okait ezekben találom:

a) Megálván azon állíttásom: hogy a' feldarabolást, és legeltetést tárgyazó régi principiumok szülték légyen a' leírt veszedelmeket: az ellenkező principiumnak, melly szerint a' Birtoknak öszvehuzását, és az örökös Istállózást veszem, azon veszedelmeknek Orvosságául, igaznak kell lenni, Ugyan is

b) Minden Gazda közel, 's egy Tagban birván járandóságát, azt könnyen megtrágyázhattya, termékennyé teheti, sőt az illy szorgalmatos trágyázás által a' Homok forrásokat is meggátolhattya.

c) Béhozattattván az Istállózás mint külső Országokban, szerezheth minden Gazda elegendő trágyát, mellyet a' köz legeltetés miatt eddig nem lehetett.

d) Egy nagyobb Tagban lévén Birtoka minden Gazdának, a' számtalan barázdák megszűnnek, mellyek eddig a' legnagyobb rosznak kútféje voltak.

*) Ezen Javallatnak helyes voltát által látván Bajor 's más Német Országok, ezt eszközlesbe is vettek.

e) Egy tagban lévén mindene a' Jobbágynak, egy tekintettel által láthattya minden kárait, vagy fogyatkozásait, 's ugyan azért könnyebb leszen orvosító eszközökhöz itt nyulni, sem mint a' számtalan darabokban hirt járandóságoknál. — Így teszem, a' kisebb víz szaggatást, körösztbe való szántással, kapával könnyen helyre hozhattya. — A' nagyobb árkokat ledöntögetvén, fűmaggal vetheti, széna termővé, vagy pedig gyümölcsfákat plántálván, legszebb gyümöltsősökké által változtatthattya.

Az állétott Principiumot segétti az is :

f) Hogy illy formán, sem föld, sem part, sem árok haszontalanúl nem áll, mert mindegyik Jobbággy fog azon iparkodni: hogy a' maga különnyén semmi darab haszontalanúl ne maradjon, hanem annak annyi hasznát vegye, a' mennyit szorgalmatos iparkodással tsak veheti. — Ollyan árkokat tudok, mellyekben lenézni iszonyodás, és alatt, 's az oldalakon legszebb gyümöltsfák diszlenek. Mennyi haszon hárámlik pedig a' Gyümöltsből a' Jobbágyságra, midőn azzal kenyérét megkéméli, midőn abból minden adóját lefizetheti, sőt még egyéb szükségeit is pótolhattya? látja 's tapasztalja az, a' ki közöttök lakik. — Javalja továbbá.

g) A' munkának hamarsága is, mert a' közel lévő földet, a' jelenlévő marhával, hamarább megmunkálhattya, a' jelenlévő földet a' helyben lévő trágyával hamarább meghordhattya, és a' jelenlévő földről a' jelenlévő csűrben, mind Gabonáját, mind Takarmányát hamarább betakaríthat-tya. — A' többi üres idejét, fuarozásban, napi bérékben, kereskedésben, szöllő munkában szetska mettzésben, föld javéttásában 's a' t. töltheti. — Eddig pedig a' Marhának a' Legelőre való el, és haza hajtogatása, az Ekének a' földre való ki-

és haza vontatása, fél napot elvett, úgy hogy egy Eke, egy nap egy mérős földnél nem igen többet szánthatott, és ha éppen egy darab földjét uzsonakorig megszántotta is, míg onnét a' másik földre által hajtott, míg felczihölődött, míg szer-
számát össze szedte, 's ismét elbontogatta, estve volt, 's illy formán még is mind maga, mind Barma fárodott, de nem a' szántással, hanem a' sok haszontalan menetekkel, szinte így volt a' trágyázással; takaradással, és egyéb munkákkal.

h) Eddig a' darabokban volt birások által az iparkodó Jobbágý büntetve volt.

Mert noha ő legjobban tudván a' maga környüállásait, legjobban tudta azt is, mit kellék nekie vetni a' maga, és övéi táplálására? vagy pedig a' miből ő legtöbb pénzt reménylhetett? Noha ő legjobban esmérte földjét, és tudta, mellyik mit terem jobban meg? még is sem szükségéhez, sem természetes, vagy tapasztalásbéli tudományához képest nem munkálódhatott; ha ő az őszi földjében tavaszt vetett, a' többi Gazdák az ősziyeket learatván, azonban a' Csorda az egész Teleket ellepven, ennek a' Tavaszija prédának volt kitéve, és viszont ha a' Tavaszí földjébe Őszi vetett, azt már Ősszel az azon nyomást legellő Csorda, Tavasszal ismét a' szomszédjai, midőn mellette szántottak, 's forgolódtak letiporták, legázolták.

Mert az Őszijének learatása után sem répát, sem hajdinát nem vethet, sem a' füves Tavaszijának learatása után füvet nem kaszálhat, mint-hogy a' Tarlót alig várja a' Csorda, és legeli.

Mert az elvénült kevés, vagy éppen rossz füvet termő réttyét a' szénának hasznos Surogatu-
maival, Lucernával, Hedizárral bé nem vetheti, minthogy a' Rétet is legeli a' Csorda, ezek pedig a' Marha körmétől elvesznek, és minthogy

bizonyos az is, hogy a' szározabb Rét a' Marha tiprás által megtömődik, puhán nem maradhat, a' fűvek gyökerei nem tenyészhetnek, nem tsuda: hogy a' Széna fű elegendőképpen nem nyöl; ellenben az egy tagban való birás esetében, nem lévén legelő, tehet a' Jobbágy a' maga különnyével a' mint akar, nyer az iparkodó, a' tohonya pedig az iparkodónak példájára legalább felébred.

i) Az egy tagban való birás mind az Uraságra, mind a' Jobbágyságra nézve szükséges következtetésé teszi a' Dézma megváltását.

Mert mivel a' csupa Szántóföldi járandóságnak $\frac{2}{3}$ részét, mellyből t. i. (minthogy a' szántóföldnek $\frac{1}{3}$ része ugar szokot maradni) a' Dézma adatik, a' többi Jobbágyi Vetésektől elválosztani, 's megkülömböztetni nem lehet, a' kénytelen-ség hozza magával a' Dézma váltságát, és annak mennyisége eránt, vagy a' megegygyezést, vagy pedig a' Törvényes elhatározást. Pedig a' Dézmállásnak alkalmatlansága, az Uraságokra is ugyan, de főképpen a' Jobbágyságra nézve, kimondhatatlan nagy teher. — Igaz ugyan, hogy az 1802. esztendei 7-ik Törvény Cikkely azt rendeli, hogy midőn az egész Hellység kiaratott, jelentessen bé a' Dézmálló Uraságnak, a' ki azután 8. nap alatt tartozik a' Dézmállást véghez vinni: Ugy de azon 8. nap is elegendő arra, hogy a' hérohanó essők, a' kepeben lévő gabonát, a' járható Dézmával egyetemben megrothassák; de ha ez nem is, tsak ugyan büntetve vagyon az iparkodó Gazda, mert noha ő korábban aratott, még is tartozik a' leglustabb Gazdának aratását bevárni, azomban pedig gabonáját, a' kepeket kereső Verebeknek hosszabb ideig kepi-ben hagyni. Ez után a' Dézmállás idejének lesése, várása az olvasás, a' Dézma rakodás, behordás, öszve állítás, a' legnagyobb munka idejé-

ben, annyi idő töltéssel, és fáradsággal vagyon össze kötve, hogy tsudálni lehet: hogy a' Banatus példájára a' Dézma váltság, átollyában ország szerte még eddig bé nem vétetődött. Elhiszem: hogy a' Jobbágyság is a' Dézmállás alkalmatlanságaitól megmenekedni; és a' Dézmát inkább kész szemmel megváltani, most is örömet kívánna, ha reménysége volna, hogy a' Szántóföldjei jó karban maradnak; de midőn napról napra az elromlásaitól félhet, lehet mentsége, mert az Uraságok kívánságaiktól idegeny. Azomban, az egy tagban való kiosztás, esetében, részszerint azért, mivel mindegyik Jobbágyság reménylheti földjeinek napról napra való javéthatását, 's jobbúlását, részszerint pedig azért is, mivel ő noha az egész földjét, következképpen az Ugarnak maradandó $\frac{1}{3}$ rész Szántóföldjeit is veti, még is tsupán tsak a' Szántóföldi járandóságának $\frac{2}{3}$ részétől járandó Dézmát lenne köteles megváltani (a' mit a' régiebb termések és Dézma adások össze vetéséből kilehetne tsinálni) kétséget sem szenved: hogy a' Dézma váltságra mind egyik Jobbágyság magát igen könnyen reá hagyna birni.

k) Az egy Tagban való kiosztást javallya az is: hogy így a' közönséges legelő megszűnne, és Istállózás hozattatódna bé.

A' kik a' mezzei gazdaságról és Barom tenyésztetésről jobban belátva gondolkodnak, azok, azon kívül hogy a' köz legellőt a' trágya fogyasztásának, és így a' föld elsoványkodásának okául veszik, állítják azt is: hogy a' köz legelő a' Baromnak romlása, — a' földnek haszontalan heverése — erdők pusztítása — és sok kártételeknek, sőt verekedéseknek, és gyilkosságoknak, gyakran oka. Ezeknek elhitelére, nekem is elgondoló okom vagyon.

Baromok romlása azért;

Mert a' köz legelőt (mind a' vonyós tilosra, mind az egyéb legelőkre értvén) a' Marha nem csak rága, hanem tiporja is; a' tiprás pedig legnagyobb veszedelme a' gyöpnek, mert ha a' gyöp kiváltképpen pedig első zsengejében letiportatik, midőn a' nyári forró melegek elől jönnek, végképpen kiszárad, és így a' Barom nem ehetik, elromlik; a' fiatal megtsüggedvén nem nyöl; a' Fejős nem tejel; a' vonyos a' dologra alkalmatlan.

Elnyomorodik a' Vonyós Marha csak azért is, mivel nap közben is, midőn legelni hajtatik, közönségesen fél órát el tölt csak a' legelésére való menetellel, és jövetellel. De elnyomorodik főképp azzal: hogy estve alig a' jármot haza vontatta, ismét a' legelőre ki, másnap ismét onnét haza a' Járom alá kell mennie, sőt éjszaka is, mellyet a' Mindenható a' Baromnak is nyugodalmára teremtett, járva, kelve, 's fárodva kell a' kopár mezzőn eledelét keresnie. Szinte így vagyon az Erdei legellővel is mert ott, kivált a' sűrű Erdőben, éppen semmi fű sem terem, és így a' Marha csak a' fa moháját, vagy ha imit, amot, zöld ágot talál, azt rághattya, de jól nem lakhatik; sőt a' ritkább Erdőkben, a' hol volna is egy kevés fű, a' mit a' marha le nem rágott, vagy le nem tiprott vala, minekutánna Mallos esztendőben a' gyöpöt egészen öszve turják a' Sertvések, tapasztalás a' bizonyosságom: hogy három esztendeig se legelhet ott a' szarvas Marha, és ezek az oka: hogy a' Jobhágyi Marhák, az erősebb munkák véghez vitelére alkalmatlanok. Hát ezen fellül nem e' szomorú dolog? hogy ritka esztendő vagyon, mellyben a' Helységek marha dögöt ne lássanak? a' métely, máj, és epe hólyag dagadás, igen közönséges nyavalyák, mellyeknek okát igen könnyen lehet adni, mert a' lapányosokon az iszapot, erdőkben a' Csermillyét,

a' sovány, kopár legelőn pedig a' földet a' Barom befalja, és így rosz eledele a' nyavalája.

A' köz legelő a' földnek haszontalan heverése.

Mert az ezer próbatételekből bizonyos: hogy minden hold föld, ha az, rendszerint műveltetik, és Lóhernek, Lucernának, vagy egyéb szapora füveknek nemeivel bévettetik, és nem tiportatik, természet annyi fűvet, mellyel 3 darabb öreg szarvas marha nyári holuapokban el él; már pedig ha minden Urbarialis Sessio után, csak öt hold mettetik is ki, legelői járandóságul, egy egész Helyes gazda, ebből magából 15. darabb marhát eltart az egy tagban való birásban; mostanság pedig a' köz legelőn bár némely helyeken több is esik egy Helyre ött Holdnál, bár még a' tarló, ugar, sött még a' Rét is annak idejében legelőre fordíthatnak, még sem tarthat el egy helyes gazda is 15. darab marhát: bizonyos tehát; hogy a' köz legelő földnek annyi haszna nem vétetik, mint venni lehetne, következésképpen a' föld haszontalanul hever.

A' köz legelő Erdők pusztítása. Az Erdő tenyészítő gazdáknak az a' principiumja: hogy az Erdő, vagy nem lehet jó Erdő, vagy nem lehet jó legelő! Ha igaz ez a' principium, igaz az is, hogy az Erdőn legelő nem lehet. Igen természetes kívánság, hogy az Erdő magos, ág nélkül lévő, és minden szükségünkhez alkalmas szerszám fákat teremgyen, ne pedig csög, bog, alacson, bokrokat, 's tuskókat. Ennek elérésére olly szükséges a' sűrűség, valamint igaz az: hogy a' ritka Erdőben, ágos, bogos, görbe, és szerszámoknak alkalmatlan fák teremnek. Ha az Erdők sűrűségét akarjuk: szükség, hogy mind a' vágás előtt, mind a' vágás után tilosban maradjon. — Vágás előtt azért: mert mivel a'

Makra csak 5-ik, más helyeken ismét 7-ik esztendőben lehet tapasztalás szerint számot tartani, megtörténnék, hogy a' rendszerint való vágásban, sem törül nem hajtana ki a' fa, sem pedig Makk nem lévén, magról nem kelhetne, és így az Erdő elpusztulna. — Vágás után pedig azért, hogy ne csak a' tuskókról hajtott; hanem a' Makkból kelt fiatalok is, felnyöhlhessenek, 's megvastagodhassanak, különben ha ezen tilosok így nem lesznek, az Erdő elpusztul. Pusztul vágás előtt: mert a' marha a' fiatal nevendéket nyáron által rágja, tiporja, vagy legalább a' Makkot, ott, a' hol annak kikellett volna kelni, megeszi, és így mikoron a' vágás oda érkezik nevendék nints. — Pusztul vágás után, mert akkor is a' kisebb nevendékeket lerágja, a' magosabbaknak pedig ágait tépvén lehasogattya, mely nyári sebektől a' fa végképpen elszárad, 's az Erdő sűrű nem lehet, elromlik. Eleven példa vagyon előttem: hogy T. Helységbeli Jobbágyok bizonyos Pagonynak felszabadíttását az Uraságtól azon okoknál fogva: hogy a' Vágás régi, a' fák magosok, és sűrűek, kinyerték, és mi lett belőle? csak azon fák maradtak meg, mellyek Törül hajtottak, a' magról nyöltek pedig, mivel vékonyok, hajlósok, gyengék, bár elegendő magosok voltak is, a' marhák által megrombáltattván elvesztek, 's most a' sűrű pagonyból ritka Erdő vagyon, az is, csak csög, bög, görbe fákbol áll. A' Marhának az Erdőből való kitiltására már csak az is elegendő ok lehet: hogy az legelő ökrök mellett levő ökrész gyermekek pajkosságbol is tüzeket illesztenek, a' fákat tördelik, vagdalják, csonkétják, körül keréttik, a' fákban, sokszor, pedig nagy veszedelemre, belé gyűjtanak, holott nyáron a' fát megsérteni is vétek. Melly nagy befolyása legyen a' Marha legelésének az Erdőkbe,

kítettzik tsak onnét is, hogy itt Magyar Országban is tsak azok a' betses erdők, mellyeket marha nem járja, ellenben mellyeket a' marha legeli, vagy ritkák, vagy pedig a' nyires veri fel; valamint pedig igaz az: hogy a' ritka erdő nem erdő; úgy igaz az is, hogy az sem erdő tenyésztés, midőn a' Cser, vagy Tölgyfa helett, Rekettye, és nyár teszi a' Pagonyt.

A' köz legelő sok kártételeknek, s őtt verekedéseknek, és gyakran ember halálnak is oka. Mi természetesebb annál; hogy az éhes marha a' maga eltiprott, őszsze túrt, és ki égett legelőjén elégséges eledelt nem kapván vetésekben, rétekben pagonyokban, magának eledelt keresni, melly kártételekért utóbb a' Gazda adózik, elbotorkál. Noha nem újság az: hogy magok az Ökrészek is tilos helyekre behajtanak, és pedig gyakran minden szükség nélkül is. Illyenkor tapasztalásból szólnok, ha a' Csöszökkal őszsze találkoznak marháikat behajtani nem engedik, megverekesznek, melly verekedésből, nem ritkán halál is származik. Ily erőszakos etetések esetében rövid időtől fogva, tudok 2. ember halált, — 4. nagyobb verekedést, 3. Marha agyon lövést, és vágást, egyébberánt etetéseket annyit, hogy azokat leírni nem lehetne.

Jobb tehát a' köz legelőnél az Istállózás, mert akkor kiki iparkodna nyári etetés végett, Lohert, Lucernát, 's efféliket vetni, melly ha meglenne, nevelhetne azon több, és külömb marhákat, mindegyik Jobbágy, mint eddig a' legelőn; nem is romlanának azok el; a' föld se heverne haszontalanul; az Erdők se pusztulnának; és, mivel mindegyik Gazdának elegendő füve teremne, barmai számára, nem törekedne legelőt lopni, károkat tenni, nem is keveredne verekedésekbe, és így sok gyilkosságok megszűnnének.

1) Az egy tagban való osztást javallja az elkerülése azon villongásoknak is, mellyek az elszántásokból, cserékből adásokból, és zálogolásokból származtak, az bizonyos: hogy az elszántásokból sokszor nagy verekedések származtak, az is bizonyos: hogy az illetén csereberék, eladások által annyira megcsorbultak a' jobbágyi járandóságok, és annyira megrongáltattak a' régi Urbarialis Regulatiók: hogy midőn egyik Jobbágy $\frac{1}{2}$ Hellytől adózott, nem bírt többet $\frac{1}{4}$ helynél, vagy annyit sem. Az illetén rendetlenségeknek helyre hozása pedig sokszor nagy kölcségében kerül a' Földes Uraságoknak. Ellenben ez, az egy tagban való kiosztásnál nem történhetik.

Az illy egy tagban való birásnak hasznát érezték mind azon nagyobb Földes Urak, kik Jobbágyaiknak mindennemű járandóságaikat a' Határnak különös részében adták, 's metztették ki, oda czélozván: hogy így a' magok Urasági birtokokat megkülönözthessék, és azt önn kénynek, módjok, 's gondolattyok szerint, használhassák. Érzik azon felébredett Nemes Compossessoratusok is, mellyekben mindegyik köz birtokos ha még olly kevés jutott is néki, legalább hasznossan, jól, és könnyebben munkálhattya a' maga különnyét. Érzik leginkább a' külső Nemzeteknél, a' hol mind egyik Jobbágy a' maga külön birtokán úgy él, mint egy Magyar Földes Ur, a' maga pusztáján, a' hol senkivel semmi izetlenkedése, vagy galibája nintsen. Példának említtem Felső Austriát, sőt ugyan itt Magyar Hazánkban Ns. Vass Vármegyében a' Tóthsági kerületet is. Valamint kezdetben minden egyéb Tárgyoknak, úgy ezen szokatlan újságnak is ezer ellenvetései vagynak.

Ell. 1-ör Kövessük az Atyáink nyomdokait és ne keréssünk újságot.

Felelet: Az Erkölcsekben igen is, de nem a' roszban. Az Atyáink nem trágyáztak, tehát mink se? Az Atyáinktól szármoztak a' föld romlások, tehát miok is tsak hadgyuk romlani? örülhetnek az Unokáink! Ceres tanéttását az egész világ követi, noha eleintén az is újság vólt.

Ell. 2-or Midön egy tagban adatnak ki a' Jobbágnak mindennémű járandóságai, megtörténnék, hogy egyik mind jobb, a' másik ellenben mind rosszszabb földet kapna.

Felelet: A' fent írtt mód szerint munkálódó Jobbágy, egy két esztendő alatt, olyanná fogja tenni alábbvaló földjét, mint a' kiosztáskor vóltajobb. Bizonyos vagyok benne, hogy legjobban járna az, a' kinek eleintén legrosszszabb föld esne, mert ez Classificatio szerint többet kapand a' másiknál, mellyet ha egyszer helyre hoz, 's megjobbét, olyan földje lesz, mint a' másiknak, és még is több.

Eddig a' földnek Classificatioja Düllök számra ment, holott egy Düllő is, 2. 3. féle Classisbéli földből állott, 's így vagy egyik, vagy másik Jobbágy megtsalódott. Ezentúl pedig, mind egyik külön birtok, különösen Classificáltathatik, következésképpen egyik Jobbágy sem csalódhatik meg. Nem lehet az egészre nézve kissebbségeken felakadni, mivel minden jobbság, vagy rosszszabság tsupa relativum; mivel ha ezen Jobbágyok, kik az Országnak némely soványabb részeiben lakván, mindennémű járandóságaikat a' 3-ik és 4-ik Classisban birják, a' hol pedig a' rosz örökös, ninthogy sem Climájok meg nem szelédül, sem kösziklájok fekete földé nem változik, megélhetnek: nints ok, mért más helyeken, a' hol a' sovány Homokból, vagy Agyagból a' Gané termékeny földet tehet, meg ne élhessen más?

Ell. 3-or A' nagyobb víz mosásokat a' Jobbágyoknak, Jobbágyi járandóságul által nem lehet adni, mivel ezek haszonvehetetlenek.

Felelet: Ingyen adja által az Uraság. Nem is fognak ezek haszon nélkül maradni, a' mint már fellyebb emlétetett.

Ell. 4-er Ha a' jég-esső, vagy köd, illy egy tagban lévő birtokot érne, akkor ezen Jobbágy-nak éppen semmije se maradna. Eddig pedig, ha egyik földjét elverte, vagy elvette a' jég, 's köd, megmaradott a' 2-ik 3-ik földje.

Felelet: Csalóközben, és egyéb helyeken, a' hol a' nagyobb víz öntések járnak, 30. darabban felszabdalt földjeiről se arat a' Jobbágy, tehát ott sem kell vetni? — A' szőlő hegyeken is közönségessen tsak egy darabban birnak szőlőt, a' Jobbágyok, tehát azt is 30. darabra kell felosztani. A posse, ad esse non valet argumentum;

Eddig, ha a' bétakarodás után egy házban Tűz támadott, nem tsak ez maga, hanem az egész Hellység is elégett, és egyik a' másikon segétt ni nem tudott; ezentúl pedig, ha a' Jobbágy Háza el ég, megmarad a' Pajtája, és elesége, és viszont. A'vagy, ha egynek a' Pajtája eleségével együtt elégne, megmarad a' többieké; mert egymástól meszszebb vagynak így pedig egyik a' másikat felsegétheti.

Ell. 5-ör Az Istállózás árt a' Marhának a' legelő egességes, és hasznos.

Felelet: Hát külső Országokban sőt itt Magyar Hazánkban is az Schweitzer Teheneknek Istállózása, mért nem egességtelen? A' jobb Birtokú Jobbágyok itt Magyar Országban sem eresztik legelőre a' nevendék borjukat, azt tartván: hogy Istállón jobban nevelkednek. Ha tehát az Istálló nem árt a' borjuknak, nints oka mért az

őreg marháknak ártson? Az Istállózás mellett meglehet azt tenni, hogy a' köz itató helyre, vagy másképpen is sétáltatás gyanánt kibajtassanak a' heverő marhák friss levegőre, vagy pedig Istálló helett, szabad aklokban tartathatnak ezek. A' vonyósokról szó sem lehet, mert ezek a' nélkül is az egész napot az Ég alatt töltik. Továbbá a' köz legelőn szedi a' Marha a' métölt, Istállon nem. A' köz legelőn eszi a' földet, homokot, szenvedi a' nagy héséget, hideg, 's ártalmas esőket, Istállón nem. A' köz legellőn eddig jól sem laktak a' Marhák, mert azt tagadni nem lehet, hogy eddig is csak azzal a' toldalékkal éltek, a' mit az Aszszonyok imitt amott az árkokban tudtak sarjazni lepődökre; ezután pedig könnyű lesz a' kész Lóherből őket jól tartani.

Ell. 6-or A' Tehenek, Lovak Istállon nem szaporéthatnak, vagy pedig minden Gazdának kell különös Bikát, 's Mény-Lovát tartani.

Felelet: Szinte úgy szaporéthatnak itt is, mint külső Országokban, vagy pedig mint közönségesen a' Lovak, és Schweitzer Tehenek Magyar Országban, t. i. tarthat Istállón mind egyik község Bikát, és Mény-lovat; még itt is Hasznulesz a' Hellységnek; mert a' Csikós, Tehenes, Borgyu, és Ökör Pásztor dolgait egy szolgál végezheti. Avagy ha úgy tetszik, lehetne az egész Hellység számára egy darabb rétet közel a' Hellységhez a' végre kiszabni, hogy ottan bizonyos napokon, a' rideg, és szaporodása tartott Barmok, nem ugyan a' legelőnek, hanem a' szaporodásnak és az In gyakorlásának kedvéért kihajtatván, időzhessenek.

Ell. 7-er Így hát az Istállózás végett is különös Cselédet kell tartani.

Felelet: Nem, mivel mind egyik Gazdának mindennémű birtoka egy tagban lévén, ugyan

ott fog munkálkodni, a' hol barmai vagynak, így pedig az izzasztóbb munka közt nyugovás gyánánt eshetik nékie, néha néha Barmai elejbe vetni, vagy azokat megitatni. Minden bizonnyal minden Gazda fogna találni olly módot: hogy gyermekei, vagy cselédjei közt a' hetezés megtartasson, a' ki azután még téli üdőben is, vagy répa metéllés, vagy Szetska metzéssel unalmát üzhesse, és még is a' Barmokra felvigyázhasson.

Ell. 8-or Két Esztendő szükséges: hogy a' vetett Lóher kasza alá jöhessen. Hát addig hol él a' Jobbágy marhája?

Felelet: Ambár a' Jobbágy ha kora Bükönyt Zabbal, vagy pedig Zabot Kukoriczával, Borsóval keverve vét, és azt nyáron által kaszálja, már első Esztendőben adhat Barmai számára nyári eledelt; mindazonáltal még is, minden Uraság lehet olly kegyességgel, hogy első két Esztendőben Jobbágyai nyarhessenek legelőt, tsak hogy a' Jobbágyai boldogulása hová hamarébb kezdetét vegye.

Ell. 9-er A' Lucerna, melly inkább a' nyári legeltetést felválhatná, nem minden földben terem meg.

Felelet: Én magam vetettem égemenyes Homokban, láttam, hogy fekete, agyagos, dombos, mind ismét meszes, mind végre köves, hideg földben jól diszlett. Tudom azt is, hogy 6. Esztendős Lucerna, melly nyáron által igen szép vólt, azomban ősszel, egy helyen a' Lovak, más helyen Borjuk legelték, úgy elveszett: hogy a' következő nyáron a' Lucerna bokrokat olvasni lehetett; — Minden esetre, ha éppen nem teremne a' Lucerna, megterem a' Stajer Lóher, megterem az Esparcette, pörgye's a' t. tsak a' föld jól elkészítettessen, és marha ne tiporja.

Ell. 10-er A' Jobbágy ezeket magától meg nem tanulhattya, ki lesz tehát a' mestere?

Felelet: A' szükség, és nyereség kivánás: mindazonáltal minden Uraság az illyes veteményeknek nemeit meghozattathattya, és nyereség nélkül Jobbágyainak kiosztogathattya, sőt a' vélek való bánás módját, vagy maga, vagy emberei által megmagyarázhattja, sem Jobbágyaikat megtanéhattya. A' nélkül is köteles minden Földes Ur, Jobbágyainak, nem csak Ura, hanem Attya, és tanéttó Mestere is lenni.

Ell. 11-er Az illyetén Istállózás annyiba is lehetetlen, mivel a' Marhákat, vagy a' régi itató Hellyekre kellene hajtani, vagy minden Gazdának kutat ásatni.

Felelet: Nem, mert azok, kik az Helységhez közel kapják járandóságaikat, a' Helységben fennálló kutaknak hasznát vehetik, — a' kik pedig messzebb a' Hellységtől kapnak járandóságaikat, azok úttza számra lakván tsinálhatnak közös kútakat.

Ell. 12-ör Az illyetén Istállózás fészke lenne a' Zsiványoknak, és magoknak a' Jobbágyoknak is, részszerint Orgazdaságokra, részszerint kiraboltatásokra szolgáltatna alkalmatosságot.

Felelet. Hát a' Földes Uraknak Pusztái, Birkás Házai, még is Pest, Békes, és Csongrád Vármegyékben az úgy nevezett Tanyák, Szállások, mellyekben a' Jobbágnak Marhái vagynak, mért állhatnak meg? mért állhatnak meg több Vármegyékben a' Falukon kívül lévő Pajták? mellyekben a' Jobbágy mindenét tartja? A' jó rend, és erős Törvény, az új uttzáktól szinte úgágátolja a' rosszszakat, mint a' régi a' Faluktól. A' falukban eddig becsusztak a' Zsiványok, és még sem lehet mondani: hogy az egész falut el kell rontani. Egyébaránt az Orgazdaság, és a' Polgár

társ között való tolvajkodásnak eltávoztatására lehet azon törvényt szabni: hogy az ollyatén tolvaj, Sessiojának elvesztésével lakoljon, mely azután érdemessebb polgárnak adasson. Ide használ az is: hogy a' tapasztalás szerint, eddig is magok a' pásztorok voltak a' legnagyobb Zsiványok, most tehát megkevesedvén a' sok Pásztor, lehet hinni, hogy a' Zsiványok is megkevesednek.

Ell. 13-or Senkit a' jótétemenynek elfogadására kényszeríteni nem lehet. (*Invito beneficium non datur*) ámbár tehát ezen egy tagban való osztás a' Jobbágynak hasznosabb lenne; de ha az azt elfogadni nem akarja, az elfogadásra nem kényszeríthetetik.

Felelet: Ezen mondás nagy vetélkedés alá vettetett Problema, és ide nem használ. Mert azt: hogy mind egyik Jobbágynak, és így az egész Helység magát jól birhassa, a' szántóföldek el ne romoljanak sőt a' romladozottak helyre hozatassanak, a' haszonvehetetlen földek haszonvehetőkké tétessenek, mind különösen, az adófizetetésének bizonyossága, mind pedig közönségesen a' köz haszon, és köz boldogság előlmozdítása kívánnya: már pedig a' köz haszon, és köz boldogság előlmozdítására kötelezheti a' Publicum akár mellyik Jobbágynak is; mihelyt tehát a' köz haszon, és köz boldogság előlmozdítására nézve ezen egy tagban való kiosztás fogantatásabbnak eszméztetik, mint a' régi felosztások, 's darabolások voltak, vagyon Jussa a' Publicumnak Jobbágynak, ezen egy tagban való kiosztásnak elfogadására kötelezni is.

Ell. 14-er Nagy munkában került az Urbanumot behozni, de sokkal többen kerülne ezen újságoknak elfogadására a' Jobbágyságot kényszeríteni.

Felelet: Én hiszem, hogy legkevessebb kényszerítésre se lenne szükség, mert bátran állíthatom: hogy több Hellységek önként reá állának, és örömetst elfogadnák ajánlásomat. Ezeknek példájára felébredvén mások bizonyosan ők is fognák követni. Azomban ha lesz is eleintén egy két ember, a' ki ezen újabb egy tagbéli kiosztásnak ellene mond, lessz vagy azért, mivel minden újság eleintén ijeszt, vagy pedig azért, mivel a' régi, és az atyáktól beszívott Principiumok, még most is megvagynak: Az Apám is így tett, az Öreg apámtól is így láttam; mihelyt pedig a' feltétel neki megmagyaráztatik, vagy egyszer szokásba jön, és az újabb gazdálkodás módját felveszi, kivált midőn már hasznát is érezni fogja, megköszöni *). Ha hogy azomban még is találtatna olyan akaratos, ki ezen új osztáshoz állani nem akarna, és e' szerint Hellyes Gazda lenni nem kívánna, hagyattasson ki Zsellérnek.

Ell. 15-ör Azok, kik az új Falukban, vagy is új úttzakban kapnák járandóságokat, következőképpen ottan építténének is, mit csinálljanak a' régi Házaikkal?

Felelet: Támad ezeknek is vevője, vagy mester-emberekből, vagy más Zsellérekéből, vagy talán magok az Uraságok is magokhoz váltják. — Egyébbaránt mi ellenzi? hogy rózzant régi épületjéből a' java materiálékat kiválasztván az új építésre ne fordíthassák? Vagy mi ellenzi, hogy a' régi faluban is ne tartson Zsellér Házat, az új sorban pedig ne építsen Gazdaságbéli Sessiós Há-

*) Erre már Hazánkban példák is vannak 's közelebb His Csalomán is Nemes Hont Vármegyében eszközözlötte ezt némelly részben Mgos Udvari Tanácsos és Septemvir Tihanyi Tamás 's a' Nemes Vmegyének nyilteszü Tisztviselőji által elősegíttetett.

zat? minden esetre, hogy a' nagyobb kárt elkerüljük a' kisebbet kell választanunk.

Több ügyetlen ellenvetésekre, millyenek a' Jobbágyi Compossessoratusnak felálléttása, az Urasági Marhák legelőjének megfogyasztása 's a' t. részszerint azért, mivel minden értelmes Gazda, minden tapasztalt, 's nem kapdosó Földes Úr, végre minden értelmes Törvénytudó, már megvetették; részszerint pedig, mivel ezen ajánlott egy tagbéli Osztály, csak a' Jobbágyi birtokot, és annak munkáját öltöztetné más formában, azonban az eddig fennt állott szokás, Törvény, és Felséges Resolutiok magok épségeiben fenn állhatnak, nem is felelek.

2.

A' Magyar Városokról.

1. §. Ideje volna valahára, hogy Nemzeti régiségeinket, is kinyomozván, nagyobb világosságra hoznánk. A' görög, római, zsidó, 's más napkeleti régiségek' esméretében annyira előmentünk, hogy az ő hajdani isteneiket, egyházi, polgári, hadi, erkölcsi szokásaikat, törvényekedő, házi, mezei dolgaikat, pénzeiket, sőt mulatságaikat is eléggé tudjuk: hazai régiséginket ellenben mintegy számkivetettük, vizsgálatlanul hagytuk mind eddig; mintha azoknak bölcsessége tekintetét, haszna figyelmet, dicsősége részvételt nem is érdemelne. E' méltatlan feledékenységből föl eszmélödvén, a' Német, Francia, 's Angol Nemzetek hazai régiségeiknek, és szokásaiknak fölfödözésében olly iparkodással foglalatoskodtak, hogy ősi Isteneiket, egyházi tiszteletö-

ket, nemes és nemtelen állapottyokat, épületeiket, hadakozó módjokat, 's egyéb szokásaikat, már is szép fényre hozták, 's a' régi idöket a' mostaninak színe elejbe terjesztették; példát adván nekünk is Magyaroknak, hogy e' pályán is velök verset futni törekedjünk.

2. §. A' Magyarok' ösi Isteneiről Tudós 's nagy érdemű Cornides Dániel adott legnyomossabb tudósítást; nyomába lépett F. T. és I. Horváth János Apátur; polgári állapottyokat, hadi rendeléseiket Kollár Adám, 's Práy György, tulajdon tekénteteik szerént kezdék kitüntetni, bővebben nyomozta régiségeinknek nagy-búvára T. T. Kováchich György; értekeztek röllok valamenyire e' Tudományos Gyűjtemény néhány érdemes Íróji is. Egyéb régiségeink maiglan az esmératlenség' setét éjjelében rejtezkednek; világosító fáklyák, gondoskodó törekedést várván honnyi Tudósainktól. E' Literaturánk' hézagának nemű nemű kipótolására bátorkodom én a' Magyar Városoknak állapottyát eredeteigtől fogva egész kifelejtődéseikig vizsgálóra venni, 's fényre hozni, mennyire homályos voltak, 's egy értekezésnek, szűk határai engedik.

3. §. Ugy talállyuk a' legrégiebb hagyományokban, hogy a' városoknak közönséges bölcsőji a' Fejedelmek, és polgári fő Tisztek lakhelyei voltak. Ők személyes jelenlétökkel alattvalójiknak nagyobb számát magok mellé hódították; bennük a' munkásságnak jelesebb előmenetelét, a' mesterségeknek, tudományoknak, kereskedésnek virágzását kifejtették; nagyobb bátorságok miatt lak helyöket megerősítették árkokkal, falakkal, 's más kerítésekkel; az élet' kellemetesebbítése végett díszesebb épületekkel, templomokkal, kertekkel, iskolákkal, 's más polgári szerzeményekkel fölékesítették. E' jelességekre nézve ugyan

azon lakhelyeik másoknál különbekké váltak; 's városi díszre emelkedtek. Lakosaik polgári jobbvoltoknál fogva szemlátomást népesülven, résznyire önként, munkásságoknak, 's gazdáskodásoknak tágosabb határt keresvén, más kedvező tájjokat is megszállottak, résznyire pedig a' polgári kormánytól országos tekintetekből alkalmas helyekre költöztettek. Ők tulajdon állapotokat az új szállásaikon is megtartották; 's így a' szállítványok (coloniae) lettek a' városoknak szaporító okai. Leg inkább számosodtak idővel a' Városok az erősségek által, mellyeket a' minduntalan tartott háborúzkodások, gyakran pusztítások, 's erőszakos ellenkedések az ország' szélein, 's kebelében szükségesekké tettek, a' régi 's közép idő korban. Ama lak helyek, mellyek illy erősségekből földöztek, városokká lettek, 's lakójik városiaknak neveztettek (Burg; Bürger). Ezek nagyobb bátorsággal bírván, több keresetbéli alkalmatosságokkal díszeskedvén, más helységeknel népesebbekké, munkássobbakká, és vagyomosabbakká lettek, kivált minekutánna nyílt lakhelyeik is falakkal bekerítették (Urbes muro cinctae).

4. §. Ezen Városiak (Cives, Bürger) elején ten míg a' Nemzetek a' szabadság, és erőszakos szolgálat között semmi különbséget nem esmértek, nemzetöknek minden szabadságaiban, jelességeiben, 's különböző jussaiban osztoztak; az ország' bátor léte, dísze, dicsősége őrajtok állott; a' hadakozás az ő dolgok volt főképpen; voltak mindenikeknek tulajdon nemessei 's nemtelenei (Patricii et plebei) az elsők lévén azon ősöknek maradáki, kik a' lakhelyet megszállották, benne fő hivatalokat viseltek, vagy más jeles tettek által magokat megkülönböztették; egyebek ellenben az utóbbi jövevényekkel egygyütt Nemtelenek. A' vidéki, 's erős hatalommal meghódított helysége-

gek egyenlő jussokkal, jelességekkel, 's szabadsággal nem bírtanak, egyéb ha hűségökre, 's tetemes érdemeikre nézve szolgálai állapottyokból kivétetvén a' Városi jussokban részesíttettek (Municipia, Municipes).

5. §. A' városoknak imez állapottyában, valamint a' Nemességében, nagy változás lőn a' Nemzetek' vándorlásától kezdve, a' Lombardok' időkorá, sőt már a' Római Birodalomnak ketté szakadta előtt még Lampridius, és Vopiscus Történetírók tanúsága szerént (az első Alexander Severus, a' második Probus Császár alatt élt) a' meghódított tartományok és földek a' hadi Vezéreknek és népeknek olly kötésnél fogva adattak tulajdonúl, hogy ők maradékaikkal egygyütt hadakozni tartozzanak. Ez volt a' hadi szolgálatnak kezdete; noha rossz deák neve (Feudum, vagy Fevum) Lotharius és Carolus Crassus Császárok előtt nem olvastatik. Nem különben ezek előtt még rendeltettek a' Római Császároktól Grófok (Comites) is; némellyek, hogy a' tartományokat kormányozzák, mások hogy a' hadi népnek Elöljáróji, és a' szükség' kívántatásával vezerei is lennének; a'mint Theodosius Császár' törvény-könyvéből tudni való (Lib. VI. Tit. XIV. XV. XVII. Lásd Brissoniust is in suo indice ad corp. Jur. Civ. I. III.) Ezen szerződések szerént a' városok is tehát más helységekkel egyetemben földes Uraiknak, 's Grófjaiknak szolgálattya alá jutottak többnyire, 's ezen állapottyokban maradtak míg csak a' feudale Systemának tartozásitól magokat ki nem váltották. Lásd: Die Geschichte der Deutschen. Von E. A. Menzel. Über die früheste Entstehung des Bürgerstandes, und Städtischen Gemeinwesens. Breslau. b. Grass. II. Band. p. 343. és k. Eickhorn über den Ursprung der Städti-

schen Verfassung. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft. I. Band. p. 147. és kk.

6. §. Illy polgári rendben lévén a' IX dik Század' közepén lakföldünket a' bévándorlott Magyarok, és a' részszerént bolgár, és oláh, részszerént Morva és tót Fejedelmek, résznyire pedig a' napkeleti, 's nyugoti Császárok' hatalma alatt elosztva volt tartományokat a' hódítás' jussával magokévá tévén, annak valamint bizonyos határookra fölosztásait, melyek a' Rómaiaknál Parochia, a' Görögöknél Thema, a' Németeknél Graf-schaft, a' Tótoknál Stolitza név alatt szokásban voltak, úgy városait is ekkori állapottyokban többnyire megtartották, sőt szaporították is; de tulajdon nemzeti szerződésök, és rendelkezéseik szerint intézték el: úgy hogy, valamint a' Magyar Nemesség az idegenhez hasonló volt ugyan, de egygyenlő még se volt; úgy a' Magyar városoknak állapottya is, ámbár hasonlított a' Külföldiekéhez, sokakban még is különbözne. Ezt már megfogom világosítani a' legrégiebb Íróink' tanúságaink' bizonyság-tételiből.

7. §. Némelly városokat, melyek a' fejedelmi lakás, vagy Római szállítmányok által lettek azokká, 's Ptolomaeus idejében, csupán Pannoniában, lakhelyünknek nem legnagyobb részében 59. számmal voltak (Geogr. I. II. c. 15. 16. Tab. Europ. V.) Öseleink megmarasztalták. Illyen O Buda (Aquincum. Eczilburg), Szombathely (Sabaria) Sirmium (Szerem), Pécs (Peuce), 's Abrugbánya, Zalatna, 's a' t. Ó-Buda ugyan több ízben Város (Civitas) névvel különböztetik meg Béla névtelen írójától (Historia Hungarica de Septem primis Ducibus Hungariae edit. Schw.) A' 48-dik fejezetben vallyá: „Átészállván a' Dunán Árpád minden Nagygyaival; 's mind magyar népeivel, tábort vertek a' felső Hévizekig. Ezt meg

hallván a' Pannonia földén lakott Rómaiak életöket futással mentették meg. Másnap' pedig bémentek Attila Király' V á r o s á b a ; és megszemléltek minden Palotákat, mellyek földig levoltak rontva, mások pedig nem és csudálták mód nélkül mind ama köépületeket; 's kimondhatatlanul örvendettek rajta, hogy vérontás nélkül elfoglalhatták Attila Király városát; kinek véréből szármozott vala Árpád? Lásd Schwantnert is Tom. I. p. 796. 's a' t.

8. §. Számosabbak még ama tulajdonképp való városok, mellyeket váraikkal egygyütt élfoglalván fenntartottak Eldödieink: ilyen Nyitra, Veszprém, Esztergom, (Istrogranum) Posony, Győr, Zala, Pest, Ungvár, Óvár, Tolna, Vasvár, Bihar, Eger, Nógrád, Gömör, 's a' t. Magyar Országban; Nándor Fejérvár (Alba Bulgarica, Belgradum) Zágráb, Posega, Valkó Vlcou, tót és horváth Országban. Nyitráról ugyan vallyá azon névtelen Író: „Zuard (Zuardu), Kadtsa, és Huba, Borsnak elmenetele után Várad nevezetű várból minden hadaikkal fölkerelkedvén, a' Tursoki erdön túl Zsitva folyó mellett tábort vertek; másnap' pedig némelly Kémeket küldének ki esméretes hátorságu férfiak közzül, hogy átmenvén Nyitra vizén, látnák meg, ha harcz nélkül eljuthatnának Nyitra V á r o s á i g” (cap. 35). És ismét (cap. 36.) „A' Csehek és nyitrai Tótok a' Magyarok' vitézségét látván, és Nyilaik veréseit nem szenvedvén megfutamodtak, 's életök' megmentése végett Nyitra V á r o s á b a rekeszkedtek, nagy félelem között, kiket Zuard, Kadusa, 's Huba Vitézeikkel a' V á r o s i g kergettek; 's közzülök némellyeket megöltek, némellyeket megsebesítettek, némellyeket elfogtak”. — Wespérmről pedig vallyá: (cap. 48.) „A' hadi Seregnek második részével elküldetett Usubu, Zolok (Zolocu)

Attya, és Óske (Eusce), hogy Beszprém (Veszprém) Városáig menne, 's a' földnek minden lakosait elfoglalná, egész Vasvárig". — Nándor Fejervárról pedig mond (cap. 41.) „Lél (Lelu) Tosu fia, Bulsuu, Bogát fia, Botond, Rulpun' fia, Árpád' engedelmeből lovagolván, átszállottak a' Dunán minden ellentállás nélkül, azon helyen, hol a' Száva vize a' Dunába szakad. Innét kimenvén Bolgár Fejervár (Alba Bulgariae) Városá ellen indúltanak" 's a' t.

9. §. Sőt a' Városokat szaporították is ama városokkal, melyeket az Ország' szélein, 's más alkalmas helyeken építettek rész szerint csak föld hányásokból, vagy sárból, rész szerént kőből; az elsőket fekete, a' másikat fehér városoknak mondták. Illyenek Komárom, Borsód, Szabolcs, Csongrád, Várad, Abaujvár, 's a' t. Komáromról ugyan olvassuk azon névtelen Irónál (cap. 11):) „Duna vize mellett, hol Vág vizebelé szakad, Oloptulma, Retel fia, várt épített, melyet Komáromnak nevezett." Himes Udvarról így szól (cap. 17) „Turzol vitéz, Árpád vezér' kegyelméből az ő róla neveztetett hegynek allyában, hol Bodrog Tiszába szakad, nagy darab földet kapott, 's azon helyen várt építettett földből, melly ma nap Himes Udvarnak neveztetik." Borsódról pedig (cap. 18) így vall: „Borsu engedelmet nyervén, Bodrog mellékéről Tátra hegyeihez szerencsésen eljuta, 's a' földnépet egybe gyűjtván Buldua (Bodva) vize mellett várt épített, melly azon néptől Borsódnak neveztetett kicsinségére nézve." Hasonlóképp szól Szabolcsról is (cap. 21) „Menmorokhoz követségben mentében Zabolcs (Zobolsu) igen bölcs férfit, látván Tisza mellett egy helyet, és fekvésére nézve igen alkalmasnak találván a' megerősítésre társainak egyetértésével, össze gyűjtván a' lakókat nagy Sánczokat ásatott,

és földből igen erős várt építtetett, melly most Szabolcs várának neveztetik.” Csongrádról illy tanúságot téssen (cap: 46). „Ethe, Oundu fia, egybe gyűjtven a’ Tótoknak sokaságát Olpár vára, és Beuldu rév között földből igen erős várt építtetett, mellyet a’ Tótok az ő nyelveken Surungrád, az az: fekete várnak neveztek.” Sárvárról végre bizonyította (cap. 21) hogy Szamos vizének mocsárin alól, Thosu, Lél Attya, a’ föld népének sokaságát egybegyűjtven, nagy árkokat vont, és igen nagy erősségű Várt építtetett sárból, melly elejenten Thosu várának, idővel Sárvárnak neveztetett.” s a’ t.

10. §. Valamint a’ városokat örökkel megrakták (lásd a’ Jegyzőt 15. és 21 fejezetben) úgy a’ városokat is lakosokkal megszállították résznyire a’ föld népeiből, résznyire önnön népeikből, résznyire pedig a’ jövevényekből. Ennek több hiteles nyomait találjuk azon historiai hagyományokban. Szabolcsról ugyan olvasni a’ névtelen Jegyzőnél (cap. XXI) „Ekkor Szabolcs, és az ő társai, a’ föld lakosi közzül azon várhoz sok szolgálkat rendelték, kiket most polgároknak (Civiles) nevezünk, és hagyván ott katonákat Ekulsu nevű igen derék vitéz alatt, tovább indultak.” Romáron váráról pedig vallyá (cap. 15) „Árpád Vezér annak szolgálattyára mind a’ vele hozott népből, mind a’ nyerttekből két harmad részt ajándékozott.” Ugy szinte Nyitra Váráról is: „Árpád vezér Nemeseinek tanácsára, és kérésére a’ Nyitrai határ’ lakosinak, megesküdtetvén őket előbb hűsége földeket ajándékozott különféle helyeken, ne hogy hitelenségből elpártolván a’ hiveknek is ártonának” (cap. 37). Ugyan azt vallyá Pest városáról is: (cap. 57) „Tokszon Vezér’ idejében Buldin’ földéről néhány igen nemes Urak, kiknek nevei: Billa és Boesu, érkeztek ide az Ismáeli-
tá-

táknak nagy seregével, ezeknek a' Vezér különféle magyar földeken jószágokat ajándékozott, 's ezeken kívül a' Pestvárat is nekik adta örökre. Billa pedig, 's ennek testvére Bocsu, kiktől származik az Etthey nemzetség, egygyet értvén, a' magokkal hozott népségből két részt a' megnevezett vár' szolgálattýára adták, harmadikát pedig az ő maradékaiknak meg hagyták.

11. §. A' magyar városoknak legjelesebb lakosi lettek az idegen földről ide költözött jövevények, kiket először ugyan Árpád' szerencséje, 's bő ad adaikozása, utóbb Sz. István' kegyessége, 's más Királyaink' okos gondoskodása egy részről, más részről pedig földünk termékenysége, és polgári igazgatásunk' kedvezése nagy számmal a' mesteremberekből kézi miveseiből, 's értelmesebb földmivelőkből honnyunkba édesített. Árpádról illy tanuságot tesz azon Jegyző (cap. 46); „Árpád Vezér a' vele lévő jövevényeknek; (hospitibus) földeket, és nagy birtokokat adott, és ezt hallván, sok jövevények lódultak hozzá, 's örömmel vele maradtak.” Sz. István (Dec. lib. cap. 6) így szól: „Az idegenekben és jövevényekben olly nagy a' haszon, hogy méltán a' királyi méltóságra nézve hatodik helyet érdemel. — Valamint különféle tartományok' részeiből jönnek a' jövevények, úgy különféle nyelveket, szokásokat, tanuságokat és fegyvereket hoznak magokkal, mellyek mindössze a' Királyi Udvarat ékesítik, 's magasztallják, a' külsőknek vágyódásait pedig vissza ijesztgetik: mert az egy nyelvű és szokású Ország gyenge 's töredékeny”. Hogy Lőcse, Késmárk és más Szepesi városokat II-dik Geyza 1207. és IV. Béla 1247. asztendőkben népesítették meg Szászokkal, tudva vagyon. Lásd Schwandtner Tom. I. p. 1027. A' Jövevényekről szól közönségesen Thuróczy' János: „Az említett

jeles vitézeken 's Urakon kívül Magyar országba beköltöztek mind Geyza, mind Sz. István Király, mind más Királyok alatt Csehek, Lengyelek, Görögök, Spanyolok, Ismaeliták az az: Szerecsenyek, Besszusok, Örmények, Szászok, Thuringiaiak, Misniaiak, Rajnamellékiek, Kunok, és Latinusok, kik tovább az Országban maradván, ha bár nemzetségek nem tudatik is, a' házosság' különbféle kötéseit által a' Magyarokkal egybevegyülven, nemességet és szállást nyertenek". Chron. Hung. Cap. XXII.

12. §. Ezen lakosok Polgári (Bürger, Cives) névvel különböztettek meg, melly a' német Bürger (Városi) nevezettől veszi eredetét: mivel a' Várokhöz tartozó helységekben laktanak. Jövevényeknek is mondattak (Hospites) mivel idegen tartományokból ide költözvén szállást nyertenek: mellyért is jobban Szállóknak magyarázhatnánk őket. Így neveztetnek (Cives) több törvény-cikkelyeinkben, okleveleinkben, 's régi történet íróinknál: Polgári nevezetöket említi a' névtelen Írónk (cap. 21.) „Ekkor Szabolcs, és az ő társai a' föld lakosai közzül azon várhoz sok szolgálkat rendeltek, kik most polgároknak (Civiles) neveztetnek". Ezen név alatt említettnek Edict. And. I. §. 1. S. Ladisl. I. I. Praef. et lib. III. c. 11. 13. Col. I. I. cap. 35. 38. 39. és Dipl. fund. Epis. Quinque Eccl. de anno 1009. Szállóknak neveztetnek nem csak István II. Dec. cap. 22. hanem II. Andráséban is: 1231. 27. 1267. 2. 's a' t. Többnyire tulajdonképp' Városiaknak (Castrenses, Servi Castrenses) neveztetnek 1267. 2. 1291. 8. a' Nagyvárad Regestrumban, és számos oklevelekben.

13. §. A' Városiak elejénten nem laktak a' Várookban, hanem azoknak környékében, és vidékiben: ezt nyilván bizonyítták Esztergom és Győr

Városok' történetei. Az első a' Romaiaktól vévén Istrogranum nevezetét, a' Grán vizének itt Dunába, melly Ister nevet is viselt, folyásától. Abból származott mind Esztergom magyar, mind Gran német neve. Noha Érseki lakhely volt, még is Királyi jóság maradt III-dik Béla Királyig, ki annak szűk és erőtelen várát tágosb és erősebb falakkal körülvétette tornyokkal megerősítette, 's ez által Esztergomnak új fundálója lön. Imre Királyt jótévősége arra birta, hogy a' Várt a' helybéli Érsekségnek ajándékozza olly föltétel alatt azonban, hogy a' Királyok, ha mikor az Országos dolgok kívánnák, ismét vissza vehesse. Így történt, hogy a' Tatárok pusztításakor azt akkori Érsek 's ennek Kapitánnya Simon védelmezték, és pedig olly vitézül, hogy a' pusztító fölégetvén ámbár a' Várost, a' Várt semmikepp meg nem vehették. E' veszélynek szünte után Házának új fundátora, IV. Béla, a' Tatároktól megmenekedett Esztergomi Polgároknak megengedte, hogy a' Várban fészkelhessék megmagokat nagyobb bátorságok' okáért. Minekutánna a' Polgárok ezen kegyelmen öszvevesztek volna magok közt, IV-dik Béla rendelkezését vissza vonta, 's a' Várt a' helybéli Érsekségnek adta, semmi just többé hozzá magának fenn nem tartván. Lásd: Taschenb. f. d. Vater. Geschichte a. d. Freyherrn von Hornmayer, und Mednyánszky. 1821. Nro V. Győr Vára pedig, melly Pannon lakosaitól vévén hihetőképp Jaur, Gaur, Geur, Geior nevezetét, Sz. István alatt nevezetes hely volt, csak V-dik István Király alatt fogadta keblébe az előbb kívül lakó Polgárokat, minekutánna őket is a' Tatárok tűzzel vassal elpusztították 1271-diki oklevélle szerént: „Tetszett nekünk, úgymond, 's tetszik, hogy a' mi Győri polgárainkat (Hospites nostros) a' Győri várba áttegyük maradándónép-

per. — Hozzájuk adtuk, 's egyesítettük vele a' Györi Püspök, 's Ráptalan népeit is, azon erősített városban (villa) lakozókat, némelly Györ vár' öt pondust fizető népeit, és némelly szolga Györ' Polgárait, és a' Ioánniták', Sz. Albert Prépostsága, 's más közös akárminémű népeket is, kik azon mi Polgárainkkal laktanak, azon Polgárainkkal öszvetettük". Lásd Tud. Gyűjt. 1820. IV. kötet I. szám alatt. Ezt láthatni mainap is régi Várainknak, mint Posony, Veszprém, Nyitra, 's a' t. düledékeiből. A' városokban az öröknek (Euri) hajleki, és helyel helyel a' Püspököknek, Ráptalanoknak épületei rekeszkedtek.

14. §. Minden Vármegyében t. i. némelly föld a' Város fenntartására rendeltettek az ő környékeikben, 's vidékeikben; 's elejénten ugyan ket, idővel három részekre is fölosztattak: az első jutott a' Vár-jobbágyainak (Jobbagiones Castri), másik a' Városi Polgároknak, a' harmadik helyel helyel a' Szentegyházok (Püspökségek, Apáturságok, Prépostságok) népeinek. Lásd Jegyző: 15. 21. fejezetekben. Ezen földek külön voltak egymástól választva: ammint ezt maiglan még Esztergom, Posony, 's más Városoknak föld határiban észrevehetni. Lásd V-dik István Király' oklevelét föllebb 13. §. A' Vár jobbágyi a' Várnak hadi szolgálattýára intéztettek; azt őrizni; a' megtámodók ellen védelmezni tartoztak; sőt földes Uraikat hadakozás' idejében, hová kívántattott, követni is köteleztettek. Lásd 1231. 15. A' Városi Polgárok ellenben kézi munkájokkal tartoztak a' Várnak és földes Uraiknak szolgálni: látni való II-dik András 1222-diki Decretumának 19-dik Czikkelyéből: „A' Város' jobbágyai tartozzanak a' Sz. István Királytól szerzett szabadság szerént; nem különben a' Szállók is (Hospites) akármelly nemzetűek, az elejétől fogva a-

dott szabadság szerént tartozzanak". A' Városiak földes Urai voltak többnyire a' Királyok és Királynék: a' Városok földjeikkel egygyütt legnagyobb részént ő hozzájuk tartozván. Az illy Városiak Királyi Polgároknak, vagy Szállóknak (Regii Cives, vel Hospites) neveztettek. Lásd Dec. 1291. 8. 1446. 2. 4. 7. 15. 1458. 46. 1770. 4. 7. 's a' t. Nemeslyek a' Nemesseknek birtokában voltak, kik várokkal ajándékoztattak meg Fejedelmeinktől: ilyenek voltak: Komárom, Szabolcs, Veszprém, Pest 's a' t. hajdan: Lásd Jegyző 15. 21. 48. 57. fejezetekben. Némellyek pedig Sz. Istvántól kezdve a' Szentegyházoknak tulajdonítottak: ilyen volt: Ó Buda, Eger, Vác 's a' t. Lásd Topographia M. Regni Hungariae Cap. 10. §. 9. 's a' t. Ezek magános és Püspöki Városiaknak neveztettek: 1445. 4. 1291. 18.

15. §. A' Városiak ámbár Vár' szolgálinak neveztettek (Servi Castrenses), mindazáltal tellyességgel Szolgák (Servi perfecti), kiket rabszolgáknak nevezünk, nem voltak. Ezek nem csak el nem költözhettek Királyi, Egyházi, és Világi Földes Uraiknak birtokából az ő engedelmsök 's elbocsátások nélkül, hanem azoknak tellyes hatalmok alá is voltak vettelve. Azoknak kényyök szerént megbüntethettek, eladattathattak, elzálogosíthattak. Mindent, a' mit szereztek, földes Uraiknak szereztek. Illyenekké lenni kéntelenítették mint hadi foglyok, vagy rab-szülöktől származottak, vagy a' törvényes büntetésből is: a' régi vadon népek' szokásai szerént: lásd Tacitus de moribus Germanorum *) Pilgrinus ad Benedictum VII. P. Verböczius P. 1. tit. 3. §. 2. 3. Olahus Ungariae

*) Servis, non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur; suam quisque sedem, suos penates regit; frumenti modum Dominus, aut pecoris, aut vestis vel colono iniungit, et servus hactenus parat".

suae p. 10. Steph. I. II. c. 12. 36. 37. 41. Editum Andreae I. S. Ladis. L. II. cap. 6. 12. Ladislai IV. Diploma ad exercituantes. Registrum Magno-Varadinense §. 189. 138. 115. 252. 250. Diploma And. II. de anno 1228. Diploma fundationale Ecclesiae S. Michaëlis de Csorna, etc. A' városiak ellenben Földes Uraik' birtokából el nem költözhettek ugyan elégséges ok nélkül, de ha élelmökre valók nélkül szűkölködtek, elmehettek (S. Steph. I. II. cap. 22.). Földes Uraik' telyes hatalma alatt nem voltak, hanem nekik csak bizonyos szolgálatot tenni, 's adót fizetni tartoztak azon földtől, mellyet birtanak (Mansio). E' terheket önként válalták magokra. Azért Szabad Polgároknak vagy Szállóknak (Cives vel Hospites liberi) neveztettek: Col. Dec. L. II. c. 80. And. II. Dec. 1222. Praef. és cap. 19. Registrum Varad. §. 44. 367. 368. Dec. Anni 1470. 7. De alacsonyabbak voltak a' Vár jobbágyinál (Jobbationes Castri) noha ezek se költözhettek el engedelem nélkül földes Uraik' birtokából, és a' hadakozás' idején (Dec. 1298. 70. 1469. 30. 1444. 18.); se tetszésök szerént, valamint azok, Papokká nem lehettek (Dipl. And. II. de anno 1222.); de minden kézi szolgálattól és adózástól szabadok voltak: II. András Decr. Praef. 27. 1470. 6. 14. 3. 1447. 22. Csak fegyverrel tartoztak szolgálni: 1231. 15. Regist. Varad. §. 44. Azért általlyában Szabadoknak is neveztetnek (Registr. cap. 367.), melly nevöket maiglan sok helységök fenn tartják. Még inkább alacsonyabbak voltak a' Király' Szolgáinál, 's Jobbágyinál, a' tulajdonképp való al-és fő Nemeseknél. Ezek a' szolgálattól menttek lévén a' Haza védelmére, gyarapítására, 's katonáskodásra rendeltettek (S. Steph. Dec. I. cap. 4. Dec. 1231. 16. 1440. 1.); örökösen nyertt jószágait tellyes hatalommal birták (S. Steph. Dec.

II. cap. 5. 1291. 32.); Vagyomaiktól semmit se tartoztak adózni (1231. 6. 1298. 74. 1440. 1 1447. 24. 1468. 6.) Az Ország' gyűlésére hivatalosok voltak: 1291. Exord. 1298. 42. Az országos hivatalokra, és a' Vármegyék' tisztségire képesek voltak: 1298. 23. 1525. 2. Törvényes út 's mód nélkül se fogságba nem tehetettek, se meg nem károsíttathattak 1267. 3. 's a' t. Mind ezen szabadságokkal a' Királyi Városok hajdan nem bírtak. A' Vár' szolgálói különös érdemeikre nézve, föld ajándékozásoknál fogva a' Nemesek közé emeltettek: így Radus IV. Béla ifjú Királytól 1224. Eszt. ben Basthy IV. Belától 1266. Septei Marcellus V-dík Istvántól 1268. 1272. Zsigrai III-dík Andrástól 1293-ban. Mellyek nyilván bizonyíttyák, a' Nemeseknek a' Városiaknál különb voltak. A' Városiak ellenben egygyenlők voltak a' Király, és Királyné Udvarnokival, kik a' Király és Királyné földein lakván nekik szolgáltak: „Akarjuk, úgymond IV. Béla, 1267. 2. hogy minden Udvarnokaink a' szabad Polgárok (Hospitum liberorum) jeleskedő nevével diszeskedjenek”.

16. §. A' városoknak mind törvénykedő, mind polgári dolgokban fő tisztyek volt a' Vármegyének Fő Ispánnya; ki egyszer'smind azon Várnak kapitánnya is (Comes Castri) volt. Ennek képét maiglan láthatni a' Posony Vármegyének Fő-Ispánnyában, 's Posony Várnak kapitánnyában. Ő szolgáltatta ki az igazságot a' Városiaknak is; tartozásaikat eszközölte, adósságaikat be szedte. A' törvénykedő ügyekben két segédje voltak: egyik Vármegye Grófja (Comes Curialis), másik Bilok (Bilocus v. Bilotus) névvel tiszteskedett. Ezen albirák a' mai Szolgabírákhoz hasonlítottak. Itéletöket a' Pristaldok (Pristaldus) által hajtották véghez; kik Fiscalisainkhoz valának hason-

lók. Lásd: Colom. Dec. lib 1. cap. 28. 29. 30. 31. 1222: 5. §. 2. 1231: 13. 34. 1291: 5. 37. Ad. Kollár Amoenitatum Hist. Tom. II. Sect. IV. cap. III. IV. V. VI.; ki hivatallyaikat a' Nagy váradi Vallatásokból bőven megbizonyította. A' Polgári dolgokban, jelesen az adóknak beszédésében, 's t. e' f. fő segédje volt a' Várnagy (Castellanus, si-ve Castri Praefectus) hasonló volt a' mai vár-kom-mendánsainkhoz. Ehez járult a' Publikáló (Praeco), ki a' parancsolatokat 's rendelkezéseket helysé-gekként hirdetgette. A' nagyobb Vármegyékben több illy Publikálók is voltak; az első fő Publi-kálónak (Archipraeco) neveztetett. Lásd: Dipl. Ladis IV. apud Kollár l. c. cap. VIII. Decr. 1459: 38. Registrum Magno Varad: §. 254. 329. 157. 24. A' Várnagyok néha a' törvénykedésekben is részt vettek: IV-dik Bélának 1262. V-dik István-nak 1263. III-dik Andrásnak 1300-diki oklevele-ik szerént. Lásd Kollár l. c. cap. VI. A' várkapitány (Princeps exercitus), a' két all-bírók, a' Vár-nagygyal, és hadnagygyal egygyütt (ki a' várka-pitánynak fő hadi segédje volt) különösen Várjoh-bágyainak is neveztettek. Reg. Magno Var. §. 254. A' Várkapitánynak a' polgári adózásokból egy harmad rész járt, némelly kisebb jövedelmeken kívül; két harmad részt pedig tartozott a' ki-rálynak Esztergomba vinni: 1231: 34. 1291. 37. A' többiek a' Vár' földeinek birtokából éltek: IV-dik László királynak 1277-diki Oklevele sze-rént. A' Vármegye fő Ispánnának nem csak ti-z-lalmas volt a' Városiakat bántani, zaklatni, hanem oltalmazni, védelmezni, segíteni is kelle-tett: az ellen, ki e' kötelességét meg szegte, a' Király előtt panaszt tehettek: Lásd: 1222: 14. Regist. Varadi. §. 248. A' Városiak a' Nemesek, és Várjobbágyai ellen is pörben szállhattak; ott

§§. 146. 183. 254. 360. Végre volt tulajdon kapitányok is (Centurio) ugyan ott §. 44. 's a' t.

17. §. Nem illy bizonyos, minémű adózások tartoztak legyenek a' Magyar Városok. Az 1231-diki Gyűlésnek 39-diki Czikkelyére nézve, úgy látszik, hogy az ő egész adózások dézsmában, 's pénzben állott Dézsmát adtak minden természetseikből; az az: gabonáikból, boraikból, barmaikból, 's baromfiaikból. S. Steph. I. II. cap. 52. S. Ladis. I. I. cap. 40. és Diploma Montis Pannoniae. *) Dézsmául adták először ugyan minden tizedik részt: mivel Sz. Istvánnak és Sz. Lászlónak rendelései egyáltalában csupán dézsmát említenek, melly tizedik részt tészen. Utóbb általa a' föld népei igen terheltevé, csak a' huszadik részt tartoztanak fizetni: „A' huszadik résznél több dézsmát nem kívánunk; melly régtől fogva a' Királyoknak jár; mivel általa a' nép terhelteik.” 1231: 29. Utóbb ismét tizedik részt tartoztak adni a' meghatározott terméseikből és barmaikból: Math. Dec. V. I. Ulad D. 3: 51., a' mások' földéről pedig kilenczedet 1518. Bäch. 28. 1519: 25. Elejénten termésben fizettek 1222: 20. 1447: 38. 1458: 47. 48. Idővel hol termésben, mint a' Budai és Szeremi bort (1518: Bäch. 15. 1519: 11), hol pénzbeli értékben, vagy alku szerént: 1447: 38. 1291. 27. 1458: 48. Ezen dézsmák a' Király' tulajdoni voltak, de nagy részünt olajajándékoztattak az Istennek, Szentegyházoknak és Klastromoknak; tőlök el idegenítettén ismét vissza adattak az Egyházi személyeknek bizonyos

*) Votum vovi S. Martino, quod Comitatus Simighiensis decimationem de omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum crescit, ne Parochiano Episcopo pertinere videatur, sed magis Abbati eiusdem Monasterii subjungamur”.

terh viselések' fejében. Lásd Kelemen Instit. Juris Hung. Privati Tom. III. cap. 11. A' mi pénzadózásokat illeti: először: Szabadságok' váltásául fizettek ház helyenként (Mansio) hét pénzt, melly szabados pénznek neveztetett (Liberi denarii). Száz illy pénz tett egy arany foréntot: 1444: 8. 1447: 39. Ugy látszik hogy a' földmivelők csak szabadságokért fizettek; a' kézmívesek kézmiveiktől is: „A' szabad szálló is (liber hospes) mint a' Tótok, vagy más külföldiek, kik mások' földén dolgoznak, a' szabadságokért csak pénzeket adjanak; többeket munkájokért adni ne tartozzanak. A' Várokhhoz tartozók, mind a' munkájoktól mind a' szabadságokért pénzeket adjanak.” így mond Kálmán I. Dec. 80. 81. Másodszor fizettek a' régtől fogva törvényesen meg állapított hidakon és réveken vámpénzt: 1298: 25. Harmadszor: fizettek az ország' szélein kivitt portékáiktól harminczadot: 1298: 24. 1444. Több adózásokkal nem volt szabad őket zaklatni: 1458: 58. §. 1. 2. A' dézsmából bészedett terméseknek két harmad részét a' Fő Ispán a' Királyi Tárnok, Pincze, és Lovász Mestereknek át adni köteles volt; egy harmad részét magának tartván; az adóknak is két harmad részét Sz. Mihály napig Esztergomba bevinni tartozott, egy harmada az övé maradt: Kálmán I. Dec. 78. 79. András 1222: 29. 1231: 15. Ezeken kívül vásárok' alkalmatosságával hely — pénzt is fizettek: Lásd. Dipl. Steph. V. Jaurinensibus.

18. § Még kevesebbé határozhatni el minémü kézi munkákkal, 's művekkel tartoztak legyenek a' városiak: annyi bizonyosnak látszatik lenni, hogy szolgáltanak mind azokban, mellyek a' Várnak, 's a' Vár öröknek tartására szükségesek voltak: ilyen: a' kenyérsütés, építés, árkolás, szekerezés, halászás, vadászás, ruhakészítés, 's

t. e'f: mert a' régi hagyományokban olvassuk a' vár' kenyér sütőjít (Pistores Castrenses), szeke-
resit (Curriferi), só hordójit (allatores salis) sza-
kácsit, portásit (Janitores), esztergálosit, szücs-
it, üvegeseit (lagenarii) molnárit, sörfőzőjít,
bodnárit, halászit vadászait, harangozóit, gya-
log-póstáit, 's t. e'f. Lásd a' Nagy Váradi valla-
tásokat. Bizonyos az, hogy a' vár' réteit a' vá-
rosok' lakosi kaszálták le; kik vár' kaszásinak ne-
veztettek (Castrenses). Hogy földeit is tartoztak
volna művelni, nem hihető: mivel azokat részsze-
rűnt a' vár-jobbágyok, részszerűnt a' várszol-
gák (Servientes Castri, Cives) birták, más az,
hogy a' vároknak tulajdonképp való szolgálai is
voltak, kiknek a' szántás vetés volt a' dolgok.
Ezt tudni ama fundationalis levelekűből, mellyek
szerűnt a' Várok' jószágai különbfele Apáturságok-
nak 's Prépostságoknak ajándékoztattak minden
hozzájok tartozandókkal: lásd Dömösi Prépostság'
ajándék levelét a' Hevenesinek kézirati között.
Hány illy kézimunkásokat és műveseket kellett
a' Városiaknak adni vagy tartani, csak arányoz-
va gondolhatni el ugyan azon egyházokat ajándé-
kozott munkások, és kéz művesek' számából. Mi-
nekutánna Álmos Herczeg, 's ennek fia II-dik Bé-
la a' Dömösi Prépostságnak ajándékozta a' Nyitra
Várának csak nem minden földeit: annak voltak:
12. Szekeresi, 6. Kenyér-sütőji; 6. Szakácsi; 5.
Portási; 2. esztergálosi; 2. lovászi; 12. Haran-
gozó i; 1. szücsese, 1. gyalog-póstája; 52. ha-
lászai, 5. vadászai; 25. só - hordóji; 12. bór-
szerzőji; 5. üvegesei; 15. bodnári; 6. molnári;
ezeken kívül: Vár-jobbágyi, Udvarnoki, Lová-
szi, tárnoki, Publikálóji (Praecones), Szabad
Polgári, vargái, sör - főzőji, kovácsi, ácsesai
(Stratores), szőlő-művesi, béresi, bivalosi, juh-
pásztorai, 's t. e'f.

19. §. Ezekből látni való, hogy a' hajdani Városiainknak állapotja igen megegyezett a' mostani házhelyes gazdáinknak (Coloni) sorsával. Azok se költözködhettek el lakhelyeikről engedelem nélkül mint ezek; azok is dézsmát, kilenczedet, 's hegyvámot tartoztak adogatni mint ezek; azok is mindennemű adót köteleztettek fizetni mint ezek; azok is a' Vármegye tisztyeinek hatalma, 's ítélete alá voltak vettette mint ezek; földes Uraiknak és a' Vármegyének bizonyos kézimunkákkal, vontatásokkal szolgáltának mint ezek, 's a' t. Ez egy különbséggel: hogy ők napszamban ötvetkét napot szántással, vetéssel, 's más illy szekerezéssel szolgálni nem tartoztanak. Nem kétségeskedhetünk benne, hogy ama szolgálat, melly tót eredetű nevéről (Robott) robotolásnak mondatik a' Városiakról szállott át a' paraszt gazdáinkra.

20. §. Mind ezen adózások, 's szolgálatok ellenére a' Városok idővel más helységeknel különbekké, 's virágzóbbakká lettenek. A' mesterségek, kézimunkák, a' pallérozottabb mezei gazdagsággal egygyütt, mellyek itt legbátrabban, 's leginkább gyakoroltattak, az adást vevést, cserélést keletbe hozták, ezek még a' vásár-tartást kereskedést, és serénykedést fölélesztették. Erre igen szolgáltának a' jobb utak is, mellyek a' Várral közösülés végett készítettettek. A' napnyúgoti kereskedésnek lerakodó helye volt Győr, a' napkeletié Lőcse, közép-pontya Pest és Buda Városa; lásd V-dik István Király oklevelét, Berzewitzzi Ur' írását a' napkeleti kereskedésről, 's Topographia. M. Regni Hungariae 3. i. l. Fő harminczadok voltak Buda, Székes Fejérvár, és Pataj városokban Törvény könyvünk szerént. A' jövevényeknek kész elfogadása által is igen sokat nyert a' városoknak boldogulása Hazánkban; általok a' kézi mesterségek, tudományok, és a' munkásság nagyobb, és

nagyobb elősegítést vettek, mellynek a' gazdagabbulás lett jutalma. Annál fogva a' városi Polgárok a' koronás Fejedelmeknek mások fölött kedveskedhettek, 's bővebb áldozatokat vihettek a' haza oltarára. Ezekre nézve ők is a' Városokat a' Várok' jószágaiból tulajdon birtokokkal megajándékozták; a' Vár' szolgálattya alól fölszabadították, önnön Biráik, 's más tisztjeik alá rendelték: az elidegenítetteket vissza szerezték, az elzálogosítottakat vissza váltogatták, és Királyi Koronásoknak tulajdonították; az elpusztultakat fölépítették, a' nyíltakat békerítették; különös jussokkal, 's szabadságokkal megkülönböztették; a' haza védelmével megbízták; az Országos dolgok elintéztetésében is ülésre, 's voksra méltatták, sőt nemesi szabadsággal is végre fölékesítették.

21. §. A' Városok' fölszabadulásának fundamentomot vetett Sz. István Király, ki Székes Fejérvárt, hol főképpen lakni szokott, különös jussokkal, és szabadságokkal megajándékozta: mivel Királyainknak a' városok' fölszabadításában Székes Fejérvár szolgált például, mint a' közelebb előadandó oklevelekből kifog tetszeni. Úgy látszik, hogy egyenlő jussokkal és szabadsággal különböztette meg Esztergom városát is, mint születése és Koronáztatása helyét. Salamon Király Soprony városát fölépíttette, 's békeríttette ama vitézségnek jutalmául, mellyre a' polgárok magokat a' Bissenusok és Bolgárok ellen viselt háborúban érdemesekké tették. Topog. p. 100. Hihető hogy Posony városát is jótéteményeivel lekötölte; mivel viszontagságiban annak kebelében választott magának menedék helyét: Topog. p. 312. IV. Béla valamint a' Magyar országnak második fundálója lett, úgy a' Városoknak is legjelesebb fölszabadítója volt: Nagy Szombatnak adott oklevelében olvassuk: „A' Királyi Fölség' tisztjéhez

illő dolog, a' Szanaszét valókat özveszedni, az egyesülteket megerősíteni, és az alatta lévő népet csendes békességben, kinek kinek jussait megadván, élesztgetni. Mivel tehát Posony Várme gyében azon lakhely, melly Zumbathelynek nevez tetik, a' Szállók' özvegyűjtésére legalkalmato sabbnak láttatik lenni, az azon helységben lakó polgároknak, és a' kik jövőndőre itt lakni akar nak, olly szabadságot adtunk, hogy a' magyar Koronához tartozzék, különösen, és senkinek törvény hatalmára, elajándékozására, vagy akármelly elidegenítés' módjára ne hagyat tassék -- 1238-dik eszt.ben. Béla Királyságának harmadikában. Kassáról pedig olvassuk: „A' Sajó vize mellett történt veszedelem után IV-dik Bé la Kassára vonta magát, melly már akkor Sán czokkal és árkokkal bévolt kerítve. A' Békesség' helyreállása után megemlékezvén ama szíveség ről, mellyel őtet elfutásakor azon város fogadta, 1262-dik eszt.ben azt Királyi Várossá tette, 's megerősítette. Lásd Bomb. Topog. M. Regni Hun gariae Lib. VI. §. II. III. Így cselekedett Pest Vá rosával is: eltulajdonított Királyi szabadságát vissza szerezvén: tulajdon oklevele szerént. IV. Béla példáját követték több Árpád férfiúi ágából származott Királyok: így V-dik István 1271-ben Győr városával mondván: „Valamint a' hadnak sokaságában a' Királyok dicsősége, 's becsülete tekintetik az országlásban, úgy az erősségek' megtartásában az Ország' védelme, 's az alattva lóknak sokféle haszna eszközöltetik. Innét min den mostaniaknak, 's jövőndőknek tudtára adni akarjuk jelenlévő írásunk' sorával, hogy Győr városi Szállóinkat azon szabadsággal, mel lyel a' Székes Fejérvári Polgárok és Szállók birnak, megajándékozni tetszett legyen 's tetszik”. III-dik András az elidegenített

Városokat vissza kívánta, 's a' Király és Királyné Szabad Városinak polgárit (Hospites) az Ország' Nemesinek ítélete alól kimentette 1291. 8. 20. A' Városoknak még inkább kedveztek a' különféle ágokból származott Királyaink: I. Károl a' Királyi, és Vármegyék' hatalma alatt lévő városok között nyilván való említést teszen 1342-diki decretumának 31. és 39-dik cikkelyeiben, 's azoknak tulajdon tisztviselőit a' Birót, és esküdteket megnevezi: 38-dik cikkelyben *). I. Lajos Budát (IV-dik Bélától az új Pesti hegyen épített Várt és Várost) amaz egy márka aranytól (36. arany forrönt értékű volt), mellyet az Ó-Budai Prépostságnak fizetni tartozott, megváltotta, határa helyett más jószágot adván neki Szala Vármegyében, Kis-Komáromot. Topogr. p. 194. Győr Városának szabadságait megerősítette 1361. oklevele szerént. Így cselekedett Lőcse Városával is. Top. 445. lev. Sigmond Király több Városokat köfalakkal bekerítettvén, különös privilegiumokkal fölékesítte (Dec. II. Praef.) jussaikat elhatározta (Dec. II. art. 4. 10. 11. 13. Dec. III. 15. Dec. VI. 15. I. Mátyás két sorba fölosztotta a' Királyi Városokat: Tárnok mester és Personalis alatt lévőkre (Civitates Tavernicales et Personalitiae) Dec. II. 10. bizonyos törvényekhez kötötte, mellyek Tárnoki (Tavernicales) törvényeknek neveztetnek, 's törvény-könyvünkben foglaltatnak. Praef. art. tavern. Ezen cikkelyeket II. dik Ulászló meghövitette. Ugyan ott II-dik Lajos a' banya Városoknak ajándékozott szabadságot részszerént, részszerént pedig a' bírtakat meghövitette: több ízhéli oklevelei szerént. A' Királyi Városok' szabadságának ege legnagyobb fenyre derült a' dicsőül

*) Felszabadította Bartfa Városát, 's hihetőképp Wisegrádot is ő ckesítette különös jussal Topog. 464. 251. l.

Országoló Austriai ház alatt : I. Ferdinánd : 1552. 53. 1554. 13. Maximilián 1563. 61. 1574. 29. III-dik Ferdinánd 1649. 39. 40. I. Leopold. 1655. 65. III-dik Károl 1715. 107. 108. 109. Mária Theresia : 1751. 27. I. Ferencz 1811. 1819. 's a' t. rendelkezései szerint.

22) §. Minémü birtokok , szabadságok , és jussok adattak legyenek elejénten a' Királyi városoknak , amaz oklevélből kitetszik , melly V-dik Istvántól Győrvárosának ki adatott 1271. esztendőben : így szölli ő : „Tetszett nekünk , 's tetszik a' Győr Városiakat Győr' várába azon szabadsággal átszállítani , mellyel a' (székes) Fejérvári Polgárok és Szállók örvendeznek kivévén 's föloldozván őket a' Győri Gróf (Fő Ispán) ítéle , igazgatása , 's törvény-hatalma alól , és , a' Curialis Grófé alól örökre , úgy t : i : hogy Birát (Villicum) kit akarnak , válaszszanak magok közzül ; kit választván nekünk befognak jelenteni , 's mi meg fogjuk erősíteni. Ki minden ügyeiket tartozzék elítelni , 's elítélhesse ; 's ha azon Biró a' panaszkodóknak az igasságot ki nem szolgáltatná , nem a' városiak , hanem bírójok idéztessék a' mi szününk' elejbe az ország' szokása szerint. Föl szabadittyuk , 's föl oldozzuk őket a' felfertónak (7. pénzeknek , egy arany forént negyedik részének) fizetésétől is , mellyet a' föld birtok (terragium) fejébe fizetne esztendőkként a' Vár Grófjának tartoztak előbbi privilegiumunk' tartalma szerint minden házhelytől (Mansio). Azon kívül szabad piacozást engedtünk nekik mind benn a' várbán , mind kívül mindenik napra , mellyhez a' Győri Grófnak , és az ő tisztyeinek semmi törvény hatalmok nem fog lenni ; ennek különös meghagyásával , hogy a' Győroitt szombatnap' tartandó vásártól a' piacz-pénz egészen a' Vár' Grófjának jusson , valamint eddig neki járt tudnivalókép-

képpen. Tovább rendeltük, hogy a' mi Győri lakosink se a' piacon, se máshol az Ország' határi között önnön partékaiktól semmi adót fizetni ne tartozzanak. És hogy házaik' építésére vesszeik 's karójik legyenek, 's a' földművelésre, és majorságaikra (curiis) nagyobb földjeik legyenek, azon lakóinknak a' Duna közt egy napnyugotra a' Vár' ellenében fekvő szigetet adtunk az ő népeivel egygyütt, 's füzeseivel (nemoribus), rétyeivel, 's halászatival. Nekik adtuk a' Vár' földjét is, mellynek Malom sok neve, Dunántul Zámolig; mellyet előbb már nekik adtunk minden haszonvételeikkel, 's hozzá tartozandóikkal egygyütt. Ugyan azon lakosinknak adtunk egy üres földet is, melly Zerphel Klastromhoz tartozott, és Terendő nevet viselt, Rába mellett, minden haszonvételeikkel egygyütt, úgy hogy töllok minden patvarkodás eltávoztassék. — Azt is rendeltük, hogy minden kereskedők Austriából Magyar Országba jöven, és innen oda menven, partékaikat a' Győri várba tartozzanak le rakni a' váltás (cambium) végett. Mind ezek fölött rendeltük, hogy Báróink közzül egygyik se bátorkodjék, vagy merészellyen a' nyakokra erőszakosan szállani. Rendellyük azt is, hogy azon városban megszállani szokókat senki se merészellye háborgatni. 'S mivel azoknak szegénysége nyilván tudva vagyon a' Sz. Fejérváriak' szabadságából csak azt vesszük ki, hogy velünk, vagy valamelly más Zászlós Ur alatt hadakozni semmiképp' se tartozzanak. Mindezek fölött megengedtük, 's előre látólag elrendeltük, hogy minden ellenvetés közöttök kirckesztessek, Szabad (arany) mosássok legyen, 's lehessen a' Dunán."

23. §. Sigmond Király 1405. eszthen az országos dolgok' elintéztetésére öszve hitta közönsegesen minden Városok' követeit II-dik Decretu-

mának előszavaiban illy jelentést tévén róllok:
 „Öszve híván Országunk minden Vármegyéiből,
 kerületiből, a' Városoknak. Mezővárosoknak, és
 szabad helységeknek követeit, és küldöttjeit, meg
 halgatván, és szorgalmasan megértvén az ő kö-
 zönséges 's magános kéréseiket, kereseteiket,
 jelentéseiket, véleményeiket, és panasszaikat: a'
 Praelatusok, Bárók, és Országunk több Nagy-
 gyainak, 's az ő követeknek is tanácsára, érett
 megfontolás után az egész ország' jobbvolta,
 békességes állapottya, 's nyilván való haszna vé-
 gett, azt végeztük, határoztuk, állapítottuk, és
 rendeltük, hogy némelly Királyi Városok
 fallal kerítettessenek bé; némelly szabad helységek
 vagy is mező Városok (*liberae villae seu oppida*)
 a' városi becsületre emeltessenek; né-
 melly szokások, mellyek inkább visszaéléseknek
 láttattak lenni, eltöröltessenek, némellyek mér-
 sékeltessenek, vagy megjobbítottassanak, 's némel-
 lyek újonnan állapítottassanak meg". — Ezen Or-
 szág' gyűlésire meghivattatás' dicsősége utóbb
 csak a' Szabad Királyi Városoknak tulajdonítat-
 tott: melly V-dik László (*Posthumus*) Király' kis-
 ded korában tartatott 1446-diki közgyűlés' alkal-
 matosságával kezdődött, 's ezentul törvényes szo-
 kássá lett. Lásd. *Sylloge Decretorum Com. I. Reg.*
Hungariae Jos. Nic. Kovachich Tom. I. p. 94.
 Statusok közzé számláltattak, és az Ország' Gyű-
 lésére hivattatások törvényesen elhatározottat
 1608. 1. §. 3. post Coron. A' Királyi Koronának
 tulajdonítottak egészen: 1444. 4. 1514. 7. §. 3.
 A' hadakozásra, és fölkelésre meghivattattak 1454.
 9. 1463. 3. 1609. 62. 's a' t. 'S ezekben állván a'
 Nemesi jelesség, mennyire egy költséget tesznek,
 megnevesítették 1618. 60. 1647. 81. 1649. 18.
 's a' t. Az ő jussoknak és szabadságoknak fenntar-
 tása esküvéssel fogadtatott Királyainktól 1526.

Dipl. Assecur. 1609. 34. 1613. 31. 1647. Dipl.
Iratag: §. 9. 's a' t.

24. §. Ezek szerint többféle Városok fejlődtek ki Magyar Országban: u. m. 1) Szabad Királyi Városok. 2) Szabad Királyi Bánya Városok. 3) Szabad Korona Városok, és helységek. 4) Szabad városok és helységek. A' Szabad Királyi Városok tulajdon törvény hatalommal, tisztességekkel, birtokkal, és nemesi jelességgel bírnak özszevességgel, egyenként pedig különös szabadsággal is a' törvény engedelmeiből, 's a' Király ajándékozásából; a' Vármegyék hatalma alól kivétettek némelly limitatiókon kívül. Kétfélek: a' törvénykedő ügyeikben vagy a' Királyi Tárnok Mester ítéletére appellálnak, vagy a' Personaliséra. A' Tárnok Mester ítélete alatt vannak ezek: Bartfa, Buda, Debreczen, Eperjes, Győr, Kassa, Kismártony, Komárom, Korpóna, Kőszeg, Modra, Nagy Szombath, Pest, Posony, Soprony, Szabadka, Szakolcza, Szathmár Némethi, Szeged, Tömösvár, Újvidék, Zágráb, Zombor. 'S Pécs, Eszék, és Versetz. A' Personalisé alatt vannak: Bazin, Esztergom, Káproneza, Késmárk, Kis-Szebeny, Körös, Lőse, O-Zsólom, Posoga, Ruszt, Sz. György, Trencsén, és Varasd. A' Szabad Királyi Bánya Városok: nem csak politziai, gazdaságbeli és törvénykedő hatalommal, hanem bányászival is bírnak az ő bányáikra, 's ezeknek előljárójikra, és míveseikre nézve. E' következők: Bakabánya, Belabánya, Beszterczébánya, Breznobánya, Hörmöczbánya, Libethbánya, Nagybánya, Selmeczbánya, 's Újbánya. Ezek is törvénykedéseikben a' Personalis ítéletére appellálnak. Ezen Királyi Szabad Városokhoz legközelebb járulnak a' Jász, 's Nagy és Kis-Kún-sági helységek, 's a' Hajdú Városok: ezek is különbfele Vármegyék' hatalma alól

kivétetvén (a' limitatio dolgában is) közösen tulajdon birtokokkal, tisztviselőkkel, és nemesi jellelességgel bírván, némelly különös szabadságokkal és jussokkal dicsekszenek. Törvénykedő ügyeikben a' Nádor Ispánnak mint Fő Kapitányoknak ítéletére appellálnak. A' Szabad Korona Városok: mellyek a' Magyar Korona jószágai lévén, tulajdon tisztjeik alatt némünémű jussokkal és szabadságokkal bírnak; ilyenek 1) A' XVI. Szepesi Városok a' Lublói, és Podolini városokkal és uradalmakkal egygyütt. II-dik Geyzától és V-dik Istvántól nyerték szabadságaikat. Lásd Jony Comm. Hist. Jurid. Sect. V. §. 23. n. 5. 2) A' Tiszán innenső tíz Korona Városok: ezek a' Munkácsi Uradalom helyett, melly 1800. esztben Gróf Schönborn nemzetségnek adatott, az egykori Tiszamelléki katona határokból tulajdonítottattak a' Magyar Koronának. 3) A' Hegyallyai Városok: ezeknek is tulajdon jussaik és szabadságaik vannak. A' Szabad Városok és Helységek: ezeknek tulajdon tisztjeik nem lévén, a' Vármegek' hatalma alatt vannak ugyan, de régi privilegiumok, vagy egyezések fejében némünémű jussokkal bírnak, 's a' robotolástól fölszabadítottattak: ilyenek 1) A' Só-bánnya Városok: Só-Vár és Szigeth. 2) A' Királyi Fiskus' Városi: Ó-Buda, Miskolcz, Mező-kövesd, Keresztes, Diós-Győr, 's a' t. 3) A' Királyi ház' Városai: Holics és Sassin. 4) A' Királyné mezővárosi: Óvár, és Mosony. 5) A' Püspökök' mezővárosi: Csanád, Eger, Kalocsa, Nagyvárad, Nyitra, Rosnyó, Szombathely, Wác, Várallya, Weszprém; 's Egerszeg, Mocsonok, Makó, Sümegh, Tapolcza, Sz. Kereszt, 's a' t. 6) A' magános Uraságok' mezővárosai Baja, Csáktornya, Gyöngyös, Kanisa, Keszthely, Mohács, Pápa, Sáros-Patak, Szigethvár, Ráczeke, Tata, 's más többek. A' Turómezeiék, Szepesi 10. Lánd-

zsások, 's Kövár kerületbeliek inkább a' Nemesekhez, mint a' Városiakhoz tartozandók.

25. §. Mind ezen Városoknak közös, és különös jussaikat, szabadságaikat, tisztbéli igazgatásokat hosszú volna előadni: hazai Törvénytudósaink eléggé megfejtegették: lásd Kelemen Inst. Juris Hung. Priv. L. I. Cap. VI. VII. Azért néhány észrevételekkel bérekesztem értekezésemet. Némellyek királyi Városi létüket az időnek viszontagsági által elvesztették: mint Bács, Bars, Nagy Tapolcsány, mellyek I. Károly alatt a' királyi Városok közzé számláltattak: 1542:31. Bonfin. Dec. IV. l. I. Visegrád Városának szabadsága, mivel az Ország' szabadságival ellenkezni látszatott, az 1489-diki Ország-Gyűlésen töröltetett el: Dec. III. 39. Az 1687-diki Gyűlésen a' szabad királyi Városok' száma beszorítottatott: mivel „számok sok hasonló helyeknek dicső visszahozása által annyira nevedett, hogy az ő (negyedik) Statussok a' többieket nem csak meg egyenlitené, hanem föllül is halladná; azért ha még többek is királyi Városokká tétetnének, az Ország' gyűlésén fölne vétessenek, egyéb ha Ő Cs. K. Főlsége az ő nagy érdemeikre, 's a' közhaszonra nézve e' különös kegyelemben egy két helyet részesítene” Leop. Dec. IV: 27. Ezentekintetből a' múlt század' elején a' Királyi Városok' statussába befogadtattak: Döbröczön, Győr, Komárom, és Szathmár Némethi 1751: 27. A' múlt század' végén Pécs, 's e' folyó században, Eszék, Versetz is Királyi Városokká neveztettek, de a' Városi Statusba még föl nem vétettek. Az 1811-diki Gyűlésen az Ország' rendi magok kívánták Rosnyó Városnak fölvételeét, de semmi béiktatás ez izben nem történt. Királyi Városokká kívántak mi időnkben lenni: Eger, Vác, Veszprém, de mind eddig czéllыokat elnem érhet-

ték. — Számos Hajdu Városok is az Erdélyi Fejedelmektől, mint Magyar Ország' egy részének törvényes Uraitól nyertt szabadságaikat és jussait keresték több közgyűléseken (1633: 68. 1659: 69. 1715 : 95) de vissza nem nyerhették. Még számosabbak ama Városok (Civitates Castrenses), mellyek elejéntén Királyiak voltak, de a' Királyoktól elajándékoztattak, vagy a' belső zűrvarokban a' hatalmas Várkapitányoktól erőhatalommal elfoglaltattak, 's többé vissza nem adattak; 's maglan rohotolás alatt vannak. A' magyar Városoknak bővebb megvilágosítását, 's ezeknek is eligazítását azokra hagyom, kik több oklevelekbe bépillanthatnak. Melly hiteles tanúságokkal bővíthetnénk hazai dolgainkat, ha azokat a' Városok, és más Egyházi és Világi birtokosaink a' régiségek' vizsgálójától olly mértéktelen feltéssel nem titkolgatnák. Mikor lesz az, hogy mi is egy Nemzeti Oklevél gyűjteménnyel dicsekedhessünk!!

Y.

3.

Csongrád Vármegye Bővebb Ösmértetésének.

F o l y t a t á s a.

Bé küldöttem én a' Tudom: Gyűjtemény érdemes Ki-adójához Csongrád Vármegye Bővebb Ösmértetésére azon Jegyzéseket, a' mellyek az 1817-ik Esztendei VIII ik Kötetnek 73-ik és következő Lapjain kinyomtatattak, és megigérttem akkor, hogy, ha ezen hasznos Gyűjtemény tudós Intézői azokat és ahoz hasonló egyéb Jegyzései-

met méltóknak ítélik a' köz botsájtásra, időről időre, a' mennyibe hivatalos foglalatosságaim megengedik, többeket is beküldendek. Melly ígéretemnek tellyesítésére azon Nemes Megyéről, a' mellybe szülöttem, lakom, és köz Hivatalt szerentsém vagyon viselni, mostanában az alább elő adandókat közlöm *); előre mindazonáltal botsájtván azt, hogy az említett 73-ik Lapon Sz. Kir. Szeged Várossa' Népeességét én a' beküldött Jegyzéseimben nem foglaltam, és hogy az, akár ki által iktattatott közibe, mind a' Lakosok valóságos számára nézve, mind jelessen azért is hibás, mivel új Szeged Mezőváros túl a' Tiszán Torontál Vármegyében lévén helyheztetve, és Sz. Kir. Szeged Várossa azt tsak meghatározott ideig tartó Cameralis zálogba bírván, annak Lakossai ennek Népeességéhez semmi tekintetbe nem tartozandók, úgy nem külömben azt sem halgathatván el, hogy ugyan azon Kötetnek 75-ik Lapján Gy e ö, és Gy ó l l y a közé a' v betű hasonlóképpen a' saját Jegyzéseim ellen hibásan szurattatott, abbéli Jegyzéseknek végbe szakasztott számát következőköl folytatom:

4. Sz. Kir. Szeged Várossának Népe- sége.

E' régi Magyar Városba a' m. Esztendei (1818) hiteles össze-írás szerint laknak 4131 Házakba 5771 Familiák, 76 Tisztségbéliek 3221 Polgárok 2030 Zsellérek, 8726 Férfi Gyermekek, 14298 Aszszony személyek, és így öszvessen 28351 Lelkek. Ezek közül Helvetica Vallást követő férfú

*) Bár mindegyik azt tenné, 's azon földet, a' hol lakik Geografiai, Statistikai és Historiai tekintetben helyesen leírná, úgy nem szükölködnének helyes tárgy nélkül közhasznú Értekezésekre.

egy, az Augustanát követő 3. Görög nem egyesült hitűek 439. Zsidók 305-en, a' többiek mind Romano Catholicusok.

5. Nevezetesebb Pusztái.

E' Megye számos Pusztái közül legnevezetesebbek Puszt a-Szer, és Derekegyháza. Való ugyan, hogy a' második Puszt a mind kiterjedésére, és földjének tulajdonságára, mind a' Gróf Károlyi diszes Kastélyára, és számos alkalmas gazdaságbéli abban lévő Intézetekre, 's Épületekre nézve ösméretebb, és hasznosabb az elsőnél: azomban régiebb nevezetének, és az mindjárt leírandó környülállásoknak tekintetéből amaz nem tsak e' Megyébe, hanem egész Hazánkba is méltán a' legnevezetesebbnek tartathatjuk:

Körül vétetik ezen Szeri Puszt a vagy a' mint közönségessen mostanában nevezetik Puszt a-Szeri a' Tömörkényi, Ányási, Hant-házi, másképp Külső Doczi, és Péteri Pusztákkal, Szabad Királyi Szeged Városának, Mintszent, és Kiss Telek Helységeknek Határjaival. Térsége 13000 Holdnyi. Földgye átaljában homokos ugyan de nem igen siványos, és azért számos czimeres szarvas Marhán 's Juhon fölül gabonát is olly bővségesen termeszt, hogy az 1817 ik Esztendei közép-szerű Esztendőbe egyetlen új törés után a' leg-tisztább Tavaszi Búza-szemet Harmintz orosz-san is megadta. Örökös Földes Ura voltaig az Erdődi Grófi Nemzettség volt, a' melly nem ré-gibe azt született Gróf Zichy Leopoldina Asszonyságnak, Néhai Generalis Pallavicini Özve-gyének fölvallotta. Az egész Puszt a sík, kivéven egynehány Dombokat, vagy Halmokat, a' mely-lyek, valamint más Alföldi Pusztákon, és Vidé-

leken úgy ezen is egyenlő magosságba, és áranyos távolságba szemléltetvén, inkább emberi szorgalommal készített, de ekkoráig bizonyosan még meg nem határozható Tárgyú tsudálkozásra méltó nagy Munkának mintsem természetes Alkotmánynak tartathatnak. Erdeje most semmi. Vize a' Tisza kiöntései, és egy nagy Tó a' mellybe számos minden nemű vízi Madarakon fölül, gyakran a' Hattyúk, és Gödények seregesen tartózkodnak. Épülettyei azon Tó mellett egy Vendégfogadó, melly Tó-Hajlati Csárdának nevezetik: ehez közel pedig Dohányt termesztő egynehány Kertészeknek lakásai, és azok mellett egy régi elpusztult Templom, melynek magos Gothiai mohos falai az utazóknak több mértföldektől megmutatják ditső Magyar Eleink' legelső Ország Gyűlése helyét ugyan is a' XII-ik Században író, és tudós Cornides Daniel által bültsen védelmezett Béla Király nevetlen Jegyzője XL-ik Fejezetje szerint minekutánna Tételen (Titul)innen Árpád Herceg saját Kormányozása alatt Lehel és Bulsu Fő Vezérek által a' Tisza és Duna közt lévő Vidéknek akkori Ura Salán Bolgár Fejedelem, és ennek temérdek Görög segítő Seregei olly diadalmassan meggyőzettek volna, hogy Salán egyedül tsak sebesfutásával menthette meg életét, és a' segédjei majd nem mindnyájan a' Tiszába fúlván, akkoriba azon veszedelmünknek helye emlékezetül Görög Révnek neveztetett, Árpád Herceg, és az ő Nemesei öszve gyülekezvén, Rórtvélly Tónál, és Gömölső Erdőnél XXXIV. Napok alatt elrendelték, 's meghatározták az Ország' szokásbeli minden Törvényeit, megálapították minden Igazait, és kiszabták valamint a' Fejedelem, és az Elöl-Járók eránt tartozó szolgálatnak minémüségét, és módját, úgy minden Bűnnek és Vétéknek

megítéltetését; a' melly helyet a' béhozott Rendnek megállapított Törvénynek, és Szertartásnak emlékéül mái napiglan is fönt lévő Szer nevezetel megörökösítették. — Látom! és a' Szeri Hattárról, melly Mezei szálásomat, a' hol ezt irom szélteben érdekli: világossan szemlélem, miképpen Híres Eleink Szittyiai Honnyukból Nagy Atila után reájuk maradott öröksegnak vissza szerzésére messze Földről ez áldott Hazába Vitéz karjaikkal utat nyitván, számtalan Ellenségeiknek megaláztatása után e' térséges Pusztán letelepednek. Látom! Bölts Árpádot hat Fő Vezérjei és Első Tanátossai között egy előre elkészült Herczegi Dombon Győzedelmi Jelekkel fölékesítve Párduczos Nemes Lelkü Öseinkel a' szerentséssen vissza nyertt kedves Hazának jövőndő Kormányozásáról mely böltsességgel tanátkoszni. Látom és hallom! sarkalatos Törvényeinket, és boldogító szabadságainkat Szent Esküvéssel megújítva örökre megállapítani; a' köz Jót érdeklő Tárgyakat gondossan elintézni, és a' Bűn' minden Nemeinek meghatározott büntetését kiszabni. Látom! hallom, és igaz Magyar szívből örömömbe könyvezve tapsolok, a' midőn ez Első Ország Gyűlésnek színe előtt az igasságos Első Fejedelem a' Vitéz Tetteknek megjutalmazására, és másoknak foganatos Buzdítására több jeles Hősöket adományos Jóságokkal ingyen megajándékoz. Kítettzőleg pedig ezek közül fölösmérem! Vitéz Undot híres Etelének Attyát a' kit Eajnoki hasznos maga viseletiért azon Termékeny, és Bö egész vidékkel, melly a' Tiszától kezdve Botva Tóig, és Rórtvély Tótól az Alpári homokig terjed, megjutalmaz. Melly képzeltt látásaim annyival inkább gyönyörűséges érzésekkel töltettek, mivel ezen bizonyos Tettek tagadhatatlan Tanúságai annak; hogy áldott Ele-

ink már az Ország kezdetével választott Fejedelmünket az Országlásnak terhes kormányozásában bölts egyet értésünkkel elő segítették; hogy az önkényes könnyen árrható uralkodást Hazánktól örökre kirekesztették; és hogy minden gonosz Tettnek Törvényes büntetését már akkor meghatározták; a' honnan megtzáfollhatatlanul következtetik, hogy drága Hamvainak rút rágalmazása nélkül már akkori édes Eleinket sem lehet bárdolatlanoknak nevezni, sőt mivel IX. Századok előtt Ország Gyűlésben elrendelt bölts Törvények által kormányoztattak, őket minden Igazzal az Európai most elő Nemzetek közt a' legelőször fölvilágosodottak és pallérozottak sorába számlálni kell.

Derek egyháza. Túl a' Tiszán Szentesi, Szegvári, és Vásárhelyi Határok közt fekvő igen Termékeny egészen fekete földű 23000 Holdnyi szép róna Pusztá. Örökös Földes Ura a' Gróff Károlyi Nemzettség, kinek diszes Kastélya, és Fátzányossa is ékesíti. Ezen felül legalkalmasabban készült minden féle gazdaságbeli Épületek, úgy mint Tiszteknek 's Tselédeknek Lakásai, Lovaknak, szarvas Marháknak, és kiváltt Selymes Juhoknak tágas szár az, Világos, és tartós rajta lévő Istállói:

Itt tenyésztetnek a' Hazába, és bátran állitva az egész világon-is leg czimeresebb ökrök, melyeknek szálas és deli termetű Anyaik nem tsak Honnyi, hanem messze külföldi Gazdáktól is fölkerestetvén, nagy áron örömet meg szereztettek. *) Itt neveltetnek a' legszebb Magyar faju

*) E' folyó Esztendőben is valamint a' nevezetes Keszthelyi Georgicon számára, úgy tsupán azért Krimiaból ide utazó Muszka tehetős Gazda által több Tehenek és Bikák vásároltatván, a' Derekegyházi Baromból, az Uralkodó pénz szűkében is minden Tehén 25. minden Bika pedig 100. darab Császári Aranyakon fizettetett.

Lovak, itt szaporítattnak ezer, 's még ezer leg selymessebb igazi Spanyol származású Juhok *) nevezetesi végre ezen derék Pusztát a' nem régi-ben kezdett reptze Termesztés, melly szerént 600 Holdak is azzal bévettetvén, olly temérdek megszeresztetik, hogy abból minden Esztendőben a' közel lévő Vásárhely Mező Várossában az a' végre különösen készültt alkalmas Fabrikába két ezer mázsá olajnál is több sutultatik, a' mellynek mázsája a' múlt Esztendőbe 80 ftokon adatott el.

6. Várossai, és Helységei

Első: Szeged Szabad Királyi Város. Fekszik ezen derék Város a' Tiszának innesső partján. Éppen fölül rajta szakad a' Maros vize a' Tiszába és így ezen két Hajókázó vizek segédelmével a' Kereskedésnek különösen alkalmas. Régi, és népes Magyar Város ez mellynek titkos Irás Táhrában több rendbéli eredeti régi Ok Levelek tartatnak, és ohajtani lehet, hogy Hazánk Diplomatiájának öregbbitésére nézve a' régiségnek ezen drága kintsei, Kassa, és Soprony Királyi Városok, szép példái szerént ezen Városnak is Tanácsa által mostan élő leg első Diplomatusunknak tudós Horváth István Úrnak meg szemlélésre, el olvasásra, és köz haszonvételre ki szolgáltatván, sötét Rejtek helyükből, minekelötte a' Szű által végképpen meg emésztetnek, azoknak foglalatra meg ösmértettetne. Vagy on e' Városba a' Törököktől épített hajdan ne-

*) Hogy a' Gróf Károlyi Nemzettségnek mostani munkás Gyám-sága alatt beszerzett Juhok valóságosan a' legselymessebb fajból valók elegendőképpen bizonyos abból, hogy a' Juhok tenyésztésére nézve Hazánknak első az az Fehér Vármegyéjébe lakó, és a' Gazdaságot tudományosan gyakorló egy Máltóság az idei Oskola nyájából ellendő minden Bárányért általján fogva és előre 100 ftot V. Czédulákban ígért.

vezetes Fő Vár, a' mellýnek egyik felét a' Királyi Fenyíték Ház, a' másik felét Radivojevich Magyar Gyalog Ezred Nevendék Katonáknak Intézete, és egy osztályos Generalisnak Lakása foglalja el. A' Várnak Tisza felé levő egyik szegletébe mesterséges Kút, a' mellyből a' Viz Mosztony által fel húzattatván, föld alatt folyó tsatornákon a' Várnak minden részeire, sőt a' Városban levő Katonai Nagy Kaszárnýába, és ha valamelly Városi lakos kívánja, annak Házába-is eresztődik. A' Nagy Piartz közepén egy emeletű Tornýos ékes Városháza, abba gyönyörű Tántzoló Palotája, és kellemetes Játék színe. Itt vagyon a' Királyi Fő Só Hivatal, és ugyan tsak Királyi szál Tiszttség, melly Esztendőnként Marmaros Vármegyéből ide szállító Fenyő szálakból 20,000 Darabokat is el ad; ezen kívül pedig Királyi Hajókázó Hivatal. Királyi Nagy Élësház és egy váltó Pósta Ház. Királyi Lycaeum, a' mellybe a' Böltselkedés Tudományai — is a' Hegyes Oskolabeli Szerzetesek által egyenessen a' Város Pénz Táhrjából taníttatnak. Ezen Szerzeteseken kívül, Alsó Városan az úgy nevezett Barátok, Fölsön pedig Minoriták Klastromjai a' mellyek egyszersmind Plébániák is; azokon kívül más két világi Plebániák. A' Tisza Folyón Új Szegednek ellenébe Vas Matskákon álló Hajos Hid, a' könnyű közösülést fen tartja: e' Városban született ama híres Magyar tudós, és Tanító, néhai Dugonits András, Úr', itt született és itt lakik Vedres István hasonló képpen vezetes Magyar író, és a' Pallérozott Gazdaságnak előmozdításában fáradoztatlan Hites Föld mérő-is, a' kinek pennájából e' minden tekintetbe méltó Városnak Historiái, és Statistikai tökéletes leírását nem lehet nem várni. El nem halgathatom azomban addig is e' Város nevezetesítésére megemlíteni, hogy itt a' legerős-

sebb legnagyobb és legszebb Tiszai, 's Dunai Kereskedő Hajók, Györi, Komáromi, Mosonyi, 's Horváth Országi Nagy Kereskedők által, sőt a' Magyar Királyi Kamara számára is mind kemény, mind lágy fákból szünet nélkül készítetnek, mellyeknek alkotó mesterei ide való születésű Magyar úgy nevezett Faragók, a' kik noha sem a' rajzolást nem tanulják, sem az írást közönségesen nem esmérlik, még is úgy alkalmaztossabb, és legarányosabb Hajókat készítenek; mit lehetne tehát ezen természeti okossággal felruházott Művészekről reménleni! ha ők, vagy fiaik az Hajó építésnek mesterségére annak felsőbb szabásai szerint oktattatnának *). E' Város minden Épületei között legrégiebb, és legnevezetesebb az Alsó Városi Barátok Temploma, a' melybe valamint a' 1818-ik Esztendei Tudományos Gyűjteménybe Koszorút érdemlő ékesszóllással a' híres Jászok, 's Rúnok Jegyzője Mihálkovits Ur által leírtt szerentsétlen Varnai ütközetnek eredeti okait szülő úgy Nagy Mátyás Királyunk alatt is nem sokára a' mint tudós Kovachich Ur kitapogatta Ország Gyűlések tartattak, és azon halhatatlan Fejedelem részéről örök emlékezetű drága gyöngyökkel kivarrot Királyi Palástjával megajándékozott, a' mely maga épségében ezer viszontagságok után is azon Templomba őriztétvén, tsak egynéhány Esztendők előtt Misemondó öltözeté által változtatott. E' Templomnak külső falán Délre a' kiss ajtón fölül majd nem éppen a' tsurgó alatt, egy négyszegletű kőbe a' mely halavány veres színnel festve

*) Helyes észrevétel; 's tsak ugyan nem kellene tsupán a' természet önkényes ajándékával megelegednünk, hanem tudományunkat gyökeresen tanulnunk 's erőnket abban szorgalmasan gyakorolnunk is szükséges lenne.

lenni látszatik, ilyen Esztendei fekete színű szám bémetszve vagyon: $\boxed{1^0 1.03}$

Második: Hold Mező Vásárhely. Fekszik ezen Mező Város Hold nevű Tó partján. Egészlen Magyar Lakossainak száma 1816-ik Esztendőbe 23025 Lélekre rugott, kik nagyobb részbe Reformatusok, és két Templommal birnak; vagyon ezen felül benne egy Romai Catholicus, egy Evangelicus, és egy Görög Templom is. Nevezetes Épületei továbbá a' Gróf Károlyi Földes Uraságnak Roppant Sör-Háza, és legújabbban épült Reptze-olaj Fabrikája. E' Városnak bővebb leírását ott lakó Megye' Ügyészsze Nagy Ferentz Ur környüállásossan a' Tudományos Gyűjteménybe már béiktatván abban továbbá bé nem ereszkedem; méltónak tartom mindazonáltal említeni hogy egy ezer Urbarialis jó minéműségű ollyas Telekei, a' mellyeken termő Gabona' kientzed megváltásául az Urbariumnak bé hozásától fogva egész mostanáig egyedül tsak 4 fl 30 xr. az illető Jobbágy Földes Uraságának fizet, ide járulván majd nem annyi mennyiséget tévő kövér Urbarialis Legelője a' Vásárhelyi adózó Lakosokat olly boldog állapotban helyheztetik, hogy többen közülük szarvas Marháknak egész Gulyáját Lovaknak Ménessét, és Juhok' nyájját birnak.

Harmadik Szentes Mező Város hasonlóképpen a' Gróf Károlyi Nemzettségéé, túl a' Tiszán Kurtza Vize partján fekvő. Lakossainak száma az említett esztendőbe 14083-mat tévén azok közül legtöbбек Reformátusok, a' kiknek nevezetes Nagy Új Templomjuk, úgy a' Románo Katolikusoknak-is Szentegyházuk vagyon. Urbarialis Telekeinek száma 600-at felül haladja.

Negyedik Csongrád Mező Város a' Tiszának innenső partján 9465. Romano Catholi-

cus Lakosokkal. Által ellenébe az Anya Kőrös Vize omlik a' Tiszába. Urbarialis Telekeinek mennyisége 400. Temploma nagy és szép. Etelének Attya Und Vezér parantsolattjából a' meghódított Tótság által épített régi erős föld Várnak maradványi még mostanában-is éppen a' Tisza Partján látszatnak.

Ötödik: Mind Szent Helység fekszik a' Tiszának túlsó partján. Lakossai mind Katolikusok öszvessen 4281. Urbarialis Telekei. 160. Földes Ura Marchio Pallavicini Nemzettség. Ezen Helységet nevezetesíti a' Királyi Pesti Universitásnál Orvosi Tudományt Tanító Bene Ferentz Urnak ottani születése, a' ki még mostanában is élő Nemes Bene Ferentz Attyától több Vármegyék Tábla Bírájától, és Thuri Anna Annyától e' Helységbe 1775-ik Esztendőben Mind szent Hava 12-ik Napján látta az első Napfenyt, ki is részszerént Budán részszerént Pesten, és Béts Fő Városokba oskoláit elvégezvén, az Orvosi Tudománynak mint Theoretica, mind Practica bővebb meg ösmérésére Parisba, és Berlinbe utazván édes Hazájába fāradhatatlanul e' hasznos Tudományt oktatja, és szerentséssen gyakorolja. Engedje a' Mindenható; hogy munkás életének még sokáig tartásával a' már Anyai, Deák és Német Nyelveken közre botsájtott Könyveihez több hasonlókbā szünet nélkül való olvasása által szerzett észre vételeit ez emberi Nemzetnek javára gyarapithassa, és ez által Nemzettségének legfenyesebb Diszét öregbitse; egyzersmind tíz élő neveletlen gyermekeit magával egyenlő ember szeretetre jó erköltsökkel fel nevelhesse.

Hatodik Szegvár Helység, fekszik a' Kurtza Víz partján 3155 Romano Catholicus Lakosokkal. Földes Ura a' Gróf Károlyi Nemzettség.

tség. Itt vagyon e' Megyének diszes Vármegye Háza egy emeletű egészséges Tömlöczzeivel.

Hetedik Horgos Helység Nemes Bács Vármegye szelin fekvő 2032 Romano Catholicus Lélekkel. Földes Ura Kárász Nemzettség, a' melyből fiuról fiúra már a' harmadik böltsen kormányozó Első All-Ispányával e' Megye és a' köz Jó igazságossan ditsekszik. Földje homokos ugyan de még-is mindent bőventermő. Urbarialis Telekei 100.

Nyoltzadik Kiss Telek hasonlóképpen 100 homokos Telekből álló Falú. Örökös Földes Ura Sz: Kir. Szeged Város. Lakossai 2000 Romai Catholicusok.

Kilentzedik Tápe Régi, és már Imre Királytól a' XIII. Százod elején Sz. Kir: Szeged Városnak ajándékoztatott a' Tisza innenső partyán helyheztesztett Falú; mellynek ámbator tsak 15 Urbarialis Telekei vannak, még-is Romano Catholicus Lakossai száma 1452-be mégyen, a' kik részszerént Halászatból részszerént és leginkább szövött Gyékények készítéséből élösködnek, mellyeket minden Háznak Lakosi olly bővségessen tsinálnak, hogy ezen egész Falut mint egy Gyékény Fabrikának lehet tekinteni, a' melyből esztendőnként 20,000 darab Gyékény-is ki kerül, és nem tsak a' Hazának minden vidékeire szálllyal hordattatik, hanem Török Országban-is Kereskedők által nagyobb mennyiségben ki vitet-tetek.

7. Folyó Vizei.

Első: Tisza, a' melly majd nem két egyenlő részre hasittyá az egész Megyét, és azért tsak ugyan a' Tiszán innen és Tiszán túl való Járásokra osztja. E' Folyó Vizen Csongrád's Szentes Mező Városok közt az úgy nevezett

Böldi Cameralis Allgye ö Helység felett pedig Pallavicini Urasági Réveken által kötött erős köteleken járó tágos Kompokkal; Sz. Kir. Szeged Várossa alatt továbbá Hajós Hidon eszközöltetik az által kelés, és közösülés. E' folyó víz az egész menetelében majd nem Esztendőnként olly nevezetes kiöntéseket okoz, hogy azok miatt sok ezer Holdnyi Térség a' szántás, és rendes Kaszálás alól kizarattattik ugyan, teremvén mindazonáltal ottan temérdek Gyékény és Nád, az Isteni Gondviselésnek Imádandó tsudájából e' Vidéken szükölködő tűz előtt és az Épületek fődésére szükséges fát voltaképpen kipótolja.

Második: Maros, mely Torontál Vármegyétől e' Megyét elválasztván, Sz. Kir. Szeged Városán felül a' Tiszába omlik. Folyása sebesebb mint a' Tiszáé, és azért minden hirtelen essőzésre gyakran kiönt, mellyet egyéb aránt nem annyira az ő igen tekervényes folyása mint inkább azon környülállás okoz, hogy a' Tiszába nem oldalvást lefelé hanem oldalvást majd nem fölfelé folyik és így éppen a' torkánál föltartóztatván, részszerént vissza tolódik.

Harmadik: Körös, melly minekutánna mind a' három az az Fekete, Sebes és Fehér Leányait öszve ölelte, és a' Megyét Nemes Heves Vgyétől elválasztja, Csongrád Mező Város ellenébe a' Tiszába szakad.

Negyedik Kurtza, mely az öreg Körösből e' Megyébe kiszakadván Szentes Mező Város, és Szegvár Helység alatt elfolyván, ugyan tsak e' Megyébe Mindszent Helység fölül hasonlóképpen a' Tiszába fut.

Ötödik Körögy Vize, ez a' Körösből Békés Vármegyében ered és Szegvár Helység alatt a' Kurtzába keveredik, ámbátor pedig ezen Víz egyedül tsak áradás idejébe folya, apadáskor

pedig közönségesen kiszáradna; még is azon okból mindenkor nevezetes marad, mivel Bela Király nevetlen Jegyzője L-ik Fejezettyében, már Ditső Magyar Eleinknek Árpád Herczeg Fejedelem alatt e' Hazába történtt jöveletekor annak neveztetett, a' midőn t. i. U s z u l u és V e l e k V e z é r e k Bihori Herczeg M é n - M a r ó t h ellen küldettettvén a' B e u l d i Réven által K ó r ó g y nevezetű Viz mellett letelepedtek, és annak utánna Vitéz seregeikkel a' Kőrösön köröszkül úsztattak.

U.

4.

Emlékirás a' Nemes Magyar Nemzethez, melly magában egy Javallatot foglal, a' Magyarok' régi lakhelyeinek, 's a' még ottan lakó régi Magyarok' maradványainak felkeresésére éjszak napnyugoti Ásiába a' szárazon küldendő Expeditióról.

Egy gyenge szózat bátorkodik fel emelkedni, 's a' nagy, nemes Magyar Nemzetet meg szólítani; ezt a' Nemzetet, melly Oriási lépésekkel siet az Europai népek között az első helyeknek egyikét elfoglalni, mellyet neki már régóta az ő ereje, az ő méltósága, az ő talentomai és szép erköltsei kimutattak. Egy gyenge szózat ugyan, de a' melly a' legnagyobb 's legtisztább Hazaszeretetből származik. Vajha ne lenne ez a' pusztában kiáltozónak szózatja? Vajha siker nélkül neki áltana: Készítsétek az utat, szélesítsétek az ös-

vényeket , egyengessétek a' halmokat! Ha ezen penna olly hathatós , és alkalmas volna , mint azon lélek , melly ötet mozgásba hozta ezen tárgy által elragadtatva , hajlékony és kész ; ha az ő érzelmét tökéletesen és méltán kifejezhetné , akkor ezen szózatot gyengének mondani nem lehetne. Most mindazonáltal mivel ezt magának nem tulajdoníthatja , csak azt óhajtja , hogy ezen felséges gondolatot , mellyről most szólni akar , számos Nemes Hazafiakban felébressze. Ha ebben bódogni fog , el érte irányát , 's azt fogja hinni , hogy a' kedves Hazának némű némű szolgálatot tett.

Számos , nem mondom esztendőktől , hanem századoktól , foglalta , és foglalja most is el Hazánk sok nagy és nemes gondolkozásu polgárjait ezen szép és felséges gondolat : egy néhány tudós és alkalmas férfiakat azon eredeti helyekre ki küldeni , mellyekből atyáink , a' régi Magyarok e' mostani lakhelyünkbe jöttek , 's így Nemzetünk valóságos eredetéről , eredeti lakhelyéről , régi rokonságáról , 's a' belőle fel maradt maradványokról , az ő legrégibb történeteiről és tetteiről , melly a' mi Historiánkban igen is homályos egy kis világosságot fel keresni 's terjeszteni. Valóban mennyei gondolat ! annyira , hogy a' ki annak nagyságát és méltóságát , egész az elragadtatásik nem érezné , annak minden nagy és felséges eránt érzéketlennek kellene lenni. És még is óh fájdalom ! még ekkoráig nem teljesített ! *) — E' nagy munka talán a' mi századunknak tartatott fel ; talán azt akarja a' gondviselés ,

*) Azon vagyon a' mi jeles Körösi Sándorunk , kiről alább teszünk Jelentést , hogy a' Nemzetnek , sőt az egész emberiségnek ezen régi óhajtását teljesítse ; csak hathatósan segítsessék elő Hazánkiai által.

hogy Nemzetünk éppen azon időben, mellyben Culmináziójához olly hatalmas lépésekkel közelget, eszközlesbe vegye ezen felfedezést, melly Hazánkra nézve a' Rómaiak hadainál, és a' keresztes Risszalásoknál sokkal nevezetesebb leszen: talán éppen most vagy on a' legjobb, legsürgetősb, legalkalmasabb idő pont, mellyben ezen felséges ideát ki lehetne vinni. És ez az, a' mit e' keves lapokon mutatni akarunk.

E' szerint tehát nem fogunk itten egy tökéletesen ki dolgozott útazás plánumot elő terjesztetni, sem azon módot és eszközöket, mellyek által ezen Expeditio tökéletességbe jöhetne, szerentsén végbe mehetne. Tsak egy kis útastást akarunk adni, 's a' Nemes Hazafiaknak némely indító okokat szívekre kötni, hogy a' dologhoz hathatósan nyúljanak. Ha valóságos kedv és tökéletes akarat hozzá járul, a' többi könnyen következik, 's a' Kedves Hazának vagynak sok munkás és alkalmas férjfiak a' kik ezen útazáshoz tökéletes plánumot készíteni, 's a' szükséges segéd eszközöket elő adni fogják. Mi ezen tárgynak tsak közönségesebb Historiai - Geographiai része mellett állapodunk meg.

A' legelső 's legfontosabb kérdések, mellyeket természetesen előre kell bocsátani e' következők látszanak lenni: hova, 's melly tájékokra kellene ezen útazást intézni? hol voltak a' Magyarok első lakhelyei? éjszaki Európában? éjszaki vagy nyugoti Ásiában? a' Magyarok Finniai, — Europai, vagy Ásiai - Scythiai (Tatár) avagy Mongol törzsök - e' ? a' Hunnok, Avarok és Magyarok ugyan azon egy, vagy különböző, de legalább rokon Nemzet voltak e'? hol lehetne még most is a' régi Magyar nemzetbeli rokonságnak maradványaira, vagy nyomaira akadni? 's mellyik máj időbeli Nemzetekkel látszanak a' Magya-

rok a' szokásokra, erköltsökre, és nyelvekre nézve legnagyobb atyafiságban lenni?

Ha az igazat megakarjuk vallani némelly újabb történetírók ezen nehéz és a' Histórianak homályába borúlt kérdésekre nézve még nagyobb homályba és zürzavarba akartak benünket hozni. Nagy volt és leszen Schlötzernek neve, nagyok az ő Historiai érdemei; de megfoghatatlan hogy mondhatta ezen nagy férjfi a' Magyarok Ásiai eredeteket képtelennek. Innen származott, hogy az ólta, miólta Sajnovits lármát ütött, és miólta Schlötzernek tekintete imponálni kezdett, a' Magyaroknak, igen nagyon is különösen két, sőt három rendbeli Hazát is kimutatnak. Egyet a' Caucasusnál, a' másikat Sziberiába, a' harmadikat Laponiába. Figyelemre méltó, a' mit Engel Magyar Ország Historiájában ír: „Millyen történet vetette légyen a' Magyarokat a' zordon éjszakkból déli Ásiába a' Caucasus szomszédságába? ezt nem tudjuk. A' Historia itten esmertett meg benünket velek legelőször, főképen a' Terek folyó vizénél.” Honnan tudja tehát Engel, hogy éjszakkból vetődtek déli Ásiába ha legelőször is itten esmerkedünk meg velek? Avagy déli Ásiából először éjszakra költöztek 's onnan ismét vissza tértek? Erre sem Engelnek, sem Schlötzernek sintsen elegendő oka, 's azért ezen állítást Historiai igaznak nem lehet venni.

Minden történet íróink abban egyeznek meg, hogy a' régi Magyarok Lebediasban laktanak. De hol feküdt ezen Lebedias? Europai Orosz birodalomban két várost találunk, egyet a' Cherkovi Guberniumban, mellynek neve Lebedin, a' másikat a' Tambovi Guberniumban, ennek neve Lebedan. Ásiai Orosz birodalomban Asztrakántól éjszakknak találunk egy Lehesinszka nevű kerületet. Valljon azon vidékeknek egyike, 's mellyike

az a' hol a' hajdani Lebedias feküdt? Minden történet íróink megegyeznek abban, hogy a' Magyarok több törzsökökből állottak, melyek Lebediásban laktak, 's a' Chazárok uralkodása alatt voltak; hogy onnan 884-dik Esztendő körül a' Petsenegek (Patzinatziták) által elkergetettek, 's hét törzsök, melyekkel magat egy Cházári törzsök is öszve kaptsolta Atelkuzuba (Etelközbe) a' Bog és Duna között, avagy a' mostani Moldvába letelepedett. Mások Ásiába mentenek, 's a' Caucasus mellett Országot állítottanak fel, melly nagy Magyar Országnek nevezteték, 's csak a' Mогоlok uralkodása alatt 1235-dik Esztendő körül megszűnt. E' szerinta' nagyobbik rész Ásiában maradt vala vissza, 's a' kisebbik Atelkuzuból jött volna a' mostani Magyar Országba. De Engel azt mondja, hogy a' nagyobbik ment légyen Atelkuzuba, a' kisebbik pedig Cancasus mellett marada vala.

Mit kell ezen bizonyítalan elő adásokból bizonyosnak tartani? ezt: hogy se Lapóniába, se Archangelbe nintsen szükség útnaunk, hanem éj-szak - nyugoti Ásiába a' mái Asztrakánba vagy Baskiriába a' Volga, Don, Kuma, és Terek (Török) folyó vizeihez 's a' Caspium tengerhez egy általjába, a' mái Caucasiába, 's a' szomszéd tartományokba, hogy a' Magyarok eredeti lakhelyeit és talán a' még ott lévő maradványait felkereshessük. T. T. Buday tehát legbizonyosabban állapítja meg az ő legelső lakhelyeiket, midőn ezt mondja: „A' Magyarok eredeti Hazájok volt a' Tanais vagy Don vizen túl, a' Caspium tenger felett (én azt mondom egészen körülette) a' Volga és Ural folyó vizeknél, következésképen a' mai Asztrakában vagy Baskiriában a' hol egy régi Városnak omladékai, mellynek neve Madzsar volt még mostanában is látszanak. Hogy egyes

Magyar törzsökök tovább éjszak felé nyomattak talán a' Petsenegek által Lebediásból, vagy az Oroszok által Kiovnál, midőn Lebediást elhagyták, lehető; de az ő eredeti lakhelyeik bizonyosan nem voltak az éjszaki tengernél. E' mellett még csak egy tsekély környülállásra akarom az olvasót figyelmetessé tenni. Midőn a' Mogolok IV-dik Bela alatt Magyar Országot pusztították, gyanúba estek a' Magyaroknál a' Runok hogy ők hívták volna a' Mogolokat, vagy Tatárokat Magyar Országba. Ezen környülállásból egyéb nem következtethetik csak az, hogy a' Magyarok, a' Runok (Rumanok, a' kik kétség kívül Ruma folyó vizétől vették neveket) és a' Mogolok (mi Tatároknak nevezzük) ha nem rokon, legalább egy más közt igen esmerős és szomszéd Nemzetek voltak Ásiában. De a' Mogolok nem laktak éjszaki, hanem nyugoti és közép Ásiában.

Ebből kitetszik melly világosságot terjeszthetnének a' régi Históriának most érintett homályaira tudós és nyelv tudó férjfiaknak vizsgálódásai, ha azon tartományokba küldetnének. Felvilágosítanak, vagy világosságot terjesztetének a' rokon Nemzetekre, a' Magyaroknak valóságos származásokra, az ő régi szokásaikra és nyelvekre. Mert valamint az ő első lakhelyekre és történeteikre nézve megvannak osztva a' történet írók vélekedései, annyira különböznek az ő rokonságok, származások, sőt nevek felől is.

A' legelső Nemzetek, mellyekkel a' történet írás a' Magyarokat öszve kaptsolva elő adja a' Persák és Cházárok. Kétség kívül igen sok Persai lehetett az ő szokásaikba, nyelvekbe, 's hajdani vallásokba. De még szorosabb atyafiságba voltak a' Cházárokkal. Melly nyomos lenne ha ezen Expositio ezen hatalmas Nemzetnek marad-

ványaira akadna, vagy ezen híres Monarchiának közelebbi történeteiről felvilágosodást találna!

Hihető, hogy az éjszak és nyugott Ásiai Nemzeteknek nagy sokasága, egy máshoz legalább az előlőbe rokon volt, vagy, hogy mindnyája egy ős törzsökből származott. De épen ez a' nehez feladás, azon ős törzsököt és az Atyafiságnak léptsőjít meghatározni. Török, Tatár, Turkoman, Run, Hun, Avar, Chazar, Magyar, Kabar, mind rokon és egy eredeti Nemzethől származó népek; de hogy a' Magyarok, Chazarok, Uzok, (Hunok és Turkomanok) Petsenegek, Desgvines szerint a' Törököknek maradékai bizonytalan. Épen olly bizonytalan, hogy a' Magyarok, a' már eléb Magyar Országban volt Hunoknak, és Avaroknak maradékaik, vagy épen ugyan azon egy Nemzet. Ha nem is az, legalább közelről való atyafiaik voltak. Thunman szerint a' Jugrok, vagy Magyarok voltak a' valóságos fő törzsöke, minden a' Macotis, és fekete tenger mellett megtelepedett Ásiai Nemzeteknek. Ezek, (azt írja Kemner) sok törzsökökre osztattak, 's előbb Baskiriába laktak, a' honnan nagy részek az Avarokkal, a' kik közülök egy néhány törzsököket meghódítottak, vagy egyes tsapatokban a' Dunához ment a' hól Zéno idejében laktak, és Thrátziát innen rabolták. Ez időtől fogva (474) meg nevezik az ő törzsököiket a' Byzanti történetírók. Azok, a' kik annyira le költöztek, vagy a' Bolgárokkal vegyültek össze, vagy a' Chazarok által meghódítottak. A' jobban éjszak felé lakók úgy látszik, hogy szabadok maradtak.

Mind ezek, az Expeditio vizsgálódásainak tárgyai lennének. 'S melly hasznót lehetne reményleni a' nyelv-tudományra, főképen a' magyarra nézve. Ez az egy környülállás is már magában is elégé nyomos, hogy illyen Expeditiót megér-

demeljen. Kétség kívül a' mostani Magyar nyelv igen különbözik attól, mellyet a' Magyarok A'siából hoztanak. De feltéven azt is, hogy a' tiszta Magyar nyelvnek már most semmi maradványai ne legyenek A'siában, (melly még is, a' mint alább látni fogjuk, nem hihető) véghetetlenül bizonyosabbat lehetne még is, az eszköztelen tapasztalás a' kimondásnak élő organuma, és az oda való Nemzetekkel való vizsgálódó beszélgetések által nyelvünknek természete, származása és rokonsága felől kitapogatni, mint sem minden Grammatikai — Ethymologiai öszve hasonlítások által író asztalaink mellett, a' mellyeket gyakran igen hibásan, a' szóknak egyenlő hangzásától megkülömböztetni nem tudunk. Tudva való, mennyire tsonkították és rontották el, a' Görög írók a' Magyar szokat, úgy, hogy azon sokakból, mellyeket elő hoznak alig lehet, egy két valóságos Magyar szót kikeresni. Itten is egy szép tágas és gyönyörű mezeje nyílik ismét az Expeditio vizsgálódásainak. Rend kívül szép és átláthatatlan ezen mező, mint Asztrakánnak, Kubannak és Kabbardiának pusztáji, gyönyörű és kellemetes, mint a' Tatároknak és közép Ásiai Nemzeteknek termékeny Vidékeik, mellyeket némelly tudósok az emberiség böltsőjének neveznek. Már maga a' gondolat is, minden képzett Magyarra nézve elragadtató; melly boldogító, melly gyönyörűséges lehetne azon tárgyaknak valóságos tapasztalása! de nints itten helye arról bővebben szólni. Olvasóimat tsak egy helyére Adelung Mithridatesének akarom figyelmetessé tenni, mellyet Engel is elő hoz, 's melly a' Magyarok származása, és nyelvek felől rövid ítéletet foglal magában. „Ha (azt mondja) a' Históriát és a' nyelvet együtt követjük, akkor legközelebb járunk az igazsághoz, ha a' Magyarokat eredeti Török-Tatár törzsöknek

tartjuk, melly a' Finnokat, Szlávokat, Vogulokat, Votjékokat, és más már most esmeretlen népet olly számmal meghódította, 's magába iktatta, hogy az ő eredeti nyelve ez által megváltozott". Nyomos lenne ezen Török-Magyar rokonságot bővebben megvizsgálni. Az bizonyos, hogy a' Törökök legközelebb szomszédjaik voltak a' Magyaroknak, A'siában Terek mellett; hogy a' Byzanti történetírók a' Magyarokat Törököknek nevezik, és hogy ezen nevet a' Turkmánokkal és Rumanokkal gyakran feltserélik. Mind ezek, figyelemre méltó intetek. Az Expeditio talán e' részben is nevezetést fedezhetne fel?

A' neveknek ezen külömbisége és bizonytalansága, alkalmatosságot nyújt nekem, hogy e' tárgyról, mellyet nem szabad elmellőzni, némelly észrevételeimet közöljem. Nemzetünknek négy külömböző nevezeteit meglehet külömböztetni, a' honni A'siait, a' Szlávot, a' Görögöt és a' Latánt. Az első rendhez tartoznak e' nevek: Magyar, Madzsar. Így nevezi magát a' Nemzet maga is, 's így nevezetik minden A'siai és némelly Europai Nemzetek által is. A' második rendhez tartoznak e' nevek: Ugri, Jugri, Uhri, 's ezek különös figyelmet érdemelnek, mert ezek nem látszanak tulajdon nevek lenni, hanem több Nemzeteknek közönséges neveik, Uhri tudniillik hegyi lakosokat jelent. Nintsen még elhatározva, valljon a' Muszákák és más Szláv Nemzetek, tsak a' Magyaroknak adták e' ezen nevezetet, vagy pedig más Nemzeteknek is. Ha az első bizonyos volna, akkor igaz lenne Thunmannak, hogy a' Jugrók a' Meotis és fekete tengerhez költözött minden Nemzeteknek valóságos fő törzsökök; de nem hihető hogy a' Jugrok alatt tsupán tsak a' Magyarok értetnek. Még mái napig is vannak a' Caspium terger mellett népek, mellyek Oiguroknak, Ogurtzoknak,

Ugritsoknak, és Ürganitsoknak neveztetnek; ezeket is meg kellene látogatni és nálok bővebb kivilágosítást kutatni. Ezen Szláv nevezettől eredett a' Görög *υγγροι*, Ungri, 's ebből a' Latán Ungri, Ungari, vagy Hungari a' rokon Nemet nevezetékkel. Ezen leszármaztatás legalább természetesebbnek látszik, mint Prayé Ung-Várától. Ezek völ-nánuak körül belől, régi Historiánknak nemelly-homályos és peres helyei, mellyek ezen nagy és szép előfogás által (Unternehmen) véghetetlen sok világosságot nyernének. De mi tsak egyenbá-nyat érintettünk, melly nagy az ő száma, 's melly gazdag lehetne a' nyereség még ott is, a' hól még nem is reményljük! egyetlen egy szerentsés fel-fedezés, egyellen egy felőlőezés, világosságot terjeszthetne igen sok tárgyakra, sőt az egész ré-gi Historiára. Egy általjában ezen mező olly tá-gas, olly termékeny, 's e' mellett olly kellemetes és gyönyörködtető, hogy erre lépni se lehet a' nélkül, hogy az ember el ne ragadtassék. Ezen nemes elő fogás kivitelének minden könnyü-sége minden hasznos volta, minden elragadtató szép-sége mellett is, némelleyek még is olly akadályo-kat találhatnának, mellyeket meggyőzni igen ne-héznek látszanék *). Sőt némelleyek azt is hihetik, hogy az egész elő fogás, ámbár melly helyes és nyomos haszontalan leszen, mivel ezen vidékeken illy haszas idő múlva nehezen találkozhatnak ol-lyan nyomok és maradványok mellyek Historiánk-ra nézve nyomosak lehetnének. Ez ugyan lehető, de teljességgel nem hihető. Nyóltz száz vagy ezer esztendő alatt sok nagy dolgok és változások tör-ténhetnek, Országok és birodalmak megszűnnek, 's újak származnak, Nemzetek elenyésznek, 's újak

*) Körösy Sándor semmiféle nehézségtől nem ijedett meg.
A' Red.

támadnak, e' kerek föld színén. Ez meg is történt, a' Magyar Nemzettel A'siában. De ha valóban el is enyészett volna a' Magyar törzsök nyelvével együtt A'siában főképen mivel már hat száz esztendő óta polgári ön megállását (*Selfständigkeit*) a' Mogolok által elvesztette, 's ez által más Nemzettel öszve vegyültt, 's így eredeti nyelvét és erköltséit elvesztette; ezt bizonyosan tudni már magában is nyereség Historiánkra nézve 's legalább megnyugtató tudni kívánásunknak, melly e' tekintetben szoros kötelességünk, 's annak elműlasztása, gyalázat reánk való nézve. De mind a' régi, mind a' mai történetíróknak, Geographusoknak és utazóknak tudósításaikkól kitetszik, hogy ottan az igaz régi Magyaroknak maradékaikra, ha nem egészen is legalább nyelveknek maradványaira bizonyosan akadni lehetne. Régibb Nemzetek, melyek azon vidékeken laktak, és számtalan változásoknak, és felforgatásoknak alá voltak vettetve, mellyek közzül csak az Avarokat nevezem, fen tartották magokat ott még némelly maradványaikban; azért nem csak hihető, de bizonyos, hogy az Avaroknál sokkal ifjabb Magyar előidőnek maradványai is ottan fognak találkozni. Ket 's három száz esztendő előtt legalább erről teljességgel nem kételkedtek: Ezért írja Engel Magyar Ország Historiájában. „E' felekezetnek (tudniillik a' Lebediasból a' Petsenegek által kikergettetett, 's A'siában meg maradott Magyaroknak) történetei esmeretlenek, 's szómszédjainak lakhelyet Magyar, A'siai-Orosz birodalomba küldendő nyelv tudó utazók által fel kellene keresni). Korvin Mátyás idejéig, sőt még Nagy Péter idejéig is fen tartattak sok regék és mende mende, az A'siai-Orosz birodalomban, valamint északi

Szibériában (?) úgy a' Caucasus mellett lakó 's fen maradot Magyarokról." Buday ellenben egyenesen azt írja; hogy még ma is (úgymond) A'siában Magyarok találkoznak, kik talán képzetlenebb, de még is igaz Magyar nyelven beszélnek erről ketelkedni se lehet. 'S egy másik helyen azt írja: a' máii Magyarok Európában, nem származnak más Nemzettől, hanem azon Magyaroktól a' kik A'siában maradtak, 's a' kiket ott valamint az előbi századokban, úgy most is fel lehetne keresni, ha a' Caucasus vidékére tudós Magyarok küldetnének. Az újabb utazók és Geographusok irásaiból - is, a' sokak közzül tsak Pallast, Gmelint, Freygangot, Bergmant, Klaprothot, és a' mi fájdalom! tsak igen hamor elragadtatott Orlayt nevezem, azt lehet kihozni, hogy a' közép és nyugoti A'siában sok Magyar régiségekre lehetne akadni. Az utolsó egyenesen mondja, hogy az Ural hegye körül most lakó némelly népek, az Oroszok által Ugritsoknak neveztetnek, és Magyar dialectuson beszélnek.

De feltéven azt is, hogy ezen utazás által semmi valóságos Magyar se lehetne feltalálni, semmi világosságot se lehetne nyerni a' Magyar Historiára és Ethnographiára nézve; még is a' közönséges Geographiára és ezen tartományok esmeretére, az industriára és természet tudományokra nézve sok nevezetést lehetne találni. Sokkal inkább, mondom, mint a' Németek, Frantziák, és Angolok utazásainak leírásai által, a' kik sokat fel se vesznek, mellyet a' tudós Magyar irányához igen fontosnak találna. E' szerint ezen esetben se lenne ezen Expositio szükségtelen és haszontalan. A'siának ezen részében egy általjában még igen sok esmeretlen vagyon, azért ott még mindenkor bő aratást lehet reményleni, főképen Magyar tudósok által. El nem mellőzhe-

tem itten egyik legjobb földíróknak tanúságát, melly egyszer'smind, a' mi értelmünkbe vegbe viendő Expeditionnak kívánását kifejezi. Ehrman azt írja; Neueste Länder und Völker Kunde nevű munkájának XII. részének IV. száma alatt. „Meg kell jegyeznünk, hogy ezen (közép és kelet Á'siai) tartományok ámbár az emberi Nemzet hihető többsőjéhez igen közel fekszenek, az Európaiak előtt a' kik az ő föld esmeretekkel büszkélkednek, és arra kevély Theóriákat építenek, még igen is esmeretlenek. Azon tartományoknak állapotja, mellyekben a' nagy puszták épen annyira, mint a' még nagy részint vad népek, 's a' Chinai uralkodásnak feltékeny politikája az utazást megnehezítik, mentegethetik ugyan valamenyire a' magos közép és kelet Á'siáról való hijános esmereteinket; még is egy tsendes szemrehányás fekszik még abban az Európaiak kulturájok és erejeknek használása ellen, hogy még ekkoráig egyetlen egy országtól se állítatott fel nagyban olyan intézet, mellynek tárgya a' tartományok esmeretének kiterjesztése lett volna. Miért nem nyert a' Propaganda jobb követőket? elég tengeri Expeditionok készítettek ugyan fel, de még egyetlen egy nevezetes sem a' szárazon, valamelly tiszta tudományos tételre. A' mi időnknek, melly annyi nagy történetek által megkülönbözteti magát tartatott, talán fel e' részben is új hallatlan példát felállítani”.

Most közelebb lépünk a' dologhoz. A' kérdés tudniillik ez: melly tartományokba és vidékekbe kellene nevezetesen utazni, 's melly úton kellene oda és vissza menni? Úgy látszik, hogy leg-tzélerányosabb lenne először azon az úton indulni, mellyen magok a' régi Magyarok új Hazájokba való költözések alkalmatosságával mentek, hogy az ő jelenléteknak, és munkálódásoknak ezen nyo-

mai is haszonra fordítathassanak; a' mi pedig a' meglátogatandó vidékeket illeti, a' plánumnak a' mennyire tsak lehet kiterjeszkedettnek kellene lenni, az az, annyi tartományokat és országokat kellene bejárni, a' mennyit tsak lehet. Az elsőre nézve mindazonáltal ismét a' mi régi Historiánk-nak egy peres pontyára akadunk; mert íróink abban még meg nem egyeztek, mellyik úton jöttek a' mi atyáink a' mostani Magyar országba. Hihe-tő, hogy két úton jöttek be, úgymint Ungváron által Halitsból (Galicia) az Oroszok társaságában, kiknek maradékai még mái nap is ott laknak; és Erdélyen által Atelkuzuból. Mert vagy annyira terjeszkedtek ki a' Magyarok Moldvában és a' szomszéd Halitsban, hogy az egy öszvefüggő Or-szágot tett, 's így egyszerre mind a' két részről Magyar országba benyomultak, vagy ha külön idő szakaszokban, 's egymástól elvált tsapatokban jöttek, ezt még is nehezen tették egyet értés nél-kül. Az Expeditiónak tehát, vagy Ungváron, Lengyel és Orosz Országon egész Kiovig kellene menni, 's azután a' Caucasus felé fordítani, visz-sza pedig Krimión, Beszerábián, és Moldván ál-tal; vagy ezen vidékeken oda 's amazokon visz-sza.

A' mi magokat a' meglátogatandó tartomá-nyokat illeti, a' mint már mondatott, annyit kel-lene bejárni a' mennyit tsak lehet; mert a' Ma-gyar szokás és nyelvbeli rokonság nem tsak a' fe-kete és Caspium tenger közt fekvő tartományok-ra terjed ki, hanem beljebb Persiába egész Gru-ziniáig vagy Georgiáig, a' hol a' fő Városnak Tiflisznek elő városai Hallavár és Mendeg Ma-gyar nyelvbeli rokonságot mutatnak; azután to-vább közép A'siába, 's a' Cásium tenger körül. Ebből kitetszik, hogy ezen Expeditióra legalább két vagy három esztendőt kellene szánni, hogy fo-ga-

ganatos következtetése legyenek. Legelőször tehát a' szélesen kiterjedett Cancasusi tartományokat meg kellene vizsgálni. Ezekben a' mint tudva vagyunk igen sok Nemzetek laknak, mellyek részszerint az Oroszok, Persák és Törökök birodalma alatt vannak, részszerint azoknak adót fizetnek, részszerint pedig egészen függetlenek. Itt az Expedítio legelőször a' Tserkészekhez, és Kabarokhoz, vagy Kabardinokhoz jönne, olyan Nemzetekhez, mellyeknek szokásai és nyelvek a' régi Magyarokéihoz valóban igen hasonlítanak. Ha az utóbbiak azoknak maradékai, mellyek az egyesült Cházár — Magyar fő törzsoktól, a' IX-kik században elváltak 's mellyeket Engel kóborlóknak nevez, akkor a' Magyaroknak igazi maradékai, de a' Nemzeteknek ezen sokasága közt még több rokon Nemzetekre is lehetne akadni. Csak egy-néhány tájékozott akarok meg nevezni, mellyekről ugyan egyenesen nem akarom állítani, hogy a' régi Magyarok lakhelyei voltak legyen; de az ő mostani lakóik a' régi Magyarokhoz a' szokásokra és nyelvekre nézve sokba látszanak hasonlítani. 'S fel téven hogy én ezen tárgy által, nagy Enthusiasmussal elragadtatva, úgy mint azon tsillag vizsgálók, kik a' földben szerelmeseket és templom tornyokat láttak, ott is Magyar nyomokat látnék, a' hól igazán nintsenek, meg vagyok még is győződve, hogy engemet minden tudomány szerető örömet mentene.

Onnan az utazást a' Kubani vidékekre kellene folytatni, 's meg kellene vizsgálni, vajjon Kuban, a' Magyar Kő-bánya e' valamint Ural, Úr — alja, mint Orlay vélekedett. Egy általjában szorgalmatossan kellene meg vizsgálni, a' Terek és Kuma folyó vizek körül lévő tájékozott, valamint az azok körül fekvő városokat és helységeket, főképen Mozdokot, Borosdánt, és Madzsarnak romjait. Némel-

lyek kételkednek ugyan, hogy ez régi Magyar város lett volna, főképen azért, mivel a' régi Magyarok Nomadok (költözők) voltak. De még is voltak nekik mint hadakozó Nemzetnek megerősített helyeik, váraik és köfalaik. Madzsarnak romjai tehát másfélék mint Persepolisnak és Palmirának omladéakai.

Terektől délfelé fekszik Bogos földje 's az Avarok vidéke Kúnság nevű helységgel. Itt bizonyosan Magyarokra lehetne akadni. Azután az Ingusokhoz kellene fordulni, a' kik Argun folyó víz mellett laknak, 's főképen Orzlánt, vagy Oroszlán Beyt (Oroszlán fejedelmet) a' ki Tsétse nevű helységben lakik és eredetiképen igaz Magyar meglátogatni. A' Caspium tengerhez közelebb a' Kümükök földét, és Daghestant kellene beutazni, a' hol Bakó, Tarkó, Derbent, és Rablas-vár fekszenek, onnan a' Persiai tartományba, Ghilanba, délre Kúr folyó vizen túl, a' hól Ris-Kér és Tharom helységek, nyugot felé a' Kiurdistan tartományba, a' hol Tokorján, Tóvár, Dinavár, és Szek-szabad, Ervend hegye körül fekszenek. Éjszaknak e' tájéktól a' Caspium tenger felé fekszik Laridján, az Astu folyó vizen túl Sebesvár, és Djordján. Keletnek a' Caspium tengertől már kevesebb nyomai találkoznak a' Magyar rokonságnak, de több éjszak-kelet felé. A' Truchmenek földén fekszik Ogurza tájék és az Ogurtsi szigetek a' Caspium tengerén. Innen keletnek Aral folyó mellett Ris-Rála, Kurdjan, Sebök. Nem lenne felesleg való tovább Bukariába utazni, és Szamarkandot meglátogatni, a' hól talán az oda való Universitáson némelly reánk való nézvé nyomos Documentumokat és írásokat lehetne találni. Szamarkandból, Turkestan felé, a' Mustag hegyéig, Sir — Darja és Rizil-Darja folyó vizek körül, a' hól Kendet, Kaldjánt tovább a' Sir folyó-

jának forrásai felé Monghalmot, és a' Taskerti Basart (Vásár és Basar ugyan azon egy szó) meg lehetne látogatni. Onnan az utat éjszak nyugotnak kellene fordítani, Sir-Darja folyó mellett Savak-hegy, vagy Szabad-hegy és Beledján felé Telek-kút távához; onnan a' Szárazu folyó víz mellett a' Karakalpakok földjére, 's így a' Baskiri, Asztrakani, és Caucasi vidékre vissza.

Ílyen lenne körül belől az én úti plánumom. Ha ezt végbe nem lehetne vinni, legalább is azokat a' vidékeket kellene bejárni, a' hól a' legtöbb és legnevezetesebb felfedezéseket lehetne reményleni, 's ezek a' Caucasi, főképen a' Tserkészi Kabari, Asztrakani és Baskiri tájékok. Hogy Moldvában még most is Magyarok laknak azt nekünk Buday bebizonyította *). De az a' kérdés, hogy Erdélyből költöztek é oda, vagy pedig még a' régi Magyaroknak maradványai, a' kik ott a' Chazarokkal laktanak? Érdemes lenne tehát az ő mostani állapotjokat bővebben megvizsgálni. Sőt az is bizonyos, ha tsak egyszer ezen Expeditio felállana, már útban lenne és vizsgálódásaival foglalatoskodna, még a' foglalatosság közben is új felfedezések, új intetek, és kilátások adnák elő magokat, mellyek bennünket véletlen gazdag felfedezésekre vihetnének. Egy általjában annyira megvagyok győződve ezen javallatnak könnyű kivihetőségéről, az ő hasznos és felséges vóltáról, hogy hitem és vélekedésem szerint, a' mi Nemzetünk örökös szemrehányást fog érdemelni, melly Historiájában kitörülhetetlen motsok és gyalázat maradna, ha ezen lépést elmulasztja. Mert e' szándék végbevitelének teljességgel semmi aka-

*) Erről a' Tud. Gyűjteményben is 1818. VIII. Köt. lap 144. 's k. vagyon emlekezet, sőt hogy Krimben is laknak Magyarok kitetszik a' Tud. Gyűjt. 1821. IV. Köt. lap 117. 's k.

dály nem áll ellen, kivéven e' kitsinyt, és könnyen eltávoztathatót, az utazásnak nyomorúságait és veszedelmeit illy rabló, és fél vad népek közt.

Kedves, drága Hazám! te valóban nem fogod megengedni, hogy neked maradékaid, hogy neked a' képzett világ, hogy neked a' Historia hajdan szemedre hánya azt, hogy te egy munkát elmulasztottál, melly téged annyira érdemessé tenne az Európai Nemzetek társaságára 's főképen a' te nevedet, leginkább, és a' késő jövődökorig megditsöitené. Nem, ezen gondolatot a' te Eldödeid se mellözték el, nem mellözték el a' te érdemes Uralkodóid. Már 1257-ik Esztendőben küldött IV. Béla Király négy Szerzetesből álló Követséget A'siába; de más okból mind sem hogy tudós vizsgálódásokat tegyenek. A' Magyarok már akkor két esztendeig a' 'Mogolok uralkodása alatt voltak. Korvin Mátyás Király is akart, Bonfin bizonyítása szerint olyan Expeditiót küldeni, de ez nem ment tökéletességre. Tsak a' mostani generátiónak jutott az a' szerentse, e' nagy munkát kivinni. És valóban a' mostani környülállások, a' mostani idő pont, a' legalkalmasabb, leghelyesebb erre, de egyszer'smind a' legfőbb, a' legutólsó, mellyet elmulasztani nem kell. Ezt minden a' dologhoz tudó megfogja vallani, ha e' következendő környülállásokat megfontolja.

Először közelget a' mi Nemzetünk az ő legfőbb képzéséhez, rendkívül való előmeneteleket teszen a' Literatúrában, leghelyesebb intézeteket állit Nemzeti Cultúrájára, 's főképen szép, 's hatalmas nyelvének tökéletesítésére. De mind ez, azon előfogás nélkül mellyről itten szó vagy on a' kivánt gyümölsöt nem hozhatja. A' mi Históriánkban, a' mi Culturánkban, még mindenkor egy hízag maradna, melly az egésyre homályos, 's a'

tudni vágyó figyelmezőre nézve boszontó árnyekot vetne. Már feljebb mondatott, mit reménylhetne ezen Expeditiótól a' nyelv és történet tudomány; 's melly kintseket várhatna ettől a' Nemzeti Muzeum, a' régiségekben, természet, és mesterség produktumokban? Ha tehát Nemzetünk a' Parnassus tetőjén más Nemzetekkel együtt méltán akar fényleni; ki kell neki okvetetlen ezen Expeditiót küldenie.

Másodszor: Európa mostan, 's A'siának legnagyobb része tsendességbe vagyon, 's érzi azon kékeségnek boldogító következéseit, mellyről reményleni lehet, hogy még számos esztendőig fog tartani. Ezzel biztat benünket a' hatalmas Fejedelmi szövetség, melly az Európai emberiséget megszabadította, 's ötet a' békeséges és egyedül boldogító iparkodásnak igazi útjára vissza vezette. És tsak ilyen körülállások közt, tsak állandó békeségben mehet az ilyen elő fogás tökéletességre.

Harmadszor: Az Orosz Láthatáron int nekünk a' fényesen tündöklő éjszaki tsillag, Sándor Orosz Tsászár. Ezen felséges Uralkodó a' ki sokkal nagyobb jussal megérdemli a' Nagynak nevezetét, mint a' Macedoniai, kinek hatalmas és szerentsés uralkodása alatt azon vidékeknek majd nem minden népei állanak, mellyekbe a' mi Expeditióunknak mennie kellene; ezen Fejedelem mondom, nem tsak nem akadályoztatná ezen elő fogást sőt inkább annak minden kitelhető pártfogást és segédelmet nyújtana. Az ő nagy tekintete, az ő kezet, ember szerető érzése ott is nyerne és nyitna nekünk utat, a' hol ez talán, nekünk különben járhatatlan, és zárt maradna. Az ő védő hatalma alatt, bátran utaznánk az A'siai pusztákon, a' rabló népek között, 's folytathatnók vizsgálódá-

sainkat *). Mind ezek, nem kedvező és kínáló környűllások é? Ó Nemes Hazafiak! ez éppen az az idő, melyet a' gondviseles erre látszott teremteni; ne hagyjuk ezt siker nélkül hijába elmúlni. Mert, melly könnyen múlhatik el ezen jó idő, melly könnyen teheti tenkre egy ellenséges és háborút szerető Genius a' mi szép és hasznos szándékunkat egészen és örökösen.

Nem, illy élhetetlen, nem lehet a' mi Nemzetünk; mások véghetetlen költségekkel készítenek ki tengeri és földi Expeditiókat, hogy, vagy kereskedésbeli előmenetelt nyerjenek, vagy a' földírásra, 's más tudományokra nézve, valami nevezetést felfedezzenek: 's mi nem küldenénk ki a' mi tulajdon első Hazánkba Expeditiót, melly egyedül nekünk szolgálna ditsőségünkre? Nem fogjuk mi hagyni magunkat megszégyeníteni az Angolok által, a' kik már sok e'féle Expeditiókat kikészítettek; a' kik az éjszak Sarki által menetelre, mellyre már annyit költöttek azon kívül 20,000. font Sterling (mint egy 160,000. ezüst forint) jutalmat tettek; a' kik tsak nem régibe is Afrikának belsejébe a' szárazon a' Niger folyásának megvizsgálására Expeditiót küldöttek. Nem fogjuk mi engedni magunkat megszégyeníteni a' Frantziák által, a' kik már illy számos Expeditiókat tsupán tsak tudománybeli tzelből kiküldöttek; kiknek Fregatájok Urania, még most is ezen okból a' déli tengeren vagyon.

A' mi felséges, minden szépet és hasznost illy forrón szerető, illy hathatósan elő segítő Fjedelmünk is bizonyosan elő fogja segíteni és elő mozdtítani ezen elő fogást; Ó is szívesen fogja

*) Megvagyunk győződve, hogy Hörösi is részesülni fog a' nemes lelkü Orosz Uralkodásnak pártfogásában.

azt tselekedni, a' mit nem régihe az ő Szövetsége-
se, az állhatatos Porosz Király tett, a' ki a' híres
Humbold Sándornak, midőn A'siába tudós vizsgál-
lódások végett utazni akart, esztendei segedelmet
12,000 Rhénesi tallért aranyban, négy vagy öt
esztendőre a' leghizelkedőbb kifejezésekben ígért.
'S a' mi nemes nagy lelkű Hazánkfiak mit nem fog-
nak elkövetni ezen plánum sikereltetésére! Melly
áldozatokat fognak le tenni a' Haza oltárára és
azon az ő halhatatlan neveiket, ki törülhetetlen
vonásokkal feljegyezni! Tökélletesen bizonyos,
hogy sokan fognak köztök találkozni, a' kik a'
magas szívű Orosz Országi Cancellárnak Gróf Ro-
manzovnak példáját követni fogják, a' ki mint-
egy három esztendő előtt a' föld körül teendő tu-
dományos utazásra tulajdon költségén egy hajót
kikészített; a' ki semmiféle költséget nem kímél-
vén, semmiféle veszedelemtől nem félvén Orosz
Országnak több tartományaiba 1817-dik és 1813-
dik Esztendőben, több rendbeli utazásokat tulaj-
don személyjében tett, tsupán csak azon okból,
hogy az Orosz História számára emlékeket, kézi-
ratokat és más Documentumokat gyűjtsön.

Készülj tehát Isten segedelmével kedves Ha-
zám! teljesítsd azon szent kötelességet, mellyel
magad eránt, mellyel maradékaid eránt, mellyel
a' képzett emberiség eránt tartozol. Teljesítsd
gyermekeidnek forró óhajását, kik ezt tőled ré-
góta kívánják és most bizonyossággal várják.
Meg ne vesd ezen szózatot, melly minden téged
forrón szeretőknek szózatja. Nem marad egyéb
hátra, csak, hogy Ő Felsége engedelmével, és
Ő Tsászári Királyi Fő Hertzegsége, Országunk
Nádor Ispánjának hathatós munkássága által, a'
ki már annyi nagyot és szépet teremtett a' mi Ha-
zánknek, a' kinek a' Nemzeti Muzeumot is köszön-
hetjük, Commissio rendeltessék, melly ez eránt bő-

vebb és tökéletesebb plánumot készítsen. Ha ez meg történik, akkor fel tűnt a' mi Láthatárunkon a' ditsőségnek új tsillaga, akkor minden Magyar örvendező szívvvel azt kiálthatja Horáttzal: Snbli-
mi feriam sidera vertice!

H. D.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Compendium Benigni Urbarii et editarum eatenus altissimarum Resolutionum in usum Advocatorum, Comitatusum, et Dominalium Officialium ac Communitatum, Privata industria Josephi Ego, per I. Regnum Hungariae Causarum Fori Utriusque J. Advocati, V. Capituli Strigoniensis, et complurium J. J. Familiarum, ordinarii Fiscalis Procuratoris elaboratum, Sopronii, 1821. Typis Katharinae Kultsár. — XXX. — 205 lap.

Nints hatalmassabb eszköz a' tudományok országában azoknak megbüntetésére, kik vagy merő tudatlanságból, vagy pedig egyszer'smind tsalárdságnak indulatjából a' legszentebb emberi foglalatossággal a' szerzőséggel (Auctorschaft) vissza élnek, és ez által a' tudósok köztársaságát és egy általjában az olvasó közönséget (publicumot) nagyon megsértik, mint azon intézetek, mellyek által, mint a' muzsák áldása mellett készített, mint pedig azok ellenére öszvefértzelt, vagy másoktól lopatott és sokszor a' közönségtől való pénz kitsalogatására öszvekaptsolt szándékkal koholt munkák részrehajlás nélkül a' napfényre hozattnak, és megítéltetnek, vagy is inkább

a' köz-ítéletnek azok magasztalásokra, ezek pedig kárhoztatásokra általadatnak. Élven tehát nemzeti egyetlen egy hasonló intézettel, kötelességének tartja a' Recensens azon munka eránt, mellynek czimjét elő adta, maga ítéletét kinyilatkoztatni, azon nemében a' tudományoknak, mellyben ezen munka írva vagyon, és így a' munkának megbírálására elegendő tehetséget magában érezvén, és azon reménységgel tápláltatván, hogy a' közönségnek ítélete az övét helyben hagyni fogja. Fáj ugyan a' Recensensnek a' szíve, hogy ezeknek előbocsajtása után megvallani köntelenítetik, hogy tapasztalása szerint még Magyar országban (de talán a' tudományok országában is) nem egy könnyen valaki annyira jádzotta meg a' közönséget, és mint alacsony, és vétkes pénztsalásra tzelző szándékát, mint pedig elmebeli tehetetlenségét olly nagy vakmerőséggel és szemtelenséggel a' közönségnek mint egy nézni tette ki, mint ezen munkának álképű szerzője. — Ezen állításnak bizonyítására mindenekelőtt azt kell emliteni a' Recensensnek, hogy az egész munka (kivéven a' czimjét, elő és egyszer'smind ajánló beszédjét, a' megtsalattatott előrefizetőknek lajstromát, és a' szakaszoknak (paraphusoknak előadását) elejétől fogva végig szóról szóra mássa azon már a' közönség előtt elegendő esméretes (mert sokaknak kezében vagyon) kézírásnak, mellyet áldott emlékezetű néhai Tolnai Gróf Festetics György a' Pristaldusok vagy is Perestoldók (az ügyészek segédjeik vagy nevendék ügyészek) számára bizonyos törvényes tisztje által ez előtt több esztendőkkel kidolgoztatott *Explanatio urbanialis* név alatt. Ezen munkát magának a' larvatus szerző is, a' ki hajdan az említett Grófnál Perestoldója (nem pedig a' Csáktornyai uradalomban ügyész, a' mint azt ezen munkáról kiadott hirdetményben elég

nagy szemtelenséggel állítja) volt, magának ex officio leírta ugyan, de a' mint most az ezen más-sa után kinyomtatott könyvből kitetzik, a' legnagyobb gondatlansággal, úgy hogy egész sorokat kihagyott, és számtalan szokat hamissan írt annyira, hogy ez által a' munkának nagyobb része értelem nélkül szűkölködik. Ezen állításnak bém bizonyítására szükségesnek tartja a' Recensens, ne hogy valamit tsak indulatosságból vagy mellé-kes tekintetből mondani látszatassék, némelly példákat elő hozni. Úgy a' negyedik lapon 17. soron *moderata* helyet, *introduceta*, a' 23. soron *tamen* helyet, *tandem*; az 5. lapon 25. soron *tamen* helyet *tunc*, 26. sorban pedig *Commissarios regni* helyet *Commissarios regios* kellene lenni; ugyan azon lapon a' 28. sorban ezen szó *Regulationis* után kivagyon hagyva *ac*; 12. lapon 5. sorban *vel* helyet *et*; 15. lapon 4. soron *Rectificationem* helyett *Regulationem* kellene lenni; ugyan azon lapon 13. soron *Inquilinorum* szó után ezen szavak *etiam Domiciliatorum, et Subinquilinorum*, 18. lapon az utolsó előtt való sorban *nomine* szó után pedig ezen szavak *passim postfundualium seu* kimaradtak; a' 20. lapon 24. soron *bonae quantitatis* helyet *bonae qualitatis*, 22. lapon 6. soron *devalvatam* helyet *elevatam* kellene lenni; 23. lapon 6. soron *Classificationem* szó után ezen szók *in determinandis classibus ejectionisque*, 28. lapon 10. soron *Prati* szó után pedig a' következők *medicris et nonnunquam tantum cordiferi* a 900, *prati* kimaradtak; ugyan azon a' soron 900. helyet 1,000, 29. soron pedig *excolendam* helyet *exponendam* kellene lenni, 29 lapon 2. soron *falcastrum* után ezen szók *sumta*

rum libris fundualibus tabellisque urbarialibus inserantur, et hoc vel ideo etiam, quia orgiae quadratae ad hoc vel illud falcastrum, 10. soron pedig Pratorum után ezen szó sessionalium kimaradtak. És úgy megy általjában egész végig a' Rönyvnek. Nints közel egy lap is, mellyen vagy kisebb vagy nagyobb hibák (a' citatumokban is) nem találtatnának. A' Recensens tsak a' tetemessebbeket állításának megbizonyítására futólag kiszedte. — Ezen most előadott hijánosságokhoz, mellyeket az álortzás Szerző gondatlanságának mint leirónak, és tudatlanságának, mivel azokat helyre hozni nem tudta, tulajdonítani kell, meg az is hozzá járúl, hogy az *Explanatio urbarialis* (minden írásbeli hiba nélkül is) magában is igen hijános és hibás munka. Ezen állításnak hëbizonyítására pedig éppen nem szükséges azon hibákat és hijánosságokat egyenként előhozni, mert ez sok munkában kerülne; sok lapokat foglalua el, és pedig haszontalanúl, mert ezt minden olvasó maga könnyen általláthatja, ha a' *Jus Georgicum* *) (*urbariale*) név alatt kijött, és a' közönséges vélemény szerint *classicus* munkát,

*) *Jus Georgicum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum. Commentatus est Carolus Pfahler, Doctor Juris Universi, in Regno Hungariae et eidem adnexis Partibus Juratus Causarum Fori utriusque Advocatus, ante Professor Juris et Archon in Instituto Georgicon, nunc ad Directionem universorum Dominiorum Suae Illnstritatis D. Comitis Ladislai Festetics de Tolna S. C. et R. A. Majestatis Actualis Camerarii Juridico Oeconomicam Referens objectorum juridicorum una et Georgici Assessor.* — Ezen munkát igen mérsékelt áron 10 flton VC. Magyar országban minden Rönyvárosnál, Betsben pedig T. Gyurkovics Mátyás Agens Úrnál kapni lehet.

melly hogy mindenek, a' kit a' magyar földes Úr és jobbágya között való törvény (jus urbariale) interessál, meglegyen, feltenni lehet, ezen urbaralis Explanatióval öszve hasonlítani akarja. És ezen hibák és hijánosságok miatt az Explanatio urbarialis már nem is használtatik a' Tolnai Gróf Festetics László Pristaldeumában. — Ha már ezek után meggondoljuk, hogy az álkepeű Szerző egy részről egy magában is igen hibás és hijános munkát közre botsájtott a' nélkül hogy hibáit és hijánosságait csak legkissebb részben is helyre hozni tudta volna, más részről pedig, hogy szóról szóra (csak azon külömséggel, hogy számtalan szókat roszul megváltoztatott, és egész sorokat gondatlanságból kihagyott) leirt munkáját másnak magának tulajdonítani, és az előbeszédben azt erősíteni nem pirúlt, hogy 15 esztendőktől fogva keverte öszve ezen munkában előforduló Királyi parantsolatokat, már mitsoda ítéletet kell hozni a' larvatus Szerzőnek mint elmebéli tehetségéről mint pedig moralis karakteréről? — valóban nem mást, mint a' Recensens felül bozott, — és valóban nem lehet elegendőképpen tsudálni, hogy egy felesküdtött törvényes Ugyész olly szemtelenségre és tsalárdságra fakadni tudott, és magát a' közönség előtt úgy annyira betsteleníteni nem általotta; pénzbeli nyeresség okáért a' közönségnek megtsalattatására törekedő igen alacsony és vétkes szándékát az is elegendőképpen elárúlja, hogy lopott munkáját, melly velejére nézve alig 12. árkusokból áll 12. ton VC. és pedig még az előre fizetőknek adta el, a' nem előre fizetőknek még nagyobb árával a' munkának fenyegetvén, szemtelenségét pedig és a' közönségnek való tsufolását még avval tetézte, hogy a' megtsalattatott előrefizetőknek neveit az előrefizetett példázatoknak számával a' munkának elején kitette. Az elő-

beszéd, hogy arról is valamit mondjon a' Recensens egy valóságos mustrája az előbeszédnek, a' millyennek tudniillik annak lenni nem kell. Abban se grammatika se logica. És így ezen ítéletét be-rekeszti a' Recensens, sajnálván, hogy ezen egy tsunya véteknél elkövetéséből a' tudományok vásáráján megjelent munka nemzeti literatúránkban egy motskot ejtett.

B. Külföldi Literatúra.

Medicinisch - Chirurgische Zeitung 's a' t. (Folytatás).

Dr. Hildenbrand Bálint, a' Therapia specialis és Klinika Bétsi volt ritka érdemű Tanítója *) tapasztalván, hogy a' Syphilitikus nyavalyákat, az első sebekben előtű égető szerek, a' Kénesevel való szorgalmas elés

*) Ezen nekem is nagyon kedves, és tisztelt hajdani Tanítómnak érdemeit, korai halála után, soká fogják hirdetni számos remek munkái. De megengedhetnek az olvasók egy két sort az én háládatos érzésemnek is, mellyekkel mint hív tanítvány, az ő emlékezetének paratálni akarok. A' mit én a' boldogultban, mint Tanítóban, szinte az elragadtatásig betsültem, volt, az ő egyenes, világos, semmit nem tétovázó, prakticus látása; előadásának minden salak nélkül való nemes együgyűséges és rövidsége, melly soha a' halgatók füleit szók özönével el nem borította; és az a' nagy tanítói bültessége, melly szerént tsak az idő és tapasztalás próbáit kiállott igazságokat vette fel Tudományában, az új vélekedéseket, 's tapasztalásokat pedig illendőséggel emilitette, 's Tanítványinak elméjeket sem érettek, sem ellenek előre el nem foglalta. —

mellett is elégtelenek volnának ezen nyavalyáknak eredetekben való elfolytasokra; olyan égető szerről kezdett gondolkodni, mely a' tzelnek tökéletesen megfelelné, és azt fel is találta az Ezüstnek erős Saletrom Savanyban való olvadékjában (*Solutio Argenti in Acido Nitri concentrato*). Ez a' szer, nem marja fel, vagy csak nagyon tsekélyen a' szomszéd egészséges részeket, a' sebeket ellenben nyóltzad napra megtisztítja még úgy is ha napjában csak egyszer alkalmaztatódik. Alkalmaztatni kell valami szőr etset által. De meg kell kenni nem csak a' sebeket, hanem azoknak kemény szeleiket, 's a' szomszéd egészséges bőrnek is egy kis részét; a' mellett várakozni egy kis korig, míg a' nedvesség be lat, 's úgy osztán tépett rongyal bekütni. Elégtelen ez az eszköz a' condylomákban, és a' száraz Schankerban, nem különben a' kilises Schankerban (*cancer furunculosis*); a' honnan az ilyen sebeket, minthogy vastag horitékjaik vagynak, elebb erősebb causticummal, p. o. *Liqvor, Bellostii*, vagy *Butyrum Antimonii*-val kell leetetni, 's úgy osztán a' mondott szert alkalmaztatni. Hasznos ez az Ezüst olvadék a' másod rendű syphilitikus sebekben is, kivált a' felnyitott doboknak (*bubo*), és a' torok hasonló természetű sebeinek kiszáraztatására, kivált midőn ezek, a' Rénesővel való hosszszas élés miatt tisztátalanokká lettek, 's következőképpen a' Sublimatumnak helybeli alkalmaztatása, rajtok nem segíthet. —

Eleven gyikok egy aszszony nak gyomrában. Egy szegény kőmivesné, 44. esztendő, szokatlan gyomor görtsőket szenvedett, mellyeket a' legdrágább orvosságok se tsillapíthattak; savanyú, sós, és meleg dolgok neveltek, egyedül a' hideg tej szerzett valami kis enyhülést. Julius 19-dikén, 1815-dik eszt. hét napi szorulás után, jó dozsiz Aloe Tincturát vévén, olly kegyetlen gyomor rágást, 's a' mint maga mondotta karimzsálást érzett, hogy a' miatt ájúlva a' földre rogyott. Feltámasztatván, hányás esett reá, és sok genyetség forma nyálka között, valami zöld gombolyag forma dolgot vett ki. A' mint a' jelenvalók ezt a' gombolyagot piszkálgatták, egyszer elkezdte mozogni, és mászni, 's megesmerték hogy egy fiatal Gyik volna, mellynek háta hamuszín, hasa fehér sárga tsikū vala *). A' Gyikot egy pohár lágy meleg vízbe tet-

*) Hár hogy a' Be-küldő ezen Gyiknak természet historiájára bővebben ki nem terjeszkedett. Úgy látszik nem egyébb

ték, mellyben az kedvére úszkált, és tizenegy napig élt. Még több gyikokat is hányt ki az aszszony hol elevenen, hol dög-
lötten 1818. eszt. Apr. 1-ső napjáig, meddig a' historia terjed. Még ekkor éjjeli szenvedései tartottak, noba nappal mozog-
hatott. Zinke Seb Orvos Úr, ki ezt a' históriát beküldötte
azt jegyzi meg, hogy a' beteg lakóhelye motsáros nedves he-
lyen vagyon, és hogy nem tsak maga az aszszony, hanem
szomszédjai is gyakran láttak gyikokat mászkálni a' házában.

A' Katonai Ispotályokban uralkodó Vérhas-
ról, Dr. Vest Lőrintz. — Vest Úrnak sok alkalmatossá-
ga lévén ezeel a' nyavalyával bajlódni, megpróbált mindent,
a' mit tsak jónak gondolt ellene. Először szorító orvosságok-
kal gyógyított, 's adott Timsöt, Gummi kinöt, Vitriolum
martist, Catechut, Tinctura nervino tonicát, veres bort,
pálinkát 's a' t. de haszontalan. Azután a' Secretioban keres-
vén a' hibát, alteráló szcreket vett elől: mint: Pulv. Do-
weri, Decoct. Ipecacuanhae cum Tinct. Cinnam.
et Opii, etc. Ezen orvoslás mellett soká elnyüglődtek ugyan
a' betegek, de kevesen gyógyultak meg. Probálta belsőképpen
a' Cerussa Venetát is (Carbonas plumbi); de nem ta-
pasztalta se kárát, se hasznát. — Azt gondolván továbbá
hogy a' belek nagy érzékenysége légyen oka a' nagy hasme-
nésnek; rendelt Opiumot, cum Decoct. Rad. Alth. — Lich.
Island. — Mucill. gum. arab. 's a' t. Ez az orvoslás módja
sokkal többet ért, mert többen meggyógyultak. Még is a'
gyógyuló félben valók, hamar vissza estek, vagy nehezen
laptak erőre. — Ugyan ezen belek érzékenységről való vé-
lekedésben, próbálta nagy gondal a' Mixture oleosát is,
de meggyőződött felőle, hogy az olajos szerek éppen semmit

volt a' Motsári Gyíknál, vagy a' mint közönségesen neve-
zik Vizi-borjúnál (Lacerta palustris), mellyet Földi, Ter-
mészeti Historiájában p. 227, így ír le: „Barna, farka
lántsa forma, középszerű, a' himnek hátá tavasszal taró-
jos, taréja középben magossabb. Európában az álló vizek-
ben! Kistsiny állat, a' honnan az emberek vagy magát,
vagy lárváját a' vízzel együtt könnyen megiszszák. Felül
barnás, bibirtsós, alól sáfrán szín. Ha sóval behintetnek
elvesznek. Ezek mondatnak Vizi borjúnak is.

nem érnek a' szóban forgó Hasmenés ellen. Az Opiumnak is megadja az illendő tiszteletet. — Látta azonban Vest Úr, hogy a' keze alatt lévő Ispotályban sokkal többen fekszenek Hasmenésben, mint Typhusban, 's úgy gondolkodott, hogy talám a' Hasmenés a' Typust substitualja *). Ezért az okért, 's azért is mivel a' betegek hanyatló ereje ébresztő szereket láttatott kívánni, adott Flor. et Rad. Arnic. Chamomill. Calam. arom. Angelic. Valer. Camphor. Simarhub. Columb. Cort. peruv.; külöképpen Hólyag húzó flastromokat, és szagos borongokat 's a't. de mind ezek semmit nem használtak. Különösen a' Chinát nehezen szenvedték. — Próbálta az ásványi Savanyakat, és balzsamokat is, szinte minden haszon nélkül. — Utóljára ennyi hijában való próbák, 's haszontalan plánumok után arra a' gondolat-ra jött a' Szerző, hogy talám valami különös Diathesis, 's az alkotó részek elegyedésének valami különös zavarodása, légyen ezen betegségnek fundamentoma. Az a' tapasztalás, hogy számtalan Sectiók alkalmatosságával a' Tunica villosában, vagy a' vastag belekben rothadt helyek találtattak; hogy némely betegeknek szájok kisebesedett; hogy némelyeknél Petechiae sine febre, másoknál orr vérfolyások mutatták magokat; hogy a' hasmenés néha vízi-betegséggé változott; hogy a' betegek ábrázatja agyag színű volt; hogy könnyen elvesztették minden bátorságokat és frisseségeket; hogy az inflammált helyek hamar fenét kaptak: — mind ezen tapasztalásoknak össze hasonlítása és megfontolása, nem hagyták kételkedni a' Szerzőt arról hogy ez a' Hasmenés nem egyéb, hanem a' Skorbutnak egy formája vagy Larvája. Ezen szerentsés gondolathoz szabván orvoslása módját, olly nagy előmenetellel gyógyított Vest Ur, hogy egy beteg se veszett el azok közül, kik a' betegség első vagy második stadiumában kerültek kezére, sőt még a' Colliquatio

*) Kíthettem volna ezt a' szót jól és érthetően Magyarúl; de mivel a' Németben ott találtam, meghagytam, kiakarván egyszer'smind jelenteni, hogy nem tartok azokkal az intolerans Puristákkal, kik inkább akarnak holmi iromba, tudja Isten! honnan került, 's koránt sem igaz hazafi szokat a' Nemzet nyakára varni, mint a' már régen megismert tsinos idegeneknek hazafiságot engedni.

periodasában lévők is javultak, noha lassan. Ez az orvoslás mód következő volt: — A' rendkívül való *secretio* megakadályoztatására szolgált a' fekete Kávé, opiummal. Napjában t. i. három négy findzsa fekete kávé kapott a' beteg jó melegén, 's mindenik findzsába egy gran opiumot, súlyosabb esetekben két, három grant is. Szűnven a' hasmenes, a' perzgett kávé porrá törték 's 40 granhoz egy gr. Opiumot téven, ilyen Dosisokat adtak az esetekhez keppest kétszer, háromszor, vagy négyszer napjában, míg a' Hasmenés egynehány napok alatt tökéletesen meg nem szűnt. — A' Kávé és Opium mellett adattak *Antiscorbuticumok* is. A' gyengébb betegeknek, kik a' *Colliquatio* periodusához már közelgettek, naponként, két *Uncia* friss *Torma* lé tüzkorral, vagy egy *Uncia* *Conserva cochleariae* adatott, mely utolsóhoz, ha csak a' beteg rossz mejjű, vagy köhögős nem volt, rendszerént egy *Drachma* Mustár-mag liszt kevertetett. Továbbá *Vest Ur* betegetek ettek, és tormás sert ittak. Három négy napok alatt a' Hasmenés rendszerént megszűnven, a' Kávé kisebb portzióra szállítattott, de az *Antiscorbutikák*kal való élés folyt. — A' vízi betegségben lévők, hasonló módon gyógyítottak. Az egyedül való *Diureticum*, melyet a' betegek szenvedhettek, volt *Acet. Squil. in Aqv. cochlear, cum Saccharo*. A' *Digitalis purpurea* nem ért semmit, a' *Squilla* por nevelte a' Hasmenést, úgy szintén az *Oxymel Scilliticum*, és *Colchici*. —

A' *Typhus*ról. *Vest Úr* hosszas tapasztalása, és sok holt testek bontzolása után meggyőződött a' felől, hogy a' *Typhus* az agyvelő hártyáinak gyulladásában áll. A' honnan piótzákkal, 's hideg borongókkal gyógyította betegeit, a' mint írja oly szerentsésen, hogy egyetlen egyet se vesztett el belőlök.

Dr. Müller Gumpendorfbán nagy hasznát tapasztalta a' legsúlyosabb *Typhusok*ban a' következő *Receptnek*: *R: Phosphori gr. j. Subige exacte longa trituratione cum mucillag. gummi arab. q. s. ut f. cum Aqvae fontanae Unciis sex Emulsio. — Adde Syrup. commun. Unc.* Es azt mondja, hogy ez az orvosság meggyógyította még az olyan betegeket is, kikben már a' közelgető halál jelei nyilván látszottak.

Acta nova Regiae Societatis Medicae Havniensis Vol. 1. Copenhaga. Jeles értekezéseket foglal magában ez a Folyó írás is; de a' mellyek csak rövideden adatnak elő.

I. S. Saxtorph két példáját írja le a' méhen kívül való terhességnek (graviditas extrauterina) mind a' kettő halálos volt.

I. D. Brandis szerentsésen gyógyította egynéhány esetekben az lleust, hideg borongokkal mellyeket a' beteg hasára rakott, és jeges italoknak be adásával.

M. Ström a' Vér köpést, és az aszszonyi vér folyást etzetes oñnal (Plumbum aceticum) gyógyította; egy esetben 24 napok alatt két Daehmát adott be Tēj izukorral, a' nélkül hogy az olomnak mérges tulajdonságai valamit ártottak volna.

G. Rahiff elő ad egy 49 esztendő ember historiáját, ki először epés érző inas hideglelesbe esett, abból fel gyógyulván, a' vérnek a' tüdőkre és főre való tödülása miatt Orthopnőát kapott, 's vegtérc mind a' két lába megfenesedett, mely, ellent nem állván a' leghathatósabb orvosságok, p. o. másfél Uncia China, 's két Drachma opium Tinctura napjában *) halállal végeződött.

I. C. W. Wendt a' Kopenhágai Városi Ispotályban, a' meg rögzött Syphilis ellen Merc. praec. ruberrel él belőről nagy hászonnal. Formulája következő: R. Merc. praecip. rub. gr x. — Pulv. rad. Alth. Scrup 2. Sach. alb. gr. x. f. 1. a. Pil. No XL. Ezen pilulákból eleinte kettőt, azután háromat, 's négyet adat naponként.

A. Luud, egy már esztendő óta közönséges vízi betegségben sinlődő embert, bodza fának gyökerével kezdett orvosolni. Le hántatván t. i. a' gyökérnek külső, és középső haját aból a' mi meg maradt, ki préseltetett minden nedvességet, és ebből a' nedvességből reggelenként éhomra öt drachmát be adott. Négy óra múlva tizszer lett széke a' betegnek, és más nap a' vizellet nagy bővséggel ő ment. Harmad napig

*) Két Drachma Opium Tinctura 24. órában mi előttünk soknak tétzhetik; 's csak azért akartam ezen historiáról emlékezni; hogy láthatnánk ebből is, mennyivel bátrabbak nálunk a' külföldi Orvosok.

élvén ezzel az Orvossággal a' beteg, tökéletesen meg lap-
padt. De már a' gyomra tovább az Orvosságot nem szenved-
hette, a' honnan az félre tétetett; melyből a' lett hogy a' vi-
zi betegség' vissza jött, és a' beteg meghalt.

O. H. Mynster javasolja a' Pthisisben, különösen a'
Pthisis pituitosában az Arbutus Uva Ursi-t, 's három
példát hoz fel, melyekben noha már a' betegség régi volt,
még is ez a' Szer tökéletesen ki gyógyította a' betegeket.

The Edinburgh Medical and Surgical Jour-
nal. — Edinburg. Joames Thomson arról a' külö-
nös bőr nyavalyáról, melyet az Anglusok Yawsnak neveznek
értekezvén, azt mondja: hogy ennek a' nyavalyának orvoslá-
sa bizonytalan, esmérte tökéletlen, minthogy minden ember
természettel irtozik tőle. A' betegséget bád jadtáság és Hideg
lelés előzik meg; a' bőr ott hol az exanthema ki akar ütni
egynehány nappal elebb olyan, mintha lisztel volna be hint-
ve, az után apró pattanások támadnak, melyekből tíz nap
alatt rút sebek lesznek. Legveszedelmesebb, ha a' sebek a'
torokban, és nyelv' gégében kezdődnek. Tart a' nyavalya kö-
zönségesen 8 hólnapig. A' sebek genyetségével leoltani le-
het, 's akkor hét hét múlva kiűt az egész nyavalya, 's kiter-
jed az egész testre. A' kiken nagy sebek vannak, néha men-
ten maradnak az exanthema közönséges elterjedésétől; de
ilyenkor a' sebek vadhúst kapnak, és ha begyógyulnak, kiűti
magát, a' közönséges betegség. A' gyógyítás még eddig csak
abból áll, hogy a' betegeket jól tartják, egyébaránt a' nya-
valya a' Természetre bizattatik. A' mercurius, noha ditsér-
tetik nem ér semmit. —

J. B. Sheppard egy közönséges Typhus epidemiában
140. betegeket szerentsésen gyógyítván érvágások és hashajtó
szerek által, megakarta próbálni, mit használna az ilyen Hi-
deglelésekben a' Kénese. E' végre kiválasztott betegai közül
14-et, kiket Calomel-el tartott. Csak a' könnyebb esetekben
ment Salivatoria a' dolog, a' nehezebben nem (és így a' Szer-
ző ítélete szerint, nem is munkálkodott a' Hideglelésre); a-
zomban se könnyebb se szerentsésebb nem lett a' betegség le-
folyása, úgy hogy érvágás nélkül, a' tsupa Kénese keveset
használt volna.

John Lizars Edinburgi Anatomiae, és Physiologiae Professor állítása szerint, a' Gyulladásokban (inflammatio) legelőször is az érző inak szenvednek, 's ezek közlik a' vérerekkel az ösztönt, a' miből fájdalom, melegség, veresség, és daganat következnek, valamint az egészséges testben is, minden munkásság, az érző inakon kezdődik, p. o. a' bányás, prűszentes, erectio penis 's a' t. A' Szem gyulladásban legelőször fájdalmat érzünk, melly az érző-inak munkásságának első következése, azután melegséget, mely második következés, végre verességet és daganatot, mely az érző-inaknak az edényekre való befolyásából származik. A' gyógyításban legfőbb tekintetet érdemel a' fájdalom, annak pedig leghathatósabb orvossága, a' vér eresztés, és a' narcotikus borongók. Az utolsókat készíti a' Szerző két Uncia Mák főből, és két Drachma tiszta Opiumból, melyeket három pint vízben főzet, 's napjában háromszor, a' milyen melegen csak a' beteg álhatja egy óráig rajta tartja az inflammált helyen, akár mely részen legyen is az a' testnek idő közben közönséges Cataplaszmákat rakat. — A' vér eresztés gyengíti az érző-inak beteges mozgását, a' Narcoticumok tsendesítik az érző-inakat, vagy elkábítják az agyvelőt, úgy hogy a' fájdalmat nem érzi 's a' t.

John Abercrombie az agyvelő nyavalyáiról írván azt mondja; — hogy ha a' fő nyavalyái illendő orvoslásra hamar el nem múlnak; rendszerént organicus hibák szoktak lenni az agyvelőben. Ezen elrejtett fő nyavalyáknak megemertető jeleik következendők: — Hoszszas főfájás, néha szinten a' bódulásig, mellyet a' bor, felhevülés, mulatság rosszabbá tesznek. — Az érzékenységeknek, kivált a' látásnak gyengülése. — Rángatódzások. — Szel-ütések. — Hajbeli szenvedések néha főfájással, néha a' nélkül, melyeket az indulatba jövés, felhevülés, vagy a' testnek erőltetése nevelnek, 's melyek miatt az ételbeli kívánság megromlik, az álm elvész, 's gyakran önként való hányás következik. — Azon betegek 's fejében, kik az ilyen nyavalyákban meghalnak, hol egy hol más desorganizatiót talál a' bontzó. Gyakrabban elő fordulók ezek: — Daganatok az agyvelő felső színén, melyek nyúlós lymphával vagynak tele. — Főtt tojás fehéréhez hasonló kelevények, melyek egyenesen a' kemény agy hártyából veszik eredetüket, és ha annak felső színén ülnek, kirentvén a' ka-

ponya tsontot, kifele tsütsörödnek. — Zatskós daganatok az agyvelő színén, mellyek úgy látszik az ott találtató mirigyekből lesznek. — Az agy némely részeinek (p. o. Glandula pinealis, Gl. pituitaria) megnevekedése. — Az agyvelő substantiájának megváltozása, valami előre ment gyulladás után. — Tsont formálódások az agy hártyaiban, kivált olyanoknál a kik főfájás nélkül sok hasbeli bajokkal küszködtek. — Hydaticsek.—

(Folytatása következik.)

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Eredeti Oklevelek' kivonási.

Hogy a halhatatlan emlékeztű Klimó György, Pécsi Püspök, az ő általa felállított Könyvtárnak több diszt és nevezetességet szerezzen, minden Ritkaságokat nagy szorgalommal, fáradsággal, és költséggel annak számára össze szedett. A' többiek között reánk Magyarokra nézve, egy megbecsülhetetlen kincs azon Eredeti Oklevelek gyűjteménye, mely nagy tudományú Koller József, a' Pécsi Káptalannak mostani Fő Prépostja, mint ugyan ezen Püspöki Könyvtárnak egykori felvigyázója által nagy fáradsággal és tudománnyal négy nagy Könyvekbe rendre szedettetett, és meg is magyaráztatott. Én tehát ezeknek kivonásit, az efféle valóban igen szép és hasznos Régiségeket kedvelőivel közlöm. A' mint sorba ki tettszik, találkozniak közöttük némellyek olyanok, melyek Hazánkra 's ennek Történetlre nem kevés világosságot fognak vetni.

1) Béla Király Sarus Vármegyei Fő Ispánynak parancsolja, hogy Ura, és Zombat Királyi szolgálkat a' nékiek ajándékoztatott Silvan birtokba (most Nagy Szilya) bévezesse, határokat szabjon, 's őket védelmezze, — Minden csztendő és nap feljegyzése nélkül.

2) Az Ifjabb Istvány Király Görög Márknak, kinek Bátyja Hynsperg vár alatt a' Királyért megsebesítettett, 's nyíllal megölettetett; Bách Vármegyében Horsan és Reer nevezetű földeket az ő sok vitéz tetteiért ajándékozza. Ki adta Péter Vice Cancell. 1267. eszt. félárkus nagyságu pergamenten. A' Pecsét veres selyem szalakon lógott. Észrevétel, 1) Ez a' Levél így kezdődik; Istvány Isten kegyelméből Magyar Ország Ifjabb Királya, 's Erdély Ország Vezére 's a' t. Melyből nyilván kitettszik, hogy ebben az időben a' Magyar Korona Örökös Ifjabb Királynak (Rex Juniornak) neveztetett; mert különben ha valóságos Király lett volna, miért írta volna magát Ifjabbnak. De ebben az esztendőben, melyben ő ezen Oklevelet kiadta (1267) még hogy Király nem volt bizonyos; mert ő Béla halála után lett, ki 1270-ben halt meg. — 2) A' Korona Örökösök is ajándékozhattak. Vagy ez talán csak Bélának különös engedelmeiből történt meg? annál is inkább, mivel ekkor Istvánnak részire harczoltak a' Magyarok Stiriában Fridrik Vezér halála után.

3) Ugyan ez az 5-dik Istvány Simon Grófnak parancsolja, hogy Nagy Istvánt, mint Tubul Várnak újjonnan kineveztetett Commendánsát instállálja. Kiad. Zekeden, Az Invocavit Vasárnap után lévő második FERIÁN.

4) 4-dik László Pascha Farkas nevű fiának megengedi, hogy Thorona nevű földet, nem lévén semmi törvényes örökösse, az ő halála után Sándor Unokájának, és Mihálynak, Ombud fiának, mint Vejének hagyhassa. Kiadattatott valami Seref-l nevű Monostornál, Sz. Mihály Octávája után két nappal.

5) 4-ik László megsemmisítti azon váltság Leveléket, melyeket tőle László és Istvány testvérek hamis úton nyertek, bévádolván Joachimot, mintha ez a' Király ellen lévő hivatlanságban ölettetett volna meg, holott ez épen ellenkezőleg történt. — Kiad. Budán Pünkösdi 15 napok között 128. eszt.

6) 4-dik László a' minden maradék nélkül kihalt Gembardi Jánosnak Doboka, Kúved, és Igey nevű birtokait Istvány és Pál Mihály fiainak ajándékozza. — Kiad. Chegléd mellet, az Oculi mei Vasárnap után két nappal. 1290-dik esztendőben.

7) 4-dik László a' Leleszi Monostor Pátronatuságát, Boxa Tamás, Denes, Detricus, és Symontul az ő hivatlanságuk

miatt elveszi, 's azt Wbul Gróf fiainak, Pálnak és Mihálynak örökre által adja. — Kiad. Karansebesen, Fülöp és Jakab Ap. napja előtt való Szombaton 1290-dik eszt.

8) 4 dik László, Zathmár, Zobouch, és Bereg Vármegyék fegyveres Nemesseinek parancsollya, hogy magokat Istvány és Pál Gróf Wbul Mihály fiaihoz kapcsolván, a' Királyi sereghez siessenek. — Kiad. Keressceg mellett Harácsony napján.

9) 4 dik László mindazoknak, a' kik akár a' Király ellen feltámadtak, akár valami kárt okoztak az Országnak közönséges engedelmet ad, ha magokat Gróf Ubul Mihály fiához kapcsolják, 's ha ezt a' feltámadt Ország Nagyjai ellen segítetté fogják. Kiad. Nagy Szigetben Krisztus Menybe monetele után való Vasárnapon.

10) 4-dik László Istványnak Mihály Gróf fiának megköszöni, hogy Omodei Dávid fiának várát, melyet Kwreun építtetett körül vette, 's ennek szolgálait elfogta. Tovább magához hívja az elfogottakkal együtt. Kiad. Zekesen Pünkösöd Octavája előtt való Szombaton.

11) 4-dik László a' Lelezi Lakosoknak, 's mind azoknak, kik ennek a' Klastromához tartoznak parancsollya hogy egy esztendei Collectát Istvány és Pál Mihály fiainak adjanak által; külömben, ha ezt megtenni nem akarnak, erővel is elvehetik az említett testvérek. Kiad. Zekes-en Pünkösöd Octavája előtt való Szombaton.

12) 4-dik László Sobouch és Zathmár Vármegyék Nemesseinek megparancsollya, hogy Istvány és Pál Gróf Wbul Mihály fiaival, a' Királynak teendő szolgálatokra Csanádon megjelenjenek. — Kiadattatott Chanádon in Crastino beati Nicolay.

13) 4-dik László a' Jázói Prépostnak és Conventnek megparancsollya, hogy egyet közülök válasszanak, ki előtt Julia de Mera Királyi Biztos — — tpud Birót a' Király előtt való megjelenésre kényszerítse az elrendelt napra. Kiad. Budán Feria 5. post Dominicam Reminiscere.

14) Mivel Ders Lorincz fia Szaboles Várm. fekvő Ragh földet hamis uton nyerte meg. 4-dik László az Egri Káptalanak megparancsollya, hogy tőle azt vissza vegye, 's azt az ő törvényes Urainak Keled Péternek és Istványnak vissza adja. Kiad. apud Villam Fyred. Sz. Istvány K. napján.

15) A' Járói Prépost és Convent megjelenti 4-dik Lászlónak, hogy az ő parantsolatja szerint választott Tagjai közül egy alkalmatost, 's küldött Gvla de Merához, a' kik a' Királyhoz hivottnak megparancsolák, hogy Sz. Ágnes napjára nála megjelenjen. Minden feljegyzés nélkül.

16) Egy más hasonló nagyságu levél, mely ugyan azon értelmű az előbbi Levéllel; hanem ebben az említett Grófnak a' Király előtt való megjelenését Kereszt felmagasztaltatása napjára teszi az említett Prépost és Convent.

17) Benedek Leleszi Prépost és Convent bizonyítja, hogy Hemirich és Miklós Ung János fiai valamely örökös szolgádókat Pank Jakabnak Ungi Grófnak örököszen eladták hat márkáért. 1290. eszt.

18) 3-dik András Király Gróf Ubul Mihály fiainak Istványnak és Pálnak parancsolja, hogy Baranka Királyi Várt mind addig hiven megtartsák, még ő arrúl más rendelést nem teend. Kiad. Scemna mellett in crastino b. Galli Confess.

19). A' Budai Várnak Birója, 's Vendégi (Hospites) kéri András Királyt hogy azon vádolásokra semmit se halgasson, melyeket Ubul Mihály fiai Istvány és Pál ellen némely ellenségeik tesznek; 's ezeket az ő Királyhoz mindég mutatott hívsegeikrűl ajánlják Andrásnak további kegyelmében. — N. B. Tehát ekkor már Buda vára jó láhon állott; mert a' sok vendégeken kívül még tulajdon Birója is volt.

20) Az Esztergomi Ráptalan Bizonyrágot teszen azon protestálásrul mellyet Mihály Ubul fia ő előtté tett. Mihály ezek ellen protestált: Mivel ő, 's fiai 3-dik (4-dik) László Királyhoz mindég hivek maradtak; 's midőn pedig 3-ik (4-dik) László a' hitetlenektűl megölettetett volna, a' fellyeb említett testvérek ellenségeik ellenök feltámadván, őket üldözni kezdtek, 's az egyiket Lengyel Országban, a' másikat pedig Rutheniában meg is ölték; Mihályt pedig 's ennek Mykeh legkisebb fiát Esztergomba kergették. — Azonban egy Istványnak Mihály nagyobbik fiának ipai közül a' N. Várad Ráptalan előtt Levelet készítettett, mely szerint Zathmár Vármegyében a' Zomos folyó viz mellett fekvő Keer és Panyala nevű helységeket egy eldöntetett várral, 's az említett folyón lévő két malmokkal, mely jószágok külömben az elosztásban László és Mykeh Mihály kisebb fiainak jutottak volna, Jakab Mesternek, Tamás

fiának, ki másképp Copornak is neveztetett, eladta. — Mihály Bíró tehát ezen hamis eladás ellen protestált. Alább ezen Levélben az is megjegyeztetik, hogy az osztózás szerint Seemyen és Schentmyhal helységek Istvány és Pálnak, Mihály nagyobb fiainak jutottak. — Riad. Sz. Margit Octávjában 1292. eszt. A' Haptalan pecsétje meg most is, mely sárga viasszra volt nyomva, rajta vagyon.

21) A' Halocsai Haptalan bizonyítja, hogy Liliüm Asszony-ság, Nadudvar Andrásnak leánya, 's Mykus özvegye, az ő fiainak, Miklósnak, Mykonak, és Kuthenak, az ő járandó Mennyegezői ajándékát elengedte. Ala vannak írva Pál Prepost. Istvány Lector, Jakab Cantor, Tamás Kalocsai, Simon Budrugi Archi Diaconusok, János Custos, Mihály Decanus. Riad 1298 eszt., 5 újjnyi szelességű, 's egy jó araszt hosszasa-gu pergam: — A' Pecsét egy csomó setétkek pamuk fonalakon állott.

Ezen Levelből most már tudjuk az akkori Háló: Haptalan. — tagjait. —

22) Barátságos meg egyezés és el osztózás Mihály Ubul fia és a' Damahyda Familiának birtosi között a' Damahydi jószágokrul. Mely meg egyezés az Ország Vice Birójának rendelése szerint a' N. Váradí Haptalan előtt ment végbe; — 's ezt ezen Levéllel bizonyítja az eml: Ráptalan. Minden eszt. és nap' fel jegyzése nélkül.

23) Omodi Palatinus midőn Turunai Sándortul megértette, hogy Hung Várnak jobbágyi a' Palatinusnak Reregn nevű földjéhez a' másébul valamit hozzá kapcsoltak volna, Ung Vármegye egynéhány kinevezett Nemesseinek megparancsollya, hogy St. Pala latinusi Cancellarius jelenlétében a' pörnek vége szakasztassék. — Minden feljegyzés nélkül.

24) 3-dik Rároly Király Napkor, Semjény, Szenté Mihály és Tuch helységeket előbb N. Semjényi Mihály fiainak Lászlónak és Istványnak adta, melyeknek bíráshul midőn más hatalmasabbak által kiüzettettek volna, azokat, ezen levélben ismét vissza adattni parancsollya. Kiadattatott Budán 1312. esztend.

25) Miklós Borsódnak második V. Ispánya (Tercialis Comes de Borsód) más azon időre rendelt 4 Birákkal együtt bi-

zonyítja, hogy Chéb Benedek fiát Husvéth után való Csötörtök-
tökre meghívta a' Demeter ellen való felelesre. Kiad. Judica
Vasárnap előtt való Csötörtökön 1312. eszt.

26) A' N. Váradi Káptalan bizonytságot ad azon-megosztó-
zásról, mely János, Beelbegen Jánosnak fia, és Istvány Beel-
begen Jakab, 's ennek kissébb fiai között esett Beelbegen ne-
vű helységben. Megemlittetik benne az is, hogy a' Patronatust
a' megnevezett helységben mind a' két rész fogja tartani. Kiad.
Pünkösdsnek 3-dik napján 1312. eszten, Ezen levélnek külsőjére
ezek vannak magyarul írva: „Belbegeny kétfelé oszlott Bel-
Begeny Familia közt, volt Groff is közte 1312.” — Ezek nyil-
ván a' Levélnek valami későbbi Birtokossa által irattak rája.

27) László Borsod Vmegyének második V. Ispánya (Ter-
cialis Comes) jelenti, hogy azon pör, melly Gróf Barleg De-
meter, és Pál 's Miskolchi és Visnói jobbágyságok között folyt,
elvégeztetett, a' Gróf elég tételt nyervén. Kiad. Sz. Miklós
Octavája után való Csötörtökön 1312. eszt.

28) A' N. Váradi Káptalan bizonyítja, hogy Symon Tun-
gi Emuch fia, az ő Tunigi jószágának egy részit, melyet László-
nak és Mihálynak Ubul fiainak 7. márkáért elzálogult, a'
meghatározott napon ki nem váltotta, holott őtet László a'
kötelező levelekkel várta. Kiad. 1313.

29) Mester Mikch, Sárosi Gróf, és ugyan azon kerület-
nek a' Király Úrtól kineveztetett Birája Hamuspatáka földét,
mely Dömötör Mester idejében hatalommal elidegenítettett,
Lack fiainak, az ő törvényes örökösinek most azt vissza adja.
Kiad. Eperyes-en Laetare Vasárnap után való Redden 1317.
esztendőben.

30) Dausa Erdélyi Vajda és Zonuki Gróf, Gergelynek,
Emith fiának megjelenti, hogy az ő Lászlónak és Mihálynak
Semyen fiainak 20 márkában elzálogosított Tunug nevű hely-
séget vissza váltsa Sz. Jakab Apostolnak Octávjában; mert
külömben a' fellyebb nevezet testvéreket Tunug birásában
megfogja örökösíteni. — Kiad. Pünkösds után való Redden,
minden esztendő feljegyzése nélkül.

Tehát az Erdélyi Vajdák is jelen szoktak lenni az Octá-
vákban, pedig mint Elölülők, — 2) Ebből, 's a' 26-dik szám
alatt elő adott levélből kitettség, hogy ebben az időben, A-
tyáink Pünkösdsnek harmadik napját nem szokták megülni.

— 31) Barátságos megegyezés a' Jászói Prépost 's Convent előtt Borsód Vármegyében fekvő Domok nevű helység iránt Miklós Nemes Thokar Miklós fia, 's Damoki Gache Biró unokái között. Kiad. 1319. eszt. Sz. György napján.

32) A' Nagy Váradi Káptalan bizonyítja, hogy néhai Babanai Gergelynek özvegye, 's most pedig Andrásnak, Azariás fiának hitvese, Pál Bánnak leánya, László N. Váradi Subdiaconus jelenlétében, az ő életében 's halála után járandó negyed részt, az ő férjének által engedte. Kiad. 1319. eszt. Fülöp és Jakab Apostolok napján.

Ezen Levélből kitettség, hogy Hazánkban is a' 14-dik Század elején a' subdiaconatuság már a' főbb Egyházi Rendekek közé számláltatott; — 's hogy ugyan azon jussokkal éltek, mellyekkel más Papok; mivel már ő előttök is, mint hiteles férjfiak előtt törvényes megegyezések, és Levelek készítettek.

33) A' N. Váradi Káptalan megjelenti Hároly Királynak, hogy azon megvizsgálást, melyet Hároly K. reá bízott, veghez vitte. — Szólt pedig ez Rorandrul... Merk fiárul, ki a' Király előtt bevádoltatott, hogy az ő Zathmar Vármegyében fekvő Mergusd nevű faluját elrontotta. — Ez még a' nagyobb Levelek közül való, de annyira megromlott, hogy alig lehet egy két sort belőle elolvasni. A' Datum szó látszik ugyan, de se a' nap, se az esztendő nem. — Valami régi birtokossa e' Levélnek az 1320. eszt. reá írta.

34) Lampert Ország Birája, 's Chenadi Gróf, az Egri Káptalant kéri, hogy azon végső terminusra, melyet Istványnak és Ramachának Fülöp fiainak szabott a' magok védelmezésére, kik Turna Imre fiait Lászlót és Pált Gyuculen és Charkolth helységek békességes birásából erővel eltiltották, egy hiteles férjfiat küldjön. Hogyha pedig az említett Alperesek ezen meghívásra sem jelennének meg Elek Királyi Biztos, 's a' választandó Káptalannak kiküldött Tagja előtt, mivel már ez hatodik idézés, mellyekre még eddig meg nem jelentek, hatalmat ad a' Káptalannak, hogy a' három országi Itélőszékeken őket kihirdettethesse Magyar országnak bévett szokása szerint, mint olyanokat, kik az ő perőket elvesztették. Kiad. Themeswár-ott 1321. eszt.

A' 14-dik Században tehát bévett szokás volt az Magyar országban, hogy a' ki a' hatodik törvényes megidézésre meg

nem jelen, az ő perét elveszejtse; — 's ha ez megtörtént, az Országnak mind a' három Ítélszékein kihirdettetett.

35) Tamás Dénestnek fia Ugochai Biró Dausa Vajdánál bevádoltatott, hogy Ubul Mihálynak Bacha 's Deers Miklós és Lászlónak Dobos nevű helységeit nem csak elrontotta, hanem még ezeknek minden ott találtatott ingó 's ingatlan jószágait is elrabolta. Mely történet megvizsgálására egy Királyi Biztos, 's egy köyet a' N. Váradi Ráptalanbui küldetett. Mivel hogy ezek a' bevádoltatást igaznak lenni találták, az említett Ráptalan azt Háróly Királynak ezen Levél által bizonyítja. — Kiad. Gailus Confessor napján 1321. eszt. 4. újjnyi szélességű rövid pergamenten.

36) Douch, Detricus, Demeter Escee Péter' fiai, és Ogouchz Jánosnak fiai, 's amazoknakattyafiai, Chakani Nemessék az Egri Ráptalan előtt megosztóznak, 's úgy, hogy Borsód Vármegyében fekvő Chepan és Chakan helységek, minden hozzá tartozandókkal Donehra, 's ennek maradékira szálljon; — Scemmiloulous, Hazinch, Ouzd, Seinkow és Huruson ugyan azon Vármegyében fekvő helységek Detricusra és Ogouchzra, 's ezeknek örökösseikre; — Cherney pedig Demeterré, 's ennek fiaira. Hogyha pedig idővel ezen egyezéstől valamelyik elakarna állani, azt is elvégezték, hogy ezen feltámadó, nem csak a' jövőendő perre menendő költségeket kifüzesse; hanem még ezen felül, minekelőtte a' pert elkezdje, meg az egyezésben állandóknak húsz márkát is letegyen. Kiad. 1323. eszt.

37) Fülöp Palatinus, Runok Birája, Scepusi és Wyuari Gróf, az adó beszédőknek megparancsolja, hogy Wz Jánoson és Lukacson Péter fiain semmi adót ne vegyenek; mivel ezek Horváth Országban a' Hadi Seregnél híven szolgáltak. Az egész Levél két újjnyi szélességű pergam: valami 4 sorból áll, minden eszt. 's nap feljegyzés nélkül. — Ez a' Fülöp Pál, a' mint a' következő Levelekből kitetszik, 1321. eszt. körül élt.

38) Mivelhogy Balugh Miklós az Ország szélén egy Királyi Várnak megtartásán és védelmezésén foglalatoskodik, Miklós, Fülöp Palat. V. Birája, annak törvényes dolgait továbbra hallasztja. Kiad: Wysl. (Wysul, a' mint a' következőkből ki fog teltszeni) — 1324. esztendőben.

Jankó János.

(Folytatása következik.)

2. Ú j T a l á l m á n y o k.

Újjobi felfedezett, Hydrophobíai Orvoslása azon jámbor Embereknek, kiket a' dühös, a' vagy veszett Farkas, vagy Kutya, megmartt, az 1819. Esztendőben.

„Si potes, ignotis etiam prodesse memento”.

Catonis Disthicon. L. II. v. 11.

Megyénkbéli Pankota Mező Városban, a' múltt Esztendei, 1819-diki Januarius Hónapban Estend, a' Földvilágnál, midőn egy Gazda Ember a' marhájától házába menne, szemközt egy veszett Farkas belé ütközött, melly ellen kezében levő vas-villával ugyan magát védelmeszte, de az, keze fejét még is véletlenül bekapván megmarta; ő lármát tévén, Tolvajt! kiáltott; arra más adószetű szomszéd Lakosok is kitsődülven nézték körülöttek lévő állapotnak Esetét; a' midőn a' Farkas a' Város szélében, tsak árkolással kerített Telkekről Telkekre vaktában öröngvén, kit uttyában ide, 's tova lapolt, kezét, lábát, ortzájokat egymásután 30. Férfit, két Aszszonyt — Szomorú! megharapdált.

Ezt a' Megyei Tisztek, és Orvosok megértvén, azonnal T. T. Alispány Kováts János Úr által, Tudós Fő Orvos Rósa József, és más Seb-orvosok kiküldettek ezen veszedelemnek Orvoslására, és előlytására, 's további terjedésének hátráltatására, 's megfojtására: Ejjel nappal, Szerrel, eszközzel pontosan látták hivatallyoknak tellyesítéséhez a' mostani rendszabású Gyógyítás módjával.

Azomban az elkeseredett, és megkülönözött Nyomorúltaknak atyafiai látván édes Feleiknek sinlődéseket, a' rendes, szorgalmatos orvosoltatások mellett is, az ő falusi Orvossaihoz folyamattak, és egy Zaránd Vármegyei Halmágyi János nevű tapasztalt Embert Pankotára hoztak; a' ki ezen veszett Nyavalyában lévőket így orvoslotta:

1. Elerkezésével vizsgálódvan nezte, ha azon Embereknek nyelvein valami Daganat van?

2. Találván kútséket, hollyagotskákat a' nyelveknek körülletti szelein — nalla levő apróra törött Kőrösferget — pulverem Cantharidum — Nadragulya gyökérrel — cum Hadice Solani Mandraguræ — felkeverve palinkában, dósis szerént, egy poharbol kinekkinck beadta.

3. For és víz italtól tiltotta sinlődőt, és csak Pálinkát, még szomjúságokban is velek itatott, hogy Corrosiót, rágást a' beadott Szer ne okozzon.

4. Ezen módot 9 nap egymásután követte, és minden Napon, kalánt szajokba téven azt vizsgálta: ha valyon Nyelvek körülletein vannak e' hólyagotskák? mellyeket naponként felvágta öljőjével, és a' nyalas Mérget kieresztvén, Szájoknak öbleit friss vízzel kimosatta; reá megint Reggel, Körös-féreg — és Na dragulya port beadott 9 napig; így munkálkodván, már 10-dik napra látta, hogy nints fakadék, hólyag a' nyelveken, akkor

5. Minden Sinlődőnek — Cuprum granulum veres réz, apró dűnszt Serét forma Szer beadott, kimosván előbb szajokat.

6. Pipázni hagyta az Embereket, és nyálas tsotorájú pipát ő is töllök elvévén és szájába téven mutatta, hogy már semmi bajok!!!

7. Ezen orvoslást T. Ns. Arad Vármegye Főbb helyekre is előmutatta. — Méltó valóban, hogy kihirdetés által, az egész Világ, az Emberiségre nézve tudja; mert mind valamenyi Ember ezen Nyavalyájából kigyógult!!!

Peretsenyi Nagy László.

3. I n t é z e t e k.

Jelinek Kér. János Úr, Nagy-Szombati Könyvnyomtató, azon hazafiúi indulattal viseltetett nem rég a' Magyar Literatura iránt, hogy ezen czim alatt nála ki jött Munkát: „Válogatott Darabok, mellyek néhány jeles honnyi Munkából, a' Magyar Olvasást kedvelő Ifjúság számára szedettek ki Szeder Fábián által, „nem csak haszon keresés nélkül nyomtatta ki, hanem azon fellyül mind az 500 példányt maga költségén költötte be kemény táblába, azon végből, hogy főképp a' tanuló Ifjak, a' kik azt megszerezni szándékoznak, olcsón megvehessék: a' szegényebb sorsúknak pedig ingyen osztogattya azokat. Így származik el a' jöltévőség lelke bázuk' minden tájaira lassanként.

S. F.

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Schuster József Károly Úr, Nagy-Szombati Apothecarius, ama' már most ismeretes és közhasznú 1818-dik eszt. ben tökéletesen elkészült üveg Cseppmérőnek (Tropfmesser) feltalálásaért, melly a' mérges szereknek kimérésükre szerfelett szükséges, Ő Főlsége által kisebb arany Emlékpénzzel ajándékoztatott meg, mellyet neki Berzáczy János Úr Város' Birája a' Város' házában, sálájában, számos és fényes gyülekezet' jelenlétében illendő pompával melljére függesztett e'f. eszt. Martz. 15-dikén.

S. F.

Nagy Mélt. Bárány Perényi Perényi Lázár Cs. Kir. Kamarás, Belső Titkos Tanácsos, és a' N. M. Magyar Királyi Udvari Kamaránál Tanácsos, Ts. N. Marmaros Vgye Administratora, Ő Ts. Cs. Felségétől Ts. N. Torna Vármegye' Fő Ispányának választatott, — hosszú életet kívánhat minden Magyar ezen valódi Magyar Magnásnak.

Tr.

T. T. Vásárhelyi János Ur — 35 Esztendeig Arad Vármegyei Magistratualis Tiszt lévén — az ő betses Erdemeire nézve, mind a' Katonaság, és Provincialis Dolgokban lett hivatalmasztatása végett — Eő Felsége Ts. Királyi Ditső Fejedelmünk által Consiliariusnak közelebb kineveztetett — éljen!!!! —

P. N. L.

Méltóságos és Fő Tisztelendő Cseh István ekkoraig volt felszentelt Belgrádi és Szamandriai Püspök, a' Szepesi Megyében Suffraganeus és Vicarius 's az Ügyek közönséges Kihalgatója, Zobori Apát, a' Szepesi Háptalan Olvasója és Kanonokja, Ő Felsége által Kassai Püspöknek neveztetett ki.

A' Karlovitzi Görög Vallásu Gymnáziumban volt első Professor, és Director Ts. Tudós Romy Károly, a' Pozsonyi Evangelicum Lyceumbhoz Subrectornak, és Catechetának hivatlatott, és oda Május eleivel, Familiájával együtt el is utazott.

Th,

5. Kihalt Tudósok és Irók.

Maros Vásárhelyen Mártius holnapban kimúlt e' Világból, Tek. T. Mátyus György, Orvos Doctor, állandó Olvasója a' Tud. Gyűjteménynek és Literaturának nagy Előmozdítója, — fájdalommal kell tehát minden jó Hazafinak egy illy betsületes Urnak halálát megtudni, annál is inkább, hogy ezen folyó Esztendő olly sok jó Magyaroktól megfosztott, — Áldás hamvaira!

Tr.

A' fáradhatatlan hazafiúi buzgóságú T. T. Kultsár Istvának ajánlásra méltó Hazai és Külföldi Tudósításaiban fájdalommal olvastuk e' következő Hazánkúinak ez életből lett kimulásokat:

Budán April. 2 kán életének 76-ik esztendejében meghalt Királyi Tanácsos Streitt János Henrik Úr, Ő Tsászári Fő Hertzegségének a' Palatinusnak Udvari Orvosa, a' Betsi József Orvosi Academiának, valamint a' Pesti Királyi Universitás Orvosi Karának is tagja. Ő tudós és szerentsés Orvosnak tartott, valamint igaz szívű 's nemes lelkű embernek.

Pesten Aprillis 20-kán hirtelen való Gutaütésben életének 64-dik esztendejében halt meg Nagy Tiszteletű Tudós Szüts István Úr, a' kegyes Oskolák Szerzetebeli Pap, a' Philosophiának Doktora, és a' Királyi Magyar Universitásban a' Philosophiai Karnak Directora. Ő valamint előbb a' Szerzetben, úgy ezen Fő Tudományos Intézetben a' Philosophiát 25. esztendeig nagy haszonnal tanította, 's érdemei szerint a' Philosophiai Karnak Dékánja, és az Universitásnak Rectora is volt. Ő a' Philosophiai Tudományoknak ezen utóbbi 40. esztendők alatt való kifejlését mindenkor figyelmetes szemmel tartotta, és a' mit érett ítéllettel helyben hagyhatott Tanítványaival is egyházi férfitól megkívántatható tartózkodással közölte. Könyveket ugyan nem írt: de annál szorgalmazottabbán ösztönözte Tanítványait mások könyveiknek olvasására, és ebben tanátsal 's útmutatással vezette. Különös szorgalommal gyűjtögette a' régi Görög, és Római pénzeket, melyeknek jeles ismeretével birt, 's azoknak gazdag gyűjteménye által másokat is a' Régiségek ismeretébe nagy készséggel bevezetett. Ezen úton gyakorlott munkássága neki köz szere-

tetst

tefét és tiszteletet szerzett, melyet eránta nem szokásból; hanem szives indulatból husvét napján tartatott diszes eltemtetésekor az Ifjúság, és számos minden rendbeli késerők nyilván megmutattak.

Szalaton Martius 14-én meghalt Nagy Tiszteletű Lengyel József Úr, Szalatsi Ref. Prédikátor az Ermelleki Egyházi vidéknek Pro-Seniora, a' ki előbb a' Debretzeni Refor. Collegiumban Philosophiát, és Jus Naturae tanított, azután pedig Szalontán, Nagy Váradon, végre Szalaton szolgált a' Prédikatori hivatalban. Szép elméjének, és Poetai talentumának bizonyosságai lesznek, a' késő Maradék előtt is a' Ref. Új Enekes könyvében lévő legszebb Énekek. Sajnálja halálát minden buzgó és tanult Prédikátor, sajnálja községe.

Győrről Majus 4-kén költ Levél szerint azon Ns. Vármegyének jeles érdemű Fő Notáriusa Tekintetes Téli Takács József Úr külömben több Ns. Vármegyének Tábla-Birája, példás buzgóságú Magyar Hazafi, és a' Nemzeti nyelvnek mind munkája, mind szorgalmatos ajánlása és segítése által tiszteletre méltó gyámola, már tavál is gyakrabban tapasztalt betegeskedése után az nap délután 4 órakor munkás, és hasznos életét 50 egynehány tavaszok után bérekesztette. A' ki az ő „Erköltsi oktatásait 's Verseit” olvasta, és a' Magyar Literatura terjesztésében mutatott buzgóságát tapasztalta, sajnosan fogja venni illy férfinak korán való elhalását, és emlékezetét velünk együtt a' hálaadatos maradéknak tisztelettel fogja által adni, mint olly Hazafinak, a' ki a' közönséges Hivatalt a' nemzeti buzgósággal olly szerentséssen tudta össze kaptcsolni.

Kassáról. Fő Tisztelendő Rimanóczy Ferentz Úr, Kolbáni Apátur, Tekintetes Kassai Káptalannak nagy Prépostja, és Kanonokja, Szabad Kir. Kassa várossának nagy érdemű Plébánossa, a' Kassai Püspökségnek ürességében Generális Vicarius, és az Egyházi Ügyeknek Hallgatója, munkás és hasznos életének 73. esztendejében April. 28-kán meghalt, a' kinek jámborsága és felebaráti szeretete a' Kassai lakosok' sziveikben örökké fenn fog maradni, a' kiket ő nem tsak szóval és jó tanátsal, hanem adakozásával is, a' mint tőle kitelhetett, sokszor megsegített.

Székes Fejér Vármegyéből, Polgárdiból, a' következő tudósítást vettük, melyet maga mivoltában egész készséggel közlünk: „Husvét 2-ik napján temette el a' Polgárdi Reformata feüyes Ekklesia szeretett Prédikátorát, a' Mezőföldi Papi Sz. Társaság Nagy Érdemü Esperestytét T. T. Ketskemety Sigmond Urat. — Hét hetekig tartott fájdalmas betegsége után meghalt ez a' nevezetes Férfü Életének 85-ik Prédikátorságának 54-ik; Esperestségének 25-ik Esztendejében Aprilisnek 20-dik napján reggeli 2 órákor. — Azt a' vidámságot, nyájasságot, a' melly egész életében tulajdona volt, fájdalmai között is utolsó órájáig megtartotta.

Th.

6. J e l e s s é g e k.

A' Párisban 1821. Évre megjelent Esztendői tudósításhoz közöltetik, hogy Frantzia Ország, 29, 217, 465 Lelket, Páris maga 713, 765 Lakosokat számlál. — 1819-dik Esztendőben születtek Párisban 24, 344. kik közzül 8641. fattyú gyermek — Meghaltak 22,071. —

Humboldt egy a' legnevezetesebb élő Utazók közzül a' Benzeuelai Tengerpartokon felfedezte a' Téjfat. A' Fa nem igen szembetűnő, 's rendszerint valami kopasz köszikla hajlásán terem, fás gyökerei alig hatnak bé a' kösziklába, az ágai elszáradttaknak látszanak, 's a' Levelei halaványok, 's bőrforma ki nézősük, a' leg kissebb nedvességet sem lehet rajta észre venni. De ha a' Törzsökét befürják, kiváltképen reggel a' napfelmentekor a' Tej bőven foly ki belőle. A' Lakosok 's a' Szerecsen szolgák olykor edényekkel mennek, 's a' téjt gondosan meggyűjtik, 's kukoritzából készült Lepénnyeket belé mártják. Azt mondják — hogy az állati Tejnek minden állató részeit fel lehet találni ezen növényi Téjben is. —

Pons Marsiliai híres Csillag — vizsgáló, ki 16. Esztendőkh lefolyta alatt 22. Üstökös - Csillagot fedezett fel, ez Esztendőben újra nevelte ebéli érdemeit. Azon üstökös Csillag, melyre legközelebb figyelmetesebbé tette a' Csillagvizsgálókat. Hazánkban is szemléltetett Febr. 18. estve 6 1/2 Órákor T. Kmeth Daniel Úr, a' Budai Csillagvizsgáló Intézet Segédje

által, 's van a' Pegazus Csillagzatnak Gamma Csillagjánál az Ejszaki elhajlásban. —

Geologiai nevezetesség.

Miólta a' Herculaneum, 's Pompéji föld alatti Omladékjai felfedeztettek, közönségesen bé vett vélekedés volt, hogy ezen két Városok a' Vesuvznak tűzokádó hamvai alá temettettek, azon híres kirohanás alkalmával, melyet az ifjabb Plinius a' 79-dik Évbe leírt, azomban Tondi Olász Tudós egy értekezést ada ki ezen Tárgyról, melyben megmutatja, hogy a' dolog más ként van, és hogy Pompéji oly aprós kövek területével van befedve, mellyek egészen hasonlóak a' viz munkássága által kerekké formáltatott követsekkhez, és a' millyenekkel az egész Nápolyi part környék terítve van. Herculaneum felett pedig 60 lábnyi szélességű darázkő retég van, mely a' viz által formált darázkőnek minden külső jeleivel bír. Ennél fogva Tondi Úr azt hiszi, hogy azon két Városok' Veszedelme egy nagy vizaradásnak következése volt, 's ezen vélekedésére azon környüállás szolgáltatott alkalmat, hogy a' föld alatti omladékokban oly edényekre talált, mellyek am-bár fel voltak fordítva, még is ugyan azon materiával voltak tele, a' melyből a' föld rétegek (stratum) állanak. —

A' Tenger alatt lévő tűzokádó hegy.

Low György az Orkadi szigetek Faunájának (Állatok leírásának) szerzője, azon Utazásában, melyet az 1774-diki Nyáron a' Schetlandi szigeteken tett, 's melynek kézirata Hibbert Dr. Kezénél van, sok jeles dolgokat gyűjte Fettlea szigetről, melyben a' többek között a' tenger alatt tűzokádó hegyet lenni tartanak. Bruce András azt mondja erről egy statisztikai értekezésében, melyet Lowval közle: 1768-dikban minden látható jeleit szemlélénk a' tenger alatt lévő rendülésnek, mely által különböző nemű 's nagyságú Csigahéjak tengeri ángolnák, 's más halak nagy számmal, de mind halva vettettek ki a' partra; — 's egyszersmind az egész Tenger több napok alatt néhány mértföldekre setét, 's iszapos volt, úgy hogy Gordon, kinek módjában volt, e' természeti tűneményt szemlélni, azt mondja róla: a' viz oly fekete volt, hogy a' Halászok nyolcz napig az apró halakat a' nagyoktól csak ak-

kor különböztethették meg, mikor már a' Vízből egészen kihúzták. Azt mondja tovább, hogy a' partra ki vetett halak közt sok olyanok voltak, a' mi neműek különben ezen par-
ton soha sem láttattak, és 17. láb hosszúságú tengeri angol-
nákat-is említ.

A' Muzsikának Orvosi ereje.

A' Párizsi Tudományok' Akadémiája 1819-diki Értekezései közt közöltetik: Bourdo is egy jeles Orvos egy veszedelmes hideglelésben lévő ifjú aszszonyt orvosolt. A' Betegség 18-dik napján egészsége vissza állításáról már minden reménységét elvesztette. Történetből észrevett a' szobában egy Hárfa-t, 's ez az okos Orvost azon gondolatra hozta, hogy a' beteg' ágyánál azon valamit játszon, azonnal egy ügyes Muzsikust küldött ki mintegy 3/4 Óráig mindég szivre hatóbb darabokat játszott. Az alatt örömmel szemlélte az Orvos, hogy a' Lehellés észrevehetőbb lett, 's a' harfa-n sebessebben játszott, melyre csak hamar az élet ér verés is tellyesebb lett, a' test melege megjött; a' beteg mellyen sohajtott, csak hamar egy criticus jóltévő vérfolyás mutatta magát; a' beteg szemei felnyiltak, szóllása meg indult, 's harmad nap múlva a' Beteg tökéletesen a' gyógyulás Útján volt, és 20. Esztendőktől oltá tökéletesen egészséges: —

T. K.

1. Külömböző Könyvek' nagy kelete a' Külföldön.

A' Bétsi tudományos Jelentő (Litterarischer Anzeiger) szerint az esméretes Bibliái társaság 819-dik esztendőnek tsak egy hónapjában 123,247. Bibliákat és 136,784. Új Testamentumokat osztogatott ki, husz esztendő alatt pedig 30. millio kisebb vallásbeli értekezéseket adott el. Naternek imádságos könyve Augsburgba kétszer, Kölnbe és Baselba egyszer jött állatomosan ki és még is az eredeti negyedik és ötödik kiadásból, melly Prágában jelent meg, 20. ezer nyomtatvány fogyott el. — Azon 104. Bibliái történetekből, mellyeket Hübner után Rüster Berlinbe kiadott, 8 hónap alatt szinte egyedül a' kis Burkus országban 5 ezer példázat költ el. Langen deak grammatikájának 48-ik Wilmsen Gyermekek barátjának 51-dik kiadása a' múlt esztendőben hagyta el a' sajtót, Illy nagy kelete vagyon Külföldön a' vallás és neve-

lésbeli írásoknak; de valóban nem kevesebb részvétellel fogadtatnak a' más hasznos tudományos és mulatságos munkák is. Angliában Robertson az ötödik Károly elele írásaert kiadójától 10,000 Guinét az az 105,000 forint ezüst pénzt nyert, nékie minden jussait áltengedvén; Gibbon Római historiájának első köttete kevés holnapok alatt három kiadásban jelent meg és az olvasó község kívánságainak még sem leheté eleget tenni; az újabb időkben pedig egy kedves nép Költő Tour to the Picturesque tzmű szüleményének több kiadásából 30. ezer példázat vétetett meg hét esztendő alatt. Frantzia országban Chateaubriand Berry Hertzegről írott munkájának 8000. nyomtatványokból álló kiadása kevés napok alatt elfogyott; ugyan annak Bonaparte et les Bourbons tzmű írásából, noha az Helvetiában és Német országban is kijött és több fordításokban jelent meg, tsak az eredeti kiadásban 20,000 nyomtatvány adatott el és a' Szerző kevés holnapi munkájáert 20,000 Frankkal jutalmaztatott meg; s' Minerve Françoise nevű esméretes folyóírás 15. ezer olvasókat számlál. Német országban is, hol tsak kevés év-tizedekkel ez előtt Göthe és Schiller elsőbb remekjeikre kiadót nem találtak, Mülner die Albaneserin tzmű szomorú Játékát 3,000 Talléron adta el Cottának, a' társalkodásbeli Szótár 5-dik kiadásából pedig 16. holnap alatt 13,600. példázat vevődött meg. Muszka országban vegre, hol eddig tsak az idegen műveltség volt főként divatjában, az Orosz Birodalomnak Karamsin által hazai nyelven írt historiájából 26. napok alatt 3,000 nyomtatvány költ el.

Ha ezek után egy hasonlító tekintetet vettünk szép hazánkra, elsomorodott szivünk mély keserűséggel telik el. Itt, hol a' föld miveltebb részének egyik legszebb, legtermékenyebb tartományát egy nemes, az elme szebb tulajdonságaival az anya természet által bőven felruházott nemzetség lakja; itt, hol az Országlás, némelly egyes helyek és személyek sok ezereket költenek az ifuság nevelésére, a' tudományok terjesztésére; több ezer oktatókat, tanítókat, Profeszszorokat, hivatalok szerént a' tudományok természetes kedvelőit, ápolgatóit, a' jó könyveknek, ha kötelességeknek megfelelni, és esméreteikben az évvel előre lépni akarnak szorgalmatos vevőit, olvasóit, fizetnek, — a' Kalendariomakat;

némelly imádságos és iskolai könyveket kivéven, ritka könyv, akár mely nyelven legyen is írva, számlál 1000. vevőket, nagyobb részből alig két eleggy két száz nyomtatvány és a' legkedveltebb író is alig keres több esztendei erőltetett fáradságában került munkájával annyit, hogy házi szükségének egy-két hétre megfeleljen; jöllehet a' nemzeti nyelvet közel öt millio személy beszéli és számos hazafiak vettek pártfogások alá, a' Deákot minden miveltebb hazafinak érteni kell, a' német pedig uralkodását napról napra terjeszti. Mi ennek az oka?

2. Házassági elválasztások Schweitzba.

Picot Genève-i Professzor illy tizmalatt; Statistique de la Suisse 1819-be kijött munkája szerint, a' Zürichi Kantonba, mely 185,000. lelkeket számlál 1811-től 1818-ig 1101. házasságok bontattak fel törvényesen. Mely szomorú nevezetesség!

T. J.

Nagy tudományú Gräffer Ferencz Úr, a' harmadik esztendei folyamatban lévő Conversationsblatt nevű Gö. roldnál nyomtattatott Tudományos Újságnak érdemes Redactora, ezen hasznos foglalatosságát, környülállásai miatt e' folyo eszt. ben 8-dik Martz. ban letette. Számos jeles darabokat közlött ő olvasóival hazánkról, főképp a' most virágzásnak indult literatúránkról. Mindenhol kitetszik, hogy Nemzetünket érdeme szerint becsülte, mivel mély itélettel bírván, nem kapkodott a' bennünket kissebbitő hírek után, melyeket némelly külföldiek még mai napig is minden vizsgálat nélkül olly könnyen elhisznek. Az általa redigált utolsó darabban a' 20-dik szám alatt is így szöli a' szép tollú tudós: Es gehört aber, zu den theuersten Zwecken unserer Blätter, beyzutragen, Ungerns bewundernswerthe Cultur-Fortschritte nach allen Richtungen, insonderheit bey dem Auslande in den wohlgebührenden Glantz zu stellen. Ezen szép caractere az érdemekkel tellyes férjfiúnak megérdemli háládatosságunkat, és azon óhajításunkat, hogy a' helyébe lépő új Redactor Úr is hasonló tulajdonságokkal birjon.

S. F.

7. A' Redactionnak Jelentése Kőrösi Sándornak a' Magyarok' A'siai lakhelyeinek felkeresésére 's a' Magyar Históriát illető Emlékeknek felfedezésére, a' maga tulajdon költségén a' Napkeletre indúlt 's mind a' Hazában, mind külföldi Universitásokon az erre szükséges Nyelv és Tudománybeli Esmeretekkel felkészült Erdélyi Magyaroknak ekkoráig tett útazásáról, melly elébb ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségének Hazánk Nádor Isvánjának a' Magyar Literatúra legkegyesebb Pártfogójának alázatos tisztelettel bemutatattott.

Kőrösy Sándor Nemes Székely, látván mennyire különböznek a' Tudósok' vélekedései a' Magyarok' eredete és régi lakhelyeik, nem különben az ő nyelveknek, más még fennálló Nemzetek' nyelveivel való atyafisága felől, már ifjú korában felhevült azon hazafiúi gondolattól, hogy majd egyszer A'siának azon Tartományaiba elutazik, mellyek hajdanában alkalmasint a' Magyarok régi lakhelyeik voltak; szorgalmasan tanulta tebát, a' Históriát, a' Geographiát, mind a' régit, mind a' mostanit és a' Philológiát, mind az élő, mind pedig a' kihalt nyelveket, 's ditséretesen végezvén a' maga Hazájában Nagy Enyeden a' szelid Tudományokat, hogy mind bővebb tapasztalást, mind nagyobb esmereteket szerezzen, 's testét azon nyomorúságokhoz, mellyek a' napkeleten való utazással okvetetlen össze vagynak kötötte szoktassa, Nagy Enyedről Göttingáig gyalog utazott.

Itten két esztendeig neki feküdt szorgalmasan mind azon Tudományoknak, mellyek tzeljához szükségesek és hasznosak valának, illő figyelemmel olvasta a' napkeletre tett útazásoknak leírásait, mellyekkel a' Göttingei Univeritásnak jeles Bibliothécája bővelkedik, a' többek között híres l'allas,

Gmelin és Klaproth útazásait, — a' napkeleti nyelveket, a' Görögöt, Haebreust, Arabsot, és Chaldait tökéletesen ismeretessé tette magának, 's a' legnagyobb szorgalmatossággal járta főképen Eichhorn és Heeren tanításait.

Göttingáról vissza térvén ismét gyalog járta be Német, Horváth, és Tót Országot egész Nagy Enyedig. Innen 1819. Esztendőben Decemberben Bukarestbe indult, Januarius 3-án 1820. Rustukba, 11-kén Sófiába, 25-kén Philippopolba érkezett, 's bé járván gyalog az Európai Török Országot, 's ált kelvén a' Mavitza folyó vizen, annak torkánál Enosz mellett az Aegaei tengeren, Februárius 7-kén hajóra ült. Februárius 10-kén Chios Szigetebe, onnan Rhodusba, Cyprusba érkezett, Martiusban a' Phoeniciaiak híres városába Sidonba jött, innen Tripolisba, Laodicaeába költözött, 's April 12-kén Aleppoban megállapodott, 's ott majd nem egy hónapig mulatván, Május 20-kán megindult, Julius 21-kén Bagdadba, hajdan a' Kalifák fő Városába, 's a' Tudosok vélekedése szerint régi Babylonba megerkezett, és innen September 4-kén elindulván Hermansanon és Hamadanon által October 14-en Teheranba, Persiának mostani residentialis Városába nem mesze a' Caspium tengertől, a' hajdani Parthiába meg állapodott, a' honnan December 21-kén 1820. barátnak Nagy Enyedre Levelet irt, melly Konstantzinapolyba kétség kívül Angol Depesekkel, Konstantzinapolyhol pedig postán Nagy Enyedre Martius 18-kan 1821. érkezett. Azon Leveléből kivont, 's most elő adott rövid leírását Körösy Sándor útazásának velünk Méltóságos 's Tudos Kenderesy Mihaly Gubernialis Tanácsos, a' Tudományoknak buzgó barátja és pártfogója közlöt, mellyet mi köz hírül adni bátorokduuk.

Körösy Sándor olly buzgó Hazafi, olly forro szeretője a' Tudományoknak, hogy ezen legveszedelmesebb, legterhesebb, 's legnyomóruságosabb útnak, minden idegen segedelem nélkül, 's ősi vagyonának fel áldozásával indulni mert, 's illy kevés költséggel Africanak egy részét, de A'siának nagyobb részét, többnyire gyalog be járta, 's most azon helyeken, vagyon, 's meg inkább azon helyekre fog menni, a' hol a' régi történeteknek sok titkai elrejtve fekszenek. Gmelin és Klaproth híres utazóknak nyomdokait terhes okokból, mellyeket az ő szorgalma fel fedezett nem akarta követni, hanem mi-

nekelötte a' Caucasus vidékeit 's a' Caspium tenger tájékát meglátogatná, mivel igen hihető, hogy a' régi Magyarok, a' régi Persákkal valamely közelebb való, 's szorosabb öszve költetésben voltanak, nem tsak az elő számlált napkeleti nyelveket, hanem a' Persáit is mind a' mostanit, mind a' régít, hogy a' régi Persa Irókat érthesse, tökéletesen meg akarta tanulni. Teheranban a' költségből ki fogyván, az Angol Resident Sir Henry Willock által szállására nemes lelkűen befogadtatott, melly előttünk új bizonyága az Angol Nemzet nagy lelkűségének és nemes szívűségének, mellyel minden Nemzetek' Tudosai eránt viseltetik.

Melly hasznot hozand Kőrösynek útazása, — ezt előre meghatározni nem lehet, mivel számtalan környüllásoktól függ; de betsületére válik az útnak, hogy illy terhes útnak indulni nem irtózott; — másokat is fel fog gerjeszteni a' Hazafiuságnak hasonló áldozataira, — 's ha a' Külföldnek híres férfijai: Humbold, Belzoni, Cailland, Seezen, Sieber, Belmore, Spix, Martius, 's más számosak, a' kik az őket illető Hazájik által pénzrel gazdagon felkészítettek, Nemzetciknek betsületére vállnak: — betsületére válik valóban a' Magyar Nemzetnek Kőrösy Sándor, a' ki mindennemű segedelem nélkül szűkölködött, 's ez által is Nemzetinek állapotját, tántoríthatatlan bátorságú karakterétkitsinyben megmutatta; de a' kit midőn tzeljához már már közelget elhagyni, valóban tanátstalan lenne.

Azért hazafiúi bizodalommal járulok; a' Nagy érdemű Magyar Hazafiakhoz, méltotassanak ezen jeles 's Tudós Hazafi útnak útjának folytatására elő segíteni. Akar melly tsekély legyen is az ajánlás, általunk szivesen 's köszönettel elfogadtatik, 's a' begyülemő pénz az Angol Követség által Teheranba fog küldetni. Ttes Nemes Pest Vármegye megfellt azon méltó várakozásnak, mellyel reá mint Hazánk közep pontjára az egész Haza tekint, midőn e' folyó hónap 10-kén Ő Császári Királyi Fő Hertzegsége Hazánk Nádor Ispánjának, kit a' Magyarok Istene számos esztendőkhig éltessen szerentsesen! — Előülése alatt tartatott Köz-Gyűlése alkalmatosságával, nem tsak jelesebb Summát ajánlott Kőrösy Sándor számára, hanem a' Sz. Biró Uraknak meg is hagyta, hogy ki a' maga Kerületében az Uraságokat segedelem adásra buz-

ditsa. Valóban minden Nemzet virágzásának, vagy hanyatlásának maga oka, a' mint tudniillik a' Hazafiúság vagy még buzog benne, vagy már minden tüze elaludt: ha magunk elhagyjuk magunkat másólméltatlanúl várunk segedelmet; és ha Hőrsőy (hogy egyik Levelezőm szavaival éljek) most a' maga Hazafiai által éppen nem segítették, az idegen külömben is Nemzetünket gyalázní szerető nemzetbeli Iróknak, a' sértegető, 's talán motskos meg jegyzésekre adhatna alkalmatosságot, melyet is nem egy könnyen 's nem hamar moshatna el, so a' Maros, se a' Szamos, se a' Tisza, se a' Duna.

Thaisz András.

A' Tud. Gyűjteménynek Redactora.

8. Törvény tudománybéli Kérdések.

1.

Egy mezővárosban ilyen eset adta elő magát. Jakab, János és Mihály köz akarattal a' város' malmait veszik Árendába, oly feltétel alatt, hogy egyaránt közös legyen köztök a' nyereség és a' kárvallás. Egy ideig osztoznak is a' nyereséggel; de azután Mihály kilép a' társaságból. Rövid idő múlva, hirtelen alább száll az élet' árra: az árendások tetemesen kezdenek veszteni. Pert indítanak Mihály ellen a' társaságbéli kötés' bétöltésére, 's egyszer'smind a' vinculum' megvételére.

Mihály tanúkat hoz elő, annak megmutatására, hogy János jóvá hagyta a' társaságról való lemondását, 's őtet kötelességéről feloldozta; késznek ajánlja magát arra megesküdni is. A' bíró, oda íteli neki az esküvést; a' felperesek a' hit' letétele előtt appellálnak. A' Törvényszék helyben hagyja az ítéletet.

Mind eddig a' két felperes' védelmezése együtt járt; tagadták tudniillik az alperes által előhozott tanú vallásoknak igazságát. De már most Jakab gondolóba veszi azt, hogy azon tanúk mindnyájan csak Jánost terhelik, csak azt beszélnek hogy János, nem pedig, hogy Jakab felszabadította legyen Mihályt társaságbéli kötelességéről; lehetségesnek látja tehát, hogy Jakab, önnön részéről még boldogúljon Mihály ellen, ha szinte János nem boldogúlna is. Ezen oknál fogva, már

most Jakab elválík felperes társától, lemond a' pernek további fellyebb viteléről, 's a' perújítás' útján (via novi), pert indít Mihály ellen.

Azomban János, most már csak egyedül maradván, felviszi a' pert a' legfelsőbb Itélőszékre; de ott is helyben hagyatik a' Törvényszék' ítélete. Az alperes megjelenik az első bíró előtt, 's esküdni akar. De Jakab nem akarja azt megengedni.

Hérdés: Leteheti é az alperes a' hitet előbb, mintsem a' Jakab' újított pere elvégeztessék?

Az alperes azt vitatja, hogy a' perújításnak csak az ítélet' végrehajtása után lehet helye, hogy tehát Jakab, újított pert addig nem is folytathatja, míg csak az első ítélet végre nem hajtatik, az az, míg az alperes meg nem esküszik.

A' Felperes ellenben azt mondja, hogy a' Superrevisorium' ítélete csupán Jánost érdekelheti, mivel csupán ő oda appellált; — hogy ő, Jakab, ugyan azért novizál, mivel a' novumban meg akarja mutatni, hogy az esküvés Mihálynak helytelenül ítéltetett oda; — hogy a' hit' letétele úgy sem lehet törvényes foglalásnak tartani; — hogy az még az újított pernek kimenetelétől függ, 's előbb meg sem engedődhetik azért, mivel a' hit' letétele után semmiféle remediumnak, és így a' perújításnak is többé helye nincsen, e' szerint tehát a' felperes törvényes remediumától megfosztattatnék, 's azzal többé nem élhetne.

A' bíró' ítélete azt tartja: hogy a' perújítás' útján hozatandó végső ítélet előtt, az alperes a' hitet le nem teheti. Az alperes természetesen meg nem elégedett, ezen ítélettel; de minekelőtte azt a' Törvényszékre felvihette volna, közben jött — a' halál, 's Mihályt a' világból kiszóllította.

Megholt tehát a' nélkül, hogy a' hitet letette volna. Örökösei, a' perbe idéztetvén, hihetőleg az ő útján tovább fognak indulni, és azt vittatni, hogy a' hitet úgy kell nézni, mintha azt letette volna. Mit fognak erre a' felsőbb Itélőszékek mondani? — idővel megtudjuk.

F. S.

9. J e l e n t é s.

A' Tudományos Gyűjtemény' folyvást való folytatásáról.

Kedves Hazáját minden módon segíteni, a' jó Hazáinak főbb kötelessége; sokféle helyhezttésünkben sokféle képen Hazánknek hasznára is lehetünk; — kiki csak maga tehetsége szerént áldozzon, úgy eleget tett, többet kívánni nem lehet; de birni, jobb állapottal megáldva lenni, és még is mellette henyélni, Hazáját megvetni, a' legnagyobb vétkeknek tartom; azért gyermekeségetől ólta Hazámat, Nemzetemet szerettem, annak javát szerentséjét óhajtottam, és tzelomná tettem, 's Literaturánkat tsekély tehetségem szerént előmozdítani, legfőbb gyönyörűségem volt, 7. Esztendőök alatt nem kevés számú tulajdon költségemen kiadatott új Magyar Könyvek által megmutatthatni, hogy tzelomnak megfelelni akarok. — De nem annyira a' Könyvek, hanem leginkább a' Folyó irások által lehet a' Nemzeteket az olvasásra szoktatni; ugyan azért a' Tudományos Gyűjteményt már ötödik Esztendőben folytatom, és hogy ezen egyetlen egy olly hosszasan élő Folyóírás ezután is éljen, arra határoztam magamat, hogy míg élek, a' Tudományos Gyűjteményt folytatom, és mellyekről Nemes két Hazánkat ezennel bizonyossá teszem. — Ha ezen ígéretem által némelly jó hazafiaknak egy öröm szempillantot szereztem, minden fáradozásomért eléggé vagyok megjutalmaztatva; a' mit eddig Literaturánknak tettem, csak kezdete volt iparkodásimnak, reménylem, hogy még többet is tehetek! — Pesten, Május 16. 1821.

Petrószai Trattner János Tamás.

10. Ajánlásra méltó Könyvek.

Döbrentei Gábor' Külföldi Színjátékai. Első Kötet. Vétkek sulya, Szomorú Jatek Négy felvonásban. Magyarúl kiadta Döbrentei Gábor Ns. Hunyad Vármegye Tábla-Birája. Kassán Wigand Ottónál. 1821. Nyomtatta Bécsben Kassai Könyváros, Wigand Ottó költségével Grund Leopold 1821. 215 lap. 12-rét.

Az Erdélyi Múzeum képzett lelkű Kiadojának ezen újabb

munkáját külsőjére nézve a' szép ízlést mutató boríték, Magyar által metszett tiszos 's jelentő Hép, vékony, hó fejjerségű, papir tiszta, kellemetes és hibátlan nyomtatás; belsőjére nézve a' Szerzőnek és Fordítónak híres nevei, 's a' munkának valószínűsége erdeme eléggé ajánlják: azért mi, mivel a' fordító e' munkának megvizsgálását azon időre halasztatni óhajtotta, midőn négy Kötetei megfognának jelenni, minden további ítélettelétől tartoztatjuk magunkat.

Ezen első Kötetnek foglalatja ez: 1. Előbeszéd. 2. Véték' súlya. Szomorú Játék. 3. Müllner élete' 's munkái. 4. Emlékeztetés magyar Játékszineinkre és Szinjátszóinkra nézve. 5. A' német Szinjátság' rövid előadása. 6. Német Szinjátszók és Szinjátszónék. Főképen az előbeszéd, és az emlékeztetés magyar Játékszineinkre, és Szinjátszóinkra nézve, igen sok olyant foglal magában, mellyet minden Magyarnak olvasni kellene. Találtatik ezen Könyv a' Kiadónál Viegand Ottónál Hasán, 's Eggenberger Jósefnél Pesten, a' ki ezen Könyvet Magyar és Erdély Országának minden Könyv-árosaihoz, ha azt kívánják küldeni kész. Ára 3 flr. 45 kr. V. Cz.

2. A' *Jus Georgicum* nevű, a' maga nemében legajánlatóbb, 's leghasznosabb Könyvnek kiadója T. T. Pfahler Károly a' Törvény Doktora, hites Ügyvéd, ez előtt a' Reszthelyi Georgicomban *Juris Professor*, most pedig a' *Juridico-Oeconomica Directionál* Elő-adó, most egy új munkát készített ezen tizmalatt *Corpus Juris Georgici*. Ezen munkára Eggenberger Jósef Pesti Könyváros előfizetést hirdet. A' munka mintegy 50. ívből fog állani nagyobb nyoltzad réthben, 's az előfizetés ára 8. fl. V. Cz. Előfizetni lehet September végeig. A' többi a' Deák nyelven nyomtatott Jelentés foglalja magában.

Th.

11. Ú j K ö n y v e k.

27) A' Tudományos Gyűjteményből kihagyatott két Darab Értekezés. I) Penna-Háború, Nemzeti Nyelvünk' Dolgában. II) A' Pataki Collegiumról tett Tudósítás' megvizsgálása. A' Tudos Rözhönség' ítelettetele alá bortsattatik. Nyomtatott Nem - Pesten 1820, 8. 120 lap.

28) Döbrentei Gábor' Külföldi Színjátékjai. — Első Kötet. Német Játékszin. — Nyomtatta Bécsben, Kassai Könyváros Wigand Otto költségevel Grund Leopold 1821. Vének Sűlya. Szomorú Játék 4 Felvonásban. 12. 228 lap.

29) Istenben boldogult Mélt. Radványi Gróf, Győry The-rezia Aszszonynak, született Vásonykői Zichy Grófnénak Csil-lag Keresztes Dámának, Ő Nagyságának, halottas ditsérete Hirdette Perkátán Sz. György Havának 6. Napján 1821. Eszt. Schuster Károly István Ercsi Plébános. 4. Budán, Kir. Univ. bet. 15 lap.

30) Trauer- und Gedächtnisz- Rede auf weiland die Hoch-geborne Frau Gräfin Therese Győry von Radvány geborne Gräfin Zichy von Vásonkeő, Stern-Kreuz Ordens Dame, bei Hochderoselben feyerlichen Leichenbegängniss in der Pfarrkir-che zu Perkata den 6. April. 1821. Vorgetragen von Karl Ste-phan Schuster Pfarrer in Ercsi, Ofen K. Univ. Schriften. 1821. 4. 15 lap.

12. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

29) Illustr. D. Joanni L. B. Podmanitzki Haereditario in Aszód, Tisza- Földvár, Dömsöd, alibi I. ac V. Senioratus Aug. Evang. Tibiscani etc. 8. 32 lap.

30) Közönséges Lelki Áldozatok avagy az Istent imádó Sz. Gyülekezet imádságai 's a' t. Készítette Szikszai György. Második Darab. 1821. m. 8. 588 lap.

31) Magyar- Gazda Tiszt. N. Nagyváthy János Tek. Szala Vármegye' Táblabírója által. 1821. m. 8. 243 lap.

32) Abend- Unterhaltung 4-es Heft. 8. 1821. 124 lap.

33) Az Isten legtisztább szeretet az én imádságom 's el-mélkedésem, Echartshausen Udv. Tanácsos után Helme-czy. Második megjavított 's bővített kiadás 1821. 12. 300 lap.

34) Béts Emlékezetre méltó dolgai, és ezekkel össze kap-solt Ostriai Uralkodók rövid történetei. Irta Ns. Hadáry An-tal, Fels. Kir. 's Udv. M. Fő Kormány-Szék Elölülőji Szerkez-tetője, Tek. Hont és Torna V. Táblab. Második Darab. 1820. m. 8. 212 lap.

35) Emlékezet Kövekkel megrakott Temető - Kert, vagy olly Halotti Prédikáziók, melyeket külömb külömb helyeken 's időben elmondott Báthori Gábor, a' Theol. Doctora, a' Helv. Vallástételt tartó Dunán innen lévő Megye Superint. a' Pesti Ekklesia Lelki Pásztora. Második Kötet. 1821. m. 8. 496 l.

36) Moses Mendelson's sämmtliche Werke Eilfter Band. Enthält; Vermischte Schriften. Zweiter Band. 1821. 12. 124 lap.

13. K é r e l e m.

Mindenkinek kötelessége maga becsületét, ennek megtámadtatásakor védelmezni; ilyen esetben forog most az enyim, midőn egy irégység vakította Tudós, kézzel lábbal rajta vagyon, hogy attól, érdememtől megfoszszon. Minthogy pedig becsülem ezen alattomos rosszszul ítélő Tudósokat, most az olvasó Publicumot kívánja szégyeníteni, most a' Poetának hibákat hány szemérc, melyeket megbizonyítani nem tud, 's azt előbb megbüntettetni akarja, mint sem perbe idézte volna; azért tisztelettel esdeklem az egész érd. olvasó közönség előtt, hogy ezen alattomos ámtitónak hitelt adni ne méltóztassék, miglen okait nyilván elő adni nem bátorkodik, én pedig azokra adandó feleletemet kinyomtatattam.

Szép János.

14. Könyvekről való jelentés.

Eggenberger József Könyváros Úrnál találtatnak e' czimű jeles munkák.

1) Aphorismi Psychologiae empiricae, et rationalis perpetua Philosophiae Criticae ratione habita a Josepho Rozgony in Ill. Coll. Ref. S. Patak Philosophiae Professore. S. Patakini 1819. — 327 lap. az ára 2 fl. 15 xr. V. Cz.

2) Észrevételek azon még kéz írásban lévő, 's a' Kánt izlése szerént készült munkára nézve, melynek neve: Erkölcsi Tudományok megrostálása. Irta R. J. S. Patakon 1813. 52 lap. az ára 15t xr.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Molnár Ferentz. A' Birtokoknak, különösen a' Jobbágyi Járadoságoknak egy Tagban leendő kiosztásáról. l. 3.
- 2) Y. A' Magyar Városokról. l. 25.
- 3) Ü. Csongrád Vármegyének Esmértetése. (Folytatás) l. 54.
- 4) K. D. Javallat a' Magyarok régi lakhelyeinek Asiába küldendő Utazókról. l. 67.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Ege Jos. Compendium Benigni Urbarii etc. l. 88.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Medicinisch - Chirurgische Zeitung. Fortgesetzt von Dr. Johann Nepomuck Ehrhart. Erster Band 1820. Salzburg (Folytatás) l. 110.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Eredeti Oklevelek kivonásai. l. 101.
- 2) Találmányok. l. 109.
- 3) Intézetek. l. 110.
- 4) Elölépések, és megtiszteltetések l. 111.
- 5) Kihalt Tudósok és Írók. l. 112.
- 6) Jelességek l. 114.
- 7) A' Redactionnak Jelentése a' Magyar Hazafiakhoz egy nevezetes Magyar Útazóról. 's a' t. l. 119.
- 8) Törvény Tudománybeli Kérdések. l. 122.
- 9) Jelentes. l. 124.
- 10) Ajánlásra méltó Könyvek. l. 124.
- 11) Új Könyvek. l. 125.
- 12) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek l. 126.
- 13) Kérelem. l. 126.
- 14) Könyvekről való Jelentés. l. 126.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

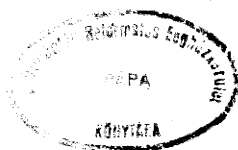
VI. KÖTET

Lechner & Co.
Deák Péter

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Poson Vármegyének Né pessé ge mellyet ö sz ve szá m o lt Gyurikovits György.

A' Tartományok Lakosai' számának, és azok népességének ésmérete az Uralkodóknak Tisztviselőknak, Lelki pásztoroknak, és Politieusoknak igen kívánatos, hasznos, és szükséges. Mi tsuda hát? ha Tudományos Gyűjtemény, ezen köz hasznú Nemzeti Intézet 1817. esztendei folyamata II. Köt. 108. lapján, és 1818-ik eszt. III. Köt. 82. lap. valóságos nyereségnek tartja mind olly tudósításokat, mellyek Hazánk' népességét hitelesen közlik, és azon okból únszolja a' Tudós Hazánkfiat, hogy T. Vármegyének népesülése állapotjáról hiteles Számadásával szolgáljanak.

Ezen kívánságnak következésében, imé, a' T. N. Poson Vármegye' népességéről általam tett hiteles szám vételt közleni el nem mulasztom azzal az ígérettel, hogy ha ezen közlés tetszeni fog a' Tud. Gyűjt. Redactiójának, és a' Magyar Tudósoknak, még egynéhány Vármegyék' népességéről hasonló tudósításokat tenni fogok, a' mellyeket ö sz ve szedegethettem.

Poson Vármegye' Lakosai számának ésméretehez kétféleképen jutottam; a' polgári, és az egyházi Ö sz ve í r á s által. A' polgári ö sz ve í r á s (popularis Conscriptio) mely egyedül a' nemtelen népnek számát foglalja magában, Nemese ket, és a' papi személyeket egészen ki rekeszt-

vén, tétetett Mezővárosokban, falúkbán, és pusztákban a' N. Vármegye' Magistratusa által; a' királyi szabad Városokban pedig a' Városi Magistratusok által. E' jelenvaló számolásban használtam azon Vármegyei Öszveirást, mely 1815. esztendőben, Junius, Julius, és Augustus hónapokban tétetett, és a' melyben magam is részesültem; szinte ugy K. Sz. Poson Városának népességét kívontam azon Conscriptióból, mely ugyan azon 1815. eszt. történt; de Nagy-Szombath, Modor, Bazin, és Szent. György Városok' Lakosaiknak száma van a' múlt 1819. eszt. tett, öszveirások szerint öszveszámolva. Hogy ilyen polgári öszveirásokhoz jutni a' magános embernek igen nehéz, a' Tud. Gyűjt. 1819. esztendei folyamatban XII. Köt. 29. lap. megesméri, de magam is főképen tapasztaltam, mivel az ide tartozó egyes Datumokat 1815-ik esztendőtől fogva egész most folyó 1820. esztendeig kinyomozni, és öszve gyűjtögetni ügyekeztem.

Ezen polgári számítás e' következő Rubrikákból áll: az elsőben ki vannak téve a' Házok, de azoknak száma az alsó Csallóközi Járásban sokkal kisebb ki tétetik, mert a' Curialis Házok, mellyek többi Járásokra nézve itten legszámossabbak, a' Conscriptióból egészen ki hagyattattak; holott a' többi Járásokban, és Kir. Szabad Városokban öszveirattattak. A' második foglalja magában a' Familiáknak számát. A' harmadikban ki tétetik a' férfi személyek száma: ide valók a' Királyi, Városi, és Uradalmi Tisztek; — Nemeseknek, és papoknak udvari és gazdaságbeli szolgálók; parasztok; — Zsellérek, kertészek, vinczellérek, napszámosok, favágók, hajósok, zsidók, cigányok, és egyéb közönséges sorsú Lakosok; — az atyáikkal egy kenyéren élő fiak és Vejek. A' negyedikből ki tetszik az aszony

személyeknek száma. Az ötödik pedig meghatározza mind a' férfi, mind az asszony személyeknek össze vett mennyiségét, mely 1815-ik eszt. az egész Megyében, kir. Sz. Városokkal egyetemben reá ment 202569. lelk. holott 180 $\frac{1}{2}$ esztendőben a' Megye, és Városok Magistratusa által tett összeírás szerint volt Poson Vármegyének 210404. nemtelen Személyekből álló akkori népessége.

Az Egyházi Felszámlálás, a' mely második része ezen Számvetésnek, az Esztergomi Érseki Megye 1817. esztendőre készített Schematismusból vétetett, és nem csak nemteleneket, hanem Nemeseket és papi személyeket is foglalja magában. En ezen Schematismust a' legbizonyosabb, és legtökéletesebb össze írások közé számlálom, mellyek a' Magyar Országi Római Catholicus Szent Egyházi Megyékben végben vitetni szoktak ha számba nem veszem azon egyes hibát, mellyet, a' Poson Városában élő emberek' mennyiségére nézve, benne találtam. Itt a' Városi népesség 34.403. adatik elő. Ebben a' Summában Poson-Várallyai Mező - Városnak, és Dunán túl fekvő Engeran helységének lakosai, is foglaltatnak, mellyeket különösen kellett volna feljegyezni. Ha tehát azon Számból le húzzuk a' Magistratualis Öszveírás szerint Poson Várallyaikat 5051. és Engeranieket 391. öszvessen 5442: marad Poson Várossának népessége 28961. Tud. Gyűjt. XII. Köt. 38. lapján múlt eszt. foly. még egy órányira a' Várostól távollévő Fő-rév helységének Lakóssai is hibásson hozzá számláltatnak, és e' szerint a' Posoniaknak száma 35,055. lelkekkel fel jegyeztetik. Poson Városának valóságos népessége nem ment többre 1815. és 16. esztendőben, mint 24611. lelkekre: ezen állításomat következő hiteles Számvetés bizonyítja. Az emlétt 1815-kén történt Magistratualis Öszveírás

szerint volt nemtelen népnek száma 21056
 a' nagy szorgalommal általam össze szám-
 lált azon Lakosok, a' kik az említett Con-
 scriptióból ki vannak rekesztve, úgy mint:
 Romai Catholicus Egyházi személyek, és
 szerzetesek. 291

Mágnások, Nemesek, Oskolabéli Tanítók,
 Prókátorok, Orvosok 510

Amazoknak udvari Cselédjeik 702

Pensionatus katona Tisztek, és királyi
 Tisztviselők (287. — 208) ezeknek özve-
 gyeik, és árvaik 495

Tanuló Ifjúság: a' Catholicus Oskolákban
 1200. az Evangelicusokéban 250. a' Leány
 nevelő házokban 107. öszvéssen 1557

Ennek az egyházi Számvetésnek első
 Rubrikájában feljegyeztetnek az egész Vár-
 megyében lakó Romai Catholicusok 208,348
 a' másodikban az Evangelicusok 17,478
 a' harmadikban a' Reformatusok 5,715
 a' 4-ben a' nem egyesült Görögök 40
 az 5-ben a' 'Sidók 10,513.

és az 6-ban mind az ött számoknak össze
 vett Summája 242,093.
 mellyből le húzván a' Posonyiak' fellyebb
 ki tett Számát 4350.

valóságossan számláltattak 1816-ik eszt.
 végén, és 1817-ik esztendején Poson Vár-
 megye' kebelében élő Lakosok 238,745
 Öszveséggel, mely szerint most ezen
 Vármegyében esnek egy □ mértföldre 2900. la-
 kosok, 's így Magyar Országnak legnépesebb
 Vármegyéje.

Azok közt vannak: 1) Római Catholicus Pa-
 pok, és szerzetesek 852.

nevezetesen : Prépostok, és Kanonokok két	
Káptalanokban	27
Érseki képviselő Tisztség és Sz. Szék	6
Plébánusok 131. Káplányok 57.	188
Egyházi rendből való Professorok	13
Nyugodalomba lépett Plébánusok	11
Más Tisztségben foglalatoskodó Papok	20
A' Sz. Benedek rendéből : Posonyban 7.	
és N. Szombatban 7.	14
A' Sz. Ferentz rendéből : Posonban 46. nagy	
Szombatban 26. Malaczkán 26. és Sz. Antalban 8	106
A' Kapuczinusok Szerzetéből : Posonban 50.	
Bazinban 10.	49
Szent György Városában lévő Piaristák	11
A' nevendék Papság a' Posoni és N. Szombati három Seminariumba	190
Az Irgalmas Barátok (misericordiani) Posonban	40
Sz. Orsola rendéből való Apáczák Posonban 84. nagy Szombatban 20	104
Canonissae nostrae Dominae Posonban	26
Sz. Ersébet' rendéből való Apáczák Posonban	47
2) Evangelicusok' Predikátoraik	18
3) Réformátusok'	9

A' tulajdon tudományomból, és tapasztalásomból ki tettem az utolsó Rubrikában minden hely' lakosainak nyelvét, és nemzetiségét; szinte azon pusztákat, és magános épületeket, mellyek mind a' két fent említett öszve írásból ki hagyattak.

Most következik helyenként való elő adás a' Lakosoknak, mint az fellyebb le irtt polgári mint pedig egyházi Öszve írás szerint.

az 1875-ki polgári összeírás 1877-ki egyházi összeírás.

Posoni Járásban lévő Mezővárosok és Faluk.

	Házok.	Familiák.	Férfi.	Asszony.	Összesen	Cathol.	Evangel.	Reformat.	Sidó	Összeség.	Nemzetek és Nyelvek
Cseklősz	172	208	455	444	899	1006	10		11	1027	Magyar Tót
Czajla	175	248	526	561	1127	939	48		164	1151	Tótok
Duna - Újfalu	50	58	150	143	293	289				289	Magyarok
Grinava	107	163	374	370	744	373	374		32	779	3/4 Tót, 1/4 Német.
Horváth - Gurab	96	125	276	260	536	585			3	588	Tótok
Tét - Gurab	93	141	311	321	632	709				709	Tótok
Német - Gurab	116	176	444	396	840	253	472		14	750	(2/3 Magy. 1/4 Tót.
Limbach	105	142	323	338	661	81	514			603	Tót, Német.
Magyar - Bél	70	151	295	293	588	840		3	30	923	Magyar
Német - Bél	32	24	50	55	105	180			7	187	Magyar
Nestich Neustift	73	79	136	170	306	339	5	1		345	Tótok
Pratsa, Weinern	125	208	518	499	1017	1033			1033	1033	Tótok
Rétse Ratzersd.	219	597	924	929	1853	1509	409	1	27	1946	Tót, Német.
Schwanczbach	87	153	313	331	644	497	134			631	Tótok
Szentz, Wartherg	422	329	661	760	1421	1488	18		49	1555	Magyar.
Poson - Várallya	231	1203	2341	2710	5051) Poson Város' népessége foglaltatik.					Német, Sidók.
Engerau	83	87	178	213	391						Németek
Vöröskő - Vára	4	32	86	97	183	196	5			201	Tótok
Cseszte, Schatmansd.	186	236	697	731	1428	1170	1		266	1437	Tót, Sidók
Pila	51	66	141	167	308	318				318	Tótok.

[illegible]

Felső Dombó	63	65	161	175	336	341	4	345	Tótok
Alsó Korompa, Krupa	152	195	446	438	886	921	72	995	ditto
Felső Korompa	107	100	220	227	447	453	62	520	ditto
Binóc	85	92	188	198	386	493	32	556	ditto
Bohunicz	59	70	190	187	377	406	10	416	ditto
Boleráz	125	129	301	298	599	810	22	820	ditto
Dejtha, Dechtice	141	156	346	339	685	691	22	713	ditto
Jászlóc	79	81	244	239	483	545	9	554	ditto
Kátlóc	109	121	299	332	631	662	14	676	ditto
Lossoncz	80	95	209	223	432	472	170	472	ditto
Nádas	186	240	566	565	1131	1025	6	1195	ditto
Naháts	85	82	181	185	366	407	5	413	ditto
Nestich	76	90	213	208	421	442	7	453	ditto
Ompitál	137	167	381	408	789	727	4	734	ditto
Paderóc	45	45	112	122	234	260	7	164	ditto
Somolán, Szmolenicz	178	241	492	594	1086	1166	24	1193	ditto
Fejér egyház, Alban	35	46	82	99	181	186	14	186	ditto
Bogdanóc	76	97	231	253	484	465	14	484	ditto
Borova	52	53	125	128	253	266	134	266	ditto
Czifer	115	183	415	456	871	695	4	830	Tótok és Sidók
Gerentsér	164	164	448	442	890	893	4	893	ditto
Gocznod	23	22	64	51	115	211	4	215	ditto
Klucsován	49	53	139	122	261	265	14	265	ditto
Kossolna	98	103	234	243	477	462	14	487	ditto
Körtvélyes	10	12	28	37	65	60	4	61	ditto
Halmes	60	59	147	140	287	284	4	290	ditto
Hoszafalu, Dluha	79	89	202	184	386	411	14	425	ditto

Rosindol	124	139	313	329	642	728	Tótok
Pátd	66	67	185	181	366	317	1/2 Tót 1/2 Német
Pusztá Páth	28	34	82	91	173	194	dtto
Pusztá-Födemes, n.	111	263	442	455	897	985	1/5 Magyar. 4/5 Tótok
Selpicz	55	71	158	163	321	319	Tótok
Spácz	130	189	450	443	893	1023	dtto
Szuha	127	154	321	346	667	718	dtto
Tóth Újfalú	36	39	127	108	235	2	dtto
Vedrőd	87	113	272	283	555	232	dtto
Zvonesin Puszták.	61	63	163	157	320	526	dtto
Barátföld	1	5	12	8	20	356	dtto
Keresztcs	1	5	14	8	22	24	dtto
Magyaráth	1	5	12	15	27	32	dtto
Balászáza Czifferrel össze van írva						26	dtto
Bolmúth	1	5	12	6	18	17	dtto
Fancsal Szuhával össze van írva							dtto
Ífotsis földje						5	dtto
Középső Erdő						16	dtto
Ó Lints	2	3	14	6	20	34	dtto
Prekáska						16	dtto
Varad-földje							
Koktöld							
M a g a n o s É p ü l e t e k.							dtto
Felső Diósi Malmok						48	Németek
dtto favágók						6	Tótok
Nádasi Malmok						23	

Szered	159	207	476	507	983	2122	25	276	2423	Magyar. Totok
Katona Utza	105	128	326	308	634	540		7	517	Totok
Majtheny	148	139	342	323	665	639		44	539	dtto.
Moderdorf	117	118	303	320	623	790		44	531	dtto.
Nagy-Súr	101	156	405	376	781	462		3	462	dtto.
Varra Súr	58	62	153	169	322	601		20	604	Tót, Magyar
Varta-Súr	73	84	216	220	436	226	9	20	255	Tótok
Nebolizza Nem. R.	31	52	122	119	241	536		6	536	dtto.
Szilints	97	100	250	247	497	458	1	35	454	dtto.
Sz. Abraham	108	111	361	285	646	572		8	608	Magy.
Zavar Nem. h.	74	133	317	312	629	440	675	13	1188	dtto.
Alsó Szeli	184	210	512	553	1065	735	1021	6	1790	dtto.
Felső Szeli	233	295	702	703	1405	942	5	13	1435	dtto.
Deáki	186	247	656	666	1322	593		5	593	Tótok
Eperjes	89	92	209	233	442	201	1	5	1118	Magyar.
Hodi	29	44	99	110	249	1113		5	435	dtto.
Hidas-Kürth	106	137	392	366	758	435		5	1888	dtto.
Királyréve	73	76	204	202	406	1883		5	615	dtto.
Nádszegh	244	334	765	843	1608	1668	1	9	1669	Magyar
Matyusföldi Nyek	65	85	220	228	442	756		9	765	dtto.
Percd	263	287	751	807	1558	618	64	22	1230	Tótok
Tallós	114	137	352	337	689	365		22	1014	Magyar.
Taksony	97	112	327	336	663	1230				dtto.
Tós-Nyárossd	52	54	171	164	335	992				dtto.
Vága	163	231	615	602	1217	550				Tótok
Vag-Szerdahely	137	181	388	425	823					Magyar.
Vezekény	81	98	250	254	504					

Vízkelet nemes Helység	83	127	269	293	562	868	15	22	905	Magyar.
Zsigárd	211	279	723	746	1469	827	730		1557	dtto
P u s z t á k										
Kösse Söház (Nádszeggel öszve van véve)	14	20	30	38	68	14			14	Németek
Ony	4	4	4	9	13	7			7	Tótok
Kis Szigethi Körtvélyes						10			10	Magyar.
Pallóc						10			10	dtto
Üh hely						10				dtto
Úr földc) Szeredhez közel										
Vár Rétiye) feküsznek										
Vinczháza						12			12	dtto
Palotba										
M a g á n o s Épületek.										
Dioszeghi Csárda						5			5	Német.
Nagy Sári Vág Malmok						90			90	Tótok
Dolinka Malom						5			5	dtto
Farkashidi Vadász						4			4	Tótok
Abrahami Dudvág Malom						9			9	dtto
Szilincsi Malom						12			12	dtto
Külső vagy Szeredi Járásnak Sumája	4633	6311	15483	15492	30975	30960	2056	1350	1214	35580

1817-iki polgári összeírás 1817-iki egyházi összeírás

Csallóközi felső Járásban lévő Mező Városok és Faluk	Házak	Famíliaik	Erdő		Asszony.	Összeessen	Cathol.	Evang.	Reformat.	Sido	Összeesség.	Nemzetek és Nyelvek
			Férő	Személy.								
Somonya priv. mező Város	309	510	1165	1211	2376	1532	782	290			2604	Magyarok Németség
Uzvor	25	31	81	75	156	170					170	Magyarok
Alsó Gsölle, Cselle	30	41	94	116	210	164	22				186	Németség
Felső Gsölle	36	51	141	135	276	309					309	Magyarok
Béke	21	39	103	93	196	200					200	Magyarok
Guthor	90	79	163	161	324	390	9				411	Németség
Tórtos	37	39	121	123	244	163	51	60			214	Németség
Butsuháza nemes Helység.	18	18	29	26	55	61		12			121	Magyarok
Gomba ditto	45	25	50	49	99	154		11			175	Németség
Gantsháza ditto	6	9	20	23	43	49					60	Magyarok
Dienesdi	72	83	219	237	456	450	4				454	Németség
Miserdi	122	109	269	272	547	169	413	1			523	Németség
Csötörök, Loipersd.	69	85	202	204	406	455					464	Magyarok
Szemelh	56	72	180	192	372	401	2				403	Németség
Tefaltu nemes Helység.	60	110	553	335	688	515	12				909	Magyarok
Szász ditto	26	27	76	90	166	236					301	Németség
Sárosfalva ditto.	28	29	110	103	213	289					301	Németség
Kis-Lég ditto	23	26	79	79	158	250	3				256	Németség
Nagy-Lég ditto.	40	46	171	137	308	495	3				513	Németség
Gsölőszőlő	18	20	40	42	82	149					149	Németség

Tud. Gy. VI. K. 1821.

Vajka praed. N.	55	85	210	211	421	925	1	39	964	Magyarok 'Sido
Doborgaz dito	57	63	142	120	262	747		9	757	ditto
Heszölizés dito	24	31	63	74	137	280		12	292	Magyarok
Nagy Szarva	24	25	107	81	188	342		7	342	ditto
Bátsfalva praed.	16	19	50	38	88	214		7	221	ditto
Nagy-Paka, vagy Elő	45	44	108	124	232	342		5	347	ditto
Kis-Paka	18	19	52	45	97	116		6	122	ditto
Kiliti	103	106	338	361	689	765		5	763	ditto
Tárnok	43	48	99	90	109	274		5	279	ditto
Hirályfa	7	8	13	16	29	47	19	5	66	ditto
Elő Patony	25	26	58	61	119	175	15	4	190	ditto
Olgya nemes Helység	23	27	80	80	160	316		4	314	ditto
Csuhár-Paka	18	19	36	39	75	200	8	4	204	ditto
Püspöki	174	258	648	642	1290	1155	1	7	1171	ditto
Szanyogdi	57	76	200	190	390	316		7	316	ditto
Főrev, Oberufar	95	129	298	323	621	152	356		508	Németek
Alsó Jánok	30	34	104	95	199	254		14	254	Magyarok
Felső Jánok	26	37	97	89	186	230			244	ditto
Osákhány	43	48	150	105	235	274			274	ditto
Vök	26	31	80	75	155	150	1		151	ditto
Verekhnye	44	44	199	195	394	330			330	Magyarok
Tonkháza	21	27	74	70	144	180			185	Magyarok
Belvata nemes Helység	26	28	48	44	92	150	60	5	224	ditto
Vajassvata	21	27	72	59	131	220		5	220	ditto
Hideghét nemes Helység	19	22	49	49	98	106			112	ditto
Csenke dito	25	30	46	55	101	240		8	248	ditto
Illesháza	66	86	197	205	402	454			454	ditto

[illegible]

1815-ki polgári összeírás										1817-ki egyházi összeírás.									
Csallóközi Alsó Járásban lévő Mezővárosok, és Faluk.										Nemzetek és Nyelvek									
	Házok.	Familiák.	Férf. Személy.	Asszony.	Összesen	Cathol.	Evangcl.	Reformat.	Sida	Összevág.									
All Baka Nemes Helység	20	65	137	125	262	403	1	3	467	467	Magyarok								
Fel Baka ditto	16	54	99	91	190	395			28	423	ditto								
Böös	252	274	667	674	1341	1625	3		20	1648	ditto								
Dercsika Nemes Helység	6	46	76	77	153	678			12	690	ditto								
Fel Baar ditto	18	94	220	209	429	455	5		105	432	ditto								
His Bodak	68	73	200	213	413	432			432	511	ditto								
Nagy Bodak	69	82	240	213	453	510	1		440	320	ditto								
Püski	57	71	184	197	381	440			320	684	ditto								
Remete	50	59	142	152	294	320			16	576	ditto								
Lipold	90	120	284	317	601	679			5	824	ditto								
Darnó	65	92	222	232	454	560			16	640	ditto								
Zsely	22	45	98	109	207	320			13	353	ditto								
Nadasd Nemes Helység	32	56	123	98	221	458			10	495	ditto								
Csallóközi Nyék Nemes Helység	14	40	74	67	141	485			12	457	ditto								
Süll, Süly	46	41	106	123	229	214	1		16	192	ditto								
Várkony	23	64	141	155	296	444			16	160	ditto								
Egyház Celle	35	56	83	88	156	186			154	274	ditto								
O Celle	31	39	68	63	117	134			4		ditto								
Pósfalva	22	29	54	63	117	134					ditto								
His-falud Nemes Helység	21	21	29	28	57	270					ditto								

Lider Tejed ditto	23	28	57	53	104	209	Magyarok
Olle - Tejed ditto	7	7	16	11	27	120	ditto
Elo - Tejed, vagy Bisfa - Tejed	33	41	73	81	154	191	ditto
Bechetalva Nemes Helység	11	12	37	27	64	92	ditto
Nagy Budafa ditto	10	10	19	13	32	130	ditto
Kis Budafa ditto	15	15	25	27	52	120	ditto
Csefalva ditto	9	9	17	10	27	122	duo
Csentoálva	9	9	32	30	62	68	ditto
Gentzöl Harcsa Nemes Helység	5	7	7	15	22	70	ditto
Morocz ditto	8	9	16	11	27	124	ditto
Erdohat ditto	4	8	11	7	18	92	ditto
Egyház ditto	4	10	25	13	39	35	ditto
Solymos ditto	4	6	8	14	22	105	ditto
Hiralyfa ditto	14	16	24	37	61	205	ditto
Hútsar ditto	11	13	16	20	36	157	ditto
Eltre ditto	13	15	18	20	38	280	ditto
Puke ditto	11	7	14	13	27	164	ditto
Amade ditto	6	11	24	5	57	105	ditto
Sipos vagy Hastely ditto	11	13	18	5	23	155	ditto
Damazer ditto	3	3	8	8	16	18	ditto
Nagy Lucse	20	28	57	53	110	230	ditto
Kis Lucse	19	20	61	60	75	138	ditto
Alsó Nyarosl	99	151	399	376	775	900	ditto
Felső vagy Pap ditto	58	81	211	193	404	607	ditto
Benke Patony	20	25	74	65	139	204	ditto
Bögel vagy Vizes ditto	15	22	45	44	89	151	ditto
Csacsén ditto	18	24	60	60	127	250	ditto
Bios ditto	14	28	62	60	122	241	ditto

Löögér dñto	30	41	99	81	120	327	24	4	355	Magyarok
Förge Patony	5	11	24	21	45	116	21	33	170	ditto
Füfistál	32	37	102	95	197	22	180	4	250	ditto
Alisfal Nemes Helység	38	118	245	244	433	510	8	257	975	ditto
Csalókőzi Kúrt.	57	64	191	185	375	494	420	12	506	ditto
Szent Mihályfalva	25	34	107	112	219	306	1	502	303	ditto
(Szecsehely)	45	125	529	603	632	564	(10	502	883	ditto
(Szecsehelyi Útfalu v. Pókatelek	47	84	208	185	591	51	Üö.)	216	51	ditto
(Hetszer - Útfalu	40	87	212	210	442	604	21	476	476	ditto
(Nemes - Szegh Nemes Helység	15	92	224	199	425	316	6	145	476	ditto
Tögye	29	41	109	98	207	50	7	5	192	ditto
Vasarúth	108	138	345	344	689	907	130	5	441	ditto
Vamosfalva	59	79	203	195	398	441	75	5	339	ditto
Albar vagy All Baar Nemes II.	11	41	75	66	141	510	5	339	80	ditto
Ralsfalva	4	5	15	10	25	75	5	6	511	ditto
Bögellő v. Kis Padány dñto	2	15	32	27	59	58	253	7	451	ditto
Nagy - Padány dñto	8	31	70	60	130	63	352	4	79	ditto
Csenkésfalva; Csenkcsfan	3	6	17	12	29	75	60	15	141	ditto
Hegz - étke, v. Bene - étke N. H.	2	7	19	11	32	81	467	82	82	ditto
Hodos	14	49	100	92	192	533	16	6	594	ditto
Kis Bar, Kis Al-Bár dñto	1	4	10	7	17	367	265	12	295	ditto
Kis Udvarnok dñto	9	45	95	95	128	281	351	10	442	ditto
Nagy Udvarnok dñto	4	46	119	110	229	420	61	91	165	ditto
Nagy Mád dñto	10	54	65	75	140	450	45	5		ditto
Nagy v. Fel Abany dñto	14	53	99	105	205	571				ditto
Kis v. Sik - Abany dñto	19	41	88	87	175	46				ditto
Pódafa, Bodafalva Nem. Helys.	1	9	20	15	35	160				ditto
Jótes N. H.	29	50	77	78	155					ditto

Fröbör-Ekhe N. h. P u s z t á k										Magyarok	
Petőny	5	12	24	27	51	125	50	3	178	7	ditto
Nádostak	1	1	5	4	9	7			18	18	ditto
Belahaza, Kis Bele, Belle	1	2	2	3	5	18			18	18	ditto
Osoltia	1	3	10	9	19	18					ditto
Enyed	1	1	2	3	3	20			20	20	ditto
Karapp	1	4	12	14	26						ditto
Fekete Erdő	1	1	4	3	7	7			7	7	ditto
Huzamer											ditto
Hidvég											ditto
Peterfalva						7			7	7	ditto
Telyke						8			8	8	ditto
Tjfalu						5			5	5	ditto
Magános Épületek.											
Csere Major						5			5	5	ditto
Matombely duo						10			10	10	ditto
Vásarúti Rév, és Vadászház						11			11	11	ditto
Nadszegeti Csarda						6			6	6	ditto
Hötivizi Vadász						7			7	7	Németek
Göbölmező						6			6	6	Magyarok
Sos Szigeeth						10			10	10	ditto
Zsely Zátony						8			8	8	ditto
Fally Szigeeth						5			5	5	ditto
Csallóközi alsó Járásnak											
Summája	2099	3407	8031	7865	15894	22153	151	3052	1449	26825	(10Görög)

1815-iki polgári összeírás												1817-iki egyházi összeírás											
Hegyesül való járásban lévő												Nemzetek és Nyelvek											
Mező Városok, és Faluk.																							
	Házak	Familiák	Férh		Asszony.	Összesen	Cathol.	Evang.	Reformat.	'Sidoók	Összeség.	Tulok											
			Személy.	Személy.																			
Hohnbach	137	175	473	487	960	953				22	978	ditto											
Zohor	235	205	673	735	1428	1475				13	1488	ditto											
Lozornó	213	242	631	655	1284	1378				5	1383	ditto											
Honyha	264	334	788	843	1631	1501	1			76	1578	ditto 'Sidoók											
Ferne	165	195	477	489	966	1032				17	1049	ditto											
Detrekő - Csőtörtők	147	203	487	497	984	979				17	996	ditto											
Hidegkút, Dubravka	113	116	242	254	506	509				17	509	ditto											
Szolocsnicza, Szeleskút	192	233	604	604	1208	1163	5			40	1228	ditto											
Stomfa, Stampfen	211	503	1108	1230	2368	2668				566	3234	ditto 'Sidoók											
Malaczka	253	427	1061	1112	2173	2433	14			51	2503	ditto											
Besetercze	181	227	634	611	1245	1309				4	1373	ditto											
Mászt	107	117	274	278	552	719				11	719	ditto											
Kiripolec	100	112	274	278	552	675					686	ditto											
Lamáts	109	135	348	357	705	758					758	ditto											
Maria - Thal	100	119	238	312	550	500					550	ditto											
Almás, Jablonowe	188	210	587	588	1175	1241				8	1249	ditto											
Ballenstein, Borostyán)	82	100	236	276	512	630					630	ditto											
Hő-Várallya, Peistun)	81	120	266	285	552	50.				25	589	ditto											
Podhragya, Detrekő - Várallya	118	157	357	301	718	779				12	791	ditto											
Jakabfalva																							

Laaß	170	205	467	486	955	1144	51149	Tótok
Hausbrunn, Haszprunka	250	354	820	829	1649	1125	481173	ditto
Deirkeő Sz. Miklós	153	217	497	530	1027	1054	771131	ditto
ditto Páter	95	121	295	334	629	526	231609	ditto
Bikszárd, Bixárd	138	188	434	464	898	812	81820	ditto
Laxár-Ufalu	144	249	540	569	1109	1078	351113	ditto
Bur Sz. Miklós	252	430	944	860	1804	1785	7911862	ditto
Bur Sz. Péter	162	326	700	755	1455	1543	6111704	ditto
Dévény, Theben	229	404	790	859	1649	1463	141486	Nemetek
Hárolyfalva Carldorf						104	104	Tótok
Magyarfalva Ungerden	99	127	315	282	597	632	64696	ditto
Szekuta	91	171	407	405	812	1042	1051127	ditto
Závod	147	219	546	530	1082	1165	2011185	ditto
Nagy Léviárd	325	485	1129	1068	2197	2205	3212529	ditto
His Léviárd	143	192	447	337	784	1043	121055	ditto
Szent János	152	297	688	777	1465	1378	7911457	ditto
Dévény-Ufalu	147	203	478	483	961	979	2411004	ditto
Gajar	299	487	1061	1083	2144	2233	10812341	ditto
Hochstettino	166	253	548	609	1157	1199	411203	ditto
Kukló	98	222	552	529	1081	1351	891440	ditto
Bur Sz. György	236	470	1116	1118	2234	2517	12012437	ditto
Dimburg	74	93	228	237	465	468	12480	ditto
Puszták								
Deirkeő-Varallya	5	10	33	39	72	75	75	ditto
Hrussov						13	13	ditto
Summája	6574	9694	22839	23536	46376			

	Calhol.	Evang.	Reform.	Sido	Összeség.	Nemzet és Nyelv
P u s z t á k.						
Laksári Humenecz	266			2	268	Tótok
Búr Sz. Miklosi Humenecz	26				26	dtto
Niklhof	260				260	dtto
Rákos	15				15	dtto
Magános Épületek:						
Olso Malom	26				26	dtto
Belzár dtto	17				17	dtto
Valchovna dtto	26				26	dtto
Rozának dtto	10				10	dtto
Oszuszi dtto	9				9	dtto
Koptsa dtto	12				12	dtto
Malaczka Tégla ház	22				22	dtto
Csötörtöki Rozának Major	16				16	dtto
dtto Uhliszko	4				4	dtto
Malatzka Uraság' Majorja	31				31	dtto
dtto 3 Vadász házak a Vadaskertb.	21				21	dtto
dtto 2 deszka metző Malmok	14				14	dtto
dtto felső Malom	10				10	dtto
Csötörtöki Tégla ház	23				23	dtto
Gajari Malmok	27	4			31	dtto
dtto Rév	7				7	dtto
Chvali Malom	29				29	dtto
Jurik dtto	38				38	dtto
Viczen dtto	30				30	dtto
Niszky dtto	25				25	dtto
Tancsibok dtto	56				56	dtto
Chudy dtto	8				8	dtto
Haszprunkai Tégla ház	10				10	dtto
dtto Vadász ház	3				3	dtto
Konyhai Malom Poteczky	4				4	dtto
8. Runyhoban Konyhai Favágók az erdőkben	33				33	Németek
Konyhai Vadász ház Uvratban	5				5	dtto
Nagy Lévardi deszka metző Mal.	9				9	Tótok
dtto Tégla gető ház	4				4	dtto
dtto Major	10				10	dtto
dtto Rév	4				4	dtto
Hainrichshof	27				27	dtto
1. Pernecki Favágók az erdőkben	11				11	dtto
Bohrbachi Vadász ház	5				5	dtto
dtto Olajfabrika	7	1			8	dtto
Letavszki Malom	10				10	dtto
Lukatsi dtto	6				6	dtto
Besztercei dtto	16				16	dtto
Déveni Sajtós, és Fazékasház						
Dévénnel össze van írva						
Franzenhof Major	7				7	Németek
Leopoldhof dtto	21				21	dtto

				Német
Thebensei Vadászházok 2.				Totok
Dubravka Major	12		12	dtto
Szallás	6		6	dtto
Ortovi Malom	15		15	dtto
Pomeri dtto	8		8	dtto
Rusznnyák dtto	13		13	dtto
Fabian dtto	11		11	dtto
Rómalom dtto	9		9	dtto
Károlyház	39		39	dtto
Réz es Vas Hámor	22		22	dtto
Hukla Malom	6		6	dtto
Vleszki dtto	21		21	dtto
Bür Sz. Györgyi Vadászház	7		7	dtto
dtto Csárda	11		11	dtto
dtto Major	15		15	dtto
dtto Valoch Malom	25		25	dtto
dtto Tomka dtto	50		50	dtto
dtto Nadiloch dtto	6		6	dtto
dtto Hluska dtto	44		44	dtto
Rudava Malom alsó	5		5	dtto
Podhradi Vadász erdő	5		5	dtto
Felső Rudava Malom	30		30	dtto
Bür Sz. Petéri alsó dtto	29		29	dtto
Sz. Jánosi Bergel Uraság Malma	6		6	dtto
dtto Trajlinek dtto	36		36	dtto
Sz. Jánosi Morva Rév	6		6	dtto
dtto Fekete Rétek	6		6	dtto
dtto hosszú Rétek	8		8	dtto
dtto Kutyapeczér	6		6	dtto
Huklói Martinek Malom	25		25	dtto
Laksári Váli Malom	22		22	dtto
dtto Sissulák dtto	37		37	dtto
Szokold Major	19		19	dtto
Haban dtto	4		4	dtto
Trni Csárda	3		3	dtto
Laksári Vadászház	7		7	dtto
Závodí Sissulák Malom	9		9	dtto
dtto Úszi Major	7		7	dtto
Bikszárdi Irtások	42		42	dtto
dtto Tratova Malom	9		9	dtto
dtto Trnavki dtto	34		34	dtto
dtto Holbitska dtto	9		9	dtto
dtto Csárda a' fejeér Hegyen	5		5	dtto
dtto Uraság' Majorja	3		3	dtto
Bur Sz. Miklósi Malmok				
Terekovszki)				
Kralovich)				
Kuttiov)				
2. Stephanow)	115		155	Totok
Michalkov)				
Gonderlov)				
Csermák)				
Sajsikow)				

Hegyentül való Járásnak Sumája 50383 327 1873 52583

Királyi Szabad Városok' Lakosaiknak száma.		F e r f i S z e m é l y e k													Összevett	
		Házak	Familiák	Tisztek		Polgárok és mesterek		Nemesek szolgáik	Paraszt.	Zsellérek	Fiak	Összevett ve.	Asszonyok		Összevett	
Pozson	(Vármegyei) össze i- (Városi) részszet.	1378	191 4792	125	125	1586	262 82	4389	3682	264 9864	440 11192	702 21056				
	Summa —	1378	4983	125	125	1586	344	4389	3682	10126	11632	21758				
N. Szombath	(Vármegyei) (Városi) dtto	21 528	119 1112	4 52	4	443	95 16	25 992	41 1170	165 2675	234 2887	399 5560				
	Summa —	609	1231	56	56	443	111	1017	1211	2838	3121	5959				
Módor	Városi összeírás (Vármegyei)	568 11	995 85	21 6	21	356	11 3	285 33	385 73	1015 112	2073 227	2312 223	4385 450			
	Bazin (Városi) dtto	306	700	13	13	339	236	210	81	963	1842	1978	3820			
	Summa —	317	845	19	19	342	269	210	154	1075	2069	2201	4270			
Sz. György	(Vármegyei) (Városi) dtto	7 217	48 537	1 12	1	217	13 4	41 289	53 647	108 1169	110 1247	218 2416				
	Summa —	224	585	13	13	217	17	330	700	1277	1357	2634				
Össze vett mind az 5. Summa		506	8039	234	234	2944	752	495	6275	7683	18383	26623	39006			

K. Sz. Városok' Lako sainak száma Sche- matismus szerint	Catholik.	Evangelic.	Hebr. u. e.	Sidók	Összeség:	Nemzet. 's Nyelvek	
Poson	26663	5025	15	1	2698	34403	Német.
Nagy Szombath	6189	334	6	23	81	6633	Tótok
Modor	2318	2828			5	5151	1/3N. 2/3T.
Bazin	2589	1623			260	4472	1/3N. 2/3T.
Szent György	1545	742			345	2632	1/3N. 2/3T.

Magános Épületek a' Városok' határában:

9. Veidriczi patak Malmok)						
1. Vendégfogadó a' Mühlában)						
2. Csöszház dtto)						
1. Hochschorner háza dtto)						
1. Vadászház a' Simvegben)						
2. dtto a' Gernszenbergen)						
1. dtto a' Veidriczi völgyben)						
2. Kálvária hegyen lévő házak)						
1. Vas-Hamor)						
5. Poczenhäuszel Csárdák)						
1. Vadász. és 1. Maj. a' Grichenau.)						
2. Major a' Pötsen szigetében)						
2. Vadászház az öreg szigeten)						
N. Szomb. Gyöp Malom	8					8	Tótok
Modori 12 fav. Gunyh.							Németek
Bazini 4. dtto dtto							
2. Arany-Bányász házak							
1. Renkö 1. Antimon. Bányász ház.							
Bazini Fördőház							
Sz. Györgyi Fördőház	5					5	Németek
dtto új Malom	5					5	Tótok
dtto Városi Malom	2	3				5	dtto

Summa

39324	10556	21	24	3389	53314
-------	-------	----	----	------	-------

1815 ik eszt'ben tett polgári összeírás szerint 1817 ik eszt. dei egyházi összeírás

Pozsony Vármegye' Népességének Summája	Házok.	Familiák.	Tisztek	Polgár, és Mesterem.	Szolgák	Parasztok	Zsellérek	Fiak	Összevéve	Aszszony Szemelyek	Összessen	Catholicus	Evangel.	Reformat.	Gör. n. e.	Sidó.	Összevesség
Pozsoni Járás	3823	5757	52	503	231	2239	3407	6135	12537	15101	25688	18385	2778	417		772	22350
Nagy Szombathi Járás	3724	4561	22	31	442	1767	2909	5358	10329	10863	21302	22377	256	24		751	25406
Felső v. Szeredi dtto	4053	6311	55	327	752	2437	4850	7082	15483	15492	39975	30960	2056	1350		1214	55520
Csalókői Felső dtto	3739	4841	29	441	836	1335	5902	5101	11644	11595	23239	24787	1356	821	6	1060	28050
Csalókői Alsó dtto	2099	3407	21	168	554	807	2538	3945	8031	7865	13894	22153	151	5082	10	1419	26825
Megyeentul való dtto	6374	9694	55	260	147	2619	7278	12420	22859	25536	46375	50383	527			1878	52588
Summa	25512	34571	244	1730	2982	11204	24864	40099	81113	82450	165265	169025	6922	5694	16	7124	188779
Királyi Szabad Város.	5061	8639	254	2944	752	495	6275	7683	18385	20623	59006	59324	10556	21	24	3389	55514
Ösze vett mind a két Summa	28608	43210	478	4574	5734	11699	31139	47782	99496	105073	202569	208347	17478	5715	40	10515	242093

Légyen szabad e' Számvetésem' bérekesztésüül, azon össze iratásóknak, és felszámolásóknak Summáikat Tudos Hazaíakkal közlenem, mellyek külön esztendőökben megtétettek, és mellyeket szerentes eset által össze- gyűjtögethettem.

Esztendőben	J e g y z é s e k	Poson Vár- megyében	Poson Vá- rosában	N. Szom- bat Váro- sában	Modor Városában	Bazin Városában	S. György Városában	az egész megyében Sz. H. Vá- rosokkal egyetemb.
1773			26485 a)	7260	4754	3720	1080	224779
1776		180170 c)	27297					
1779			28748 b)					
1785			30952 d)	4540	4832	3954	2141	195206
1780 e)		147685	29138	7458				252060 f)
1787								
1791			25397 g)					
1802			20625 h)					
1804/5		175358	2 940	4675	4573	3666	2192	210404 i)
1810	Januar, és Februarius,		20540					
1813			20413					
1814			21132		4678 k)			
1815			21758					
1818		163563	21146					
1819		170859	21044	5860	4385	4270		
1820	Januar, Febr. Martius.	170663						

a) Férfiak 12775. asszonyi Személyek 13,710.

Tud. Gy. VI. K. 1821.

b) Férfiak 14,078. asszony Személyek 14,670. ide nem számlált-
ván Poson Várallyát.

c) Ezek közül voltak 3356 'Sidók.

d) 1785. esztendei Katonai Öszveírás szerént, melly Felséges
II. Jósef Király parantsolattyából történt, számláltattak
Szab. Kír. Poson Városában, és mellette fekvő Poson-
Várallya Mező Városában :

1627. Házok

10975. Keresztény)

228. 'Sidó) Familiák

790. Egyházi Személyek)

542. Nemesek)

23. Polgári Tisztek) 12663. Keresztény

1699. Polgárok) férfi Személyek

5973. Zsellérek)

3636. Férfi gyermekek 1—12 eszt.)

758. Férfi 'Sidók, közülök 236. házások, 522. nőtelenek ;
öszvessen

13421. Férfi Személyek

16296. Asszonyi dtto Keresztény

1235 dtto dtto 'Sidók

28,959. Keresztények

1993. 'Sidók

e) Köztők voltak :

	Felserdül.	Gyermek- korúak	Romai köz hiten val.	Evangelik.	Gör. n. e.	Sidók	Plébánus.	Szerzetes Férfiak	Apácák	Egyházi Személyek
33. Mezővarosokban)	88859	58826	117599	7462	12	3866	114	98		
276 Falukban)	20868	8270	23629	5509			2	167	187	59
Sz. K. Poson Városába	4489	2969	7448	10			1	97	72	167
Sz. K. Nagy Szombat Városába	1306	825	1459	608		74	1	13		1
Sz. H. Szent György Városába	2533	1419	2150	1802			1	28		6
Sz. H. Bazin Városába	2826	2006	184	2957		11	1	4		1
Sz. H. Modor Városába										
Summa	120821	74325	134149	18348	12	3951	120	406	259	174

f) Köztők voltak 23006 nemesi, és egyházi Személyek.

g) Romai köz hiten valók — 19892 } 25397
Evangelicusok — 5505 }

h) 1802. eszt. Jan. és Febr. hónapokban megtétett Conscripctio szerint Posony Városa foglalt magában : lakosokat

a' belső Városba	—	229	—	5659
a' külső dtto	—	606	—	15778
a' Blumenthalban	—	538	—	8188
Összevességgel	—	1372	—	29625

kik közül Romai köz hiten valók :

az Egyházi rendből	320)	
a' Világi dtto	20539)	20,859.
Evangelicusok		8144.
'Sídók (ha Várallyát ide nem számlállyuk)		622.

- i) Ezen népesség egyedül a' polgár, és nemtelen Lakosokból állott. Találtattak pedig e' Vármegyének kebelebe fekvő 30. Mező-Városokban 281. falúokban és 37. pusztákban
	21,988
Sz. R. Poson Városában	1,372
Nagy Szombath dtto	639
Modor dtto	592
Bazin	460
Szent György dtto	223

Összessen 25,274.

Házok, a' nemesi Curiákon kívül

- k) K. Sz. Modor Városa 1814. esztendei összeírás szerint foglalt magában 573. házakat, 1180. Familiákat. 4678 lakosokat, kik között 15. nemes familia, és 60. nemes személyek 195%. Római köz hiten lévők; 2670. Evangelicusok; 1261 férfiak, 2367 aszszony-személyek.

Az Evangelicusok' száma Poson Vármegyében általam ki tudódott még e' következő két kútfőkből:

1) Az 1802. és 1803 esztendőben Dunán innen való Suprintendentiaán végbe vitt egyházi Visgálás' Jegyző Könyvéből, mely szerint számláltattak az említett 1802. esztendőben.

a) Poson Városában ugymint anya Ekklesiában 's hozzá tartozandó leány Gyülekezetekben, t. i. Rétsén, Főréven, Engerauban, Devénben. 8900 lelkek:

b) Tizenharom Anya Gyülekezetekben 9993 dtto

mind össze 18,893 dtto

2) Az 1807. esztendőben tétetett fel számlálásból, melyet Tablicz az Augustai Vallásról tot nyelven irt, 's 1808. Vácson nyomtattatott munkájába 139. 142 old. beiktatott, mely szerint az Augustai Vallást tartókról ilyen Számvetés adatik elő:

Anya Gyülekezet	Leány Gyülekezet	Lelkek Száma
Póson	Récse, Dévén Főrév, Engerau, Majorház	6000
Sz. György Bazin	Grinava, Limbach, Czajla, Schwanezbach	765
Nagy Szom. Modor	Királyfalva, Terling (Német 667) (Tót 2190)	2700 50 2857
Pusztá Födemes Német	Réthe, Diószeg, Vedröd, Bélvata	520
Gurab. Nagy Levárd	Csataj, Pénteksúr, Boldogfalva	1080
Somorja	Szolocsnicza, Malaczka	250
Misérdi	Téjfalva, Béke, Bucsubáza, Uszor) Gútor, Szerdahely)	792
Felső Szeli	Dénesdi, Torts, A. Csölle, Pruk) Püspöki)	1200
Alsó Szeli	Takson, Hajal, Galántha, Nebojsza) szered)	664
	Deáki, Pered	
	Nitra Várm. Tornocz, Sók, Szelőcze, Farkasd, Vécse, Sellye 130 lelkek	

Mind öszve — 16,678

Sajnálni kell, hogy az Evangelicusoknak idei Schematismusából ki hagyattatott a' Posonyi és Modori Gyülekezetekhez tartozandó Lelkek' száma; a' többi Poson Vármegyében lévő Ecclesiakban így ki tétetik.

Bazin	(Ném. 1086 Ném. 193) (Tót 650 Czajla, Grinav, Tót. 259)	2185
Sz. György	(Öszve 1756. Schwanezbach Öszve 449)	905
Nagy Szom. bath	Ném. 855. Tót 50. Öszve a' polgári rendből 340. a' Katonai rendből 234	574 472
Limbach	—	—
Misérdi	380. Torts 132 (Dienesdi, A. Csölle, Püspöki)	512
Somorja	225. Szerdahely (Téjfalva, Béke, Bucsubáza etc) 36	561
Felső Szeli	960. Hajal, Galántha Takson (szered Nebojsza) 240	1200
Alsó Szeli	(Deáki, Pered)	700
Német Gurab	564. Csataj, Szemtz (Boldogfalva, Pénteksúr) 548.	1112
Pusztá Födemes	175. Réthe, Joka Diószegh (Vedröd) 118.	295
Nagy Levárd	(Szolocsnicza, Malaczka)	330

A' Helvetziai Vallás-részén-valóknak legújabb összeírása Póson Vármegyében találhatik az Egyházi Almanakban, melyet a' Helvetziai Vallás tételt tartó túl a' Dunai F. Superintendenciáról az 1820. eszt.re készített Tóth Daniel, melly szerint számlál:

Any Ecclesia	Leány Ekklesie	Leleket
Alistál	Filistál, Tönye	708
Deáki	Felső és Alsó szeli; kajal	456
Hodos	N. és Sik Abony, k. Udvarnok, szer- dahely, Bögöl-Förge-Dios-Patony	981
Nagy Padány	Bögüllő	595
Mad	Podafa, Balajfa, Albár, Hegy Tö- bör-Ethe	563
Réthe	Boldogfalva, Vizkelet, Pusztaföde- mes, Péntek-Súr (Poson)	436
Somerja	Butsu-Gánts-háza, Királyfia Bélvata; Gomba 368)	
Zsigárd	Lögér-Csécsény-Benke Patony 125)	493
Kis Jóká	Nagy-Ujhely-Jóká, Borsa, Hegysúr.	695
		213

Öszvességgel. — 5140
Gyurkovits György.

2.

A' Szolnokvári viszontagságoknak folytatása.

e) Szolnoknak mivolta az utolsó században.

A' sokféle zürzavaroknak le-tsillapodása után a' nép keserveit apródonként felejteti, és kár-vallásait potolgatni kezdé annyira, hogy a' kis városbán el-követett mészárlásokat már tsak az a-tyák beszéllették elé magzatjaiknak, a' kik abból keveset értettek, és még kevesebbet éreztek — Egyedül az öregek sóhajtoztak, 's be-esett halo-

vány ortzajokról a' könnyeket törölgették, a' midőn azon helyek mellett ballagtak-el, a' hól boldogtalan unokáik, és rokonaik vagy idétlenül taszítottak a' sirba, vagy el-temettetlenül senyvedtek — Oh! de ha a' gyötrelmekkel teljes jövődőről előre tudtuk volna képzelődni, még méltában siránkozhattak volna, mert az utolsó században megszűntek a' haddal járó inségek; de az égések, dög halál, és szükség inkább emésztették maradékaikat, mint a' hohérkodó ellenségek. Hanem ne előzzük-meg a' történetek' rendjét.

A' békéséges, és tsendesebb Kormányozás alatt az ostromokat fedező árkolások gyümölsős Kertekké, a' tsatak piattzai kövér szántó földek-ké változtak. A' felelmes várban kies lakhelyek építtettek, és virág szálók illatoztak ott, a' hol ez előtt vér tseppek párolgottak — A' Község a' régen óhajtott békességnek el-nyeréséért az 1717-ben újra be-fedetett várbéli templomba járt hálálkodni, és ájtatoskodni, a' mit azomban ott nem sokáig gyakorolhatott, mert a' hívek száma naponként szaporodván az erősségben lévő hajdani Török Moschea (Metset) kitsínysége mellett a' Tisza parton alá felé terülő új-várostól félre-is esvén az Elöljáróknak egy másik, a' régi körül bástyázott Városon kívül fel-emelendő egy-házról kelle gondoskodni, mellynek talp követ nem sokára megvetette, a' helybéli Só-háznál a) pénzsze-

a) Hogy Szolnokban a' Törököknek oda jöveletek előtt már közönséges Só lerakó hely lett legyen, kitétszik az Ország Naggyainak Korvinus Jánosnál (1-ső Mátyás Királynak termézetes fiával) tett szerződésből, mellynek második pontjában az rendeltetik, hogy a' következő Király adjon nékie esztendőnként tíz tonna sót, részszerént a' Szolnoki, részszerént a' Szegedi sóból, melly béke kötést ílik Ulászló ugyan azon esztendőben vasas Szent Péter napja előtt való szombaton, (és így Julius' végén) a' Farkashidnál volt Tábora helyin megerősített. (Lásd Pray Györgyöt in epist. Procerum Tomo I o folio 378. et 3839).

dői hivatalt viselő Beretzky Ignácz, a' ki a' Tisza parton Nagy Aszszonyunk tiszteletére egy Kápolnát úgy állított-fel, hogy azt idővel egy nagyobb templomnak derekához lehetne foglalni — ki költöztek ekkor a' szerzetesek-is várbéli kis residentiájokból, és az új Kápolna mellett fa házikókban telepedtek-meg addig még a' mostani Klastromjokba (melly 1723-ban kezdett épülni; 1733-ban pedig el végeztetett) be-költözhettek. — Azon közben mind inkább inkább többülvén a' lakosok, kik már az új Kápolnába se férnek vala, az Isten házának megtágítását megént szükségessé tették a' mi nem sokára véghe ment, mert már 1736-ik esztendőben a' mostani templomnak dereka Vörös Ilona magtalan özvegy Sós tisztné segedelmező nagy lelkűségéből emelkedni kezdett, mellyhez hozzá adatott 1754-ben a' Sanctuarium a' mái nap-is felette álló toronnyal együtt, mert szűk léte miatt a' Kápolnát Szent helyé változtatni nem vala képes.

A' Cusáni által első József Tsászárr, és Király részére 1710-ben el-foglalt Szolnokat állhatatosan mind ez ideig a' Felséges Kamara bírta: leg alább sehól sintsen nyoma annak, hogy azóltá másé lett volna, a' minek meg erősítésére nem felesleges III-ik Károly Magyar Királynak a' Szolnokiaknak négy Országos vásárokat engedő, Bétsben 1729-ik esztendőben Szent Jakab Havának 7-ik napján költ, és a' város házánál most-is ép-ségben meg-lévő petsétes levélnek említése, mellyben ezen szavak olvastatnak „oppidi nostri fiscalis Szolnok” a' vásárokról szóló ki-váltásnak kiadásokon tehát, melly tsak 19 esztendővel esik későbbre, mint a' Rákotziánusok ki üzettetése már a' Felségnek sajáttsága vala.

Többet lehetett volna a' Szolnok vári viszon-tagságokból még napfényre deríteni, ha a' lán-

gok mind a' Sóshivatalnak, mind a' városnak le-
vel tárját meg-nem emésztették volna. 1739-ik
esztendőben tudniillik Bőjt más havának tizenket-
tedikén éjjel után Bó'so Imre lakósnak kertjében
ki-ütvén a' tűz, az egész várost, a' só pajtákat,
a' sós tisztek quartély házaikkal együtt be-hamvaz-
ta; a' mi több alig kezdetek az el-égett, és ösz-
ve omladozott házak valamennyire épülni, már
megint az 1742-ik esztendőben Szent Mihály ha-
vának tizenkilentzedikén támadott gyúlladás por-
rá tett száz hetven öt hazakat. A' templom, és a'
Klastrom mind a' két szerentsétlen esetben épség-
ben maradtak, vélhetőképpen azért-is, mert a'
tsak kevés házakból álló kis városkától tavúlskán,
és egészszen el-szigetelne feküdtek.

Még nagyobb tsapást hozott a' helyre a'
következett 1743-ik esztendőben uralkodott döghalál,
melly először az akkoriban hadi lábon álló
és különös testet formáló Ratona városban, tit-
kon, és észre vehetetlenül harapozván, 4-ik Má-
jusban végre világosságra jött a' nyavala, és an-
nak minémüése egy nagy mértékben kegyetlen-
kedő Pestisnek lenni el-ösmértatett. — Noha pe-
dig a' felsőbb rendelések tartalma szerént az így
megmirigyessedt Ratona város a' külső, úgy mint
Tábán, és Német városoktól külön záratatott;
még is az 1744-ki Februáriusnak 25-ik napjáig
kilentz hólnapok, és huszon egy napok alatt a'
pusztító nyavalya 480 embereket (majd harmad
részét a' városnak) is három a' betegek körül Is-
tenesen forgolódo lelkipásztorokat taszított a' ha-
lál torkába. a)

a) Mennyivel irtózatóbb, és közönségesebb lehetett az 1710 ik
esztendőben mind a' két hazában elhatalmazott döghalál,
a' midőn (Tserei Mihály Chronikájának az 512-dik lapon
találtató jegyzéke szerint) Magyar Országban három száz
tiz ezer, Erdélyben pedig száz ezer ember lett tsak ha-

A' dög-halálnak meg-szűnése után, az attól való megszabadulás emlékezetére építettett távul a' külső várostól az Elüljáróság által Xáverius Szent Ferentznek, mint a' Pestis ellen való különös Pártfogónak tiszteletére egy mai napig-is meg-lévő Kápolna egy kis toronnyal, kinek nap-ját (3-ik Decemberbe esik) a' hálaadatos lakósok most-is szentelik mint valami nagy ünnepet. a) Az öszve sereglett, és zászlók alatt az említett egy házatskához léptető nép meg indulással üli a' Pestises időben ki-veszett szerentséleneknek emlékezetét, kiknek tetemei a' templomszka körül (mert akkoriban itt vólt azoknak temetőjök) nyugosznak, és tele halával emelkedik-fel a' szív a' teremtóhez, hogy a' várostól a' tsapást végre el-fordította — A' lakósok meg-tartóztatják ezen a' napon magokat minden munkáktól, sem a' Kalmárok' bóltjai ki nem nyittattanak, sem az el adásra valók a' piatzon ki nem rakattatnak; tsupán az énekek zengedeznek, és tsak a' butsúsókat szomorú kongással kíséző harangoknak zúgásai halatnak.

Nevelte a' városnak több izbéli énségeit 1774-ik esztendőben a' prédáló saskáknak számálhatatlan serege, a' melly az előtt Havas al-föl-

mar a' halálnak prédája. — Egy átaljában mintegy 60 esztendőig a' Törököknek kimenetelek után gyakran fogyasztotta a' pestis az Ország népességét.

- a) A' Szolnoktól nem messze fekvő Tisza Püspöki lakósok (a' Szatmári Ns. Káptalannak Hevoss, és külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyékben lévő faluja a' Tisza mellett) annak emlékezetére, hogy akkoriban az ő kis helységek mellyet a' Tisza árja gyakran egészen beszokott keríteni ment maradott a' dög-haláltól Szombaton délután soha sem dolgoznak bár mennyi napi bér ígértessen nekik. Így tud hálálkodni az együgyű, és egyenes falusi gazda inkább, mint hamis okoskodásai mellett az égnek jó teteménnyeit vagy meg nem ösmérő, vagy megvető sok városi ember.

dét-is emésztette; de onnan ki-kerekedvén el öntötte özönével Kis aszszony havának első napján Szolnokot, és annak minden környékeit. Nem lehetnek háborúkon a' táborig lineák szebben elrendelve mint ezek a' Sáska Miliárdok, mellyek Tószegnél (egy Pest Vármegyei Szolnok szomszédságában a' Tisza-parton fekvő; de az Abonyi Uradalomhoz tartozó falúnál) sorozták-el magokat, 's ugy azután a' képzelhetetlen sokaság három felé szakadván, egyik csoportját a' Tiszán keresztül Debretzen felé repítette, a' második osztály Pest Vármegye széléről a' Jász földnek tartott, a' harmadik sereg Szolnoknak vidékjeit szállottamag. Az által takarodások reggeli hatórától fogva estvéli hét óráig tartott; pedig olly sűrűséggel, hogy vastag felhők gyanánt a' tisztán gyógyító napnak fényét, el-fognak, és a' földre homályt vonnának. — Mindent el-követtek ugyan a' meg-felemlött Szolnoki lakosok a' Kártékony, és rágtató vendégek' el-üzésére; de azokat még is a' várost Környékező nádasokból, és rétségekből, a' hová ejtszaka rejtőznek, és a' honnan nappal zsákmányolni széljel repkednek vala nem, vala lehetséges ki-zavarni. Noha pedig akkorában gyakran hullottak a' záporok, de kártékony munkálkodásaikban azok se akadályoztathatták a' hosszú lábú szárnyas férgeket. A' Kerti gyümölcsöket, szőlőket, fák' leveleit, szóval a' földnek minden zöldségeit öszve rágván is tenkre tévén, végre ugy tűntek-el, mint hajdonában az irgalmatlan vad Tatár tsordák, mellyek csak akkor hagyták el telepedések helyét, mikor mind prédájok, mind prédálni valójok el-fogyott. Azomban a' Sáskáknak el-takarodása után se szűnt meg a' Szolnokiaknak rettegése azért, mivel azoknak ott hagyott tojásaikból a' tavaszi melegben ki kelendő új rágó fajzatoktól tartottak, 's ugyan a-

zért szántani se akartak, ne hogy ha' ki keletkor életre hozattatnának az olvashatatlan éhes ezerek zöld vetéseiket meg-emészténék. Tsak sők dongalással, biztatással, és nagy ügyel bajjal tudták az Elöljárók a' lakósokat arra bírni, hogy az őszi vetéseknek meg tételére reá szánják magokat.

Az 1775 ki esztendő arról nevezetes, hogy ezen évben Mártiusban kezdték a' szomszédos Szandai pusztában a' Szolnoki lakosok a' ma szépen gyümöltsöző, és a' mezőföldi borok közt nem utolsó helyre való bort termő szőlőket ültetni, mellyet Gróf Keglevits a' pusztá tulajdonossa mértékletes haszon bér fizetés mellett a' városnak megengedett: az ezen pusztájára vezető Tisza hidjának ötet illető fele vámjait pedig azért engedte a' Gróf a' városnak által, hogy se a' hidat, se az ő tulajdon rétjén keresztül menő hosszú töltést a) újjítani, és jó karban tartani ne kényteleníttessen. El nem mellőzhető még az 1790-ki nem tsak Szolnokot, hanem az egész al földet rendikül sanyargató, 's tsak nem példa nélkül való terméketlen esztendő, mellyben annyira nevedett a' szükség, hogy a' Város híráji, az éhel halással küszködő lakosok' számára a' Banátban vásároltattak búzát, mellynek köblét tizennégy pengő pénzben értendő Rénesforintokon is fizették. Debretzenben tiz, és több Rfokon kelt jó pénzben a' kétszeres. Szerentsésnek tartotta magát nem aggódván nagy árrán, a' ki tsak találhatott életet — Azon esztendőnek szárazságát igen eleve-

a) Ritkán lehet találni a' hazában nedves időben ennél sárosabb töltést. Ki győzné elé számlálni hány szekeres ló döglik meg, hány kotsi fordul fel, hány szekér törik szél-jel ezen a' töltésen? — Az útasok semmiről olly szorgalommal előre nem tudakolódnak, mint a' Szolnoki sárról, és Szandai töltésről.

nen képzelte az akkori Hadi Történetek nevű Bétsi magyar újságnak Írója Szatsvai ólva-óival, midőn Augustus 31-kén (1790) költ darabjában a' Pétsről Augustusnak 21-kén érkezett tudósításból azt a' nevezetes tikkelyt iktatta — be leveleibe: „Melly nagy lett légyen itt a' szárazság bőven meglehet onnan itélni, hogy egy „ide (Pécshez) nem messze lévő helységben magok kénytelenítettnek nyomni az emberek a' vízi „malomok kerekeit, 's úgy örölnék" Nem tsuda az alföldön a' legnevezetesebb szüntelen vízzel tele lévő halas tavaknak ki száradt fenekei ekkor a' leg kövérebb dohányt termették.

A' kenyérnek szűk léte miatt sás, és gyékény a) gyökerekből lepényeket sütött a' nép, és azon önnön romlására rágódott. — A' nyomorúságot öregbítette az, hogy sem legelő mező nem lévén, sem takarmány nem teremvén a' gazdáknak barmai megdöglöttek; az éhező nép pedig (a' mi úgy se újság az alföldön) a' döögőknek husát eledelére fordította. Nem lehetett másképpen, hanem hogy az éhező parasztság ezek által külömbfele nyavalyákat vonjon magára: így azokat, a' kik éhel meg nem haltak volna meg ölte az eledelnek mirigye, és ártalmassága. — Szívreható látomány volt akkoriban a' szűkölködő embereknek a' papok lakhelyébe való betoldulásokat nézni. A' lelki Atyák megszánván a' szenvedőket, noha élelemre valójokat drága pénzen szerezték magok is (mert a' mostoha idő nem engedte, hogy alamisnát gyűjtsenek, vagy koldulással segítsenek magokon) még is naponként két száz ehetőket tápláltak mind kenyérrel, mind meleg levessel, és így szánakodások, és jóltévőségek által sokakat

a 1317-ik esztendőben láttam megörlött makkból sült nyomorúságos fanyar kenyeret is.

mentettek meg a' küszöbön álló keserű haláltól. — Szolnok a' halmak bövségéről nevezetes, úgy hogy egyébkor 2 krajtzáron árultatott fontja; de a' szükség annyira megdrágította volt, hogy abban az esztendőben 1 ezüst márjason is fizettetett fontja.

A' szomorú esztendőt követő tavasszal az a' hír terülvén el minden felé, hogy Szolnokban olly döghalál uralkodik, melly a' lakosok között több százakat el is nyelt már, a' Fels. Kir. Helytartó Magyar Tanács annak hallására 1791-ben Aprilisben egy vi'sgálódó Biztosságot küldött a' Magyar Országí Fő Orvos Veza Gábor Elöl-ülése alatt Szolnokba, melly oda lett érkezése után kötelessége szerént velőebben nyomozván a' dolgot, azt találta, hogy sok ember az éhségben, és az azt követő nyavalyákban, mellyeket a' kártékony eledelek is okoztak, nem pedig Pestisben veszett el. Mellyre nézve a' maga eleibe parantsolt helybéli Birákat, abbéli gondatlanságokért, hogy az éhezőknek, és betegeknek segédelmet nem nyújtottak, de a' nyavalyákat elhárítható módokról se tettek előre semmi rendelkezést keményen lepirongatta. — Azomban, hogy a' halandóság, és betegségek nagyobb erőre ne kaphassanak minden szükséges lépéseket megtenni el nem mulasztott a' kiküldöttség. — De szélljunk a' várnak mostani állapotjáról.

Azután is, hogy helyre állott a' tsendesség Magyar Országban a' Szolnoki vár mind III-dik Károly Király, mind Maria Theresia uralkodása alatt védő állapotban tartatott, és a' katonai rendtartás szerént hol pattantyusoktól, hol más féle német katonáktól őriztetett. A' várnak négy szegletein ágyúk, és strásák állottak, a' kapuk beszoktak volt tsukattatni, és a' híd felvonattatott. — A' vár Igazgatója közönségesen ezeredes Kapitány,

néha Tábornok is volt. — A' vár mellett fekvő, és ahoz tartozó katona városban (mellynek mekkorósága a' Tud. Gyűjteménynek 9-dik Kötetjé 22-ik lapján le van írva) a' lakosok olyan születt katonák voltak, mint most a' határnokok, és mikor kivántatott fegyverrel tettek szolgálatot. A' Vármegyének pedig nem adóztak, sem a' városi biráktól nem függöttek; hanem a' várbéli katona Tisztektől. — A' katonai igazgatásnak volt a' belső városkába mészárszékje, és az úgy nevezett zöldfa Vendégfogadóba italok kortsomároltatása is. Szóval az egy különös, 's a' külső várostól elszakadt, 's független közönséget formált a).

Mikor vesztette el a' vár katonai, 's hadi formáját? mikor egyesítettett a' militaris rész a' várossal? és így mikor kezdetek a' katona gazdák polgárosodni, adót fizetni, a' köz terhekből részt venni, a' Biróság, és Vármegyétől függeni, szóval parasztokká válni? nékem senki megmondani nem tudta. A' környülállásokból a' világosodik ki, hogy vagy Mária Theresia Országlása vége táján, vagy II-dik Jósef Tsászár Kormányozása elein parasztosodtak meg. Annyi bizonyos,

-
- a) Hiteles általam elolvasott irományból nyilvánvalóvá lesz, hogy a' Katona városiak azon mentség mellett, hogy ők hadi szolgálatot tesznek 1720-dik esztendőben a' város határában birt földektől a' Királyi désmát sem akarták kiadni, még felsőbb helyekről arra nem szorítottak. — Az erre vegre magokat még is kötelező levélben a' Katonáskodo gazdáknak nevei után ez a' kifejezés van hozzá ragasztva: „Tota Denique Universitas praesidii Szolnokien-sis militiae nationalis, tam equestris quam pedestris ordinis”. — Azomban a' régi irások arra is mutatnak, hogy a' várban, és Katona városban leginkább nemetek laktak. A' várbéli templomban az Isteni szolgálat, és praedicatio németül tartatott. A' Praesidens, (mert még akkor nem volt Guardian) állhatatosan a' várban lakó német Háplányt tartott, a' kit az az kzered fizetett, melynek Katonaji a' várban őrizetben állottak, még 1747 he sem akartak a' Magyarok Plebanijával egyesülni, és a' Sós Tisztek még azután is sohaig oda jártak templomba.

hogy a' katona városiak mintegy 40 esztendőkkel ez előtt az adózásokat, és más terheket elúnván felzendültek, és arra törtek, hogy függetlenségek viszsza adattasson, készebbek leven atyáik példája szerint inkább katonáskodni sem mint a' Biróságnak engedelmeskedni. Ezen szándékjoknak teljesíttetését felsőbb helyeken is noha foganat nélkül sürgetni nem általlatták, tsak ügyyel bajjal tudta őket a' Vármegye letsillapítani, és a' nagyobb közönséggel való egyesülésben tovább is megtartani.

Hossza a' várnak mintegy száz ötven öl lehetett, a' föld töltések szélességét bele nem értvén, szélessége kevesebb. A' mi épületeit illeti: taláztatik benne egy nem legjobb karban lévő Kaszárnya, mellybe ma a' Sóbázakat őrző kevés számú katonák tartózkodnak, egy Ma'sa mesteri quartély, a' mellyben a' Német Várnagy, (Ezere-des Kapitány) lakott valaha, egy má'sának szállásul szolgáló kisebb ház, mellybe a' Fő Strá'sa mester, és Százados lakott. A' két quartély házak tűrhető állapotban vagynak. — Az a' formátlan ház a' kapu mellett, melly a' sóval jövő Transport Comissáriusnak, vagy biztosnak szállásul adatik alig érdemel említést. A' bemenetelnél balról pusztuló félbe áll egy hitvány Kortsma is. A' várnak északi oldalán fekszik a' salétrom főzőnek tulajdon háza, kertje, a' salétrom pajtával együtt. A' napkeleti oldal felé lehet néhány átsöknek, és mólnárokknak sorban lévő tsinos hazikójiakat szemlélni.

Ezeket kívül még épségben áll a' várbéli Káplánnak (a' ki a' helybeli Klastromhoz tartozik kistsiny; de igen tiszta, 's tsinos hajléka, és kertetskéje zöld pásint borítja a' várnak földjét, annak jeléül, hogy kevés emberektől tapostatik.

A' valahai Török Moschen, melly már meszszéről látható, mind a' mellett, hogy nagy részébe faragott kövekből vólt öszve rakva a' Tiszára néző oldalán több repedéseket szenvedvén a' folyó felé kidülni készült, melly miatt több ízben betsukva állott. A' két egymásmellett lévő; de most befalaztatott régi gothus formájú, és a' vízre néző kő ajtók azt a' gondolatot támasztják a' vi'sgálódóban, hogy a' pogányok a' gyakori fördést, és tisztulást fő vallásbéli dolognak tartván, innen a' Tiszára jártak le, vagy ott megfürödvén előbb úgy jöttek be a' Moscheába Máhometet dítsérni. — A' többszöri elégése között kerek boltozatja, (Kuppel) mellynek nyomai, vagy lábai a' belső falakon még látszanak lerogyott, vagy leszedett; most annak helye tsak deszkákkal van beborítva. — Vólt jobbkéz felől, a' mint arról most is élő némelly öregek emlékeznek egy faragott kőből épült metsetje is vagy is Török formájú fedetlen kerek, 's keskeny tornya; de ez eldülledezett. — Alapját, mellyen állott lehet a' templom ajtaja mellett most is még látni. A' templomnak fentebb érdeklött déli, 's meghajlott oldala a' jövő tavaszkor széljel fog szedettetni, és egy úttal a' templom meg fog nagyobbittatni a),

-
- a) Arra annyival nagyobb szükség vagyon, mivel annyi népességhez képest kitsiny lévén a' parochiális templom, lehetetlen főképpen az öreg mise előtt a' sűrűség miatt abba betolakodni; de nem is igen kívánatos az ahhoz szokatlan idegen előtt a' kiállhatatlan zsir szag miatt mellyel a' parasztság nem tsak haját; hanem subáját is bémázolja az ódavaló bemenetel. — Már 1750 ik esztendőben a' Vátzi Püspökségtől, (mellynek megyéjében fekszik a' hely) a' szerzetesek panaszszára kemény parantsolatok küldettettek az iránt, hogy a' lakósok Juhász-bundába az Egyházba belépni ne merjenek; azolta is tétettek az ártalmas gőzők elhárítására tzelező rendelések; de mivel a' Szolnoki paraszt a' piszkos subát gála ruhának, a' tiszteteséges fejer szürt pedig megalatsonyító öltözetnek tartja, a' parantsolatoknak nem igen engedelmeskedik. Undoro-

így az utolsó Török régiség is hajdan formáját elfogja veszteni.

Az erősségnek majd nem a' közepében állott egy nagy puszkaporos torony is, melly ez előtt mintegy 20 esztendőkkel bontatott széljel. — Régi építményei közzül még tsak az a' kis hóltozatot ajtó vagyon még a' déli részen, mellyen keresztül a' föld Bástyák alatt a' Tiszára leszoktak járni, mellynek mélysége, avagy fala vastagsága negyedfél ölnyi. — Vólt ugyan a' város felől való oldalon, egy tágas, és kemény alkotású kapuja; de a' mellyet a' város 1811-ben elrontatott, és köveinek egy részét az akkoron épülő Városházának falaiba rakatta, más részét a' Zagyván a) ké-

dás egy jövevényre nézve a' templom falaira nézni, midőn a' nép abból kitakarodott, mert tsak nem zsirt iz-zadnak, és a' kiállhatatlan nehéz szag a' klastromnak folyosóit is, mellyek dugva vannak emberekkel megjárja.

- a) Timon Samuel (in imagine antiquae Hungariae 130) azt hozza elő, hogy a' Romaiak, és Dácusok idejében a' Zagyva Zádoviának is nevezetett, ez már harmadik neve a' kis folyónak. A' Tisza pedig Pathissusnak, (másoknak Ticiának Theissanak, Tibescusnak) hivatott. — Ugyan azon munkájában Timon, a' hol a' Jászokrol való történeteket befejezi az alföldön széljel látható kerek halmoknak (mellyeknek külső Szolnok Vármegyében nagy sokasága van) felállítását a' Jászoknak, és Dacusoknak tulajdonítja, kik egymás között háború-ságban élvén, hogy egyik fél a' másíknak tzelozásait azon végetlen síkságon, mellyen a' pusztá szemek végig nem láthatnak koránt megsejthesse, és ellene dolgozhas-son vigyázóik számára hányták, és emelték az akkoriban sokkal magossabbban állott kerek dombokat, következé-sken az idő számlálás szerént azok ezen nyóltz száz esztendónél öregebbek. Mihellyest az ember Szolnokot el-hadja, es túl a Tiszán akár Török Szent Miklós akár Kun Szent Marton felé utazik igen sok, és majd minde-nütt egyenes vonásban álló; de egymáshoz formájok sze-rent igen is hasonló kerek dombokat vehet észre, mel-lyek közzül a' magossabbak el is vannak nevezve. Ilyen nem messze Szolnoktól a' Beke Pál halma, mellynek a' tetején az a' híres ember megöltetett, Törvény halma, mellyen a' megítélt gonosztévőket a' világból kivegezték, Ilyen a' Kalapos halom, Szür halom, Ró halom, es a' többi. — Némelylekben köveket es

szülő malombáz hordottatta. Így hányattatott széljel a' régiségnek egy emléke, mely a' kerétségeknek a' salétrom főzés által lett eltörlése után tsak magába állva is azért betses lett volna, mert a' bejárás helyét, bástyák magosságát, és vastagságát jelelte volna. — Most a' város felől való oldala egészszen kivan nyitva annyira, hogy valahai töltéseinek helyét is alig ösmérhetni. Így azok a' föld halmozások, mellyek hajdanában a' puskaapor ereje ellen vóltak felállítva, most kebelekből szolgáltatnak puskaport más várak öszve lövöldözésére a)

A' Szolnoki várnak újra leendő felépítése felsőbb helyekről javallatván b), tavaly késő őszkor oda küldetett az Ind'sinér testtől (Ingénieur Corps) egy Kapitány, és egy Fő Hadnagy, a' kik nem tsak a' vár helyét; hanem annak kerületét is jó meszszire felmévén lerajzolták; sőt a' megkívántató költségek mennyiségét is felvetették. Hogy

téglákat lehet találni, talám a' valahai Strása házának maradványit. De e' tárgyban halgassuk magát Timont: „Hedeo ad Jaziges „Aetate Plinii, vel antea intercesserunt „illis bella cum Dacis, quorum clara extant monumenta. „Ubi enim infra Tokajum in utroque latere Tibisci re- „pente sic immensa panditur planities, ut subjectos campos oculis terminare non queas, utraque gens, ut insidiarum vitaret speculas posuit, id est tumulos excitavit, „ut longe lateque prospicerent speculatores quidve altera gens moliretur observarent, tumuli illi curiosos viatores alliciunt, atque advertunt”.

- a) A' salétrom főzés a' Szolnoki várbán 1799-ben az éjszakai szeglet bástyának kikotorásával kezdődött el, a' mit akkor a' Salétromos (még alkalmas helye nem lévén) tsak a' Haszárnyában gyakorolt.
- b) Szegednek, és Titelnek, (és így az alföldön három városnak) megerősítése is javallatban vagyon; de a' földmérők észrevételek, és azon épült kinyilatkoztatások szerint. Szolnok lenne a' három között nem tsak a' leghathatósabb, és alkalmasabb vár; hanem ha tsak egy hid fő rakattatna is fel Szolnokba had idején nagy ellent állást okozhatna.

azon felmérés által egy sokaktól óhajtott új erősségnek felállításáé, vagy csak egy hid főnek készítése fog eszközöltetni, azt csak a' jövődő fogja felderíteni. — De ábrázoljuk le a' várost mostani állapotjában is.

Szolnok, melly az északi szélességnek 47-ik grádusa 10-dik Minutája; és 32. secundája, a' napkeleti hosszúságnak pedig 37-ik grádusa 52. minutája, és második secundája alatt fekszik, most igen megnépesedett és tág kiterjedésű mező város, mert kilentz ezer lelkeket táplál kebelében, ugyan azért Hevess Vármegyének Tiszai járásában nevezetes hely marad, mert a' Mátrai 30-nál több helységekből álló járásnak fele nem fizet annyit a' pénz-tárba, mint Szolnok egyedül. — A' hely a' Nagy Mgú M. Kamarának birtokában vagyon, és noha nem coronalis jószág; de még is az Ó Budai Praefectoratusnak igazgatása alá van adva, a' ki abban a' nevezetesebb földes Uri jussokat, úgymint Uriszékeket a' Birónak való három férfiaknak kinevezését, közönséges épületekre szerződésekre való felügyelést 's a' t. ám-bár Arendába tartatik, gyakorolni meg nem szűnik.

A' mi a' város határát főképen szántóföldjét illeti annál kövérebb fekete földet a' Bánátus kö. zepében sem lehet találni. Fekete földje igen sok timsót, és gálitzkövet foglal magában, a' mellett mikor elázik igen ragadós lévén, igen nagy sarat okoz. A' sárga agyagos földje, mellyből leginkább rakattattak a' vár Bástyái bőven adja a' salétromot.

Mária Theresia Országglása kezdetében az ezer öt száz lelkekből álló lakósoknak a' Szolnoki határ, melly száz hatvan három egész (sessiókat)

és egy negyed rész helyet téssen a), a' földnek kövérségét is tekintetbe vévén bőven elég volt; most midőn azoknak száma hatszor nagyobb, a' határ pedig nem tákosodott szűknek lehet mondani, úgy hogy a' város kéntelen több pusztákat haszon bérben tartani.

Minden szűk volta mellett a' földnek a' Szolnoki lakosoknak jó, és elegendő kereset módjok volna, mert el-halgtatván azt, hogy a' Tiszán lévő sok malmok, a' kézzel való deszka fűrészelések, az átsolások (mert a' fenyő fának ottani bővességében ritka paraszt, a' ki a' faragást meg ne tanulná) az emberek egy részének táplálást nyujtanak el halgtatván azt-is, hogy a' szerszámok, hordok, oszlopok tsinálására; úgy vájúkra, s malmokra alkalmaztatható kemény fákkal való kereskedés sokakat boldogít: de a' sónak Pestre való fel-hordásával b) és a' fenyő száaloknak Szegedig vagy a' Torontál Vármegye szélén fekvő Betséig

a) Maga a' város is a' régi időben igen tsekély kiterjedésű volt, a' hól most a' Tabán (Török szó, magyarul külső várost téssen) a' Zagyva parton olly sűrűn terült el, hogy tsak nem egymásra torlódnak a' házok, ott valaha Varáds Kőr, és gyékény teremvén igen alkalmas vadászó hely volt. — Újabb a' Tabannál az újváros és legújabb a' Szál ház épületjén túl az úgy nevezett Szent János várossa; mellyet a' Sindel-tsinálók, deszka-vágók-tégla-égetők, és más munkások, és a' szál ház körül strásáló emberek nem olly régen formáltak, az új telepedés helyét a' Tisza parton lévő Nep. Szent János kápolnájáról nevezvén el. — A' tzigányok a' városon kívül az Egerbe vivő ut mentében magok sora szerént foglaltak helyet, a' nép ezt valamint mindenütt itt is tzigány városnak nevezi. A' benne lakók téglá égetésre musikálásra a' hivatalos levelek hordására, napi számokra és más alá való foglalatosságokra használtatnak.

b) Egy mása sónak Pestig való vételért fizet most a' Són Tisztség jó pengő pénzbe 32 krajzárokat; egy erős paraszt kotsira pedig jó utban 16. mását is felszoktak rakni. — Váltóban az előtt 1 fl. 20 xr. fizettetett másájáért szekér bér. A' fenyőfákon Szegedig menő minden Legény hat, Betséig pedig nyoltz Rftokat nyer jó pénzbe.

való le-vételével igen kedvező bért kereshetnek — Legtöbbször nyomazonban a' Máramoroshól le-érkező Rő sónak a' vizről, vagy-is fenyő tutajok-ról a' Tisza parton lévő három nagy só pajtákba való fel-hordása, mert a' serény ember noha tsak fél krajtzár fizetődik (pengő pénzbe) egy könek fel-vételéért még-is ezüst pénzbe harminthaz krajtzárokig fel-viheti napszámját a' mi több a' kik belől a' pajtákba a' sőt öszve rakják, és fel gar-madazzák jó igyekezet mellett keresetjeket napon-ként kétszer, 's háromszor annyira is ezüst pénz-be fel-vihetik. Hanem ugyan ezen nagy erőlködés miatt ritka férfú találta a' dölgozók közzül, a' kitesztében sérelmet nem szenvedne, azért-is te-le képű, vagy piros parasztot látni közöttök nagy ritkáság, beesett halavány képeken a' nagy terhek viselését olvasni lehet.

A' kereset módjának azon kívül egy ágavólt azon kormányos Máramorosi oláhoknak Szolnok-ból Debretzenig való vétele, a) a' kik a' só trans-portokat szokták a' Tiszán le-hozni. Ezért hajda-nában a' N. M. Kamara 3 márjást fizetett; de ök az oláh vételről későbbre le mondottak; azomban a' szál fáknak tsékély bérért a' vizből a' szárazra való ki vontatásától, és fel-sorozásától, a' mi leg nagyobb tehernek tartatik meg-nem szabadulhat-tak. b)

a) A' régi szerződés szerént arra kötelezte a' N. M. Kamara a' gazdákat, hogy minden Kormányos oláhot három már-jásért Debretzenig szállítsanak; de a' mit ök utóbb papi-ros pénzben keveselven két esztendőök előtt ezt a' terhet lerázták magokról, és azolta alku mellett a' kinek kotsija, vagy szekere által akarja viteti magát az oláh, és a' szom-széd helységek, nevezetesen a' nagy Kunságiak ámbár a' mostani pénz szűkében ma a' Szolnokiak se vonakodnának attól egész készséggel vizik őket a' fizetni szokott 1. ezüst forintért Debretzenbe, a' honnan gyalog ballagnak kősziklás hazájokba.

b) Egy akár vastag, akár vékony, rövid, vagy hosszú fe-nyőnek a' szárazra való kivontatásáért papiros pénzben

Fizetett hajdanában haszonbér fejében a' helybéli Közönség a' N. M. Kamarának a' városnak minden névvel nevezhető javaiért, és a' Királyi haszon vételekért a' hid jóvedelmet-is bele értve jó pénzbe hat ezer hatszáz Rftokat, későbbre Bánkó tzedulában-is jó darab ideig csak ennyit adván; (de mivel az oláh vitel terhétől a' mint feljebb említettett fel oldoztatott) ma váltó pénzben köteles husz ezer Rfokon a' jobbágyi szolgálatoktól, desmától, 's a' többtől magát megváltani. Azomban minden teher viselése mellett nem lehet azt a' summát a' városra nézve igen árelmesnek mondani, mert a' Kortsomák, malmok, főképen pedig a' hidvám nem megvető jóvedelmet hajtanak.

nyoltz krajtzár fizetődik; pedig sár idején tízenkét ökrével se bírja, kivált a' hosszabbakat a' szegény ember kizsugtatni. Maga is a' vízbe, és hínárba uszkál jarmai, lántjai, kötelei elszakadoznak, és azt nékie senki meg nem téríti. Midőn ezeket az embereket a' nehéz fákkal így vesződni látja valaki a' szeretsen raboknak sanyaruságira emlékezők, mellyeket azoknak Amerikába, és a' szigetekbe kell szenvedni. — A' fenyő szálnak felhempergetéseért, és máglába való öszverakásaért minden külömbség tétel nélkül fizetődik különösen papiros pénzben négy krajtzár. — Nem tsuda, hogy a' Szolnokiak igájában szálas, és vastag marhát nem igen láthatni mert a' mellett, hogy a' fa kivontatással irgalmatlanul kizsugtatnak még rosszszul is tartattatnak; de időnek előtte is jármaltatnak. Ugyan azt lehet lovaikról mondani. — Az emberek, főképen pedig gyermekeik egészségtelenségét nagy részént onnan is lehet származtatni, hogy kis házikójokba se teljen, sem nyárban, talám még meszelés, vagy tapasztás idejében se) friss levegőt be nem bocsátanak, és a' Vármegyének többszöri parantsolati mellett se igen tartanak tolokás, vagy kinyitható hanem mindenkor betapasztott ablakokat, mellyekről tsepegnék a' veszedelmes párolgások. A' kisdédeket pedig a' kutzkoba, és meleg kementzék mellett való heverés majd minden elővességekől megfosztja. Innen olly nagy balandóság támad neha teljen, hogy egy nap alatt némellykor tíz halottat is kihordanak a' temetőbe, sőt a' tavalyi esztendőben a' serdültek is olly sürűen haltak, hogy a' Szolnokban uralkodó dögleletes nyavalyának a' hirt Budáig terjedett, és a' útasok rettegetek Szolnokon keresztül menni Januariusha Debretzen felé.

Az egész város az abban találtató 'Nemesek' lakhelyeit-is öszve vévén ezer három száz házakból áll, mellyek mindazonáltal a' Sós tiszteknek tsinosabb quártély, és tulajdon házáit, azok mellett két három uttzákat ki vévén alább valók mint akár melly hitvány falunak Kunyhói, a' mellett pedig hogy udvar nélkül valók nagy részébe öszve vissza-is feküsznek, mint a' quodlibetbe széljel hanyt képek, 's általjában nagy szűkülködésre mutatnak, a' min annyival inkább lehet álmélnkodni, mivel ez aszszonyok-is a' sónak, a' Bereg vármegyei (odaig vizen jött) almáknak, és halnak széljel hordozásából, és a' szomszéd helységekben való el adásából nem tsekély nyereséget gyűjthetnek — A' sült halaknak, mellytől nyárban bűdös a' piatz helyben való árulásával, szerezhethetnek valamit, annál könnyebben, mivel azon apró keszegék, és potykák férjeik által (mert a' Szolnoki paraszt született halász) fogattatnak a) az óláh kormányosoktól, marha hajtsároktól. Palótz aratóktól, szekeresektől és más munkás, vagy munkátlan, parasztoktól, pedig kiktől nyösög nyárban a' piatz mohón, 's jó pénzen megvétetnek. — Ennyi féle kofáskodás mellett ki vélhetné melly formátlan, 's rongyos öltözetben kéntelenittegessenek az aszszonyok még is járni, pedig nints másképpen b) — A' mester emberek

a) Sehólt talám a' hazában annyi, 's olly szép tokok nem fogattatnak, mint a' Szolnokhoz tartozó Tiszában, leginkább, a' hid mellett, és a' vár alatt lévő tanyában, mert néha tiz is van kipányvázva a' Tisza parton a' mellyekből azomban kevés részt vesz a' város, mert vagy elevenen Pestre vitetnek, vagy egyenként a' bárkából az útasoknak, és szomszéd uraknak adattatnak el. Revés szeleteltetik fel font számra a' városiak számára.

b) A' Szolnoki, és Török Szent Miklósi, sőt több más a' Tisza mentében fekvő helységbéli paraszt aszszonyokról is azt kell különösen a' hívságokon való kapátnak jeléül megjegyezni, hogy megirigyelvén a' nagy városokban lakó

feleségei és Leányai valamint mindenütt úgy-itt is a' paraszt aszszonyoktól mind formájokkal, mind ruházattjokkal jelesen megkülömböztetik magokat.

A' lakosok mindnyájan Romai Catholicusok, és (ki-vévén az oda telepedett, és már egészen meg honnyosodott német, vagy más nemzetbeli mester embereket) mind magyarok, 's még-is minden második vasárnap ez előtt a' várban; de mivel az oda való Isten háza most épülő félben vagon most a' nagy templomban német praedicatio tartatik, melly mivel a' németek jól beszellenek magyarul mint szükségtelen meg-is szünhetne.

Az Országos négy vásárok, mellyek a' 6-ik Károly Tsászár privilegiumában ki tett hónapokban, (de nem napokban) tartatnak a) szaporíthat.

Fejérnépektől a' halavány ortzát, és azt nem a' gyenge egészség tzmjének, hanem a' szépitő mesterség mivének tulajdonitván, magok is azt részszerént a' sönak, részszerént a' sarga földnek megevéseivel eszközölni egészségeknek nagy megromlásával törekednek. Annyira is kedvellik pofájokon az Uri sáppadt színt, hogy minden parantsolatok, és a' prédikállo székbl tett intő hirdetések sem elegendők szánakodásra méltó lába tetteknek megakadályoztatására. Ennyire megronthatja az embert a' tet-szeni való kívánság *).

- *) Ezen észrevétel tükélletes igaz 's a' Redactor is tapasztalta, nevezetesen Tisza Inokán főképen némelly Leányokon, a' kik söt agyagot, söt a' falról meszet is ettek es sarga zöld színűek voltak; de ennek talán más, az orvosi tudományra tartozó oka lehet, különben azt kellene hinni, hogy a' Magyar Leányok és Menyetskék a' halvány színt tartják szépnek, az Alföldön lakó Tótok pedig a' pirosat, mivel az Alföldön lakó Tót Leányok és Menyetskék, a' való-ságos tapasztalás szerint, az úgy nevezett Kugel-Lakkal és a' vadon termő, Bárány-pirosító nevű füvel (talán rubia tinctorum, Färberröthe) szeretik ortzájokat pirosítani.

A' Red,

- a) Azók illy rendel tartatnak : az első jég törő Mátyás, a' második Áldozó Tsötörtök, a' harmadik Hisaszszony, a' negyedik Imre Hertzeg heteinek hétfőjén, a' melly napon mind a' marha vásár, mind a' belső adás vevés végbe megyen. Ha az ünnep vasárnap esne, akkor utánna való hétfőn foly a' vásár. — Nem tsak a' feneketlen sár, melly

nák, ha népesek volnának a' város' jövedelmét; de azok olly üresek, hogy némelly tsötörtökön eső héti vásárnál kevesebbet nyomnak, annyira, hogy a' szomszéd faluk és Uraságok azt se tudják jó formán, mikor múlt el vagy mikor következik a' Szolnoki vásár?

Szolnoknak a' tavalyi kivetés szerint 537 $\frac{7}{8}$ dicáji, vagy rovási vagynak, mellyek után a' hadi Cassába 4090 Rftokat, a' Hevess Vármegyei házi pénz tárba pedig 9220 fl fizet, mind a' két-töbe öszveséggel 13310 Rf. a) Termesztményekbe szolgáltató a' Katonaság számára 8000 kenyér — 6700 zab, — 6700 széna, — 3350 szalma portiókat — Mivel itt nevezetes által járása vagyona mind a' Katonaságnak. Azon felyül az aerárium gabonája keresztül vételének ez mintegy közép pontja; hivatala szerént a' Vármegye egyik katonai Biztosának (Comissariussának) nem külömben a' Vármegye' második Orvosának-is annyival inkább Szolnokba kell lakni, mivel, mind a' két-tőnek házakat-is építtetett a' Megye. A' N. M. Kamarának egy Seborvosa-is ebben a' városban lakik-A' patika tehát nem haszontalanul álltatott-fel, melly a' vidékre nézve-is Pest, és Debretzen között nem lévén patika nagy jó tetemény.

A' Törököknek ki-üzettetések után noha mind-járt helyre állottak Szolnokba a' Só házak, mert már 1703-ban Rákotzi Ferentz b) a' Szolnoki sót,

téli, és őszi vásárjait terhesíti; hanem az oda közel fekvő Rörösi, Hetskeméti, Jászberényi, de főképen Turi híres vásár elrontják a' Szolnoki barom piatzot.

a) Az egész Mátrai járás a' két rendbéli Cassába 1820—21-ban fizet tsak 20,953 Rfokat — De minő tsekélységet kellett Szolnok városának fizetni 1766-ban a' midőn Heves Vármegyének egész házi pénz tárja tsak 8359 fl. és 45 xrokból állott könnyű képzeln.

b) Hetskeméten hiteles irományokban találtatik az, hogy Rákotzi Ferentz személyesen Hetskemétre jöven, azt tuda-

és só házi cassát a' ' mint másutt láttuk magáéva tette , még se tud a' mostani hivatal (a' feljebbi-
ek szerint a' tűz mindentől megfosztván azt) sem-
mi régi leveleket elő mutatni, mert a' jegyző
Könyvek tsak 1740-ik esztendeig Septembernek
24-ik napjáig terjednek.

Valamint a' bányászatok, és más sós tisztsé-
gek, ugy a' Szolnoki só hivatal is nem a' Póso-
nyi Magyar, hanem a' Bétsi Német Kamarától
függött egészszen Maria Theresia Kormányának
második esztendejéig következésképen a' Szolno-
ki Só hivatal-is a' Bétsbe lakó, és az alföldi sa-
vakra fel vigyázó Inspectornak rendeléseitől füg-
gött. a) Az 1723-ban vólt, és Kaiser Sebestyén-
nek neveztetett. Inspector, hogy több fele fogla-
latoskodásokban le jött és mulatott Szolnokban,
a' Klastromnak régi leveleiből merítettem, mel-
lyek egyszersmind azt is bizonyítják hogy 1721-
ben Fuchs Mátyás 1737-ben Griesshoffer János,
1740-ben pedig Hegedüs viselték a' pénz szedői
perceptori hivatalt.

kolta az ötet bamoszkodva néző néptől. Hól a' r o v á r ?
A' Notáriust értette, a' ki akkorában inkább rovásttartó,
mint jegyző vólt. Ugyan azon irások bizonyság tétele sze-
rén Rákótzí Ferentz rövid ideig Szolnokba is tartózko-
dott, és a' Ketskeméti Birákat oda maga eleibe idézte,
's őket azért akarta megöletni, mivel Leopold Tsászár
Tábornokjaival, és népével tartottak. Talám el is vesz-
tették volna életjekeket, ha az akkori Szent Ferentz rend-
jén lévő Plebánus (Administrator) avagy a' Klastrom Elöl-
járója, a' ki a' Birákkal jött Szolnokba hathatós ékesen
szóllásával Rákótzinak szívet meglágyítván a' Ketskeméti-
eknek kegyelmet nem eszközölt volna. — A' Birák ke-
mény dorgálás mellett, hogy hozzája való hívségekben
állandók legyenek botsáttattak el Szolnokból.

- a) Az 1741-ik esztendei Posonyi Ország gyűlésnek 14 tzikelye,
's nevezetesen 2-ik pöntya határozta azt, hogy mind a'
sónak igazgatása, mind a' bányaszat dolgai ezentúl a'
Magyar Kamarának hatalmától fügjenek, melly is a' Né-
met Kamarától való függetlenségének nagyobb bizonyná-
gára, a' maga elő adásait, és felírásait egyenesen a' Kirá-
lyi Felséghez intézze, és egyenesen a' F. Udvarból fogad-
jon parantsolatokat, 's várjon intézeteket.

A' pénz szedőn, és ellen dolgozón (Control-loron kívül) az egész hazában legnagyobb Szolnok-i Só hivatalnál még három mása mesterek, három másások, több Irászok, körül lovaglók (überreiterok) és több effélék szolgálnak — Egy mása kö Só mai napon jó pénzben hét Rftokon, és tizen három Krajtzárokon, a' sepredék porsó pedig három Rfrint, és ötven nyóltz krajtzárokon adatik. a) 1818-ik esztendőben váltó tzédulákban tizenöt Rforint, és kilentz krajtzárokon árultatott. Az 1792-ik esztendőben hozott 16-ik törvény tzikkelynek melly 11 krajtzárral emelte másáját b) sikeresítése előtt három Rfrint, és 41 xrokon, azután 1802-kig három forint, és ötven két krajtzárokon volt állapítva, hanem az 1802-ben tartott Ország gyűlésének 3 ik tzikkelyében reá állottak a' Ttes Karok, és Rendek, hogy minden mása egy Rfrint, és hat krajtzárral fel-

-
- a) A' Sónak mind e' mellett a' nagy ára mellett, most is el ad a' hivatal Szolnokba esztendőnként negyven, és több ezer másákat. Egy sóház se hajt az egész Országba annyi jövedelmet a' Felségnek mint ez a' mi még bámulásra méltóbb az, hogy most ezüst pénzben több só kel el Szolnokba, mint két esztendővel ez előtt papiros pénzben. Annak pedig a' lehet az oka, hogy a' többi városokhoz képest itt lególtóbb a' só. Poroszlón, Tokayban, Debretzenben, Egerben, Pesten, Szegeden, drágább a' só mint Szolnokban, holott a' két első a' Máramarosi só bányához (aknákhöz) közelebb fekszik mint Szolnok.
- b) Azok a' 11. xrok a' só árrához még II-dik József Császárnak parantsolatjából a' végre ragasztattak, hogy az azokból össze gyűjtendő summák az utak tsinálására, és hajókázás gyarapítására fordittassanak, ugyan azért az 1791-ki 67 dik törvény tzikkely tartása szerint 1793-ban Budán 29 ik Januariushan össze gyűlt, és a' kereskedés tárgyában munkalódó Országos kiküldöttség a' Jegyző Könyvének vége felé, a' hól a' kereskedésnek fundussáról tanakodott ezeket a' szavakat iktatta be, „fundus auctionis „pretii salis annis 1787. et 1788. per Resolutiones Regias „introducitur est, per quas aucto a xris 11. per cent. salis „pretio consurgens exinde annuus proventus in rem erectionis viarum, et navigationis regni convertendus resolvebatur”.

jebb rugtasson. Így már 1803-ban Szolnokban egy mása kősonak négy Rfrint, és ötven nyóltz krajtzár lett az árra. Azóltá önnön emlékezetünkre többször szenvedett ez az árra változást.

Nem tsekély jó tetemény a' körös körül fekvő vidékekre nevezetesen, a' Jász, és Kun kerületekre. Hevess, Pest, Szabóltz, Csongrád és Békés Vármegyékre nézve az épületekre igen alkalmas s ó alja fenyő fáknak a' Szolnoki szálháznál nem drága áron és válogatva lehető megszerzése. A' tüzi lágy fa óltó óleket nem említem — De az építeni akarók nem tsak kedvek szerént való fedél gerendákat; hanem kész létzeket, deszkákat sindelyt bővségben kaphatnak ugyan azon szálháznál, mellyet egy Szálmester (Ratium Magister) Egy Ellen dólgozó (Contraagens) egy két írászok, 's fel vigyázók igazgatnak — Némelly esztendőkben két száz ezer 's több fenyő szálókat is széljel hordanak, a' felljebb érdeklött vidékiek, a) úgy hogy ha a' Nagy Mgú Kamara a' sót hajókon szálíttatná, Szolnokba, a' fa dólgában ugy-is szűkölködő szomszéd Vármegyék igen sokat szenvednének.

A' munkára való Szil, Körös tölgy, és tserfát, nem külömben az erdő háti ól fákat-is esztendőnként Májushban, és Juniushban néha öszkor-is a' Bereg Vármegyei fa kereskedők szokták Szolnokba, és Szegedre le-szállítani, úgy hogy a' Tisza partjainál az al-földön óltóbb a' fa, mint némelly erdők alatt fekvő városokban b) — Bár az

a) Sok Uraságok a' Szolnokba lakó Cameralis Áts mesterrel általjába alkuszszák a' fedelet, a' ki 50, és több Legényeket tartván; de a' fenyőfából válogathatván igen hamar ószve átsóltathatja a' tetóket. A Pest alatt fekvő Szent Lórintzi pusztá' legnagyobb két épületjének fedelei is Szolnokba faragtattak.

b) Ugyan azért Szolnokba igen sok vízi hajós, vagy tombázos malmok készíttetnek, 's el is adattatnak.

al föld viszont a' maga természetényeinek fel-küldésével , a' népét szűkebben tápláló fel földet megvigasztalhatná. A' mély, és lassu Tisza tsak ugy hajthatná kétszeres hasznót, ha a' hajokázásnak jobb karba való hozása után, a' tér föld' gyümöltseit rajta oda lehetne fel-szállítani, a' hól azok több kedvességet találnának, hogy így vagy el-ne avulnának, vagy a' férgek eledelévé ne lennének.

Amaz ismeretes Literátorunk Vitkovits Mihály Szolnok-varának emlékezetét következő verseivel kívánta fel-tartani.

Ott, hol hajdaniban zászlójit emelte nagy Árpád;
 És Magyar országlás többes erőre kapott;
A' hol az Ozmánok' meghízott csontyain annyi
 Sok Magyar áldozatúl győzve letette fejét;
Ott szétt hányt földet, rongyolt épületeket látsz;
 És Tisza, Zagyva között Szólnoki Vár' fokait.
Egy kis idő múltán az Utas sóhajtva mutatja.
 Ujjal: Amott állott hajdani szólnoki Vár!
Így pusztúlsok erőseged Haza! nincs ki megójjá
 E' Vers Szólnok Várt nem, de megójjá nevét.
(Folytatása némely régiségekről szóló tóldalék gyanánt következik)

Gorové László.

3.

Töredék Első Mátyás Király Cháracteristicájához.

Ambár a' környülállásoknak és véletlenül szült történeteknek minden Uralkodó kormányozására nagy befolyások vagyon, úgy még is személyes Erköltse Országlása idejét tulajdon bélyeg-

gel jegyezi meg, melly által ez minden mástól különböztetik 's esméretessé tétetik, valamint a' vörös fonál az Angoly hajó kötelébe, azt a' Koronának tulajdonítja és minden más vagyontól különbözteti. Nem érdemetlen fáradozás volna, ezt a' vezető fonalat a' Magyar Királyok' életeikbe fel keresni, mert ezen szép, és fontolt munka, nem kevés homályos vagy kétséges történetekre világosító fényt hozna, és azoknak elegendő okát terjesztené elönkhé. Fő nyereséget remélhetnénk pedig azon személyek Erköltsi megrostálásból, kiket a' Historia mint tulajdon erejű és különös jelességű Embereket fest, és azért nekik nagy tetteket tulajdonít, mellyek által neveiket a' halhatatlanság könyvébe iktatta. Ezt a' gondolatot tovább forgatván, kinek nem jutna itt legelőször eszibe dicső Mátyás Királyunk, és az ő fényes Országlásának idő-szaka, midőn édes Hazánk az Europai Hatalmok között olly dicső pontra emelkedett, a' milyenen se előtte se utánna soha sem volt? Minek köszönhette az Ország ezen nagy dicsőségét, minek azt a' tiszteletet mellyet nem csak baráti önnön akarattyokbul jelentettek ki, hanem még irigyei és Ellenségei is, meg nem tagadhattak; Minek végtére azon hatalmat, mellyel a' Törököknek és Lengyeleknek, a' Tseheknek 's Németeknek szerentsésen ellent állhatott, ha csak nem nagy Lelkü Királya két fő tulajdonságának, belső erejének, és igazság szeretetének?

Veszteesség volna az elsőrül sokat szóllani, mert a' historia azt régen be bizonyította, és Mátyás fáradhatatlan Életének minden napja próbául szolgálhat. A' második szebb 's erősebb tanuságot nem nyerhet, mint sem amaz arany betűkkel Koporsóján fel irandó köz mondás; megholt Mátyás Király, oda van az igazság. Tagad-

hatatlan ugyan (mert részre hajlás nélkül kell minden személyt itélnünk, ki a' Historianak tulajdonává lett) hogy a' fellobbanó tűz, és dicséret vágyás, némellykor az ifju heves Királyt olly tettekre vitték félre, mellyek az igazsággal meg nem egygyeztek. De még a' világosság kut fejében, a' napban is találkoznak setét pontok, hogy lehetne valamelly Föld fia minden tökéletlenség nélkül? A' ki Mátyás minden hasonló tévelygését éles szemmel vizsgálja, nem egynek mentségére ha nem is jóvá hagyására fog vezéreltetni, mert az igazságtalanság, soha és semmi esetben ezen utólsót nem nyerheti meg. De bizonyos az is, hogy ezek az egyes Homályok ezer ellenkező bizonságok által majd nem egészszen el törültenek, és azért azon allítást, hogy Mátyás Királynak személyes Erköltse az Igazságon épült fel nem fordíthattyák. Kezemnél lévén egy Eredetioklevél, melly ezenallítást megerősíti, azt figyelmetessen le másolva itt közlöm, és kész vagyok kinek kívánsága volna az eredetit meg szemlélni azt nékie eleibe terjeszteni. Kész akartva adom azt minden hozzá tétel, vagy magyarázat nélkül elő, rész szerént, mivel maga magától világossan szól, rész szerént pedig ne hogy valaki együgyü hajlandósággal vádolhasson. De a' mellett ohajtva kívánom és kérek minden buzgó Hazafit, a' ki hasonló ezt a' tárgyat illető eddig esméretlen oklevelnek, vagy más próbának birtokába lehet, ne terhelytessen azt ezen az uton közleni, hogy ekképen azoknak a' hamis vádatatásoknak mellyekkel a' szomszéd Irók a' régiebb valamint újabb időkben egy nagy Királyt ki ámbár némelly gyengeségektől ment nem lehet, még is Nemzetének disze és dicsősége volt, és mindenkor lesz, le alacsonyítani igyekeztek, minél jobb fegyverekkel ellent állhassunk.

Mathias

Mathias. Dei gratia Rex Hungariae Bohemiae etc Fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Varadiensis salutem et gratiam. Noveritis, quod nobis hiscae diebus, quibus una cum Praelatis et Baronibus nostris in hac Civitate nostra Budensi constituti fuimus, fideles nostri honorabiles Nicolaus Lector Ecclesiae Vaciensis, et Georgius filius Sebastiani de Zenthgyewrgh, nostrum venientes in conspectum proposuerant in hunc modum! Quomodo quidam Nicolaus Thewrewk de Devs portionem suam possessionariam in eadem possessione Devs in Comitatu Hevessiensi existente habitam quae quidem portio cum portionibus eorundem exponentium in eadem possessione Devs habitis condivisionalibus haberetur, et etiam alias, certis aliis possessionibus eorum vicinitate contigua iungeretur, Illustrissimae Dominae Elisabeth genitrici nostrae carissimae pro quodam pecuniae summa solum in ipsorum exponentium praeiudicium et gravamen impignorasset, quam ipsi exponentes et condivisionales et vicini propinquiores ab eadem Domina genitrice nostra Jure Leggeque et Regni nostri consuetudine admittente redimere et pro se habere vellent. Unde et supplicarunt nobis ut praefatam Dominam genitricem nostram hortaremur quatenus ipsa rehabitis pecuniis suis portionem eandem eis remittere et resignare debeat. Quibus habitis licet eadem Domina genitrix nostra, prece nostra victa eandem eisdem remittere non recusaverit, tamen quia super quantitate et numero certo pecuniarum ipsarum pro quibus videlicet portio eadem, eidem Dominae genitrici nostrae impignorata existit, differentia suborta foret, cum ipsi exponentes eandem pecuniae quantitatem seu summam Numero minorem, ipsa vero Domina genitrix nostra multo maiorem con-

tra sese allegabant Dignum duximus igitur ut vos coram quibus scilicet per antelatum Nicolaum Thewrewk impignoratio ipsa eidem Dominae genitrici nostrae facta fore fertur pro tollenda suspicione, justitia ministranda requisitos faceremus. Quapropter fidelitati Vestrae harum serie firmiter precipientes mandamus, quatenus statim receptis praesentibus Capitulariter convenire, et super re praemissa requisitis diligenter et ruminatis vestris registris et prothocollo vestro capitulari, bene vos recolligere, ac super quantitate seu numero pecuniarum impignoratorum praenotare et tam relationem facere et nobis fideliter conscientioseque rescribere debeatis et teneamini et secus nullo modo facere praesumatis, caventes tamen ne fraus aut dolus interveniat aliqualis, praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Budae praedicta in festo purificationis Beatae Mariae Virginis Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Septuagesimo septimo Regnorum nostrorum Hungariae etc decimo nono, Bohemiae vero octavo.

B. Mednyánszky Alajos.

4.

Gazdaságbéli Tanakodás.

Vallyon jó volna e' ? az Életet tsépelés, vagy nyomtatás előtt Szetskának metszeni, 's azután a' szemet belőle szóró malmon ki venni. Költ 1819-ik esztendőben, midőn a' gabonának Pesti méréje 3. f. volt.

Megfontolván, hogy Magyar Országban, a' mostani pénz folyás, és kenyérhez képest, a' hús,

fagygyú, gyertya, szappan, 's a' t. nagyárú; arról is eleget aggódván, hogy a' Szalmának Magyar Ország Lakossai tizedrészét sem fordítják Marha eledelnek, úgy, a' mint kellene mert egyedül tsak Trágyának szánják, vetemedtem a' jelenvaló gondolatra, melyet az érdemes Publicumnak bölts megfontolására támasztom: az Életet tsépelés vagy nyomtatás előtt Szetskának metszeni, 's azután a' szemet belőle szóró Malmon ki venni.

Helyes gondolat ugyan a' szalmát trágyának szánni, de jobb előbb ezt húsnak, tejnek, bőrnek 's a' t. fordítani, mert a' trágya azért szinte nem leszsz kevesebb, sem alább való, ha előbb a' szalmából szarvas marhát is szaporítunk. — „A' főbb Uraságok magyar Országban most egy Extremumból a' másikba vetemednek. Némellyeket, megkedvelvén a' Selyem birka tartást, annyira viszi indulatok, hogy minden takarmányt egyedül a' birkának szánnak, holott azon szalmán, melyből mostani manipulatio szerint a' birka huszad részét sem fordítja eledelének, mert tsak azon kalaszkát eszi meg, melyben valami szemetske maradt, majd annyi tehenet tarthatna, mint most birkát, ha ezen szalmát szetskának metszetné, és azt marha eledel zsírzóval, úgymint kromplival, tökkel, korpával, káposztával, répával 's a' t. megzsírozná, és tehenével megétetné.

Mások a' testi ruhának szükséges voltáról megfeledkezvén egyedül tsak a' tejnek, Vajnak 's a' t. örülnek, és a' hasznos és szapora Birka tartást elmulasztják. — „Én a' szénámat szánnám a' Juhnak, a' szalmámat pedig a' szarvas Marhával étetném fel egész az ízékig.

Vagynak ugyan Országunkban sokan, és nagyobb résztint, a' kik a' szetskát kedvellik; láthatni is már majd minden Megyében részszerint

szetska kézi ládákat, sött drága és betses szetska malmokat is, mellyeket vagy ló, vagy ökör húz- vagy víz hajt, vagy mellyek Oseillatio által úgy szólván örökös mozgásban el nem fáradnak. Mellyik könnyebb, vagy hasznossabb, most arról nem szóllok; talán idővel még a' gőz pára által is fognak szetskát metszeni, de erről más okoskodjon. Én egyedül azt mondom, hogy ha takarmányoddal legtöbb marhát akarsz tartani, melly egy okos gazdaságnak a' célja, tehát előbb vágasd azt Szetskának, azután azt akar nyomtasd, akar tsépeld, a' szóró malmotskán szórd föl, és így fele leszsz a' gazda kenyere, fele a' marha eledele.

Ére annyit a' Szetska Marha eledelnek, mint a' Nyomtatott szalma? kérdezzük meg a' Fűrmányosokat. Szetskának metszeni az életet vétek e'? a' rövid látású némmelly Hazafiak kedvéért vegyük fontolórra: az az: Vét e' a' gazda a' maga erszényének, midőn az életet egyenessen Szetskának vágja, és azt marhájának széna helyébe adgya az az: Nem volna e' jobb, azon szemet előbb ki tsépelni, azután kész pénzért eladni, 's ezen pénzen szénát venni? gondolom ezen rövid Calculusból ki fog tenni.

Egy Jobbágy szekérre, melly Robotból dolgozik, felszoktunk rakni 4. kereszt életet, melly tesz 60. kivét; ezen 60. kivéből leszsz 4. Pesti mérő szem; melly 3. forintjával számlálván ér a' szalmáján kívül — — — — — 12. —

Egy illy Jobbágy szekérre felszoktunk rakni 7. mázsa szénát, melly $2\frac{1}{2}$ forintjával teszsz — — — — — 17. 30.

Látni ebből, hogy ótsóbb, vagy legalább nem kár, ha a' gabonádat éteted meg, mintha szénát vennél. Mondhatja valaki, hogy előbbi számolásomba a' szalma árát fel nem számoltam; de ha tsépeltettem volna, részt is kellett volna belőle adni, a' gabonát a' vásárra vinni, a' szénát más-
unnan hozni 's a' t. 's így ezekre tekint-
vén a' szalma különös árát számba se vet-
tem.

Vegyünk fel például Zabot. Egy sze-
ker, vagy 4. kereszt zab ad 4. Pesti mé-
rőt, 30. garassával teszsz — — — 6. —
7. Máza széna teszsz — — — 17. 30.

hasznosabb tehát inkább zabot, mint szé-
nát étetni; melyet Ns. Treachin Vármegyé-
ben a' jó gazdák már számos esztendőktől
fogva gyakorolnak, tudni illik a' Zabot egyenesen
szetskának vágják.

Nem czélom ezen számolás által azt java-
solni, hogy a' Rozsot, abajdoczot, tiszta bú-
zát Szetskának vágván, egyenesen mindenestül
a' Marhának adjuk, mert a' Takarékoság nagy
gazdaság, tsak azt akarom megmutatni, hogy ha
valami kevés szem a' szetskába maradna is, nem
volna véték a' gazdaság ellen.

Az életet Szetskának vágatni közlöttem több
gazda emberekkel, kiket a' káros elő ítéllettől
menteknek lenni gondoltam.

Fekete Dávid Uram ellenzette a' gabonát
Szetskának vágni, hogy úgy mond kemény leszsz
a' Szetska, de hogy a' tsép alatt megpúhúl a' szal-
ma; sőt úgymond némellyek a' kész szalmát is
nyomtatik, hogy meg púhúljon. Erre azt fele-
lem: hogy én a' Szetskának nyomtatását vagy

tsépelését úgy sem ellenzem, a' mint tettzik, úgy pühíttsa kiki.

Matesz István pedig azt mondta, hogy a' nyomtatott szalmát soha sem eszi a' marha olly jó ízűn, mint a' tsépettet, úgy mond tsak megfujja; ki tudná ezeket öszve egyeztetni; kövesse kiki tapasztalásait, a' szetskát tsépelheted is, nyomtathatod is, ha akarod.

Stadtmüllnernek is emlegettem a' gabonából való szetska metszést; ennek tettzett. Ez igen is hasznos volna, úgymond; de a' kaszának az éle mindjárt ki tompúl a' szembe: Erre azt mondom: Tartsunk Reserva kaszát is; hogy még a' köszörüs megköszörüli, vagy a' paraszt ki veri fű kasza módjára, addig a' szetska metsző ne heverjen. Máskint a' Vassmives tsináljon jó Materiából kaszát, a' köszörüs pedig adjon tanátsot, miként lehet jó éles a' Szetska kasza.

Mások ismét azt mondták, hogy Szetska metszőket nem kapok, és hogy a' munkáért többet fogok fizetni, mint maga a' termés ér, hogy ez igen nehéz munka, hogy a' kés éle megtompúl 's a' t. Azt felelem:

Vannak már ditső Országunkban szetska-metsző malmok, ezek el nem fáradnak, ha megtompúl a' kasza, az érdeemes Birtokos ad helyébe mást; 's ha egy Vidéken egynehány jó gazdák egyet értenek, 's eltökéllik magokban, hogy ezen szetska-metszést gyakorolni fogják, a' szegény emberek is fogják magokat részért resolválni, 's arról gondoskodni, hogy éles legyen a' kések; tsak hogy az érdeemes Birtokos itt meg ne felejtkezzen, hogy nehéz munkát dolgozván őket tápláló eledellel, áldomással, illendő ajándékokkal, ditsérettel, egy szóval hozzájuk való leereszkedéssel felsegíttse, leginkább, míg meg-rögzik a' szokás.

Egy bizonyos nagy tudományú, és tapasztalású gazda azt a kifogást tette: hogy igen is hasznos volna ez a manipuláció, de úgymond, házakat fedni, és marha alá, még is csak nem kellene szetskának vágni, 's úgymond ezen szetska metszést a nagy gazdaságokba nem lehetne üzni. Azt mondja a' Deák: Nulla regula sine exceptione: még az Aszszonyi drága szalma kalapoknak is lehet hagyni, és egyébbszükségekre; a' nagy Oeconomiákba bélelete hozni, vagy sem; de a' középszerű boldog rendű gazdának a' tudós Ur is hasznosnak itéli.

Egy azt az ellenvetést tette: hogy midőn az ember a' gabonát szetskának vágja, a' szalma derekán találkozó görtsöket is a' szem közé metszi az ember, és hogy ezt a' szóró malmon a' szél ki nem viszi: felelek: kiviszi e', vagy sem azt nem tudom; de hogy egynehány szem szalmától az ember kenyér közt meg nem hall, 's/hogy szükség idejében az emberek szalma, és széna kenyeret is ettek már, bizonyítja az 1817. esztendői Posonyi Német Újság

Egy fiatal Uri ember azt az ellenvetést tette: hogy trágyát szetskából nem lehet tsinálni, és úgymond, e' nélkül felfordúl a' gazdaság fundamentomostúl. Erre azt felelem: hogy a' szalmát húsnak, tejnek kell szánni, nem trágyának, mert drágább a' hús, mint a' trágya. — A' föld pihe-nés által is megjavúl per absolutum, nem csak trágya által; hanem a' marhákat, különösen a' juhokat az ugaron kellene tsapatonkint étetni tél-be is; lám mennyit használ a' nyári legeltetés a' földeknek.

Némellyek azt az ellenvetést teszik; hogy sok szem öszve vágódván ki nem kell, és hogy az életnek az ára megtsükken, ha öszve vagdalt szemek találtatnak közte: felelek: Én szántsán-

délkel több szemeket öszve vágtam, és tserepek-be próbára elültettem, és mind kikelt; az öszve-vagdalt szemekből pedig jó kenyér sül; hiszen a' malomkö is öszve töri a' szemet, azután leszsz liszt belőle, de az alkalmas gazdaszszonyok ki-tudják ám az életet rostálni.

Az életet előbb szetskának vágni, azután nyomtatni, vagy tsépelni ezekért kívánom:

a) Mert így bizonyos vagyok benne, hogy egész télen által elegendő kész takarmányom lesz, mikor kell, máskint nem volna mindenkor kész, mivel

b) Mostani szokás szerint egész télen által tartván a' tsépelés, mikor vágnák szetskának?

c) Sokkal tsínossabb lévén így a' szalmának manipulációja, nem vesz el annyi haszontalanul; most szokott lenni zsúp, törött szalma, (Rittstroh) törék, fölőzet, pelyva 's a' t. így lesz kétféle: marha eledel, és kenyérnek való.

d) Az egerek nem rágják meg a' szetskás éle-tet, mint a' szalmába szokás.

e) A' Szalmának berakása elmarad.

f) A' szalma rész megmarad a' Tséplöktől, mert most itt Buda mellett minden 100 zsúp után a' Tséplöknek adunk 15-t; ha ismét ezeket szets-kának akarnánk vágatni, ismét kellene annyit ad-ni, sött azért a' bérért nem is kapna az ember napszámost, így tehát a' mit mostani mód szerint duplán fűzetünk, úgy tsak simplán kellene fizetni.

g) Ezen mód nélkül való nehéz munkát erős emberek által elvégeztetvén, a' kitisztítását Asz-szonyok, és gyengébb személyek is elvégezhetik.

h) Ha szegényebb sorsú gazda vagyok, hogy napszamosokat, vagy Részeseket nem fogadhatok, hogy mint tsépelni, mint szetskának metszeni ma-gamnak kellene, egy fáradtsággal, 's fél annyi idő alatt végbe viszem azt, a' mit mostani mód

szerint dupla erővel, és dupla idő alatt tselekszem; mert míg kitépelném, és szalmámat rendbe raknám, az alatt fél erővel szetskának is megmetszem, 's gazdálkodok a' szetskámmal, a' mint jónak látom.

Mondhatná azt valaki, hogy ha az ember azt akarja, hogy hamarabb kilégyen tsépelve a' gabonája, több tséplőt kellene fogadni. — Igen is a' való igaz, hogy így hamarabb kilesz tsépelve, de ha ezek szetska-metszők lesznek, hamarabb szetska lesz a' szalmámból, és az a' cél hamarabb elérődik, hogy a' szetskát ne kellessen kesztyűbe vágni, mert a' kaszát igazán meg kell ám fogni, 's általlýában inkább lehet szánkát kesztyűbe farragni, mint kesztyűbe szetskát vágni.

Támasztom ezt a' kérdést: Mi lenne abból, ha a' rozs - tallóba szántatlan ismét rozsot hintenék? — „Nem lehetne e' így a' cél: mesterséges kaszállót művelni, hamarabb elérni, mint a' lóherék nemei által?

Ha az érdemes Publicum ezen hazafiúi ügyekezetemet jó szívvel vejendi, írni fogok némellyeket az asztagok, kazalok, boglyák rakásáról, 's azoknak takarékos megtartásáról.

Poroszkai György.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

R ö n y v - e s m é r t e t é s .

Institutiones Physicae, quas compendio dedit Adamus Tomtsányi in Regia Scientiarum Vniuersitate Pesthiensi Physicae, et Mechanicae Professor publ. ord. Pestini, Typis, et Sumptibus N. Joannis Thomae Trattner. 1820.

A' Természet Tudományának Ismértetése, Tomtsányi Ádám által.

Hogy a' Természet Tudománya (Physica) az egész emberi nemzetnek számtalan hasznót hajt, 's kimondhatatlan gyönyörköttetést szerez minden embernél, a' ki azt csak távolról tekintette is, ismeretes dolog: azért valaki ezen Tudományt magyarázza, terjeszti, vagy mások előtt megfoghatóvá, kellemetessé teszi, az, az egész emberi nemzettől szíves hálaadást érdemel; annál inkább méltó a' magasztalásra az, ki a' Természet Tudományába mélyebben belátott, sok tapasztalások, vizsgálások által a' Természet belső rejtekébe behatott, ennek titkait kifürkészte, ezeket világosságra hozta, és mások szeme elejbe terjesztette: ilyen Férjfiú az előttem lévő Könyvnek Szerzője, ez a' nagy Érdemű Tanító, a' ki közel harmincz esztendőből fogva a' Természet Tudományát fejtegeti, 's magyarázza, minden tulajdonságokkal bir, mellyek a' Természet vizsgálására megkívántatnak, úgymint: éles belátással, az elragattatásig buzdító hajlandósággal, külömbféle szerszámok eszközök, műszerek használásával, ezen tárgyról készült számtalan Könyveknek ismerésével: 's ugyan azért egyedül ő az, ki Hazánkban (ezzel senkinek ditsőségét sem akarom sérteni) a' Természet' Tudományát helyesen, igazán, 's tökéletesen megismérhette, általláthatta, azt másokkal közölhette, és bátran az egész világ szeme elejbe bocsájthatta.

A' Könyv, a'mint maga a' Szerző az Előszóban kinyilatkoztatja, tulajdonképen azon Ifjak számára iratott, kik a' Természet Tudományát megismérni, 's megtanulni szándékoznak; de tsekély itéletem szerint, nem csak azok, kik ezen Tudományt tanulni kezdik, kész 's jártos kilaúzt találnak ezen könyvben, hanem azok is, kik a' Természet' vizsgálásában foglalatostkodnak, kik a' Természet' elrejtett titkait fessegetik, fejtegetik,

's magyarázzák, felette sok dolgokra akadnak ezen munkában, mellyek által a' Természet tulajdonságait, 's munkálódását fényes világosságban láthatják: legalább magamról azt mondhatom, 's nyílt szívvel meg is vallom, hogy, a' mit ezen tárgyról írt Könyvekben huszonegy esztendő elfolyása alatt olvastam, azt többnyire mind ezen Könyvben tulajdon, 's illendő helyén kitéve, feljegyezve, 's megfejtve találtam; azért e' Könyvet én ki-mondhatatlan gyönyörköttetéssel olvasgattam, forgattam, 's azt szorgalmasan megvizsgáltam, és érdemesnek találtam, hogy ezen derék munkának tárgyával, annak hasznos, 's velős előadásával a' Magyar Olvasókat megismértessem; egyszerűen, hogy ezen remek Munkáról tett kevés észrevételeimet Hazámfiával közöljem, és ezeknek figyelmöket e' Könyv szorgalmas olvasására gerjeszsem; mert által láttam, hogy a' Szerző minden ereit arra fordította, hogy a' Természet törvényeit helyes tapasztalásával, szemes vizsgálódásával napfényre hozhassa, és így az emberi nemzetet hasznos ismeretekre vezesse, próbáival, 's fáradságos munkáival meggazdagítsa.

A' Természet Tudománya, avagy a' Physica három Részekben adatik elő ezen munkában. Az első résznek kezdetén az Előszóban (Praefatio) kinyilatkoztatja a' Szerző szándékát, mellyel ezen munkát készítette, tudniillik, hogy a' Természet Tudományából a' legszükségesebb, és leghasznosabb dolgokat úgy magyarázza, hogy azokat az előkelő Ifjak könnyen megérthessék, megtanulhassák; azután, hogy mindazt, a' mi ezen tárgyról a' halhatatlan emlékezetű Newton idejétől, vagy is a' 18-dik század kezdetétől fogva sok tudós Férfiak által föltaláltatott, és közre bocsátatott öszve szedné, azt úgy szólván egy testbe öszve szerkeztetné, és így a' Természet

Tudományának képét, 's tekintetét, mellyel az mánap diszeskedik, megmutatná. — Ezen felseges szándékát a' Szerzőnek bizonyára szives megilletődéssel fogja venni, és áldani a' jótévő Természetnek minden Barátja; annál is inkább, mivel a' mit itt föltesz magában és ígér a' Szerző, azt Könyvének elkészítésében híven végbe viszi, 's bétellyesíti. A' Bevezetésben (Introductio) 1-ször okát adja a' Szerző a' Physica elnevezésének, azután meghatározza, mitsoda Tudományok tartoznak mind bővebb, mind szűkebb ertelemben a' Physicához, és mitsoda különbség vagyon a' Természetnek Historiája, vagy a' testek alkotványának Tudománya (Historia naturalis) a' Változtató Mesterség, vagy Kimia (Chemia) és a' Természet Visgálás, Fizika (Physica) között. 2-szor Megmagyarázza mi móddal kellessék a' Physicát tanulni, vagy tanítani. 3-szor Mitsoda rendszabásokat kellessék szeme előtt tartani annak, a' ki ezen Tudományt fejtegeti. 4-szer Miképen segíthet valaki magán a' Természet visgálásában. 5-ör Mitsoda rendet kell tartani ezen Tudomány' előadásában: itt a' Szerző illy rendet szabott magának; hogy az egész Physicát három részre osztsza; az első részben azon tulajdonságokat meggyarázza meg, mellyek egyáltaljában minden testekben megvannak: a' második részben azokat, mellyek csak némelly nemeiben a' testeknek találtnak: a' harmadik részben azokat, mellyek csak kevés, és különös testekben tapasztaltatnak. — Ezen rendszabást minden rendszabások közül, mellyek a' Physicában eddig tétettek, a' legtermészetesebbnek, 's azért a' leghelyesebbnek itéli a' Visgaló. 6-szor Röviden, de értelmesen előadja a' Szerző a' hasznát, érdemeit, kellemciet a' Természet Tudományának: végtére leírja, honnan vette a' Physica eredetét, mitsoda Nemzetek, 's Férjfiak által

mozdítottatott előbb, kik által gyarapodott, tsi-
nosodott, és emelkedett azon magas poltzra,
mellyen mostanában fénylik.

Az első Részben foglaltatik a' közönséges
Physica (Physica vniversalis) ezen rész fölosztatik
négy Szakaszokra (Sectiones). Az első Szakasz áll
három Tzikkelyekből (Capita). Az első Tzikkely-
ben a' testeknek természetéről, és azoknak kö-
zönséges tulajdonságaikról, ugymint: a' terjetség-
ről (extensio) az általhatatlanságról (impenetrabi-
litas) az eloszthatóságról (diuisibilitas); a' mozdul-
hatóságról (mobilitas) és a' tehetetlenségről (inert-
tia) vagy az értekezés. A' második Tzikkely-
ben világosságra hozatik, mi légyen az erő, vagy
erőködés (vires) mellyel egy test más testeket
magához vonz (vis attractiua) vagy magától tá-
voztat 's vissza taszít (vis repulsiua) és ezen erők
törvényeit számlálja el a' Szerző. A' harmadik
Tzikkelyben a' testnek öszveállásáról (de cohae-
sione) vagy a' szó: itt okát adja a' Szerző a'
mennyire lehet, miért állanak öszve, 's miért ra-
gadnak egymáshoz a' részetskék a' testeknek kü-
lömbféle nemeiben: az után megmutatja, miképen
lehessen valami testben az elvált részeket öszve
ragasztani.

A' második Szakasz az egyenes hoszban való
mozdulásról szól (de motu in lineis rectis) ez négy
Tzikkelyekre osztatik. Az első Tzikkelyben a'
mozdulás külömbféle nemei, és annak közönséges
törvényei magyaráztatnak meg. A' második Tzik-
kelyben megfejtetnek azon tünetmények, mellyek
a' test szikének, vagy közép pontjának (centrum
grauitatis) az után, mellyek az arányhosznak (li-
nea directionis) megértésétől függenek. A' har-
madik tzikkely az öszveütközést (Conflictus) vis-
gálja. Itt a' helye azon tapasztalás megfejtésének,
mellyet a' Szerző második Könyvének 116. lapján

leír: tudniillik; 1804-dik esztendőben Jessop Angliában azt tapasztalta, hogy midőn a' kősziklák, vagy fatörsökök szétszaggatására puskaporral élnék az emberek, a' puskaapor sokkal nagyobb erővel szaggatja szét a' követ, vagy a' törsököt, ha a' lyuk, mellyben a' puskaapor tétetett, nem, mint eddig szokásban volt, kő vagy fadarabokkal tömetik, és veretik bé; hanem csak száraz, és tiszta homok töltetik a' puskaapor fölébe: tudniillik, a' kifúrott lyukba öntetik annyi puskaapor, hogy legalább egy harmad részét a' lyuknak megtöltse, ezen puskaaporba szúratik egy szalmaszál, mellynek vége a' lyukból kiálljon, a' puskaapor fölé öntetik a' száraz homok úgy hogy az egész lyukat megtöltse, a' szalmaszálba pedig öszvevázott, vagy igen apró szemű puskaapor eresztetik, hogy a' meggyúladt szalmaszál a' tüzet levigye a' homok alatt lévő puskaaporhoz, ez meggyúladván a' homokot ki nem veti a' lyukból, hanem a' kősziklát vagy a' törsököt szétszaggatja: ezen mód a' kősziklák, vagy törsökök' elrepszésére sokkal jobb, mint az előbbi, mert 1-ször Nem kell annyi puskaapor, mennyi a' régi mód szerént; annak fele, vagy egy harmad része is elegendő. 2-ször Nem kell nagy fáradsággal, és sok idő vesztegetéssel a' lyukat béverni. 3-ször Nem forognak veszedelemben a' munkások, kik midőn a' régi mód szerént kalapátsolnák a' kő darabokat, könnyen szikrát ütöttek, és a' puskaapor meggyúladhatott. Már hogyszaggathatja öszve a' meggyúladott puskaapor a' kősziklát, és a' szabadon rajta fekvő homokot nem vetheti ki? Ennek az okát meg lehet érteni az öszveütközés törvényeiből: mert itt a' meggyúladt puskaapor mint a' homokkal, mint a' kősziklával megütközik, de mivel a' kőszikla egy darabból áll, csak egy ütközés történik a' puskaapor ereje, és a' kőszikla

között, mivel pedig a' homok számtalan sok egymástól elvált darabotskákból áll, felette sok ütközés történik a' puskapor ereje, és a' homok szemek között; 's ezen ütközések miatt a' puskapor ereje annyira megfogy, hogy a' homoknak felső részén már egészen elenyészik, 's azért ezt meg nem indíthatja: mert az alsó réteg (stratum) homokon, melly a' puskaport éri, fekszik egy másik réteg, ezen harmadik, ezen negyedik és így tovább számtalan rétegek fekszenek egymáson; már tsak vegyük, hogy száz réteg homok vagyon a' puskapor felett, pedig lehet ám, és van is sok ezer; az alsó réteg, mellyel a' meggyulladt puskapor összeütközik az ütközés törvénye szerint azon gyorsaságot kapja, mellyel a' meggyulladt puskapor birt: tegyük, hogy a' puskapor ereje hasonló volt 100 mázsa nyomásához, vagy erejéhez, tehát az alsó homok réteg körül, belől 100 mázsa erővel taszítottatik, ez a' fölette lévő második réteggel ütközik meg, és az ütközés törvénye szerint a) a' második réteg felét kapja azon gyorsaságnak, mellyel birt az első réteg, tehát $\frac{100}{2}$ ezen réteg megütközik a' harmadikkal, 's ennek gyorsasága leszen $\frac{100}{4}$ ez a' negyedikkel, ennek gyorsasága leszen $\frac{100}{8}$ ez az ötödikkal, ennek gyorsasága leszen $\frac{100}{16}$ és így tovább felfelé mindig kisebb, 's kisebb, úgy hogy a' harminzgyedik homok réteg gyorsasága tsak $\frac{100}{1664,553,248}$ légyen millyen leszen tehát a' negyvenedik, ötvenedik, vagy százodik homokréteg gyorsasága? Semmillyen: — — ez az oka, hogy az alsó homokrétegek össze tolódnak, szorítatnak, verődnek a' puskapor ereje által, de a' felsőbb rétegek helyökből meg nem mozdúlnak. — Ezen vi-

a) Lásd a' Szerző első Könyvében, második Szakaszban a' harmadik Tzikkelyt.

tatásban azt vettem fel, hogy a' homoknak semmi rugóssága (elasticitas) nintsen, ezt ugyan nem lehet egyáltalában a' homokról mondani; de ha érezhető rugóssága van is, még is annak össze-
 ütközésében közel az előadatott mód szerint kell fogyni, és elenyészni a' gyorsaságnak. A' negyedik Tzikkelyben előadja a' Szerző a' Műszerek tudományát (Mechanica) itt értelmesen, 's világosan megfejté először az együgyű Műszerek' természetét, tulajdonságait, és hasznait, tudniillik megvizsgálja a' Rudat (Vectis) a' Karikatsigát (trochlea) a' Gerendelyt (Axis in peritrochio) az Erezteket, vagy Hajlottlapot (Planum inclinatum) a' Sajtolótsigát (Cochlea) és az Éket (Cuneus) másodszor az összevoglalt Műszereket, nevezetszerént, a' Tsigázotot (Polyspastus) a' végtelen sajtot (chochlea infinita) az összevoglalt Rudakat, a' fogas kerekekből gerendőkből, korongokból álló mindenféle Műszereket: harmadszor a' Műszerekben találkozó akadályokról; úgymint a' dörzsölődésről (adfrictus) a' kötelek engedetlenségéről (resistentia funis) és a' közakadályáról (resistentia medii) végtére a' Műszerek' sikeréről, foganatjáról, okozatjáról vagy az értekezés. A' harmadik Szakasz előadja a' görbe hoszban való mozgulást (de motu in linea curua) ez felosztatik négy Tzikkelyekre: az első Tzikkelyben megmagyaráztatik a' Függőnek (Pendulum) természete, és haszna: itt a' Függőnek második haszna abban helyhezteszik, hogy az által valamely épületben a' bőlthajtás magasságát meghatározhatjuk; tudniillik ha a' bőlthajtás felső részén egy függőt felakasztunk, melly közel a' földhez érjen, ezt tsekély lógásba hoszszuk, és a' lógását egy olly függő lógásával össze hasonlítjuk, melly egy pertzentés (minutum secundum) alatt végzi minden lógását: de valójában hamarább, és könnyebben megtudhatjuk a' bőlthajtás

bolthajtás magasságát, ha a' bółton megakasztott, és a' földig leérő függőnek hosszúságát megmérjük, mert így sem olyan függőre, melly mind-egyik lógását egy pertzentés alatt végzi, (*pendulum ad minuta secunda oscillans, vel pes horarius*) sem számvetésre nem lesz szükségünk. A' második Tzikkelyben meghatároztatik az aránnya (*directio*) és serénsége az elhagyított testnek, akár egyenesen lefelé, akár egyenesen fölfelé, akár oldalaslag, avagy félre hagyittassék az. A' harmadik Tzikkelyben megvizsgálattik azon testeknek mozdulása, 's forgása, mellyek a' szíkes erők (*vires centrales*) által sürgettetnek: megfejtetik itt a' szíkfutó erőnek (*vis centrifuga*) természete, és meghatároztatik, mitől függ annak mekkorasága. A' negyedik Tzikkelyben a' közönséges vonzódás, a'vagy a' közönséges nehézség' (*grauitas vniuersalis*) valósága, és azon törvény, melly szerint ezen közönséges tulajdonság munkálódik, vítatik meg: végtére annak adja okát a' Szerző, hogy miért nyúl minden testnek nehézsége a' földszínén annál inkább, mennél távolabb vagyon a' test az egyenlítőtől (*aequator*) valamellyik sarok felé (*polus*).

A' negyedik Szakasz a' Folyadékokat, a'vagy a' folyó testeket (*fluida*) vizsgálja: öt Tzikkelyekre osztatik. Az első Tzikkelyben megmagyaráztatik, miképen nyomják a' folyadéknak részetskéi egymást, az után miképen nyomják az edénynek, mellyben vannak fenekét, és oldalait: ezekből szép észrevételeket tesz, és helyes következtetéseket huzki a' Szerző, mellyek nem kis hasznot hajthatnak az embereknek.

A' második Tzikkelyben meghatároztatik azon folyadékok' helyheztetése, mellyek öszve foglalt avagy közösülő tsőkben 's edényekben (*vasa comunicantia*) állopottak meg. Itt magyarázza

meg a' Szerző a' hajtsők (tubulorum capillarium) természetét , és annak az okát, hogy az igen vékony tsőben a' víz föllebb áll, mint a' tágos tsőben, és hogy abban a' víz felemelkedik annál magassabbra , és annál hamarabb , mennél vékonyabb a' tső, nem úgy fejtí meg, mint ez, előtt szokták azt megfejtí: hanem La Place Ur tapasztalási 's vítatása szerént a' víz fölénék (superficies formájától következteti, úgy, hogy ha a' víznek föle horpatt (concava) fölemelkedik, ha a' víznek föle domború (convexa) le creszkedik a' tsőben a' víz, és az első esetben föllebb, a' másodikkban alább áll, mint mikor a' víznek föle egyenes lapos. (plana) Tagadhatatlan dolog, hogy ezen igazságból a' hajtsőknek minden jeleneit igen világosan, és természetesen meglehet érteni, magyarázni, 's fejtí; azon jelenteke is, melyeket az előbbi mód szerént szemmiképen sem lehetett megfejtí; ilyenek azon jelenteke, melyeket a' Szerző az első, a' harmadik és öttödik szám alatt leír, és helyesen megfejt. A' hajtsők természetéből meglehet ugyan érteni, miért emelődik fel az olaj, a' megolvadt viasz, fagyú az égő bőlben; miért szívjabé a' vizet a' spongyia, a' nádméz, a' fa, a' vászony, a' posztó, a' papiros, 's egyéb illy féle testek: de azt, hogy az élő növényekben, és az eleven állatoknak testében a' nedvek (succ) szüntelen föl 's alá, hé és kifelé járnak, mozognak 's kerengnek (circulant) a' hajtsőkből meg nem lehet magyarázni: mert a' hajtsőkhöz hasonló szálatkálc (fibrae) által valamelly élőfában, tsak fölfelé emelkedhetne a' nedv, bizonyos pedig, hogy minden élő növényben a' nedv a' gyökerektől föl a' levelekig, és innen le a' gyökérekig jár, és kereng: azután a' hajtsők, ha még annál vékonyabbak is két hüvelknyi magasságnál a' nedvet föl-

lebb nem emelik: végtére ha meggondoljuk, mi-
tsoda nagy gyorsasággal terjed a' nedv az élő te-
stekben mindenfelé, ezen sebes forgását a' nedv-
nek a' hajtsók természetéből meg nem magyaráz-
hatjuk, leginkább mivel tapasztaljuk, hogy az
olyan növényben, melly megszűnt élni, a' nedv
már nem emelkedik fel, p. o. ha valamelly elszá-
radt fának gyöke a' vízbe tétetik, a' víz a' fa de-
rekába 's ágaiba fel nem emelkedik: azért a' nedv-
nek 's minden folyadékknak felemelkedését 's moz-
gását az élő testekben nem a' hajtsók természeté-
ből hanem a' szálkátok ingerelhetőségéből (ir-
ritabilitas) és a' szorító 's tágitó mozgásból (ex
motu peristaltico) kell megfejtetni. A' harmadik
Tzikkelyben az izmos testek állapotját, midőn a-
zok valamelly folyadékban tétettek, vizsgálja a'
Szerző: ezen Tzikkely szép eszközök leírását, és
nagyon hasznos észrevételeket foglal magában.
A' negyedik Tzikkely szól a' folyadékoknak moz-
dulásáról; ezen Tzikkelyből sokat tanulhatnak a-
zok, kik ugró vagy szökőkutakat (fontes salien-
tes) akarnak készíteni, kik a' vizet nyomás által
magasan kifetskendeni, vagy a' tsőkben fölemel-
ni kívánják.

A' negyedik, és utolsó Tzikkelyben a' folyó
vizekről, és ezeknek az akadályokba való ütközé-
sökről vagy a' szó: ebből meglehet érteni, 's
tanulni, mire kellessék vigyázni a' malmok készí-
tésében, mellyeket vagy a' folyó víz, vagy a'
szél hajt: azután, miképen hajtatik egyik part-
ról a' másikra a' víz által a' röpkülő hid, és a' vi-
torlák segítségével a' tengeren a' hajó: végtére
mitől, és hogyan származnak a' hulyámok, és a'
habok: (undae, et fluctus)

Az elszámolt hasznos tanításokat foglalja
magában az első Rész, vagy Könyv, ez tizen
nyolcz arkusból és négy táblákra mettzett 71 ké-

pekből áll: igen jó, sőt szükséges lett volna, a' Könyv elején vagy a' végén az egész Könyvnek foglalatját kitenni.

A' második Rész.

Ezen részben meg magyaráztatnak azon tulajdonságok, mellyek nem minden testben, hanem csak a' testeknek némelly nemeiben tapasztaltatnak: mivel pedig ezen különös tulajdonságok sokkal nagyobb számmal vannak, mind a' közönségesek, és mivel valami negyven esztendőtol fogva kimondhatatlan sok vizsgálások, tapasztalások, fürkézések, mesterkedések által nem keves új, 's az előtt ismeretlen tulajdonságok találtattak fel; azért ezen Rész, a' Physicanak sokkal bővebb, mint az első: mert azt mind, a' mit ezen tárgyról külömbféle nemzeteknél sok tudós Férfiak tapasztaltak, fölhaláltak, megvizsgáltak, fejtegettek, fölfedeztek, 's világosságra hoztak, a' jelenvaló Könyvben előadja, leírja, megmagyarázza, vagy legalább följegyzí, és megjelenti a' Szerző: 's ugyan azért ezen Részben nem csak oktatja, vezeti, segíti hasznos nyilatkoztatásával az olvasót; hanem serkenti, mulatja 's gyönyörkötteti is a' természetnek édes elragattatásával, és a' mesterségnek elmés, 's furtsa találmányival.

Ez a' Rész is négy Szakaszokból áll. Az első Szakasz a' testek álló részeit, vagy fenék részeit, vagy a' testeleit (principia, elementa corporum) vizsgálja, és azon munkálódásokat, adja elő, mellyek által a' testek elváltoztatnak (chemicas operationes) 's hét Tzikkelyekre osztatik. Az első Tzikkelyben a' Testeknek több részekre való föl-
osztásáról, és a' részeknek egy testbe való össze-
kapcsolásáról vagyon a' szó; itt meg magyaráztatik, mitsoda külömbség légyen a' megváltoztató, vagy műszeres munkálódások (operationes mecha-

nicae) és az elváltoztató munkálódások (operationes chemicae) között a) valamint az is, mi légyen a' testek között az Atyafiság (affinitas chemica) A' második Tzikkelyben előszámláltatnak a' testeknek álló részeik mellyek olly együgyűek, hogy azokat egymástól különböző részekre föl osztani nem lehet, vagy legalább még eddig nem lehetett (principia primaria chemica) vagy is az elváltozhatatlan allak. Ezen Tzikkelyben, és a' következőkben is többnyire a' mesterségbeli nevezeteket (terminos technicos) német nyelven is kiteszi a' Szerző; bár tsak magyarul is megnevezte volna azon dolgokat, azzal talán gyarapította volna a' magyar nyelvet: igaz ugyan, hogy a' német megnevezések már számtalan könyvekben föltaaláltatnak, de a' magyar megnevezések igen kevesben, és némelylek egyben sem; azért magának a' Szerzőnek kellett volna alkalmas nevezést kitalálni, 's adni; és mivel a' Szerző talán azt ítélte, hogy a' magyar elnevezésekkel minden magyar Tudósok meg nem elégesznek, azokat tellyeséggel elhatta; de ma holnap tsak ugyan meg kell magyarul is nevezni azon dolgokat: — azért mind azon Jóságoknak, mellyeket a' Szerző német nyelven megnevez, én magyar nevezetet is adok; és azon Hazafiakra, kik a' magyar nyelv terjesztését, 's tsinosítását kedvellik bízom, hogy elnevezésimet ítéljék, és jobbítsák meg.

Elváltozhatatlan Allaknak a' következők állittatnak:

-
- a) Mivel a' mechanica operatiók által a' test az egészhez hasonló részekre, az az ollyanokra változtatik, mellyek azon tulajdonságokkal bírnak, mellyekkel birt az egész test, ezen munkálódásokat megváltoztató munkálódásoknak neveztem: a' chemica operatiók által pedig olly részekre változtatnak, mellyek más tulajdonságokkal bírnak, mint az egész test, ezeket elváltoztató munkálódásoknak hívtam.

1. A' melegítő all (Caloricum. Wärmestoff) erről megvalja mindazonáltal a' Szerző, hogy még eddig nem bizonyos, ha együgyű allnak kellessék e' azt tartani, vagy különböző részetskéből álló testnek.

2-szor A' Savanyall (Oxygenum. Sauerstoff) ettől származik a' savanyóság: 's azért itt elszámoltatnak a' sónak külömbféle nemei, 's fajtái: először a' savanyó Sók és pedig az ásványi sók:

1. A' Szén savany. — — Acidum carbonicum. Kohlen säure.

2. A' Kenkö savany. Acidum sulphurium. Schwefeligte säure.

3. A' Salitrom savany. Acidum nitrosum. Salpeter säure.

A' Salitromos savany. Acidum nistrosom. Salpetrigte säure.

4. A' Foszfor savany. Acidum phosphoricum. Phosphor säure.

A' Foszforos savany. Acidum phosphorosum. Phosphorigte säure.

5. A' Bóraksz savany. Acidum boracicum. Borax säure.

6. A' Jodín savany. Acidum Jodinaesäure. Jodine säure.

7. A' közönséges só savany. Acidum muraticum. Salz säure.

A' megzabalt sósavany. Acidum muriaticum oxigenatum. Oxidirte Salz säure

8. Folyó értsavany. Acidum fluoricum. Fluspath säure.

(Egér kő savany. Acidum arsenicum. Arsenik 9. (säure.

(Egér Höves savany. Acidum arsenicosum. Arsenikte säure. ,

10. Lágýértz savany. Acidum molybdaenium Molybdänsäure.

11. Farkasnyál savany. *Acidum wolframicum*.
Wolfram säure.

12. Krómsavany. *Acidum chromicum*. Chrom-
säure

13. Kolumb savany. *Acidum columbicum*. Ko-
lumb säure.

14. Nehéz kő savany. *Acidum tunsticum*.
Schwerstein säure.

Növeményi Savanyak.

1. Etzet savany. *Acidum aceticum*. Essig
säure.

2. Alma savany. *Acidum malicum*. Aepfel
säure.

3. Tzitrom savany. *Acidum citricum*. Citro-
nen säure.

4. Borkő savany. *Acidum tartaricum*. Wein-
stein säure.

5. Soska savany. *Acidum oxalicum*. Sauer-
klee säure.

6. Dugazfasavany. *Acidum subericum*. Kork
säure

7. Gubats savany. *Acidum gallicum*. Galläp-
fel säure.

8. Szeder savany. *Acidum moroxilicum*. Maul-
beerholtz säure.

9. Benzoe savany. *Acidum benzoicum*. Ben-
zoe säure.

10. Gyánta savany. *Acidum succinicum*. Bern-
stein säure.

11. Nádméz savany. *Acidum melilithicum*.
Hönigstein säure.

Állati Savanyak.

1. Tég savany. *Acidum galacticum*. Milch-
zucker säure.

2. Háj savany. *Acidum sebacicum*. Fet säure.

3. Kék savany. *Acidum borussicum*. Blau säure.

4. Hugy kö savany. *Acidum lithicum*. Blasen-stein säure.

5. Hangyasavany. *Acidum formicum*. Amei-sen säure.

Másodszor: a' Lugsók, vagy Alkalisók (*Salia alcalina*. Alkalische Salze. Laugensalze:) il-lyek: a' Hamúzsír, avagy Káli (*Calium*, *Potas-sa*. *Potasche*, Alkali) a' Széksó (*Natrum*, *Soda*. *Mineral Alkali*) a' Büzsó vagy Szalamia, (*Ammo-niacum*. Amoniak).

Harmadszor a' Középsók, és a' felsók (*salia neutra*) ezek elneveztetnek azon részekről, mel-lyekből állanak: úgy mivel a' Konyhasó közönsé-ges sósavanyból, és szék sóból áll, közönséges sósavanyú szék sónak mondatik. *Natrum muriati-cum*. Salzsäures *Natrum*.

A' Közönséges sósavanyú hamúzsír. *Calium muriaticum*. Salz säures Kali.

A' Kénkö savanyú szék só. *Natrum sulphuri-cum*. Schwefelsäures *Natrum*.

A' Borakszsavanyú szék só. *Natrum boraci-cum*. Boraxsäures *Natrum*.

A' Salitrom savanyú hamúzsír. *Calii nitri-cum*. Salpeter säures Kali.

A' Közönséges sósavanyú büzsó. *Ammoniacum muriaticum*. Salz säures Ammoniak.

A' szénsavanyú lugsók. *Alcalia carbonica*. Koh-len säure Alkalien.

A' Kénkö savanyú tajték föld. *Magnesia sul-phurica* Schwefel saure Bittererde.

Az etzet savanyú réz. *Cuprum aceticum*. Es-sig saures Kupfer.

A' Kénkö savanyú réz. *Cuprum sulphuricum*. Schwefel saures Kupfer.

A' Kénkö savanyú vas. v. galitzkö. Ferrum sulphuricum. Schwefel säures Eisen.

Az elszámolt sóknak tulajdonságait, használatát bőven és helyesen leírja a' Szerző: ezek után következnek a' többi elváltozhatatlan allak: ugymint

A' 3-dik A' víztárgyal. Hydrogenum. Wasser stoff.

4-dik A' fojtó all. Azotum. Stick stoff.

5-dik A' széntárgyal. Carbonicum. Kohlen stoff, itt íratnak le a' szénnek tulajdonságai, és haszna.

6-dik A' kénkö. Sulphur. Schwefel.

7-dik A' foszfor. Phosphorus. Phosphor.

8-dik A' Közönséges só all. Principium muriaticum. Grundlage der Salzsäure.

9 dik A' folyó értzall. Principium fluoricum. Grundlage der Flusspat säure.

10-dik Az olvasztósó all. Principium boracicum Grundlage der Borax säure.

11-dik A' Jodina. Jodina. Jodine.

12-dik Az Értzek: ugymint: 1. Az arany. Aurum. Gold. 2. A' platina, platinum. Platin. 3. Az ezüst. Argentum. Silber. 4. A' Kényeső. Mercurius Quecksilber. 5. A' fekete Ón. Plumbum. Bley. 6. A' réz. Cuprum. Kupfer. 7. A' vas, ferrum. Eisen. 8. A' fehér ón. Stannum. Zinn. 9. A' Tzink. Zincum. Zink. 10. A' bizmút. Vismuthum. Wismuth. 11. A' Piskoltz. Antimonium. Spisglanz. 12. A' Nikol. Nicolum Nickel. 13. A' festő értz. Magnesium. Brunstein. 14 A' lágy értz. Molybdaenum. Molibdaen. 15. A' farkasnyál. Wolframium. Wolfram. 16. Az Urán. Uranium. Uran. 17. A' titán Titanium. Titan. 18. A' Tellúr. Tellurium. Tellur. 19. A' Kromium. Chromium. Chromium. 20. A' Kolumb. Columbium. Columb. 21. A' tantal. Tantalum. Tantalum. 22. A' Tzerium.

Cerium. Cerium. 23. A' Ródi. Rhodium. Rhodium. 24 A' pallád. Palladium. Palladium. 25 Az okroit. Okroit.

13-dik A' Földek: ugymint: 1. A' mészföld. Terra calcaria. Kalkerde. 2. A' nehéz föld. Baryta. Schweererde. 3. A' strontzion. Strontiana. Strontzionerde. 4. Az agyag. Argillosa. Gemeiner Thon. 5. A' tajték föld. Magnesia alba. Talkerde. 6. A' Rova föld. Silicea. Feuersteine. 7. A' Tzirkon föld Circonia. Zirkoner de 8. Az édes föld. Glycina. Süsserde. 9. Az Itria föld. Ytria. Yttererde.

14-dik A' világosságall: vagy világító szer. Materia lucis. Lichtstoff.

15-dik A' gyántás folyam: vagy electrika folyam. Materia electrica. Electriche Materie.

16-dik A' magnesi folyam. Materia magnetica. Magnetische Materie: a' három utólsókról későbben értekezik a' Szerző: itt következik a' harmadik Tzikkely, mellyben az Olvadásról, és a' Leszállításról (d. Solutione, et Praecipitatione) vagyon a' szó. A' negyedik Tzikkelyben leíratnak a' többi elváltoztató munkálódások: ugymint a' Kigőzölgetés (Evaporatio) az Öntés (fusio) a' Szeszfejtés (Gasificatio) a' Kényesödés (Amalgamatio) a' Megaltatás vagy Kotsonyásodás (Coagulatio) és a' Kristalódás (Crystalizatio) végtére megmagyaráztatik a' háromféle forrás, vagy megkeles, vagy éledés (fermentatio) tudniillik, a' borra válás (fermentatio viosa) az etzetesedés (acetosa) és a' rothadás (putredinosa) ezen Tzikkelyből megtanulhatják azok, kik vagy jóbort akarnak készíteni, és azt sok ideig megtartani, vagy jó etzetetszerezni, vagy az rothadástól némelly jószágaikat megtartani, mire kellessék vigyázniok.

Az ötödik Tzikkelyben a' víznek tulajdonsági számlálatnak el. A' hatodik Tzikkelyben

meg vizsgálják a' jégnek eredete, és megmagyaráztatnak azon jelenetek, mellyek a' jég körül tapasztaltatnak. A' hetedik Tzikkelyben a' víz párának (vaporum) származása, felette nagy rugósága, a' levegővel való öszve egyeledése, vagy annak a' levegőben elenyészése vétetik éles tekintetbe.

A' második Szakasz a' levegőnek neveit vizsgálja: ez négy Tzikkelyekre osztatik: az első Tzikkelyben a' közönséges levegőnek tulajdonsági adatnak elő: itt sok szerszámok, 's eszközök jó ízléssel lerajzoltatnak. A' második Tzikkelyben a' szélnek eredete fejtetik meg: nagyon helyesen 's értelmesen magyarázza meg a' Szerző honnan vagy on az állandó szél, melly a' heves övzetben (in zona torrida) szüntelen lengedez, és azok a' szelek, mellyek bizonyos idő tájban mindenkor ugyan azon egyfelé fujdogálnak. A' harmadik Tzikkelyben a' Levegőnek hülömbfele nemei számláltatnak el, vagy is a' külömbfele Szeszek' (gas) tulajdonsági, és megmutattatik, mi móddal lehessen a' Szeszeket más testekből kiűzni, azokat elfogni, bészárni, és mitsoda hasznokat lehessen azoknak venni: ilyen Szeszek 1. A' savanyító szesz, vagy savany tárgy szesz, vagy az éltető szesz, vagy a' savanyító levegő (gas oxigenium. Sauerstoff gas) 2. A' fojtó szesz. Gas azoticum. Stickgas. 3. A' szénsavanyú szesz, vagy széntárgy szesz. Gas acidum carbonicum. Kohlensäuregas. 4. A' víztárgyszesz vagy vízserűszesz, vagy gyuladó levegő. Gas hydrogenium. Wassertoffgas. 5. A' gyuladó nehézszesz, Gas hydrogenium. Wasserstoffgas. 5. A' gyuladó nehézszesz, vagy a' szén savanyú víz-tárgy szesz. Gas hydrogenium carbonatum. Kohlenstoffhaltiges Wasserstoffgas: schweres brennbares gas. 6. A' Kénköves víz tárgy szesz. Gas hydrogenium sulphuratum. Geschwe-

feltes Wassertoffgas. 7. A' foszforos víztárgyszesz. Gas phosphoricum. Phosphorhaltiges Wasserstoffgas. 8. A' szalamia szesz, vagy Bűzsószesz. Gas ammoniacum. Ammoniakgas. 9. A' Salitrom szesz. Gas nitrosum Salpetergas. 10. A' Közönséges sósavany szesz. Gas acidum muriaticum. Salzsauresgas. 11. A' Salitrom savanyú szesz. Gas acidum nitrosum. Salpeter saures gas. 12. A' Kénkö savanyú szesz. Gas acidum vitriolicum. Schwefel saures gas. 13. A' folyó értzszesz. Gas fluoricum. Flussaures gas. A' negyedik Tzikkelyben a' hangnak természete vizsgálatik: mivel pedig a' hangot háromfeleképen lehet tekinteni, először az okára nézve, vagy is amint ered a' hangzó testben; eredeti hang (sonus primitivus) másodsor, a' mint a' hangzó test, és fül között terjed, terjedő hang (sonus derivativus) harmadsor, a' mint a' fülben hatván a' hallásra kényszeríti a' halló érzékenységet; mind a' három tekintetben értelmesen, 's világosan megmagyaráztatik.

A' harmadik Szakasz értekezik a' Tüzzről, és a' Világosságról: kilentz Tzikkelyekre osztatik: az első Tzikkelyben a' Tűznek természete vizsgálatik, és megmagyaráztatik, hogy mitől származik a' melegség, és miképen megy, terjed, osztódik a' melegség külömbféle testeken: itt megkülömbözteti a' Szerző a' sugárlo melegséget (calorem radiantem) a' menetelesen terjedő melegségtől (a calore successive propagato) sugárlo melegnek neveztetnek azon tűz részetskék, melyek valami meleg testből egyenes arányban kilövellenek (evibrantur) ez pedig akkor történik, midőn a' melegítő (caloricum) vagy a' tűz részetskék (igniculi) valami testben nagyon bőven tálattnak: erről a' melegségről azt állítja a' Szerző Herschel, Pictet, és Schele tapasztalási, és vittatási után, hogy a' vason, és egyébbb értzeken

nehezen, és lassan terjed, az üvegen pedig, és a' levegőben könnyen 's hamar terjed: mert, úgy-
mond, ha 20 lábnyi hosszúságú vas póznának egyik vége a' tűzbe tétetik, a' másik végére pedig melegmértze (thermometrum) helyhezteszik, ebben a' kényeső csak négy minuták múlva kezd fölemelkedni, 's melegedést mutatni: tehát úgy-
mond, a' melegítő a' vaspóznában menedékesen, és lassan terjed. — De sokkal lassabban megy által, és terjed az üvegen: mert ha a' vas pózna helyett üvegtső vétetik, és pedig nem 20 lábnyi hosszúságú, hanem csak három négy lábnyi hosszúságú, midőn ennek egyik vége már megtűzesedett, a' másik végén semmi meleget sem lehet észrevenni: 's azért két lábnyi hosszúságú üvegtsőnek az egyik végét kezébe tarthatja az ember, midőn annak másik vége már tüzes, de se a' vasnak, se egyéb érznek egyik végét, ámbár négy, öt lábnyi hosszúságú is megégetés nélkül meg nem foghatjuk, midőn a' másik vége tüzes: azért Herschel, Pictet, Schele Uraim a' közönséges 's mindennapi tapasztalás ellen tusakodnak, midőn azt állítják, 's vittatják, hogy a' melegség az üvegen igen hamar, gyorsan, és sebesen fut által, az értzeken pedig lassan, halkal megy által: — mert ugyan, miképen lehet azt megérteni, hogy az üveg egy a' legroszszabb melegvezető testek közül (pessimus conductor caloris) ha olly könnyen, olly hamar, és sebesen általhat (penetrat) által eresztetik, és keresztül fut azon a' melegség? A' második Tzikkelyben elszámláltatnak azon készületek, mellyek által vagy tüzet élesztünk, vagy azt eloltjuk; és a' tűznek némelly művei (effectus) A' harmadik Tzikkelyben a' Világosság' vagy világítás' eredete 's oka vizsgálatik. A' negyedik Tzikkelyben a' Világosság tulajdonsági magyaráztatnak meg. Az ötödik Tzikkelyben a' vilá-

gosság vissza ütődése (reflexio) megtörése, vagy meghajlása (refractio) fejtetik meg: ezen alkalmazossággal valójában nagyon helyesen magyaráztatik meg azon jelenet, melyet tapasztalunk, midőn némellykor a' szabad levegőben a' távol lévő tárgyakat, úgymint a' tornyot, házat, fát, hegyet 's a' t. megkettőztetve szemléljük. A' hatodik Tzikkely külömbféle színeknek eredetéről tudósít bennünket. A' hetedik Tzikkelyben a' látásról, melly azon sugárok által történik, mellyek egyenesen a' tárgyoctól szemeinkbe repülnek, vagy az értekezés, és szép oktatás. A' nyolczadik Tzikkely azon látást magyarázza, melly a' visszazugódott sugároctól származik; itt leíratnak a' tükröknek nemei, 'úgymint a' sík, vagy egyenes lapos tükrök (specula plana) a' horpatt tükrök (concaua) a' domború tükrök (conuexa) és a' kevert tükrök (mixta). A' kilentzedik Tzikkely arról a' látásról értekezik, melly az üvegben meghajlott sugárok által történik, itt megfejtetik miképen hajlik meg a' sugár a' sima (in planis) a' horpatt, és a' domború üvegekben: végtére jó renddel, és érthetöképen lerajzoltatnak a' sokféle Nézeszközök (optica instrumenta) úgymint a' külömbféle Látsők (telescopia) a' Nagyobbitó tsők (Microscopia) a' homályos kamarák (camerae obscurae) és a' világos kamarák (camerae lucidae).

A' negyedik Szakasz az Electrizálásról, és a' Magnesről értekezik; ez tiz Tzikkelyeket foglal magában. Az első Tzikkelyben a' Gyántázat, avagy az Electrititásnak tulajdonsági, és jelenetei számláltatnak el: itt többféle eszközök, 's szerszámak, mellyek az electrititáshoz tartoznak, leírattnak. A' második Tzikkely az electrica folyam terjedéséről, és annak külömbféle testekkel való közösüléséről ad tanítást: itt ismét némelly eszközök leírása találtnak. A' harmadik Tzikkelyben

a' rándító üvegnek (vitri armati) jelenetei magyaráztatnak meg: és elszámláltatnak azon kövek, mellyekben electritztás tapasztaltatik. A' negyedik Tzikkely arról az electritztásról értekezik, melly a' közönséges levegőben találtatik, és annak tünetényei tudós észrevételekkel fejtetnek meg. Az ötödik Tzikkelyben a' menyköötés' elhárításáról hasznos tanítás adatik. A' hatodik Tzikkely tanítja az orvoslás módját az electrizálás által. A' hetedik Tzikkelyben a' Galvanizálás jeleneteiről hiteles tudósítás, és értelmes oktatás adatik. A' nyoltzadik Tzikkely meghatározza, miképen kellessék a' Volta oszlopját készíteni, és ennek tulajdonságait fejtegeti mind a' háromféle állapotjában. A' kilentzedik Tzikkely ugyan azon Volta oszlopjának műveit számlálja el. A' tizedik, és utolsó Tzikkelyben a' Magnes tulajdonságait, 's hasznát írja le a' Szerző, végtére a' magnetizálásról tészen említést.

A' második Rész áll negyven határkusból, és hét táblákra metzett 126 képekből. A' könyv' foglalatja ebben a' Részben sints kitéve.

A' harmadik Rész két Szakaszokból áll: az első Szakasz hét Tzikkelyeket foglal magában. Az első Tzikkelyben az égi testek elrendeltetését, vagy is a' tsillag-visgálás tudományát, Astronomiát ismérteti meg velünk. A' második Tzikkelyben a' bujdosó tsillagok, avagy a' Planéták számláltatnak el, és meghatározzatik, mitsoda rendben, és útban forognak azok a' nap körül. A' harmadik Tzikkelyben megfejtetnek azon változások a' mi Földünkön, mellyek részszerént a' Földnek a' nap körül való járásától, részszerént annak a' tengelye körül való fordulásától származnak: úgymint a' nappali, 's éjjeli időnek, az esztendő négy részeinek eredete, föl váltása, és az idő járásának viszontagsági. A' negyedik Tzik-

kelyben leíratnak a' napnak tünetényei; azután az első rendbéli tizenegy Planéták, mellyek a' nap körül forgolódnak. Az ötödik Tzikkelyben a' második rendbéli Planéták, vagy holdak számlálatnak el, és a' mi holdunk természete, tulajdonsági, változási értelmesen megmagyaráztatnak: ezek után két mutató tábla van téve; az elsőben feljegyeztetik a' napnak, és első rendbéli Planétáknak 1-szor A' neve. 2-szor A' naptól való távolléte. 3-szor Távollétének szere. 4-szer Tengelye körül való megfordulásának ideje. 5. A' nap körül való fordulásának ideje. 6. Az útjának a' föld útjához való hajlása. 7. Az áltollója mérföldekben. 8. Az áltollójoknak szere. 9. A' területöknek (voluminum) szere. 10. A' vagyionjoknak (massarum) szere. 11. Mennyire hull valami test egy pertzen-tés, vagy egy másod minutum alatt a' planéta felé. A' második táblátskában megjegyeztetik 1-ör A' Jupiter' négy holdja, a' Saturnus' hét holdja, és az Uranus hat holdja. 2-szor Mindegyiknek távolléte a' maga planetájától. 3-szor A' kerülésének ideje. 4-szer Az áltollójának mekkorasága. 5-szor A' területöknek szere. A' hatodik Tzikkelyben az üstökös tsillagok', avagy a' Kométák tulajdonsági vizsgáltnak. A' hetedik Tzikkely az álló tsillagokról értekezik.

A' második Szakasz tizennégy Tzikkelyekből áll. Az első Tzikkelyben megmutattatik, hogy a' mi földünk gömbölyű ugyan, de nem tökéletesen, hanem a' sarkaknál egy kevesé lelapolt, az egyenlítőnél pedig kiálló és domború. A' második Tzikkelyben leíratik, kik, és mikor találták fel Amerikát, és Australiát: kik, és mitsoda szerentsével kerülték meg az egész földet. A' harmadik Tzikkelyben a' földnek küle (superficies) vizsgáltnak. A' negyedik Tzikkelyben megmagyaráztatik 1-szor Mitsoda részekből állanak a' hegyek, és a' leg-na-

nagyobb magasságok a' mi földünk színén feljegyeztetnek 2-szor A' jeges hegyeknek' 3-szor A' tűzokádó hegyeknek jelenetei fejtetnek meg. 4-er A' földindulás magyaráztatik. Az ötödik Tzikkelyben azon változások, és viszontagságok, mellyeken a' mi földünk által esett; és ezen változásoknak indító okai számláltatnak el. A' hatodik Tzikkely a' föld gyomrát, vagy belsejét vizsgálja. A' hetedik Tzikkely a' vizet tekénti a' mint az a' föld kebeléből kiugrik, az az, a' forrásokat. A' nyoltzadik Tzikkely a' tengerekben tapasztalt tüneményeket magyarázza, és fejtegeti. A' kilentzedik Tzikkely a' folyó vizeket, és a' nevezetesebb tavakat írja le: ezek után kitétetik a' nevezetesebb helyeknek éghajlati hossza, és széle, (longitudo, et latitudo geographica). A' tizedik Tzikkely a' levegőnek, melly földünk körül vagy on mértékletét (temperamentum) vizsgálja, és azon okokat, mellyektől függ a' mértékletnek változása, számlálja el. A' tizenegyedik Tzikkely a' levegőbeli jeleneteket (meteora) mellyek a' víz résztskéktől származnak, magyarázza: nevezetszerént felfedezi, mitől származik a' harmat, a' köd, a' felhő, az eső, a' jégesső, a' tengeri kürt (tubamarina) vagy a' forgó szél (turbo). A' mi azon vizet illeti, melly eső, és hó formában egy esztendő által a' föld' színére esik, azt tapasztaltam, hogy Váztott a' folyó százodban legtöbb víz esett 1805-dik és 1809-dik esztendőben, midőn annak magassága 25. hüvelket tett: legkevesebb esett 1818-dikban, midőn annak magassága csak 13. hüvelknyi volt, azután 1807-dik és 1811-dik esztendőben, midőn 15. hüvelknyi volt: innen a' közepszerű mennyiségét tehetjük Váztott (talán tete mes hiba nélkül Pesten is) 18 hüvelknyire. — A' jegesőnek származását nehéz abból megmagyarázni, hogy a' hó, melly valami felhőből esik, a'

leesésben egy kevesé kezd olvadni, azután hidegebb levegőbe érven ismét megfagy, és így jön le jég formába: mert közönségesen nyáron, és mindön felette nagy a' hőség szokott a' jég esni, azért nem lehet azt állítani, hogy a' felhőnek, melyből ered a' jégeső a' fagy-pont alatt vagyon: azután, ha olyan felhőből eredne, mely meg van fagyva, hó formában kellene leesnie, és nem változhatna kemény jéggé; ha pedig a' felhő alatt lévő hidegebb levegőben fagyna meg, minden tseppnek azon levegő rétegben kellene jéggé válni, s így nem állhatna több rétegekből a' jég, se több darab egybe nem fagyhatna: de nem is hihetős, hogy az alább lévő levegő hidegebb legyen, mint a' fellebb lévő, mert tapasztaljuk, hogy annál hidegebb a' levegő, mennél fellebb, avagy mennél távolabb vagyon a' földtől: az pedig épen lehetetlen, hogy a' levegőben különbféle rétegek hideg, meleg, ismét hideg, meleg egymáson fekügyenek. — Talán természetesebben lehet a' jégesőnek eredetét így magyarázni: ha valamelly felhőben, melynek mértéklete még a' fagy ponton fellül vagyon tseppek támadnak, ezek az esés közt olyan levegőbe érkeznek, mely vagy felette száraz, vagy az öszvetolódás miatt nagyon sűrű; ezen levegőben a' tseppek hertelen kezdenek párologni, ezen hirtelen való kipárolgás olly nagy hideget okoz, hogy a' tseppeknek megkelletik fagyniok: mivel pedig a' tseppek nem egyenlő gyorsasággal hullanak, mert némellyek a' felhőnek felső, mások a' felhőnek alsó részéből esnek lefelé; azok a' tseppek, melyek a' legnagyobb gyorsasággal hullanak leginkább kipárolognak, és legelőször is fagnak meg, ezekhez egyéb tseppek, melyeket a' leesés közt érnek oda fagyván, öszve ragadnak; s így különbféle nagyságú, és több rétegekből álló jég darabok-

nak kell hol több, hol kevesebb esővel keverve a' földre hullaniok: ezen eredete a' jégnek abból is kitézik, hogy közönségesen erős széllel szokott jönni, melly a' levegőt öszve nyomván sűrűbbé, és így a' felolvasztásra, vagy páralgatásra alkalmatossabbá teszi; azután abból is, hogy közönségesen nappal, és égi háborúval jön a' jég, mert mint a' nap sugárinak, mint az electrika folyamnak a' páralgatásra, a' felolvasztásra nagy ereje vagyon: végtére hogy mindgyárt az eső kezdetekor hul a' jég, mert későbbben, mikor már az eső által megnedvesedett az egész levegő, már felolvasztó ereje nintsen, és így a' tseppeket jéggé nem változtathatja. — A' tengeri kürtöt, és a' forgó szelet is jól meglehet magyarázni az electrika folyam nélkül is. — Ha a' levegőben örvény támad, tengeri kürtnek, vagy a' szárazon forgó szélnek kell támodnia: támadhat pedig levegőbéli örvény azon okokból, mellyekből a' vízben származik; tudniillik, ha a' levegőben két egymás fölött lévő réteg ellenkező irányzásban sebesen foly, vagy ha tsak egy réteg is a' tsendes levegőben sebesen rohan vagy le a' földfelé, vagy a' földtől felfelé, vagy egyarányosan a' földszínevel; mert ezen esetekben a' sebesen rohanó levegő mindenkor forgó, vagy karikás mozdulásban hozza a' levegőt, mellyet érdekely: már pedig a' karikában való mozdulás a' közép ponttól futó erő nélkül nem lehet, azért a' forgó levegőnek tengelyétől a' víz párák, és a' levegő is távozni fog, és így valami üreg támad az örvény tengelyénél, ebbe a' víznek, vagy a' szárazon a' pornak felkell emelkedni, a' föntlévő felhőnek pedig le kell ereszkednie, ezek is központiól futó erőt kapván köröskörül mindenfelé taszítatnak, és minekutánna a' víz-pára nagyon sűrűen öszve tolódott, víz tseppekké válik,

és eső formában le hull, vagy némellykor jéggé is válik a' megsűrűdött levegő felolvasztó ereje által: 's ugyan ezen megváltozó párák nemzik némellykor az electrika folyamot, nem pedig ez a' tengeri kürtöt, vagy a' forgó-szelet.

A' tizenkettődik Tzikkelyben azon égi tüemények fejtetnek meg, mellyek a' sugároknak viszsza ütődésétől, és megtörettetésétől származnak. A' tizenharmadik Tzikkely el számlálja, és megmagyarázza azon jeleneteket, mellyek a' gyulladástól, vagy elégéstől veszik eredetöket. A' tizennegyedik Tzikkely a' mi lakhelyünknek, a' Földnek formáltatását írja le rövideden. A' harmadik Rész áll tizenkét árkusból, és két táblára mettzett 19. képekből.

Az egész munka nagy 's mely tudománnyal; értelmes, világos 's valódi kifejezésekkel, tiszta tsinos 's kellemetes írás módjával készült: azt vettem észre, és igen sajnálom, hogy a' Természetnek ezen diszes ékes ábrázolását 's képét a' nyomtató sajtó apró, de sok sebeket ejtven azon, elmotsholta.

Örvendek édes Hazámnak, hogy illy érdekes, 's munkás Ferjfiakat nevelt, és tart kebelében, a' millyen ezen Könyvnek Szerzője; örvendek a' nevendék Ifjuságnak hogy illy tudós, és fárathatatlan Tanítót nyert. Köszönöm szivemből a' Szerzőnek azon gyönyörköttetést, mellyet nékem, és nem kételkedem, hogy másoknak is kellemetes munkája által nyújtott: Kívánom, hogy ezen fáratságos munkájának illendő jutalmát nyervén sok esztendőket tellyes meglelégedéssel tölthessen.

Nagy Leopold.

B. Külföldi Literatúra.

, Medicinisch - Chirurgische Zeitung 's a' t:

(Folytatás)

Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde Dect. Von J. Bernt Dr. u. Prof. der Staatsarzneykunde zu Wien.

Bernt Úr azt disputálja: köteles e' az Orvos a' már eltemetett, vagy rothadásba ment testet a' biró kívánságára felbontolni? -- és azt feleli — Igen is. — Melyre a' Német Rec. azt jegyzi meg, hogy a' bontoló Orvos semmiképpen nem köteles életét kockáztatni, annnyival inkább mivel ilyen esetben a' Törvényszéktől se megy senki tanúnak. A' Magyar beküldő még azt teszi hozzá, hogy haszontalan is legtöbb esetekbe a' már rothadásba ment cadaver felbontása; mert a' rothadás mind a' sértett, mind az épen maradt részeket úgy kiveszi formájokból, hogy abból semmi bizonyosat kihozni, vagy ítélni nem lehet.

— A' kik 1815-dik esztendőben vízbe haltak (Bétsben) mind fulladás (suffocatio) által veszték el, és tsak egyetlen egy, gutaütés (apoplexia) által. Egy se vólt kinél a' Larinx görts által öszve lett volna húzva, sőt inkább az epiglottis felállott, 's nem tsak a' lehelő gége, hanem annak a' tüdőbe menő vastagabb ágai is tele vóltak vízzel. A' melyből kitetszik mely nagyon hibáznak azok, kik azt állítják, hogy a' tüdőkre víz nem mehet és a' vízbe fulladtat félre fordítani nem kell, ne hogy gutaütésbe essen.

— A' bőr borsódzott állapotja (cutis auserina) bizonyos jele a' vízbe fúlton, hogy nem holtan, hanem elevenen jutott a' vízbe.

Medical Papers, communicater to the Massachusetts Medical Sosity Vol. III. Part. I. — Boston. A' Vak rozs-ról (Secale cornutum Mutterkorn): Oli-

vier Prescot több tapasztalásokat tett annak megtudására, mennyiben lehessen tulajdon munkálkodást (*actio specifica*) tulajdonítani ezen új orvosi szernek, a' szülés siettetésére. Számos próbatételek között, csak hét esetben nem tapasztalta semmi erejét; a' többekben nyilván való volt a' szülés fájdalminak hamarébb következése, úgy hogy az orvosság bevétele után hét minutára, legfelyebb húszra már a' fájdalmak elő állottak, 's a' méh öszve huzódása oly erős volt, hogy a' magzat, a' fájdalmak szüntével se rántódott vissza. Formája az orvosságnak Decoctum volt. Egy Drachma Secale cornutumot megfőzetett vízbe (mennyiben, meddig, mitsoda segítőkkal, 's mitsoda *corrigens*el? — nints fel jegyezve. — Ezen Decoctumból minden tíz minutában be adott egy evő kalánnal. — A' hólnapi tisztulás fenn akadásában nem ér semmit; sőt a' gyermek ágyi tisztulás szűkebben folyt a' vele való élés után; — ha a' terhesség elején, vér folyásban adatott, abortus lett következése; férfiaknak se nem ártott, se nem használt, akar mely erős dozsisban vették. —

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Kazinczy Úrnak Az Erdélyi Szászokról irt leveleiről;
az Erdélyi Szász Nemzet helyyesebb betsüllésére való töl-
dalék.

A' Tudományos Gyűjtemény 1818 beli VIII-ik Kötetjében
Kazinczy Úrnak 1816-ban Juliusban irt levelei vannak kinyom-
tatva, melyekben K. Úr sok ítéletét hánysa oda gondolatla-

núl, és a' mellyek közzül mindenik közönségesen az Erdélyi Szász Nemzetre, különösön pedig az Erdélyi Szász Papokra nézve felettébb sértő. A' millyen nagyon betsüllöm én K. Urat, mint a' kinek a' Magyar Nyelv pallérozásában tett érdemei közönségesen esméretesek: olyan különösnek tetszett előttem, hogy K. Urat is azoknak sorában találom, a' kik azt hiszik, hogy egy betsüllésre érdemes Nemzetet, a' nélkül hogy annak megismerése után jártak volna, egynehány megvetőleg oda hányt rendjeikkel eléggé characterisáltak. — Ezen állítás bizonyításai a' következő megjegyzésekben vannak feltéve, mellyek a' K. Úr látásai 's ítéletei elolvasásakor ötlődtek elmémbe, és a' mellyeknek közönségessé tételére nem esmérném magamat kötelesnek, ha attól nem tartanék, hogy K. Úrnak kinyilatkoztatásai az Erdélyi Szász Nemzet legnagyobb része előtt esméretlenül maradnak, egyedül azon okból, hogy nem elég jártasok a' Magyar Nyelvben, hogy a' Magyar Literatura miveivel megismerkedhessenek, a' melly oka annak is hogy ez a' felelet olyan későre készült el, mert későre 's csak történetesen kerültek kezembe a' K. Úr levelei *).

K. Úr az Erdélyi Szászokról irt megjegyzéseit egy olyan történet elbeszéléstől kezd, a' melly első tekintetre tsekélységnek látszik, de K. Úr későbbre arra használja, hogy a' Szászok között való Politzia ellen kikelhessen. Azt mondja t. i. „A' város (Segesvár) első házai között a' nagy „úczán Gróf W.nak székere elakada a' pocsolyában, ökröket kelle fogadnia hogy a' székér ki„szabaditathassék”. Nem tetszett K. Úrnak, ezen történet említése mellett Segesvárnak fekvését, a' mellyet maga is úgy látszik nem tekintett meg eléggé, és azon megelőző eseteket, mellyekből ezen történetet igen könnyen 'meglehető fejteni, a' nélkül, hogy a' Szász Nemzetre olyan ártalmas fényt vessen megvi'sgálni: szükséges tehát, hogy most ezen hijjánosság itt kipótoltassék. — Éppen a' Rüküllő folyó vize

*) Ezen Anticritica már egy esztendő előtt küldetett be, de mivel egy kevéssé hosszúsas, bájosan lehetett azt felvenni, jövődőre az Anticritikák csak az e' Rötetben hirdetett rendszabás szerint fognak felvételni."

mellett, a' melly egy mindjárt alább lévő malomgát által öt lábbal emelődik fel természetes színe felett, fekszik az az útsza, a' mellyről a' szó van, 's olyan patak foly rajta keresztül, a' melly minden tsak kevésbé tartós essözéskor ki szokott áradni: Ezen fekvésnél fogva éppen ez az útsza szenved a' gyakori áradásoktól, 's rítván van olyan esztendő, a' mellyben ennek lakossai az árvízzel ne küszködnének. 1814-ben egy rettenetes felhőszakadástól megáradván a' patak, sok házat elhordott; azoknak lakói minden vagyonjokat kárre vallották, 's alig szabadithatták meg életeket a' szomszéd házokon keresztül. Az egész útszát végpusztulás fenyegette, 's nevezetes megerőltetés kívántatott arra, hogy a' fenyegető pusztulást elkerülni, 's az egészen elszaggatott útszát tsak néműnēműképpen is helyre állítani lehessen. Ezen tsapás annyival keservesebb volt a' városon, minthogy azon fáradtságból, mellyel esztendővel az előtt a' Rüküllő vizén egy meg nézésre érdemes hidat épített, még meg nem pihenve, egy költséges malom építésében foglalatoskodott. Ezen pusztítás nyomai látszattak még az útszán 1816-ban is, a' mikor Julius első felén a' Rüküllőnek vízonti kiáradása Segesvár lakossait megrettentette. Igaz, hogy semmi különös kárt nem okozott, tsak a' különben is megromladozott útszán hagyott egy rakás iszapot, a' mellyben egynehány nappal azután a' R. Úrtól elbeszélt történet esett. Ezen környülállásoknak igasságáról könnyen meggyőződhetett volna R. Úr, ha világosítás, 's nem egy olyan történet elterjesztése lett volna tzielja, a' melly alkalmatosnak látszott előtte arra, hogy a' Szász Nemzet árnyékos oldalát mutassa ki.

A' milljen egy oldalú ezen történet elé beszéllése, a' megelőzőt környülállásokkal való minden egybe köttetés nélkül; olyan nem igaz a' mindjárt ezután következő kitétele R. Úrnak: „hogy a' grábits a' melly a' templomhoz viszen fel olyan „motskos, mellynél az Olasz országiak sem lehetnek mocskosabbak”. A' Segesvári templomhoz és iskolához vivő grábitsot még senki sem látta olyan motskoson, mint a' milljenek az Olasz országiak még a' nagy palotákban is; 's különös iskolai törvény tilalmazza az iskola épületének úgy szintén az oda felvivő hely környékének motskosítását; a' mellynek megtartására szorosan vigyáznak. Hanem igaz az

hogy a' grádits, és fedele, egy annak fentartására megkíván-
tató kitett summa híjjanossága miatt olyan rossz állapotban
van, hogy essős időben kevés oltalmat ad, 's telen által tsak
vigyázva lehet rajta járni.

A' Sz. Miklós templomáról, 's az iskola épületéről tett
némely megjegyzései után így szól K. Úr: „Héti vásár
,,vala, 's sokat forgánk az adók és vevők között,
,,hogy hallhassuk a' Szász nyelv kietlen hang-
,,zását, melly hasonlít a' Mecczenzöfökhöz
,,Kassátáján, 's láthassuk öltözeteket, arczái-
,,kat. A' physionomiák vadak, egyet sem láttam
,,a' mit szépnek lehetne mondani”. K. Úr még nem
hallotta volt a' Szász nyelvet, még is már hitte, hogy kiet-
len hangzásu, 's most tulajdon hallásával akart az iránt meg-
győződni; a' mit tsak hallomásból tudott. Ilyen környüállás-
ban nem lehetett nehéz, előítéletét igazságnak venni. De a'
kinek alkalmatossága volt Német országon, p. o. Svéviában
északi Helvétziában, le a' Rajna mellett, a' Német nyelvnek
különböző dialectusait hallani, 's ekkor hallja az Erdélyi
Szászokat beszélni, az, ha előítélet nélkül akar itélni, meg-
vallja, hogy az Erdélyi Német dialectus nem kietlenebb hang-
zásu, mint azok, a' melyeken Német Országon beszélnek.
Hogy há pedig K. Úr az Erdélyi Szász nyelvet a' Metzenzöfö-
kével hasonlítja egybe, úgy látszik, hogy nem fontolta meg a'
rontott Német és a' Német dialectus között való különbség-
et. Meglehet, hogy a' Metzenzöf a' Tótokkal elegyedve rossz
németiséggel beszél; de az Erdélyi Szász nyelv olyan külö-
nböző dialectusa a' Németnek, mint a' Lüttiki. A' Hollandus
nyelvben igen sok szó van, a' melly a' Szász nyelvbélivel ép-
pen egy hangzásu, még az Anglus nyelvben is találhatni ol-
lyant; 's ha azok a' Szász nyelvet kietlen hangzásúvá teszik,
ugyan azt okozzák azon nyelvekben is. — A' K. Úr ítélete a'
Szászok physionomiájáról, hasonló a' Szász nyelv cuphoniájá-
ról való megjegyzéseihez. Hogyha t. i. a' physionomia alatt
az ábrázaton kinyomott, intellectualis és morális tekintetben
vett, lélek pallérozottság értetik: úgy az Erdélyi Szászok phy-
sionomiái nem lehetnek a' Német országi Németekénél va-
dabbak, a' kikkel ők a' pallérozottságnak ugyan azon léptső-
jén állanak. Ha pedig K. Úr tsupán a' physikai szépséget vette

szemügyre, nem képes általlátni, mimódon láthatta utálatosoknak a' Szászok artza-vonásait éppen ott, a' hol az aszszonnyi nemnek a' Magyar — jóllehet durva érzékiséget kifejező — példabeszéd, szépséget tulajdonít *).

Ezen motskolódásait K. Úr ezzel a' kifejezéssel rekeszti bé: „A' fél Magyar, fél Német, fél Török, 's sem, nem Török, sem nem Német, sem nem Magyar, különös érzéseket támasztta bennem”. Ha valaki ezt mondaná: a' fél előítéllettel mentt, fél vi'sgálódó, fél próbáló, 's sem nem előítéllettel mentt, sem nem vi'sgálódó, sem nem próbáló K. Úr, kifejezései által különös érzéseket támasztta bennem; — bizonyóson könnyebb lenne az ezen feltevétel első fele megbizonyítása, mint K. Úrnak. Az Erdélyi Szász éppen nem fél, hanem egész Német. Német a' nyelve, Német a' pallérozottsága, Német a' törvényje. Német Ország lakossai eleitől fogva Németeknek esmérték őket; mert már Rudolf Tsászár így ír 1600-ban „Vos, qui et origine, et lin- „gva, et quod caput est, avita animi integritate Germani, „nostrum scilicet genus estis” **). Schlötzer ezt mondja: „Durch volle sechshundert Jahre haben sie ihre Sprache, „ihre Sitten, sogar ihre Trachten, mit einem Worte ihre „ganze Deutschnheit erhalten” ***). Herder pedig a' Schlötzer említett munkája recensiójában. „Nicht um diese Deut- „schen in Siebenbürgen allein hat sich der Verfasser ver- „dient gemacht, indem er ihre Geschichte darstellt, und „ihre Rechte vertheidigt; sondern um die Ehre der Deut- „schen, wo sie auch leben; indem er das, ihrem Character „früh angebildete gute Gefühl von rechtlicher Ordnung, aus- „harrendem Fleisse, treuer Sittlichkeit durch Thatsachen er- „weist” ****). Nem fél Magyar ő, mert Nemzete historiája, azon szüntelen tartó igyekezet historiája, melly által magokat Erdélyi Magyar Jakó társaikkal össze nem elegyedve meg-

*) Bogátsi bor, Darótszi kenyér, Segesvári menyetske: azokkal jól lehet élni.

**) Schlötzers kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. pag. 107.

***) Derselbe, pag. 267.

****) Erfurter Nachrichten von gelehrten Sachen von 1796.

tarthassák; valamint másfelől a Magyarok gyakori megújított azon próbáinak historiája, hogy a Szászok közzé beférkeshessenek. Mi módon jött pedig K. Úr azon gondolatra, hogy az Erdélyi Szászt fél Töröknek nevezze, nem lehet által látni: úgy tetszik hogy K. Úr ezt csak a kitétel rendje és száma tekintetéből írta; 's mutassa meg K. Úr mellyik Törökös szokás, a Szászok szokása, erköltse vagy magaviselete között; de míg ezt nem teszi engedje meg, hogy állításai annak tartassanak, a mik valósággal — kikeresett paradoxumoknak.

Vagy talám a szakállal — a mellyet némely Erdélyi Szászokon látott — akarja K. Úr azon állítását bizonyítani, hogy az Erdélyi Szász fél Török; mert ezen szokást is említi K. Úr, a ki mindent felveszen, a mi előtte az Erdélyi Szászokat megalatsonithatja, vagy nevetségessé teheti; bátor maga is megvallja hogy „egész falukat lehetne bejárni, a hol egy szakállas Szász sem lakik”. Hanem nem emlékezett reá K. Úr, hogy eleitől fogva minden Német eredetű nemzet a szakállat különös betsben tartotta, 's hogy ennél fogva a Szászok szakállai Német eredetűségek több jeleivel együtt a helyett, hogy Törökösségre mutatnának, inkább Németiségeket bizonyítják. Úgy látszik hogy nem tudja K. Úr, hogy a szakáll Tirolisban még ma sem ritkaság, 's hogy a Passeyeri szerentsétlen Hofer András, a ki 1809 ben a Tirolisi Insurrectiót vezérelte, 's annak szerentsétlenül esett kimenetele után, a Felséges Austriai házhoz való bívsegeért, az akkori Hormány parantsolatjára Mántuában agyon lövetett, szakállas volt; 's elfelejtette hogy még a 18-ik Század utolsó feléig sokan viselték a szakállat Német Országban.

Segesvári vi'sgajlásait az oda való Gymnasium Togatusai (felsőbb iskolák tanulói) öltözetekről, különösen pedig kalapjokról való jegyzéseivel fejezi be K. Úr, 's tsudálkozik azon, hogy ez az öltözet egy neme az uniformának, holott „Magyar Országban csak Calvin uniformázza a magavendégeit, Luther pedig sem Magyar Országban, sem a Német földön nem”. Ambár magam is éppen nem tartom szépnek azon magas kalapokat a mellyek K. Úrnak olly nagyon szemébe ötlődtek: még is nem mellőzhetem el ezen alkalmatossággal, hogy egy előttem tudva lévő történetet le ne írjak: 1797-ben egy akkori Kolo'svári

Reformatus Togatusnak, (a' ki most a' Helvétziai Vallást tartó atyafiak egyik főbb iskolájában, tisztes hivatalban van). Kerek kalapja annyira megharagított egy Erdélyi Fő Uraságot hogy első haragjában azt parantsolta neki, hogy legottan takarodjék ki udvarából. A' mit tsinált ott a' kerek kalap, azt okozhatta volna K. Úr előtt a' felszegzett magas kalap, 's talám nem volna hajlandó, hogy hibáját olyan hamar megbánja és jóvá tegye, a' mint történt ez az irt alkalmatossággal. Így nints semmi uj j a' nap alatt; 's úgy látszik hogy tsak a' kerek kalap kedves K. Úr előtt, a' mellyért Pál Császár alatt Szibériába küldötték az embert számkivetésbe. Továbbá feletébb tévelyég, ha azt hiszi, hogy a' Luther nevendékei tsak az Erdélyi Szászoknál járnak uniformában; mert ez meg van még most is a' Würtembergi Klastromi iskoláknál, sőt még a' Tübingai Universitátsnál is; meg volt, 's még talám ma is meg van a' régi Imperiumi városok több gymnasiumainál, névszerént Ulmában, a' Ménusi Frankfurthban, 's a' t.; valamint ez meglehetett a' Saxoniai és Hesseni iskoláknál is, de a' mellyeknek belső rendtartásaival kevesebbé vagyok esméretes, mintsem hogy azt egész bizonyossággal állithatnám. Hogyha ellenben másként volt ez a' Magyar országi Augsburgi Vallást tartó atyafiak Gymnasiumaiban, annak bizonyosan az az oka: hogy az uralkodó Vallás követői, a' kik másképpen gondolkozó Keresztyén felebarátjaiknak, az Isteni tiszteltetre szánt egybegyűlés helylein a' templomok külső formáit sem engedték meg, annyival inkább meg nem szenvedték volna, hogy az ifiak, a' kik által az előttök akkor gyűlöletes Vallás terjesztetett, magokat még különös öltözzettel külömböztessék meg.

Azonban mind az, a' mit K. Úr a' maga első levelében a' Szászokról mond, koránt sem olyan sértő, mint azon kifejezései, mellyeket Szelindeken — a' mint látszik a' tőlle elbeszéllett magok viseletjekért némely Szelindeki emberekre megharagudva irt; és a' mellyek ha igazak lennének — az Erdélyi Szász Nemzetet olyan emberek felekezetének lenni bizonyítanak, a' kik tökéletesen érdemetlenek azon szerentsére, hogy ők a' Felséges Austriai Ház alattvalói legyenek, 's jussaikban általa oltalmaztassanak. Minekelőtte azonban a' K. Úr kifejezéseit közelebbtől kezdeném világosítani, a' K. Úr állítása ellenére azt kívánom megjegyezni; hogy Segesvár is,

mind a' mellett hogy K. Úr rajta tsak keresztül utazott, a' Szász földhöz tartozik. Mit mondana K. Úr, ha egy Német Országból Po'sonon keresztül Magyar Országra utazó, Győr vagy Esztergom tájékáról azt irná, hogy Po'sont nem számlálhatja a' Magyar földhöz, a' melyre most héért? Ha K. Úr egy Szász helységet sem akarna a' Szász földhöz számlálni, a' mellyen tsak keresztül utazott, úgy utoljára semmi sem maradna Szász földnek; mert úgy látszik, hogy Szebenen is, a' hol tsak a' Bruckenthali Kép-gyűjteményben mulatott, tsak keresztül utazott. Julius 18-kán ért Segesvárt a' Szász földre napkelet felől, 's már 22-kén annak nyugoti határánál volt, a' nélkül hogy valami nyoma látszanék leveleiben, hogy tzelja lett volna a' Szászokat, a' kiket olyan kiméletlenül mtskol, egy kevéssé közelebből megismeréni. Vagy két Szelindeki köz embert kivéve, úgy látszik hogy mind öszszeséggel tsak három Szászszal beszéllett: Segesvárt Prof. Binder Úrral, a' kiről azonkívül semmit se tudhatni; Szebenben volt Fő Hormányszéki Concipista 's akkor a' Bruckenthal jöszágai Fő Felvigyázója Seivert Úrral, a' kit mint pallérozott kedves embert ditsér, és Bibliothekarius Roth Úrral, a' kit egy helyen emliti, a' hól szinte gyaníthatja az ember, hogy tsak azért emliti, hogy tulajdon személljét nevelő fényben mutathassa *). Hijában keres itt az ember közelebbi fejtegetéseket a' Szászok constitutiojáról, azoknak Erdély több lakossaihoz való relatiojáról, characteréről, culturájok gradussáról, iskolájiról, munkásságiról, és azon ditséretre méltó magok megerőltetéséről, a' mellyel ők mindég, úgy különösebben a' közelebbi időkben, a' Felséges Austriai Házhoz, — a' mellynek köszönik kedvező állapotjokat való hívségeket és hajlandóságokat megbizonyították. A' mit tud az ember tsupán tsak ennyi, hogy: „a' Szász tzifra kő alházakban lakik, adót fizet, katonának megyen mikor viszik, 's, dézmáját Predikátorának **) adja”; azon hozzá-

*) Tud. Gyűjtemény 1818: VIII. Kötet 109 lap.

**) A' Szászoknál külömbség van a' Pap (Pfarrer) és a' Predikátor (Prediger) között. Predikátor annyi mint Káplán. A' Szászok rendtartása szerint minden helységben kell lenni Papnak is, Predikátornak is.

tétellel hogy „van számokban olyan is, a' ki esz-
„tendőt által negyven ezeret von”.

Meglehet, hogy K. Úr a' tudnivalóknak sok ágában nem közönséges esmerettel bír; de nem Status jövedelme számitója, 's nem tudja egy kerületnek, sőt csak egy falunak is határ jövedelmét közelites által lehető bizonyossággal meghatározni. Ezt mutatja felyebbi, Isten tudja mitsoda kutföből meritett állításával, a' mellynek fundamentum nélkül valósága a' következendőkől kitetszik. Egész Erdély tudja, hogy a' Szász helységek dézmái négy egyenlő részre osztatnak, a' melyből a' Szász Papok némely helyen csak egy, másutt két, legtöbben pedig három részt vesznek, a' mellynek egy meghatározott részét adják a' Prédikátoroknak, a' kiken sokféle tereh fekszik, mellyet nékiek, a' rendtartásnál fogva viselni kell. Minden ember, minden birtokos Nemes, a' ki embercittől dézmat veszen, tudja 's megegyezik abban, hogy a' dézmat csak haragot okozó keménységgel lehet olyan tökeltesen felvenni, hogy a' dézmáló a' termésnek éppen tized részét adja be; a' millyen keménységre egy Pap sem vetemedik, 's nem vetemedhetik, ha csak meggyéje tagjainak bizodalját nem akarja kotzkára tenni. Ezt előre botsátva nem lehet attól tartani, hogy sokat mond az ember, ha azt állítja, hogy az olyan helyeken, a' hol a' Pap jövedelme negyven ezer forint volna, a' dézma árra két annyit tenne. E' szerént egyedül egy helység termése árra nyoltz száz ezer forintba menne, a' melly Summa talám kétszerte, háromszorta is nagyobb, mint azon Magyar Országi nagy helységeké, a' mellyekkel egy Erdélyi Szász helységet sem lehet össze hasonlítani, a' millyenek Nagy Rörös Jászberény, Főlegyháza 's többek; a' mit maga K. Úr is úgy találna, ha nem sajnállaná a' termés jövedelme felvetésével fáradni. Hanem vannak több módok is, mellyek által annak is, a' ki a' Királyi Fiscus Dézma Jegyző könyvét nem forgathatja, meg lehet mutatni, hogy millyen rosszszul informáltak K. Urat a' Szász Papok jövedelméről. Ez szolgáljon bizonyításul: a' Würtembergi Királyság Statussainak egy mondhatni hivatalos jegyzésében az 1815-ki termése az egész Országnak tizenöt milliora volt vetve, a' mellynek népessége legalább öt annyi, mint az Erdélyi Szász földé, 's a' hol a' productumoknak sokkal nagyobb árrok van, mint Erdélyben. Ha ezen feltétel mellett, a' Szászföld productumát

akarná az ember megbetsülni, 's a' hasonlíthatatlanúl kevesebb népességét 's kisebb kiterjedését a' Szász földnek, és a' naturalék tsekélyebb árrát calculusba venné: így három millió lenne talám a' legnagyobb Summa, a' mire lehetne vetni a' Szász föld productuma árrát. Ebből az következnek, hogy mindösszeséggel a' Szász Papok dézmája árra mintegy száz ötven ezer forintra menne, a' melyből bizonyoson kevesen kapnának negyven ezer forintot, hogy a' többinek (Erdélyben több mint harmad fél száz Augsburgi vallást tartó Ekklesiá van) valami juthasson.

Minekutánna H. Úr a' Szász helységek szépségére újra vissza tér, 's azt mondja hogy „mind e' mellett is nem szeretné Erdélyben mindenütt ilyen falukat látni”, ezen kívánságát egy parallelával igyekszik megerősíteni, melyet az Erdélyi Szászok és a' Nagy és Kis-Kunsági Jászsági 's több szabad Magyarok között húz, 's a' mellynél az Erdélyi Szász ki-mondhatatlan rossz oldalról jelenik meg, „Magyar Ország, gon sok csinos földből vert, 's náddal vagy gyékénnyel fedett házakat látunk”, így szól, „s azok nekem kedvesebbek mint ezek a' cifra kőházak, mert ott lelket lelek, itt nem lelek; — itt fogják a' katonát, még midőn a' haza veszályban van is: amott több esap fel mikor kivántatik mint a' mennyi kivántatik; ott egy magával sokat nem gondoló hüszke, szilaj szabad nép; itt egy magába sugorodott, könnyen élelést szerető, 's csak azt obajtó uratlan tűn szemembe, — a' mellynek culturája a' kőház’.

Ki olvashatja ezen állításokat a' nélkül hogy ne szánakozzék, vagy megvetéssel ne nézzé azon népet, a' melytől itt egy néhány sorban minden polgári virtus megtagadtatik, a' mellyről azt állítják, hogy semmi olyanra nints legkisebb érzése is a' mi egyedül legfőbb ékessége az embernek? Egy olyan Nemzet t. i. mellynek tagjai között a' haza szeretetnek már legkisebb szikráját sem lehet találni, mellynek tagjai azon utálatos Egoismusnak, a' melly a' léleknek minden ide-alokhoz való felemelkedését megbánítja, neki ereszkedve, a' világ szemei előtt érzés nélkül minden egyéb nélkül, csak egyedül a' gyáva Maga eránt való részvétellel — jelennek

meggondolkodni tudó egykorbelji előtt nem indíthat más érzést, a' szánakozás vagy megvetés érzésén kívül. 'S hát ez e' az Erdélyi Szászok sorsa? Hát szabad constitutiója, az Auszriai Uralkodó Haz szelid igazgatása által szerzett külső-boldog állapotja, semmi patriotismust nem ébreszthetnek fel benne? Erzéketlenül marad ő, ha arra kerül, hogy közhasznu intézeteket kell előmozdítani, 's felebarátjai állapotján való részvételét kell megbizonyítani? Hát culturáját csak kő-házán, 's egyebütt sehol sem lehet látni? — A' ki egy egész Nemzetről ilyent állit, attól tellyes jussal megkívánhatja az ember, hogy állításait a' leg elhatározóbban 's leghitelesebben bizonyítsa meg, 's még ebben az esetben is igen nehéz lenne egy igaz emberbarátnak, ezen állításokat a' Nemzet minden tagjaira különbség nélkül kiterjeszteni. De mit tsinál K. Ur? Azt, a' mi Szelindeken rajta történt, 's alább meg fogom világosítani, hozza fel bizonyításul arra hogy az Erdélyi Szász érzéketlen, önn haszon kereső teremtes, 's egyebet semmit sem talál az ember, a' miből ki lehetne hozni, hogy azon állításainak, mellyekkel a' Szasztól a' patriotismust és culturát megtagadja, valami erőssége lenne.

Az Erdélyi Szásznál is talál az ember lelket, az az résztvevő érzést; a' közhasznu intézetek és szándékok előmozdítása eránt való érzést. Számtalan környüállások között megmutatta ő már azt, 's K. Uron kívül senki sem mérészelte tőlle ezen érzést megtagadni. A' sok közzül egy környüállást hozok elé ezen állításom megbizonyítására: kevéssel a Vätzi süket-némák Institutuma felállítása után az Erdély Országi Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts az Erdélyi süket-némák számára az egynehány helyet akart fundálni, az önkéntes adakozásokból, 's az egész kormányja alatt lévő Országban alamisna gyűjtést rendelt, hogy az által a' megkívántató summat össze gyűjthesse. De az egybegyűlt Summa olyan kevés volt, hogy nem tett annyit, a' mennyi egyetlen egy nevendék számára megkívántatnék. Az ujjabban parantsolt alami'sna. gyűjtéskor a' Szászok annyira megkülömböztették magokat *) hogy a' Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts a' Szász Nemzet-

*) Talán igaz sok siket némák vagynak köztök.

nek, és különösen a' Szász Papoknak, az Augsburgi Vallást tartók Superintendense által, ezen dologban megbizonyított részveteleket megköszönni méltosztatott. Több ilyen vonasokat lehetne említeni, ha azt kellene megbizonyítani, a' mi felől eddig ele R. Úron kívül senki sem kételkedett, vagy kétségét nyilván kimondani nem merete.

A' nem-patriotismusság az továbbá, a' mivel az Erdélyi Szászok másoktól különböznek, 's magokba sugorodott Egoismusságokat bizonyítják. 'S mitsoda bizonyításokat hoz elő R. Úr ezen állításaira? Semmit sem — Valójában nem tudja az ember mit gondoljon arról a' ki egy Nemzettől, mint itt az Erdélyi Szászoktól éppen azt a' virtust — a' törvényesen Uralkodó Hazához való hivséget és a' haza szeretetet tagadja meg, a' mivel ők magokat eleitől fogva leginkább megkülönböztettek? Mindennek, a' ki e' felől megakar győződni, számtalan bizonyítást nyit erre az Erdélyi Szászok története, annyira, hogy e' ki azt mind elé számlálná, a' Szász, Nemzet történetét írnia le. Megbizonyítják a' múlt századok, hogy mennyit teszen a' Szász, ha Királya, ha Hazája forog fenn? 's a' mostani generatio is nem tette érdemetlenné magát elődjeihez ezen tekintetben is. — 1797 ben tsak az egy Brassóban több mint 80 ifju fogott fegyvert önkéntesen, az akkori Városi Pap Preidt Úr energiával tellyes megszokítására fel-tüzölve, melly megbizonyított hiveségért ő Felsége a' nagy arany Polgári érdem médaljával diszesítette meg Preidtot — 's tsatolta magát azon nemes tsoporthoz, a' melly akkor a' nagy veszedelemmel fenyegetett Monarchia oltalmazására mindenfelőlről özszeseregelt. — 1809-ben a' Szász Nemzet a' maga kebeléből egy tellyes számu Vadász Bataillont állított ki, 's az akkor parantsolt Felkelő sereghez két ezer emberrel többet adott. Az ötlet illető resz tölt ki legegőbb, volt legegőbb kikészítve, 's a' táborba indult vadász Bataillon már Pesten volt, a' mikor azt a' békesség szellyel oszlatta. — 1813-ban ujra a' Monarchiának adta a' Szász Nemzet ezt a' Bataillont, mint Haza szeretete bizonyosságát, melly az azutan következett táborozásban Frantzia Országban több ütközeteket állott ki, nem kevés dítseret nélkül. Ezen idő alatt mind azon reajok esett pénzbeli segedelmek pontos kifizetésével is, mellyet az Ország, a' mellynek Nemzetei közé tartoznak, a' Mo-

narchia rendkívül való szükségei kielégítésére töllök kívánt, megbizonyította a' Szász, patriotismusságát. Az igaz hazaszeretetnek ezen bizonytsága sem maradt észrevétetlenül az igazságos és minden érdemet részrehajlás nélkül betsüllő Hormány előtt: a' Felséges Királyi Fő Igazgató Tanács, úgy szintén a' Felséges Udvar is, ezen való meglegedését kijelentette a' Szász Nemzetnek 's ő Felsége közelebbről aa Országban jártában, nem tartotta rangjához illetlennek, azon követtségnek, a' melly ő Felségét Szebenben elfogadta, a' Szász Nemzetnek, az ő Felsége szentséges Szemelyéhez és a' Monarchiához megbizonyított hiveségéért, Felséges meglegedését kinyilatkoztatni.

E' szerint tehát nem félhet a' Szász, a' szélesen kiterjedő Austriai Birodalom akármellyik Nemzetével való összehasonlítástól; sőt inkább nyereséget reménylhetne, ha az erő portioja illetőleg felszamittatnék, — „De magába sugorodva, azon hanthoz lántzolva, a' mellyet „ő tulajdonának nevez, „nem tud a' Szász semmi felsőbb jót betsülni, tsak a' Magya- „roknál mutatja ki magát a' szabadság érzése, a' Szász tsak „az uratlanságot tudja.” Hát nem esméri a' Szász azon jónak betsét, a' mellyet Magyar Ország ditsőségesen uralkodott Királyai mások felett ígértek eldődijeinek, bevándorlásokkor? a' mellyért értékeket és életet veszedelmeztettek, és a' mellynek megtartásáért a' mostani kor a' Felséges Uralkodó Házhöz annyira lekötelve érzi magát? Hogy az Erdélyi Szász már bevándorlásokor tudta mi a' Szabadság, bizonyítják a' Szászok constitutióját megfundáló András Király privilegiuma szavai: „conquerentes, quod penitus a' sua libertate „qua vocati fuerant a' piissimo Rege Geysa, excidissent” és „pristinam iis reddidimus libertatem.” Hogy a' szabadság volt a' Szásznak legfőbb java, mutatja a' Szász Nemzet maga tartása 1613-ban a' Segesvárt olly szorossan kötött szövetsége, a' mellyre a' tyrannus Báthori Gábor maga viselete adott alkalmatosságot, 's az ujj Fejedelem Bethlen Gábor hiveségére való megesküvéstől való maga vonogatása míg ő Szebenből ki nem megyen, 's a' Nemzet szabadságát meg nem erősíti. Eppen nem lehet gondolni, hogy ez a' Szászszal mintegy vele született, 's hat Száz esztendők óta tartott szabadság által nevelt szabadság érzés akkor aludt volna el, a' mi-

kor az, Europa minden Nemzeteiben, a' mi időnk története
által olyan nagy gradusban ébredett fel. Igaz, hogy nem
száguľdozott a' pártütés lelke az Erdélyi Szászok között ;
mert már századoktól fogva bírnak a' legtökéletesebb polgá-
ri szabadsággal, esmérík és betsüllík ők azt a' jót, a' melly-
nek örvendenek. Közöttök a' törvény előtt igazi egyenlőség
van; kiki részesedik hozzá képest azon terébből, melly a'
Monarchia hasznáért a' Nemzetre háromol, úgy hogy még a'
Fejedelem sem lenne ez alól kivéve, ha közöttök birtoka vol-
na. Minden Szász előtt nyitva van a' Nemzetnél lévő tisztes
hivatalokra az út, 's egy falusi ember gyermeke, ha arra al-
kalmatos, a' Szászok Grofja rangjáig is felemelkedhetik. Sén-
ki sem bír kirekesztő jussal, 's a' Nemesség nem emeli feljöl
az'azzal bírót egy olyan szomszédján, a' kinck nints eltenni
való Nemes levele. Szabadsággal választja a' Szász a' maga
Tisztjeit, 's szabadságában áll őket hivataljokból kitenni, ha
benne vetett bizodalmokat elvesztik. Ha ez a' constitutio nem
érdemi meg a' szabad constitutio nevezetet ez az állapot a'
szabadság, hanem tsak az Uratlanság nevet méltán megle-
hetne kérdezni, hogy mitsoda képzete van K. Űrnak a' pol-
gári szabadságról? De ne lehessen bár a' Szászt a' K. Ur ér-
telme szerént szabadnak tsak uratlannak nevezni :
meg van ő még is elégedve a' maga állapotjával, nints szűk-
sége semmi ösztönözésre semmi kényszerítésre, tsupán olly la-
talmos igazgatásra a' melly ötöt a' törvény előtt oltalmazza,
's a' törvényeknek tekintetet tudjon adni. Minden birtokos
Nemest, a' ki alattvalóiról atyaiképpen gondoskodik, érde-
me szerént betsülvé, távol van ő attól, hogy azoknak sor-
sát irigyelje, a' kik nem lévén úgy mint ő uratlanok, abban
az állapotban vannak, hogy boldogságokat földes Uraságjok jó
akarattjától függeni látják.

Hanem a' Szásznak nints culturája, azt mondja K. Űr,
hogy „culturája a' k ö h á z” 's alább hogy „E z a' tsak
„szántó-vető népből álló föld, hól minden cul-
„tura a' Városokba szorult hasonlónak látszott
„nekem a' homok síkhoz, hól az útas fel napig

„mehet, a' nélkül hogy embert találjon.” Hiszem, azt gondolná az ember, hogy éppen a' kőház bizonyossága annak, hogy a' szántó-vető falusi Szásznak culturája van. A' Szász esmérí és szereti a' commoditást, sőt ért még a' luxus bizonyos neméhez is; 's ez által sokkal több szüksége van, mint az Erdélyi több Nemzetek között való köz embernek; de a' mellyeket ő tsak ugyan megkettőztetett munkássága által kitud elégíteni. Hogy ha tehát igaz az, hogy éppen a' cultura többíti az ember szükségeit; úgy nem tagadhatja meg az ember a' culturát az Erdélyi Szásztól, a' ki előtt sok olyan (K. Úr maga is említi a' tizfra vas rostélyokat és zsalúkat) vált szükséggé, a' mit különben a' falusiaknál nem lehet találni. Az Ujj-déli-Valesiai mezitelen vad ember vagy Amérikanak deli tsúsánál lakó foka bőrrel hétakarodzott 's a' hidegtől dedergő Pcserek, nem esmér semmi szükségét, ha éhségét letsendesíthette; egy udvas fa, vagy egy tör'sökhöz támogatott néhány ágbog, alvó helyül szolgálnak neki, a' mellyet ő napfeljötekor számba sem véve ott hágy: de még senki sem bátorzkodott ezeknek culturát tulajdonítani. Már mindjart több szüksége van az A'siai pusztákon lakó félvad Mongolnak vagy az Arabiai forró homok kietlenékben bódorgó teve-örzőnek; már lehet rajta észre venni azon mennyei szikra tsillámját, melly az embert a' föld utává emeli: mivel az ő esméreteknek, erköltsőknek és szokásoknak a' Tacitus idejébéli Németekéivel való össze hasonlításából kijön az, hogy a' culturának mintegy azon léptsőjén állanak, a' mellyen voltak az Erdélyi Szászok elői akkor, a' mikor Tacitus a' maga jöltaláló tollával az ő charactereket a' később időkor számára lerajzolta. A' mint halad elé valamely nép kifejtődésében, minden időkor bizonyításai szerint úgy sokasodnak szükségai is. Lakhelyei, a' mellyek még kevéssel az előtt változok voltak, állandókká lesznek; egy az előtt egészen esméretlen mesterség, az építés, mestersége kezd kifejlődni, 's ezzel együtt sok más mesterségek származnak; az ember találós lelke felébred, 's azon haszontalan művszerek és kevés házi-bútorok helyett, a' mellyekre vándor állapotjában szükségó volt, 's magán segített, hasznosabb művszerek jönnek hē, 's házi bútorjok száma nevededik. Teliyességgel nem olyan veszedelmes halálos ugrás tehát — a' mint K. Ur azt venni látatlik — ha egy Nemzetnek, mellynek culturáját az ember ér-

demesíteni akarja, lakó helyei is tekintetbe vétetnek ; vagy ha úgy okoskodik, hogy nem lehet cultura nélkül egy olyan Nemzet, a' mellynek lakóhelyei commoditással vannak építve, 's a' romlástól a' mennyire lehet megvannak őrizve. Egyébaránt azon kifejezése K. Urnak hogy: „A' falusiak (a' Szászok) itt mindig szépen épült kő alházakban laknak; hasonlíthatatlanul szebbekben, mint a' mellyeket az útas Pozsony és Béts között talál", a' legszebb ditséretére szolgál a' Felsőleges Austriai Háznak, a' mellynek esméretes igasság szeretete, még a' falusi embert is arra viszi, hogy jólbiróságát el ne titkolja, hanem arra fordítsa, hogy maradékinak egy nyomorúlt, minden romlásnak kitétetve lévő kunyhó helyett, kőből épített 's a' tűz ártalma ellen bátorságba helyeztetett épületeket hagyjon, 's ez által még a' késő maradék számára is jöltévéleg munkálkodjék. Millyen sokkal különbözőbb volt ettől a' pallérozott Frantzia Ország déli Tartományjaiban lakó Protestansok állapotja, a' kik a' revolutzio kiütésekor mutatták ki az addig félelemből eltitkolt jólbiróságokat, mellyen Catholicus polgártársaik elbámultak, 's a' melly irigységeket arra a' felső pontra hágtatta, hogy a' Királynak 1815-ben lett vízszá menetelekor, a' dühösködő fanatismus több izbeli kiütése után egy második Bertalan éjtszakája fenyegette őket, ha Austria Vitézzei ezen szörnyetegnek ellene nem állottak volna; a' midőn az Igazgató Szék legkissebb lépést sem tett az elnyomattattak és méltatlansággal illettettek pártfogására; úgy hogy utóljára Angliának kellett magát ezekért közbe vetni *). R. Ur szeretetre méltó vonásnak itéli azt a' IV-ik Henrik characterében, hogy ez a' nagy Király örült azon, ha olyan állapotban látta a' Frantzia parasztot, hogy legalább Vasárnapokon tyúkot ölhetett. Austria is feltalálja IV-ik Henriket, most ditsőségesen uralkodó Királyában. Millyen gyönyörűséget érzett Ő Felsőge mint Népeinek Atyja 1817-ben midőn Erdélyen keresztül lett utazásakor az Europa nagyobb része és különösen Erdélyre nézve borzasztó esztendő után a' falusi Szászt jó állapotban találta, a' melly nagyobbára az Ő

*) Lásd: Vertheidigung der Protestanten von Nieder Langvedoc, und Darstellung ihrer Leider seit der ersten Rückkehr Ludwigs XVIII. Leipzig 1815.

Felsége úgy szintén ditsőült Előí munkája volt. Áldás! ezer áldás szálljon a' közönségesen szeretettre. A' mennyei öröm előérzését adja meg Ő Felségének élete késő estvéjén az a' gondolat, hogy minden rendű alattvalói között boldogságot szerzett és terjesztett.

Azon történetre megyek már, a' melly K. Urnak a' Szász Nemzet ellen való eddig említett kikeléseit okozni láttatik, 's a' mellyet ő olvasói eleibe epés hangal hosszszason elbeszélve teszen ki tsúfságúl. „Szelindeken” így szóll „megszállánk, 's minekutánna embereinket kiküldöttük, hogy valami enni, valót keressenek, minthogy ez a' keresés elég ürügy vala „megesmerkedni a' lakosokkal, magam is elindulék a' quaestára, Hanem nem tsak hogy semmit nem kaptam, sőt még azt „is tapasztalnom kellett, hogy egyik is a' kihez bémentem „fel sem költ helyéről 's rám sem nézett; 's már a' gazdag „jövedelmű Prédikátorhoz akarék menni, de a' fogadós nevetve mondá, hogy oda megyek még jó helyre”. E' mellett ezen elbeszéléss közibe van szúrva egy parallela, a' Szelindeki falusi Szász ezen maga viselete, 's a' Jászberényi vagy Tájdu Böszörményi Gazdának hasonló környüállásbeli talámos magaviselete között; a' mellyel a' Szász esmét vesz, minthogy másképpen nem is várhatni. Azonban szembetűnő K. Urnak részrehajlása, a' midőn azt, a' mit a' Szásznál nem áttall udvariságtalanságnak nevezni a' Jászberényi Gazdánál szép bátorságnak tartja. Azt mondja K. Ur, hogy az, hogy a' Szelindeki Szász nem költ fel helyéről a' mikor ő bement, kulturatlanságát, udvariságtalanságát árulja el. De ha a' Magyar Országi Gazda hasonló környüállásban fekete bárnybőr öt újjnyi süvegét le nem veszi fejről az feledékenységből esik, 's szép bátorságnak nevezi. Ehez járúl még az is, hogy a' mikor K. Ur a' vendég elfogadásban a' Magyar országi Gazdát, nem az Erdélyi Szászokkal, hanem egynehány Szelindekiekkel össze hasonlítja, egy Magyarnek más Magyarhoz való talámos maga viseletét említi. Ha tehát igasságos akar lenni K. Ur, a' Szászszal ítéltesse meg hogy velle egy nyelvű atyjafiai vendégbe fogadok e' vagy nem? Hogy ha pedig K. Ur azt kívánja, hogy a' Szászokról a' vendégbefogadás tárgyában tett ítélete megálljon: úgy minden nem Magyarnek van jussa hogy Magyar Országról tett ítéletére nézve ugyan azt megkívánja. Még is a' mikor D. Wahlen-

berg, Flora Carpaticájában Magyar Országról ezt írta: peregrinis in hac terra inhospitali et latronibus et barbaris hominibus plena, ubi ego saltem nonnisi apud officarios dominiorum regionum et metalliferorum, nec non apud Sacerdotes Evangelicae Confessionis refugium reperire potui etc., egy házája barátja kötelességének esmérte, Magyar Országnak ilyen igasságtalan való vádolását a' Hálai Allgemeine Literatur Zeitungba *) felvenni, 's azt megjegyezni: hogy Wahlenberg Ur Magyar Országgal tsak három holnap utazása alatt esmérkedett. Több hitele lehet é a' K. Ur ítéletének, a' ki nem három holnapot, hanem tsak öt napot mulatott a' Szász földön, 's a' kinek telyességgel nem az volt a' tzelja hogy ezzel a' fajjal (ilyen tsak az oktalan állatokra illő kifejezéssel szöll K. Ur az Erdélyi Szászokról) egy kevés közelebből esmérkedjék.

Tegyük fel azonban hogy K. Ur semmi okot nem szolgáltatott — a' minthogy egy pallérozott emberről nem is lehet feltenni — az által hogy a' Szászt tsúfolta vagy megvetéssel bánt volna velle, a' Szelindeki falusiak tölle elbeszélt magaviséletére: még is sem én 's bizonyoson egy Erdélyi Szász is, a' ki Nemzete betsületét szereti, koránt sem hagyja helybe ezen hidegen való fogadást; ámbár sokat lehetne előhozni, a' mellyből azt, kivált a' Szelindeki falusiaknál meglehetne magyarázni, és őket menteni. Nem akarom azon közönséges panaszt megújítani, a' melly az Europai minden Nemzetek culturája szemlátomást való éléhaladtával, sok társasági virtusoknak, 's névszerént a' vendég befogadásnak elenyészése felett támadott; nem mondom hogy a' culturának felsőbb gradussa kívántatik arra, hogy az ember mind azon virtusokat principiumból gyakorolja, a' mellyeket a' félvadaktól természeti ösztönből gyakoroltatni látunk, mintsem hogy azt a' köz-nép valaha elérhetne; nem akarom arra emlékeztetni K. Urat, hogy éppen úgy megtörténhetett volna az rajta Frantzia Országban, Angliában, Német vagy Olasz Országokban, a' mit Szelindekről olyan hosszankodva érzi magát kéntelennek említeni; 's bizonyoson tudja azt K. Ur, hogy Hollandiának sok faluiban hijában keredzik be az útas a' falusiak házába,

*) 153-ik Szám. Juliusban, 1816.

a' mikor még Sándor Tsászár is Északi Hollandiának esmeretes Broek nevű falujában, tsupán nyilvánáságos kívánságára nyert szabadságot, hogy egy házhoz bemehessen, a' mit az előtt ditső emlékezetű II. Jó'sef Tsászártól megtagadtak: mivel az, hogy nem bír valamelly Nemzet azzal a' virtussal, a' mellyel más nem — legyen bár ez a' legpallérozottabbak közül bizonyoson senki előtt sem szolgál mentségül: mindazon által szükséges megjegyezmem, hogy nem régen volt az, a' mikor az Erdélyi közember, 's kivált az Erdélyi Szász főképpen a' Magyaroktól véghetetlen sokat szenvedett; a' mikor t. i. egy már megavúlt rossz szokásnál fogva minden Nemes ember a' mikor utazott, nem tsak a' maga személyére parantolhatott Oroszokon ingyen Vorspannt, ételt 's több c'félét, hanem még a' Nemes ember legényje, kotsisa vagy szakátsa is ugyan azt tselekedte, 's azon kívül sokszor a' falusi birákkal még rútul is bánt. Igaz hogy ettől még 1691-ben az I. Leopold Császár Diplomája által akarták a' köznépet oltalmazni, de tsak 1750-ben törölthetett el a' boldog emlékezetű Mária Theresia nyilvánáságos parantsolatjára, a' ki ez által is megbizonyította, hogy Népeinek igazi Anyja. Ezen rendelés kelésőtől fogva már szinte 70. Esztendő telt el, de még most is van alkalmatossága annak a' ki a' Szászfaluk szomszédságában lakik, hogy láthassa, hogy némely el nem felejtethi, millyén szabadsággal éltek elei a' múlt század első felében, a' mikor a' Szászok között utaztak. Hogy ha tehát K. Ur megfontolja hogy Szelindek az első statio Szebenhez, a' hól az Erdélyi Felséges Királyi Fő Igazgató Tanács helye volt, 's következésképpen éppen itt vettek magoknak Vorspannt és eledelt az Ország nagyobb részebeli útasok, a' kik más költségén szoktak utazni; ha meggondolja hogy millyén gyakran bántak illetlenül a' Magyarok a' Szelindeki Szászokkal lakhelyek felyése miatt: bizonyoson leszsz K. Ur olyan igasságos hogy állatlátja, hogy azokra az időkre való vissza emlékezés, a' mellyeknek emlékezete most is az újj praetensiókkal némelykor fele'evenítettik, nem alkalmas arra, hogy a' Szelindeki Szászt, kivált a' Magyarok eránt, a' kik közzül sokan illetlenül bántak vellek, barátságossá tegye. De elenyészik az ezekre az időkre való visszaemlékezés, mihelyt a' Nemes szívű Magyarok valósággal hazájok fiainak kezdik nézni a' Szászt, 's szazon érdemeit betsűlni fogják, a' mellyeket ő a' közös ha-

zára nézve tett. Már most is sok olyan Nemes Magyar van, a' ki a' mikor a' Szászokról beszéll, éppen nem gondolkozik olyan megvetőleg röllok, mint valami oktalan állati fajról; 's álhatatosan megvagyok az eránt győződve, hogy sokan tapasztalták már azt, hogy a' Szász is tudja betsülni a' henne vetett bizodalmat.

Annyival különösebbnek tetszik az, hogy ezen alkalmazással nem állotta K. Ur a' Szelindeki Fogadós szavára az oda való Papot Bergleiter Urat is, egy olyan embert, a' kit beiktatásakor Dissertatiojáról *) mint író a' külső Országokon is ditsérnek barátságtalannak nevezni. Mind a' mellett is, hogy T. Bergleiter Ur ezen írásában úgy jelenik meg, mint Nemzete jussai oltalmazója, következőképpen állópontja nem egy a' K. Uréval, a' kinek mind egy, akár meghagyják a' Szász közembert a' maga szabadságában, akár másképpen eszközöltessék boldogsága, talám a' Lieflandiai vagy Estlandiai parasztok boldogsága formájára, még is ha K. Úr előtt a' Pap meglátogatása szándékára nézve, a' falusi Fogadós mondása csak annyit ért volna, mint a' mennyit érdemlett, Bergleiter Úrban olyan emberre talált volna, a' ki a' társalkodásban az illendőséggel igazi pallérozottságot köt össze, és a' ki előtt a' K. Úr neve — ki nem esméri a' K. Úr nevét? — bizonyosan esméretes. Meglehet hogy ez a' látogatás egy kevésbé szelidítette volna a' K. Ur kifejezéseit a' Szász Papokról való ítéletében, 's tapasztalásaiban holmi tévelyedettségeket megigazított volna, ha — a' mint mutatni láttatik — azoknak megigazítása volt szélja. Egyébaránt megesmér itt az ember egyet azon kútfők közzül, a' mellyekből K. Úr az Erdélyi Szászokról való esméretét merítette, 's ha a' többek is, mellyekről — fájdalom! — semmit sem lehet tudni, ilyen foglalatuk, mint a' mellyikből a' Bergleiter Urról való ítélete folyt; éppen nem lehet tsudálkozni azon, ha azt a' megjegyzést teszi az ember, hogy a' tudatlan, rövid látású, sőt valami részrehajlás által megvakított emberek éppen úgy nem vezethettek

*) Vindiciae Constitutionum et Privilegiorum Nationis in Transsylvania Saxonicae, libertatumque et praerogativarum in iisdem fundatarum nonnullis publici juris doctorum principiis oppositae. Editae a Joanne Bergleiter. Cimbini, Typis Hochmeisteranis. 1803.

K. Urat a' Szász Nemzet igazi megismerésére, a' mint nem merithet az ember tiszta frís forrás vizét egy zavaros iszapos pótsofolyából.

Annyival inkább lehet sajnállani hogy K. Úr visszatért, a' mikor a' Szelindeki Pap látogatására már Megindult volt; mivel úgy bizonyosan kihagyta volna leveléből azokat a' kérdéseket is, melyeket a' feleletre azok eleibe terjeszt, a' kik az Erdélyi Szász fajt inkább esmerik mint K. Úr, a' ki ezeket csak más fél napnyi idő alatt nem vizsgálta, hanem csak szekeréből látta. Ámbár magam is mint Erdélyi Szász, hiszem hogy esmérem Nemzetemet, 's vagyok abban az állapotban, hogy a' K. Úr kérdéseire megfelelhetek a' nélkül, hogy a' részre hajlásért való szemrehányástól tartanék; mivel a' Magyarok közt való két esztendei mulatásom alatt 's azután is számtalanszor volt szerentsém Nemzetemen kívül is nagyon tiszteletre méltó 's valódi Nemes emberekkel megismerkedni: mind azonálta ujjabban is szeretném, ha K. Úr méltoztatott volna a' Szelindeki Papot meglátogatni, mert úgy legfelyebb egy fél óra alatt annyit tudhatott volna meg a' Szelindeki Paptól, hogy minden kérdéseire maga megfelelhetne, 's ez által szükségtelen lett volna azokat feleletre a' világ eleibe terjesztetni. Minthogy pedig K. Úrnak ez az utolsó út tetszett; a' Szásztól Nemzete árulása lenne, ha tudva elmulatná azokra a' világ előtt megfelelni. Egyébaránt ezekre annyival rövidebben meglehet tenni a' feleletet, mivel az előbbénieken már sokat emfítettem a' mi ezekre tartozik.

Azt kérdi K. Úr: „Ez a' könnyen élő nép mivel áll elébb mint az a' nem könnyen élő másik”. Egész Európában nem tudok olyan Nemzetet a' mellynek a' könnyen élő nevet merném adni, mert egyik ugyan kisebb, másik nagyobb mértékben: de mindenik olyan állapotban van, hogy előmenetelét munkásság és szorgalmatosság által kéntelen eszközölni. Meglehet hogy a' Napfordítók között, az alatt az éghajlat alatt, a' hól a' természet az emberek igyekezete nélkül is gondoskodik azoknak szükségekről, vannak olyan népek, a' kik aluszékony túnya munkásságok mellett mindég csak a' jelenvalót használják, 's kevés szükség lévén könnyü életet élnek. De az Erdélyi Szász, a' kinek a' jövőendő szüntelen szeme előtt forog, 's a' kinek munkássága a' jövőendőhöz képest van felvetve, úgy nem tartozik ezek-

nek száma közzé, mint akármely más Nemzet, a' melly munkásságával különbözteti meg magát. Minden, részre hajlás nélkül ítélő útas is könnyen meggyőződhetik a' felől hogy az Erdélyi több Nemzetbéli köz emberek sokkal inkább gond nélkül való, az az munkátlan életet élnek, mint a' Szász. Hogyha pedig K. Úr azt akarná kérdeni: mennyivel áll elébb ez a' nép, a' melly képes a' maga szükségeit kielégíteni, mint az a' másik, a' melly azokat nem esméri? az erre való felelet már magában a' kérdésben megvan: mert nem az teszi a' Szászt abba az állapotha hogy szükségeit kielégithesse, hogy a' Szász szántóföldje a' maga tulajdona; hanem szorgalmatossága; a' mint ezt némely földes Uraság alatt élő Szászok példája eléggé bizonyítja. Egyébaránt semmi Cultura-mérőt nem tudok az Erdélyi Szászoknál, a' mellyet valamely Nemzetnél arra lehetne használni, hogy culturáját mint a' thermometrummal a' meleget, vagy a' Cyanometrummal a' levegő kékiségét gradus szerint meglehetne határozni.

„Az Iskolák itt jobbak e', mint azon Magyar helyeken, a' mellyeket ezekhez hasonlitha- „tunk”? A' millyen kevésé esméri K. Úr az Erdélyi Szászok falusi iskolái állapotját; olyan esméretlen előttem a' Nagy és Kis Kunságban, Hajdu városokban 's a' t. lévő Magyar Országi iskolák állapotja, a' mellyét K. Úr szeme előtt tartott. De esmérem több Magyar országi Gymnasiumok állapotját, a' mellyekből a' falusi iskolák tanítói kelnek ki, tudom hogy Magyar Országon is nem igen számos a' derék iskolai tanítók classissa, 's hogy még ott is sok kívánni és tselekedni való van hátra. Így a' Szász falusi iskolák is messzse vannak még attól az idealtól, a' mellyet magamnak képzeltem, 's tellyességgel nem formálnak magoknak just arra, hogy iskolák mustraínak neveztessenek és tartassanak. De a' Szász Papok, a' kik elsőben mind úgy szolgálnak mint iskolai tanítók, 's a' kik a' magok Megyéjékbéli iskolák rendes felvigyázói, tudják — a' mit minden bizonynyal nagyobb részéről állítani lehet — a' legújabb paedagogikai próbákat, a' mellyeket Német Országban és Angliában naponként tesznek; nem idegen előttök a' paedagogia Literaturája, 's az akarásban sem mulik el rajtok, hogy a' mennyiben rajtok áll, az iskolai jobb tanítás módját behozzák, mihelyt a' Szász iskolák rendbeszedésében némely akadályok elháríthatnak, a' mellyeknek elhárítása ép

pen most különösön a' legfőbb tárgya az Augsburgi Vallást tartók Fő Consistoriuma foglalatosságainak. Akkor nem fog-nak messze maradni az Erdélyi Németek falusi iskolái is a' Német Országi nevezetesebb falusi iskoláktól; minthogy még az a' kedvező környüállás is járul közbe, hogy Felvigyázóik előtt sem a' tanítás tárgya sem a' módja nem esméretlen. Már régtől fogva tud a' legalábbvaló Szász is olvasni, 's az eke szarvánál is van azok között a' falusiak között, a' kiken olyan megvetőleg nézett felyül K. Úr, sok olyan, a' ki helyes conceptust tud készíteni.

„Ez a' nép rettegí é a' babonát? 's félt e' mi-
„nap hogy elfog szüllyedni a' világ”? Még egy né-
pet sem nevezhet senki is, a' mellynek tagjai minden külömb-
ség nélkül menttek lennének a' babonától. Millyen babonás a'
közember Európának legpallérozottabb tartományjaiban is!
De — annyival különösebb lehet, hogy éppen az Erdélyi
Szász közembernél sokkal kevesebb babonát lehet találni, mint
a' mennyit vehet észre még most is a' közembereknél, a'
részhajlás nélkül vi'sgálódó, Német Országnak majd min-
den tájékain. Valójában könnyen meglehetne ezt világosítani
a' sokféle divatjában lévő babonás vélekedések hosszas elbe-
szelisével, a' mellyből felyebb állításom igazsága kijőne; ha
attól nem lehetne tartani, hogy K. Úr az Erdélyi Szászok
eránt való balvélekedéssel eltelve, azon állítások igazságán
kétkelkedék. Az ezutánni részhajlás nélkül való utazókra
bizom tehát, hogy K. Urat a' felől győzzék meg. Tsak azt a-
karom még a' világnak az 1816 ban Juliusra hirdetett elsüllye-
dése felől megjegyezni, hogy a' falusi Szász részszerént nem
hallotta, részszerént nevette ezen előre esett hirdetést. A'
• Szász Papok, a' kiktől Nemzetjek lelke pallérozottsága szár-
mazik, nem tartoznak a' fekete ember olvasói sorába, nem
azon apocalypticus vitézek classissába, a' kik, ba egy napke-
leti költemény képein agyokat elper'selték, halgatóik fanta-
siáját is azon mértékben hevítik fel, 's töltik bé chiliasticusi
és antiehristusi álmokkal, 's láttatják minden történetben a'
világ közelgető végének előpostáját.

„Altallátja e' a' himlő oltás jótétét”? Még 1809.
előtt, a' mikor a' himlő oltás végett különös himlő oltó orvo-
sok tétettek, nem sajnállotta a' közember a' fáradságot, hogy
lakásától negy öt órányi messze földre, a' városokban lakó

orvosoknál szorgalmasan megtudakozza, van e' himlő mérgek; 's ha volt, sietett gyermekét oda vinni, hogy azoknak életüket a' legpusztítóbb gyermek pestistől megoltalmazza. 1209-től fogva, a' mióta az Orvosok kötelesek hogy helységről helységre járjanak oltani, már gyakran megtörtént, hogy sok helység panaszolt a' kerületéből Tisztségnak az eránt, hogy az Orvos, ha egy esztendőnél tovább maradott el, nem volt nállok. Millyen sokat különböz ez, a' Kis-Kunsági Kerületből Physicus Péterka Úr feladásától, a' kinek jegyzése szerint 1805-től 1817-ig a' maga Kerületében 30494 születettek közül csak 3952-be oltatott bé a' mentő himlő, 's 1913-nál több — a' mellynek számát nem lehetett meghatározni — holt meg természetes himlőben; a' melly jegyzés szerint egyedül Dörösmában 13 esztendő alatt csak 135-be oltatott bé a' himlő, a' mikor csak 1811-ben is 334 gyermeket seprett el a' pusztító himlő pestis *).

„Vannak é kórházai? — mert ezek itt lehetnének. A' koldusokkal 's ügyefogyottakkal mi „történik”? Ezen kérdései is K. Úrnak arra mutatnak, hogy vizsgálódásait felettebb feleslegesen vitte. Hogy ezt megbizonyítsam, csak Segesvárnál állapodom meg. K. Úr elbeszéli Segesvárról, hogy ott a' Gróf Vas-szekere elakada a' potso lyában; hogy ott széllyel járt a' piaztzon a' vásárosok között, hogy azt láthassa 's hallhassa, a' mit látni és hallani akart. De nem látta, vagy nem akarta látni, hogy a' piaztzól alig van száz lépésnyire egy egészen újj, 1813-ban épült alkalmas kórház, a' mellynek különös Orvossa van, a' ki maga is benn az épületben lakik, 's a' mellybe az elerötelenedett, ügyefogyott személyek ingyen vétetnek hé, 's halálokig minden szükségek kielégittetik. A' mint van ez Segesvárt, úgy van minden Szász városban, egyben több, másban kevesebb mértékben. Nem is látott K. Úr a' Szász földön való útazása alatt egy Szász koldust is; mert száz 's több Koldusok közül, a' kik a' Szászok között kóborólnak alig találkozik egy Szász koldus, mivel gyermek korától fogva olyan nevelést szíva bé, a' mellyből a' koldulást szégyelleni tanulja. Igaz hogy a' Szász földön is koldulnak, mint az Ország több részeiben, 's czu-

*) Tud. Gyűjt. 1818. VIII. K. 81. és 83. lap.

tán is fognak köldülni, míg mindenik helységet arra nem szorítják, hogy segedelmezésre szorult tagjaira gondoskodjék, hanem a' Szász nyakába vetni, a' ki kész, 's egy részént valóssággal gondját is viseli el nyomorodott Nemzetebeliének, hogy minden közöttök kőborló köldusokról gondoskodjék, ha idegen környekből vetődnek is oda, igazán annyit tenne, mint békességes türésevel vissza élni, 's azt kívánni hogy keresztyéni kötelességből maga is köldus legyen. Hasonlóképpen lehet felelni a' K. Úr kérdésében lévő ügyefogyottakra és elszegényedettkekre nézve is. A' ki önnön hibáján kívül szegényedik el, az olyan éppen úgy kap gyámolitást és alkalmatosságot a' Szászok között munkassága által a' maga fenntartására, a' mint kap a' szegény, Frantzia Országban vagy Angliában. Igaz hogy nintsenek közönséges rendelések, dolgozó házak, felsegitő egyesületek, melyeknek segedelmezések által illendő feltételek alatt kiadott summa pénzekkel segítsenek, 's több e'félék felállitva; de a' ki tsak dolgozhatik, mindég kap arra alkalmatosságot; 's tsak ugyan az egyenes szívű, a' ki külömben is inkább szokott magába mint masba bízni, talál a' maga kerületében, az u'soráskodás lelke elhatalmozottsága mellett is olyanokra, a' kik készek rajta segíteni a' nélkül, hogy ötet segedelmezésekért megnyúznák. A' ki pedig a' maga hibája p. o. munka kerülés vagy mérész speculatio által, a' mint ez egy időtől fogva mindennapi történet volt, szegényedik el; az olyan magaviselete által hárítsa el elebb azt a' bizodalmatlanságot, melyet minden méltó jussal vetett gazdálkodásába, 's akkor tartson osztán számot a' segedelemre, hogy ujra lábra kaphasson. Mert azt tsak nem akarja 's nem kívánja K. Úr, hogy a' tehetős gazda a' maga vagyonját kotzkára tegye, hogy a' rosszsz gazdákat rosszsz gazdálkodásokban segítse, 's munka kerüléseket nevelje.

„A' Mesterségek és kezimivek itt virágza-nak é?” A' Szász Nemzet századoktól fogva folytatja nem tsak a' szántást-vetést, hanem a' mesterségeket és a' kereskedést is. Még a' homalyos előidőkben allittattak fel a' Szászok között a' tzehek, 's már 1376-ból a' Nagy Lajos idejéből van erre nézve egy rendelés, a' mellyben olyan törvények határoztatnak meg, mellyek egy későbbi időnek is betsületére szolgálnának. Ennek az volt a' következése, hogy a' Szász Nemzet tsak nem egyedül készítette az Erdélyi több Nemze-

teknek az életre megkívántató mindenféle szükséges dolgokat, és hogy mesterség mivei a' szomszéd tartományokba is kivittettek. Ebben még most is kevés változás esett. Az egész Országban esmérletes a' gyapottas vászon, a' mellynek készítése Segesvárt mintegy kétszáz szövő-széket (osztovátát) foglalatoskodtat, 's nem régen volt a' mikor ezt Magyar Országra is nagy számmal kihordották. A' selyem kalapok, a' mellyeket Szebeni Kalapos Bayer Úr készít, a' Monarchia Német tartományjaiban készítettettekkel vetélkednek azon árron, 's még Bétsbe is felviszik. Többféle miveik a' Szászoknak nagy számmal kelnek el a' szomszéd Török tartományokban, a' mellyek mind bizonyosságai annak, hogy a' Szásznak van esze a' kézi mesterségekre. De nem tsak ezek gyakoroltatnak közöttök, mert még a' Mú'sák mesterségeit sem hagyják miveletlenül. Számos az Euterpe tisztelője serege; 's a' mu'sika a' Szászok között egy nevezetes ágát teszi a' nevelésnek. Szeben is a' mu'sikára nézve nagyítás nélkül, a' kinék ott alkalmatossága volt a' mu'sika kedvellőit halgatni, sok külföldi nállánál nevezetesebb városoknál előbb van; valamint az érdemes Thoiss mester által készített Forte-piánók is, az ahoz értők ítélete szerint, kevéssel alábbvalók a' Bétsieknél.

„Millyen Politziája, arról a' Gróf Was kocsis, sa szólhat, a' ki Segesvárnak úczáján, hól a' „Városnak is, a' Szász Széknek (Vármegyének „is) Tisztviselői vannak, elakada“). Megmondottam már fellyebb, mitsoda környüállásban esett ez a' történet, 's megmutattam, hogy abból, hogy egy vizáradás után mindjárt elakad egy szekér az iszapban, nem következik szükségesképpen, hogy annak a' helynek rossz a' Politziája. De ha mindent reá hagyna is az ember, a' mit K. Úr ebből a' történetből szeretne következtetni t. i. hogy 1816-ban a' Segesvári Politziája nem igen derék volt, még sem következik abból, hogy a' Szászok között egy átaljában a' Politziai rendelkezések semmit sem érnek; 's a' K. Úr Logicája, a' melly szerint just képzel magának ezen következtetésre, nagyon helytelen. K. Úr nem látta a' nevezetesebb Szász városokat Szebent és Brassót, 's még is szabadságot vett magának ilyen következtetésre: a' mit Segesvárról lehet mondani, azt lehet minden kétség nélkül a' több Városokról is állítani. Rövesük é ezt a' példát, 's hasonló módon húzzunk é ilyen követ-

kezést? a' mit lehet mondani valamely Magyar Országi Város Politziai rendelkezéseiről, azt lehet alítani Pestről, Po'sonyról, 's egy általjában az egész Országról.

A' mikor a' K. Úr leveleiben e'féle fordításokat lát az ember; akaratja ellen is kénytelen azt tenni fel, hogy K. Úrnak a' maga kérdéseivel nem a' megtudás vagy tanítás, hanem inkább az volt a' tüzje, hogy a' Szász Nemzetet tsúfságu tegye ki azok előtt, a' kik nintsenek abban az állapotban, hogy a' felől tulajdon szemek látásával győződhesse meg; 's hogy K. Úrnak semmi oka sem volt, hogy arról kételkedjek, a' miről a' bizonytalanság ábrázatjával útasítást kíván. Még inkább megvalósodik ez akkor, a' mikor azokat a' kérdéseket olvassa az ember, a' mellyeket a' Szász Papokról, azoknak tudománybéli kimiveltségekről és foglalatosságokról teszen fel, és a' mellyekből szinte az a' következés latszik, hogy ezek a' K. Úr szemei előtt mássai azon Papoknak, a' kik hajdonában Hutten Ulrikot olyan kéméletlen lármázták fel kedves lélek szunnyadásából. Egyebaránt éppen ezek a' kérdések olyanok, hogy részszerént semmi feleletet nem érdemelnek, részszerént minden Szász nevű felől tökéletes ismeretlenséget árulnak el.

Nem érdemes a' feleletre ez a' kérdés. „A' negyven „ezert vonó Prédikátor hordat e' Tudós Újságot, „kat, Könyveket”? 's hiszem, hogy maga K. Úr is szükségtelennek látná felelni, ha valaki azt akarna K. Uról kérdezni: vallyon teszi e' ezt K. Ur? Továbbá a' mi a' negyven ezeret illeti fellyebb már meg van mutatva, 's itt tsak azt az egyet jegyzem meg, hogy talán egyetlen egy Szász Pap siuts, a' kinck — ha t. i. örökség által semmit sem kapott, negyven ezer forintot érő vagyonja lenne, ha húsz vagy harmincz esztendeig volt is Pap, 's mindég olyan kevéssel érte is bé, a' mint K. Úr hinni táttatik.

(Folytatása következik).

2. Elölépések, és megtiszteltetések.

Mélt. Báro Lakos János Tud. Gyűjteményünknek egyik dolgozo Tarsa Fő Hadnagyságra (Oberst - Licutinant, mert

Ober-Leutenant tsak Fel-Hadnagy) a' Fő Hadi szállást rendel i Tsapatnál emeltetett.

Néhai boldog emlékezetű Mélt. Gróf Széki Teleki László helyébe a' Helvetiai Valláson lévő Dunai Közönség által Fő Igazgatónak Mélt. Gróf Rádai Ráday Pál Úr Tsász. Kir. Kamarás választatott, a' ki ugyan ekkoráig a' Hazára 's Vallására nézve nem tette magát észmertessé, de ditső Öseinek tekintetéből igen sok reménységet támaszt.

Ő Tsász. Apost. Kir. Felsége méltoztatott T. T. Brunkala Románt a' Hazai nyelvek tudós esmérőjét és a' Magyar Literatura kedvellőjét, különben is betsületre méltó férjfiút a' Pesti Magyar Királyi Universitásnál, a' Barom Orvosi Tudománynak Professorságára és azon Intézet Praefectusságára felléptetni.

Th.

3. Kihalt Tudósok és Irók.

E' folyó esztendőnek Május 28 dikán hosszszasabb betegeskedése után hirtelen meghala Budán Mélt. Tribuniczi Püspök Esztergomi Kanonok és a' Nagy Mélt. Magyar Királyi Helytartó Tanátsnál Tanátsos, Kovalik János Úr életének 51-dik Esztendejében. Ő benne is egy nyílt eszű embert és a' Magyar Literatura kedvellőjét vesztettünk.

Veszprimi Tudositások szerint kimúlt ez életből Május 27 kén 1821. Mélt. Veszprimi Püspök Cs. Kir. Udvari Tanátsos, a' Magyar Királyné Cancellárja Kurbély György Úr.

Debreczenben Martius 27-kén meg hala azon Szabad Kir. Városnak Fő Birája Simónfy Sámuel Úr életének 64-dik esztendejében.

Ugyan ott April. 24-kén meg hala Fő Tisztelendő Benedek Mihály Úr a' Helvetiai Valláson lévő Evangelicusok a' Tiszán innen való Püspöke 's Debreczeni Prédikátor fáradoztatlan életének 73-dik esztendejében. Bővebb Tudositásaink nintsenek.

Sirtunk midőn Mélt. Mailáth György Personálisunk meghala, 's nem volt tettetett a' mi szomorúságunk ; mert Mailáthnak érdemei a' Haza és a' Törvény kiszolgáltatása oránt

Tud. Gy. VI. K. 1821.

mindég fognak élni; — Sirt a' Haza, könyezett az Igazság, nem ok nélkül annyira sanyarú törvényes állapotunknál: 's imé legyelmezett a' maga Népének a' Magyarok Istene's Múlt. Szögyényi Sigmondot Personálisunknak adá. Annyira bizonyos, hogy épen a' legnagyobb szükségben el nem haddja Isten a' maga Népet. Teli vagyon a' Haza sőt a' Rülfsöld is ezen Férjfiú iránt méltó várakozással, 's reménnyel, mellyet bizonyosan be fog teljesíteni; mert ezen Férjfiút nem a' szerentse, nem az atyafiság, nem a' részrehajlás emelte, hanem tulajdon érdemei: 's ha a' szerentsének része volt ebben, csak az, hogy az egyszer az igaz érdemnek kénytelen volt adózni.

Th.

4. J e l e s s é g e k.

Erdélyi Fejedlem Rákóczy Zsigmond' parancsa a' Fogarasi vár^t Tisztjeihez.

Sigismundus Rákotzi d. g. Princeps Tranniac. partium Regni Hung. Dominus, et Siculorum Comes etc. Magnifico, Generoso, Egregiis, Gabrieli Haller de Hallerkő Consiliario et arcis Nostrae Fogarasiensis Supremo Capitanco, nec non Comiti Comitatus de Rűkeölő Casparo Lachay ejusdem arcis nostrae Fogaras provisorii, et aliis. quorum interest seu interest seu intererit, praesentium notitiam habituris fidelibus nobis sincere dilectis salutem et favorem! — Mind az Zebeu Zekhez való Fogaras Feölden leveő Kercz nevű Falunak meghengettük, hagi az Fogarasi Havasok es Erdeőkeön valahol Haioknak való fakat találhatnak, egi cőregh Haiónak való vagathassanak és hordathassanak. Intiük azerth Kegmeteket, seőt paraneholjuk is ez levelünk lattvan ahol alkalmatoshnak itilik, egi Haiora való mind levagatni, mind elhordatni meghengedgien. Secus non facturi! Datum ex arce Nra Fogaras die octava Mensis Aprilis Anno Domini Millesimo sexcentesimo septimo.

Sigismundus Rákotzi m. p. (L. S.)

Steph. Kassai m. p.
Secretar.

▲ nemes Szász Nemzetnek Nagy-Szebeni Levéltárában tartató
Eredeti Levél után közli Ponori Thewrewk József.

Tettes Nemes Vas Vármegyének April. 24-kén 1820. esztendőben költ Végzése, melyet bár Magyar Országnak minden Vármegyéje tartozó kötelessége szerint követne.

920. Tapasztaltatván az, hogy sok Megyebéli Helységekben, és pedig olyanokban is, melyeknek Lakosi részint Magyarokból állanak, német vagy más idegen nyelvet tanító iskola mesterek tartatnának; — minthogy a' szerint a' nevéndék gyermekek idegen nyelvekre tanítatván és szoktatván, a' hazai nyelvnek terjedése nagyon gátoltatnék: ugyan azé t Sz. Bíró Urak által Megyénkbéli minden Helységeknek és Válaszorsosinak szorossan meghagyattatni rendeltetik, hogy a' bátor most némely Helységeknek mestereik a' Magyar nyelvet nem értenék, azok ugyan Helyeikben meghagyattassanak, jövőendőben mindazonáltal azok után egyedül oly Iskola mestereket kik magyarul is tudnak és tanítani fognak, felvenni el ne mulassák, ezen végzésnek szorossan leendő megtartására való vigyázat Járásbéli Sz. Bíró Úrknak ezennel meghagyattatván.

5. A' Redactionnak Jelentése.

Részszerint azért, hogy a' hozzánk beküldött Anticritikák igen hosszúak, 's így sok helyt foglalnak, részszerént pedig azért, mivel már több érdemes Olvasóink panaszolkodtak az ellen, hogy a' Tudományos Gyűjteményben némelly olyan dolgok is állanak, melyek vagy csak magát az Irót, vagy legfeljebb két, három személyt illetnek, de az Olvasó közönséget épen nem érdeklik, sőt mivel az Anticritikák 's egyéb ilyen tárgyak maill nem egy általiában indulatosságot 's illetlen zivalkodásokra nyújtanak alkalmatosságot, a' jobb ízlésű olvasónak inkább botránkoztatására szolgálnak; mind ezeknek elkerülése végett meghatározta a' Redactio, hogy jövőendőben az Olvasókat nem érdeklő 's nem érdekelhető Anticritikák, 's egyéb ehhez hasonló tárgyak, melyek által a' Tudomány semmit se nyer, 's melyek inkább csak az indulatosságnak kifakadásai, a' Tud. Gyűjtemény meghatározott ivjeiből kifognak záratni. A' ki mindazáltal e'féle tárgyat, vagy könyvhirdetést, híradást, kinyilatkoztatást, vagy akár mely egyéb tudományos, de nem az egész közönséget illető tárgyat kinyomtattni akarja; az jelentse magát a' Kiadónál, Nemes Petroczai Trattner János Tamás Úrnál, a' ki is ajánlja magát, hogy egy egy sort 4. az az négy krajtzírért V. Cz. a' Tud. Gyűjteménynek szokott ivjein kívül ki fog nyomtatni, mely rendtartást minden Külföldi Tudományos Folyó Irásoknál mindennütt szokásban vagyon: a' Redactio az e'félékben csak a' felvigyázást tartja fel magának.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gyurikovits György. Poson Vármegyének Népessége. I. 3.
- 2) Gorové László; Szolnokvári viszontagságok. (Folytatás) I. 38.
- 3) Báro Mednyánszky Alajos. Töredék Első Mátyás Király' Characteristicájához. I. 62.
- 4) Poroszkay György. Gazdaságbeli Tanakodás. I. 66.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Tomtsányi Adam. Institutiones Physicae 's a' t. I. 73.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Medicinisch-Chirurgische Zeitung. 's a' t. (Folytatás) I. 101.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 102.
- 2) Elölépések és Megtiszteltetések. I. 128.
- 3) Rihalt Tudósok és Irók. I. 129.
- 4) Jelességek. I. 130.
- 5) A' Redactionak Jelentése. I. 131.

P e s t e n ,

T r a t t n e r J á n o s T a m á s n á l .

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmazatos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ívnyitól 4 forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden holnap végével egy 7—8. ívnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki; mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig 18 forintok fizetnek elő Bécsi érték szerint.

Trattner János Tamás.

21

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y.

1 8 2 1.

Ötödik esztendei Folyamat.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I.** Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-historiai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudomány), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírását magokban foglalják;
 - II.** A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmértetései és vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's Mesterségek' előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznót, és az elmenek tökéletesedését eszközlik;
 - III.** Tudománybeli Jelentések: megtzáfolások 's igazítások, eredeti-okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, tudománybeli kérdések, kérelmek, új művek, új könyvek 's t. e' félék eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

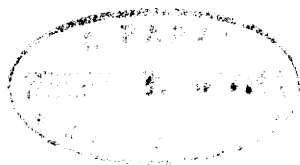
1 8 2 1.

VII. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

A' G Y É M Á N T O R

külömbféle metzésének Évkora.

I. Képz.

Hegyeskő, Schpitzstein.

— 1300—1520.

II. Képz.

Tsonkakő.

—

— 1520—1620.

III. Képz.

Derékkő.

—

— 1550—1650.

IV. Képz.

Vékony kő, Dünstein.

— 1560—1740.

} Tábla kövek, Tafelsteine.

V. Képz.

Vastagkő, Dickstein.

— 1560—1740

VI. Képz.

} Oldalszine.

Rósakő, Bauten.

— 1660—

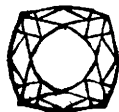
} Terület szine.

VII. Képz.

} Oldalszine.

Brilliantkő, Der Brilliant. 1720—

} Területszine.

I. Ért e k e z é s e k.

A' villogó Drága Köveknek Esmérete, és azokban lelt gyönyörködése Eleinknek.

Azon része a' nemzeti szokások Tudományának (Archaeologia) mellynek a' testi Ékesítések eszközeit a' külömb kor változása és századok folyta szerint előadni kellene, olly miveltelen parlag, hogy a' Régiség' Literaturájára még egy szerzőt sem szült, kinek munkája ezen tárgyat mindenkép kimerítette, vagy tsak valakit tellyes megelégedéssel megnyugtatót volna. Jól lehet pedig a' villogó Drága Kövek Fényessége e'béli ékesítésnek legfelségesebb neme legyen, de mind eddig ezek sem érdemelhettek tökéletes 's tudományos előadásokat külömben szorgalmatos Tudóssaitól mostani felvilágosodott századunknak: melly miatt miként régiebb Történet-íróinkat a' Drága Köveknek Esméretiben, sőt tsak nevezetiben is járatlanoknak tapasztallyuk, úgy magunk részéről fogyatkozásunkat megismérni kintelenítettünk, és nyilván vallanunk hogy a' Drága Köveknek nem tsak természeti Tudományában, de történeti Esméretében is senki által tökéletesen bé nem avattattunk. a)

a) Mi Magyarok valóban olly szerentsétlének vagyunk, hogy jeles NEMZETI RINTSEINKNEK, mellyeknek bokros nyomdokait találjuk történeti jegyzeteinkben, legfelséges-

Nem kívánom azért ezen Értekezésemet ,
mellyet inkább hoszas tapasztalás, mint sem szor-

sebb részét, t. i. ditső Sz. KORONÁNHAT, abban foglalt drága köveknek tekintetében sem esmérhettyük, Tudos-
sainknak akár járatlanságok, akár pedigten inkább gon-
datlanságok miatt. Legregiebb elő számlálását abban hely-
heztetett Draga Köveknek találom III. Fridrich Nemet
Császár zálog leveleiben, mellyet Ersébetnek Albert Csá-
szár es Király özvegyének ket-esztendőre költsönözött
2,500. Magyar forintokért, és azért zálogban vett Magyar
Koronáért kiadott. Béiktatta ezt Kollár Analect. Vindobo-
nensia czimezett Könyvében III. Fridrich Császárt illető
Oklevelek között, nem különben Histor. Diplom. Juris
Patron. Apostolic. Reg. Hung. Vindob. 1762. 4-réth. nyom-
tatott Könyv. 27. lapján: melybenezen szavai olvastatnak:
„Drithalb Tausent, gueter, newer Ungrischer Guldein
„haben geliehen: dafür Sie wns, in wnser Gewalt geben,
„wnd geantwurtet hat ein guldeine Coron mit drey und
„funfzig Saphyren, funfzig Palaysen, einem Schmaragd,
„und mit dreyhundert, und Achtundreysig Perlein“. Pa-
lays a' közepevi Deák írónál Balas, vagy Balassius, vi-
lágos Rubinnak a' neme; de mivel Saphyrok, Rubinok és
Schmaragd kövön kívül, Hyacinth, Crysolith, és Berill,
az az Aquamarin köveket is szemlélnék Sz. Koronánkban,
Fridrich Császárnak leírásáthéanosnak, és tökéletlennek
el ismernünk kellettük.

Réway Péter Korona őrző, a' legelső, és legszor-
galmatosabb vizsgálója ditső Sz. Koronának, de Monar-
chia et S. Regni Ungariae Corona irtt Könyvében, mellyet
az első 1613. Bétsi nyomtatás után Tüdős, de szerentsét-
len Gróf Nádasdi Férrentz megbővitve, Jongelin Gáspár
Magyar Historiograph(? ?) által, Franckfurtban 1651 fol.
kiadatott Centuria VII. imígy szöll: „Est itaque forma S.
„Coronae Auro solido, artificio Sculpturae magis coele-
„sti, quam humano in Orbem fusa — interjectis cuili-
„bet imagini gem mis ac unionibus candicantibus; item
„pretiosioribus lapidibus Schmaragdo, Saphyro, Hyacin-
„to, Crysolito, Rubino“. — Keves szavakban mennyi
téveledések! — A' Sz. Korona nem egészen vert, vagy
öntött aranyból vagyon, mert annak bétetéző része, a'
Keresztben öszve foglalt arany Abrontok alatt, tsak
arany fonálból készült szövetből állapitatott. — Nints
benne semmi artificium sculpturae, mert a' Kép-
rajzatok, mind a' Görög, mind a' Római részében legvi-
dámabb színű Zomántzból (encaustum) készitettek, a' mit
sem faragásnak, sem vésésnek és így Sculpturának sem
nevezni lehet. — Nintsen a' Képek között sehol gemma,
az az: a' mint Réway érteni láttatik a' közép évi és akko-
ri értelemben, gyémánt Kő, mert ez az egész Koronában
sehol sem találtatik, hanem Gyöngyök, kivált a' Görög
munkának hejazattján mind egy arányos mogyorú nagy-

galmatos olvasás által szerzett esméretekből össze szerkesztettem, a' Drága Kővek tökéletes és tudományos Előadásának tartatni, hanem csak Esméretek' olly első példájának, melyet még ezentúl a' szorgalmatosabb Tudós — a' jártassabb Természetvizsgáló — a' régi Emlékek szerentséssébb feltalálója — a' hajdani el felejtett

ságuak, és, a' mit tsudálni lehet, nyolcz Századok után is legkellemetesebb fejezségűek; jól lehet eképen Révay a' Drága Kővek neveit feljegyzette, de abban még is tekintetlen elő adása, hogy azoknak számát, és nagyságoknak külömbsegeit elhallgatta. Különössek ezen tisztelendő Régiség Görög részében helybeztetett, és dionak nagyságát fellül muló negy Saphyrok, szinte, mint a' fenetlen's pallozoatlan természeti kis Saphyrok és Rubinok sokassága a' Romai részben, valamint az is, hogy csak egy Schmaragd Követ említ, de annak is hol letet és helybeztetesét elhalgattya, a' miről a' Saphyrra jöven emlékezni fogok.

Mind ezeknél inkább tsudálni lehet Fő Tiszt. N. Prépost Koller Josefnek a' Drága Kővek ékességeihez volt hidegségét, vagy idegenségét, midőn a' Sz. Koronában foglalt Kőveket nem csak nevek szerint előadni, de még számba venni sem méltóztatott. Ime de Sacra Regni Hung. Corona Comentarius Quinq. Eccl. 1810. 4. rétb. kiadott Könyvében a' 10. lapon beiktatott szavai: „Gemma- rum Cérti itt a' Tudos Prépost Úr a' valóságos Romai értelemben valamennyi Drága Kővek nemét — mert azok aranyban, üstben, vagy rézben is foglalt mindennemű Kőveket külömbség nélkül átaljában gemmának nevezte- nek). „Speciem neutiquam notavi; neque harum, aut „unionum numerum inivi; qnod videre licuit, magnitudi- „nem, situm, colorem pictor expressit”. — Azomban a' nyomtatott Könyvhez a' Sz. Korona Képzete minden festés nélkül mellékeltetett, és a' Kőveknek színei, melyek azokat jegyzik és külömböztetik, elmaradván, az olvasót a' Draga Kővek tekintetében egészen maga tudatlanságában hagyák. — De valóban ezen töle említett Rajzoló is hasonló hidegséggel, sött gondatlansággal, járt el a' Kő- vek természeti színeinek előadásában, mert a' Nemzeti Museumban letett, és ottan látható, eredeti Rajzatban, csak Saphyr, Chrysolith, és Rubint Kővek színe, sött gyémántnak viz színe is — melly azomban a' Sz. Koronában, sem függő lántzaiban nintsen, előadatnak, de Hyacint, Schmaragd, és Berill színeket sehol találni nem lehet, holott bizonyosan ezeket is, mult esztendei October hol- napban nyilvánosságos tiszteletre és szemlélésre kitétetett Sz. Koronánkban elő szemeimmel magam is vizgáltam, és Reway bizonyításában önnön tapasztalásom után megnyu- godtam,

mesterségeknek értőbb megítélője, jó szándéka szerint, Nemzetünk javára, Hazánk ditsőségére, mindenkor igazithat — gyarapíthat, öregbíthet, és a' lehetséges Tökéletességig fel vihet, minek-utánna tölem nyitott mesgyén eleredett.

Minthogy pediglen már fellül ki fejezett nyilatkoztatásom szerint a' Drága Köveket tsupán, és egyedül, mint emberi Test Ékesítésének eszközeit, és nem máskép' rövid értekezésem tárgyáva választottam, azoknak származásokról, — természetéről — tenyészetekről — nehézségekről, chemiai öszve szerkesztetésekről, vagy el oszlatásokról, — orvosi hasznokról, vagy a' bűbájos Felhittel által nekik tulajdonított tündér erőről, 's egyéb tulajdonságokról is, úgy, mint példázattyokról (Symbola) vagy semmit, vagy éppen keveset szólnok, mert az illyeknek mély és gyökeres vizsgálásban, már azoknak természeti és Tudományos tellyes Esmérete helyheztetik, a' mennyire b'e ereszkedni ezen Értekezésemmel nem kívántam. a) Következőleg azoknak előadásában sem Linnaeusnak a' Természeti Országok szerkesztetését, Krystályok, quárzok' 's a' t. rende szerint követni fogom — sem pedig a' Napsugárának Prisma által eszközlő fel oszlását, vagy is a' Színeknek természetes szüleménnyét és rendét ditső Newtonnak utasítása után sinór mértékül venni — hanem a' Drága Köveket tsak úgy,

-
- a) Mind ezekben tudományos világositást nyújtanak a' Mineralogiának legújabb Szerzői, és azok között Reys Frid. Ambr. Lehrbuch der Mineralogie Könyvében, mely Leipzig. 1801—3. négy kötetekben, nyolczadréthben kinyomtatott, kinek tudományi oktatását én is több helyeken használtam: a' Régiek' felhiteles véleményeiket a' XIV. XV. és XVI. századbéli írók egészen elámitották, úgymint Albertus M., Leonardus Camillus, Boetius, de Boot, Leopius Lemnius, Joan. Bapt. Porta, Woecker 's a' t. szinte mint a' Romai Plinius és ő előtte a' Görög Szerzők is már ollyas álmokban andalogtak.

mint a' testi Ékesítésnek fő eszközeit Ritkaságok, Drágaságok, és Betsek minéműségek képpen szerkesztetvén előadni, leginkább szemre véven azokat, a' mellyek Eleink' által főképen kedveltettek, és gyakoroltattak.

Mel tán is megnyugódhatom ezen pusztán Történeti Esmértetésem szerkesztetésében, midőn még a' Mineralogianak Tudományos szerkesztetése is megállapítva nintsen, amint ezt Tudos Reys Fer. Ambr. most említett munkájában 30. lapon inígy valya: Die Ordnung in welcher die Gattungen-(der Fossilien) auf einander folgen sollen, bleibt wegen des mangels der Unvolkommenheit, und unzuverlässigkeit der Chemischen Analysen der Fossilien, und der Widerspruche mehrerer der Fossiliengattung, immernoch willkührlich und unbestimt, und solange dieser Mangel nicht gehoben, müssen wir nur bey der Aneinanderreihung, oder Folgenbestimmung der Gattungen an die ausseren, und Physische Kenzeichen halten"

Tsupán és egyedül a' Fényüzésre alkalmaztatott kövekről értekezni kívánván 1-ör a' Gyöngyöket el mellőznöm kellett, noha ezek mind betsek, mind drágaságok tekintetében a' Testi Ékesítésnek legdiszessébb eszközei, olly annyira: hogy azoknak elsőségét a' ragyogó kövek között, nem más, mint a' gyémánt (Adamas) fellül halladja, melly után azonnal — és ugyan a' Rubin előtt — drágaságok, és betsek tekintetében helyeztetnek; de eredetekre nézve nem Ásványok, hanem állati természetűek. — 2-or nem érdeklém a' Gyöngyház (Perlmutter) és Tengeri Teknős Békahéja ('Schildkrott) ékesítésüket is, mellyek inkább az eszközök' és mivek', mint sem a' Testnek ékesítésére fordítottak —

3-or a' veres, fekete és fehér Glárist is (Corallen) elhallgatom, mellyet olly gyakran hajdani dallaink emlitenek. — 4 er a' Zomáutzot (Encaustum (Emaill) sem fogadom jelen vizsgálatom tárgyának, noha ez által a' régiebb idöktől fogva úgy az arany, ezüst, réz; mint a' Gyöngyök és Drága Kövek is környékeztetvén, és himeztetvén legvillogóbb ragyogásra fel emelkedtek, mint hogy ez nem a' természet, hanem emberi mivalkotása; de azomban mind ezek iránt szerzett esmereteimet más és külömb értekezésben előadni kívánom.

A Drága Köveket rész szerint Drágaságok, Ritkaságok, és Betsek — rész szerint pedig Világosságok (pelluciditas) tekintetében, két rendre felosztottam.

I. Rendbe helyheztettem a' Nemeseknek neveztetett villogó Drága Köveket (die Edelgesteine) és illyensorban előadom: hogy 1-ör a' Gyémántról — 2. a' Rubinról — 3. Saphyrról — 4. Smaragdról — 5. Hyacintról — 6. Topázzról 7. — Amethistről — 8. Berilről azaz Aquamarinról — 9. Chrysolitról — 10. Opálról, és a' Világszemről (Oculusmundi Weltau) — 11. Chrysoprásról, — 12 Granatról — 13. Krystályról — 14 a' Borostyán körül (Bernstein, Succinum) közlöm észre veteleimet.

II. Rendben vizsgálatra veszem 1-ör az Achát — 2. Onyx — 3. Sardonix — 4. Carneol — 5. Calcedon — 6. Labrador — 7. Lazúr — 8. Türkis — 9. Májkő (Nierenstein) — 10. Jaspis — 11. Malachit köveket — utólyára, az Alabastromról, és Tajtékról értekezem, mint a' Fényűzésnek Hazánkban használt valóságos eszközeiről.

Melly előadásomban minden Drága Kő Nemének hajdani és mostani nevezetét — annak megismértető jegyeit, ugymint színét — nehézségét,

— keménységét — természeti és meg nemesített, az az : ki fent állapottyában lévő voltát — különös természeti tulajdonságait — hazáját , és szülötte földét , — utóllýára pedig használásának módját — a' Kereskedésben lévő árát és betsít — némely jelessebb darabjainak létét — vagy a' régi idökből fen tartatott maradványit elő adom, és, a' mennyire tudtomra jutottak, Hazánknek régiségeivel Értekezésemnek állításait támasztom, és bizonyítom.

ELSŐ RÉSZ.

I. A' GYÉMÁNTRÓL. (Diamant , Brilliant)

G y é m á n t követ a' Helleni Görögök *αδαμας*, a' mely szó tulajdon értelmében győzhetetlen t jelent, a' mostaniak *διαμυστε* nevezik. Rómaiak hasonlóképpen tőlök költsönözött Adamas szóval éltek, melyet a' közép évi Deákság *D i a m a n t u s* r a változtatott; melyképen valamenayi Europai Nemzetek el hagyván a' hajdani Adamas szónak első A. betűjét — átaljában mind *D i a m a n t*-nak nevezék, a' Magyar pedig ennek is, mint egyéb keményebb ki mondásoknak, hangját lágyabbra fordítani kívánván, Gyémántnak mondta, tsupán és egyedül ezen okból, nem pedig némelyek bal vélekedése szerint, mintha a' Deák Gemmát költsönözte volna : mert ennek tulajdon Római értelme éppen nem az Adamas követ, hanem mindenféle bé foglalt ragyogó követ egy átaljában jegyzett.

A' gyémántot miolta III. Cosmus Florentiai Herczeg (1604. — 5. eszt. tájban) Averoni, és Targeoni Chemicussai által Tschirnhausennek gyűjtő tükrében a' napnak Sugári által gyullasztani kívánván, egészen elrepítette — de első Ferentz Német Császár is (1750. eszt.) Bétsben nyilván

tapasztalta, hogy a' kementze tüze által égetteten megtsökkenedik — két Francziai Chemicusok pedig, D'Arcet (1768) és Rouelle (1770) annak, midőn bé záratott, és a' porcelán tüzrel zaklatatott, egész és tisztán lőtt el tűnésétapasztalták a) sött Maquer (1771) eltűnése előtt egy tisztán fénylő lángot rajta lebegni látott — a' Mineralogusok nem többé a' Kövek', földek', és egyéb esmért Ásványok' nemében számlálák, de még a' Szemek' nemében sem, mivel égése sem hamut, sem egyéb földet maga után nem hagyván, azoknak külömböztető tulajdonságait nem követi, hanem az Ásványok' különös rendének. — *D i a m a n t O r d n u n g* — tartották és rendelték, tartják is mostanában. Lásd Reys Lehrb. d. Mineral. II. Th. 3. B. a' 190 lapon.

Meg ismértető *J e g y e i* a' Gyémántnak imezek. 1) *S z i n e* közönségessen a' legtisztábban ki világosodott Levegőt, vagy is inkább a' nap verő fényén lévő Harmat-gyöngyöt képzeli, és ezen színet a' *Kereskedők V i z é n e k* (Vasser) nevezik. — 2. *Fényessége* a' napnak vízszsra vert sugárait, szivárványi színekre fel osztván, tüzesen reánk lobbantya, a' melly tulajdonsága *Tű z é n e k* (Feyer) hivattatik. — 3. a' *F e n e t j e* (Facette) az az: köszörlésének alkatása, melytől valamint külömb tekintetet, úgy különös nevezeteket is nyer, és annyképen az ára is változik a'

a) Ily véletlen lelemények előtt senki sem gondolhatta, hogy a' legkeményebb Ásvány, és drága Kő, a' tűznek olly könnyen engedjen, és tőle elrepíthessen. Ugyan azon tűzben mind a' Rubin, mind a' Saphyr magok keménységében, és nagyságában, egészen megmaradnak, sött még a' tiszta arany sem olvad el, melyben a' Gyémánt már el repül. Makenzie Angoly Chemicus tapasztalása képen, a' tűznek 15° garaditsán Wedgewod mértéke szerint Veresre gyullad, az az megtüzesedik — 14° és 15° garaditsok közt pedig elenyészik a' Gyémánt, ;

Hereskedésben — 4. Keménysége, — 5. Nehézsége és 6. egyéb természeti tulajdonságai.

Tiszta színe (Wasser) legbetsesebb, és drágább tulajdonsága a' Gyémántnak, melytől nem különbben, mint a' Nagyságától, és rendszerént készült fenésétől annak ára függ. Nem mindenkor tehát, és nem minden darab Gyémánt bir ezen jelességekkel, mert annak kívánt tisztasága, hol hó, hol kékes színre elváltozott, hol sárgás, zöldes, barna, de füstös vize, azaz színe vagon, és a' sárgásságnak majd csak nem minden természeti változásai abban találtatnak; de legnagyobb hibák benne a' barna vagy fekete kormok (Fleck) és a' hasítások, melyeket Levegőknek hívnak; de a' melyeket az illyekben járatlan szem, vagy éppen nem, vagy csak nagyító üveg által észre vészen. — A' barna, és sötétzöld sárga színűek legkevesebbet kedveltetnek, és ezeknek ára legtsekélyebb — de ellenben a' citromsárgáknak, a' karmasin, és Rósa-pirossáknak, ritkaságok miatt kiszabott árok sint, annál inkább a' Berlini kék — és Fekete Brilliantoknak, melyek, mint az üstökös csillagok az egen, olly ritka tűnemények a' földön: a) de mind ezen természeti valóságtól színes Gyémántokat, és Brillántokat csak sok tapasztalásai által gyakorlott Kövek-Hereskedője (Jouvelier) esmérheti meg a' mertesség által készült kövektől — szinte úgy a' Dopplettektől is, t. i. ollyas gyémántoktól, melyek két darabból, meg tartván

a) De vannak bizonynyal természeti fekete Gyémántok. — Rendkívül való Tűnemény volt a' Bétsi Piatzon Muraténak, volt néhai Nápolyi Királynénak, és Napoleon Bonaparte Testvérének illyen kövekből össze szerkesztetett egész ékessége (Garniatour) melyet aruban bocsájtott, és a' Felsőges Udvarunk által 100. ezer Aranyon, a' mint helyben hallottam, megvétetett.

általásokat (pelluciditas), mesterség által úgy öszve forrasztattak, hogy egy követ színellenek, és a' kívánt rendes Fénetsjeket megnyerhessék; a' millyeket nem természeti voltak miatt igen tsekély áron megvenni lehet.

Ragyogását, vagy is Tüzét, a' Gyémánt már természeti hasításában, és elválásban minden egyéb drága kövek között legerősebben szórja. Már Newton (Optices Lib. II. part. 5. prop. 10.) észre vette, hogy minden Krystályok felett a' Nap sugarait legtűzezebb színekre felosztatja: oka ennek a' Krystallizatiója, mely kettős négy oldalú, és derékszögű Pyramisokból öszve szerkesztett. — Igaz ugyan hogy a' Tiszta vizű Gyémántnak szebb a' tüze a' sárgáénál, — de sokkal erősebben lángolni, és a' szemet érdeklenni tapasztaltam a' sárgának villogását.

Természeti állapotjában találtatik a' Gyémánt vagy szegletes, vagy pedig gömbölyűre eldörgölt mogyoró formában, vagy pedig hoszúra nyúlt Krystallizációban. Ezek vagy három szögű és oldalú, vagy pedig duplán négy oldalú Pyramist képzelnek, vagy éppen hétoldalú oszlopotskákat, mellyek fellülés alúl ismét hegyessek. Külső terület színe ezeknek vagy göröngyös, vagy síma, vagy csikos, és ehez képest egyik a' másiknál villogóbb és fényesebb. Belső része töredékének minden kövek között legragyogóbb. Hasad igen éles párkányokra level formában, sött szálkákra is. — Hasadásai oldalaihoz arányozva (paralelle) történnek.

De mivel a' Gyémántnak inkább mesterség által szerzett volta, — nemesítése — értekezésnek tárgya, ennek megismertetésére sietek. Azolta, hogy a' Gyémántpor (Diamanten brod) által történt köszörülés, reménytelen fényt, és ragyogást vont a' Gyémántok dörgöletére, nem

tsak ilyen fenésből leesett hulladékok, de az apróbb gyémánt darabok össze zúzása által nyert por is, azoknak köszörülésekre fordítottatott a), és mivel a' köveknek Drágaságát, betségét, következőleg nagyobb árát is tisztaságok után elsőbb azoknak nagysága, másodszor pedig tüze vagy is ragyogásának villámlása szerzené, melly tsupán a' Prizmáknak, vagy is három szegőknek szaporítása, ez pediglen a' fenetek (Façette) készítése által eszközölthetnének: kétségkívül akkor juthatott a' kövek nemesítésére ügyelő mesterség fő tökéletességére, midőn a' kötemérdekségének legkisebb veszteségével legnagyobb ragyogást és villogást a' kövek szerezhetett. Hogy ez a' mesterségnek feltalálásakor azonnal nem történt legyen, mint egyebekben, úgy itten is tagadhatatlan.

A' legrégiebb fenés, vagy is köszörülés módja, követte a' gyémánt természeti hegyes voltát: Ez által készítették 1-ör a' Hegyes Gyémántok (Spitz-diamanten, Spitzsteine) mellyek tsak négy szögből, egy hegyes tetőre köszörültettek, lásd a' táblán az 1. képz. és az illyeknek használatát lehet a' XVI. Század két első tizedéig, azaz: 1520. esztendeig kiterjeszteni, azon időtől kezdvén, melyben a' fenés mestersége kezdődött: — Idővel a' kövek hegye, kartzolásai miatt alkalmatlan lévén, egy harmada magasságig lefenetett, és ezzel a' kövek még nagyobb villogása eszközöltetett, mint a' 2. képzet elő adja. — Okot ad a' villogás a' fenetnek még alább szállítására, és a' kövek nagyobb terület szerzésére, ugyan azért

a) Újjabb időkben már a' Diamantspath is, melly Chinában és Napkeleti Indiában találtatik az Angolyok által, mind a' Gyémánt, mind pedig egyebb drága köveknek fenésére alkalmasan használtatik — ennek színe fekete, keménysége pedig magával a' gyémánttal vetekedik.

a' hegyes gyémántok felső magasságának két harmada egészen lefenetett a' 3. Kép. előadása képen. A' fenésnek ilyen változásai a' XVI. Századnak folytában feltaláltattak, és még a' XVI. Századnak első tizedeiben 1620. esztendeig gyakoroltattak. Későbbi a' most említett köszörülés módjainál a' Lapos Köveknek (Tafelstein) készítése, melly által a' gyémántok vagy természeti területtyekben, és rendetlen környületekben meghagyatván alúl és fellül simánkifenetnek, és azért vékonyságuk miatt Vékony Köveknek (Dünstein) neveztetnek. Lásd a' 4. Képet; azok pedig, mellyek nem simán lefenetnek, hanem mind fellül, mind alúl szegletes domborúságok és felemelkedések (Corpus) vagyon, vastag köveknek (Dickstein) hivattatnak. Lásd az 5. K. És ezen Gyémántok a' régiség maradványai között legbetsessebbek, minthogy mind Rosetteket, mind Brilliantokat belölök új köszörülés által készíteni lehet.

Észre vétetvén az, hogy a' vastag köveknek szegletes Pártázattjai leginkább okozták a' Gyémántnak villogását, mivel külömben természeti rendszerint is, ezen háromszegők, mint Prismák, által a' napnak sugárai önnön szineikre feloszlatnak, a' köveknek vastagabb vagy is domborúbb oldalát, hogy mennél több párkányokat, és három szegőket készithessenek, több fenetekre ki köszörültek, mind addig: még a' kö-domborúságát a' mennyire lehet egy forma 24. Fenetekre (Facette) felosztották proportio szerint, ugy a' kisebb mint nagyobb Gyémántokban. Ezek a' kövek, mellyek alúlról simán lapossak, fellülről pedig több Fenetekre ki köszörültettek, közönségesen ugyan Gyémántnak (Diamant) de tulajdon és tsupán őket jelentő nevezettel (Rosáknak (Rauten, oder Rosen) hivattatnak, mel-

lyeknek ha rendszerint készítettek, 24 fenetekkel birniok kell; és ezen tökéletességekért a' Hollandiaiak olly drágák és nevezetesek, lásd a' 6. képz. E'képen ki fent köveket a' XVII. század közepénél régiebbeket találni nem éppen lehet, és azért minden arany mivek és gyűrűk, a' melyekben ilyen kövek láttatnak, azon időknél fiatalabbak.

A' Fenésnek legtökéletesebb Neme a' Brilliantozás, mert noha ez által minden Gyémánt természeti voltánál és nagyságánál egy harmaddal kisebb lészen, még is sokkal kevesebbet vesztemérdekségéből, mint sem a' már nevezett Fenés-módjai által, és a' mellett legtűzessebb ragyogásra felemelkedik. Megkívánnya ez a' köveknek olly akkora temérdekségét: hogy a' kő egy körben foglaltatván magassága félig a' horizon felett emelkedjék — allya pedig ez alatt két harmadik-részre lenyúljon. — Jelentettem már fellülről, hogy a' Vastag Könek (Dickstein) felső területét egysor fenet négy szegletessen körül veszi, ha ezen egysor helyett kettő köszörültetik, az illy Brilliantok kétszerűeknek (Zweyfache Waare, oder Guth) — ha pediglen három sor fenettel a' Brilliant emelete környékeztetik, az illyenek legbetsessebekbnek tartatnak, és háromszereknek vagy is Németül Dreyfache Guth oder Waare neveztetnek. E'képpen elkészített Brilliant köveknek fellül 32. alul 25. feneteinek (Fayette) kel lennie, a' mint a' 7. Képz. mutattya. Van ezeken kívül még egy különös neme a' fenésnek, melyet a' Frantzok Pendeloque Németek Tropfen-nek neveznek, melly által a' tsepp formát képzelő kő mind a' két oldalról megfenetik, hogy a' függőkben, szabadon lógván, ragyoghasson.

Gyémántnak keménységét Görög neveze is jelenti. Adamas tulajdon értelemben gyözh-

hetetlent jelent, mivel Plinius bizonyítása szerint a' régiek oly vélekedésben valának, hogy azt semmi erő, vas, aczél, kő, pöröl, malom's a' t. meg nem győzhette, törhette, sem a' tűz, sem más emésztő nedvek és savak nekie legkisebbet árthattak. De már az újjab mineralogusok közönségessen vallyák: hogy a' pöröl alatt a' természetben könnyen reped, és bár semmi nedv és savany nekie nem árt — de a' tűz éppen elrepi, a' mint jelentettem.

Nehézségeket (Specifische Schwere) az Ásványoknak hogy meghatározhassák a' Mineralogusok, e'képen járnak el: a) a' lepárlott víz (Aqua destillata) melegségének Fahrenheit Thermometrumja szerint 62° garaditsában, két icze temérdekségű nehézségét, úgy, mint 10,000 nehezék részeket tekintvén, ahoz hasonlittják, vagy is inkább mérsékelik az Ásványok, következésképpen drága köveknek nehézségét, és kiszámlállyák: hogy a' midőn két icze temérdekségét kipárlott víznek 10,000. nehezékjei vannak, akkor ennyi és ennyi temérdekségű könek, ennyi és ennyi nehezék részei találtatnak — következésképpen vagy ennyivel könnyebb, vagy annival nehezebb legyen; melly számolás, az Ásványok és Kövek tulajdon nehézségeket (gravitas specifica; Spezifische Schwere) tudományosan, és legértelmesebb és megfogható módon kinyilatkoztattya.

Brisson nevezetes Frantzia Chemicus, ezen úton eljárván, még a' Gyémántok külömbb nemei között is szembetűnő külöbséget észre vett. 1) Megmérvén a' legfehérebb Keletindiai Gyémántot, a' Frantzia Országi Regens-t úgy találta, hogy a' lepárlott víz temérdeksége proportiója szerint,

a) Reyss Fridr. Ambr. Lehrb. d. Mineralog. II, Th. 212 lap.
— II. Th. 5. B. a' 204. l.

Tud. Gy. VII. Köt. 1821.

nyomott:			35212.
2. a' Keletindiai	Rénkő Sárga Gyémánt		35185.
3. — —	Zöld	dtto	35238.
4. — —	Kék	dtto	35254.
5. — —	Rósa szín	dtto	35310.
6. — —	Setét sárga	dtto	35590.
7. — —	Narants színű	dtto	36500.
8. a' Napnyugoti, vagyis Brasil. Gyém.			34444.

melly számolásból alkalmasint kitettzik, hogy a' Gyémántkönek temérdeki nehézsége, a' viznél többször, mint $3\frac{1}{2}$ szer, fellebb légyen.

Természeti Tulajdonságai a' Gyémántnak, a' mennyire tudtunkra vannak, következők: Felette lévő keménysége, és merevedettségé miatt, minden kemény köveket, quázokat, kristályokat, sőt a' tűz által öszve olvasztott, és legkeményebb vagyonra öszve fort üvegeket, zomántzokat, érczeket karczol. — Felette merevedett lévén hajlást nem esmér — pöröl alatt nem nagy erővel reped és hasad — tapintásra árnyékon lévén sokkal hidegebb a' levegőnél — de verőbe, és napsugárait ki tétetvén, annyira magában szijja azokat, hogy alkalmas ideig utánna önként világít a' setétben; mely tulajdonság a' Görögöktől Phosphorescentiának neveztetik. Gyémántnak e' ritka különössége már régtől fárasztá több tudós Szerzőknek elméjeket. — Minden Kristálynál legerősebben megtöri, és festékekre osztaltya a' Napnak sugárait, mint hogy belső szerkesztetése, Newtonnak észrevételeképen, több prismákból alkatott. — Természeti állapottyában ha dörgöltetik, positiv. electricitást ad, holott egyéb quázok, és többi drága kövek, csak akkor éresztetik positiva electricitásokat, ha leköszörültetnek, és megfenettetnek — természeti léteken pedig pusztán negativa electricitással birnak. — Nevezetes Brugmannak (Phi-

losophische Versuche über die Magnetische Krafft pag. 203.) leleménnye, hogy a' gyémánt Magnes-kőtől hozzá vonattatik, és hogy a' fehér, és sárga gyémánt töre tétetvén, maga is aztat észak felé sietteti. — A' Chemiai Tudomány szertartási, leg inkább fogyatoznak a' Gyémánt kő alkatásának fel osztlatásában: a' vizes uton éppen semmire sem lehet vele menni, mert a' leg erősebb osztató vizeknek, szeszeknek (Alcohol) vagy olajos nedveknek egy aránt nem enged — de még a' leg erősebb só (acida) és Lúg (Alcalina) savaknak valamely osztó vagy bontó erejét sem lehet rajta tapasztalni: a' tűzzel illetett zaklatás által keménységét el nem veszti — hanem villogása homályosodik, és temérdekségében és nehézségében mindég fogyatozik; mind addig, még végre eltűnik; — a' savany szeszszel terhesített levegőben fényessen lángol, de utóllýára hamu' és szén' hátramaradásai nélkül elenyészik *); és így természeti alkatása mai napig, olly fejthetetlen, és megfoghatatlan titok (Aenigma) a' Mineralogusoknál, mint az Álati testnek éltető ereje az Anatomia' Tudóssainál.

Asiát esmérjük a' Gyémántok legrégiebb szülötte földjének, még pediglen abban helybeztetett Indiai Szigeteket; honnan ne talántán Salamonnak a' 'Sidók leggazdagabb Királyjának udvarában bėjutottak. Romaiaknak fényüzését leginkább táplálta 's öregbítette Bengál tartományja kebelében termett fényes Gyémántjaival. Mostani időben is a' Napkeletindiai szigetek Visapur, Malakka, Hindostan, Golconda, Borneo, Bengale,

a) Későbbben, mint ezeket irtam, olvastam Bodini Joan, Universae Naturae Theatrum. Francof. 1597. in 8. Könyvet, azt leltem benne: Adamas ignibus cedit. et in Calcem tedigitur flamma diuturnali: így tenat a' Gyémántnak tűz által való elemesztése a' Frantziaknál 100. esztendővel előbb tudva volt, hogy sem a' Florentziai Hertzog experimentuma által ez közönségesen elhírlítettett.

és Persianak Ormus tartománya, Holland, és Angoly kereskedők által küldik Európába a' fényűzésnek ezen legdrágább és betesssb kintseit: ők természeti voltokban jobbadon ottan vásárollyák (noha már azok a' népek is értenek a' Kövek kifénéséhez) Londonban pedig és Hollandiának nevezetesebb Várossaiban ki köszörültetvén, a' Drága Kövek kereskedőji által, mellyek többnyire mind 'Sidók, hozzánk botsájtják.

Találatnak említett Tartományokban egyféléképpen; vatskoros, és veres sárga agyaghan, a' homok és tüzköves földnek réte alatt, és bévanak foglalva, Breccia nevű köves burokkal, vagy Kristállizációval, mellyeket feltörnie kelletik, hogy belőlök a' hoszasra formált és duplán négyezegű gyémántokat kivenni lehessen. — De találatnak a' folyók zátonnyaiban is, a' midőn a' folyónak vizét más tsatornán le eresztik, és annak homokját felásván, rostán vízzel együtt keresztül eresztik. Rétségkívül a' Gyémántok ide a' hegyekről lefolyó sebes vizek általak gördítettek; mert hoszas formájokat elvesztvén, a' sok gördülés és dörgölés miatt nyerték gömbölőségeket. Kitéttzik ebből mennyi fáradságban és költségben légyen a' gyémántok természetiben lévő feltalálások is, és mennyire nevelheti árokat ezentúl nemesítések vagy is kifénések, melly köszörülésben többnyire harmad részét temérdekségeknak elveszteniek kelletik.

Napnyugoti India, az az America, tsak déli részének Napnyugoti Tartományában szüli a' gyémántokat. E' tartomálynak nevezetesebb helyei imígy hivattattnak Terra de S. Antonio. — a' Hegy, melly Serro Dofrio neveztetik — a' folyók: Giquitignana, Riacho Fando, Rio de Peixe. Ezek sokkal termékenyebbek, mint a' Kelet-indiai vidékek, mert még annyi századok által nem mi-

veltettek, és annyira fel nem kevertettek. Az utazók tudósítása szerint Brasiliának Cujaba és Gvarapara tartományai hasonlóképen bővelkednek gyémántokkal, de hogy az elebbi helyek miveletlen ne hagyattassanak, a' bányák megnyitása, és a' köveknek keresete megtiltatott. Nem más Anyaföldben, mint a' homokos és kősziklás föld réte alatt lévő veres agyagban találtatnak itt is, úgymint Keleti Indiában a' Gyémántok, Kristallizatióban békburkolva, és hoszas formában; ezen burokjokat itt nem Brescie' hanem Cascallónak hívják a' lakosok, mellyekben a' Gyémántok duplán négy szegű Piramisokban fekszenek. De a' vizekben gördült és gömbölyű formában talált gyémántokat Riboludosnak nevezik Brasiliának lakossi.

Illyen természeti voltakhan lévő gyémántokat, midőn az Angolyok és Hollandok Keleti Indiából Európában hozzák otthon — szinte úgy mellyeket a' Portugallusok, Spanyolok, és Frantziák Nyugoti Indiából más oldalról által szállítanak, nevezetesebb Fő Várossaikban lévő köszörű malmok által, már említett mód — és forma szerint kifénetik, és megnesemesitik. Az Austriai birodalomban jól lehet egyéb drága köveknek fénésében többen foglalatoskodnak, de Brilliant készítőt mind eddig nem ismérhettem, sőt a' mint hitelesen tudtomra vagyon, most Bétsben sinsen. — Az apróbb töredékek pedig, mellyek a' kifénés munkáját és költséget nem érdemlik, vagy Gyémánt köszörülő-pornak öszve zúzatnak, vagy pedig egyéb drága Kövek metzésére, vagy üvegek hasítására vasnyélben foglaltatnak. — A' Gyémántok fénésének most már tsak két neme gyakoroltatik, t. i. a' Rauten, és Brilliant metzésnek formája, annyira, hogy a' régi Dickstein Gyémántok miatt még a' legbetses-

sebb régiségeket és ritka mesterséggel készült maradványokat is Vandali tudatlansággal kíméletlen öszve zúzzák, hogy tsak Rosetteket, vagy Brilliantokat belőlök fenhessenek.

A' Gyémántnak ára akár az Rauten és Rosette, akár Brilliant legyen, annak tiszta vize-től — nagyságától, az az nem annyira terület szí-nétől, mint sem temérdekségétől, vagy is dombo-rúságától (Corpus) függ, mivel ez adja nekie a' nagyobb ragyogást. — Árát és belső értékét bi-zonyos Kárat nevezettel jegyzett nehézségnek mértéke szerint szokták meghatározni.

Ezen mértéknek neve, úgymint neve is, a' Drága Kövekkel egyszer'smind napkeleti Árabsoktól Európába által költözött, azért méltóbban aztat az Arabs Alkerat igéből, hogy sem a' Görög *κερατον* névből, melly árpa szemet jelent, származtatnunk lehet, annyival inkább, hogy egy Karat 4. vagy 5. árpa szemnek nehézségével fel ér.

Egy Karat, négy gränt nyom, és így egy grän nehezségű kő negyed részét teszi a' Karat-nak; a' köveknek nagy drágasága miatt szükség vala még ennél kisebb mértékre is szert tenni, hogy a' betsülést és számolást annál igazabbra tellyesíteni lehessen, ennek okáért a' grännek is-mét 4. részre felosztattak, és így egy Karat már 16 részekből öszve állitatott. Az ilyen mértéknek az a' tulajdonsága, hogy Karatokon fellül nem mégyen, és ámbár 75. Karat megegyez egy arany vagy ezüst lat nehézségével, még is a' Drága Kövek, 's kivált Brillíantok nehézségéről lévén a' szó, pusztán és egyedül Karat számmal jelentetik azoknak nehézsége, mint p. o. a' Portugalliai Brillíant 1680 Karatra becsültetik, és nem 25. Latra, holott annyit nyom. De már az apró gyön-gyök, mellyeknek darab számra semmı betsek

nintsen, és a' nemtelenebb kövek, Lat számra be-
tsültetnek.

Nevezetes az, hogy miként a' Gyöngy, és
egyéb színes Drága Köveknek az ára, nem a' nagy-
ságoknak arithmetica, hanem geometrica propor-
tíója szerint határoztatik meg, úgy a' Gyémántnál
kiváltképpen (a' Rauteneknél szinte mint a' Brill-
iantoknál) a' Nehézség nem csak kétszerezi, ha
nem 5. Karaton fellül, rendkívül sokszorozza an-
nak árát, és belső értékét, legnagyobb mestere
volt ezen számlálásnak, a' ki azt tudományos
szertartás (Proportio) szerint meghatározta, Dávid
Jeffevies Angoly Gyémánt kereskedő a) kinek köny-
vében egy karattól száz karatig, mind a' R a u-
t e n, mind pedig a' B r i l l i a n t köveknek Angliá-
ban folyó ára különös lajstromokban rendszerint
felszámolva találtatik, de csak Londonban kelen-
dő Sterling, Schilling, pénz nemében. Az Austriai
Birodalomban 1790. esztendőben volt folyó ára,
a' hármasszerű (dreyfache Waare, und erstes Was-
ser) és tiszta vizű Brilliantoknak velem közöltet-
vén, azt néminémű Sinórmértékül ide iktatom:

Egy $\frac{1}{2}$ gräner, v. is $\frac{2}{16}$ nehezékü	ára	Conv. p.	45. fl.
— 3 grän, — $\frac{12}{16}$ dtto — —			70. fl.
Egy egész Karat, ez az 4. grän dtto — —			120. fl.
— 5. gräner dtto — —			150. fl.
— 6. gräner dtto — —			180. fl.
— 7. gräner dtto — —			280. fl.
— 8. grän, az az II. Karat — —			375. fl.
— III. Karatos, az az 12 grän — —			600. fl.
— VII. Karati nehézségű, melly már			
Solitaireknek hivattatik — —			5000. fl.
— VIII. Kar. Solitair — —			7,000. fl.

a) A' Treatise on Diamond, of Pearls London 1749. 8. figz.
— Németül: Abhandlung v. dem Demanten, und Perlen,
mit Kupfern Danzig b. G. M. Knoch 1756. in, 8-o.

—	X. Kar.	Solitaire	—	—	—	11,000. fl.
—	XI. Kar.	ditto	—	—	—	13,000. fl.
—	XII. Kar.	ditto	—	—	—	15,000. fl.

Úgy látszik azonban, hogy a' Brilliantoknak ilyen nagy ára a' kelendő pénznek akkori bőségétől eredett, melly a' mostani szűkében azonkép meg nem állhat: lehet is valóban az Austriai Birodalom fő Várossaiban egy darab, egy Karatos, és első vizű fehér tűzes Brilliantot 100. forinton Conv. pénzben megvásárlanni, melly tapasztalást sinór mértékül vévén, a' mostani időre ezen laistromot helyessen használhattuk, minden kitett számait $\frac{1}{6}$ részzel alább szállítván.

A' kisebb az az 2. gránt fel nem ütő Brillantok, a' nagyobbaknak környékeztetésére, és más színes köveknek befoglalására, vagy pedig külömb és külömb ékesítésekre használtatnak, és azért Carmoisir-guth-nak neveztetnek. Ezeknek nagyobbja, ha egy Karatig való nehézségre öszve gyűl — az ára 80. fl. Conv. p. — ha apróbb, minéműségéhez képest 60—40 fl. Conv. p. az értéke, és csak a' rendszerint lévő fenésűek, és környezetűek betsültetnek.

Gyémántoknak ragyogó Fénye annyira meg kedveltetett, hogy azzal az Ajtatosság a' mennyei Valóságnak képzelettyeit ékesíteni — a' háladó Hivség pedig Királyoknak felségét magasztalni kívánta a' kimivelt régiebb Nemzeteknél. — Tsak később ékesítette magát vele az imádtatására olly igen vágyódó szép Nem, — a' Fő Papoknak szinte kötelességül tétetett, Drága Kövekből készített gyűrűket hordani, és azokat tsokoltatni, melly oka lön, hogy a' Drága Kövek ezentúl nem tsak melljeken hordozott kereszteteket, hanem tzipőikben lévő tsatokat is fénnyekkel el borították. — A' Felsőbb Nemzetségi, és gazdagabb születésű világi ferjfiak is utóbb a'

hívságos fényüzésre fel kapván, a' gyémántnak, mint legfényesebb drágakőnek, megszerzésére, és birtokára törekedtek, de kiválteppen a' Vitezi Rend, melly a' ditsőségét a' fény üzéssel világ kezdetétől fogva mindenkor el-választhatatlanul üzte. De már mi napjainkban a' Nemes Rend enlített hajdani vitézlő életét elváltoztatván, és ez által a' foglyok, zsakmányok és mártalekok nyereességében, mellyek a' Királyi Adományokkal együtt annyira gazdagították ditső Eleinket, meg, tsökkenvén, hajdani fényüzéstől el állani kéntelenített; már a' Drága Köveknek, és így a' gyémántoknak használásában, többnyire, és inkább a' gazdagabb kereskedőket, és nem mindég a' legigenessebb úton gazdagodott, 's fel emelkedett szerentse fiaikat pusztá fénnnyel kérkedő szeleseket — plus machereket — sött usorásokat is büszkélkednie tapasztaljuk, a) a' Felsőges Udvaroknak Pompás üdneplésein kívül. De miképpen fordítottak, és melly tekintetben szolgáltak e' drága kövek az emberi ékesítés fel magasztaltatására, főképpen mi nálunk Magyaroknál, illik már érdeklesem. Mikép a' ragyogó Nap e' Szeles Világot lelkesíti, és a' villogó szemek tüzes pillantattya élteti egy deli személynek bájoló tekintetét, 's mosolygását — szinte úgy a' drága köveknek színes sugarai elevenítik az ékesítéseknek

-
- a) E' folyó esztendőnek elején Rothschild, Franckfurti 'Sidó, Párisban közönséges tántzotadván, fiatal Menyét annyi és olly drága Brilliantokkal felékesítette, hogy azoknak árán egy nagy Tartományt Európában vásárolni lehetett volna, a' ki ezt gondolóra veszi, és tudja; hogy ez a' kereskedő e' mellett az Europai Fejedelmeknek hol 20. hol 30. millio Conv. pénzbeli forintokat költsönözhetett, méltán tsudállya, miképpen a' Hadakozások, és szerentsétlen Háborúk, midőn ezernyi ezer embereket vagyonaiktól, és szerzeményektől kéméletlen megfosztottak, ötöt annyira gazdagíthatták; méltán azért ezen tüneményt valamennyi Europai Újságírók közönségessen elhírelték.

minden nemeit. Salyog az Arany, villog az ezüst, fénlík a' tiszta réz, de mind ezek tsak fel elevenen ötlenek szemeinkbe, ha drága köveknek fagyogásai által nem lelkesitetnek. Ugyan azért vagy aranyban, vagy későbben üstben foglaltattak, a' természet leg kiessebb, és ditsőségesebb remekjei is a' Gyémántok; — és használtattak.

I. Mindennemű Templomi eszközökre, és ékessegekre.

II. A' Fejedelmi Udvarok' fénnnyének magasztalására, vagy is Felséges személyeknek ékesítésére, a' Koronának, Királyi Páltzának, Arany Almának, Nyakra függesztő lántzoknak, Kardoknak, 's Gyűrőknek 's. t. i. legtehetősebb Fénybe helyheztetésére.

III. A' Fejedelmi kegyelem és kedveltetés bé bizonyítására ki osztatni szokott Vitézi Rendek jeleire, és egyéb udvari ajándékokra, mellyek, a' Történet írók bizonyítása képen, vagy ékes köntösökből, vagy drága kövekkel ki rakott kereszttekből, fegyverekből, Korsókból, kelhekből, poharakból állottak — de már a' mi időnkben a' Vallásbeli buzgóság — a' Vitézi Ditsőség — a' Barátság elhűlvén, és körülünk bútsút vévén, tsak tsekélyebb értékű és nem olly gyakran emlékeztető jelekre, gyűrőkre, ereklyékre (Numisma), és semmi Példázatot (Symbolum) sem jegyezhető por Tobák tartására tziprán és drágán készített szekrényekre (Piksisekre) el változtak.

IV. Főképpen forditattak a' Szép Nem ékesítésére, kik Fejekre helyheztetett Pártákkal, Boglárokkal, Reszketőkkel, a' kontyot és hajfűrtöket szorító drága Hajtőkekkel — Füleikben lógó Füllengőkkel — de li Fejérségeket nevelő fényes Nyakszorítókkal, melljeken himessen virágzó és finom mesterséggel készült zomántzos Rósákkal, Lilio-

mokkal — vékony tsipeiket környékező drága Pártóvekkal, — gyenge karjaikat szorító fényes Karkötőkkel — kezeiket által érő ékes Foglалókkal (Braslette) és sima ujjakat ragyogó gyűrűkkel ékesítvén, tekinteteknek o-hajtott kellemetességet szerzettek, és mások előtt tőlök esdekllett Figyelmet ébresztettek, 's gerjesztettek.

Miként az öltözet, azonképpen minden egyéb szerek, mellyeket a' szép Nem foglalatoskodott, az ékesítéseknek annyi tárgyaivá változtak. Mai napiglan feltartattak, drága kövekkel ki rakott Legyezők, szagos edények, fűsűk, Tük-rők, szekrények, varró-vánkusok, tű-tartók, kések, kanalak, villák, poharak, korsók, sütt medenczék is (Lavoir) — látni lehet a' régiebb Házaknál fen tartatott, hajdani mesterséggel, és a' drágaság legnagyobb pazarlásával készült Ropkákat is — hogy a' nagy árú kristályból, Borostyánkőből, Gyöngyházból, Tengeri Tekenyősből, a héjből készített és ragyogó kövekkel ékesített szereket ne említsem. Sütt nem tsak a' szükség-séges szerekre, de a' pusztán mulatságra készültekre is fordítatott, ne mondjam pazaroltatott, a' Gyémantok kedvelt ékessége, p. o. a' Húsveti Piros Tojásoknak Mesterséges készítésére, melly Szokás a' Spanyol, vagy inkább XIV. Lajos fényes és tékozló Párisi Udvarából hozzánk is be költözött. Illyen Tojásban ajándékozá VI. Károly Császár Csáktornya és Muraköz Uradalmát Gróf Althan Nemzetségnek; illyen drága és Gyémántokkal ragyogó Tojásokat küldé Nagy Theresia is hiv és tőle kedvelt fejedelmi Udvara Nagy Tiszteinek, Udvari Dámáinak. — Nagy gondja volt az ájtatos szép Nemnek Imádságos könyve, és Olvasója ékesítésében : ezeket mindenné-

mű drága kövekből, arany, és ezüst filigrán munka közéfűzték, napkeleti jószágokkal illatoztatták — amazokat pedig vert ezüst borítékban (mellyet mindennemű vésésekkel, kifaragásokkal — ékesítettek, vagy éppen külömb színű drága kövekkel, és gyémántokkal is ki rakattak) bekölttettek; úgy a' már említett szembetünösképen villogó Olvasókkal körül tekervén kezeket ájtatosságnak teljesítésére Templomokba siettek, és így a' legszentebb indulatoknak eszközeivel is fényeskedtek.

V. Férjfiaknak legfőbb ékessége helyheztetett süvegeknek ékesítésében, az forgoíknak ragyogásában. Voltak ezek arany, és ezüst Tokjai a' legritkább madarak lebegő tollainak, melyeket nem másképp süvegeikben, mint a' Németek a' Strutz tollakat, sisakjaikban, vagy kalapjaikban viselték. Ezekben kiki a' legdrágább köveit, gyöngyeit, sött Hitvessének ékességeit helyheztetette, midőn valamely rendkívül lévő üdneplésben, tőle lehetséges fénnnyel megjelenni kívánt. Második Neme a' férjfi ékesítésnek volt a' Nyakba Vető, melyet mai nap el szokván a' Pardutz, Medve, Farkas höröktől, és hoszan függő Palástoktól, rövid mentéinktől Mentekötőnek nevezünk. Ez terhessebb szolgálatot tévén, erősebb munkával alkatott; azért drága kövekkel, és gyémántokkal ékesített nyakban vetőt régi időkben csak a' fejedelmi személyek hordoztak, de ezek is csak különös üdneplesekben azokkal fényeskedtek. A' személybeli ékesítés utolsó sorában helyheztetem a' Fegyvereket: Buzogányt, kardot, hoszu tört 's t. i. a' régiebb időkben, melyek helyett későbbben, Nyakon függő arany Lántzok, melyekre függesztett kereszttek, vitézi Rendek, tsillagok 's t. i. felválaltattak. — Sokkal költségesebb vala, a' P a r i p á k n a k vagy

is hátságlovaknak fel ékesítése; mert ezeknek. Nyerge, kengyel vasa, Zablája a' tehetősobbeknél vagy Aranyból, vagy Ezüsből öntve találtatott; sőt többnyire mindég a' köveknek külömb nemeivel ki rakva, és ékesítve — Ló szerszám, Tsótár, Takaró's t. i. szinte annyi Tárgyaivá váltak a' fényezésnek, és legmesterségessebb ki véressel, legjobb izlésü himvarással, legszebb Gyöngyökkel, és drága kövekkel elegyítve ki ékesítettek.

Illyen Ékesítések' nemeire forditattak tehát a' drága kövek, és azok között a' Gyémántok is mindenkor vagy aranyba vagy ezüstbe bé foglalva, — Lészen itt azomban tsupán Gyémánt körül a' beszédem. — Legfelségessebb könek tartatván a' Gyémánt, régi időkben méltán, (úgy, mint a' Gyöngy) tsak a' leg nemessebb érczbe, — aranyba — foglaltatott egyedül, még pedig olyan móddal, hogy annak tsak felső része, mely hegyessen fel emelkedik, szabadon láttatik, alsó részei pedig köröskörül szekrényben, és többnyire olyanban, mely színes zománczal ki tzi frázva vagyon, bészárattatnak. Az első régiségtől, szinte a' XVIII. Század utolsó Felekezettyéig, az á jour foglalás, az az olyan, melly a' könek alsó részét szabadon láttattya, sem aranyban sem üstben használtatott. a) — Jól lehet pedig már a' legrégiebb időkben a' XV. Században, 4. v. 5. szabadon álló Kánya körmökben

a) Elpártul ezen közönséges tapasztalástól, és sinőrmértéktől Gróf Weltheim Nemzetsegnek régi gyűrűje, mellyet Curiositäten der Physisch. Litt. Art. Hist. Vor, und Mitwelt VI B. 6. darabj. lerajzolva láttam, és olvastam leírását. Eu eztet mind munkájának formájáért, mind a' könek sima köszörületéért, de főképpen azért, hogy á jour foglalva vagyon, koránt sem a' XII. Századból valónak, hanem a' XVII. Században készült, a' régi mesterseg, irás, és magicus (ördöngös) jegyzetek' tulajdon es szerentsetlen majmolásának tartom.

letartatott Gyémántokat szemlélni lehet, de azért ezeknek is alsó része szekrénybe láthatatlanul bé állítatott, ez pedig hol egészen, hol virágossan zomántzal ki himezve láttatik. Aranyban vannak foglalva mindenképpen ki fent Gyémántok, hegyessek, harmadában 's feliben le köszörültek, a' vékony, és vastag kövek, szinte még a' nem bizonyos rend szerint ki fent Rauten vagy is Rósák is közönségesen szinte a' XVII. századnak végzetyéig — noha már ennek közepettétől vagy is 1660 esztendőül fogva az ezüstben foglalt vékony, és vastag Tábla kövek (Tafelsteine) Gyűrűkben, és nyakszorítóknak, valamint reszkető Tőkben is fel tűnnek, — a' XVIII. század eleitől pedig egészen el terjednek annyira, hogy miatok az Aranyban volt foglalás többnyire el enyészik.

A' Rósa kövek tapasztalásom szerint voltak az első, utánok jött a' Tábla köveknek (Tafelsteine) ezüstben való foglalások. — Gyűjteményemben tartok egy Sardonix, és Plátót képzelő antique Gyűrűt, melly a' legvillogóbb Hollandiai rósákkal környékeztetett, és ezek olly puha üstben, mint az olom, nem is bé rakva, mint inkább az öntésben bé állítatva lenni láttatnak; eztet én közel a' XVII. század közepettéhez készítetettnek vélem: mivel időssebb ezüst foglalást ennél még nem szemleltem, azt pedig, mint sinor mértéket, bizonyosnak: hogy semmi némű Gyémántnak ezüstben való foglalása 1660. esztendőnél időssebb nem lehet. Ugy láttzik hogy az ezüstben lévő foglalást a' Frantzok kezdték, szinte azok, kik a' tiszta, és közel 1670. esztendőig használt sárga aranyt, Mással keverni, — ezüstel, Feherre, rézzel veresre, — auripigmenttel zöldre elváltoztatni bátorkodtak, valamint hogy az ezüstben foglalt Gyémántok mellé gyűrűkben, reszketőkben

's egyéb ékességekben minden készültek, nem már a régi sárga Aranyból, hanem a' frantzia kevert és veres aranyból az úgy nevezet 1. 2. és 3. Numero próbák szerint mellékeltenek.

A' Brilliantoknak kifenését frantzia elmésségnek tulajdonitom, és ezen 1670. évkori találmányt annál inkább az övéjeknek, mivel minden e' köből készült ékességeket, csak ezüstben foglalva, és Frantzia aranyba helyheztetve észrevettem, és soha aranyba foglalva nem tapasztaltam a' XVIII. század alkonyodásáig, a' midőn t. i. sárga jó aranyból készült ékesítéseknek mindennemű möhön felkapatván, régi szokásnak követésére a' Brilliantok is már aranyba foglaltattak: és valóban a' Sárga színű Brilliantokra' nézve annyira megkedveltetett a' hajdani aranynek színe, hogy az illyeket többé már nem ezüstbe, hanem csak aranyba foglaltatva szemlélhettyük.

Legnevezetesebb, és nagyságuk miatt világszerzte esméretes Gyémántok e' következők:

I. Tsudálkozásra méltó nagyságú a' Portugaliai Királyé, mely Braziliából eredett, és 1680 karatot, vagy is 25. Latot nyom; betsültetik az Angolyoktól 224. millio font Sterlingre, melly Somma Busch szerint a) 479. milliomot Conventziós pénzben téssen.

II-ik az Orosz Udvaré, melly nyom 779. karatot. b) Vásárlotta ezt Katalin Császárne 1772. esztendőben Amsterdamban 450,000. Rubel tallérokön, és az eladónak esztendőnként élete napjáig fizetendő 100,000. Livreken. A' kö mind tisztasága, és vize miatt, mind pedig ragyogása tűzének

a) Versuch eines Handbuchs der Erfindungen, Wien. 1801. 12 Th. 8. réthen.

b) L. Dutens Abhandlung v. den Edelsteinen, Deutsch. Nürnberg. 1779. 8. 33. lapon.

tekintetében egyetlen egy, története is nevezetes. Egy Frantzia szökevény katona az Indiai Granater sereghől, szolgálattyanak hoszas idejében a' Malabariai nyelvet megtanulta, sőt nemzeti öltözettyeket is felvette, és úgy Pandaron az az Papi szolgálásban magát bé avattatta Scheringhamban; itt a' Brama templomában foglalatosságait tellyesítvén, meg látta a' Bálvány szemében helyezettett nagy Gyémántokat, nem is nyugodott addig: még magányossan lévén a' templomban, egyik szemét kivéste, és ezen tolvajlással elillant. Ő Trichinapeuti, Gondelour tartományokon keresztül Madrásba jutott; itt, egy hajós Kapitánynak 50,000 Livreken eladta, ez ismét egy Sidó kereskedőnek 300,000 livreken kezire botsájtotta, a' kitől az Amsterdami piatzra, kétség kívül Brilliantozása végett hozattatott, mert hogy már Indiában kiköszörülve volt légyen, éppen úgy nem hihetem, mint azt, hogy most is köszörültetés és fenés nélkül használtasson. Környülete a' galamb tojást fellül halladja, és jelessége miatt az Orosz Udvar Tsászári Clenodiumjai közé tudniillik a' Királyi páltzába helyezettett, mindjárt a' két fejű Sasnak képzelete alá. Ezt követi azonnal

III. A' Nagy Mogol gyémántja, mely 270⁹/₁₆ karatot nyom, és betsültetik 6. Millio Conv. forintokra.

IV. Jáva szigetben, Napkeleti Indiában, országoló Mattani Radscha bir hasonlóképpen egy tiszta szép Gyémántot, melly 307. karatokat nyom.

V. Fels. Austriai Háznak, Toskánai Herczég-ségéhez tartozó nagy Brilliantja nyom 130 ¹/₂ Karatokat, és egy Milliomon fellül betsültetik *)

a) Gräffer Úr a' Bétsi Conversations Blatt leveleiben bizonyította, hogy éppen ez legyen az a' Drága Kő melly a' Burgundiai Herczeg Bátor Károly számára 1476. esztien-

VI. Frantzia Birodalomnak már említett Regensköve, melly a' múlt Revolutiókban annyi kezeken keresztül ment, deszerentséssen ismét vizsátért, nyom 136 $\frac{3}{4}$ Karatot; ez Pitt Angolytól 1,500 font Sterlingért vásároltatott, noha kétszer annyit érőnek tartatik. — Van a' Frantzia Udvarnak más hires Gyémántja is, Sançy név alatt esmértes, mellyet ez előtt területe végett, vagy tsak kérkedésből 126 karatra betsültenek, de Jacquemin Királyi Arany mives mértéke tsak 55. Karati nehézségűnek találta

A' Bétsi Császári Udvarnak, és az Austriai Birodalomban lakó hajdani Fő és gazdag Nemzetségeknek, szinte ugy Hazánk Nagyainak nevezetes Gyémántjaikat esmérnem, szerentsém nintsen; ezek mind titokban tartatnak.

Szükség már utólyára a' Gyémántok Használásának eredetét, és velek való élésnek történeteit elő adnom.

Bizonyos Regiségét, és azon időkort, melyben a' Gyémánt vagy haszonra, vagy ékesítésre fordítatott, meghatározni 's bēbizonyítani

dőben legelőször fenettetett, és mellyet ő a' Gransei út. köztben elvesztett egyéb kintseivel együtt, és ennek a' Florentziai Udvarhoz jövetelét e'képen elő adja: a' Helvetus Katona, ki a' táborban e' kintsre talált, nem értvén a' Gyémántnak drága voltát, némely Bernai Polgárnak öt forinton adta el — ez pedig egy Olasz Kereskedőnek 120 forinton; így nevedett az ára mind addig: még a' Toskani Udvar megvette (Bár annak egymásután következő birtokosságait, és így Fuggereket is említette volna). — Nevezetes volt valóban ezen kőnek viszontagsága, melly egyszer már annyira elismértetett, hogy Romában darab Kristálynak tartatván a' Návona piatzon egy Jesuita szerzetes által szinte egy Paulon, az az: 1. ezüst forinton megvásároltatott. A' Toskani Nagy Hercege 75,000. Scudiért szerzette meg, a' Bétsi Kintstárban pedig I. Ferentz Császár, a' Nagy Theresiának Hitvesse, helybezette, Olasz Dió nagyságú, Vize Czitrom sárgaságát Favernier 2,609,335 Liverre betsüli.

a) Mojses II. Könyv. 28. Cz. 18. v.

ni nem lehet. Az Ó Testamentomi könyvek tudósitanak arról, a) hogy a' 'Sidók Fő Papjának kapcsolatjában, mely több fényes kövekkel annak melljén ragyogott, volt egy 'Sidó nyelven Ja'chalomnak neveztetett fényeskő is; a' Sidó szónak értelme egy a' Görög Adamás jelentésével, t. i. emésztő, öszve örlő: méltóképen láttatik azért Luther Márton a' Sz. Írás németh nyelven kiadott fordításában e' követ Diamant-nak nevezni, és így minket arra oktatni, hogy a' Gyémántkő már a' 'Sidóknál templomi ékesítésekre használtatott.

De a' mostani Tudósok' közönséges vélekedések szerint Krisztus U. születése előtt lefolyt században esmérteztett csak meg Európában. Idősb Plinius ugyan, ki a' Keresztényi Év első századja közepettén élt, Természeti Historiájának XXXVII. Könyv. 4. Czik. annak emlékezetén túl volt használását bizonyítja. „Maximum in rebus Humanis, „ugymond” non solum inter gemmas, pretium „habet Adamus, diu non nisi Regibus et „iis admodum paucis cognitus — — „Duritia inenarrabilis est, unde et nomen indo- „mita vis graeca interpretatione accepit”. Már az ő idejében, nem csak fényűzésre, de hasznorra is fordítatott, mint ezen szavaival jelenti. „Cum eas feliciter rumpi contingit, in tam par- „vas franguntur crustas, ut cerni vix possint, ex- „petuntur a sculptoribus, ferroque includuntur, „nullam non duritiem ex facili cavantes”.

Tudták-e a' régiek a' Gyémánt kifenésének (das Diamant-schneiden, polieren) mesterségét, vagy mindenkor csak pusztán természeti ragyogásával éltek, és csak annak alúl vagy fellől villogó tsútsait a' foglalásban használták — bizonytalan. Német Országnak tudós fénnye Lessing b) hi-

a) Moyses II. Könyv. Cz. 18. v.

b) Briefe Antiquarischen Inhalts. Berlin 1768—9. in 4. II. dar.

hetőképen előadja, hogy a' Gyémántot, más gyémántal dörgölni, vagy pedig gyémánt porral, a' ledörgölt oldalakat fényességre kifenni nem tudták; más módja pediglen a' gyémántkő nemesítésének, és villogtató kifenésének sem ez előtt, sem utánna fel nem találtatott, de nem is lehetséges.

Legrégiebb nyomát a' gyémánt kifenése mesterségének találtam, Tudós, és a' régiségekben kiváltképen jártas Nürnbergi Murr Christ. Gotl. Könyvében a). Ki szülötte várossának régi jegyzeteiben kinyomozta, hogy ottan már 1375. esztendőben a' Gyémánt fenők (Diamant poliererek) mesterségeket üzték, és gyakorlották: azomban remekjeiknek egy példányát sem említheti, sem aztat millyen móddal, és melly szerentsével üzték volt mesterségeket.

De közönségesebb vélekedés szerint, a' Gyémántok villogó kifenésének, és mostani módon felkapott mesterségnek eredetét bizonyossabban tulajdonítani lehet egy ifjú Nemesnek Berken Lajosnak b). Alig hagyta ő el iskoláit, hogy vagyonos szüleihez jutván, újjain hordozott gyűrűiben egymást erő gyémántoknak kartzolását szemlátomást észrevette, ezentúl maga is a' Gyémántok szegleteit, mellyek kényyére nem valónak más gyémántal ledörgölte, sőt ezen dörgöléseket, (példát vévén köszörűkőnek pora által az Aczélnak kifényesítéséről) köszörülő vagy is polirozó vas-kereket készítetvén magának, azon lehullott gyémánt porokkal ki fenni kezdette, és a' feneteknek reménytelen fényességét azonnal tapasztalta.

a). Beschreibung der Merckwürdigkeiten, der Stadt Nürnberg und Altdorff. Nürnberg. 1778. in 8-vo a 675. lapon.

b). Nevét nem egyformán jegyezték fel a' külömb nemzethöl lévő írók: mert hol Berken, hol Berquen, vagy Berghen, de Bergen is olvastatik.

Tsak ugyan ő 1475. esztendőben Bátor Károlynak, Burgundiai gazdag Herczegnek (kinek Leányával Máriával I. Maximilián Császár sok Tartományokat, de nagyobb kintseket Felséges Hazának nyert) fényesített egy különös, nagy, és akkori időben tűzessége végett álmélkodásra ragadó drága gyémántot, de mellyet mindjárt következő 1470. esztendőben Granzoni ütközetben tőle a' Schweitzok (Eidgenossen) elnyertek, és Drágasága miatt az Augsburgi gazdag Fuggereknek a) eladták, melly Nemzetség gyűjteményében talán mai napig ezen Mesterség és Drágaság első remekje, és maradvánnya fen tartatik.

Bévése a' Gyémántnak, tsak az újjab évnek találmannya; Plinius tanúbizonysága szerint a' régiek, e' követ, Nevének értelmeképest engesztelhetetlennek (indomitus) vélvén, azt sem tűzzel, sem pöröllel, sem vésővel szelidíthetőnek, és megváltozhatónak vélték; — hanem tsak — a' mi előttünk valóban nevetséges — közönségesen

-
- a) Már a' legrégiebb időkben, az idegenek inkább, hogy sem honnyi Nemzetségek, szedtek eperjét jó Magyar Hazának, és a' Nemzet nyilvánágos rövidségével, kibordván Országunknak természeti áldásait, felesleg meggazdagultak, holott ezen jövedelmeket méltóképen nem a' Külföldre vinni, és ott elkölteni, hanem Hazánk polgárjai között folyamathatni tenni kellett volna, kik annyival szegényebbek maradtak, a' mennyivel amazok meggazdagodtak, s gyarapodtak. A' Nürnbergi Ebner nemzetség Sigmond Császártól, és Hitvessétől a' Beszterceibányákat bírván lett hatalmassá. — Az Augsburgi Thurzók, II. Vlászló alatt Hazánk Arany, üst Aknáit, részszerint arendában vévén, részszerint pedig kormányozván, annyira gazdagodtak, hogy Hazájokban többé vissza menni sem kívántak, itt pedig szinte a' Fő Nádor-Ispányi Tisztségig felemelkedtek. — Fuggerek II. Lajos, és I. Ferdinánd alatt, Körmőczy, Besztercei, Szomolnoki, és Nagy Banyai Réz-Bányáknak haszna által világ tsudájára olly annyira meggazdagodtak, hogy ő általok mind a' Királyok, mind pedig a' Római Papa is 100. ezereket halladó fizetéseket tévnek, és ne talántán ők voltak az elsők, kik Európában fizető Asztalt (Mensa solutoria, Wexel-Stube) felállítottak.

azt hitték, hogy egyedül a' Bak-ketske vérében ásztatott, megrepedne. — A' mesterségek Története J. P. Lomazzo Olasz Tudósnak jegyzete szerint, Q. Clemens Birago-t, vagy a' mint Frantzok írják, Clement Birague Majlandi születését emlit, ki legelsőben a' gyémántban, képzeteket vésett a' XVI. század közepettén. Ő 1556. esztendőben, II. Filep Spanyol Király számára dolgozott, tanítványa pedig és földije Jacob da Trezzo, Don Carlos Infantnak Arczképét, és a' Spanyol Országi Czimert abban véste. — Némely tudósítások szerint az Üvegnek gyémántal gyakorlott hasítása is, nem előbb, mint a' XVI. század közepette tájban kezdődött, ez előtt éles aczéllal, vagy tüzesített vassal kénkö fonálnak égésével, vagy Schmergel-lel szokták az üvegeket rendszerint kívánt táblákra szegni, és hasítani.

Térjünk immár közelébb Nemzetünkhöz és vizsgáljuk mennyire vihetjük fel a' Gyémánt köveknek eleink által volt használását, és benne lelt gyönyörködéseket:

A' Régieknek egyarányos Vallásából bizonyos lévén az, hogy miként a' Gyémántok Napkeletben teremnek, és ottan elsőben találtattak, szinte úgy a' Keleti Nemzetek által fényűzésre legelsőben használtattak. — Kételkednünk nem lehet, hogy Eldődeinkis, kik Asiának észak Keleti vidékéről származtak, — kiknek szövetségei, vagy Hadakozásai a' legmiveltebb Asiai népekkel elkerülhetetlenek valának, nem különben, mint a' Partosok (Parthi) Persák, Mogolok 's a' t. Fegyvereikben, köntösseikben, Ló-szerszámjaikban üzték a' Napkeleti fényűzést, és így azoknál divatban lévő gyémántoknak használását megkedvelvén, bizonyára gyakorlották.

De ne legyen elég pusztán elmesfuttatással ezt vitatni, Fényűzését a' Magyarok Öseinek, és

minden eszközeikben, szerszámjaikban gazdagságokat, még azon minden Historiáknak előtte elfolyt időkben, midőn Syberióának déli részén a' Jenisei folyó mellett laktanak, mai napig fentartott maradványok, mellyeket Pallas, és Gmelin útazásaikban elő adnak, tagadhatatlanul bizonyítják a). Syberióát időknek folytával külömb és külömb Nemzetek birván, szokásaiknak külöbsége szerint, de többnyire mind magas domboknak hányása alatt temetkeztek, ezek közül azokat, mellyekben legtöbb kintset, az az Arany, ezüst, 's drága kövekkel kirakott ékességeket, nem Vas, hanem Réz fegyvereket, ló-szerszámokat találnak a' lakosok, legrégiebben e' földön lakott Madjar Nemzetnek tulajdonítják. Mellyre nézve mivel az Arany és ezüst Bányaának hajdani nyomdokait Pallás Syberióában feltalálta, de azokat a' legrégiebb időktől fogva egy Nemzettől sem miveltnak lenni hallotta, vagy olvasta, a' Tudós világ előtt nyilván hirdelte: hogy Asiának északi keletén nem mások mint a' Magyarok elődjei üzték volt az Arany, és ezüst Aknáknak mivelését, azok tudniillik: kik előbb a' Caucasus vidékén a' ropant Madschar nevű Várost építették, később pedig azon tartományból a' Jenisei folyó mellékehez telepedtek, a'hol hasonlóképpen egy Tónak, saját neveket költsönözték.

-
- a) Pallas (Pet. Sim.) Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs 1774—6. — Vol. V. in gross 4. mit Kupf. preis 55 fl. Cv. m. — Samlungen Historischer Nachrichten über die Mongolische Völkerschaften I. Th. ib. 1776. 4. több ki nem jött.

Gmelin (Joh. Georg) Reise durch Siberien. Götting 1751—52. in 8. Vol. IV. — Gmelin Samuel Gotfl. Reise durch Ruszland. Petersburg 1771—84. in 8. Vol. IV.

Meiners C. Beschreibung aller Denkmähler, in allen Theilen der Erde, deren Urheber, und Errichtung unbekannt, oder ungewisz sind, Nürnberg, 1786. 8-o a 124. Japón.

Későbbben a' Napkeleti Császár Birodalmának szomszédságába jutván, és a' legfényesebb Udvarral költsönös szövetségekre lépven, valamint a' Magyar Nemzet Fejedelmi, és Nagygyai Gyöngyökkel és Drága kövekkel ékesített fegyvereket, köntösöket, a' Görög Történet Íróknak valások szerint ajándékba nyertenek a), szinte úgy részekről is kitelhető drágaságokkal azt viszozták. De voltak e' a' Gyémántok illy költsönös ajándékok között? — éltek már a' Constantinápolyi Császárok többi drága kövek között a' Gyémántnak ékesítésével? a' Görög jegyzöket mind által nem olvasván, vitatni nem tudom, és így ketelkedés nélkül azt sem állithatom, hogy a' Gyémántokat a' Magyarok magokkal hozták-e bé napkeletről?

Fénylettek-e a' Hitvallásért buzgó Magyaroknak Oltárai? Villogtak e' győzedelmes fegyverei, ékes köntössei a' gyémántok bájos sugáritól Sz. István I. Királynak idejében? könnyen megmondhatnánk, ha éppen már a' mi korunk idejében Hazánk Hamvaiból 's ezer veszélyeiből ragadtatott, és épen fentartatott kintsek, a' világosodás színe alatt tisztelt helyeikből ki nem vonattak, és Vandali Oktalansággal el nem emésztettek volna. Fentartattak még ugyan két eredeti emlékek, úgymint a' Szentséges Királyi Korona, hozzá tartozó, de később kori Clenodiumokkal, és Giselának Régensburgi Monostorban az Anyja sirjára küldött arany keresztje.

a) Kitéttzik ez Constantinus Porphyrogenitus de Administr. Imperio Cap. XIII. elő adott szavaiból: Si quando sive Chazari, sive Turcae (azon Magyarok). — Imperiales Vestes, Coronas, aut Stolas ejusdam praestiti ministerii causa sibi transmitti postulent, ita te excusatum oportet 's a' t. Lásd Bandurii Imp. Orientale Paris 1711, in fol. Reg. Tom. I.

A' Sz. Koronának csak a' Felső, vagy is belső része Koller Prépost Urnak tudós bizonyítása szerint lévén Sz. Istvánnak azon Koronája, melyet Sylvester Római Pápától nyert — a' külső pedig, vagy is alsó része Michael Ducas Görög Császárnak első Geyza Királyunkhoz küldött ajándéka — mind a' kettőben a' Gyémánt követ szorgalmatossan kerestem, de sem példáját, sem nyomdokát lelhettem; a' mint hogy már fellül a) jegyzetem jelentése szerint mind Fridrich Császár mind Révay Péter, a' kik a' kövek neveit esmérvén, a' legbetsesebb könek nevét el nem halgatták volna, ez iránt bennünket kételkedni nem hadnak, sőt tellyességgel meggyőznek, hogy sem nálunk Magyaroknál, de még a' Görög Császár Udvarában sem, szinte úgy mint Rómában a' Gyémántok (leg Főbb kintseknek és Ajándékoknak ékesítésére sem azon idő korban még nem fordítottak: mert különben úgy a' Római Papa, mint a' Görög Császár a' többi drága kövek között a' legékessebb Gyémánt könek be helyheztetését el nem mulasztották volna.

Giselának, Sz. István hitvessének, keresztét rézre metzve, kinyomottan szemben állítja Pray, a) 's leírását, a' mint nyerte, úgy közli olvasójával, „Crux haec altitudinis proxime ad pedem „Wiennensem, 's proportionata latitudine constans, videtur in medio lignea, sed undique „laminis aureis crassis vestita, et insuper „variis pretiosis lapidibus, sed more illius aevi crudis, et minime politis, ornatur, „uti et Margaritis Orientalibus, quae tamen in „multis quadratis forulis jam exciderunt.” Ki ne

a) Diatribe in dissert: Historicam de S. Ladislao Hungariae Rege, ab Antonio Gánczy conscriptam. Posonii 1777. 4 o 182. lapon.

boszonkodna ezen variis pretiosis Lapidibus ki fejezésre? ki az akkori évben használt kövek' nemeit esmerni, és gyakorlások minémüségét, évkorát meghatározni kívánnya. Itt is hát szerzőinknek gondatlansága miatt tudatlanságba hagyattatunk abban, volt e' Gysela a' Gyémánt köveknek birtokában? Magyarokat egy részent illető ezen ritkaság, a' Bajor királyság kintstárjában mái napig fentartatik.

Botskai Istvánnak Achmet Török Császártól 1605 eszt: ajándékoztatott korona, bár még egy Austriai Tudósnak sem érdemelhette figyelmét, hogy aztat le irván, a' tudos világgal közlőtte volna; de nekem sem lehete szerentsém, hogy aztat a' Bétsi Udvar kintstárjában megszemlélhettem volna. Istvánffy Miklósnak leírása szerint, Historiájának XXXIV. Könyvében, nekem felette réginek, és Hazánk első Századjaihoz közelítő korbeli jeles emlékek lenni lattzatik. Az ő szávai imezek: „Ea esse dicitur rudioris Operis, intus „quidem lignea, sed superne laminis aureis tecta, et lapillis obsoletum in morem inditis elaborata, quae quamquam a' Turcis Imperatorum „Constantinopolitanorum, aut Despotarum Thraciae Diadema fuisse fertur, incertum tamen est, „quaenam et unde sumpta fuerit.” Valódi régiségét mind a' fának arany hárttyával lévő borítása, mind a' mesterség durvasága, de a' faragatlan és ki nem simított drága köveknek béiktatása is nyilván bizonyította. De a' Magyaroknak ezen jeles emléke is, leírásának fogyatkozása miatt a' Gyémántoknak azon régi időkben volt gyakorlások iránt, bennünket tudósabbakká nem tehetett.

Eképen a' hajdani Századok tölem esmért díszes emlékeiből a' gyémántok Birtoka, és használása iránt; semmi tudósítást sem nyerhetvén, Hazánk diszére jeles, és megbetsülhetetlen kintstárjában

azon, Arany kereszt, mely hoszas négy Rubin-palaysból össze állítván, közepettén egy avúlt hegyes Gyémántot (Spitz Diamant) visel, minden szeglettyein Arany Liliomokra nyílik, és nyolcz régi gyöngyökkel körül vététt, hátulján pedig a' XIV. Századot bélyegző gothicus irást ilyen bé véséssel mutat ípes xps maria b az az Jesus Christus Maria Have. Ezen keresztnek az ő arany foglalata, valamint az írása is minden kétség kívül a' XIV Századvégét, vagy a' XV. első tizedét évkorának képzeli. Találtatott a' Fehérvári Prépostság újjítása alkalmatosságával, a' régi Nagy Templomnak dűledékei között, hozzám jutott hazafiui szorgalmimnak élesztője, útmutatója, és egyszersmind Pártfogója által néhai Fehérvári Nagy Prépost Grubanovics adakozása által 1795. esztendőben. Hogy ezen saját időkorában rendkívül lévő drága ritkaság, nem másnak mint fejedelmi személynek tulajdona lehetett, azt kiki könnyen elhiheti, ki az évkori régiségeknek valódi ismeretében bé avattatott.

XV. Századbéli emlékek számossabbak, a' mellyek már nálunk a' Gyémántok bővebb birtokát, és használatát nyilván bizonyítják. Azok között, mellyeket látnom szerentsém volt, ismét legrégiebbnek vélem saját gyűjteményemben lévő, és Aranyba foglalt gyémánt keresztet. Ez 20. darab, egymásmellé rakott, girintses hoszsú gyémántokból össze szerkesztetett. Ezen gyémántok ne talántán természeti voltokban meghagyattak, mivel a' Mineralogusok előadása szerint hoszan szegletessek, és a' szegletek' élessége ismét valamennyire elsimitatott. E' kereszt a' végein három levelet visel, vagy is a' Jerusalemi kereszt nemét képzeli, ugyan azért mind régi időkben a' Gyémántoknak ritkasága, 's Drágasága miatt Gazdag birtokosságának kellett lennie, Nem fogok vakme-

röen itélni, ha aztat a' néhai Jerusálemi Sz. János Gazdag Előjáróinak tulajdonitom, kiknek Fő lak-helyek ugyan Székes Fehérvár volt, de szélessen kiterjedett jószágaik Weszprém, Somogy Várme-gyéken keresztül szinte Horváth országig, és a' Tengerig elterjedtek. A' régiség ditső maradván-nyát Bakonyi Erdőben találták, hol egy üveggel kereskedő Zsidó oltsón megvásárolván, gyémánt-jainak ritka hosszasága miatt, annak össze töré-sétől csak alig mozdithattatott el, legnagyobb ju-talom adás és rendkívül való fizetés mellett is.

Jelessebb volna ugyan ennél a' Sárkány Vitéz Rend' gazdag jegye, ha eztet köveinek ékessége, es kifenése miatt Sigmond Császár ide-jéig kételkedés nélkül felvinni lehetne; benne lévő nagy Schmaragd ugyan nem annyira hoz an-dalgásba, mert alúl megbizonyitom, melly hi-bás, és hijjános légyen némely újjabb Frantzia Szerzőknek állítások abban, hogy a' Schmaragd csak Amerikának feltalálása után Európában kö-zönségessen használtatott, — hanem inkább ben-ne helyezettett 7. ragyogó gyémántoknak kü-lömböző fenete, mellyek közül csak egy hegyes (Spitz Diamant) a' többi pediglen mind harmadá-ban lefent vastag kövek (Dicksteine) a' mellyek csak a' XV. Század végénél, és a' XVI-nak elein készültek. Méltán azért e' ditső emléket későbbi készületnek, és II. Wlaszló Király idejéből való-nak tartom, a' midőn még Ditsőséges Vitézeink nem csak ezen Rendnek tsillagával kérkedtek, de mindennémű arany lántzok, drága keresztek 'st. i. fénnnyével ezen kornak tulajdon fényüzése sze-rint diszeskedtek. Régi Ezüst, Arany, 's egyéb drágaságok béváltói által e' maga nemében egyet-len egy ritkaság a' Debreczeni Országos Vásár-ban kitől ? nem tudatik, béváltatott, olyan tudosi-tással, hogy a' Nyir Báthori vidéken találtatott

légyen. Ha ezen ditső Jelnek kiváltképpen Nagy gyöngye, Rubinjai, 's Smaragdja, gazdag birtokosát el nem árulná, a' XV. Században levő birtoka a' drága és ritka hét gyémántoknak arra int, hogy ezen darabot akár Fejedelmi Birtoknak, akár Királyi ajándéknak tekintenünk kellessen.

Sigmond Császár keresztének tartotta Bethlen Farkas Histor. de Reb. Transylvan. V. Könyv. 1571. eszt. tőle említett drága kövekkel ragyogó keresztet, mellyet Zápolya Jánosnak fia, az Erdélyi Rendeeknek Testamentomúl hagyott, Báthori Sigmond pedig elpazarlott — ezen szavaival: „In rationem denique Transylvaniae (testamento) as-signavit (Joannes II.) crucem illam auream, quam dum Solymannum salutasset, de collo gestabat. Eam e Sigismundi Imp. et R. gasa ad Mathiam Regem (Corvinum) devolutam, Joannes Corvinus, Dominico, Albensis Basilicae Antistiti (Praeposito) qui Sacra Divi Mathiae Regis manibus (exuviis peregerat) donavit. Inde in potestatem Regum Hungariae (Vlad II. — Ludov. II. — Joan. Zapolyae) qui per seriem successerant, redacta, successu temporis ad Ludov. Grittiium Thesaurarium Joan. I. R. Hungariae, illo autem ad Ciuitatem Medgyes trucidato, iterum ad Joan. Regem devenerat, et postmodum ad filium ejus, nunc eam legantem, uti haeredem devenerat. Quae quidem Crux post mortem illius Cibinii ad manus Senatus Urbis deposita, eousque ibidem conservabatur, donec Sigismundo Bathori Ordines Regni eandem contulerant, ob expungenda debita, in 40. millibus aureorum per eundem contracta”. Hogy egy arany keresztel, mellyet valaki nyakán hordozott, 40. ezeri arany pénzbéli adósságot kifizethessen, azt különben képzelni sem lehet, ha csak azon keresztben legnagyobb, és legszebb gyémántok nem va-

lának, mert bár melly nagyok és drágák legyenek a' színes kövek, még is azok, ezen nagy sommához nem közelíthetnek; és így noha azon keresztben lévő gyémántokról nem is emlékezik Történet írónk, tagadhatlanul vitattyuk: hogy ezen Drága kereszt, Gyémántokból alkotott kints vala a)

Helytelen azért Bethlen J. állítása, hogy ezen Kereszt valaha Sigmond Császárnak Birtoka volt legyen. Tagadásomnak okai világossak, és mindenkit könnyen meggyőzni fognak; Sigmond Császár idejében egy helyen 40. ezernyi aranyat érő gyémántoknak sokasságát, azon évkori ritkaságok miatt, képzelni sem lehet. — A' mi idegen Fejedelmeink a' Királyi kintstárt (Gaza) soha sem gyarapították, gazdagították, hanem a' történet írókban feljegyzett bokros példák szerint (p. o. Péter, Salamon, és minden özvegy Királynék) inkább fogyasztották, és elidegenítették. — Sigmondnak soha elégséges költségei nem valának, ő inkább eladott — zálogosított, hogy sem szerzett — de végtére ha Sigmond ezen kintset Végének Albertnek és Leányának Ersebetnek hadta volna, nem de nem pénz szükiben lévén, ezt inkább Fridrich Császárnak, mint sem az Ország Koronáját elzálogosította volna, mert érette nem csak 2,500. Magyar forintokat, hanem 40. ezer aranyakat remélhetett volna.

De fogyatkozik ítélete jó Bethlen F. abban is, hogy ezen drága kints tulajdonosságainak mond-

a) Tsak későbbben akadott az értekező Bethlen Farkas' II. Kötetéb. 108. lapon beiktatott szavaira: „de collo appendit „Joan. Sigismundus Torquem eximii operis, Margaritis, „et gemmis adornatum, de quo pendeat Crux Aurea non „vem Adamantibus, et quatuor Carbunculis ad angulos crueis dispositis; qui non erant quidem ac arte „politi, sed rudi tantum opera insiti — pulchritudo ne tamen a' natura data, et pretio eximio in admirationem „sui omnes rapiebant’.

ja elsőben Domonkos Fehervári Prepostot, utóbb pedig Gritti Lajost; kik azomban mind ketten tsak a' Királyi clenodiumoknak és kintseknek őrizői voltak. És ha Corvin János Mátyásnak temetésekor ezen drága keresztet Domonkos kezébe adá, akkor mind az bizonyos: hogy a' kereszt Mátyás Királynak kintseiből származott, mind pedig hogy az a' királyi kintsek közé ajánltatott, mint hogy azok Fehervári Templomban, ottan gazdagon fundált Prépost és Custos gondviselése alatt tartattak II. Wlászló idejéig. — Bizonyosnak tehát állítom, hogy Bethlen Farkastól 40. ezer Aranyokra betsült Drága Kints valósággal Ditső Mátyás Királyunk Szerzeménnyé volt, akár ő azt a' hitetlen Törökök és Hussitak ellen a' kereszténység védelmére fordított Hadakozásiért a' Romai Pápától nyerte; akár pediglen a' Fényezésben nagy kedve és gyönyörűsége telvén maga készítette.

Vitéz Hunyadi Jánosról mind Thurótz mind Bonfin említi, hogy a' Varnai ütközetből vissza térvén bujdosása közben két haramjától meg támadtatott; kik midőn nyakán fénylő arany keresztért egy mást között meghasonlottak, egyiket saját kardjával ki végzette, másikat pedig megszalasztotta — de volt e' ezen Keresztnek villogása a' kövektől? — nevezetessen Gyémántoktól? egyik sem említi, holott bizonyos: hogy Hunyadi János a' Romai Pápától drága keresztel meg ajándékoztattott.

Hogy Hunyadi Mátyásnak a' leghatalmassabb és ditsőségesebb Magyar Királynak Fényes Udvarában a' Drága Köveknek minden nemei ragyogtak, és kiváltképpen a' Felséges személyek tulajdon ékességei a' Gyémántok villogtak, kételkedni nem lehet, de elégségesen is élő példákkal bé lehet bizonyítani.

A' Nagy Czeli Templom kintstárjában mutat-
tatik e' napiglan egy arany Gyűrű, melyben kö-
zépszerű hegyes Gyémánt befoglalva vagyon, és
a' melyet ő Ajtatosságának jeléül a' lajstromok
fel jegyzete szerint oda ajánlott, mint Aragoniai
Beatrix hitvessétől nyert jegy gyűrűjét. — De fé-
nyesebb ennél Gróf Wiczai Mihálynak Hédervá-
ri Ritkaságai között szembetűnő, és Mátyás Ki-
rálynak tulajdonított remek Gyűrű, mellynek
nem csak a' Tetején, de mind a' négy oldalain
fémlenek a' ki álló villám Gyémántok. — Tse-
kely gyűjteményemnek is volt szerentséje Nro 5.
ilyen hegyes Gyémántokkal ekesített Arany Gyü-
rűknek bē szerzésére, mellyek közül kettőnek é-
kes, és legrégiebb módra való készülete szinte
Mátyás Királynak évkorára mutat. Az egyike Nagy
Váradon a' mult Század közepettén a' Templom,
és Püspöki Palotának építésekor; a' másik Ó Bu-
dán találtatott; többi három gyűrűk már a' XVI.
Század első Fekkezését készítéseek evkorának bi-
zonyították.

Mátyás ékességei közé tartozandónak vitat-
tam bővséges okokkal Bethlen Farkastól említett
és 40. ezer aranyra betsült Gyémántos Nagy A-
ranykeresztét is Erdély Országának.

De még ennél fényesebb lehetett Mátyás ki-
rályunknak Nemzeti Nyakba vetője, mellyről
Pethő Gergely Kronikása, Zrínyi Miklós ki adása
szerint 1490. esztendőben ezeket jegyzi: „Midőn
Hunyadi János Herczeg „Mátyás Királynak kin-
„tsével Budáról a' Horváth Orzági, és Tóth Or-
„szági Bánságba költöznek, meglesé ötöt Székely
„Jakab (Maxim. Császárnak Pártosa) — Fel veré
„szekereit, és minden kintseben 'Sákmánt tön —
„a' nagy temérdek Királyi kintset mind magának
„foglalá: kiből én is láttam olly drága nyak-
„ba vetőt, kit Velenczében 70. ezer forintra

„becsültek.” Mátyás Király Arczképének több rendbéli rajzai között, az a’ legnevezetesebb előttem, melly ötet ezen Drága, és valóban hegyes Gyémántokkal rakott nyakbavetővel, vagy is mentekötővel elő állittya, és mellyet velünk nem más közlött, mint ezen Frantzia Munkának kiadója: „La Revolution de la Hongrie, on premiere descente des Turcs, par qui appelez, et tous les desordres qui en sont suivis, a’ Cologne chez Pierre du Marteau s. 1. (1665) 12. réth.

Annyira üzte Mátyás Király a’ gyémántokban lelt gyönyörűségét, hogy még holta után is tetemes adósságai maradtak Velenczében azokért. A’ Velentzei Dóge Barbadicus Ágoston 1492. esztendőben maga sürgette azoknak annyira elmardott fizetését Báthori István Nádor Ispánnál, ilyen szavakkal emlékeztetvén ötet a): „Non debet latere Magnif. V. quantum condam Sereniss. Mathias Rex debebat prudenti civi nostro Petro Zano pro gemmis, jocalibus et aliis Emptis ab ipso; quæ adhuc satisfactionem suam non potuit consequi non sine ingenti damno suo”. Hogy itt a’ gemmák és jocalek leginkább gyémántokat jelentenek, méltán mondhatom, mert Mátyásnak mindenek előtt lévő fellengzése tsak a’ legfelségesbet kívánta, és arra törekedett, mind pediglen mivel anoak fentartatott emlékei, hogy nem másból mint gyémántokból valának, már behizonyítottam. Zápolya Jánosnak, és fiának Sigmondnak Királyi Magyar Udvaraikban, nem különben fénylettek a’ Gyémántok, sőt ajándékokra is elosztogattattak. Bethlen F. Erdélyi Történet V. Könyv. 1566: eszt. így kezdi elő számlálni Solymannak ajánltatott kintseket: „Primo ferebat

a) Pray Epistolae Procerum Regni Hung. Pars I. Viennae 1805. 4-o Epist. 17.

„orbis ex solido auro — in quo erat monile gem-
 „mis consortum. — Sed triplici maxime gemma,
 „totidemque earum coloribus, flamens videlicet
 „Carbunculo — Candenti Adamante, et
 „Smaragdo Virentissimo radiant.

Térjünk már a' fényes Királyi Udvarból a'
 Zászlós Urak' a' vagyonossabb Nemessek' Palotá-
 ikban; Történeti Jegyzőink által tudositatunk
 hogy Mátyás Király idejétől a' világi hivságok
 gyakorlása, — a' fényűzésben lelt gyönyörködés
 az udvárnak példája képen egészen elfoglalta kü-
 lömben csak vitézségben gyakorlott Nemzetünket,
 melybe későbbben annyira elmerültek hogy Hazá-
 joknak legnagyobb veszedelmében, bár miképp
 ösztönöztetnének, elegendő segedelemmel előál-
 lahíok nem lehetett. Az ilyen fényűzésben mind
 a' Drága kövek, mind pediglen már közönséges-
 sebben elterjedvén a' gyémánt is, hogy használ-
 tatott, könnyen elhinni lehet, bátor én már em-
 litett hegyes gyémántokkal ékesített gyűrőkön ki-
 vül egyéb emlékeket mind eddig elő állítani nem
 tudok, Bakáts Tamásnak, Esztergomi Érseknek
 (1510—18) tulajdonított, azomban simán lefent
 2. darab Gyémántal ékes Patriarchalis Keresztyén
 kívül.

Hazánkat két száz esztendeig, sanyargató és
 ostromló veszedelmek ugyan sok Uri Házakat egé-
 szen elpusztítottak, többeket végső inségre jut-
 tattak de mind ezek között még is az Arany mi-
 vekhez, és drága kövekkel ékesített szerekhez,
 úgy, mint valódi és maga árában maradandó va-
 gyonhoz fenmaradott később időkre is a' Nemzet-
 nek hajlandósága. Szinte mai napiglan fentartat-
 tak a' XVI. és XVII. Századnak remek emlékét,
 mellyek nem annyira gazdagságának, mint sem
 azon időkori jó Izlésnek jeles maradványai, és

méltók hogy Nemzetünk ditsőségére, a' Vandali emesztéstől megmentetvén, örökké fen tartassanak.

Kisded Gyűjteményemből például tsak nemelyleket elő hozok I) a' XVI. Század alkonyodása előtt készült azon drága Nyakba-vető, melly Birtokossától néhai Illyésházi Istvánnak, Magyar Ország Palatinussának tulajdonítatott. Ez arany fonálból szőtt, és vékony ujni szélességű szövet, melly a' két végen nagyobb két gyémántos rósakkal, középettén három karikas tsatokkal, általában pedig több romántzos tsillagokkal felékesítetett, a' Gyémántok mind aranyban foglaltattak, az Arany pedig többnyire mindenütt fekete zomántzal ékessen megfuttatott, kisded gyémántok számán kívül, a' nagyobbak 60. számmal vannak, és ezek mind vastag kövekből (Dickstein) állanak; ennyi Gyémántokkal ragyogó ékességet a' XVI Században, vagy nehezen, vagy éppen nem nálunk Magyaroknál szemlélni lehetett.

II. 1660. esztendő tájban virágzott Szécsi Mariának, Wesselényi István Nádor Ispány Hitvessének traditio szerint tulajdonított Nyakszorítója, mellyben 16 Mogyoró Nagyságú fényes napkeleti Gyöngyök, zomántzos aranyban foglalt magassan ki ülő ragyogó Gyémántok, kettős sorai közé foglaltattak, nekem nem annyira köveinek, Gyöngyeinek drágasága, — ékes mesterségének jó ízlése végett kedves, mint inkább Hazánkban néhai kedvelt és Gyöngyösi István Homérjától ditsőitett Murányi Vénusnak emlékezete miatt megbetsülhetetlen kints.

III. Régiebb ennél, azon Gyémántos Gyűrű kinek (Gyémántja' temérdekségének az eő évkorában párja nehezen lehetet Hazánkban) melynek közép köve egy harmad hegyetől megtsonkítatott, de még is $2\frac{1}{2}$ Karatott nyom, és szegletessen helyezettett 10. darab vastag gyémántok (Dickstein)

körül vesznek. Különös a' Gyűrőnek mind vize, mind tüze; foglalása pedig fekete Zománczal megfuttatott arany. Fentartotta eztet egy Gazdag, és elő kelő Erdélyi Uri Ház kintses szekrényében a' múlt Századnak fogytáig olly Hagyományal, hogy néhai Brandeburgi Katalin vagyonna volt legyen, akitől egy drága gyöngyökkel terhelt és ritka mesterségű arany Lántz, és nyakszorító is azon Uriház birtokában jutott.

IV. Bizonyítja a' Gyémantok bokrossab használatát a' mult században azon ékes drága kereszt is melyet felső Magyar Országban vásárolván, össze törésétől meg mentettem. Ezen Zomantzal himezett Arany Kereszt, túlsó oldalán a' feszület képét mutattya; kinyilik, és apróbb reliquiáknak (a' ditsőültek tisztelt tsontainak (bé helyheztetésére szolgál, a' három végzettyein annyi nagy szemű napkeleti gyöngyökkel ékesítetik, homlok színés pedig egészen et foglallyák ragyogó fénnyel 10. darab ékes gyémantok, melyek öszveséggel 4. karatra betsültetnek, és vastag kövek (Dickstein). Azon arany mives kezemhez szolgáltatá Báthori Sophia imádságoskönyvét is ezüst borítékba, állitván hogy mind az két régiség egy helyről származott, hihető hogy a' Fejedelem Aszony koporsójából ki lopattatott, mert az ájtatos Aszonyi Nem imádságos könyveit többnyire magával együtt sirban takarította.

Nem tsak a' Nemes Üdvarok és Nemzetségek tündöklöttek Gyémantoknak ragyogásaitól; a' Polgári rend is Magyar Hazánkban fel kapott, ezen hívságós fényüzésre. Tagadhatlan példája ennek Körömötzi Városban, telepedett Bányász Nemzetségtől, gyűjteményemben eredett gyémantos Arany Gyűrű; melly éppen azon formán, mint

Luther Martonnak jegy gyűrője a); de sokkal régiebb mesterséggel sött külömb színű zomántzal megfuttatva készítetett ezen kettős, de egyben állítható gyűrűnek két szekrényében vastag Gyémánt (Dickstein és Rubin helyheztesített — és belső el takart oldalain e' szavak: was Gott zusammen füget, soll der Mensch nicht scheiden, szinte mint Luther Márton Gyűrűjében olvastatnak; valóban a' Magyar Országi Német Polgárok, de kivált a' Bánya városi és Szepesi lakosok mint gazdagabbak, az arany is drága kövek ékesítésében már a' legrégiebb időkben gyönyörködtek ezen Gyűrűnek készítése év korát, mivel Luther 1525. eszt: tartotta menyegzőjét méltán a' XVI. század eleire fel vihetjük.

Ezek a' példák tagadhatatlan bizonyosságai annak hogy szinte XVII. század végzettéig sem a' Rosette vagy Rauten; sem pedig a' Brilliant kövek még Hazánkban nem éppen használtattak; ellenben a' régiebb fenetű Gyémántoknak legritkább, és drágább darabjaival Öseink fénylettek, és diszeskedtek. Rövid határai értekezésemnek nem engedik hogy a' XVIII. Századon ki terjedjem, és ezen Évköri bőséget nálunk használt gyémántoknak, Rósáknak (Rauten) és Brilliant köveknek történeti példákkal, vagy jeles emlékekkel bé bizonyítsam de kérdés is volna, és nem tudományi értekezés ezeknek le írásban, és megismertetésében avatkoznom, külömben is terhelte tnek vélem Olvasómat ennyire terjedet beszédemmel, melly tsupán és egyedül a' Testi ékesítés legfelségebb Neme, a' Gyémántnak éltető tüze és annak mindenek felett lévő Betse, és ma-

a) Curiositäten der Phys. Litter: Artist. Hist. Vor. u: Mitwelt. Weimer 1. B, erstes St. a' 559. lap.

gasztalása miatt kintelen is kebelemből ki ömlött, ezentúl rövid katarok közé szorítani kívánván, többi színes drága kövekről folytatandó értékes zésemet.

Folytatása következik.

2.

Jegyzetek a' Hármias Törvény-Könyv' III-dik Része 29-dik Czikkelyéhez a' Magyar Országi Parasztok' örö- kösdése eránt.

Nem elég Hazádnak Törvényt tudni; azt kellene hozzá tudnod, hol lehetnének még jobbak. — Mihent a' világi Törvényt emberek csinálják, tudni kell a' Hazá-finak, hogy azon időben, mikor él, micsoda Törvények tartoznának Hazája' boldogságára. Így, 's pedig helyesen, *) elmélkedék egykor egy jeles Hazá-fi Tud. Gyűjt. 1817. 12-dik Köt. 5-dik lap.

Minden tisztelet becsület eddig való Törvényeinknek, jelesül a' Hármias Törvény-Könyvnek **) is; de (mi tagadás benne?) csak ugyan találatnak abban itt amott némellyek, mellyeket, a'

*) Feltéven felőle, hogy az 1741-diki 8-dik Törvény - czikkely nem volt ezen elmélkedésnek tárgya.

**) A' Hármias Törvény-Könyvnek Törvényes erejét és tulajdonságát hijába feszegették Grossinger, és egy némely követői: holott az még Diplomaticai Törvényeink által is, jelesül (a' többi között) az 1723-diki 6-dik és 1741-diki 8-dik Czikkelyek által Törvénynek csmertelett.

mennyire későbbi Törvényeink vagy Szokásaink még eddig meg-nem fejtettek, változtattak, vagy el-nem töröltek, az időnek megváltozott környül-állásaihoz alkalmaztatni talán nem ártana, már az 1791-diki 67-dik Törvényczikkely-is ide ará-nyozván.

Törvényt azomban változtatni a' Törvény-hozó Hatalom' gondja 12: 1791. Nekünk az az e-ránt való engedelmesség' dicsősége mellett (Pro-log. 6. § 13) leg-felgyebb csak javallat képen szolgálható értekezésbe szabad ereszkednünk: mellyet sem a' Törvény ellen való tusakodás, sem annak vakmerő feszegetése gyanánt senki ne ve-gyen. Mindenek előtt pedig a' III-dik Résznek 29-dik Czikkelye vonza magára annál nagyobb fi-gyelmetességünket, mivel majd egy nap se verrad ránk, mellyen az egész Hazában majd itt majd a-mott eset ne adná magát elő ezen Törvény-czik-kelynek hol gyakorlására, hol fejtegetésére a' nélkül, hogy az annak értelme felől oly gyakran kerekedett, és az adózó népre nézve terhes pe-rekből ki fogynánk: mivel tudniillik vagy annak értelme' kinyomozásával kell vesződnünk, vagy az azzal ellenkező szokással küszködünk.

Igy szól pedig említett Törvény-czikkely:

Si rusticus filium ge- Ha a' paraszt fiat nem-
nuerit, filiam quoque non- zett, és még hajadon le-
dum emaritatam habens, ánya-is van: akkor mind
tunc uterque in rebus pa- a' ketten az atyai *) mint
*ternis *) tam mobilibus,* ingó bingó, mint fekvő

*) Jegyzet. Hogy itt a' Törvény az atyai javak' nevezete alatt az atyai keresményt érti, majd tüstént a' követke-zendőkben kitétszik. — Szóll ugyan oda alább az ősiekről-is; de csak az ingó bingókról: és így az ősi ingatlan javakról nincs világos Törvény akár a' hajadon akár a' kihazasított leányra nézve. — Noha pedig csak az atyai javakról szóll a' Törvény; de hogy az anyai akár ősi

quam immobilibus**) ae- **) javakban egyenlőleg
quali jure succedit. ***) örökösödnek. ***)

§. 1. Si tamen de re. §. 1. De ha a' leány
bus mobilibus *) filia e- az ingó bingó *) javak-
meritata fuerit, tunc ad- ből már ki-van házassítva;
vertendum est; quia il- akkor arra kell tekinte-
lae res aut avitae, aut ni: ösiek voltak-e' azon
paternae **) fuerunt? Si ingó javak, vagy atya-
avitae; fraus nulla in iak? **) Ha ösiek vol-

akar keresmenyi javakban a' fiak és leányok egyenlően
örökösödjének, annal természetesebb.

**) Jegyzet. A' köz-osztályra bocsátandó ingatlan javak közé-
a' jobbágy-teleket (Sessio Colonialis), ugymint Urbarium
szerent a' parasztnak nem tulajdonát, számlálni nem le-
het, nem tartozván a' Földes Úr annak feldaraboltatását
megengedni, 's talán a' köz szolgálatra nevezve sem igen
hasznos p. o. egy egész telkes tehetős gazda helyett negy
tehetetlent tenni.

***) Jegyzet. Itt a' törvényes (legalis, ab intestato) örökö-
södesről van szó, az az midőn az atya végső intézetet
nem tett gyermekei' örökösödése eránt; mert hogy ő n n n
keresményében leendő örökösödést, és osztályt az
atya végső intézete által gyermekei között elrendelheti,
kérdést szint úgy nem szenved, valamint az, hogy sem
az ösi javak, sem a' jobbágy-telek nem lehetnek tárgyai
végső intézetének, amazok a' gyermekekre háromlandók
lévén, ez pedig a' Földes Uraságtól függven: hogy a'
több fiak közt annak adhatja, kit rá alkalmasabbnak,
tehetősebbnek, és érdemesebbnek talál a' nélkül, hogy a'
teleknek több fiak közt leendő feldaraboltatását meg-
engedni kénytelen volna. — Tovább:

*) Jegyzet. Itt csak az ingó bingó javakról van a' szó.
Ugy de lehetnek a' parasztnak ingatlan javai is, melyek-
ből, ha atyai keresmény, a' hajadon leány a' fiával
(mint előre van bocsátva) egy aránt osztozik. (Osztozik-e
a' hajadon az ösi ingatlanokból is? nincs elhatároz-
va). — De vajjon: hát a' kiházassított leány várhat-e
az ingatlan akar ösi akar keresmenyi javakból is osztály
szerent még valamit? kiváltt mivel a' Törvény' szava
szerent nem az ingatlanokból, hanem az ingókból értetö-
dik kiházassítottnak lenni. — Szemmel kell azomban min-
den esetre tartani, hogy magából a' jobbágy- telekből a'
futól részt nem követhet.

**) Jegyzet. Im' látni való innét, hogy ezen kifejezés alatt
atyaiaak az atyai keresmény érteődik; mert az ösinek
ellenete (oppositum) a' keresmény. — Nagyobb nehézsé-

emartatione sequi pot- tak: a' ki-házásított le-
est; quoniam filia ae- ány rövidséget nem lat-
qualem ***) portionem hat; mert azokból ki-jár
sortiri debet. neki az egyenlő rész ***).

get talállok abban, hogy midőn a' Törvény azon ingó ja-
vakat, melyekből a' leány attya' éltében kiházásitatott,
disjunctive vagy ősieknék, vagy atyai keresmény-
nek teszi, egy harmadik, 's pedig lehets, copulati-
va esetet el mellőz. Lehetett tudniillik az atyának, mi-
dőn leányát kiházásította, mint ősi. mint önnön ke-
resményi ingó biigó vagyona p. o. 1000 forint ősi kész
pénze egy pár ezer forintnyi önnön keresményével, ősi
tehene, kanczája egynéhány üszővel loval megszaporo-
dhatott 's a' t. Ezen (minden iparkodó takarékos gazdánál
közönseges) esetben valljon melyik félből értődik a'
leány kiházásitva lenni? az őсібől-e, vagy a' keresmény-
ből? E' kérdésre nézve a' Törvény, úgy tetszik, tágas
útat hagyott az arbitriumnak.

***)) Jegyzet. Az egyenlő osztály természetesen azt hozza
magával, hogy, a' mit az ősi ingó javakból kiházásitató-
sakor kapott, a' leány, az (becsű szerént) olyba vétessék,
mint ha még meg volna, a' többi még meglévő ősivel
egybe számításék, a' leánynak részébe tudassék, és a' mi
azon fellyül osztály szerént a' többiből még neki jut a'
fiu által kiadassék. Ez természetes értelme a' Törvény-
nek; de még három hijával van, tudniillik:

1-ör Tagadhatatlan ugyan egy részről az, hogy a' marha, gaz-
daságheli eszközök, gabona, és takarmány természetes-
en ingó javak; de bizonyos más részről a' is, hogy a' fiat
illető jobbágy-teleket mávelni, attól az Úr' dolgát (Robo-
tot) és a' köz szolgálatot megtenni ezen előszámolt Fundus
instructus nélkül nem lehet. Megtörténhetik pedig,
hogy, ha ezen Fundus instructusból (a' mennyire ősi) a'
leányok részt vesznek, a' jobbágy-telekben maradtott fiu
tenkre jut. Valljon, köteles-e hát a' fiu azokból, melyek
a' jobbágy telek' birására mulhatatlanul szükségesek,
tudniillik az ahoz megkívántató vonó marhából, takar-
mányból, kocsik szekerek ekékből, házi népe' tartására
szükséges éleiből leány testvéreit részesíteni, vagy csak
a' felesleg valóból? köteles-e a' jobbágy-telekhez tartozan-
do épületekből is becsű szerént őket kielégíteni? Illő
volna e' kérdésre figyelemmel lenni, hogy a' jobbágy-
telekben megmaradtott gazdák az azzal járó terhek' viselő-
sére is tehetősek maradjanak. Külömben is a' fundus in-
structus toldalékja a' jobbágy teleknek úgy, hogy az nél-
kül emezt mívelni se lehet. Már pedig a' toldalék a' de-
rekat követi (accessorium sequitur principale). Illő tehát,
hogy a' kinek a' jobbágy- telekhez köze nincs, az a' job-
bágy-telek' mivelesére mulhatatlanul szükséges fun-
dus instructusból se részesüljön, hanem csak a' felesleg

Si autem res pater- Ha pedig (azon ingó
nae *) extiterint; tunc javak) atyaiak *) vol-
pater juxta condecen- tak: akkor azokból sor-
tati status et honoris sui sához képest leányát il-
**) poterit eam emarita- lendően **) ki-házásít-
re, et amplius portionem hatja, és ez többé részt
rebus de eisdem non ha- belőlők nem kap, ***)
bebit, ***) sed mortuo hanem attya' halála után

valóbol. Mennyi fundus instructus pedig mulhatatlan
nül szükséges a' jobbágy telek' művelésére? tapasztalták
a' múlt században Franconiából Vitembergából's a' t.
Hazánkba költözött új szállitmányok.

2-or A' mit a' leány kiházásításakor ő si kész pénzben, már-
haban, természetben's egyéb hasznos hajtó javakban
kapott: valljon annak idő közben az osztály' idejéig vett
haszna lehet-e tárgya a' fiuval teendő osztálynak?

3-or Ha kiházásításakor a' leány az ősi javakból ne talán már
többet kapott volna, mint az idő közben gazdaságában
megesüggedt vagy több gyermekekkel megáldott attyának
halála után őtet egyenlő osztály szerént illetné: valljon
köteles-e azt, a' mit feleslegül kapott, és annak idő köz-
ben vett hasznát a' többi osztályosoknak vissza téríteni?
Mind ezekről hallgat a' Törvény, és az arbitriumnak he-
lyet enged. Tovább:

*) Jegyzet. Már oda fenn előre van bocsátva, hogy itt az
atyai javak-nevezete alatt atyai keresmény értetődik.

**) Jegyzet. A' kiházásításnak illendő voltát kár volt
meg nem határozni, és az atyai keresmény' mennyiségéhez
's a' gyermekek' számához szabni.

***) Jegyzet. Úgy tetszik, egy kis igazságtalanság van a' do-
logban, hogy a' hajadon leány az atyai keresményben is
egyaránt osztozzék a' fiuval, a' férjhez ment leány pedig
valami csekélységgel (p. o. szokás szerént menyegzői öl-
tőzettel, párnával, 's legfellyebb egy üszövel, vagy bor-
jas tehénnel) kiházásítván, a' többiből, bár ezeket ér-
ne is az atyai keresmény, csupán azért, mivel még attya'
élteben férjhez ment volt, törvényes örökösödésül semmit
ne kapjon. — Lehet olyan paraszt, kinek egyik leánya
egy pár száz forint erővel kiházásítván, és azzal meg-
elégedni tartozván, a' többiből a' másik (ha attya végső
intézetet nem tett) hajadon letté a' Törvény szerént a'
fiuval osztozván, ezeket kap: a' minek oztán irigység,
harag, gyűlölség a' vége! — De támadhat még más kér-
des is: haljon ki tudniillik eme' másik leány, ki hajadon
korában az atyai keresményből a' fiuval egyaránt osztq.

patre ad filium devolven- a' fiura , és ennek ki-
tur, et illo quoque de- holtta után a' többi azon
cedente ad fratres et con- gyöktől származott fiu
sanguineos suos ab eo- ág-beli atyafiakra szál-
dem stipite derivatos con- lanak.
descendent.

§. 2. Verum si pater §. 2. De ha az atya
de sua portione testa- a' maga' részéről végső
mentum condere volue- intézetet tenni akar: azt
rit ; id quidem facere tehet *) ugyan; de fele-
poterit , *) absque ta- sége' sérelme nélkül, mert
men fraude uxoris. Nam ez azon javakból, mellye-
uxor in rebus per mari- ket férje a' házasság alatt
tum suum stante conju- szerzett, részes és osz-
gio conquisitis semper tályos **) ugy , hogy ,
particeps et divisio- férje intézetlenül ***)

zott, mag nélkül: valljon az osztályban kapott része csu-
pán a' vele egy aránt osztozó testvéreire szálljon-e vissza
ama' másik még atya' élteben kiházasított leányt kizárván,
vagy osztozzék belőle az is? Im'! ismét helye az arbit-
riumnak. Ha az I. Rész 47-dik cikkely 4-dik §-ának ha-
sonlatosságára itt is csak az osztályt vesszük fel betű
szerént való legszorosabb értelemben a' költsönös örökö-
södés' sínór-mértékéül: akkor az atya' élteben kiházasí-
tott, 's azért a' fiúval és hajadon testvéreivel többé az
atyai keresményből nem osztozkodható leány ismét má-
sodszor látna rövidséget! Ezeknek eltávoztatására nem
volna é jobb mint a' hajadon mint a' kiházasított leányt
akar az illendő kiházassításra, akár a' fiúval való osztály-
ra nézve azon egy sorsba tenni? Tovább:

*) Jegyzet. Szemmel tartván azt, hogy a' jobbagy-telekről
nem intézhet végsőképen foganatossan.

**) Jegyzet. A' hol gyermekek is vagynak, ott a' paraszt
ember' felesége mennyiben részes és osztályos a'
köz keresményből? e' Törvény által nincs világosan elha-
tározva. Innét eredt az a' különböző szokás, hogy hol
hason-felét kapja, kivált a' németeknél, és a' házassági
elválás' esetében, hol csak egy gyermek részt.

***) Jegyzet. Hogy a' magtalan parasztnak nem csak
a' házasság alatt szerzett köz keresménnyé, hanem min-
den egyéb még a' házasság előtt gyűjtött keresménnyé is
intézetlenül lett halála' esetére az özvegyére háró-

nalis **) efficietur : ita, meg-halván, annak min-
quod viro ab intestato **) den keresménnyre az öz-
decedente, ad eam uni- vegyre száll.
versa bona, per ipsum.
ut praeferatur, conquisi-
ta devolventur.

§. 3. Ubi vero pater, §. 3. Midőn pedig az
mortua prima uxore sua, atya, első felesége meg-
aliam duxerit consortem; halván, más házasságra
tunc filius ex prima uxo. lép, és az első asz-
re natus, si cum patre szonytól való fiu az at-
suo in rebus mobilibus tyával az ingó és ingat-
et immobilibus *) divi- lan javakból *) meg-
sus **) fuerit, secunda osztozkodott volt
uxor ejus de portione fi- **): akkor ezen fiui rész-

moljék, természetes; és úgy tetszik, hogy a' Törvény itt
a' magtalan parasztot érti; mert a' hol gyermekek is
vagynek, hogy ott az egész köz keresmény az özvegy' sa-
játjává váljék, ennek kényétől függjön: hogy osztán vagy
második férjének elmóringolhassa, vagy azzal elköltthesse,
vagy végső intézetet az egészről kénye szerént tehes-
sen, és vagy második férjének, vagy attól való gyerme-
keinek akar egészen, akár nagyobb részént elhagyhassa;
már ez ugyan az első házasságbeli gyermekekre nézve fe-
lette sérelmes, és általjában (hogy kereken kimondjam)
igazságtalan volna. Sokkal természetesebb és igazságo-
sabb az a' szokás (kiváltt a' Nemeteknél) hogy a' köz ke-
resménynek anyai hason fele az özvegyet illesse, másik
atyai fele pedig a' gyermekekre szálljon.

*) Jegyzet. Látni való, hogy itt a' Törvény az első há-
zasságbeli köz keresményi javakról szól: melyekből a'
megholt első aszszonyra, úgymint az előbbi § nál fogva
közkeresőre (coadquisitrix) esendő anyai rész annak fiára
szállott, és azért ahhoz sem mostoha annyának, sem mos-
toha öcsceinek (fratres carnales) semmi közők. — De,
valljon, az anyai részből ily képen kielegitett első házas-
ságbeli fiu az atyai köz keresményi részből többé sem-
mi örökösödést se várjon? Erről hallgat ugyan a' Tör-
vény; de helyre üti a' szokás: mert ezen esetben is osz-
tályra bocsátja az atyáról egy testvéreket az atyai javak-
ban, ha egyébaránt az atya végső intézetet nem tett ke-
resménnyéről.

**) Jegyzet. Ollyan javakról szól a' Törvény, 1.ör mel-
lyekben az özvegyült atya fiával osztozkodott, és

lii pro se nullam portio- ből sem mostoha annya, nem habere permittitur, sem a' második házassá- et neque fratres sui ex beli fiak nem reszesül- ipsa secunda uxore pa- hetnek; hanem azokról tris generati sese ad il. azon (első házasságbeli) lam ingerere possunt : fiu ***) szabadon intéz- sed de eisdem filius ipse, het.

***) prout voluerit, li-
beram disponendi habet
facultatem.

Láttuk eddig a' Törvény' szavait, láttuk an-
nak e' Jegyzetekben, mennyire annyira lehetőleg,

2-or mellyekről oztán a' fiu szabadon intézhet a' nélkül, hogy mostoha öcscei részt követhessenek belö-
lök; az az szöll egyenesen az első házasság alatt szerzett köz keresményről: mely a' ferj és felesége között közös lévén, abból a' megholt első aszszonyra esendő rész annak fiára szállott. Erre száll ugyan természetesen annya' hozománya is 54 1ae; de már abból az özve-
gyült férj nem osztzkodhatott fiával. — Osztoz-
kodhatott ellenben az atya a' magaébol is fiával az I. Rész 52--53-dik czikkelyek' esetében, de már az e'féle kinszerített osztály szerent rá esett részről az első há-
zasságbeli fiu nem tehet szabadon végső intéz e-
tet, hanem, magtalan léttére, örökösödnek utánna a' második házasságbeli gyermekek is, úgy mint vele atyáról egyek. Hitetszik tehát mindenkép, hogy itt a' Törvény csupán és egyenesen az első házasság alatt szerzett köz keresményt érti.

***) Jegyzet. A' Törvény csak arról az esetről szöll, midőn az első házasságból csak egy fiu maradt, és ez is oztán gyermek nélkül kihal: akkor tudniillik tehet, magta-
lan léttére az annya után rá háromlott örökségről végső intézetet (a' mennyire a' fekvő javakban, haeredi-
tates rusticanae a' 30-dik czikkely meg nem köti kezét). — De, ha az első aszszonytól több gyermekek maradtak, kik az anyai javakban osztóztak; vagy, ha egy maradt is csak, de ez gyermekeket nemzett: már ezen esetben végső intézete által sem a' magtalan egyik osztálycs a' többi osztályosaitól, sem a' gyermekes ember önnön gyer-
mekeitől el nem vonzhatja azt, a' miben annya után örö-
kösödött; mert az rá nézve már ösivé leve, az ösi pedig végső intézet tárgyává (a' mennyire a' 30-dik czikkely megengedi) csak úgy lehet, ha vagy gyermekek, vagy osztályos atyafiak nincsenek.

meg-fejtett értelmét-is: lássuk már az abból eredett több fele *) ellenkező szokást-is.

1-ör Vagynak olyan paraszt Községek, **) mellyekben a' fiu és leány testvérek, akár legyenek emezek már ki-házásítva, akár még hajadonok, ***) szüleiknek halálok

*) Ezen szokásokat csak azokból a' (Magyar, Német, és Rác) községekből szedegettem össze, mellyek között forgottam, és ügyeiket forgattam; de sajditom, hogy Ország szerte majd minden (Tóth, Ruzsnyák, Oláh, Hienetz, Horváth's a' t.) községekben fenn álló szokások ezek közül hol egyikkel hol másikkal megegyeznek. Tudniillik

**) Ez (az én tudtomra) jobbára közönséges szokás a' Németeknél, kik a' múlt században Hazánkban megtelepedtek; de a' Hármass Törvény Könyvet vagy nem tudván, vagy arra keveset ügyelvén, Honnyokból hozott szokást (nyelvekkel együtt) megtartják. Kezdik ezt egy darab időtől fogva lassanként már behozogatni némely mező Városokban a' Magyarok is, hihetőleg ezzel akarván a' Szabad Királyi Városokhoz közelíteni; sőt még a' falukon is a' mesteremberek, hihetőleg vándorlások alatt esmerkedvén meg ezen Szabad Királyi Városbeli szokással, és ezzel akarván magokat a' szántóvető paraszt gazdáktól megkülönböztetni. — A' köz szolgálatra nézve azt találom benne az Urbanialis paraszt gazdánál hárosnak, hogy az olyan fiu, ki a' jobbágy-telekben megmarad, a' számosabb leány testvéreinek kifizetendő terhek alatt annyira elgyengül, hogy vagy a' jobbágy-telek' bírásából kidül, vagy abban holtig alig tengődik. Legyen p. o. egy bar mely tehetős egész vagy fel helyes paraszt gazdának egy fia, és öt hat vagy több leánya. E' szokás szerint a' jobbágy-telekben megmaradt fiu majd annyit kénytelenítik leány testvéreinek kifizetni, hogy magának nem marad elegendő tehetsége a' telek' mévelésére, és azzal járó terhek' viselésére. Oztán csudáljuk, hogyan tudott olyan jó gazdának fia egyszerre úgy ellankadni! Ilyen esetben bagynánk talán a' fundus instructushól ingyen neki annyit, a' mennyi a' jobbágy-telek' mévelésére, és azzal járó terhek' viselésére okvetetlenül szükséges, és csak a' felesleg valóból részesitenők a' többi testvéreit.

***) Ezen osztályban pedig oly szoros (noha nem törvényes ugyan, de természetesen igazságos) egyenlőséget tartanak kivált a' Németek, hogy nem csak a' hajadon leányoknak, hanem még a' nőtelen fiaknak is fejenként, előre, osztályon kívül, a' közösből annyit kihasítanak, a' mennyihe a' többieknek kiházásítások és menyegzői költségek fejenként került volt. — Es hogy ezeknél akar a' fiak, akár a' leányak, már egyszer házasságra lépven, osztatlan ál-

után azoknak *) minden némű akar ösi, akar keresményi, akar ingó bingó, akar fekvő javaikban (még a' jobbágy telekhez tartozó épületek' becs-árrában, az annak mévelésére, és az azzal járó köz-terhek' viselésére multhatatlanul szükséges gazdaság-beli szerekben, 'vonó marhákban, takarmányban, életben, sőt még a' zöld vetésekben is) egyenlően örökösödnek, és osztoznak, ha mindnyájan élnek, fejen-ként, ha pedig valamelyik szülei előtt meg-halván gyermekeket hagyna, izenként p. o.

	(Pál $\frac{1}{6}$ -od
(Jósef	(Anna $\frac{1}{6}$ -od
((István $\frac{1}{9}$ -ed
János	(Katalin (Teresia $\frac{1}{9}$ -ed
((Jakab $\frac{1}{9}$ -ed
	(Péter $\frac{1}{3}$ -ad részben.

A' Köz-keresményt pedig a' férj és feleség közt két egyenlő részre osztják, következőleg annak hason-felét az életben maradott hitvesnél meg-hagyván, a' meg-holt másik hitvesre esett másik hasonfelét a' gyermekeknek, hamár magok szárnyokra vagynak bocsátva, azonnal ki-adják; vagy, ha még nincsenek magok' szárnyokra bocsátva, az árvák' attya' gondviselésére bízzák.

2-or Vagynak olyan (kiváltt Magyar) paraszt Községek, mellyekben egyenlően osztoznak ugyan a' leányak a' fiakkal az a n y a i javakban; de attyok' javaira nézve a' mennyire némely mező városok-

lapotban egy kenyéren maradnának, sokért nem tennék, vagy legalább igen nagy ritkaság volna nálok. Még az éltes attyoknak (annál inkább özvegy anyyoknak) kezéből is kiveszik, ha egy könnyeden szeret' tehetik, a' birtokot, csak hogy kiki közülök külön gazdálkodhassék. Oly mohon esnek ők az osztálynak!

*) A' két házasságbeli gyermekek közül az atyával egyek (carnales) az atyai javakban, az anyával egyek (uterini) pedig az anyai javakban örökösödnek és osztoznak egyenlően.

ban, és a' mester-embereknél a' falukon-is az előbb mondott szokás lassanként még be-nem csúszott) ismét különböznek; mert:

A, Másaknál (a' Hármas Törvény-Könyvvel egyezőleg) örökösödnek ugyan a' hajadonok attyoknak nem csak ősi ingó bingó javaiban, hanem annak akar ingó bingó, akar ingatlan Keresményében-is; de a' már ki-házásított leányak csak az ősi ingó bingó javakban osztoznak a' fiakkal.

B, Az ősi ingatlan javakból (nem lévén ez eránt Törvény)

Másaknál ugyan akar a' hajadon, akar a' ki-házásított leány egy formán osztozik a' fiakkal,

Másaknál pedig egyik se.

C, Ismét másaknál (a' Törvénytől valamentég eltávózólag) a' már kiházásított leányak attyoknak még ősi ingó bingó javaiban sem osztoznak többé a' fiakkal, és hajadon testvéreikkel.

D) Végtére: másaknál (a' Törvénytől még inkább eltávózólag és a' Rácz szokáshoz közelítőleg) nem csak a' már kiházásított leányak többé semmit se kapnak, hanem még a' hajadonok sem osztoznak attyoknak akar ingó és ingatlan keresményében, akar ősi ingó bingó javaiban a' fiakkal, hanem a' közösből ki-házásítatnak — De ha ezeknél valamellyik fiu testvér már osztozott állapotban fiu nélkül ki-hal: annak nem csak keresményi, hanem ősi akar ingó bingó akar fekvő javaiban is a' leánya meg marad, a' távolabb lévő fiakat kizárván p. o.

	(Gergely $\frac{1}{2}$	(Eörsébeth nem csak attya
Istvány	(Anna o	(keresményét megtartja,
	(György $\frac{1}{2}$	(hanem az őсібől-is Györ-
		(gyöt kizárja.

A' házasság alatt együtt szerzett köz-keresményből.

Itt amott, el-vétve, ugyan felényiben,

De jobbára csak egy gyermek-részben része-sül az özvegy.

3-or A' Rác *) Községeknek közönsége-sebb szokása pedig (a' mennyire itt amott, el-vétve, ne talán a' Németekét; vagy a' Magyarokéi közül valamelyiket még el-nem fogadták) már nem csak a' Magyarokétól valamentég különbö-zik, hanem a' Németekével egészen ellenkezik-is. — Nálók a' leányak, akar legyenek ki-há-zasítva, akar hajadonok, ha osztoznak-is fia test-véreikkel az anyai javakban (noha erre igen rit-kán van példa, ritkán hozván a' Rác menyecske valamit férjéhez); de attyoknak akar ösi, akar keresményi, akar ingó bingó, akar fekvő javaiban soha sem osztoznak a' fi-akkal, hanem a' hajadonok a' közösből ki háza-

*) Szemlátomást törvénytelen ugyan a' Rácoknak e' szokása (bihetőleg még Thráciából vévén eredetet); de a' fiaknak a' jobbágytelek' birását, és a' köz terhek' viselését na-gyon könnyíti, 's e' tekintetből nem épen megvetendő; vagy legalább a' német paraszt gazdákénál, a' köz szolgál-atra nézve, sokkal hasznosabb, a' Németek tudniillik per Excessum, a' Rácok pedig per defectum távozván el a' Törvénytől leányaikra nézve. — Különös pedig a' Rá-czoknál az, hogy a' magok' helységéből igen ritkán háza-sodnak, közönségesen annál tisztességesebbnek tartván a' házasságot, minél meszszebből hozzák a' meny asz-szonyt. Így a' fiak más vidékről feleségeikkel (menyegzői öltöze-ten; párnán, és legfellyebb egy üszön kívül) semmit se, vagy igen keveset hoznak; de leányaikkal szinte más vi-déki helységekbe visszont ök is vagy semmit, vagy keve-set adván a' reciprocitást szemmel tartják. Tegyük már, hogy egyik Vármegyében, vagy Uradalomban ezen szoká-sok eltöröltetnék? és a' Törvényhez közelítőleg alkalmaz-atnák, más szomszéd Vármegyében vagy Uradalomban pedig meghagyattatnék. Mi következnek belőle? Amazok feleségeiket innét vévén, de veleik semmit nem kapván, testvéreiket pedig visszont emide házastván ki, és ér-tékjeket azokra akar a' Hármass törvény Könyv szerint, akar (annál inkább) a' Német szokás szerint fogyasztani kintelenítetvén, következőleg szüntelen való passivum, és soha sem activum commerciumban lévén, két három em-ber kor alatt egészen tenkre jutnának!

átatnak. — És ha valamellyik fiu testvér akar osztatlan *) akar osztozott állapotban fiu nélkül ki-
hal, annak akar ingó bingó akar ingatlan Keres-
ményében örökösödik ugyan a' leánya; de
az ősi akar ingó bingó akar fekvő javak a' töb-
bi fiu ág-beli osztályos atyafiakra szállanak visz-
sza p. o. .

(Gergely $\frac{1}{2}$ (Eörsébeth attya' Keresmén-
(nyét meg-tartja ugyan; de az
((ösi Györgyre száll ugy, hogy
(abból Gergely még végső in-
Istvány (tézete által sem részesítheti
((leányát foganatosan.
(Anna o
(György $\frac{1}{2}$

A' házasság alatt együtt szerzett köz-Keres-
ményről alig tudnak egy-ügyü feleségeik valamit,
vagy leg-fellyebb egy gyermek-részre szorítatnak
a' gyermekekkel teendő osztály' esetében; noha ez
is (a' másadszori férjhez menetelen kívül) nagyon
ritkán történik.

Láttuk ezekből, 'mennyire különböznek a'
Magyar Országi parasztoknál a' szokások az örö-
kösödésre nézve mint egy-mástól, mint (ki-vált
a' Németeké és Ráczoké) a' Törvénytől. Jó, sőt
szükséges volna ugyan mindnyájokat azon egy si-
nór-mérték alá venni, és az elő-hordottakból a'
kar mellyiket (a' szükséges változtatásokkal) vá-

*) Igen közönséges a' Ráczoknál, hogy az egész, bár mely
számas, házi nép, míg csak megferhet, osztatlan állapot-
ban marad, és nálok még nyomdokit találhatni az eredeti
Patriarchai állapotnak, az öregebb fiu lévén parancsoló
gazda a' háznál, a' többiek cseléd gyanánt tekintetvén,
a' legifjabb menyetske pedig mindnyájoknak szö gálója lé-
vén. Már a' Magyar parasztoknál ezt ritkábban, a' Némé-
teknél pedig elvétve se találai.

lasztani, 's a' Törvényt úgy szabni, hogy annak homályos értelméből ismét másoknál több szokások ne támadhassanak. De még ez Ország szerte mindenütt annak útján kötelezőleg nem történik, addig talán csak hagynók minden Községet az eddig való (bár a' Törvénytől oly sokféle kép' külömböző) ősi szokásánál: mellyet (ugy tetszik) a' Hármass Törvény-Könyv' III-dik Része 30-dik czikkelye, 6-dik §-a sem kárhoztat.

E. R. G. I.

3.

A' Magyar Országi Szabad Királyi Városok, Mező - Városok, és nagyobb Helységek népességekről.

Ez előtt két esztendővel közlött volt egy valaki (Professor Bissinger Bécsben) a' Bécsi német Vaterländische Blätter nevű, a' múlt esztendőnek végével elenyészett folyó Irásba (1810. N. 23—25) egy általa kidolgozott Classificatiót az Austriai Birodalomban fekvő Városoknak, népességekre nézve. De — az én észrevételem szerint — ezen értekezésnek több nevezetes hibái vagynak, legalább annyira, a' mennyire ez Magyar Országot érdekli. Mert a' Szerzője hat Szabad Királyi Várost egészen kihagyott (t. i. N. Bányát, Libeth Bányát, Kapronczát, Zólyomot, Rusztot, és Körös-Vásárhelyt (Crisium) ellenben több csekély Mező-Várososkát, s' helységeket vett fel. Ezen kívül a' népességnek száma minden további vizgálat nélkül van feljegyezve; nem is csuda: mert szegény német ember nem igen szokta törni a' fejét, főkeppen ha Magyar Országról van a' szó; elég

az hogy ír; ír pedig, bár melly szűk határok közé legyen is szorítva az ő jártossága a' Magyar Országi geographiába.

En ilyen futólag össze faragott munkákban meglegedésemet soha nem talalom, 's azért is e' következő Classificatiót nagyobb szorgalommal kidolgozni igyekeztem; használván nem csak az Ország nemtelen népességének legújabb (1818 esztendőbeli) Conscriptióját; hanem a' minden esztendőben nyomtatásban megjeleni szokott Püspöki Schematismusokat; 's végtére még magam saját jegyzéseimet is, mellyeket számos Városok 's Helységek különös leírásaikból — a' mennyire hiteleseknek gondoltam — össze szedegtettem. — Szükségesnek tartottam pedig mindenütt azon különbséget is előadni, melly a' Conscriptiók és Püspöki Schematismusok számolása közt észrevetődik. Csak arra kérem az olvasót, el ne felejtse, hogy az utóbbiakba a' Nemesség is befoglalva vagyon, melly a' popularis Conscriptiókból egészen kihagyattatik.

Egyébbaránt akadtam még is némelly olyan Városokra, mellyeknek népessége a' Conscriptióba számossabb, mint sem a' Schematismusokba. Így jártak a' következő Városok: Sz. Maria, (Szabadka) Zombor, Besztercze - Brezno - Libeth, Körmöcz - Bánya, Modor, Lőcse, Kaproncza. — A' mi Besztercze-Körmöcz és Breznobányát illeti, ezekre nézve magam is a' különbségnek okául említhetem: hogy, tudni illik, a' Conscriptióba némelly, a' megnevezett Városok határjaikban fekvő helységeknek népessége, a' Városihoz kapcsoltatott legyen, mint p. o. a' Besztercze-bánya határijában találtnak 25. Breznobányaiba 18, Körmöczibe 18. ilyen helységek; a' mellyeknek népességét pedig — ha csupán csak a' városokról, vagyon a' szó, — topographiai értekezés-

ben a' városokéhoz számlálni nem lehet. — A' többi városokról nem szólhatok; de még is ítéletem szerint — valahol kell a' hibának lappangani, ámbár azt felfedezni még most nem tudom.

Versecz, — új Szabad Királyi Város, még 1818. esztendőben különösen nem conscribáltott.

A' hol egyik vagy másik Város népessége fölül, más hiteles datumaim voltak, azokat is parenthesisbe ki tenni el nem mulattam.

A. Szabad Királyi Városok.

I. Osztály 30,000—50,000-ig 's a' felül.

1. Pest 1818 Schematismus szerint 46,227. Conscriptio szerint 37,311. Schematism. szerint 1819—47,188, idegenekkel együtt 58,626.
2. Debreczen N. Váradá egyes. Görög Püsp. Schemat. szerint 1820 — 39,717. Conscript. 24,706.
3. Posony Schem. 1819—35,055. Conscr. 21,146.
4. Szeged Schem. szer. 30,153. Conscr. 27,295.
5. Szabátka Schem. szer. 28,022. C. 30,015.

II. Osztály 20—30,000.

6. Buda 2,900 Házba Sch. 25,560. Conscr. 23,931.

III. Osztály 10—20,000.

7. Zombor Conscr. szer. 18,145. (18,776) Sch. 15,102.
8. Fejérvár Schem. 18,691. Conscr. 13,101.
9. 10. Selme cz, Belával együtt Sch. 13,579. (17,000) Conscr. 12,628.
11. Új-Vidék (2507 Házba) Sch. 16,663. Conscr. 16,400.
12. Versetz Schem. 12,401. (16,200).

13. Győr (1711 Házba) Tud. Gyűjt. (1820 April.) szerint 16,118. Schem. 13,698. C. 10,561.
14. Temesvár Sch. 12,665. Conscr. 11,628.
15. Soprony Schem. 11,969. Conscr. 11,017.
16. Kassa Schem. 11,961. C. 7,963.
17. Szathmár-Némethi (11,200) C. 9,821.
18. Esztergom Schem. 9,177. (10,725) C. 5,679.
19. Pécs Schem. 10,323. C. 9,778.

IV. Osztály 5—10,000.

20. Eszék Schem. 9,242. Conscr. 9,040.
21. Komárom Sch. (pusztaival egygyütt) 17,781. Conscr. 8584. lehetnek 9000.
22. Zágráb Sch. 8,175 Conscr. 3,158.
23. Varasd Sch. 7,797. Conscr. 4,897.
24. Eperies Sch. 7,034. (7,430) C. 6,025.
25. Szokolcza Sch. 5581. Hesperus szerint (1819) 7,123. Conscr. 5,520.
26. Nagy Szombat Sch. 6,787. C. 5,124.
27. Beszterczebánya Sch. 4322. (talán 6,000) C. 9,166.
28. Rőszeg Sch. 5,962. C. 4,576.
29. Kőrmöczbánya Sch. 5,484. Conscr. 8,776.

V. Osztály 2—5,000.

30. Kis Márton Sch. 4546. (Vaterl. Blätt. 1816 —4,670.) Conscr. 2624.
31. Modor Conscript. 4,349 (Hesperus 1819-4,618) Schem. 3,889.
32. Nagy Bánya (4,600) Conscr. 3,381.
33. Bazin Sch. 4,533. Conscr. 3,694.
34. Lőcse Conscr. 4,336 (4,445) Sch. 4,060
35. Bártfa Sch. a' Fördővel együtt 4,332. Conscr. 4,201.
36. Resmark Sch. 3,725 (4,000-nél több) C. 3,461.

37. Uj Bányá Sch. 3,717. C. 3,607.
38. Breznobánya Sch. 3,472. C. 7,135.
39. Korpona Sch. 3,360. — C. 2526.
40. Kaproncza Conscr. 3112 (3,200) Sch. 2,749.
41. Sz. György Sch. 2,974. C. 2,345.
42. Szeben Sch. 2,929. — C. 2,229.
43. Trenchin Sch. 2,811. — C. 1,980.
44. Körös Sch. 2,749. — C. 1,453.
45. Zólyom Sch. 2,740. — C. 1,451.
46. Bakabánya Sch. 2,417. — C. 2,313.
47. Posega Sch. 2,183. — C. 2,007.

VI. Osztály 1 — 2000.

84. Libethbánya Conscr. 1495. (1530) Sch. 1,415.
49. Ruszt Schem. 1,139. Conscr. 974.

B. Mező-Városok *)

I. Osztály 20,000 felül		13. Bösörmény	13,354
1. Kecskemét	31,339	14. Félégyház	13,299
2. Hód M. Vásárh.	25,286	15. Czegléd	13,292
3. Miskolcz	21,393	16. Zenta	13,024
II. Osztály 10 — 20,000.		17. Nyiregyház, lehetnek	13,000
4. Eger	17,382	18. Gyöngyös	12,246
5. N. Várad	15,510	19. Szoboszló	12,113
6. Szentcs	15,795	20. Szarvas	11,730
7. Makó	15,159	21. Baja	11,133
8. Békes	14,804	22. N. Sz. Miklós	11,083
9. Mező-Túr (1820) —		23. Gyula	11,080
	15,947	24. Halas	11,075
10. N. Körös	13,621	25. Kardszag - uj - szállás	11,054
11. Jászberény	13,591		
12. Pápa	13,537	26. N. Kikinda	10,449

*) Ezen liststromban már több hiba lehet, ámhár én azt el kerül-
ni igyekeztem Meglehet, hogy némelly népes mező Váro-
sokat el is felejtettem.

27. Csongrád	10,195	59. Brezowa mint	
28. Vátz	10,106	egy	6,000
		60. Duna Vecse	5,900
III. Osztály 5—10,000.		61. Solt	5,904
		62. Nád udvar	5,892
29. N. Becskerek	9,779	63. Érsek Újvár	5,853
30. Mijawa (Hesper)	9,238	64. Mező-Kövesd	5,645
31. Zemlin	9,100	65. Nyitra	5,315
32. Szolnok	9,018	66. Moor	5,305
33. Weszprém	8,928	67. Karlovitz	5,247
34. Tata	8,739	68. Szomolnok	5,242
35. Török Sz. Mik.	8,513	69. Derecske	5,173
36. N. Kanisa	8,472	70. Arad	5,071
37. Ó-Becse	8,330	71. O Túra (Hesper)	
38. Kis-Kőrös mint			5,040
egy	8,000	72. Rosnyó mint egy	
39. N. Károly mint			5000
egy	8,000		
40. Földvár	7,787	IV. Osztály 5000 alúl.	
41. Mohács	7,681		
42. Kalocsa	7,405	73. Lippa	4,796
43. Ó-Kanisa	7,359	74. Vágh Újhely	4,655
44. Nánás	7,354	75. Munkács	4,500
45. Ó Buda	7,285	76. KunSzent Miklós	
46. N. Abony	7,089		4,302
47. Szekszárd	6,918	77. Balassa Gyarnath	
48. Temerin	6,853		4,265
49. Paks	6,666	78. N. Kálló	4,199
50. Túrkeve	6,497	79. Szombathely	3,780
51. Jász Apáthi	6,431	's a' többi.	
52. Árokszállás	6,415		
53. Dettva	6,333	C. Faluk.	
54. Keszthely	6,280		
55. Kúnhegyes	6,185	1. Csaba	17,850
56. Ruma	6,171	2. Nagy Lak	9,777
57. Lugos	6,146	3. Mező Berény	9,611
58. Bezdán	6,119	4. Orosház	8,630

5. Madaras	7,443	10. Palánka	5,974
6. Kis ujszállás	6,761	11. Tóthkomlós	5,454
7. Csanad	6 737	12. Monor	5,443
8. Sz. Tamás	6,527	13. KúnSz. Márton	5,279
9. N. Rába	5,979	's a' többi.	

Ha a' Szabad Királyi Városok népességének viszontagságit egy kevés figyelemmel megtekintjük, és az utolsó (1818 esztendőbeli) Conscriptiot az előbbiekkal öszve hasonlítjuk: lehetetlen egy különös tüneményt észre nem vennünk. — Először is azt találjuk: hogy csak némelly Városok népessége szaporodik, némellyek ellenben ezen tekintetben hátra mennek. Szembetűnőképpen szaporodnak csak Pest, Uj Vidék, Szeged, Zombor, Temesvár, Sz. Mária, (Szabadka) és pedig annyira, hogy ha a' népességek iránt olly sebességgel, mint 1787-től fogva, 1805-kig (az az 18 esztendőnek el-folyása alatt) nevededtek, tovább is nevedednének, úgy

1. Uj Vidék népességének megkét-szerezésére tsak — 37.

2. Pestnek	—	—	—	—	75.
3. Szegednek	—	—	—	—	96.
4. Szathmárnak	—	—	—	—	99.
5. Zombornak	—	—	—	—	146.
6. Temesvárnak	—	—	—	—	162.
7. Sz. Máriának	—	—	—	—	312.

esztendő kívántatna meg

Ha ellenben a' következő 13 esztendei (1805 — 1818) Idő Szakaszt fel-veszük, az alatt olly formán szaporodott népességek, hogy illy módon.

1. Pest Várossának	tsak	—	—	—	30.
2. Sz. Marianak	—	—	—	—	33.
3. Uj Vidéknek	—	—	—	—	55.

4. Zombornak	—	—	—	—	—	61.
5. Temesvárnak	—	—	—	—	—	117.
6. Szegednek	—	—	—	—	—	170.
7. Budának	—	—	—	—	—	181.

esztendő kellene a' népnek duplicatiojára.

Ha végtére az egész 31 esztendei idő folyását meg tekintjük, azt veszük észre, hogy

1. Uj Vidéknek csak	—	—	—	—	—	36.
2. Pestnek	—	—	—	—	—	39.
3. Sz. Máriának	—	—	—	—	—	63.
4. Zombornak	—	—	—	—	—	78.
5. Temesvárnak	—	—	—	—	—	106.
6. Szegednek	—	—	—	—	—	107.
7. Nándor fejér várnak	—	—	—	—	—	216.

esztendő a' fent tett végre elégséges lehetne.

A' többi városok vagy igen tsekély előmenetellel dicsekedhetnek (mint Buda, Fejérvár, Nagyszombat, Sz. György, Breznobánya, Libétbánya, Esztergom, Kassa, Eperies, Bartfa, Szeben) vagy pedig egészen hátra maradtak, és a' nép fogyatkozással küszködnek, mint p. o. Szathmár's a' t.

Főképpen ötlenek itten a' szemünkbe Debreczen és Pest Városok. Amannak 1787. esztendőben 28,873 nemtelen lakossa volt. Akkor vala tehát Debreczen legnépesebb város az egész Országba. — Nyomba következtek: Posony 26,112; Buda 23,983; Pesth 21,215 nemtelen lakossáikkal. De az óta már igen nagy a' változás. Mert Pest Várossának sebes előmenetele messze hagyta-el annyira nem csak a' többi Városokat, de magát Debreczent-is hogy ott az 1818 esztendőben már 37,311; Debreczenbe csak 24,706; Budán 23,921. Posonyba 21,146 nemtelen lakosok számláltattak. Ehez képest tehát lett az első volt Város Debreczen, másodikká; Pest pedig — hajdan legutolsó minden

tekintetben elsővé. Debreczen gyengítettik, Pest napról napra magassabb lépcsőre hág. Ennek, német nyelven ki-adott, de igen helyes (az idén nyomtattatott) le-írását méltán köszönnjük Schams Urnak. Figyelemre méltó körülállás az: hogy — a' mint felyebb elő hozott három epochabéli össze hasonlításból kitetszik, — Uj Vidék Városa legerősebb vetélkedő társa Pestnek, és hogy amannak népessége még nagyobb sebességgel nevededik, mint emennek. Leg-közelebb járúnak ezekhez: Zombor, Sz. Maria (Szabadka) Szeged és Temesvár.

Az ujabb-időnkbe némelly Vármegyék, úgy mint: Győr, Komárom, Honth, Sáros, Szepes, Soprony, oda értvén az ott fekvő Szabad K. Városokat is, népességekre nézve meggyengültek ugyan: de annak nem a' Vármegyék, (szoros értelemben), az oka; hanem az oda való Városok, mellyeknek népessége szer felett fogyatkozni látatik. Egy valóba váratlan tünemény! Mert ha a' mi Szabad K. Városaink, közönségessen szolván, az ő egyszer kiszabott határaik további terjedhetlenségekre okáért nem szaporodhatnak-is, de leg alább nem kellene fogyatkozniok: és éppen ebbe a' körülállásba fekszik, az én vélekedésem szerint, leghathatóssabb veleje annak a' feleletnek, mellyet a' magyarok nevében annyiszor már gondatlan német írók által elő hozott szemre hányásokra, és ellen vetésekre, adni lehetne.

Ezen értekezés befejezéséül szabad legyen még egy két szót magamról elő-hoznom.

Az élet sorsának senki nem ura, nem-is igazgathatja azt senki a' maga kénye 's tetszése szerint. Ezt magamra alkalmaztatván, imé megvallom, hogy jóllehet Honth Vármegyei fi vagyok, eddig még is többnyire csupa Tótok és Németek közt töltöttem időmet, 's ezen körülállásaim között

Írásaimban főképpen a' Deák 's német nyelveket gyakoroltam, nem lévén mindazonáltal tudatlan a' magyarba-is, sőt inkább annak mindég buzgó szeretője. Az, a' mit a' Deák és német nyelvben eddig az olvasó közönséggel 'közlöttem, ugyis nem esmeretlen. Most több nyomos okaim vannak, hogy ezentúl időről időre magyarúl szóllítsam-meg kedves Hazám fajt. *) Czifra 's különösen kiválogatott 's villámló tündér kifejezésekkel elni sohasem szoktam, de nem is akarom ahoz magamat szoktatni, mert-vélekedésem szerint — minden beszédnek, minden írásnak a' célja csupán csak az, hogy tökéletesen értessek. Már pedig mennél, együgyűbb a' kifejezés, annál világosabb, annál jobb.

Írtam Bécsben Jun' 8-kán 1821.

Csaplovics János,

4.

Értekezés a' Vászon Fehérítésről.

Néhai Nagyváthy János Úr a' múlt 1820-dik esztendőben kinyomtatott Magyar Házi Gazdasszony tizimű könyvében a' 91-dik lapon, így szóll erről: „Ezen Fehérítés módjánálam megvagyon, 's ott írtam le, midőn vele minden részben tsalhatatlan próbákat tettem 1793, esztendőben.” Ezen leírás a' boldogult, Urnak munkái közt megtaláltatván: Successori jónak itélték ezt is a' maga eredetiségében a' Publicummal közleni, így mint következik: Reszthely 1794 9-a Sept.

*) Ekkoráig is kedves vólt előttünk a' Tudós Szerző, de ezen túl még ezerszer kedvesebb leszen ezen kinyilatkoztatott hazafiúi nemes gondolkodásáért; bár mindnyájan azok, a' kiknek Isten és emberek előtt kötelességek Magyaroknak lenni követnek ditséretes példáját.

A' Red.

Berthollett Úr talált egy mixturát, t. i. Sót, Vitriol olajat, és magnesiumot, a' mellyre ha vizet töltenek, az edény alatt pedig tüzelnek, a' párától vagy gőztől a' Vázon egy bezárott ládában szépen megfejeződik.

Ezt a' találmányt Consiliarius Born Ignátz Bétsben munkába vette, és mint Arcanumot Gróf Festetics György Úrnak 1790-ben 20 ezer forintot eladta: de mivel e' mellé a' Nagyági aranybányáját is inhypothecálta; a' Fehérités. arcanumát valami Almayer nevű Bétsi Prokátornak is eladta, a' ki azonnal Exclusivum privilegiumot nyert rá 10 esztendeig. Ezt meghalván a' Gróf (nb. ez alatt Born meghalt) Almayer ellen pert akart indítani, de végre Anno 1792. M. Martio vele több olly terhes conditiók alatt megegyezett, hogy 1. a' privilegium árát neki per 700 ft. letette, 5000 ftot költsön adott, ismét 5 ezeret a' jövő fertályra ígért, és magát arra kötelezte, hogy egy épületet is fogvenni, a' hol a' Fejéritő legyen és a' jövedelemből magának $\frac{2}{5}$, Almayernek $\frac{2}{5}$, és a' Born két Árva kis Aszszonyainak is $\frac{1}{5}$ lekött.

Én épen ekkor mentem a' Gróf szolgálatjába Fő Directori hivatalra, és a' Gróf közölven velem az Arcanumot, reá ismertem a' Berthollett Úr találmányára. Látván a' Gróf, hogy a' Chemiához valamit értenék Anno 1793. Februariusban felküldött Bétsbe, hogy tétetnék próbákat az Arcanummal. Valami Beckerchin nevű elébb Straszburgi Chemiae Professort találtam a' Contrahensek által 300 ft. Salariummal megfogadva Dealbatornak. A' próba esett Himbergen a' Bonvoir Úr Karton Fabrikájában egy ládában, a' mint alább leírom, a' mellybe a' fellyebb írt öszve kevert Specieseknek gőzzé körös környűl üveg retortákon bortsáttatott be. Ez nékem minden módon költség-

gesnek és terhesnek találtatván, Beckerchin Úrral könnyebb módrról gondolkoztunk, és a' próbára ismét más terminust téven én Augustusban felmentem, és már akkorra a' Fehéritést így találtam:

1. A' meg szövött fejerítetlen 50 vég per 16 rcf egyet értvén, Kartont, hamuzsír lugban $\frac{1}{4}$ óráig forralták. Minden 1. pos. akó vízben 3 $\frac{1}{16}$ hamuzsír volt, és mind öszve annyi víz, hogy a' vászon uszott benne.

2. A' Lugból kiszedetvén a' vászon, egyenessen a' Kallóba vitték és $\frac{1}{4}$ óráig kallották.

3. Innen azon vizesen egyenesen a' Fejérető Ládába vitték, és annak oldalaira fel aggatták a' kibontott vásznat. A' Fejérető láda fenyő vastag deszkákból volt négy lábra elbonthatóképpen öszve állítva, hossza 18. magassága 10. és szélessége 9. láb. a' tetején egy lyuk volt hagyva, négy quadrát láb, és ezen ajtó a' fenekén is egy lyuk volt vágva, a' mellyben állott egy üst vagy réz fazék. Ebbe a' fazékba tett a' Dealbator 4 font konyha sót 2 font magnesiumot (braun Stein) és 4. font Oleum Vitriolit, és erre töltött 8 font vizet. Ezután bezáratott a' Ládának a' tetején lévő lyuk, és az ajtaja, a' mellyen a' vásznat mit be szoktak hordani. Nb. két órával elébb az egész ládat kívül belül vízzel erőssen megöntözték, hogy a' fa láda úgy öszve dagadjon, hogy belőle legkisebb gőz is ki ne mehessen. Így lévén a' dolog

3. A' láda feneke alatt, a' hol egy kis katlan, vagy szenelő volt, a' mellybe a' láda deszkáján keresztül nyúló réz fazék feneke bent függött szén tüzet raktak, és így főződött a' fazékban lévő Só, Vitriol olaj's a' t. 8 óráig, a' mikorra egészen megjárta a' gőz a' vizes vásznat mindenkütt.

5. Eltelvén a' 8 óra, kinyitották a' láda tetején és oldalán lévő kis ajtókat, és a' gőz kevés idő alatt kitakarodott a' ládából.

6. Az 50 vég Kartont ki szedték a' ládából, és egyenesen vitték a' párló kádba ut Nro 1. írtam, és itt ismét hamuzsír lúgba párolták.

7. A' párlóból kivétetven a' vászon, ismét a' Kallóba vitetett, és $\frac{1}{4}$ óráig kallatott

8. A' Kallóból $\frac{1}{4}$ orai kallás után azon vizesen a' Feherítőbe felaggatták ut Nro 3 írtam.

9. Nyolcz óra múlva a' fent maradott hamuzsír lúgban kimosták, utánna tiszta vízben kirázták, és a' napon megszáraztották a' midőn a' Karton tiszta fehér volt és erősebb, mint a' közönséges fehérités után szokott maradni.

Továbbá Len és Kender vászonnal tétetvén próbákat, hasonlóképpen tselekedtek mindenben csak hagy háromszor párolták, háromszor kullották, és ugyan háromszor aggatták a' Fejerítőbe, és ezek is tiszta fejérek, és egészen erősek lettek.

Utoljára próbát tétettem azzal, hogy nyomtatott régi Kartont, és festett gyoltsot fehéritettek meg. Ez is szerentsésen ütött ki mindenképpen, és úgy bántak vele, mint e' nyers, vag'y fehéritetlen vászonról fellyebb elbeszéltem. Azt tapasztaltam azonban, hogy az olyan festett Karton vagy gyólts, a' mely plántákból készült festékekkel volt nyomtatva, kétszeri párolás, kallás, és fejerítés után, hamuzsír lúgban ki mosatván, és vízben kiráztatván, tökéletesen megfehéredett: de a' mellyik vas rozsdából tsinált festékekkel volt festve, azt legutoljára még egy Réz fazékba tették és 1 óráig főzték olyan vízben, a' mellyben egy jó marok borkő Tartarus volt keverve.

Ez egy szapora fehérités módja, mert 10 óra alatt 50 vég Kartont fejerített meg egy láda-

han egy ember, és egy réfnek megfejritése fél krajtzárba nem került: mert

4. fl. Sónak az árra	—	12 xr.
4. fl. Vitriól olajnak'	1 fl.	20 xr.
4. fl. Magnesium p.	5 xr.	20 xr.
1. Kőből szén	— — —	30 xr.
Egy szekér fa	— —	1 fl. —

Summa 3 fl. 22 xr.

Nyikos László.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - e s m é r t e t é s.

- 1) Logica : seu, Dianoeologia, quam edidit Josephus Verner, AA. LL. et Philosophiae Doctor in R. Academia Jaurinensi Philosophiae theoreticae, et practicae Professor p. o. 1821, in 8. XVI. 380. Typis Leopoldi Streibig Jaurini.

Ismét egy új munkával szaporodott mostanság Literaturánk, a' Tudományokra magokat felszentelt ifjainknak boldogításokra, nyervén ezek, a' Györi Académiába a' Theoretica 's Practica Philosophiának Tudós Professorától, Verner Jó'sef Úrtól, egy köz-világosságra kibotsátott Logikát. Nem mondhatni ugyan, hogy éppen szűkibe vólnánk a' Logikának, de a' ki azt eléggé megfontolta, hogy a' Philosophia tsak Idea, vagy is olyan, Gondolat remek, a' mit valamint eddig, úgy ezután is, tsupa közelítéssel, és mindenkor részszerént lehet tellyesíteni: az bár akár-mennyi Tudósok tegyenek is közre újjabb meg újjabb Logikákat, tsak azért sem tarthatná azokat felesleg valóknak, mivel a' Tudományoknak

titkai, mind Matériájokra, mind kivált, az Iróknak felszámlálhatatlan Subjectivitássakért, Formájokra nézve, kimerithetetlenek. A' minthogy, azon Tudományos Birák is, a' kik, mint az Előbeszédben emlittetik, Professor Verner Urat, ebbeli Munkájának kiadására serkentgették, az Ifjúságnak tudományos pallérozódását, éppen ezen szempontból nézhették, — ide számlálván minden kétségen kívül, még azon ellene mondhatatlan indító okot is, a' mit a' Tudós Szerző, a' XI. lapon úgy említ, mint a' mi a' Munkának kiadását, legközelebből tehetné szükségessé, hogy t. i. a' tanuló Ifjúság, a' Literarum Systemának Rendeléseihöz képest, az Iratásbeli tehertől szerentsé- sen megmenekedvén, drága idejének nagy részét, inkább a' tanulásra, 's elmélkedésre fordíthassa.

Az említett Munkának Materialéját a' mi il- leti, az ebben is csak az, a' mit minden Logika eleitől fogva tárgyazhatott, és tárgyaz, t. i. a' Gondolkozásnak eredeti Törvényei, tudományos Systemába foglalva, — a' miről Kant azt mondja, hogy az, holmi aprólékságokat nem említvén, ma is csak az, a' mi volt Áristotelestől fogva, mind ekkoráig: de e' mellett elfordíthatatlanul igaz marad az is, hogy ugyan azon matériálékat, kü- lömböző Tudósok, különböző módokat követve, különböző épületességgel adhatják elő. Mert a' gondolkozásbeli szabadság, akár a' Matériára, akár a' Formára nézve elveszthetetlen tulajdona lévén a' Tudósnak, két előadásbeli módok között, egyik szintűgy illhetik egyik Tudóshoz, mint a' másik a' másikkhoz, a' nélkül, hogy az Igazság, 's a' Tudomány ennél fogva legkissebbet is szenvedhet- ne. Innen van, hogy a' Tudós Szerző is, mint szól a' XII-dik lapon, noha új és hallatlan dol- gokat nem ígér munkájában, mivel mind a' ré- gibb mind az újjabb Irókkal esmeretes lévén, a-
zok-

zokkal, a' mit ezeknek gondos szorgalmatossága már felfedezett, 's közönségessé tett, egész készséggel kíván élni: mindazáltal, fundamentomosan reménylheti, hogy Munkája, a' Tudományos Bizárok előtt szintúgy kedvet fog nyerni, mint a' mint, mi tetszünk jó Barátainknak, mikor ezeknek, a' drága kertekből kiválogatott virágokkal, kívánunk kedveskedni.

Az Előbeszédet egy rövid de annál fontosabb, Bévezetés követi, a' mellyben elebb úgyan, a' 2-dik §-ban a' Logikának Organismusa, mint egy dióhéjba adatik elő, azután pedig, a' 3-dik §-ban, ugyan annak hasznai számláltatnak elő, míg nem végre, három Jegyzésekbe annak adja okát a' Tudós Széző, miért nem akarta ő a' Logikának tiszta Tudományát, részszerént a' Philosophia Megfogásának vitató felfejtegetésével, annyival inkább annak Historiájával, részszerint, mint egy ideig szokásba vólt, hólmí Psychologiai, 's Anthropologiai Matériálékkal mint tellyességgel nem ide tartozó dolgokkal megzavarni. Jól is esett! hogy így a' Tanuló, a' két fele Matériáléknak gondos megkülömböztetésekhez jó eleve, magát szoktathassa.

Az egész Munka, a' mi a' Formáját illeti, két Fő Részekre van felosztva, úgymint, a' Tiszta, és Alkalmaztatott Logikára, a' mi maga már ezen Munka egyik nagy tökéletessége mellett, akárki előtt is elegendendő kezességül szolgálhat. Az elsőben t. i. a' 4 — 190. §-ban a' gondolkodásnak minden a' tapasztalási érzéstől független Törvényyei adatnak elő: a' másodikban pedig, a' 191 — 284 §-ban, ugyan ezen tiszta Törvények, úgy terjesztetnek elő, mint a' mint azok, az emberi Természetnek megszorító határai közt jelenhetnek meg. Szinte tsudálkoznunk lehetne azon, hogy ezen igazi természeti módot, nem minden

Tudósok teszik, egyaránt magokévá, hanem ha meggondolnánk, hogy a' régen megszokott 's könnyűvé lett jármat, nem is lehet egy hamar, de a' büszkeségi tekintetből véve, nem is akarjuk nyakunkból egy könnyen lerázni. Előszőr tsak szokunk az igazság' belátásához, 's azután szokunk viszont annak elfogadásához, 's használásához. Igaz, hogy az embernek kezdő tudománya, ment még nyers matériale, eleinte tsak olyan, mint a' Bányákból ki ásott Ertzmaszsza, a' mit osztán az olvasztó Koh választ el külön külön, az ő megkülömböztetett részeire: de minekutánna majd ezen első, 's még kidolgozatlanúl lévő matériálékat, tudományos rangra akarjuk felemelni: szükségessé képpen a' Chémia nyomdokit követve, kell a' tiszta matériálékat külön választani azoktól, a' mikre azokat akarjuk alkalmaztatni. Az Egyiptomiak is, tsak Geodaeták voltak eleinte, 's idővel a' Görög Órszágha ki vándorlott Danaus maradéki tudtak lenni igaz értelemben Geometrákká, kik a' tiszta Mathésist téven Fúndamentomul, botlás nélkül készítettek magoknak útát, 's a' következő időknek, az alkalmaztatott Mathesisnek gyakorlására. Ama nagy emlékezetű Wolf ugyan, még a' Philosophiában is ezt akarta követni: de többet akarván az idegen határon végbe vinni, mint a' mi tsak a' Mathematikába lehető átallyába, tsak ugyan tett annyi hasznat, hogy a' tiszta gondolatot az alkalmaztatottnak elébe tenni megtanulnánk, 's tudományosan pallérozott gondolkozásbeli készségünket, azzal tennénk nyilvánvalóvá, hogy inkább rajzolunk le valamit előbb in Thesi, mint ahoz hozzá fognánk in Hypothesi. Várjunk az időtől, 's észre se vesszük mikor azon helypontra léptünk a' mitől egy ideig idegenkedtünk. Ditséretes például megy ebbe elő

Professor Verner Úr, midőn Logikájában, a' tiszta Részt az alkalmaztatott Résztől egészen külön választotta. Ugyan ennek követkeése az is, hogy Logikájának első Résztét, Elementáris Oktatásra, 's Methodológiára osztván fel, az egész tiszta Logikát két Szakaszokba foglalta be. Az elsőbb Szakaszban, a' Gondolkozásnak Elemenentumai, vagy tevő részei izolálva adatnak elő, és úgy, mint a' mint az Óra mesterseget tanuló Ifjú, egy, kesz órának széllyel szedésében esmerkedik meg annak minden részeivel, 's azoknak egybe köttetési módjokkal, 's tsak azután próbálja azokat viszont egy Egészbe öszverakni, mint a' mint a' Logika Methodologia, rajzolja a' gondolkodónak előbe, miként keljen néki a' gondolkodásnak eredeti törvényei szerint, Gondolatiból, egy tudományos Systemát egybe alkatni.

Ezen első Szakasz két Fejezetekre oszlik fel. Az elsőben, azon Fundamentomos Törvények állittatnak elő, a' mellyek minden egyéb származandó Törvényeknek gyökei. Értem itt az Identitásnak áttallába, azután részekre osztva, a' Thesisnek, az Antithesisnek, és a' Synthesisnek feneke törvényeit. Ollyanok t. i. ezek a' Logikába, mint a' millyen a' gyomor az emberi testbe, a' honnan szívárognak el bizonyos és ki szabott törvények szerint, a' Testnek minden részeire, a' már ki dolgozva elkészült tápláló nedvek. A' Rec. ugyan egy részről szerette volna, ha ezen Terminologiák egész kiterjedésekbe meghagyattak volna a' Tudós Szerzőnek Munkájába: de más részről, azon ókból hagyja helybe ezen Terminologiák' elhagyását, mivel az annyira szükséges Populáritást, a' Tudományossági Charakternek kára nélkül, tsak így lehetett elérni, a' mi a' Munkának betség igen nagyon magasztalja. Hibetű, hogy a' Tudós Író, éppen abba a' vélekedésbe van, a'

mibe a' Rec, hogy t. i. a' Logikát is, szintúgy lehetne a' Rhetorika Classishoz populariter előadva kaptsolni; Tudományos Terminológiákka' felkészítve pedig a' Philosophusoknak tanítani, valamint gondoljuk, hogy az alsóbb Poëtikát, minekutánna a' kezdő Költőkkel megesmertettük, azután kellene a' felsőbbiket, a' tudományos Ékes-szollásnak Kathedrájába béhelyhezteni.

A' második Fejezet, a' Gondolat-soroknak tevő Részeit foglalja magába, három Tzikkelyekre osztva. Az első Tzikkely a' 15 — 54. §-ban, a' Megfogások természetéről, formáltatásokról, és ezeknek Törvényeiről tanít, még pedig azzal a' rendel, a' mivel azokat az ítéltehettségnek négy Classisú Categoriái, a' Quantitás, — Qualitas, — Relatio, — és a' Modalitas kívánják a' legnagyobb, 's legtisztább felfoghatásig előadatni. A' Megfogásoknak ezen tudományához, Tóldalékul teszi a' Tudós Szerző, a' Gondolatok' külső jeleit, minéműek a' Testnek állása, 's Tagaiuknak mozgási, a' Szók, és az Írás, minthogy mindezek a' Gondolatok' formálásoknak, megtartásoknak, 's másokkal való közölhetéseknek mulhatatlan eszközi (Ratio — Oratio) úgy hogy, egyik a' másik nélkül, a' mit a' Barmok' példájába nyilván látunk, tellyességgel lehetetlenné tétetne. Tóldalik ez, kétség kívül azért, mivel ezen oktatás, tapasztalási dolgokat foglalván magába, tulajdonképpen nem állhatna ezen a' helyen, a' tiszta Tudománynak sorába. Úgy hogy, ha a' mint a' Természetnek Tendentziája mutatja, Ifjaink a' Humanitatis Oskolákba, elébb a' Psychológiával, 's Anthropológiával esmerkedtetnének meg: ezen esetre, nem lenne osztán többé szükség, a' tiszta Gondolatok sorát az' ilyen idegen pótlásokkal egy ideig felbeszakasztni, de a' mi most egy átal-lyába szükséges volt. Az 53, 54. §-ba a' Nyelv-

nek természeti eredetéről, 's az Írásnak némelly főbb tulajdonságairól értekezik az Író, és úgy, hogy értekezésével, az egész Problemát kimeríti. Mindazáltal a' Rec. azt kívánja itt megemlíteni, talán a' Pythagoreusok, eránt való hajlandóságból, hogy valamint a' Számok, az Egységnek gráditos nevelkedésével (Synthesis) születtek: úgy a' Nyelv is, talán előszször egy mechanismusból történt köhentéssel, nevetéssel, örömből, 's ijedségből ejtett hangal kezdődhetvén (Interjectivok) legegőbb is a' Monosyllaba Szók lettek, azután a' Dissyllabák, Trisyllabák 's a' t. ahhoz képest a' mint az Apperceptio erősödvén az emberbe, több több hangokat, betűket, 's Syllabákat is tudott, egy gondolatba felfogni, 's feltartni. Az Írásról úgy vélekedik a' Rec, hogy annak feltalálására, adhatott ugyan okot a' távol lévőkkal való Gondolatközlésnek szükséges volta: de a' mellett, azt is igaznak tartja, hogy ha e' mi Földi golyóbisunkon, tsak egyetlen egy ember lakna is (feltéven hogy gondolatit pallérozhatná) annak, még is szüksége volna az Írásra, hogy hajdani gondolatit el ne felejtse, hanem azokat friss emlékezetébe megtartsa, vagy ottan ottan megújítsa. A' mi az Írásbeli betűk formáit illeti, ezek, eleinte nem szabad akarati Jelek, (signa arbitraria) hanem természetiek (signa naturalia) lehetnek, azon száj, 's Nyelv mozgásához alkalmaztatva a' mik a' szollás közbe történtek, a' millyen p. o. mind e' mái napig a' Római A és O betű, a' Zsido nyelvbe pedig a' Gimmel, Jód, Vav, Zain Lamed, Mem, Resch, Schin, betűk' formái. Illyenek a' Római számbetűk is mellyek az emberi kéz ujjainak lefestésekből eredtek, valamint az Arabiai Számbetűk is, az Arabs Nyelvnek betűiből formáltattak által.

A' második Tzikkely az 55 — 92. §-ba a' Gondolati Ítélet' (a' Megesmereti Ítéletnek ellenébe téve) Természetének Törvénynyeit foglalja magába, még pedig legegylebb is a' Categoriáknak négy Classisai szerént (Jus publicum Cogitationis) az egyes ítéleteknek formáit, azután pedig ugyan azok közt, a' többes Ítéletek egybe vetéséből származó ítéletek Tulajdonságinak, 's következésinek Törvénynyeit számlálja elő, míg nem vegezetre, egy Toldalékba, az Ítéleteknek különös neveiről is, valamint azoknak elnevezésekről értekezik, a' millyenek p. o. az Exponibilis, a' Synthetica, és analytica Tétélek, az Axiomák, Postulatumok, Theoremák, Problemák 's a' t. — A' Categoriáknak négy Classisait úgy nézván a' Rec. mint az Országoknak első törvényes leteljeket megadó Jus Publicumot, Problemául kívánja itt fel tenni, ha vallyon, eltalálná e' a' dolgot az abbéli állításával, hogy a' midőn az Isten az embert meg teremtette, 's őtet a' semmiségből előhozván e' Világ' lakosává tette, és így mint egy kiházásította, ő neki Moringul, tsak egyetlen egy fő tehetséget adott fenek tulajdonságul, t. i. az Ítélettehetséget: elég vólt e' ez arra, hogy az ember ezzel Emberré, a' földnek Urává, következőképpen Isten képévé lehessen? mivel az Ítélettehetségnek Schémájául, akár egy minde-nes Nyitókúlsot (clavis universalis) akár egy olyan Élőfát veszünk, a' minek virágja a' Megfogás, gyümöltse az Okoskodás, és a' törvényadó Okosság: úgy láttzik, hogy az egész emberi életnek minden Fő Részei, a' Gondolat, a' Megesmeret, a' Tselekedet, a' minden Jövendőségre kiható Hit, és Reménység, egyaránt ki vagynak merittetve?

A' harmadik Tzikkely, a' 98—146 §-ban az okoskodásról, és annak Törvényeiről tanít, a'

mi, mint az ember' Gondolati' legfőbb Functiója, csak itt foglalhat helyet, és rendes sorral. Oda fellyebb t. i. a' 19. lapon a' második Fejezet Titulusánál fogva, méltán lehetett volna kérdeni, mit nevez a' Tűdös Szerző Gondolat sornak? Itt feleljünk rá. A' Megfogást, az Itéletet, és az Okoskodást nevezhetni Gondolat sornak. De miért? Azért, mivel csak ezen hármas kifejtődzéssel lehet a' gondolkozó Léleknek, az ő természeti Rendeltetésének megfelelni, 's eleget tenni. A' minthogy, a' számokba is, mint a' Lélek Functióinak Schemáiba, így látjuk ezt előnkbe kifejtetni, nevezetesen pedig az első három, egyszer'smind pedig hasonlíthatatlan Számokban: 1. 2. 3. Első eredeti Szám t. i. a' Világon a' 2. Mert az 1. mint Egész, nem Szám, hanem csak a' leendő Számoknak Elementoma; a' 3. pedig Szám ugyan, de nem eredeti Szám, minthogy a' 2-nek, és az 1-nek összevontatésekból származott. A' milyen sorral lett hát (via facti) az 1ből 2, azután a' kettőből 3, éppen ilyen sorral megy a' gondolkozó Lélekben is tökéletességre előbb ugyan a' Megfogás (= 1) azután az Itélet (= 2) végre az Okoskodás (= 3). A' Megfogásba a' Lehetőségnek, — az Itéletbe a' Lételeességnek, — az Okosságba a' Szükségességnek eredeti Gondolat formái rajzoltatnak ki, melly három gráditsos kifejtődzéseink, sem több Számú Gráditsokra nem nevelkedhetnek, sem lejjebb nem kevesíttethetnek. Azzal a' jó Rendel megy pedig a' Tűdös Szerző ezen Tzikkelybe, a' minél jobbat nem is kívánhatni, mert a' Tudomány maga sem enged jobb Rendet, hogy t. i. legelső helyen az Okosságnak természeti Mivoltját (Essentia, Natura) fundálja meg a' 93—97 §-ban; azután a' tökéletes, tökéletlen, rendes, 's rendetlen, egyes, 's összevont, Okoskodásokat számlálja elő a' 98—143.

§-ban. A' rendes Okoskodás módjának Előadása után azon hét Figurákat adja elő a' 122—130. §-ban a' mellyek lehetőképpen származtathatnak ki, a' Fundamentomos Okoskodásnak eredeti Formájából. Végre a' 144—146. §-ban a' tsalfa Okoskodásoktól vagy is Sophismákról való Értekezéssel, rekeszti be a' tiszta Logikának első Szakaszszát, vagy az úgy nevezett Elementáris Logikát.

Az Elementáris tiszta Logikát, a' tanításbeli vagy gondolkozásbeli útmutatás követi, a' mit különben Methodologiának (Doctrina logica methodica) is nevezünk, a' mi már a' Tiszta Logika második Szakaszszának foglalátja. Így is kell ennek lenni a' Természet Rendjének Törvényre szerint. Mert valamint az építettő Gazdának, előbb a' Matériálékat kell beszerezni, azután adathat azoknak az Építő-mesterrel az Építésnél fogva, Épületi formát: így minekutánna már a' Megfogásokkal, az Itéletekkel, 's az Okoskodásokkal a' Gondolatbeli Matériálékat, beszereztük, következik hogy azokból, egy Gondolati Épületet, vagy Tudományos Systemát, állítsunk fel mi magunkban. Illyen tzéllal a' Tudós Szerző, a' Logika Methodologiáját két Fejezetekre osztja fel, mellyek közül az elsőben, a' jó Tudományos Methodusnak Természetét, 's Nemeit adja elő, azután a' második Fejezetbe, a' Tudományos Systemának fundamentomos Feltételeiről értekezik három Tzikkellyekben. Tselekszi pedig ezt azért, mivel az emberi minden Tudás vagy Esméret, és még a' Popularis is pedig, annyival inkább a' Tudományos Rangra emelt megesméréteknak Masz-zája, mindenkor az Egésznek, 's a' Részeknek kettős Pólussaik közt áll, és úgy áll, hogy Controlléria Formában, a' Részzi Egységekből Egészszé teszi magát, — majd az Egészzi Egységet a' tevő

Részekbe kívánja megtalálni, — végre a' kettőt egybe hasonlítva igyekezik megítélni, 's megfontolni, a' mint ezt az Identitás Principiumából láthatni. Minekokáért a' Tüdos Szerző is, hogy a' legtörvényesebb utat, a' gondolkozási Systemába, a' Tanulókkal el ne tévesztesse, a' Methodologia második Fejezetjének első Tzikkejében, a' leendő Megfogások Sokfélejének (varia Conceptuum) Egységre vivendő meghatározásáról (Definitio) tanít, — azután, a' második Tzikkelyben az Egészet az Osztás Törvényeivel megegyezőleg, kívánja a' maga Részeire elapróztatni, a' hol az úgy nevezett, 's az Orációkban, és Poémákban követendő Partitiókra a' 166. §-ban igen világos, és tökéletes Példát állít elő végre pedig, a' harmadik Tzikkejben, mind a' Részeket egymással, mind ezeket magával az Egésszel, az Organismus Törvényei szerint egybehasonlítván a' Gondolatok, az Ítéletek, 's az Okoskodások megmutatására (Probatio) tér által, a' hol minekutánna a' Bizonyosságnak, a' Hitnek, 's a' Hihetőségnek elegendő Tzimereit, 's Bébizonyításait előadta, 's a' kétségeknek Megfontolásáról való Rendszabásait előszámlálta volna, a' Methodologiának véget vetvén, az egész Tiszta Logikát, két Szakaszokba, kívánt tökéletességre vitte.

Második Fő Részt a' Munkának, teszi az alkalmaztatott Logika (Logica Applicata) a' melly legelebb is azt adja elő, hogy a' Gondolkodásnak tiszta Törvényei, miképpen akadályoztatnak meg a' végre hajtásban, a' mi Érzeljeink, az egésség, a' betegség, a' képzelő tehetség, az indulatok, 's a' hajlandóságok által, azután pedig azt, miképpen lehet, mind ezeknek elébek szerentsésen gátot vetni. Minekokáért ezen rész is, valamint a' tiszta Logika, két Szakaszokra oszlik fel, úgy mint, az Elementaris, és útmutató Oktatásra (Do-

ctrina elementaris et methodica). Az elementaris Oktatás két fejezetekbe foglaltatik bē, úgy mint a' Léleknek beteges és meggyógyulásra indúlt állapotjára. (Pathologia et Therapeutica logica). Igen szerentsés Gondolatjok vólt is az, a' Philosophusoknak, hogy ezen tekintetben, philosopháló gondolataikat, az Orvosi Tudomány formájához szabták a' Logikába. Igaz és természeti Rend is ez. A' gyümöltsők egresi állapotból szoktak az érettségi tökéletességre eljutni. Tehát, valamint moralis tekintetbe, soha sem egészséges az ember, hogy valami beteges, vagy erköltstelen állapot, őtet megkörnyékezve ne tartsa: úgy a' Természetnek Rendelése az, hogy mi a' hibákból tegyünk szert az igazságok' feltalálására, erősebb ösztönűl nézvén a' Természet Ura a' hibát, az igazságoknak keresésekre, mint a' kisebb igazságról, a' nagyobbra való vágyódást, 's elverekedhetést. Mihez képest, a' Tudós Szerző legelébb is az Igazsági szinletekről, a' tévedésekről, a' hibákról, a' baliteletekről, a' külső és belső érzekekről, az Emlékezetnek fogyatkozásáról, a' képzelődés zabolátlanságáról, a' nyelvből 's szók-ból származó akadályokról, az Akaratnak, a' nevelésnek, 's más környűállásoknak azon erejek-ről szóll, a' mellyek minékünk az igazság keresésében gátul vagynak.

Az emberek betegsége hivta ki legelébb is az ő rajtok szánakozó Ember társaik közűl az Orvosokat, hogy őket nyavalyáikból kigyógyítsák. Kétségtől kivűl hát a' Tudósoknak kell köszönnünk, hogy ők, minekutánna az emberi értelemnek gondolkozásbeli hibájakat észrevették, az embereket bölts tanáttsaik, 's azoknak elebek szabott Reguláik által, a' hibák szövénnyei közzűl, az igazságnak tiszta, és egyenes ösvényére elvezessék. Természettel követi hát a' logica Pathológiát, a'

therapeutica Logica, a' mint tselekszik a' Tudós Szerző is, e' jelenvaló Munkájában. Illyen tekintetből már ő legelebb is a' 208—211. §-ba a' hibáktól bennünket vissza tartóztató eszközöket (Praeservativa) mint orvosi Szereket úgy adja elő, azután pedig a' külső 's belső érzékek, a' Képzelődés, az Emlékezet tehetség fogyatkozási, a' Nyelv 's az Akarat' roszszasága, a' Test állapotjának hibás alkotmánya, a' Nevelés, 's más környüállások által okozott hibákat kívánja Nevendekjei által magokba orvosoltatni, 's azzal a' logica Therapeuticát szerentsesen befejezi.

Az alkalmaztatott Logikának második Szakaszsa, a' Methodologia körül foglalatoskodik, a' mi viszont két tárgyakra terjed ki, t. i. a' Megesmereteknek szerzésére, és azoknak másokkal leendő közlésére. Mert, ha a' társaságos külső élet Commercium nélkül fel nem állhat, e' pedig bizonyos Birtokot tesz fel: kétttségkívül, a' tudományos életnek fentartását is, egyedül a' meg-esmereteknek szerzésétől, 's költsönös közlésétől várhatni. A' Megesmeretek' szerzésére pedig legelőszőr is a' gondos vizsgálással tett tapasztalás kívántatik meg, a' minek Törvényeit a' 225—235. §-ba igen szépen adja elő a' Tudós Szerző. A' tapasztalást követi a' Tanúbizonyosság, a' historiai Hit, és a' szoros értelemben úgy nevezhető Tudomány (Scientia) a' 236—239. §-ban. A' Subjectiva Tudományosságnak, szint úgy Lelke lévén az Elmélkedés, valamint Testünk tápláltatásának, 's fenntartatásának, egy fő eszköze a' gyomor: igen méltán esik, hogy a' tanulásnak közép pontjául teszi az Író, a' bizonyos Regulákhoz szabott munkás elmélkedést, a' 240—243. §-ba. Az eszközetlen Elmélkedést, az eszközös Elmélkedés követi, a' mi részszerént a' mások Halgatásával, részszerént a' tudós Munkák olvasása-

val történik meg. Mind a' kettő, a' 244—265. §-ba terjesztetik elő, az ezen tzelokhoz megkíván-
tató Critikával, 's Hermeneutikával egybe fog-
lalva.

Az utolsó Fejezetnek Tárnya a' szerzett Meg-
esméreteknak, másokkal való közlése, 's az er-
ről való tiszta és nyomos Oktatás. Valósággal
óbajtani kellene, hogy az olyan Ifjak, a' kik
magokat idővel a' mások' tanítására kívánják szent-
telní, ne tsak szorgalmatosan megolyassák azokat,
a' mik itt a' 267—270. §-ba elő adatnak, hanem
magokba mind azokat, vérré, velővé, és Lélek-
ké változtassák. Millyen Tanító lehet maga a'
Tudós Író, nagyon közlelről hozzá vethetni azok-
ból, a' miket a' 348-dik lapon a' harmadik Scho-
lionba mond, midőn nyilván állítja azt, hogy
mind azok rossz Tanítók, valakik tsak diktál-
nak, mert akkor nem tanítanak, és a' kiknek ta-
nitásaik tulajdon Kézírásaiknak betűi felolvasásá-
ban áll, mint a' mit Inassaik által is szintűgy vég-
be vitethetnek, ha hogy azok meglehetősen tud-
nak olvasni. Ugyan ezen alkalmatossággal a' Rec.
különös maga gyönyörködtetésével olvasta a' Tu-
dós Szerzőnek a' mostanság elhiresedett, 's szinte
Tsudatévőnek tartatott Bell-Lankaszeri Tanítás
módról nyilvánvalóvá tett egyenes ítéletét, a'
356 - 358. lapokon, a' mire némelly tudós Bámú-
lónak eddig a' Rec. tsak azt szokta mondani:
Quodque parum novit, nemo docere
potest. Kell — kell nem tagadom, a' gyerme-
keknek az ő idejek, tehetségek, 's erejek pro-
portiójához képest, kedvezni, sőt még azoknak
gyengeségekhez is lehotsátkozni: de mind e' mel-
lett is, oda megy ki utóljára a' meghatározó
Ítélet, hogy a' gyermekeket, az emberi életnek
valóságos szempontjából véve, dologra, 's fárado-
ságos munkálkodásra kell nevelni. A' púha 's do-

logtalan gyermekből, soha se lehet semmit várni, még a' közönséges külső életben is, annnyival inkább a' Tudományoknak pályá helyén. A' Tanítás módot, az egygyütt beszélgetések, és a' disputatiók fejezik be. A' Rec. tökéletesen megegygyez, a' Tudós Szerzővel abba, hogy a' Disputatiókról ugyan egészen lemondani-nem kell, de azomba, azt sem kell azokról hinni, hogy azok a' mások meggyőztetésének hathatós 's egyedül való eszközi lehetnének, mint a' minék már a' tapasztalás mind eddig ezerszer is ellene mondott, valamint ma is ellentmond. Annyi igaz, hogy a' megátolkodságot, 's az Ember gyűlölést, leghathatóssabban tudják a' Disputatiók, kivált ha közönségesen tartatnak eszközölni. A' tsendes kibeszélgetése mindenik résznek, 's az egymástól való költsönös és barátságos kitudakozódás, a' lassú esső módjára ezerszer több hasznot tesz, a' személlyes meggyőztetésre, mint a' tüzzel, 's szelvésszel egygyütt járó zápor essőt kiabrázó Disputatióknak hevességjek.

Ebből áll hát, rövideden elő adva, e' jelen való Munkának Tartalma, a' mi az Olvasónak, a' rövidség mellett is elég Matériául szolgálhat arra, hogy azt érdeméhez képest illendő betsre méltotassa. Maga a' Tárgy, bár akármí oldalról tekintsük is azt, semmi hijjával itt nints. A' Tudománynak egész Horizonja egy Tudósi szempontból véve egészszzen fel van mérve. Senkit a' Tudós Szerző „vaktába nem követ: maga gondolkozott, maga itélt, 's maga szól. Mitsoda szabadsággal él pedig a' mások értelmeknek megvisgálásában, elég leszsz, ennek megítélhetésére az Olvasót, a' 7-dik és 128-dik §-ra útasitni, a' hol a' Tudós Szerző Ránt Ítéletének egyenesen ellent mond. Maga ugyan a' Rec. nem ért itt egyet a' Szerzővel: de mivel a' Tudós Író, értelmét egész nyílt

szivűséggel fejezte ki, azt a' Rec. a' legtisztább indulattal betsüli és magasztalja. Talán sok Századok lemennek még addig az Idők során, míg az Igazmondóság, a' maga Rangját, a' Tettetés, 's a' Kétszínűség trutzzára az emberek közt, szabadon elfoglalhatja, a' kik közt, még az együgyűek is, avagy csak a' Bibliai Historiából által láthatnák, hogy a' legelső Bűn a' Világon, nem a' Kain gyilkosságával, hanem a' Paraditsomba történt első Hazugsággal kezdődött.

Az egész Munkában, a' világos 's tiszta gondolat uralkodik. Az Itélet mindenütt egyenes, és nyilvánságos. A' Stylus ugyan azon egy tenorű, melly sem a' fellengőst nem keresi, sem az alacsonyokra le nem száll. A' Rend benne igen természetesi, és így tökéletes is egyszer'smind. Minden a' mi a' Könyvbe van, a' maga tulajdon, 's kiszabott helyén áll, a' mit se elébb, se hátrább tenni nem lehet. Egy szóval, valamit a' Tudós Szerző a' legjobb tanítási módról Methodologiájába törvényül elő adott, azt maga legtökéletesebben betöltötte. Ohajtani kell, hogy egy Ifjú se találta az iskolákba, a' ki ezen Munkát magának, a' jó gondolkozás tudományos mesteriségének megtanulásában, vezető mustrául el ne válaszsza. Akár mi Iskola is, magát a' Philosophica Literaturáról jobban nem érdemesíthetné, mint ha ezt, magyarázandó kézi könyvül, a' tanuló Ifjúságra nézve felvenné.

Utóljára, nem állhatja meg a' Rec. hogy egy előtte kedves vélekedésére, a' Tudós közönséget ne figyelmeztesse. Ebből áll az. Az Előbeszédbe t. i. a' XIII-dik lapon, azt mondja a' Tudós Szerző, hogy ő azon Philosophiának a' mit ő követ, az Erkölsökre, 's a' Kegyességre való formálódás a' tzelja. Talán hát a' Tudós Szerző az egész Philosophiát szándékozik apródonként ki adni,

és így e' jelenvaló Logikával, tsak ez eránt kívánna próbát tenni, ha ebbeli Munkája nem leszsz e' a' Tudós közönség előtt kelletlen. A' Rec. maga részéről úgy reményli, hogy valaki ezt figyelemmel megolvassa, 's elegendően megfontolja, kezéből ezt háládatlanul le nem teszi, a' Tanuló pedig, a' ki magát, ennek vezérlésére bizza, az ebből vehető tudományos haszonért, nem győz a' Tudós Szerzőnek tisztelettel interessezni. Minekokáért a' Rec. meri a' Tudós Szerzőt az eránt meghiztatni, hogy annál nemesebb, 's a' közönségre nézve jöltévőbb tzelt maga elébe nem tehet, mintha az egész Philosophiának kiadását, maga előtt tárgyúl tartja. Legalább ezen kedves vélekedéstől, 's szives ohajtástól önként viseltetve életet, egészséget, kedvet és erőt kíván 's kér az Egektől, a' Tudós Szerzőnek, a' Recensens.

X.

-
- 2) Jus Georgicum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum commentatus est Carolus Pfahler (') Dactor Juris universi, in Regno Hungariae et eidem adnexis partibus Juratus Causarum Fori utriusque Advocatus, ante Professor Juris et Archon in Instituto Georgicon, nunc ad Directionem universorum Dominiorum Suae Illustritatis Domini Comitis Ladislai Festetics de Tolna (') S. C. et R. A. Majestatis Actualis Camerarii (') Juridico Oeconomicam Referens objectorum juridicorum (') una et Georgici Assessor. Keszthely, typis Francisci Perger 1820. CXXXVI. 352 et 174. p. in 8 maj. (Az ára 10 for. V. Cz.).

Ámbár több törvénytudók fáradoztak Hazánk polgári közönséges törvényünknek (Jus civile privatum) bizonyos alkotmány (systema) szerint való előadásában, kiváltképpen a' tanuló ifjúság számára, még is azon részének a' törvényes tudománynak, melly a' földes Urat és ennek jobbágyát

illető viszonyos jussait és kötelességeit érdekli, bizonyos rendszabás és érdeme szerint való kidolgozását eddig senki magára nem vállalta. Ennek leginkább két okai voltak:

Először, Egy olyan munkának készítése több nehézségekkel és nagyobb fáradsággal öszve kapcsolva volt, minthogy az ehhez megkívántató Rútfők öszveszedve nem találtattak, és így ezeket nagy hajjal elébb öszveszedni kellett, hogy sem a' munkához kezdeni lehetett. Ezen Rútfők nevezetessen; a' vastag Corpus Jurisban elszórva lévő törvények; az úgy nevezett Planum Tabulareban lévő némelly Decisiók a' későbbiekkel együtt, mellyek a' jobbhágyi kötelezést (Nexus Subditelae) érdeklik; tovább a' külömbfele közönséges Urbariumok Magyar (és Horvát) Országnak, Tót Országnak (Slavonianak) és Banatusnak; az Urbariális Instructiók (Instructiones Commissariorum Reginorum et Exequentium Magistratuum), mellyek a' Királyi Biztosoknak és végrehajtó Vármegye' tiszteknek sinórmértékül szolgáltak, utóbb a' Királyi Rendelések (Resolutiones Regiae) és a' Magyar Helytartói Királyi Tanácsnak némelly végzései (Intimata) a' törvényes szokással vagy gyakorlással (praxissal) együtt. A' Királyi rendeléseket mindazáltal szintűgy az említett Helytartó Tanácsnak végzéseit nem mint Rútfőknek lehet tekinteni, hanem csak azokat, mellyekben közönséges, az egész országra, vagy annak különös részére kiterjedő rendszabások foglaltatnak. Az olyanok pedig közönségesen ugyan az Országnak vagy annak különös részének minden Vármegyékkel, a' mellyeket illetnek, közölni szoktak és azért circularis Resolutioknak (Rundschreiben) neveztetnek, vannak mindazáltal és pedig nem kevés számmal olly rendelések is, mellyek ámbár különös esetekben és bizonyos helységekre vagy

ura-

uradalmakra nézve adattak ki, még is többféle közönséges útmutatásokat vagy rendszabásokat foglalnak magokban, és így mint Kútfők eddig egybe nem gyűjtettek, kivéven némelly Királyi rendeleteket és Helytartói végzéseket, mellyek imitt amott privat szorgalom által öszve szedettek, ezeknek bizonyos systema szerint való kidolgozása is eddig fen akadt.

Masodszor. A' törvényes állapot a' földes Úr és ennek jobbágya közt, vagy épen nem vagy nem elegendőképpen és környülállásosan lévén, a' törvények által meghatározva ilyenek p. o. az *urbarialis regulatio* némelly pontjaira nézve, ha t. i. valamelly helységet, melly a' közönséges *regulatio* alkalmazhatóságával nem intéztetett el, vagy melly azóltától fogva szállítatt meg, regulázni kellene, ilyenek az *urbarialis megigazítás* vagy is *rectificatio* a' hegyvámoknak, erdőknek és legelőnek regulázása, és több e'félék. Ezen okból megkívánatik, hogy az, a' ki ezen törvényes intézetnek kidolgozásához fogni akar, nem csak theoretikai ismeretekkel birjon, hanem a' törvényes praxisban (gyakorlásban) egyáltaljában, nevezetesen pedig az *urbarialis tárgyak*ra nézve jártas legyen. Ez pedig új akadály volt az említett kidolgozásban, mivel némelly törvényes ügyészek az *urbarialis tárgyak*nak fogásait nem ismerik elegendőképpen, hogy egy csak valamennyire tökéletes munkát e' részben kidolgozhatnának, mert magoknak választott praxis körében az *urbarialis tárgyak* ritkábban fordulnak elő, annyal inkább, mivel egészen különböző utat vesznek az *urbarialis tárgyak* a' szoros értelemben vett törvényes tárgyakétól; azok t. i. úgy nevezett *via politica*, ezek pedig *via juridica* (*ordinaria*) mozdítatván elő. Mások pedig, kik e' részében a' törvény tudománynak elegendő praxissal (gya-

korlással és tapasztalással) bírnak, vagy írói tehetség (schriftstellerisches Talent) nélkül szűkölködnek, vagy az írásra elegendő időt magoknak nem vesznek.

Ezen okoknál fogva hazánk polgári körében hézag egy ideig maradt ezen ágára nézve a' törvény tudománynak, nem csak a' tanuló ifjúság és másoknak is nagy kárára, hanem a' törvényes ügyészeknek is nagy alkalmatlanságára; mert a' mi többrendbéli iskolai és más könyveket, mellyek a' hazai polgári Közönséges törvényeket bizonyos alkotmány szerint előadják, illeti, azokban igen héjánossan előadatnak a' földes Ur és jobbagya között törvényessen megállapított jussok és kötelességek, úgy hogy azokból a' tanuló ifjak annyival inkább a' törvényes ügyészek vagy mások csak igen csonkitott és tökéletlen isméretet szerezhettek magoknak, mellyel sokra nem mehettek.

Ezen csorbuláson és héjánosságon, melly ki-ki által, a' ki az urbarialis tárgyakkal akar mi tekintetből foglalatoskodott, igen éreztetett, kívánt ugyan Csauszanszky Ur 1807 esztendőben kibocsajtott munkája által, melly a' Magyar Országi Urbariumot (kivévéen Banatust, Slavoniat és Croátiát) a' fent említett urbarialis Instruciók által megvilágosítva ordine alphabetico szóról szóra magában foglalja, segíteni, de elhalgatyán más okokat is, minthogy a' többi kútfők hibáztak, ezen munka minden jó igyekezete mellett is a' szerzőnek azon héjánosságot igen kis részben pótolhatta ki. Azért is Pauly Concipista Ur azon törekedett, hogy előfizetésre kihirdetett munkája által a' régen és nagyon éreztetett szükségnek eleget tegyen, de ha megkell vallani az igazat, törekedésének, ámbár ez dicséretet érdemel, semmiképpen meg nem felelt a' kész munka

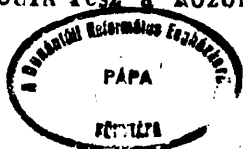
akár ennek formáját és belső elrendelését akár tartalmát tekintsük. Lehet ugyan a' szerző maga nemében (in seinem Fach) egy alkalmas practicus munkás, de a' könyv írásra nincs neki elegendő talentuma, és nevezetesen e' részében a' törvény tudománynak a' praxisnak némelly fogásait sem látszátik elegendőképpen ismerni, minthogy hivatala nem annyira kiterjed. Munkájának a' tanuló Ifjúság és mások kik e' nemből a' törvényes tudománynak nem jártasak, az igen zavaros és hejános előadása miatt éppen semmi hasznát, a' törvényes ügyészek pedig és mások, a' kik e' részben magoknak ismérteket már szerzetek, csak igen kevés hasznát vehetik. És így igazán elmondhatni, hogy az első munka, melly ezen szükségesen segített, és a' közönséges Kivánságnak megfelel, ezen Könyv, melly ezennel a' Publicumnak (Közönségnek) elejébe terjesztetik.

Ezek a' Recensens által ezen munkának érdeme bővebb megismértetésére előhozatván, már most a' munkának mivoltát neki fejtegetni kellene részenként: de minthogy ezen részenként való fejtegetése nagyobb helyet foglalna el, mintsem ezen Gyűjteménynek korlátai engednek, erre való nézve a' Rec. kénytelen, csak általjában véleményét az eránt kijelenteni, melly ezekben állapodik meg.

Az Elő beszéd után, mellyben a' szerző az Olvasót munkájának némelly körülállásairól tudósítja, és melly tartalmára nézve igen velős, a' földes Ur és jobbágya törvényes állapotjának történeteit és viszonyosságait öt szakaszokban (periodusokban) adja elő. Ezeknek elsője a' Magyaroknak historia' kezdetétől Szent István Királyig terjed (1000 eszt.); a' második ezen szent Királytól vagy is az Országnak általa végbe vitt újabb elrendelésétől veszi kezdetét, és a' raboskodó job-

bágyoknak adatott közönséges szabadságig kiterjed (1298 eszt.), a' harmadik a' szabadság eszten-dejenél kezdetét veszi, és a' szabadságnak viszont elvesztéséig tart (1514); a' negyediknek kezdete az ujabbi rabság végezete pedig az illető Urbariumoknak behozása (1756 — 1780); az ötödik kezdődik az Urbariumoknak közönséges behozatásával és a' mi napjainkig terjed. A' tudós szerző minden szakaszban a' földes Úr és jobbágya törvényes állapotjának eredetét, és további kifejtését kiváltképpen ezen fő czikkelyekre nézve vizsgálja, úgymint: a' jobbágnak személyes szabadságára, földes Urának járó adozásaira, és szolgálatjaira, a' föld birtokának mivoltára, utóbb más külömbféle, törvényekre nézve, mellyek őtet érdeklik. A' mi illeti belső tartalmát ezen historiának, a' szerző állításait hiteles kútfőknek bizonyosságával, többnyire magokkal a' törvényekkel (mert ez volt különös szándékja: támogatja, és erősíti; sőt a' kútfőket nagyobb részént szóról szóra a' jegyzésekben előadja. A' historiai vizsgálatokban a' szerző bő olvasottságot, józan Kritikai ész és a' magyar és külföldi régiségekre nézve belsőbb ismérteket mutat; előadása jó deákssággal (ez pedig ritkaság a' magyar törvény' iroinál) rövid de velős és ferfiass stilussal (írásmodjával) bír.

A' historiára következik a' földes Úr és jobbágya között megállapított törvény, melly két részre oszlik: az első részben a' földes Urnak és Jobbágyának törvényes jussai és kötelességei, tovább az azoknak bíróiképpen való keresésére szolgáló eszközöket adja elő és fejtegeti a' Szerző; ezen rész előtt bevezetés (Prolegomena) gyanánt az előadandó törvénynek ideája, annak kútfői, és az előadás módja magyaráztatik; a' második rész a' közönséges urbális

regulatiót, ennek megigazítását vagy is az *urbairalis rectificatiót*, tovább a' hegyvámoknak, erdőknek és legelőnek regulációját fejtegeti, melly tárgyak úgy tekintetnek, mint a' földes Ur és jobbágya között megállapított törvények bizonyosabb és tökéletesebb tellyesítésére szolgáló eszközök. Ezen résznek végén előadatnak a' törvényes praxisban előforduló oklevelek (*documentumok*), mellyek igen becsesek, kivált a' *practicus* törvénytudóra nézve. Két tabellák is vagynak köztök, mellyek egyike a' Magyar és Horvát országi, Banatusi és Slavoniai jobbágnak adozásait és szolgálatait, a' másik pedig a' jobbágy helynek mennyiségét (*constitutivumát*) adja elő. A' mi ezen törvényes részét munkájának illeti, a' Szerző a' külömbféle tárgyakat helyes renddel adja elő; nevezetesen az első résznek első czikkelyében az egész törvényes állapotot a' földes Úrnak és jobbágyának terjeszti elő, mellyet azután a' következő czikkelyekben bőven és körülállásosan magyaráz, és így az olvasót mintegy elkészíti az első czikkely által a' többiekre. Előadás módja pedig olyan, hogy nem csak a' törvényeknek értelmét világosan és velősen magyaráza, állításait az előhozott törvények által erősíti, hanem kiterjedt tapasztalása által is, mellyel hivataljára nézve hír, lelkesíti.

Ezen derék munkát mint a' törvény tanuló ifjúság, mint mások, a' kik a' törvényben vagy éppen nem, vagy ennek ezen nemében idegenek, mint pedig a' többiek, kiváltképpen pedig a' törvényes ügyészek és bírák haszonnal olvasni fogják, és azért a' *Recensens* azt mind egyiknek, a' ki ezen ágát a' törvényes tudománynak érdeme szerint ismérni, vagy magát abban gyakorolni akarja, különösen ajánlhatja, és megvagyon győződve arról, hogy senki sem fogja sajnálni, hogy

azt magának megszerezte. Lehet is reményleni, hogy ezen Könyv tökéletességére nézve iskolai Könyvnek fog bévéteni, melly nélkül eddig a' törvényt tanuló ifjúság nem kis kárával szűkölködött.

Az ezen munkáról való Hirdetményben a' tudós Szerző azt két Kötetre osztotta. A' most előhozott az első Kötetet teszi, a' másik még hátra van, mellyről a' Szerző az előbeszédben azt mondja, hogy annak kiadását különösen hirül adni fogja. Kivánjuk, hogy ezt mentől előbb tellyesítse, mert ezen Kötet, melly a' használt Kútfőket szóról szóra magában foglalja, kivált a' practicus (gyakorló) - törvény tudóknak igen becses leend *).

Beküldötte — Y. K. Pozsonyból.

*) Eppen most jött ki: *Compendium Benigni Urbarii et edictorum eatenus altissimarum Resolutionum in usum Advocatorum, Comitatusum et Dominalium Officialium ac Communitatum, privata Industria Josephi Ege, per L. Regnum Hungariae Causarum F. U. Advocati etc. Sopronii, 1821. 12. phyl. in 8.* (Az előfizetésbeli ára 12 forint, tehát minden árkusért 1 for.). Ezen munka, ha jó volna is, meg is csak volna: *Ilias post Homerum!* nem egyebb mint csupa *Finger arbeit* (Rézi munka) és *Plagium* (iroi lopás); mert a' Szerző (s' il en est)! Ego Úr a' Reszthelyi *Explanatio Urbarialist*, a' mellyet Nagy Meltóságú Gróf Festetics György Úr Eő Excellentiája a' Georgikoni *Pristaldusok* számára már régen egy Ugyész által készitetett, es Ege Úr Reszthelyen mint *Pristaldus* hibáson és több csorbákkal magának leirt, és a' melly a' Georgikonban már felre tett Msc. a' Meltóságos Grófnak engedelve nélkül a' sajtó alá bocsajtotta. Még is Ego Úr az Előbeszédben állítja, hogy a' Resolutiókat 15 esztendő alatt gyűjtötte. Csupán ezen tsakKönyha Deaksággal és a' Logicanak legfőbb regulai ellen irt előbeszéd, a' melly egyszer'smind a' Magyar Országi Primas Ó Eminentziája és Herczegségéhez intézett *Dedicatio* gyanánt szolgál, (melly nagy, mérészség) és a' paragraphusok' hibás felül írásai Ege Úrnak tulajdon munkája. Illik e', ilyen módon a' 400 Előfizetőkkel (ezek között a' Felséges Királyi Udvari Camera száz példázattal) banni.

B. Külföldi Literatura.

Medicinisch - Chirurgische Zeitung, fortgesetzt von D. Johann Nepomuck Ehrhart, Erster Band 1820. Salzburg.

(Folytatása.)

Annali universali di Medicina, compilati dal Signor Doctore Annibale Omodei. Anno 1818. Mailand. Dr. Bergonzi Josef, a' Tartarus emeticus és a' qva Laurocerasi egymás ellen való munkálkodásokat akarván ki tapogatni, próbákat tett külömb külömb állatokon, p. o. tengeri nyúlakon, galambokon, matskákön, szarkákön, sőt magán is; 's mindenkor tapasztalta, hogy egygyik méreg, a' másiknak veszedelemmel fenyegető munkálkodását megakadályoztatta. Külön adattatván pedig egyik vagy másik, halálos vólt az állatokra nézve.

Dr. Castagneo Genuában, az Anglus Orvosok után, Terpentin olajjal gyógyította a' Galland férget (Taenia), 's négy esetekben bamar és szerentsésen megszabadúltak betegei. Adta két Drachmatól, egy Unciaig egyszerre, éhomra, 's mihelyt has rágás állott elő, mindjárt hideg klistért parantsólt. —

Caroli Franc. Bellingeri Philos. et Med. Doctoris Dissertatio de Neuralgia faciei etc. Szorgalmatos elő terjesztése ezen nevezetes nyavalyának, mely az ábrázat érző inainak kegyetlen fájdalmokban áll. Helyére nézve két féle ez a' nyavalya t. i. vagy az Ötödik pár érző inban (Nervi trigemini) vagy a' Hetedik párban (Nervi Auditorii) feszkei megmagát. Symptomaira nézve, vagy egyes, melyben t. i. tsupán az érző inak szenvednek, vagy elegyes, melyben nem tsak az érző inak, hanem

a' véredények is szenvednek. Typusára nézve, bizonyos periodust tartó, vagy rendetlen járású. Ha a' fájdalom csak az egyik ortzát foglalja el rendszerént az Ötödik pár Nervus van illetve ; de ritkán szenvednek minden ágai egyszerre. Ha a' homlok érző in (ramus frontalis) a' szenvedő, a' fájdalom kezdődik a' szömöldöknél, 's onnan terjed fel a' före, 's alá a' szem helyakra, és szemre ; ez többnyire periodust tart, 's hasonlít a' minden napos hidegleléshez. Ha a' szemre menő ág (ramus lachrymalis) beteg, akkor a' szem fáj, megveresedik, könnyez, és a' patiens epét hany. Ha az orra menő ág (ram. Nasalis) van illetve, náthához hasonló érzés következik, és periodust tart. Midőn a' fájdalom' fészke a' felső áll kaptzára menő ág (ram. maxillaris superior) akkor a' szem gödör alsó része, az ortza tsontok, néha a' fogak, és száj padlas szenvednek ; a' felső ajak, orr, szem helyak', száj padlás és nyeldekölő inas húsaik (musculi) öszve húzódnak, a' szájbol nyál, és nyálkás nedvesség foly. Ez a' neme az ortza fájásnak gyakrabban elő fordul, mint a' többi, járása rendetlen. Hasonló rendetlen az alsó áll kaptza érző inának (ram. maxillaris inferior) fájdalma is mely az alsó ajakat és állat foglalja el. — Midőn a' Hetedik pár Nervus okozza a' nyavalyát, akkor is csak egyik oldalon szokott éreztetni a' fájdalom, de hátul a' fül tövén (in processu mastoid.) a' hátulsó kaponyán, és az alsó áll kaptza szegletén, innen le hat a' nyakra, a' válperetzre, 's többnyire az itt találtató inas hússok görtsösen öszve húzattatnak, innen kegyetlen fájdalmak azoknak minden mozgulásokra ; néha nem lehet az egész kart mozdítani, a' beszéd, rágás, nyelés, akadályos ; néha hideglelés is van jelen, egyéb aránt a' jelenések változnak a' szerint, a' mint vagy az egész Nervus, vagy annak

magános ágai szenvednek. — A' Nevralgia egy a' ritkább nyavalyák közül. A' gyermekek nem szenvednek benne. A' Férfiak közül leginkább olyanok esnek bele, kiknek Sangvineum, Cholericum, vagy Melancholicum temperamentumok vagyón, az arany eresek, kemény húsúak, nagy testűek, széles vérerűek, és a' kiknek halavany motskos színek van. Az aszszonyok közül a' nagyon érzékeny, 's ingerelhető testek hajlandók reá. Legtöbbször szenvednek benne a' méhanyások (hystericae), fehér folyásossak, a' kiknek tisztulások vagy nints, vagy rendetlen, a' kik gelyvások, és a' kiknek kemény skirrhusos daganataik yagynak. Hideg, nedves tályék, a' Tavasz, és Ősz, ködös, zamankós idők, kedveznek ezen betegség ki felytődésének. A' Levegő elektricitása különböző állapotja, szembetűnő befolyást gyakorol rajta. Az alkalmatosságot adó okok közé, következőket számlál a' szerző: — Az ábrázat nervusainak, 's az közel lévő Nervus tsomóknak mechanikus sérelmeit, a' Higmor barlangjainak hibáit, férges fogakat, azoknak erőszakos kihúztatását, syphilises szem gyulladásokat, a' kaponya tsontjainak rothadását vagy ki növést. Ide tartoznak továbbá, a' bőr ki gőzölgésének fennakadása, kivált mikor a' hideg erejének különösen az ábrázat vólt ki téve, köszvényes, podagrás által szivárgások (metastasis) közönséges és helybeli rákos, venusos, scorbutos Dyskrasiák, elnyomott bőr nyavalyák, 's ki száradt régi sehek. — Ezekhez az okokhoz számláltatnak még, az elme rendetlen indulati, a' nagy és kis agyvelő elrejtett hibái, 's azok a' sympathiak, mellyek az Intercostalisérző inak által történnek, mint, gyomorbéli bajok, geleszták, dugulások kivált a' májban, méhnek, nemző tagoknak nyavalyái, és a' meg szokott, vagy természeti véres vagy savós

ki ürüléseknek fen akadása. — Külömbözik a' Nevralgia a' fél főfájástól (*Hemicrania*) abban, hogy a' fájdalom nem a' fő belső részében feszkei meg magát, hanem követi a' felyebb említett érző inak útját. A' *venusos* fő fájás leginkább éjjel éreztetik, és a' kaponya tsontjaiban lappang. A' *Trismus maxillae*, a' száj és alsó áll kaptza muskulusainak tulajdon görtse, mely leginkább a' gyermekeket bántja. — A' fogfájásban a' fájdalom folyvást tartó, és nints görtsökkel öszve kötve, mint a' Nevralgiában. — Ritkán múlik el ez a' nyavalya a' nélkül, hogyelöbb kritikus ki ürülések ne történnének, vagy a' bőrön valami sebek, kiütések, vagy orbántz forma veresség ne adnák ki magokat. Jó jel, midőn a' fájdalom helye változik. Tapasztaltatott az is, hogy tüdő gyulladás, félben hagyó hideglelés, és a' májnak hosszas nyavalyája után, megszűnt a' Nevralgia. — Nehezen gyógyúl ez a' nyavalya, ha régi, ha rendetlen járású, és ha a' szenvedő öreg; könnyebben ha másod rendű (*morbus secundarius*). Éppen gyógyíthatatlan, ha az agyvelő helybéli hibájából származik. Néha szél ütessel, vagy a' szenvedő rész tartós görtsével 's ki száradásával végződik.

A' Gyógyítást azon megkülömböztetésen építi a' szerző, mely szerint a' Nevralgiák, érző inasokra, gyulladásokra és ingerlettekre (*nervosae, inflammatoriae, irritativae*) osztatnak. A' periodust tartó érző inas Nevralgiákban javasolja a' Chinát, Opiummal, vagy a' nélkül. A' rendet nem tartókban Cicutát, Hyoseyamust, Flores Zincit, Belladonnát, Stramoniumot, Laurocerasust, és Digitalist. Különösen a' *ramus nasalis* szenvedésében a' mustár magot; a' fog nervusainak fajalmában pedig Tinet, *Coccinellae septem pun-*

etatae. Ezek mellett hashajtó szereket is lehet nagy haszonnal adni. A' paroxysmus idején jó a' szenvedő részre hideget tenni, vagy azt keményen megszorítani, vagy repülő hathatós szerekekkel dörögölni. — A' gyulladékos Nevralgiában, ér vágás, köppöly, hígító, has hajtó, izzasztó, és hólyag húzó szerek szükségesek. — Az ingerlett Nevralgiában az ingerlő okot kell gondolóra venni. — Ha rheuma az ok, eleinte szükségesek lehetnek az antiphlogisticák, de azután izzasztókra, és kéneseőre kell által menni. Ha a' rüh vissza verődött, vissza kell azt hozni, ha másképp nem lehet, be óltás által is. 's a' t. Ha helybeli a' Nevralgia 's egyéb nem használ, meglehet próbálni a' Mag-nest, vagy Electricitást. Utolsó eszköz a' Nervus-nak ketté vágása, de csak akkor, midőn bizonyos, hogy csak egy ágban van a' baj, 's ezt is csak az Ötödik párban, mert a' Hetedik pár akarmelyik ágának ketté vágása, mindenkor veszedelmes. —

Nouveau Journal, de Médecine, Chirurgie, Pharmacie etc. redigé par M. M. Béclard, Chomel, Hippolyte Cloquet, Jules Cloquet, Magendie, Orfila, et Rostan. Faisant suite au Journal de M. M. Corvisart, Leroux et Boyer. Année 1818. Paris. — A' Morphi-umról vagy az Opium hathatós principiumától, Orfila által. — Ez a' fáradhatatlan tudós, sok próbákat tett annak kitanú-lására, mitsoda ereje legyen a' Morphiumnak az állati testben. Tapasztalásinak summája rövideden ide megy ki. 1) Tiszta morphiumból a' leggyen-gébb kutyának is lehet tizenkét grant adni, a' nélkül hogy valamit tsinálna benne. Hasonló mér-tékű Extractum Opii ellenben erős mérég, mely-

től a' kutya néha megis döglött *). Okát keresi abban, mert a' Morpium nagyon nehezen olvad, 's azért a' gyomor nedvességei nem kezdhetik ki egy könnyen. 2) A' Morpiumnak savanyakkal való öszve köttetése, éppen úgy munkálkodott, mint az Opium vizes extractuma, a' mihől világos hogy ez az utolsó is savannyal, hihető az Acidum meconii-val van egyesülve. 3) Az etzet savanyas Morpium erősebben dolgozik az állati testben, mint hasonló dosis Extractum Opii, mivel ebben az utolsóban nints elegendő Morpium. 4) Ha a' vizes Opium extractumból minden morpium kivétetetik, nagy dosisban se tsinál semmit. 5) Hat gran morpium fa- olajban felolvasztva, olyan erős, mint 12 gran Opium extract, hihető, mivel az olaj kevésbé neutralisálja a' Morpiumot, mint a' savanyak. 6) Ha a' vér erekbe fetskendeztetik a' Morpium, sokkal kegyetlenebb, mintha azt az állat megeszi. 7) A' morpium által való mérgezés éppen az, a' mit az Opiummal való vissza élés szokott szülni, gyógyítása is hasonló. Először t. i. a' bevett mérget hántatóval ki kell űzni, azután gyenge plántai savanyakat, kávét 's a' t. kell adni, melly eszközök többnyire, elégségesek, és csak ritka esetekben szükség eret vágni. 8) Pálinkában olvasztatván fel a' Morpium, nem tsinált semmit, a' mi abból származott mivel a' pálinkát, hogy az állatot meg ne részegitse, nagyon meggyengítették, a' honnan csak kevés Morpiumot olvaszthatott fel. Hihető azonban, hogy az emberekben kik a' szeszes italokhoz hozzá szoktak sokkal hathatósabban fogná magát mutatni.

*) Vogel és Sümmering ellenkezőt tanítanak (Med. Chir. Zeit. 1820. 1. Band. pag. 264.) azt állítván, hogy a' tiszta Morpium sokkal hathatósabban munkálkodik mint az Extractum Opii aquasum.

Magendie felyebb betsüli az Opiumnál a' Morphiium sókat, kivált az Acetas Morphiit, az olyan sorvasztó chronikus nyavalyákban, melyekben az Opiummal mint enyhítő 's tsendesítő szerrel szoktunk élni. Adja az etzetes Morphiiumot egy nyóltzad rész gran dosisban estve és reggel, pilula formában.

A' vak rozsról (*secale cornutum*) mint szülést segítő szerrel Desgranges Lioni Orvos azt tanítja: — hogy annak tsak a' természetes szüléseknél, 's a' magzat jó fekvésénél van helye, ha a' fájdalmak nem erősek, vagy megszűntek. A' mellett következő Cautelákra tesz figyelmetesekké: — Ha tsak a' méh szája négy öt lineányira ki nints nyilva, nints ennek a' szernek semmi hathatósága; — a' rendes Dosis áll két Scrupulus öszve tört vak rozsból, melyet egy pohár vízzel vagy levessel Infundálni kell, és a' szűrt léhez egy kis tzúkrot, és szeretsen diót adni. Infusumban nem olyan erős a' vak rozs, mint porban; a' nagyon gyenge 's érzékeny személyeknek adni nem tanátsos.

Magendie az Arenáról és Calculusról értekeztvén, azt állítja, hogy ezen nyavalyának legfőbb oka a' tobzódó és hivalkodó élet. Tudva vagyon, hogy a' vizellet hólyagban találató kövek, nagy részént abból a' savanyból állanak, mely Acidum Uricumnak neveztetik. Ha az hússal élő állatok olyan eledelokkal tartatnak, melyekben nintsen folytó tárgy (azot), nem talál-tatik azoknak vizelletében semmi az említett savanyból, mint ezt számtalan próbatételekkel megbizonyították a' Franczia tudósok. Ebből következik, hogy a' mi az Azotnak a' testben való meggyülekezését segíti, ugyan az neveli a' vizellet savany (*acid. Uricum*) mennyiségét, következésképpen a' hólyag fővenyét, 's köveit szaporítja.

Azot nevelő környüállások pedig ezek: — a) Nagyony tápláló, húsból készült eledetek, 's a' mellett munkátlan élet, mivel így a' muskularis mozgások, nem dolgozhatják fel az azotot. — Orvosság. — Kevés, vagy éppen semmi hús étel; 's ha a' fővényes fájdalma engedik, sétálás, lovaglás, kotsikázás. — b) A' szeszes italokkal, borral, pálinkával 's a' t. való bőv élés, mely által a' bőr kigőzőlgése nevededik, a' vizellet elválasztása ellenben fogy, 's annál fogva a' folytó tárgynak a' vésékben való meggyülésére alkalmatosság adatik. — Orvosság. — Vizellet hajtó italok, a' szeszesek helyett. — c) Öregség, melyben az állati meleg fogy, 's annál fogva az Acidum Uricum a' vizellethből kiválik, és kristályozódik. — Orvosság. — Itt egyebet tenni nem lehet, hanem Szén-savanyos alkalik által a' vizellet savanyt megelégíteni, 's úgy az ismét felolvadásra elkészíteni.

Gondret Parisban a' szokásban lévő Kőrös-bogár porral készült Hólyag húzó Flastrom helyett, következő elegyitést komendál: — Végy tehát fagyút négy Drachmát, ugyan annyi Mondóla olajat, gyenge tűzön széles szájú üvegben olvazd meg, 's tölts hozzá apródonként egy Uncia égető Salmiak Spiritust, 's keverd addig míg Ir leszsz belőle. Ha a' bőr functióját helyre állítani, vagy a' bőr alatt való dugulásokat osztlatni kell, akkor ezt a' szert mint Irt, be kell dörgölni; ha valami magát megfészelt fájdalma akarunk vele ostromlani, mint veresítővel, akkor ruhára kenjük egy két linea vastagságra, 's hat vagy nyóltz minutáig a' fájdalmas részen tartjuk; ha pedig az a' tzelunk hogy hólyagokat húzassunk, akkor a' felkent irat, egy vagy két fertály óráig rajta hadjuk a' részen. Ennek az új Szernek, a' rendes Hólyag húzó Flastrom felett való

értelme az, hogy hamarébb dolgozik, és az absorptiótól nem lehet tartani.

A' Terpentín olaj haszna a' Farsá-
bában, (nevralgia femoro-poplitea). Cloquet
több példáit hozza elő, hogy ezen szer által hat
nap alatt tökéletesen meggyógyultak az Ischiati-
kus betegek. A' formula következő. Orvosság.
Olei Terebinth. Drach. duas, Mel. rosae. Uncias
quatvor. D. S. Három részre osztva 24 óra alatt
bevenni.

Próbátételek az emésztés körül. —
Stark Anglus Orvos akarván a' Mesterség határait
szélesíteni, tulajdon magán tett próbákat, a' mi-
dön időről időre majd egy, majd más Diaetára
fogta magát, 's a' mellett szorgalmasan felje-
gyezte, minémű, 's milyen mennyiségű eledelnek,
mitsoda következése lett az ő testének állapotjá-
ra. Azt akarván kitapogatni, mennyi ideig mulat
az eledel a' belekben, lenyelt egynehány szem
mustármagot, 's úgy találta, hogy ha szorúlása
vált, 36—40 óra múlva mentek el, ha pedig lágy
hasa vált, mindjárt másnap reggel az első szék-
kel. — Midőn tsupa kenyérrel és vízzel élt, 30.
Uncián kezdette, 's fel ment 38. Unciáig; ekkor
azt tapasztalta, hogy ha öt, vagy hat részben
ette meg portzióját; nem lakott jól, jól lakott el-
lenben ha ritkábban, következésképpen ha egy-
szerre többet evett. Ugyan ezen Diaeta alkalmat-
osságával tapasztalta, hogy egy nap 48 Uncia
kenyeret elemészthetett, és hogy egyszerre, 20.
Unciát, minden alkalmatlanság nélkül megehetett.
Próbálta meghatározni azt is, mennyi nyál készül
fél óra alatt, 's úgy találta, hogy ha a' nyál ké-
szítő mirigyek tsendességben voltak, mintegy 4.
Drachma nyál készült, ellenben ha evett, 's annál
fogva a' rágás által a' nyál mirigyek ösztönöz-
tek, 5. Uncia és 4. Drachma. — Második próba

tételben, kenyeret, vizet, és tzúkort vett elől. Ugy tetszett, mintha a' tzúkor siettetné a' nyál elválasztását, mert most több kenyeret ehetett egyszerre, 's a' mellett kevesebbet szomjúhozott; mert 30 Uncia kenyér, 's 8 Uncia tzúkor mellett csak 2 font vizet ivott, holott 38 Uncia kenyér mellett tzúkor nélkül, három fontot 's 8 Unciát kívánt. Az előtt étel után 4 óra múlva éhezett meg; de most 3 óra múlva. — Egy nap délelőtt három különböző idő szakaszban megevett 20 Uncia tzúkort, 's noha már az utolsó darabokat tsömörrel vette be, még is az appetitusa nem volt megelégtve. Két óra tájban nagyon megehezett, 's háromkor nagy gyönyörűséggel evett 20 Uncia kenyeret. A' tzúkor diaeta alatt, gyúlladást kapott az ny, és a' jobb orr lik. — Renyerrel, vízzel és olajjal élven, azt tapasztalta, hogy ha egyszerre két Uncia olajat megevett, megterbaltnek érzette gyomrát; ha három Unciát emésztett el egy nap, kedvetlen szúrásokat érzett a' hasában; 4. Uncia, hegyetlen kólikát tsinált. — Mihelyt a' kenyér 's víz mellett, főtt marhahúst kezdet enni Stark Úr, mindjárt megszűntek a' szelek, melyektől az eddig való diaeták mellett szenvedett, és a' teste napról napra kezdett nehezedni. De most nehéz álmái kezdetek lenni, kivált a' párgolt sovány marhahús után; ha ellenben kövérével együtt ette a' húst, tovább, és tsendesebben alhatott. — Négy Uncia bél zsir, húsz Uncia lisztel elegyítve, szenvedhető volt; de már hat Uncia, főfájást, hasrágást, szeleket, 's emésztetlenséget okozott. A' friss írósvajat nem szenvedte olyan könnyen a' gyomor; mert már négy Uncia, gyomor fájást, kolikát, és has-menést szerzett, sőt hideglelés borzogatások is környékeztek a' testet. — Az olvasztott vajat lisztel keverve jól szenvedhette a' gyomor, minden szomjúság, és has-

has-rágás nélkül; de az írósvaj lisztel elegyítve, mindenkor szomjúságot és bél fájdalmatokat okozott, és ha ilyenkor has-menés állott elő, vég-bél fájdalommal volt öszve kötve. — A' tsont velő se terhelte az emésztést, sőt inkább elevenítette a' test erejét. — Nevezetes, hogy a' hússal, kivált a' sovány hússal való élés alatt, a' test egynehány fontot elvesztett a' nehézségéből; a' kövér diaeta alatt ellenben ugyan annyi fontal nevekedett. Azomban a' zsíros ételekkel való élés alatt, a' száj belső részei gyulladást kapván, fekete, 's könnyen vérző foltokkal, a' mellett a' mejj bal-részén patétsos kiütések jelenvén meg; hihetőnek tetszett Stark Úr előtt, hogy az állati kövérségek a' testet ugyan táplálják, és annak nehézségét nevelik, de a' vérnek 's egyéb nedvességeknek megromlását nem akadályoztathatják, mint azt a' sovány hús tselekszi. A' honnan méltán következteti, hogy hamarébb lehet húsból sokat enni büntetetlenül, mint kövér ételekből.

Dr. Regnart új eszközt javasol az odvas fogak betöltésére, 's annál fogva a' szű tovább terjedésének akadályoztatására. Ez az eszköz áll, Kéneseből, Bismuthból, Onból, és Zinből, melyek elegyítettven, az abból származó Amalgama, minden formát könnyen felvesz, 's akar mely odvas fognak be töltésére alkalmas.

The London Medical Repository, 1818. — Sub-Borax Sodae a' rákos, és skrophulás daganatok ellen. A' magát nem nevező Szerző, külsőképpen él ezzel a' szerrel, fel olvasztván azt rózsavízben, és Extractum Hyoscyamit téven hozzá. Három esetben az ajakakon levő rákot tökéletesen meggyógyította, egy esetben pedig, egymás nagyon el hatalmadzott tsets rák ellen palliative szerentséssel élt vele. A' Skrophulákban be-

lőlről is adja, 10 Gránt napjában, három szakaszban. —

Dr. I. B. Wansborough, egy nagy orrvér folyásnál megpróbált minden szokott eszközt, eret vágatott, be dugdosta az orrlilikat, — de haszontalan; mert ha a' vér ki felé nem jöhetett, belől a' szemem tsinált utat (per puncta lachrymalia); egyedül a' megvékonyított Kén Savany (acid. Sulph. dilutum) állította el a' vér folyást, kéz izbéli be fetskendés után.

Archiv für medicinische Erfahrung im Gebiete der practischen Medicin und Staatsarzneykunde. Herausgegeben von Dr. Horn in Berlin, Dr. Nasse in Halle, und Dr. Henke in Erlangen. 1817. Berlin. Nasse — Emlékeztetés a' szív állapotjának meggondolásáról, a' bolondoknál és gonosztévőknél. A' tapasztalás tanítja, hogy a' Lélek munkálkodásinak rendetlensége, gyakorta együtt jár a' szív sokféle beteges állapotival. Így, Kreyssig tapasztalása szerint, a' szív hibáiban szenvedők, többnyire mérgessek, néha pedig szomorú kedvetlenek. A' kék nyavalyában lévő gyermekek, rendesen hajlandók a' haragra. Más szív fogyatkozásokban, hol egy hol más rendetlen érzések, nyughatatlanság, Hypochondria, Hysteria, Melancholia, Delirium, és Mania tapasztaltattak. Külömben is a' gonosztévő lelkének állapotja, az örültével tétetik egy sorba; 's úgy látszik, hogy a' szív alkotásbeli rendetlenségeinek meggondolása, éppen erre az ítéletre vezet. Már sokszor tapasztaltattak nevezetes hibák a' ki végeztetett gonosztévők szívében, és nagyon hihető, hogy éppen ezek a' hibák voltak okai azon veszedelmes tselekedeteknek, melyeket a' törvény halállal szokott büntetni. — A' honnan valamint az agy-

velő hibái mentségül szolgálnak a' Törvényszék előtt a' bűnösnek, úgy szolgálhatnak a' Szív hibái is. —

Dr. Benj. Khaleis a' Szamár horut (per-tussis) ellen, következő Orvosságot ajánlja: — Rj). Pulv. rad. Belladon. Gr. iij — V.; — Li-qvir. — Sach. aa Drachm III; — Ipecacuanh. comp. Gr. X II; — Sulphur. depurat Gr. XX — XXV.; — Olei aeth. Anis. Succin. aa. gutt. II — III. M. f. Pulv. S. Minden két órában egy kés hegygel.

Naveau: Experimenta quaedam circa urinae secretionem. — A' rozs lisztel való hosszszas élés után az állat el lustul, szeméből genyetség forma nyálka fut, 's a' mint vizelleteben a' nyálka szaporodik, úgy hogy benne a' Vizellet savany. — Ezt a' hibát hamar meg orvosolja egy mértékletes erejű Volta Oszlopa. — A' Pohánka Decoctummal való gyakori élés, nem tesz semmi változást a' kutyákban, és tengeri nyulakban; ellenben a' Búza Decoctum, sokasítja a' vizelletet, azt émelygős szagúvá, 's tsipősé teszi az állat pedig mellette nagyon éhes. — A' Fehér Sertől megbetegesznek az állatok, 's megdöglenek gyomor és bél gyulladás jeleivel. — Főt rizskásával tartott kutyák szint azokat a' bajokat szenvedik, melyeket a' rozs lisztel élők, csak hogy nagyobb mértékben. — Ha Diabetesben lévő ember vizelletét itátnak meg valami állattal, mindjárt más nap Diabetesi mézet találhatni annak húgyában. És valamint az ilyen méz megmutatja magát, azonnal el enyészik vagy egészen vagy rész szerént az állat vizelletéből a' Vizellet materia (uricum). — Ha olyan Syrupot, mely Diabetesben lévő ember vizelletéből készült, valami állatnak vér erebe, vagy gyomrába fetsken-dezünk; mind a' vérében mind a' vizelletben so-

kaig lehet tsukrot találni. De ha mindjárt a' be fetskendés után, egy mértékletes erejű Volta Oszlop munkálkodásának ki tétetik az állat, nem tapasztaltatik sem a' vérben sem a' vizelleiben semmi tsúkor; hanem a' tüdőből felgözölgő, és ki lehelt nedves párában vehetni észre az édességnek valami nyomát. — A' mely kutya'knak epét adnak enni, azoknak vizelleikben valóságos epe találtatik, ellenben az Uricum elenyészik. A' sárgaságban lévő betegek vér savójában, 's vizelleiben is, mint már Fourcroy és Vauquelin megjegyezték, valóságos epe vagyon. — Ha az állatnak vére'rébe fetskendeztetik az epe, meg sárgul a' szeme, 's mind a' vére, mind vizelleite epét mutat, az utolsóban a' mellett elvész a' vizellet matéria (uricum), az állat pedig maga ha többször tétetik vele a' próba, elbádjad, és szomorú lesz. — Ha az epe tsatorna le köttetik valamely kutya'ban, szint olyan sárgaságba esik, mint az emberekben tapasztalhatni; szemei sárgák, emésztete fehér, vizelleite sárga, de a' bőre nem veszti el természeti színet, 's végre megszakadván az erőszakos állapotba lévő tsatorna, megdöglük az állat. — Mind ezen próbákból ki tetszik, hogy tsak rész szerént, és kevés időre lehet az állatoknál mesterséges Diabetest tsinálni, állandót pedig nem.

M a g á n o s K ö n y v e k.

An inquiry illustrating the nature of tuberculated accretions of serous membranes; and the origin of tubercles and tumours in different textures of the body; by John Baron. M. D. etc. 1810. London. — Ez a' munka, a' Német Ref. ítélete szerént, nagy tudományt, 's mely ítélet tételt mutat, 's minden tekintetben

megérdemli a' tanulni szerető, vagy magát tovább
pallérozni kívánó Orvos' egész figyelmetességét.
— Mi annyira se terjeszkedhetvén ki, mint a'
Német Referens, tsak némelyeket választunk ki,
ezen nevezetes Könyv megismertetése véget. — A'
mint a' titulus mutatja, a' test belső hártýáinak
beteges változási körül forgalódik a' Szerző. — A'
Haj hártýa (peritoneum) bibirtsóiról 's daganati-
ról így ír: — Ha jókor meg nem esmeri az Or-
vos ezt a' nyavalyát, többnyire halál a' vége.
Rendszerént hasfájással és feszüléssel szokott kez-
dődni, melyhez émelygés, és hányás járúlnak. A'
beteg széke rendetlen, appetitusa elvész, pulsus-
sa gyors, ábrázatja halavány pöffedt, ajakai rán-
tzossak, a' nyelve néha tiszta fényes; néha fehér
nyálkával borított; a' beteg hirtelen megsová-
nyodik, és sokkal hamarébb elfogy az ereje, mint
más akarmi nyavalyában. Bőre száraz és korpás,
kivévén az utolsó Stadiumban; vizellete kevés,
néha tiszta, néha zavaros. Midőn a' has-hártýáról
a' mejj hártýára is által költözött a' nyavalya, el
kezd a' beteg köhögni. A' betegség vége felé
megdagadnak a' lábak, de néha tsak az egyik. A'
has alsó része feszes, és gyakran Fluctuatiót ta-
paszthatni benne. Igen sokszor érez forróságot
a' gyomrában, felémelyedik, 's ottan ottan vala-
mi ragadós nyálat hány ki. Az éhség rendszerént
tsekély, de annál nagyobb a' szomjúság. Minden
után a' mit eszik a' beteg, keserves fájdalmakat
érez, úgy akkor is ha székre mën, vagy ha sze-
lek készülnék tölc. — A' Has-hártýa beteges vál-
tozási, mellyek ezen Symptomákat okozzák, kö-
vetkezendők: — A' has-hártýa rendkívül megne-
vekedik, mely által a' has belső organumi özsze-
viszsa egymáshoz ragasztódnak; vagy pedig meg-
vastagszik, elveszti szokott lágyságát és fényessé-
git, 's számtalan kisebb nagyobb bibirtsókkal

van megrakva mindenütt, mely bibirtsók hol magánosan állanak, hol csoportokban vagynak, s néha a' háj-hártyára és fodor-hájra is kiterjeszkednek. — A' mi ezen bibirtsók származását illeti, nints egy értelemben a' Szerző Bicháttal és másokkal, kik azt valamí előre meht gyúlladásnak tulajdonítják. Bizonyosságul egy példát hoz elő, melyben a' bibirtsók gyúlladás nélkül készen voltak, és a' gyúlladás utóbb jött elő. — Hihe-tőbbnek látszik a' Szerző előre, hogy a' test bel-ső részeiben történő organikus változások, a' Hy-datisektől vagynak, már ezek akar honnan ve-gyek eredeteket. Azt tartja rólok, hogy mind hártyáikra, mind az azokban befoglalt nedvessé-geikre nézve, hamarébb, vagy később bizonyos változást (metamorphosis) szenvednek. Ez az által változás tsak apródonként, de nem egyféleképpen történik, és tsak a' nagyobb Hydatisokban lehet világosan nyomozni. Először egy homályos pont formállódik, melly hol hamarébb hol tovább, na-gyobbodik, s végre a' hártyákon elterül, és azo-kat megvastagítja. Másszor egészen portzogó for-mává változnak a' Hydatisok. Néha tontosodások tapasztaltatnak a' hártyákban, a' benne való ned-vesség pedig marad olyannak mint volt. — De a' nedvességek is gyakor változást szenvednek; néha kásás, néha író forma, néha véres, néha tiszta, néha nyúlós, mint a' tojás fehére, néha földes, vagy homokos a' Hydatis zatskóban találtató nedv.

A' Tüdő hártya bibirtsói hasonló módon for-málódnak, és nevelkednek a' nélkül hogy a' beteg jelenlétekről valamit tudna. Rendszerént valami tompa fájdalmat és nehézséget érez a' beteg mej-jében; mások a' váll lapotzkák, vagy váll pere-tzek alatt éreznek szúrásokat. A' léleketet sebe-sen veszik, s a' mellett sokakon rövid száraz kö-högés van. A' betegség nevedésével, az ábrázat

meghalaványodik, és nagy belső gyötrelmet mutat; a' beteg előre tartja vállait; az oldalak egyszerre emelkednek fel, ném úgy mint a' természetes lélekzésben, és a' test törzsöknek (truncus) majd minden muskulusai munkások mellette. A' pulsus tsendes ha a' beteg nyugalomban van, de minden kis testi mozgás után azonnal meggyorsul. Ha a' tüdő hártya nagyon megromlott, vagy ha már a' tüdők magok is szenvednek, gyakorta hirtelen meg hal a' beteg. — A' Vomicakról is az a' Szerző ítélete, hogy azok csak ritka esetben szüleményei a' gyulladásnak, sokkal több esetek vagynak ellenben, melyekben a' Vomica egyenesen a' Hydatisosok következése, a' mit csak abból is ellehet hinni, mivel a' Vomicákban többnyire éppen olyan nedvességek találtaknak, mint a' Hydatisosokban *).

(Folytatása következik).

*) Hydatides vagy Hydroae, magyarul Viz-bólyagok; melyek az állatok belső részeikben hol egy hol más helyett találtnak. Rendszerént golyóbis formájukak, 's kettős hártya teszi külső falokat. Belől hol egy, hol más színű nedvességet tartanak, néha üressek, 's mint a' hal hójag elpatannak, néha 's legtöbnyire tojás fehér forma nyúlós, szép által látszó nedvesség van hennel 's a' t. Származások homályban van; az bizonyos, hogy a' beteges, kivált vízi betegségben lévő testekben van legnagyobb uralkodások. — Üres, tsupa levegővel tölt Hydatisosokat nagy számmal találtam több ízben a' télen is a' kövér disznókban, a' melyek pedig míg éltek egésségeseknek látszóttak, és csak az tehette gyanúsokká őket, hogy fogait gyakran tsikorgatták, és a' rendes eledelüket ott hagyván, seprűt, fát, tollat 's a' t. rágtak es ettek. — Jól tudom hogy az Etymologia szerint az ilyen üres hójagokat Hydatisosoknak nevezni nem lehetne; de mivel az a' gyanúm (talám nem fundamentom nélkül), hogy az ilyen üres bihirtok, első rudimentái a' Hydatiseknek; nem tartottam nagy vakmerőségnek, a' Hydatides szóra tett jegyzésemben, ezen tapasztalásomat egy két szóval illetni.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Hazinczy Úrnak Az Erdélyi Szászokról irt leveleiről;
az Erdélyi Szász Nemzet helyesebb betsüllésere való to-
dalék.

(Folytatás)

A' Szászok Constitutiojával 's azoknak a' Statushoz való relatiojával tökéletes esmératlenséget árul el ez a' kérdés: „Szeretie' (a' Szász Pap) azt a' hazát, melly őtet „olly gazdagon fizeti, a' hogy negyven Vice Is- „pánjaink nem fizettettek”? Az a' dézma, a' mellyet a' Szász Papok vesznek, soha sem vólt a' Státus tulajdóná; egy szabad Német sem kötelezte arra magát bevándorlasakor, hogy a' Státusnak dézmát ad. Hanem a' mint az újj Coloniára bizta az Uralkodó, hogy Polgári Constitutiójokról gondoskodjanak, 's szabadon választott Tisztjeiket fizessék; azonképpen reájok bizta az Ekklesiái rendszabásokat is, úgy szintén Papjaik és Iskolai tanítóik táplálásáról való gondoskodásokat is. Az akkor folyamatban lévő Levitai maxima szerint: „si cui Deus decem dedit, decimam Deo det” az elsőbbet a' dézma, adással, a' másodikat egy kiszabott esztendei fizetéssel, a' melly a' városokon készpénzül a' falukon pedig naturában vólt, 's a' melly az árruk arra változása mellett még most is meg van, tellyesítették. Igaz ugyan, hogy a' dézma állapotjában hőlmi változások estenek, 's a' historiából is tudhatni hogy háborgatták sok ízben a' Szász Papokat a' dézmáért, hogy vettek el tőlök azon jövedelmeik egy részét, mellyek egyezések 's privilegiumok által adattak vólt nekik, 's hogy vesztette el ez által maga a' Szász Nemzet közös vagyonjának egy részét? Nagyon illetlen vólna azókat itt mind felfeszegetni; hanem tsak a' mondottakból is által fogja látni K. Úr, hogy tellyességgel nem vólt oká azon gyűlöletes és sértő fordításra, hogy a' Status gazdagabban fizeti a' Szász Papokat,

mint negyven Vice-Ispánjalt. Mit teszen (a' Szász Pap) azon Vallásért, melly ötöt illy gazdagon fizet-teti, 's mivel mutatja meg hazájához való szeretetét? Egy részrehajlás nélkül ítélő, kevés, de fontos szavaival, elegendé megfelelt ezen kérdésre, 's tsak ezeket írom le, hogy K. Urat kívánsága szerént ebben is megvilágosítsam. Ő Felsege 1817 ben Septemberben, „az Ő Felségének Szebenben gratuláló Szász Papok Elöljáróinak az Erdély országi bevett több vallá-sok Papjai jelenlétekben ezt méltóztatott mondani: „Megva-„gyok elégedve a' magok fáradozásaikkal; magok jó polgáro-„kat, 's hűséges alattvalókat nevelnek számomra, 's kíván-„nám hogy mindenek a' magok példáit követnek”.

A' Segesvári Professorok fizetése felettébb kevés, 's mi-ben „kel segédjére” a' gazdag jövedelmű Pap „ezen nyomorgó férjfiaknak”? A' ki a' Szászok között Pap-ságra szánja el magát, előre tudja azt, mi történik velle; e' szerént hát szinte azt lehetne mondani, hogy azon semmi méltatlanság nem történik, a' ki mind e' mellett is azt a' Sta-tust választotta magának. A' Szász Gymnasiumbeli Tanítók fi-zetése tökéletes értelemben véve többnyire azon reménység-ből áll, hogy idővel Papnak teszik. Minthogy pedig azoknak a' kik a' Tanítókat teszik nints egyszer'smind az a' jussok, hogy egy üressen lévő Papi statióba Papot tegyenek: azért ez a' reménység tsalhat is. Valójában helyes lenne, ha a' Taní-tók állapotja megjobbitása felől igazában gondoskodnának. De miért tegye azt mások felett a' Pap, a' ki ifjabb korában ma-ga is érzette ezen állapot sullyát; 's nem az a' környék, a' mellyért a' Tanító munkálódik? külömben is mindenik Pap, a' ki kötelességét tudja is, tellyesíti is, mint azon környék tagja, erejéhez képest nem vonná meg illető segedelmét. A-zomban bizonynyára igen nagy kívánság az, hogy azzal, a' mi az egész társasági egyesület kötelessége, tsak egy, még pedig nem nagy számú hivatalbélieket terbeljenek, a' kiknek mint Status polgárinak, 's familiák atyjainak önn kötelességeik is vannak. A' R. Úr hazájában a' R. Catholica valláson lévő Főbb Papoknak nagy jövedelmeik vannak, 's azoknak nagy érdemű tagjai gondoskodnak a' valódi tudományos pallérozás elő moz-dításán segedelmezéseik által, mellyeket vagy közönséges in-tézetekre, vagy egyes nagy reménységű ifiakra fordítanak: de kívánta e' töllük eddig elé valaki azt, hogy tsupán és kire-

késztőleg csak a' közönséges mivelő intézetek fenn tartásáról gondoskodjanak?

„A' Segesvári Bibliothekácska' miért nem olly „gazdag már, mint a' Kolozsvári 's Vásárhelyi Collegiumoké”? Nem esmerem ugyan a' K. Úr vagyonbeli állapotját; de hiszem hogy nints olly készületű kertje, mint Gróf Hallernek Fejéregyházán Segesvár mellett. Nem tartaná e' már K. Úr nevetségesnek, ha azt kérdeném: miért nints ollyan kertje K. Úrnak, mint Gróf Hallernek? A' Segesvári Gymnasium Bibliothecája nem ollyan gazdag, mint a' Kolo'svári 's Vásárhelyi Collegiumoké, tsupán ebből az okból: mert a' Szász Nemzet között nintsenek ollyan gazdag Földes Uraságok, ollyan pénzes emberek (Capitalisták) mint a' Magyar Nemesség között. Egy átaljában véve a' Szász jól bírja magát; hanem a' Nemzet összeséges vagyonja, az egész massa között egyenlőbben van eloszolva, mint a' Magyar Nemzetnél. Okvetetlen következik ebből, hogy az, a' mi a' Magyar Nemzet főbb tagjai előtt tsekélység, sokat teszen az előtt, a' kit a' Szászok között gazdagnak szoktak tartani. Legyenek hát bár a' Szászok között ollyanok, a' kik egyszer is másszor is a' Szász iskolai intézetek segítésére tehetségekhez képest adakoznak; még is egy sints közöttük koránt is ollyan, a' ki azt tehetné valamely Szász Gymnasiummal, a' mit tettek p. o. az Erdélyi Főbb Magnások az irt Collegiumokkal, 's főképpen 'Süki László az Unitariusok Kolos'vári Collegiumával.

„A' Szász föld, miért nem dicsekedhetik több „Typographiával egy felette rosszsznál”? K. Úr hibázik ha azt hiszi, hogy a' Szász földön csak egyetlen egy fiönyvnyomtató művhely van; mert egyedül Szebenben lehetett volna K. Úrnak, ha kívánta volna, kettőt mutatni, a' Hochmeister és Barth Úrékét. Hasonlóképpen van egy Brasóban egy Besztertzén, egy pedig Medgyesen. Mellyiket látta ezek között K. Úr, a' mikor egy felette rosszszat említ, nem tudom megmondani; de azért hogy egyiknek sints ollyan betűje, mellyet azokkal, a' mellyekkel a' Göscher vagy Breitkopf typographiai magokat mások felett megkülömböztetik, vagy a' millyenek készítettnek Lipsiában a' Tauchnitz Úr betűöntő műhelyében, egybe lehetne hasonlítani; megérdemlik e' hogy ollyan kimelletlenül oltsároltassanak? Még a' Német Országi typographiakon is millyen sokat kell addig dolgozni,

míg az Anglus vagy Frantzia nyomtatás tisztaságát eléri! Hogyha K. Úr megtöntolja, hogy sok Német Országi typographia nem teszi annyi mint a' Szász földön levők, 's hogy Erdélynek a' más öt hatod részében sem több sem elebb való typographia nintsen, mint azon egy hatod részben, mellyen a' Szászok laknak bizonyosan leszsz olyan igasság szerető, hogy általlátja, hogy jól felvéve ezen kérdésben sins semmi is, a' mi az Erdélyi Szászokat megvettettekké tethetné.

„Ezek a' bővségben élő Urak (a' Szász Papok) „miért nem dolgoznak úgy mint a' Saxoniai Prédikátorok? 's úgy adnak e' exament, ha szolgáljatoknak ideje alatt tanultak e', 's haladtak e' „az idő szellemében, mint a' Saxoniaiak mindég „adnak, még pedig igen szorost, valamikor egy „Ecclesiából másba kívánnak által tétetni”. Nem esmeri K. Úr a' Szász Papokat, a' mikor ezt kerdi; nem esmeri azon munkálkodás körét, melly nékiek a' közönsegek életbe való belépésektől fogva ki van mutatva, nem esmeri a' Szászok constitutióját, a' mellyről leveleiben akart írni. Igaz, hogy az Erdélyi ifjú Szász Theologusoknak, valamely Német országi Univerzitasban létek alatt míg a' közelebb jött Felsőges Udvari Rendelés keléséig oda kijárni szabad volt főbb foglalatosságok, mint szintén minden Theologusnak, a' Theologiai Tudományok tanulása volt; de hazájokba lett vissza téréskor, valamelyik Gymnasiumnál egy iskolai Tanító szük jövedelem váraozik reájok, a' mellynél gyakran nem is tudja előre mellyik tudományt kell nékie előre tanítani, 's a' hol sokszor megesik, hogy ez vagy amaz tudomány helyett, a' mellyet ő már tanított, mást kell tanítani. A' dolgoznak ilyen állásában a' Szász Gymnasiumokban lévő Tanítónak, a' kitől sokszor többet kívánnak mint egy nagy Academiái Tanítótól, elég foglalatossága van, ha akaratja 's ereje van hogy magát kimutassa; 's nints üress ideje hogy a' Könyvirásról gondolkozzék; ha azt elmellőzzük is, hogy az ahoz való segéd eszközök is hibáznak, mellyekkel szükséges birni annak, a' ki valamit érés reménysége mellett akar mint könyvszerző előállani. De van még más ok is, a' melly némely Szász Papokat vagy Tanítókat — mindegy — a' Könyv-írástól eltartóztat, az ifjú Plinius mondasa: „Nescio quo pacto magis in studiis homines timor quam fiducia decet”. Az Erdélyi Szász

éppen úgy tudja azt, mint Német országban tudják, hogy nem felettébb nehéz tiz könyvből a' tizenegyediket össze szerkesztetni; 's alkalmas is volna arra, hogy olyant írjon, a' mi sok criticát kiállhatna: de az ő kívánságai az olyanra nézve, a' ki úgy akar a' világ eleibe állani mint író, szorossak, 's nem bir azzal a' szemtelenséggel, hogy idejébéliinek a' helytelen ítéletet 's a' hazugságot; igazság és helyes megjegyzések helyett adja elejekbe. Kelletlenül is több a' rossz 's a' közép-szerű; 's kívánni lehetne, hogy egynéhány typographiának kevesebb dolga legyen, hogy csak a' tudománnyal teljes, csak a' valódi belső betű írások látnának világosságot. 'S a' Szászok között nem is az Alphabetumok számáról, melyeket nyomtatás alá adott, ítélik meg a' Pap munkásságát; hanem tudják a' Classicus régiség historiájából, hogy a' Nemzetek igazi culturája a' nyomtatás mestersége nélkül sem lehetetlen: ámbár ez által a' nyomtatás mesterségének megbetsülhetetlen hasznát, kétségbe hozni nem akarom; ha a' tudni szükségese-
seknek hamar való elterjedéséről van a' szó. — Nem ad examen a' Szász Pap, a' mikor egy jobb Ekklesiába kíván állat-tétetni, minthogy a' Papok tetele nem a' Consistoriumoktól függ mint Saxonában, hanem a' községtől, melly a' Candida-tusok érdemét nem tudja mindég betsülni, 's közbe közbe hi-bás fogások is történnek? Nem mindég az a' község embere, a' ki igazán érdemes, 's gyakran megesik hogy azt betsüllik elébb, a' ki tudja az emherek hajlandóságának való hízkeledés mesterségét, 's tud a' sokaság előtt annak láttatni a' mi ő valósággal nem. Mit használhatna itt az examen, melly a' tudományok által kimivelt ember előmenetelét csak ugyan nem assecurálja; 's másfelől az idiotát nem rekeszti ki a' választásból, melly a' nép hajlandóságától reményli előmenetelét? De vallyon nem lenne e' ez jobb másképpen? azt nem akarom meghatározni, minthogy áthatatosan hiszem, hogy az ellenke-ző bánás módjába is elegyedhetnek emberi gyarlóságok.

Ennyi most a' felelet K. Urnak az Erdélyi Szászok med-ve fajja *) (melly alacsony kifejezés!!) felől tett kérdéseire. Ha valamelyikre tett feleletemmel nem elégszik meg K. Úr, kész leszek ennekutánna is azokban megvilágosítani K. Urat, a' melyekben kívánni fogja; 's részemről igyekezni fogok a-

*) Tud. Gyűjtemény. 1818 VII. Kötet III. lap.

zon, hogy az a' medium, mellyen keresztül nézte az Erdélyi Szászokat, a' homályosító ingredientziáktól a' mennyire lehet megtisztíttassék. Akkor talám által látná K. Úr, hogy a' pallerozott Szász nem áll olyan sokkal alább nállánál, mint hinni látszott akkor, a' mikor ezt írta: „A' Szász falukon való keresztül menttében, mellyek között Fejéregyháza-kat sohol nem talált, sohol nem olly szép kertet, olly szép lakót, olly szép lelkű lakót, álhatalatosan meggyőződött a' felől, hogy az az egyenlőség, melly „a' Szászok között van, éppen nem kívánatos”. Hiszem, hogy az a' Nemes szívű Gróf, a' kinek itt K. Úr egy egész Nemzet rovására bizelkedik, önnön érdeme érzésével a' bizelkedéseken felyül emelkedve, nem tartja a' Szászt megvetésre méltónak azért; hogy Grófi vagyonnal nem bírván, nem költöhet úgy mint ő; 's megadja azt minden kételkedés nélkül, hogy éppen nem lehetetlenség, hogy némely Szászok, akár aesthetikai, akár tudományos tekintetbe véve az ő állópontjáig felemelkedhetnek, 's lehet gondolni, hogy a' Gróf a' Szászokhoz közel lakván, tudna vagy egyet nevezni, ezen tekintetben, az előtte esmértes Szászok száma közzül. Ha pedig K. Úr azt mondja, hogy a' Szász helységek között egyet sem talált olyant, mint Fejéregyháza; maga magával ellenkezik: minthogy kevéssel az előtt a' Szász helységeket előbb betsülte a' Po'son és Béts között lévő helységeknel. Ugy szintén, ha K. Úr a' Szászok között egy pallerozott emberre sem talált: ennek okát magának tulajdoníthatja, minthogy tellyességgel nem vólt tzelja, hogy a' Szász Nemzet között esmérkedjék. — Azomban sértőnek, keservesen sértőnek veszik azt mindég egy Nemzet tagjai, ha egy bizonyos kerületben szeretett író azért veszen pennát kezébe, hogy motskolódásai által őket a' világ szemei előtt lealatonítsa; ha az egész Nemzetet vagy annak nevezetesebb részét illető ollyan kérdéseket teszen fel, mellyekből mind annak, a' mi nem az ő kerületéhez tartozik némünémű gyűlölése, hiábavalósága és főképpen való megvetése nyilván-ságosan kitetszik. Vallyon akkor, a' mikor K. Úr a' maga leveleit írta, vagy azokat nyomtatás alá adta, megfontolta ő azon következeseket, mellyeket egy betsült és betsülésre érdemes Nemzet rágalmazása ezen Nemzet között, úgy szintén hazafitársai között támaszthat? Megfontolta e', hogy ő leszsz a' hibás, ha némely tiszteletre méltó Magyar, a' kinek nints

alkalmatossága hogy az Erdélyi Szászokat személyesen megcsmérje, a' H. Úr balitéletei által eltsábíttatva, kifejezései és maga viselete által egy egész Nemzet eránt igasságtalan leszsz? vagy pedig, ha az a' bizodalmatlanság, a' melly a' Nemes Magyar Nemzet tagjai eránt némely Szászoknál meg van, 's talám már enyészni kezdeti; a' H. Úr rágalmazásai által újabban felköltetik, 's talám hosszas esztendőig megerősítetik? Nem az igazi emberiség lelke hordozta a' H. Úr pennáját, inkább egy nem eléggé elrejtett, Szászt gyűlölő becsett szemű kesertet az, a' mellyet már sokszor kiűztek, még is most a' H. Úr leveleiben újra kezdi magát mutatni. Millyen boldognak tartanám én magamat, ha ezen kísértet számkivetésére bár melly keveset tehettem, 's Nemzetem betsületét mind azon Nemes Magyarok előtt, a' kiknél az igasság többet ér, mint a' fundamentom nélkül való szófia beszéd, megerősíteni segíthetnem volna! Azt tudva, hogy az, a' ki látja, hogy felebarátjai megvetéssel bánnak velle, boldog nem lehet, kívánia a' Szász a' maga betsületét; ha pedig e' helyett rágalmazásra talál, megnyugszik ezen gondolatban: hogy ő azt meg nem érdemelte, és azon feltételben, hogy jövődöben is maga viselete által megmutassa, hogy az igasságtalan gyalázás a' rosszsz indulatu rágalmazás kívánásának jele.

S.

2. Eredeti Oklevelek' kivonási.

A' Pécsi Püspöki Könyv-tárban találtató Eredeti Oklevelek kivonásinak folytatása.

39) A' Nagy Váradi Ráptalannak bizonyított Levele, mellyel megcsméri, hogy Szabouch Vármegyében fekvő Cozma és Myclos helységeket, melyeket Pétri Gergelynek fia Lőrincz, és László Dersfia, Mihály és Istvány fainak 20 márkákban elzálogosítottak, ki köteleztetnek váltani. Kiad. 1325 dik eszt. —

40) Jakab Hongur László Fiának Lampertnek Szolgája az Egri Ráptalan előtt bizonytságot teszen, hogy Desew az egykori Rolland Palatinusnak fia, az említett Lampertnek házára rohanván, ennek Feléségét, gyermekeivel, Leányival, három Szolgáival, 's Szolgáló Leányival erőszakossan elragad.

ta; 's ezeken kívül 40 márkákra becsült kárt is okozott. —
Kiad. 1326 eszt. Sz: Mihály Octávája előtt való Szombaton.

41) Chanád Miklós és Mogy Miklós Zabolch Vármegyei
Fő Birák (Judices Nobilium) a' Nagy Váradi Monostorban
Jakab Prépost, és Sz. Istvány Mátyrrol neveztetett Klastrom
tagjai előtt, Scech Péter Mester, 's Neugrádi Biró ellen U-
gyészt vallanak. — 1326 eszt.

42) Halagus Domonkos Fertes fiait, Jánost, Pétert, és
Lukácsot Miklós Willermus Birája előtt bé vádolta, hogy e-
zeknek Attyok, az övét 20 esztendőök előtt Hamvazó Szerda
után való Szombaton meg ölte; 's minthogy ezt János, a' ki
a' bé vádoláson jelen volt tagadta sőttingyárt jeleket adott
a' kettős viadalnak (duellum) el fogadására, hogy az ő Attya
ártatlanságát megmutathassa; — azért az említett Palatinusi
Vice Biró azt az ítéletet hozta, hogy János és Domonkos a'
Palatinus előtt Vyssulban lőháton ülve, egy karddal fel fegy-
verkezve kettős viadalt vígyenek véghez Sz. Lucia Napján. —
Kiad: Wysl-ban 1329 eszt. Sz: Mihály quindenájának máso-
dik napján. — — Ez valóban egy különös Ítélet hozás
volt! —! —

43) Both Mester Zóbolech Vármegyének V. Ispánya, és
más 4 azon Vármegyének Fő Birái, Károly Királynak felel-
nek, a' kinek hozzájok irt parancsolatyát is ezen Levelőkben
szóru le szóra le írják, mellyel Károly Király rájok bizza,
hogy vizsgálják meg, ha Levelek nevű helység mely előbb
Besenéd Mártonyé és Chanád Miklósé volt, el osztatott e' kö-
zöttök, és hogy Miklós, a' ki most a' fellebb megnevezett hely-
séget Károly Királytul magának meg kérte, van e' valami A-
tyafiságba Mártonnyal? — Ezeket bizonyítván felel a' Várme-
gye. Kiad: Sz. Lőrincz Napján 1331 eszt. —

Ez a' Levél igen Szép Deáksággal van írva, melynek meg
bizonyíttására az eredeti Levélnek csak más fél sorát írom
le: „Excellētissimo Domino eorum Karolo dei gracia Illu-
stri Regi Hungarie Domino ipsorum super omnia diligendo. —
Magister Both Vice Comes, et quatuor Judices Nobilium de
Comitatu de Zoboch se ac promptum in omnibus famulatum
cum Constancia fidelitatis oportune quoad vivunt. — Vestra
dignoscat Majestas — — — 's a' t. —

44) Zabolch Vármegyének bizonyító Levelé, melyel László Mesternek Nog Semyen Mihálynak Fia, 's Zekul helységben tartózkodó Gibor Mihály és Chepan között való pörnek terminusa továbbra halasztatik. Kiad: Hallón 1330 eszt. — Igen resten vagyon írva. —

45) Miklós Wyllermusnak Vice Birája Hongun Lászlónak és Gergelynek Wyssolban tartatott Sz. Györgyi Octávákban megparancsollya 's az Egri Ráptalan előtt le teendő esküvéssre kenszeritti őket, hogy Hongun Miklósnak lovát nem lopták el; továbbá azt is meghagyja a' megnevezett testvéreknek, hogy a' megesküvés után ő előtte a' Ráptalannak ezt megbizonyító Levelét is kimutassák. — Kiad. Wysl a' közép Bojt octavájában 1332. esztendőben.

46) Pál Ország Birája Miklós és János között folyt pör megvizsgálását, a' pörös részek megegyezésével a' Sz. Györgyi quindenákra halasztja, ha addig ezek magok között meg nem egyeznének. Kiad. a' magos Várban (in alto Castro) nyilván a' Budaiban 1332. eszt.

47) Péter Prépost, és a' Sz. Istvány Mátyruról neveztetett N. Váradi Convent Károly Királynak hozzájuk irt Levelét szórul szóra leírván, egyszer'smint felelnek neki, hogy a' reájok bízott Lengyel László tettét, ki Semyen Mihály' szolgáját megölte, Bálint Szerzetes által megvizsgáltatták; — de ekkor már az említett bűnös dolgát a' Zathmári Birónak, 's ezen helybeli polgári Esküdteknek, hogy ezek azt megvizsgályák 's itelyék feladta. Kiad. Sz. Lukács Ev. napja után 3. nappal. 1332 eszt.

48) János Esztergomi Sz. Györgyről neveztetett Prépost, Egri Kanonok, és Miklósnak Egri Püspöknek Gener. Vicarius a emlékezetül adja; mivel hogy Egyed Biró, Pertold Mihálynak fia, kinek végső feleletet kellett adnia Pünkösöd előtt való Kedden, András ugyan azon Mihály fiának megmaradt özvegye ellen; az említett napon ugyan megjelent az özvegynek attyával Kemény Miklóssal, ki az ő Lyánya helyet jött; de midőn Egyednek felelni kellett volna, elő mutatta Károly Királynak levelét, melynek a' többi közül ez volt foglalatja: mivel hogy most minden Nemesnek a' Király táborába kell menni, azért az Egri Püspök Egyednek pörét a' Hadi sereg residenciájának Octavájára (ad Octavas residencie exercitus

citus ipsius Domini Regis) halassza. — János Prépost pedig, mivel ekkor a' Püspök nem volt odahaza, a' Pünkösöd után mingyárt következő Octávákra a' Püspök eleibe, a' ki erre az időre vissza tér, idézi Egyedet; hogy maga a' Püspök határozza meg, ha lehet e' Egyednek dolgát annyira halasztani, a' mennyire ezt a' Király akarta, vagy sem? Kiadatt: Egerben 1332. Esztendőben. 2 Pecsét van rajta, 's mind a' kettő jól meglátszik.

Ez egy nevezetes Oklevél; mert ebből kitetszik 1) hogy 1332. eszt. Az Egri Püspök Miklós, 's ennek Helytartója János volt. 2) Ekkor az Országnek valami hadra kellett készülni, 's minden Nemesnek meg kellett jelenni a' Király táborában. 3) Egyednek 's az említett Aszszonynak valami különös perekben kellett lenniük, mivel még a' Király parancsolatjának sem engedelmeskedvén János Prépost, őket a' Püspök eleibe idézi, hogy ez lássa meg, ha lehet e' a' pert annyira halasztani vagy sem? 4) Mivel minden Eredeti Oklevelek között, melyeket még eddig láthaték, ez az első, mely papirosra van írva; melyből kitetszik, hogy már 1332. eszt. Hazánkban éltek a' papirossal, valamint egyszer'smint azoknak tövedésök kik a' papiros kitaláltatását 1370. eszt. tessik. — Mi tehát idősb papirost is mutathatunk mint Balbinus (Jezus Társas. Pap) látott, ki az ő Cseh Országi Hist. azt írja, hogy 1340. eszt. előtt készült papirost minden szorgalma mellett sem láthatott. Ez a' mi papirosra irt Levelünk 8. esztendőkel idősebb azoknál melyeket Bal. latott.

49) János Esztergomi Sz. Györgyről neveztetett Prépost, Egri Hónonok, 's Miklós Püspöknek a' Lelkiekben Helytartója bizonyítja, hogy Panyla Péter Biró Jánosnak fia, a' Püspök Rápolnájában letette az esküvést annak megbizonyíttására, hogy Harsáni György Pap feleségének egy tehenét és ökrét, melyek egy márkót értek, nem lopta el; 's azért felszabadíttatott. Kiad. 1333. eszt.

Ezen Levélből láthatni, hogy még a' 14-dik Században találkoztak Hazánkban feleséges Papok; következésképpen nem csak a' 11-dik Század végén, a' mint ezt Brezánoczy mondja (Juris Ecclesiast. Parte 2-a fol. 41.) hanem még a' tizennegyediknek közepén is.

50) Az Egri Káptalan bizonyítja, hogy Nogh Semyeni László Mihálynak fia minden pereiben, melyek akár Egyházi, akár Világi Elöljárók előtt; akár a' Király, akár az Ország Birája, akár a' Palatynus, vagy Wyllermos Scepusi es Wyuari Fő Ispány előtt folytattassanak, Pouch nevű szolgáját tellyes hatalmú Procurátornak vallotta. Kiad. Sz. György napján 1333. eszt.

1) Ez a' Pouch egy különös szolga lehetett, hogy Semyeni László ilyeneket reá bízhatott. 2) A' mi most Plenipotentiának neveztek, az előbb Procuratoria volt.

51) Karoly Király az Egri Káptalannak megparancsolta, hogy vizsgálja meg, ha igaz e', hogy László Mihálynak fia Abych Egyedhez tartozó Helenych nevű helységet elpusztította. Kiad. Vissegradon Sz. Lőrincz után való Szombaton 1334 eszt.

52) Tamás Erdélyi Vajda és Zonuki Fő Ispány a' Szászoknak, és a' Besterche Székhez tartozandóknak erősen megparancsolta, hogy vizsgálják meg szorgalmasan a' Henneng Péter 's ennek társai által megölettetett Geblini János könyüllásait. Kiad. Themeswäron tercio die Octavarum Epiphaniae Dni.

NB. Ez a' Vajda 1321-dik eszt. fogva egész 1340-dikig volt Erdélynek Igazgatója.

Jankó János.

(Folytatása következik.)

3. Ú j T a l á l m á n y o k.

A' Kőmetszés után, (Lythographia) melly az újabb időknek találmánya, 's már nagy tökéletességre vitetett, különösen a' Bécsi ezt tárgyazó intézetben, az Angolyok Perkinnek egy Északi Amerikánusnak találmányát, a' Vasmet-szést, (Syderographia) vették gyakorlásba. Fairmann és Heath Patenst vettek reá magoknak, mint ennek feltalálói Angliára nevezve. Némelly közönségessé tett, hasonlíthatatlan próbák után, úgy látszik sokat lehet belőle várni. Azomba az Angolyormetszők bizonyosan állítják, hogy ebből reájok nézve semmi veszedelem nem következhetik; nagy lármát csinált levessel ez előtt, az úgy nevezett polygraphica mesterség is

Birminghambba, de csak hamar feledékenységbbe ment; az aczél-metszés legfellyebb is a' fametszésnek lehetne kárára, de a' rézmetszést szükségtelenné soha sem teheti, mivel ennek be-cse, kivált a' finomabb elő terjesztésekre nézve, mindég meg-marad.

A' Siren (Annales de chimie. XII. 167.)

Ezt az új Hangműszert, Báro Coignard de la Jour találta fel, 's azért nevezte így, mivel a' viz alatt is hangot ad. Áll egy kerek réz - csőből, mellynek átmérője 4. hü-vetyk. Felső részibe 100 háránt menő $\frac{1}{4}$ lin. szélességű 's 2. lin. hosszúságú lyukak vagynak, mellyek a' tengelyt körül ve-szik. Közepébe egy orsó nemű van alkalmaztatva, melly kö-ről egy karika forma pléh, vagy levegő folyam, vagy pedig egy egyszerű mechanikai készületnél fogva mozgásba jön. Ezen lapon hasonlókép 100 olyan nyílás van, mint a' cső' felső részén, 's ezek is háránt fekszenek, csak hogy ellenke-ző arányba. Ezen nyílásoknak háránt fekvésök nem szükséges a' hang' elő hozására, hanem e' csak arra szolgál, hogy a' le-vegő folyam melly a' cső' nyílásain megy, mozgásba hozza meg-ülődése által a' kerek lapot. Ha az ember a' csőbe, egy fű-vónak szelét alkalmaztatja, tehát a' kerek lap mozgásba jön, 's a' felső színén lévő nyílások, a' levegő átméntének majd kinyílnak, majd be záródnak, 's ez által egy az emberi hanghoz hasonló hang áll elő, melly hol tiszta, hol homályos, a' szerint a' mint a' kerek lap sebesebben vagy lassabban mo-zog. Ha levegő helyett viz eresztetik a' nyílásokba, így is hangok formálódnak, ha szinte az Instrument egészen a' víz-be mártatik is. — Egy hasonló Instrumentet közlött már ré-gebben a' meg holt Dr. Robison, mellynek leírása a' Brit-tus Encyclopaedia Pótólékjába, a' Temperament czikkely alatt van.

Amerikába egy új flintát találtak fel, mellyet ismétli 8 puskának (repeating musket) neveztek, mivel belőle 8 go-lyóbist lehet, egyiket a' másik után körülbelöl 16. secunda alatt kilőni. A' puskának két szerszáma van, egyik a' rend-szerint való helyen, másik a' csőnek közepén körülbelöl. A' golyóbisok át vagynak fúrva, 's rajtok keresztül egy kis ka-nóc van dugva, melly a' reá foglalt töltést fellobbantja. A'

puskapor a' cső közepén lévő szerszám által gyűjtatik meg, egy hozzá ragasztott diót segedelme által.

(B. P.)

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Debreczenben, az 1794-dik esztendő óta, elsőben ugyan a' Közönséges és Hazai Historiát, Görög és Déák Literatúrát tanító, 's a' Tudományok' ezen Szakaszaiiban nyomtatásban kiadott derék munkái által is nevezetes, utóbb pedig a' Dogmatika, Moralis és Pástorális Theologią, és az Ekkle'siai Historia' Nagy Érdemű Professora N. T. Budai Esaiás Úr, kinek a' Heresztyén Theológiára készítő: Propaedeumata Theologiae Christianae tzim alatt kiadott betses és nagy kedvességet nyert munkája után, a' Theológiát illető több derék munkáinak ki adatását is ohajtaná Felekezete, minekutánna azt a' közelebbi esztendőekben nem tsak Hazájában a' Helvétziai Valástételt követő Túl a' Tiszai Vidék a' Superintendentiale Consistoriumon való Fő Notáriussággal megtisztelte; hanem Külföldről is tanulásának régi helyéből a' Göttingai híres Universitas' Theologiai Osztálya is Theologia' Doctora' Diplomájával ékesítette: közelebb a' Túl a' Tiszai Evangelico Reformata Ekkle'siák' igen érdemes Superintendensének, Debreczeni Predikátor néh. b. e. F. T. Benedek Mihály Úrnak kihalása után, a' Debreczeni Ref. Anya Ekklesia is, mellynek 27 esztendőök óta nem kitsiny dísze, hogy vele ezentúl még egyenesebben diszeskedhetnék, a' tisztelettel említett kiholt helyébe első Predikátorának választani kívánta, igen helyesen ítélvén, hogy azon helyet e' tudós és Érdemes férjfiú legillendőbben töltheti-bé. Melly változás, ámbár az Oskolára nézve nem kevésbé sérelmes, de az érdem tisztelete által enyhíttetik, 's a' jó reménység által orvosoltatik.

Petr. Tr. I.

T. T. Mispál Gergely a' Rósnai Nemzeti Evangelicum Gymnasium Districtualis Professora, a' Magyar Literatura Tanítója, a' Miskoltzi Evangelica Agostai Ekklesia által Második Prédikátornak meghívattatott; hanem az ifjúság, különösen a' Magyar Nyelv kiterjedése eránt viseltető buzgósa miatt el nem fogadta.

Trattner.

5. J e l e s s é g e k.

Mind a' mellett hogy a' Szinai Birodalomban a' Heresztények a' legnagyobb üldözéseknek vagynak kitéve, a' felfedezett Papok megfogatatván megöletetnek; a' világiak pedig, ha nem akarják hitőket megváltoztatni, nagy szenvedések után Tatár Országba számkivetetnek, úgy még is a' R. Catholica vallás napról napra bamulandóképen terjed. Szétchuon tartományában, hol ötven esztendővel alig számláltattak 6000-en, már ma 60000-en, találtatnak. (Asiatick Journal — 1820)

Oxley, Uj Hollandiában tartományi földmérő, két nagy tavakat fedezett fel ezen eszméletlen földön, az egyik Jackson kikötő helyétől 5,00 Anglus mértföldre esik délnyugott felé, sós vizű és egy nagy folyó vizet veszén magába fel; a' második észak nyugott felé esik még meszszebb és olly nagy, hogy még eddig nem lehet megkerülni.

Hase Ur, a' ki Gróf Romanzov költségén egy Gyűjteményét akarja kiadni az eddig elő ki nem jött Bizantiumi íróknak, Olasz Országi útjában a' Milausi Ambrusi Könyvtárban Acropolita Györgynek egy tökéletes kéziratát találta fel. Ez által a' Görög Birodalom utolsó idejének szomorú történetei nagy világot nyerhet, ezen írónak 59. esztendőkre terjedő Kronikája tsak nagyon hianosan találtatván a' Bizantiumi írók között.

Parisba egy napot a' másikkra vetve, minden nap 52,000. Levél érkezik a' Postán Londonba pedig 133,000. Így tehát amott 700,000 lakost vévén fel minden 22. személyre esik egy Levél itt pedig, 1,150,000. lélek közül minden 9-re.

Decazes Hertzegnek Ministersége a' tudományokra az által is nevezetes lesz, hogy ő egy új intézet által kívánt olly embereket készíteni, kik az uralkodás költségén különösen ezen tzelra neveltetvén, idővel a' világ különböző részeinek megutazására használtathatnak. Ezen Oskola (Ecole des voyageurs naturalistes) a' természet historiai muzeummal vagyon összesztatolva. —

Peyster Kapitány, Valparaisóból Chilibe keleti Jndiának vévén útját Rebecca nevű hojóján 1819-be két új sziget csoportot fedezett fel; az egyik az deli szélesség' 8° 29, té nyugotti hosszúság 120° 54! a' másik deli szélesség 80° 5' nyu-

gotti hosszúság $180^{\circ} 45'$ fekszik, az egyik Ellice toquit-jának a' másik Peyster szigetének neveztetett.

William nevű Czethalfogó hajó Monteviedoból Valparaisoba menvén az deli szélesség 61° és a' 55° a' nyugotti hosszúságnak Greenwich-től egy nagy földet fedezett fel. Ezt partjain 200. Angoly mértföldnyi hosszúságra megvizsgálván, hóval befedve és lakosok nélkül találta. E'kép tehát ezen új föld, melly új Southlandnek neveztetett száraz földünknek legdélibb része volna.

T. J.

Mennyire kedveli nagy reménységű Nemzetünk a' Tudományokat, mennyire fekszik szíven a' Nemzeti Literaturának a' legszélesebb értelemben való előmenetele, az csak innen is kitetszik, hogy mezőt nyitván a' Tudományos Gyűjtemény a' tudománybeli pályafutásra, Hazánk minden vidékeiben lévő tudománykedvellők igyekeznek az Olvasó közönséggel, mind azt, a' mi Hazánkban ritka és nevezetes közleni. A' múlt Hónapban Nemes Nógrád Vármegyében utazván, a' többek közt két Jelesség közöltetett velem, mellyet közre botsátani szítek:

Galábotson T. Nemes Nógrád Vármegyében lakozó Tettes Nándori Bene András Úrnak Levél Tárába több nevezetes régi Ok-Levelei között találtatik eredetiben ezen következő figyellemre méltó Török Levél is:

Én Muharin és Murtazán Spaják, adjuk tuttára mindeknek az kiknek illik: hogy megalkuttunk Bene Andrással esztendőről esztendőre két ezüst Tallérban, egy Ló Puskatokban, két Korszóban, egy Nadrágnak való Posztóban, és így, ha eő Kegyelme esztendőről esztendőre megadja, azért cőKegyelme bizvást Kis-Zellőben, másut is bizvást maga Cselidestül lakhatik, azért mijs reá felcittünk az mi Török partunkról nem lészen bántása ne félyen senkitül, csak az Istentül.

Datum Sécésény Várában die — Anno 1667.

mi Kis-Zellei Földes Urak

Muharin Spagia.

Murtazim Spagia,

Ugyan azon Vármegyében Csaláron lakozó Barátom Tttes Tot Prónai és Blatnitzai Prónay Ferentz Úr, T. Nemes Nógrád

Vármegyének Sz. Birája egy régi felülírást közlött velem, melly azon Vármegyében fekvő Gátsfalusi, Sz. Györgynek szentelt régi Templom falán vagyon; de a' mellyből, alkalmasint hibák tsúszván be a' leírás alkalmatosságával csak ezeket lehetne kitapogatnom;

ANNO. DOMINI. M. CCC. III. o. MAGISTER. TOMAY.
(itten másfél sort nem tudtam olvasni) HANC. STRVI. IN-
CEPIT. ECCLESIAM.

Az írás teli vagyon rövidítésekkel, azért meglehet, hogy olvasásomba is hiba vagyon, de az csak tsekély lehet. Valljon nem érdemlené e ezen nevezetes felül írás, hogy azt a' Ts. Nemes Vármegyének Földmérője, vagy más a' rajzolásához értő, a' Czimerrel és esztendő számokkal együtt helyesen lerajzolja 's ide beküldje, hogy így a' maga valóságában közöltethessék az Olvasókkal.

Th.

Iffjú Gróf Szirmai Szirmay Antal Úr Párisból írja, hogy Párisban e' következő Munkát nyomtatják: Voyage mineralogique et geologique en Hongrie pendant l' Année 1818. par F. S. Beudant Sous Directeur du Cabinet de Mineralogie particulier du Roy 3. Vol. 4.

Trattner.

Zaránd Vármegyei Fő-Ispán' és Boros-Jenői Kapitány' Haller Gábor' levele az Erdélyi Kendekhez.

Spectabiles, Magci, Gener, Egregy, Nobiles, Prudentes ac Circumspectj Dni et Fratres mihi Obser.

Emlekeztetib. lehet kigtek, az el mult Esztendőnek Szent Iwan havab, Holoswarj táborb. walo kigtek gyülekezetib. az Fő Vezernék Eő Nganak érkezve levele, hogy minden erdelyj dolgok Aly Passára Eő Ngara wolnának bizattatwa, kigtek bizonyos beczülletes Atiafiay által talallata megh, ne nohesztelleném az baza es kigtek hasznára walo faratsagomat, hanem az Szekelly es Szász Nemzetből walo kigtek beczülletes köwetsegre rendeltetett atyafiaiwal walalná. Fel az közönséges joert Aly Passához Eő Ngához valo jöweteletem. És noha igen melto mentsegim woltanak, mellyekre nezwe melta, el wonhatta. wolna magamat ettől az bajos es wezedelmes szolgálatról, mellyen az előttis nem szinten kedwemre

mentem volt által; Mindazonáltal az közönseges jot es kigtek paraczolettyat az maga. alkalmattosaginal tellyel beczülwen engedelmes wolta. de , atta volna In , mind az közönseges jora , mind maga személyemre nezwé kedwesb allapattal lött volna köwetsegem , de az Hlms Nemzetsegen senkj erőwel nem wehet , melly hogy balul magyarasztatot némelly tökelletlenek hamis tudositások miatt bizony szíwe. szerent sajnallo. , In nap fénreis hozza mind az en tökellertesegemet , mellyet edes haza. ben nem gyakra. eletemk weszedelmezesewelis tapasztalhatott , mind az hamis költewenyekk heab. waloságot , mellyről mellettem lewő beczülletes kigtek attyafiai kiwől az itt fen forgo dolgok is wilagos bizonságot téznek mind most , mind jöwendőb. Ezt ebben hagywa. ez jelen walo alkalmattosággal akara. Kigteket tudo. sitanj az itt walo dolgokrol. Nandor Fejer Warrol az Fő Vezér megh indulwa. , egynehány nappal az uta. Csausokat küldwen utauna , az több Uraimicl külön el hiwata wagy hozata , taborára Eszekhez érkezwe. más nap elsőb. Ribaja , az hun az Fejedelemk Eő Nganak es Orszagh nepenek az taborb. walo jöweseikk le hagyatásat forgatta. , az uta. az Fő Vezér Eő Nga wolt welcm szemb. , ott az előmb. adatott köwetsegh szerent az Orszagnak minden derekas bántodasit es nehezsegeit irasba. be atta. , szowal peniglen legh hőwebb. az határnak el igazitassa felül esedeztem. Mind azket meltosagos személynek minemő punctumokat atta. be irasb. , miket mondotta. , es miczoda wálaszim löttek , azokat Baló László Ur. kezéhez mind irasb. adwa. , ha az nemes Orszagh kívánnya , el olwastathattya. Annahutánna ujolag itt Budánal az Fejedelem Eő Nga Jenej Passa holdoltatásáról irt lewelének alkalmattoságával lewen szemb. , könyörgöttem ujolagh mind az Zaránd Vármegyei Uraim dolgab. az Fejedelem Eő Nga newéwel , kikk miczoda walasz adattatott , az Eő Kiglmek ide boczzattatott Attyafiaj megh beszélhetik , mind peniglen az Wáradhoz holdoltatott helyek mellett , megh mutogatwá. , azok az Porta hűsege mellett fogsagot , halalt szenwedwén Kiglmesseget , nem minden joszagoktol walo megh fosztatast wárhatnának akkorj Szerdától Szőjdi Mehmet Passatolis hit lewelekis lewen. Ezekre végre tolmáczoltatá az Fő Vezér Eő Nga , egy kewesse legyünk bekesseges türesb , minden dolgaink el igazittatnak. En . s Varadj , Jenej Passakra para.czoлатokat kiwa.tom iratni az

boldolásnak awagy csak az igazításigh walo megh szüntetese felől, de altallyáb, walo walasz nem adatek, igazittatunk csak az testerre, mellyb. az mint az Fő Vezernekis Eő Nganak megh mondotta., az egész Országotis be irhattak, In Eő Sz. Felsége fordithattys el hogy ne legyen. Ugy wagyó. az, en derekas biztatásokat az Nemes Orszagnak nem irhatok, ha In. az dolgokat es elméket külömb. nem waltoztattya itt, mellyről az Fejedelmet Eő Ngat böwebb tudositotta, nem lehetwe. mindeneket közönségesen megh irno; mindazonáltal csak Inb. wesse Rígtek alhatatos reménségét igaz Eő Fgéhez walo megh téréssel es semmi dolgaiwal ne hirtelenkedgyek, az magok között walo egyeneltenséget eltawoztassa, tisztinek hiwatallyának felellyen megh. nem wagyok minden remensegtől megh maradasunk felől megh fosztatwa, mellyről kj terjeszkednem allapoto. es helyem nem engedj, de megh nyugodwa legyen abb. Rígtek, az mit hazá. megh maradására tudhatok, azt iro. es jawallom Rígtekk, es, ha modo. leszen benne, mind jorol gonoszrol idejen tudositanj az Fejedelmet Eő Ngat es Rígteket is maga. szemelyemk weszedelmeztetesewelis el nem mulato. Rígteket mind fejenkent engedelmissen kerem, az Rígtek szolgálattyára walo készségemet, ha tehetsegem arra walo ninczenis, kegyes atyj szemeiwel megh tekintwe, az Rígtek szolgálattyáb, weszedelmeskedő állapotomb. ne engedgyen az haza törwenye ellen jóságomb. megh haborgattatno., inkább weggen kegyes oltalma alá, nem engedwén megh az rajtam walo hatalmaskodást, holott ha szintén walakinek mj közj wolnais walamelly jóságomhoz, Eősünktől maratt szabadságunk es törwenyünk szerént, törwennyel wehetnek el töllem, nem hatalomal, ne bántogyék még az haza szabadsága es törwéne az en személyemb., kijs Rígtek utolso tagja nem wol-tam, nemis hatalmaskodnék minden ember en rajta., ha az In az magaménak oltalmazasatol walo tehetsegtől ideigh megh nem fosztott volna, awagy az közönseges jot es czendesseget az maga. boszujanal es Tulajdonomnál fellyeb nem beczüllem. Az igasságh követéssel várhattya s nyerhetj Rígtek az Innek Hglmességét az hazára, az törwéntelenségnek megh engedesse weszedelmeket szokott az Országokra hoznj, mellyről sokak az példák, enis az Rígtek Atyaj jo akarattyának ha megh szolgálhatója nem lehetekis, de az Rígtek megh maradásaért es dolgainak boldogabbul folyasaert lut imado leszek,

Eltesse In. Higyeimeteket fejenkent sok esztendőhigh boldogul örwendetesb napokkal es állapotokkal edes hazájokb. megh aldwa., Budán 28. July A. 1663. etc.

Farund. Spliu., Mearu., Generosar, Egregiar, Nobiliu, Prudentiu Circumspectar Dnaonu. Vraru

Frater et Servitor Obsequentissimus

Gabriel Haller *) m. p.

A' gondviseletlenség miatt nagyon elszakadozott Eredeti Levél után közli

Ponori Thewrewk József,

6. Tudományos Egyvelegek.

Sir Joseph Banks. — Ez a' híres Angoly Természetvizsgáló, egy volt azon kevesek közül, kik nem csak magok mindent végbe visznek, a' tudományos esmeretek' terjesztésére, hanem ennek eszközlésébe másokat is nagy lélekkel elősegítenek. Banks hasonlíthatatlan Mecaenások volt, minden Természet - vizsgálóknak, különösen pedig a' Fűvészeknek Könyvtára és Természet históriai Gyűjteményei, mellyek pár nélkül valók, mindeneknek nyitva állottak, kiknek legkevesebb személyes ajánlások volt is ő hozzá. — Születet ez a' derék tudós, Lincolnshire-ba 1743-ba, Decemberbe. Tanulmányait Etonba és Oxfordba végezte, 's húsz esztendős korába, az Universitásból ki kerülven, természet-históriai tapasztalások kedvéért, Cookkal hajóra ült, kedves barátjának Doctor Solandernek társaságába. — Ezen sok veszedelmekkel 's bajokkal tellyes utazásnak leírása, ki jött annakutánna, 's a' Fűvész-tudományi rész henné, a' Banks Úr munkája. Hasonló szándékkal látogatta meg 1772-be, Islandiát is, de téven Sir John Pingle, a' Tudományok Királyi Társaságnak Praesidense, 1778-ba hivatalát, Banks választatott az ő helyére, 's egész haláláig félben szakadatlanul viselte ezen fontos hivatalt. 1781-be a' Király által a' Pairek közzé emelkedött, a' Francziák pedig 1801-be a' National-Institutum tagjává választották, mivel néki köszönhették a' La Perouse leveleinek,

*) Csak az aláírás az Haller Gáboré: a' többi más valaki írta.

mellyek az ő útazását tárgyzták, 's mellyek az Angolyok kezeiben estek, vissza nyerését. Ez a' mindenektől szeretett 's tisztelt ősz tudós, a' múlt 1820-dik eszt. holt meg elgyengülésbe. A' közönséges újság levelekben, lehetett olvasni testamentomát, melly a' többek között két szép jelét foglalja magába annak, mint igyekezett ő azokról gondoskodni, kik neki szolgáltak. Brown Robertnek, kit ő a' maga okos és fáradhatatlan Könyv- tározójének nevez, nem csak 200 font Sterlinget hagyott hanem neki engedte élete végéig, az ő Könyvtárjának, Herbariumának, Réziratainak, Rajzolatjainak, Réz-tábláinak, (mellyek a' Brown halála után a' Brittus Múzeumra maradnak), használatát, és a' Lady Banks halála után, (kivel való házassága terméketlen vólt) az ő tágas szép házának is Sohosqwarebe, tetszése szerint való haszna-vételét, mind addig míg a' Sir Joseph Banks által kötött Contractus tartani fog. — A' mint tudva vagyon, Brown Robert egy igen ügyes Fűvész, ki ama nevezetes H i n d e r s Kapitánnyal, Új Hollandia' partjait, 1802-be és 1803-ba meglátogatta, 's az ott gyűjtött plántáknak leírását, következő czim alatt adta ki: *Prodromus Horae Novae Hollandiae et Insulae Van-Diemen, exhibens characteres plantarum quas annis 1802—1805 per oras utriusque insulae collegit et descripsit Robertus Brown; insertis passim aliis speciebus auctori hucusque cognitis, seu evulgatis, seu ineditis, praesertim Banksianis, in primo itinere navarchi Cook detectis. Vol. I. Londini. Typis Richard Taylor et Socii etc. 1820. 8.* Ez a' munka felette nagyra becsültetik, 's több nyomtatványt belőle, nagy utánna járás után sem lehet kapni, holott Angliába néhány guinee az ára; mivel azomba Brown benne némelly hibákat fedezett fel, nem akarja hogy addig újra kinyomtatasson, míg azokat meg nem fogja jobbitani. — Jól eselékedte tehát Oken Úr, hogy azt azon közbe az Isisbe lenyomtatattatta (Isis VI. Hest, 1819.)

A' második személy, kiről Sir Joseph Banks, testamentomába meg emlékezett, a' híres német Plánta-festő Bauer Fridrik, a' ki hasonlóan az említett Hinderst követte. Banks Úrnak ezen pártfogottja, 30 esztendőktől fogva tartózkodik hazájának becsületére, Angliába. Az ő virág 's plánta rajzolatjai olly szépek, 's olly igazik, hogy azok minden bizonylyal a' legjobbak közé tartoznak, 's talám pár nélkül valók Sir Joseph Banks, minden esztendőbe 500 Frankot fizetett

mélt, tulajdon erszényéből, 's ugyan ennyi esztendei fizetést testált néki, (hogya ezt magára nem vállalná a' Király, ki-nek ő Bauer Urat, a' Kew-i Királyi fűvész kertbe, Virág 's Plánta-festőnek ajánlotta), csak hogy olly feltétel alatt, hogy ezután is mint eddig Kewgreenbe tartózkodjon, 's foglalatosságit folytassa. Bauer, a' Baffinsbaybe Ross Kaptány által gyűjtött veres hóról, legközelebb igen interesszáns vizsgálódásokat közölt a' Journal of the Royal Institution-ba, mellyekből bizonyos lenne, hogy ezen hónap veres színe, egy apró nemű gombától származna, mellyet ő az Uredo nemhez állit, 's Uredo invalidisnek nevez. Ezen vizsgálódásokat közli Blainville Úr is, a' maga folyó irásába, (Journal de Physique 1819.), 's Oken is említést tesz rollok a' maga Isisébe (V. Heft. S. 453. 1820.) — Még egy más tudós Német, König Károly Úr, köszönheti Sir Joseph Banksnak a' maga szerencsáját. Ez a' nevezetes Mineralóg, Fűvész és Lingvista, egykori tanítványa a' nagy Blumenbachnak, sok ideig Hönyvtár-örzője volt Sir Joseph Banksnak, ki néki azután a' Brittus Muzemnál (mellynek Curátorai közt, S. J. Banks egy volt az első közt) szép hivatalt szerzett, rendes Mineralógussá neveztetődván ott ki.

Hibaúl tulajdonították Banks Úrba azt, hogy a' matematikai tudományoknak nem nagy becsülője volt, 's ezért már 1784-be hevesen megtámadták, néhány nevezetesebb tagjai a' Tudós-társaságnak. Ugyan ezt cselekedte, nem régibe a' Philosophical Magazine, egy kis munkáeskába, mellybe a' megholt Bankstól, megtagadtatik minden tudósi névre való juss tartás, részrehajlással, a' Matematikusok eránt való gyűlölésséggel, 's hiúsággal vádoltatik, egy szóval az Író azt akarja megmutatni, hogy ő a' Tudományok Kir. Akadémiája Praesidensének épen nem való volt, 's a' komolyabb tudományok előmenetelét, megakadályoztatta Angliába. Ezen vádat, a' megdicőültnek baráti 's pártfogottjai, felelet nélkül bizonyosan nem fogják hagyni.

Sir Joseph Banks helyett, ama híres Chemikus Sir Humphry Davy, választatott felette nagy vokstöbbség által, a' Kir. Társaság Praesidensének, melly bizonyítja, melly nagy tisztelettel vagynak az Angoly tudósok ő eránta. Hasztalan próbálták némelylek, Lord Colchestert (ki

az előtt az Alsó Háznak Beszélője volt, Abbot név alatt) neki ellenébe állítani.

7. Ajánlásra méltó Könyv.

Zsebkönyv. Riadta Igaz Sámuel Bétsben Pichler Antalnál.

Ezen derült 's szemérmes homlokkal jelent meg Bécsben 's a Magyar Haza előtt e' f. esztendei első felében egy kis idő szaki könyvetske, melly megtekintésre, megvevésre, sőt, a' mi ilyen szörű könyvetskéknél igen ritka, olvasásra is méltó. — Ara 6 fl. 30 xr. V. Cz. Hangos ditséretekkel a' különösbe ereszkedni, e' Könyvetskét magasztalni, teljességgel nem szándékunk; részszert azért, mivel ezt akar melly Recensenstől is, ha nem egyébért is, legalább szép szóért meglehet nyerni 's ezt szomorú tapasztalásából tudván az Olvasó Közönség az ilyen halászo ditséretekről inkább ellenkezőt hiszen; részszert azért, hogy bennünket ezen a' jó lelkű Redactornak fájdalmas kötelességre senki még nem kért, de a' szemérmes Kiadó se igen látszik ditséretekre vágni, a' mi ezen mai korbéli legfőbb tudós okosságának elmulasztásából is kitetszik, hogy ezen Zsebkönyvét egy néhány esztendőkkel fogantatása előtt a' kerek világ minden Újságaiban magasztaló ditséretekkal jelentetni elmulasztotta, a' nélkül, hogy valaki a' ditsérők közül tsak egy betűt is látott volna a' még nem is fogantatott 's alkalmasint még Leibnitz Atomusainak Országában repülő Munkából, a' mint ezt nem régiben is Rösler a' ditsőséges Magyar országi Vaterländischer Almanachhal tselekedte, — 's mások is naponként tselekszik; — részszert pedig azért, hogy már minden ditséret felesleg való volna, mivel minden nyomtatott példányok már elkeltek, a' miért a' Magyar közönségnek szívükből gratulálunk, 's most ezen Zsebkönyvnek újabb Kiadása vagy on sajtó alatt. Nékünk, ha a' betsületes embernek szabad szívének belső erzését, minden tudományos gög nélkül megvallani, legjobban tetszett az, hogy egynehány válogatott Magyar Dalok, Magyar által, úgymint Báro Podmanitzky Lajos által Musikára téve kaptsottak ezen

Zseb-Könyvhez ; mert a' Magyaroknak ekkoráig annyi sok bajai közt, ez is volt egyik nagy baja, hogy Muzsikáját, a' szívetek ezen leghathatósabb 's ha így szabad mondani, legbeszédesebb beszédjét a' Czigányokra, Cseh Pribékekre 's más jött ment emberekre bizta; tudniillik Ásiai módon szereti magát mulattatni, a' nélkül hogy ő maga munkás részt venne a' mulatásban. — De a' Zseb-Könyvet akartuk ajánlani; — legyen elég hogy ajánljuk.

Th.

8. A' Redactionnak Jelentése Kőrösi Sándor eránt.

Már egynehány T. Nemes Vármegyék ígérték nevezetes segedelmet Kőrösi Sándor utazásának folytatására; a' még hátra levők is a' segedelem adásra meghérettettek, sőt Erdélyből már kész pénz is küldetett Kőrösi számára: mivel tehát már ideje Kőrösinek legalább az ígért Summának egy részét is beküldeni; illendőképen kérjük mindazokat, a' kik a' Segedelem gyűjtést Hazafiúi érzéstől lelkesítve magokra vállalták, hogy az ekkoráig bejött pénzt, az Adakozó Hazafiak' neveinek feljegyzésével együtt, Pestre Nemes Petrószai Trattner János Tamás Úrhoz, biztos alkalmatossággal beküldjék. Mi az Adakozó Hazafiak neveit a' Tud. Gyűjteményben kinyomtatattuk 's a' begyűlt pénzről az egész Haza előtt számot fogunk adni.

Th.

9. Ú j K ö n y v e k.

31) Győződelmi Innep, mellyen a' Seregek Urához Istennéhez, a' Felséges Ausztriai Tsászárhoz, mi kegyelmes Királyunk Első Férrentz fegyvereinek, az Olasz Földön lett megáldattatásokért, háláadó Ditséretét, MDCCCXXI dik Eszt. Május 15. Napján a' Pápai Református Sz. gyülekezettel felnyitotta Tóth Ferentz a' Pápai Ref. Sz. Ekklesiának Prédikátora Győrött Streibig Leopold bct. 1821. 16 lap.

32) Szent Jöbi Szabó László Költömenyes Munkái. Debreczenben 1820. Nyomtatta Toth Ferentz. 8. 132 lap.

33) Öröm Dal melyet Tiszt. és érdemes Mészáros Lászlónak a' Sz. Györgyi Kegyes Oskolák Elöljárójának érdemei eránt való Háládatosságokból Neve napján éneklettek az Isteni tudományok Halgatói 1821. Po'sonyban, Belnay örökösseinek betűivel. 8. 8 lap.

34) Öröm Koszorú, melyet Fő Tiszt. és Nagy érdemű Bolla Mártonnak a' Magyar, és Erdély Országi Kegyes Oskolák Rendje Tartománybeli Igazgatójának midőn Sz. Györgyi Szerzeteseinek az Isteni Tudományban tett Előmenetelek vizsgálásán személylesen megjelenni méltóztatnék, a' Tisztelet, és Háládatosság oltárán áldoztak ugyan azon Rendnek Aldo-zó Papjai, a' Hit és Erkölcs' Tudomány' Halgatói. Posonyban 1821. Belnay örökösseinek betűivel. 4. 8 lap.

10. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

37) Vinac Angelski tojest Bogoljubne Molitve i Pismekojese u razlicitih Prigodah etc. 1821. 8. 288 lap.

38) Compendium Grammaticae et Syntaxis Germanicae conscripsit in usum Juventutis Scholasticae aliorumque, qui Linguam Germanicam notam sibi reddere cupiunt, Samuel Wölffel, Eccl. Evang. Aug. Conf. add. Nat. Germ. L. Reg: Civitatis Modrensis Verbi Divini Minister. 1821. 8. 80 lap.

39) Három Furtsa Történet, a' köz-beszéd után Mértékes Versekre foglalva, A' Köznép' mulattságára és tanúságára. 1821. m. 8. 16 lap.

40) Monumentum Pietatis Adm. Rev. Ex. ac Doct. D. Petro Heresztessy S. C. ac Exemp. Ordinis Praemonstratensium Canonico Regulari, Viro de Re Hungariae Litteraria meritissimo, dum Diem sui Nominis recoleret, devota mente oblatum. Anno 1820. 4. 8 lap.

41) Poetische Erstlinge. von M. G. Saphir, 1821. 8. 176 lap.

42) A' Heresztýén Vallásnak Summája. A' Helvétziai Vallástételt követő gyengébb Tanuló gyermekeknek Számokra, kérdésekkel és Feleletekbe foglaltatva. 1821. 12. 48 lap.

VII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Jankovits Miklós. A' villogó drága Köveknek esmérete és Eleinknek azokban lelt gyönyörködése. I. 4.
- 2) Etre-Karchai Georch Illés. Jegyzetek a' Hármas Törvény-Könyv' III-dik Része 29-ik Czikkelyéhez a' Magyar Országgi Parasztok' örökődése eránt. I. 53.
- 3) Csaplovics János. A' Magyar Országgi Szabad Királyi Városok, Mező-Városok és nagyobb Helységek' népességéről. I. 66.
- 4) Nyikos László. Értekezés a' vászon fejéritésről. I. 75.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-esmertetések.

- 1) Verner Jós. Logica seu Dianoeologia. 's a' t. I. 79.
- 2) Pfahler Rár. Jus Georgicum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum. 's a' t. I. 95.

B) Külföldi Literatura.

Medicinisch - Chirurgische Zeitung. 's a' t. (Folytatás) I. 103.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtázafolások és Igazítások. I. 120.
- 2) Eredeti Oklevelek kivonásai. I. 126.
- 3) Új Találmányok. I. 130.
- 4) Elölépések és Megtiszteltetések. I. 132.
- 5) Jelességek. I. 133.
- 6) Tudományos Egyvelegek. I. 138.
- 7) Ajánlásra méltó Rönyv. I. 141.
- 8) A' Redaetionak Jelentése Rörösi Sándor eránt. I. 142.
- 9) Új Rönyvek. I. 142.
- 10) Trattner János Tamásnál készült Új Rönyvek. I. 143.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

VIII. KÖTET.

L. Schwanke sc.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Szombathelyen kiásott régiségek- ről.

Tudn' illik jön olyan idő, a' mellyben ekéjét
Nyomván a' szántó ezen — — — — — vidéken
Rozsdától meg-emésztődött dárdákra találand:
Vagy gereblyéjének fogait mélyebbre lenyomván —
Néhol üres sisakok pengéseit hallani fogja:
Vagy pediglen földjét ásván sok régi Vitézek
Nagy tetemit sírből fel fogja emelni, 's tsudálni.
Virgil. Georg. 1. Rész. 20 §. Rájnis Magyar.

Behatván Augustus Császár uralkodása alatt
Pannoniába a' diadalmas romaisasok, csak hamar
megkedvellették a' hódítók azon néhány mértföld-
dekre terjedő, gazdag kalászokkal termékeny, hel-
lyel helyel gyönyörű erdőkkel ékesített 's nyu-
gotról szőlőtőkkel beültetett dombok által kör-
nyékezett kies rónát, mellynek egy részén mainap
Szombathely, egy Vas Vármegyei Városka, az
idő Vas fogától megmenekedett 's a' föld' gyom-
rából kiásott számos emlékköveknek bizonyítások
szerint a' hajdani Savaria fekszik. — Claudius
Császár a' Claudia nemzetségből népes gyarma-
tot szállíta ezen helyre 's így lőn ez ama híres
Colonia Claudia Savaria felső Pannoniá-

nak fő Városaa , a' romai igazgatóknak lakhelyek.

Tudós Schoenvisner Úr különös érdemet szerzett az által is a' Magyar hazára 's kivált városainkra nézve, hogy tudós 's a' régiség esmeretével bő munkájában: *Antiquitatum et Historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini 1791. Typis Mathiae-Trattner a' romai régiség' nálunk találtatott mohos maradékit helyes réz metszésekben az Archoologiából és Historiából megvilágosítva a' tudós világgal közlőtte.* Előadattnak ezen munkában tizenkét nagy részről szépen megmaradott köveken való felírások, és tizenöt majd bálványoknak majd külömbféle oszlopoknak töredékeik, mellyeket, kivéven a' falakba berakottakat, b. e. Felső Szopori Szily János első Szombathelyi Püspök residentiájának belső udvarában felállította, hol azokat ma is láthatni.

Ezen régiségeknek kiadások óta az újabb 's naponként folytatott ásások által ismét sok, a' mai épületekben hujába keresett erősségű kőfalak, emlékkövek, pénzek 's egyéb régi időbeli maradványok fedeztettek fel, kivált a' mult esztendőn nagyon szerencsés kimenetellel fáradoztak a' földben találtotható köveknek kiásásokban munkálkodók, mert némelly környülállásoktól biztatván keresés közben számos régi sirboltokra akadtak 's azokkal együtt több régiségeket emeltek nap fényre. A' munkások a' bámolni ösztetődült embereknek sokaságokból, és — mivel kiki szeretett volna legalább egy darab régiséggel dicsekedni — a' kiásott emlékeken nagyon kapásból ítélvén azoknak értékjeiket, mihelyest valamit találtak, azt tüstént köz portéka gyanánt árulgták 's a' többet ígérőknek eladogattak úgy hogy

bajjal lehetett azokból néhány példányokat együvé szerezni 's így lön, hogy egy rész a' nemzeti Múzeum' ritkaságait nevelte, más rész a' helybéli K. Lyceum számára szereztetett, több becses darabok pedig némelly mű 's régiség kedvellőknek kezeikben nyugosznak, Ohajtanók, hogy ezek is áldoznának valamit azon szent célra, mellyért a' nyilvános gyűjtemények alkottattanak; ők gyönyörködtetésekre vásárlották példányaikat, pedig ezen gyönyörködtetéstől koránt sem fosztatnának meg, ha azokkal a' nyilvános gyűjteményeket szaporítanák 's így bizonyosokká tételnének, hogy fáradozásaiknak 's kiadásaiknak gyümölcseik se el nem vesznek, se el nem szélesztetnek, hogy neveik a' nemzet' háladatos emlékezetében tisztelettel megörökösítenek.

A' Városhánk környéken talált régiségeknek hírek eltöltötte mind a' honni mind a' külföldi ujság leveleket 's azokban a' dolog eléggé nagyítva 's még is hijánossan közöltetett. Mivel pedig a' tudományos közösség megkívánja az ilyeneknek az ő valódiságokban előadatásokat, iparkodom ezen hasznos nemzeti intézetben kiásott régiségeinket Nemzetem tudósival közleni, hogy abból, mit én csekély tehetségem szerint itt előadok, a' régiség baráti és a' történetírás buvári magoknak koszorút fűzhessenek. Ugyan is az illy egyes leírások által legbizonyosabban megválaszthatni 's megállapíthatni, mi találtatott valóban minden egyes vidéken: ez azután közönségesebb öszve függésben, nagyobb kiterjedésben tekintve, 's ismét az egyes vidékre alkalmaztatva ezen vidék előidőjének legbizonyosabb képét ábrázolandja, és midőn látszóképen tekintetünket csak egy ponttra függesztjük, köröskörül az egész tartomány' állapotja és tekintete felvilágosul. Erre szükség nekünk törekednünk, hogy tapodhatjuk érzéket

lenül a' lábaink alatt heverő hősöknek poraikat? mit használ a' régi tőlünk többnyire meszsze esett nemzeteknek földírásokon rágódnunk, hatulajdon honunk' előidőji homálllyal, 's bizonytalansággal borítatnak: — Nem kétlem, a' nemzeti Muzeum tudós igazgatása felvett igen bölcs intézete szerint, az innen beküldött régiségekről is emlékezni fog remekül készített évkönyvének folytatásában, honnan értekezésem csak azon példányokra fog kiterjedni, mellyek még kezünknel vagynak.

1).

I. O. M.	Jovi Optimo Maximo
Q — — —	Quintus (a' többi betű ezen sorben olvashatatlan)
SVCCSSV	Successus
V. S. L. M.	Votum Solvit Libens Merito.

Ezen felírás olvastatott egy négy szegletű oszlopocskának töredékén, melly feluczán egy polgár háza előtt pad gyanánt szolgált a' múlt nyárig, mikor felelevenülvén a' régiség vadászása ezen emlékkötől is megfosztatott Szombathely. Ezen oszlopocskát által teljesítette hitfogadását Q. Successus, mellyet valamelly veszedelemből megmenekedhetés vagy kegyelem nyerés véget Jupiternek teve. Mint a' sok kiásott felírások bizonyítják igen szokásban volt a' Rómaiaknál a' hitfogadás 's külömbféle isteneknek mind az egyes emberektől, mind a' köztársaságtól tétettek amazoktól külömbféle szükségekben, ettől eleinten csak a' köztársaság' boldogulásáért, utóbb pedig más fő emberek' szerencsétetésekért is. A' Császárok alatt szokássá vált minden esztendőn mind a' katonatanyákon mind a' Capitoliumban hitfogadást tenni a' Császárnak szerencsés országlásáért, mint ezt bizonyítják a' többek közt az itt felásott ro-

mai pénzek is ilyen felirással: VOTV. — VOT. X. — VOT. XXX. 's a' t.

A' bálványozó Roma különbféle adtributumok alatt imádta Jupitert a' tiszteltetésére emelt sok templomokban; így a' Jupiter Optimus Maximus adtributum alatt imádtatott azon templomban, mellyet M. Horatius Consul a' Királyok' elkergettetések után nékie a' Capitoliumban szentelt, 's ezért Capitoliumi Jupiternek is neveztetett: következőleg Jupiter O. M. egy volt a' Capitoliumi Jupiterrel, a' mit Livius 5-dik könyvéből is kihozhatni, hol említetik, hogy M. Furius Camillus Dictator megszabadítván Romát a' Gallusoktól szerzette a' Capitoliumi játékokat, mivel Jupiter O. M. suam sedem atque arcem populi romani in re trepida tutatus esset. Ezekből következik, hogy ezen oszlopocskára a' Capitoliumi Jupiternek volt legyen szentelve, de, ha vélekedni szabad, talán nem annak, kit a' romai Capitoliumban tiszteltek, hanem kinek a' Savariai Capitoliumban volt templom emelve. Ugyanis Aulus Gellius a) bizonyítása szerint a' Coloniák mint egy kisebb képei 's ábrázolatai voltak Roma Várossának mellyekben, hogy a' kiküldött szállítványoknak régi lakhelyektől eltávozások olly nagyon szembetűnő ne lenne, a' Városban lévőkhöz hasonlító templomok és más épületek emeltettek, így beh bizonyított dolog a' tudósoknál, hogy Ravennának, Florentiának, Medio-

a) Sed Coloniarum alia necessitudo est: non enim veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur; sed ex civitate quasi propagatae sunt: et jura institutaque omnia populi romani, non sui arbitrii habent. Quae tamen conditio, quum sit magis obnoxia et minus libera, potior tamen et praestabilior existimatur propter amplitudinem majestatemque populi romani, cujus istae Coloniae quasi effigies parvae, simulacraque esse quaedam videntur, Noct. Attic. Lib. 16. cap. 13.

lanumnak , Aquilejának , Coloniának 's más főbb Városoknak Capitoliумаik voltak Jupiter templo-mával: mivel tehát Savaria is romai Colonia volt, felső Pannoniának fő várossa , hol a' romai igaz-gatók laktak , hol Septimius Severus Császárnak választatott , Constantius és Valentinianus néhány törvényeket szabtak , Valentinianus hadi seregé-vel téli tanyán volt, mind ezek mutatják, hogy Savariának népességétől , nagyságáról épületei-nek pompásságokról híres Városnak kellett lennie 's következőleg nem hiú vélekedés az a' Savariai capitoliumról , ámbátor róla semmi irott bizony-ságtétel nem találtatik.

2).

L. MAXIMI FIL
DOMO EMON AN
V. F. SIBI ET SVI
ET SALONIAE MAR
CELLAE CON AN

Lucius Maximi Filius
Domo Aemona Annorum
Vivus Fecit Sibi Et Suis
Et Saloniae Mar
Cellae Conjugi Piae An-
norum 30.

Találtatott ezen sírkő a' Szombathelyi szől-
lőkben 1809 ben honnan F. T. T. Czuppon György
Apát és Kanonok Úr Kám uczán lévő házána a'
falba rakatta. A' kő négy szegletű , felső részét
két helyesen kivágott oroszlányok és két egy köz-
tök helyezettett emberi főre néző madarkák , ol-
dalait pedig jobbról egy egész balról eltörtt és
virág lombokkal körül tekert oszlopocskák éke-
sítik. Ezen sírkövet még élteben csináltotta Lu-
cius mind magának mind feleségének , ki harminzt
esztendős korában meghalt. A' Romaiak sirbolto-
kat néha csak magoknak és feleségeiknek sőt ma-
radékaiknak is vagy még éltekben magok emel-
tek , vagy örökösseik által utolsó rendelkezései-
k szerint emeltettek , mivel pedig az örökösök ezen

kötelességekben nem eléggé szorgalmatosoknak tapasztaltattak, többnyire még életben magok elkeszítették sírhalmaikat. Lucius alkalmasint kiszolgált katona volt's Lajbachból eredett, mellynek hajdan Aemona volt neve..

3).

L. LICINIUS	Lucius Licinius
L. F. CL V, LEPID	Lucii Filius Clarissimus
NATVS DO — —	Vir Lepidus
	Natus Domo
VER — — —	Verona (vagy talán Vercellis).

Ezen szovakat olvashatni egy négy szegletű felső részén három szegletre öszvemenő's a' Püspöki residentiának belső udvarában a' többi régiségek közt heverő kőtábla darabon. Eltöredezvén a' könek alsó része, mellyre a' felírás' folytatása vésetett, nem határozhatni meg mi végre emeltetett ezen emlékkő. Mind az előbbeni mind ezen felírásban a' D o m o szó mint tudva vagyon, a' h a z a magyar szó értelmében vétetik.

4).

AVG. SAC.	Augusto (vagy Augustae) sacrum
TI. CLAVD	Tiberius Claudius
— — — —	(az ezen sorbéli betűk olvashatatlanok)
EVTYCHUS	Eutychus
AVC.	Augustalis.

Igy olvasom az előadott betűket, mellyek egy négy szegletű oszlop' eltöredezett darabjára vésetettek. A' felírás' eleje hibáztatván nem határozhatni meg; melly Istennek vagy Isten Aszszonynak volt ezen hit oltár szentelve. Az első sorban elő-

forduló *sacrum* szó mutatja, hogy menedékhely jussal bíró áldozat oltár volt. A' Colóniákban és municipiumokban az Augustalisok közep rendbéli polgárok valának közel mint Romában az Equesek vagy Vitéz rend-béliek, a' Decuriokat vagy is az illy helybéli Senatorokat, tekintetekre nézve ugyan el nem érték, de a' köz népet felül haladták, Augustalisoknak azért neveztettek, mivel a' Császároktól vagy Augustusoktól kinevezett főbb tisztség' akaratjából és parancsolatjából kellett azoknak választatniok vagy legalább helyben hagyataniok, kik ezen rendbe felvétettek.

5).

— — — ABN

BADIA — —

DOMVS DIVINE

VINDICISIVNQ

FMARCIALVCV

Domus Divinae

Vindici Sextus Junius Quinti

Filius Marcia (talám Marcianopoli domo) Lucullus

AEDIL IIVIR

Aedilis Duumvir.

A' dühösködő lángok által 1817-dikben Aprilis 27-diken megemésztetett piaczi Kápolnának fundamentomából ásatatott ki egy több helyeken eltöredezett négy szegletű kő az előadott felirással, melly már hajdan megtaláltatván, mivel a' gondatlanság vagy is tudatlanság nem tudta jobb helyre alkalmaztatni, ismét a' föld' gyomrába került. Ezen kőnek története is bizonyosságul szolgálhat arra, mint pazaroltattak el sok régi Szombathelyi emlékek. Az elroncsolt felirásnak megfejtését azoknak, kiknek az illy fejtegetések tisztekben áll, hagyván csak azt jegyzem meg, hogy ez is bizonyóságot teszen a' Savariai Colóniáról, mivel a' Colóniaknak és municipiumoknak különböztető jeleik voltak a' Duumvirok, Decu-

riok és más hasonló tisztségek, mellyeknek az illy városokban gyakor emlitések fordul elő a' köveken. Valamint Romában a' Senatusnak fejei voltak a' Consulok, úgy a' Coloniákban a' Curianak előlölői voltak a' Duumvirok, ezek a' Consulokéhoz hasonló hatalommal bírtak és előttök pálczákkal felfegyverkezett két poroszlók mentek a).

6).

BEATITVDINE D'N' CONSTANTIS VICTORIS
AC TRIVMFATORIS SEMPER AVG
PROVISA COPIA QVAE HORREIS DEERAT
POSTEAQVAM CONDENDISHORREADEESSE-
COEPERVNT
HAECVVLCRVFINVS V. C. PRAEFPRAETPER-
SE COEPTA
IN SECVRITATEM PERPETEM REIANNONA-
RIAEDEDICAVIT.

Beatitudine Domini Nostri Constantis Victoris Ac Triumphatoris Semper Augusti Provisa Copia Quae Horreis Deerat Posteaquam Condendis Horrea Deesse Coeperunt Haec Vulcatius Rufinus Vir Consularis Praefectus Praetorio Per Se Coepta In Securitatem Perpetem Rei Annonariae Dedicavit. — Egy négy szegletű ép kötéblára szépen olvasható betűkkel vágyon írva ezen epigramma, a' kő 1798-ban ádotatott ki 's Raich Pál akkori Apatikarius Úr azt megvásárolván háza' falába az úczára berakatta. A' felirást már N. T. Tudós Kresznerics Ferencz Úr Császársaiban a' 122-dik lapon kiadta, és csak azért kapcsoltam a' többiekhez, hogy itt és Schoenvisner Úr fel-

a) Pancirollus de Magistratibus Municipalibus in Graevii Thesauro Antiquitatum Roman. Vol. III. pag. 33.

jobb nevezett munkájában mind azon felírások együtt legyenek, mellyek nálunk kiásotattak.

7).

T-FL-EVPHRONS Titus Flavius Euphronus.

Láthatni ezen szovakat egy régi téglára nem bevéselt, hanem kiemelt betűkkel írva, honnan azok még a' puha agyagba bizonyos, e' végre készült, pecsétetekkel nyomtatottak. Hogy az első T betű Titust jelenszen, kiki helyben hagyja, ki a' régiségekből tudja, hogy a' romai rövidítésekben a' Tiberius szó mindég TI betűkkel jegyeztetett. Melly régi szokás legyen neveket s más emlékezetes dolgokat téglákra feljegyezni, mind Plinius, mind Diogenes Laërtius bizonyítja: az első a) azt mondja a' Babiloniaiakról, hogy csillag-viszlátatbeli észrevételeiket téglákra írták fel; a' másik pedig Cleantesről, hogy Zenó tanításait csonttal véste téglába. Ezen szokás a' Romaiaknál még közönségesebb volt, minthogy azoknál igen sokféle edények készültek agyagból. — Az előadott betűk vagy a' téгла-kemencze birtokosságának vagy a' téгла-vetőnek nevét jelentik, a' mit a' más helyeken kiásott nagyon sok téglákon talált felírásokból, mellyek kétségkívül majd a' birtokosoknak majd a' téglásoknak neveiket fejezik ki, nem pedig csupán a' kiálló betűkből következtethetni, mivel olly pecsétetek is találtattak c), mellyeken kiállottak a' betűk, honnan azok szinte bevésték az írást a' téglába. Mivel pedig Schoenvisner Úr b) bebizonyítása szerint, mikor a' téglákon előforduló betűk a' téгла-vetőnek ne-

a) Hist. Nat. Lib. VII. Cap. 56.

b) Bertoli Le Antichità d' Aquileja, in Veneria. 1739. pag. 326.

c) De rudibus Laconici Caldariiue Romani. Budae 1777. pag. 118.

vét jelentik, azokhoz a' mesterséget jelentő szavak is TEG vagy FIG mindég oda mellékeltetnek, bátran állíthatni, hogy itt a' betük a' téгла-szín birtokosságának nevét teszik.

8).

CHRESCENS

Crescens

Midőn a' Rohonczy út mellett álló új téglakemenczét építené a' városi Tanács, ott a' munkások a' földből egy agyagból készült formát ástak ki, mellynek fenekére megfordítva az előadott betük voltak vésve. Ezen üreges agyag darab alkalmasint forma gyanánt szolgált a' lámpáscsinálónak, ezt látszanak mutatni a' belső fenekére visszáról bevésott betük 's azon környüállás hogy nálunk több illy felirással megjegyzett lámpások találtattak, mellyek ezen formában tökéletesen bele illenek 's azt egészen elfogják kivévén azon különbséget, melly az agyagnak égetés által lett öszvehuzódásából eredett.

Az elő adottakhoz kapcsolok még némelly régiségeket, mellyeket nem régen hasonlóképen a' Szombathelyi mezőkön ástak ki, úgymint: 1) Egy derék szegű párlapost (parallelepipedum) képző 's agyagból készült esőt, hosszúsága valamivel több egy lábnyinál, 's nagyobb szélessége mint egy öt hüvelknyi. Az illy csöket használták a' régiek mind ferdő mind lakóházaikban a' végre, hogy általok a' fűtő szobából (hypocaustum) oda vezethessék a' meleget, hová akarták. Nem esmerték ők a' mi kályháinkat, hanem ezek helyett a' földalatt való fűtő-szobákban élesztett tűzből illyen csők által vezették a' meleget felső szobáikba, hol azt a' csöknök szelelő lyukaik által tetszések szerint mérsekelhették. Schoenvisner

a) észrevétele szerint kétfélék voltak a' fűtő helyek, először mellyeket egy helyről a' másikkra lehetett vinni, a' mit Ciceronak ezen szavaiból (Lib. 3. ep. 1.): *Hypocausta in alterum apodyterii angulum promovi propterea, quod ita erant posita, ut eorum vaporarium, ex quo ignis erumpit, esset sub tectum cubiculi.* Következett; másodszor mellyek mozdíthatatlanul egy helyen állottak 's ezek ellen kel ki Seneca Luciliushoz írtt 90-dik levelében, szúrva érdekelvén némelyeknek fényűzéseket, kik a' gyönyörködtetésre készült szobáiknak alsó 's felső részeket a' falakba berakott csők által melegítették. 2) Fejér vad márványból készült néhány állvány töredékeket, ezek között vagyon egy páncélba öltözött Romai katona fő és lábok nélkül — egy négyszegletű kőből félig kiemelve vagyon kifaragva valamely emberi Fő, — a' harmadik darab kő Tunicába öltözött embert ábrázol, de itt is hibazik az állványnak feje, — a' negyedik egy mezítelen gyermekeskét, mutat baloldalával más eltöredezett nagyobb darabhoz ragasztatott 's azt jobbjaival ölelni akarni látszik. — Utoljára egy eltöredezett márvány darabon látszik egy emberi lábnak alsó része a' ruhának alljával bevéssve, és alatt ezen betűk: *NVSVIP A'* munka átaljában mind ezen darabokban igen egyszerű.

Melly időbéliek legyenek az elszámlált emlékek, hibázzván rajtok minden idő jelentés, ki nem találhatni. Így vagyon a' dolog a' hajdani roppant romai birodalom tartományaiban kiasott sok más felírásokra nézve is, mellyeken ámbár többnyire a' Szerzőnek minden esmertető jegyei előfordúlnak, de az azon esztendői Consuloknak

neveik, kik szerint szokták vala az esztendőket számlálni, gyakran kihagyattattak. Volt ugyan a' Romaiaknak híres epochájok — Várossok építése: de ők ezzel a' nyilvános felírásokban nem éltek. Helyesebben cselekedtek e' pontban az Asiai Görögök és más régi népek, kik valamely híres időszakasznak esztendeit írták pénzeikre 's márványaikra. Egyedül a' 6-dik szám alatt elő adott felírásnak lehet kitalálni esztendőjét ezen szavakból: *Constantis Victoris ac Triumphatoris Augusti Vulcatius Rufinus Vir Consularis Praefectus Praetorio*, mellyek Kr. sz. után 348 vagy 349 esztendőre mutatnak, mivel Rufinus 347-ben volt Consul a), Constans pedig 350-ben már megölettetett Magnentius' katonáitól.

Több olyan hely vagyon Városkánk' környékén, hol a' föld ásottatván legalább külömbféle régi köfalak 's romai pénzek taláttatnak, a' mi nyilván még sok emlékeknek feltaláltatásokra elég reménységet nyújthatna, ha az ásatás annak rendje 's módja szerint vétetnék munkába. Azomban erre nálunk senki sem ügyelvén 's az ásók csupán a' nyereséget számlálván, csak történetből akadnak néha némelly fontos régiségre; így történt ez a' múlt nyáron a' Városon kívül éjszakra a' Gyöngyös folyó mellett fekvő réten, mellynek birtokossa azt hasznavehetőbbé akarván tenni, benne árkokat vonatott, mikor a' munkások ásás közben helyel helyel köfalakra akadtak, követvén továbbá ezeknek folyamatjokat 's a' földet vas rudakkal vizsgálván több illy mint egy másfél lábnyi szélességű köfalakat találtak, mellyek majd egyes négyszegletű kerítéseket, majd össze ütköz-

a) L. Fast. Consul. apud Murat. Novus Thesaur. Veter. Inscript. Mediol. 1739. Tom. 1. Class. 2. pag. CCCLXXIX.

vén folytában egymásmellé helyezett 's kőfallal elválasztott udvarokat ábrázoltak. A' falak által bekerített udvarokban találtattak a' sírboltok, mellyek vagy egyes majd négyszegletre majd gömbölyegre kifaragott homok kőből (Sandstein) vagy több nagy téglából épült kis hajlékokat, vagy pedig a' mostaniakhoz hasonlító koporsókat ábrázoltak, 's ezekben találtattak a' következő különbféle régi eszközök.

a) Számos üveg és cserép hamvedrek, mellyek nagyobb részént mind hamuval 's apró csontokkal tele voltak. Az üveg hamuvedrek a' homok kőből készült sír-boltokban találtattak, 's formájokra nézve részént gömbölyűek, részént négyszegletűek; rajtok semmi írás 'nincsen, kivéven egy négyszegletűt, mellynek fenekére kétszeresen vagynak ezen kiálló betűk jelelve: PACCIALCIM, honnan következtethetni, hogy ezen betűk már a' fuváskor reája üttettek 's így alkalmasint az üveg-bánya' birtokosságának nevét jelentik. A' cserép hamuvedrek a' téglából öszverakott sírhalmokban voltak; ezek mind gömbölyűek 's többnyire mostani fazékainkhoz hasonlók, nagyságok különbféle, némelylek tiz tizenkét iczéssek is vagynak, bizonyos fekete kéhellő agyagból készültek 's jól kiégtek a' mint hangzásokból ítélhetni; egyébként a' munka igen egyszerű és semmi betű vagy ábrázolat 'nincsen rajtok. A' hamuvedreknek belső oldalokon valamelly feketés majd vékonyabb majd vastagabb szállocskák látszottak, ezeket némelylek azon ruha' maradékának tartják, mellyben a' holt test megégettetett, bizonyosnak azonban állíthatom, hogy valóságos növény részek és Wildenovval vízi növény gyökerének tartom. A' hamvak közt igen ritkán találtattak pénzec, ellenben gyakran kis lapos gomb formára készített cifra csontok és mind nagyobb mind kis.

kissebb csigahéjak. — Ezen edények a' Qomaiaknál urna, cadus, testa, bustum, amphora, arca, 's más nevekkal neveztettek; melyekben t. i. elégvén a' rakás fa a' reája helyezett testtel a' szülők, jó barátok 's egyebek a' felszedett és majd borral majd téjjel megmosott csontokat és hamvakat eltakarították, többnyire pedig csak a' szegényebbeket illy egyszerű agyag edényekben, mire látszik célozni Propertius ezen verseivel: II. 10. 31.

Deinde ubi suppositus cinerem me fecerit ardor
Accipiet manes parvula testa meos.

b) Különbféle nagyságú 's formájú könny-üvegek (phialae lachrymales). A' halottas alkalommal béreltettek részszerint aszszonyok, részszerint gyermekek, kik siránkozva énekelték a' gyászdalt 's mint egy kijelelték másoknak a' fájdalmi hangját, honnan praeficáknak neveztettek; ezeknek kisatolt könnyűik üveg vagy agyag edényekben szedettek öszve, sőt a' végső tisztelet megadására öszve sereglett atyafiaknak könnyűik is ilyenekbe zárottattak 's a' hamvedrekbe helyeztettek, honnan minden sirboltban találtattak illyen üvegecskék. Bizonyos azonban, hogy ezek nem mind a' könnyűeknek felfogásokra hanem arra is szolgáltak, hogy drága kenetekkel megtöltve jó illatúl tétessenek a' sírhalmokba, mint néhány üvegeinkben alkalmasint lehetett tapasztalni, mivel belső oldalaik valamelly feketés 's olajos szerrel voltak bevonva.

c) Több agyagból készült, csak egy bélre való lámpások, melyek mind emlékezetre méltók majd a' reájok nyomott ábrázolatokról, majd a' fenekeikre jegyzett kiálló betűkről; különös az, hogy csak egy találtatott, melly ábrázolattal 's egyszer'smind betűkkel vagyon megkülönböztetve.

Tud. Gy. VIII. K. 1821.

2

Ábrázalatok ezek fordulnak elő: 1) egy a' lo-
vaglásra való szerszámokkal felékesített, 's agyag
alapon álló ló két első lába valamint a' két utól-
só is csak egy egy darabból vagyon kicsinyálva
minden megkülömböztetés nélkül, szügyénél volt
azon hely, hol égett a' beleje öntött olaj, de ez
a' példányról letöredezett. 2) Egy másiknak felső
részén láthatni egy panczélba öltözött embert, fe-
jét sisak fődí, jobb keze eldörgöltetett, balkezét
felemelve tartja, paizsa lábánál hever. Ezen ábrá-
zollattal a' fazékas talám a' küzdő játéokra akart
czélozni, mellyet a' sirhalmaknál tartatni szokás
volt a' Romaiaknál. 3) Ismét másan két cziprus
fa közé helyezettett oltár vagyon, mellyen tűz
lobog. Az oltár a' földalatti isteneknek tett áldo-
zatot jelenti, a' cziprus fák is halotti szokásra
mutatnak, cziprus fa tétetett a' koporsókra 's en-
nek ágaival ékesítettek fel a' hamvedrek. 4) Né-
hánynak fedelét alorczák ékesítik, ezek közül e-
gyikén különös nagy alarcza vagyon 's mellette
lobogó fáklya. Fáklya' világánál szokták a' régi-
ek holtjaikat kivinni a' megégetésre. 5) Egyen két
egymásra keresztül tett leveles ágokon álló ma-
dárka, 6) némellyeken pedig hal vagyon kinyom-
va 's ezt az első keresztényeknél kereszttség jelé-
nek tartják a' tudósok. Utóljára egy eltöredezett
lámpásnak felső részén kakast láthatni. Találtatott
itten egy más, agyagból készült, nagyobb kakas
is, de mellynek feje eltörött. A' régieknek nagy
becsben tartattak a' kakasok, a' napnak, a' házi
isteneknek és Priapusnak kedves áldozatul szolgál-
tak, tudjuk továbbá, melly tekintetben voltak a'
romai jóslóknak kakassaik és tyukjaik. Nem kü-
lönben szent madaraknak tartották azokat a' Dru-
idák, sőt még az első kereszt. Századokbeli e-
retnekek is abraxasképeikre kakasokat vagy leg-
alább azoknak némelly tagjaikat rajzolták.

A' lámpásoknak fenekeikre kiálló betűkkel ezen szavak jegyeztettek: VIBIVS, LVCI, NERI, OCTAVI, FESTI, SEXTVS, FORTIS, CRESCES, Q G C, mellyeknek magyarázatjokat kiki könnyen kitalálhatja. Nem egyeznek meg a' tudósok', ha valljon a' lámpásokon talált szavak a' holtak nevét jelentik-é, vagy is inkább a' lámpás csinálókét. Büsching a) úgy vélekedik, hogy ezen nevek nem egyebek a' holtak' mellék neveiknél, azt vévén fundamentomúl, hogy a' lámpásoknak, mint p. o. a' Salzburgban és Silesiában találtattaknak, fenekeiken gyakran ezen szó Fortis fordul elő, ez pedig sem a' fazekasnak sem a' holtak neve nem lehet, hanem inkább az eltemettetett ember' mellék nevének kell lennie. Azonban tekéntvén az elő adott felírásokat, mellyek közt valóságos neveket jelentő szavak fordulnak elő, Busching Úr' állítását, ámbár talámné melly felírásokra nézve helyes lehetne, átaljában véve el nem fogadhatni; sőt inkább az ellenkező véleménynek, melly szerint ezen betűk a' fazekas' nevét jelentik, lehetne nagyobb hihetőséget szerezni azon környüállásból, hogy ama feljebb a' 8-dik szám alatt leirt agyag formában, mellynek fenekeire viszszeről ezen szó Cresces vagyon hevésve, az illy szóval czimezett lámpássaink tökéletesen bele illenek, honnan látszik következni, hogy a' forma által üttettek ezen betűk a' lámpásokra 's így nem jelentenek mást a' lámpás csinálónak nevével.

Nem leszen talán helyen kívül ide valamelly rövid tudósítást toldani a' régi lámpásokról. Minden alkalommal, mikor valamelly régiségek fedeztetnek fel, számos lámpások találtatnak, mellyek

a) Jahrbücher der Literatur, 6 Band. 1819. Wien. a' 166 és 182 lap,

közönségesen csak agyagból, de néha kőből sőt olykor ezüstből és aranyból is készültek. A' Herculanumi ásások által bebizonyítottnak, hogy a' lámpások nem csak a' sirokban hanem egyéb helyeken is használtattak, honnan azokat három félkre oszthatni, úgy mint: olyanokra, mellyek a' templomokban és az isteni tiszteletnél voltak szokásban; olyanokra, mellyekkel a' vendégeskedéseknél 's más illy alkalmakkal a' házokban éltek, utóljára olyanokra mellyek a' sirboltokban lerakattattak vagy felfüggesztettek. Nem esmerte a' régiség a' mi viasz és fagygyú gyertyáinkat, következőleg gyertya tartóinkat sem, hanem azok helyett fáklyákkal 's kivált lámpásokkal élt: a' lámpások két, három 's több égő belekre készültek, mindenféle czifraságokkal felékesítettek, külömbféle hamis istenek, képzelődés szüleményei, az emberi életnek a' bölcsőtől szinte a' korporsóig sokféleképen változó környülállásai, hitvallásbeli vagy más szokásoknak ábrázolatjaik díszesítik azokat, még a' legalább valók is, mellyeket néhány pénzen lehetet vásárolni, a' művész elme' bilyegét hordozzák 's csodáltotják velünk a' Genie legmerészebb kicsapásiban is a' képző régiségnek kimerithetetlen ügyességét. Jegyzésre méltó, hogy a' régiek minden bűz nélkül el tudták oltani lámpásaikat; nékiek szinte olly elszenvetethetetlen volt az eloltott lámpás bűze, mint nekünk, mellynek eltávoztatására úgy ki tudták számlálni a' bélhez megkivántatott olajnak mennyiségét, hogy ez kiégvén a' lángocska lassán enyészett vagy elaludt, innen ovidnál a' dormitans lucerna Heroid. XIX. — A' lámpásokat meg ajándék gyanánt is használták 's ekkor olly tárgyat ábrázolókat választottak, mellyek az alkalomhoz leginkább illettek: a' tengeri utazásra indulónak hajót, a' lovaglást kedvellőknek lovat

ábrázolót 's a' t. küldöttek. Kivált új esztendői ajándékoknak igen szokásban voltak, mivel szerencsét hozó vendég ajándékoknak tartattak, bizonyosságul szolgálhatnak erre a' lámpásokon talált felirások, millyen ez: Anno novo felix. faustum tibi sit a)

d) Nagyobb számmal vagynak az üveg és cserép korsók. Az üvegek jobbra mind gömbölyűek 's a' mai karafínákhoz hasonlóak. Vagynak azonban négy és hat szegletűek és egy közel csucs (conus) formájú, ennek szája a' csucs alapján vagyon 's két fogantyú, környéken, valamint átaljában mindeniken egy egy fogantyú vagyon; néhányak szép fejr, többnyire pedig igen alávaló zöld üvegből készültek, nagyságokra nézve mind kisebbek egy mostani iczénél. — Az agyag korsók mind gömbölyűek, némelylek valamely szép veres festékek vagynak befestve; mások fejrereillők 's ezek finomabb földből készültek, de nem égettettek ki tökéletesen, mások ismét hamvas színűek 's ezek legalább valók. Formájokra nézve majd hosszú vékony nyakúak, majd a' nálunk úgy nevezett szájas korsókhoz hasonlóak; kisebbek, nagyobbak úgy, hogy némelylek 4—8 iczét is tartanak; azonban rajtuk semmi írás, semmi ábrázolat nem találhatik. A' Romaiaknál az illy cserép edények különbéle nevekek, mint: amphora cadus, seria, dolium 's a' t. neveztettek 's közönséges szokásban voltak mindenféle folyóságnak, olajnak, bornak, viznek 's a' t. tartására; ezekkel éltek ők házaiknál a' mi fahordóink helyett, jó lehet a' fa hordókat is esmerték, mint Trajanus és Antoninus Oszlopain láthatni. — Vagynak különbéle ivó poharak rész szerint ü-

a) Murator, Novus Thesaur. Vet. Inscript. Tom. 3,

vegből — és ezek között egy különös közel tíz hüvelknyi magosságú, fenekénél kezdvén szája felé kevéssé szélesül 's sokat hasonlít régi atyáink bilikonjaikhoz — rész szerint veres és fekete agyagból, némellyek magossak, mások alacsonyok 's közel a' kávécsészékhez hasonlóak. — Néhány cserép tányérok: mellyek közül három szép veres festékkel befestetett, 's egyiknek fenekén ezen ki emelt betűk, vagynak: Q.FVITA, a' másikenak pedig, C. VCI. L. LIM. — Több cserép tégelyek (Tiegel) vagy gömbölyű kisdéd edények, ezek között kettő vagyon ábrázolattal megkülönböztetve; az egyiknek oldalán helyesen ki nyomott borzas hajú és szakállos emberi fő látszik, a' másikon hasonlóképen emberi arcza vagyon, de ennek fülei, orra és szája gyüreje nagyon idomatlanul kiállva formáltattak. — Továbbá három áldozó csészecskék, az egyik valami szép fejr, a' másik fekete, az utolsó közönséges agyagból készült. Utóljára említést érdemel még két darab veres cserép, mellyek tál' maradékainak látszanak lenni, az egyiken szárnyas genius, utánna egy fa 's ezután valamelly szörnyetnek feje vagyon. — A' cserép edények nagy divatban, voltak a' Romaiaknál, mellyekre ők, nevelkedvén a' későbbi időkben a' fényűzés, annyit pazarlottak, hogy Plinius a) említvén azonszörnyű nagy tálat, mellyet Vitellius egy különösen e' végre épített kemenczében mintegy 30,000 tallérokért égettetett 's különös nagyságáért Minerva paizsának nevezett, illy szovakra fakadott: eo peruenit luxuria, ut etiam fictila quaedam pluris constant quam murahina.

a) Hist. Nat. XXXV. 12.

e) Egy kicsiny réz kulcs nyele gyűrű formára végződik, fogai két sorban állanak háromosan. A' kulcs eredete a' korábbi idő' homályában enyészik, némellyek a' Lacedaemonbélieknek tulajdonítják feltalálását, mint Eustatius in Odis IX. antiquus, ceu dicunt, mos fuit claudere vinculis. Claves enim posteriorum inventum est Laconum. Igen sok régi kulcsokat láthatni majd minden régiség' gyűjteményekben, többnyire rézből készültek, formájok különbféle, fogaik nagyobb vagy kisebb számmal vagynak 's sokféleképen öszverakva. Ellenben a' zárok (plék) igen ritkák 's alkatjokat többnyire csak az emlékkövekről esmerhetni, vagy a' kulcsoknak formájokról gondolhatni. Az olyan gyűrűk, melyeken a' kö helyett kulcs vagyon közönségesen mátkázó gyűrűknek tartatnak, ilyeneket adtak a' férjfiak mátkáiknak, mivel a' kulcsok hajdan a' hatalomnak és bírtoknak jeléül szolgáltak, honnan az istenek is mint mellék kepet hordozták. Egyébként is szokásban volt a' Romaiaknál a' menyaszszonynak, mikor férje' házához ért, a' házi kulcsokat által adni annak jeléül, hogy férje minden vagyonjának őrzését reá bizza, de a' mellyek tüstént elvételtek az aszszonytól, ha férje el kívánt tőle válni; ha pedig talám az aszszony önkényt magától vissza adta azokat, ezzel kijelentette, hogy nem akar többé volt férjével a' házi örömeiben osztozni a)

f) Rézből készült kapcsok (fibulae) nagyobb számmal, jobbára eltöredezetek 's igen egyszerűek, többnyire hasonlítanak az ivhez idegével együtt, az ivnek egyik végén tö forma vékony drót erősített meg. Melly szinte az ivnek másik széléig ér, hol valamelly lyukba tolatott. — Illy

a) Cicero, Philip, II. 28.

kapcsok több helyeken, még Német országnak kü-
lönbféle vidékein, mint Thuringiában és Silesiá-
ban is találtak a) ; és nagyon fontos, talán
soha eléggé meg nem fejtendő kérdés ez: Valljon
ezen kapcsok mind romai eredetűek-e, 's a' vad
nemzetek nem értették-e készítéseik módját? jó-
lehet nagyobb mesterségbéli ügyességet kívánnak.
A' Thuringiában talált kapcsok a' Burgundusoké
is lehetnek és mint folyt legyen a' nemzeteknek
vándorlások, arról valóban nagyon keveset tudunk.
A' Romaiaknál szokásban volt kapcsok a' ruha két
csucsának öszve foglalására 's az övnek a' testhez
szorítására szolgáltak: mikor a' ruhára alkalmaz-
tattak, két ércz lapnak kellett a' ruhának mind
két csucsán megerősítenie, mellyeken egy egy
feszesen álló gyűrű vagy karika volt, ezek egy-
másba tolattak 's átdugatván rajtok a' kapocs-tője
e'képen a' ruha két csucsa öszve foglaltatott. Ta-
láltak néhol olyanok is, mellyeknek nagysá-
gok és formájok azt látszik mutatni, hogy a' szo-
bákban az ablak lepleknek feltartásokra szolgáltak,
de ellenben olly kicsinyek és finomak is, mellyek
alkalmasint közvetetlen a' ruhára függesztettek,
mint a' most ismét — még a' férjfiaknál is — szo-
kásban jött melytők. Sokaságok azt mutatja, hogy
köz szokásban voltak, vagynak egyszerűek, vagy-
nak különbféle bevéselt ábrázolatokkal ékesítet-
tek, drága kövekkel kirakattak, formájokra néz-
ve néha állatokat, mint: tigriseket, pávákat, lo-
vakat, halakat, kígyókat, néha más tár-
gyakat, mint: kereket, lábat 's t. e. feléket ábrá-
zoló. Használták őket mind a' férjfiak, mind az
asszonyok, Görögök, Romaiak 's a' vad nemze-
tek is, mint Tacitus b) a' Germánokról nyilván bi-

a) Jahrbücher der Literatur, Wien 1819. 6. Band, 165. lap.

b) De moribus Germanorum XVII.

zonyitja: Tegumen omnibus sagum fibula, aut si desit, spina consortum. A' katonák ilyeneket kaptak megjutalmazásul és pedig vagy aranyból vagy ezüsthől sőt a' férjfiuiszemerem test kupbörét (praeputium) is ilyenekkel szorították össze, a' mit rész szerint az egység, rész szerint más végett cselekedtek. a)

g) Három pár elefánt csont koczka; minde-
 nik pár külön találtatott és mindeniknél az egyik
 koczka nagyobb mint a' másik, mind a' hat olda-
 laik laposak 's azokra az 1, 2, 3, 4, 5, 6 szá-
 mok két egy közepű kisdud bevésett karikákkal
 jegyeztettek, honnan ezek azon koczka' neméből
 valók, melyeket a' Rómaiak tessera névvel
 neveztek, kiknek igen nagy szokásban volt a'
 koczka játék; hanem ők nem csak az illy tessera-
 kal, hanem más koczkákkal is, melyeket talu-
 soknak neveztek, játszottak: ezeknek négy lapos
 és két domború oldalak volt, a' négy lapos 1,
 3, 4, 6 számokkal bilyegeztetett, a' két domború
 pedig, mivel azokon a' koczka soha sem állha-
 tott meg minden szám nélkül hagyatott. Játék
 közben mindég négy vagy legalább három talu-
 sal és három vagy legalább két tesserával éltek
 úgy, hogy a' tessera'knak számok mindég kisebb
 volt, mint a' talusoké, valamint ellenben azokon
 több szám jegyek mint ezeken. Indulatosan sze-
 rették ezen játékot a' Germanok is Tacitus b) bi-
 zonyítása szerint el annyira, hogy mindeneket el-
 vesztvén utóljára szabadságjokat tették fel a' já-

a) Casalius de insignibus, fibulis etc. cap. 4. in Gronovii
 Thes. Antiq. Graec. Vol. IX. p. 915.

b) Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tanta
 lucrandi perdendive temeritate, ut cum omnia defece-
 rint, extremo ac novissimo jactu de libertate et de cor-
 pore contendant. Victus voluntariam servitutem adit.
 Quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac veni-
 re patitur. De moribus Germ. XXIV.

tékra. Többnyire az illy koczkák a' régielnél különbefe érczből, elefánt csontból 's a' t. készültek, a' szám jegyek vagy reájok voltak rajzolva, vagy pontocskákkal és karikákkal ábrázoltattak a).

b) Két nyilformára kifaragott elefánt csont veszöcske, felső részek eltöredezett 's csak hegyes végek maradt épén. Egy harmadiknak az alsó vége hegyes, felső pedig valamelly felfodorozott hajra aszszonyi fővel ékesítetett. Illy gömbölyű elefánt csont veszöcskék találtattak Francia Országban is b) mellyekről emlékezővén Grivand de la Vincelle azokat olly eszközöknek tartja, mellyekkel a' fazékasok különbefe czifraságokat nyomtak a' még ki nem égetett edényekre, hanem Büsching igen drága eszközöknek iteli azokat illy köz munkára. Nem lehetne e ezeket haj-választó töknek (*acus discriminialis*) tartani? millyenekkel a' romai aszszonyok hajaikat fejek tetőjén kezdve le homlokok felé hét részre választották, hogy ezen külső jegy által különbözzenek a' leányzóktól, kiknél nem volt szokásban a' főnek ezen ékesítése, Montfaucon c) szerint. Talám ezen véleménynek valamelly hihetőséget szerezhet azon környülállás, hogy itten találtattak más, részszerint elefánt csontból, részszerint érczből készült, 's az előbbeniekhez nagyon hasonlító veszöcskék, mellyeknek egyik végek hegyes, másikon pedig hosszúkas lyuk vagyon: ezeket Montfaucon d) igen ritkáknak 's minden bizonynal hajtöknek állítja lenni, sőt egy romai aszszonyi főt

a) Senfelebius de alea veterum in Grenovii Thesauro Graec. Ant. Tom. VII.

b) Jahrbücher der Literatur, Wien, 1819. 6. Band. 166. lap.

c) Antiquitates Graecae et Romanae a Schatzio et Semleroe editae 1763. Lib. 2. Cap. 1. pag. 208.

d) Ugyan az Tab. 26, Fig. 16.

is terjeszt elő, mellyet illy hajtő diszesít. Ezen hajtők az olly sok ágra öszvefonyt 's a' főtetőre fodorított hajfürtöknek feltartásokra szolgáltak, millyeneket csak nem régen sőt most is még néhol látunk a' magyar hölgyeknek fő készületeiken, mivel az illy öszve halmozott hajfürtök minden bizonnyal szét oszlottak volna, ha hajtők által meg nem erősítettek volna. Azonban nem hihető, hogy a' romai aszszonyok tulajdon hajaikból azon nagy tekerceket készíthették, hanem alkalmasint akkor is, mint most szokásban voltak a' vendég-hajak a' szép nem' fejének ékesítésére.

i) Eltöredezett ércz-tükröknek darabjai. A' régiek közönségesen ércz-tükrökkel éltek, és még nagyon kétséges, ha esmerték-e az üvegből készületeket. Közönséges formájok csucshárántékos (ellipticus) vala, és ezen alúl fogantyú, felől pedig gyűrűhöz vagy néha kereszthez hasonlító ezifraság, melly által a' tükröt fellehetett akasztani. Említetnek ugyan a' romai törvény könyvekben falakra függesztett tükrök, sőt Seneca és Plinius' időjében már olly nagy ezüst táblák is voltak, mellyekben az ember egész testét megláthatta, azonban közönségesen csak a' maradott formájok volt, mellyet tökéletesen lerajzolva láthatni Venusnak astronomiai és a' réznek chemiai jelében (♀), mivel a' tükrök Venusnak voltak szentelve 's közönségesen megezüstözött cyprusi rézből készültek.

k) Négy réz író eszköz (stilus); egyik végek hegyes, a' másik némellyeknél egyenes, másoknál kalán forma lappal végződik. Ezekkel mint tudva vagyon, irtak a' régiek; a' betűket hegyes végeikkel rajzolták az olom vagy viaszszal beborított fatáblákra, ha pedig történetből valamit elhibáztak, megfordítván a' stilust lapos végével azt eltörölték és ismét alkalmasakká tették a'

táblákat más betűknek elfogadásokra; honnan stilum vertere náluk annyit jelentett, mint az irtt szovat eltörölni. Ezen nálunk talált példányok vékonyak és kicsinyek; de valóban nagyobbaknak is kellett szokásban lenniük, millyenekkel t. i. egy férjfiú' kará is által veretethetett, mert Julius Caesar Svetonius bizonyítása szerint (Cap. 82), mikor az öszve esküdtek reája rohanának; Cassius' Karát író eszközével által ütötte. Későbbben a' gyakor megsebesítés' eltávoztatására, kivált a' tanuló gyermekek, az ércz stílusok helyett csontból készűttekkel éltek.

1) Néhány nagyobb és kisebb, de mind ugyan azon formára 's rézből készűlt vékony karikák, mellyeknek végeik egymásra fonyva 's ellenkező arányzotban a' karikára tekerve foglaltatnak öszve úgy, hogy azokat egymástól szét választani eltörés nélkül nem lehet. Ezen karikák nálunk mind külön külön találtattak; hanem azon, a' mieinkhez tökéletesen hasonlító réz karikák között, mellyeket Bertoli a) az Aquileai régiségek között rézre metzve elő ad, némelly kisebbek egymásba kapcsolva 's így valamelly lánczat ábrázolva jelennek meg. Bertoli öszinte megvallja, hogy nem tudja, melly szolgálatot tehettek a' régieknél ezen karikák; véleményem szerint azonban feltéven, hogy rugósságokat csak az idő' hossza miatt vesztették el, a' nagyobbakat kar-pereczeknek a' kisebbeket pedig gyűrűknek lehetne talám tartani, a' mit a' nagyobbaknak a' kar-pereczekkel való hasonlóságok látszik mutatni b). — Találtatott itten egy pár gyűrű is; az egyik arany, mellynek gyöngyöket ábrázoló karikáját kis onix

a) Le Antichità d' Aquileja da Giandomenico Bercolli. a' 527 l.

b) Montfaucon Antiquit. Graec. et Rom. cura Schatzii et Semleri. Tab. 87.

kövecske ékesíti; a' másik réz 's kétszeresen öszvekerelkedett kigyót mutat. — Továbbá néhány üres, apró henger forma arany darabocskák egy nyoltz lapú kis arany testtel, mellyek valamelly lánczocskának vagy nyak-szorítónak maradvékai lehetnek. — Utóljára egy idomatlan munkájú 's igen egyszerű ezüst függő.

m) Néhány gyilkok; hosszúságok nyolcz — tiz hüvelknyi, nyeleik a' földben mind elromlottak és vasaik is néhol a' rozsdától szenvednek. — Ide kapcsolok még némelly réz eszközöket, mellyeknek használtatásokat ki nem találhattam; ezek között vagyon: egy fiatal embert képző álorcza, magossága három szélessége két hüvelknyi, hátulsó részén eltörött széles réz darab áll ki, honnan ez alkalmasint valamelly más eszköznek darabja és czifrasága volt, — két érczből öntött 's helyes test állású madárka, hosszúságok mintegy másfél hüvelknyi, lábaik nincsenek, mellyeknek helyeken nyilván látszik, hogy más valamire voltanak ragasztva, — több négy vagy öt hüvelknyi hosszúságú vékony réz darabok, egyik végektől a' másikig kicsinyenként vastagodnak, vastagabb végekhez közel kétfelől csucos szeglet alatt két rövid 's vékony ércz darab áll ki, honnan mintegy kereszteteket ábrázolnak, — utóljára három ke-rekes réz lap, mellyek közül kettőnek szélein köröskörül apró lyukak vagynak.

n) Egy kis álorcza veres agyagból, melly szép fiatal bajszos képet mutat, magossága két, szélessége pedig közel egy hüvelknyi. Az illy álorczák azok Maricsottus' a) véleménye szerint, mellyeket a' Görögök *σφαλιν*, a' Romaiak *oscilla* névvel neveztek és Plutónak áldoztak az emberi

a) De personis et larvis sintagmat. Cap. I, in Graevii Thesaur. Antiqu. Rom. Vol. IX, p. 1109.

fők helyett. Véleményét Macrobius a) bizonyításán építi, ki az oscillakat onnan származottaknak állítja, hogy minekutánna bizonyos oraculum miatt Plutót sokáig emberi főkből, Saturnust pedig megölt férjfiakból álló áldozattal engesztelték volna a' régiek, Hercules a' megölt Geryonnak szép ökreivel Italián keresztül utazván azt tanácsolta, hogy a' szerencsétlen áldozatokat kedvesekkel cserélnék fel és Plutónak nem emberi főket, hanem illy emberi képeket mutató álорczákat áldoznának.

a) Sárga gyántából (Bernstein) faragott különbözőféle ábrázolatok, úgymint: egy leveles tölgy ág, a' levelek alatt valamelly gyermeki fő látszik, — másik darabra egy megmellesztett lúd, mellynek feje és lábai elvagynak vagdalva, és e' mellet megfordítva egy hal faragtatott, — több nagyobb és kisebb gyűrűk, némellyeken a' kö helyett kiemelt ábrázolatok vagynak, mint: aszszonyi fő, nyúli 'smacska, másokon pedig a' könek hagyott hely üresen találtatott, — néhány gyöngy formára készült 's réz drótra vont darabocskák; egy mak formára kimetszett darab, — több nagyobb és kisebb darabok minden ábrázolat nélkül, — egy emberi fő, homlokát pántlika vagy kötő környéken, melly bokrosan öszve kötve jobb

-
- a) Cumque diu humanis capitibus Ditem et virorum victimis Saturnum placare se crederent propter oraculum. — — — Herculem ferunt postea eum Geryonis pecore per Italiam revertentem, svasisse illorum posteris, ut faustis sacrificiis infausta mutarent, inferentes Diti non hominum capita sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata. Saturn. l. 1. Cap. VII. — Pelasgos, postquam felicior interpretatio capita non viventium sed fictilia — — — significare docuisset, caepisse — — — in sacellum ditis arae Saturni cohaerens oscilla quaedam pro suis capitibus ferre: ex illo traditum, ut — — — sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur; quae homines pro se atque suis piaculum pro Dite Saturno facerent. Saturn. l. 1. Cap. XII.

fülénél az ábrázatra lelógg, fülei szembetűnők épen nagyok, szakálya hosszú; hátulja lapos 's hátra felé mind a' két füle mellett által lyukasztott, — egy szív formára kifaragott darab, mellynek hátulsó részén két lyuk vagyon fúrva a' vastagabb gyantába, — egy férjfiu szemérem testet ábrázoló darab, melly közepén hasonlóképen általlyukasztott. Bertoli a) az Aquileai régiségek között több ilyen gyantából való ábrázolatokat számlál elő 's azokat Buonnarruoti szerint a' gyermekek' báb-játékaiknak tartja; nekem azomban az ezen gyantából való portékáknak sokaságok mást látszik mutatni, ámbátor külön külön mindenikről meg nem mondhatom, mire szolgált legyen. A' három utolsó, kivált a' szivet és férjfiu szemérem testet ábrázoló darabok nyakba akasztó szerek (amuleta) valának, mint erre példánk vagyon a' régiségben b), és a' rajtok talált lyukakból is következtethetni, a' mellyek arra szolgáltak, hogy rajtok valamelly sinór vagy lánczocska által huzatván, ez által felfüggesztet-hessenek. A' szemérem test' ábrázolatai mainap a' fajtalanságról vádoltatnak, holott a' régieknél igen közönségesek valának és épen nem illetlenek, a' temérdek sok phallus képek (így nevezték ezen szereket), mellyekkel bírtak, nem ingerleték őket fájtalanságra, ezek nálók a' termékenységnék, bőségnék ábrázolatai és az isteni tiszteltnék legszentebb tárgyai valának. Ezen tiszteltetés az Aegyptusiaktól közel 4500 esztendőök előtt származottnak lenni állítatik 's az egész akkor lakott 's esmert régi világban el vala terjedve; tudjuk ezt a' Romaiakról, kiknél a' gyerme-

a) Le Antichita d' Aquileia. a' 278 és 279-dik lap.

b) Montfaucon Antiquit, Graec. et Rom. Tab. 89. Fig. 4-13.

kek igézés ellen hordozták nyakokban a), a' mesteremberek műhelyeikre sőt a' diadalmas hadi vezérek győzdelmi szekereikre függesztették a' phallus képeket; ugyan ezen tiszteltetést találták a' Spanyolok Mexicóban; Indiában a' régi idők-től fogva mai napig szokásban vagyon, hol az aszszonyok nyakokon hordozzák az ilyen képeket, mellyeket a' menyegzői alkalommal ők ugyan férjeiktől ezek pedig a' Braminoktól nyernek, sőt olyan Pulleiar névvel nevezett képeik is vannak, mellyek a' két különböző nem' közösülését ábrázolják. Ezen szokás Európában a' későbbi időkben is uralkodott, Franczia országban a' 16-dik századig, sőt némelly nyomdokait most is láthatni Olasz ország némelly vidékein b).

Viszsa tekintvén az előadattakra önnként ezen két kérdést támaszthatni: először miért helyezették a' régiek ezen különféle portékákat holtjaiknak sírboltjaikba? másodszor valóban romai eredetűek-e ezen hamvvedrek, vagy talám valamelly vad nemzettől származtanak? Az elsőre könnyűnek találjuk a' feleletet össze hasonlítván a' régiek' írásaikban fenn maradt temetési szokásokról szőlő esmereteket. Azon köfalakkal kerített majd magányosan álló, majd többekkel társaságban lévő négy szegletű udvarok, mellyekben a' sírboltok felfedeztettek, a' holt testek' megégettetésekre rendelt helyeknek látszanak lenni, ezt mutatja az azokból kiásott sok megégett és szénnel kevert föld, ezt bizonyítják a' benne talált koporsók, mint a' Romaiaknál szokás volt minden különös pompa nélkül a' szegényebbeknek

a) Pueris turpicula res quaedam in collo suspenditur, ne quid obsit, bonae saevae causa. Varro lib. 6. De ling. lat.

b) Jahrbücher der Literatur. Wien. 1819. 6. Band. 169. 176, és 177 lap.

holt testeiket köz helyeken megégetni 's hamvait ott mindjárt el is takarítani a). Tudjuk továbbá melly szorgossággal teljesítették a' régiek halottjaik iránt utolsó kötelességeket, sírboltjaikba helyeztették a' vízzel, borral, téjjel, olajjal, mézzel, balsammal 's kenetekkel tele edényeket; tudjuk, melly szentül megtartották a' halottas tort (silicernium) azt gondolván, hogy meg halt kedvesseik is részt vesznek vendégeskedésekből, honnan azoknak számokra a' sírhalmokba helyeztették az ivó edénykéket és az étellel tele tégelyeket b). A' régi Burkusoknál hasonló temetési szokások valának; ezek kenyeret és serrel megtöltött edényt tettek a' sírban fekvő holt testnek fejéhez, hogy a' lélek se ne éhezzen, se ne szomjúhozzék; az aszszonyok harmintz napokig mind estvel mind reggel siratták férjeiket azoknak, sírhalmaira ülven vagy fekvén, a' rokonok pedig a' temetés után harmadik, hatodik; kilentzedik és negyvenedik napon vendégeskedést tartottak, mellyekre a' holtakat is meghívták, az illy alkalmal minden ételből kiki valamit az asztal alá vetett a' lelkeknek táplálásokra, 's azoknak italt is töltöttek c). — A' lámpások az életnek ábrázolati valának, mivel a' régiek az újabb elnevezéseknek esmeretek nélkül is csak korán belátták, hogy a' lélegzés' tüneménye nem egyéb a' test' elézésénél; lámpásokat helyeztettek ők mind a' sírboltokba, mind azokon kívül, mert némelly azon időbeli Philosophusok abban a' vélekedésben voltak, hogy a' lelkek azon testektől vagy

a) Montfaucon. 'Antiquit. Graec. et Rom. 352-dik lap.

b) Meursius de funere. Cap. XXXV. in Gronov. Thesau. Vol. XI.

c) Quenstedius de sepultura veterum. Cap. XVI. in Gronov. Thesaur. Vol. XI.

hamvaktól, melyekben az élet munkáit kormányozták, nem meszsze bolyongazak, sőt inkább közel mulatoznak, számokra tehát lámpásokat gyújtottanak, ne talám a' setétben oda hagyják sírboltjaikat. Ezeket nevezték örökön égő lámpásoknak, mivel a' gazdagabbak és nagyobb tekintetűek utolsó akaratjuk által megrendelték, hogy szabadossaik sír-halmaikat őrizték 's a' lámpásnak szakadatlanul égésére ügyeljenek. Hallván erről valamit a' tudatlan pór nép a' valóban örökön égő lámpásokról álmodozik, mint ezen mese nálunk is a' köz ember szájában gyakran előfordúl; ezen hibás vélemény azon környülállás által kaphata lábra, hogy a' régi sírboltoknak feltörésekkor azokban néha valamelly lángocskát tapasztalhatni, és megtalálván azután a' lámpást az együgyűek azt gondolják, mintha ez örökön égett volna. Ezen lángocska az állati részekben találtató phosphoros gyújtó szeszből származik, melly közösülésben jöven a' külső Levegővel magától meggyúlad.

A' nálunk találtatott sírboltokhoz hasonlókat több helyeken ástak ki a' föld gyomrából. Bertoli a) említi, hogy Aquileja' vidékén valamelly Sánecz halmokban a' leírt homok kőből készült hamvedrekhez hasonlító fedezettettek fel, melyekben sárga gyantából faragott különbféle ábrázolatok valának. Hért Ur' b) bizonyítása szerint ilyen sírhalmok találtattak Burkus Országának több vidékein, Silesiában, Pomeraniában, Lengyel, Dán, Svéd és Angoly országokban, hol vagy a' domboldalokból, vagy, ha a' tájékon domb nem találtatott, mesterségesen majd egyes igen nagy, majd több apró. öszvehordott kövek-

a) Le Autichita d' Aquileja. 250 dik lap.

b) Morgenblatt für gebildete Staende. 1818, Kunstblatt N. 7.

ből épült halmokból ásattattak ki, és hennek szinte azon különféle portékák voltak, mint a mieinkben. Hasonlót bizonyítanak az Olasz tudósok a' nem régenten Albano város' tájékán felásott hamu vedrekről, 's közöttök heves vetekedés folyt azok' oda helyzetetésének időjéről a); úgy látszik azonban Tambroni Úrnak véleménye az, azt védő okok miatt, a' többieket megelőzi.

Tambroni Úr az Albanói sírhalmokat a' többi Olasz tudósokkal együtt vad nemzetek' sírhalmainak tartván, azokat az éjszaki nemzetektől származottaknak állítja ezen okokból: 1) Valamint a' Német Országnek különféle vidékein talált sírboltok, mellyek minden bizonnyal az éjszaki nemzeteké voltak, mindég a' domboldalokban vagy mesterségesen csinyált halmokban találtattak, és azokban csontokkal elegyített hamvak, kised áldozó csészécskék, lámpások, különféle házi eszközök, felig öszve égett csontok 's ezek között nem ritkán kutya és lófogak, melly állatok Uraikkal együtt azon nemzeteknek szokások szerint megégettettek, sárga gyántából készült sok ábrázalatok 's más egyebek fordulnak elő; nem külömben az Albanói sírboltok is egy dombon találtattak, hol szőlő ültetés végett a' föld felásattatott, és azokban hasonló portékák voltak. 2) Az Albanói hamvvedreken talált irások nem egyebek Rum. irásoknál, mellyeket az éjszaki nemzetek minden hiteles írók szerint csak a' második keresztény század körül kezdték használni. 3) Igen sok sárga gyántából való ábrázalatok jönnek elő ezen sírhalmokban, tudva vagyon pedig közönségesen, hogy a' balticum tenger' partjainál leg több illy gyántát halásztak az ott tanyázó népek. Utóljára bizonyos a' történetbeli tudósítá-

a) Ugyan ott.

tásokból, hogy a' Németek, kiknél Tacitus a) bizonyítása szerint köz szokás vala a' holtakat megegetni, ezen szokásokat kivált az éjszaki vidékeken megtartották. Procopius (lib. 2. de bello Gothico C. 14) a' Herulokról, kik kétségen kívül német eredetűek voltak, ezt nyilván bizonyítja. Nagy Károly (Capit. de part. Sax. § VI.) halálos büntetés alatt meg tiltá a' holt test' megegettetését. Bonifác Moguntiai Érsek (Ep. 19) említi, hogy a' Vendusoknál igen nagy becsben tartatott a' házossági hűség 's azon aszszony nagy dicséretre érdemesítetett, ki önkényt a' halálramenvén elhalt férjével együtt megengedte magát égettetni. A' Duisburgi Kronikából (Part. 3. C. 5) kiteszik, hogy a' Burkusoknál a' nagyobb tekintetű emberek holt testeikkel azoknak fegyvereik, rabszolgaik, lovaik, ruhájik, kutyájik, solyommadaraik 's mind az, mi a' tábori életre megkívántatott, öszve égettettek; valamint a' köz embereknek emelt égő rakásokba éltekben üzött mesterségeknek eszközeit oda hányták azon kisélelemmel, hogy mind ezek veleek feltámadván ismét nékiek szolgálódnak. Saxo Grammaticus (Hist. Dan. l. 8) a' Dánusokról nyilván állítja, hogy azoknál a' holt testek megegettettek. Nem különben a' Pápa' meghagyása szerint megtiltották a' Német rendbeli Vitézek a' Pomeraniaiaknak a' holt testeknek elégetéseket. Ily nehéz vala ezen népeket reá birni azon pogány szertartásnak elhagyására, melyet az első keresztények utáltak, mint Minutius Felix bizonyítja. Az ezen sirokban talált romai pén-

a) Funerum nulla ambitio, id solum observant, ut corpora clarorum virorum certis lignis cremantur. Struem rogi nec vestibus nec adoribus cumulant, sua cuique arma, quorundam igni et equus adjicitur, De morib. Germ. XXVII.

zeokról 's más eszközökről pedig azt itéli, hogy kereskedés által jöhettek ezen éjszaki nemzetekhez.

Látván ezekből a' nálunk kiásott hamvvedreknek 's a' benne talált, portékáknak azokkal, mellyek külömbféle helyeken felfedeztetvén mind az éjszaki nemzetekéinek lenni esmertettek, tökéletes megegyezéseket, és Tambroni Urnak felhordott okait fontosán megvizsgálván, vélekedésem szerint ezeket is valamelly éjszaki nemzet' sírboltjainak állithatni. Csak azon körülállással különböznek sírhalmaink a' máshol kiásottaktól, hogy egyenes és minden mesterségesen csinált domb nélkül való helyen — egy réten — fedeztetek fel a' Gyöngyös folyó mellett; de ezen körülállás sem erőltetheti az előadott véleményt, minekutánna, a' többiekre nézve, olly nagy a' hasonlatosság, egyébként is Tacitus a) azt mondja a' régi Germanokról: *sepulchrum cespes erigit. Monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis aspernantur.* — Többnyire valljon sírboltjaink azon időben emeltettek-e, midőn Marc. Aurel. alatt az éjszaki nemzetek Pannoniát és Noricumot kirabolván, szinte Aquiléja' faláüg vitték győzdelmes fegyvereiket, mit az ézen hamvvedrekben talált Hadrianus pénzei látszanak bizonyítani; vagy inkább akkor, midőn a' hanyatló Római, birodalmat az arra robant vándorló nemzetek magok közt felosztották: ennek meghatározását, valamint a' rólok előadott vélekedésemnek megbírlását a' régiség tudásban jártossabbaknak hagyom, kiknek nem csekély segedelmül szolgálhat Hirt Urnak a' Német Országi sírboltokról szóló 's a' Berlieni társaság' 1798-diki évkönyveibe iktatott

a) De moribus Germanorum. XXVII.

értekezése , mellyhez én itt a' Bojus pusztákon nem juthattam.

Bitnitz Professor.

2.

Nevezetes Oklevél annak megbizonyítására, hogy Maria Magyar Királyné , nyugalmas birtokában volt a' Királyi hatalomnak Kis-Russzia Országban.

Igen ritka Oklevelei maradván fenn a' Maria Királyné' fergetegekkel elborított korának, a' Magyar Történetíró Benzúr József (Pozsonyi Luther. Rector Professor) midőn ő 1772. a' maga Praevia Explicatio Jurium Hungariae in Russiam Minorem et Podoliam című Munkáját kieresztette, ezen Magyar és Belső Russziai Királynénak nem találhatta fel több Dotátiói Oklevelét egynél.

Ez a' Magyar országi Palugyai familiát illette, mellynek 1385. bizonyos Przemysl mellett fekvő jószágok ajándékoztatának, minthogy előbbi birtokosok ferjfi ága egészen ki holt.

De a' most említett Oklevelen kívül egy sokkal nagyobb tekintetű is találtatik, melly bizonyítja, hogy Maria Királynénk, a' Nagy Lajos Magyar Király' leánya, kérdésbe vehetetlenül birtokában volt Halics és Lodomér Országoknak. Eunek Dátuma 1384.

Azt, a' maga épségben maradt Orginalisában, a' Przemyslei Római Szertartású Püspök' Levéltára tartotta fenn a' mi időnknek. Címje a' külső lapon ez : Privilegium Dominae Mariae Reginae Ungariae super quinque villis donatis ad Ecclesiam et Episcopatum Premisliensem. April, 1384.

A' Nagy Kázmér Lengyel Király, a' mint tudva vagyon, 1370. maradék nélkül hala meg, 's Lajos Magyar Király, a' Kázmér leány testvérének fija, egy 1352. költ családi Végezések' erejénél fogva örököse leve nagy bátyjának nem csak a' Lengyel Koronában, hanem a' Russiához tartozó Tartományokban is, mellyeket Kázmér Király 1340, az ő rokonának Boleslaus Herczegnek méreggel történt halála után, elfoglalt. (Ez a' Boleslaus, magyar nevével Bogyo szló, maradéka volt a' leány ágon Leo Russiai Herczegnek; 's Kázmérnak hitvese, Gedymin Lithuaniai Herczegnek leánya, unokája volt Leónak).

Az említett 1352-diki Familiai Végzés ereje mellett tehát, mellyre Benzúr is ex Diplomatario Manuscripto Poloniae apud Sommersberg Tom. II. Script. Rer. Siles. in Mantissa Diplom. pag. 81. int, a' Magyar Nagy Lajos' halála után 1382. Russiának Tartományai a' Magyar Koronával együtt az ő első szülött Mária leányára mentek által; és hogy ezen birtok' igazságos volta megismértetett, az világos onnan, hogy a' Lajos Magyar Király ideje olta méltóságát viselő Przemyslei Püspök, Henricus, Püspöksége' dotátiója eránt nem a' Lengyel Koronához tette esedezését, mellyet Lajosnak második leánya Hedvig visele, hanem a' Magyar Királynéhoz Mariához.

Ezen Oklevél egyéberánt a' róla függő pecsét' különössége által is figyelmet vonhat magára, mert ennek középső paizsán Lodomér országnak czímerét látni, körül fogva a' Maria' egyéb Országainak, 's még Magyar országnak is, czimereik által; honnan világosan kitetszik, hogy a' Halics és Lodomér Russiához tartozó Országokat illető Oklevelekre nézve Maria Királynéjok különös Pecséttel szokott vala élni. Ez épen az, a' mellyet Palma Történetirónk Heraldicájának (1766.) 55. lapján rézbe metszetett, de magyará-

zat nélkül hagyott. Megjegyzést érdemel, hogy ezen rezimetszésen 1584 helyett tévedésből 1464. áll.

A' Przemyslei Püspökség az ezen Oklevélben említett jószágokat még ma is bírja. — Brzan, Halicsban, Decemb. 10-én 1821.

Beküldötte Méltós. Kriebel János Hormányszéki
Tanácsos és Brzani Kerületi Kapitány Úr.

Maria Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque Regina, Princeps Salernitana, et Honoris ac Montis Sancti Angeli, Domina; omnibus Christi fidelibus tam praesentibus quam futuris praesentium notitiam habituris salutem in omnium salvatore.

Regiae sublimitatis honor divinarumque rerum exemptio decoratur, ut intentionis suae, gratitudinis studio illic ante omnia exprimat, unde munus celsitudinis recepisset, tantoque in sua gloria clarior permanet, quanto in divinis cultibus et ecclesiasticae considerationis studiis sollicitior inveniat. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Serenissimo Principe Domino Ludovico, eadem Dei gratia Illustrissimo Rege Hungariae, Poloniae, Dalmatiae etc. etc. genitore nostro charissimo, laudandae recordationis, volente Domino, caeli, cujus nata omnia reguntur et disponuntur, absque prole masculina de medio sublato, nobisque Jure successorio et ordine geniturae coronam et solium dicti Regni Hungariae ac sceptrum Regiminis Ipsius Genitoris nostri feliciter adeptis, Fidelis poster venerabilis in Christo Pater Dominus Ericus, Przemisliensis Episcopus, ad Nostrae Serenitatis, ac Serenissimae et Illustris Principis, Do-

minae Elisabeth, eadem DEI gratia Reginae Hungariae, Poloniae, Dalmatiae etc. etc. Genitricis nostrae Carissimae veniens, praesentiam, nobis humiliter exposuit, quomodo dudum sacro sancta sedes Apostolica ad Devotae supplicationis instantiam Illustris ac Serenissimi Principis, quondam Domini Ludovici Regis, Genitoris nostri praedicti, inter caeteras Ecclesias Regni nostri Russiae Ecclesiam Przemysliensem ab antiquo fuisse Ecclesiam Cathedralem, declarasset, et ad cautelam tunc de novo Cathedralem erexisset, et locum eundem Civitatis nomine, titulo et honore insignivisset, et decrevisset esse perpetue civitatem dictam Ecclesiam pro Cathedrali, et locum ipsum pro Civitate perpetue voluisset reputari, certis exinde literis apostolicis confectis et emanatis, dictusque Genitor noster pro huiusmodi salubri ex salutifero suo consequendo intentu et optatu ad humillimam supplicationem dicti Domini Eri-ci Episcopi Przemisliensis decreverat, praedictam Ecclesiam et Episcopatum villis possessionibus et aliis bonis, donandam, fundandam, et dotandam.

Sed quod prius Rex pre conceperat, morte proh dolor, praeventus, adimplere nequivit, Nos, siquidem tandem sceptrum Regiminis et gubernacula Regnorum dicti Patris nostri feliciter obtinentes, volentes propositum praedictum, et voluntatem laudabilem Ipsius perducere ad effectum, considerantes quoque, quod rerum temporalium ac earum spetiosum Dominium ad futuram gloriam promerendam nil ferant, nisi quatenus ad pias causas seu caritatis opera convertentur, nam etiam hoc nostrorum praedecessorum Principum Providentia diligenter advertens, pro eadem consequenda gloria et divini cultus intentu, Cathedrales et Collegiales tam Saecularium, quam Regularium Ecclesiasticarum personarum et alias

diversas Ecclesias in Regnis et Terris Eis subiectis, villis, possessionibus, proventibus ac bonis aliis copiosissimae dotarunt, et diversis libertatum praerogativis et Privilegiis decorarunt, eorum exemplo commonitae, tam salubribus Eorum vestigiis inhaerere volentes, ob remedium salutis dicti genitoris, ac nostrae, nostrorumque successorum, in ampliacionem cultus divini, quasdam quinque Possessiones nostras regales, quarum quatuor ad Castrum nostrum Sanocense, una ad castrum nostrum Przemysliense in dicto Regno nostro Russiae, hactenus pertinuerunt, ab ipsis Castris nostris removentes et recipientes, ac ab omni Jurisdictione et Judicatu quorumlibet Capitaneorum, Castellanorum, Judicum, Subjudicum, ac omnium singulorum officialium nostrorum penitus et per omnia in perpetuum Eximentes et liberantes, Wrezen et Domaradz situatas in aqua Stobnica vocata, item villas, Rowne, Cergow et Radymna nuncupatas, cum omnibus et singulis Juribus, Dominiis, Agris, Terris cultis et incultis, Pratis, Sylvis, Nemoribus, Rabetis, Quercetis, Mellificiis, Virguliis, Molendinis, Piscinis, aquis, aquarumve Decursibus, Piscationibus, Venationibus, aucupationibus, in Possessionibus praedictis, et Nemoribus eis adjacentibus, ac aliis Proventibus ad ipsam pertinentibus, prout ipsae Possessiones, in suis limitibus seu granitibus circumferentialiter sunt distinctae seu fundatae et locatae, et prout etiam ipsas Praedecessores nostri possederunt, et nos possedimus et tenuimus, hucusque de manibus nostris Regiis, praedictae Ecclesiae in Honorem gloriosissimae Virginis Mariae et Sancti Johannis Baptistae de novo in dicta Civitate Premisliensi pro Cathedrali fundandae et per consequens venerabili in Christo Patri dicto Domino Erico Epis-

copo Przemisliensi ac aliis Episcopis, ei in dicto Episcopatu canonice succedentibus, nec non Episcopatui Ejusdem Ecclesiae in perpetuam Elemosynam obtulimus, dedimus, contulimus et donavimus, imo de consensu et beneplacita voluntate serenissimae Principis Dominae Elisabeth praemissa Dei gratia Reginae Hungariae, Poloniae, Dalmatiae etc. etc. Genitrici nostrae carissimae ac Praelatorum et Baronum Regni nostri, Consilio praemature offerimus, damus, conferimus, et donamus perpetuo, et irrevocabiliter possidendas, libere tenendas, pariter et habendas.

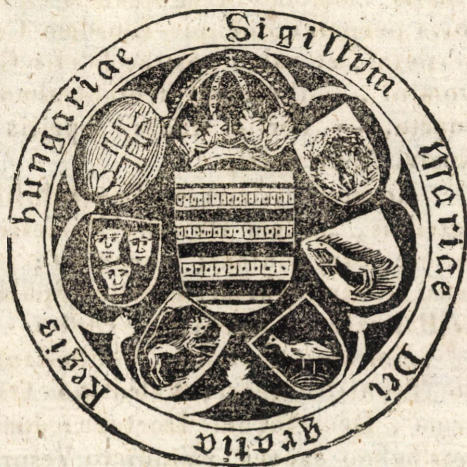
Ut autem tam salubris nostrae celsitudinis donatio et dotatio Tractu temporis, per quampiam non possit in irritum revocari, praesentes concessimus literas nostras privilegiales pendentis et authentici Sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris et Domini, Domini, Demetrii Divina miseratione Sanctorum quatuor coronatorum Sacro Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyteri Cardinalis, Sanctae Strygoniensis etc. etc. Gubernatoris perpetui, Locique Ejusdem Comitatus similiter perpetui, et aulae nostrae fidelis Cancellarii anno Domini, millesimo trecentesimo octuagesimo quarto. — Tertio nonas Aprilis Regni autem Nostri Anno tertio.

Reverendissimis et Venerabilibus in Christo Patribus, Eodem Domino Demetrio, Gubernatore etc. Strygoniensi perpetuo; Ludovico Colocensi; Petro Jaurin; Ugolino Spalatrensi; et Ugone Raguziens: Archi Episcopis:

Emerico Agriensi; Paulo Zagrabiensi Sublino Transilvaniensi; Valentino Quinque Ecclesiarum, Decretorum Doctore; Joanne Varadien; Guilhelmo Jauren; Vindicto Vesprimien; Joanne Tsanadien; Georgio Bosnensi; Petro Vasprim; Jo-

anne Sirmiensi; Fratre Dominico Stimensi; Paulo Tynien;; Demetrio Nonen;; Chrisogono Arragonen;; Mathae Sibiricen;; Benevenuto Pharen;; Jacobo Macaren;; Michaeli Scardonem;; et Thoma Sieniensi; Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus Corbavien: sede vocante.

Mgeis Viris, Nicolao de Gara Regni Nostri Palatino et Iudice Komornicensi; Ladislao Woywoda Transilvano, et Comite de Zonug; Comite Nicolao de Zech, Judicae Curiae Nostrae; Stephano de Lendwa, totius Regni Sclavoniae; Stephano Dalmatiae et Croatiae; Stephano Filio Philippi de Machonvarii; Nicolao dicto Zambori Tavernicorum; Blasio dicto Forgach Pincernarum; Nicolao de Telekth Janitorum; Ladislao Filio Nicolai de Wessen Dapiferorum, et Stephano Filio quondam Domini Dionizyi Agazonum Nostrorum magistris, praedicto Nicolao dicto Zambori Comite Posonien:, aliisque quam pluribus Regni nostri Comitatus tenentibus, et honores.

3.

A' Szolnokvári viszontagságokhoz já- ruló Tóldalék.

a) Szolnoknak régi birtokossai.

A' város házában nagy bethben tartatik, Zápolya Jánosnak Királyi függő psetséje alatt némelly kiváltságokról Szolnoknak adott levele, a' melly egész árkus párgámentre gothus betűkkel írott be-
tses régéséget, az illyetén ritkaságokban gyönyörködő olvasó közönséggel közleni kötelességemnek ismerném; ha azt az 1739-ik esztendei egés felette meg nem rongálta; sőt szakaszonként el-olvashatatlaná nem tette volna; annyival inkább hogy az íromány hármos ok levél gyanánt tekin-
tődhetvén a' helynek három hajdani birtokossait hozza napfényre. — Elég legyen tehát néhány pontokban (mellyeket-is csak a' történetek idejének az oklevéllel való egye-vetéséből, a' tsonka soroknak az egészszel való össze hasonlításából, és más ó le-írások segedelmezéséből lehetett ki-
vonni) fel-jegyezni azokat, mellyek Szolnokra, 's talám némelly hazai dolgokra nézve-is világos-
ságot nyújthatnak.

Először: Zápolya János' írásának első sorai-
ba be-vagyon iktatva 'Sigmond Tsászár', és Király-
nak a' város' részére 1422-ik esztendőben Szol-
nokban adott, és bizonyos kiváltságokat magában foglaló levele. „Datum in Zolnok.” etc így fejezi be szavait Sigmond. Ezen oklevélnek el-
vasása után semmi kétség nem marad-fel arról, hogy még akkor a' Magyar Királynak sajáttsága volt a' város — E' volt a' városnak legrégebb privilegiális levele, hozzája lévén a' nagyobb pe-

tsét ragasztva, mellyel 'Sigmond, mint Magyar Ország Királya szokott volt élni. Így az akkoriban élt Szolnokiaknak volt szerentséjek látni 'Sigmond Királyt a' város Rebelében.

Másodszor: Az előbbeni után II-ik Ulászló Magyar Királynak a' 'Sigmondtól adott ki-váltásokot jóva' hagyó, 's a' titkos függő petsét alatt Budan 1515-ban Szent Jakab Apostol napján (25-ik Juliusban) készített ok levele van be-írva, mellyben világossan ki-vagyon teve, hogy Nagyságos Palotzi Mihály Szolnoknak akkori birtokossa (Magnificus Michaël de Palótz) személyesen jöven a' Király (II-ik Ulászló) eleibe 'Sigmond Tsászárnak feljebb említett diplomáját olly kérelemmel mutatta-be, hogy azt Szolnoknak a' maga várossának részére erősitené — meg. — Gróf Palotzi Mihály a) már akkor Fő ajtón álló mester volt.

a) Már 1263-ban virágzó volt a' Palótz (Palocz, Palots, Paloch) nemzetség, tsak hogy akkoriban még Pánki-nak hivattatott, újabb nevét Ungvár Vármegyében fekvő, és első Karoly Királytól nyert Palótz nevezetű helysegtől vette, és már 1333-ban Palowchnak; 1403-ban pedig a' diplomák bizonyítása szerint Paloutznak irattatott. — De ki nem emlekezne arról, hogy ezen tisztes régi nemzetség Palotzi Matében (Matthaeus de Palócs, másutt Matthiüss de Palotz) egy elfelejthetetlen érdemű Nador Ispányt adott a' Hazának? a' kit különösen kedvelt 'Sigmond Tsászár, és a' kinek 1457-ben történt halálán sokáig keseregtek a' magyarok. — Ugyan azon ágból való volt Palócs György Esztergomi Ersek is, a' ki 'Sigmond, és Albert Királyok alatt 1430-tól kezdve kilentz esztendeig viselte a' Fő Papi méltóságot. — Gróf Palóczi Laszlonak említését se mellőzhetni el, a' ki egy izben 1440-től fogva 1455-ik, 's más izben 1459-től kezdve 1469-ikéig viselte az Országnak Biróságát (sint Judex Curiae) Vide Supplem. ad Vestigia Comitiorum Martini Georg. Kovachich. folio 120. — Palóczy Simon 1453-ban Királyi Fő Lovász Mester; Palóczy János pedig Ung Vármegyei Fő Ispány volt. (Kovachich ugyan azon Könyvébe a' 119-ik lapon).

A' Szolnoki Földes Úrnak Palotzi Mihálynak hideg tetemei a' Sarospataki nagy templomban takarítottak el a' hol is veres márványból készült sir-emleken ezen veresket olvashatni:

(Cubiculariorum Regalium Magister) Tsak ugyan az 1514-ben ki-adott hármos könyvnek (Tripartitumnak) be-fejezésében-is ez a' Gróf Fő ajtón al-lónak nevezettye alatt tűnik elő. Az előtt pedig 1504-ik esztendőben a' mint II-ik Ulászló V-ik Decretumának végében beiktatva láthatni Fő Po-hárnokmester volt. (Pincernarum Regalium Ma-gister). — Azomban nem sok évek múlva az az 1510-ben kimúlt a' világból, pedig magzatok vi-gasztalása nélkül azért is

Harmadszor: Ugyan azon Diploma' végében Zápolya Jánosnak az előbbeni két Királyoktól adott kiváltsági leveleket megerősítő, és bere-kesztő szavaiból megbizonyosodik az, hogy Pa-lótzai Mihálynak magva szakadta után Szolnok-nak birtoka Palótzai Antalra Mihálynak testvér bátyára szállott, a' ki mint Zemplén Vármegyé-nek Fő Ispánnya, és egy zászló aljának vezető-je Mohátsnál a' tsata piatzon maradott, és maga után hasonlóképpen semmi maradékot nem ha-gyott. — Így háromlott 'a' város Zápolya János-

Hic situs Antoni es, Michaëlque

Palótzia prolis.

Quos prius unus amor,

Nunc habet urna duos.

Iste domi clarus, Regalis

Clarus in aula,

Alter jam supero est clarus

Uterque polo. 1519.

Hanem e' versek tsak Mihályt egyedül érdekelhet-ték, mert az öregebbik testvére Antal Zemplin Vármegyé-nek Fő Ispánnya, (ugyan azon Antal tudniillik a' ki az 1498 ik esztendőben II ik Ulászló alatt hozott 22 ik tör-vény tzikkelyben Banderiumos Grófnak nevezetik) a' Mo-hátsi mezőkön találta temetőjét. Ki is halt a' magtalan Antalban fiú ághban végképpen a' Palótzai ház, leány ágon fen maradván még testvér huga Katalin, kinek két férje volt egymásután Cháholi Imre tudniillik, és annak ki-múlta után Ráskai György (Carolus Wagner Collect. Ge-nealogico Historica Illustrum Hungariae familiarum, quae jam interciderunt. Decade 2 a §-o 70).

ra, mint azon rész tartománynak Királyára, a' ki azt Királyságának első esztendejében, az az 1527-ben Juniusban hív szolgálatjáért Kron Gothárdnak a' Budai Vár-nagynak ajándékozá.

Megkapván Kron Szólnokat legottan azon esedezésével járult Zápolyához, hogy az előbbeni Királyoktól várossa által nyert kiváltságokat ő is helyhe hagyván a' Birót pölgárokat, gazdákat, és minden lakóit Szolnoknak (*Circumspectos Judicem, Cives, Hospites, et universos inhabitatores oppidi Zolnok vocati*) a' Királyi harmintheadok, és mind szárazon, mind vizen lévő vármok, és rév berek alól menté tenné. — Ezt az erősítő ok levelét Zápoljának 1527-ben Sárlos Boldog Aszszony innepe után való szombaton (és így Julius elején) Budán saját parantsolatjára a' Királynak (a' szokott *Comissio propria Dni Regis* a' *Diploma* felett a' jobb oldalon olvasható) az oklevél sarkánál tisztán megtettző alá írás bizonyítása szerint Kalnai Imre titoknak tette fel, és adta ki az új német földes Urnak.

A' Budai vár Kapitány Kron Gothárd azonban, hogy nem soká birta légyen Szolnokat bizonyítja Zápolja Jánosnak egy második a' város' országos vásáriról szólló diplomája, melly a' Királynak tulajdon alá-írása alatt Nagy-Váradon költ 1538-ik esztendőben, Februáriusnak első napján, mellyet (mivel a' város leveles tájában egész épségében megvagyon, noha petsétje elveszett), könnyen elolvoshattam. — Az ok-level világos szavai szerint a' városnak földes Ura Verbötzi István (hetü szerint *Stephanus de Werbe-wez summus et Secretarius Cancellarius noster*) könyörgött a' végett, hogy Szólnokat maga várossát vásárokkal ajándékozná meg a' Király. — Így tehát utolsó birtokossa a' helynek a' Török által lett elhoglalásig (melly 1549-ben, mások

szerént 1550-ben történt) Verbötzi, és hólta után maradéka volt, mert seholt sinsen nyoma annak, hogy a' mondott évég valaki annak birtokába lépett volna. — A' pedig világos, hogy Verbötzinek a' Veje Henneyei Miklós huzomos ideig földes Ura volt a' városnak. Azt se lehetett ki-tapogatni, hogy mimódon esett le Kron Gotárdnak kezéről a' város, és adatott Verbötzinek? Gyanítható, hogy koránt ki-halt magzatok vigasztalása nélkül.

De mind ezek mellett 1-ső Ferdinánd-is Szolnok iránt fel-tartotta Királyi igazát, 's annak ereje mellett Királyságának első esztendejében 1527-ben azt tartván, hogy Palótzai Antalnak magva szakadtával a' Város ő reája háromlott legyen, elajándékozta azt a' vitéz Félegyházy Miklósnak: nem is vala azon visszás, és zürzavaros időkben újság, hogy ugyan azon egy helységet egyik Király maga hívének, a' másik megént maga Követőjének ajándékozza. — Sőt Félegyházy minden maradékok nélkül kibalván 1530-ban, Ferdinand pedig megént Királyi jussához ragaszkodván újra el-ajándékozá a' várost az előtte igen kedves, és meg bízott emberének Devetséri Tsoron Andrásnak (Az adományi levélben való el-nevezés, és a' régi írás mód szerént Devecheri Choron Andrásnak, Veszprém Vármegye Vice-Ispánnjának, a' mint én ezeket igen hiteles, és petsétes írományokból méritettem. Hanem Zápolya országolván akkor a' Magyar Földnek Tisza, 's Máros melléki részeiben, következésképpen Szólnokban is, ő a' maga Követőjét a' város birtokába be-is tethette; ugyan azért Ferdinánd adománnyai siker nélkül maradtak. Így sem Félegyházy, sem Tsorona nyert sajátságokba be-nem léphettek.

Vagyon az Egri Káptalannak egy hiteles relatoriája arról, hogy 1560-ik esztendőben Nadasdi Tamás akkori Nádor-Ispánnak adományi levele mellett Parlaghy György, és Horváth testvérek mint új földes Urak a' Törökök' igája alatt lévő Szolnoknak birtokába be-iktattattak. — De vagyon ugyan azon Káptalannak egy második esztendővel későbbre (az az 1561-ben) költ hiteles tudósító levele arról, hogy Ferdinánd, Király Verbötzi István Ersébet Leánnyától lévő unokájának Annának (Dombai feleségének adván Szolnokot) ez tudniillik Verbötzi Anna Aszszony némmellyeknek ellenmondásával a' Káptalan és Király embere által oda beiktattatott. — Ezek a' két Káptalanbéli tudósítások arra láttatnak mutatni, mint ha hajdonában Szolnok nem, (mint ma a' Vátzi, hanem az Egri megyéhez tartozott volna; de a' minék el hitetéséhez még több próbák kívántatnának. — A' Káptalanok' törvényes lépéseiről alább többet szözlünk.

Tovább-is a' Törököknek kimenetelekig kik birták légyen a' várost ki-nyomoznom nem vala képes. Azoknak kiüzettetések után a' mint másutt láttuk a' Kamaráé lett.

b) Külső Szolnok Vármegyének ülései.

A' Vármegyének közönséges Gyűlései már a' tizenharmadik században gyakorlásban voltak, ámbár nem a' mostani formájok, és módjok szerint tartattak; de egy bizonyos helyhez kötve szintugy nem voltak, mint az Országos Gyűlések mert kevésnek volt még akkor közönséges háza, egyébbaránt-is a' gyakran uralkodó, pestis, és pogányok' be-tsapásai miatt ugyan azon egy városban a' Nemeseknek öszve gyűlni lehetetlen lett volna.

Eszünkbe juthat itt mindeneknek előtte a' Ná-
dor Ispányi ítélő szék, melly régi törvényeink-
ben hól Judicium Generálénak, vagy Pa-
latinalénak, hól Congregatio Genera-
lisnak, vagy Congregatio Palatinális-
nak neveztetik, neveztetett, és a' mellynek mezőn
sátorok alatt, nem pedig falóban kellett tartattat-
ni — a) A' Nádor-Ispány tudniillik (neha pedig
az Ország Birája) körül járván az Országot, vagy
annak részét egy helyre össze-hívta egy; de
közönségesen több megyéknek Nemesseit, és Tisz-
tyeit, és azokkal össze-ülvén a' nagy számmal o-
da toduló panaszasoknak leginkább főben járó,
és fenyítő pereit megvizsgálta, és megítélte. Az
így el-rendelt Közönséges, vagy Nádor-Ispányi
Gyűlésekben a' perlekedők, és panaszolkozóknak
nagy száma elborította a' mezőt, kik több Várme-
gyék' Elöljáróinak, és az egész Nemességnek je-
lenlétében, nyilván, mindenek hallottára kereset-
eket és fenyítő pereiket elő-adták, ki-állottak az
ügyészek is, a' kik a' vádokat bizonyításokkal tá-
magatták, mások, a' kik megént a' be-vádolt ré-
széről tanúkkal, és írományokkal a' fel-adást meg-
táfolni igyekeztek, és minden ki-telhető mentsé-

a) Kovachich Márton György (in supplementis ad Vestigia
Comitiorum nevű munkájában) a' Palatinális Gyűléseknek
mikeppen leendő tartásáról 3 ik András alatt 1298 ban ho-
zott 35-ik törvény tizikkelyt az' első Kötetnek 131-ik lapján
elé adván ezt a' jegyzést ragasztja hozzá. „Cum ad judi-
cia haec magnus causantium numerus comparuerit, vil-
lae autem sub primis Regibus neeum ita comparatae
fuerint, ut majorem hospitum numerum continere pos-
sint, usum hunc (sub tentoriis judicia exercendi) prin-
cipio necessitas ipsa introduxit. Et haec ipsa de causa
Comitia Regni usque finem II. Regum Epochae in cam-
po Rákos plerumque celebrabantur, nimirum quia nec
Buda, nec Pestinum adhuc ita effloruerant, ut congre-
gata omnis ferme Regni Nobilitas in iisdem dislocari po-
tuisset”: — Olvasd ugyan azon könyv II-ik kötetjét a' 71-ik
lapon, és Vestigia Comitiorum nevű munkának 311 lapját.

geket előhordottak. Így végre meghalgattatván a' részek azoknak ügyészszeik, és a' vádok mivolta több megyéknek Nemessei által megvi'sgáltatván a' per ugyan azon egy Gyűlés alatt el-is döntett. — Tehát már össeink' idejekben öt száz, és több esztendőkkel ez előtt egész Megyék' hallottára nyilván kerestetett és szolgáltattott ki az igazság, a' melly rejtéket nem szenved, és mindennek szeme előtt a' sikon-is megáll, és így a' mivel az Angolok, Frantziák, és más magokat kimivelteknek tartó nemzetek ma ditsekednek, hogy tudniillik mindenek hollottára, és nyilván vitatják a' köz jó dólgaít, és igazságnak ügyeit, azt a' Magyarok mindjárt első Királjaik alatt már gyakorlották. — Qui mos ambulatoria Judicia celebrandi apud Hungaros, originalis, et antiquissimus fuisse videtur ugymond Kovatsits in Suppl: ad Vest: Comitiorum Tomo 1-o folio 320.

Illyen a' Nádor Ispány által öszve hívútt Közönséges (és majd nem az Országoshoz hasonló) Gyűlésekre mutató több eredeti okleveleket lehetne elő-hozni; de elég legyen Ttes Jankovits Miklós Tábla Biró Urnak Pesten lévő Diplomatikai Gyűjteményéből kettőt említeni, mellynek egyike azt bizonyítja hogy Villermos Nádor Ispány 1341-ben Edelinben gyűjtötte öszve Torna és Borsod Vármegyéknek rendeit. A' második hasonlóképpen eredeti iromány azt valósitja, hogy Konth Miklós Nádor Ispány jelenlétében Szathmár, és Ugotsa Vármegyék egygyütt tartottak Gilyenesen 1347-ben Palatinális Gyűlést. a) — Az

a) Ide tartozik az a' 16-ik törvény tziikkely, melly Hunyadi János Gubernátorsága alatt 1447-ben hoztattott, és így következik. „Si Gubernator de celebranda congregatione „generalis per aliquem Comitatum requisitus fuerit, potestatem habebit hujusmodi Congregationes generales celebrari facere per Palatinum (in Suppl. ad Vestigia

ó-Buda mellett folyt Palatinale Judiciumoknak a' régi oklevelekben legtöbb nyomainak, melyek egyszer'smind azt-is bizonyítják, hogy későbbre a' Nádor-Ispány a' falúba, vagy városba bent is gyűjtötte a' Nemességet össze.

Mivel pedig Külső Szolnok Vármegye Hevessnek szomszédságában feküdt igen hihető, hogy akkoriban a' két Vármegyének Nemessei is a' Nádor Ispány által egy helyre hivattattak össze.

Ezek a' Nádor Ispány által hirdetett közönséges Gyűlések mindazonáltal 1-ső Matyás Király által (1478-i art: 7-0, et 1486-i art: 1-0) csak némelly Vármegyékre szorítottattak; Második Ulasló alatt pedig (1492-ben art: 35-0) egészszen eltöröltettek. — Azt szükség még itt ki tenni, hogy midőn a' Palatinale Judiciumok még élváltak, már akkoriban-is a' Vármegyék magok is, vagy inkább annak Birái a' Fő-Ispány előlülése alatt tartottak Gyűléseket, sőt a' helybajokat, és bünösöket már II-ik András alatt 1222-ben, a' mint az ekkor hozott törvény valóslálya megítéltek. Lehet ennek nyomait bővebben olvasni Kováchich Martonnál in Vestigiis Comitiorum apud Hungaros Budae 1790. folio 311, et 312. A' hajdani köz Gyűléseknek másik formáját láthatjuk az úgy nevezett Proclamata congregatiókban. vagy ki-kiáltott gyűlésekben, mellynek tartását a' panaszos feleknek kérésére a' Király parantsolatja' mellett (penes impetratas litteras regales, quaerimoniales, et praeceptorias,

„Comitiorum Tomo II. folio 67-o)". Mellyre a' Szerző ezt az észrevételt teszi. „Patet hinc, quod ne tempore quidem interregni Palatino eas pro arbitrio celebrandi potestatem Status voluerint, sed quod a Gubernatore id faciendi facultatem ebtinere debuerit".

a' mint 'Sigmond VI-ik Decretumának 4-ik tzikkeljében ki-fejeztetik) a' Fő Ispány, (Comes Párochialis) és a' Szolga-Birák a' Mégyében ki hirdetvén, a' kebelbéli Nemeseket fejenként 3 gira büntetés alatt a) bizonyos helyre öszve-hívták, és a' perlekedő feleknek ügyeit el-igazítani, nevezetesen az elfoglalt jószágot a' birtokosnak vissza adni törekedtek. — A' tiszti vizsgálatok legalább itt vétettek végbe, és a' hatalmaskodások végső meg ítélese úgy bortsáttatott a' legfelsőbb Biróság' széke eleibe.

Egy igen régi eredeti és ilyen kikiáltott gyűlésből kiadott oklevelet lehet látni Pesten Ttes Méréy László Tábla Bíró Urnak Diplomatikai Gyűjteményében, melly költ Somogyvárot 1276-ik esztendőben. Megtzáfolhatatlanul kivilágosodik abból, hogy már V-ik István Király parantsolatjából a' latrok, tolvajok, és többféle gonosztévőknek megítélésére, úgy más ügyek el-intézése végett a' Somogy Vármegyei Fő Ispány és más 3 Birák a' gyűlekezethen vólt Nemesekkel együtt (in forma proclamatae Congregationis öszve ülven) ítéleteket hoztak. — Illyen kikiáltott Gyűléseket Ung, meg Zemplin Vármegyékben Sigmond azon Királyi levelének erejével, mellyet Budáról 1409-ben husvét harmad napjában küldött a' végre parantsolt tartattatni, hogy abban (az írás szavai szerint visis praesentibus universaliter, et generaliter per modum pro-

-
- a) Hogy a' törvényes mentség nélkül az illyen módon kikiáltott Gyűlésere a' Vármegyenek meg nem jelenőken a' Fő Ispány, és Szolga-Birák a' 3 márkából álló büntetést szabadon megvehették, mutatja Sigmond Király 6-ik Decretuma 7-ik tzikkeljének 7-ik pontja. Erdélybe ma is a' régi szokáshoz ragaszkodván a' Nagy gyűlést Márcális Széknek máskeppen Girás Gyűlésnek is azért hívják, mert az abból ok nélkül kimaradókat a' rajtok megveendő Márcális büntetéssel fenyegetik.

clamata Generalis Congregationis in sedem vestram Judiciariam conveniendo) minden a' birtokokról, vagy más adományokról szolló nem csak ő tölle magától, és 1-ő Lajostól, hanem Er'sébet, és Mária Királynéktól adott petsétes levelek vi'sgálat alá vétettétvén, a' hamis irások, és petsétek Koholói a' Királynak be-jelentessenek, és ki is szolgáltassanak — Olvasd az egész diplomát Kovácsicsnál in suppl: ad Vest: Comitiorum Tomo II-o folio 315-0. — Többeket elő-hordani nem tzelunkhoz tartozik.

A' Proclámata Gen: Congregatiók (mellyekben leginkább a' birtokoknak erőszakos el-foglalása, erdők kivágása, és más ilyen hatalmaskodások; nem külömben a' gyilkosságok, megvertetések, megsebesítések, pusztítások, fosztások, ragadozások, lopások, a' gyengébb lakosoknak az erősebbektől való elnyomottatások, szóval a' tzégeres gonosztettek, és fenytő perek fordultak elé', noha ki nem vóltak zárva a' pólgári Keresetek-is) a' Réptelenségek, és sok botránkoztatások, lármák, támadások, váratlan veszedelmek, és több szörnyűségek miatt első Mátyás Király alatt ugy se lévén más tartományba illy forma gyűlések, mint hallatlanok 1486-ik esztendőben a' 2-ik törvény tzikkelynek erejével, és Ulászló alattis 1492-ben a' 36-ik tzikkelynek tartalmával az emberiség' nagy betsületére el-törültettek. a)

Ezen két némű gyűléseknek tsak mellékes érentése után az kell megjegyezni, hogy akko-

a) A' peresek, vagy gonoszságról vádoltattak az egész egybe gyűlt Nemességnek színe előtt nyilván és titok nélkül folytatták az ügyeket, és adták feleletjeiket mint a' Palatina le Judicium előtt. — A' Proclamata congregatiókat Sigmond 6-ik Decretumának 4-ik és Alb-rt Decretumának 29-ik tzikkelje szerént noha fontos rövidséggel, de vólta- képpen le írja Szegedi János in Juris Hungar. Tyrocinio Partis 2-ae folio 8-0.

riban-is, midőn a' Palatinalis, és Proclamata Congregációk divatban voltak, még istartottak a' Vármegyék Nádor Ispány, vagy Fő Ispány jelenléte nélkül-is Közgyűléseket, a' mint azt sok irományokkal lehetne támogatni. — Nevezetesen Koller József a' Pétsi Püspökség történetiája első Kötetjének 353-ik lapján elé-hozza II-ik András Királynak privilegialis levelét, mellyből ki-világosodik, hogy már 1218-ik esztendőben a' Generális Gyűlések folyamathoz voltak a' Vármegyékben. — Ttes Jánkovits Ur Gyűjteményében találhatók Sarus (Sáros) Vármegyének Bertholt, és Ujfalu között volt valami határok elszántásáról a' törvényes vizsgálásra ki-kéretett Birák nevében készült bizonyosság levele, melly az egész Sarus Vármegyei Nemeseknek közönséges gyűlésében tétetett-fel; mert világos benne ez a' ki fejezés” „In Congregatione communi totius Comitatus Nobilium. Datum in Saros 1330.” Ugyan ezen határok széljel hanyásáról vagyon a' fent tisztelt Urnak egymásik eredeti okleveleis, melly az Al Ispány, és 4 szolga Birák neve alatt Költ Sáruson 1341-ik esztendőben.

Néhány évvel még régebb azon már másutt is általom említett eredeti oklevél, mellyet Tamás Erdélyi Wajda, és Zonuki, Fő-Ispány a' Külső Szolnok Vármegyei Szolga Biráknak Visegrádról 1333-ban az iránt írt, hogy nálla nélkül gyűlést tartsanak (Congregationem faciatis) és az Al Ispánnának a' birságokból járó részt szolgáltassák — ki. Ez a' betses levélke-is T. Jánkovits' Ur birtokában vagyon.

De Külső Szolnok Vármegyének gyűlésére mutató azok között, mellyeket láthattam legrégibb iromány az, melly Cornides Danielnek a' Nemzeti Könyves házban Pesten kéziratokban meg lévő Diplomátikai Gyűjteményének II-ik Kötet-

jében, 's a' 145-ik lapon találattik. Tartatott az 1300-ik esztendőben Juliusnak közepe táján hasonlóképpen Fő Ispány jelenléte nélkül. a) egy Szent Demeter nevű faluban. Ebben a' Gyűlésben. Külső Zonuk (Szolnok Vármegyének) négy szolgál Birai arról tesznek tudósítást, hogy némelly perlekedő testvérek a' nyelv váltságból, mellybe marasztaltattak eredett birságiumot János Abrahám fiának az akkori Al-Ispánnak a' mint magokat a' Gyűlésben kötelezték meg nem fizették.

Egymás hasonlóképpen Szent Demeter falujában Külső Szolnok Vármegye' részéről 1346-ban follyt Közönséges gyűlésről szőlő oklevelet

-
- a) A' bizonyító irás így van készítve: „Nos quatuor Judices „Nobilium Comitatus de Zonuk exteriori, damus pro memoria, quod' cum secundum continentiam priorum litterarum nostrarum feria 2-a proxima ante octavas Beati „Jacobi Apostoli. Stephanus, et Eleus filii Sabiani, de „judicio linguali contra Ladislaum fratrem eorum demanserant de ipso Judicio Comiti Joanni (Vice Comiti) filio „Abrám satisfacere, et solvere tenebantur tali vinculo „interposito, quod si ipsum terminum observarent in solvendó extunc sine Judicio nostro superfluo trium marcarum ipsi Comiti Joanni ipsam solutionem solvere tenebantur prout ad hoc se ipsos spontanea coram nobis obligarunt voluntate in ipso die, et termino congreg. „praedictor. — De ipso judicio ipsi Joanni filio Abrám non solverunt, nec sibi satisfacere curaverunt. Datum „in Zendemeter die, et termino praenotato Anno Dni „M.CCC.” — Ekkor külső Szolnok Vármegyének Fő Ispánnya az Erdélyi Wajda Borsa György lehetett, mivel Cornides (Collect. Diplom. Tomo 1-o ad annum 1299.) ezt a' Fő Ispányt említi. — Az is kivilágosodik, hogy a' nyelv váltságnak dija akkor kevesebb volt mint ma, mert ma 25 marka vagy 100 fl. hanem akkor is 'a' közönséges Gyűlésben szokott volt a' hibázó részen megvétettetni, vagyott íteltetett meg. — Történetek mindazonáltal visszaélések, és 1447-be szükséges volt törvényt hozni arról, hogy a' Fő Ispányok, és Vítze Ispányok magok hatalmukból ne menjenek ki a' birságiumok megvételére; hanem a' törvénszék által küldetessenek ki, melléjek rendeltetvén mindenkor egy Szólga Bíró is, a' miről már Sigmond V-ik Decretuma 7-ik tikkelijének első szakaszában is 1435-ikben tétetik említés. Olvasd Suppl. ad Vestigia Comitiorum Tomo II-o folio 80-o.

előnkbe ad Cornides Dániel Diplomátikai Gyűjteményének ugyan azon részében a' 146-ik lapon. Az iromány az akkori Al-Ispány Andrásnak, és a' 4. Szólga Biráknak nevek alatt lévén feltéve, szóll István Wajdának, és Fő-Ispánynak (kinek képében a' Vitze Ispány ment ki) a' Csányi birtokba való be-iktatásáról, és azon tettnek hivatalos tudósításáról — Ezen betses, 's sokat érő ok levél alább egész ki-terjedésében fog elé-fordulni, itt elég lesz ki-tenni, hogy az három 's mindenkör Szent Demeteren volt köz Gyűlésekről tézen bizonytságot, mellyeknek egyike October vége táján, avagy Simon Judás' napja előtt való hétben follyt, és következő ki fejezéssel erősítettik. „Nos itaque in quadam Congregatione nostra generali — quam in villa Zendemeter habuissimus celebrare”: a' másika kevésel Szent Tamás' napja előtt, és így Decemberben szintűgy mint az első 1546-ban, harmadika pedig, mellyben az iktatást ellenzőknek pere fogna elő-vétettetni 1547-ben esendő Septuagesima Vasárnap után következő hétfőre rendeltetett.

Szent Demeter faluja (villa Zendemeter) nevével együtt elenyészett, mert azon rész környékben, melly valaha külső Szolnok Vármegyét tette, iljen nevezetű akár helyységet akár pusztát héjjába keresünk. Hogy pedig a' Szolnok mellett fekvő Szandai praedium valaha Zandá Zandámér vagy Zendemeter lett volna egész valótsággal vitatni nem lehet. Mi tsuda, nem tsak faluk; hanem egész Vármegyék nevei is az óságban temetődtek el. Ki tudna most Kovin. Orbázt. Motzó, és több a' hajdani írásokban megnevezett Megyék' helyeire reá akadni?

Hogy későbbre Szolnokban is vóltak légyenek a' Vármegyének ülései meglehet azon két oklevelekből bizonyítani, mellyeknek a' Nádor Ispá-

nyi petsét, és alá-írás által 1818-ban hitelesített másolatjai a' Nemzeti musaeumnak könyvtárjában őriztetnek, tsak kár, hogy azok, a' kiknek sajáttyai voltak, eme papirosra írott régiségek, azokat eredetiségekben az egész nemzet javára ott nem hagyták. — Az első azok közül Kakas Meister Al Ispány (Magister Gallus) és a' 4. Szólga Biráknak neveken nyitva készült, és kívülről viaszra nyomott 3 kis petsét alatt költ valami írás, mellyel bizonyosság tétetik arról, hogy Nagy réven lakó (de Nogrew) Retsend Pál a' hitet arról, hogy szolgáját mint lopót a' törvény eleibe, a' mint tartozott volna nem álította előttök Juliusban (feria secunda proxima ante festum Beatae Margarete virginis) le tette. „Datum in Szolnuk die termini praenotati” így végződik az iromány Anno Domini M-mo CCC-mo octuagesimo. — Ezen évben Csáki László Erdélyi Vajda viselte a' Megyében a' Fő Ispánságot.

Az elő hozott régiség azomban inkább törvény székre, a) mint közönséges gyűlésre mutat.

- a) A' törvény-székeket szinte olly messze, sőt talám tovább is lehet vinni mint a' köz Gyűléseket. Mert mihellyt a' Királyság felálitódott az emberek versengeni 's egymást károsítani kezdették, tehát az ő tsinnyeket mindjárt itél-ni is kellett. Már második András alatt láttzik annak valami nyoma, a' ki valamelly ügynek megítélésére jóvá látása szerént több választott Birákat (Judices delegatos) szokott völt rendelni, a' melly szokás 4-ik László, sőt az utánna következő 3-ik Andrásnak idejéig is tartott. — Illyen kiválasztott hat Birák által itéltetett meg 1268-ban 4-ik Béla alatt Ponich Gróf némelly helyiségek elfoglalása, és három az Ehesdi nemzettségből való embereknek megöltetése perében, a' mellyről szőlő eredeti oklevél ma is a' Kemény familiánál találtatik. — Ez az ítélő szék (Judicium Delegatum Regis ma Sedria Delegatának hivat-tatna) mindazonáltal a' rendeknek nem tétzven, 1298-ik esztendőben III-ik András alatt a' 32-ik törvény tziikkely-nek erejével azt eltörölték, és minden megítéléseket a' Nádor Ispányra, és Vármegye Biráira (Judices Parochiales) bízta. — Olvasd Kovátsits Martonnak Supplementa ad Vestigia Comitiorum nevű Könyvének 1-ső részét a' 128.

A' vélemény az által is erősödik, hogy Ulászló II-ik Decretumának 19-ik tikkelyében, a' paran-

lapon. Továbbá ugyan azon Köttetnek 145-ik oldalát, a' hól azt teszi ki a' Szerző, hogy már 1298-ban és 1299-ben a' Szolga Birák a' Fő Ispányokkal vagy Vitze Ispányokkal a' Nemesekek' ügyeinek elintézésére szolgáló ítélő széket formáltak, melly kitételek egy a' Zemplin Vármegyei Fő Ispány, Vitze Ispány, és Szolga Birák neve alatt 1299-ben költ, és egy elveszett lónak, vagy árranak vissza téréséről szóló, és Katona Istvánnak Historia Criticájából (Tomo 7-o pag. 1199) költsönözött oklevéllel is támogatja. — Ehez hasonlóak azok az oklevelek, mellyek a' Tud. Gyűjteménynek 1819-ki foljamatja II-ik darabjának 114, és 115 lapjain elé adattatnak, nevezetesen a' 2-ik 3-ik 4-ik, és 5-ik számok alatt mellyek 1310-ik esztendőig terjednek, és a' Szolga Birákkal egygyütt összeült Vitze Ispányi ítélő székre mutatnak.

Továbbá a' fén érdekelt Könyv II-ik részének 70. lapján az érdemekkel teljes Magyar Ráto Kovatsits Márton azt állítja, hogy ő „a' Sedis Judiciariae Comitatus” kifejezést legelőször csak az 1447-ben hozott 21-ik törvény tikkelyben találta, mert addig az évég vagy Vitze-Ispányi, vagy Fő Ispányi székeknek (Sedes Vice Comititis, et Sedes Comititis Parochialis) neveztetett minthogy csak ezek, és a' Szolga Birák ítéltek abban, Tagadhatatlan ugyan, hogy 'Sigmond Király alatt 1435-ben hozott 3-ik tikkelyben is még csak a' Fő Ispányi székek fenállása világosodik ki ezen szavakból. „De birsagiis autem sedium Comitum Parochialium ad portionem judicariam cedentibus Comites Parochiales, et Judices Nobilium aeque inter se divisionem facere teneantur in duas partes”. Mindazonáltal T. Jankovits Úr leveles tárjában lehet az 1447-ik esztendőnél régebb, és egyenesen a' Vármegyének törvényszékét jelelő irományt olvasni, mellynek foglalatja szerint Sáros Vármegyében János Al-Ispány, és a' 4 Szolga Birák még 1344-ben a' Nemesekekkel egygyütt (cum nobilibus provinciae in tribunali assidentibus) egy a' hit letételre ítelt véletlenségből lett gyilkos felett törvény széket ültek: nyilván is olvashatni a' régi irományban eme szavakat. In sede nostra Judiciaria; de már 1422-ben folytatott pert Kállóban lakó Levkics Miklós Zabolts Vármegye Törvényszéke előtt bizonyos el szökött jobbágyai iránt. Coram Sedria Comitatus de Zabolch, a' mint feltaláltatik, ez a' per Székelly Samuel Dipl. Gyűjteményében a' II-ik köttetnek 263-ik lapján. — Későbbre azután példának okáért 1495-ben a' 16 törvény tikkellyben a' közönség' ítélő székeinek neveztetik ezen szavakkal: „Quod Comites, Vice Comites, et Judices Nobilium quorumcumque Comitatum nisi de sede Judiciaria per universitatem nobilium cum litteris eorundem (nempe nobilium) exmittantur; nullas executiones facere possint”.

tsoltatik, hogy a' lopókat, és más gonosztévőket az Al Ispány, vagy Szólga Bírák kívánságára kiki a' Vármegye' törvény széke eleibe állítsa, hogy büntetését elvegye. —

A' másik hasonlóképpen nyitva készült; de csak két kis viaszszon lévő petséttel megjelelt levél a' két Al-Ispányoknak, és csak két Szólga-Bíráknak nevek alatt van feltéve, 's annak emlékeztetét tartya fel, hogy Szada János, és Mihály, kiknek attyok Jakab az özvegy Retsend Pálné adósságáért, kezes volt az új monetában értendő öt forintokat a' két szolgál Bírák' kezében a' Szólga Bíráknak járó kis pénzekkel egygyütt lefizették — Az oklevél Szolnokban költ 1407-ik esztendőben. — Az első Al-Ispány az írásban Pázmád Jánosnak, (hihetőbben az igen régi Hunt páznánd nemzetségnek ivadékja) a' másik Leepes (heljesebben Lépes) Lorándnak hivattatnak.

Azon időben Külső Szolnok Vármegyének egyszerre két Fő-Ispánniai voltak, a) ugymint

— Az 1504 iki 8-ik Articulusban végre, és többekben igen világosan a' Vármegye ítélő széke Sedes Judiciaria Comitatumnak neveztetik. — A' Vitze Ispányi, és Szolga Bírói székek, hogy a' Királyoknak 3-ik üdő szakaszában (periodussában) másképpen formálódtak, és onnan az ítéletek már ma a' Vármegye Törvény székeire vitettetnek feljebb szükségtelen emlegetni.

A' Törvény székek sem voltak egy helyhez kötve, és hol egy, hol más városkában tartattattak a' mint II-ik Ulászló II. Decretumának 29-ik tikkellye nyilván bizonyította. — A' régi törvény székek minéműsége 's formája felett szinte annyi homály uralkodik még, mind a' közönség és Gyűlések felett. — Olvasd Kovachich Mártonnak fent tett munkájának II-ik részét a' 80, 81, és 82-ik lapon.

- a) Több Vármegyéknek is volt hajdonában egyszerre két Fő Ispánnok. — Báró Mednyánszky Alajos előmutathatja 'Sigmund Királynak eredeti oklevelét, mellyel a' Ruvári (Kővári) erősség, és uradalom birtoka Drágh, és Balk Maramoros Vármegye Grófjainak, kik azt néhány hónapokkal előbb 1390-ben nyerték megerősítették. Drágh, és Balk tehát együtt 's egyszerre Fő Ispánykodtak. — Cornides Daniel Diplomatikai szedeményének 7-ik kötetjében a' 284

Szántói Latzk Jakab, és Tamássy Henrik János, a' kik Erdélyben is egyszerre (de

Japon elé ad egy eredetiségében Erdélyben a' Szebeni Archivumban lévő és tsak ugyan Szebenben 1402-ben költ irományt, melly arról szöll, hogy két Wajdák együtt nyervén 'Sigmondtól e' fényes méltóságot Szebenbe tartották a' legelső Gyűlést. Az irás így kezdődik Nos uterque Nicolaus filii Stephani Wajvodae Transilvanienses, de Zolnuk, et Temesienses Comites Judicesque Cumanorum etc. tehát 1402-ben mind Temes-mind külső Szolnok Vármegyének 2 Fő Ispánnjai, és a' Hunoknak két Biráji voltak. — Noha már ez II-ik András alatt art. 30. és Albert alatt art. 8. meg lett volna tiltva, még világosabb a' két Vármegyei Fő Ispányok ellen hozott 14-ik tziikkelly II-ik Lajos alatt, mellyet Kovachich, a' többször érdeklött munkájának II-ik kötetjében a' 459-ik lapon elő terjesztett. — Igen gazdagító hivatal lévén akkoriban a' Fő Ispánság (Honor Comitatus) a' hatalmasabb férfiak erővel is törekedtek azt magoknak tulajdonítani. Példaképpen olvashatni az 1542-ik esztendőben hozott 37-ik törvény tziikkelyt, mellyből kinyilvánosodik, hogy Hont Vármegyében egyszerre két meg se esküdt Fő Ispányok kezgetlenkedtek úgymint Balassa Menyhárt, és Nyári Ferentz, kik Hontot ketfőle szakasztván, kiki szivta a' maga fél részéből a' kövér jövedelmeket. — Minden törvényes tetteknek még az Esketésnek is taksája lévén abból a' Fő Ispány szinte annyit vett, mint a' Szolga Birák. — Ki győzné mind azokat a' sokféle, és gyakran (ha egyszerre tudniillik le nem fizetődtek) sokszorozott birságokat, vagy büntetés gyanánt a' vétkesnek fizetni kellett girák' számát, mellybe részesült elé számlálni? A' ki a' gonosztévőt elbótsátotta annak homágiumját a' Fő Ispány kezébe lekellett tenni. A' ki kiáltott gyűlésbe meg nem jelenő Nemeseken, valamint a' törvény széken illetlenséget tevőken a' szokott márkákat megvehette; sőt sok a' gonosszágba marasztaltattaknak jószágát is elfoglalhatta, és vissza váltásig magánál megtarthatta, Supplem. ad. Vest. Comitiorum Tomo 10 folio 151. et subsequis. — A' mi több Kálmán Király első Könyvének 78-ik fejezettje szerint a' Fő Ispány a' Vármegye (akkori módja szerint értendő jövedelmének) harmadában is részesült. — A' tizenötödik században a' mint az 1486-ik esztendei 37-ik törvény tziikkelyből kitettzik annyira ment vala a' Fő Ispányoknak hatalmok, hogy az Egyházi főbb Méltóságoknak nem tsak jövedelmeit és dísmaít, hanem a' megyéjeknek kebelében fekvő birtokait is elfoglalni nem ártallottak, a' melly vissza élés eszünkbe juttatja Kálmán Királynak idejét, ugyan is ezen Király 1-ő könyvének 65. része szerint a' Fő Ispányok már akkor az egyházi hatalomba kezdettek volt avatkozni.

Voltak hajdonában némelly Vármegyékben még a' Fő Ispányi tisztséggel járó, és a' hivatallal másra háromló

ez többször is, történt) vajdáskodtak. — Olvasd Huszti Andrásnak az Erdélyi Vajdáról írt, 's a' Pesti Nemzeti könyvtárban kéziratban meglevő 108-ik lapját.

Vagynak a' Vármegyében hivatalos, és bizonyos ülésekről szolló tördelék írások, mellyek így fejeztetnek-be. Datum in oppido populo Fegyvernek, és így Szolnokon, és Szent Demeteren kívül még Fegyverneken is volt a' Külső Szolnok Vármegye' Nemesseinek össze sereglése. Tsak ugyan ez a' Tisza parton fekvő pusztá, mellynek ma sok birtokossai vagynak valaha nagy Mező Város volt: 's templomjának némelly maradványát ma is mutatja.

1589-ik esztendőben Octobernek 18-ik napján az akkori Fő Ispány és Erdélyi Wajda Csáki László Szent iványon adott ki Erdődi Bakáts Tamásnak (a' ki Régen Dienest a' maga Al-Ispánnya Antal eleibe perbe idézte) ügyész-i vallástételéről való bizonyítását saját petsétje alatt, a) a' mint

jóságai, a' miljennel a' Trencsin Vármegyei Fő Ispány is birt. De itt azokat a' Fő Ispányokat lehet érteni, a' kik egyszer'smind Váro'k Grófjai voltak, és a' várhoz tartozó birtokoknak használtói, 's ideig való birtokossai lettek. Például szolgál Tamás későbbre Erdélyi Wajda, ki 1319-ben noha Arad, Bács és Sirmium Vármegyékben Fő Ispányi hivatalt viselt, még is a' Zolyomi, és Hasznosi (Hasznosi) Váraknak Igazgatója is volt, a' mint bizonyítja 1505 Hárolynak nékie adott petsétes adományi levele Cornides-nél a' II-ik kötetnek 159 ik lapján. — A' milyen volt 1617-ben Bakóti György, a' ki nem tsak Borsod Vármegyének Fő Ispánnya; hanem az Onodi Várnak Fő Kapitánya is vala. — Nem példa nélkül való dolog, hogy a' Fő Ispány a' magára hagyott, vagy elpusztult Nemesi Jóságot is elfoglalta, olvasd azt a' Temesi Grófról az 1519-iki oszt. 21-ik tzikkelyben Kovátsitsnál in suppl. ad Vestigia Comitiorum Tom. 2o folio 465.

- a) A' Vármegyéknek még akkor, és még azután is tovább más fel századnál nem volt közönséges petsétjek, és tsak 16 Ferdinand alatt 1550-ik esztendőben a' 62 törvény tzikkelyben határoztatott, hogy valamint Somogy Vármegye már kapott, úgy a' többiek is nyerjenek petsétet. — Az

ezt Cornides Diplomái között a' 4-ik Kötetnek 181 lapján látni lehet — Szent Iván most pusztá Szolnoktól mintegy két mértföldnyire.

A' Törököknek be-jöveletek után 1569-ben, a' mint ezt másútt eléadtuk Külső Szolnok Vármegye Heveshez tsatoltatván, a' Rebelében addig tartott különös ülései is meg-szűntek.

Azomban Hevess Vármegyének régi gyűlései se tartattattak Egerben, hanem hól egyik, hól másik falújába a' Vármegyének. — Egy igen be-tsés eredeti oklevele T. Jánkovits Ur Gyűjteményének minden kételkedésen kívül teszi, hogy 1335-ben az akkori nevezés szerint Kumpoltou (Kumpólthon) vólt a' Megyének ülése, a' mellyben négy Szólga Birái Hevessújvár a) Vármegyé-

előtt minden idézések eltiltások meghénálások, megintések ellenmondások, bizonyágtételek, Itéletek, 's minden törvényes lépések tsak a' Fő Ispánnak, vagy az ő Képviselőjének a' Vitze Ispánnak, vagy a' Szólga Biráknak petsétjék elő mutatása mellett mentek végbe, és az irományok is azokkal petsételtettek be. — Innen vagyon az, hogy a' régi ok levelek tele vagynak kissebb, és nagyobb petsétekkel rakva. — Tsak ugyan a' 'Sigmund Király alatt 1435-ben hozott 2-ik törvény tzikely is azt rendeli, hogy a' Szólga Birák tartsanak üsméretes petsétet, hogy a' Fő, és Al-Ispány petsétjekkel együtt adhassák ki a' hiteles levelet. — Azomban a' Birák petsétjének eredetét, és nagy tekintetét már Szent László 1. könyvének 42-ik, és 3. ik könyvének 25-ik, és 26-ik részében fellehet találni.

- a) Több, és a' legrégébb ok levelekben a' Megye Hevessújvár valamint Sáros is Sáros-újvár Vármegyének nevezetik, más diplomákban megént olvashatni Heves, et Ujvár. — Hogy ez a' Vármegye két Vármegyét formált valaha, mellyeket Nagy Hevess és Kis Hevessnek birtak (szintügy mint Hont, melly Ferdinánd, és még Rudolf alatt is Nagy és Kis Hontra vala osztva) bizonyítja mind Turótzai László, mind Verbőtzai István, a' mint Szegedi János is ezt in Juris Hrici Tirocinio parte 3 a folio 6-o elé adja; Szászky Joan. Tomka in introductione in Geog. Hriae aevi medii Cap. V. §. 4-o ezt írja Mega Heves. in Nagy et Kis Hewes dividetur, és a' munka végén levő mappájába mind a' két Vármegye világosan ki van írva; de hogy mikor forrott össze a' kétféle Hevess Vármegye nem találtam még eddig sehol feljegyezve. — Annyi bizo-

nek

nek valják, hogy Rolánd Sebestyén fia kötelezi magát a' Péter Al-Ispány által megítelt három gira birságnak két határ napokra való le-fizetésére, úgy, hogy, ha egyik, vagy másik időt elmulasztaná, a' Királyi ítéletnek büntetése alá vónattasson. a)

A' többször említett Cornides Dánielnek Diplomatikai Gyűjteményének 7-ik Köttetében az 557 lapon elő hozott oklevele, arról nyújt világosságot, hogy 1367-ik esztendőben Julius hónapjának, utólján Hevess-újjár Vármegyének Községe Vechirech (Vetsirets) nevű faluban volt össze gyűlve. — A' Megyének Tornai járásában fekvő 's most Vétsnek neveződő helység lehet a' Régi Vetsérets, a' mennyibe még-is a' régi, és mostani név között valami hasonlatosság található mindazonáltal Deretsk, és Etsédnek is

nyos, hogy a' 16 századnak elején elé fordul a' Nagy, és Kis Hevesi Nevezet; de ugyan azon század közepe táján írott oklevelekben, már a' kétféle Hevessnek elosztása, és nevezetje elenyészik. Jelesül az 1548-ki 19-ik és 1569 ki 52-ik törvény tizikkeljekben általjában tsak Hevesről es így tsak egy Vármegyéről tétetik emlékezet, sőt a' 15-ik század elein Sigmond Király idejében minden Petsétes levelekben tsak Hevessnek irattatik, tehát a' Vármegyének két részre való oszlása nem sokáig tartott. — Ugy láttik az oklevelek össze hasonlításából, hogy a' Hevess, és újjári nevezés régebb, mint a' Nagy, és Kis Hevesi név, melly a' Hevesi várról a' mint Turótzai László is tartya ragadott reá. Most a' Tornai járásban fekvő Hevess falujában a' várnak semmi nyomai nintsenek. — Hogy ez a' megye már 1335-ben még a' Királyi petsétes levelekben is Heves-újjárnak íratott, bizonyítja L. Károly Királynak privilegiumja, mellyet azon évben Gyungus várossa részére adott (Vide Ant. Sirmai, de Sirmia Sin. Diplom. Hriae in MSS. Tomo 1-o) Gyungus alatt Gyöngyöst kell érteni.

- a) A' Királyi ítéletnek büntetése alatt (Judicium Regale) itt hat mártá értetődik, mellynek mindegyike négy forintot tett. — Olvasd a' hármos Könyvnek második része' 86 ik tizimjét. — Kompolt valaha Apáttsággal is, melly Nagy Aszszonyunk születése tiszteletére volt fel álltva ekeskedt. — Ennek az Apáttságnak tizimjevel (eltörölése után

van valamitsodás egyforma hangzása a' régi Vetsiretstsel.

Az oklevélnek foglalatja abból áll , hogy Miklós Mester Gergelynek fia , és a' Heves-újvár Vármegyei Szólga Birák a' Vitze Ispányi petséttel a' magok Réden lakó emberét Forgách Demetert a' végre küldötték ki , hogy Ngos Kónyát a' Horváth Országi , és Dalmatiai Bánt , (hihető mint Gyöngyösnek akkori földes Urát) nem különben Konth a' Gyöngyösi Birót, és lakósokat, meggazdákat a' Réden lévő, és Guárdán László fiát Istvánt illető rész jószágban gyakorlott haszonvételektől tiltsa-el: mellyre Konth Biró azt felelte , hogy ő általjában nem engedi magát eltiltatni, és ha némellyek a' Réden lakó Nemesek közül próbálnák azon a' Város' kezénél lévő részből a' hasznót szedni , minden módon kitsikornazt töllök , és azon fellyül kárt is fogna nékiek okozni. a) Hogy a' 16-ik században Hevessnek

is) az Egri Kanonokok tisztelkedtek. Ma Fő Tisztelendő Greskovits Ignatz Kanonok és Dekány Ur a' Kompolthi Abbás. Abbas natae Regina Angelorum de Kompolth.

- a) Fontossága miatt méltó ez a' régiség, hogy egész kiterjedésében ide iktattasson: „Nos Magister Nicolaus filius „Gregorii Comes, et Judices Nobilium de Comitatu Heves-újvár damus pro memoria , quod Demetrius filius „Nicolai dicti Forgach de Rede homo noster sigillum nostrum reportando nobis dixit, quod ipse Magnificum virum Konya Banum totius Croatiae , et Dalmatiae, ac „Konth Judicem de Gyuges, ac universos cives, ac hospites de eadem abusuum fructuum , et quarumlibet „utilitatum portionum possessionariorum condam Olíverii de eadem Rede, quae Stephano filio Ladislai dicti Garduan de praedicta Rede debuerint pertinere perceptione prohibuisset pro Stephano supradicto. Ubi dictus Konth „Judex tempore talis prohibitionis sibi dixisset, quod ipse „nullo modo tali prohibitione nollet prohiberi, et insuper, si aliqui ex ipsis nobilibus de Rede ex fructibus „et utilitatibus dictae portionis perciperent, quomodo- „cunque posset super ipsos extorqueri — — damnum „ipsorum. Datum in villa Vechirech feria quarta proxima „post festum Beati Jacobi Apostoli. Anno Dni M-o CCC-o „LX-o septimo”.

ülései már Egerben tartattak légyenek, arról vagy-
nak tördelék irásaink ; nevezetesen 1540-ben a'
Vármegye Nemesseinek közönsége Vardai Pal Esz-
tergomi Érseknek hivatalos levelet irván így re-
keszté-be irását. „Datum Agriae die, et loco se-
dis nostrae Judiciariae feria secunda proxima
post Dominicam invocavit. Universitas Nobilium
Comitatus Hevessiensis”. Pray Georg: in epist:
Procerum Tomo II-o Epistola 77-a

A' tizenhatodik Száznak végével a' Török
Tsászár személjesen hatalmába ejtven Eger-Város-
sát a' Megye öszve sereglésének helyét, az egy-
be tsatolt Hevess, és Külső Szolnok Vármegyék-
nek széke által tétetett a' Nógrád Vármegyében
helyheztetett Füleki várba, mellyet a' pogány-
ság valamint a' Gyarmati Nográdi és több más
azon tájéki erősségeket magáéva nem tehetett. U-
gyan ott gyűltek öszve Pest, és Csongrád Vár-
megyének tisztjei is úgy hogy a' mint Pest Vár-
megyének általom-is olvasott régi jegyző Köny-
vei nyilván bizonyították egyik nap Pest, má-
sik nap Hevess, és Külső Szolnok tartotta ott
törvényszékét. — „In praesidio Filek celebrata
est Congregatio Comitatus Hivessiensis” így kez-
dődnek egyről egyig mind az irományok: a'
mi több: a' határozásokból az is ki-világosodik,
hogy mind Pest, mind Hevess Vármegye a' Törö-
kök intselkedésétől tartván a' várba szolgáló ne-
vezetes hidakat is ujítgattatta, és a' bástyákat erősí-
tette; de a' mire magának az Ország gyűlései-
nek-is különös gondja vólt, mert az 1608-ik esz-
tendei II-ik Mátyásnak Koronázása után hozott
15-ik tzikkely' 41-ik szakaszában az rendeltetik,
hogy Kis Hont Vármegye, és Nógrádnak egy
járása építsék fel Fileket. — 1622-ben a' 56-ik
tizzkelyben több mint 4 Vármegyék utasítatnak

eme várnak erősítésére, ugyan az történt gyakran a' következő időkben is.

Az 1633-ik esztendőben Octoberben íratott jegyző Könyv a' Hevess, és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyék' akkori négy szolga Biráknak neveit a' 37-ik lapon illy rendel adja elé: Motsári György, Thassy János, Kis János, és Onodi István. A' Vitze Ispány Motsári Balásnak hivattatott, a' ki huzomos ideig ditsérettel viselte hivatalát — Ugyan azon esztendőben a' Fileki várban Hevess, és Külső Szolnok Vármegyéknek építő széke tartattatván a' fent érdekllett tisztek hivatalaikban meghagyattak.

Pest Vármegyének ő jegyző Könyve. Hevess, és Külső Szolnoknak, Köz, és Kis Gyűléseit, nem különben törvényszékeit is tsak 1643-diki esztendő Julius hónapjának 30-ik napjáig adja elő; azzontúl pedig Hevesről el-halगतván, tsak Pest, Pilis Zsolt, és Csongrád a) Vármegyének üléseit írja le.

-
- a) Csongrád Vármegyének ülései az 1647-ki évig azért tartottak együtt Pest Vármegyével, mert elfoglalván a' 16-ik századnak éppen közepeben a' pogány ellenség a' Csongrádi Megyét, mellyből a' Tisztek is elpusztultak, Pest Vármegye kezdett abban igazgatói hatalmat gyakorolni, és tsak az 1647-ben hozott 108-ik törvény tikkelynek erejével szakasztatott el Pest Vármegyétől, és még Borsod Vármegye az ellenségtől vissza foglaltathatna Hevess Vármegyéhez tsatoltatott. — Megént egy újabb bizony-sága annak, hogy hajdonában egészen más forma osztálya, és fekvése volt a' Megyéknek, mert most Borsod nem szomszédságos Csongráddal, mivel Hevess Vármegye, és a' Nagy Runság közöttök fekszik. — Még Pest Vármegyének 1623-ki esztendei jegyző Könyve említésre méltó, mellynek 87-ik lapján az találattik feljegyezve, hogy azon évben böjt elő Havának 8-ik napján Losontzon az azt követő esztendőben pedig, a' mint a' 100-ik lap erősíti Gátsón tartotta a' Vármegye üléseit. Végre a' Pogány ellenségnek kiűzöttetése után Hertzeg Eszterházy Pál Nádor Ispány előlülése alatt, igen sok nagy Urak, és Hadi tisztek, és teménytelen nemeseknek jelenlétekben, és mivel a' haza a' Török igitól megszabadula kimondhatatlan ő-

Azomban több szakadék írományok (mellyeket itt el sorozni hosszas volna) semmi kétséget sem bagynak fel arról, hogy a' Hevess Vármegyei gyűlések tovább is (mintegy 1680-ig) a' Füleki várban tartattattak; azután pedig Gyöngyösön, a' hól ma-is fen áll a' Vármegyének tsinos háza. Végre 1687-ikbe Eger-is a' Törökkezé. ből kimenekedvén, ezen Püspöki városban a' hól mais az Érseknek mint örökös Fő Ispánynak Ellöl-ülése alatt folynak, kezdetek tartattatni az egyesült két Megyének Közönséges Gyűlései.

c) Az Erdélyi Wajdák' Fő-Ispányságáról.

Midőn azon Könyvnek, melynek ez a' tizimje „Palatini Regni Hungariae bello, paceque clarissimi editio tertia Tyrnaviae Anno 1760” 59-ik lapján Tamás Erdélyi Wajdáról azt olvasnám, hogy ötet a' nevetlen szerző belső Szolnok Vármegyei Fő Ispánynak tartaná, és világosan álítaná, de másutt is már nékem az az ellenvetés tétetett volna, hogy az Erdélyi Wajdák nem a' Magyar Országi külső Szolnok; hanem az Erdélyben fekvő Belső Szolnoknak Fő Ispányságát viselték volna; tanácsosnak tartottam a' hibás véleményt hiteles kútfőből meritett erősségekkel megtzáfolni.

Való, ugyan, hogy a' Zounuki, és Zounuki szó mellé igen ritkán adatott hozzá a' külsői hitétel a' Wajdáknak tizimjében; de innen nem

römmel nyitattott meg az első közönséges Gyűlés Pesten 4-ik 7-berben 1684-ik esztendőben, ámbár nem a' mostani Vármegye házában, mért ez tsak 1689-ben szereztetett meg. — A' jegyző Könyv tartalma szerint 1689-ben 18-ik Majusban Budán a' várban, a' hol hasonlóképpen volt háza a' Vármegyének gyűltek össze a' Pest Vármegyei Harok, és Rendek.

lehet azt következtetni, hogy tehát nem külső Szolnokat kellessen érteni, mert Cornides Dániel Dionisius de Vialka (II-us) Nádor Ispálynak két okleveleit hozza elé az egyiket a' harmadik kötetnek 179-ik lapján a' hól 1233-ban Dienes magát Nádor Ispálynak, és Zouneki Grófnak, a' másodikat a' 4-ik Kötetnek 770-ik lapján, mellyben ugyan ő Vialkai Dienes Zounuki, és Bakonyi Grófnak írja magát. Nem volna e' már képtelenség, azt állítani, hogy az Ország közepében lakó Dienes Nádor Ispány az Erdélynek majd nem végső szélén fekvő Belső, és nem a' Budához közel eső külső Szolnok Vármegyének Fő Ispánnya volt legyen?.

Még nagyobb világosságot nyújt azon Tttes Jankovits Miklós levél-tárjában eredetiségében meglévő már többször is elé hozott levele Tamás Vajdának, mellyel Visegrádról (a' hól I-ső Károly Király oldala mellett szolgálaton volt 1333 ban) a' Külső Szolnok Vármegyei Szolga Biráknak így írt: Thomas Wajvoda Transilvanus, et Comes de Zonuk a) dilectis sibi quatuor iudicibus Nobilium

-
- a) A' Fő Ispánytól nagyon különbözött a' Comes Castri de Zounuk, vagy a' Vár Grófja, a' kinek hasonlóképpen szép hatalma volt; de tsak a' várban az ahoz tartozó népen, és a' vidéken; de nem az egész Megyében mint a' Fő Ispálynak. — A' Vár Grófja mindenkor nemes ember volt, kinek kötelességében állott az erősségre felügyelni, és azt védhető állapotban tartani, a' várhoz tartozó népeknek nagyobb ügyeit megítélni, a' szolgálatot tevő fegyvereseket oltalmazni, azokkal a' Királyt a' háborúba kísérni, valamint a' vár' tisztyeinek egymásközt lévő, nem különben a' vár embereinek más szabad emberekkel való bajait is elgázítani. — Kissebb volt nállánál rangjára az udvaránál lakó, és ugyan azért úgy nevezetett Curialis Comes, vagy udvar Grófja, (a' Frantziáknál ma is az udvart Curianak hívják) a' ki a' Vár Grófjának mintegy Hellytartója lévén az erősséghez tartozó népnek kissebb dolgait intézte el: úgy azon földek felett, (mellyek a' várhoz tartozván a' Strázsáktól szolgálatjuk fejébe bíratlak) támadott versengéseket is a' Curialis Gróf egyenget-

de Comitatu de Zonuk exteriori existentibus dilectionem omnimodam. Az öszve foglalt levelét pedig kívülről hasonlóképpen így tizmezte „Dilectis sibi quatuor Judicibus nobilium de Comitatu de Zonuk exteriori constitutis, parantsolván nékiek, hogy gyűlést tartsanak, 's az ő Al-Ispánnját a' birságiumokból elégettsek ki, a' mint feljebb láttuk.

Cornides Diplomatikai Gyűjteményei' II-ik Köttetjének 81-ik szakaszszában elé - adja Tamás Wajdának Visegrádról ugyan azon üdö tájban írott egy másik levelét is, mellyet a' két Vitze Ispányoknak illy kezdettel írt: „Nos Thomas „Wajvoda, et Comes de Zonuk tibi Magistro Jo-

te. Ezek tehát a' Vármegyétől egészszen különbözö; de tsak a' vár kerületét érdeklö itélö széket formáltak. — A' Várnagy (Castellanus) pedig fő örje, és gondviselője volt a' várnak, 's a' nyilásokra a' vár' kisebb szükségéire, és rendre vigyázott, 's vigyáztatott, — A' Vár Grófjának se-reget, mellyet egy Hadnagy szokott volt vezetni (Dux exercitus) a' várnak jobbagyai (Jobbagiones castri tettek, és hadba is mentek. A' ki ezekről többet kíván tudni annak Kollár Adámnak „Regni Hungariae amoenitates” nevű munkáját ajánlom, ki is a' 5-ik 4-ik, és 5-ik fejezetben mind ezen várbéli tisztségeket, mindenektől megérthetö tisztsággal leírja. — Némelly Szolnokvári Curialis Grófoknak neveit közli vellünk azon igen betses régiségeket magában foglalö munka, mellynek ez a' tizmje „Ritus explorandae veritatis per judicium ferri candentis, mellyet Bel Matyás szép jegyzésekkel rakott tele: ez irományban a' II-ik András alatt a' 13-ik század elein élt Zounuki Vár-béli Curialis Grófoknak úgymint Vitalisnak, Tobíásnak, Angelonak, és Tumpának nevei azért fordólnak gyakran elé, mert ők is küldötték a' meleg vas próbájára itélt Szolnokvári embereket a' végre a' Váradi Káptalan elei-be, hogy ott magokat az akkori szokás szerént kitisztítsák. Ugyan azon Könyvbe többször elő tünik a' Szolnoki vár akkori Grófjának a' híres Smáragdnak is a' neve, a' ki hasonló ítéleteket hozott. Ennek Poul volt a' helytartója, vagy Curialis Grófja; a' Vármegyének azon kori Fő Ispánnja pedig Kristofnak hivattatott, (Vide Ritus explorandae veritatis a Mathia Bel folio 232, a' hól világosan ki van téve, hogy Kristof Fő Ispánnak itélö szeke is küldött a' Váradi Káptalan eleibe perceseket, hogy a' meleg vasnak fogása által igazuljanak el).

„anni filio Petri Comiti nostro de Zonuk exte-
riori, vel Paulo Magno vices ejus gerenti da-
mus firmiter in praeceptis, etc.” Ugyan azért
igen helyesen ragasztotta a' levél után ezen jegy-
zését Cornides: „Comitatus exterior Zonuk erat
sub jurisdictione Wajvodae Transilvani, ita et
officiales ejusdem Wajvodae Transilvano sub-
erant”.

Némelly Erdélyi Wajdák nem tsak Külső Zo-
nuk, (Szolnok), hanem több Magyar Országi
Vármegyékben is viseltek a' Fő-Ispánságot Ne-
vezetesen az említett Tamás Gyöngyös Várossának
is akkoriban földes Ura (Farkasnak fia filius Volf-
gángi) a' K: Szolnoki Fő Ispánságon kívül, még
Arad, és Csongrád Vármegyének igazgatásával
is volt megfizetve, a' mint ezt azon Decretum-
ból lehet látni, melly a' Felső bántásba esett Zoh
Felicianus ellenn a' Fő rendek által 1330-ban ki-
adatott Vissegrádan, és a' mellyet Kovátsits Mar-
ton Ur is in Supp: ad Vest: Comitiorum nevű
munkájába a' 1-ső kötetnek 268 és következő
lapjaiban beiktatott. — 1402-ik esztendőben, a'
mint fellyebb a' 2 Fő-Ispányokról tett jegyzésben
elő terjesztettük az akkori két Wajdák nem tsak
Külső Zonukban, hanem Temes Vármegyében-is
Fő Ispánykodtak, sőt a' Kunoknak-is Biráji vól-
tak. Igen sokat nyom az az oklevél, mellyet Cor-
nides Diplomáinak II-ik Kötetjében a' 146 lapon
hoz elő, melly szerint András Mester Enderének
fia a' Külső Szolnok Vármegyei Al-Ispány, és
a' Szolga Birák Szent Demeterben (a' mint fel-
lyebb is érintettem) öszve gyülekezve lévén bizo-
nyítják, hogy Nagyságos István Wajdát, és Fő-
Ispányokat a' tsak most reája háromlott Csány
helységébe a' Wajda, és Váradi Ráptalan' embe-
rével az Al Ispánnak személtjében beiktatták,
melly úttal Csaholi János ellen-mondást tett. Az

oklevél 1546-ik esztendőben Szent Tamás napja előtt való heten van fel-téve; de minthogy abból igen szép régiségek derülnek nap fényre nem té-szek kedvetlen dólгат, ha azt betű szerént ma-ga valóságában közlöm az érdeemes olvasóval.

„Nos Magister Andreas filius Endere Vice
„Comes de Zonuk exteriori, et Judices nobilium
„de eodem damus pro memoria, quod possessio-
„nem Chán vocatam in Comitatu Zonuk exteriori
„existentem feria secunda proxima ante festum Be-
„ati Thomae Apostoli in anno Domini M-o CCC-o
„XL-o VI-o in persona Magnifici viri Stephani
„Wajwodae Comitis de Zonuk Magistro Andrae
„— — Vice Comiti suo una cum homine Venerabi-
„lis Capituli Váradiensis et homine suo Vajvod.
„statuere debuissimus, quae olim filiis Ladislai
„Joanni, et Nicolao pertinere dignoscebatur, quos
„quidem Joannem, et Nicolaum filios Ladislai
„propter nocumentum eorum turpissima morte
„interfecissent. Nos itaque in quadam Congrega-
„tione nostra generali feria secunda proxime an-
„te festum Beatorum Apostolorum Simonis, et Ju-
„dae, quam in villa Zendemeter habuissimus ce-
„lebrare, in eadem congregatione duodecim Ju-
„ratores, et Assessores diligenti requisitione re-
„quisivissimus duodecim Juratores confessi exti-
„terunt, ut ipsum Joannem filium Ladislai merito
„suspendissent, Nicolaus vero in latrocinio fuis-
„set interfectus, et possessio praedicta Comiti de
„Zonuk fuisset devoluta. Tandem et dum nos in
„praefixo termino ad faciem dictae possessionis
„Chán vocatae accessissemus, et eidem Magistro
„Andrae filio Endere Vice Comiti de Zonuk una
„cum homine praedicti Capituli statuere voluis-
„semus Magister Joannes filius Petri de Csuhul
„Contradictor extitit ea perhibendo interdixit,
„Stephano vero filio Endere personaliter existen-

„te non Contradixit. Nos itaque ipsam causam
„prorogavimus ad feriam secundam proximam post
„Dominicam Septuagesimam super ipsa prohibi-
„tione eidem Magistro Joanni rationem reddendi.
„Datum termino supra dicto in villa Zendemeter,
„et Anno praenotato.

A' mellett, hogy az Erdélyi Wajdának Kül-
ső Szolnok Vármegyébe viselt Fő Ispánságát dé-
li világosságra hozza többféle régi szokásokat is
tudtunkra ad ez az iromány, jelesül

Elsőbben: Ha valaki haramiaságba, gyilkos-
ságba, vagy más főbe játó gonoszságba kevere-
dett, és ítélet mellett az élők számából kivégez-
tetett annak Külső Szolnok Vármegyében a' jószá-
gát nem a' Fejedelem, hanem az Erdélyi Wajda,
foglalta-el, és abba magát, be is iktattatta, a)
és így ebben a' részben Fiscusi jussal bírt, követ-
kezőképpen az oljátén jószágot szintugy mint a'
Pálátinus b) el-is ajándékozhatta. — A' magva

a) Hajdanában, hogy valamikor a' gonosztévő halállal büntet-
tetett jószágait elvesztette Kovachich György Úr in Vest-
Comitiorum pag. 112. in nota ad art. 18. et pagina 121. in
Nota ad art. 35 um Decreti Andreae 2-i de anno 1231 meg-
mutatta. — A' gyilkosokról, és azok jószágának elfoglal-
hatásairól olvasd ugyan azon munkás írónak Supplementa
ad. Vest. Comitiorum nevű szerzeményét Tomo 1-o folio
154. ad art. 52. de interfectorebus. — Akkoriban tehát nem
csak a' Felség bántók, és hívségteleneknek; hanem más
vétkeseknek is birtoka elszokott volt foglaltatni. — A'
proscribált gonosztévőknek mind ingó, mind ingatlan jó-
szágát akár ki elfoglalhatta 1447-ben. Olvasd ezen évi 22-ik
tziikkelyt Kovachichnál Tomo 1-o folio 72.

b) Több oklevelekkel meglehet bizonyítani, hogy a' gonosz-
ságok miatt ítélet mellett kivégeztetett bűnösöknek ingatlan
jószágok a' Nádor Ispányra is szállott, és általa el is
ajándékozathatott. — Nevezetes e' tárgyban az a' diplo-
ma, melyet Kovachich Márton in vestigiis Comitiorum
apud Hungaros a' 147-ik lapon elé hoz, és a' mellynek
tartalma szerint Gróf Oklits Dienes Nádor Ispány Hun
László Király idejében 1273-ban a' Szala Vármegyei Ne-
mességet Palatinális gyűlésre össze híván, midőn Jurk.
nak a' fiait mint tolvajokat, lopókat, 's tüzégéres gonosz-

szakadottnak, (deficiens) és hitszegőnek (infideli) jószágai azomban akkor is a' Koronára, és nem másra szállottak.

Másodszor: Minthogy külső Szolnok Vármegyének kebeleiben feküdt akkoriban a' Hatvantól nem távúl a' Gyöngyösi járásban eső Tsány; jele, hogy ez a' Megye majd nem a' Mátra aljáig nyúlt a' 14 ik században. Tagadhatatlan hogy a' most Pest Vármegyében lévő Jánoshidja faluja is valaha külső Szolnokhoz tartozott. Egy áltáljában kevés helységet találunk fel ma abban a' Megyében, mellybe a' régi diplomákban van helyheztetve.

Harmadszor: Ambátor a' Havess Vármegyéhez, 's annál fogva az Egri Érseki Megyéhez tartozó Tsányban a' Váradi Ráptalannak küldöttje jelent meg a' Fő Ispányi képviselőnek beiktatására; még se lehet ha tsak több próbák elő nem kerekednek azt vaktába álitani, hogy a' Váradi Ráptalan Megyéje Tsányig terjedett volna; hanem legfeljebb azt, hogy szabad volt a' Váradi Ráptalannak, ha reá kérettetett, 's Királyi parantsolat elő mutattatott más kivált szomszéd Megyében is az iktatást végbe vinni, főképpen, ha a' hatal-

tévőket az akkori szokás szerént háromszor is maga eleibe idézné, azok pedig meg nem jelennének halálra ítélte, és elfoglalt jószágait Hahold Mesternek ajándékozta, ezen jeles kitételnek erejével „quia talium condemnatorum res, et possessiones juxta Regni consuetudinem ad manum Palatinatus debeant devolvi etc.” — Sőt, hogy az Ország Birájára is háromlott az 'iljetén halálra ítéltnék jószága megtettzik Bela (4-ik) Királynak 1263-ik esztendőben kiadott petsétes leveleből, mellyben az Esztergomi Egyháznak kiváltságai elé adattatnak; a' mellyben világosan a' tétetik ki, hogy az Erseki Nemeselek jószágai, ha azok ítélet mellett megölettetnek, nem a' Palatinusra, vagy Ország Birájára, hanem az Érsekségre szállanak. Hogy a' Palatinális, és Érsekségi adományoknak kezdetét nem az iljen jószágokból lehetne ő származtatni? határozák meg az éltesebb antiquariusok.

mat gyakorló Káptalan meg volt akadályoztatva, a' mit nem csak az 1351-ki 23-ik törvény tikkely, hanem a' hármos Könyv II-ik részének 21-ik tizimje, és az 1536-ki 58-ik törvény tikkely is megenged a' szomszédságos Káptalanoknak, és Monostoroknak. — Így az 1550-ki 63-ik tikkely az Egri Káptalannak is hatalmat ad, hogy a' Váradi Megyében törvényes lépéseket, és bizonyításokat tehessen, sőt ugyan azon hármos Könyvnek ki tett tizimjében az ó Budai, 's Boszniai (a' régi Valkó Vármegyében feküdt, a' hol most Diákóvárnáll) Káptalanoknak, és a' Keresztes Fejérvári papok Conventjének, (melly a' Johannitáké, vagy a' mostani nevezettyek szerént Máltaiaké volt) megengedettett, hogy az egész hazában törvényes bizonyyságnak kimehessenek; a' Törökök alatt lett elpusztulások után pedig ez az egész Országban gyakorolható szabadság az Esztergomi Érseki Káptalannak adattatott az 1556-ki esztendő, 39-ik tikkelynek erejével.

Negyedszer: Akkoriban a' Vármegyének törvény széke megítélvén a' főben járó, főképpen gyilkosságnak, és erőszakos tolvajkodásnak vét két nem volt helye a' feljebb vitelnek (appellátának); hanem a' maga végzését minden további halasztó formálítások nélkül, végre hajtotta, és a' bűnöst az élők számából kivégeztethette. Melly hatalmát most Jánoson László fián gyakorlotta. — Eszünkbe jut egyszer'smind az is, hogy minő vigyázattal voltak a' régi Birák, hogy valaki ártatlanul se ne szenvedjen, se ne károsíttasson. Az elé adott esetben 12 bizonyságok (Juratores) esküdtek meg a' gyűlés színén (néha 25, és ötven bizonyságot is kellett hit letételre elő álitani), hogy Miklós valósággal tolvajkodása között ölettetett meg; János pedig igazságosan íteltetett az akasztó fára. — Az Assessorok vagy Tábla Birák

akkor még állandók nem voltak; hanem csak bizonyos Gyűlésekre nevezetes vizsgálódásokra, és a' törvénytelen tetteknek megítélésére a' Rebelbéli Nemesekből választódtak. Azoknak száma a' 13-ik században nyóltz későbbre 12, sőt több is lett, a' mint a' dolog mivólta hozta magával olvasd Kovátsitsot in Suppl. ad Vest. Comitiorum Tomo 1-o folio 316. et 319.

Ötödször: Ha valaki az oljan Jószágba való iktatáskor melly végső ítélet (sententia) mellett foglaltatott el, ellenmondással állott ki, azt a' Vitze Ispány, és Szólga Birák bizonyos határ napra magok elejekbe idézték, hogy előttük adja okát ellen mondásának, ha azután maga rendjén az iktatás az ellenmondástól megtisztított az ítéletet kiváltság képében (in forma privilegii) szokta vala a' Káptalan hiteles és függő petsétje alatt kiadni. — Egyéb volt, ha a' Királytól ajándékozott jószágba való belépést ellenzette valaki, mert az iljen a' Királyi személyes jelenlétel eleibe (most a' Királyi Tábla eleibe) szokott volt idéztetni.

Hatodszor: A' homo Wajvodalis oljan embert képezett itten, mint a' homo Palatinális, a' ki a' Káptalan emberével ki volt küldve, hogy a' Wajdának személjessét az Al-Ispányt A' Szólga Biráknak is jelenlétekben Csányba bevezesse. — A' Wajda embere executiókra is volt gyakran küldve, a' mellyen hajdonában a' Káptalan emberre is valamint más törvényes tselekedetekben jelen volt, és az ő elő adása szerént készültek a' bizonyosság levelek, mellyek, ha a' Káptalanok leveles tárjaiba fen nem maradtak volna a' régiségekről még kevesebbet tudnánk. — A' tanuk is hogy legtöbbnyire ott tették le a' hitet számtalan irományok valósíttják.

De hogy ezen szükséges félre tsavarodás után előbbeni tárgyunkra vissza térjünk azt méltó még megjegyezni, hogy noha a' 15-ik századbéli minden oklevelekben az Erdélyi két Vármegyék *Z o l n o k n a k*; ez mindazáltal azokban is még mindenütt *Z o n u k n a k* neveztetik. — Nagy nyomot ad ezen álitásnak hogy tudniillik a' *Z o n u k i* Gróf nevezet alatt a' külső Szolnok Vármegyei Fő, Ispányt kellessen érteni az az oklevel, melly a' Magyar Nemzeti Könyvtár kézirati között (in collectione Diplomatum Chartae Transylvanicae insignita) találtatik, az iromány egy Tordán 1431-ben Csáki László Wajda, és *Z o n u k i* Gróf által kiadott és Drági Jakabhoz a' Dobokai és *Z o l n o k i* Fő Ispányhoz az iránt intézett parantsolatját foglalja magában, hogy ez a' Fejes István maradékának a' Gyeke, és Szent Miklós a) faluiban lévő részeket, mellyeket nem tudván, hogy Fejesnek örökössei légyenek, a' Király (Zsigmond) részére elfoglalt volt, adja vissza. Vitatásomat támogatgya az-is, hogy mivel az Erdélyi Wajda, és külső Szolnok Vármegyei Fő Ispány szabad akarattyá szerént nevezhetett magának mind itt Al Ispányokat a), mind ott Al-Wajdákat

-
- a) A' két helyység Doboka Vármegyében, Doboka Vármegye pedig belső Szolnoknak szomszédságában fekvén könnyű volt Drági Jacabnak mind a' két Vármegyében viselni a' Fő Ispányi hivatalt. — Magyar országba még több Vármegyék voltak egy Főnek Kormányozása alatt, mert elhalgatván Tamás Wajdát, a' ki három Vármegyékben igazgatótt, a' mint feljebb láttuk, 5-ik Miklós Henrik Bánnak a' fia, a' III-ik András alatt 1293-ban élt Nádor Ispány. Négy Vármegyének, úgymint Somogynak, Po'sonynak, Tolnának, és Fejérnek volt égszer'smind Fő Ispánnya.
- b) A' Fő Ispányok hajdanában; de a' Rebelbeli birtokos nemesekből, szabadon választhattak, és nevezhettek Al-Ispányokat, kiknek mindazonáltal a' Vármegye' színe előtt kellett a' hitet letenni, a' mint ez 1-ő Mátvás 6-ik Decretumának 60-ik tikkelyében is határoztatik. — Részöbbre II-ik Ulászló alatt 1504-ben a' 2-ik tikkelyben az rendel-

(kik hasonlóképpen többnyire ketten voltak) a' maga külső Szolnoki Al-Ispánnyt, ha megszerette Erdélyi helytartójának választhatta, a' mi például a' fellyebb érdeklett és még 1407-ben a' mint láttuk külső Szolnokban szolgált Vitze Ispánnal Városkeszi Leepes, vagy Lépes Lorándal megtörtént, a' mint 1416-ban és azután Csáki Miklós Fő Wajdasága idejében kiadott saját leveleiből kitettzik. Lásd a' Chartae Transilvanicae nevű oklevelek Gyűjteményét ad annos 1416. et 1437, a' honnan kivilágosodik, hogy Lépes Loránd, a' ki már ekkor Dévai Várnagynak is írta magát mint Al-Wajda maga előlülése alatt Deván 8-ber végén 1416-ban bizonyos Erdélyi Nemesek keresete dőlglában törvényszéket tartott, és igazságot szolgáltatott. — Jól kiismerte volt Csáki Miklós maga Vitze Ispánnának ügyességét, mert kevés Al-Wajda folytatta nagyobb pontossággal, és ditsérettel hivatalát, mint Lépes Loránd, a' ki még a' következő két Vajdák, úgymint Csáki László, és Losontzi De'ső Wajdák alatt is viselte azt a' tisztséget a). — (Lásd Huszti András' Résziratját, mellynek „Wajvodae Transilvani” a' tzimje, a' 122-ik lapon. (Ha nem Külső Szolnokban fő ispánykodott volna a' Wajda, bizonyoson nem az ide való Vitze Ispányt választotta volna Erdélybe Képviselőjének, mert ha Előljárója nem

tetett, hogy a' Fő Ispány (Comes Parochialis) a' Rendek megegyezésével válaszza az Al-Ispányt, a' mi ma is fenn áll.

- a) A' Wajdáknak Erdélyben különös iurisdictionok volt, a' honnan a' megítélt perek a' Király eleibe vitettek bővebb megvíségálás véget (arti. 53. 1486-i). — Helytartóknak, avagy az Al-Wajdáknak választásában szinte olly szabadsággal éltek, mint él ma a' Nádor Ispány, a' ki a' Királyi Táblánál ülő Al-Nádor Ispánnyt (s azon szerént Itéző mesterért is) önkényesen nevezi ki.

lett volna, ötet arra a' rangra alkalmatosnak lenni voltaképpen nem ismérhette volna.

Azt az egyet szükség még ide ragasztani, hogy mind Huszti Andrásnál mind Cornides Danielnél a' Szent Györgyi, és Bozini (Bazinyi) Gróf János, a' ki 1463-ban élt a' Wajdák sorában az utolsó, a' kinek tizmjében a' Zonuki Fő Ispányi nevezet is találtatik. a) — Ujlaki Miklós 's Pongrátz János 1-ső Mátyás alatt, Bátori István pedig, és Drágffi Bertalan II-ik Ulaszló alatt, nem külömbben Zápolya János II-ik Lajos alatt volt Wajdák semminémű oklevelekben Külső Szolnok Vármegyei Fő-Ispányoknak nem neveztetnek, sőt ellenvetést se szenvedő igazság, hogy Zápolya János, és Prényi Péter Wajdasága alatt Vitus Haynitzer, másutt Hadnitzer a' mint ezt már másutt-is említettem volt Külső Szolnoknak Fő Ispány-nya. (Lásd Wagner Kézíratának 26-ik Kötetjét a' 328-ik lapon.)

Mi okból viselték olly sokáig, 's olly örömet a' Wajdák a' Külső Szolnok Vármegyei Fő Ispánságot? b) Már a' Tud: Gyűjteménynek

a) Igen kedves embere volt Mátyás Királynak, kit ő az Erdélyiekhez 1463-ban a' Tolnai és Budai Gyűlekezetek' végzéseinek megtartása iránt irt levelében Groff Jánosnak nevez. (Ratona Hist. Crit. Tomo 14-o pag 664.) — Bozini, és Sz. Györgyi Groff Péter is Wajda, és Székelyek Grófja (Comes Siculorum) volt 1503-ban; de Zonuki Fő Ispányi nevezés nélkül, a' mint ezt bizonyítja a' Budán össze gyűlt Rendeeknek első sorába beiktatott neve is (Kovachich in Suppl. ad Vest. Comit. Tomo II. folio 301.)

b) De hogy maga ez a' Vármegye is igen régen viseli a' külső Szolnoki nevezetet, mutatya 4-ik Lászlónak 1279-ben költ petsétes levele, mellyben az akkoriban külső Szolnok Vármegyében fekvő (a' diplomában világosan kivan téve Zonuk exterioris) Zarvad helységet vissza adja Gróf Hegunnak. (olvasd a' Chartae Transilvanicae nevű kéz iratokat ad annum 1279.) Zarvad, vagy Szarvad nevű hely Hevess, és külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyékben nem találtatik; ha csak azon név alatt a' Békés Vármegye szélén a' Kőrös vize partján fekvő mező

1819-ki foljamatja' 12-ik Köttetjében a' 114-ik lapon némű néműképpen meg vólt fejtve ezen szavakkal: „Mivel az Erdélyi Wajdáknak vitézeikkel együtt az udvar mellett tartózkodniok kellett, a' hadi népek szállítására, és magának tartására, a' közelebb lévő birtok nékiek elkerülhetetlen vala”.

Nints különben: azon idő kornak lelke úgy kívánta, hogy a' nagy Méltóságban lévő személyek temérdek kíséző sereggel, tsatlósokkal, szolgákkal vadászokkal, strá'sákkal, lovászokkal, 's több iljenekkel járjanak, kiket a' Király lakhelyétől nem messze lévő Vármegyéjében; de tulajdon (Visegrádtól, és Budától nem távúl fekvő) jószágaiha is a) a' Wajdának könnyű vólt elhelyeztetni, és az udvarhoz, melly mellett szolgált sor szerént annyit beparantsolni, a' mennyire szüksége vala, 's ezeket megént újjabbakkal felváltani. — Másodszor: Magának sem telt nagy fáradságában az igazgatására bízott Vármegyéjébe gyűlés, vagy törvényszék tartás véget, annyszor lerándulni, a' mennyiszer a' köz jó magával hozta. Azt sem halgathatni - el, hogy a' Királyt, vagy más főbb rangú férfiakat könnyű vólt a' szomszéd Vármegyébe vadászatra lehívni, is külömb-

várost: Szarvast nem kellene érteni. — Neveződhett is már a' 13-ik században külsőnek a' Vármegye, mert a' mint a' Szolnokvári viszontagságoknak első szakaszszáiban tavaly megmutatódott, még 1252-ik esztendőben az Erdélyi Wajda viselte a' Zonuki Fő Ispányságot, és így az Erdélyben tartózkodó Fő Ispánnýára nézve, a' tőlle távnl és tartományán kívül eső Megyéje-külső Zonuknak mind, járt akkoriban méltán kezdett hivattatni,

- a) Peldának okáért Tamás Wajda nem csak Gyöngyöst bírta, a' mint fellyebb láttuk; hanem Nógrád Vármegyében is több helyeknek vólt földes Ura mellyeket nekie 1319-ben 1-ső Rárolý Király ajándékozott, a' mint az arról szolló adományi levelet Cornides Daniel Diplomatikai Gyűjteményének II-ik Kötetje 159-ik, és 160-ik lapjain olvas hatni.

féle mulatságokkal kedveket tölteni. — Harmad-
szor: A' Fő Ispányi Meltóság bővséges jövedelme
miatt, a' mint másutt megmutatódott magába is
igen édesgető volt: nem tsuda, ha örömet ru-
háztatták azt magokra a' Wajdák, kiknek fénnye
valamint sokféle szükségeket szült, ugy az a' di-
szes tisztség ki is elégítette azokat. — Diszesnek
is méltán nevezhetni, mert a' legfőbb póltzokon
álló férfiak mind akkor, mind most kedvességgel
viselik a' Vármegyék Kormányát.

Gorové László.

4.

A' Sánskrit nyelvről.

E' Nemzeti folyó írás-olvasói között lehet-
nek, — 's kétségkívül vannak is — olyanok, kik
a' Sánskrit nyelvnek hírét sem hallották, 's
arról tellyességgel semmit sem tudtak mind addig,
mig a' mostani (1821-ki) folyamatnak első Kötetét
szinte végig, nevezetesen annak 123-ik lapját,
nem olvasták, a'hol legelőször van arról szó ezen
megbetsúlhetetlen Tud. Gyűjteményben.

De, a' kik hallottak és tudtak is már valamit
a' Sánskrit nyelvről, hihető hogy még többet
is kívánnának róla hallani 's tudni; annyival in-
kább pedig, mivel úgy érték az említett lapon
lévő tudósításból, hogy, a' Bopp állítása sze-
rént *), annak az idegen 's esmeretlen Sánskrit-

*) Analytic comparison of the Sanscrit, Preel, Latin, and
Teutonic languages, chewing the original identity of the
grammatical structure.

hák, még amaz igen esmeretes Deák nyelvvel is szoros atyafisága vagyon.

Ezeknek, 's az ilyeneknek kedvekért irám én tsak — sürgetőbb dolgaim között — az itt következő tsekély kis értekezést. Hogy, ezt megolvassván, kívánságok annyira mennyire teljesítesék, 's a' Sانسkrit nyelvről valamivel többet tudhassanak mint eddig tudtak. Azok tehát, a' kik nem ilyenek, és az efeleknek olvasássokban semmi hasznót, semmi kedvet 's időtöltést nem találnak magoknak, forgassák el az értekezést, kérem; 's menjenek által másra; ne hogy ennek olvasása alatt ásitozni kényteleníttessenek.

A' Zsidó nyelven, és annak közelebből 's távolabbról való rokonain (lingvae Semiticae) kívül, volt még hajdan két egymáshoz közelítő, és az Ásiai Literaturára nézve nevetes nyelv. Azok között. —

Egyik a' régi Persa (Zend, Pehlvi, Parsi) nyelv; melly a' késő maradéknak fenn maradt, szerentsére, a' Zoroaster Írásaiban, az úgy nevezett Zend Avestában. Ez a' Zend Avesta magába foglalja Zoroasternek tudományát az Istentől; az Angyalokról; a' világról; a' természetről; az emberről; a' jutalmakról és büntetésekről a' más világon; az Isteni tiszteletéről, 's a' t. melly tudományt nékie — a' Persa Theologia szerint — Ormuzd, az az, a' jó Legfőbb-Valóság (az Isten) jelentette ki közvetlenül.

Ennek világosítására ímé közlök az érdeemes Olvasókkal egy rövid kivonást a' Zend Avestából: „Zoroaster felnyitá szeméit, és látá a' mennyei fényt. „ — — — Ormuzd elibe vitetek ő (Zoroaster); — — — szólla a' Legfelségesebbhez: ki a' te szolgálid közt e' világon legjobb? „Ormuzd, a' ki volt mindég, „és leszsz is mindég, „felele: az, a' ki tiszta szivű, jól tévő az igaz

„eránt; minden ember eránt; a' ki elfordítja sze-
 „meit a' gazdagságtól; a' ki szívéből jól te-
 „szen minden teremtetésekkel e' világon; az leszsz
 „örökké békességben és örömben. Gyűlölöm,
 „mondá Ormuzd, ki a' Jót megszorítja; ki az
 „én szolgálmat sanyargatja, és az én Parantso-
 „latimon kívül jár; az, mond meg minden né-
 „pnek, örökké Pokolban leszsz, 's a' t. —
 „— — Szólla Ormuzd Zoroásterhez: mond
 „meg minden Népnek a' mit láttál, te, annak
 „(minden Népnek) Pásztora, 's a' t. Lásd: Anque-
 „til du Perron; Lehen Zoroasters im Zend Ave-
 „sta, 5. Th. S. 17 folgg.

Zoroáster (igazi Persa neve ennek Zerdust, mellyből a' Görögök Zoroástert tsináltak) tehát — ugyan csak a' Persa Theologia szerint — olyan; nagy, Istentől az emberekhez igaz Val-
 lás tanítás végett küldetett Prófeta és Törvényadó volt a' régi Persáknál, mint Mohamed a' mai Törököknél; és írásai is, a' Zend Avesta, olly szent könyvnek, 's olly tekintetben tartatott nállok (és tartatik még ma is a' Gauroknál *), mint az Alkórán a' Törököknél, és nálunk Keresztyéneknek a' Biblia; mivel abban vannak megírva az ő hiteknek 's Vallásoknak ágazatai, és a' külső isteni tiszteletre — nállok — szükséges szertartások.

Másik a' Sánskrit vagy Samskrit; melly hajdan virágzó nyelv volt Napkeleti Indiában, és a' műveltségnek, pallérozottságnak, Literatúra-

*) Persiában most a' Mohamedé az uralkodó vallás. Ollyanok, kik nem a' Mohamed hanem a' Zoroáster vallását követik, kevesen vagynak ottan, 's azok is szegény sorsú emberek, és többnyire kézi munkával élnek, 's Gauroknak nevezetnek. A' Mohamed követői közönségesen, mindent valaki csak más valláson van, gaurnak neveznek; melly Arabs szó annyit tesz mint, infidelis, hitetlen, pogány.

nak — az akkori időhöz képpest — nagy mértékére 's szembetűnő magas gráditsára mutat; mint Bopp Úr is erősíti 's állítja. De már több két ezer esztendejénél hogy ki holt, 's élő nyelv lenni megszűnt; és már ma tsupán tsak a' Liturgiában, vagy, közönséges Isteni tiszteletben élnek azzal a' Papok. Természetét 's minéműségét a' mi illeti, ez, szépségével 's Grammatikai tökéletességével sokkal felül mulja az Arabs nyelvet; sőt egész rendes alkotmányából ki lehet hozni, hogy az nem a' történetnek szüleményje hanem valamelly tanult 's ahoz értő emberekből össze állott Társaságnak a' munkája, azt mondja róla egy tudós Ánglus, Dow; a' kinek ítéletét erről már bővebben elő-adtam másutt. Lásd előbeszédjét a' „Dissertatio Philol. de voc, derivat. ac format. in lingua magyarica Pest. 1815.

A' Zend nyelvnek olly nagy hasonlatossága van ezzel, hogy midőn Jones azokat a' szókat, mellyeket Anquetil du Perron, Zend Avestájának 2-dik Kötetében a' 433-ik 's köv. lapjain előadott, végig nézné, úgy találta, hogy minden tíz közt 6 — 7 tiszta Sándskrit szó vala; mellyen maga is tsak el tsudálkozott, azt mondja. Lásd: Sir Wil. Jones: Abhandlungen über die Geschichte und Alterthümer, die Künste, Wissenschaften und Literatur Asiens, aus dem Englischen übersetzt von I. G. Fick. Riga 1795, 1-er Band. lap. 108, 114.

Hogy Índiában már ez előtt hét ezer, vagy harmad fél ezer esztendővel is, mikor a' Sándskrit nyelv virágzott, divatjában lett légyen a' Literatura, és az Írónak szükiben India nem volt sem egyik sem másik nemére nézve a' Tudományoknak, gyaníthatni abból, hogy az Indus jó könyvek mindnyájan azon időből valók, és Sanskrit nyelven vannak írva. Azért is, hogy azokat ol-

vashassák, érthessék 's használhassák a' mai Brámanok vagy Bráminék (igy neveztetnek ott a' Tudósok 's Philosophusok; kik nagy tekintetben vannak, 's többnyire Papok) nagy szorgalommal 's fáradtsággal tanulják a' régen kiholt Sán'skrit nyelvet; mert különben nem értik 's nem tudják azt; mint a' mai Zsidók és Görögök hogy nem a' magokét a' régít, ha tsak' meg nem tanulják; 's nem használhatják a' régi könyveket. *)

Ezen régi, és márszinte az örök feledékenységgel mély tengerébe bémerrült Ásiai jeles két nyelvről hogy Európa most már annyit tudhat a' mennyit tud, azt leginkább az Anglus és Frantzia Tudósok fáradhatatlan munkásságoknak, munkás gondoskodásoknak, és szorgalmatosságoknak köszönheti. Mert a' Zend Avestát Anquetil du Perron kutatta 's kereste fel Indiában; ő hozta meg onnan, Surata várossából, annak kéziratját, — melyet a' Párisi nemzeti Könyv-tárnak ajándékozott; — ő fordította azt Frantziára, 's ő adta ki Párisban 1770 körül — az esztendő jól, nem jut eszembe —; melyet azután Kleuker németre fordított és közre bocsátott Rígában 1776-ban. Egy szóval Anquetil du Perron által lett a'

*) Ezt tulajdon szájából hollottam egy Christóduhus Evstádus nevű Cyprus szigetbeli tudós Görög Philosophusnak 's Professornak. Ki, mint utazó Erlangában tolmátszával (mert németül nem, de deákul 's frantziaul jól tudott) több napokat mulatván 1795-en velem én esmeretségbe estem. Hogy tudós volt, onnan tudom főképpen hogy, mikor őtet, kérésére, a' hiresebb Professzorokhoz vezetgettem, bemenésünk előtt megkérde tőlem mindég, miben Professor, a' kihez most megyünk? és tulajdon Fachjából beszélgetett velem — deákul. Egykor asztal felett, mert ebédre is elhíjt, kértem tőle, ha nagy e' a' különbség a' mai és régi görög nyelv között? Olly nagy, felele, hogy a' régi auctorokat nem értjük meg a' nyelvet grammatika szerént meg nem tanuljuk. Tőle tudtam meg azt is, hogy Cyprushban Philosophia is taníttatik, olly nagy az Oskola, még pedig deákul. A' classicus auctorokban is jártas volt ez az Ásiai szakállas Bölcs.

Zend Avesta legelőbb az én tudtomra közön-ségessé, 's esmeretessé.

A' Sándskrit nyelvre nézve pedig, tudtom szerént, Sir Wil. Jones (a' Calcuttai tudós Társaság néhai nagy érdemű Praesidensse 's Kormányozója Bengálában) legtöbbet tett. Mert, megtanulván fáradhatatlan szorgalommal ezt a' Sanskrit nyelvet is a' többek között, ő terjesztette el annak esméretét Európában 1-ör azon tudós Értekezései által, mellyeket az Asiai Régiségekről, Literáturáról, 's a' t. írt, 's közre jötsátott, és Fick németre fordított. 2-or Sakontala által, mellyet ő a' Sándskritből fordított Anglus nyelvre. Indus Komédia ez; a' fő személy benne Sakontala, ki tsak egy alacsony születésű, de szépségéről 's ritka tulajdonságairól, híres nevezetes leányka volt a' maga idejében Indiá-baa; írta Kalidás nevű Indus tudós ez előtt két ezer és egy-néhány száz esztendővel. Jeles tanúbizonyosága ez, abból az időből, mind a' nemzeti culturának 's pallérozottságnak; mind pedig a' Literáturának, 's a' szép tudományok virágzásá-nak!

Ezen Komédiát ama jártas költés, nagy tapasztalású, sok nyelveket esmérő tudós Hálai Professor Forster György *) (ki a' világot két-

*) Még a' magyar nyelvhez is sejtett valamit ez a' tisztes Ősz; és sem Rasselben, a' hol Molnár Albert hajdan Udvari magyar-nyelv Tanító volt; sem Hanauban, hol a' magyar Bibliát kiadta, nem találtam a' Könyv-tárakban tsak annyi magyar könyvet is, mint Forsternél. Örömet láto-gattam én e' nagy embert, hogy lássak nála ritkaságokat, 's halljak tőle hallatlan újságokat. De belé unt volt már, úgy látszott, az újság heszélésbe; mert a' mit kértem tőle tsak röviden felelt rá. Egykor Niemayer Úrnál egy vegyes nagy és szép társaságban, látván hogy az öregnek is már — 11 óra felé — jó kedve van, kaptam az alkal-matosságon; leülök mellé egy éppen akkor üres székre jó reménységgel eltelve, mellyet ez öntött belém: fecun-di calices quem non fecere disertum? és beszédemben ad-

szer került meg 's hajókázta körül Kook Kapi-
tánnyal) fordította Anglus nyelvből németre,
melly Móguntziában adatott ki 1791-ben. Tudni
való, hogy a' fordítás által mindég veszt, hol
többet hol kevesebbet, szépségeiből az ere-
deti munka. Ez már fordítás forditása; és még
is tűnnek ki belőle szépségek; olyanok is, mel-
lyekből gyaníthatni az original minémüségét. A'
Sánskritnak némelly kifejezéseivel 's szólás for-
majaival tökéletesen egyeznek a' miéink, mint
e' fordításból is világos; p. o. mein süsser Freund,
meine süsse Freundin, meine süsse Sakontala,
mein süsses Kind; Gnade finden in des Königs
Auge; die Könige pflegen den festlichen Pomp
zu lieben; überzuckerte, glatte Rede; jemand
mit dem Honig seiner Worte gewinnen, 's több
e' félek, a' 66, 77, 79, 81, 142, 153, 166,
171, 172-dik lapokon. Mert tudja minden Magyar,
hogy nálunk is közönségesek ezek: édes atyám,
édes anyám, édes fiam, édes lelkem, édes galam-
bom, mézes beszéd, 's a' t. Sőt szokás is fordúl-
tten elő olyan, mely nálunk is néhol, kivált az
al-földön, divatjában vagyon, t. i. a' haj-ke-
nés. Mert Dushmana (Indiai Császár volt ez)
nagyon belé szeretvén Sakontalába, midőn
ötet Udvari bolondjának szerfelett ditsérné, és
a' többek közt, egyesült virtusok' égi gyümöl-
tsének nevezné, kinek tökéletességéhez tenni töb-
bet nem lehetne, így szólla neki Madhávia,

dig addig kerengek, hogy egyszer rá viszem a' szót a' ki-
vánt tárgyra; 's rést látván már arra is jöt, kérdém tőle;
ugyan mitsodások erköltsökre 's erköltsi characterjekre
nézve azok a' teremtések a' kiket mi Európaiak közönsé-
gesen vad-embereknek nevezünk? Elmosolyodván a'
tisztos Ösz monda: nem azok a' vad-emberek, ha-
nem mi, és e' keves szökből állott az egész reménylett
hosszszú dissertatio.

az udvari bolond: tsak rajta hát! Siess: a' Virtus gyümölcstötske valamelly jámbor paraszt betyár kezébe talál esni, kinek haja fénylik sésam olajtól. Lap 51.

Egy illető — competens — Biró. a' hies Göthe, kinek szava sokat nyom a' foúthban, így ítéle' Komédiáról: „Soll ich die Blüthen des Frühen, die Früchte des spätern Jahres; soll ich, was reizt und erquickt; soll ich, was sättigt und nährt; soll ich den Himmel, die Erde mit einem Namen begreifen, nenn' ich Sakontala dich — o so ist alles gesagt”.

Illyen Sakontala, ama tudós Indusnak Kalidásnak majd harmadfél ezer esztendőös leánykájaja!! De vagynak, hihető, több illy jeles munkák is Indiában, Sánskrit nyelven írottak. Illyen lehet, a' maga nemében, p. o. az a' költemény is a' Nálus, mellyet Bopp deákúl (Carmen Sanscriticum e Mahabhatato) ki ada, 's Rosegarten már németre fordita Jénában. Van már egy magyarra is forditva „Indusok Böltsessége” ha jól jut eszembe; mellyet néhai Tek. Báji Patai Sámuel Úr adott ki Egerben; és akkori Püspök Gróf Eszterházi Károly Ö Nagyságának ajánlotta azt, úgy tettszik. De nem ítélnék róla, mert nem olvastam, tsak láttam azt fiatal koromban.

Igy lévén a' dolog, nem lehet tsudálni hogy némelly Európai Tudósok eggy időtől óta annyira iparkodtak, 's iparkodnak még ma is a' Sánskrit nyelvnek esméretire eljutni; nem, hogy az Párisban közönséges Tanító által — tanittatik is; 's hogy benne a' Professornak tanítványa elég van *). Bopp ezt közelebb özsze hasonlítá a' görög, deák és német nyelvekkel. Ö előtte már ugyan azt tette Kleuker a' Zend Avesta 4-ik Rótenek 307—308 lapjain. P. Paulinus tudós Szefer

zetes pedig csak a' Zend nyelvet vetette ezzel
össze, 's megmutatta azoknak egymáshoz való
atyafiságokat; Grammatikát is adott ki a' Zend
nyelvre, melly ez: Sidharúbam, seu gamma-
tica Samscradamíca. Romae 1790. Ennek a'
Sánskritnak a' deák nyelvvel való rokonságá-
ról majd — mihelyt időt szakaszthat rá — ír va-
lamit; és némelly Indus-magyar szókat is fog
az Erdemes Olvasókkal közleni. — Beregszász-vég
Ardóbol.

Beregszászi Nagy Pál.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-vizgálat.

„Disquisitio Notitiarum Antiquarum Liberae Regiaeque Civi-
tatis Strigoniensis et Arcis Archi Episcopalis Nominis ejus-
dem. Scripsit Franciscus Baranyai. Pestini Trattner 1820”.
8. M. VIII. és 74 l.

Esztergom Szabad Királyi Városának, 's Ér-
seki Várának régi esméretiről szóló vizsgálódá-
sát T. Baranyai Ferencz Tábla Bíró Urnak e' fo-
lyó hólnapnak 7-kén Székes Fejérvárrott létem-

*) Hogy Párisban mindenféle Tudományok virágzásban; az
olvasás és tanulás mind két Nemnél divatban; a' Sáns-
krit nyelvet tanító Professornak Hallgatói számosan, lé-
gyenek; olly Nagy és hiteles (szemmel látott) Tanútól
hallottam, hogy itt annak szavában csak kételkedni is bűn
volna előttem.

ben, a' M. F. T. Püspök és K. Tanácsos Wurum József, tudományokhoz viseltető szeretetéből méltóztatott velem közleni. Azt én ama figyelemmel vettem, 's olvastam mellyet a' Városnak hajdani dicsősége, a' könyv 's homlokán jeleskedő pecséttye, mult esztendőben megújult fénnye, 's a' T. Irónak tekéntete látszatott érdemleni. Mivel Tudósaink közül mind eddig senki se méltatta föl vételre, fontos tárgyára nézve, hivatalosnak tartottam magamat, hogy a' tudós Világ' elejbe terjeszszem véleményemmel egygyütt.

Az Olvasóhoz intézett előszavaiban jelenti a' T. Író, hogy születése földéhez vonzó indulatyából Esztergom' régiségeit már régtől fogva nyomozta, egybe gyűjtögette, 's észrevételeit a' honyi és külföldi tanuságokkal öszve hasonlította. A' Dorogh helység felé vezető utközben (Diverticulum Kőlábok) találkozó omladékok által olly véleményre birattatott, hogy Esztergom városát a' Duna partyán feküdt; hajdan Római jussokkal hirtt, városnak (Municipium) tartaná; de nevét (Istropolis, Istrogranum, Strigonium) a' régi hagyományokban éppen föl nem lelven, el hiteté magával, hogy más név alatt kellett tündöklennie a' Római világban. Az Esztergomi hegyen látható kőfalak, és dűledékek pedig az érseki Templom, és vár' eredetére hódították elmélkedését. Ezeknek mindegyikét néhány fölírásokból, 's történet jegyzetekből elhatározván, fölfödözéseit köz tudtúl adgya. Végre Esztergom Városához, mint születése helyéhez, köttetését énekli Poétai ömledezéssel.

A' régi Esztergom Városának esmértetése végett, helyesen okoskodik, hogy a' híres Bregetion, vagy Bregetium nem lehetett: mert ennek nem csak geographiai hossza és széle, mellyet

Ptolomaeus följegyezve hagyott Esztergom Városétől különböz; de Győrtől (Arrabona) vett meszeségére nézve se egyez meg: Esztergom több ezer lépésekkel távulabb esvén mint Bregetion feküdt vala; azon Ptolomaeus és a' Római Utazás szerint, melly Antonius Császártól veszi eredetét, Bregetion Dunántúl bellebb, 's Györhöz közelebb állott mintsem áll Esztergom Városa; a' mai Szőnyi (Sunum) helység határán tudni illik; a' mit az itten találtató számos Római maradványok is nyilván bizonyítanak (Lásd: In Romanorum Iter per Pannoniae ripam Commentarius Stephani Schönvisner, p. 111. sq. (Azért a' T. Író Lázius' véleményére vetemedett) de Rip. Rom. l. 12. Cap. 14) állítván, hogy azon helyen, mellyen most áll Esztergom, hajdan Curta, vagy Curtiana, Római Municipium, feküdt legyen. Állítását Vitikind Saxo, és Jornand' tanuságira építi, kik a' Gothok' történetit följegyezték; 's nevezetesen eme szavaikból következteti: „Gran (Granius) nevű Patak a' régi Curtának átellenében szakad a' Dunába, hogy hihető legyen, ezen befolyással szünt még annak neve” *) Vétett vele a' T. Író, hogy azon helyet, mellyen találatnak ama szó, a' Geographusok és Chorographusok' törvényre szerint, föl nem jegyezte.

A' T. Írónak e' különös állítmánnya méltó a' figyelemre: mivel Curta, vagy Curtiana még egyik honyi Tudósunktól se helyheztesett oda, hol most Esztergom fekszik: Timon Samuel, tudós Jesuita (Imago antiquae Hungariae. Cassoviae. 1776) úgy vélekedik, hogy a' Ptolomaeus-

*) „Rivus adpellatus Granius e regione Curtae Veteris in Danubium exoneratur, ut credendum sit, eo Ostio nominis mutationem occidisse” p. 11.

nál előforduló Curta Szöny helységgel egygyez: itt esvén a' Dunának jeleztett csavarodása (p. 46). De mivel nem csak itt csavarodik Dél felé a' Duna, hanem más helyeknél is: mint Esztergomnál, Marosnál, Budánál; véleménnyé hitelt nem érdemel. Schönvisner István, a' Magyar régiségeknek legtudósabb fejtegetője, észre vévén, hogy Curta, vagy Curtiana neve se a' Római utazásban, se a' Birodalom' esméretében (Liber notitiae Imperii) elő nem fordul, hanem Ptolomaeustól azon helyre helyheztetett közel a' Duna partjához, hol ezen Tolyó délre csavarodik, Bregetion és Aquineum (Szöny és Ó Buda) között, hová helyheztetett a' Római utazás és Birodalom' esmérete szrént Crumerum; azt vélte, hogy Curta idővel Crumerum nézve változtatott vadon lakosaitól. Crumerum pedig a' Római utmértékek szerént Nyerges Ujfaluval (Neudorf) egyez: mindeniknek távolsága Ó-Budától (Aquineum) XXXIII. ezer lépés lévén, ha a' régi Dunamelléki járason, melly Sz. Endrén, Csíven, és Esztergomon által mentt keresztül, számláltatik. 'S valóban Nyerges Ujfalunak Neszmély felé dülő határán mailag számos Római maradványok találtatnak (l. c. p. 113). Ha pedig Crumerumnál valamivel alább vesszük Ptolomaeus szerént Curta fekvését, Salva mansio, és Carpis nevű régi helységekén túl: úgy Lábatlan helység határán feküdt inkább nintsen Esztergomén. 'S valóban ott istöbb Római maradványokra akadni. De hihetőbb, hogy Curta idővel Crumerummá változott, 's így Nyerges Ujfalu határán feküdt. A' Római Utazásnak földmértéke, 's a' Birodalom' esmérete többet bizonyít a' Vitikind és Jornánd' tanuságánál, akármellyiktől kölcsönözte bár a' föl hozott szókat. Ezek a' földet meg nem mérték, 's sokkal későbbben éltek Ptolomaeus' kora után, midőn már a' Curta név elavult; azért magok is

Curtát réginek (Curtae Veteris) nevezik; tehát könnyen meg is csalatkozhattak. Amazok, hogy Curta átellenében szakad Garam pataka a' Duna-ba, Esztergomra nézve semmit se nyom: mert tulajdonképpen alatta, Párkányon alúl szakad belé; ezen tekintetből pedig Nyerges Ujfalúról, és Lábatlanról is elmondhatni, hogy átellenében szakad a' Garam pataka a' Duna vizébe. Elégséges ok nélkül, 's legjelesebb Tudósaink' utmutatása ellen állította tehát a' T. Író Esztergom Városát a' régi Curta helyére.

Nem volt e' tehát Esztergom' városa hajdan Római lakhely? Ez volt igen is; a' mint a' T. Író-tól említett Kőlabok, és a' T. Széles György, Érseki Káplánytól számosan talált Római pénzek, bizonyították (p. IV. és 70.). Ha nem Curta; vallyon minevű volt? Ez eránt is tudósíttathatta volna magát a' T. Író nagy érdemű Schönvisner István által; ki azt véle, hogy ott, hol most Esztergom Városa áll, Salva Mansio nevű Római lakhely feküdt legyen; melly mind Ptolomaeustól, mind a' Római utazástól azon helyre, Crumerunt vagy Curta alól, a' Duna partyára, följegyeztetett. Távúlsága ó Budától Esztergoméval helyesen megegyez, ha a' Dunaparti út szerént számláltatik, melly a' Római katonaság' járása vala. Hogy Salva Mansio a' Duna partyán feküdt legyen onnét tudni való: mivel a' bellebb esett helységek „in medio” szóval különböztetnek meg a' Római utazásban: úgy ad Lacum felicis in medio (Csiv) Azao in medio (Ács körül), 's a' t. Azért Salva Mansio Ács, vagy Lábatlan helység' határára hibásan helyheztesztetett T. Timon Samueltól: egygyik se esvén a' Duna partyán. Hihető tehát, hogy a' Római Salva Mansio, helyén áll a' Magyar Esztergom' városa. Lásd

Iter Romanum. edit. Wess. p. 266. Schönvisner l. c. p. 109.

Mivel nem Curta, hanem Salva Mansio fe-
küdt ott, hol most Esztergom' városa fénylik, és
ama Püspök, kit Spondanus Cornelius Pápa de-
cretumából (R. sz. u. 254. eszt.) említ, Curtai,
és nem Salva Mansioi Püspök volt, hogy eszter-
gom az Anyaszentegyháznak első századiban már
Püspöki szék lett legyen, mint a' T. Író állította
(p. 10.), meg nem bizonyodik. Az se hihető, hogy
Római Municipium volt legyen: mivel nyilván
mind Ptolomaeusnál, mind a' Római útazásban
Mansio nevet visel; melly annyit tett hajdan mint
maïnap Statio; melly helyen a' katonák megállá-
podni, 's a' lovak változtatni szoktak; ez pedig
akármellyik helységben is megeshetett; nincs is
nyoma, hogy mind azon helységek Municipiu-
mok voltak legyenek, mellyek Mansio nevet vi-
seltek; mellyek azok voltak, mint Bregetion, Ar-
rabona, 's a' t. egyik vagy másik úttal móddal
dícsőségöket nevökkel fenn marasztották, a' mi-
vel Salva Mansionem dicsekedhetik. Sőt az se bi-
zonyos, hogy Curta Municipium volt legyen. Meg-
engedgyen tehát a' T. Író, hogy e' pontban honyi
szeretetének nem hizelkedhetem.

A' Tudós Hazafi születése helyét első Kirá-
lyaink' állandó székévé is tette *) a' mi a' régi
történetekkel nyilván ellenkezik. Mert ha bár meg-
engedgyük is, hogy Geyza Vezér Esztergomban
lakott, minthogy fia, Sz. István ott születettet,
neveltetett, 's koronáztatott is meg. (Hartwik in
vita S. Stephani apud Schwandtner p. 415. Lásd.

*) „Dux (Geyza) ac Successores sanguinis Arpadiani, primi
quippe Reges Regni Hungariae, eandem incoluerunt, se-
dem imperii sui praecellenter eligendo, atque constituen-
do, quem praecellentiae gradum continenter Urbs
hacc obtinuit” p. 12.

IV. Dipl.) de hogy állandóul (continenter) az Árpád' véréből származott első Királyaink ott laktának volna, még nem valósodik. Tulajdonképp' első Királyaink állandó lakhelyet nem tartottak, hanem egyik ünnepen egyik, másikon másik városban üttették föl sátorokat; néha pedig királyi majorjaikban is (allodiis Regiis) millyen volt Demes, tartózkodtak. Ha mindazonáltal valamelyik városunkat Királyi székek állíthatni, Geyza ideje után, az volt Székes Fejérvár, mint neve is bizonyította. Itt koronáztatván meg; itt tartván Ország-gyűléseket, itt is temettetvén el; ez legalább Sz. Istvántól elég bizonyos; itt születettvén, 's neveltetvén, 's halván meg fia Sz. Imre. Királyi palotájának helye Fejérvárott most is tudva vagyon. Lásd Schwandner Tom. 1. p. 103. 108. 113. 209. 616. 675. 's a' t.

De Salamon Király' történetiből vitéztette nevezetesen a' T. Író, hogy Esztergom volt legyen első Királyainknak Királyi Széke (p. 12). Hogy Salamon' idejében se volt Esztergom, hanem Székes Fejérvár Királyi lakhely, tudni való Thuróczinak eme szavaiból: „Salamon (Bela holta után) bement bátran Királyi Fejérvár' városába *). Sem azt nem állíthatni, hogy Salamon Esztergomban tartózkodott volna: mivel tudnivaló, hogy Geyzától, Attya' Battya fiától tartván, jó korán Mosony várába vonta magát Fejérvárról; innen Györré jött Geyzával való megbékülés végett; innét Husvét ünnepére Pécs városába költözött; innét oda utazott, hová hivatala, vagy hadakozása kívánta. Egyetlen egyszer tudgyuk, hogy Esztergomba ment legyen, Geyza Vezérrel

*) „Salamon securus venit in civitatem Regiam, Albam, ibique ab omni Clero et populo totius Hungariae honorificentissime susceptus est". Schwandner p. 114.

megakarván egyezni; mellyet Thuróczy Kronikája így ad elő: Végre a' Király és a' Vezér Esztergomba jöttek; és ott, egyetértvén mind ketten csak nyolczad magokkal egygyütt, a' Püspököktől, és Nagyságoktól kesértetve, a' Város-hoz legközelebb lévő Szigetben, hajón öszve érkeztek az egymással való szállás végett; minekutánna egymást vádolák 's magokat mentegeték, végre megerősítvén a' békesség kötést, Geyza vissza tért a' Herczegségébe, a' Király pedig Fejérvárra ment:" *) Ezt a' T. Író elmasította mondván: „Salamon Esztergomban Királyi székhébe lakván" **) Ez már, Fejérvár helyett Esztergomot tenni Királyi lakhellyé, egy Prókátortól is sok volna; annál inkább nem illik egy Tábla Biróhoz; egy Historikushoz pedig éppen illetlenség. Azért nem jegyezte-e föl a' T. Író tanuságának kútfjét, hogy a' másítása ki ne tünnyön? Azt gondolta, e' hogy egy Tudós se fogja nyomozni, vagy nyomozhatni? Vélt-e, hogy senki se fogja csalfaságán utólcérni?? A' Tanuk' vallásának meghamisítása az igazság' egébe kiáltó bűn!

Minekutánna a' T. Író idegen jelességeket tulajdonított vala születése helyének, mellyekkel azt még senki se dicsőítette; 's Esztergom' hegyét tulajdon diszeitől megfosztotta, mellyek neki eddig közönségesen megadattak: Azt állította: i. róla, hogy büszke teteje hajdan vár nélkül való volt, 's csak III. Béla Király által erősítettet légyen meg; de templommal se lehetett föl ékesítetve akár Geyza Vezértől, akár Sz. István Királytól, hanem III. Béla idejében élt Job Érsé-

*) „Geyza rediit in ducatum. Rex autem venit in Albam.”
p. 120. ibid.

**) „Salamone Regiam suam Strigoni incolente” p. 15.
Tud. Gy. V. II. Köt. 1821.

kétől nyerte e' rendbéli dicsőségét. A' közös és szüntelen való hagyomány' vallását, melly ellenkezőt terjeszt vala el, annyiba tartya, mint ama mendemondát, melly a' Vár' eredetét a' Noë második águ unokájára fölviszi; tele mesékkel; s' az Esztergomiakat a' Nagy Apolló' elejbe teszi. *) Fontollyuk meg először az Esztergom' hegyen épült Templom eredete eránt való okoskodását, azután lássuk a' Várkezdetét illető vetekedéseit.

Hogy az Esztergomi hegyen először Jóh nevű Érsek épített légyen Templomot, a' T. Író avval igyekszik megbizonyítani, mivel az, ott állott, és Szépnek neveztetett Templom' eredetét se omladékira, se fölírására nézve Geyza Vezér és Sz. István idejére föl nem vihetni. Az elsőket önmaga szemlélte a' T. Író, minekutánna a' F. M. Barkóczy Ferencz helybéli Érsek, és Magyar Ország' Primása 1765. eszt.ben lerontatta vala; a' másikat T. Széles György, Érseki káptalan' káplánnya (Beneficiatus) szedte egybe, és ki nyomtatta. Geyza és Sz. István idejére ugyan föl nem vihetni jelesen azért: mivel azokra nem illik e' fölírás, melly a' templom' fényesen épült kapujának külső boltozattyán simított márvány táblára volt vésetve:

Mentem Sanctam et Spontaneam
et Patriae liberationem.

*) „Arcem Strigoniensem ab Urbe Strigoniensi pluribus Se-
culis inferiorem, recentioremque esse, et a Bela 3o
Rege Hungariae — erectam aedificatamque fuisse, adse-
rimus: nec iuvat ore vulgi, arcis primordia post Uni-
versale Diluvium fractum quippe, collapsamque Orbem,
cujus ruinas inhabitamus, ad Noë pronopotem protrude-
re, fabulis investire, — naenos quoque Magno Apollini
praetulerimus” etc. p. 34—35. etc.

Tudva lévén hogy az időben, midőn azt Geyza V. vagy István K. építhette volna, Hazánk minden veszedelemtől mentt volt; ettől leendő föl szabadulását tehát képtelenség lett volna kívánni. Ama véleményt, mintha az Esztergomi hegyen állott templomot Sz. István építette volna, a' boltozatnyának oldalán belőlről láttatott rajzolat is meggyanúsította. Közép helyen kék márványból kivágva fényeskedett a' Boldogságos Szűz ülképében; keblében ruhát és a' kisded Jésust tartván; mint a' Körmöczy aranyokon szokott lenni; bal felől a' Király (Sz. István) egy kardot tartó Angyallal, jobb felől a' Püspök (Sz. Albert) egy tömjenező, levita ruhájú, egyházi szolgával. Fölül a' Szenteknek dicsőült serege, alól illy írással:

Suscipe Virgo pia, mea regna tenenda,
Maria.

Az Isteni anya illy írást nyújt vala le:

Suscipio servanda Tuis, si jura Sacrorum summat Adalbertus.

A' boltozat alatt pedig egy felől e' fölírás volt:

Basilica Job Archi Episcopus.

Hi egyik kezével illy írást tartott:

Deus propitius esto mihi Peccatori.
másikával pedig a' nagy templom' képére mutatott. Más felől pedig illyen volt:

Rex Bela Castrum.

Egyik kezével ezen írást tartotta:

Qui plasmasti me, miserere mei.
másikkal a' Vár' képére mutatván.

Ezek éppen nem illenek Sz. Istváura, 's az ő Uralkodásában éltt Dominicus Érsekre. Mind öszve hirdetik pedig Job Érseket, és III. Béla Királyt, ki a' Pártoskodó Herczegek (Tyranni) miatt szüntelen veszedelemben forgott, mellytől le-

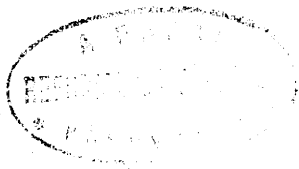
endő megszabadítását méltán kérhette. Hozzá ad-
gya: mivel Pannoniában a' Hunnok, és Avarok'
birodalma alatt sok keresztények voltak, sőt né-
melly Herczegek is megkereszteltettek, kiknek
számára Nagy Károly Császár Pannoniában több
templomokat is építtetett úgy ki nem veszték,
hogy a' Magyarok' itt letelepedtökkor kereszté-
nyek nem találtattak volna, kivált a' hadi foglók
között; épített nyilván az ő számokra templomot
Geyza Vezér Esztergomban, hol lihető számosab-
bak voltak, 's neki bátorságot (praesidium) ad-
tanak a' pogányok ellen; 's azon Templomot Sz.
István csak végre hajtotta mint a' Sz. Mártonyi
klastromot; de az nem az Esztergomi hegyen,
hová nehéz lett volna a' Híveknek föl járniok, ha-
nem a' városban volt helyheztetve; melyet idő-
vel Job Ersek, III. Béla Király' engedelmével
az ujonnan épült várba tűz, 's háboru' veszélyi
ellen való bátorsága végett fölvitetett. p. 35 —
46. 24 — 31. s. k.

Ezekre nézve telyes igaza van a' T. Irónak,
hogy azon Templomnak, mellynek onladékít F.
M. Ersek, Barkóczy Ferencz, ledöntette, építője
Job (másképp Jakab, élt 1184—1204-díig) lett
legyen; de nem következik, hogy annak első fun-
dátora, építője Geyza, 's Sz. István nem lehe-
tett vala. A' Geyza Vezértől híhetőleg kezdett,
's Sz. Istvántól elvégeztetett Templom az időköz-
ben, majd két száz esztendő lefolyta alatt, régi-
sege, 's más viszontagsági által megromolhatott
pusztulásra juthatott: mint valóban más tőlök
építtetett Templomok is, u. m. a' Sz. Mártony
hegyi, Fejérvári, Györi, azon idő közben meg-
romlottak; a' mint rólok hitelesen tudgyuk (Lásd.
Vindiciae Diplomatis S. Stephani a P. Ch. Novák.
Antiquitates Ecclesiae Alba Regalensis in M. S.
Syllabus Praesulum Jaurinensium ab Romano a

S. Venantio). Sőt kisebb idő közben is a' tűz által romlást szenvedhetett. Ha csak fölépítője, (Restaurator) volt is Job Érsek a' Sz. Istvántól, és mástól építtetett Esztergomi Templomnak azért nevét bátran reá jegyeztethette: a' mit számtalan példákkal meglehetne bizonyítani, ha szükséges volna. Hogy Sz. István azon hegyre a' Templomot a' nehéz följárás miatt nem építhette legyen híjába való ellenvetés: minekutánna tudva vagyon, hogy a' Szent Mártonyitis hegyre építtette. (Ecclesia S. Martini supra Pannoniam) melyre még nehezebb a' följárás mintsem az Esztergomia. Sőt vezszük észre, hogy a' régi Templomok, valahol csak közel hegyek voltak, hegyeken építtettek. Csupán ezen okok is kétségesse tehetnék tehát a' T. Irónak állítását, hogy az Esztergomi hegyen állott fő Templom Job Érséktől vette légyen eredetét.

De ha egybe szedgyük az Esztergomi Fő Templom' történetinek nyomait, melyek tudtunkra vagynak, hihetőbbé válik mint nem, hogy Job Érsek a' Sz. Istvántól fundáltt Templomnak csak restaurator volt. Mert megbizonyítva talállyuk Schmitth Miklós Tudós Jesuitának Esztergomi Érsekeiben (Arch. Episcopi Strigonienses compendio dati a P. Nicolao Schmitth e S. J. edit. alt. P. 1. Tyr. 1758. p. 67.) hogy Martirius Esztergomi Érsek (élt 1151—1161. eszt.) az Esztergomi Sz. Albert tiszteletére, — s így a' Sz. Istvántól építtetett Fő Templomban a' Boldogságos Szűznek oltárt emelt (p. 68.) *). Ezen Martiriustól mondott képpen megújítani

*) „Martinus I. seu Martirius, Arch. Episcopus Strigoniensis anno 1158. tempore Geyzae (II.) Regis, Strigonii in Ecclesia Cathedrali, in honorem S. Adalberti aedificata, exstruxit Altare Beatae Virginis Mariae”. M. S. incerti Auctoris.

kezdt Templomot Sophia vagy Hedvigis, III-ik István Király' özvegygye, önnön költségein végképpen fölépíttette, és Királyi oklevéllel megerősíttette 1193. eszt. ben *) a' mit a' T. Író is való-
sít p. 45. Ugyan azon templom kevés idő múlva a' tüztől megemésztetett III. Béla Király és Job Érsek' élteben, a' mit T. Írótól közöltetett Imre Király' okleveléből tudtunk meg *). Azon megégett Templomnak megújításával érdemlett annak boldozattyán Job Érsek, és III-dik Béla dicső emlékezetet.

Ezekből eléggé látszik ugyan nekem kitetszeni, hogy a' Sz. Istvántól épített templom az Esztergomi hegyen volt helyhezítve: mert a' Job Érsektől fölépített Templom bizonyly ott állott, az pedig a' Martiriustól kezdett, és Sophiától kiépíttetett, tüztől megemésztetett, volt; a' Martyrius Érsek pedig a' Sz. Albert' templomát kezdte megújítani; ez pedig a' Sz. Istváné volt: amint ágozatokként megvalósítottam. De más okokból is azt megmutathatni: 1) régiséginknek nagy Mestere Bonfinius nyilván vallya, hogy Sz. István az Esztergomi hegyen építtetett légyen templomot ***). Ennek tanuságát a' T. Író negédes meg-

*) „Data est carta per manus Magistri Rathapani Albensis Praepositi, Aulae regiae Cancellarii. Anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo nonagesimo tertio, Venerabili Job Strigoniensi Archi-Episcopo existente” etc. Schmitth l. c. p. 83.

**) „Hoc etiam duximus advertendum, quod praedictas tres partes telonii, a Patre Nostro (Bela III.) concessas, ipse sigillo suo corroboraverat, verum in combustione Strigoniensis Ecclesiae corroborationis pagina combusta est”. „Datum per manus Catapani Agriensis Episcopi, Domini Regis Cancellarii, Anno Incarnationis Domini 1193. Venerabili Jobo Strigoniensi existente Archi-episcopo” etc.

***) „Strigonium Metropolim Hungariae, Ester et Gronus praeterlabitur; hinc iuniores appellationem contraxisse opinantur. Basilicae ibi duae nobilissimae Archi-Episcopatus:

vetéssel el nem fujhattya, mint (T. Széles György) kalauzzáét; ki nem különben azt vallá, hogy a' Sz. István' temploma az Esztergomi hegyen volt helyheztetve. p. 35. 2). Ok nélkül nem tiszteskedett Sz. István és Albert' képe az Esztergomi hegyen épült Templom' boltozattján, hanem annak jeleül, hogy azt Sz. István fundálta Sz. Albert' tiszteletére Ez szint azon okoskodás, mellyel élt a' T. Író, Job' Érsek' képéből, a' templomnak bolthajtásán; azt hozván ki, hogy ő volt építője. 3) Ha Sz. István' temploma nem az Esztergomi hegyen, hanem alattavaló városban volt volna helyheztetve, annak nyomait itten előlehetne mutatni: egy Sz. István' templomának nyomai se tűntek el egészen a' népes városokban, hol voltanak. Fenn vannak nyilván Székes Fejérvárott; tehát Esztergom városában is fenn maradtak volna, ha benne épült volna Sz. István' temploma. Ennek nyomait nem csak lent a' Városban elő nem mutathatni, hanem fenn a' hegyen mutogattak a' közös hagyomány szerint, mellyet a' T. Író megismért a' 35 lapon. 4) A' T. Írónak ellenvetése oktan; állítván: ha már Sz. István templomot épített volna az Esztergomi hegyen, azt jószágokkal meg is ajándékozta volna: nem volt volna szüksége a' III-dik Béla és Imre Király' dotatiójira oktan mondám: Mert elejénten jótévő Királyaink a' Sz. Egyháznak adták fundatiójikat, mellyek' jövedelmiből éltenek a' Püspökök is az ő Kanonokjaikkal egyetemben: bizonyos ez a' fundationalis levelekből. De idővel a' Püspökök a' Szentegyház' javait magoknak tulajdonították, 's így a' Templomaik és Kanonokjaik különös

altera a Divo Stephano Rege in edita arce constructa; in oppido subjacente altera, a Béla IV. Ungarorum Rege, Divo Francisco dicata". Dec. I. l. 1. p. 20.

fundatiókra szorútlak; millyeneket bőven osztott III-dik Béla, 's Imre Király; a' T. Irónak elítése szerént p. 47. 57. 74. Hogy Sz. István' temploma az Esztergomi hegyen helyheztetett légyen megvilágosodik várának esmeretéből is.

De az Esztergomi Vár III-dik Béla előtt nem is volt; ő tőle építtetett: hogy' vehette volna tehát a' benne taláztatott Templom Sz. Istvántól eredetét? A' Tudós Urnak ezen kifogása, ha bizonyos volna is, fogatlan maradna: mert a' vár nélkül való hegyeken is épültek, 's épülnek Templomok. De lássuk, minémű okokkal valósíttya a' T. Iró ellenvetését. Fő oka az, hogy a' Templom' boltozattyán az ő neve tündöklött Job' Érsekének átellenében e' fölírással: Bela Rex Castrum; más az: hogy az Esztergomi Vár (Castrum) ezen időkor előtt sehol se' említetik. Azonban a' fölírás, mivel valamint Job' Érseket a' Templomnak, úgy III. Béla Királyt a' Vár' építőjének (fundatorának) nem hirdeti, a' T. Irónak állítását bizonyossá nem teszi. Hihetőbb, hogy azon várt némelly földjeivel egygyütt még III. Béla Király ajándékozta oda, melytől, oklevele a' Templom megégésével elveszvé, új bizonysgot tett Imre Király 1202. esztendőben: mert nem a' Vár-építőjének, hanem a' Templom' jótévőjének neveit szoktak a' fölírásokban háladatosán fennmarasztani. Az is meglehet, hogy III. Béla az Esztergomi Várt szint úgy megújította, vagy talán mégis erősebbítette, mint Job' Érsek a' Templomot; annyival is inkább: mivel más Váraink is idővel megújítottak, erősítették. Vallyon Esztergom Vára említett-e III-dik Béla Király' ideje előtt vagy se, semmit se merek hitelesítő okok nélkül szűkölködvén állítani; de a' T. Irónak sincs igaz jussa, a' régi eredeti oklevelek' fogyatkozásában, tagadni. Azt az egygyet bátran vall-

hatom, hogy olly helyeken is voltak várók, melyeket se Béla névtelen Írója, se Keza Mester, se Ranzanus, kiknek tanuságára építi a' T. Író tagadását, váraikkal nem említenek: ilyenek Székes Fejér Vár, Posony, Soprony, 's a' t. Nem olvasni sohol: Ecclesia de Castro Albensi, 's a' t. Ezt ki ne tudja? Tehát a' T. Írónak okaiból legalább nem következik, hogy Esztergom' hegyén vár nem volt III-dik Béla Király' Országglása előtt.

Hogy Esztergom' hegye már régiebben, szinté a' Római világban, Geyza és Sz. István Királyaink ideje előtt is megvolt erősítette, igen hihetőnek látszik nekem lenni következő okokra nézve: 1) a' Római útazás szerént, melly Antoninus Pius Császártól veszi eredetét, ó Budától fogva egész Nyerges Ujfaluig (ab Aquinco usque Crumerum) a' Duna partján, a' Római tábor kivolt terjedve. (Lásd Antonini Itinerarium. edit. Wesseling. p. 266.) melly nyilván a' Dunamelléki hegyeket, millyen volt az Esztergomi is, megerősítette. Hogy a' X-dik német ezred (Germanica Legio) Esztergomnál feküdt légyen, említi maradványiból Bonfinius Ptolomaeus után (Rerum Hung. Dec. I. l. 1. p. 20.). 2) M. Aureliusról tudgyuk, hogy Pannoniából a' Pártütöt Avidius Cassius ellen Syriába költözvén, a' Quadok, Markomannok és Szarmaták' gátoltatására az átellenben lévő Dunapartyait várakkal (castellis) megerősítette, 's 20. ezer fegyveres néppel megrakta. L. Div. Hist. Lib. LXXI. p. 1177-78. Marcellinus Hist. l. XVI. 3). Nevezetesen tudjuk, hogy Toscanus, hadi Vezér, Valentinianus, Valens és Gratianus Császárok' idejében Esztergomnál Várt (Burgum) építtetett légyen, mellynek itt talált emlék követ fenn tartotta Bonfinius (l. c.); azon olvastatik: „Judicio Principali Dominorum nost-

„rorum, Valentiniani Valentis et Gratiani, Principum maximorum, dispositione etiam Illustris viri, utriusque Militiae Magistri Equitis, Comititis, Toscanus Praepositus Legionis primae Martiorum, una cum militibus sibi creditis, hunc Burgum, cui nomen commercium, quae causa et factus est a fundamentis, et construxit, et ad summam manum operis in diebus quadraginta octo Consulatus Divi Nostri Gratiani Augusti bis, et Probi viri clarissimi, fecit pervenire”. Ez nyilván fennmaradhatott Nagy Károly hatalmaskodása alatt is a Magyaroknak ide érkezőkig más városokkal egygyütt, melyekről tanúságot téssen Béla névtelen Notarius. 4). Geyza Vezér, ’s Sz. István alatt határozatván el Vármegyékre a Magyar ország a könnyebb igazgatás végett (nem III-dik Béla alatt, mint a T. Író helytelenül jelenti p. 41.) azok többnyire a határokon fekvő városoktól neveztettek el (lásd Timon. I. c. P. II. p. 5.); ezt méltán ítélhetni Esztergom vármegyéről is; ’s e’ szerint az Esztergomi megyének is már akkor kellett várának lenni; melly nem állott ama lapályon, mellyen áll a város: mert erről tudjuk, hogy csupán fa palánkokkal, és sánczokkal volt bekerítettetve; azért a’ Tatároktól könnyen meg is vétettetett; ellenben a’ Vár meg nem vétethetett *). Az Esztergom Városának lakosi Bürgereknek, polgároknak (Burgenses, Cives) neveztetnek, nem csupa Királyi Szállóknak (Regii Hospites); ámbár többnyire Latinusokból, és Németekből állottak, Rogerius’ kifejezése szerint **) ’s tulajdon pecséttyek sze-

*) „Cum Tartari munitiones ligneas destruxissent, Saccos, plenos terra, ad implendum fossata, cum machinis emittebant”. Rogerius de Oestr. Hung. Cap. XXXIX.

**) „Erat in Civitate illa populus infinitus, et Burgenses ditissimi”. C. 39, p. 400.

rént, mellynek közlését a' T. Irónak köszönnük; Burgereknek, Városiaknak pedig csak az olly lakosok neveztettek, kik valamelly várnak szolgái voltak. Lásd: A' Magyar városokról Aud. Gyűjt. 1821. V. Köt. 2. szám alatt. Illy vára, mint mondám, nem volt Esztergomnak a' lapon, tehát szükség, hogy a' hegyen volt legyen. 6) III. Béla 's Imre Király az Érsekséggel, Káptalant, Templomot, 's Esztergom Városát különbféle jószágokkal és jövedelmekkel ajándékozták meg: ezek pedig nem voltak mások', mint a' Királyi Vár' vagyomai; volt tehát Esztergomnak Vára III. Béla előtt is. Lásd ismét a' Magyar városokról l. c. 7). Ha III-dik Béla építtetett volna először Esztergom hegyére várt, ezen tette jelességére nézve Historikusainkból feljegyeztetett volna: valamint följegyeztetett II. Béla és II-dik Geyza Királyoké, kik Nagy Szombatot megerősítették; hol olvasni pedig, hogy III-dik Béla Esztergom hegyén Újvárt építtetett legyen? Állott az tehát már ő előtte is.

Meg nem foghatom, hogy tulajdoníthatta legyen a' T. Író az Esztergomi hegyen állott Templom' eredetét, 's csak nem egész dicsőséget egyedül Job' Érseknek minekutánna azt más Érsek is ékesgették, 's megújították így tudgyuk, hogy abban Vancsa i István gyönyörű oltárt emelt Sz. Lucia tiszteletére, 's Széchy Diene s Kárdinális, az egész Templomot, dülő félben lévén, önnön, egész Magyar országi Papság, Világi Nagyok kivált Hunyadi János Gubernator' költségén, négy esztendő által mintegy újra építtette *). Nem tudta ezt a' T. Író, a' mit ki nem tud?

*) „Sui quoque memoriam reliquit Stephanus (de Vancsa) in Basilica Metropolitana, quam elegantia ara, D. Luciae Virginis, et Martyris honoribus sacra, exornavit, redivitibusque annuis munifice ditavit”. „Ipse sua sponte provin-

vagy tudván, elhalgathatta? Erre nézve gyanúsá teszi előttem Job Ersekről tett vallását is, míg T. Széles György munkáját nem olvashatom. Igen lekötelez, ha ön maga közli velem.

Ezen okokra nézve, ime vetemedtem a' könyv-
vizsgálásra, melytől mind eddig tartózkodtam;
nem mintha azt hasznosnak, sőt néha szükséges-
nek is nem tartanám, hanem egy igazságra, 's
nemzeti literaturánk' előmozdítására törekedő I-
rónak se kívántam véletlen megsértésemmel ked-
vét szégni a' dicső pálya futásban. E' keméllest
tőlem nem kívánhatta a' 'T. Író, egy olly tárgy-
ban, melly mi időnkben a' F. M. Rudnyai San-
dor Herczegi Primás' intézeti által igen nevezetes
lett; 's ama viseletére nézve, mellyel öszült
korában a' nyilvánságos tanuságot is meg másita-
ni merészlette, annyival is inkább, mivel előter-
jesztésének megvilágosítására másokat is le köte-
lezett vala. P. 31 — 32. Örök szégyenére vált vol-

cialem Synodum Strigonii collegit (Dionysius de Szécs S. R. E. Card). In ea de reparanda Strigoniensi Basilica potissimum actum est, quae amisso pristino decore per ferrea illa tempora, ferme ruinam minabatur. Ad reddendam tantae moli maiestatem, immanes sumtus per necessarii erant. Cumque aerarium Archi Praesulis fatisceret, Episcopus, quive in Clero opibus valebant, in subsidium pecuniarum vocabat. Nicolaus V. intellecta voluntate Dionysii, severo praecepto compulit clerum, Stigoniensi Ecclesiae subiectum, ad conflandam certam pecuniae summam Exemplum Praesulum ad aliorum valuit incitandum munificentiam. Hungariae Gubernator Hunniades, ceterique Optimatum, magnam auri et argenti vim profuderunt. Anno quarto sub corona stetit. Porta marmorea, cui furor armorum pepercit, totius strueturae decus, nostra aetate prodit. Anno demum MCCCCLIII. Basilicam ritu orthodoxo honoribus Virginis Matris et S. Adalberti Episcopi et Martyris dicavit Metropolita, cum prius Sancto Adalberto nuncupata esset". Schmitth I. c. p. p. 124: 254. Különös ezekben az, hogy ő, ki az Esztergomi fő Templom' boltozattját bizonytal láttá, Job Ersekről semmi említést se téstén!

na Literaturánknak; ha biztos állításait senki kétségbe hozni nem bátorzkodott volna.

Mivel már ellenemre a' Könyvvisgálásra vetemedtem, annak telyesítése végett tartozom a' T. Irónak írásmódjáról is egy két szót tenni. Az nem csak erőltetett, sok helyen érthetetlen; hanem a' latiumi nyelv' igekölttetésivel, 's más reguláival is ellenkező; 's olly számos helyes írásbeli hibákkal megvan fertőztetve, hogy, ha azoknak kilencz tized részét a' Nyomtatónak tulajdonítjuk is, még is sok marad a' T. Irónak rovására. Például elég legyen egy §. föl hoznom, melly a' 18thik lapon olvastatik: „Bela 3-ius (Belam III.) post conflagrationem Ecclesiae Strigoniensis, cujus Vraginis fata, ut mox e subsequis, ad Arcem producendis conjicere licebit (ut ut tum forte Palatium Regium periculum vita verat) e metu tamen imposterum etiam nefors subeundorum Intestinis quoque discordiis ferventibus, aedificata in colle eodem adjacente, Arce oportuna, ac illic eformata, stabilitaque Regia, eandem ex dicta Urbe eo transtulisse, ipse (ipsae) Lapidares, Arcuumque Templi in ea cenditorum Inscriptiones, summam fidem, securitatemque adjiciunt, ceu Testimonia authentica, ipsius Naturae examinis subsidio custodita; quam dein Arcem Bela 4-tus praescriptis Conditionibus, Archi Episcopo tradidit possidendam, translata Budam habitatione, ibique postmodum stabilita Regia, ad quam condendam Germanici Populi accersiti sunt”. Illy, 's ennél is helyel helyel hiányosabb írás minémű dícsőségére vallyék Nemzetünknek, mellynek kebelében menedék helyt lelt magának a' latiumi nyelv, itellyék meg tudós Olvasóim!

B. Külföldi Literatura.

Medicinisch - Chirurgische Zeitung, fortgesetzt von D. Johann Nepomuck Ehrhart, Erster Band 1820, Salzburg.

J. D. Larrey's, ersten Wundarztes im Spital der kön. Garde, ehemaligen General inspectors des Gesundheitsdienstes und ersten Wundarztes der groszen Armée, Commandanten der Ehrenlegion etc. — Medicinisch - chirurgische Denkwürdigkeiten aus seinen Feldzügen. Francziából fordítva. 1219. Lipsia. Sok nevezetes tárgyak, különösen remek Seborvosi Operatiók fordulnak elő ebben a' Rönyvben. — A' mit a' Franczia Armadána Moskau-tól való vissza térése alkalmatosságával, a' hideg erejéről feljegyzett a' Szerző, nagyon megérdemli az olvasást. — A' barna, Cholerico-sanguineus emberek, kivált Európa Déli részeiből, jobban meggyőzték az irtóztató hideget, mint a' szökek, phlegmatikusok, és hidegebb Tartományokból kerültek. Az elsőben hihető gyorsabb a' vér forgása, 's nagyobb az élet erő, melynél fogva a' legkegyetlenebb hidegben is jobban megmarad a' melegség, mely úgy látszik a' szint adó matériával öszve van köttetve. Ugyan ezen okon az erköltsi tehetség is határozottabb ezekben. — Azoknak a' szerentsétleneknek, kiket a' hideg elgyalázott, halálok előtt elhalaványodott ábrázatok, elméjek megtompult, nyelvek elnehezedett szemek meghomályosodott. Tántorgottak mint részegek, 's utóbb a' földre estek. Minthogy a' massákban egyesült katonaság sebes lépésekkel ment elő, azok kik a' marsot nem győzték kentelenek váltak kiállani a' sorokból, és a' többeket oldalról követni. De itt magokra hagyattatván, tsak hamar elvesztették a' nehézség közép pontját, 's lerogyván megmerevedtek, és bizonyos guta ütéshez hasonló kábultságban kevés pertzentetek alatt nyomorult életeknek véget vetettek. Gyakran orr vérfolyás, neha pedig vizellet elmenése előztek meg a' halált. Úgy látszott hogy a' Szívre legutoljára következett a' szelütés. A' héltak rendszerent hason feküve találtattak. A' halál hamarebb vagy később állott elő, a' szerint a' mint valaki, több vagy kevesebb szükségét szenvedett. — Ezen tapasztalásokból azt hozza ki a' Szerző, hogy a' Hidegben korant sem lehet erősítő tu-

lajdonságot keresni, sőt inkább hogy az úgy munkálkodik az agyvelőre es az Erző-inak Systemájára, mint lábitó 's erőtle-
nitő potentia. A kiknek kevés hajok, vagy rossz szípkájok
volt, legérzékenyebbek voltak a' hidegre. A' hó es jég, mel-
lyet a' katonák hol éhségek, hol szomjúságok oltására ettek,
nagyon elő segéllette a' balandóságot, mintbogy ez által, az
a' kevés meleg is, mely még a' helekben lappangott, elemész-
tetett. Azokban, kik a' szükséges eledelnek nem léte miatt el-
soványkodtak, kemény hasrágások, ájulások, és a' lehelő gé-
gének erőszakos öszvehúzódása mutatták magokat minekelőtte
meghaltak. — A' ki fel fagyottan meleg szobába ment, vagy
a' tábori tüzekhez nagyon közel ült; vagy mindjárt meg halt
a' vérnek a' főre, főképp tüdőre való hirtelen tödülése miatt,
vagy pedig keze lába egyszerre megfenesedett, és ez a' fene
a' több tagokra is hirtelen elterjedett. — A' mely része a'
testnek meg van fagyva, az fehérebb színű, mint a' többi
rész. — Száraz dörgölés megszűs minden tüztől, hidegvizbe
való bemártás, vagy hóval való borogatás, azok az eszközök,
mellyeket a' Szerző is leghasznosabbaknak tapasztalt a' fa-
gyás ellen; a' mellett a' gyomor, és tüdők erejének fenn tar-
tására belőlről, repülő és erősítő szereket javasol. — Mig az
Armada marsban volt, nem küszködött belső nyavalyákkal.
De mihelyt a' katonák Burkus országban, pihenő napokat,
eledelt, és meleg kvartélyokat találtak, mindjárt csak nem
egyszerre mindnyájan Febris catarrhalis nervosaba
estek, mely rövid idő alatt epidemiává lett, és a' harmadik
Grádusban ragadó volt. Úgy látszott, mint ha a' rettenetes
hideg, éhség, szomjúság, 's mindenféle inség alatt, az élet
és melegség a' belső hárták hajsza edényeibe vonták volna
magokat. Mert a' midün a' test külső színe fogyott, a' belső
részek dagadni és nőni kezdettek. A' meleg szobákban való
egy két napi tartózkodás, annyira kifeszítette az edényeket,
hogy a' miatt az agy, és mejj hárták egészen felduzzadtak;
a' mit kilehetett hozni a' főnek nehézségéből, tompa fájdal-
mából, az elmének 's érző organumoknak elhanyaglásokból;
továbbá az erős horutból, nyúlós néha véres köpésből, gyomor
émelygésből, kolikából, és has-menésből. A' Pulsus hi-
degleglős volt, a' bőr száraz, a' beteg minden tagjaiban bizo-
nyos fájdalmas telességet érzett, a' mellett görtsők, in ugrán-
dozások, szúró tüzeség a' talpakban, álmatlanság, borzasztó

álmok, szemeknek veressége, és több ilyenek mutatták magokat. A' Hideglelés estvefelé erősebb volt, a' Carotisok, és vakszem erek verése látszott; a' beteg felre beszelt, vagy kábultságba esett; a' nyavalya hol hamarébb, hol később végződött. A' szerentsés esetekben rövid volt a' gyulladásos idő szakasz (periodus inflammatoria), 's rend szerint orr vérfolyással, vagy könnyű hasmenessel végződött, az ötödik és hetedik nap között. Neha a' vérfolyás helyett bőv barna izzadás jelent meg, melynek a' beteg ingén nyomait lehetett látni. — Szerentsétlen esetekben olyan Symptomák mutogatták magokat, mellyek a' közelgető guta-ütésről szoktak hirt tenni. A' testen, kivált lábakon, rózsza szín foltok támadtak, melyek hamar megfenesedtek, a' vizellet fekete és kevés volt, az emésztet is fekete és bűdös. Apródonkent elhanyagoltak minden Functiók, és a' beteg tizenötöd nap előtt meg halt. A' felbontzott holt testekben következendőkét talált a' Szerző: az agyvelő felső színén tojás fehére forma materiát, az agyhártya öbleiben, és ereiben fekete vért; a' lelelkő gége belső hártája, több helyeken fekete foltokat mutatott; a' belek össze rántzosodtak, és a' háj-hártya tsak nem egészen elenyészett. Minden holt test hasán, kezén és lábain fenébe ment sebek találtattak. — Gyógyítás. — A' betegség első stadiumában javasol a' Szerző véres köppöldöket, a' főre, vakszemekre, és nyakra. Ha erre a' vér tolongás nem szűnne, cgynehány piótzákat vagy a' mi még jobb, vér eresztést a' nyak érhől vagy a' vakszemek verő érhől. Azután hasznos a' főre, melyről elebb a' haját lekell nyírni, valami akkor meg ölt állatnak, még meleg bőrét felhúzni, vagy egy hirtelen felhasított galambot, beleit kivetvén, azon melegen reá borítani. — Az össze tört jéggel való takargatás is hasznos szolgálatot tesz a' vér eresztés után. Elmúlván a' gyulladás időszakaza, ha sárgás nyálka kezd a' gyomorba gyülekezni, kapni kell az alkalmasosságon, és hántatót adni. Az első útak megtisztítása után ajánl a' Szerző Chinát jó borral felöntve, vagy Serpentariának, 's székfű virágnak gyenge Decoctumában, továbbá Theriakot borral és aetherrel, jó leveseket falajjal, jó bort, 's cgynehány fındza jó kávét. — A' gyógyulás nagyon lassú volt, és a' Diactában ejtett legkissebb hiba, recidivát okozott.

Észrevételek a' fő sebeiről. — Egy katona, a' fejének hátulsó részén, ott, hol a' bal kaponya fal tsont (os bregmatis sinistrum) felső szeglete a' hátulsó kaponya tsontal (os occipitis) öszve ér, egy lántsa szúrást kapott, melly az agyvelőbe behatott. Noha a' megsebesítettett úgy feküdt a' tsata piartzon mint halott, és nagyon soká nem tudott magához térni; még is szerentsésen begyógyult a' sebe, 's nem is érez semmi fájdalmat a' seb helyben, ámbár az mély gödröt hagyott maga után. De hogy az Érző inak, kivált a' mellyek a' Medulla Oblongatából származnak, sokat szenvedtek, megtetszik a' következő jelensegekből. — A' szava ennek a' katonának eleinte durva 's érthetetlen volt, utóbb pedig egészen elenyészet. A' nyelést nagy munkával teszi; iz' érző, és szagoló tehetségei felette gyengék; a' lehelő gége fejének (Larynx) inas húsai, nagyobb részént szélütöttek, úgy hogy ez az Organum mint egy fél hüvelyknyire elhúzódott rendes fekvésből, mellynek következése az, hogy a' Rima glottidis is részűt áll, és a' nyelv fedő (Epiglottis) által szüntelen fedeztetik. A' honnan ha állva akar lélekzetet venni, alsó állának erős felhúzásával, 's a' lélekzés és nyelés minden muskulusinak nagy megerőtetésével kell néki igyekezni, hogy Larynxát felemelhesse, majd szinte azon módon, mint a' békák tselekesznek, midőn lélekzenek. Minthogy az Agyék hartya (diaphragma) is részes a' szélütésben, tehát nem munkálkodhatik a' tüdőkre; és valamint a' békák megdőlgenek ha szájoikat egy darabig erőszakosan tátva tartjuk, úgy ez az ember is hihetőképén megfulladna, ha a' száját soká be nem zárhatná. A' nyelő gége feje (Pharinx), a' nyelő gége, és gyomor is hasonlóképpen szél-ütésben estek; mert a' nyelés felette nehéz, és a' hántatók semmit sem dolgoznak a' gyomorra. — Fekve könnyebben vesz lélekzetet. Emésztése lassú, gyakran de keveset kell néki enni. Egyebbaránt felette sovány, és a' Marasmushoz közelget.

Abhandlung über das Delirium tremens; v. Dr. Thomas Sutton, aus dem Englischen übersetzt von Dr. Philipp Heineken. Mit einer Vorrede herausgegeben von Dr. J. A. Albers. 1820. Bremen. — A' Delirium tremens hasonlít a' Maniához, és Phrenitishoz első tekintettel; de egészen más orvos-
Tud. Gy. VIII. R. 1821. 8

lás módot kíván. A' kik úgy gyógyították mint gyulladást, nem voltak szerentséscsk, hanem a' kik a' nyavalya természetéről nem okoskodván mindjárt Opiumot adtak, sokkal szerentsésebbek voltak. — Ez a' betegség ritkán kezdődik hirtelen, többnyire egynehány nap a' nyavalya kiütése előtt bádjadságot erőtlenséget érez a' beteg, az eledeleket útálja, az álmom nem újítja meg, feje faj, hány, lusta és kedvetlen. Eleinte a' pulsus nem gyors, gyakorta bizonytalan tétovázást lehet benne észre venni; a' bőr nem felette meleg; a' nyelv salakos, de nedves. Ebben a' Stadiumban a' beteg mindég nyughatatlan, és a' kezei reszketnek. Az elme foglalatosságai zavarodásban vagynak, egyik gondolat űzi a' másikat, és ez az állapot hova tovább erőf vesz, a' szerént a' mint a' nyavalya elebb elebb halad. Néha tsak egynehány napokig tart ez az állapot, 's az után elmúlik. A' nyavalya súlyosodásával nem a' gondolatok keptelensége az, a' mi az elme zavarodását mutatja, hanem a' beteg egész az unalomig beszéli és tudakozódik a' legközöségesebb tárgyokról; még későbbén nagyon nyughatatlan rendes foglalatosságai végett, 's erővel hozzá akar kezdeni szokott dolgához, és igyekezik nyakáról lerázni azokat, kik őtet ebben akadályoztatják. Sokszor heves, de nem dühös, 's észre vesz minden ellene tett intézeteket, és bosszszonkodik rajtok. Többnyire engedelmes, fájdalmakat nem érez, de a' körülötte valókat jól esmeri. A' kezek rángatódzása álhatatos jelensége a' betegségnek; melyhez néha inrángatódzások, és tsuklás járúlnak. Ha tsendességben van a' beteg, szüntelen babírkál az újjaival, mintha a' takaródzóját rántzba akarná szedni. A' nyavalya legnagyobb súlyán, akaratja ellen elmén a' betegből a' vizellet, és emésztet, a' pulsus gyors, de az inak rángatódzása miatt nehéz érezni. Illyenkor többnyire, bő, ragadós és hideg izzadás jelenik meg, mellynek néha kedvetlen szaga van. A' bőr ritkán forró, a' nyelv nem száraz, és a' beteg nem nagyon szomjúhozik. Az ábrázat lankadtságot, és restséget mutat; a' szemek gyakorta veressek. A' nyavalya sulyán, ritkán tapasztaltatik gyakori hasmenés. A' legerőssebb Paroxysmus alatt, nem jön álmom a' beteg szemére, míg tsak az nem tágit; vagy pedig Comába, vagy Apoplexiába esik a' beteg, és meg hal. — A' szeszes italokkal való viszsza élés az, a' mi ezt a' nyavalyát legtöbbsnyire szüli. A' Szerző ugyan soha se tapasztalta ollyan személyeken, a' kiket egészen mér-

tételeseknek mondhatott volna. — A' legfőbb gyógyító szer ebben a' betegségben az Opium. De mennyi idő alatt, mennyi Opiumot kelljen be adni? még az nints egészen meghatározva. Úgy látszik, hogy az apró Dosisok nem használnak annyit, mint a' nagyok; és hogy ebben a' nyavalyában sokkal több Opiumot elszenvedhet a' beteg mint akarmi másban. A' vér eresztést, melly más főbeli betegségekben legelső orvosság, itt nagyon vigyázva lehet elő venni. Csak a' nyavalya kezdetében, és csak a' bő nedvességű személyeken lehet eret vágatni; de itt is mindjárt azután Opiumot kell adni, még pedig elegendő mértékben. Az Opium munkálkodásának jele az, ha utánna nyugalom, 's végre álm követhetik. A' hólyag húzó flastromok egyáltalában károsok, mert ezek a' beteget nagyon ösztönözik, 's annál fogva a' nyavalyát öregbítik. Ellenben a' has hajtó szerek, elő mozdítják az Opium hathatóságát. Ha szorulása volna a' betegnek, még azért az Opiummal felbagyni nem kell. Hogy az Opium használ, legnagyobb bizonyosságai azok a' szerentsés esetek, melyekben ez által a' betegek meggyógyultak. Három esztendő alatt, huszonnégy ilyen beteget gyógyított a' Szerző, kik közül csak négyen haltak meg. Más gyógyítás mód mellett ellenben (a' miat a' Szerző bizonyosan tudja), három közül egy, mindenkor meg halt.

Observations on the utility and administration of purgative medicines in Several diseases. By James Hamilton M. D. Hatodik kiadás Edinburg. 1818. — Ez a' munka tizenhárom esztendő alatt hatszor nyomtatott ki, a' miből már magából gyanítani lehet annak fontosságát. Foglalatja rövideden ez: — A' Szerző azt akarja ezen Könyvében bebizonyítani, hogy a' hashajtó orvosságok felette hasznosok sőt szükségesek külömb külömb nyavalyákban. A' hashajtókön pedig csak azokat a' szereket érti, mellyek beadattatások után bizonyos időre, egyenesen dolgoznak a' belekben. Kirekeszti a' Laxáló orvosságokat, mellyek csak olyan tzéllal adatnak, hogy a' belek Secretióját nevelvén, azokat kiüresítsék. Kirekeszti azokat is, mellyek csak sympathiából, és történet szerint purgálnak, p. o. a' millyen sokszor a' hideg. — Sok orvos (így szól a' Szerző) nem mér Hashajtót adni, mert fél, ne hogy az által elgyengüljön a' beteg. De bizonyossá teszi, hogy a' mely betegség-

gekben ő purgansokkal élt, soha legkissebb gyengeséget se vett észre utánnok. — Sokan sükségteleneknek tartják a' Hashajtókat azon az okon, mivel a' beteg úgy sem eszik. De ez az okoskodás egy átaljában haszontalan; mert a' belekben szüntelen történnek a' kigözülgések és elválasztások, melyek csak hamar meggyülekeznek, 's sükségsképpen ki kell őket takarítani. — A' Purgatiók a' mellett hogy kiüresítik a' beleket, ösztönözik egyszer'smind a' gyomorba és belekbe nyíló mirigyek' tsatornáit, és azoknak Secretioit elő mozdítják. — Itt elő adja a' Szerző azokat a' nyavalyákat, melyekben a' Hashajtókat hasznosoknak tapasztalta. 1) Hasznosok a' Typhusban. Azok a' purgáló szerek, mellyekkel a' Szerző a' Typhusban élt, voltak: Calomel magánossan, vagy Jalappával, Aloe, So olvadekok, és Senna. Ezekről azt jegyzi fel; hogy hasznosok a' Typhusban a' beleknek kiüresítésekre; hogy tsupán ezen tzelből kell veleek élni a' betegség kezdetétől fogva, annak vegeig; hogy a' nyavalya elein adatott Purgatio, ketté vágja mint egy a' betegséget, és a' symptómák súlyosságát enyhíti; hogy a' Typhus gravior legveszedelmesebb jelenségeit is meggyőzik a' Hashajtók; hogy a' felgyógyulást szembetünöképpen sietteti, ha a' betegnek naponként rendesen széki van. — 2) Hasznosok a' Skárlátban. Nem igaz, hogy a' Skárlátban a' Hashajtókkal való élésre, vissza menne az exanthema, vagy hogy a' beteg ereje hirtelen elfogyna. Mert a' Szerző több Epidemiákban, nagy haszonnal élt veleek. A' betegség kezdetében, egyzéri, vagy ketszeri bevétele a' purgansoknak, már nagyon tsendesítette a' symptomák hevességét; továbbat nem is volt sükség valóságos hashajtásra; hanem csak arra kellett vigyazni, hogy a' betegnek minden nap legyen illendő' széki. A' vízi betegség ellen is, melly a' Skárlatot szokta követni, jeghathatóssabbak voltak a' Purgatiók; sőt azt hiszi a' Szerző, hogy ezek által elejét is lehet annak venni. 3) Hasznosok a' Hashajtók a' gyermekek sorvadásában (atrophia). — A' Szerző már regtfőfogva élt Hashajtókkal ebben a' nyavalyában. Sok régi sült materiák kitisztáltak, az emésztés helyre állott, és az appetitus megjövése bizonyította a' gyógyulást. A' Szerző két Stadiumit különbözteti meg ennek a' betegségnek, melyeket a' gyógyításra nézve fontosoknak tart, t. i. a' betegség kezdetét, és annak tökéletességre ment állapotját. Az utolsó akkor áll elő, midőn a' beteg elkezd főrródzni. Az első Sta-

diumban sokat tesznek a' gyenge Hashajtók, minthogy még ekkor nem banyatlott el nagyon a' belső részek munkássága. A' második Stadiumban mindég felette lassú és nehéz a' belek ürülése, 's nem kevésbe kerül a' beteget purgálásba hozni. Itt azt javasolja a' Szerző, hogy a' Hashajtókat apró Dosisokban, és gyakran kell adni. Legjobb a' Jalappe Calomellel egyesítve. — Gyakran az atrophia lárvája alatt Hydrocephalus internus lappang, a' mi annál inkább szükségessé teszi a' Szerző ítélete szerint a' Hashajtókkal való élést. — A' Nyavalya-törést sokszor, az emésztő organumok zavarodása, és a' belekben meggyült tisztátalanságok okozzák. Ilyen esetekben egyedül a' Hashajtóktól lehet segédelmet várni. — 4) Hasznosok a' Fehér nyavalyában (chlorosis). Ebben a' nyavalyában a' Szerző javallása szerint gyakran és folyvást kell adni a' Hashajtókat, és semmi által sem kell az orvosnak magát elhagyni rettenteni, ha a' dolog szerentsés kimenetele felől bizonyos akar lenni. De közbe-közbe szükséges erősítő szereket, 's tápláló diatétát rendelni, és a' beteget a' mennyiszer lehet, a' szabad levegőre kiereszteni. 5) Hasznosok a' Verhányásban. A' Szerző nem szöli itt közönségesen minden vérhányásról, hanem különösen arról, a' miben a' tizennyéltz, és harmincz esztendőök között való fehérszemélyek szoktak szenvedni. Sok Orvosok azt tartják, hogy az ilyen vérhányás öszve köttetésben van a' hólnapi tisztulással; de a' Szerző azt erősíti, hogy olyan esetekben is tapasztalta, mellyekben a' hólnapi tisztulás rendes volt. Az ő ítélete szerint ennek a' vérhányásnak oka a' dugulás, 's legjobb orvossága a' hashajtás. Emlit még a' Szerző egy vérfolyást, mely a' vég-bélből jön, de se nem az aranyértől, sem valami más helybeli októl nem származik, és éppen nem fájdalmas. Azt hiszi, hogy ennek oka a' szorulás, és hogy ezt is legerányosabban gyógyítják a' hashajtó szerek. Leginkább a' férfiaknak szokott ez a' bajok lenni. 6) Hasznosok a' Hysteriában. — A' közönségesen bevett ítélet ellen azt állítja a' Szerző, hogy a' Méh, és ahhoz tartozó részek, nem fő okok ebben a' nyavalyában. Ő az emésztő organumokban keresi a' fundamentomot, a' honnan purgansokat javall. De valamint a' Chlorosisban és Verhányásban, úgy itt is azt komendálja, hogy telyes Dosisban, és gyakorta adassanak a' Hashajtók. 7) Hasznosok a' Rángatózásban (chorea). Ezt a' nyavalyát is két idő szakaszra osztja a' Szerző, u. m. a' nyavalya

kezdeteire, és annak egészen kiforrott állapotjára, a' midőn már az inasbűsöknak mindenféle szokatlan rángatózásai elő állottak. A' betegség hosszas tartása, így szól a' Szerző, nem azt bizonyítja, hogy a' szokott orvoslás mód hasznos volna; a' honnan ő a' Purgánsokhoz folyamodott, mellyeket már Sydenham is javasolt. Különös hasznokat tapasztalta ezeknek, kivált a' nyavalya kezdetében, úgy hogy gyakran, már ebben a' Stadiumban meggyógyult a' beteg, és nem volt szükség más szerekhez nyúlni. De ha már a' betegség egészen kiforrottallott; úgy a' leghathatósabb Hashajtókat kell elő venni, mint hogy a' belek rendszerént nagy szorulásban vagynak. Illyen módon mindég szerentsésen meggyógyította a' Szerző ezt a' nyavalyát; 's gyakran nem kívántatott arra több nyöltz tíz napnál. 8) Hasznosok a' Hashajtók a' Tetanusban. — Azt hiszi a' Szerző, hogy még eddig nem igen vettek tekintetben az Orvosok a' Tetanusban a' belek állapotját, és azért a' Purgánsokkal való elest is nagyon elmellőzték. Annyi bizonyos, hogy ebben a' nyavalyában, a' szorulás, és egyéb hasbeli bajok, az emésztő organumok zavarodását nyilván mutatják, a' honnan a' Hashajtók igen erőnyos orvosi szerek lehetnek, ha szinten a' Tetanust tökéletesen meg nem gyógyíthatnák is. Különösen a' tsetsemő gyermekek Trismusában, egész figyelmünket megerdemlik a' Hashajtók. Több Anglus orvosok, kiknek alkalmatosságok volt a' Tetanust melegebb Klimákban szemlélni, egy értelemben vagynak a' Szerzővel a' Purgans Orvosságokra nézve, és élnek is vélek nagy haszonnal. — Ezen elő adott nyöltz betegségekre, igen sok példákat és tapasztalásokat hoz elő a' Szerző. Ez azokból okoskodván, azt hiszi, hogy a' Hashajtók hasznosok lehetnek még a' Pestisben, a' Veres himlőben, a' Sz. Antal tűziben, a' Mirigyekben, a' Gyomor görtsben, és a' Szív dobogásban. — Azt is állítja egyszer'smind, hogy sok ilyen nyavalyákat, mellyeket már gyógyíthatatlanoknak tartottak, egyedül purgánsok által meggyógyított, és már most egy esetet se tart gyógyíthatatlannak mind addig, míg az ellen, a' Hashajtók elegendőképpen meg nem próbáltattak.

Tanárky János Med. Doct.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Eredeti Oklevelek kivonási.

A' Pécsi Püspöki Könyv-tárban találtato Eredeti Oklevelek
kivonásinak folytatása.

53) Péter Prépost, 's a' Nagy Váradi Monostorban Sz. István Mátyruról neveztetett Convent bizonyítja: mivel hogy Kis Kerthi Nakas Pál az ő perét elvesztette; azért az Ország bírója által az ő hirtokának fele Lengel Lászlónak és Jánosnak Nog Semyeni St. Fiainak 4. Budai értékű gira garasokért (pro quatuor marcis grossorum ad rationem Budensem) Jakab Apostolnak másodszor elő fordulandó Octavájai (ad secundam revolutionem festi Octavarum beati Jacobi Apostoli) kiadatott, oly módon: hogy ha ezen az említett Octávan azt Nakas Pál, vagy ennél szomszédjai, vagy más hozzá tartozandók 4 girákon kiaharnák váltani, János és László Semyeni Fiai kötelesek lesznek azt vissza adni; hogy ha pedig ki nem váltanák, akkor a' terminus után 8 girákon alul viszzanem kapják. Kiad. Apostolok elosztása Napján 1325. eszt.

54) Az Egri Ráptalan bizonyítja, hogy Bereg Jánosnak fia Tamás protestálás képpen (per modum protestationis) ő előtt elöl adta. hogy neki Károly Király 's Wyllermos Drugeth Palatinus leveleik foglalatja szerint, az említett Ráptalan előtt meg kell jelenni, hogy az ő általa megsértetett ellenkezőinek elégtételt adjon, melyet ő meg is tett; de mivel azok közül az egy Bolugh Miklós törvényes Prókátorát kivéven, senki sem jelent meg; ő jó módon semmi elégtételt nem adhat. — Kiad. a' Sz. Mártynyi Octávák ötödik napján 1335. eszt.

55) György Frychközi Herkárdinak fia az ő malmát a' Szepesi Ráptalan előtt János és Mihály Mestereknek, az ő Urainak 18 giráért eladja. Kiad. Sz. Bertalan előtt két nappal. 1335. eszt.

56) Domonkos Sarus Vármegyének All Ispánya, 's más azon időbeli Fő Birák bizonyítják, hogy Jánost Janosnak fiát, Jakab és András, Pál fiai ellen, meghívták. — Riad. 1330-dik eszt. körül.

E' levélen lévő pecséten ezen betűk láttszanak: S. Domini Vice Comitis de Sarus. Melybül, 's más többekbül kitettszik, hogy még ezekben az időkben a' Vármegyéknek különös pecsetjeik nem voltak; hanem a' Leveleket az All Ispányok és a' 4 Fő Birák pecsétével le az ő tulajdonjaikkal. Innét van tehát, hogy a' Vármegyék régi Leveleiken többnyire 3, 4, sőt még 5 pecsét is találtatnak, a' mint t. i. midőn az ilyen Levelek kiadásán több vagy kevesebb Fő Birák voltak jelen. — Az All Ispányok pecsétjei sokkal nagyobbak voltak mint a' Fő Biráké.

Vármegyéink többnyire a' 16-dik század végén, 's a' 17-diknek elején kezdtek közönseges pecséttel élni.

57) Mykeh Mester Királyné Aszszonság Ország Birája (Juxta Curiae Dominae Reginae) Donch Mesternek Tamás Biró fiának megírja, hogy azon boszontásról, melyel Donch illetetett, mind addig semmi végzést nem tehet, még csak a' Király haza nem érkezik. Azonban a' lovat, melyet Donch ígért neki, igen kéri; 's ha ezen kérését bételyesítti, ígéri, hogy háladatos szívvel ezen jó téteményt vissza szolgálja. — Riad. Thameswáron a' 11 ezer Szűzek ünnepe után.

E' Levél szerint tehát a' Királynénak is volt tulajdon Ország Birája! — vagy Mykeh talán csak azért írta magát így, mivel ekkor a' Király nem volt ide haza.

58) Zonk Mester Borsod Vármegyei All Ispány, 's más 4 ugyan azon Vármegyei Fő Birák emlékezetül adják, hogy a' Vamusi Vármegye Gyűlésben (in Congregatione nostra in villa Vamus Universis Nobilibus dicti Comitatus feria quinta post Dominicam Lactare habita) Petheu (kinek Battyának Samust Damaki Kelemen fiának megölettetésében János, Domonkos, és Bálint részesek voltak) az ő Battya gyilkosait, Jánost, Domonkost, és Bálintot a' Vármegye Itélő Széke eleibe idézte; de minthogy ezek meg nem jelentek, az egész Nemesség azt végezte el (taliter cum Universis Nobilibus determinando decrevimus in iudicando); hogy akárhol az említett gyilkosok megtaláltatnának, azonnal elfogadtassanak, és a' Biró eleibe vezettessenek. Hogyha pedig valamely helység,

melyben ezek tartózkodnának, őket meg nem fogatná, az ezeknek gyilkos tetteikben meggyőztessek. Kiad. a' fellebb megnevezett napon 1555 eszt.

Ezen 's T. T. Jankovics Miklós Úr Gyűjteményében található eredeti Oklevélből. (Lásd Tud. Gyűjtemény 1819 eszt. XII. Kötet. 113 Lev.) megvagyon tehát Kowachich Úr ellen bizonyítva, hogy már régen XVI-dik Század előtt a' Nemesség tartott Gyűléseket; sőt — főben járó pereket is elvégzett, a' mint ezen mi Levelünkől kitettszik, minden Nádor, vagy Fő Ispán jelenléte nélkül is.

59) János Sarus Vármegyei All Ispán, 's ugyan oda való 4 Fő Birák megparancsolják, hogy azon Geyche balmái föld, melly iránt János Ur fia, és Miklós János fia között per támadt, kűtéllal elmérettesek. Kiad. Sarus-on 1338 eszt. öt pecsét van rajta.

Tehát ezen időben a' földök Hazánkba kűtéllal mérettetek el.

60) Károly Király előtt a' Sarusi All Ispánt 's Fő Birákat János Rodum fia 's Peryn Miklós Grófnak szolgálja bévádolta, hogy az ő, 's János és Mihály Peteuch fiai között lévő per miatt, mely Sarus Vármegye előtt folyt, őtet sok igazságtalan terhekkel sanyargatták; azért megparancsolja Károly, hogy a' Vármegye egy napot meghatározza, melyen, a' Peresek a' Királyi Itélő Szék előtt jelenjenek meg. — Kiad. Zugbalmon 1339 eszt. — Ezen Királyi Levelhez hozzá kapcsolja Sarus Várm. az ő Királyhoz intézett Levelét, melyben megírja, hogy a' Peresek a' Minden Szenteki Octávákön a' Királyi Itélő Szék előtt megfognak jelenni. Kiad. Saruson 1339. eszt.

A' Királynak Leveléből kitettszik, hogy egy különös Királyi Itélő Szék volt, mely Püspökökből, 's az Ország Nagjaiból állott, a' mint a' Levelben olvashatni, a' hol ez így szöll: Quare fidelitati vestre firmiter precipimus per presentes, quatenus cum serie tocius facti, et processus ipsius cause ad nostram et prelatorum, et Baronum nostrorum deliberacionem in nostram Curiam transmittere debeatis discuciendam 's a' t. — 2) A' Levél papirosra vagyon írva; akkora, mint egy árkusnak nyolczad része.

61) Drugeth Wyllermos Palatinus és Kunok Birája bizonyítja, hogy Biry János Dedach András Klára nevű Leányá-

nak férje ő előtte megjelent. 's az Egri Háptalannak procura-
toria Leveleit megmutatván kinyilatkoztatta, hogy az ő Felsé-
ge Zabouleh Vármegyében fekvő Scenthleluk (Szent Lélek)
nevű helységét Pál Ország Birájának 25 márkákban elzalogo-
sitotta, oly módon, hogy ha a' meghatározott időben 25 mar-
kákkal azt vissza nem váltaná Klára, azután már csak két
ennyivel (50 márk) kaphatja vissza, 's ezen kívül még min-
den azon birtokot illető Instrumentumokat is (Leveleket) Pal-
nak tartozik által adni. Azonban ha már a' meghatározott első
idő után 50 márkákon vissza kívánná váltani Klára azon jó-
szágot; akkor Pál mint Scenthlelukot, mint pedig az által
adatott instrumentumokat köteles lessz vissza adni. — Riad.
Wyssegradon Sz. Háromság Unnepe előtt való Szombaton 1342-
dik eszt.

Eszrevétel. — Jöllehet Biry János Klárának férje volt, ő
mindazonáltal maga hatalmával nem zálogosithatta el Scenth-
lelukot, hanem előbb az Egri Háptalannak Klárának helyben
hagyásáruul szöllő procuratoria Levelét elő kellett mutatnia;
— nyilván tehát Szentleluk Klára öröksége volt. — Bár ez
az akkori törvény mind eddig meg ne szűnt volna törvény
lenni; bizonyossan most sok régi, nagy, 's gazdag Nemzettsé-
gekből eredetöket vonzó nagy szegénységben élő maradékok
nem átkoznák pazarló 's gyermekeikről éppen semmit nem
gondoskodó őseiket! — 2) Ezen Levélben, két helyeken, mel-
lyeken a' 25 márkákrul van a' szó, előforduluak ezen szavak:
Compoti Budensis; így: eidem Comiti Paulo pro vigintiquin-
que marcis Compoti Budensis 's a' t. — alább „in eidem vi-
ginti quinque marcis Compoti Budensis" 's a' t. mellyekből
kitéttszik, hogy már ezen időben minden a' Károly Király
által újjonnan veretett Budai értékű pénzek szerint árul-
tatott 's vevődött.

62) Iwan Mester Zoboch Vármegyének All Ispánya, 's más
ugyan azon Várm. 4 Fő Birái emlékezetül adják; hogy Panala
Péter, Jánosnak fia; és Mihály — — — *) úgy egyeztek

*) Itt majd három újjnyi szélességű üresség van hagyva, nyil-
ván azon Mihály Attyának nevét akarta oda írni; de ta-
lán ezt az írás közt nem tudhatta meg, tehát ennek he-
lyet hagyott, hogy majd később oda írja; — 's azonban

meg, hogy Minden Szentek ünnepe után való Szombaton Peter Mihálynak egy márkát füzessen, 's a' megfüzetés után pedig Mihály megesküdjön, hogy Peter az ő fáradságáért többet nem füzetett. Kiad. Kallón egy igen kis szelet pergamenten, melynek jobb része valami 3 újjnyi szélességű, 's bal felé mindég vékonyabb, úgy hogy a' végső széle nincs egy újjnyi szélességű is; — melyből kitettség, hogy hajdan minden apró hulladék pergamenekre is irtak Leveleket; — főképp a' Vármegeyek.

Jankó János.

(Folytatása következik.)

2. Ú j T a l á l m á n y o k.

Ö Ts. 's Apost. Kir. Felsége méltóztatott T. T. Farkasfalvi Farkas Ferencznek az ő új találmányára, melly szerint az ember egy ahoz alkalmaztatott réz köntösbe főtől talpig felöltöztetve, a' víz alatt minden akadály és veszedelem nélkül nem csak szabadon mozoghat, hanem egy egész nap tartó munkát végbe vihet, őt esztendeig tartó kirekesztő privilegiumot adni.

Th.

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ö Tsász. és Apost. Kir. Felsége méltóztatott T. T. Intze Mihályt az orvosi Tudomány Doktorát, 's a' Kolosvári Lyceum' Professorát érdemének tekintetéből az Erdélyi Nemesek sorába iktatni.

Th.

Fő Tisztelendő Csupor Mihály', Székes Fejérvári Szent Miklósról neveztetett Prépost Úrnak, — Temerin Mező Várossa Lelki Pásztorának a' Kalocsai Érseki Egyház Kanonokságára lett felmagasztaltatása által, e' Plébániának Lelki Pász.

így maradt. — Külömben az egész Levél mint a' pergament külső formájára, mint az írásra, mint a' Stylusra nézve igen hiányos és ronda.

tori Széke üressen maradván, — a' Nagy Erdemű Méltóságos Temerini Gróf Szécsén Familia a' Temerini Anyaszentegyházot, a' Temerini Plébániát törvényessen rendelendő Leiki Pásztorral kívánván megvigasztalni, — a' csoportosan össze sereglett számos kőrök közül Nagyön Tisztelendő Göbel Ferencz Urat, már annak előtt az úgy nevezett Kalocsai közép Egyházi kerületnek Jegyzőjét, és Erseki Helységnek, Császártöltésnek érdemes Plébánossát nevezte ki Pártfogói Hatalmával, és törvényes Jussával valóságos, 's áthatatos Plébanosnak Temerin Várossába. —

Rátz József.

4. Kihalt Tudósok és Irók.

E' folyó esztendei Julius 14-kén meghalt Posenban Fő Tisztelendő Ambsel Antal a' Posoni Collegiált Ráptalannak Lectora és Kanonokja és Csuthi Szent Eustách Prépostja, életének 74-dik esztendejében. A' megboldogult ifjabb korában a' Természet Tudománynak Professora volt Laibachban, 's későbbben Betsben, és mint Iró is érdemeket szerzett magának azon Tudomány eránt; sőt a' Tudományok erant való szeretőtét holtá után is azzal bizonyította be, hogy Könyv-Tárát, egynehány munkát kivéven a' Posoni Királyi Academianak ajánlkozta.

Th.

E' folyó Esztendőben Februárius hónapján megholt Tek. T. Jobbbaházi Döry Károly Ur több Ts. Ns. Vármegegyek' Táblabírája és a' Himlő Oltás Deputatiójának Praesesse, Zombán. — Az ő korán esett halálát valóban fájlalni lehet, mert ő volt egyik azon jó és derék Hazafiak közzül, a' ki minden új Magyar Könyvet megszerezte és így Litteraturánkat is tehetsége szerént előmozdította; — siratja a' Familija velem együtt a' ki őtet tisztelte

Petr. Tr. J.

5. J e l e s s é g e k.

December 13 kán 1820-dik esztendőben meg hala Pesten az öreg útszában a' 889-dik szám alatt Veditzka Rosalia egy Bányásznak özvegye életének 109.dik esztendejében, az öreg-

ség által okozott közönséges gyengeségben, a' mint ezt a' Szent Leopold Templomának Egyházi Jegyző könyve is bizonyítja.

Th.

6. Művészi Tudósítások.

Báro St. Haouen Contre-Admirál olly Telegraphot talált fel, mellynek jeladásai legroszszabb időben is, tengeren, szárazon, nappal és éjjel kivételök: nappal 3—4, éjjel még holdvilágnál is, 4—5 mértföldnyire elszolgál.

Gmelin ama' híres német rézmetsző élete' vége felé, (tavál 22-dik Septem berben halt meg) számos tájképeket készített, mellyek a' Devonshir Herczeg Aszszkonnynak ügye lése mellett olaszra fordított Aeneis' ékítésére lesznek.

Most Angliában olly órákat készítenek, melly fogantyújoknál fogva húzattatnak fel minden kulcs nélkül.

Americában egy új puska találtatott fel, mellyből 16 se eunda alatt nyolcz glöbist lehet kilödni. Két szerszámja van ezen fegyvernek, egyik a' szokott helyén, másik majd csak nem a' csőnek közepén. A' glöbisok által vannak fűrva, és kevés tapló húzatik beléjük, mellyet a' hozzájuk foglalt töltés meggyújt, mivel a' sarkány egy drót által húzatik meg.

Gay Lussac azt találta fel, hogy azon savak, mellyek könnyen felolvadnak, alkalmasabbak a' megéghetetlen vásznaknak készítésekre, mint a' tim- és főtt só, melly eddig használtatott.

Egy ágyút mutogatnak Londonban, melly maga tölti meg, 's maga porozza fel magát, és hat minúta alatt harminczszor sül el. Az egész mechanismus egy kerék által tétetik mozgásba.

Amaz ismeretes Lithographus Sennefeld der Úr egy új találmánnyal jeleskedik. Müszerei között kő helyett kemény csirizzel, mellyet maga készít, el ő. Kimutatta már próbatétele, hogy a' kő a' lithographizáláshoz éppen nem szükséges, és az új bánás nyomtányi haszonnal járó. Ezen csiriz nem vastagabb egy derék kártya-levelnél, rajzolni reá olly könnyű, mint a' papirosra, a' nyomtatás közt nem pattanik szét, és a' tintát 's a' festéket jobban magába veszi, mint a' kő.

Szeder Fábian.

7. Ú j K ö n y v e k.

35) Az első Kassai Püspöknék, Mélt. és Fő Tiszt. Szabó András Ö Nagyságának, Halottas Emlékezete. Kassán a' Szekes Fő Templomban, November 23-dik napj. 1819. Mondotta Molnár András S. Patakon nyomtattatott Nádaskay András által. 1820. 4-ed rét. 30 lap.

36) Schematismus Venerabilis Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis ad Annum 1821. primum post Bissexilem, dierum 365. Tyrnaviae, Sumtibus et Typis Joannis Bapt. Jelinek. 8-ad rét. 202 lap. festett boritékkal, az ára bekötéssel együtt 2 for. 30 kr. V. C.

37) Dankbare Blicke auf Wohlthäter, Eine Confirmationsrede, gehalten am Charfreitage 1821. von Michael Sterzel, Prediger der evangelischen Gemeinde zu Tyrnau. Gedruckt bey Johann Bapt. Jelinek. 8-ad rét. 15 lap.

38) Feyerliche Bewillkommung Seiner Hochgebohren des Herrn Karl Grafen Eszterházy von Galántha, Herr der Herrschaft Szered, und des Schloßes Sempte etc. und des Tyrnauer bürg. uniformirten Scharf-Schützen-Corps erbetheten Obersten. Eine Ode, als Tribut dankbarer Verehrung von dem Offizieren im Namen des ganzen Corps, bey Gelegenheit der 21-ten Jahresfeyer der Fahnenweihe am 17-ten Juny 1821. ehrfurchtsvoll dargebracht. Tyrnau gedruckt mit Jelinek'schen Schriften. 4 ed rét. 4 lap.

39) Igaz bánat Könyceppjei, mellyeket a' Nagy Hazafi' néhai N. Mélt. R. Sz. B. Gróf Szeki Teleki László Úr Ö hegyelmességének T. Ns. Somogy Várm. nagy érdemü Kormányozója etc. megkoszorúzott Sirhantjára hullatott Pettényi ifjabb Gyöngyössy János. 1821. 8 lap.

40) Nyiry Stephani, prima Elementa Matheseos intensorum. Cum I. Tab. aenea. gr. 8. Cassoviae. 8. 1821.

8. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

43) A' Barátság, és annak Mestersége. Készült Mátyási József által. 1821. 8. 220 lap.

44) Kalazantius Szent Józsefnak, az Isten' Annja' Szegénycitül nevezetett Hegyes Iskolák' Szerzeto' Felállítójának Élete Rövid Summába foglalva Ugróczy Ferentz ugyan azon Szerzetbéli Aldozó Pap által. 1821. m. 8. 64 lap.

45) Assertiones ex Jure Universo et Scientiis Politicis, quas superatis praeviae Rigorosis Tentaminibus pro Supremis in Jure honoribus Privilegiisque Doctoralibus consequendis annuente Inclyta Facultate Juridica publicae Eruditorum Disquisitione submittit Josephus Ujfalusy, in Lycco Episcopali Csanadiensi Institutionum et Theol. Dogmat. Professor P. O. S. Consist. nec non I. Comit. Csanád. Torontal. Tab. Jud. Assessor. 8. 1821. 12 lap.

46) Patriotische Betrachtung, mit welcher am erfreulichen geburtsfeste Seiner Majestät Fraoz des Ersten, Erbkaisers von Öesterreich, König von Ungarn, etc. hey dem dieses Fest feyernden reformirten Debretziner Gemeinde in der dasiger Hauptkirche, die, aus allen Ständen anwesende, glänzende Versammlung zur treuen und bereitwilligen Erfüllung ihrer Unterthanen-Pflichten am 12 ten Febr. 1821. ermuntert Stephan Pap Szoboszlai Einer der Prediger in Debretzin, aus dem Ungarischen übersetzt. 1821. 4. 20 lap.

47) Eggenberger Josef, Úrnál találtató Könyvek 1821. m. 2. 40 lap.

48) Jelesebb Utazások Gyűjteménny. Az Ifjúság számára rendbe szedte Campe Joákim Henrik, Magyarúl kiadta Dobosy Mihály, Vaiszloi Ref. Prédikátor. Második Darab, 1821. 252. lap.

9. Literaturai Jóltévdőség.

Tek. Tudós Streit János Ur, Orvos Doctor, Ő Cs. K. Herczegsége József Nádor Ispányunk etc. Udvari Orvossa, a' Pesti Orvosi Harnak Tagja es Decánja. több fiatal Orvos Uraknak, kik a' Doctorátust letettek; a' Dissertatiók' nyomtatását megfizette, a' Taksákat nekik elengedte, úgy nem külömben többféle Literatúrákra czélózó Intezetekhez illendően ajándékozott, — méltó, egy illy jó Hazafit Hazánkbal megismertetni, es ezennel köszönetünket megtenni, — tartisa az Isten számos esztendeig másoknak példájára, ezt kívánja tisztelje.

Petr, Tr. J. T.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Bitnitz, A' Szombathelyen kiásott Régiségekről. I. 3.
- 2) BriebeJ János. Nevezetes Oklevél annak megbizonyítására, hogy Mária Magyar Királyné nyugalmas birtokában volt a' Királyi hatalomnak Kis-Russzia Országban. I. 38.
- 3) Gorové László. A' Szolnokvári viszontagságokhoz járuló toldalék. I. 45.
- 4) Beregszászi Nagy Pál. A' Sanksrit nyelvről. I. 82.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Baranyai Ferentz, Disquisitio Notitiarum Antiquarum L. R. que Civitatis Strigoniensis 's a' t. I. 90.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Medicinisch - Chirurgische Zeitung 's a' t. (Bérekesztés), I. 110.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Eredeti Oklevelek' kivonásai. I. 119.
- 2) Új Találmányok. I. 123.
- 3) Elölépések és Megtisztteltetések. I. 123.
- 4) Rihalt Tudósok és Írók. I. 124.
- 5) Jelességek. I. 124.
- 6) Művészi Tudósítások. I. 125.
- 7) Új Könyvek. I. 126.
- 8) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 126.
- 9) Literaturai Jólétvőség. I. 127.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

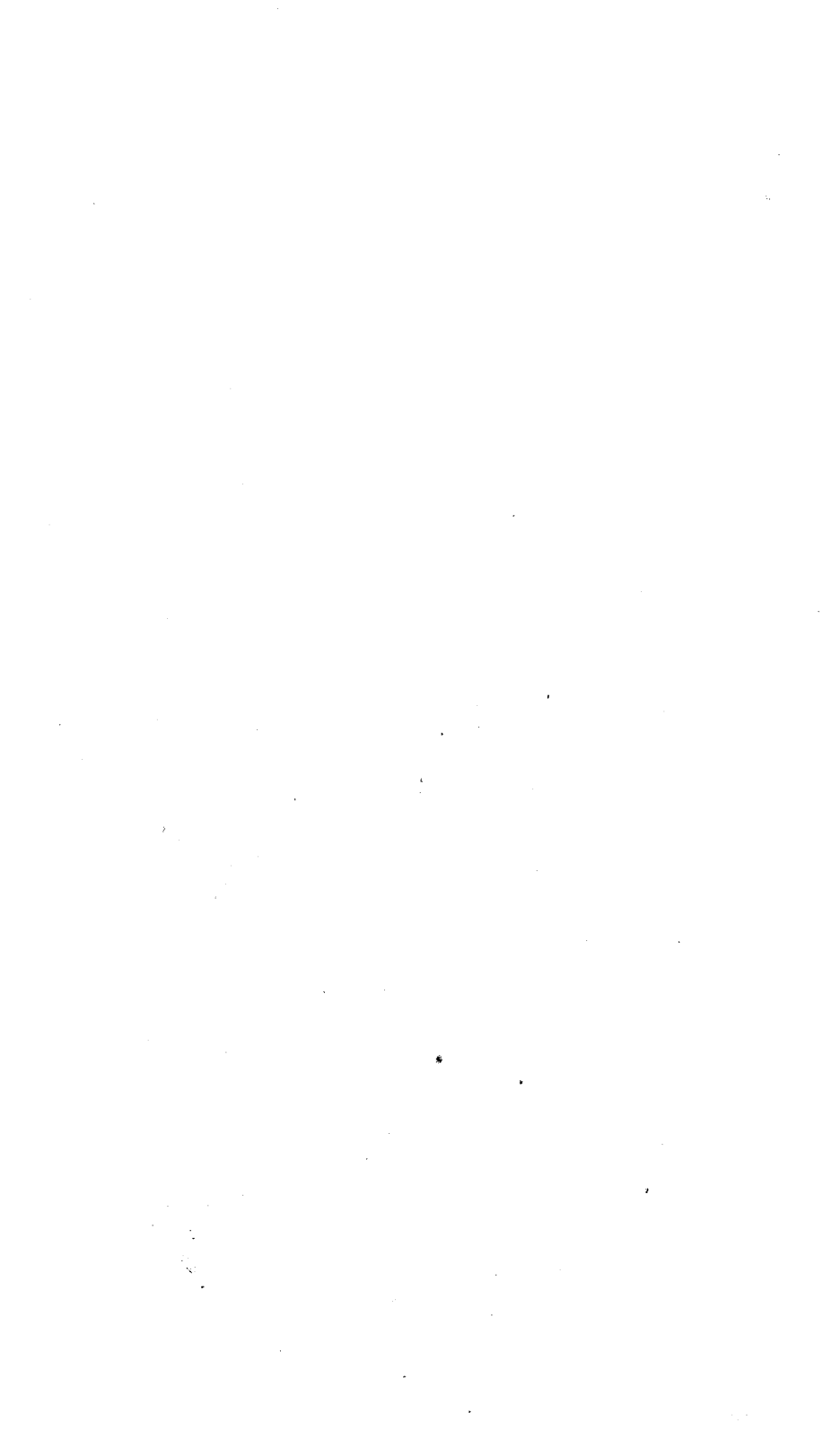
IX. KÖTET.

Leinhardt sc.
Deák Pedeoné

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. Értékzések.

Polylogikai Multság az Álomról és Alvásról.

Τῆνος δὲ πᾶσιν ἐστὶν ὑγεία βίη.

Μεγαλῆς.

Az Álom az emberek élete foglalatosságainak Cyclicus változásaiiban már régolta sokkal nevezetesebb rollét játszott, mint sem, hogy ötet a' phantasiával bővelkedő régiség hasonlóképen valamelly érzéki köntösbe ne öltöztette, 's neki a' maga minden oldalról megnépesített Istenek' Menyjébe helyt ki ne jegyzett volna. Criticus körül látással hozza szemeink eleibe Funke a) azon külömb külömb néző pontokat, mellyek alatt a' Görög és Római Mythologusok azon Istent tekintették, a' ki az Álomnak Fejedelme volt.

Az Erebusnak és az Éjtszakának fia volt ő kettős testvére a' halálnak, (tudniillik a' halálnak a' mennyibe a' lélektelen testnek nyugalalmát jelenti, tehát nem a' halál sorsnak) (Μοῖρα), sem a' hirtelen utól érő rettenetes halál végzésnek (Κηρ), hanem a' nyugalmat adó *Σαυτος*-nak; (így parantsolá meg Jupiter, hogy a' holt és sokáig körül hirtzoltatott Sarpedon az Álomnak és a' halálnak által adassék, az az nyugalomra tétessék) b).

a) Lásd Neues Real Schulllexikon V. K. L. 385.

b) Ezen értelemben mondá egykor Sándor, midőn hízeltetőji által Istennek nevezetnék : Oh! igen nagyon is ér-

Ö, Hesiodus szerint, Hádes vidékébe való bemenetel mellett lakott, a' világnak nyugoti végén a' halállal egy palotában, a' hol a' napot soha se pillanthatta meg; nyugálmasan és tsendes-
sen lépegetett a' tengeren és földön által. Homér-
nél ötet Júnó Lemnosban keresi fel, midőn Jupitert el akarta Idán altatni. De innen nem
következik, hogy Homér neki ezen szigetet ál-
landó lakhelyéül adná. A' Scholion szerint
ő azért lakott itten, mivel a' szép Grátiát, Pa-
sithéát szerette; a' ki Lemnosban Aphro-
diténél élt. Ezt az okát is lehetne adni, mivel
ittén főképen tiszteltetett. Az említett helyen kéri
Júnó a' hatalmas Álmodást az emberek és halha-
tatlan Istenek fejedelmét, hogy férjének szeméit
el altassa, mihelyt ötet szeretve megfogta ölelni,
és ezért ígér neki egy szép arannyal ki rakott
lábszéket (Schemmel), mellyet a' remek művész
Hephaestos készített. De ő vonogatja magát.
Minden más Istent, úgymond, kész vagyok elal-
tatni, még az Oceán árjait is, csak az Istenek
Királyját nem. Mert ő már e' részben egyszer tett
tapasztalást, midőn Júnó Herkulest Cósba
vettete; de ez által annyira keserítette meg Ju-
pitert, hogy ötöt az Olympból a' tengerbe
akarta taszítani: alig tudott az anyához az Éj-

zem én halandóságot! nem alszom é úgy mint minden
más halandó? és mi egyéb az álom, a' halál előképénél?
(Plut. in vita Alexandri). Azért mondja Ovid is: quid est
somnia gelidae nisi mortis imago? (Eleg. L. 2. Eleg. IX.)
De még értelmesebben fejezte ki Diogenes a' Cynicus
az Álomnak rokonságát a' halállal. Midőn közel vala végé-
hez, igen mély álomba merült. Ezt orvosa veszedelmes-
nek tartá 's ezért csak hamar felkölti, azt kérdezvén a'
betegtől nem érezné e' magát rosszszul? Tsendesesen felele
Diogenes: legkissebbé sem; mert már tsendesesen által
ad engemet az egyik testvér a' másiknak, az Álom a' ha-
lálnak. (Plut. Consol. ad. Apol.) Ezt adja elő Stob. Gor-
giásról.

tszakához megmenekedni, 's csak ez eránt való tekintetből kémelte őtet Jupiter. Végre ígéri neki Juno a' szeretett Pasitheát feleségül, 's ezt a' Styxre esküszik meg neki. Ez megindítja őtet. Fel ül egy magas fenyőre, elbújik lombjai közzé, 's elaltatja az Istent. Hogy vitte ezt végbe, azt a' Költő nem adja elő, alkalmasint csak az ő közel léte által vitetett ez végbe.

Callimachusnál Hymn. in del. 234. ezen kifejezés használtatik: az Álom kiterjeszti a' feledékenység szárnyát Iris felett. Apolloniussnál IV. 156. cfr. Virg. Aen. V. 854. befetksken-dezi az Álom a' szemeket Léthének vizével. Homérnél II. β. 19. rá fekszik Agamemnon-ra, vagy II. X. 26. Orph. Argon. 1009. szerint rá ül a' szemhéjakra, vagy beárnyékozza az embereket szárnyaival. A' 84-dik Orphi Hymnus az Istenek, emberek és állatok Királyjának, a' mindenben uralkodónak, mindenütt jelenvalónak, minden testet lebilintsezőnek, gond-szelidítőnek, nyomorúság végzőnek, enyhítőnek, szomorúságszillapítónak a), élet fentartónak, halál gondolatok ébresztőjének, a' Léthe, feledékenység és halál testvérének nevezi őtet.

Ovid Met. XI. azt mondja, hogy a' Scytháknál és Cimmeriusoknál egy nagy barlangba lakik, a' hova a' napnak sugára be nem hat, 's

- a) Az álomnak ezen gyönyörű tulajdonságait jegyzi meg Tasso:
 Sorgea la notte intanto, e sotto l'ali
 Ricopriva del cielo i campi immensi:
 E'l sonno ozio dell' alme, oblio de' mali,
 Lusingando sopra le cure, e i sensi

La Gerusalemme Canto 8.

Épen ily mélyen fejezi egy Német Költő az álomnak felszenteltetését, egy aluvóhoz ezeket mondván:

Schlafe Beglückter! Nur schlafend besuchen die Götter
 den Menschen;

Wachend fällt er so fort, herbes Verhängnisz dir heim.

Th. Rosegarten.

a' hol minden köddel be vagyon fedve. Semmiféle vígyázó állat, semmiféle tsörgő fa nem háborgatta itten az örökös nyugalmat, de a' L é t h e folyója fakadott ki a' kösztirt alól, és tsendes mormolásával mindent álomba ringatott. A' barlangnak bemenetelénél nőttek mák 's egyéb narcoticus nyövevények. A' be nem tsukott barlangban állott egy nyoszolya Ében fából fekete takarókkal befedve. Azon feküdt az Á l o m és körös körül tzikáztak az álmodozások seregei.

Stat. Theb. X. 84. szerint egy barlang A e t h i o p i á n a k sűrű erdejében vólt mulatásának helye, melly előtt a' nyugalomnak, feledékenységnek és restségnek vagynak üléseik, 's mellyek a' zordon szeleket tartóztatják, hogy zúgások az örökös tsendességet ne háborgassa. Gond nélkül fekszik itten altató virágokon a' nedves barlangban kiterjeszkedve, 's körülette lebegnek külömbfele állásokban a' repülő álmodozásoknak homályos seregei számtalan képekben.

Mások egy Várost költenek az álmodozás szigetén, egy magas mák és Mandragóra fából álló erdővel körös körül vétetve, 's a' denevérek seregeivel megnépesítve. A' város mellett folyik N y c t i p o r u s vize, 's a' kapu mellett vagynak P a n n y c h i a és N i g r e t e s forrásai. A' város magas fala ragyog a' szivárvány színeivel. Négy kapuja vagyon, kettő a' restség mezejére viszen 's az egyik vas, a' másik tserép; ezeken által mennek a' rettenetes és vérengező álmodozások; a' másik kettő a' kikötő hely és tenger felé vagyon. A' városban vagyon két templom, az É j t z a k á n a k és a' K a k a s n a k szentelve. A' vásár közepén vagyon a' C a r e o t i s kútja, 's mellette állanak az A p a t e és az A l e t h i a kápolnáji. A' Városnak lakóji az álmodozások, mindegyik különbben képezve, 's egyik se hasonló a' másikhoz.

Némellyek kartsúk és szépek, mások kitsinyek és képtelenek, némellyek az arany fényével ragyognak, vagy a' Királyok és Istenek piperéjével; némellyek szárnyasok és különös képűek. Ha valamely halandó ide jut, barátságosan fogadtatik, úriásan megvendégeltetik, 's fényes ígéretekkel megterhelhetik. Az Álom a' Király. Az ő Helytartóji Taraxione, Mataeogenesnek fia, és Plutokles Phantasionnak nemzettje. (Lucian ver. hist. II. p. 683).

Az Álomnak gyermekei voltak az álmodozások, 's azok között a' legfőbbek Morpheus, Icalus vagy Phobator és Phantasus; testvérei a' Halálon kívül voltak a' Remények is. A' Görögök templomot nem építenek neki, de imitt amott kö oszlopokat állítanak tiszteletére. Így lehete látni kö oszlopát Aesculáp templomában Sicionban, a' hol Epidotes (a' jónak adója) nevezete vala. (Paus. Cor. Cap. 10.) Trözenében neki 's a' Músáknak egy Oltáron áldoztak (Paus. Cor. cap. 31.) A' Státuákon képeztetett az Álom mint aluvó gyermek, majd fekvé, majd ülve. Kezében vagynak mák fejek, 's oldala mellett, vagy gyík, vagy földi patkány vagyon, mivel ezen állatok sokáig alusznak. Geniusnak is képeztetett felfordított szövétnekkel, szárnyakkal is; Symbolumának szarv is adatott neki, melyből az álmodozásokat hintette, vagy a' melly mákkal vólt megtöltve. Az ő leképezéséről Cypselusnak ládáján erre a' tárgyra nézve sok tudni valót lehet Heynének tanításából, Lessingnek értekezéséből tanulni a).

a) L. Herm. Myth. 1. L. 268. II. 491. Hed. Lex. Nitsch, Besch. d. Zust. d. Gr. II. 1. Abth. L. 343. Siebenkers Handbuch d. Arch. L. 341.

Délosban az Álmodást jelentő Istenség nőnemű volt, 's Brizónak nevezetett. Nevezete ezen Görög szótól *βριζειν*, aludni származik. Ez az álmodozásoknak Előüljárója volt, mellyeket ő mint oráculum közölt; azért nevezetett Áthenaeusnál az álomban jövőndőlőnek. Délosnak lakosai, áldoztak neki mindenféle étkekkel, csak halakkal nem, töltött kis hajókat, hogy szerentsés hajókázást nyerhessenek.

Az Álom régtől fogva mindenütt az ember tehetőségei legbóldogítóbbának tartatott, azt mondják, hogy a' Groenlandiaiak még máig is azt hiszik, hogy midőn alusznak, az ő lelkek a' testet elhadják, 's vadászatra, tántzra, vagy látogatásra megyen. Jövőndőmondójik igyekeznek ezen vélekedést tökéletesen megerősíteni, mert azt állítják, hogy a' hibás lelket megigazíthatják, a' sértettet megjavíthatják, az elvesztettet vissza hozhatják, a' beteget nyúlnak, nyargalóznak, madárnak, vagy kis gyermeknek egészséges és friss lelkével feltserélhetik, melly mind csak álomban történik.

Ezt Endymion szerfelett tisztelte, a' kinek épen álomban volt szerentséje, hogy a' szűz Isten Aszszonytól Dianától tsókot nyert. Öröklé tartó álomért kérte Jupitert; és az Isten kihalgatta kérését, hogy őtet megkülömböztetett igazság szeretetért megjutalmazza a). Mások szerint a' Menyekbe vette fel őtet, de mivel ott Juno ba bele szeretett örökös álomba merítette b).

De a' Téji lantos Anacreon is hebizonyította, melly betses előtte az álomnak jótéteménye, midőn Polycrates Sámosnak Tyrannja

a) Apollod. l. c. Ibycus apud Galenum ad Apollod. l. c.

b) Schol Ideocr. l. c. Epemenides apud Schol. ad, Apollon. IV. 57. 58.

neki egykor két talentumot (mintegy 2100. Tal-
lért) ajándékozott, 's ő neki ezen pénz annyi nyug-
hatatlanságot szerzett, hogy attól való félelem
miatt, ne hogy meglópatassék két egész éjjel nem
aludt a), vissza adá a' pénzt a' Tyrannak mond-
ván: Illy kints nem érdemel illy nagy
gondot b).

Hasonlót olvasunk Sigmond Császár felől
c). Egykor negyven ezer aranyat kapott Magyar
Országból. Ezen pénz későn estve érkezvén meg
egész éjjel azon törte fejét, miképen használhatná
azt 's szemeit be nem húnyhatta. Akkor hirtelen fel-
ugra, fő Tanácsosít elhivatá, 's midőn azok meg-
érkezének, a' pénztárt ezen szavakkal nyitá meg.
Lássátok itt az én kegyetlen halálos ellensége-
met, a' ki engemet minden irgalom nélkül édes
álmamtól megfoszt! Ragadjátok meg ötöt azonnal,
's osszátok fel magatok között, hogy békével
aludhassak. A' szerentsések vevék a' Mamont 's
elvivék magokkal. Akkor felkiálta a' Császár:
hála legyen az Egeknek! most legalább már is-
mét alhatom!

A' Pythagoraeusok, hogy az Álmod-
kedvesen magokhoz idézhessék, minden nap a'
húrok hangjai által készítették el magokat; mert
azt hitték, hogy a' Lant hangjai minden rendet-
len indulatokat, 's minden aggodalmat letsillapít-
hatnak d).

Az Indiánusok példátlan keménységgel böj-
tölnek, mert nem csak minden ételtől, hanem még

a) Juvenál is mondja: Tanti tibi non sit opaci

Omnis arena Tagi, quodque in mare volvitur aurum
Ut somno careas.

b) Gyraldus in Poetarum historia.

c) Aeneas Sylv. l. 4. Comm. in Alfonsum.

d) Plut. de Iside.

minden tsepp víztől is tartóztatják magokat, csak hogy annál mélyebben és erősebben álhassanak. Azt hiszik, hogy az e'képen előhozott álomban, annál jelentőbb álmódosásaik lesznek, mellyek által megtudhatják, hól találtaik a' legtöbb vad.

A' természetnek ezen jótéteményéből némelly oly nagy mértékben részesült, melly minden emberi megfogást feljűlműlni láttatik. Így kellett Epymenidesnek némellyek szerint 47. Lærtius szerint pedig 57. esztendeig egy barlangban aludni. De sokkal hosszabb volt a' Hétaluvóknak alvások. Midőn Decius Császár a' Keresztyéneket irgalmatlanul üldözné, elszöktek hét testvérek Maximian, Malchus, Martinian, Dionysius, János, Serapion és Constantin Ephesusból, félvén az ellenség leskelődéseitől lakó helyekből, 's egy barlangba rejteztek. Nem sokára megérkeze a' barlang előtt az üldözőknek egyik serege, 's azt beraká, hogy a' szökevények között senki se rejtekezhessék bele, annyira, hogy a' hét ifúnak lehetetlen vala belőle kijönni. Midőn illy erősen bezárva látták magokat, mély fájdalomba merültek el, de nem sokára, mindnyájan elaluvának, és csak 196. esztendő múlva 's nevezetesen Krisztus Urunk születése után 446. esztendőben ébredének fel, midőn barlangjok történetből felnyitattott 's ők a' munkások zörgése által felköltettek. Azt vélték, hogy csak egy nap aludtak, 's magok közül egyet a' Városba küldtek, hogy enni valót hozzon. De midőn ez a' Vásáron Decius Császárnak régen folyamaton kívül tétetett pénzét elő venné, mint olyan, a' ki kintset talált az ítélő-szék eleibe vitétt 's kínoztatott, vallaná meg, honnan vette azon pénzt. A' megilletődött Decius Császárra útasított, a' kit még életben vélt, 's elő adta mint jutott testvéreivel

együtt a' barlangba. Második Theodos, a' ki akkor uralkodott a' dolgot megvizsgáltatta, 's ki-sültt, hogy a' vádoltatott igazat mondott. Hét nap múlva, elalvának ismét a' hét testvérek de többé fel nem'ébredének. A' Császár őket ugyan azon barlangba eltemetette a).

Brahma, az Indusok Istene 1000. esztendeig alszik egy Cocus virágban, melly Vischnúnak köldökéből ki nő, 's mellyben ő teremtetett is. Ezen virágban, mellynek üres szárában sokáig útszott, hogy a' maga titkos eredetét kifürkészhesse, 1000. esztendős álma után ismét ki nő, hogy új teremtését elkezdje b).

Combadaxról, a' Japonok egyik Istenéről azt beszéli ezen nép: midőn mint egy 80. esztendős vala, egy igen fényes templomot építtete 's azt adá elő, hogy életét megúnta, azért egy barlangba akar menni, 's abban tíz ezer millio esztendeig aludni, azután pedig ismét feltámadni. Ennek következésében, valósággal be is ment a' barlangba, 's azt maga után bepetséltette. A' Japonok azt hiszik, hogy még most is él, 's ezért innepet szentelnek neki, 's mint Istent imádják c).

Nagy Sándor, mondják, néha annyira megrészegeedett, hogy két egész nap, és ugyan annyi éjjel, az ágyban feküdt, hogy mámorát ki-aludhassa d).

Egy bizonyos Smindrydes nevű Sybarita azzal ditsekedett élete módjának puha voltát akarván megjegyezni, hogy teljes életében,

a) Sigonius L. 13. Imp. Occid. Nicaephqr. Callist. L. 14. Histor. eccles. c. 45. et Constant. Manass. in an.

b) Lásd Dr. Stangs Zusätze in der Übersetz. der Botanik, der Geschichte und Literatur der Fr. v. Genlis. II, Th. L. 74.

c) Epist. Gaspar. Vilelæ apud Epist. Japan. Petr. Maffæi. I, 3.

d) Cardan, Eumen, Athen. I. 10. c. 11.

a' napot se leáldozni, se felkelni nem látta, mivel reggel, estve, 's egész éjjel aludni szokotta).

A c i l i u s B u t t a, egy Római Praetor, egyik volt azok közzül, a' kik a' napot, se lealykonyodni, se felébredni nem látják, a' kik, az éjszakát dorbézolással eltöltik 's nappal alusznak. Minekutánna minden vagyonát elköltötte 's addig vitt élete módját nem folytathatta, szomorú állapotját, igen keservessen adta elő **T i b e r n e k**. De a' Császár hidegen felele: „Redves **B u t t a** m igen későn ébredtél fel!”

De az újabb időnek Historiája is sok példát mutat olyan emberekről, a' kik majd nem hihetetlenül sokáig aludtak. **Doctor Vendelstaedt** beszéli **Wahrnehmungen am Krankenbette** nevű Könyvében, egy embernek történetét, a' ki 47. napig folyvást aludt. Ez **Hammer György János** nak neveztetett, 's 34. esztendő volt, midőn 1794. November 10-kén a' vízbe esett, 's erre vizes ruhájában egy gabona tartóban egy egész éjszakát eltöltött. A' következett nap hirtelen olly mély álomba merült, hogy abból csak December 26-kán ébredett fel.

Az Angol **Transaction** ban vagyon jelentés, egy erős egészséges emberről, a' ki olly álomba merült, melly egy egész hónapig tartott.

Dainan ban **Frantzia Ország** ban élt egy **Favron Johanna** nevű Aszszony, a' ki az oda való **Mairenek** levele szerint 1809-ik esztendőben 15. hónapig tartó álomból felébredett, melly idő alatt csak egynehány nap volt ébren.

1766-dik esztendőben élt **Oxford** ban egy Pap, a' ki egy kar-székekben ült, mellyben egész héten folyvást aludt, és csak Vasárnap ébredett fel. Az nap a' templomba ment 's hivatalát telje-

a) Athen, l. 6. c. 8. et Aelian, l. 9. et 12. variar. histor.

aitette. Arra vissza tért haza, jó ebédet evett, egy pipa dohányt kiszivott, 's hétfőn megint elaludt. 'S így maradt alva egész heten által.

Newcastlében Angliában élt egy 19. esztendő leány, a' ki 14. hétig folyvást aludt, a' nélkül, hogy akár minémű szer által felköltethetett volna a).

A' Hamburgi újság 73 dik darabjában 1773. említ egy J. L. A. M. nevű kereskedő legényt, a' ki egy egész hónapig folyvást aludt.

Egy bizonyos Dirk Klaaz Stolwyki Gék Rotterdam mellett Oliviernek orvosi tudósítása szerint Julius 13 kától 1706. Január' 11-kéig 1707. folyvást aludt a' nélkül, hogy felébredett volna.

De még nevezetesebb egy bizonyos Hertzeg Andrásnak története, melly tsak 1802. esztendőben Magyar Országban esett. Ezen férjfiú, a' volt Ország Birájának Szentiványi Ferentznek meglehetős tehetségű Jobbágya elment Apr. 13-kán Uhorszka nevű Nógrád Vármegyében fekvő falujából korán reggel a' Málnapatakigyalog úton Hradistya felé deszkát venni, és a' megkötött alku után Málnapatakáról dél tájba vissza Berzesznóba, hogy testvérevel egy krumpli földnek beültetéséről szóljon. Midőn onnan haza felé folytatná útját, hó-zivataros vastag köd lepte meg, melly előtt egy mintegy három embert fogható barlangba elbújt. Itt olly mély álom borította őtet el, melly azon esztendőnek August. 8-káig, tehát egész hat hétig tartott, a' nélkül, hogy Hertzeg valami táplálást vett volna magához. Midőn azon nap felébredett, igen tikkadtnak érezte magát, 's észre vette,

a) Museum des Wundervollen 1. Th. L. 222.

hogy azon oldalán mellyen feküdt ruháji elrothadtak. Nagy fáradsággal vánszorgott haza, a' hól ötöt alig akarták befogadni. Megérkezése után negyed napra az Úr vatsorájával élt, 's újra három uapig aludt, 's arra magától ébredett fel. Ezen történet Nógrád Vármegye által rendelt törvényes és orvosi vizgálat által eléggé bizonyítottatott be.

Ezek ugyan többnyire természetlen, beteges és valóságos alvás kórságtól okoztatott álomnak példái. Mindazonáltal a' tapasztalás oktat benünket, hogy némelly állatoknál, a' felette hosszszas álomnak szüksége, már természetekben fekszik. Így töltik el a' tengeri medvék, a' nyárnak nagyobb részét, melly alatt a' partokon fekszenek alvással, ha néha fel is ébrednek, meg se mozdulnak a' helyből, hanem csak nyújtóznak, fejeiket fel emelik, tsudálkozva néznek egymásra, ordítanak rettenetesen, 's ismét elalusznak. Még is érzékenységeik olly jók, főképen szaglások olly éles, hogy az embert, a' ki ambár tsendesen és vigyázva hozzájok közelíteni akar, még álmokban is észre veszik.

A' borz, a' mint tudva vagyon életének nagyobb idejét ált alusza. Mihelyt a' tél beáll nem jön többé elő, hanem álomba merül, mellybe nem csak fekvése, hanem táplálásának módja is tsudálatos. Fejét egész a' szemekig, hátulsó lábai közé dugja, úgy, hogy orra épen a' farktöve alá esik. Itt télen által él azon zsírból, melly alfelének zsatskójában szívarog, 's így önön maga zsírjából él, mellyel őszszel megtelik.

Illyen téli aluvók, az állatoknak minden rendében találtnak, nevezetesen az emlősök, két-életűek, bogarak és férgek rendjében. Az elsőközzül némellyek télen által egészen megmereved-

nek, a' nélkül hogy mozognának p. o. a' hősök, a' sün disznó, a' murmutér. a)

Tudva való, hogy az álom a' növényeknek is tulajdonok, különösen a' leveleken esmerteti meg magát, 's nagyobb részint hasonlít az állatok álmához. A' levelek akkor mondatnak aludni, ha estve felé állásokat megváltoztatják, vagy le fügnek, vagy kevesebbé kiterjeszkednek, álthajólnak, és hegyeikkel illetik egymást, vagy a' tökere fekszenek. Akar melly különbfélek ezen változtatott irányzások, még is legközönségesebb, hogy azon levelek, mellyek nappal kiterjeszkedve felső színeket az ég, az alsót pedig a' föld felé fordították, estve felé le függenek. Ezen függő fekvések vagyon főképen az öszve tett és hasítottleveleknek, a' mint ezt, az Akátzokon és Lupinákon nyilván lehet látni. Sok hasított levelek nem függenek ugyan, de öszve rántzosodnak estve felé, midőn felső színek, vagy szélek egymást illeti. A' Mimózáknál, Cassiáknál, Caesalpiiniáknál, Crottolariáknál, és Tamarindáknál, lehet ezen fekvést üvegházainkban észre venni. — De az alvás tehetsége a' növényeknél a' télben aluvó állatokéval egyenes ellen játékban vagyon, mert őszel fogy's télben egészen elenyészik.

Valamint az álomnak tartósága különböző, olyan különböző annak neme, ereje, és következése. A' Majmoknak felette tsendes és gyenge álmok van; mint a' négylábaikra kiterjeszkedve fekszenek; minden legkissebb zörrenés felkölti

a) Mind azon aluvók sorsát látszik azon szerentsétlen Aristónak dühösködő Bolandjában irigyleni, midőn felkiált:

O felici animai ch' un sonno forte

Sei mesi tien, senza mai gli occhi aprire!

Canto 33. St. 64.

őket, felébreszti figyelmeket, melly tulajdonságokért sok esetben a' kutyákat kipótolhatják.

A' Tigrisgörény majd nem mindég ébren van, álma felette tsendes, melly a' legliszsebb zörrenés által is megháboríttatik.

Némelly Robbák p. o. a' tengeri Oroszlányok olly különös álommal bírnak, hogy hahirtelen zörgés által felébresztetnek, nagyon megilletődnek, tántorognak, 's egész testeiken reszke-
kednek.

Ellenben az új Súdwallisi lakosoknak mindég ollyan mély és kemény álmok vannak, hogy abban őket ellenségeik gyakran meglepik és meg ölik. Illyen példát lehet olvasni Collin-
n e k Account of the english Colony in New South Wales 1804. nevű könyvében hogy egy gyilkos egy atyának karjai közül aluvó gyermekét ki ragadta, 's azután azt megölte, a' nélkül, hogy e-
lébb felébredett volna.

Epen olly különböző az embereknel és állatoknál a' mód és fekvés midőn alusznak. A' Ca-
pi Ugró (Dipus Cafer) midőn alszik, fejét hatulsó lábai közé dugja, 's az elsőkel füleit szem-
mei felett tartja.

A' Nyúl nyílt szemekkel alszik, mivel eze-
ket rövid szem héjaival be nem fedheti.

Az Unau, vagy a' két újjú Lajhár felfordítva akaszkodik négy lába körmével egyfa-
ágra, 's ezen fekvésben alszik.

Az Elefánt, a' ki újjabb tudósítások sze-
rint néha fekvé is nyugszik, gyakran álva is al-
szik.

Különös azon állás, mellyben a' lakozásnak és dorbézolásnak pogány Istene Comus Phi-
lostrat a) tudósítása szerint szokott lenni. Ol-

a) De pictur. l. 3.

lyan részeg azt mondja, hogy állva alszik. Aluván előre függeszti fejét 's nyakát be húzza. Bal kezét egy karóra támasztja, de álmom miatt azt ki ereszti, 's a' jobb kezébe lévő gyertya ki esni látszik; de Cómus, a' ki a' tüztől nagyon fél fesszen szorítja bal tőmbjét a' jobbikhoz, 's bal kéz felé taszítja a' gyertyát.

De nagy figyelemre méltók, olyan emberek példái, a' kik álomban dolgokat műveltek, melyeket csak ébren és a' léleknek tökéletes józansága mellett lehet elkövetni.

Egy bizonyos Jészuita a) álmában felséges Prédikáziókat mondott, 's a' gondolatok, melyeket elő adott felette elmések voltak. Néha midőn előadásában hibái ejtett, azt maga jegyezte meg, 's előadása olly eleven volt, mint ha Prédikáló széken állana. Egykor álmában disputált, 's a' leghomályosabb tárgyakat elmésen világosította meg. Gyakran elmondott álmában egész költőket 's ezen állapot sokszor két, három óráig is tartott. Néha maga tsinált számos verseket, hihetetlen készséggel. Sokan nála töltötték az éjszakát, hogy nagy esmeretéből, 's elmés beszédjeiből tanulhassanak.

A' néhai Göttingai Professor W a e h n e r sokszor beszélé mágáról b) hogy egykor ifjabb esztendejiben, fel adatott neki egy bizonyos gondolatnak két Görög versekben leendő kitétele. Egy néhány nap siker nélkül vesződött. Ezen iparkodás közben egykor elalszik. Éjtszaka tsenget szolgálójának, gyertyát, papirost, pennát és tentát hozat magának, leírja az álomban felkeresett, és talált két verset, írő asztalán hagyja, 's újra reggelig aluszik. Felébredvén semmit se tud arról

a) Philosoph. curiosa Eusebii Nierenbergii.

b) Museum des Wundervollen II. Th. S. 531.

Tud. Gy. IX. K. 1821.

a' mi éjjel történt, 's újra erőlködik a' két vers feltalálásán; de nem bóldogul. Boszorkodva kelfel, író asztalához megyen, 's az éjjel készített két verset, melly igen jól sültt el ott találja, még pedig saját kezével írva. Elhívja szolgáját, tudakozódik, honnan került azon lap a' két írott sorral? Ez elmondja mi történt éjjel, de lehetetlen vala neki arra emlékezni.

Illy nemű második példa Professor Reusch. Ez egykor Philosophiai tanításainak folytában az emberi lélek halhatatlanságáról is akart értekezni, de elkerülhetetlen akadályai voltak, mellyek őtet ezen nyomos értekezésre való készüléstől tartóztatták, úgy hogy a' tanítást a' következő napra halasztotta. Estve felé erőltetett gondolkodással kezdett ezen tárgynak nyomozásához és vizsgálásához, az okokat egy más ellen hányta vetette, de semmiképen meg nem egyezhetett magga magával. Az értekezés kidolgozását tehát a' következő reggelre halasztotta, mellyért is jobbkor felköltetni kívánt. De éjszélkor fel kele Reusch, író asztalához mene, le írta értekezését a' lélek halhatatlanságáról, 's újra lefeküvék. Reggel mély álomból költetik fel; siet fel tett munkájához. Midőn papírhoz nyúlni akar meg pillant egy saját kezével írt értekezést 's látja, hogy az emberi lélek halhatatlanságáról való tanítást teljes megalégedésére ki dolgozta. Ezen igen nagyon megilletődött, de senki se tudta ezen történetet neki megmagyarázni. Hogy ez saját munkája, arról nem kételkedhetett, de mikor, 's hogy írta ezt, arra teljességgel nem emlékezhetett. a)

A' Spanyol kép faragó, és képiró Baccerra Gáspár b) Valoisi Ersébet Királyné

a) Ugyan ott lap. 532.

b) Született Andalusziában 1520. Meg halt 1570.

által megbízott, hogy számára az Isten anyának képét készítse. A' művész égett azon szándéktól, hogy ez által betsületet szerezzon magának, de valahányszor nyúlt a' munkához, annyiszor kétéledett annak szerentsés végbe vihetésén. Egykor minden kedvét elvesztvén, vésőjét a' földhöz vágta, kedvetlenül feküdt nyoszolyájára, 's nyughatatlan gondolatokkal el telve mélyen elaludt. Nem sokára úgy tetszett neki, mintha előtte egy kísértet megjelenne, melly őtet ekepen megszóllítja: kelj fel, vedd a' bárdolatlan égetett fa tőkét kandallódból, készítsd ebből szent szüzednek modeljét, 's ditsőség-gel megkoronáztatol. Alig érté ezen szavakat, fel ugrik ágyáról 's siet kandallójához. Itt valósággal egy égett fa tőkere akadt, mellyből azonnal modelt készít, melly mindent feljül haladott, a' mit ekkoráig nagy szorgalommal több ízben elkészíteni tapasztalगतott. Sietett a' képet tökéletességre hozni 's valóban olly remeket készített, melly valamint a' Királynét, úgy az egész Udvar-t is bámúlásra hozta 's neki gazdag jutalmat szerzett.

Ezen történet azon betses Madonna képre emlékeztet bennünket, melly Florentzben a' de l' Annonciata templomban mutattatott. Ez frissen festetett, 's némellyek szerint egy esmeretlen művész által álomban, mások szerint pedig éppen Angyali kezek által készült. A' művész sok tapasztalगतásai után nem állíthatta elő a' Szűznek képét, úgy a' mint az lelke előtt lebegett; el fáradva lerogyik, elalszik. Midőn egy idő múlva felébredt, bámúlva tökéletesen elkészítve látja, úgy a' mint azt az előtt képzelte. Mivel nem emlékezett, hogy azt saját kezeivel készítette volna, semmi se látszott előtte természetesebbnek,

mint sem, hogy magok az Angyalok segítették ebben meg. a)

A' híres Orvos Avicenna megfejtette gyakran álmában a' legnehezebb feladásokat, melyek, midőn ébren vala, előtte megfoghatatlannak látszottak. b)

Horst c) egy ilyen forma igen különös történetet említ, három testvérek, egyikéről, a' kik Bernstein nevű Várban egy ágyban haltak. Az egyik éjjel egészen meztelen az ágyból felkelt, ingét hóna alá vette, ki lépett az ablakon, egy előtte függő kötélhez kapaszkodott, mellyen a' ház tetejére fel mászott, ott egy madár fészket ki szedett, a' fiók madarakat ingébe be tekerte, ismét le szállott, ingét maga alá ágyába tette, 's tovább aludt. Más nap reggel előbeszélte testvéreinek éjjeli álmodozását, mint ha madár fészket szedett volna ki, 's midőn fel akart öltözni legnagyobb bámúlására a' madár fiakat ingében találta.

Soave Ferentz d) még szembetűnőbb példát mond e'feléről, 's nevezetesen egy 22. esztendőös patikáros legényről, a' ki éjtszaka nem csak botanikai szoros hasonlításokat, hanem mindenféle Chémiai és Pharmaceutikai operációkat is vitt végbe, mellyekről felébredvén legkissebbet se tudott, 's eltsudáلكozott midőn hiteles szem-mellátók arról tudósítanak, a' mit álmában teljesített.

Hasonló esetet lehet olvasni, Journal encyclopédiquene k 1762-dik Esztendei folymatjában, melly bizonyos Negretti Keresz-

a) Anecdotes des Beaux Arts. 3. p. 147.

b) Solorzánus in vita Avicennae.

c) De natura Noctambulorum.

d) Opusculi scelti sulle scienze et sulle arti Tom. III. p. 3, 1780

tak hajóikon egész éjjel aludni. Akkor meg látogatták őket Achilles és Heléna, ittak velek, 's eléneklették szerelmes történeteiket Homérnek egynehány Verseivel együtt. Egy bizonyos személy, a' ki ezen a' szigeten elaludt Achilestől felköltetett, egy sátorba vezettetett vatsorára: Patroclus bort töltögetett, 's Achilles lantozott, Thetisnek, 's más Istenségeknek jelenlétekben. a)

Egy szerentsés álomnak más példáját közli velünk az újjabb Historia. XI-dik Lajos Francia Király egykor egy Klastromba érkezett, mellyben épen az Apát meg hala. Midőn be ment; egy kereszt folyósóban, látott egy Frátert a' padon kinyújtózva aludni: „költsétek ezt a' Frátert fel” mondá „'s mondjátok meg neki, hogy ő az Apát, a' kit én kineveztem, hadd mondhasssa, hogy őtet a' szerentse álmában lepte meg.” b)

Egy élő esmeretes W. nevű Báro, egynehány esztendő előtt olly szerentsés volt, hogy álmában a' Pharóban mint Banquier nevezetes Summát nyert. Mivel a' játék keves előmenetellel kezdődött, bosszúságában elaludt; de mivel nem sokára, a' nélkül hogy tudná, nyert, 's a' Bankot fel nem vette; tüzessen folytattatott a' játék, 's cassája minden lépten nyomon megkettőztetett. Végre egyik barátja felköltötte, azt adván tudtára, hogy a' Bankban már 700. arany vagyon, ollyan Summa melly figyelmet érdemel. Akkor a' szerentsés játoszó felnyitá szemeit, nyereségét erszényébe tevő, 's felélesztve hasznos álma által haza mene.

De ennek ellenébe sokkal több embereknek példáját adhatnók elő, kiknek az álom végső veszedelmet hozott.

a) Paus. L. 2. Am. Marcell L. 2. c 28. in Heroic. Orat. 27.

b) Ernst Historische Konfecttafel 2. Th. S. q. Angef. Philos. Besquier T. III. Oeuv. fol. 332. et 397.

Noé, midőn aludnék fia által tsúfoltatott, 's ruhájából ki takarítatott. a) Lóth álmában vérségbeli fertelmességet követett el. b)

Sámson, midőn a' hiteszegett Dalila ölében aludnék megfogattatott, 's megvakíttatott. Saul álmában halálos veszedelembé esett, melyből őtet Dávid megmentette, megbotsátván neki. c)

Ibboseth az Izraeliták Királyja Baana és Rechab Remmonnak leányai által álmában megöletett. d) Épen úgy fosztatott meg Sisara, Jael, Cenaeusnak felesége által életétől, midőn neki halantékjába szeget vert; e) 's Holo-phernes álmában fejét vesztette el. Maga Krisztus mondta Máthénál: midőn az emberek aludtak, jött az ellenség, 's konkolt vetett a' búzába.

Jáson, tsak az által nyerte el az aranygyapjút; hogy Medeának tanátsa szerint az azt őrző sárkányt egy részegítő darab kenyérrel el altatta.

Egykor a' Capitólium is Brennus által majd nem elfoglaltatott, ha az aluvó örök a' ludak kiáltása által fel nem költettek, 's még jókor, a' fegyverhez nem kaptak volna.

Iphicrates és Epaminondas egykor; egy aluvó katonára akadtak, 's azt azonnal megölték, mondván; úgy bagyjuk őtet, a' mint találtuk, az az álmában, mint a' derék katonához illetlen állapotban f).

a) Gen. 9.

b) Gen. 19.

c) I. Reg. 6.

d) II. Reg. 4.

e) IV. Reg.

f) Front. I. 3. c. 12.

Attila a' Hunnok Királyja, Hilgunde egy Bactriai Királynak leányával való menyegzőjének ejtszakáján halt meg. Álmában orrán száján olly hatalmasan indúlt meg a' vér, hogy lelkét kiadná. a)

Meginfrednek a' Majlandi Grófnak, a' kit Lambert Király ellenségével Berengarral való titkos egyetértése miatt megöletett, fia így boszulta meg attya halálát, hogy az említett Királynak fejét, midőn őtet egy fa alatt aluva találta buzogányával be törte, 's a' meggyilkoltotat úgy fektette, azt akarván elhíttetni, mint ha a' vadászaton lováról le esett, magát agyon ütötte volna. b) Medici Sándor, Florentzi Herceg is álmában ölettetett meg Lörintz rokona 's barátja által. c)

Mint ezek mellett, sokaknál még is kedves volt az álom, ambár testvérének, a' halálnak társaságában jelent is meg. Pindar azt kérdezte azon követek által, a' kiket a' Boeotiaiak Apollóhoz küldöttek, annak Oraculumától: mi lenne a' legjobb, a' mi e' földön az emberrel történhetne? Az Oraculum azt válaszolta: a' legjobb az a' mi Agamedessel és Theophoniussal történt. Ezekről maga azt írta, hogy minekutánna a' Delphi templomot felépítették volna, 's Apollótól jutalmat kértek, az Isten a' hetedik napra balasztotta őket, 's meghagyta, hogy addig jó kedvűek legyenek. Megérkezvén a' hetedik nap, mind a' kettő édes álomba merült, mellyből többé fel nem ébredtek. Mihelyt ezt Pindar hallotta, halálra készült 's kevés nap múlva, nyilvános játéknál, egy fiúnak, a' kit fe-

a) Blondus.

b) Cuspin.

c) Sab, sup. I, 22. ex Jon.

lette szeretett ölében, el is aludt, 's többé fel sem ébredett. a)

Hasonló történt Júnó fő Papnéjának Argosban, Cydippének két buzgó fiáva, Bitonnal és Cleobissal. A' Heraeek, Júnónak egyik innepe alkamatosságával szókásban volt egy innepi és fényes Processio, mellyet a' fő Papnénak egy válogatott szépségű két ökör által vont szekeren bekelett fejezni. Midőn egykor azon innepen a' Processio már megindult, 's az állatok, mellyeknek Cydippét vonni kelle, meg nem érkeztek, elő állott Biton és Cleobis anyoknak szekere eleibe, 's be fogván magokat, ötet 45 Stádiumra egész a' hegy közepéig, a' hól akkor az Isten Aszszonymnak temploma állott, vonták. A' gyermekek ezen szeretete által, a' nép, de főképen a' megérzékenyített anya, annyira elragadtatott, hogy az Isten Aszszonyhoz könyörgött, jutalmazná meg fiait azzal, a' mi a' halandókra nézve legkívánatosabb. Könyörgése kihalgattatott. Még a' templomban tsendes álom borította el az ifiakat 's észre vehetetlenül által mentek az életből a' halálra; b) a' legnagyobb szerentse mellyel őket az Isten Aszszony megjutalmazni gondolt. Az Argiak ez által örökösítették, a' két nemes testvér emlékezetét, hogy képszoبراikat Delphosba küldték. Egy kép is mutattatott az Argoli templomban, mellyben anyok szekere eleibe befogva előadatnak. c) Köffinger Pálnak (Hartlebennél Pesten 8.) egyik versezetében igen érzékenyen 's gyengéden iratik le ezen jelenet.

Ebből azt látjuk, hogy az álom nem tsak az embereknél, hanem még az Isteneknél is igen nagy

a) Plutar, Cic. in Tuscul.

b) Herodot, I. 31. Cic. Tuscul. I. 47.

c) Paus, II. 20. Anach. Reis. IV, 267.

betsben volt, midőn azt mint egy közben járónak tartották a' ki az életet az ő sok gyötrelmével, sőt magával a' halállal is megbékéltethetné. Azért nem lehet tsudálkozni, hogy az álom, mint a' természetnek legédesebb tsemegéje, némelly századnak, 's némelly nemzetnek Költőji közt megelékesített magasztalókra talált, a) az emberek előtt közönségesen egyike a' legóhajtóbb ajándékok közzül, mellyeket az Istenek kezéből nyerhetnek.

Miadazonáltal még is az élet és a' történet írás sok olyan embereknek példajit mutatja, a' kik mindenféle okokból ezen édes jótéteménnyel való élést megtagadták magoktól, 's a' természet ezen egészséghezó 's kedves szükségét erőhatalommal igyekeztek magoktól tartóztatni.

Ha Nagy Sándort néha éjjel az álom meglepte, ezüst golyóbist vett kezébe, tserép tálat álitott maga eleibe, 's karját az ágyból kinyujtotta, hogy ha álmában a' golyobis kezéből kiesne, zörgése által mindjárt felköltetnék. b)

- a) Remek azon hely, mellyet mi, egyik újjabb latán Költőből olvasóinkkal közlünk:

Sonne quies animi curarum somne levamen,
Et primus placidos inter habende Deos,
Seu prope Cimmerios tua te tenet aula jacentem,
Seu legis in tenera molle papaver humo.
Huc ades, et tacitis allabens leniter alis,
Nostra soporifera lumina tange manu.
Eja age somne veni; neque enim tibi causa
morandi est,

Nam neque quas colimus terror circumvolat aedes
Nec sedet ante fores conscia cura meas.
Nec tibi trux Boreas nec turbidus obstrepit Auster;
Nec canis ad limen, nec sub trabe garrula Progne,
Tu reperas vires reddisque laboribus aptas,
Tu sistis lacrymas, aegraque corda levas;
Tu curas circum regalia sceptrum volantes
Et procul invisos cogis abesse metus,

Hosch.

- b) Ammian. Marcell. L. 16. ugyan ezt beszéli Laërtius Aristotelesről, életének Historiájában.

A' híres Orvos Proxagoras, 's Herophilusnak tanítója haját egy sínór által szobájának fedezetéhez kötötte, hogy haszunnyadván fejét leeresztené, azonnal felébredjen. a)

Demosthenes, a' híres Orátor, annyira tartóztatta magát az álomtól, hogy ő felőle példa beszédként az mondatnak: hogy életében több olajat, mint sem bort emésztett meg. Tudva nagyon, hogy tsupán tsak vizet ivott, 's még öreg korában is mëtse mellett egész éjszakákat töltött, azért mondta Pytheas a' Geographus Enthy-memái felől: hogy méts szagok nagyon. b)

A' híres Sophistáról Scopeliánról is azt jelenti Caelius, c) hogy gyakran egész éjszakát völtébre könyvei mellett, a' mikor gyakran felkiáltott: Oh éjtszaka tiéd minden Isteni böltteségnek legnagyobb része! Azért mondatott sok szorgalmas tudósról, hogy mint Scopeliánnak lélekzete, tsupa métskorom.

Plátó, d) igen nyomosan ajánlja az ébrenséget a' Fejedelmeknek és nemzet' előjáróinak. Azt mondja, hogy az ébren lévő Fejedelem, minden rosz gondolkodásuaknak rettenetes, külső ellenségeknek nem kevesebbé mint belsőknek; a' ki pedig alszik, az semmit sem ér, és semmit sem érdemel. Ugyan ezt láttatik Homérnél, e) az Álmodozás Agamemnonnál jelenteni, midőn ezt mondja.

A'gondos Fejedelmeknek nem egész éjjel kell aludni, Kiknek a' Nép megbízta magát, 's fekszik kiken annyi.

a) Guido Bitur.

b) Plutarch, in Demosth.

c) Lib. 20. c. 12. a. l.

d) De lege l. 7.

e) Iliad. l. 2, v. 24. et 25.

Epaminondas a' Thebánusok hadi vezére az álmotól tartóztatta magát valahányszor polgár társai vendégségeken az ivásnak 's más mulátságoknak adták magokat. Éjjel körül járta a' Város falait, 's bátorságokra vigyázott. Midőn kérdeztenék, miért nem aluszik, azt felelte; épen nekem illik ébren lenni, hogy polgár társaim gond nélkül alhassanak. a)

Az öregebbik Pliniusról is azt írják, hogy sokszor az álmotól tartóztatta magát, hogy annál többet szentelhessen a' Tudományoknak. Caelius az Ötse említi ezt, ő maga is beszél róla. Természet Historiájához való előbeszédében. b)

Julián Császár annyira kedvelte a' Tudományokat, hogy a' Persák és Germanusok ellen való táborozásakor is, a' kik neki nappal kevés nyugalmat engedtek, az éjtszakákat Tudományának szentelte. Szokás szerint már éjjel kelt fel, még pedig nem úgy, mint a' puha Heliogabalus fűrj tollal ki tömött 's selyem takarókkal fedett ágyból, hanem olyan nyoszolyából, melyet a' legalább való rab is keménysége miatt megvetett volna. c)

Nagy Károly, minekutánna tsak éretebb korában tanúlt írni, éjtszaka vánkosa alatt mindig író táblát tartott, melyre mindent, a' mi eszébe jutott feljegyzett, ne hogy előtte lévő dolgai közzül valamit elfelejtsen. Majd nem minden éjjel négyszer ötször felébredett, 's néha ágyából is felkelt, hogy gondolatjait 's végzéseit feljegyezhesse. d)

a) Plut.

b) L. Vives de causis corrupt art. 1. 1.

c) Marcell, L. 16.

d) Aventin l. 4. Annal, Boior, Crantzius l. 2, Saxoniae cap. 8.

Petrarka Ferentz is a' híres Költő igen keveset aludt, 's többnyire ruhájában. Éjjelkor felkelt, leült író asztalához 's annál egész a' következő éjtszakáig ébren vólt. a)

Schurzfleisch Sámuel Konrád is hasonlóképen élt; sőt még többet tett, mert közönségesen két éjjel dolgozott egymás után, 's csak a' harmadikban aludta ki magát.

Igen jól tudta a' vigyázó hadi Vezér P. Aemilius a' mesterséget, a' Persák ellen való táborozásakor katonájit éjjel ébren tartani. Elvettette fegyvereiket mondván, hogy ha az ellenségtől nem kellene is félniek, csak azért is ébren kellene maradniok, hogy az álom ellen megőrizhessék magokat. b)

Ha a' Görög Császár Leo néha ebéd után aludni ment, mindég 12. katonának őrt kellett állani ajtaja előtt. Egykor eszébe jutott vigyázásokat tapasztalgatni, kinézett az ajtón 's mindnyájokat mély álomban találta. Egyike azomban ébren maradt, 's aluvónak csak tetteté magát, hogy arra figyelmetes lehessen, mi történik. A' Császár tsendesen vissza húzta magát, 's aranyat hozott, mellyből minden aluvóhoz egy egy fontot tett. Midőn elment, felkelt az, a' ki aluvónak tette magát, minden aranyat magához vett 's helyére ismét vissza ment. Nem sokára a' Császár ismét vissza jött, kérdezvén az öröktől, egészségekre vált e' az álom. A' katonák erősen megijedtek, 's kemény büntetéstől féltek. De minekutána a' Császár tsendesen tovább kérdezné, nem láttak-e' álmokban kísértetet, melly által bóldogabbnak érzenék magokat, mint alvások előtt, azt felelték, hogy semmit se láttak. Erre a' 12-dik

a) Hier. Squarzaúco.

b) Plut.

egy elmés mesét mondott el, melly ezen történetre illett, 's melly által hímezve a' Császárnak értesére adta, mit bátorzkodot légyen tenni. Leo nevetett szívesen, mondván, mivel te olly figyelmesen vóltál ébren, 's a' mellett illy szépen álmodtál; téged illet álm látásodból való haszon. Pajtásid azonban tsak aludjanak továbbá is úgy mint ekkoráig. a)

Plutarch b) is említ ehhez hasonló tettett álmod Cabbaról vagy Calbaról. Ez tsábitó vólt Rómában, kinek szép felesége vala. Egykor Mecoenást hívta vatsorára 's ennek felesége igen tetszett, mellyen az annyival is inkább nagyon örült, mivel gazdag vendégetől nagy hasznót reménylett. Észre vévén, hogy felesége Mecoenásnak intéseit visszazonozza le ereszté fejét 's aluvónak tetteté magát. Ekkor hirtelen belépe szolgáinak egyike, 's az asztalon felmaradt bort elakará vinni. Hirtelen ébrede fel Cabba 's boszorkodva mondá: Ostoba! mit akarsz te itten, nem tudod-e, hogy én tsak Mecoenas kedvéért alszom?

De ugyan ezen Mecoenásról azt mondja Seneca (in Libro de Providentzia) hogy három egész esztendeig nem aludt, 's ezen bajtól tsak Musica által gyógyítatott meg.

Mondják, hogy Nizolius Cicerónak buzgó követője tiz egész esztendeig álm nélkül élt (Heurnius de morbis capitis c. 16)

Szent Bernát szorossan megkívánta az alatta lévő szerzetesektől az ébren lételt. Hogy az álm által el ne puhúljanak, gyakran megszólította őket ezen szavakkal: Barátim gondoljátok meg, hogy ti midőn alusztok se az Isten ditsősé-

a) Zonaras.

b) Serm. amator.

gére, se lelketek boldogságára nem munkálód-
tok semmit is, a' mi azonban minden Religiosus-
nak örökös tzélja. a)

V e c h o r i s Aegyptomi Király mezítelen föl-
dön feküdt, nehogy alkalmas fekvés által mely á-
lomba merüljön. b)

Épen úgy hált H a n n i b a l, midőn még a-
tya A s d r u b a l alatt táborozott, mindég mezí-
telen földön. c)

A' H u n n o k pedig lovaikon nem tsak ettek
és ittak, de a' nélkül, hogy azokról valaha leszá-
lanának, az éjszakát is eltöltötték és aludtak.

Sőt sokan, hogy álmok igen édes ne legyen,
még sokkal többre is vetemedtek.

D a r m a egy Indiai Király, 's azon földnek
nagy Szentje Chinába ment, hogy ott az igaz Is-
ten religióját tanítsa. Élete egyszer'smind tanítá-
sainak legszorosabb követése volt, a' legnagyobb
tartóztatásnak 's ön megtagadásnak példája. Le-
mondván az élet minden gyönyörűségeiről, a'
legnagyobb vissza húzásban élt; éjjelt, nappalt
imádsággal 's Istenes gondolkodásokkal töltött,
's végre megfogadta, hogy minden álomtól tar-
tóztatni fogja magát. De midőn több ébren töl-
tött éjszakák után, gyengének érezné magát, 's
az álomnak többé ellent nem állhatna, boszszon-
kodva le tépte szemhéjait, 's a' földhöz veté. E-
zek azonban alig érték a' földet, azonnal gyöke-
ret vertek 's a' Thee bokor nőtt ki belőlök. A'
megdőbbent D a r m a mohón ette annak leveleit,
's azonnal meggyógyult 's megerősödött. A' tsu-
dát tanítványainak hirdeté. A' Thee azolta a'
Chinaiak írásában a' szemhéjak jelét nyerte, 's a'

a) Sabellic 1. 2. c. 3.

b) Herodot.

c) Frontin, 1. 4. c. 3.

Chinai Nép legnevezetesebb gyógyító és erősítő szerre lett. a)

Alkantarai Szent Péter, kinek Cellája Szent Theresiának bizonyítása szerint csak négy és fél lábnyi hosszúságú volt 40. esztendő alatt nem aludt többet, mint — más fél órát. b)

Az áhitatos Paula Romána, a' ki életének szentsége által, annyira elhiresedett, ambár igen nagy Familiából származott, még is mindég kemény hideglelése alatt is, mellytől gyakran látogadtatott, tsupán csak a' kopasz 's mindenféle tövisekkel fedett földön aludt, és csak azon szándékból, hogy kedves álom által Istenes gondolatjaiban, mellyekkel éjjel, olly buzgón mint nappal foglalatoskodott, ne háborgattasék, c) és, hogy az Apocalypsis mondása szerint a' nem alvásban a' legszorosabb értelemben, bódogságát fel találja d).

Hasonlót dítér Hyeronimus Asella Szent szüzzről. Azt mondja hogy Cellájának szorosságában, a' hol a' kopasz falaknál és mezítelen földnél nem volt egyéb, a' Paraditsomi gyönyörűségekkel teljes mértékben élt.

Szent Otilia pedig még különösebben vetett magának ágyat, hogy az alvás kellemeibe mérsékelje magát. Medve bőrt terített maga alá, 's feje alá vánkos helyett követ tett e).

Egy bizonyos Móses nevű Istenes Apát tartóztatása által annyira vitte, hogy akár melly

a) Die Botanik der Gesch. u. Liter. I. p. 347. Journal de scäv. Août 1731.

b) Per quadraginta annorum decursum sesquihoram tantum somno concessit. Bulla canoniz. S. Petri Alcant. in Bullar. Rom. T. VII. p. 2. lin. 45.

c) Marullus. l. 1. cap. 10.

d) Beatus qui vigilat. Apoc. 16.

e) Hyeronym.

fáradt 's erőtelen volt, álom nem jött szemébe 's ő mindég kénytelen volt buzgón imádkozni, csak hogy legkisebbet is alhassék. a)

A' buzgó remete Onuphrius, a' kinek se fedele, se ágya nem vala, 's a' ki éjjel nappal a' pusztán tébolygott, nem sokkal jobban hált, mint az előbeniek, mert mindenféle zivatarban a' szabad ég alatt volt, 's ha az álom elnyomta őtet, akár esett akár fűjt, a' szabad mezőn feküdt le. b)

Posthumius remete, mindenféle hegyes köveket tett a' földre, hogy azokon aludjék, mert attól felt, hogy az alkalmas ágy tartóztatná őtet az égi dolgokról álomban is leendő gondolkodástól. c)

Egy bizonyos Márton nevű Apát Toursban annyira ment, hogy tsupa töviskekből font gyékényen hálta a' földön. Egykor midőn visitációjában későn estve megyéjének egyik Klastromába érkezne, 's háló szobájába vezetetnék, melyet a' szerzetesek tiszteletére szokáson kívül díszesebben fel ékesítettek, azonnal kivett minden párnát és vánkost ágyából, ki dobta az ajtón, 's a' mezítelen földre feküdt. Szerentsétlenségre az ágynémű egy fűtött kályhának szomszédságába esett, tüzet fogott, 's annyira be töltötte a' Klastromot füsttel, hogy a' Szerzetesek a' megfúlástól féltek. Márton felugrik a' földről, öszve teszi kezeit, 's olly buzgón imádkozik, hogy minden füst egyszerre elenyészik, 's mindnyájan ismét szabadon lélekeznek. d)

a) Cassian. cap. 7. Collat. 2.

b) Sab. l. 2. c. 2.

c) Marulus l. 1. c. 10. et Sab. l. 2. c. 3.

d) Euseb. ad Severum.

Tud. Gy. IX. Köt. 1821.

Ugyan azon okból és pedig, hogy az álmok soha se nyomja le egészen, a' Bons — Fieux Szent Ferentz harmadik rendjéből való Szerzetesek, soha se hordtak ingeket, 's ruhájikban szalma nyoszolyákon feküdtek a) melly utóbbi mindazonáltal, mint a' Benedictinusoknál, mint a' Bernhardinusoknál is, szokásban volt.

A' Szent Romuald Congregációjából való remeték, vagy a de la Couronne hegynék Camaldolitái ellenben felöltözve tsupa szalmazsákokon háltak, a' mit kemény betegségekben is tselekedtek b).

Legyen elég ez olyan emberekről a' kik önként az álomtól tartóztatták magokat, vagy abban magokat rendkívül való keménységgel mérsékeltek. Alig hihetjük, hogy tsak az utolsó is az egészség rontása nélkül történhessék; 's még is azt mondá a' híres 's igen eredeti Holberg magáról: „Élete módja izlésemmel megegyez mint a' kettőben másoktól különbözik. A' mi másoknál jó ízű, nálam undorodást okoz 's nekem az hasznos, a' mi másoknak árt. Én soha se vagyok egészségesebb, mint mikor bevagyok dugulva, 's soha se vidámabb, mint mikor éjjel nem aludtam”.

Szembetűnő példát mutat, melly nagy változást okoz az állatoknál az álmatlanság azon mód, mellyel a' nemes sólyom madár (*Falco gentilis*) a' vadászatra taníttatik. Tudniillik, felakasztatik egy fa abronts egy madzagon a' szoba padlására, 's a' madár arra feltétetik. Mihelyt észreveszik, hogy alvásra szeméit behúnja, megtaszítják az abrontsot; ez ide 's tova mozog, 's a' sólyom kénytelen körmeivel erősen kapaszkodni, hogy le ne

a) Hist. des Ordr. relig. T. 7. c. 44. T. 6. c. 2.

b) Hist. des Ord. rel. T. 5. ch. 25.

essék, 's e' szerint ébren kell maradnia. Ezen munka mellett két három vadász felváltja egymást, 's addig folytatják, hogy a' madár három nap, és három éjjel egy szempillantást se alhatik. Azon időtől fogva úgy látszik, hogy a' madár, az előbbeni időnek emlékezetét, a' szabadsághoz való szeretetét 's azon hajlandóságát, hogy azt megszökés által vissza szerezze, elvesztette. Végzetlen nagy változásnak, kellett tehát vele az erőltetett hosszúság álmatlanság által végbe menni. A' vadász ezentúl már bátran hordhatja a' szabad levegő alatt kezén, szabadon elrepíttetheti, 's meg lehet győződve, hogy vissza tér.

Gaal György.

2.

A' Magyar Könyvek' Terjesztéséről.

A' Magyar Nyelv' virágzását, szapora keletét minden igaz Hazafi szívből lélekből kívánja. Még az Idegenek is, kik a' Magyar Szent Koronának védelme alatt csendességben, bőségben élelmeket keresik, vagyonyyaikat szaporítják, utóbb Hivatalokra, sőt Méltóságokra is feljutnak, még ezek is, ha a' háláadatlanóság' rútot mocskát magokon viselni áttallják, méltán és forrón óhajthatják azt, hogy ezen áldott Országban a' Hazai Nyelv nagy divatba jöjjön. Azon Fának, melly kies árnyékkal kedveskedik, jó gyümöltsel tart, a' virágját gondosan óvni, híven dajkálni kell is, szükséges is. Másként virágját veszítvén, nem fog levelet hajtani, nem fog teremni, végtére a' kémeletlenség miatt kiszárad, kivesz. Ekkor pusztá törzsökét könnyeiddel locsolhatod. Ez olly nyílt

igazság, melyet próbákkal támogatni felesleg volna.

Igy lévén a' dolog, nem szándékom mostan Anyai Nyelvünk' előmenetelének akadályairúl, és ezeknek elhárítása' módjairúl szólni. Mert ez (a' mint minden Okos tudja) igen finyás, igen nehéz, és ágas bogas dolog. Nem ereszkedem be a' Nyelv' Virágzására szolgáló módoknak, segedelmeknek előadásába. Mert mind ezek az érettebb Olvasó előtt ösméretesek; mind ezekrúl sok elhúnyt, sok még élő Iróink írtak, megírtak. Egyedül egy ágát a' Magyar Nyelv' terjesztésének igyekszem, a' mennyire tölem kitelik, nem hosszasan előterjeszteni, és szíves indúlatból a' Magyar Nyelvet szeretőknek lelkekre kötni. Ez az Ág a' Magyar Könyveknek közönséges Eladását, és könnyen való megszerezhetését tárgyazza. Mellesleg az Olvasókra nézve egy kis számolással is fogok előállani tükörül azoknak, kik nem látnak, vagy nem akarnak látni.

Már sokkal ez előtt, de még mai napig is, ez a' két országos panasza Iróinknak: Nincsenek Magyar Olvasók; — Nincsenek Magyar Könyvevők! Minek, és kinek írjunk? — Az első panasz, hogy nem volnának Magyar Olvasók; nem egészen áll meg. Mert elegenden olvasnak Magyar Könyveket; azok pedig, kik nem olvasnak, vagy nem Magyarok; vagy ha azok, valóban elpártolt gonosz Magyarok, a' Hazának háláadatlan szennyes ivadéki. Illyesek azonban (Hála az Isteni Gondviselésnek!) nem olly felette számosak; és (hogy még egyszer hálát adjak az Isteni Gondviselésnek) az ilyen korcsok' helyében más jó Idegenek, Magyar Nyelv' kedvellői és Olvasói szerencsénkire támadnak. Hát a' Magyar Nemesség, Papság, de a' Polgárság is, édes Honnyunknak dolgos hív Méhei nem teszik e nagy számát a'

Magyar Olvasó Publicumnak? Úgy vagyon; de mi sokan ezek közzül nem szerzik meg magoknak, vagy gyermekeiknek a' Magyar könyvet! Mi sokan nem is olvasnak! — Ezt is könnyű volna ugyan elhinni; de ha az egész Nemzetet országosan veszszük, bizonyára elegendő Magyar olvasó Publicumra találhatunk. Elegendőre, mondom, minthogy a' Magyar Írók nem követelnek tíz, húsz ezer olvasót. Elég nekik két ezer; elég egy ezer; ha ez sincs, elég ötszáz. Ennyi pedig kitelik Magyar országból, sőt több is; csak alkalmatosság nyújtassék a' Magyar könyveket megszerzésre. Szűnnék tehát egy kicsinyig a' Magyar olvasók' kevésségéről a' panasz. Vagyon elég, a' ki magyarul olvas, és ezeket, hazafiúi keresztényi szívessegből kívánom, áldja meg mindenütt az Isten. Vagyon elég olvasó, csak legyenek Írók is, kik méltót irjanak az olvasásra.

A' második panasznak, hogy nincsenek Magyar könyvvevők, fájdalom! helyt kellett adnom; de mindenki, a' ki a' Magyar Literaturában jártas, velem együtt bőven helyt ad. Ezen helyes panasznál fogva szükségképpen érintenem kell azon akadályokat, mellyek a' Magyar könyvek' megvevését gátolják. Azután megmondom, mi módot tartok fogatosnak lenni az illyes akadályok' elhárítására.

Legyen szabad kimondanom, mivel igaz, fő akadály a' Magyar könyvek el nem adhatásának az, hogy nincsenek Magyar Könyvárosaink. Az az néhány, ki Hazánkban itt ott cseng, nem képes a' Magyar könyv elkelését Ország szerte kapósá tenni. Nem képes a' Magyar könyvek vásárlásait könnyűvé, közönségessé tenni. Mit érnenek a' külső Országi Művházak (Fabrikák) magokban, ha nem volnának sok eladó kereskedők? — Mennyi idegen, de (mi szükség mázolni)? leg-

többszörfire idegen Portékákát adnak el honnyi kereskedőink itthon? A' könyvekre nézve is szükségese a' sok Eladót behozni, ha bôldogúlni akarunk.

Ne vesse senki nekem ellen azt, hogy, a' nem Magyar Könyvárosaink szintűgy eladják a' rájuk bizott Magyar könyveket, valamint a' legszülettebb Magyar, csak vevő jôjjön bôltyokba. Erre megczáfolásúl először azt felelem, hogy ezek a' magyartalan Könyvárosaink a' más nyelven írott könyveket inkább iparkodnak eladni mind azért, mivel (ismét fájdalom!) több hasznot és hamarább látnak ezekbôl; de mind azért is, mivel a' külső Könyvárosokkal, külső Könyvnyomtatókkal öszsze függésben, öszsze nyerekedésben állanak. Ezen rúgóval kezdték el kereskedéseket folytatni, ezzel szeretnek leginkább banni is, a' mit nekik (a' kereskedés' szempontyából nézve) rossz neven nem is vehetünk. Nem sajnálnunk azonban nem lehet, hogy gátúl szolgálunk Literaturánknak. Ám hadd járjon. — Másodszor azt is felelhetem nem csekély okból, hogy ezek a' magyartalan Könyvárosaink többszörfire azokat a' Magyar Könyveket szokták tolván tolvá árúlni, mellyeket ôk a' magok költségeken adtak kinyomtatni. Már pedig vajmi ritka ô közöttök, a' ki ezt nem szokta. Kukkants be Ellenchussaikba, egyedül az olly könyveket találod feljegyzésben, mellyeket ôk nyomtattak ki; avagy mellyeket jó rahátra megvettek. Különben az olly Íróét, ki az eladás kedvéért percentumra tette le nálók eladandó munkáját, ha csak nem kéri, felette ritkán jut eszékbe azzal megkínálni a' Vevôket. Hát még ha számodásra megy vele az Író? akkoron újra megbánja, hogy írt.

Ezt még is nem akarom egy átallyában értetni. Mert vannak nem Magyar Könyvárosaink is

főképpen Pesten, a' kik elég csinyán bánnak az Irókkal, és utcunque árúlgatják a' Magyar Ész könyves szüleményeit. De ez az egy kettő mit tehet az egész Országra nézve? Nálunk Magyaroknál ne a' nagy Városokban, mint a' Németeknél, Francziáknál, és más kifinomított Nemzeteknél, hanem a' Mező-városkákban, de leginkább a' Falukban keressd a' Magyar olvasót. — Miként hathat ide a' Városi Könyvtáruló hamarjában kielégíteni a' Magyar olvasónak vágyását?

Ezenkívül akadályúl szolgál még az is, hogy ha minden Könyvtárosokat, kik Hazánkban találkoznak, össze vesszük is, még sem elegendők a' Magyar munkáknak ország szerte való eladásokra. Az egész Hazában nézz körül, csak tízenhat Könyvtárosra találsz. És ezek közül is hányan laknak egy helyben! Pesten négyen; Budán egy; Pozsonyban négyen; Debreczenben hárman. Hányan árúlják ezek közzül is a' Magyar könyveket!

A' Könyvkötők is, kiknek számok százra könnyen felmegy, szoktak ugyan Magyar könyveket árúlni; de ezek számba sem jöhetnek, mivel többnyire ajtatos, iskolai könyvekkel, és Calendariomokkal tudnak bajlódni, és minden igyekezetek mellett is a' Publicumnak hitelére igen nehezen vergődhetnek fel. Már pedig bizonyos az, hogy a' kereskedés egyedül úgy juthat virágzó folyamatra, ha mindenfelé elágozván, könnyű módot nyújthat a' Portékák' megvevésére.

Érezhetik azt sokan, hogy ha Bólt előtt mennek el, és kitett Portékákat látnak, gyakran azt is megveszik, a' mit egyébaránt meg nem vettek volna. Vásárra hányan mennek el csak azért, hogy a' feljegyzett Portékát vásárolják be; de ez úttal szemekbe tűnven más is, erszényekhez nyúlhatnak, és megveszik azt is. Mennél ritkább a' Korcsma, annál kevesebb Bor méretik el. — Ki-

lóg' e' az útra a' czégér; bizonynyára csak befordul az, ki a' kancsót megszokta forgatni. Illy formán vagyon a' könyvekkel való kereskedésnek is a' sorsa.

Vedd észre figyelemmel buzgó Magyar olvasó, hányszor állottál meg Vásárcor valamelly Könyvkötőnek egy felnyílt fiókban kirakott könyvei előtt, Calendariomot venni, és történetből megsajdítván valamelly nevezetes Magyar Irónak Könyv-czímjét (a' mi ritkán esik) nem vetted e' meg, a' mit másként eszed' ágában sem vólt megvenni?

Száljon magában kiki, a' ki távúl nagy Várostúl, távúl Könyvnyomtatótúl, Könyvárostúl távúl lakik; mennyiszer nem gyúltat kedve új Magyar könyvet megvenni; vagy a' hirdetésnel fogva olyanra előfizetni? Ellenben, míg nagy Városba, könyvműhely (Typographia) helyére, Könyváros' lakjára érkezik, vagy feledékenységekben marad könyvet venni szándéka; vagy elmúlik az Előfizetés' ideje. Mennyi sok derék Magyar olvasó egész télen, úgy hozván sorsa, és környülállása, ki nem megy laktából: — Nyárban dolga után lát! Az ilyen, ha lenne is vágyása Magyar munkát venni; nincs könnyű alkalmatossága a' megvásárlásra, és e' formán felhagy szándékával. Másra p. o. Árendásra, Kereskedőre, Zsidóra bizni bajos, de sokszor nem is tanácsos kivált, ha Előfizetés forog fenn. Mert az ilyen Biztossak vagy nem érnek rá az előfizetés' Beszedőjéhez menni; vagy ha elvanczarognak is odáig; nyugtatványt hol vesznek, hol nem vesznek. Ha vesznek, ismét midőn új magyar könyv jön ki, oda kellene menni; de nincs menőkejük. — Ha nem vesznek, elveszti olvasó a' pénzét, és hszonkodva mondja magában: No hiszen várát!

míg én Magyar munkára előfizetek. Ime itten is egy káros következés a' Hazai Literaturára.

Hallom felkiáltani meszszirül egynehány Könyvárosokat: „Vegyenek Ország szerte Magyar „Könyveket majd eladjuk, majd kézhez szolgáltatjuk.” Igen, de a' mint fellyebb Irám, nem járhat, vagy nem jártathat minden Olvasó utánna. Tartani is lehetne a' Monopoliumtól, melly az Eladó kereskedőknek kevés vőltából is szokott ki eredni. Ekkor azt nyernénk, mintha egy két Műházak provideálnák az egész Hazát productummal Ezen felül, ugy tartom, választást is kell tenni a' Lelki szenvedelem (passio) és a' fényűzés (Luxus között. Nem mindenkor, sőt tán ritkán járnak ezek egy nyomon. Más a' Pap, más a' Papné!

Vannak továbbá Olvasók, kik jó kedvekben, ha új Magyar könyvel megkínálatnak, örömet megveszik, és hozzá vetik. „Ha ismét Magyar Könyv jönki, adja tudtunkra az Úr, kész Vevői leszünk. „Hány ilyen jóságos indulatú Magyar találkozik a' Magyar földön, ki a' Magyar Írónak munkáját szívesen megszerezné, és Literaturánknak segítségül lenne:

Mind ezek oda mutatnak, hogy Magyar Könyv-áruló helyeket, és erre hitellel bíró Férjfiakat, Hazafiakat kellene keresni, megkérni és megbizni, kik a' Nemzet' javára a' Magyar könyveket procentummal, vagy a' nélkül is, ha tetszik, mindenfelől a' Hazában árúlnák. Így, bizonyos vagyok benne, díszlésbe jönné a' Magyar Könyvek adása bevése.

Erre legalkalmasabbnak, leghasználóbbnak lenni gondolnám, minden Tekintetes Vármegyében a' Gyűlések' helyén, ha könyvtáros nincs ott, de ha van is, a' Levéltárnok (archivarius) Urakat megkérés mellett megbizni, hogy minden Magyar Író, vagy Kiadó hozzájuk küldhetne egynehány

példányokat a' kijött Munkából az Eladásra. Ézzel azt nyerné a' Hazai Literatura, a' mit addig nem nyert, és a' mi után olly régtől eseng. Olly Hazafiakra, kikre egy Vármegye a' Levél tárját bizza, Magyar Könyv eladást bízni millyen nyereség lenne a' szegény Magyar Irókra nézve! Gyűlés' idején, de máskor is a' Magyar Nemeség, a' Magyar Papság, a' Magyar Ifiúság venne egy két példányt a' Levéltárban letett munkákból. Venne, ha még e' mellett Gyűléskor egy kis irott Elenchus osztatnék el, vagy a' zöld asztalra tétetnék megemlékeztetésül az Egybegyűlteknél, mit vehetni a' Vármegye' Levéltárjában. Azon felül minden Magyar Olvasó könnyen küldhetne a' faluból a' Vármegye' Gyűlés helyére, vagy maga is berándúlna Könyvet venni, hallván a' Gyűlésből vissza téréstől, mi új Magyar munka jött ki. Hát a' Nemes Aszszonyságok, és Kisaszszonyok nem kapnának e' az illy könnyű alkalmatosságon? sőt igen is. Ritka bocsájtaná el kedves Férjét, vagy kedves Ösmerösét a' Gyűlésre a' nélkül, hogy magának új Magyar könyvet venni ne kerne, főképpen téli időben, midőn az Olvasás jó ízűen esik a' meleg szobában. —

De az a' kérdés, megengedné e' a' Vármegye Levéltárjában könyveket árulni? Kétség kívül hogy meg. A' Vármegyék azon megrendülhetetlen oszlopok lévén, mellyeken a' Constitutio, ezzel a' Haza, és mind az, a' mi Magyar, biztosan nyugszik; vallyon miért tagadna meg a' Magyar Literaturátul, melly a' Hazának legerősebb kapcsa, egy két lépésnyi helyezetet? Távul legyen ezt hinni is. Nagy Sándor az Arany Ládát Homérus Munkáinak tartóhelyéül szánta, miért ne a' Vármegyék a' köz hasznú Magyar Irók' Könyveinek a' köz költségen épült Házokban egy szobának egy szegletét? Ha pedig a' törvényt rontó

szükség miatt nem lehetne; a' Levéltárnok Uraknak szobájokban maradna egy két szugoly a' Literatura számára. Avagy nem lehetne e idővel a' Könyvekre vetett adóbéli Felrovásból bejött kész pénzen a' Vármegye épületében egy szobát építtetni? —

Ugy de második kérdés az: felvállalnák e a' Levél-tárnok Urak ezt a' bajt magokra, hogy könyveket áruljanak? Kik a' Hazafiak' jussaira szolgáló papírosokat forgatni, rendbe szedni, 's tartani megszokták, szeretik is; ugyan miért átalalnák a' Magyar könyveket egy szegletbe lerakatni, és ha megvenni kéri, felvenni? Hát a' számadás nem teher e? Teher, de nem olly nagy, hogy azt folytatni verejtékes volna. A' Hazáért, Urak! a' Hazáért fáradozni szent kötelesség, édes foglalatosság! Azonban, a' mint érintém, nem kívánnák ezt ingyen. Nyerességgel lenne össze kötve, még pedig időről időre nagyobb.

Mind igaz, de ha még is fel nem vállalhatná a' Levél-tárnok Ur bizonyos akadályok miatt? Ebben az esetben kérni kellene a' Perceptor, Exactor Urakat. Ők ki nem húznák magokat e' kis Teher alól. Szolga Biró Urak is, a' Gyűlés helyén lakók, kezeket, készségeket adnák a' jó célra. Mások az ott bíró Nemes Urak között is vállalkoznának, kik édes örömet szolgáltatokat ajánlanak. T. Vice Ispány Urak, fő Gondviselői a' Vármegyei Dolgoknak felvigyázások alatt az Expeditor Urakat is alkalmáztathatnák erre a' jóságos végre. Módban nincs fogyatkozás, csak akarat legyen. Kell pedig akarni, ha Magyarok akarunk maradni. Int az idő! Más Nemzetek, még a' kicsinyek is előjárnak a' Literaturában, ennek fel-emelésében; hát már mi ezamagjunk hátul? Előre mentünk sokban, mennjünk előre a' Literaturában is. Ez pedig csak úgy leszen, ha a' Ma-

gyar könyvek' vevését divatba hozzuk. Keljen el minden Vármegyében húsz új könyv a' leteendő magyar munkákból egyvagy felesztendő alatt, ezzel sokra megyünk.

Jó mind ez gondolatban, de véghezajtásban nem megy, azt mondják. Mi haszon az Intézetben, ha nem veszik a' Magyar könyveket? Veszik, Hazafiak, bizonyára veszik, csak árulni kell. Ajánld, kérd, told rá szép szóval, meglássd ott nem hagyja. Mindenben a' kezdet csekély, nehéz is! Időjártával nagyobbúl, gyarapodik. Ha soha sem kezdünk; mond rá bizvást, soha sem végzünk. A' Magyar Literaturában Hazánknek nevezetes, diszes ügyében segítőnek lenni olly kötelesség, melly alól a' valódi Hazafiúság senkit, a' ki Magyar, a' ki a' Szent Koronához hív, fel nem szabadít. Segíteni kell az Írókat pályafutásokban; lelkesíteni minden Magyart, minden Olvasót, és jót állok érte, hogy megy a' kezdet. Vagy talán ez a' gondolatom a' magyar könyvterjesztésben nem tetszik, mert jobbat tudsz. Vessd félre az enyimet, Barátom, és jobbat gondoldj, de gondoldj, és add elő. Én mint legyőzött első fogom repeső örömmel néked nyújtani a' Győzelem koszorút. Ha igaz, hogy a' mirári, fecit homines Philosophari; a' csudálkozás vette rá az Embereket a' Bölcselkedésre; mondhatom én is, hogy Literaturám amare, faciat Hungaros cogitare. Szeretettbül a' Literatura iránt gondoljon kiki alkalmas eszközöket a' Magyar Nyelv terjesztésére. — Sokat lehetne még erről írnom, de a' Tudományos Gyűjteményben röviden kell megszövellani. — Befejezem tehát írásomat egy kis számolással.

Jól felvessd, a' mit számon adok, és Mellyednek ballyára téven Jobbodat, hadd helybe, és ha pirúlsz, törd el; mert eddig a' Hazád-

nak kellett pirúlnia; a' Magyar Iróknak pedig köröm rágya szív-mélyéből nyögniök.

Ötvenkettő a' Vármegye Magyar Országban. Ide nem számítván testvérünket Erdélyt, kit szinte úgy illet, a' miről akarok számolni, mint minket. Ötvenkettő a' Vármegye, ha mindenikben tíz világi, és öt papi renden lévő Ur magyar könyveket venne, vagy azokra előfizetne; hét-száz nyolczvan példány kelne el. Minő vehiculum lenne ez a' Magyar Literatura' részére? Minő országos vásárlás támadna a' Magyar könyvekre nézve? A' Magyar Író bizonyosra tartván számot, írna, nyomtatna, vagy eladná munkáját. Lipsziában hány ezer meg ezer német könyv adatik el egy Esztendőben, és a' Magyar Pesten, Debreczenben, a' többi negyven öt nagy Királyi Városokban, hatszáz tizenkét Mező Városokban, (hogy a' kilencz ezer száz egynehány falukat ne említsem) ennyi helyütt Magyar országban egy ezer Könyv se keljen el? valóban szégyennel fájdalmas, és bosszúsággal káros.

Magyarok! csak ötszáz példány kelljen el fel, vagy egész esztendő alatt minden jól készült Magyar Munkából; újra éledünk, újra élünk! Már pedig, ha úgy rendeltetik el a' dolog, a' mint fellyebb előadám „bizonyára el kel. Mert (hogy még egyszer számoljak) vagyon minden Vármegyében átallyában véve Ötven Pap. Ha ezek közzül minden tizedik Magyar Könyvet vesz, úgy 520 könyv kelne el. Hát Nemes, Tekintetes, Nagyságos, Méltóságos Urak mennyien vannak! Egyre másra tehetek százat egy Vármegyére. Ha ezek közzül minden huszadik könyvet vesz, ismét 256 példány fogy el. Ime kiütné, haladná is az ötszázat.

Ellen fogják vetni: Hány Vármegye vagyon a' hol más Nyelv uralkodik, és hány Pap, a' ki

nem tud magyarul. Erre azt felelhetni vissza először: Nincs Vármegye főképpen már most, a' legszélsőbbeket is véve, a' hol ne tudna száz Ember magyarul. — Ha ezek közül minden tizedik vesz Magyar könyvet, 520 könyv adatnék el. Ismét ki telik az ohajtott szám. Másodszor azt mondom, hogy ki pótolják ezt a' többi Vármegyék, a' hol ezrekre tehetem a' magyarul tudó Nemeseket, ezerre a' Papot. Helyre ütik ezek a' szélső Vármegyék' hijánosságát.

Ám hogy még öszszesebben számoljak: Van két száz ezer Nemes: van tíz ezer Pap Magyar Országban. Ha ennek fele tud Magyarul, és így száz öt ezer között minden századik olvasna, venne Magyar könyvet, még is ezer ötven könyv kellene. Kell e' össze vontabb, lerúgtatottabb szám ennél? És ha már csak ugyan ennek is a' felét venném, az az 525, és ennyi vevő sem találkozna az előadott könyváruló helyeknek elrendeltetése mellett a' Hazában; akkor, akkor jó éjtszakát Neked magadnak magadból vesztedet szerző Izráel!!!

Urak, Hazafiak! Dicsekedünk, bizakodunk, ne mondjam, el is bizzuk magunkat abban, hogy Magyarok vagyunk. De ha a' fentebb előadott számot meghánjuk, és ama legkissebb számot jól megfontoljuk, és még azt sem ütjük meg, és még annyi Magyar könyvvevő sem kerekedik ki közülünk; ugyan mire nézzük ezt a' nyolcz száz esztendő olta Hazánkra áldottan süto Năpot? A' szám által való bemutatás, leghizonyosabb próba. — Midőn fenn látunk, fenn léptetünk; ugyan vesszünk számot a' Magyarságot egyedül fenntartó eszközökről, és a' próba megmutatván, mi csekéljen munkálódunk a' Litteratura felsegítésében, terjesztésében; valamint a' rút lábára pillantó Páva ereszszi le aranyos tollainkat.

Tunyászkodni, minden jó módot henyélten elkerülni, Literaturával nem gondolni, nem annyi e, mint veszni indulni hagyni azt, a' mi Magyar. Lelkemből lelkesen szóllok! Fogjunk hozzá Literaturánk felmagasztalásához az egész Hazá' javának tekintetéből.

Int az idő! Nyelv nélkül fel nem állhat a' Nemzet, ez már meg van mondva, de tudva is vagyon. A' Nemzet fenntartóját tartsuk fenn, hogy másként ma holnap ne tartsák nemzeti Nyelvünk felett a' halotti szövetneket. Hazafiak int az idő! — A' mint Nagy Sándor mondá hirtelen betegségében: „Lenta remedia non exigunt tempora mea”! Résedelmes Orvoslások után várakoznom nem hágyj állapotom. Ezt mondhatjuk mi is. Régolta nyavalygunk, sínlődünk, gondatlanságunk miatt. Egy színűeknek kellene lennünk; azonban tarkábbak vagyunk a' Bagolynál. Nyelvünknek előre kell mennie, terjednie, ha kívánjuk Hazánk-
nak egészségét. Legyen gondunk pénzre, rangra, méltóságra; de a' mi ezt igazi Magyar fényben, dicsőségben, bátorságosan fenntartja; tudniillik, a' Hazai Nyelvről is gondoskodjunk. Szánjon kiki egy keveset szerzeményéül a' Magyar könyvek megvevésére, és készen áll a' fény, a' dicsőség, és a' bátorság. Mi nem érdemli meg a' Magyar föld' birtokát az, ki soha Magyar könyvet venni nem szokott; kinél egyedül Kalendáriumok állongnak a' dohányos asztalon, vagy az ablakban. Ellenben tele a' fogas cifra ostorokkal, réz, ezüst fokosokkal. Nem így tartatik fenn a' Nemesi Disz! nem így a' Hazai Fény! Nagyok, kicsinyek rajta legyünk a' Magyar Nyelv' terjesztésén, melyet a' Magyar könyvek' megvevésével eszközölhetünk. Kegyelmes jó Királyunk I-ső Ferencz, és az Ország Törvényt hozott a' Magyar Nyelv' tanításáról, és terjesztéséről. Tartsuk meg e' Törvényt,

és látni fogjuk bődögülésunkban az engedelmes-ségnek jutalmát.

Tisztelt Papi Rend, Hazánknek Támaszszai! Látassátok velünk a' jó példát Literaturánkban. A' ti oktató szavatok buzdítson minnyájunkat a' Hazai Nyelv' szeretésre. Hányan voltatok, kik idegen nyelven beszélő egész Helységeknek megtudtatok magyarosítani. Ti voltatok illy Herculesek, és kilehetne inkább, mint Ti? Össze vetett vállaitokkal akármi hegyet helyéből kimozdítanotok, (hitetek vagyon) könnyű. Gazdagok! kiknek bőven adott a' Haza, adjátok ti is vissza egy részét a' Hazának. Átkozott az a' szolga, ki a' tálentomot földbe rejti. Te is szép Nem, ki minden szépre nagyra vezetni tudsz, vedd szívedre a' szép Magyar Nyelv' ügyét. Szép ajkadról, midőn a' Magyardedet szoptatod, zengjen a' Magyar szó; zengjen az mindenütt, a' hol kedveltetni, a' hol magasztaltatni kívánsz. Fővessd az eldödi Magyar Szép Nemet, ki magyarul és nem másként szeretett, buzgott beszélleni. Félre az idegennel, a' Hazait! a' Hazait! Leányai a' Hazának, ha bődögülni, ha bődögítani vágytok a' szabad Magyar Ég alatt.

Ez az én gondolatom, és hazafiúi buzgoságból eredt kiiramodásim. Érzem, mi szent, mi hasznos célról írtam. Ha hozzá illőn nem fejtém ki, bocsásson meg kiki a' jó szándékomért. Hazámnak, míg utólsót nem lehellek, élni is, halni is nekem fő gyönyörűségem, földi Menyországom, és ha még ezeknél is van mi kedvesebb, az nekem.

Vidényi.

3.

Az emberi Életidő' számvetési Története, — mint a' Polgári Mennységtudományának kezdete.

1. §.

A' Születteknek, Halottaknak, vagy a' Népség' egynehány esztendőktől fogva való közép számját (mint minden illyes középszámokat) meghatározni könnyű: ha a' Születteknek, Halottaknak, vagy Népségnek a' felvett esztendőkön vólt summáját, az esztendők számjaival elosztjuk. Így p. o. ha e esztendők alatt a' Halottak' summáját összeseggel H -nak nevezzük: egy esztendő alatt közép mértékbe meg hal $= \frac{H}{e}$. Mert ez a' proportio áll: $e: H = 1: \frac{H}{e}$. az az ha e esztendő alatt meg hal $H =$ akkor egy esztendő alatt $\frac{H}{e}$ hal meg.

2. §.

Ha azért az esztendőnként való Születteknek középszámja, mellyet s -nek nevezzünk, egészen ki hal $= e$ esztendők múlva: az a' kérdés lehet, hogy e esztendőkön által, az ugyan azok alatt az esztendők alatt születettek, közép felvétessel mindössze mennyin hálnak meg.

Megfejtés. Minthogy az esztendőnként való s születettek közül, közép felvétessel $\frac{s}{e}$ hal meg, ezen proportio szerint: $e: s = 1: \frac{s}{e}$, (1. §.) következik, hogy az utolsó e -dik esztendő végén, már meg halt:

1. Az 'akkori Születésből $= \frac{s}{e}$.

2. Az utolsó esztendő előtt való Születésből, már két esztendőkön két annyi az az $= \frac{2s}{e}$.

3. Úgy az utolsó előtt való második esztendő Születéséből, (már tehát három esztendő alatt) $= \frac{3s}{e}$. — És így tovább $\frac{4s}{e}$, $\frac{5s}{e}$'s a' t. az utolsó előtt való 3-dik 's 4-dik esztendők Születéseinek, az e esztendők után való kihalásokat fogják jeleníteni. — Következésképen:

4. Az első, vagy az utolsó előtt való $= (e-1)$ -dik esztendői Születtekből, meg hal $\frac{es}{e} = s$, az az az egész Születés a' feltétel szerint.

5. Ha tehát ezen e esztendőkön való Halottak számát $= H$ -nak nevezzük, meg hal mindössze $H = \frac{s}{e} + \frac{2s}{e} + \frac{3s}{e} + + + \dots \frac{es}{e}$.

6. Látnivaló pedig, hogy ezen kifejezés egy Arithmetikai progressio, mellynek első tagja $= \frac{s}{e}$, az utolsó $= \frac{es}{e}$, és a' tagok száma $= e$: mellyért is ennek Summája annyi mint a' két végsők Summája, a' tagok száma' felével elosztva: az az $H = (\frac{s}{e} + \frac{es}{e}) \frac{e}{2}$, vagy $H = (\frac{s}{e} + \frac{es}{e}) \frac{e}{2} = \frac{s}{2} + \frac{es}{2} = \frac{s}{2} (e+1)$. az az a' keresett kihaltnak számjok öszveséggel annyi, mint a' Születtek' számjának fele, sokszorozva az egyel nevelt esztendő számjával.

3. §. Következetek.

1. Az e' szerint kitalált e esztendő, mellyen egy egész Születés ki hal, egy emberi Nyomnak, iznek, vagy generatiónak a' száma.

2. Az utolsó esztendő után; az $(e+1)$ -dik elejéig, a' Születtek' számjok lévén mindössze $= (e+1)s$. (minthogy mindenik esztendőben S születik, és míg nem születik senki meg nem hal): lesz az Élőknek számjok, (mellyet mint az élő Nép számot $= N$ -nel jegyezzünk), annyi mint a' Születtekből kivévén a' Hóltak summáját, az az $N = \frac{(e+1)S}{2} - \frac{(e+1)s}{2} = \frac{(e+1)s}{2}$.

3. Ez a' szám $\frac{e+1}{2}$, mellyel az S Születést kell sokszorozni, hogy az N népszám kijöjjön, Születés sokszorozójának nevezzük.

4. Minthogy esztendőnként a' feltétel szerint egy egy Születésből $\frac{s}{e}$ hal meg: e esztendő Születéseiből folyvást $\frac{es}{s} = s$ fog esztendőnként meghalni. Ezen közép felvetés után tehát esztendőnként annyi hal meg, a' mennyi születik: az az e szerint a' Születések' sokszorozója, annyi mint a' Halottak sokszorozója, mert mind a' kettő $= \frac{e+1}{2}$.

5. Ha tehát a' Születtek, vagy Hóltak sokszorozóját $= K$ -nak nevezzük: lesz, $K = \frac{e+1}{2}$, az honnan $2K = e+1$, és $e = 2K - 1$. az az, az emberi nyom esztendeinek számja annyi mint a' kétszer vett Hóltak' (vagy Születtek') sokszorozójokból egyet kivévén. p. o. Ha azon sokszorozó $k = 30$, lesz a' Nyom $= 60 - 1 = 59$. Vagy, ha a' Nyom van tudva $e = 60$; lesz a' $k = \frac{e+1}{2} = \frac{60+1}{2} = \frac{61}{2} = 30\frac{1}{2}$.

§. 4. A' Következetek folytatása.

6. Meg halván tehát mindenik esztendői Születésből esztendőnként $= \frac{s}{e}$: az esztendőn.

ként meghalttaknak Életidőjüket, (mellyet =I-nek nevezzünk). Így lehet felvetni:

1. Az ugyan azon esztendőt Születésből való $\frac{s}{e}$ Hólttak, élvén mindenik tsak egy egy esztendőt: értek mindössze $\frac{s}{e}$ esztendőket.

2. A' második esztendőjökbe meg Hólttak, két két esztendőt érvén: $\frac{2s}{e}$ esztendőket értek mindössze, (mert mindenik az $\frac{s}{e}$ ki halt között ért két esztendőt).

3. Így a' harmadik esztendőt ért Halottak' időjök öszveséggel $\frac{3s}{e}$; a' negyedik esztendőt Értetek-e $=\frac{4s}{e}$ és így tovább.

4. Úgy hogy az utolsó e esztendőt ért Hólttak időjök mindössze $=\frac{es}{e}=s$.

5. Következésképen az esztendőnként meghalttaknak Életidőjök' summája $=\frac{s}{e} + \frac{2s}{e} + \frac{3s}{e} + \frac{4s}{e} + \dots + \frac{es}{e}$; melly minthogy ugyan az az Arithmetikai progressio, a' melly a' 2. §. 5-be vólt: lesz ezen Életidők rövid summája $=I=s$ ($\frac{e+1}{2}$). (azhol, az S teheti a' Hólttak' közép számjokat és §. 3. 4.).

7. Minthogy egy egy Meghalt' Életének közép számját úgy találjuk ki, ha a' Meghaltaknak öszveséggel való Életidőjüket $=I$, a' Meghaltak számjával $=S$ elosztjuk (§. 1.): lesz egy egy Meghaltaknak közép Életidője $=\frac{I}{s} = \frac{S(e+1)}{2S} = \frac{e+1}{2}$, az az a' e esztendő múlva kiháló Nyom között, közép számmal, egyegy annyit él, mint a' mennyi az egyel nevelt Nyom számjának fele.

8. Ezen közép felvetések szerint, látnivaló hogy $H=N=I$ (2 §, 5: 3 §, 2: 4 §, 5.) az az: a' Hólttaknak, Élőknek számjok, és a' Meghaltak' életidőjök, középszámlálással egyenlő; mert mindenik $= s \frac{(e+1)}{2}$.

5. §.

Ezen közép számokat 1000 Születtek között, a' tapasztalások után kitsinálni igyekeztek:

I. Süssmilch J. P. (a' ki 1741—1761-be adta ki a' legelső helyes Polgári Számvetést: Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechtes aus der Geburt, dem Tode, und der Fortpflanzung desselben erwiesen) — a' nagyob, kisseb Városokon és falukon Születteknek, Hólttaknak Laistromjokból mely gondal öszve szedvén úgy találta, hogy ezer Születtek élnek egyre másra 28988. Esztendőket.

II. A' Süssmilch példája után a' múlt Század' nagy Mathematicusa Lambert J. H., az ezer Születtek által élhető időt, bizonyos öszve vett Laistromokból úgy találta hogy az közép Számvetéssel 29502 esztendőkre telik. (Beyträge zum Gebrauch der Mathematik, und deren Anwendung, durch J. H. Lambert Berlin 1765. 3-ter Theil a' 495-dik levelén).

III. Ugyan' azon nyomdokokon Bauman Chr. Jac. (a' Süssmilch betses Könyvének negyedik Kiadója) azon közép Életidők' számját 29918-nak határozta;

Következetek:

1. Minthogy tehát a' közép életidő $= I = \frac{e(e+1)}{2}$; lesz az $e = \frac{2I-S}{S}$. (4. §. 7.) Ha tehát ezen formába az S helyébe $= 1000$. születteket teszünk; lesz az emberi Nyom' esztendője $= e$:

I) Süßmilch szerint $= \frac{2+28988-1000}{1000} = 56$ esztendő és $\frac{976}{1000}$ vagy $= 56,976$.

II.) Lambert szerint lesz az $e = \frac{2+29502-1000}{1000} = 58,004$ Esztendő.

III.) Bauman szerint pedig $e = \frac{2+29918-1000}{1000} = 58,836$ esztendők múlva: hal ki egy esztendői Születés.

2. A' Születteknek vagy Hólttaknak sokszorozókban $k = \frac{e+1}{2}$, az e helyett az ezek szerint kitalált számokat rakván, lesz:

I.) Süßmilch szerint $k = \frac{57,976}{2} = 28,988$ az az a' 28-dik és $\frac{988}{1000}$ -dik születik, vagy meg hal.

II.) Lambert szerint $k = 29,502$.

III.) Bauman szerint $k = 29,918$. Ugy hogy ha a' Születtek' vagy Halottak' számát 29,918-al sokszorozzuk: az Élők közép számjok ki jön.

Jegyzés. Ezen (noha keveset) különböző Számoknak az az oka hogy Süßmilch és Lambert a' Párisi és Londoni Hólttakat is be hozták a' Számvetéseikbe; Bauman pedig a' nagy Városokból csak Berlint alkalmaztatta.

6. §.

De a' Természet Alkotója, az Élet' és Halál' Ura, nem ezen mi igen együgyű Arithmetikai progressioinkon számlál. Meg tetszik az alább előforduló Életidő Táblájának 2-dik Oszlopából, hogy:

1) A' Születteknek szinte Negyede az első esztendőbe ki hal. Mert 1000 Születtekből meghal az 1-ső Esztendőbe 241. (ez Süßmilchnél éppen 250-söt Lambertnél $= 261$.)

2) A' Születteknek második Negyede, (és így már fele), a' 21-dik Esztendőig kihal. Még pedig úgy, hogy: az 1-ső Esztendőtől fogva a' 11-dikig, az esztendőnként való Halandóság 241-től fogva 4-ig fogy. — A' tizenegyedik esztendő-től a' 20-dikig (míg az emberi természet más ki fejtődésekkel foglalatoss,) legkeveseb, és tsak = 4, a' halottak száma.

3) A' 22-dik esztendő-től, a' 40-dikig ki hal 100. 40-diktől 53-dikig ismét 100. Innen tiz esztendők alatt a' 63-dikig megint kimúl 100. Úgy a' következő Tizedbe a' 73-dikig körülbelöl 100. Az honnan az utolsóig fogy ki az utolsó 100.

Semmi állandó Számsort nem találhat tehát itt a' mi igen gyáva Arithmetikánk! — Nem egyebet ennél a' Tanúságnál, — hogy: Az élet-hez való remény, melly az első esztendőkbe legkiseb, Nyő a' tizenkettődik esztendőig; innen a' huszadikig legnagyobb: de tovább ismét az Arithmetica Törvényeiből megmutathatatlan rendeket fogy folyvást az utolsó szörnyű Zéróig.

Jegyzés. De noha a' Természetbe nem pontról pontra úgy találjuk is a' közép felvetéseket: még is betsesek lehetnek azok a' Tudomány-ba, 's épen olly hasznosok mint az Ég-vis-gálásba a' Közép távolságok, közép-sebességek 's a' t. mellyek által magunknak, a' szüntelen változásba lévő Természet munkái felől, közép mértéket szerezhethünk.

7. §. Az Életidő Táblájának elrendelése.

Ezen Életidő Tábláját e'képen lehet készíteni:

1. Az első Lefelé menő sorba, vagy Oszlop-ba, az esztendők számjai egymás után mennek.

2. A' második Oszlopot, melly a' többinek fundamentoma, a' mellybe fel van jegyezve, hogy az egy esztendőbe lett ezer Születtek közzül, esztendőről esztendőre, mennyi hal meg, e' szerint kell készíteni:

a) Öszve szedvén a' 'Tartományból a' Holttaknak legaláb öt 's tiz esztendőkön által való közép számját, mellyekbe különösen annak is fel kell jegyeztetni, hány esztendős korokba hóltak meg: azokat kerekszámokra az az ezerre, tizezerre 's a' t. kell vinni, e' szerint a' proportio szerint: H hóltak között p. o. egy esztendősök vannak Nro h; =hát 1000, holtak között egy esztendősök mennyin lesznek? Vagy:

$$H: h=1000: \frac{h+1000}{H} \text{ És így, az egy (vagy a}$$

kárhány) esztendős Halottak számját ezerrel sokszorozván, az egész Halottak számjával el kell osztani:

b) Az első 12 Esztendőkre külön külön meg kell a' Hólttak számát határozni ez a' munka könnyebben is esik az ujjab Matriculák, vagy a' nem olly régire való emlékezések által. A' 12 Esztendősökön felül (ha' mindenik esztendőre nem is) legaláb öt-öt esztendők közein lehet a' Hóltak idejét fel jegyezni, és így mindenik esztendőre az 1-ső §. szerint középszámokat keresni.

3. A' harmadik Oszlop elől adja, hogy az egy esztendőn születet 1000 számú Származásokból menyi egyidejű él még mindenik esztendőbe. És így természet szerint elől áll úgy, ha az előtti esztendőbe való Élők számjából az ugyan akkor meg hóltakat ki vesszük, p. o. egylész a' második esztendősök száma=1000—241=759, így, ezer Születtekből 50 Esztendősök 458an=464—6. élnek még.

4. A' negyedik Oszlop, a' megfelelő esztendők felett való Öregebb Élőknek számát adja summásan elől. Következésképen, a' 3-dik Oszlop utóljától kezdve kell öszve rakni; Ugy, hogy a' 4-dik Oszlopba jöjjenek mindég a' 3-dik Oszlopnak azon esztendő után való számjainak summái öszveségesen: a' melly szüntelen való öszve adás könnyen megesik úgy, hogy az egyszer ki tsinált 4-dik Oszlop számját, tsak az előtti esztendő' 3-dik Oszlop számjához adjuk. p. o. Hatvan esztendős ért öregek vannak 2861-enn és ez a' szám annyi mint ha a' 60-dik Esztendőig való egyidejűek számát az utolsótól kezdvén, öszve adjuk. 59 esztendön felül tehát $2861 + 245 = 3106$ -an vannak; a' minden esztendőbe való 1000 Születtekből.

Következet :

Világos innen, hogy ezen 4-dik Oszlop számjai azt is jelentik: mennyi esztendőt reménylhetnek a' 3-dik Oszlopba levő egyidejűek öszveséggel, — vagy a' jövendő Életidőjök' számját summásan. — Mert mindenik Élőszám (a' 3-dik Oszlopba) a' melly már abba az esztendőbe ki hal, mindenütt elől jön az előtte való esztendőkbe (ugyan tsak a' 3 dik Oszlopba): mellyért is a' 4-dik Oszlopba annyszor adatik magához, mint a' mennyi esztendőkön vissza felfelé megyünk a' tovább tovább való öszve adásba. Annyiszor fordul tehát elől a' 4-dik Oszlopba a' 3-dik Oszlopnak mindenik egyje egyje, a' mennyi esztendő múlva az ki fog halni. És így mindenik szám a' 4-dik Oszlopba a' 3-dik Oszlopba levő egy idejűeknek életidőjök' számát is egy summába elől állítja.

5. E' szerént az 5-dik Oszlop egyenként mindenikünknek akár mellyik esztendőkbe lehető Élet reményünket adja elől; az az azt, hogy kö-

szép felvetéssel, egy egy az egyidejűek között hány esztendőre tarthat még számot? Ezen 5-dik Oszlop számjai tehát, a' 4-dik Oszlop számjainak a' 3-dik Oszlopéval való Elosztásaiból állanak; az az ilyen proportio által kerestetnek ki: a' 3-dik Oszlopba élők, mindössze annyi Esztendőt érnek el a' mennyit a' 4-dik Oszlop szám mutat = hát egy közzülők menyi él (§. I.). p. o. 1000. születtekből 60. Esztendőt el ér 234. ember, (a' 3-dik Oszlop szerint). Ezen 234, — 60 esztendősök élnek mind özsze még 2861. Esztendőt: és így egy egy reménylhet $\frac{2861}{234}$ esztendőt vagy =12, egész és $\frac{22}{100}$ esztendőt.

6. A' 6-dik Oszlop a' megfelelő esztendő előtt Élőknek summáját terjesztvén elől; szükségesképen a' 5 dik Oszlop számjainak előlről való szüntelen öszveadásából áll. p. o. 1-ső Esztendősök lévén ezeken, már két esztendőn alól vannak = $1000+750=1750$ -en. 3 esztendőn alól = $1750+689=2448$. 's a' t.

7. Hanyadik hal meg az egyidejűek között még abba az esztendőbe? — ezt a' szomorú Halandóság' mértékét állítja elől a' 7-dik Oszlop. És így ennek mindenik száma a' 3-dik Oszlop számjainak a' 2-dik Oszlopszámjaival való Elosztásokból jön ki. p. o. $394, -40$ esztendősök közül még abba az esztendőbe 7 halván ki: bizonyosan $\frac{394}{7}$ -dik vagy az 56-dik és $\frac{285714}{1000000}$ -dik.

8. Ha a' 3-dik Oszlopba lévő számnak felét, keressük lefele ugyan azon Oszlopba; az ezen fel keresett félnek megfelelő esztendők lesznek azok, a' mellyek múlva az egyidejűeknek fele ki hal. Ezen esztendők számjai a' 3-dik Oszlopba tízes törtszámok által is közelítve, ki vannak téve. Így lehetne a' 5-dik Oszlopnak harmadára, ne-

gyedére, vagy akármelly részére is figyelmezni, és azon résznek ki halását fel jegyezni. E' szerint p. o. a' 60-dik esztendő 234 emberek' számjának fele 117, nem lesz már a' 70-dik Esztendőbe 's ezután $\frac{636353}{1000000}$ darab esztendővel.

9. A' 9-dik Oszlop, azon esztendők summáját' adja elől, a' mellyeket a' 2-dik Oszlop Halottjai éltek mind öszve. És így az 1 ső és 2-dik Oszlop számjainak Sokszorozásaiból állnak elől.

8. §. Az Életidő változásainak közönséges Táblája.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Esztendők száma	1000 Születtekből való Halottak	Az egyidejű Elők száma.	Élnék még azon idő felett Öregbek. — És az egyidejűek életek Summája	Az Élet remény. Élnék még kö zép mértékbe	Ifjabb elők Számja	Halandóság Mértéke. Hanyadik hal meg ezen esztend.	Hány esztendőre hal ki az Egyidejűek fele	A' meghaltak éltek mindöszve esztendőket:
1	241	1000	29918	29,918	1000	4,14	22,4	241
2	70	759	28918	38,1001	1759	10,84	42,071428	140
3	38	680	28159	40,86	2448	12,13	47,071428	114
4	26	651	27470	42,19	3099	25,03	49,7857142	104
5	22	625	26819	42,91	3724	28,40	51,562	110
6	19	603	26194	43,43	4327	31,73	52,9375	114
7	14	584	25591	43,85	4911	41,75	45,1111	98
8	10	570	25007	43,87	5481	57,	54,888	80
9	8	560	24437	43,63	6041	70,	55,444	72
10	5	552	23877	43,25	6595	110,4	55,888	50
11	4	547	23325	42,64	7140	136,75	56,15	44
12	4	543	22778	41,94	7683	155,75	56,35	48
13	4	539	22235	41,25	8222	134,75	56,55	52
14	4	535	21696	40,55	8757	133,75	56,75	56
15	4	531	21161	39,85	9288	132,75	56,95	60
16	4	527	20650	39,12	9815	131,75	57,15	64
17	4	523	20103	38,43	10338	130,75	57,35	68
18	4	519	19580	37,72	10857	129,75	57,55	72
19	4	515	19061	37,	11372	128,75	57,75	76
20	4	511	18546	36,29	11883	127,75	57,95	80
21	5	507	18035	35,57	12390	101,4	58,15	105

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Esztendők	Halottak	egyidejű Élők	Öregebb Élők	Élet remény esztendőkre	Ifjab Élők	Hanyadik hal megebben az Esztendőbe	Hany esztendő múlva hal ki az Egyidejűek Fele	A' megholtak éltek mind össze
22	5	502	17528	34,91	12892	100,4	58,4	110
23	5	497	17026	34,25	13389	99,4	58,65	115
24	5	492	16529	33,51	13881	98,4	58,9	120
25	5	487	16037	32,93	14368	97,4	59,13636	125
26	6	482	15550	32,26	14850	80,333	59,3636	150
27	6	476	15068	31,86	15326	79,333	59,6363	162
28	6	470	14592	31,04	15796	78,333	59,90909	168
29	6	464	14122	30,43	16260	77,3333	60,1818	174
30	6	458	13658	29,82	16718	76,533	60,4545	180
31	6	452	13200	29,22	17170	75,333	60,7272	186
32	6	446	12748	28,54	17616	74,333	61	192
33	6	440	12302	27,95	18056	73,333	61,2727	198
34	6	434	11862	27,33	18490	72,333	61,5454	204
35	6	428	11428	26,60	18918	71,333	61,8181	210
36	7	422	11000	26,06	19340	60,285714	62,0909	252
37	7	415	10578	25,48	19755	59,285	62,0318181	259
38	7	408	10163	24,90	20163	58,285	62,727272	266
39	7	401	9755	24,32	20564	57,285	63,04545	273
40	7	394	9354	23,74	20958	56,285	63,3636	280
41	7	387	8960	23,15	21345	55,285	63,681818	287
42	7	380	8573	22,56	21725	54,285	64,	294
43	7	373	8193	21,965	22098	53,285	63,31818	301
44	7	366	7820	21,36	22464	52,285	64,6272	308
45	7	359	7454	20,76	22825	51,285	64,95454	315
46	7	352	7095	20,15	23175	50,285	65,2727	322
47	7	345	6743	19,55	23520	49,285714	65,5909	329

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Eszteudők	Halottak	Egyidejű Elők	Öregebb Elők	Elő remény Eszteudókba	Ígyabb Elők	Hányadik hal meg ebbe az Eszteudókba	Fele megfog halni	A' meghaltak éltek mind össze
48	7	558	6398	18,92	23858	48,285714	65,90909	356
49	7	331	6060	18,30	24189	47,285	66,22727	343
50	7	524	5729	17,68	24513	46,285714	66,545	350
51	8	317	5405	17,05	24830	39,6262	66,86363	408
52	8	309	5088	16,46	25139	38,6262	67,22727	416
53	8	301	4779	15,87	25440	37,6262	67,5909	424
54	9	293	4478	15,28	25733	32,555	67,95454	426
55	9	284	4185	14,70	26017	31,555	68,3036	495
56	10	275	3901	14,19	26292	27,5	68,772727	560
57	10	265	3626	13,64	26557	26,5	69,22727	570
58	10	255	3361	13,18	26812	25,5	69,68181	580
59	11	245	3106	12,67	27057	22,2727	70,15636	649
60	11	234	2861	12,22	27291	21,2727	70,6363	660
61	11	223	2627	11,78	27514	20,2727	71,15	671
62	11	212	2404	11,33	27726	19,2727	72,2	682
63	11	201	2192	10,90	27927	18,2727	72,25	693
64	11	190	1991	10,47	28117	17,27	72,8	704
65	11	179	1801	10,06	28296	16,27	73,35	715
66	11	168	1622	9,65	28464	15,27	73,9	726
67	11	157	1454	9,25	28621	14,27	74,45	737
68	11	146	1297	8,88	28767	13,27	75,	748
69	11	135	1151	8,52	28902	12,27	75,61111	759
70	11	124	1016	8,19	29026	11,2727	76,25	770
71	10	113	892	7,89	29139	11,3	76,9375	710
72	10	103	779	7,56	29242	10,3	77,64285714	720
73	10	93	676	7,26	29335	93,	78,41666	730

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Esztendők	Halottak	Egyidejű Élők	Öregebb Élők	Elet remény esztendőkhöz;	Ifjabb Élők	Halandóság, Mértéke vagy hányadik hal meg	Fele az egyidejűeknek mikor hal ki?	A' Holtak élték mind össze
74	10	83	583	7,02	29418	8,3	79,25	740
75	9	75	500	6,84	29491	8,11111	80,1	675
76	8	64	427	6,67	29555	8,	81,	608
77	7	56	363	6,48	29611	8,	81,8	539
78	6	49	307	6,26	29660	8,166	82,625	468
79	6	43	258	6,	29703	7,166	83,125	474
80	5	37	215	5,81	29740	7,4	84,1666	400
81	5	32	178	5,56	29772	6,4	85,	405
82	4	27	146	5,40	29799	6,75	85,8333	328
83	4	23	119	5,17	29822	5,75	86,75	332
84	3	19	96	5,05	29841	6,355	87,75	252
85	3	16	77	4,81	29857	5,333	88,5	255
86	2	13	61	4,69	29870	6,5	89,5	172
87	2	11	48	4,35	29881	5,5	90,5	174
88	2	9	37	4,11	29890	4,5	91,5	176
89	1	7	28	4,	29897	7,	92,5	89
90	1	6	21	3,50	29903	6,	93,	90
91	1	5	15	3,	29908	5,	93,5	91
92	1	4	10	2,50	29912	4,	94,	92
93	1	3	6	2,	29915	3,	94,5	93
94	1	2	3	1,50	29917	2,	95,	94
95	1	1	1	1,	29918	1,	95,5	95

Jegyzés. Ezen Táblának fundamentoma a' Süßmilch göttliche ordnungja' 4-dik Kiadójának, Baumannak Táblájából van véve. (Die göttliche ordnung etc. Berlin 1776. 3-ter Th. 22-te Tab. Nro 4.) — hozzá adván a' 6-dik és 9-dik Oszlopokat, — azzal a' változással, hogy mivel a' Bauman Táblája, a' 92-dik esztendő-től fogva a' 100-ig megyen mindössze négy halottak számaival, és így, egy egy eszten-

dőre törtszámokkal: itt sorba 95-dik esztendőig mennek egyenként. Baumannál ezen 4. Halottak miatt, a' 4-dik Oszlop, mint az Életesztendők summája, és az ebből következő 5-dik Oszlop számjai is, hibások. Mert noha a' 91-dik esztendőn felül 15-en vannak; de ezek, ha 100 esztendőre halnak ki, nem 15. esztendőt érnek mindössze, hanem huszonnyóltzat. És így a' 4-dik Oszlop Baumannba, mint az Életidő summája 15-al keveseb a' 91-dik esztendőtol fogva, felfelé az 1-sőig és így az Életremény is hibás mindenütt, — a' melly arithmetikus hibák itt nem történhetek.

9. §. Az Életidő Táblájának alkalmaztatásai.

Az Életidő Táblájának, azon elfoglaló részvételén kívül, melly szerént életünk' változásainak számvetési történeteit elől adja; nagy hasznú alkalmaztatása van a' Politikai számvetésekbe. Ugyan is:

Í. Ádatódván akármelly Ország Népszámja $=N$; ezen N számnak minden tekinteteit, melyek a' Táblának 2-dik 3-dik 4-dik 6-dik Oszlopjaiba kijelentetnek, meghatározhatjuk. Mert, ha a' Táblának akármellyik számját $=T$ -vel jegyezzük, minthogy ezen T szám 29918 népszámra vitettetik: ugyan azon T számot az N népszámra is lehet vinni, ilyen proportio által: $29918 : T = N : \frac{T N}{29918}$. Itt, ez a' forma: $\frac{T N}{29918}$ mint negye-

dik arányos szám, az az a' Tábla számnak az adatott Népszámmal való sokszorozatja, elosztva 29918-al, lesz az adatott Országra alkalmaztatott Életidőszám. p. o. Akarnánk tudni, egy nyóltz millionyi népségű Ország' (a' melly szám körül

van most a' mi Hazánk) 21. Esztendő's Lakosainak Életidőszám történeteit?

a) A' 2-dik Oszlopra nézve, meghalnak esztendőnként a' 8000000 Népből 21 esztendő'sök = $\frac{5+8000000}{29918} = \frac{4000000}{29918} = 1336$ -an és $\frac{9}{10}$.

b) A' 3-dik Oszlopba, 21 esztendő's egy idejűek lévén 507-en a' Tábla szerint: lesznek az Országba = $\frac{507+8000000}{29918} = \frac{4056000000}{29918} = 168991$ -en.

c) A' 4-dik Oszlopnak 18035 számja szerint, lesznek ott 21. Esztendő'n felül élők mindösszé = $\frac{18035+1000000}{29918} = 4822280$ Lakosok.

d) Ifjabbak tehát, vagy a' 21-dik Esztendő előtt élők = $8000000 - 4822280 = 3177720$, a' 6-ik Oszlop szerint 's a' t.

II. A' bizonyos esztendők között Élőknek számjaira gyakran nagy szükség van a' Polgári Számvetésbe. Ha azon adatott két végső esztendőknek a' 4-dik Oszlopba megfelelő számjait egymásból kivonjuk: a' maradék lesz a' kívánt korokba élőknek summája a' Tábla szerint, melyet akármi más Népségre alkalmaztathatunk (az I. után). Kérdés p. o. 13 esztendő'söktől fogva 50. esztendő'sökig mennyin vannak a' Tábla szerint?

Megfejtés: Minthogy a' 4-dik Oszlop után 18. esztendő'n felül vannak = 19580; és 50 esztendő'n felül = 5729-en: következik, hogy 18-tól 50-ig vannak = $19580 - 5729 = 13851$, a' Tábla szerint való 29918 Nép szám között.

Akarmi más = N népszám alatt tehát (az I. szerint) lesznek $\frac{N+13851}{29918}$ -an, a' 18—50 esztendők közei Élők.

Mint-

Minthogy pedig ezen esztendők között élnek a' fegyvert foghatók: ezen számnak fele, az az $\frac{6925,5N}{29918}$, a' fegyvert fogható férfiak' száma lesz közönségesen.

III. Ha tehát az életidőjük után fegyvert fogható Férfiaknak száma $=F$; lesz ezen $F=\frac{6925,5N}{29918}$ az honnan $N=\frac{29918F}{6925,5}=4,310F$. Ezen F számot sokszorozó $=4,319$, vagy tsak kereken $=4$, elől adja a' Népség számját a' fegyvert foghatók számjából. Ebbe az értelembé, a' 4, a' fegyvert fogható' sokszorozója.

IV. Ha pedig egy adatott N népségnek bizonyos körülállások közt lehető Katonai erejét kellene előre meghatározni: nevezzük p. o. $=K$ -nak azon esztendőket míg egy egy katona szolgál; a' fegyvert fogott Katonákat nevezzük $=F$ -nek: ezen körülállások közt, a' 18 esztendőt élt Ifjak közül hányadik irattathatik be esztendőnként Katonának? — e' szerint lehet előre felvetni:

1. A' 18-dik esztendő végén 29918 Lakosok között 515 egy idejűek lévén: bizonyosan N népközt lesznek $\frac{515N}{29918}$, a' kik már 18 esztendőt éltek (S. g. I.). Ezeknek fele az az $\frac{515N}{2+29918}$ férfi, a' kiknek (tegyük fel, hogy) $\frac{1}{X}$ részét kell, a' körülállások szerint esztendőnként katonának beírni: lesz tehát világosan, az esztendőnként beírttak száma $=\frac{515N}{2+29918X}$. Ez a' szám azért K esztendők alatt nyö $=\frac{515NH}{2+29918X}$ -re.

2. De ezen számból is, az egész K esztendők alatt néhányan meghalnak! különösen, ha a' ka-

tonai szolgálatot legfeljebb 36 esztendőre az az az 55-dik esztendő elejeig tésszük: mindössze kihalnak ezen 36 esztendőkön $= 515 - 284 = 231$ -en és így egy esztendőbe közep számmal $= \frac{231}{36}$

0,41666, a' Tablába lévő 29918 nép közzül. És így N népből a' katonai szolgálat esztendői alatt ki hal esztendőnként $\frac{N+6,41666}{29918}$. (9. §. I.) ennek

fele a' férjfiak közt, felének ismét $\frac{1}{X}$ része, a' be-

írott Katonák közzül való Halottak' számát teszi; úgy hogy $\frac{6,41666N}{2+29918X}$ lesz az esztendőnként termé-

zeti halállal kihaló Katonák száma. Ezen halot- tak száma tehát K esztendőkön által lesz mind- össze $= \frac{KN,6,41666}{2,29918X}$.

3. Világos azért, hogy a' Katonaság száma $= F$, kijön úgy, ha a' K esztendők alatt felirt- tak számából, a' mely $= \frac{515NR}{2+29918X}$, kivonjuk az

ezekből az alatt kihalható számot, a' mely $= \frac{6,41666NR}{2+29918X}$; az az $F = \frac{515NR}{2+29918X} - \frac{6,41666NR}{2+29918X}$ mely annyi mint $F = \frac{NR(515-6,41666)}{X(2+29918)} = \frac{NR}{X} + \frac{508,583335}{2+29918}$, 's ha vég- re itt a' számokat kidolgozzuk, lesz $F = \frac{0,00249962NR}{X}$

$=$ a' Katonaság' keresett száma.

Ha tehát az N. népszám $=$ egy millió: lesz $F = \frac{2499,62R}{X}$ És ha az $X=1$, az az minden 19-dik

esztendő fog: $F=8499,62$ K. Ha pedig öt esztendőre fognak fegyvert, lesz $K=5$, és így $F=8499,62+5=42498$, és $\frac{1}{10}$, Fejveret viselő.

A' le hozott aequatioha lévő F, N, K, X négy határozatlan mennyiségek miatt, négy kérdést lehet innen megfejtetni, a' mint ezen F, N, K, x

közzül akármellyik keresztetik, adatódván akkor a' többiek. Mindenikre több eseteken példát ad ezen

Egy Millió Nép közzül való Ratonák számtáblája.

A' Ratonai Szolgálat' esztendői = K.							
Hányadik 18 esztendő s áll be.	5	10	15	20	25	30	
1	42498,1	84996,2	127494,3	169992,4	212490,5	254988,6	
2	21249,05	42498,1	63747,15	84996,2	106245,25	127494,3	
3	10832,7	28352,06	42498,1	56664,15	70830,16	84996,3	
4	10624,52	21249,05	51873,575	42498,1	53122,625	63747,15	
5	8499,62	16999,24	25498,86	33698,48	42498,1	50997,72	
10	4249,81	8499,2	12749,43	16999,24	21249,05	25498,86	

E' szerint p. o. egy millio Népből, a' 18 esztendőt élt Ifjaknak tized része állván Ratonának, 30 esztendői szolgálatra; lesz a' Ratonaság száma (a' 30 oszlopába a' 10-nek megfelelő soron)=25498. Tíz millió népből pedig=254988 Ratonák telhetnek ki ugyan azon környül állások közt.

V. Huszadik esztendősek vagy Házasulandók vannak = $\frac{511N}{29918}$, vagy $\frac{511N}{2+29918}$ pár, avagy=0,00854.

N, pár. Azt teszi ez, hogy 1000 Lakosok között, házasulható 8 pár; 10000 között 85 pár, és 100,000 között 854 pár lehet, közep felvetéssel.

VI. Ugyan ezen középszámlálás által a' Házások' szaporításait, e'képen lehet fel vetni. A' 20-dik esztendőre téven a' párosodásokat; a' szaporodás mehet a' 21-dik esztendőtől fogva, 20 esztendőkön által 41 esztendőig, folyvást. Élnek pedig 21 és 41 esztendők közt mind össze=18035—8960=10075 személlyek, vagy kerek számmal 5000 pár emberek, a' kik házasságba lehetnek. Ugy de a' Tábla szerint ezen 5000 párnak, esztendőnként 1000 Szülöttei vagynak. Es így a' Házasságok száma, a' Szülöttekre, ugy van mint

5000 : 1,000 vagy mint 5 : 1. az az minden 41 esztendőn alól való Ötödik Házasságból közep mértékbe esztendőnként egyszülettetik

VII. Az 5-dik Oszlop, a' 3-dik Oszlopba élő egyideűeknek még hátra lévő esztendőjüket állítja elöl. Az életremény rendes számtartásain kívül, nagy haszna van ennek, az úgy nevezett Életli századbérnek (Vitalitium, Leibrenten) gazdálkodásaiba. Ezen gazdálkodásoknak úgy kell intéztetni, hogy, bizonyos Tőkepénzt letevő személyek, esztendőnként annyi Századbért húzzanak halálukig, hogy sem a' Letevő, sem a' Tőkepénz tartók, közep felvetések után szembetűnő leg ne károsodjanak. Ha p. o. egy Társaság bizonyos Summa pénzt öszve teszen, azon fel tételek alatt, hogy kiki 60 esztendős korától kezdve, elelte fogytáig szedjen Századbért : világos, hogy a' 60 esztendőt el érttek, még 12 Esztendőkre tarthatnak egyre másra számot az 5-dik Oszlop szerint, és így a' Századbér olyan nagy lehetne igazságosan, hogy 12 Esztendők alatt a' betett Tőkepénz is lassan lassan ki Osztódhasson. Látni való pedig hogy mennél többen vannak az Életiszázadbér társaságba 's mennél Ifjab korokban állnak öszve; annál több az egész Társaság jövedelme. Ezen jövedelmeknek a' Századbér mennyiségéből, 's egyéb ide tartozoknak meghatározásaiból való szaporításai igen sok Számvetési kút főkön lehetnek; de a' mellyek ezen Értekezés határain túl vannak.

Jegyzés. Kivannak ugyan némelly számvetési Problemák a' Politicusok írásaikból szedve, és megfejtve, az úgy nevezett Arithmetica Politicába; de nem minden Mathesisi rendel! Ezen Értekezés kezdete lehetne talán a' Polgári tudományokra alkalmaztatott Mathesis-

nek (Mathesis applicata ad Scientias Politicas), melynek fő ágazatai így mennének.

I. A' Lakosok' Számjaira alkalmaztatott Mathesis:

1. Népszámtudomány (a' melly ezen leírt Értekezés)

2. Nép szaporodás tudomány.

a) Közönségesen. b) Különösen a' Lakosok. Életnemeire nézve.

II. A' Lakó föld kiterjedésére alkalmaztatott Mathesis:

1. A' Lakó föld' közönséges meghatározása = Polgári föld mérés (Geometria Politica)

2. A' Lakó föld különös tekintetekre nézve.

a) A' Népszámra nézve = Népeség tudomány = Theoria Impopulationis

aa) Közönségesen. bb) Különösen a' Lakosok Életnemeire nézve

b) A' Lako földnek és külömbkülömbfele Termesztményeknek tekintetei:

aa) Az Élet termesztés számja, és a' Szántó földek felülete.

bb) Barom tartás és a' Kaszállok 's Legezők felületeinek tekintetei 's a' t.

III. A' köztársaság Jövedelmeire alkalmaztatott Mathesis:

1. A' Jövedelem fel számlálása

a. közönségesen. b) Különösen a' Lakosok között.

2. A' Jövedelem szaporodása

a. Penz által

aa) Pengő és bb) Papiros pénz által

b. Más Jóságok által

N y i r y I s t v á n.

Miképpen függöttek valaha Magyar Koronához tartozó Birodalmok, az Anya-országtól, és millyen Törvénnyel igazgattattak?

Ne hogy olvasóim, megtsalattatásokkal vádollyanak, midőn az elő adott Kérdésnek kívánt megfejtése iránt, voltaképpen lévő meg nyugtatásokat rövid Értekezésemben nem lelhetik; szükség már előre kinyilatkoztatnom, hogy itten még magára a' Nyomos kérdésre (mellyre mind eddig elegendő készüllettel elő nem álhattam) felelni szándékom nem legyen, hanem kívánságom egyedül, azt fontos okokkal megmutatni, hogy a' Magyar Koronához Tartozó Birodalmok az Anya Országtól valósággal függöttek, és azok tsak Törvényeinkben gyökerezett Magyar jussal, 's nem másképpen igazgattattak, következőleg hogy minden igaz Hazafi ilyen kérdésnek megfejtésében már bátran helyhezteszheti szorgalmát, 's igyekezetét — a' nem Hazafi pedig meggyőződése után, magában térvén, eddig közönségesen vitatott bal vélekedéséből következzen, és Nemzeti Jussainkat méltó hódolással el ismerje.

Mind azok kik a' kilentzedik, 's Tizedik Század Történeteit, Frantzia, Németh, és Olasz Iroknál szorgalmatossan visgálták kintelenítettnek meg vallani, hogy ditső Eleink tsak ott kegyetlenkedtek, hol erővel 's fegyverrel nekik ellent állottak — hogy az eő dulásokat nem úgy, mint a' Tóth, Cseh, és Németh ellenségeknek dühösségeit, az undok parázñaságnak Vétkénél a' történet í-

rók valaha billegzették — hogy eők a' hódolt Népeket, nem a' Napnyugoti győzedelmes nemzetek szokások szerint, magok Törvényeire, szokásaikra, 's nyelvekre kényszerítettek, hanem azokat mindenkor a' nekik tulajdon szokásaik szerint élnie hagyták, az adót, és fentartandó szövetségét, az az a' Hadakban közös esinyen szolgáló segedelmeket egyedül magoknak kötelezván. Megmaradott ezen napkeleti szokás szinte a' XVIII. századig Európának napkeleti Tartományiban, és oka lön az itten fel állott Tartományok gyakor változásainak, 's el enyészeteknek. Első Péter Orosz Császár mint egyebekben, ebben is a' Napnyugoti Politicára formálta Birodalmát, és Nőttön nevesztette véghetetlen Tartományainak határait.

Fellül irt módon meggyőzött Nemzetek, szövetségesséiké lettenek a' Magyaroknak: a' Kunok (Moldva és olah tartományoknak akkor időbeli lakossai) Horváth, Rácz Bolgár, Orosz, Lengyel, Cseh, Országok részeinek kissebb Fejedelmei. Nem értvén ide azon Nemzeteket, melyeket Hazájoknak foglalt és rendelt Tartományokban Erdélyben és Magyar Országban meghódoltak, és mint hadi szerentse által nyertettek, Szolgaiknak tekintettek: melly Birodalmokat, Toks idejében ezen határok környékeztek. Dél felől tudniillik kezdvén, Béla névtelen Iró Deákja által nevezett Porta Vacyltól az az Porta Basilea, vagy is a' Görög Császári Birodalom sorompója) mentek a' Határok napnyugotra, szinte Spalatro Várossáig a' Tenger partyára; innent északnak fordulván, és Carnioliát, úgy mint Carinhiát magokban foglalván, Ens (Anesus) Vizinak torkolattyáig tartották eleink határjaikat, és ennek és a' Dunának Szögiben erős Vég várat építtetnek. Innent Dunának folyta napkeletre Vezette határ-

jaikat, de Morva Vazinek Dunában szakadata ismét éjszak felé fordítá, melynek mentében egy darabig helyhez tették választó jeleiket, de azután a' Carpát Hegyeknek inkább északi oldalai, hogy sem Bértzei tartattak különböző jeleknek, melyek hold fogyta képére Árvát, Liptót, Szepest, Marmarost bé kerítvén, Székelyeknek Havassait formállyák ottan, hol az Olt szoros Völgyeit el hagyván igenessen Dunában dül, napkeleti Határját egyszersmind eszközlé a' Tartománynak, melly itten, a' Dunán által kelvén, már nevezett Görög Császároknak Birödalmokig terjedett.

Midőn azomban Szent István első Király az Anya birodalomnak kormányját kezéhez vette, már akkoron az Országnek hajdani határai, említett épségében nem voltak, mert mind az Bolgárok' Dunán alúl lévő Tartománnyai, mind pedig Dalmátian belül napkeletre fekvő Horváth Nemzetnek Birodalmi, Szövetséges, de függő Fejedelmeknek, kik Despotoknak, zsuppánoknak neveztettek, kezékben állottak.

A' tenger mellyéke Dalmátia, Carnia, és Somogy Vidéke Kupának — Erdély Gyulának, mint Árpád Véréből származott Herczegeknek tulajdon Birodalmaik valának. Ezek sem a' Német Császárral kötött szövetségben, sem a' Római Hitvallásban beavatva nem lévén, kétség kívül önnön hátra hagyásokkal, és mind ez ideig közöttök fen állott Nemzeti-egyezés, Törvény és szokás ellen, az idegen Hatalommal kötött szövetséget — Nemzetséget, Társoknak erőszakkal, s idegen fegyver által Ujhitvallásra kényszerítetéseket) amit legbuzgóbb Püspöknek Hartvicknak bizonyága után tagadni nem lehet), és az Ujhit rendelkezése szerint megfosztatásokat azon szolgálatoktól, és jövedelmektől, mellyeket hadi erő

által meghódított népekből (mancipia) nyertenek, nem szívelvén, Sz. Istvánnak Ujjító 's nekiek káros szándékát gátolni, a' hasznossabb hajdani szokásnál megmaradni, 's ezt viszont maga tökéletességében felállítani igyekeztek. De már akkoron Sz. István Otto Német Császárnak szövetsége mellett, sok egyéb Zászlós Seregeikkel vándorló Keresztényi Vitézeknek (Ritters) Segítségével bírván, és a' mint könnyen el hihetni lehet, illyeknek tanácsától is (a' kiknek tudniillik egyetlen egy foglalatosságok volt a' Viadal, és Bajnokság minden alkalmatosságát fel keresni, 's elválnni) ingereltetvén, az akkori Évnél más tartományokban is azonképen üzött példák nyomdokain, kész vála, nagyobb és szentebb Tárgynak elesése végett, Pogányoknak tartott, Rokonyait, 's Bátyjait Vallásbéli buzgoságának Vas Páltzája alá hódítani, Méltóságoktól, sött Birodalmaiktól, de életektől - is, az Atyafi vért, és nemzetiséget sem kémelvén megfosztani. Minnyájoknak seregei az idegen Vitézek segedelme által meggyőztettek, Tartományai elfoglaltattak, Gyula, 's Vázul holtig való tömlöczben, elemésztettek, Tomoj, Keán, Ochtum meg ölettettek, Kupa testének el konczolt darabjai az ujdonan foglalt Birodalomnak vég határain fel függesztettek. Ez, és több ilyen tselekedetek azomban koránt sem magoknak a' ditső Hősöknek Személybéli szeplője és fogyatkozása volt, hanem inkább a' vakon buzgó évkornak közönségessen elterjedett rendszabása, melly nekünk a' Római Vallás elkerekedése idejében, Nagy Károlyon, Sz. Istványon kívül számtalanokat, sött sok Századokkal későbbben még a' Reformatio idejében is, nem kevesebb Hősöket előmutathat, kik a' legszentebb Hitbuzgóságokat, legkegyetlenebb öldöklésekre változtatták. — Ha valamely ok — a' Világ akkori közönséges vágyódásán fellül —

István Királyunkat, a' Sz. Földre válalt utazásra, és Rómának látogatására (melly állítását a' Pesti Barátnak: Sermones de Sanctis, a quodam Fratre Ungaro, in Conventu Pestinensi comportati et Biga Salutis intitulati. Haganve 1499 in 4. fol. 75. et Seqq. könnyen elhihetem) szorgalmaztat-
ta, ez lehetett valóban, hogy, mások birodal-
maiknak el tulajdonítása, és Atyafiaival való bá-
nása leginkább kiszéthette keresztényi hitben buz-
gó lelki isméretét, mert akkori szokás szerint
több Királyok, Fejedelmek, és Fő Rendek, vagy
büneiknek borsánattya okáért, vagy nagyobb Is-
teni kegyelem megnyeréséért Jerusalemben utaz-
ván, Constantinápolyon keresztül Romában eresze-
tenek, és ott Szent Péter küszöbén az Anyaszen-
tegyház Fejéről szenvedések (Poenitentia) és ada-
lozások (Elemozyna) tellyesítése után, fel oldo-
zásokat reméllették. Noha ditső Királyunkat Syl-
vester Pápához ő töle nyert, különös kegyessége-
kért, a' hálladoság is méltán vonzotta, és azon
környülállás, hogy O Otto Császárnak nevelője
's Tanítója léven Sz. Istványt, a' Császár Onoká-
jának Férjét, minden egyéb Fejedelmek előtt
megkülömböztette. Melly nem mástól, mint tsu-
pán a' Pesti Baráttól egyedül említett Jerusalemben való utazása Szent Istvannak előttem kételke-
dést nem szenvedhet, és töle Jerusalemben, Con-
stantinápolyban, Romában, és Ravennában az
utazó Magyarok számára építetett fogadó Házak
(Hospitalia) inkább és inkább erősítik vélekedé-
semet.

Kupa, Gyula, Tomaj, Keán, Ochtum tarto-
mánnyait elfoglalván Sz. István birodalmának
megállapításában, nyomban a' Nyugoti Politicát,
nem pedig Öseinknek napkeleti szokásait követte,
midőn Erdélyt, 's Dalmatiát az Anya Országának

állapottya képest, Vármegyékre felosztatta a). Fen allanak Erdélynek némely Vármegyéi, most is eredeti állapotokban: de Dalmatianak Végliá, Modrus, Tinnin, 's t. i. Vármegyéi már csak az elavúlt oklevelekben, vagy Történeteinkben olvastatnak. Azomban Erdélynek Fő igazgató Wajdái, és három Nemzetének Rendei, mind addig még a' Mohátsi veszedelem után elpártolának, Hazánkig köz Rendelésétől függöttek, és Magyar Ország közönséges neve alatt értetődtek annyira, hogy az Erdélyi Fejedelemségnek, mint különös Birodalomnak a' Neve, a' XVI. Századnál idősb oklevelekben, 's a' mi legtöbb a' Királyi Titulusokban úgymint egyéb hozzá kaptsolt Dalmatia, Servia 's t. i. Országoknak nevei, soha sem olvastatik. Dalmatia pedig az Anya Ország Vezérő karjától távulabb helyheztetve lévén, egy részben a' szomszéd Velencei hatalomnak engedelmeskednie kintelenitetett, de más részben szünet nélkül az Ország-gyűléseiben Követei által, szinte még a' mostan ditsőségessen Uralkodó Fel séges Fejedelmünk alatt is megjelent és így Magyar Nemzeti Jussainkban részesitetett.

Szent István után vitézkedő Királyaink a' szövetséges Horváth, Rác, Bolgár, Oláh, Orosz, Lengyel, Kun nemzetek Tartományait, vagy mint Örökségeiket által vették, vagy pedig mint elpártolt hitetleneknek, és ellenségeknek telekeit fegyverrel elfoglalták: de a' Birodalomnak állapításában leginkább az ország Nagygyai tanátsival élven, kik a' Nemzeti szokásra inkább hajlanak, a' meghódolt idegen Nemzeteket jól lehet az Anya Országtól függeni, de még is inkább egy

a) Nem akarom azt vitatni, legyenek a' Vármegyék magyar eredeti intézetek, vagy sem? — nekem elég itt ezt jelentenem, hogy azoknak száma, Neve, területe, már Sz. István idejében úgymint most fen állott.

fő 's hittel lekötelezett kormányozóra bizni, többnyire minden szokásaikban meghagyni, mint sem őket magokkal hasonló jusra emelni, és az Anya Birodalom Kormányozásában velek egyesülni önként kívánták. Holott innent következő károkat, veszedelmeket, csak a' keserves tapasztalások viszontagságaiban de már későn által láttak.

E' Nemes Büszkeségnek leginkább tulajdoníthatjuk Hazánknak Mahomet öröm által elkövetett tsorbitását, a' midőn Kun, Bolgár, Rátz, és Bosna Országok' frigyos, és mindég Országunktól függő Fejedelmeik, a' szörnyű, 's untalan ostromló erőnek ellent nem álhatták — Hazánkfiai pediglen, bár a' XIV., és XV. századokban nevezetes ütközetekkel a' Törököt frigyesseiknek nyakaitól gyakrabban elűzték, még is már utóbb mind azért, hogy nem annyira magokért, mint sem frigyesseikért ontának véreiket, mind pedig inkább hogy nevezett Tartományoknak jövedelmeit, egyedül azoknak vezér Kormányozói, az Ország közönséges Haszna nélkül fentartanak, ezekért, úgy, mint Hazájokért ingyen vitézkednie nehezteltek, és Hunnyadi Jánosnak alkalmatosságot nyújtottak a' Rosnai Pápától, és Ráczi Ország Despottyától felvett segedelem pénzen fogadott sereggel Hazánk vég tartományainak oltalmazására.

Szükség immár azon Tartományokat megneveznem, mellyeket a' Magyar Koronához tartozandóknak állitok: félre hagyván itt hajdani Királyainknak némely diadalmas szerzeményeiket, azon Tíz Birodalmakat számlálom elő, mellyeknek Tzimjei most is ditsőségesen Uralkodó Felséges Fejedelmünk Koronázásakor, annyi külömbb lobogó zászlókon előtte hordoztattak és mellyeknek Neveit most is rendre emliti Királyi Czimezetében (Titulus). Következnek ezek illy rendel:

Magyar Anya Ország (Hungaria). — Dalmatia az az Adria Tenger Partya — Horváth Ország (Croatia) Tóth Ország (Sclavonia) Bosnya ország (Rama) Rátz ország (Servia, seu Rascia) Bolgár ország (Bulgaria) Orosz Ország (Gallicia seu Halicia) Vladmir Ország (Lodomeria) Havas Al, és fel föld (Cumania seu Moldavia et Wlachia).

Itten fentartatott előszámlálás Rendje, már a' legrégiebb oklevelekben találtatik. Kálmán előszer iktatta Királyi Titulussában Rámát, az az Bosnya Országot, későbbi Királyok a' következő Birodalmak neveiket, melly valóságos jele, későbben történt hódoltatásoknak, és így az bizonyos hogy a' Birodalmok nevezésének Rendje, egyszer'smind meghodoltatásoknak is valóságos kora legyen. Fent említett Tartományoknak valóságos területtyeit, és határjait egyedül a' régi oklevelek, és szövetségek koránt sem a' mostani földírás (Geographia) és a' kiadott Abroszok, elő adhatták: a' Törökökkel kétszáz esztendőknél tovább folytatott hadakozások, a' végházaknak, és végvidékeknek (Confinia) gyakor változásai határokat elváltoztatták, és a' Tartományokat is elnevezték annyira, hogy mostan Sclavoniát ottan helyeztetik, hol mindenkor Szent Istvántól fogva Magyar Országának Valpó, Posega, Szerem Vármegyei fenállottanak, és Sclavoniai névvel a' Török háborúk előtt nem neveztettek.

Sem aztat kik által az elő számlált Tartományok Magyar Korona alá hódoltattak — sem pedig mikoron és miképpen az Országhoz kaptsoltattak itten előbeszéli kívánságom; ezt más helyen, és időben tellyesítheti az, kinek ezen különös Birodalmok' történeteiben belátni — Törvényeiket, Igazgatásokat, Szokásaikat mennyiben megtartották, vagy hódolások által mennyiben megváltoztattak vizgálni módja lészen: én

egyedül Rátz Országnak (Servia s. Rascia) példájával békizonyítanul kívánom, hogy valamint ez, szinte, úgy a' többi Magyar Koronához tartozó Birodalmok az Anya Országtól valósággal függöttek, és hogy Magyar Hazánk Törvényéből származó Nemzeti jussal igazgattattak.

Nem is kételkedem hogy minden egyenes színű Olvasómat, tanúbizonyságaim hitelével meg ne nyugtassam, midőn azoknak elfogadását, még a' jussainkban ámitanni kívánó szomszédjainktól is bátran remélhetem, mivel éppen Sigmond Római Tsászárnak, Németh és Magyar Országi Királynak oklevelében helyheztetem állításomnak talpkövét: ki ámbátor egyszer'smind azon Római Tsászár és Németh Király hivatalokat viselte, még is Rátz Országra ügyelő Királyi Hatalmát, nem máshonnan mint sem a' Magyar Koronából eredett és származott jussának tulajdonította, aztat a' Magyar Törvények rendelése szerint igazgatta, és az Anya Országtól függöttnek nyilván bizonyította.

Ide iktatom tehát Sigmond Császár Adomány Levelének valóságos mását, melyet „Ex Registro Cancellariae Hungaricae Fausti Verantii Secretarii Regii A. 1575. conscripto” szórúl szóra leirtam, hogy annak tikkellyeit, nagyobb hihetőséggel, használhasam.

Nos Sigismundus etc. Memerie commendamus tenore presentium etc. Quod quia fidelis noster Illustris Stephanus, Despotus Rascie prudenter attendens, et in acie sue, considerationis diligenter revolvens ipsum Regnum Rascie cum omnibus juribus, et pertinentiis suis nobis ac sacro nostro Diademati, ac dicto Regno nostro Hungarie, semper et ab antiquo subjectum fuisse, et esse, ac ad Jus, et proprie-

tatem nostre Majestatis, Sacreque Corone, et Regni nostri predictorum nullo medio spectasse et pertinuisse ac spectare, et pertinere etiam de praesenti: ac cupiens ut ipsum Regnum Rascie temporum in processu, ad manus non deveniat alienas; per universos, et quoslibet suos Barones Matti nostre nec non Prelatis, ac Baronibus, et Proceribus ipsius Regni nostri Hungarie, de fidelitate, et obedientia Nobis, et Sacre nostre Corone; successoribusque nostris Regibus Hungariae nec non Prelatis Baronibus, et proceribus regni nostri predictis, ac eidem Regno nostro per ipsos, in perpetuum observandum juramentum prestare fecit fidelitatis; insuper fidelem nostrum Magnificum Georgium Wlck filium Branck, nepotem ut puta suum, in coetum dictorum Baronum eiusdem Regni nostri Hungarie, aggregare, instanti prece a Nostra obtinuit Majestate. Pro eo Nos tum premissorum consideratione, tum vero, recensitis, et diligenter premeditatis fidelibus, et fidelium obsequiorum exmiis, attolendisque meritis, et sinceris Complacentiis ipsius Stephani Despote, quibus idem, in cunctis nostris et predicti Regni nostri arduis expeditionibus prosperis scilicet, et adversis, res et personam, cunctaque sua, et suorum bona, ad laudem, et honorem nostre sublimitatis, fortune casibus exponens summa Constantia pervigilique cura, et sollicitudine indefessa sub diversitate temporum, et locorum se nostre charitatis obtutibus reddidit gratum pariter, et acceptum. Nec minus etiam petitionibus ipsius Stephani Despote nobis uti superius oblatis inclinati, delectationique nostre quam in regimine et gubernatione ejusdem Regni Rascie habere possemus, Commo-

dum, et utilitatem ipsius Stephani Despote preponentes ac volentes ex singulari Majestatis nostre benevolentia, eidem Stephano Despoti, in ipso Regno Rascie de suo sanguine facere successorem; animo deliberato, et ex certa Majestatis nostre, scientia, Prelatorumque et Baronum nostrorum ad id accedente, consilio prematuro, eundem Georgium Wlek, et suos masculinos Heredes legitimos, per eum procreatos vel procreandos ad dictum Regnum Rascie in veros, et legitimos ejusdem Stephani Despote instituimus Successores, et preficimus in heredes, ejusdemque Georgio, et suis masculinis heredibus legitimis, casu quo memoratum Stephanum Despotam absque heredibus masculini sexus luce migrare contingeret, jam dictum Regnum Rascie, omniaque, et singula iura, et iurisdictiones eiusdem demtis, exemptis, et penitus secluis castro Thysnyza, et pertinentibus eiusdem in tenutis Ozach habitis, item castro Zakoll in contracta Tolancz habito, inqua scilicet contracta quondam Dominus Hervoya castra Brodar et Zomed fecit edificare; item terris, et tenutis condam Dragysa, et Halap penes predictum castrum Zoll habitis, per defectum seminis eorum, ad Majestatem nostram Regiam devolutis; item Castro Macho vocato, et suis pertinentiis, unde Banatus Machoviensis denominatur; Item terris, et tenutis quondam Ladislai, filii Chartcha similiter per defectum seminis eiusdem ad Maiestatem nostram Regiam devolutis; item Districtu Bithwa vocato, in quo alias castrum habebatur; item tenutis, et Districtibus Felső Wabna, et Alsó Wabna vocatis; item Districtu Radio vocato, penes Abna existente; item contracta, seu districtu Neprichov vocato; item districtu Ligh vocato, iuxta, et penes cum districtum Neprichov existentem; item districtu Rabas

Rabas appellato; item districtu Holuvbara appellato; item castro Beleztena appellato cum suis pertinentiis Universis; item districtu Ws vocato; item districtu Thamlama Welehevocato; item castro Nadoralbensi cum suis pertinentiis Universis; item castro Galambocz appellato cum suis pertinentiis Universis; aliis etiam castris, provinciis, terris, civitatibus, oppidis, item Villis, quae per Serenissimum Principem Ludovicum Regem Hungariae Socerum nostrum charissimum felicis reminiscencie, ac per alios etiam in tempore ad hoc regnum nostrum Hungariae tenta forent, et possessa. Que omnia, et singula, cum omni iure, et iurisdictione, prenominato Stephano Despote, absque heredibus sexus masculini quod absit ab hoc Seculo migrante, pro nobis, ac pro Corona, regno nostro Hungariae predicto duximus reservanda, et reservamus in effectum, de gratia speciali, prout digne possumus, valemus ex nunc, prout ex tunc, et ex tunc, prout ex nunc, dedimus, donavimus, et contulimus. Immo damus, donamus, et pleno iure conferimus, eo modo quo Baronibus regni nostri Hungariae donationes facere consuevimus; per ipsorum, et suos heredes prenominos tenenda possidenda. Ita videlicet, quod idem Georgius, Wlck et heredes sui predicti Nobis, et Sacro nostro Regio Diademati, nostrisque Successoribus Regibus Hungariae fideles semper, et obediens esse, mandatisque nostris, et eorum successorum nostrorum in cunctis obedire, ac Maiestatem nostram, et Curias nostras regias, Successorumque nostrorum, adinstar ceterorum Baronum ipsius regni Hungariae nostrorum personaliter visitare, nec non ipse Georgius consiliis interesse debeant, et teneantur. Volumus

insuper quod dum, et quando imminente Neces-
sitate Maiestas nostra, aut Successores nostri pre-
dictum Georgium filium Wlck, aut suos heredes
prenotatos ad hoc requisiverint, extunc ipse, si-
ve ipsi, et eorum quilibet in partibus pro eorum
exigentia Nobis, et Corone ac regno Nostris
predictis toties quoties necesse, et oportunum
fuerit semper, et ubique fideles exhibeant famu-
latus, eo specificè declarato quod in ea, quo et
ipsum Georgium filium Wlk sine heredibus Mas-
culinis decedere contingat, ex tunc omnia preta-
cta per nostram Maiestatem eidem data, et col-
lata iterum ad Maiestatem nostram Coronamque,
et Regnum nostrum predicta, integraliter rede-
ant, et devolvantur harum nostrarum quibus se-
cretum Sigillum nostrum est appensum Vigore,
et testimonio Literarum mediante; quas dum no-
bis in Specie reportate fuerint, in formam no-
stri privilegii redigi faciemus. Datum in Oppi-
do Nostro Thata Anno Domini 1426.

Ezen oklevelével Sigmond, István Rátz Or-
szági Despoth kérésére, annak onokáját Wlck
Györgyöt, Brank fiát Rátz Országi Despotság U-
radalmában, azon esetre ha az kérő magtalanul
meghalna, bent említett kötelezések alatt megerő-
síti, és Magyar Ország' Zászlós Urai (Barones
Regni) közé számlállya.

Mellyben elő adott tzikkelyekkel, mint Ko-
ronás Királyunknak tsalhatatlan Tanubizonyságá-
val, és azért minden kétségeken fellül ható okok-
kal, immár bé bizonyitanunk lehet: — hogy Rátz
Ország a' Magyar Anya Országtól függött — hogy
azt Sigmond Magyar Királyi hatalommal bírta,
és igazgatta — hogy igazgatásában a' Magyarok
gyökeres Törvényeit gyákorlotta.

I. RácZ Országot, melyet korábban irtt ok
levelekben Servianak, nem pedig, mint itten Ra-

scianak nevezettnek olvasunk, ezen szavakkal Magyar Országtól függöttnek erősíti ez ok levél foglalattya: „Regnum Rasciae cum omnibus Juri- bus, et pertinentiis suis nobis ac sacro nostro Di- ademati ac dicto Regno nostro Hunga- riae semper et ab antiquo subjectum fuisse et esse — — ac ad jus et proprietatem nostrae Majestatis, Sacraeque Coronae, et Regni nostri praedictorum, nullo medio spectasse ac pertinuisse, ac spectare et perti- nere etiam de praesenti. — Azután: per Univer- sos suos Barones Majestati nostrae, nec non Prae- latis et Baronibus ac proceribus ip- sius Regni nostri Hungariae de fidelita- te et obedientia nobis — — nec non Praela- tis, Baronibus, et Proceribus Regni no- stri praedictis, ac eidem Regno (ezzel a’ Ne- messek, és Polgárok rendit értetni velem) per ipsos in perpetuum observandum, juramentum praestare fecit fidelitatis”. — Nem különben: Ex certa Majestatis nostrae Scientia, Praelato- rumque et Baronum nostrorum ad id ac- cedente Consilio praematuró Georgium Wlck, et suos Masculinos Haeredes — — ad dic- tum Regnum Rasciae instituimus Successores. Va- lamint is ezen szavak: Cum suis pertinentiis uni- versis — — — quae ad hoc Regnum Hun- gariae tenta forent, pro nobis, ac pro Co- rona, et pro Regno nostro Hungariae praedicto duximus reservanda. Tovább a’ köte- lezés: quod ipse, sive ipsius Successores et eo- rum quilibet — — pro eorum exigentia nobis, et Coronae, ac Regno nostris praedictis, toties, quoties necesse et oportunum fuerit, fi- deles exhibeant famulatus. Melly kifejezésekben Sigmund Császár, maga Királyi Szemelyét a’ Ma- gyar Korona, és a’ Magyar Nemzet jussait vilá-

gossan elkülömböztetve előnkben állítja, és Rátz Országot, a' Magyar Anya Országtól függőnek; és nekie szolgálattal kötelesnek nyilván bizonyítja.

II. Mindjárt a' bevezetésben nyilvánágossan elő adatik hogy István Despot Tartományát a' Magyar Koronához, és Országhoz tartozandónak lenni állítván, Sigmond Királynak; és az Ország Nagygyainak hivsége iránt tartozó hitét letette, ezentúl pedig attól és az Országtól onokájának Rátz Országban léendő megmaradását esedezte. A' Királyi kegyelem valóságos kiszolgáltatását, és hogy István Despot, egyedül Sigmond Császárnak akarattjából birta volt Rátz Országot világossan előnkbe terjesztik azok a' kifejezések: *Nos tum praemissorum consideratione — — delectationi nostrae quam in regimine, atque gubernatione ejusdem Regni Rasciae habere possemus — — commodum et utilitatem ipsius Stephani Despotae praeponentes, ex singulari nostrae Majestatis benevolentia;* „mellyekből világos hogy ezen Tartománynak Kormányozása, ha az adomány levél mellett, által nem engedte volna, Sigmondot, mint Magyar Királyt illette légyen.

III. De nem is igazgatta Sigmond Rátz országot különben, hanem mint Magyar Koronához tartozó birodalmat, sem Rendeléseit különben, mint a' valóságos Régi Magyar Törvény szerint üzte, és gyakorlotta; meggyőzött az Oklevél erről számos tizikkeljeiben, nevezetessen: *Damus, donamus, conferimus eo modo, quo Baronibus Regni nostri Hungariae donationes facere consuevimus*”. Főképpen emlékezetre méltó hogy Rátz ország Despotját, a' Magyar Zászlós Uraknak (ugyan tsak ezeknek tanácsából) számban helyeztette; mellyel valamin

Rácz országnak Fő Tisztségét, a' Magyar Korona Fő Tisztviselői közt (Barones Regni) befogadta, úgy ezzel magát az Országot valósággal Hazánkhoz erősebben kapcsolta. De a' Magyar Törvénynek Rácz országban lött gyakorlása annak is kétséggel tétetik, hogy már első Lajos, és utánna Sigmond Hazánkban bevett törvényes szokással a' magva szakadt Nemzetségek jószágaik iránt itt is éltenek, midőn Thysnitza, Zakol, Brodar, Zorned, Csahol, Makó, Belosten, Galambocz, Nándorfejérvár 's t. i. Várakot, és járásokat vagy egész vidékeket elfoglaltak, és magoknak, Koronának, és Magyar országnak fentartottak, a' Magyar országi elő törvényeknek rendelése képest.

Megvilágositván, sött békibizonyítván ekképpen Rácz országnak (Servia, s. Rascia) Hazánktól volt függését — és ditső Magyar Királyainktól, abban gyakorlott Magyar Törvényeinknek nyomdokait tagadhatatlanul elő adván — igyekezetemnek méltó jutalmát csak akkor érdemelhetem, ha buzgóbb Olvasóim közül egy némelynek ösztönt adhattam, tőlem kiállított fontos kérdésnek befogadására, 's megfelelőének törekedésére.

J**.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetések.

- 1) Jutalom feleletek a' Magyar nyelvről a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire I. II-dik Kötet. Kiadta Horvát István, a' Széchenyi Országos Könyv-

jár Öröke a' Magyar Nemzeti Museum mellett. Pesten Ns Trattner János Tamás betűivel 1821.

Ezen Gyűjtemény, melly a' Philológiára, főképen a' Magyarra nézve igen hasznos, 's a' Hazára nézve több tekintetből örvendetes Jelenet ajánlva vagyon Felséges József Császári Kir. Fő Hertzegnek, 's Magyar Ország Nádor Ispánjának. Az 1-ső Kötetnek Tartalma 1. Horváth Ádám, A' Magyar nyelv Dialectusairól. Lap. 78. 2) Gróf Teleki József: A' Magyar nyelvnek Tökélletesítése új szavak és új szóllásmódok által. Lap. 340.

A' II-dik Kötet Tartalma 1. Gróf Teleki József: Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése készítése módja. Lap. 69. 2. Kolmár József, Próbátétel a' Magyar Helyes írás Philosophiájára. Lap. 130. 3) Georch Illés; A' Magyar Helyesírás Fő Rendszabásairól. Lap. 59. 4. Gáti István; Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyesírásról. Lap. 103.

Hasznos ezen Gyűjtemény a' Philológiára nézve közönségesen is azért, hogy ez által Európa, nem tsak egy kellemetes 's gyökeres, de még igen kevésbé esmert nyelvvel, könnyebben megismerkedhetik; hanem, hogy ezen Gyűjteményben más élő 's kibalt nyelveknek Philosophiája is fejtegettetik. Hogy ezen Jelenet a' Magyar Philológiára nézve hasznos, arról, reményljük senki se fog kételkedni; mert a' Magyar nyelv Európában egyetlen egy (a' Slávot ki vévén) mellyben még a' gyökerek fen állanak, 's azoknak jelentései is esmeretesek, 's ez által a' szó formálásra a' nyelv szépítésre igen alkalmas. A' Magyar nyelv az

az egyetlen egy, mellyből valóságos Philosophiai nyelvet tsinálni lehet, ő az az egyetlen egy, a' melly ha mindég előítélet nélkül való tudós, munkás férfiak által műveltetni fog, a' nyelvek ideáljához legközelebb járúlhat. A' nyelvel való bánásmód kétféle: a' szorossan Grammatikai, és a' Philosophiai. Az első tsak tsupa Mechanismus, tsupa kézi mesterség; mert a' nyelvet tsak a' jelenvaló állapotjában veszi 's elő adja annak belső Oeconomiját, a' nélkül hogy a' tünetmények okaiba ereszkedne. Ez által a' nyelv semmit sem nyer, 's ez, a' millyenek ekkoráig Grammatikaink tsak arra valók, hogy az idegenek a' nyelvet megtanúlhassák; de a' nyelvet előbbre soha sem viszi. A' második először megesmerkedik a' nyelvnek jelenvaló állapotjával, azt fel bontzolgatja a' maga első Elementumaira, vizsgálja a' nyelv Geniusát, egybehasonlitja más nyelvekkel, az egyéstől közönséges Törvényeket von le, 's azon Törvényekhez szabja a' most fen álló szabakat 's ha valamellyik szó a' mértéket meg nem üti, azt mint korts szót, mint rosszat elveti, 's mást képez helyébe. 'S így nyer a' nyelv, így nyertek minden nyelvek, mert el kell már valahára hagynunk azon előítéletet, hogy tsupán tsak a' paraszt lehet fő auctoritás a' nyelv dolgában; mivel a' nyelvhez ész is kell, Tudomány is kell, izlés is kell. Azért örvendetes és igen is örvendetes a' Magyar Hazára nézve ezen Jelenet, mert először újjabb bizonyosága, melly atyai kegyességgel ápolgatja a' Magyar nyelvet kegyelmes Királyunk, melly fáradhatatlan buzgósággal mozditja elő a' Magyar nyelv virágoztatását szeretett 's tisztelt Nádor Ispánjunk; másodsor igen nagy lépés tétetett már a' Nyelv Philosophiájában, a' miről sokan és igen sokan nem is álmodtak, hogy a' nyelv is, az a' nyelv is, mellynek fő auctori-

tása a' paraszt, a' Philosophiának tárgya lehessen. Igen nagy lépés tétetett már a' Hazai Literatura dolgában; mert a' hol a' Nyelv nem képzett, a' hol a' nyelv széles, durva, faragatlan, szegletes, tsikorgó, hajlekonyság nélkül való, 's engedetlen, ott a' Literatura is szunyadozik. Be teljesedet a' Magyar Nemzetnek egyik óhajta, mert nyelve 's Literaturája, közönséges és mely tanátskozásoknak tárgyává lett: meg vagyunk tehát győződve, hogy ezen Gyűjteménynek számos vevőji lesznek; azért is, hogy minden Magyar tulajdon nyelvét megesmerni tanuljon, vagy legalább tsak azért is, hogy ezen munkák kinyomtatására a' Hazafiak által szánt pénz el ne vesszen, hanem inkább esztendőről esztendőre szaporodjék.

Thaisz.

- 2) *Observationes Astronomicae Distantiarum a Vertice, et Adscensionum rectarum Stellarum quarumdam inerrantium (,) Solis item, et Planetarum, quas in Specula Budensi Montis Blocksberg et instituit, et in calculum revocavit Daniel Kmetsch S. P. AA. LL. et Philosophiae Doctor, Instituti Astronomici Adjunctus, et Commembrum Facultatis Philosophicae Regiae (Hungaricae) Scientiarum Universitatis Pesthensis. Budae Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1821. Lap 81. 4-cdrét.*

Ezen Munka, legelső figyelemre méltó gyűmöltse a' Blocksbergen, vagy mások szerint Sz. Gellért hegyén épített Magyar Tsillag-visgáló Toronynak ajánlva vagyon Fő Tiszt. Bolla Martonnak a' Kegyes Oskolabeli Szerzet' Magyar és Erdély Országi Vidéki Prépostjának, 's a' kegyes Oskolabeli Szerzet szorgalmának 's Tudomány

kedvellésének újabb Tanúja. Miért nem teljesített ezen igen sokba került Tsillagvisgáló Intézet ekkoráig többet, ázt a' Tudós Szerző Bevezetésében érinti: „Quo magis fama aedificatae, et organis ex officina celeberrimi nostra aetate artificis Reichenbach petitis provisae speculae percrebuit, eo majorem conceperunt fiduciam et exteri, et Hungari ab ea nihil, nisi quod optimum, nisi quod numeris omnibus absolutum esset, expectari posse, eoque magis Hungari, ut sunt de bono publico solliciti, et scientiarum amantissimi, documento quodam edoceri anhelabant, quid organa tam rara ad perfectionem Astronomiae conferrent, certi, gloriam erectae et tam liberaliter instructae speculae, quae fundatoribus ejusdem propria est, tum solum integram futuram, quum hanc promerita ex usu, et fructibus laus comitabitur. At huic eorum voto, quantum memini hucdum satisfactum non est. Interruptis enim identidem ob susceptas varii generis mutationes Astronomi tantopere aliis distinebantur, ut eos rei aedili magis, quam Astronomicae praeesse diceret”. Valóban fájdalmas, hogy ezen szép Intézet még ekkoráig tzeljához nem közelgetett 's nem lehet tsudálkozni, hogy magok a' Pesti és Budai Lakósok se tudhatják tzelját azon épületeknek 's külömb külömbféle gondolatokra vetemednek. A' Tudomány soha se tehet örvendetes előmenetelt, ha annak felkentjei közt egyenetlenség, irigykedés, bizodalmatlanság, rágalmazás, alacsony önhaszonlesés 's ditséret hajhászás uralkodik; — ha az előljárók alattvalóikkal illendően nem bánnak, 's a' jó igyekezetet bennük nem tsak nem serkentik, hanem akadályoztatják, — sőt egészen elfojtják. — De reményljük, hogy mind azok, mellyek a' nélkül is a' Tudós világ előtt tudva vannak, elfognak enyészni, 's U r a n i-

ának Magyar Temploma nem leszen Magyar Pap's Magyar Tisztelők nélkül.

Thaisz.

B. Külföldi Literatura.

Bibliographiai Ált-nézése a' legújabb Francia
Literatúrának. Julius 1820.

(Bibliographie de la France. — Juillet 1820.)

Gyönyörködve követi minden tudományok' barátja, a' Külföldi mivelt Nemzeteknek, hatalmas lépéseiket, a' tudományok' széles mezején. — Minékünk ugyan Magyaroknak, nem lehet el nem kedvetlenednünk, midőn látjuk a' Német, Olasz, Francia, Angoly, 's szabadsága egének felderülte óta a' Spanyol íróknak is a' tudományok' minden falkjába megjelenő geniális munkáikat, encyclopädiákat, Leciconjaikat, Journáljaikat, pompás kiadású munkáikat, mellyek az időknek minden mostohasága ellent nem állván is, folyton folyva hirdettetnek vetélkedve ki a' Könyvtárosoktól, 's midőn ezeknek (valljuk meg) több esztendőök lefolyta alatt is, alig tudunk egy két anyai nyelvünkön írt eredeti, 's próbát kiálló elmemivet ellenekbe állítani. Édes öröm futja ugyan végig, a' Hazájának előmentét buzgón óhajtó szívet, látván, hogy noha önnön Literatúránk, ezer akadályok miatt lassan megy is elő, avagy csak a' tudományos ösmeretekben, messze maradni Hazánk' tudomány szeretői, nem akarnak. Nem lehet valóba öröm nélkül nézni, s' Külföldi tudósok' remek munkaira, (millyek most legközelebb, az Allgemeine Encyclopädie von Ersch und Gruber, 's ama pár nélkül való pom-

pájú Description de l' Egypte 's mások) aláírtak nevei között, számos Hazánkfiainak nevöket, 's ez just ád minden jónak reménylésére. Lesz még egy idő, mellyben hajnallani kezdő Literatúránkra, egy nem várt idő történet, új fényt fog deríteni, mellyre a' nagy dolgokat szült, 's nagy dolgokkal terhes jelen idő, már példákat is adott, 's ezt az édes reményt, ne engedjük szívünköl kialudni. De reá ne is támaszkodjunk egészen, hanem álhatatos szorgalommal igyekezzünk, mind eredeti munkákkal, mind a' Külföldi dolgozásoknak elmúlhatatlanul szükséges ösmertetésével bővíteni és gazdagítani, szoros korlátok közé szorított Literaturánkat, meggondolván azt, hogy a' tudományos műveltség egy azon fontos feltételek közül, mellyek a' Nemzetet a' feledékenység' homályából kivedlesztetik, 's a' világszerte esmért műveltségű Nemzetekkel, szorosb öszveköttetésbe hozzák, egyszer'smind pedig, önnön belső boldogságának, 's mindennemű előmentének, talpkövei gyanánt szolgálnak.

A' múlt esztendőnek Július hónapja, különösen termékeny vólt, a' Francia Literatúrára nézve. Több eredeti munkákon kívül, számos új kiadásai a' Francia Classzikus íróknak, mellyek a' múlt hónapokban kezdődtek el, mentek ezen hónapban tökéletességre. Ide tartoznak a' Marmontel munkái, mellyeket ugyan a' Francia Kritikusok, még nem számlálnak Classzikus munkáik közé. Marmontelt legfellyebb is, a' másod' rangú írók' sorába teszik, minthogy azomban az ő dolgozásai, minden olvasásban gyönyörködők' kívánságának megfelelnek, azoknak becsök igen sokáig fenn fog maradni. A' múlt esztendő' elein, Costes Könyvárosok, egy 12-ed retű kiadását eszhözölték, a' Marmontel munkáinak, tíz darabba. Azt követte nem sokára, egy 8-ad retű

kiadás, Belinnél, mellynek ezen hónapba jelent meg, hetedik és utolsó darabja, (ez 58 ívből áll). Ez a kiadás, nem csak a gondos és jó ízlésű typográphiai vele bánás, hanem még a talám mértéken is túl üzött, tökéletesség által is kifejezi magát, mivelabba a Ki-adó, a Szerzőnek legcsekélyebb darabjait is, felvette. Villenave Úr, ki a mint látszik a kiadásra ügyelt, a hetedik darabhoz, egy álnézését függesztette, a Marmontel munkáinak, melly arra van határozva, hogy az első darab elibe köttetessen. Ezen darabnak végén, egy tökéletes dolgok laistroma található. Az ára, mind a hét darabnak 50 Frank. — *Rotrou*, hasonlóképp a másod rangú írókhoz tartozik, de az az érdeme néki megmaradt, hogy ő még *Corneille* előtt írt. Az ő harmincz drámái közül azomba, csak egyetlenegy szomorú játék, a *Venceslas* maradt meg, a játszó színen. Desoër Könyváros, most az ő munkáit öszveségesen kiadta, ezen cím alatt: *Oeuvres de Jean Rotrou*, öt, 8-adrét darabba. Az első már megjelent, 's a Szerző élet-leírásán kívül, hét dramatikus darabjait foglalja magában, mellyeknek mindegyike előtt, egy historiai tudósítás van. Minden 30—40 ívnyi darabnak ára, 7 Frank, Velinen 14 Frank. — *Oeuvres complètes de Montesquieu*. Ez az új öszveséges kiadás, mellyet Lefèvre Könyvárosok eszközöltek, öt 8-adrét darabokból áll. Legelől van, a Szerzőnek élet-leírása Augertől, 's 51 lapot tesz. Az egész munkának, melly Crapeletnél nyomtatott, 's 165 ívből áll, ára 30 Fr. — *A Molière munkái* stereotyp kiadásának, mellyel nem rég Gide Könyváros gazdagította boltját, egy új kinyomtatása hirdettetett ki. Minden hónapba, két darab fog megjelenni. Az előfizetés, minden darabra 5 Fr. később 6 Fr. — *Roret* és

Roussel Könyvárosok, a' kedvelt Román költőné Madame Cottin, minden Írásának egy ólcsó kiadását hirdették ki, melly hat hat 18-ad rétű darabokból álló, szállitmányokba fog megjelenni. A' már kijött első szállitmányba, vagynak Cláire d' Albe, 's Malvina és Er'sébet, vagy a' Siberiai számkivetettek, mellyekhez a' Kiadó, a' Szerzőnének életéről, való historiai tudósítást, 's az ő Jerikó romlásáról írt költeményét, tóldotta. Minthogy ezen első szállitmány, csak öt darabból áll, tehát a' második hétből fog állani. Előfizetés minden 5—6 ívnyi darabra 1 Fr. vagy minden szállitmányra 6 Frank.

Következnek az újonnan megjelent eredeti munkáknak, fakkok szerint való esmertetései.

Orvosi tudomány. De lá Folie, vagy is elmélkedések az eszelősségről, ezen nyavalyának ülőhelyéről, jeleiről, természetéről és okairól, az ő előmentéről 's gyógyítása módjáról. Georget által. — 32 és $\frac{1}{2}$ ív. 8-adrétben, Crevotnál, ára 6 Fr. (Németre azóta lefordította, Lipsziai Professor Dr. Heinoth). — Nouveau traité de la rage, Cliniku mi jegyzetek, 's anatomico-pathologiai vizsgálódások ezen nyavalyáról, vagy is annak közönséges tanítói-rendszere Trollet, a' Roueni nagy Kórháznál, az orvosi tudománynak Professora által. — 36 ív, 8-adrétben, ára 6 Fr. Mequignon - Marvisnál. — Morgagni, Recherches anatomiques sur le siège, et les cause, des maladies. Ezen munkának, egy új latán nyelvből való fordítását, a' Pádvai és Iferteni kiadások szerint, hirdetik ki Caille és Gravier Könyvárosok. Ezen fordítás Desormeaux és Destouet Urak által, a' Szerzőnek élet-leírásával Tissot által, 7—8 darabokból fog állani, 's minden darab 5—600 lapból, nyomtatni fogja Crapelet. A' ki

Septemberig alá írja magát, minden darabért fizet előre 6 Frankot, később 7 Fr. — *Essai historique, topographique, et medical sur la ville d'Hyères.* Ezen historico-topográphiai próbatétel, azon orvosló szerekre való különös tekintettel van írva, mellyeket a' Provence-be fekvő Hyeres városa, nyújt. A' Szerző Gensollen, a' Montpellieri orvosi Facultásnak tagja, 's Guadeloupe szigetéből való. (6 iv, 8-adrétbe, Marseille-be Camoinnál). — *Le Moniteur medical.* Ezen a' cselédes-gazdáknak nevelő intézetek' előjáróinak, különösen pedig a' falun lakóknak számokra írt igen hasznos kis könyvnek, melynek segédelme által ök, a' betegeknek segítséget nyújthatnak, minekelőtte valamelly Orvos' tanácsával élhetnének, Dr. Havet a' Szerzője. 9 iv, 12-ed rétbe, az ára 2 Fr. Blanchardnál. — *Alliance d'Hygie et de la beauté,* vagy is mesterség a' Physiologia regulái szerint, felemelni a' természeti kellemeket. Mège által. Ezen írás, a' megvizsgálás végett ajánltathatik a' Szép-Nemnek. Sok Olvasónék az igaz, inkább vissza térnek festő asztalkáikhoz, mint sem magokat, a' Mège Úr komoly előszabásinak alá vessék, miként tartásuk meg a' rendes életmód által, egészségöket 's ezzel együtt szépségöket, de nem lehet gondolni, hogy mindnyájan figyelem nélkül mellőzzék el, a' Szerzőnek jóra czélzó tanácsait legalább könyve sok vevőkre talál, mert kevés idő alatt újonnan kikelle nyomtatni. — Orvosi elő írásaihoz, egy beszédet függesztett az Asszonyokról, és a' régieknek szokásaikról. (11 iv, 17-ed rétbe, ára 3 Fr. Bechetnél).

Anatomia. Chaussier Úr, Professor a' Párisi orvosi Facultásnál, egy anatomicus Kézírónyvet írt, a' kezdő Orvosoknak, Seborvosok.

nak, Festőknek és Képfaragóknak számokra: *Recueil anatomique 's a' t.* Az anatomica figurák, Albinus szerint vagynak készítve, 's azoknak magyarázatjánál, az új *methodica Nomenclatura* használtatott. — (9. ív, negyedrébén, 17. réztáblákkal, és a' Szerző mellyképével, ára 10 Fr. Mequignon-Marvisnál).

Barom orvoslás tudomány. Girárd Úr, előjárója, ama híres Veterinária-iskolának Alfortba, Paris mellett, most másodszor adta ki, az ő *anatomico-physiologica* értekezését, a' legnevezetesebb házi-állatokról: *Traité d' Anatomie veterinaire 's a' t.*, 's számos jobbitásokkal, és pótolékokkal bővítette meg. Áll két darabból. Az első darab végén, egy fontos értekezés van, a' füvet-evő házi-állatok' természetes hánnyásokról, a' másodikba pedig, az állatok kérdőzéséről. (76 és $\frac{1}{2}$ ív, 8-ad rébte. Ára 12 Fr. Mad. Huzardnál).

Természet-tudomány. — *Faune Française*. Ezen cím alatt, egy Franczja természet-vísgálókból álló társaság, fogja kiadni, azon állatoknak természet históriájokat, mellyek, vagy mindég, vagy pedig csak kevés ideig, Franczia országban tartózkodnak, 's vagy a' földszínen, vagy a' folyóvizekbe vagy a' tenger-partokon élnek. A' réz-táblák, a' természet után, a' legnagyobb pontossággal, fognak kifestetni. — Az egész, öt darabokból fog állani, 's 35—40 szállitmányokba fog megjelenni, hónaponként, 1821-nek első napjától kezdvén. Egy szállitmánynak az ára, illuminált képekkel 8-ad rébte 18 Fr. 4-ed rébte, 28 Fr. Rapetnél.

Füvésztudomány. *Herbier général de l' amateur*. Ez a' Plánta-gyűjtemény, amaz esmeretes Füvész, Mordant-Delaumay által kezdetett el, 's az ő halála után, a' 12-tő-

dik szállítmánytól fogva, Coiseleux-Des-Longchamp által folytatódott. A' képeket Bessa festette, a' természet után. — Egy kis felbe-szakadás után, most a' 47-dik szállítmány jelent meg. (3 iv text, és 6 rajzolat, ára 9 Fr. Andotnál). — Lefebure Ur, ki ezen esztendő' elein, egy fűvész kártya-játékot adott ki, Boston de Hore nevezet alatt, most azon Systemát is ösmeretessé tette, melyet ő minden fűveszi dolgozásainak, fundamentomául tesz, 's a' melly a' többi ösmeretes systemáktól, igen sok tekintetbe különbözik. Ez a' Système floral, 1 és $\frac{1}{4}$ ivnyi textből, 6 illuminált képekből, és 10 oldal lythographica figurákból áll, azoknak magyarázatjokkal. Ára 2 Fr. 50 Cens. Rene-Janetnél.

Philosophia. Les trois voyageurs par J. J. Lemoine. — Ez a' munka, megérdemli hogy vele a' Külföld is megösmértessen. Nem utazás leírás ez, hanem egy philosophiai próbatétel, az emberi gondolkozás' legfontosabb tárgyairól. A' Szerző Olasz-országba tette által azon szint, mellyen utazóit fellepteti, 's itt nem a' mesterség' és régiség' munkái azok, mellyek ezeknek figyelmöket foglalatatoskodtatják, hanem a' Vallás, Morál, és Philosophia. — A' Szerző maga is egy az utazók között, 's benne egy felemelkedett érzésű fiatal embert lehet megismerni, kinek Morálja az ő szívének munkája. Regyessége szüntelenvaló kétségek által ostromoltatik. Lángol a' szabadságért, 's meg van győztetve, hogy ez, valamint az embernek boldogsága is, a' Vallásnak a' Philosophiával való öszveköttetésétől függ. Vélekedése szerint, egyiknek le kell egészen ereszkedni az emberig, másoknak soha sem válni el az Ég' dolgaitól. D' Amboise, a' második utazó, a' világ mindenség' rendjét, egye-

egyedül a' Vallásba találja fundáltatva lenni, az egész Morált a' Sz. Írásba adatva elő, 's minden törvényadást Mosesnél tart lenni egyesítve, in-
nen mind az a' mi oda nem tartozik, tévelygés és káros elő ítélet előtte. A' harmadik utazó Wilhelm, egy öreg vitéz, ki a' tiszta okosságának nagy mértékével, mivel lélekkel, gazdag tapasztalásokkal, 's helyes Philosophiával bir, melyet nem ritkaság olly embereknel találni, kiknek komoly gondolatokra hajlandó elméjek, még a' fegyver-zörgés közt is élelmet talál. Ezen három utazók, egyesülve Olasz-országnak külömb külömbféle tárgyakkal gazdag színén, minden előjövő alkalommal, közlik egymással nézetjeiket, 's az ő életidejöknek, gondolkozás módjoknak, 's vélekedéseiknek külömbözése, nagyon emeli az ő beszélgetéseiknek ingerlő érdekességét. — Az egésznek beszédje méltósággal tellyes. A' Szerző áthatva azon igazságtól, hogy a' vallásos érzéseknek, mellyek az ember szívébe vagynak írva, meg kell abba őriztetniük, maga az Okosság-országa' buzgó őltalmazójának mutatta meg lenni, 's felszabadítja a' Philosophiát azon hibáktól, mellyekkel az olly sokszor vádoltatott. (2 Darab 8-ad rébte. Ára 8 Fr. Baudouinnál).

Mathesis. A' közelébbi esztendőknék fontos történetei, meg akadályoztatták, a' Francia Nacionál — Institutum' Mathematica és Physica Klasszisa' emlékirásainak ki adását. De 1819-be ismét el kezdődött ezeknek folytatása, 's mint hogy most azon Klassis a' Tudományok Királyi Akademiájának nevét viseli, az, Emlék írásoknak neve is Memoires de l'academie royale des sciences — ra, változtatódott. A' harmadik meg jelent darab, az 1818-diki dolgozásakat foglalja magában (92 iv Negyedrébte. Didornál) — Elements d' Algèbre par Bourdon.

Ez a' munka, csak nem minden közönséges oktató intézetekbe, kézi könyv-gyanánt szolgál. A' Szerző ennek kidolgozásába, különösen a' Polytechnica iskola' jövődö nevendékjeire tekintett, kik nagyobb részint, a' Lyceumokba készítettnek előre, 's meg van jegyezve, hogy azon Lyceumból, (College de Henri IV.) melyben Prof. Bourdon Úr, a' matematikai tudományokat tanítja, minden esztendőbe három annyi nevendékek mennek ki, mint a' többi három Lyceumból. Ez a' második kiadás, sok pótolékokkal van meg bővítve, 's typographiai tekintetben is, correctebb az elsőnél. A' Betűszámvetés' első kezdetein kívül, azon iskolai esmereteknek ált. nézése is fel tálatatik benne, mellyek arra szükségesek, hogy valaki a' Polytechnica — iskolába bocsáttasson, 's ezen kívül mint függelék, az Algebrának két része, mellyekkel részszerint a' Polytechnicum — institutumba, az analytica oktatás el kezdődik. — (40 is, nyólczadrétbe. Mad. Courciernél.)

Hadi-tudomány. *Theorie de l' officier superieur*, par I. P. A. Léorier. Francia Országnak utolsó háborúi, sokkal gazdagabbak voltak nagy történetekkel, mintsem hogy a' gondolkozó vitéz, most a' béke' csendjébe, arra ne függesztené figyelmét, hogy gyűjtött tapasztalásait rendbe szedje, 's a' kezdő fegyvertársakkal közölje. Néhány esztendőktől óta, sok illy tanító munkákkal, gazdagítottak a' Hadi tudományok, 's ezek közt hajdani Oberster Leorier' jelenlévő Theoriája, különös figyelmet érdemel. — A' Szerző, csak nem exclusive, a' Főtisztikar számára irt, kiktől sokkal nagyobb kiterjedésű esmereteket kíván, mint azoknak nagyobb része magának megszerezni igyekszik. — Munkája, melly ezer esmereteknek megszerzésébe, vezérfőnálul szolgálhat, két osztályokra oszlik. Az első

szóll, közönségesen a' katonai fenyítékről, a' belső hivatal viselésről, 's a' 'Truppok' oktatásáról, azután azon törvényregulákat állítja fel, mint kelljen a' Marschoknál, táborozásoknál, ütközeteknél, 's fekvések' ki választásánál cselekedni, elő adja továbbá azon előre vígyázás' reguláit, melyeket az ellenség képe előtt, folyókon való átmeneteleknél, csatarend' el rendelésénél 's a' t. kell megtartani. A' második osztály, szóll mindenféle katonai mozgásokról, táborerősítésről, külömbkülömbféle erősségek fel állításáról, 's azoknak óltalmazásáról. Leorier Úr, egy theorectica iskolának előleges rajzolatjával, a' Gyalogság, Lovasság, és Artilleria számára zárja be könyvét. — (8-ad részbe vét. — réztáblákkal. Ára 7 fr. Leblancnál.)

Törvény tudomány és Törvényadás. A' nem rég megholt Prof. Boulage Prae-lectióinak, a' Törvény tudományi Facultasba, következő munka, a' resultatuma: *Principes de la jurisprudence française, pour servir a l'intelligence du code civil.* A' Szerző' halálakor, még csak az első darab jelent meg, a' második most nyomtatódott ki, 's ki pótolja azon osztályt, melly a' személyekről 's dolgokról beszéll. Ez a' munka egy új, igen értelmes, 's éredten el gondolt plánum által jeleli ki magát: mellynél fogva a' Szerző' czélja nem a' vólt, hogy el vont törvénybeli kérdéseknek, tudós fejtegetésekbe ereszkedjen, hanem a' mint a' Könyvnek czimje is mutatja, hogy a' Francia törvénynek positiva, 's igaznak vagy helyesnek esmért törvény reguláit szemlélhetők-ké tegye. Ezt a' czélt Boulage Úr, jeles talentommal érté el. Elő adása olly pontos mint világos, 's a' legtisztább sztylbe. Bévezetés gyanánt, egy értekezést bocsátott előre, a' törvényekről, melly

a' legfelségesebb nézeteket, mélyen gondolt alap regulákkal egygyesíti. (Ez a' második darab 33. iv, 8-ad réthe. Ára 6 fr. Pilletnél). — Merlin Ur, egykori Generalprocuratora, a' Cassationstribunálnak, egy igen fontos törvényes Könyvnek szerzője. Ez egy betűrend szerint, el intézett gyűjteményéből áll, azon törvénybeli kérdéseknek, mellyek a' Tribunálnál, leggyakrabban előfordúlnak: Recueil alphabétique des questions de drois. Ezen munkának egy új kiadása, a' hatodik darabbal el végződött. (58. iv, negyedréthe. Ára 10 fr. Garnerynél). — Oeuvres de Pothier. — Beauce Könyváros, ennek a' Hires Törvény tudósának munkáit, újra ki nyomtatta. A' 13-dik és utolsó darab, most jelent meg. Ez a' civilis és criminalis dolgokban való bánásmódot, foglalja magába, egy dolgok laistromával együtt. (43. iv, 8-ad réthe. Ára mind a' 13 darabnak, 104 frank.) — Histoire complète du Procès de Louis Pierre Louvel. Ezen Perhistoriája, a' Berry Herczeg gyilkosának, két darabba, egy Francia Katonatisztnek munkája. A' munka 12 szállitmányokba jött ki. (46 és $\frac{1}{2}$ iv, 8-ad réthe, Blanchernál). — Dentu Könyváros ugyan ezen históriát Méjan ügyvédtől dolgoztatva, hasonlóképp szállitmányokban adja ki, 's más 8 szállitmány jött ki. — Procès de la souscription nationale, jugé par la cour d' assise, de Paris, la 1 Juillet 1820. Ez az irás magába foglalja, mind azon Aktáknak tökéletes Gyűjteményét, mellyek öszveköttetésbe vagy-nak azon processussal, melly az újság levelekből, eléggé tudva van; csak hogy az újságírók kihú-zásokba közlötték azon aktákat, mellyek itt rend-be 's egész épségekbe közöltettnek. (25. iv. 8-ad réthe, ára 5 f. Baudouinnál). — Considera-

tions sur la contrainte par corps, en matière des dettes, dites commerciales par Michel Burg. A' tömlöztőknek belső elintézésék ellen, folyton folyva emelkednek fel szavak, philanthropicus irások 's értekezések a' napi levelekben, 's a' legszebb projectumok közöltetnek ezeknek megjobbítására ; a' közönséges tudósítások, a' reményt mindég megújítják, hogy azokon majd egy jöltévő jobbítás fogna történni. azomba még is csak azok maradnak, a' mik voltak, „az elromlásnak 's véteknek kölcsönös, oktató intézetei.” Erről a' gyűlöletes oldalról, rajzolta le a' szerző a' St. Pelagie tömlöczöt, vagy azon adósoknak árestom helyeket, kiknek személyes szabadságok ellen, testbeli kényszerítés mondódott ki. Meg mutatja ő, hogy ez a' törvényes rendelés, inkább az uzsoráskodásnak kedves, mint a' kereskedésnek használ, mivel nagyobb számú katonatisztek, 's helyeket vesztett tisztviselők vagynak a' rabok között, mint kereskedők, kik inkább az időkörnyülményeknek, mint rosszszul calculált próbatételeiknek, 's a' rosszsz maga viseletnek áldozatai (7 év. 3-ad részbe ára 2 fr. Delaunaynál) Ezen írással, öszveköttetésbe van egy beszéd, mellyet 20-dik Juniusba Gróf Lanjuinais tartott, azon új engedett időnek alkalmatosságával, mellyet a' St. Domingói adósok kívántak, a' Pairek kamarájába: Contre les privilèges de surcéance legale au paiement des dettes privées. Ez a' beszéd, a' Kamarának parancsolatjára nyomtattatott ki. — Az érdemes Philantrop, nagy tüzzel 's erővel óltalmazza, a' szerencsétlenség' dolgát. Ugy kell azt nézni, mint egy emlékirást, a' polgári jussnak főkérdéséről, 's mint ilyen meg érdemli, hogy minden törvény tudósoknak, de még inkább minden igazgató székeknek, szívekre köttessen

(1 és $\frac{1}{2}$ ív, 8-vo Ára 50 Cen Baudouinnál.) — A' hires törvény tudó Claveau, ügyvéd a' Parisi Kir. törvény helynél, ugyan ezen tárgyról, egy kis írást tett nyomtatás által közönségessé: *Reflexions sur le regime de la contrainte par corps* (2 ív 8 ad rétbe). — A' milyen fontos a' Kereszténynek az Evangyéliom, épen olly fontos egy Státus polgárjának, annak alap törvénye. Ezen alaptételre támaszkodván, a' mint tudva van, a' Biblia társaságok módja szerint, a' Chaitának elterjesztésére, aláírás nyittatott fel, melly által ezen *Charte constitutionnelle*-nek (8 lap, 32-ed rétbe Baudouinnál) 500,000 exemplárjai, terjesztettek el kevés idő alatt. Száz exemplárok, csinosan nyomtatatva és fűzve, az előre fizetőnek csak 5 Frankba kerültek, minden exemplár tehát, 5 Centime-be vagy 1 Sousba. A' *Constitutionnel*-nek, és *Courier*-nak Újság-Bureaux-ji, szedték az aláírásokat. Az elsőbe, már a negyedik napon, 30,500 exemplárra ment az aláírások száma, 's attól fogva mindég ezen arányba nevededett, úgy hogy a' feltett nyomtatványok száma, alig ha elegendő fog lenni.

Politica. L'homme sans nom. Ezt az írást, halgatással is ellehetne, ugyan mellőzni, mivel a' Szerző Ballanche Úr, csak száz exemplárt nyomtattatott belőle Didotnál, 's ingyen osztogatja ki, minthogy azonban bibliográphiai létele még is van, 's tartalékja nem fontosság nélkül való, a' jelentést megérdemli. — A' Szerző vélekedéseit azomba, nem lehet egész kiterjedésbe elfogadni. Ez a' nevetlen ember, egy a' XVI-dik Lajos birái közzül, ki a' világtól elvonva, az Alpesek között él. Philosophiája ezen Anachoretának, azon érdemmel bir, hogy eredeti, 's philantropiai célú. Épen olly eredeti, egy hozzá függesztett 's prosába írt Alagya is, a' Berry

Herczeg megölettetésére. — Lettre à M. le Marquis de Lautour-Maubourg, ministre de la guerre, sur son budget, et divers actes de son administration, par Martius Veter, colonel d'Etat-major en retraite. Ez a' kis írás néhány fontos, és szabadon kimondott jegyzéseket foglal magába, a' Francia hadi seregnek elrendeléséről, és öszveállításáról. Azt tartják, hogy ez a' Martius Veter név költött, 's mint Szerzőt, egy-egy Francia-ország' legelső Hadivezérei között neveznek. — (2 iv, 8-ad rétbé Correardnál). Erre a' levélre, egy felelet jelent meg, egy úgy mondott nyugalomra lépett tisztól. Réponse à la lettre e' t. ef. a' hol a' Minister Latour-Maubourg dicséretére sok mondatik. (20 octavlap Delaunaynál). — Sokat lehetne mondani e' következendő írásról, mellynek ide csak czímjét tesszük: L'homme des Gibeaux, ou nouvelles preuves de la conjuration de M. Elie Decazes et ses consorts, contre la légitimité, (4 iv 8-ad rétbé ára 1 Fr. 50 Cent. le Normantnál).

Történet írás. Mongrénál egy Dictionnaire de l'ancien régime et des abus féodaux jött ki, mellyben a' feudumba adhatásnak felállítása, hanna vétele, eredete, törvénytelen volta, a' vele való vissza élés, 's annak nevezetesebb előmozdítói, terjesztetnek elő. Azt lehetne mondani hogy minek ma olly sok beszéd, ollyan dologról, melly már megszűnt lenni? 's minek megeleveníteni még egyszer annak emlékeztét, midőn már jussok egyformasága lépett annak helyére? A' Szerző ki csak első betűit adja ki nevének, D.. de P.. úgy látszik előre elvölt, ezen kérdésekre készülve, mert reájok előre megfelelt. „Akkor van idő, így szóll, a' től.

tésekről gondolkozni, mikor a' víz csekély, semmi egyebet ezen munkának kiadásába nem néztem, mint ezen bölcs tanácsot. Azomba az előhordott megtörtént dolgok, csak a' Hugo Capet idejéig mennek fel, talán mivel semmi bizonytalant sem akart bizonyos gyanánt adni ki, 's mivel a' 9-dik századtól, a' 15-dikig folyó nagy időkor, elég materialékat ad, a' feltett célnak elérésére. Egyébaránt vigyázva, 's dolog eszmérettel van a' szándék kivive, és a' Szerzőnek az az érdeme van, hogy előadásába sokféleséget, és sok kellemetést tudott szőni. A' munka végire, némelly jegyzéseket függesztett, a' Francia Historiának fő eseteiről, a' tudományokról 's mesterségekről, szokásokról, a' kijelelt familiák' eredetéről 's a' t., mellyekhez sokat adott Regnault Warrin Ur is, ki a' munka elein lévő, sokat magában foglaló előbeszédet, szerzette (50 iv, 8-adrébe, ára 7 Fr. 50 Cent). L' armée et la patrie. Ezen cím alatt, a' Francia Revolutió alatt fundált, katonai intézeteknek közönséges Historiája, jelenik meg. Első darabja, már elhagyta a' sajtót, 's 23 és $\frac{1}{2}$ ívet tesz 8-adrében, az ára 5 Fr. Baudouinnál. — Marc Aurèle, ou Histoire philosophique de l'empereur Marc Antonin. Ezen Fejedelemlnek minden maximái, az ő közönséges és magános életével való, öszveköttetésben terjesztetnek itt, egy új rendbe foglalva, az olvasó eleiben, 's négy 8-adrét kötetekben, egy öszvefüggő egész formálnak. (Az egész munka, 152 ívből áll, ára ezen esztendő Octoberéig 25 Fr. Allaisnál). Amaz ösmeretes munkának: Atlas historique genealogique et géographique de A. Lesage. Didotnál, a' 7-dik kiadása jelent meg. — Az egész munkának ára 136 Fr. 's minden egyes föld-abrosznak 5 Fr. — Gróf Achille

de Jouffroy egy két darabból álló munkát ad ki, ezen cím alatt: *Les Fastes de l'Anarchie*, mellyben a' Francia Státus felforgatás' nevezetesebb történeteinek, chronologiai 1789 től 1804-ig menő, általnézése foglaltatik. Ennek első darabja, már a' Publicumnak kezeiben van. — Kezdődik ez 1789-dik eszt. első Májusával, 's végződik 1795. eszt. Octoberének 26-dikával, e' szerint magába foglalja, a' kormány-alkotó 's törvény-tevő gyűlést, és a' Nemzeti Conventet. — A' második darab, melly Augustus hónap utolsó napjaiban fog elkészülni, a' Directoriumot és a' Consulatust adja elő, 's a' Császári trónnak felállításával, fogja az egészet berekesztetni. A' *Gazette de France*, ezen munkát igen magasztalja, de a' minn nem lehet csudálkozni, a' mint a' *Courier* megjegyzi, mert a' Szerző a' *Gazette*-nek fő fő Redactora, 's minthogy ez a' *Quotidienne*-vel, *Drapeau blanc*-al, *Journal des debats*-al, és a' *Journal de Paris* val szoros öszveköttetésbe van, innen gyanítani lehet, hogy ezen négy óltáronkon is hasonló tömjén füst-felleg fog, Gróf Achille de Jouffroy' tiszteletére, felemelkedni. A' Szerző a' históriai megtörtént dolgokhoz, mellyek itt egymásután következnek, sok jegyzéseket, 's egy közönséges elmélkedést is függesztett, azon fontos political kérdésekről, mellyek *pro et contra* annyit hányattattak (30 ív, 8-adréthe, ára 6 Fr. Pilletnél).

Országok' 's Népök' tudománya. *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, par Alex de Laborde. Ezen munkából, most a' 48-dik szállitmány jelent meg, 's ez által ez a' már eléggé esmeretes pompás munka, berekesztődik (36. ív. Folio egy föld. abrósszal, és 2 rézmettzéssel egész munkának ára, finom papíroson 1008 Fr. velinen 1728 Fr.

és az első réznyo másokkal 2880 Fr. Nicolle-nál). — A' Lecornui lithographica Könyvnyomtató műhelybe, egy Description pittoresque de la Sicile adattatik ki. Eza' munka, egy Prospectusok gyűjteményéből áll, mellyeknek rajzolatjai helyben készítették, 's a' Szerző maga vitte köre által azokat. Az első szállitmány 1 ív, text, folio és 5 nyomások. — Histoire physique civile et morale de Paris. Ezen cím alatt Dulaure Úr, a' Párisba lévő emlékjeleknek, közönséges épületeknek, fundációknak 's más intézeteknek, szokásoknak, erkölcsöknek, 's a' lakosok Civilisatiója' külömbkülömbféle lépcsőinek le írását, a' Város fundálásától fogva a' jelenlévő időkig, hat szállitmányokban fogja ki adni. Az egésznek, melly 6 octávd arabból fog állni, számos réztáblálkkal ékesítve, előre fizetési ára, nem lesz több 48 franknál. A' két első darab' megjelenése után, 12 Frankal emeltetik fellyebb az ára. Guillaume-nál. Voyage en Espagne, du Chevalier Saint Gervais. — Ezen Francia tisztnek utazásai, itt kellemes módon adatnak elő Lantier Úr által. Második kiadás, 2 Darab 8-ad rétbbe 54 és $\frac{1}{2}$ ív Ára 12 Fr. Arthus Bertrandnál. — Le champ d' Asile au Texas, egy kis mulattató írás, melly ezen Koloniát írja le, eredetétől fogva, felosztásáig. Különösen az a' czélja, hogy azon gonoszszándékú rágalmazásokat megczáfolja, mellyek által bizonyos emberek, ezen kis Francia vitézcsoporthoz, melly azon vadon tájékokba kereset menedékhelyet, hírét bemocskolni igyekeztek. (3 ív. 18-adréthbe Ára 50 Cent. Tigernél). — Azon históriai, political. Physicai és erkölcsi képezetnek, mellyet Christoph d' Avalos Malta szigete, 's annak lakosai felől adott ki: Tableau historique etc. de Malte par C. A.

vales, most egy második kiadása jelent meg. — (2 darab, 8 ad rétbe 42 iv. Ára 10 Fr. Dentunél). — Amaz egészséges gondolkodású író, Bailleul, ki a többek közt *Situation de la France* nevű munkájáról esmeretes, csak nem avval egygyütt adott ki, egy Geográfiai tanító könyvet: *Elémens methodiques de géographie, disposés d'après un ordre nouveau*. Azon rend, mellyet Bailleul Úr a maga tanító methodusába fel vesz, két különösségek által jeleli ki magát. Egy közönséges áltnezesbe, meghatározza a Földgolyóhisának főpontjait, a hosszúság és szélesség grádicsainak öszvetalálkozása által; akkor le rajzolja nagyba, a Földnek egész formáját, annak tengerei, partjai, folyói, hegyei 's a t. szerint. Ezen tárgyak először egyenként, azután egymással való öszvefüggésekbe mutattatnak meg. A Szerző egyáltalába mindenütt az egyesről megy az öszvetettre által, 's a le irándó tárgyakra nézve, úgy szolván több helyheztetéseket vesz fel. — Ezen Systemának következése szerint, be utázza vagy 12-szer az egész földet, minekelőtte annak political leírásához fogna. A második különössége, ezen elementáris Könyvnek abban áll, hogy a szélesség és hosszúság grádicsai, mindengeográfiai felosztásokra és alfelosztásokra alkalmaztatnak, akár természetiek akár politikaiak legyenek azok. Ez által az ő Könyve, néminémű tekintetben egy beszélő Földabrosz, melly a Földleírás' stúdiu-mát, nem csak, hogy erősebben bé nyomja az elmébe, hanem azt sietteti is. (12-ed rétbe, ára 3 Fr. Bailleul Antalnál). —

Kereskedés. Agassénak özvegye, egy új kiadását eszközlötte ezen munkának: *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer noire par Antoi-*

ne Baron de Saint Joseph. Ez a' munka nem csak a' Kereskedő, hanem a' Status tisztviselő figyelmét is magára vonta. — A' Szerző, ki helybe gyűjtötte magának, a' positiva esmereteket, sok esztendőki jegyzéseit, 's tapasztalásait tette le ezen munkába, melly ennél fogva nagyon különbözik, sok Cameralisták' agy szüleményeitől, kik tanulószobáiknak négy falai közül soha sem léptek ki, 's még is a' Statusok' Kereskedői bilanxjokról el határozólag ítélnék. St. Joseph Ur Marseille-i lakos, mindég Kereskedői próbatételekkel foglalatoskodott, 's mint igaz Hazafi, nem sajnált sem munkát sem áldozatot, melly által Hazája Kereskedésének előmentét, új eszközökkel segíthesse, 's a' közép és fekete tengerek' kikötő helyeiben, öszveköttetésekét állíttson fel. Az igazgatószék, helybe hagyta az ő nézetjeit, 's használta tapasztalásait. A' fekete tengeren való hajókázást tárgyazó jegyzetek, mellyekkel a' munka bezáródik, minden tengeri hajósra nézve fontosok. Egy jeles abrosz Barbié Dubocage-tól rajzolva, az Európai Orosz — és Lengyel Országok' belső hajókázását állítja elő. — (8-ad rétbbe. Ára 6 Fr). — Janet és Cotellet Könyvárosok ezen czim alatt: *Essai sur les entraves que le commerce éprouve en Europe, par L. F. de Tellenare, (de Nantes)* egy írást adtak ki, melly hasonlókép' szívellést érdemel, 's más hasonló tárgyú írásoktól kellető előadás módjával, különbözteti meg magát. A' Szerző' nézetje szerint, a' jelenlévő társaságos Systema, nyilván való ellentmondásba van, azon háttartalan szabadsággal, melly nélkül semmi kereskedés sem gondolható. Ki jeleli továbbá azon eszközöket, mellyek által a' portékáknak minden nemre, illendőbb árá yba osztattathatik el a' vám, mint eddig. — Meg határozza, a' pénznek inte-

reshajtását olly módon, mellyet mind az erkölcs-bíró, mind a' törvénytudós helybe hagyhat. Egy új eltörölő systemát is állit fel, melly nem kevésbé tetszést érdemel. Utóljára sok Finánczproblemáknak, mellyek eddig sokszor, nyomoztattak, de világosan meg nem fejtethettek, ki elégitő feloldását közli. Ezen jól sült irás, minden tekintetbe ajánlást érdemel. Benne inkább a' polgár, mint a' Kereskedő beszél. A sztil tömött és energycus. — (30 iv. 8-ad rétbe, Ára 6 Fr.)

Ifjúságoktatás. La jeune Ursule, egy erkölcsi történet Lemaire által. Az író' czélja a' volt, hogy a' Leánykák kezébe, egy mulattató könyvet adjon, a' melly sziveket formálja, 's benne a' virtus'szeretetét meg őrizze (5 és $\frac{1}{2}$ iv 18-ad rétbe, 4 metzéssel. Ára 1 Fr. 25 Cent. Eymerynél). — Les merveilles du monde, hasonlókép' egy mulattató könyv, az ifjúság' számára, mellybe annak figyelme, a' természet csudálkozásra méltó munkáira vonattatik. (32 és $\frac{1}{2}$ iv. 12-ed rétbe 16 képekkel. Ára 6 Fr. Eymerynél).

Nyelv tudomány. Nouveau dictionnaire de la langue française, par I. Ch. Laveaux. Még hihetőkép' el folynak néhány esztendők, míg az Academicus Urak, készen lesznek az ő nagy szótárjokkal, mellyen már olly régóta dolgoznak. Köszönetet érdemel tehát Laveauy Ur, hogy ő azon közbe segített egy nagy szükségén, melly kivált a' régi Dictionnaire de l'Academie mellett, igen érezhető volt a' Külföldieknek. Ez a' Szókönyv igen tökéletes, 's keveset hágy felül kívánni. Fel találtnak ebbe: 1) Minden közönséges életben elő jövő szók, mellyek közzül sokat hasztalan keres az ember, más Szókönyvekben, azoknak magyarázatjával, 's haszna vétele módjával, példákkal világositva. 2)

Ezen szónak származása, régivagy idegen nyelvekből, 3) Számos kitételek, melyek még sehol sem magyaráztattak meg, noha sok Klasszikus írók éltek azokkal. 5) Szoros magyarázatja az egy értelmű szónak. 6) A' legfontosabb Grammatikai nehézségek' megfejtése. 7) A' Mechanica Mesterségekhez, 's kéziművekhez tartozó eszközöknek neveik azoknak haszna vétele magyarázatjával. 8) A' tudományos mesterszók, 's azoknak magyarázatja. 9) Azon szónak Kritikája, melyek most újabb Szókönyvekbe, helytelenül vétettek fel. (2 Darab 4-ed rétbe 272 ív. Ára 42 Fr. Deterville és Lefèvre Könyvárosoknál)

Szó tudomány (Philologia). *Oeuvres complètes de Sénèque le Philosophe.* Ez a' fordítás a' Lagrange munkája, melly most a' 13-dik darabbal bezáródik, 's ez 14 ívből áll, 12-ed rétbe, végén egy tökéletes dologlaistrom van latánúl; *Index copiosissimus, nec non certissimus, rerum, verborum, atque sententiarum in L. Annaeo Seneca memorabiliorum.* — (Mind a' 13 darabnak ára, által ellenbe álló textel, 55 Fr. text nélkül 6 darabba, 30 Frank. Delalainnál). Ehez járúlhat, 14-dik darab gyanánt, a' Diderot által le irt Seneca életének egy új kiadása: *Vie de Sénèque, ou Essai sur les règnes de Claude et de Néron,* a' Naigeon jegyzeteivel, mivel mind kiadása, mind formája egynemű amazzal. (23 ív. 12-ed rétbe. Ára 6 Fr. Delalainnál). — *Oeuvres complètes d'Horace.* Daru fordítása, által ellenbe álló textel. Ötödik megjobbitott kiadás. 4 darab. 18-ad rétbe, öszveséggel 33 ív, nyomtatta Didot. Ára 10. Fr. Janet és Cotelle Könyvárosoknál.

Literatura. *Melanges de Literature et de Critique* par Nodier. Ezen

munkába , az ösmeretes Romániró , Nodier-nek literatura 's kritikai egyvelegirásai, foglaltatnak , mellyeket Barginet Sándor Úr, 2 octavdarabba gyűjtött össze. (52 iv, 8-ad rétb. Ára 8 Fr. Raymondnál).

Költői mesterség. David , poëme par le comte de Coëtlogon Meg-jegyzés re méltó , hogy a' Francia Költők , a' 18-dik Századba , alig láttattak ösmérni a' Bibliát, a' 19 dik Századba pedig , már több kitetsző költői talentumok , lelkesítették a' Keresztény Hitnek Könyvei által. Coëtlogon Úr, nagy szerencsével meritett ezen Sz. forrásból, 's nem kisebb ügyességgel szerkeztette össze, a' David külömbféle menetelű történeteit, mellyek egy Epopoeának igen alkalmas tárgyai voltak. Ő ezekből egy kellető egészset formált, melly minden feltételeknek megfelel, mellyeket a' mesterség kíván. Egyébaránt sztylje inkább fennjáró mint kellemetes, inkább erővel tellyes mint csinos, 's ezért nem mindennek tetszene. (8-ad rétb. Ára 5 Fr. Dentunél). — Ladvocat Könyváros, a' Casimir Delavigne kedvelt költeményének: Les trois Messeniennes, negyedik kiadását eszközölte, melly két Alagyával, és egy a' Francia Academia' tagjaihoz , intézett levéllel van megsza- poritva. Azon meleg érzés , 's ébresztő tetszés, mellyel ezen költemények, kivált pedig a' Delamartine *) poëtai elmélkedései, közönségesen

*) Alfons de Lamartine ezen ifjú Költő , egy fényes jelenet, a' Francia már régtől fogva száraz, költői Literatura' egén, ki verseibe erős érzeit 's mély gondolatokat-harmóniás és erővel tellyes nyelvel egyesít. Munkája , Meditations poétiques, melly a' múlt esztendőbe jelent meg, három hónapok alatt négy kiadást ért. Benne öszveséggel 26 Költemények vagynak. — Probául szolgálhat következő két darab. „Az Ember” című második Költeményéből, mellyet az Angoly Költők' ama csillagához Lord Byronhoz intéz. — Így kezdi:

fogadtattak, eléggé bizonyítja, hogy még nem aludt ki Franciaországban a' jó izlés, mint, az elmúltak sok barátjai, örömet el akarnák hitetni (6 iv. 8-ad rétbe, Ára 2 Fr.)

Toi, dont le monde encore ignore la vrai nom,
Esprit mystérieux, mortel, ange, ou démon,
Qvi que tu sois, Byron, bon ou fatal génie,
J'aime de tes concerts la sauvage harmonie.
Comme j'aime le bruit de la foudre et des vents
Se melant dans l'orage à la voix des torrens!
La nuit est ton séjour, l'horreur est ton domaine,
L'aigle, roi des déserts, dédaigne ainsi la plaine;
Il ne veut, comme toi, que des rocs escarpés.
Que l'hiver a blanchis; que la foudre a frappés —
Trouvant sa volupté dans les cris de sa proie,
Berce par la tempête il s'endort dans sa joie,
Et toi, Byron, semblable à ce brigand des airs,
Les cris du desespoir sont tes plus doux concerts.
Le mal est ton spectacle, et l'homme est ta victime.
Ton œil, comme Satan, a mesuré l'abyme,
Et ton ame, y plongeant loin du jour et du Dieu,
A dit à l'esperance un éternel adieu.
Comme lui, maintenant, régnant dans les ténèbres,
Ton génie invincible éclate en chants funèbres;
Il triomphe, et ta voix, sur un mode infernal,
Chante l'hymne de gloire au sombre dieu du mal.

Itt a' Szerző a' Lord Byron sorsának mostohaságát részvétellel adja elő, 's így szól továbbá:

Helas! tel fut ton sort, telle est ma destinée.
J'ai vidé comme toi la coupe empoisonnée;
Mes yeux, comme les tiens, sans voir se sont ouverts;
J'ai cherché vainement le mot de l'univers.
J'ai demandé sa cause à toute la nature,
J'ai demandé sa fin à toute creature;
Dans l'abyme sans fond mon regard a plongé;
De l'atome au soleil j'ai tout interrogé;
J'ai devancé les tems, j'ai remonté les ages.
Tantôt passant les mers pour écouter les sages;
Mais le monde à l'orgueil est un livre fermé!
Tantôt pour deviner le monde inanimé,
Fuyant avec mon ame au sein de la nature,
J'ai cru trouver un sens à cette langue obscure,
J'étudiai la loi par qui roulent les cieux:
Dans leur brillans déserts Newton guida mes yeux;
Des empires détruits je méditai la cendre;
Dans ses sacrés tombeaux Rome m'a vue descendre;
Des mânes les plus saints troublant le froid repos,
J'ai pesé dans mes mains la cendre des héros.
J'allois redemander à leur vaine poussière

D r á -

Drámai Költőmesterség. *Aspasia et Pericles*, Opera egy felvonásba Vinnettől, mu'sikára téve Daussaignetől, a' táncz Gardeltől. Legelőször adatott 17-dik Juliusba, a' Kir. Mu'sika Academia theátrumán. — (2 iv, 8-adrétbe, ára 1 Fr. 50 Cent. Ventenél). Ugyan ezen Játékszínen, adatott 19 Jun. *Clari ou la Promesse de mariage*, ballet pantomime. Szerzői, Ballet mester Milon, és Mu'sika-Director Kreutzer, tagjai ugyan azon Theátrumnak. — (2 és $\frac{1}{2}$ iv ára 75 Cent. Dondey-Dupré-nél). — *L'artiste ambitieux ou l'Adoption*. Vig-játék, 5 felvonásba és versekbe, Théaulontól legelőször adatott 3-dik Juniusba, a' második Francia theátrumon. (8 iv 8-adrétbe ára 2 Fr. 50 Cent. Barbanál). — A' Koczebue drámai talentoma, már régóta esmeretes Francia országba, nem csak némelly követések által, a' játék-szín számára, hanem legjobb darabjainak, fordításai által is. Ezeket most Maservert, Könyváros Marseille-be, néhány új fordításokkal megsziporitotta. *Supplément au theatre choisi, de feu M. de Koczebue*, melly két darabból áll, mellyekbe Robert Maxwell és a' Természetes fiú, foglaltatnak. Előre bocsáttattak, a' Szerző életének rövid áltnézése, gyilkosáról való néhány tudosításokkal, Kocze-

Cette immortalité que tout mortel espère!
Que dis-je? suspendu sur le lit des mourants,
Mes regards la cherchoient dans des yeux expirants,
Sur ces sommets noircis par d'éternels nuages,
Sur ces flots sillonnés par d'éternels orages,
J'appellois, je bravois le choc des élémens,
Semblable à la Sybille en ces emportemens,
J'ai cru que la nature en ces rares spectacles,
Faisait tomber pour nous quelqu'un de ses oracles,
J'aimois à m'enfoncer dans ces sombres horreurs.
Mais en vain dans son calme, en vain dans ses fureurs,
Cherchant ce grand secret sans pouvoir le surprendre..
J'ai vu partout un Dieu sans jamais le comprendre. 's a' t!

buenak mellyképével, 's kézírásának Facsimiléjével. (15 iv 8-adrétbe).

Románok. *Vie d' Erostras*, decouverte par Alex Veri, traduite de l' Italien par A. C. Herostratnak ezen olaszból fordított élet leírása, igen sokat hasonlít Verinek *Aventures de Sapho*, és *Nuits romaines* nevű munkáihoz, mintsem hogy ennek úgy mondott felfedeztetését, kétségbe ne lehetne hozni. — Herostrat, úgy jelenik meg ezen Könyvbe, mint egy eredetikép' fényes tulajdonságokkal bíró ember, de a' kit ellenkező sorsa, megszűnés nélkül üldöz, akár a' szerelem, akár a' hír, akár a' nagyravágyás árnyékai után kapkodjon, mindég a' szerencsétlenség karjai közé taszítódik vissza, mihelyt forró óhajtságának tárgyaihoz közelget. Eltéved értelme ennyi sok bal-eset után, 's az Isteneken akarja magát megboszúlni, leghirebb templomjok füstölgő omladványin magának emléket állítani, 's így kényszeríteni az embereket, hogy még sokszor nevezzék annak nevét, kivel olly sokszor éreztették kevésre becsüléseket. El-lent nem állván a' tárgynak különössége, szembe-tűnő jeleit adja a' Szerző, mind talentomának, mind eredeti írás-módjának. (12-edrétbe 1 képpel, ára 3 Fr. Mongienál). — *Madem. Van hove*, à *Le Fou par amour* nevű Román irónéja, következő czím alatt, *Edmond et Juliette*, vagy a' szerelmes éjjel-járók, egy új költeményt adott ki, mellyben a' Magnetismus szolgál eszközül, hogy két szerelmesek, kik megszakadtak, ismét egymás karjai közzé vezettessenek. A' Szerzőné, úgyesen tudta használni csudálatos tárgyát, de a' lehetőség' kölcségén. — (2 darab 12-edrétbe ára 5 Fr. Lorbetnél). — *Les intrigues du jour*, vagy a' mai erkölcsi szokásoknak képe,

egy Intrigue nélkül való képzzettel. Quesnétől (8 iv, 12-ed réthe ára 2 Fr. 50 Cent. Rosanal).

Nouvelles lettres de Mlle de Lespinasse; svivies du portrait de M. de Mora, d' autres opuscules inédites, du même auteur. Azon tetszés, mellyel néhány esztendőkkel ez előtt a' Dem. Lespinasse levelei fogadtattak, sokkal nagyobb volt, mintsem hogy azoknak Kiadonójok, ne gondolkozott volna arról, hogy ugyan azon forrásból, mellyből az elsőik folytak, másokat is ne keressen fel. Ezek Guilbert Urhoz lévén intézve, úgy adattak ki, mintha az ő hátrahagyott papirosai közt, találtattak volna; de az új levelek' felfedezéséről, semmi sem említetik. Hanem az elsőbeknek kiadásába, már ezekről tétetett némi némű említés. Tudva van azokból, hogy Dem. Lespinasse kettős szenvedelmet táplált, hogy először Mora Urat szerette, 's vele levélváltásba állott. Ez az elveszettnek tartott levél-váltás, közöltetik itt egészen, 's ezen kívül más darabok is, mellyek közt egy, az érzékeny utazások' originális Szerzőjének Sztyljét, épen olly szerencsésen követi, mint más hasonló két darabok, mellyek az első levél-gyűjteménnyel jöttek ki. (23 iv 8-ad réthe, ára 6 Fr. Maradannál). — Gróf François de Neufchateau, ama kedvelt Románnak, Gil Blas de Santilane, Le Sage-tól, egy új kiadását eszközölte, melly az 1747-diki kiadással, mellyet a' Szerző még maga jobbitott meg, van öszve hasonlítva, 's egy új Foglalat - laistrommal megtöltve. A' Szerző ezenkívül, sok históriai és literáriai jegyzéseket adott hozzá, egy vi'sgáló értekezéssel egygyütt arról, ha vallyon ezen Románt úgy kelljen e' nézni, mint eredeti dolgozását Le Sage-nak, vagy pedig mint eredetikép' Spanyol produktumot.

Crapélet mint nyomtató, és Lefèvre mint eladó, ízléssel telyes külsőről gondoskodtak. (3 octáv darab, 93 és $\frac{1}{2}$ ív, 9 réztáblákkal, ára 22 Fr. 50 Cent.).

Művészség. A' Francia emlékek' hajdani Muzeumának fundálója, Lenoix Sándor, most a' Saint-Denisi Királyi Templom' emlékjeinek Gondviselője, következő munkát adja ki: Description historique et critique des Statues, bas-reliefs etc. du Musée royal. Ezen munkába nem csak a' régi ércz 's márvány oszlopoknak, felül-írásoknak 's töredékeknek, hanem az újabb festéseknek 's faragott képeknek is, melyek a' Kir. Museumba találtak, leírása foglaltatik, azon Plánum szerint, melyet a' híres műv-ésmerő 's régiség-vizsgáló Vissconti 1817-be készített. Az egész munka a' textből, és 950 réztáblákból fog állani 9 vagy 10 octáv darabba, 's 10—12 réz táblákból és 2 ívnyi textből álló szállitmányokba fog megjelenni. Az első már kijött, 's ára 5 Fr. velinre 8 Fr. — Az aláírás utolsó Decemberig fogadtatik el, azután 25 Procentel, emeltetik fellyebb az ára: (Prudhomme-nál). — Payennél egy megjobbitott, és megbovitott kiadása, jelent meg, a' Valenciennes Rézi-könyvének, a' Perspectiv festésről: Elemens, d'e perspective pratique, à l'usage de artistes. Jegyzések függesztettek hozzá a' táj-festésről, a' kezdő művészek számára. (75 ív, 4-ed rétbé, 36 rajzollattal ára 28 Fr.) — A' sok Portrait gyűjtemények közzül, melyek a' közelmúlt időkbe megjelentek, egy sem ajánl olly közönséges interessét, mint azon lythographiai rajzolatok, melyeket az ifjú Boilly készített, az Institutum' négy Academiáinak tagjairól, 's melyeknek kiadása ezen czim alatt: Iconographie de l'Institut royal de

France, hirdettetett ki, az aláírás útján. Ezek a' portraitok, mind a' természet után rajzoltattak, 's a' Szerző maga tette köre által őket, úgy hogy a' hasonlatosság tökéletes. A' Gyűjtemény, nem csak a' most élő, hanem a' közelébb múlt hat esztendőök alatt megbólt, Academicusokat is magába foglalja, 's körülbelöl 200 rajzolatokból áll. A' munka szállitmányokba jelenik meg, mellyeknek mindegyike 8 portraitokból áll, 's ára 12 Fr. — A' Szerzőnél és Bernárdsnál.

Építés mesterség. Durand Építőmester, 's Professor a' Polytechnica iskolánál. kiadja az építés-mesterségről való tanításait, ezen czím alatt: *Récis des Leçons d'architecture, données à l'école royale polytechnique.* Már az első Kötet megjelent. (9 iv 4-ed rétbbe, 32 réztáblákkal, ára 20 Fr. Didotnál). Ama szép munkából: *Plans raisonnés, de toutes les espèces de Jardins,* a' 11-dik és utolsó szállitmány jelent meg. Az előbb szállitmányok text nélkül voltak. De a' 11-dik, 13 ivnyi textet, és 6 réztáblákat foglal magába. (Treuttel és Würtz Könyvárosoknál).

Régiség tudomány. *Antiquités de la ville de Saintes, et du Département de la Charente Inferieure.* A' Szerző Chandrac de Crezannes, különös felvi-gyázója, azon régiség emlékjeinek, mellyek az alsó Charente-i Osztályba, nem kis számmal talál-tatnak. Azomba csak azok vagynak, ezek közül leírva, ezen munkába, mellyek még vagy épen nincsenek, vagy pedig tökéletlenül vagynak leírva más munkákba. (28 iv 4-ed rétbbe, képekkel. Treuttel és Würtz, Könyvárosoknál). — *Monu-mens de l'histoire Aurelienne.* Ezen czím alatt nem sokára az Antonius Oszlopa' Bas-relief-jeinek új leírása, és magyarázatja fog meg-

jelenni ; ehez járúlnak , azon építés-mesterségi 's köfaragói munkák , mellyek Marcus Antoninus és Titus Antoninus tiszteletére emeltettek , továbbá tökéletes gyűjteménye azon medaillonoknak , metszett köveknek , és felül írásoknak , mellyek e' két Császárt illetik. Ez a' munka , öszvefüggésbe van azon Marcus Aurelius Császárról írt munkával , melly oda felljebb jelentetett , — 's egyszer'smind új világot hint , a' mesterségeknek akkori időbeli állapotjára. Az egész , 120 réztáblákból , és 3 abroszokból fog állni , 's September első napjától fogva , 12 egymásután következő szállitmányokba kiadattatni , mellyek közül mindegyiknek ára , 12 Fr. Allaisnál.

Külföldi írások. *Biblioteca selecta de literatura espaõla*. Ez a' gyűjtemény , melly az Ángoly , 200 kivándorlott Spanyoloktól kiadott , *Elegant Extracts* czimű munka után készült , 's az ékesenszóllás és Rõltõi mesterség munkáiból áll , mellyek a' 14 Századtól , a' jelenvaló idõkig kijöttek , sok ízlessel 's nem kevesebb ösmeretekkel van öszve szedve. — Különösen említést érdemel azon gond , mellyel a' Riadók vóltak , hogy az ideák' fontosságát , 's a' tárgynak kellemességét , a' gondolatoknak 's nyelvnek szépségevel , megegyezésbe hozzák. Mind a' két osztálynak , mellyeknek egyike prósai másika poétai darabokat foglal magába , több apróbb osztályai vagynak , mellyek a' nyelv változásnak grádicson mentét , a' Spanyol literatura' legrégibb idejétõl fogva , chronologiai rendbe szedve látatják. Mindenik fõ osztály eleibe , bévezetés gyanánt , a' foglalatnak egy közönséges áltócnézése járúl. Az egész áll , 4 octav darabból. — (Bordeaux-ba Lawalle-nál.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

Halas Várossa új Reformatum Gymnasiumot állított, e' mellett Alumneumot is, melly Intézettről bővebb tudósítást várunk.

Th.

A' Rév - Komáromi Reformatum Gymnasiumban a' most September eleivel tartatott Examen alkalmatosságával, a' tanuló Ifjúság száma Méltóságos Udvari Tanácsos és Fő Curator Szilassy József Úr által közlött áltérőzése szerint e' következő volt:

Riszebb Elementariusok Csinos Mihály Tanítósága	
alatt	— — — 104.
Nagyobb Elementariusok Molnár Gáspár Tanítósága	
alatt	— — — 51.
Conjugisták Farkas Benjamin Subrektor alatt	— 14.
Declinisták ugyan az alatt	— 39.
Syntaxisták és Grammatisták Szokolay János Con-	
Rector alatt	— — — 39.
Logicusok, Poéták és Rhetorok Tüdös József Pro-	
fesszor alatt	— — — 26.
<hr/>	
Összesen	— 273.

Dítséretre válik ezen Gymnasium Jöltévőinek, hogy Examen alkalmatosságával 700. forint Jutalmak osztattak ki a' jelesebb Tanulók közt.

Th.

2. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ö. Csász. 's Apost. Kir. Felsége méltóztatott Fő Tiszte-
lendő Tudós Marits Jánost a' boldogságos Szűz Esztergomai

mezőbeli Apátját, a' Fejérvári Székes egyházi Megye Kanonok-ját es Örjét, és Nemes Trenchin Vármegye Tábla-Biráját, nyajassága és a' Tudományok szeretete által esmeretes Hazafit a' Tekintetes Királyi Törvényes Táblához Praelatusnak kinevezni.

Zágrábban Julius 2-dikán Mélt. és Fő Tisztelendő Saletz József Medeni Püspökké szenteltetett fel.

Th.

Ha valaha érdemes Hazafit tisztelt meg a' Magyar Királyi Pesti Universitas a' Collegiatus Doctori Czimmel, úgy ez bizonyosan T. T. Halitzky András: teljesítette csupán tsak azt, mellyel egy olyan Hazafi eránt tartozik, kinek gondolkodása, 's élete módja tiszta, a' ki Tudós lévén a' Tudósok gögétől ment, a' kinek mély belátásai vagynak 's még is még kiméli másoknak gondolkodásait, a' ki lelki tehetségeire nézve sokakon túl emelkedett, még is Idvezítőnként alázatos és szemérmes, a' ki mind azoknak, a' kik őtet esmerik, szeretetök és gyönyörűségök 's végre a' ki lát, érez és tud 's Felséges Királyunknak leghivebb Jobbágya 's Hazánk ditsőségének legbuzgóbb előmozdítója. — Ha ezen Férfit érdeme szerint betsüljük, ne gondolja ezt a' Haza hízledésnek; hanem azon lángoló szeretetnek tulajdonítsa azt, mellyel ezen tiszteletre méltó Barátunk eránt viseltetünk, 's ki az, a' ki őtet esmervén, nem szereti 's tiszteli?

Th.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

E' folyó Esztendei Augustus 13-kán meg halt Pesten T. T. Brunkala Román a' Barom Orvosi Tudománynak Professora és a' Barom Orvosi Intézetnek Praefectussa, a' Pesti Királyi Magyar Universitásnál száraz betegségben. A' megböldögült felebarátját szerető, szorgalmatos, szelid ember, hiv férj, okos és gyermekei valóságos javát előmozdító atya volt, a' kinek időnekelőtte való elhunytát, nem tsak kedvesei, nem tsak baráti, hanem mind azok, a' kik őtet valaha esmerték fálalják.

Th!

4. J e l e s s é g e k.

Tetszett Túl a' Dunai Evangyélika Superintendencia 9. Jul. 1818. Fel-Pétzen tartatott Kerületi Gyűléséből nemelly nyughatatlan Lajos-Romáromi Tót, de Magyarúl is rendessen beszellő lakos Instansoknak a' bévádoltatott Resznek meg nem halgatasával a' 45-dik szám alatt ilyen Fel-Jegyzést tenni:

„A' Lajos Romáromi Tót Gyülekezet elől terjesztvén, „hogy mostani Prédikátorjok T. Hrabowszky György Úr hivattatása alkalmatosságával magát arra kötelezte, hogy a' „Tót nyelven tartandó Isteni szolgálat kedvéért Tótul tudó „Káplánt fog tartani, mindazonáltal most már kinyilatkoztat- „ta, hogy ő a' Tótoknak, kik minnyájan tudnak magyarúl, „Tot nyelven nem fog az újjonnan építettő Templomba Isteni szolgálatot tartatni. Mellyért tehát könyörög, hogy „néki a' Tót nyelven tartandó Isteni szolgálatra nézve tellyes „bátorság szereztessék”.

„Minthogy a' L. Romáromi Prédikátor Úr az illető Senior „Úrnak tudósítása szerint mind eddig Tót nyelven is tartja „arra rendelt Káplán által az Isteni szolgálatot; azért azon „panasznak helyeken lévén, a' könyörgők hallgatói kötelessé- „geiknek tellyesítésére (mert minden teendőket megakartak „fogni külömben) utasítatnak. Jegyzette Ajkai Pál a' Duna „tulsó Kerületi Evang. Superintendencia bites világi Jegyzője”

Ezen Beírás ellen megteszi annak idejében 's a' maga helyén szükséges Meg-Jegyzéseit a' L. Romáromi megsértetett Gyülekezetnek nagyobb u. m. Magyar és Német része, itt a' Hazai Nyelv' Itélőszéke előtt tsak azt nyújtja bé előjáróban is alázatossan, hogy mivel az újjabb biteles Felszámlálás szerint 332 a' helybéli Németség részéről való Lélek szám, 261 a' Tót, 148 a' Magyar, viszont az idetartó Magyar filialistake 288: edes Hazánk 's kedves Nemzeti Nyelvünknek nyilvánágos megsértése a' mi L. Romáromi Gyülekezetünket olly érdemes Documentumban, a' minő egy egész Superintendenciának Jegyző-Könyve, Tót Gyülekezetnek nevezni. De így jár ott a' Felsőség, a' hol a' másik Résznek meghallgatása nem mindég Törvény. Audiat ut et altera pars. „Qui aliquid statuerit parte inaudita altera, aequum licet statuerit, non tam aequum erit”.

Másként pártoltatik anya Nyelvünk tsak tudtomra is a' Veszprémi és Székes Fehérvári Cath. Megyékben, mert taval 's az idén tett Hivatalbéli Látogatások alkalmatosságával erősen meghagyták Méltóságos Kurbelyi és Wurm Püspök Ö Nagyságok anya nyelvünk terjesztését az illető Lelki-Atyák' és Osk Mestereknek szinte a' felelet terhe alatt. Illyen forró buzgósággal terjesztetik Magyar nyelvünk a' szomszéd Pécsi Megyében régtőlfogva, a' hol méltán fenn marad e' tekintetben is b. Nunkovits és Pethő Fő Papok emlékezete Nyelvünk előmozdítása mellett tett áldozataik 's törekedéscikért, közelebb b. Pethő Püspöké, ki illy elfelejthetetlen 's nem eléggé magasztalható Fő Pásztori Levelet küldött Megyéjébe minden kerületi L. Atyák serkentésére:

„Insinuante horsum ad Venerabile Consistorium J. Universitatis Com. Tolnensis, quod plurimi e gremio Cottus sui „Parochi numero Auditorum Hungarorum non attento, conciones dicere, Evangelia recitare, orationesque lingua Hung. „instituere non tantum intermittant, sed et a praevigenti in „nonnullis locis hactenus usu recedant, taliterque ipsam linguam Vngaricae culturam nimium quantum impendant: Cunctis Districtualibus Fratribus e determinatione V. Consistorii „die 26 May a. c. celebrati officiose comittendum habeo; ut „si quidem justae sint querelae memoratae I. Universitatis, „justumque B. quippe ordinibus regiis, Patriae item ac ipsius etiam S. Dei Ecclesiae Legibus conforme ejusdem desiderium, ut tamquam Patriae filii, concivesque ad communem omnibus ejusdem reddendam Patriae linguam pro posse „suo concurrant: in singula, Parochia, in qua 20. aut 30. „Hungarorum paria reperta fuerint, Sermones Hungarici pro „concione dicantur, ubi vero minor foret numerus Hungarorum, etsi solum ad tria quatuorve paria adstringeretur, singula Dominica et Festo Evangelium iis Hungarice praelegatur, Catecheses idiome patrio fiant, non obstante eo, quod „Hungari hi Germanicam aequae calleant. Ad finem facilius „consequendum industriam suam eo etiam intendant, ut Ludimagistri Linguae tam Hungaricae quam Germanicae periti per Communitates conducantur. Placuit porro justis et „causis eidem V. Consistorio hanc suam determinationem addita declaratione eo accuratius observandam stabilire: ut in „casum, quo quispiam Dominorum Parochorum Cottus Tol-

„nensis semet determinationi huic conformare recusaret, suspensione a functionibus Ecclésiis ipsoque beneficio ad eandem observandam adstringatur. Quinque Ecclesiis die 28. Mai 1803. Josephus Pethő Vicarius Generalis”: (Schedius Zeitschrift 1804. Jan. 58).

Reformatus Ker. Hazafi Társainknak fárodhatatlan iparkodások az Anya-nyelv terjesztésében egy a' maga nemében, 's bár csak Ország-szerte több követőkre találna, közelebb az Aug. Conf. lévő Evangélikusok között, de fájdalom már csak az is Heterodoxiának tartatik nálunk némelly Zelotak v. kelletlenül fellebb buzgólkodó Tót-Magyarok, vagy Német-Magyar hit-sorsosok által, ha vélek tart az ember, módjokat javallja, 's példájokat hozza elő ottan ottan a' nem olyan megnyílt szívű Hazafiak 's Keresztyéneknek serkentésekre.

Hrabovszky.

A' Magyar minden égbajlat alatt, 's minden környüállások között hív Királyához 's Hazájához. Ennek újjabbi örvendetes bebizonyításául szolgál azon Magyar Ünnepe, melyet Velentzén Augusztus 20-kán Szent István első Magyar Király ditső emlékezetére Nagy Méltóságú Velentzei Patriarcha és Kardinál Felső-Eőri Pyrker László Ő Eminentziájának Hazafiúi buzgó részvételével Méltóságos Vizaknai Pap Ferentz Ezredes Kapitány igazgatása alatt lévő Nemes Hertzeg Eszterházy Magyar gyalog Ezred tartott, mellyről két rendbeli tudósítást vettünk, 's egyikét szóról szóra Olvasóinkkal közöljük: „Velentzén Augustus 24-kén 1821. Imé öt holnapok elmulának, hogy Hazánk határjain túl lakunk, — tőle távol vagyunk! — és, hogy hova vetett legyen bal sorsunk, azt a' nélkül is tudod, nempe: egy Attila átka alatt épült városba; a' melyet én ugyan a' ritka, és ama néhai dús gazdag kintseiből össze szerzett, tsudálatra méltó Templomjai, 's többféle Epületjei végett — tíz napokra igen szívesen meglátogattam volna, — de hogy több esztendőig talán itt nyomorognánk, desperatiora hozhatna bennünket, — mert: egy az, hogy az idevaló nép egy szóval semmire kellő — a' Zsidónál kétszer alább való, a' ki csak azért tekinti meg az idegent, hogy megtsalhasa; — más az, hogy barátságról, igazi szíves társalkodásról szó sem lehet, mivel ezt az emberi Indulatot a' Mennyei Atya Taliánba bizonyos visszaélése miatt nem is iktatta. Egy szóval mi ezen

nép között soha szerentsésen, vagy kelemetessen élni nem fogunk, tsak újra kellene születnünk, mivel conveniálni ezekkel nem lehet, — ha ők esznek, akkor mi munkálódunk hivatalunkba, — ha mi eszünk, akkor ők nyugosznak, hevernek — ha mi Isten rendelése szerint éjtzakai nyugalomra sietünk, akkor ők kezdenek dobzódni viradtig; —'s így tehát mind ellenkező. Egy zöld ág se, egy bájoló kilátás se egy kellemetes sétáló hely se örvendeztetni meg szívünket; itten semmi sintsen, a' mi a' természetet kellemessé teheti: sőt a' katonai gyakorlás is lehetetlen, mivel itten arra való hely sehol sincsen.

Ehen ni! így vert meg a' Magyarok Istene!! de Kiálljuk ezen próbát, a' mellyet fejünkre bõlts végzéséből hozott, — mindazonáltal addig is békességes türéssel leszünk, ámbár ezen a' földön életünknek minden szempillantását fájdalmasan el kell vesztegetnünk.

Illyen környüállások között kívánnánk, (ámbár mi sem a' legshivalkodóbb környüállásokban, sem a' legnagyobb nyomorúságban meg nem szünnénk Hazafiak 's Hazánkhoz hivek lenni) minden órába Hazánk és Országunk eránt hálaadatos emlékezettel viseltetni; — mi tsuda tehát, hogy a' 20-dik Augustust Sz. István 1-ső Magyarok Királlya napját, úgy, a' mint tehetségünkben ez országba állott — megültük — egy solennis Templom parádéval, — egy magyar lelki beszéddel, a' mellyet kedves Cziglér Páterunk buzgó Magyar szívvel elmondott, — és azután egy katonás Misével, a' mellyet basználó hazai Indulattal az itt resideáló Patriárka Ő Excellentiája Pyrker de Felső-Eör (néhai Püspök a' Szepességbe) — offerált. Ezen diszes napnak többi részét Ő Excellentiájánál a' Patriarkánál hazafiúi örömmel töltöttük, — a' kedves Hazánk javára, — áldására buzgó szívvel emlékeztünk, úgy, annyira, hogy az itt való Lakósok tsudálkozva kérdezősködtek ezen ünneplés okáért — de feleletünk után: *un festo di rispettabile Patria nostra — cum reverentia eltolták képöket.*

Gedcon Kapitány".

Egy másik jó Barátunk ezen ünnepről ezeket írja: „Magyar kedves Hazánk 1-ső Apostoli Sz. Istvány Király napját mi mint Magyar fiak itt is megtartottuk, az egész Ezred ki-
rúkkolt egész Parádéba, és az ünnep még nagyobb ditsõitására az ide való Patriárka édes Hazánk fia maga mondotta a'

Nagy Misét, melyet az Ezredünk Lelki Pásztora egy Magyar Beszéddel (mellyet a' Tudományos Gyűjteményedben hogy befoglaljad ide kaptsolok) diszesített. Az egész Tiszti Testet Pyrker Patriarka egy barátságos Magyar ebéddel megvendégelte, a' mikor is Felséges Urunknak, Regimentünknek egészségét ittuk, úgy hasonlóként az Patriarkáét; — utóljára felkelt a' Patriarka, és annya nyelven (az az magyarul) kedves Magyar Hazánk, és benne lakozó Magyar földienk' egészségéért ivott, melly nagy font szóval a' Magyar szívű Vörös száju Magyar Mars fiai által a' Trombiták Harsogásai közt vagy 6 szor viszonztatott. Solész Hadnagy és Bataillon Segéd".

A' keresztyén erköltsei 's igaz Magyar Hazafiúsága által eléggé csmeretes Tábori Lelki Pásztornak, nekünk által küldött ilyen Czimű Beszéde: „Ditsőséges Szent Istvánnak, Magyar Ország első Királyának és Apostolának Ditsérete, melyet a' Hertzeg Eszterházy Nemes Regimentnek Nemzeti Ünneplése alkalmatosságával Venetziában megmagyarázott Felső Vetsei Czigliér Ignátz, Esztergomi Megyebeli Pap és a' Hertzeg Eszterházy Magyar gyalog Regimentnek Tábori Lelki Tanítója Augustus 20-dik Napján 1821-dik Esztendőben; melly mind belső erdemére, mind azon különösségért is, hogy Velenczében tartatott, a' kinyomtatásra méltó, vétetett Lukács Evangeliomának 19-ik részének 17-ik Verséből: Örülj jó szolgám, mivel hogy a' kevesen hiv vóltál, hatalmad leszen tíz Városon.

Az ékesen szóló a' többek közt ezeket is mondja: „Jól tudta ő, (t. i. Szent István) hogy a' Fejedelmek kormányozásától függ főképen min' d kára, min' d pedig haszna a' Népnek. Ha az Országlók tsak úgy élnek a' világon, mintha a' Királyi Méltóság Just adna nekik a' puha és henyélő életre, nem pedig, hogy magokat az Ország javára áldozzák, és annak sebeit gyógyítsák; ha ők tsak azért hatalmasok, hogy alattokvalói féljék, nem pedig, hogy attyai szeretettel hozzájuk leereszkedjenek, — ha ők hadi erejekben tsak kevélykednek 's nem hogy a' zsal az igazságtalan erőszakot az Országok szélétől eltávoztatják.

tassák: szomorú romlásra fog nagy lépésekkel sietni az Ország és egyedül a' szerentsétlen emlékezete maradand, melly annak siralmas düledékit könnyhullatásával fogja áztatni. — De megmentette a' Mennyei Gondviselés e'féle mirigytől Királyi Birodalmunknak zsengejét, és az ő kegyességét a' Magyar Nemzethez legottan, az Orzágnak Viradtánál kiváltképen kinyilatkoztatta, annak boldogítására Istvánt különösen választván, a' ki a' maga személyével a' Királyi Moltóságot is az Országba hozta, és az ő hivatalát olly szorosan kötötte a' keresztényi törvényhez, hogy a' Királyi Székre hágni szentség törésnek tartaná, ha Országát annak törvénye szerint nem kormányozná". — Boldog! ezerszer boldog a' Magyar Király; a' kinek alattvalói meg a' Külföldön is hűséges aldozatokat nyújtanak; boldog! ezerszer boldog a' Magyar Haza, mellynek kedves fija Pyrker mint Velentzei Patriarka is fentartja Nemzetének ditsőséget, mellynek fija Pap Ferentz Ezredes Kapitány, mellynek fiai a' Nemes Hertzeg Eszterházy Magyar gyalog Ezredbeli Vitézek mind közönségesen, még e' külföldön is tsupán tsak kegyelmes Királyokért és a' Haza boldogságaért lelkesednek 's szerentsés azon Nemes Ezred, hogy nemes Magyar érzésének olly buzgó Magyarázójára talált, mint Barátnok T. T. Felső Vetsei Czigler Ignatz.

Th.

5. A' Redactionak 's Kiadónak Jelentése és Kérése.

Elégtelenek vagyunk, hogy Magyar Irók hazafiúi szorgalmokat érdemek szerint meghálálhassuk; mert tsupán tsak azoknak köszönhetjük, hogy a' Nemzet hosszas álmából felébredni 's Nemzetiségét érezni kezdi; azért kinek kinek részese a' Tudományos Gyűjteménybe kedves előttünk; de gyakran tapasztaltuk azt is, hogy épen azok, a' kik erkölcsi 's tudománybeli képzesekre nézve leggyengébbek ostromoltak

bennünket munkáikkal, még pedig Póstin, mellyeket, ha a' Nemes Olvasók izlését megsérteni nem akartuk, semmiképen fel nem vehettünk; azért betsületes egyenességgel tudokra adjuk, főképen azoknak, a' kik bennünket gyenge munkáikkal terhelnek 's ez által nekünk szükségtelen költséget okoznak, hogy mi a' tzelunkra szolgálható Tudománybeli Jelentéseket egyes, vagy legfeljebb kettős Levelekben szívesen elfogadjuk, 's a' Posta-bért itt helybe lefizetjük, de nagyobb tsomókért Póstabért teljességgel nem fizethetünk.

Th.

6. A' Tudományos Gyűjtemény Redactiójának Jelentése Kőrösy Sándor dolgában.

Ha ekkoráig állandóan ditsértük a' Magyar Nemzetet, — ez valóban nem volt hízeltetés, hanem csak azon méltó tiszteletnek kinyilatkoztatása, mellyel ezen nagy Nemzet eránt viseltettünk, és — viseltetni tartozunk; mert hízeltetni egy különböző embernek is alacsonyság, 's egy Nemzetnek, — mi, ha nem Felség bántás? — Vagyon, mint minden Társaságban, úgy a' Magyar Nemzetben is sok követő, — szény és gaz; de a' ki a' Nemzetet jól ismeri, az kénytelen megvallani, hogy nintsen egy Nemzetben is annyi lappangó, 's szunnyadozó mind testi, mind erkölcsi erő, mint a' Magyarban, — hogy egy sem olly romlatlan, mint a' Magyar. — Valabánszor felszöllittatott ezen Nemzet, mind annyiszor kérdés nélkül való serénységgel kész volt a' legnagyobb áldozatokra is. — Most csak egy tsekély, de tiszteletet 's bámulást érdemlő dolgot említünk. Kőrösy Sándort a' Magyar Hazában majd nem senki se, Erdélyben pedig keves Férjfiu esmerte. Felszöllittatuk a' ditső Nemzetet, hogy a' Haza dolgában fáradozik az említett Férjfiu; 's vetekedve siettek a' Nemes Hazafiak annak felsegállítására. — Erdély Országból ekkoráig 405 fl. ezüst pénzben jött. Ennek az Angol Követség által Teheranba való elküldésére magát érdemes Hazánkfia Gróf Batthyányi Vintze önként ajánlotta, 's a' pénz el is küldetett. Nemes Székes Fejér Vármegye Tettes Tordatsi Nagy Ignácz Fő Adó-Szedő által 572 fltot. 30 xrt. V. Cz. küldött kezünkhez. — Nemes Szabolcs Vármegyéből, a' mint ezt Tettes Újvári id. Déry Mihály első Al-Ispán és Tettes Jármy Ábrahám Fő Jegyző Leveleikből tudjuk Kőrösi számára mintegy 300 fl. V. Cz. gyűjtetett. A' többi Nemes Vármegyék is hasonló hazafiúi készséggel gyűjtenek számára. — Ki ne tartaná magát boldognak ilyen Haza'síjának lenni, — ki ne örvendene, hogy Magyar?

Th.

IX. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gaal György. Polylogikai Multság az Álomról és Alvásról. I. 3.
- 2) Vidényi. A' Magyar Könyvek Terjesztéséről. I. 35.
- 3) Nyíry István. Az emberi életidő' számvetési Története. I. 49.
- 4) Jankovits Miklós. A' Magyar Koronához tartozó Birodalmak' az Annya Országtól való függéséről. I. 70.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetések.

- 1) Horvát Istv. Jutalom Feleletek a' Magyar nyelvről 's a' t. I. 85.
- 2) Kmeth - Dániel. Observationes Astronomicae in Specula Budensi 's a' t. I. 88.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Bibliographia Ált-nézése a' legújabb Frantzia Literaturának. I. 90.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. I. 119.
 - 2) Elölépések és Megtiszteltetések, I. 119.
 - 3) Hihalt Tudósok és Írók. I. 120.
 - 4) Jelességek. I. 121.
 - 5) A' Redactionnak 's Kiadónak Jelentése és Kérése. I. 126.
 - 6) A' Tudományos Gyűjtemény Redactiójának Jelentése Kőrösi Sándor dolgában. I. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

X. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegy. Engedelmével.

PESTEN,
Ns. TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Értekezés a' Kunokról, és azoknak egyik hajdani Anya Várossáról Halasról.

Hogy Halas Városa' Historiájáról, nem mondom egész kiterjedéssel, és a' mint a' dolog érdemlené, de csak a' mi célunkhoz képest is helyes értelmünk lehessen, szükségesképen a' Kun Nemzet' Historiájáról tellyes, világos, és a' mennyire csak lehet, a' Pragmatica Historiából kölcsönözött esméretet kell szerezni. Probáljuk a' leglehetőbb rövidséggel és együgyűséggel.

A' XIII-dik Százban birtak még a' Magyar Királyok azzal a' Nemzeti legelső Constitutióból folyó Jussal, melly szerint az Országban lévő minden Kastélyokkal, és várakkal együtt (mellyekről neveztetnek még ma is a' Vármegyék) azoknak a' környékeinek örökös Uraik lévén, azoknak egy részét az ő gulyáiknak nyájjaiknak legelésére szakasztották, más részét földmivelő Parasztoknak adták, kik a' Királyi adón kívül, nékik mint tulajdon Földes Uroknak Censust fizettek; harmadik részén pedig olly Ülőket szállítottak meg, a' kik, mint a' mái Határőrök (Confinarii valamikor a' Haza és a' Király kívánná, fegyvert fogvának, és az úgy nevezett Comes Parochianus zászlója alatt, önnön költségeken, mind a' külső mind a' belső ellenség ellen vitézkednének, és ezek

Jobbagyiones Castri-nak hivattattak. Lásd Grellmanns Stat. Aufkl. T. 2. p. 281. Conf. Dipl. Ladisl. 1. Cum cit. Horváth, p. 75 seq.

Ezen a' Jusson szállította meg a' Tisza mellyékén, IV-dik Béla az ő szomszéd Tatár Attyokfiaitól, az Ólt vize mellett fekvő Lakhelyekből kikergettetett, 's Hazánkban menedék helyet kereső Hunokat; nem csak olly véggel, hogy Attya' II dik András' Jerusálemi szent táborozása által, éktelenül kiürültt és elpusztultt Vár-Jobbágyi Helységeit, azokkal béültetné: hanem azért kiváltképen, hogy a' Nemzeti Nemesség ellen, mellyel egyenetlenségben vala, az új Jövevényekben oltalmat és erősséget szerezne magának. Ennek a' Királyi és Nemesség között való kártékony viszálykodásnak annyival keserűbb gyümöltsei termettek, hogy azok, kikben a' Király védelmet keresett, veszedelmes ellenségekké lettek.

Ugyan is mikor a' Tatárok, őt esztendővel a' Hunok megszállások után berontottak a' Hazába, ezek Tatár Attyok fiaihoz csatolvan magokat, három egész esztendeig velek együtt és egyre predáltak és pusztítottak. *)

A' maga Országát a' legnagyobb inségek között elhagyott, de az idegenek segítségével, az ellenség eltávozása után, Királyságába vissza állíttatott nyúl szívű Belának, sem ereje sem akarata nem volt a' pártos Hunokat illendően megzabolázni és büntetni. Megmaradtak azok az egyszer nekik adott állapotjokban, szabadságaikban és Juszaikban, és mind Béla Fijának IV-dik Istvánnak az ő Hadaiban, mind különösen Hun Lászlónak a' Cseh Ottokar ellen, mint Jobbagyiones

*) Mint hogy a' Magyaroktól a' Tatárok' béjüvetelek' okainak tartatván, megtámadtattak; ártatlanoknak érezvén magokat, kelletlenül több védelemhez nyultak.

Castri, kivált lovakon olly fontos szolgálato-
kat tettek, hogy abban az időben hiresebb lovas
Vitezek a' Kun Lovasoknál nem tartattak. Csak
az a' kár, hogy a' Tatároknak ujjabb beütésekkor,
nem utolsó Átsmesteri valának a' László Király
szekerének. Lásd. Katona. Hist. Cri.

A' szelid Keresztyén Vallás, és a' buja henyé-
léshez leginkább értő Kun László után Uralko-
dóknak igazgatói bölcsessége, utoljára meggyőz-
te ennek a' Nemzetnek bárdolatlanságát. Minden-
kor alkalmasint számos és tekintet 's figyelmet
érdemlő Társaság lévén, meghagyattatott az az ő
elébbi szabadságában, de úgy, hogy a' Század-
dal együtt változó Udvari fordulások 's gondo-
latok szerint, azokban, nem ugyan a' sarkalato-
sokban, hanem azoknak a' prémjeiben néminémű
változások lennének, p. o. mivel a' XIV-dik, ki-
vált pedig az azt követő Században uralkodó Ki-
rályok, az ő Vár-Jobbágyaik közzül, azoknak, a'
kik valamely jeles tettek által magokat megkü-
lömböztették, örökül ajándékozták azokat a' Prae-
diumokat, pusztákat, mellyeket addig, mint Ha-
szonvevők (Usufructuarii) úgy birtak: tehát a' Kun
Kapitányokkal is hasonlóan cselekedtek. Láthatni
kiváltképen Mátyás Királyi Donationalissait, „Pa-
latinus Gróf Battyány Lajosnak, a' Jász és Kun
Megyéktől eredeti Levelekben bemutatott, és
tőle in Transsumpto kiadatott Szabadság levelek'
(Privilegia) Gyűjteményében, ennek a' Város-
nak Levél tárában, mellyre ezutan sokszor lészen
utasítás.

Még ennyiben is esett változás idő jártával
a' Kunok' szokásaikban 's szabadságaikban, hogy
midőn ők eleinte mind Vár-Jobbágyi volnának.
és egyedül fegyverrel szolgálni kötelesek, a' nél-
kül, hogy Királyi vagy más Adót fizettek volna;
már a' XV-dik Százban említettnek Ruralis Ku-

nok, kik a' Királyi Adón kívül, a' Runok Birájának is tartoztak fizetni. Lásd Marczali (János Vajdának a' Halas Székhez tartozó Kapitányok és a' Rurálisok között szerzett Egyezőlevelét (Transactionalis) az említett helyen. A' mellyből világos, hogy az ilyenek a' Korona Jobbággyai' fellyebb említett Classisának a' másodikából, az az, a' csupán csak fegyverrel szolgálók' Szakaszából, általmentek az adó fizető Jobbággyok Classisába, kivált hogy im' azoknak az elsőbb Rendbelieknek, kiket Vár Jobbággyainak neveztek, az Armalista, és az egy Sessiojú Nemesek felállításával egészen vége lett. Lásd Palma Not. rer. Hung. ex edit 1785. p. 80.

Van még egy külömböztető Nevek a' Runoknak az említett Szabadság levelek Gyűjteményében (in Collectione Privilegiali), az, Regii Cumanii, mellyről mit kellessék tartani? nem szinte világos. Felvévén azt, hogy némelly Run Kapitányok az alattok lévőekkel együtt, az Uralkodó által Királyi oltalom alá vétettek; könnyű úgy gondolkozní, hogy ezek neveztettek ekképen. De ha szemesebben megnézzük a' Szabadság leveleket, észre fogjuk venni, hogy ez a' nevezetbe li külömbség, a' XV-dik Százban, annak is a' végén született Ulászló alatt, kinek a' Kolbász székiek számára költt, és Leopoldtól megerősített Privilegiumában fordul elő, és nyilván olyan Runokat jelent, kik az ő Hivataljokban a' Királytól megerősített Kapitányok alatt nem lévén, egyenessen a' Király Jobbággyainak tartották magokat, és Kapitánjaikat magok választották szabadon magok közül. Mert a' XIII-dik és XIV-dik Századokban ugyan a' Runok, mind egyig Királyi Runok voltak.

Csak ezeket kellett czélomhoz képest közönségesen a' Kunok' Historiájából megjegyezni: most immár azokat fogom illetni, mellyek különösb-
ben reájok tartoznak. Előbb **L a k-h e l y e i k r ől**,
azután **T i s z t v i s e l ől o k r ől**.

L a k h e l y e i k r ől.

A' Kunok Cuthen Fejedelem alatt Kapitányok által vezettetvén be az Országba, Kapitányok szerint osztották fel magok között, a' számokra kimutattatott Királyi, igazán úgy neveztetett Pusztákat; mindenik Kapitány a' maga Ülését, melly igen helyesen *D e s c e n s u s*-nak, Szállásnak neveztetett, különös Jegyekkel és Határokkal a' szomszédétól elválasztotta; mivel egyiknek a' másik Birtokába bémenni, 's abból valamit elfoglalni feje vesztésege alatt szabad nem volt: a' mint Kalász Balásnak, Harkai Stephanus Magnus ellen tett panaszára hozott Sentiáából világos. Ezek a' Szállások idővel vagy Falukká váltak, és azoknak a' Templomjaik' darabjait még ma is láthatni; vagy a' legelő 's Kaszálló kedvéért, mellyek a' Halas környékén legalkalmasabban 's hasznosabban tartható Barmok' nevelésére nézve szükségesek voltak, valódi pusztaságban hagyattak, legalább Majorok módjára tartattak: és ez az oka, hogy a' Halasi Pusztákon (in Praediis) régi Templomok maradványi nem találhatnak.

Ha semmi egyéb nem lett volna, maga a' Kapitányok egyenlő méltósága, melly mind a' köztők, mind a' respectivus alattok valók között előforduló Perek eligazításában, sőt a' Közönségnek szerencsés kormányozásában is igen nagy akadály, azt kívánta, hogy egy olyan köz hely választassék, és a' Szállásoknál ne csak számosabb népességgel béültetessék, hanem azok felett való tekintetre is emeltessék; a' melly helyen az egymás-

tól nem függő Kapitányok, a' Közönség' vagy Sereg' javáról együtt tanátskozhassanak, és az egymás között támadó versengéseket el igazithassák. Az ilyen Helyeket nevezték ők Székeknek; a' Napkeletieknek, sőt csak nem minden Nemzetségeknek azon szokására nézve, melly szerint az Igazgatók és a' Birák Székekben ülnek. Illyen Szék volt Jász Berény, vagy a' mint Sigmond Császárnak egy Privilegialissában neveztetik, Jász Boven Szék a' Jászok között; a' Kunok között Kolbász-szék, Halas szék's a' t.

Tiszt-viselőkről.

A' Kunok' Tisztjeit a' mi illeti: azok között legesmeretesebbek a' Kapitányok. Ez a' méltóság eleinte firól fira szállott, a' mint Buthemer és Eremeen Testvérek' Unokái között lett, és a' Budai Káptalanból kiadott Transactionalisból megtetszik: de idővel, Királyi Szabadság level mellett szabaddá lett a' választás. Így p. o. (mint felyebb említődött) a' Kolbász-Székieknek világosan megengedte azt Ulászló. Ezeknek a' Kapitányoknak a' volt a' fizetések, hogy Familiájokkal, cselédjeikkel, lovaikkal együtt, az alattokvalók' nyakán és költségén éltek: melly teréhtől a' Halas-Székhez tartozó minden Descensusokat, azon okból, hogy a' Pestis és a' szükség miatt igen megkevesedtek és elszegényedtek, elébb Mátyás 1475-ben, azután pedig 1508-ban Ulászló felszabadított.

Ezek a' Nemzeti Kapitányok azok, és nem más, akár Világi, akár Papi Tisztviselők, kik az első ítéletet szolgáltatatták ki az alattok lévőeknek. De mivel megesett, hogy a' Kapitány és a' hozzá tartozók között versengés támadott; arra az esetre, a' Halasi székhöz tartozó Kapitányok, és azoknak már a' XV-dik Százban Mezei Kunokká (Ru-

rales) lett Alattok valóik között, azt a' Rendelést tette Martzali János Vajda, mint Kunok' Grófja 1456-ban; hogy a' Kapitányok közzül magok a' Kapitányok egyet, a' Rurálisok is egyet válasszanak, és ez a' két Kapitány a' Rurálisoktól választott 12 Rurális Assessorokkal együtt, mind a' különös Kapitányok' Törvényszéke elől apellált Pereket ítélik meg, mind a' Király' és Gróf számára való Adót vessék ki és szedjék be: holott ez előtt e' végekre nézve minden Kapitányok egybe gyűltek, a' mint az említett Kalász Balás' dolgában szólló, és alább is előforduló Levélből világos: és úgy látszik, hogy e' fakasztotta a' köz Kunokat panasza, hogy a' Kapitányok mind együtt lévén, supervotizáltak az ő közzülők lévő Táblabirákat, kik a' Vajda Rendelése előtt is meg voltak.

Akárhogy lett légyen az, láthatni a' Vajda tselekedetéből, hogy volt hát a' Kunoknak a' Kapitányoknál felsőbb Tisztek, és az a' Tiszt, vagy Kunok' Birájának tituláltatik, mint Geleti Miklós Palatinus Lajos Királytól 1343-ban; vagy Kunok Grófjának, mint a' most említett Vajda nevezte magát: melly két Titulus *), a' mint tudva vagy, magegyüvé köttetett. Ennek a' Fő Tisztnak mindjárt járt fizetése a' Kunoktól, mihelyt a' Kunok a' csak fegyverrel szolgáló Rendből, az Adófizetők' Rendjébe általmenvén, a' Királyi adóra is akkor köteleztettek.

Ezen a' Fő Grófon kívül, ki vagy az Ország Palatinusa, vagy más nagy Méltóságú Mágnás volt, bizonyos, hogy voltak a' Kunoknak alsóbb Grófjaik is, még a' XIV-dik Százban; minthogy Buthemer Kapitány egyszer'smind Comesnek, is

*) Hajdan Comes és Judex egyet jelentett.

neveztetik Miklós Nádor Ispán Véd levelében (Protectionali). Több az, hogy Halason Törvényszék (Sedria) tartatván 1451-ben, abban voltak Capitanei Comites et 12 Jurati Assessores, Zerdahelyi Györgynek a' Budai Káptalanból kivett Levele szerint. De, hogy mit kelljen ezekről a' Kúnok kissebb Grófjairól tartani? sokak előtt nem elégé bizonyos. Hogy mi helyesen ítélhessünk, meg kell jegyezni: hogy a' Grofi Titulus Magyar országban, Titulus Officii et Judicis non sanguinis fuit, szinte Carolus Robertusig; ki hogy annál inkább magához édesítse a' Magyarokat az Olasz szokás szerint a' gazdagabbaknak 's előtte kedvesebbeknek Grófi nevezetet adott. Követte Attya' példáját I. Lajos, és szaporította a' Grófok' számát; de mind a' ketten meghagyták azokat a' Serviensek', az az, a' Nemesek' Rendiben; úgy hogy a' Grófság pusztá titulushoz maradt szinte Sigmond Császárig; ki azt a' Német mód szerint a' Nemesség felett való Characterre változtatta.

A' mi immár a' Kún Grófokat illeti; úgy látszik, hogy a' Kapitányoknál kissebbek voltak: külömben minek vette volna ki Miklós Palatinus Gróf Buthemert minden Kapitányok' törvény-széke alól? az 1343-dik esztendőbeli véd-levelében. *) Ide mutat a' Halasi Sedriáról való Levél is; melyben e' vagyon: „Cum essemus in Oppido Halas, „cum Capitaneis, et cum Comitibus, et 12 Juratis Assessoribus”. Itt az a' természeti grádits, hogy a' miképen a' 12 Ruralis Assessoroknál elsőbbek lévén a' Comesek, elébb tétettetnek,

*) Engel megkülönbözteti a' Landgrafot a' Burggráftól. Ez a' Királytól, amaz a' Néptől választatott; elsőbb volt amannál, és ő reá lehetett a' Landgraf forumáról appellálni; a' ki Burggrafnak nevezetett; mivel Várban lakott. Allg. Litt. Zeit. 1797. Nro 33). p. 210.

úgy az ő nálok elsőbb Kapitányok legelől. Továbbá ezeknek a' Comeseknek adott titulusok sem szinte nagyot jelentenek. Ugyan is Tamás Szolnoki Gróf, a' Rún Grófot *famulum suum dilectum* *appellat in Protectionali* 1342. Csontos Andrást a' Ketskeméti Székhez tartozó Kunok Comessét, csak Egregiusnak Ulászló.

De még onnan, hogy a' Kapitányoknál kisebbek voltak a' Rún Grófok, nem érteni meg, mik voltak? Itt egyedül a' kezünk között lévő régibb Királyi Levelekből ítélhetvén, ha ide tudjuk azt, a' mit a' Magyar Grófokról mondék, úgy látszik: hogy a' Rún Grófok, olyan, először valamelly jeles Tettekért, pusztá Titulust nyertt, de azután a' Titulusnál fogva az Udvarhoz szító, és olykor a' Nemzeti Tisztségeket magoknak kuporító emberek voltak, kikhez a' Királynak különös bizodalma volt. És ezt Mátyás Királynak azon kegyelem leveléből hozzuk ki, melyben a' Kolbász-széki Kunoknak megengedi, hogy ezután tulajdon magok válasszszanak magok közül Tisztviselőket, és a' Királyi Comesek többé ő közöttök Tisztséget ne viselhessenek. Ezt a' gratiát a' Király csak az említett Székhez tartozó Kunoknak adta: meglehet hát, hogy Ulászló idejében másutt volt még ilyen Királyi Comes Tiszt, mint Kecskeméten Csontos András.

Ez a' Rúnok kisebb Grófjainak az emlékezte szülte, azt a' szájról szájra költt köz vélekedést, mintha Kecskemét *Sedes Comitum*, Halas pedig *Sedes Ruralium Cumanorum* lett volna. De hogy Ketskemét nem tsak a' Kun-székek, hanem a' Kunok közzé sem tartozott Sigmond Császár alatt, olly világos mint a' Nap az Égen, azon leveléből, melyet 1423-ban a' Kevvres (Körös) Helység Uraihoz, és Kecskemét Városá Birájához 's Lakosihoz küldött az eránt: hogy a' magok

Szállásaikra, az ő Helységeiken keresztül menő Kúnokat ezután ne háborgassák, azoknak marháikat le ne tartóztassák, magokat Törvény-székeik eleibe, akár mi okon is ne állítsák, mint a' kiknek az a' Privilegiumok, hogy nem idegen Biráktól, hanem egyedül Nemzeti Tisztjeiktől ítéltesse nek 's a' t.

Mi fundamentoma lehet hát annak a' vélekedésnek? Mivel minden egyéb helyeken a' Privilegiumokban, valahol a' Kúnok Grófjai említetnek, azoknak a' Fő Grófjaikat kell érteni; az említett vélekedésnek, tudunkra, e' két fundamentománál több nincsen: egyik, hogy 1472-ben Mátyás Király egy elpusztult Szállást, Magyar Országban lakó akár mitsoda nyelvű emberekkel való beültetés végett, Kún Thenkesnek ajándékozván, a' Szállást ad Sedem Kecskemét tartozónak nevezi. Másik fundamentoma, hogy Ulászló 1491-ben Csontos Andrásnak, a' Kecskeméti Székhez tartozó Kúnok Grófjának 's utánna lelegendőknek egy érdemes Kún embert oltalmába (Protectio) rendel. Erről az utóbbiról, mit kelljen itélni a' Grófi Titulusra nézve? a' Kolbász-széki Kegyelem levél felől való vélekedésünkben, fellyebb megmondottuk. Az elsőbbet igen meggyengíti az, nem csak, hogy Kecskemét nem mondatik nyilván és világosan Kún Széknek, csak Sedes Kecskemétnek; hanem még az is, hogy ez a' Sedes Kecskemét Pest Vármegyéhez tartozni mondatik; a' mi ugyan a' kézben forgó Szabadság-Levelek közül, soha egyben is egy Kún Székről sem mondatik; nem is mondathatik Jussok és Szabadságok megsértése nélkül, melly szerint a' Vármegyéktől egészen különböző törvény-székek lévén, azokhoz tartozóknak nem íratathattak.

De mikor, és hogy is lett Kún Székké Kecskemét Sigmond Császár idejétől fogva, mellyben

ugyan a' nem volt? Hogy a' lakosokból kiürült Kun Pusztá, nem Kunokkal ültettetvén be Királyi engedelemmel, a' Helyre nézve az új lakosok Kunokká lettek, a' XV-dik Százban; a' Levéltár Gyűjteményében olvastatható Donatiókból világos: de arra ugyan még eddig nincs példa, hogy a' XV-dik Száz elein, Magyar Mező Város nevezete alatt fennálló még pedig, minden elpusztulás nélkül, folyvást fennálló akármedly Helység, negyven ötven esztendőök elforgása alatt Runescalt az az, Kunná lett nem csak, hanem még Kun Székké is változott volna.

Ezen felyül Miseszék Kun Város volt, mellynek lakossait (a solutione lucri Camerae) felszabadította Mátyás Király 1469-ben. Ez a' Mise, melly ma is úgy hivattatik, másfél Mértföldnyire esik Kecskeméhez. Mutasson a' Kun Historiából akárki, ha tud, illy két egymáshoz annyira közel lévő Szék helyeket! — — Mindenképen hihetőnek látszik azért, hogy az említett lakóitól elhagyott Descensus (Pusztá), mellyről Mátyás Király szóll, elpusztulása után, a' Pest Vármegyében fekvő Kecskemét Székihez, helyesebben Városához foglaltatott, és az, most az ő régi állapotjába állítatik vissza a' Királytól in Donationali (az Adomány levélben).

De ám légyen Kun Székké Kecskemét, a' mit meg nem engedhetni; ugyan még azzal Grófok Székivé nem leszen. Nem tagadom, hogy Ulászló Csontoshoz írott leveléből úgy látszik, hogy az; minthogy ott Csontos, a' Kecskeméti Székhez tartozó Kunok Comessének mondatik. De az is igaz, hogy a' Diplomatica' Regulájával ellenkezik, egyetlen egy Király' még pedig Ulászló Király' Cancellariájáról költt' Levél' három szavú kifejezésen akarni megállítani egy olly hihetlenséget magán hordozó Vélekedést, mint a' millyen az, hogy

Kecskemét a' Kun Grófok és Mágnások', Halas pedig a' Ruralis Kunok' Széke lett volna.

Mert mi az? a' Kun Grófokat a' Kun Ruralisoktól úgy különböztetni meg, mint azon egy rendű embereket? A' Grófokkal mint Tisztekkel a' Kapitányok vannak egy lineában. Ám lett legyen a' Grófok' Széke Kecskemét; mivel Halas a' Kapitányoké volt: egyik Széket lehet egészen megkülönböztetni a' másiktól; de nem lehet a' Ruralis Kunoktól egyiket is; mivel mind a' két Székek alatt lévő Kunok, Ulászló idejében egyaránt Ruralisok voltak, mint fellyebb megjegyeztük. Épen mint helytelenül szállana ma az, a' ki Budát Sedes Palatinorumnak, a' Palatinus ott lakására nevezve, Pestet pedig a' Vármegye' Gyűlésére nézve Sedes Nobiliumnak nevezné; mivel a' Palatinusság nem tétethetik ellenébe a' Nemességnek, de igen a' Vármegyei Universitasnak annyiban, hogy a' két Tisztség vagy inkább Méltóság különbözik egymástól.

Ezek után a' Jegyzések után, immár azokról szóllok, mellyek egyenesen Halasra tartoznak.

Kezdetét Halasnak bizonyosan meghatározni nem lehet. Ha vagy maga Lajos Király, vagy azok, a' kiknek tulajdon védelme helyett való oltalmokba ajánlotta Buthemer Jakabszállási Kapitányt, kinevezték volna, mellyik Székhez tartozó Szállás lett legyen a' Kapitány' szállása? mivel erősen hihető, hogy az Halas székhez tartozó volt; tehát akkor bizonyosnak mondhatnánk, hogy Halas létele a' XIV-dik Száz kezdetére, sőt a' XII-dikra is felhat. Azt pedig, hogy Jakab szállása Buthemer idejében valósággal Halasszékhez tartozott, onnan gyaníthatni, hogy minden Szállások, és azoknak Kapitánjaik, vagy egyik vagy másik Székhez tartoztak, még pedig úgy, hogy a' Széket szabad tetszések szerint épen nem

változtatták: már pedig a' bizonyos, hogy Buthemernek, és annak a' Testvérjének az Unokái, Nagy Apjaikról reájok maradt Kaptányságban és Szálláson (Jakabszállásán) maradván, Halas székhöz tartoztak; mivel ahoz tartozott Jakab szállása, a' Budai Káptalannak 1452-ben költt Bizonyosága szerint: következőképen Buthemer Kapitány maga is ahoz tartozott, és így hihető, hogy volt Halas a' XIV-dik Száz elein.

Azt mondtam, hihető hogy volt: de már a' bizonyos, hogy ha akkor nem volt volna is, volt a' XV-dik Száz elein: mivel 1451-ben Törvényszék (Sedria) tartatott Halas Városában; és mint-hogy az akkori emberekből szűkös időben, egy Város nevet érdemlő Helység, nem kevés idő alatt ültetethetettbe lakosokkal, bizonyos, hogy Halas, ha nem előbb, legalább a' XV-dik Század elején már Város volt. Micsoda Rendelést tett legyen János Vajda, mint a' Kunok Grófja 1457-ben a' Halashoz tartozó Kapitányok és mezei Kunok között? már fellyebb említődött. — — Az a' hozzá tartozó Szállások' elszegényedése, sőt pusztuláshoz való közelítése, mellyről Királyi Leveleikben mind Mátyás mind Ulászló emlékeznek; mivel olly közönséges ellenség által lett, mint a' Pestis és az élet szüksége, kétség nélkül a' Városra is kiterjedt; de azt csak ugyan olly közel nem juttatta az elromláshoz, mint amazokat; különben céljára tartozott volna mind a' két Királynak azt megemlíteni.

A' győzödelmes Mátyás, és a' puha Ulászló a' Hazát rongáló Török pusztításainak különböző módakon vették elejét: de bezeg a' Mohácsi vészedelem után, kivált a' Török Seregnek, előbb Budára, azután pedig Bécsre való rohanása alkalmatosságával, hogy felette sokszor és sokat szenvedett volna Halas, azt csuda nélkül képzel-

ni nem lehet. Tetézte és keserítette az inséget az, hogy a' Német Katona Tisztek, az Alföldet főképen, mint a' Jobbágyi hűségről gyanús részt, úgy szorongatták és sattsolták, hogy az azoktól való szenvedést, a' Török nyomorgatásával felérőnek merték állítani az Ország Rendjei 1559-diki Diéta elsőbb Tzikkelyeiben. Lásd Revol. de Hongrie T. 1. p. 149. — Kétség nélkül mind ezekben bőséges része volt a' Városnak. — Nevezetesen 1552-ben, mikor a' Török Császár Ferdinánd Seregét Szeged alatt keményen megvervén, Veszprém ostromlására Halason keresztül felnyomult, lehetetlen hogy a' nyomorúság, tellyes poharát rá ne köszönte volna a' Városra: annyival inkább, hogy innen Pest feléríták lévén akkor a' Helységek, a' Pogány ellenség ott zsákmányolta ki mind azt, a' mit felosztott volna több Helységekre, ha lettek volna. Mindazáltal ezeknek, az akkori boldogtalan időkhöz képest, majd mindennapi eseteknek, sok és különböző volta miatt, semmi ide tartozó Jegyzést az effélékről nem találni.

Ennyi veszedelmek között is egészen nem romlott el Halas Városa; mellyre elég bizonyosság az, hogy 1561-ben Paksi Familia felkérte azt I. Ferdinánd Királytól, mint Ur nélkül való Csongrád Vármegyében fekvő paraszt Magyar Helységet. Azt nem mernénk állítani, hogy abban a' zavaros időben, mikor két Király és egy hatalmas ellenség birta az országot; midőn a' Vármegyék' Határai még nem voltak kiczirkalmazva; mikor a' Helységek nem oda mentek, 's nem ott kerestek Törvényt, ahol kellett volna, hanem ahol lehetett, Halas mint Mező Város, Csongrádhoz nem affiliálta (csatolta) magát, mint hozzá közelebb lévő Megyéhez; és így hogy csalt a' Paksi Familia, mikor Csongrád Vármegyében fekvő Halast

last kérvén fel , a' mi Halasunkat foglalta el ; melly azután semmivel se nagyobb igazsággal Pest Vármegyéhez kapcsoltatott ; ezt mondom nem merjük állítani : hanem a' már bizonyos , hogy ez a' Felkérés olyan időben esett , mellyben egy az , hogy Palatinus nem lévén , nem volt Kunok Pártfogója más megint , hogy a' Fejedelem esmeretlen volt a' kisebb társaságok' Szabadság leveleikkel ; vagy ha tudta is azokat , a' mint az akkori igazgatás fő czéljai 's törzsök okai szerint örömet engedte elhunyni , úgy az előtte magokat érdemesekké tett Familiákat megjutalmaztatni szeretett olyan Helységekkel , mellyeknek a' nép' lázadásai miatt , annyira bizonytalan volt a' lételeik , hogy ha ma állottak , holnap a' hült helyek volt.

Ugy látszik , hogy a' Paksi Familia , eleinte , kevés ideig örülhetett új Birodalmának ; mivel ez idő tájra esik a' Városnak Tatár által való elpusztitása , mellyet a' Pest Vármegye Levéltárából kivett , 1658-ban véghez vitt Tanú vallatásban , egy magát 101 esztendősnak , mondott Fok-Tői Tanú bizonyosnak állit , és a' mellyről nem hogy kételkedni lehetne , inkább nagyon kell csudálkoznunk , hogy csak egyszer esett a' meg , ha ugyan csak annyiszor esett . A' Tanú 12 esztendősnak mondja magát , hogy volt , mikor a' történt . Hibázott ugyan ; de nem sokat , éltesebbnek mondván magát , mint a' millyen volt ; elhiszem az eféle idős emberek' szokása szerint . Ugyan is az ő vallása szerint , 1566-ban esett volna a' pusztulás , mikor a' Tatároktól békével volt az ország : holott a' Historiából nyilván vagyon , hogy 1566-ban pusztítottak iszonyú módon ezen a' részen a' Tatárok , az alatt , míg a' híres Soliman Császár Szigetvárat ostromlotta , a' hol meg is holt . Lásd Istvánfit . Hist. L. 23. p. 302.

Hihető, hogy nem sokáig állott Pusztán Halas, és így szerencsésebb volt Kolbász és Mise Kun Szekeknél, mellyek úgy pusztultak el, hogy végképen Pusztáknak maradtak. Avagy csak régi Traditio úgy tartja, hogy mikor vissza kezdettek szivárogni az elszéledt Lakosok, még a' Templom' külsője egészszen megvolt. Kétség nélkül jöttek erre a' térföldre másunnan is, hamarébb is: de csak ugyan, hogy kiváltképen Baranyából jött emberek népesítették azt meg, a' fellyebb illetett Inquisitiobeli Tanúk, egy szájjal vallják. A' Baranyai jó földet a' Halasi homokon önként egy okos se cseréli fel: kétség kívül valamelly nagy szükség hajtotta hát ki a' Baranyaiakat Rekettye fölé; mellyet ők neveztek Rekettyének, a' mint a' Tanúk beszélnek, holott az az előtt a' Város Terrenumához tartozott. Az a' szükség soha szorongatóbb nem volt, mint 1593-ban, mikor Sinán Basa példa nélkül való dühösséggel pusztította Baranya és Tolna Vármegyéket; elannyira, hogy a' szegény Baranyaiak közzül a' kik visszatértek is hamuval fedett lakhelyeikbe, nem elébb, hanem a' XVII-dik Század elein bátorkodtak viszszafelelni. Lásd Lampe Hist. Eccl. p. 671. — — — A' több 70. 80. esztendő Tanúk' vallásaikból is, melly szerint némellyik gyermekségében járt Halasra, másik, mint szolga legény, négy esztendeig lakván ott, kaszálta, szántotta annak a' földjeit, a' jö ki, hogy a' XVI-dik Század' végén állott Halas Városa.

Állott, de abban a' szerencsétlen időszakasban, melly 1593-dik esztendőtol fogva, az 1606-ik esztendeig Törökkel folytatott felette inséges és pusztító Háború alatt folyt le, bátran elmondhatni, hogy keserves raboltatások, és veszedelmes nyomorúságok között állott, noha annak különös példáit nem említhetni. Hogy lehetett volna

á' külömben, holott Sinán Basa 1504-ben pusztító seregét, ezen vezette keresztül Esztergom felé? 1505-ben a' Tatár Hám általkelvén a' Tiszán Szolnoknál, a' Dunáig mindenütt rablott. 1506-ban Mahumed Császár Szegednél keresztül jöven a' Tiszán, ezen a' környéken által rohant Eger Vára ostromlására, mellyet meg is vett. 1602-ben a' Belgradi Basa ment ezen keresztül, hogy Pestet ostromolná: és mintha mind ezek nem csordultig töltötték volna a' nyomorúság' poharát, azon esztendőben a' Hajdúk Kalocsát, mellyet a' Török bir vala, egész környékével, és így Halassal is együtt felprédálták és sattsolták. Kétség kívül ezek azok a' Halas veszedelmei, mellyekről a' többször említett Inquisitiobeli Tanúk mondják: hogy jól emlékeznek ők azokra.

Hihető, hogy Halasnak a' XVII-dik Százban való dolgairól tulajdon maga emberei Jegyzéseiből semmivel se tudnánk többet mint az eddig valókról: hanem szerencsére abból a' törvénytelen-ségből, hogy a' Város Paksi Familia Uradalma alá vettetvén, Pest Vármegyéhez kapcsoltatott, ez a' jó jöttki: hogy a' Vármegye' Levéltárjából ez előtt 30 és egynehány esztendőkkal vétetődtek ki olly Darabok (a' fellyebb használt Tanúvallatáson kívül) mellyekből némelly ezen Várost illető dolgokat tanulhatni.

P. o. hogy Halas Városa 1639-ben Vadkert szomszéd Pusztát, mint tulajdonát mind addig úgy tartotta és birta: azért is protestált a' Vármegyén Szalk Szent Mártonyi lakos Dömök ellen; ki abba belé csapott, és előre jelenti, hogy Dömök magának köszönje a' mi rajta esik. Tehát Paksi Földes Urasága csak a' belső birtokra (Intravillanum) tartozott; mivel, im a' Város, és nem a' Földes Ur oltalmazza a' Pusztát.

1643-ban többet mint Standrechtet tartottak a' Halasiak; mivel citáltatni rendeli őket a' Vármegye: miért hogy a' tőlök elfogattatott tolvajokat, minden törvényes Per folytatás nélkül ölték meg? mintha 1. László Király Rendelését akarták volna tellyesíteni, ki ilyen formát rendelt a' tolvajokról; de a' melly törvényt II. András elrontott 1222-ben. —

1665-ben instált a' Város a' Vármegyén pro Rectificatione Portarum; ketség kívül azon okból (mert maga az Instantia nincs meg, hanem csak egy szóval emlittetik a' Vármegye Actái között), hogy az 1662-ben támadott Török Háború miatt derekasan megkallódtak és kevesedtek a' Halasi lakosok. —

1678-ban azért citáltatik a' Város Pestre: hogy mert valamelly ügyes dolga eligazítása végett, Szegedre a' Török Basához folyamodni? Tudniillik öröktől fogva kedvesebb volt a' magok Ugye igazságáról bizonyos, együgyű emberek előtt, a' Természet tanítása után halgató, egyenes és együgyű Törvényszék; mint az, melly a' mesterséges Törvények, és az ezer színű mások között kéntelen a' tiszta igazságot kikeresni és szolgáltatni. —

Hivevődött egy úttal a' Pest Vármegyei Archivumból, a' Városnak különböző esztendőekben, különbözőképen kivetett Portáit magában foglaló Tabella is: melly, mint megannyi Thermometerum, a' Városnak, a' Század' jó részén által való növést vagy apadását mutatja. Így p. o. 1647-ben négy Portája volt: 1668-ban már három: 1683-ban csak kettő: 1691-ben még kevesebb, egy és fél. 1692-ben (mert még ekkor is dicázta a' Vármegye, nem gondolván Leopold Revocatoriumával) pedig egy és egy negyed rész. Mind ez, az Alföldel határos Törökkel való békesség-

nek vagy háborúnak édes vagy keserű természeti gyümölcse vala.

1692-dikén innen nem szöll a' Pest Vármegei Dicatio: mivel Nádor Ispán Eszterházy Pálnak, mint Kunok Grofjának és Birájának próbák-
kal erősített Repraesentatiojára, Leopold 1. Ferdinándnak Halast Paksi Familiának ajándékozó Levelét revocálta, és a' Várost mint a' Korona' végképen elidegeníthetetlen örökét a' maga Huni Jussaiba 's Szabadságaiba vissza állította.

Azomban míg Halas idegen szolgaság alatt volt, addig történt: hogy a' Tatár (Kun) Sz. Miklóshoz tartozó Kunok, II. Ferdinándhoz 1631-ben be adott Instantiájokban azt kérték: hogy mivel az ő, a' Kolbász-széki Nagy Kunokkal köz Szabadságaikról szolló Eredeti Levelaik a' Törökök kegyetlen uralkodása, és a' Tatárok pusztítása miatt, különösen Eger Vára megvételekor elveszték: tehát azokat a' Felséges Király, a' Királyi Könyvből (ex Libro Regio) nekik kiadatni, és kegyelmesen megerősíteni méltóztatnék: melyet a' Király meg is cselekedett. Itt sem azt nem csudálhatni, hogy Halas még akkor is aludt, mikor Kun Sz. Miklósi Attyafiai a' köz Szabadság leveleket viszszyanyerték: mert micsoda halálos álomba nem ejt a' tudatlanság, és a' szüntelen való viszontagságok 's zavaros háborúk között való érzéketlenedés? Sem azt nem csudálhatni, hogy II. Ferdinand, a' Kis Kunok' Instantiáját értvén, nem szorgalmatoskodott a' Kis Kunság Székéről, vagy Anya Városáról, hová lett az, és mint vagyon dolgoz? hanem megelégedett azzal hogy a' Kis Kunokat általjában, az Instantiát benyújtott Tatár Sz. Miklóshoz, NB. nem mint Székhez, hanem csak Helységhez tartozóknak, mondja Privilegiumában. Tudniillik, nem volt Palatinus, a' ki sugott volna a' Királynak, a' Cancellaria pe-

dig megelégedett úgy nevezni Sz. Miklóst, a' mint az maga magát nevezte; e' pedig nem nevezte magát Kunok' Székinék: mert az örökké Halas és nem Sz. Miklos titulussa vala.

A' XVIII-dik Százban több Iró penna volt Halason, és munkásabb; legalább a' Város Notariussai, eleinte ugyan csak holmi apróságokat, a' Redemptiótól fogva pedig, majd minden nevezetes dolgokat feljegyeznek: csak az a' kár, hogy az emlékezetesebb történeteket a' dibdáb dolgoknak rettentő rakása alá temetvén, nehézzé és unalmasá tették azoknak a' felkeresését: de a' miről alkalmasint tevődött abban a' Városi Protocollumban, melly a' Jász és Kun Megyék' parancsolatok szerint 1800-ban kezdődvén, mostani nagy érdemű Tanátsbéli Toth János Úr által az emlékezetesebb dolgokat röviden kiválogatva adja elő *)

Az ott illetett dolgok és történetek között a' nevezetesebbek ezek: 1761-ben a' Budai Kamra' Fő Tisztsége, Nagy Leopold Ő Csász. Királyi Felsége' nevében, Sötér Ferencz Kunok Vicze Kapitányának hivatalosan tudtára adta; hogy a' Jász és két Kun Megyéknek a' Felséges Magyar Királyok által adatott Szabadságaik és Jussaik előröltetvén, ennekutánna mind a' Dézmákat megadni, mind az ingyen való munkákat megtenni tartoznak: a' melly Eladás és Beiktatás ellen az akkori Nádor Ispán Herczeg Eszterházy Pál, mint Kunok' Birája igen hatalmas Ellenmondással (Contradictio) állott elő.

Rákoczi Ferencz beszéli dans ses Mémoires, hogy az ő Kuruttzai 1702-ben a' Tiszamelyéki Rácságot meghódoltatták ugyan, de nyel-

*) Az eddig előadattaknak kútfeje a' Halasi Helv. Vallástételt követők' Matriculája.

veken nem tudván, hűségek' felajánlását nem értették; azért vélek tovább is úgy bántak, mint ellenséggel: mellyből a' lett, hogy ez a' Nemzet méginkább megerősödvén az Udvar eránt való hűségben, az ő Pártján lévőknek legmegdühödtebb és engesztelhetetlenebb ellenségivé lettek. Ez, és még a' születéssel egygyütt nyert vad természet, mellyet az esméret és a' pallérozás legkissebb részben sem szelidíthetett, *) volt az oka azoknak a' vérengző rablásoknak és pusztításoknak, mellyeket a' Ráczság egész Tisza Duna között, közelebb Halason is a' Rákoczi támadása idejében elkövetett: a' hová minekutánna egynehány száz Kurutzok beszállottak 1703-ban, amazok ellenek jöven a' Szegedi Várörző Katonákkal egygyesülve, velek megütköztek, és közzülök 234-et leölven, alkalmatosságot szolgáltatottak a' Kurucz, ma is úgy hivattatott Domb, elnevezésére, a' hová azok temettettek: a' Várost pedig minden Házi és Mezei barmaitól annyira kifosztották, hogy a' kár, az akkori feljegyzés szerint 70 ezer Forint-ra könnyen felűtne.

1703-ban, és az azt követő 1704-dik 's 1705-dik esztendőekben a' Ráczok a' Halasi határról elhajtottak 1400 Darab ökröt, 800 Lovat, 5000 tehenet, 14000 Juhot, és ezen hajtogatásokban megöltek a' magok Marháik mellett 24 Halasi embereket, és egy Heister Regimentjebéli Ruch Simon nevű Német köz legényt, a' ki az akkori Magyar Király I. Leopold részéről Halasra oltalmúl (mint Salva qvardia) rendeltetett.

1706-dikban lett a' Rabutin Generalis fosztása: kinek négy napokig a' Város alatt fekvő negy Német Regimentjei boszszús agyarkodása 's kegyetlen rablása annyira kiprédálta Halast, hogy

*) Ez a' Jegyzés is a' nevezett Könyvből vétetett.

sok ideig férjfiaknak 's aszszonyoknak kellett húzni a' malmokat, szekereket 's a' t. az igás barom nem léte miatt: a' mint azt az akkori István Deák (Notarius) feljegyzette. A' Rabutin Ratonaí a' nagyon elmérgesedett Ráczoknál is kegyetlenebbek voltak: mert még a' földben elrejtett Javakat is felkurkászták 's elvitték. Az elragadozott Házi Eszközök megérték 21,100 forintot.

Rétség nélkül ezen a' méltatlanságon való boszszonkodás, és még a' Jász és két Kun Megyék' akkori Igazgatóinak a' Rendelések eránt való engedelmségek volt az oka, hogy 1708-ban, világosan Rákoczi pártjára hajolván a' Város, annak seregét 51 lovas katonákkal szaporította. Ezeknek kiállítása, lóval, fegyverrel, és minden készülékekkel egygyütt került Halasnak 6179 Rforintba és 86 Denárba. A' kiállítottak között Fő Hadnagy volt Farkas János, Vicze Hadnagy Tegzes János.

1708-ban Virmond Oberster Szegedi Com-mendans parancsolta, hogy Halas az akkori Posoni Ország-gyűlésére Követeket küldjön. Ugyan akkor Rákoczi Ferencz' is Halastól a' Tállyai Diaetára Követeket kívánt. E' végett rendeltetett ezen Város részéről Halász Váczi István Halasi Notarius, ki is a' Tállyáról Onodra által tétetett Gyűlésen jelen volt 1708-ban.

1709-ben Pünköst Havában e' Várost a' döghalál meglepte; megszűnt pedig Szent Mihály Havában: ez idő alatt mind öszve mintegy 1300 Személyek holtak meg. Ekkor maradván némelly magva szakadt ki holt embereknek szőlejek, ezek a' Város által elfoglaltattak, úgy mindazáltal, hogy elebb a' távol lévő Atyafiak kifizettettek; és így lettek a' Városnak szerzeményi.

1711-ben a' Rákoczi támadása miatt vallott kárait Halasnak felszámolták, melyeknek summá-

ja a' Város pecsétje alatt való Specificatio szerint 108,200 forintot teszen.

A' Halasiak a' Ráczok miatt keservesen szenvedett káraik' megtérítéséért az illető Helyen két ízben is könyörögtek; de hijába, és csupán csak az 1703-diki Jobbágyi adóból engedődtek el 750 forintok, mellyekkel az említett villongós időkhben a' Német Rendnek adósok maradtak. Ugyan is a' sok és véres hadakozás, nevezetesen az ajtó előtt álló Spanyol Korona' megnyerheteséért támadott, és már előre hoszszasnak látszott Háború, arra kényszerítette Nagy Leopoldot, hogy a' Jász és két Hun Megyét a' Német Rendnek 1702-ben örökösen eladja. A' pedig a' Haza Törvénye' menágirozásából esett, hogy a' Vitéz Rend a' maga örökös Jussáról való lemondásra birattatván VI. Károly Császártól, 1715-ben a' fél millió forintnyi Summát, a' mennyiben a' nevezett Birtokot az Ordo általvette, annak a' Pesti Ispotály letette, és az örök Just magának szerzette, hogy így a' Földes Ur ne idegen, hanem legalább Hazai Intézet (Institutum) légyen.

1702-dik esztendő óta 1712-dikig a' Német Vitézi Rendnek, mint az akkori boldogtalan időkhben földes Urának Halas Jobbágyi adót Arendát fizetett 5347 Rforintot és 96 Denárt.

1712-diktől fogva 1745-dikig az említett helyre, és még a' Pesti Ispotálynak adózott összeséggel 45,459 Rftot.

1714-dik óta 1730-dikig fizetett Halas Orczy István Fő Kapitánynak 2034 Rftot, és 95 Denárt, mint a' Német Vitézi Rend és Pesti Ispotály által az ő részére kiszabott Deputatumot.

1715-dikben készült Halason a' Helv. Vallástételt követőknek oskolájok.

1717-ben Princz Eugenius véd-levelet adott arról Halas Városának, hogy nyomtatott Com-

missariatica Assignatio nélkül a' Halasiak semmiféle Katonaságnak forspontot ne adjanak.

1721-ben Báró Ryaú Kristóf, mint a' Német Vitézi Rendnek a' Jász és Kun Birtokokban Meghatalmazottja (Plenipotentiarius) Halas részére három országos Vásárokat előtte való nap tartandó Barom Vásárral egygyütt VI. Károly Császártól, és Királytól kinyert, melly Diplomáért fizetni kellett 130 Rfltokat *).

1723-dikban készítették a' Város' Elöljárói az előttök megfordult dolgoknak összeírására az első Jegyző-könyvet, vagy is Protocollumot. Ekkoráig csak holmi imitt amott lévő Jegyzékekbe tették azokat a' dolgokat 's történeteket, mellyekről továbbá is emlékezni kívántak. Akkori Fő Biró Albert János, Notarius pedig Váczi Halász István volt.

1735 dikben épült Halason a' kis Kun Megye tömlötze, ezen sokszor nevezett Város', és még a' hozzá tartozó öt Kun Helységek', úgymint, Kun Szent Miklós, Szabad-Szállás, Fülöp-Szállás, Laczháza és Dorozsma költségeikkel. Ez az épület került 806 Rforintba és 78 Denárba. (Azóta ez a' Megye Főlegyháza Várossal és Majsa Helységgel szaporodott; mellyek új ültetések). — Ugyan azon esztendőben a' Péro Rácز Kapitány', és annak lator társai elnyomására Halas állított 47 Katonát lóval, fegyverrel 's egyéb készülettel.

1738-dikban ez a' Haza' oltalmára serény, eléggé buzgó, és gyakran a' maga megerőltetéséig fáradozó Város segítette viszszaaverni a' Tiszántúli környéket akkor ellepett Tatárokat. — Használt a' Haller Regementjében eredett támadás' lecsendesítésére is.

*) Kis Kun Szent Miklós ez előtt mintegy 30 esztendőekkel hasonló Diplomáért adott 800 Rfltokat, Conventionalis pénzben,

1739-dikben Szent György Havának 3-dikán Halason elkezdődött a' döghalál, és minekutánna mind öszve 913 férjfit, aszszonyt, 's mind két nemen lévő gyermekeket öt Hónap alatt a' sírba hordatott, megszűnt ugyan azon esztendőben Sz. Mihály Havának 13-dikán.

1741-dikben Felséges Mária Terézia dicső emlékezetű és szépségű Királynénkat II. Fridrik Burkus Király megtámadván, ezen Hadra Halas 2 esztendőben háromszor adott katonákat: először 28-at lóval, fegyverrel és minden készülettel; kikre lett a' költség 3038 Rforint és 50 Denár: másodszor 21 gyalogokat; kikre költött 261 Rfl. 40 Drt. harmadszor 9 Lovast; ezeknek kiállítása került 632 Rflba 41 Drba. Ezentúl 3 hónapi tartásokra, és még a' szükséges eszközöknek megszerzésére fizetett előre 1000 Rfltot.

1744-dikben bizonyos Nissai Mustafa nevű Jancsár Basa egy társával és Angelko nevezetű kocsissával a' Váczi Vásárról Belgrád felé utazván, kis Körös és Halas között lévő pusztaságban 4 lovas latrok által megtámadtattak. A' társa és kocsissa megölettetvén, Pénze és Jószága elragadoztatott. Melly haramiás gyilkosságnak cselekedői semminémüképen ki nem tudatván, Méltóságos Grassalkovics Antal Úr Elölülése alatt tartatott Commissio által a' Város arra kérettetett, hogy a' Török Basa által kivánt 2637 Rforintok' felét, úgymint 1318 Rfl. és 30 xrt lefizesse; a' minthogy le is fizette, a' nélkül, hogy valaki ezen méltatlan fizetésben segedelmül lett volna.

1745-dikben nagyon kedve szerint esett az Magyar Országnak, mint a' Kun Privilegiummal megegyező, és a' Korona örökségének becsére szolgáló törvényes dolog, hogy a' Jász és két Kun Megyék a' Jobbágyság' terhe alól magok vál-

tották ki magokat, lefizetvén a' Pesti Jspotálynak a' fél millio fítot, és azon felyül a' költség 's javítás neve alatt 15000 fítokat, melly Summából Halasra esett 50900 forint. — Ugyan akkor a' Város a' Burkus ellen 79 lovas katonákat, minden hozzájuk tartozó készülétekkel egygyütt állított. Ezekre költött 2016 Rfítot.

1752-dikben Mustafa Török Jancsár Basa Halas és Kis Körös Városok ellen újra pert indított, a' végett, mintha még 1500 forint kára fizetetlen lett volna, melly az 1744-dikben történt haramiáskodáskor az ő állítása szerint (praetensive) elragadoztatott: de az Al-peres közönségek a' kereket alól felszabadítottak.

1753-dikban bizonyos Sipos Mihály nevezetű Hold Mező Vásárhelyi ember Halasra Herpai Mihály helybéli korcsmároshoz általjövé, zenebonára czélozó szándékát kijelentette, és Herpai Mihályt társnak hívta. — Melly gonosz szándékot Herpai az akkori Kis Kunsági Kapitánynak Boros Mihálynak, és e' Város' Fő Birája Agoston István Uraknak bejelentvén, Sipos Mihály arestomba tétetett: azomban a' dolognak megtudására Komáromi János Tanátsbéli Vásárhelyre küldetett; ki is midőn azt a' hírt hozta, hogy ott semmi zenebona nincsen, említett Sipos Mihály szabadon bocsáttatott. Ezen történet után kiütvén magát a' támadás, Herpai, Boros Mihály, Agoston István és Komáromi János elfogattattak, Halasról először Jász Berénybe, azután onnan Budára vasa verve fogságra vitettek. Kiknek ártatlanságok világosságra jövé 1754-dikben Budáról mindnyájan haza bocsáttattak. Ekkor Herpai a' Helvetiai Vallástételt elhagyván a' Romai Catholica Hitet vette fel, és Hűségiért Nemességet, Nemesi címet, ezen reá írással: Fidei, és egy arany lánczot nyert Felséges Mária Terézia Királynétól.

— Ez a' sokra alkalmas férfiú azután való időkben a' Nádor-Ispányi Ezredben Hadi Tiszt fővel szolgált; onnan első Kapitányi ranggal jött haza: itthon pedig a' Kis Kun Megyének 28 esztendeig volt rendes Kapitánya. Meg halt 1783-dikban, életének 63-dik esztendejében.

Ugyan azon 1753-dikban a' Kis Kun Rabok' megitélésének törvény-széke, melly eddig Halason volt, Szent Jakab Havának 18-dikán Kis Kun Felegyháza Városába által tétetett.

1756-dikban a' Burkus Háború alkalmatosságával a' Tekintetes Nemes Jász és két Kun Kerületek Felséges Uralkodónéjok segítségére, az akkor úgy nevezetett Nádor-Ispányi Lovas Ezredet felállítván, ezek közé Halas adott 51 Lovast minden katonai készülékekkel egygyütt; kikre lett a' költség 5387 Rflt és $18\frac{4}{8}$ xr.

1758-dikban a' Jászok és Kunok Fels. Mária Terézia Királyné háborúi segedelmére költsön ajánlottak 25000 Rfltokat; melly summába Halas fizetett 1563 Rfltot. — Ugyan akkor minden vissza fizetés nélkül csupán jobbágyi hűségéből ajánlottak és adtak a' nevezettek 1000 Körmöczi aranyokat; ebből Halasra esett 265 Rfl. és 44 xr.

1759-dikben újra az említett Tek. hármias Megyék, a' háború terhei miatt kiürült Királyi Kincstár segedelmére ingyen ajándékoztak 10,000 Rfltot; melly summába Halas adott 502 Rfltot és 58 xrt.

1760-dikban a' Jász és Kun Kerületek a' Magyar Királyi Testőrző Nemes Sereg' felállítására és kikészítésére 2500 Rfltokat ajánlván, ezen summába Halas fizetett 148 fltot és 15 xrt. Ugyan azon esztendőben Halasra vettetett 1821 Posonyi mérő zab, mellyet Pestre is felszállított.

1761-dikben a' Jászok és Kunok a' Királyi Kincstár segítségére költsön ismét 20,000 Rfltokat ajánlottak; melly summába Halas adott 1350 Rfltot.

1762-dikben a' sokszor említett hármias Megyétől 60,000 Posonyi mérő zab kívántatván, abból Halasra esett 4036 Pos. mérő; melyet Pestre is felszállított.

1766-dikban némelly zabolátlan indúlatú Halasi lakosok, a' magok helybéli törvényes Elöljáróik ellen felzendülvén, a' nagy Kvártély házában különös Gyűlést tartottak: onnan a' Tanács eleibe 14 Pontokban felelet végett nehézségeket adtak, és azt becstelenítő szókkal illették. Melly láрма a' Fő Tiszt Uraknak bejelentetvén, minekutánna a' Városi érdemes Elöljáróknak méltatlan vádoltatások nyomosan kitapogattatott; a' zenebonások között négyen ezen rosszszban főznek ítéltetvén a' Tekint. hármias Kerületekből kicsapattattak; négyen 50 és 50 pálczákra büntetettek, a' többek pedig Reversalis adásra köteleztettek; mindazáltal a' négy kicsapottak között hárman a' Felséges Királyi Helytartó Fő Herczeg Albertől kegyelmet nyervén, maga Jósza Péter mint megátalkodott végképen kicsapattatott.

1769-dikben Fels. Mária Terézia Királyné rendelése szerint a' R. Catholicusok Halasra lakosoknak béhelyheztek, kiknek Templom hely is engedtetett; melly a' Fels. Kamara költségén épült ugyan fel, mindazáltal a' honnyi Helv. Várlástételt követő lakosok eléggé részesültek a' téglák, fenyők, kövek' hordása, és napszámok' tétele által a' Templom építés terheiben.

1772-dikben Halas Városa saját pénzéből a' Fels. Királyi Kincstárnak költsön száztól öt Interesre 9940 Rfltot adott: melly summának Intereze a' megírtt esztendő Böjtmás Havának 30-dik napján kezdve foly, és máig is fizettetik.

1775-dikben a' Catholicus lakosoknak örökös szántó és kaszálló földek osztattak. E' Városban

lévő két Egyházi Gyülekezetek (Ekklesiák) szántó és kaszálló földekkel megajándékoztattak.

1778-dikban a' Prussus háború alkalmatosságával állított Halas Városa 54 lovas katonákat kis mundurral; kiknek kiállítások került 3337 Róltba, 45 $\frac{4}{5}$ xrbá. — Ugyan akkor a' Jász és Kun Megyékre felosztatott 40,000 Posonyi mérő zabból Halasra esett 3271 mérő, melyet megadni és Pestre felszállítani kellett.

1779-dikben Pápai Mihály Halasi Rendes Orvos tudós Jegyzéseket tett Déli Magyar Országnak holt- és ártalmas Tavairól, 's azok között a' Halas alatt lévő rétes Tónak veszedelmes voltáról, és annak orvoslása módjáról: mely munkáját ajánlotta különöbben ezen Város Elöljáróinak.

1780-dikban Fels. Albert Herczeg Magyar Országi Királyi Helytartó, a' Jász és Kun Kerületekben lévő Tanátsbélieket, a' közönség mellett való szolgálatjokért a' személyekre vetni szokott adótól, és a' Királyi 's Városi szolgálatok' terhe viselése alól felszabadította.

1783-dikban helybéli lakosok Nemes Tegzes Ferencz és János, árestomba való vettetéseikért és megpálczáztatásokért, a' Halasi Tanáts ellen ad Actum Majoris. Potentiae, a' Tettes Királyi Táblán pert indítottak; mellynek folytatása sok költségekbe és utazásokba került; azért mivel a' néhai Fels. II. Jozsef Császár által parancsolt és felállított Törvénykezés' Rendje (Ordo Judicarius) szerint ezen pernek is a' Nagy Szombati Kerületbeli (Districtualis) Táblán kellett folyni mind addig, míg a' Felséges Rendelésekhez képest ezen perlekedés folyamata a' Jász és két Kun Megyékben lakó Nemesek' állapotjának végső meghatározásáig megállíttatott.

Ugyan azon esztendőben Kis-Aszszony Havában a' Halashoz tartozó Balotai Pusztának egy részét a' Sáskák meglepték; mellyből következhető veszedelemnek elhárítására a' lakosok Sáskát pusztítani kiparancsoltattak, és a' sertés tartó gazdák is sertéseiket oda hajtattván azok által emésztették.

1787-dikben, Fels. II. József Császár abbéli kegyelmes engedelme, hogy a' Városi minden birtokos lakosok, a' magok szölejek' természet apróbb mértékekben is mérhessék, kihirdettetett. Ezen engedelemmel a' lakosok éltek 1792-dikig, a' mikor a' szabad Bormérés három Hónapokra szorítottatott.

1788-dikban Boldog Aszszony Havának első napjától fogva Halas Városa, a' Helvétziai Vallástételt követő helybéli Tiszt. Prédikátor Úrral, a' Fels. Királyi Rendelés szerint a' Keresztelő Stola eránt megegyezett 80 Rforintba, és azt azon esztendőben a' közönséges pénzből fizette.

A' Török háború 1787-dikben elkezdődvén, akkor, és az azt követő három esztendő alatt, 1790-dikig, a' midőn a' Békeesség a' Török Császárral megkötöttetett, állított Halas három ízben, mind öszve 76 lovas katonát apró mundurral egygyütt, kikre tétetett költség 5785 Rflt, és 24 xr.

Ugyan akkor a' Császári Királyi seregek' tartására kivántatott eleségből a' törvényes felosztás szerint, hat ízben tartózott Halas adni (az apróbb költségeket ide nem számlálván) öszveséggel a' Posonyi mérték szerint 565 Mőő Tiszta-Buzát, 1034 M. Kétszerest, 1019 M. Rozst, 6036 M. Zabot, 22702 Portzio szénát, 1538 P. szalmát, mellyeket nagy részént Bajára szállított: a' széna és szalmabeli adójokat pedig a' Bánátban fekvő Cs. Kir. Táborhoz kellett a' Halasi lakosoknak lehordani.

Ezen

Ezen kívül, a' kisebb summákat nem említvén, csupán csak 1788-dikban öt ízben küldött Halas Új Vidékre, és Bánovtzára, hol 3, hol 4 ezer mázsa szénát és szalmát.

1789-dikben Budáról le Zimonig Császári Királyi Posta állittatván fel, a' Halasi Posta is ekkor kezdődött: melyet elnyert a' Tek. Nemes Kis Kun Megyének akkori Rendes Esküdttje, most pedig Nádorispányi Tábla' Biró és Cs. Királyi Udvarnok Tekint. Péter Ferencz Ur: de ezen érdemes hazafi a' Posta hivatalt 1809-ben Nemes Szekér Ádám Urnak által engedte.

Feljegyeztettek és rendbe szedettek a' helybéli Elöljárók által a' Török Háború alatt 1790-dik Esztendő Böjt más Havának 10. napjáig esett Deperditák, melyeknek Summája tészen 30063 Rftot, és 33 $\frac{1}{2}$ xrt. Ezek szármoztak rész szerint az említett eleségek' hordása miatt ellopott, vagy döglött marhákból, részszerint a' törvényesen meghatározott árnnál drágábban vett Buzából, Szénából és Szalmából, rész szerint a' lakosok által fogadott és a' Bánáti Táborhoz leküldetett munkások' béreikből 's a' t.

A' Török Háborúra tett költségekből itten csak a' nevezetesebb Summák említettettek: mindazáltal innen hozzávethetni, hogy millyen sok te-
mérdek adózás kívántatott ezen Várostól a' Francia hosszszas és sullyos Háború alatt.

Egy illy régi, bőven adózó, híven szolgáló Anya-város, méltán fájlalja, hogy csak nem a' Kis Kunság' eredetével, vagy talám valósággal azzal is, annak, az ő közepette felemelt Széke, más, még pedig új Ültetés (C o l o n i a) Kun Városba tétetett által valamint Poson sajnálja azt, hogy két, Törvény szék állat tétetett.

1792-ben némelly Halasi Nemes lakosok, az eránt tettek a' helybéli Tanács előtt jelentést, hogy

mivel ők a' több Magyar Országbeli Nemesekkel egygyütt mindenféle adó fizetés alól kivagynak vétetve; tehát a' magok jószágait adó fizetés alá felíratni, és azoktól Királyi adót fizetni nem akarnak: ha rajtok erőszakossan megvonnék, az ellen sub poena Actus Majoris Potentiae protestálnak. Ezen jelentések a' Nemeseknek azonnal a' Tekintetes Jász és Kun Megyékbeli Főbb Törvényszékhez felküldetvén, minthogy az onnan kiküldetett Nemes Deputatio' javaslására is szándékoktól el nem állottak: azért a' kis Kunsági Ügyvédlői Tisztség által rendes perbe idéztettek, a' melyben sok becstelenségek, a' Privilegium ellen való bal magyarázatok után 1798-ban a' Felséges Nádor-Ispányi Törvényszéken olyan ítélet hozattott, hogy a' Királyi adót továbbá is a' Nemes lakosokon meglehet töllyes hatalommal venni; a' fizetni nem akaró Nemesek pedig az elmaradott Adóbeli tartozásokig a' kiküldött Tek. Districtualis Deputatio által exequáltattak.

Pósfay János,

2.

A' Tudományos Gyűjtemény' 1819-dik Esztendei II dik Kötetjéhez járuló bővítés, és folytatás a) különösen:

A' Képfaragásnak, és Képirásnak Rokonságok felől, öszveszedett Gondolatbéli Vetélkedés.

a) Lásd az 1819-ki Esztendei Tudományos Gyűjtemény' II dik Kötetje 1-ső Ertekezésének 3-ik számját az 58 ik lapon. „A' Képirásról, annak gyakorlásáról, és betséről”.

* * *

A' Képirás, és Képfaragás, egyforma tárgya lévén a' Mívnek, — és egyikbe egy, másikba más dolognak kitétele, nehezebb munkássággal tudhatván kifejeztetni: az Igazságot szolgáltató Bíró, máig a' kettőnek megfontolása közben, kéntelen önnön mérő-serpenyőjét bizontalan hajlongásra botsájtani, 's ereszteni; azt mindazonáltal meg kell vallani, hogy:

1-ször A' Képfaragáshoz majd tsak nem nagyobb pontosság, (accuratio) kívántatik; — és a' Képfaragónak Prometheusi szemmel kell vizsgálni, úgy elő, mint hátulsó, vagy is a' nézőkhöz álló, 's attól elfordult részeit saját Remek munkájának. De, mivel a' Képfaragó, szabad kénye szerint forgathattya maga előtt álló figuráját: könnyeségére szolgál neki az az erős tárgy, a' mi a' Képirónál igen nehéz; példának okáért: egy hátra esett figura, mellyet végig nézésbe kell lerajzolni, és minden izeknek, tagoknak, muskulusoknak fekvései (hogy azon elrövidített hátra lévő részek, a' laposságon Rajzolatba' jól jöjjenek ki) olly küszködésbe hozzák a' Mivészt, hogy gyakori törlései, és újabb vonásai közben, szinte sebes láng módjára láttatik benne magát emészteti a' gondolkodó erő. Próbáljon különösen a' Mivész, tsak egy újjak hegyeivel szemnek álló kezét, — mellyet végig lehet nézni; — úgy egy rövidítésbe (Kurtz) hozott lábat lerajzolni, 's festeni: majd megláttya, hogy az nem tsekély főtörés lesz magába; sőt, hogy a' néző nyomorékának ne sejditse lenni, abból a' szempontból, mellyből látja a' tagot: ez olly nagy mestersége a' Rajzolatnak, mellyet lehetetlen annak rendi szerint, szóval kifejezni; — azomban pedig, a'

Képfaragónak, átallyába ezen előadásra, és szoros vigyázatra nints olly múlhatatlan szüksége.

2-szor Az is igaz, hogy a' Képfaragónak, — leginkább, ha Kőből, vagy Márványból dolgozik, — munkájának végefelé nagyon vigyázni kell arra, hogy tsak legkissebb részetske se pattanjon ki miveltjéből, 's az által, tsorbát ne ejtsen azon; azomban pedig a' színek megadására nem léven néki szüksége hozzá képest a' Képiró, tzelba vett, 's némely tsekélységekbe hibázó munkáját gyakori igazgatásai után jobban, 's helyesebben hozhattya helyre.

3-szor A' Képfaragónak nem szükség a' Tűlnézési (Perspectiva, vagy Optica) Tudomány szabásaira ügyelni; — kivéven a' felig kinnálló, vagy kitsútsorodó faragottakat (Basreliefs); — az az a' melly faragás laposságból felig áll ki: akkor néki is a' hátrúlsó figurákat a' mint tsak lehet túl nézésbe kell kifaragni. De a' Képirónak a' fellyebbi mély Tudományokra tágithatatlan szüksége lévén: maga magával, minden linea huzatokba szoros számvetése nagyon.

4-szer A' Képfaragónak, — úgy szólván, már kész Test vagyon a' kezében mikor dolgozik; az az: néki arról nem kell gondolkozni, hogy a' laposságon olly valamit tudjon előadni, mintha abból valami kiálna, és azt pusztá kezekkel is meglehetne fogni; következésképpen ezen két Mív között igen nagy különbség lévén: a' két Mívészek között történt Anecdótát itten méltán lehet említeni; ugyan is: „Nem tudván a' sok „versengés között meghatározni, mellyik már nagyobb mesterség? — a' Képiró kézenfogvást vezette a' vakot a' Státuához, hogy itéllye el a' „pert közöttök; a' vak figyelmetes tapogatásai „után, megmondotta még azt is, hogy fiatal, „vagy öreg embert jelent é a' Statua, és szép

„proportióba légyen é kifaragva. Végtére elvé-
 „gezvén Fél-Biróságát: a' Répiráshoz vezetett,
 „de ott egyebet laposságnál nem érezvén: mind-
 „úntalan azt vitatta, hogy tenyere, és újjai csak
 „simaságon szaladoznak; de, a' körülötte lévő-
 „tól halván, hogy ugyan azon személy vagyon
 „ott lefestve, a' kit amott tapasztalt tapintásbéli
 „érzékenységgel, sőt a' Státua csak nem kézzel
 „foghatóvá tételődött a' szerencsés festő Etset
 „által: arra ekképp' felelt vissza a' Vak: ha (ügy-
 „mond) úgy látszik: tehát nagyobb mesterség La-
 „posságból úgy láthatóvá tenni; mivel anazt a'
 „Vak is tudja, hogy mi van ott"! De más részről
 az is tagadhatatlan, hogy:

5-ször A' Répfaragói Fakba nagyobb nehé-
 ség a' kifejezés (expressio) kitétele, az az: a' ha-
 ragnak, szomorúságnak, nevetésnek, fájdalom-
 nak, bosszúságnak, és más efféle Érzéseknek ki-
 nyomások, mert a' Répiró munkát Etsetjével könnyeb-
 nyebben álíthattya elő, színeit változtatgatva azon
 indulatokat, és segíthet magán.

6-szor Egymást még sem követheti, úgy e-
 gyik, mint másik ezen két különböző Mivészek
 között; mivel láthatni Lichtenstein Herczeg ké-
 pes tájába, Bétsbe egy félig kinnálló Faragást
 (Basreliefs) olajos színekkel olly tökéletesen ki-
 festve, mintha majd csak nem valóságos faragás
 lenne az; sőt bizonyos szempontból nézven meg
 is lehet, annak kétséget nem szenvedhetőségen
 esküdni: a' mi több, még az is látszik rajta,
 mintha annak külső részeit régiségre mutató po-
 rok lepték volna bé; egyszóval: olly meg tsaló
 a' fellyebbi Kép, hogy minden tapasztalatlan vis-
 gálot mérő kétségbe hoz, — 's hitelt addig sen-
 ki sem ad néki, hogy ő nem kiálló test, — vala-
 mig csak alá álván végig nem néz azon; követke-
 zésképpen, nyomossabban ki nem tanulja annak

egyenlő simaságát, 's bámúlásig tsalogató mester-ségét; Ha pedig nem mutatja, 's emliti valaki (vagy maga a' vezető embert) azt, hogy az festés: akkor a' néző éppen nem adja tsudálkozásának je-leit, hanem tsendes vérrel el megy, 's tovább lép-tet a' faragottnak látszó, 's annak hitt kép mel-let, más Remekek bámulására. — Így hát, a' Képfaragó a' Képirónak nem teszi azt a' boszszú-ságot, hogy úgy által tudhassa tserélni munká-ját, mint emez.

7-szer A' Képirónak senki sem segíthet, hogy meg ne ismerje a' Mivtudó, kitől van a' munka készítve?; ellemben pedig, a' Képfaragónak több Kéz segíthet bátran; mivel tudniillik általadhat-tya Tanítványinak akár egész, akár darabba lévő faját, 's köveit olly meghagyással, hogy Model-lája, 's szabott mértékei után, nagyollyák ki, — úgy, hogy neki végtére is több baja nem lesz, az egy Finomitásnál, — 's hozzá alkalmaztat-ván munkájához a' jó ízlést, — annak pallérózá-sánál.

8-szor Az is igaz, hogy: nehezebb a' Ruhá-zatnak (Drapperie) bújkáló 's elnyelődő rância-it, és vetéseit faragói vésővel egymásra bajtani, mint a' festő Etsettel azoknak fekvéseit, termé-szetes állásait elő adni, — és az itt előfordúlni szokott gyakorlás, szembetűnőképpen könnyebb; de, ritka hirbe lévő Képfaragóktól is lehet ám látni jó Ruházatba öltöztetett munkákat! — Don-ternak ónból öntött szép munkái vagynak ugyan, de nagy Crisist szenvednek ruházattyának előadá-sai; ellemben pedig a' Marces Canora Emlék da-rabjai (Monumenta) felette szépek mindenre néz-ve; mert még a' finomságba is különböznek itt a' Ruházatok a' valóságos Ruháktól annyiba, a' mennyibe a' test kedveltető emelkedéseit, 's dom-borodásait olly különösen himezik, mintha szín-

te tapintható gyengeség látszana az egész Testalkotmányon elterülve lenni.

Az is minden kétségentúl tétetett igazság , hogy a' Képfaragás tökéletesedése régibb időre mutat, mint a' Képirásé, tapasztaljuk azon Ásványokból , mellyek a' Herculanumi, és Pompejanumi , feltalálások Alkalmatosságokkal, ásatattak ki a' föld gyomrából. — Sok jeles, élt nagyságú Státuák, Töredék tagok, Melyképek (Büste) jöttek ugyan is onnan, — öntött rézbe, Görögfejér-márványba , és rendszerint való Kőfaragatokba, világosságra, mellyek leginkább az úgy nevezett Házi apró Istenek Képeiket tették. — Az Egyiptombéliek hajdanába , még a' Rigyóifinom-modhajtás' — (Hogant, vagy hablinea) követésére nem mentek; ámbár az ő faragásaik is igen szépek; ugyan is: ők az ő Képeiket átallyába véve, tsak feszes állásba (Steif) — az az: szünetnélkül le függő kezekkel, és lábakkal (perpendiculariter) adták elő , valamint Múmiaikba , úgy egyéb Miveltjeikbe is. Egyedül a' Görögök kezdtek elsőbben is feltartott kezekkel, pihenő és egymástól tavolabb álló lábakkal gyengéd, és kedveltető formába adni elő az Emberitest alkotmányát. —

Rendes Epocháját érvén tehát idővel a' Remeklő-mesterség: melly hathatós formába adta elő a' Vaticanumi Ápollóba az Emberi nemnek együgyű; — de a' mellet nemes , és természetes kitételét?! — melly gyengék ott a' húsos inaknak ki domborodásaik? azokról tsak az tehet helyes ítéletet, a'ki a' mesterséget szemessen tudja öszvetetni a' szép Természettel. A' Medicisi Venusba (vagy Venus kalipygos) az Aszszonyi-Nemnek szépsége , tellyes proportióval, 's Felséggel (Majestas) tündöklök; de a' Phydias által készített Olympusi Jupiter álló Répjétől sem lehet ezen szem-

betűnő tökéletességet megtagadni. Hát még a' Musculaturák ditsősségét mutogató Herculest, — az két fiával egygyütt, Rigyóktól öszve vissza font, marattatott, és a' miatt való jajos kinnyainak érzéseit szánakozásig panaszló, 's kiáltozó Laocoon' Márvány Képjét el kell e' halgatni? Annyival inkább, mivel, ha szinte számtalansok rendbéli Státuákat lehetett is látni régenten, a' Görög-Oltárokon, — 's a' vak tisztelet minden néma Bálványoknak kéméletlen Tiszteletet tett is: mindazonáltal azoknak sorokból a' Laocoon Bálvánnya sem rekesztetett ki. Ez serkentette fel tehát a' Régiségbe a' Képfaragás szükséges szomját, és igyekezetét, hogy tudniillik a' Druidák roppant nagy Templomaikban, a' Státuákat — mint érzékeny élő, 's tapasztaló, — és csupán a' köznép durva észrevételeivel titkolódzva játszadozó, 's azokat meg tsaló — valóságokat, hatalmas Vallásaik principiuma szerint, kötelesek valának tisztelni, és imádni. — Véghetetlen folyamatba vólt nálók a' Kép faragás mestersége azon oknál fogva is, hogy a' ki mennél szebb, 's természetesebb Emberi formát tudott előállítani, 's tenni az Oltárokra, annál nagyobb Hit, ditsősség, és a' szépség eránt való gyönyörűségbeli elragadtatás, [környékezte, 's jutalmaztatta meg, azt. —

Későbbben is, melly szép az Angeló Mihály Bachussát, Anatómiai Státuáját, úgy szinte a' Canova Ámorját, és Psychéjét szemlélni! mellynek Modelláját, hogy tetzhetőssé, és tökéletessé tesse a' nevezett Mivész, négyszer is öszve törte azt; — sőt, annyira küszködött e' részbe maga magával, hogy bátran reá lehetett szabni, Ovidiusnak ama nevezetes, — és ménkö által ájulásba tétetett félhóltat gyönyörűen le író Versét (b)

a) Non aliter stupui, quam qui, Jovis ignibus ictus,
Vivit, et est Vitae, nescius ipse suae. Vid. Ovid: Nas
Trist. Libr. I. Eleg: III.

De hát mindezek mellett a' Corinthusi kifaragott négy Lovak, — mellyeket a' Világ máig tsudál, bámúl Venetziába, és a' mellyeknek tsak rézre metszet Répjeik is el ragadtatásba hozzák a' mesterség betsülőit, — Az emberi szorgalomnak, és jó izleletnek nem világos tanúbizonságai é? —

Innen tehát észrevehetni, — sőt a' legtermészetesebb állatással következtetni lehet, hogy a' Répfaragás is, a' jó ízlésű szabad-mesterségek közé tartozik, annyival inkább, mivel rendes Acadeniákba, 's Universitásokba taníttatik, — és hogy továbbá egy Historicus Répfaragónak (valamint a' Répírónak is) születni kell arra, hogy ő, Classicus légyen; akképpen tehát nem Répfaragó az, igaz értelemben, a'kit annak hívnak, vagy a' ki annak tartya magát, — a' ki továbbá Deszének, 's Rámák tzifra faragásait üzven, vagy Oszlopok teteikre való Capiteltek tsinálása körül foglalatoskodván, itt megállapodik, kis, vagy tsekély ágátskáját teszi ez a' Répfaragásnak!! — hanem az a' Répfaragó, a' ki Historice farag, önön Compositioja után, — és a' kinek az Ur Isten, a' Nép szája által ad Hiteles bizonyság Levelet arról, hogy ő Historicus Répfaragó. De különben is véghetetlen sok grádus van ezen Tudománybeli 6. osztályok (Fakok) — úgymint: 1-ör Az Ékessen szóllás, 2-or Versszerzés, 3-or Répírás 4-er Musika (az az Musicalis Compositio, 's Compositorok) 5-ör Répfaragás; és 6-or Az Architectura mesterségei között. Így tehát, igen ritka embertől vévén fel, jót, a' papiroson lévő íromány, a' vászon Tábla, és a' Márvány; — hogy abból ne túske, hanem valóságosúlt tzel tessenki: természetesen, vagy betsület, vagy gyalázat követi a' szerzőt. — Légyen úgy: a' Musikai Instrumentumok sokaktól pengetetnek, az Architecturához megkívántató tzirkalmakkal ezernyi ezer

Caracallákat tsinálnak; de még is végtére tsak ugyan annak az Igazságnak kell győzedelmeskedni, hogy a' jókat, Zseniket, véghetetlen ritkaság légyen ezek között feltalálni.

Azért betsülik tehát Külső-Országokon is mindenbe a' Ritkaságot, és különöst! — A' Tudományokhoz, és Szép-mesterségekhez nem értő vagy nem tudó ember, hideg vérrel ítél; — a' Természetnek kincseit, az úgy nevezett legfinomabb köveket is lábaival tapodja, 's reájok sem ügyel; sőt néha a' Remekelő Mivészt, mint az Idő haszontalan lopóját ki is nevetik.

A' Vad-ember nem foghattja azt meg, mi a' szép, — mivel a' szépség Ideáljáról semmi képzeletje nincs. — Találtatnak továbbá olly szerencsétlen természetű emberek, kik a' jó izlésű Szép mesterségeknek egyik, vagy másik ágát nem szenvedhetik; de ollyakat még sem lehet észre venni (a' neveltek, és formáltak között) a' kik azoknak átallyába minden ágait ellenséges komorsággal tekintenék. Orpheus a' Vad-állatokat (az az a' durva embereket) a' kedveltető Musika Szép Mesterségével szelidítette meg. Nincs is olly emberi teremtés, — ha tsak lélekbéli foggyatkozása miatt szüntelen tartó ájulásba nem fetreng, — a' ki ezek közül, vagy egyet, vagy mást ne kedvellene! —

Europa köszönheti a' Magyar Nemzetnek, hogy el nem öntötte Nilus módjára, a' Török-Özön sok részét! A' Magyar tartotta azon véghetetlen sokaságot, (mellyhez képpest külömben ő, tsak egy maroknyi) — hatalmas Véd paizsa alatt. Ha más idegen Nemzeteknek szüntelen nyakokon kellett vólna tartaniok ezen alkalmatlan, és dúló sokaságot: vallyon, az előmenetelnek, és pallérozódásnak mellyik alsóbb sokán állanának, és sinlenének mostanság? — A' Magyar harczolt, viaskodott, — 's ditsőséges Győzedelmeinek hang-

jával az esmeretes Világ sarkalattyait, — a' meddig hire, 's neve elhathatott, — bámulásig töltötte be. De még is végtére, sok viszontagságnak kemény, 's bátor szívvel való kiállása után, kénytelenített Rabja lenni az irgalmatlan Ózmán-ságnak, — és nem is régen (1686-ba) szabadult ki annak nyomorgató Fogságából. Tsudálkozhat e' tehát akár Slözer, akár Vindisch, akár más élő, vagy megholt Író, — 's Nemzetünk Culturájába, gúnyolódva piszkáló hideg Criticus Recensens, a' Magyar Nemzetnek, a' Tudományok, és Szép mesterségek útján lett hátra maradásán? — Elpirúl a' Magyar — de bezzeg, ha az ő hajdani karjának, 's viadalbéli rettentő Tetteinek emlékezete latba tétettetik, más Idegenek mostani Culturájával: nem tudhatni mellyik felnek lesz helyesebb oka az elpirúlásra, vagy elsárgulásra. Nem hevert a' ditső Magyar Nemzet eleitől fogva! mert hartzolt; — és a' mióta már magát a' fegyverek tsörgetésére nézve tsendes nyugalomba tette: azólta szemlátomást iparkodik, sőt elő is halad azon Tudományok, és Szép mesterségek megszerzésébe, 's virágoztatásába, mellyeket tölle a' Háborús Bellóna, húzamos ideig megtagadtatott! ! !

Hogy minden pallérozott Nemzet, győzhetetlen fegyverének féretételével, nyugalomba tökéletesítette eleitől fogva Tudományait, 's Szép mesterségeit: példák erre a' nagyra ment, 's mustrát mutató hajdani Görögök, a' széles Birodalommal, 's Hatalommal fényeskedett Rómaiak, a' tsinosságba gyönyörködött, 's buzgólkodott régi Olaszok, a' tágas szigetbéli Anglusok. — A' húsz Esztendőig pusztító Háboruival más tsendes Nemzetek nyakán alkalmatlankodott, — szerencse szárnyain repdesett, és uzsorás boldogságba úszot Frantziákhoz, szinte rohant ugyan, az alkalmat-

tosság nyílásával, minden Tudós, es Mivész! de hogy is ne: holott azon Nemzet, saját gyomrába gyűjtven Európának minden Remek-miveit, 's Kincseit: kénytelen volt a' Tudomány szomja oda, mint biztos forrásra sijetni. —

Egyiptom, es Assiria volt a' Culturának első bölcsője, majd azután a' Sidóknál, Fenitziabelieknél, es Olaszoknál is kezdett zengeni. Mig kiss Azsiába, Trója, Lidia, 's Frigia, — Görög Országban pedig Argos, Athaene, Sparta, Thebae, Corinthus, es Mycaene lassanként felemelkedtek; a' tsinosodásnak szüleményei egyenlő léptső szerint jöttek nállok e' világra. Által mentek ezek, a' Napnyúgoti Europai Nemzetekhez is: — es a' Napkelettel általellemben tétetett Napnyúgott, idővel, a' jó izlésnek kimerithetetlen, es ürülhetetlen Tárházává vált; különösen.

„Az Antikek Története”.

„Minden Szép- mesterségek, Testvérek egy-
„más között; sőt, egy Édes Anyától a' Termé-
„szettől vészik származásaikat. A' Költői mester-
„ség, es a' Musika valának annak első gyerme-
„kei, — azokhoz kötötte magát a' Tántz, es mi-
„vel ez a' Testnek szépségét az ékes mozdulatok,
„es fordulatok által felette emelte: előállott a'
„tsiklándoztató, es ingerlő formákba való gyö-
„nyörködésből a' Répfaragás, vagy a' Testnek a'
„maga gömbölyűségébe való előadása mestersége.
„A' Festés későbbben jelenhetett meg; legalább
„úgy látszik, hogy amaz ezt megelőzte. A' Rép-
„faragásnak tsinálmányai, a' fő es mély- dara-
„bok, Hermesek, (midőn tudniillik a' Test azzal
„öszve van köttetve), Státuák, vagy egész Testek,
„— Basreliefsek, vagyis félig kidomborodó, mes-
„terségi mivek; Gyémántok, mélyen vagy ma-
„gasra metszetett drága Kövek, (ezek különben

Cameéknek is neveztetnek). Edények, Lámpások, „Óltárok, Fegyverek, — a' Férfi, és Aszszonyi „Ékességek mellyek a' reájok vésettetett Képek, „és Levél-munkák (Laubverk) vagy más elmés ta- „lálmányok tekinteteinél fogvást, betsessebbek”.

„A' szer (Materia) mellyet kívánt a' hajdani „Képfaragásbéli mesterség, vólt eleinte a' fa, és „föld. A' Czedrus, — Ciprus, — és Terpentin - fákat „mindazonáltal a' rothadhatatlanság' és elszenved- „hetetlenség' okaiból fellyebb betsülték; az Ele- „fánt-tson is egy vólt azon Materiák közül, mel- „lyet különben a' Mesterség már jóval az előtt „használt. A' Phydias által készitetett Jupiter, és „az Argosi Juno Elefant-tsonból valók, és aran- „nyal kirakattak vóltak. A' Márvány, Porphyr, „Gránit, és Alabastrom Kövek, szokottabbak va- „lának. Tsupa öntött arany Képek, egyedül né- „mely tékozló Tsászárok alatt készitettek. Az Ér- „czet minden időbe használták; a' mesterségi leg- „főbb mivek, tsupán fehér, és motsok nélkül va- „ló márványból valók. Az Antikek nagyságokra „nézve egy Hüvelyk magosságtól, — mint gya- „korta a' Házi apró Istenek (Lares) Képjeikbe le- „hetett látni, — szinte 30—40 ölet tévő Colossa- „lis magasságig emelkednek; átallyába véve, leg- „szebbek azok, mellyek a' szokott Élt-nagyságot „követik”.

„A' Drága Kövek (Gemmae) nem egyebek, „mint azon nemből való mindennémű nemes kö- „vek (kivéven a' Gyémántot) a' mellyekre Képek „metszettetnek, úgymint: a' Rubin, Saphir, Sma- „ragd, Topász, Beril, Opál, Chrysolith, Tir- „kisch, Amethist, Carniol, Brasier, Achát, Kri- „stály, Sardonix, Jáspis, és Gránát Kövek. Az „Onyx, a' maga színbeli különös helyheztetésére, „és mivóltára nézve a' metszésre fordítatni szo- „kott kövek között (Cameen) különösen, és fő-

„képpen használtatik. Ezek a' munkák, nagyságaikra nézve ritkán haladtak meg egy arany pénzt; a' legkisebbek pedig egy lencse szemet. Azoknak állások töbnyire tojás forma (Ovalis). Előadásait a' mi illeti; azok az Istenek Innepeit, Bachanáliákat; Áldozatokat, Mythica Históriákat, Allegoriákat, Portraitokat, és Ideal fejeket tárgyazzák”.

„Egyiptom”.

„Eredeti Kútfeje a' Tudományoknak, és formáló Mesterségeknek egyedül Egyiptom volt; onnan vezetettek, 's szivárogtattak azok által az Archi-Pelagusba, onnan Rómába; viszont pedig végtére, az Alpeseken túl fekvő Vidékekre”.

„Az Egyiptomi elsőbbi Képek, nem egyebek valának, mint tsupa idomtalan darab, föld-göröngyek (Klösse); mellyeknek tetejekre az emberi főhöz hasonlító gombolyag-gyúratok (Knau-el) tétettek, ezekhez ragasztattak a' Testnek egy egy részei, végtére a' Karok, és Lábak, így állottak elő a' Büstek, Hermesek, és Státuák”.

„Az Egyiptombélieknek első Tudományok (Studium) határozta magát a' mesterségek mechanicájába, és egyenesen mértékjébe. A' Forma szépsége, ő előttök esméretlen volt, annál kevésbé tudták pedig ők a' magok képjeiket a' szép kitétel (Abdruck) által lelkesíteni. Azon munkák, hasonlítottak az ő Éghajlatjaik alatt lakó Emberekhez; holott a' Szép képzeletek, és formák ritkák valának”.

„A' későbbi időkbe, öszve egyeledvén az Egyiptomiak a' Görögökkel, 's a' Hereskedés által szorossabb esmeretségre lépven: az Egyiptomi mesterség egyesítette magát a' Görög mes-

„terséggel; melly dolog hihető a' Ptolomaeusok „alatt eshetett meg”.

„Osyrisnek egy Statuája állott a' Barbarini „Palotájába. Azon Kép fekete kőből van készülve, „formájára nézve mutat egy ölyv-fejű mezitelen „embert; melly is kezébe tart egy T. betűvel je- „lelt Táblát. Az Egyiptomiak mesélték, hogy „nékiek egy ölyv (Madár) hozta legyen le Me- „nyekből az Erköltsi Tudományt. Az említett be- „tű, nem egyéb, mint az Életnek szokott jele. „Isis, Osyrisnek Felesége hasonlatosképpen feke- „te kőből készült, 's egy leplébe (Sleier) bēbur- „kozott, — 's feje tetején nyílt Karikát, vagy „abronts forma szarvakat hordozó Aszszony sze- „mély Képebe áll; melly által, a' Hóld változá- „sait, — (mint a' Nilus' feldagadásának, és leapa- „dásának egyenes okait) ábrázolták”.

„Ezek mellé az Istenségek mellé, legtöbnyi- „re egy mezitelen Aldo-zó-Pap figuráját tették; „ki is a' maga fejétetején egy ölyv-tollat; Karjai „között az Isis asztalát hordozta; mellyről kü- „lőmben az Aldo-zó Pap kezei felett, ágak, virá- „gok, vízi-madarak, és Halak, Disznó-salátával „együtt (Lactuca Virosa, — melly is a' Nilus vi- „ze felett úszkál) — függenek le. — Az Egyipto- „mi Répeket láthatni, a' Római, Neapolisi, és „Florentziai Musaeumokban”.

„Görög Ország”.

„A' Mesterségek Egyiptomban töltötték el a' „magok gyermeki idejeket; Görög Ország ne- „velte fel azokat; sőt, a' magok legszebb vénsé- „geiket is ott éltek keresztül. Az Azsia, és Eu- „ropa között fekvő kedves Éghajlat hozta elő a' „legszebb Kép-alkotmányokat, mellyeknek töké- „letesedésére a' szelid Országglás, mérséklett In- „dulatok, Élet kevés szükségei, a' Földmivelés vi-

„rágzása, a' Hadakozásban megkívántató testbeli
 „alkalmatos készség, és azoknak az ő Innepeik,
 „és Játszkaik alkalmatosságokkal való közönseges
 „es nyilvánosságos Elő-terjesztéseik, — legtöbb hé-
 „folyással voltak. A' gyönyörű Térsegek, Palo-
 „tárak, Templomok, és magányos Épületek, a'
 „Mesterséget, a' legnehezebb Próbátetelekre kén-
 „szerítették. A' Mivésznek alkalmatossága volt a'
 „Szépnek megtekintésére, és annak a' sok közül
 „való kiválasztására, a' Mesterséget Remekelő Lé-
 „lek (Genie) formáltatott, serkentetett, és meg-
 „jutalmaztatott”.

„A' Görögök, Falukat (Colonia) ültettek.
 „Nagy Görög Ország, és Sicilia, lettek legel-
 „sőbbben is híresekké; Messina, és Magnésia Vá-
 „rasok, — úgy szinte Aegina Szigete Régi Görög
 „Országban — valának a' legideje korábbi Keres-
 „kedő Helyek közül valók; — az hol, főbbképpen
 „nagy kereskedést űztek, a' kiégetett földből ké-
 „szült Cserép - edényekkel, mellyek különben az
 „úgy nevezetett Etrúriaiak neve alatt keltek; —
 „A' Görög, és Etrúriai Mesterség annyira egye-
 „sült, hogy azoknak miveiket, alig, — vagy ta-
 „lán nem is lehet, egymástól megkülömböztetni”.

„A' Görög Stilust, három szempontból szük-
 „ség tekinteni, 1-ső a' Régi Görög 2-ik a' nagy,
 „és magas, 3-ik a' kedveltető, tsinos (elegant)
 „Stilus”.

„Az első, vagy a' régi Görög Stilus, szoros
 „Regulák rendszabásaira (Systema) volt építve;
 „Tzélzott az, főbbképpen a' hiba nélkül való
 „egyenes mértékre (Ebenmaas), — és alap köve
 „(basis) volt, az utánna következett tökéletesseb-
 „bedett Stilusnak. A' Görög-vésésnek (sculptura)
 „legrégibb, 's időssebb mivei feszessek, szegle-
 „tesek, élesek, és egyenes húzatnak (Geradlinien)
 „voltak ugyan: mindazáltal az Egyiptomiak kö-
 „zül,

„zül, tsak ugyan kiváltak; mivel a' legelső Gö-
 „rög figurák is, öszve hangzó egyenes mértékkel,
 „és forma szépségével bírtak, következésképpen,
 „azok már, nem tsak a' tsupa Mechanica (mint az
 „Egyiptomi Mivek), hanem a' Lélek munkáit is
 „magokon hordozták. Azon mesterségi mivek, —
 „mellyeknek nyomait a' Pausanias Élet-írásában
 „talállyuk, — éppen ide tartoznak. Herculesnek
 „a' Cidóniából származott Aristochlesi-Amazonok-
 „kal való viadalja; — A' Patichlesi Apollónak Ki-
 „rályi Széke. — A' nemes Messénusoknak az ő
 „Udvari-mestereikkel, és egy Flórát Jádzóval va-
 „ló rakás öszve jövedeleik (Gruppe) kik az ő Re-
 „giumba lett utazások alkalmatosságával, az Elisi
 „Cullon által elvesztettek. — Ezen Stilust, kevés-
 „sel Róma Várassa éppitetését megelőző idő sza-
 „kaszra lehet tenni”.

„Átallyába a' nagy, vagy magas Stilust, a'
 „pontos mértékbe gyakorlott Görögök kedvellet-
 „ték. Ez egyedül a' kimagyarázás vagy kitétel
 „valóságos Stilussa, ez dolgozott hatalmas erő-
 „vel a' Nézők Lelkébe, és ez serkentette fel ő
 „bennek azon felséges Görög-Mithologia eránt
 „viseltető magas Répzeleteket. Ebbe a' Stilusba
 „sok feszesség, és szegletesség uralkodott ugyan,
 „mindazáltal a' kinyomás (Abdruck) előmozdítása
 „tekintetéből, az itten szükséges vólt. Az ollyas
 „Munkák legtöbhnnyire Celossálisok valának, és
 „távól pontba kintelenitettek dolgozni. A' magas-
 „ságnak, méltóságnak, nagyságnak kitétele az
 „egyenlő mértékűségre, és Harmoniára való leg-
 „szorossabb ügyeléssel öszve kaptsoltatva, esmér-
 „tető béllyege (Character) ezen Stilusnak. Erre
 „az időpontra kell tenni Ágesilaust, és az ő Ta-
 „nitványát Phydias, a' Pericles uralkodása alatt,
 „— Jupiter, és Minerva valának Athénében a'
 „Phydias legkülömb munkái közül valók; de Po-

„Icles Stilussa is, — a' kinek leghiressebb mive
„az Argosi Júnó volt, — a' legkelemetesebbek
„közé tartozott. Ez a' Stilus tétetik a' Punicumi
„Hadakozás ideje után, mintegy 450. Esztendő-
„re Krisztus Születése után.

„A' gyengéded, és kellemetes Stilus többet
„dolgozott a' közel álló szemekre, azomban pe-
„dig, választotta a' kedves, és ingerlő tárgya-
„kat, ugymint: a' fiatal Férfit, és Aszszonyi, —
„sőt még a' két nemző részszel biro (Hermaphro-
„dita) személyeket is. Ezen időbeli Mivészek a'
„szegletes munkákat szelid Hablineákká (Vellen,
„— Hogart linien) változtatták által, és Rajzolat-
„jaikat egy hihetetlen finomsággal úgy olvasztot-
„ták össze. A' sauroctanos, — vagy Gyikölő A-
„polló egy volt ezen időnek a' legfőbb Mivei
„közül. Praxiteles mivei: a' Cnidosi Venus, és a'
„Thespisi Cupidó; Scopásé: Niobe 's a' számos
„szigetheli Júnó; a' Napszekere Rhodús szigeté-
„be Lysippusé. Ezen Stilus módját tehetni, Krisz-
„tus születése előtt mint egy 350. — Eszten-
„dőkre.”

„R ó m a”

„A' Rómaiak, a' Stilus tekintetere nézve,
„semmi ollyas, 's különös Epochát sem tettek;
„az annak utánna is Görög izlésű maradt, de, tsak
„a' Mesterség szeretésénél, mellyet is, Görög-Or-
„szágnak járom alá hajtása, és ki rablása után
„a' Remeklő-Mivészekkel egyetemben, a' Világ'
„Anyá Várassa, onnan magához húzott.

„Most már Róma, minden drága kincseknek
„— mellyek a' meg hódoltatott Tartományokból
„nagy bövséggel ide kerültek, — Piatz-Gyűlés-
„helyévé vált. A' Római Gazdagság derekassan fi-
„szette ki a' Görög-Mivészt. Olly boldogoknak,
„és szerencséseeknek tartották magokat a' Rómaiak,

„az elenyészet Országok Tsuda-miveinek birásába, mint az Ellenségnek ott lett meggyőzésebe. Cicero, Pompejus, Caesar, Lucullus, esméretes jóltévő Dajkái (Maecenas) és tudói voltak a' Mesterségeknek.”

„Mig Augusztus élt: addig a' Mesterség a' maga legszebb virágjába volt; már Tiberius alatt szembetűnő nyomai vétettek észre, annak lankadásának. A' Tudományok, és Mesterségek, Rabszolgállóikká lettek a' legalább való kitsapongásoknak. Azonban a' mesterség tsendes, 's lassú halállal tsak ugyan sirját isérte; mindazonáltal a' már egyszer hévett, megszeretett, és erős talpköre állítatott Görög-izlés még is soká felmaradt. Ezen annyira derék Oskoláknak alapokaik (Principia) olly mélyen nyomatattak be, hogy még az elnyomattatott, és el szegényedett Mivész is; nem vehette magát arra, hogy valami nyomorúlt, 's rossz munka készítésével álljon elő: A' Mark Aurel után következett időkben kezdé a' vad tudatlanság (barbaries) fejet emelni, 's uralkodni, a' jó Képek, mind inkább inkább ritkábbakká váltak; míg végtére a' régi Görög-izlés egészen el enyészett. A' Romai Bústek, efelől a' legmeggyőzőbb bizonyosságok. — mind az a' mi Isteni, — a' mi tudniillik a' Görögöknek azon sok rendbéli miveit bélyegezte, Embervé, — a' Lélekkel tellyes kép (Portrait) egy, tsupán tsak valamennyire hasonlító ábrázolatá hanyatlott, 's változott által.”

„A' következett időknek sorain, — a' Napkeleti, és Nyugoti Császárságok alatt — alkalmasint, mást egyebet, az egy rossz Mechanicán kívül nem tudtak az Emberek. X-ik Leo Pápa kormányja alatt szállott le viszont Mennyekből a' Mesterség és jelent meg újonnan a' Halandóknál, mindazáltal egy épen, más különböző ábrá-

„zat alatt: minekutánna azt , az Archipelagu-
„son túl, Királyi székbe ültette. Raphael állott,
„a' hajdani Athene, és Uj Roma' Geniussainak kö-
„zepettek; ő mind a' kettőnek kezét adott; —
„Ezek körül ölelték az Urbinói Ifjút; és ez vi-
„szont az Antikek helyes Mértékét egy új képzé-
„lettel lelkesítette meg.”

„Az Antikek' Lelke”

„A' Materia, mellyből a' kép készítettik egy
„valóságos holt álat; azzal életet közleni , egye-
„dül a' Mivész munkája. Ez az élet, Lelke a' Rép-
„nek. Az Antikek Lelke áll tehát, a' különös
„szépségnek formájába, és kinyomásába.”

„Az Antikek a' legtökéletesebb egyenesség
„mértékével bírnak, és ezen tekintetbe , annak
„Mechanicáját úgy lehet nézni, mint a' szépség
„mérő-eszközét (Maas-stab) Ez, az egészbe , és
„annak minden részeibe a' legtökéletesebb ösz-
„ve hangzó rendek által vitt Egyenesség' mérté-
„ke teszi a' szépséget a' maga formájába; ez vi-
„szont az Indulatbéli kinyomással ugyan olyan
„szép módszerint egyesítvén, nem egyéb mint
„maga a' Rép beszéllő bélyege.”

„Ha az Ember még a' különös könnyűséget
„is figyelmetes szemekkel tekinti, a' melly tud-
„niillik magát minden vonásoknak bátorságos, és
„egyenes bizonyosságával nyilatkoztatja ki, valamint
„szinte, ha minden felesleg valót; és a' mi a' fő
„dologból sokat elvon (hogy az által a' jelen való
„dolognak annál több bényomást adjon) ki hágy;
„példának okáért: Az egész Emberi Testalkot-
„mányába találató valóságot, és igazságot, —
„a' tagoknak szabados, és mesterség nélkül való
„állásaikat, és hajlékonságaikat, — valamint
„szinte azt a' legnagyobb együgyűséget, melly
„ingerlő ökességgel van öszve köttetve: meg kell

„vallani, hogy még eddig a' Nap alatt a' mester-
„ségnek semmi felségesebb, 's magassabb töké-
„letessége sem jelent meg. — Lássuk futtába ke-
„resztül a' legjobb Antiikeket.”

„A' Medicei Vénusnak a' legderekabb Ideálja
„van eltalálva; mindazáltal az indulatbeli kinyo-
„más: itten alatta van az ő formabéli szépségének.
„;Ganimedes felette szép Képje a' süheder Ifjúság-
„nak; a' megállapodott idejűségnek pedig Kastor,
„és Pollux. A' Medicei Apolló, és Hermafrodit,
„hasonlatosképp' a' kellemetes, és ártatlan Ifjú-
„ságnak; a' Capitoliumi Hercules pedig a' meg-
„lett Ferfiúnak remek példázattjai.”

„A' Niobe, és az ő Gyermekai' Képjeikbe
„a' kinyomások felségességét eléggé nem lehet
„bámúlni, és tsudálni. Különösen: kijegyzik ma-
„gokat, az Anya, és annak legifjabb Leánya. Itt
„különösen a' formák a' ki nyomás alatt állanak.

„Laocoon, a' Belvederi Apolló, a' Farnézi
„Hercules; — mind formáikra, mind kitételeik-
„re nézve, egyre másra véve, a' legdrágább mű-
„vek. Laocoon, egy tiszteletre méltó öreget, —
„aki is tsudálkozásra méltó Felségességgel szeny-
„ved; — Apolló egy Isteni valóságot, Hercules
„pedig, mint egy Tetteibe fáradt, és viadaljai
„után magát kipihenő bajnokot mutatnak.”

„Gyönyörű (mindazáltal formáikat, és ki-
„nyomásaikat vévén latba, közönségesebb) Stá-
„tuák, — mellyek nagy részént a' Clementini, és
„Florentziai Musaeumokba tartattnak, elő ke-
„lőbb formáikra nézve: az álló és térde-
„pelő Venus; a' Szőlő Gerezdet, és Dússzarut
„tartó Bacchus, Adonis, Perseus, Meleager, Pa-
„ris, az Idolum Terminus az Egre néző Apolló.
„Justinianus Grátiái. Leda. Egy viadal helybeli
„győzedelmeskedő Aszszony. Kinyomásaikra
„nézve: Jupiter, Amor, és Psyche, Bachantin,

„Päetus, és Ania, a' Borgesi és Ludoviceai har-
„czolók (Fechterozók) Centaurus, az egy Iffjat
„megölelő Satyrus, a' Pergamiai Birkozók, a'
„Bárányt hordozó Faunus, a' Csörgő-Higyó (Cro-
„talus) ölö. Triton, és Nimpha, a' Farnézi álló
„Bajnok, a' Valleni Hercules, Etruriai Cupidó,
„Bachus, és Fauna, Danae, Aesculapius, Saty-
„rus és Nimpha.

„Szépen öltöztettek: A' Farnézi Flóra,
„Justinianus Minervája, Galathea, a' Vaticanumi
„Cleopatra. Sybillák. Músák. Júnok. Cybele,
„Ceres. Vestalina. Plútó. Higiäa. Nemesis. Au-
„gustus. Domitia. Agrippina. Didó. Sabina. és
„Orato.

„Az Antikekről a' Természetbe való általme-
„netelbe, vagy is a' kettő között való Határ-hü-
„zásba, mustrák: Antinous, Germanicus, Anato-
„mia, Marsyas, Haldokló Seneca, és a' Farnézi
„Dorsó.

„A' mi a' nagy Répekről mondatik, mind azt
„magok nemeikbe a' metzet nemes Kövekre is le-
„het szabni. A' drága Kövek (Gemmae) Lelke
„nem egyebb, mint maga a' szépségnek Lelke.
„Elsősége, 's fellyebb való betse a' Répeknek
„egyedül a' forma, a' nagyobbakba főbbképp a'
„részenként való fejekbe a' kinyomás.

„Ezek tehát azok a' mesterségi - művek, mel-
„lyek szerint magát a' Mivész, és az abba gyö-
„nyörködő (Diletant, Liebhaber), — hogy tudai-
„illik a' Szépségnek helyes esméretére juthasson,
„— formálni tartozik. Atallyában a' nagyobb Vá-
„rasokban, legalább tsak a' főképeknek jó ön-
„téseit (Abgus) lehet látni; annál kevésbé terjed-
„tek széjjel a' Dactylothécák, vagy a' drága Kö-
„Répek (Gemmae) kinyomásaiknak gyűjteményei”.

Vid. Vorlesungen über bildende Künste, für
Deutschland, von Ritterhausen. München, bey
Joseph Lentner, 1802.

Valamint tagadhatatlan, hogy a' Történet írásnak tanulása által az Egyidőségnek igaz rendjét melybe tudniillik a' főbb esetek a' külömbféle Chronologiáknak, vagy is Idő számlálásoknak egymással való összevetése által világosságra hozattatnak, — csak úgy tehetjük hasznosá, ha a' megfontolást, 's magát a' józan ész vezérjét, az úgy nevezett vak előítéletek alól való felszabadulást teszszük sinór mértékeinké: úgy más részről, az is bizonyos, hogy az ellenkező (Contrast) dolgoknak a' késő világ' zavaros emlékezetére, nyakára hagyott hibás darabjai, a' nyomos Pallerozódás Hajnalára serkent tisztos Maradéknál, akkor, a' mikor, — megvettetéssel, és boszszonkodással fognak koszorúztatni. Szükséges megjegyzés ez, a' botránkoztató festések ellen! Mert vallyon példának okáért magával a' dolog fekvésével; és a' józan Criticával, megegygyező e' az: hogy Sz. Miklós Püspök (mellyet Sz. helyen álló festés, Tabló is, bizonyíthat) midőn o' dagadozó, 's Hajó-töréssel fenyegető rettenetes Tengeri Orkány szélvészt hatalmasan tsilapítaná: az akkori (IV-ik századbéli) öltözet módja szerint öltözködött Magyar hajós seregek a' jóval azon történet után következett időkbe, — annyival is inkább pedig a' mostani XIX-ik Század 1-ső ötödébe gyakorlott Magyar öltözet módja szerint jelennyenek meg ottan? a) sőt ezen szembetűnő hibát, még a' Festőnek, parantsolatba is merni kiadni?

Ha szabad szóllani, — még a' külső, egyébbaránt mivelteknek tartatott Országokba is, megkivánták az efféle hibás, és vissza fordúlt festésekkel való tsetsebetsélest. A' jeles Ferrári, hogy

-
- a) Szent Miklós Püspök élt Diocletianus, és Maximianus Római Császárok alatt, a' IV-ik Századba; jelen volt az Nicaenumi Egyházi 1-ső Gyülekezetbe; — Püspöke pedig, Lyeiának Anya várossában Mitrában tétetett.

hogy tette volna azt parancsoló meghagyás, és kívánság nélkül, hogy az Isteni Gyermekek születésén Sz. Hieronimus Presbiter, és Doctor a' ki különben 300. Esztendővel élt a' Sz. Gyermekek születése után, — jelennyen meg? Illik ugyan a' nagy Művészeknek, hogy Virgiliusként öszve hozzák Didót Eneással; — az illy híres nevezetes Embereknek festésbéli hibáik, és fogyatkozásaik nem olly szembetűnők, mint másoknál, mivel, mesterséges Etsetjeik álmélkodásig tudják megtsalni az embereket, az az: azoknak Compositiójik, 's kiteteleik olly annyira elevenek, hogy kézzel foghatóknak, 's kinnállóknak merné esküdni a' tapasztalatlanság. Hasonló tsal vetéssel bájolkják magokhoz a' nagy Vers-szerzőknek természetel vetélkedő mesterséges előadásaik, nagy Itileteik, és Tudománnyal kaptolt jádzodozásaik az érzékeny Olvasókat. Az illyeneknél szépen áll az, a' mi másoknál rút, 's gyűlöletes; vidámitó, a' mi másoknál ásitást, és unalmat okoz; egyszóval, a' remek Vers-szerzők szelid, és okos darabjai, valamint bámulásig való elragadtatással tudnak szenderíteni: úgy nem különben, a' nyomorúlt Vers-gyártók forgátsai öszve visza lángolván sütnék, perzselnek, és időt lopva alkalmatlankodnak a' vágyódó Olvasók bosszúságára.

Olly dolgokat is adnak elő a' Képző Művészek, mellyeket tsak Lélekben (Ope associationis Idearum) lehet látni, mint már példának okáért a' millyen gondolatokkal él Ovidius a' maga Metamorphosisában, vagy pedig Virgilius, — a' ki valósítván eleven Heroicumaiában a' különben nevetséges Mithológiát: majd az Égben, és Levegőben, Királyi páltzájával uralkodó Jupitert, — majd a' duzzadozó, és magas Tornyokkal vetekező Tengeri habok közt, három ágú vasvillájával hatalmaskodó Neptúnust, — majd viszont a' sze-

leken erőt vevő, 's azokat parancsoló intésénél fogvást, barlangjaikba való vissza meneteleikre útasító, és letsilapító Eolust, — majd végtére a' több fő, és számtalan fel Isteneket tudja személyesíteni (personificálni).

Illyen móddal teszi a' Képző Mivész hasonlóképp' a' Levegőben repdeső Lelkeket, képzelődő tehetsége által, Gyermek formájában, és ártatlanságot mutató meztelenséggel, láthatóvá; melly előadásnak több nyomos oka nints ennél, hogy tudniillik; a' kisded tsetsemő nem tudván azt, mi a' jó; mi a' vétek, mi az illendő, mi az illetlen, — mi végtére a' szemérmötlenység, 's mi az ártatlanság? annak világossan gondolkozni nem tudó tehetségei, a' Természetből éppen most kirepitett, 's bünt nem esmérő, és érző ártatlansággal bélyegeztethessenek.

A' Gráziákon, értyük a' kellemetes, és hódításig gyönyörködtető Isten - Aszszonyokat; de ezen szó alatt, — fordított értelembbe véve, — érti a' Répíró, 's Faragó a' tagoknak azon nyugalmas és helyes állásait, mellyek tisztos kellemetességgel (modestia) gyengéded bájolással, és pedig minden erőltetés nélkül való nyugalommal vagyának lerajzolva, 's kifaragva. — Ezt szokták az említett két rendbéli Mivészek, rendszerint a' fiatal Fehérszemélyeknél, vagy gyenge gyermekeknel (Genius), — azoknak fejeiknek, kezeiknek, vagy lábaiknak erőltetés, vagy feszítés nélkül való kitételeik által látzatává tenni.

A l l e g ó r i a .

Úgy hasonlóképp' látzhatóvá tehetik azt is, hogy egy elhalt, és életébe magzattyai javokról szívesen gondoskodott érzékeny anya, miképpen hadja esenkedő és siránkozó árva gyermekeit e' föld golyóbissán! maga könybe lábadt szemekkel,

és epedezve, repülőbe lévén az Egek felé. Itt, —'s több illy forma tárgyakba mutathatták meg a' Képiró Míveszek tüzes képzelődéseiket, es hatalmas Allegoriáikat! —

Az örökkévalóság (Aeternitas) egy felséges formájú deli Aszszony személy; mellynek fején ragyogó Csillagokból rakott koszorú tündöklök; jobb kezében a' napot, — balkezében a' Holdat tartja; mellette pedig egy Phaenix madár, pattogó parázsok között ég a' maga fészkeben.

A' Békesség (Pax) — mellynek fején Koszorú diszeskedik, — jobb kezében olaj ágot, vagy pedig egy égő fáklyát, mellyel a' Hadi eszközöket, és fegyvereket meggyújtván, semmikké teszi, — balkezében pedig bővség szarvát (Cornucopia) tart.

Füger, a' Bétsi Rajzoló Academia Directora, — a' Békességet, most legköz lébb az utolsó Frantzia Háború végződésével, — így adta elő. úgymint: I-ső Ferencz Felséges Császárnak tökéletesen eltalált mellyképe felett (mintha Rézből, — Bronzból öntve volna) — két Genius egymással kezet fog; előtte áll a' Vallás (Religio) fehér lenge ruhában öltözködve, mellette van Saturnus, az örökkévalóságot tartván kezében.

Nem tsak a' mostaniak, de a' Régiek is sokféleképpen képzeltek a' láthatatlan dolgokat! Látható formában úgy rajzolták le azokat, mint valamelly tapintható tagokba öltözködöt, — azomba meg is (a' nehézség Törvényeinek ellenekre) ködökbe, és fellegek türetein üldögélő, repdeső, vagy sétáló Emberi test alkotmányához hasonlító tellyes (Concreta) valóságokat. Ezen Képzelés nemével élnek, nem tsak a' Képirók, de magok a' Képfaragók, és Versszerzők is; és a' mellyik ezek között, elevenebben talál, — (ámhár ez a' Községre nézve nem discretiva Regula), —

az a' nyertes , és helyben hagyást érdemlő Remeklő.

A' Liptsei (Leipzig) ütközetnek szerencsés ki menetelét a' híres Grack Képiró, Bétsben remekül ki dolgozván, azt ugyan ott a' beteg Katonák Kórházában, örökemlékezet végett fel is függesztette. Ezen Képnek felső része, valamennyire Félkerek; Szélessége (Diameter, — basis) 4-ölli 1. Láb; magossága 2-ölli 5 $\frac{1}{2}$. láb előadása pedig a' következő, úgymint: A' három Szövegséges Koronás Fejedelmek: 1-ő Ferencz Magyar Király, és Austriai Császár, — Sándor a' Moszkvak Császárijok, és II-ik Vilhelm Burkusok Királyok, a' Liptsei Vidéket ábrázoló térségbe egy halom tetején kinézés (Recognoscírozás) végett állanak. Az Ütközet nekünk szerencsénkre szolgál; Schvartzenberg Generalis nagy sebességgel, és szinte lélektelenül hozza hírét a' Győzedelemnek, 's a' 5. Fejedelmek előtt, — kik több rendbéli Generálisok által vétettek körül, — jelenti az Ütközet szerencsáját, 's diadalmát. A' Fejedelmek állásai igen szépek; a' Fő figurák egytől egyig el vagynak találva. A' meg Sebesedett Katonák esméretesek; a' túl nézendő tárgyak jól hátra látnak, A' megfutamodott Ellenség, zavarral tellyes hirtelenséggel teszi mozdulatjait. A' Csata hely' némely részein a' Puskapor rémitő barna füstje tolódván az Egek felé, irtódzásig borítja azokat. A' Magyar Granatérosok balkézfelől állanak Vitézi állásaikban; kiki a' maga rendeshelyén álván. — Az említett véres ütközetben sok Magyarok voltak jelen, és borostyán Koszorúkat érdemlettek! — Képzelní lehet már; ezen Mivész lelki tehetsége mennyire emelte légyen már az ezen hallatlan iszonyúságú Ütközetben megjelent Magyar-Bajnokok Virtussaiknak, és tetteiknek fényes emlékezetét!? Minémű Nemzeti el ragad-

tatással szemlélik majd századok múlva késő-Únókánk ezen tükörül szolgáló, és serkentő Vitézi tselekedetek tökéletes igaz Ábrázolatját! ? Ott díszeskednek ugyan is kellemetes Magyar Katona Öltözetjeikben a' Fő és All-Tisztek, köz legények Gárdák! — itt mozganak a' legmerészebb próbatettelekre magokat hívséggel el szánt eleven Hartzolók; amott pedig, földre terülve 's Ver örömközt dadogják mint egy utolsó Zoktsuklásaik között a' következő buzgó szavakat; Hartzomat meghartzoltam, — palyámat megfutottam! — Virágozz édes Nemzetem! diadalmaskodj, 's legy boldog kedves jó Fejedelmem!!! — és tsen lessen el húnynván: a' Ditsősség, és Halhatatlanság fenye borítja el, rontsolt Tetemeiket. — A' híres Grack Képiró tette hát szerencsés etsetje által, mint valamely jeles történet író tolla, Halhatatlanságba, és jegyzésbe a' sokszor érdeket Liptsei Ütközetet. Ő volt — kinek szorgalmát egyébbaránt a' Nemzet Képébe köszönnünk lehet, — az a' Nemes gondolkozású Mivész a' ki a' jövődő föld Népeinek a' Virtust sok időkre felhagyni kívánt törekedésénél fogvást, öröm szemlélésre, és gerjesztő bámúlásra való mustra darabot ad által.

Különös megjegyzést érdemel azomban a' következő dolog, hogy tudniillik ezen Liptsei Csata mezőn lévő Katonáknak Physiognomiáik portretirozva vagynak; — de, nem is mondhatjuk azon sok féle artzulati változtatásokat (tsekély nehézségnek, az hol egyéb aránt is külömbfele sok figurák jönnek csoportba; mert bátran elmerhetjük mondani, hogy semmi halandó sem viheti azt, tsupa abstracta képzelődésénél fogvást véghez — hogy minden egygyes Physiognomiát úgy tudjon változtatni, a' mint az magában a' Természetben jádzik. — Isteni gondolatokkal kellene úgy birni az ollyas Mivészeknek. Rubens, Teniér Osztade —

(tehetősek lévén), mindent a' Természet vonásai után másolhattak le. Segitettek pedig magokon a' következő módok által ugymint: Teniér Osztade bementek a' Parasztok Házaiknak, 's Kunyhóiknak gyülekezetébe, az hol azok ettek ittak, vendégeskedtek, dorbézoltak, és részegen ide 's tova tántorodva fetrengettek, és úgy festették le azokat; azért is különösen Teniért, Természet májmának (Naturae simia) nevezte a' világ. Ezen két remek festőknek, az illy együtt társalkodási (Conversation) darabok készítésébe volt passiójok; Rubens pedig fizette a' maga elibe lerajzolás végett állítatott embereket, és hatalmas képzelődéseit a' mezitelen természet által segítette. Láthatni máig is, egy különös tsudatévő történetbéli darabot, mellyen Paduaiszent Antal lévén lefestve; ottan, 's az ő tsuda teteleinek látására mindenféle Nemzet a' maga valóságában megjelent; Ezt valóba a' természet látása nélkül, egyéb a' Mindenhatónál nem teheti; mivel annyi a' Physiognomia az Emberekben, a' mennyi az ember; — és a' mennyi az Ember; ugyan annyi a' Természet. Azért is próbálja bár akár, ki is — tsukja be magát dolgozó szobájába, 's festegessen; majd meglátjuk, mire megy magában, ha a' Világtól el tárja magát, 's az Anya-Természetet nem vizsgálja?

Felette nagy hiba az is, ha a' Physiognomiákba nem követi a' Mivész a' Régiséget, 's hogy ha a' régi Statuák után nem sokat rajzol, p. o. ha feltseréli a' Physiognomiákat, az az: Keresztelő Szent Jánosnak Apolló Fejet, — Hébe Isten Aszszonynak, mostani időbéli Orcza-vonásokat, és Haj-hordásbéli módikat farag, vagy fest, mellyre nézve ellene álhatatlan igazság, hogy a' Répző Mivésznek Régiség bűvárjának is (Antiquarius) kell szükségképpen lenni.

Lemoshatatlan nagy hiba tehát ha egy egy Historica Répen, vagy Státuákon sok egyforma Physiognomiákat látunk, — a' mi külömben a' nagy Mivészeknél is gyakorta megtörténik. Phœnix madár a' jó Kép! és a' mi keves jó találtatik is azok között: igen ritka, hogy ez, vagy amaz Tudományra nézve, minden hiba, 's fogyatkozás nélkül álljon; — Bétsúszhat észrevehetetlenül a' hiba, még a' leggondossabb kezek között is; — a' minthogy mennél nagyobb a' valódi Képző-mivész: annál kisebbnek kíván láttattatni; oka lévén az, hogy önnön munkájával tellyességgel nem elégszik meg.

A' ki a' maga Ideáját a' Publicummal közli; az olyan ember még hólta után is, kivan, a' nyilvánosságos megszólásoknak, vagy ditsireteknek tétettelve, mellyeket róla soha semmi század (ha ugyan munkája feltalál maradni) le nem töröl többé. Zálogba hadja ő a' maga munkáit a' jövő időbeli Embereknek, és Sírhalrát, vagy átkokkal vegyes nevető tapsok, vagy háládatos rózsza Koszorúk környékezik.

A' Betsület érzésnek ezen perzselő tüze miatt gyötrettetvén szoktak tehát a' Mivészek, átallyába véve, melancholicusok, 's mordak lenni; sokszor ember társaikat is kerülik, mivel önnön magokkal szüntelen küszködnek, és azon tűnődnek miképpen tethessenek jobban a' Világnak, vagy annak ízlését miképpen tölthessék bé. — Annyi lévén a' gondolat, a' mennyi a' Fő, és mindenféle ember hozzá szólván a' kész munkához: a' boldogtalan Mivész, kéntelen úgy éltébe, mint elhúnytá után is szégyen-széket ülni, — 's a' reá szórt köpdöseket, gyalázó Csisiseket, — békeséges türéssel kiállani; — a' megérdemlett magasztaló ditsiretekkel (Encomia), — 's Tömjény füstökkel pedig vajmi ritkán jutalmaztattnak meg!

Tagadhatatlan ugyan, hogy néha az Apelles munkáját Csizmadia is recenseállya; de annak, a' nagy Mivész derekassan megfélelven: a) a' későbbi időbeli iparkodó. Mivészeknek is az által, ezen Jus gyakorlására szabados ajtó nyittatott.

Atallyába, — egy Compositor — Mivésznek senki sem segíthet, e'formán, mint némellyek állítják, hogy tudniillik az, Legényt, vagy tanuló Inast tartson maga mellet. Hát mire való a' Rajzoló Academia!? — vagy jobb ugyan is a' segítő a' Mivész mesternél, vagy rosszabb. Ha jobb: akkor nem ő néki, hanem maga magának dolgozik. Ha rosszabb: ugyan hogy hogy tudhatja az, a' Mivész gondolatjait a' Compositio közben; — vagy ha a' proportiót elvétené (az az egyik tagot rövidebbnek, másikat hosszabbnak, egyik lábat kartsúbbnak, másikat törpebbnek tenné) eltalálni, nyomon követni, 's helyre hozni??! Elhajtaná ilyenkor a' méregbe, 's bosszúságba hozattatott Mivész, saját Rajzoló Asztalától, vagy Ráma támaszától, (Stafeley), az ő sijetős drága idejét ellopó, 's néki a' sok kitörlésekkel, és igazításokkal bajt, és unalmat okozó, leginkább pedig nehéz főtöréssel gondolt, 's kitsinált Stilussát fennékel fordító tudatlan Neophitáját!! — Igy, — 's ehez hasonlító mód szerint, nem segíthet senki is az Genie Ékessenszöllőnek, Versszerzőnek, és az Orátori rendszabás szerint tűzessen dolgozó Musicalis Compositornak is.

Nem lehet még a' Rézre-metző legjobb Mestereket is azon szempontból, mellyben a' Képirók, és Képfaragók helyheztetve vagynak, tekinteni; mert a' Metszők tulajdonképpen minden Költői tehetség nélkül tsupán észszel egyben kötött mechanismussal dolgoznak; — bár többen azt tart-

a) Ne sutor ultra Crepidam.

ják is, hogy a' Rézre-metszés sokkal nehezebb a' Rép-írásnál, vagy Rép-faragásnál; ha mindazonáltal a' dologba mélyebben betekintenek, könnyen meggyőződhetnek az ellenkezőről; — mert a' Metsző semmi újat nem költvén, csak a' Rép-író Eredeti-munkáját másolja; következésképpen ha jól érti Szép-mesterségét, és ahoz jó vésői, 's megkivántató egyéb szerszámai alkalmatossak, tökéletes munkát készíthet a' nélkül; — hogy az elibe vett ábrázolat helyes kivésésén kívül eszével a' természet felséges titkai vizsgálására szüksége lenne.

Melly iszonyúság továbbá, azt csak gondolni is, hogy az Aranyozás, a' Rép-íráshoz tartozik, és az, ennek mulhatatlan segéd része légyen?! ugyan mit használnának egy Classicus Író kezei között a' Könyv-kötői (Compactor) eszközök, a' mellyek nem egyébbre valók, hanem, hogy az ő, észszel, és szorgalommal dolgozott Kéz-írásait befoglallják, 's békössék. Nem különben az Aranyozónak eszközei a' Répíró kezében nem egyébbre valók lennének, hanem, hogy az ő festésbéli diszes munkáját, annak kifaragtatott, 's gyalultatott Rámájára nézve arannyal körül kerítsék. — Az említett Aranyozásnak a' Répírók nyakokra való tolását, gyakorta, és rendszerint is, azok az emberek sürgetik, a' kiknek tudniok kellene az efféléket, — de fájdalom! rendetlen képzelődés által foglaltatván el: önként békúnyák szemeiket; — és tsudálni lehet, ezek az úgy nevezett Aranyozó-mázolók a' Pictori nevezetet, Orca-pírulás, és sarkig ható szégyen nélkül, hogy hogy merik magokra (még pedig kívánólag) ruháztatni.

Miért jelessebb tehát a' legnagyobb Mivésznek is egyik munkája, mint a' másik? azért: mivel az ollyan Genie ember nem lévén szoros időhöz kötelezett, 's bérbe fogadott rabjok az emberek-

reknek, — és az, inkább az igazi Generositás fizetésétől várván, akkor tehet jó munkát, a' mikor néki tetszik, — vagy kedve pattan hozzá, — vagy pedig, — a' mi leggyőzőbb indító ok, — a' Thema kidolgozását, az ő maga gustussától függesztik fel, 's mindeneket reá bizznak. Ha pénzért dolgozik is a' nagy Mivész valamelly interessant darabot: ő a' pénzre nem igen tekint; maga előtt forgatván szüntelenül önnön személyes betsületének fenntartását: rúgója a' legnemessebbt, a' köz helybehagyás, — mellynek árát megszabni nem lehet. Többnyire az ilyen emberek, mély itéletű, 's keveset beszéllő Philosophusok szoktak lenni, — 's azoknak jól kidolgozott munkái után helyes következással lesekednek mások. De tsak ember, az ember, — és a' szerencse, valamint a' Képfaragóknál, és Compositoroknál, úgy más képző mivészeknél is egyszer jobban szolgál, mint mászszor. — Quandoque bonus dormitat. Horat. de arte Poet. 4. 359.

Ugyan ki hinné hogy Torna Vármegyének ugyan tsak Torna nevű falujában 's annak Templomjában a' híres Maurer Képiró munkája áll? — Jól tudják azt azok, a' kik a'hoz értenek, hogy ott valami van! — és azon Képiratás Gróf Keglevitsnek a' Korona Örnek nevére, és emlékezetére ragyogó fényt, 's ditséretet szikráztat: szinte ezen nagy Mivésznek fiatalkori munkája a' Balmaz Újvárosi Templomban Szabócs Vármegyébe különös diszt ád az egész vidéknek. Azért tehát, Faluba is, vagy valamit, vagy semmit se tsináltasson a' Patrónus; mivel eljárhatunk 30—60. Templomokat is, mig valami szemlélésre méltót láthatunk; azomban nagyobb vesztegetés a' rútat és bárdolatlan óltson, — mint valamely jót (melly örökössen megtartja a' maga igazi betsét) drá-

gábban fizetni. — Magyar közmondás: Óltsó Húsnak, hig a' leve"!

Mi oka annak, hogy egy egy Eredeti munka (Original) mindég nagyobb betsbe van mint egy másolat (Copia)? kész a' felelet, mivel tudniillik, már több Raphaeltől, Caracci Hanibáltól, Gior-dano Lukástól, Rembrandtól, Corregiótól, — 's több illy Classicus Képiróktól, nem kápunk Eredeti darabokat. Másolni, — Copirozni — lehet ugyan, — de a' másolat az Eredeti munkát; úgymint: p. o. a' Rubens, vagy Raphael kezét, Stilussát, 's manérját, már soha többé nem vált-hattya fel.

Betsessek ugyan a' nagy Mivészeknek máso-latjaik; és ha a' másolat, nem másolat, és undo-rodást nem okoz a' látás közben: a' miv tudó, ősz-vehasznoltván azt az Eredetivel: akkor fizet meg illendőképpen érlette. — Consiliarus Smúzer Ja-kab, — ki régenten a' Bétsi képző-Miv-Acade-miánál a' Rézmetszés Directora vólt, — midőn Rubens munkáját vizsgálná, különösen pedig an-nak Mucius Scaevoláját, Rézre le akarná metsze-ni, látván a' nagy Képiró munkájába a' fekete és Veres (Cinobrium) Festékek egymás mellé vagy-nak téve; — a' melly színek külömben együtt ép-pen nem harmonizálnak, — fel kiálta: „Ezt sen-ki (úgymond) az egy halhatatlan Rubensen kívül más nem teheti! — ime nála az is jól áll, a' mi másnál merő hiba!! — és melly külömbkülömb-féle módokkal várászollya ő a' Természetet!!!

A' Képes-tárák mindenkor azon igyekeznek ugyan hogy leginkább Eredeti Remek darabokat szerezhessenek kebleikbe, 's azokkal ditsekedhes-senek; — de, tapasztalásból tudjuk, hogy fel-függesztik falaikra a' jó másolatokat is, tsak hogy azok híres, esmérletes, 's jeles Képiróktól légye-nek, és pedig szerencsésen készítetve. Más Mi-

veknél már nem olly tsiklandós az Eredeti munka; mivel a' másolatban is tsak azt látjuk, a' mit az Eredeti munkába más Mivészeknél látunk p o. a' Kép-faragásban, ha egy Statuára reá öntenek (gypsiroznak), és azon Gypset ahoz értő mesterek leveszik rólla, 's formát tsinálnak belőle, — 's ugyan azon formába ismét Gypset öntenek: hajszálig egy, a' Copia a' maga Eredetijével. Itt tehát, leginkább Ritkaságot (Raritás) látunk; — vagy pedig, ha a' Vers-szerzői, vagy más efféle munkákat olvassuk, tsak azt látjuk benne, a' mit a' Kéz-írományba. Úgy hasonlóképpen valamely Compositorok munkáikat véghez-vitetni (exequáltatni) halván: akkor a' musicalis Compositor Írományát éppen nem keressük, mivel egy hajszálig azt haljuk a' mi belé van írva. Ekképp' tehát, az, nem egyéb, mint tsupa Raritás.

Nagy és szinte kimerithetetlen pontosságot lehet egy egy Képiró híres munkájába látni, a' mellyet soha többé lemásolni úgy nem lehet, hogy a' Mivtudók a' Copiát meg nem esmernék nem originálnak lenni, az az: hogy a' kettő között különbség ne lenne. Így hát, egy Classicus Képiró' munkája fizethetetlen annak hólta után. Egy Sommába véve: Eredeti munkának azt szoktuk mondani, mellybe a' jeles Mivész, ollyan új, új dolgokat teremt, mellyeket a' mostani időbe, se nem látunk, se nem hallunk; 's hogy ha az a' Mivész ösméretes a' Világ előtt! de az is igaz, hogy az illy Észláng (Genie) Emberek, másokkal meg nem oszthatják Tudományaikat, az az: senkit sem taníthatnak meg arra, a' mik ők magok.

Melly felséges gondolat lenne az is, ha hogy a' Magyar Nemzeti Múseumba a' Magyar Képiróknak Darabjaikból a' Nemzet ditsőségére magyar Oskola állítódna fel, és hogy az idegen utazóknak is mutathatnának ezen Fakból; szinte mint a'

Külső Országiak tésznek, — Remekeket. — A' Külső Országiak Oskolákra osztották fel önnön Eredeti darabjaikat minden nagy Képes Gyűjteményeikbe, úgymint: a' Romai, Olasz, Frantzia, Bolognai, Anglus, Német, 's a' t. Oskolákra. Öszve kellene tehát nagy figyelemmel, szorgalommal, és vigyázattal szedni a' legremekebb darabokat, — és hogy valami mázoló Aranyozónak, vagy festésbéli Professióját, kivált Rajzoló Aca-
demiába boldogtalanul tanúlt, és örökös inasi, vagy Ráplári Hivatalnál többre nem mehető Civil-
Leventa munkája, közéjek ne tsűszszon, követke-
zéskeppen a' több Collectiókat is meg ne bets-
telenitse, — a' legszorossabb vizgálat, 's Crisis
alá kellene venni. Erdemesek lennének a' Dürer
Albert, Kupetzki János, Mánoky, Özer, Szath-
máry Király Pál, — 's még némellyeknek, Kép-
míveik az öszveszedésre, és Museumba való bété-
telre. — Az ezek által készült festés darabok, a'
Külföldi Képes Tárakba is (Bilder-Gallerie) méltó
betsben tartatatván.

Hasonlóképpen: a' mostani Mivészeket meg-
kellene illendő levelezés által szállítani, olly vég-
gel, hogy adnának bé egy két darabot a' Museum
felsegíttése, 's önnön személyes betsületjeik örö-
kös feltartása tekinteteiből. Ezen előktől, még
könnyű dolog lenne kapni, — 's munkáikhoz jutni.

B-P.

3.

Rövid Értekezés a' Pesti Orvosi Kar- ról.

Sokan nem csak a' távolabb lakók, hanem
még a' helybeliek közzül is; örömmel tudakoz-

ták tőlem már több ízben, ezen Orvosi Kar szerkeztetését, az ebben való Rend tartást, mind az elmélkedés (Theoretica) mind a' gyakorlásheli (Practica) Tudományok eránt. — Ezen esméretet magoknak megszerezni kívánó Hazámfiainak 's édes Nemzetemnek szolgálni akaró indulatomtól ösztönöztettem én arra, hogy ennek vóltaképen való leírását közönségessé tegyem.

Egy nevezetes részét tévén ez, az itt lévő Tudományos Mindenségnek (Universitász scientiarum) azok alatt a' Törvények alatt van, a' melyek által annak többi részei igazgattatnak. A' különösen ezt illető Igazgató és Elöl ülő Hatalmat pedig bírja Felséges Királyunk kegyességéből a' Magyar Országi Fő Orvos (Protomedicus) mostan Eő Nagysága Pfisterer András Úr, kinek ezen Kar előmenetelét tárgyazó intézete, ki tettik abból is hogy számtalan foglalatosságai között, nem csak a' kemény (Rigorosum) 's közönséges (Publicum) vi'sgálatokon többnyire jelen van; hanem, még a' különös órákon is gyakran megjelen, 's a' Tanítók iránt Baráti, a' Tanulók eránt pedig Atyai indulattal viseltetik. A' második személy ezen Orvosi kar Igazgatásában az úgy neveztetett Dékán (Decanus) a' ki a' kisebb ügyekben Idéző, és végre hajtó, a' nagyobbakban végre hajtó; a' Fő Orvos jelen nem léttében pedig Igazgatói 's Elöl Ülő hatalommal bír. A' ki köteles még ezeken kívül közönségesen a' Kart illető minden dolgokra fel vigyázni. — Ezen Hivatalt viseli most, Tekintetes Streit János Úr, a' ki mennyire szeretteness pontosságáért, meg tettik abból, hogy ezen Hivatalban, a' mellyel pedig csak két esztendőre szoktak megtiszteltetni, most harmadikra is megerősittetett, a' Tanító Urak 's a' Tanuló Ifjúság nagy örömökre.

Ezen Orvosi Karban ide értvén az Orvosi szereket készíteni Tanulókat is, hét féle Orvosi Hivatalokra kérzitetnek a' Tanulók u: m: Belső Orvosi vagy Orvos Doktori (Doctor Medicinae) Kézi Orvos Doktori, (Doctor Chirurgiae) Kézi Orvosi (Chirurgus) Szem Orvosi (Oculista) Orvosi szereket csináló (Apothecarius, vel Pharmacopoeus, vel Pharmacopola) Bába Orvosi és Bába (Obstetricator et Obstetrix) és Barom Orvosi (Veterinarius) Hivatalra. — A' készüllet ideje (Cursus) különböző, 's függ, a' Hivatal nemétől.

1-ör Az Orvos Doktori készülletről.

A' ki Orvos Doktor akar lenni, arra nézve megkivántatik, hogy a' Böltselkedés tudományát (Philosophia) jól el végezte legyen, még pedig az, ez előtt három esztendővel költ Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanács R. Rendelése szerint, akárhol és akármely ditséretesen végezte legyen is el valaki másutt azon Tudományt, az említett időben ezen köz karnál fel állítatott harmadik esztendei Böltselkedés Oskolát (Tertius Annus Philosophiae) tartozik heljesen elvégezni.

A' ki már így készen van, ött esztendő alatt végezheti el az Orvosi Doktornak szükséges Tudományokat, melly idő alatt, tettzésétől függ a' kézi és Bába Orvosi Tudományokat is halgatni; de az Orvosi Szerek készítése módját, és a' Barom Orvosi Tudománynak azon részét, melly a' Barom veszélyekről, vagy dögről (de Epizotiis) tanít, tanulni köteleztetik.

Az Orvos Doktori Hivatalra ki szabott öt esztendei Tudományok Rendje.

Első Esztendőben: Az emberi Test részeinek esmérétét (Anatomia) Rendes Tanító Belső

és Kézi Orvos Doktor T. Stahly Ignátz Úr egész esztendőben: e' mellett első felében ezen esztendőnek: a' Természeti Historiának az ásványokról szóló részét (Mineralogia) mind elmélkedésbeli, mind gyakorlásbeli módon Rendes Tanító Belső és kézi Orvos Doktor T. Reisinger János Úr; második felében a' Plánták Országát (Botania) mind elmélkedésbeli, mind gyakorlásbeli képpen Rendes Tanító Bölcselkedés Doktora T. Haberle Constantin Károly Úr, és az Allatok eszméletét (Zóologia) fent tisztelt Reisinger János Úr, taníttják.

Második Esztendőben: taníttja a' Természet Titkát, (Chemia) R. T. Orvos Doktor T. Schuster János Úr; ugyan csak egész esztendőben taníttatik a' Természeti dolgokról való Tudomány (Physiologia) melly megüressült széket be tölti most Orvos Doktor T. Schordán 'Sigmund Úr. Ezeken kívül tartoznak az Ifjak, az első fél esztendőben gyakorolni magokat az emberi test részeinek a' bonczolás által való eszméletében (Praxis anatomica) a' hol a' Dékán Úr, a' Bontzolást Tanító Úr, és a' Fő bonczoló (Prosector) a' ki is most kézi Orvos Mester Kienninger Boldizsár Úr, jelen lenni tartoznak.

Harmadik Esztendőben: egész Esztendőben tanúllják az Orvosi szerek eszméletét (Materia Medica) e mellett első fél esztendőben a' Betegségekről közönségesen szóló Tudományt (Pathologia Generalis) második fél esztendőben a' Gyógyításról közönségesen szóló Tudományt (Therapia Generalis) ezen említett Tudományoknak R. T. Orvos Doktor T. Auer Károly Gábor Úr. A' kiknek pedig kedvek van a' kézi és Bába Orvosi tudományt is tanulni, azoknak elmélkedésbeli részeket ebben az esztendőben tanúllják, az esztendőnek első vagy második felében a' szerint, a'

mint kinek Német vagy Magyar nyelveken van kedve azokat halgatni. — Kik ezekben a' Rendes Tanítók alább a' Kézi Orvosokról szőlő értekezésemben fogom előadni.

Negyedik Esztendőben: ebben már Orvosi gyakorlásokban jönnek a' Tanuló Ifjak, úgy mindazonáltal, hogy azon gyakorlásbeli Tudományokat, elmélkedésképpen is tanulják, t. i. a' Különös Gyógyításokról (Therapia Specialis) egész esztendőben, mellynek azomban csak felét vehethetik el ebben az esztendőben, 's ebben R. T. Orvos Doktor T. Bene Ferencz Úr, a' ki egyszer'smind a' gyakorlásbeli Oktatásokat is adja (praxis). Második felében az esztendőnek, tanulják még a' Barom Orvoslásnak a' Marha dögről való részét mind elmélkedés mind gyakorlás képpen. Minthogy pedig az Orvos Tudományoknak ezen szükséges részére még most készülnek az intézetek: ebben most csak egy Rendes Tanító vagy: t. i. Kézi Orvosi Mester T. Brunkula Roman Úr, 's ezt is ki ki tettzése szerint halgatja Magyarúl vagy Németül. — A' kik továbbá is akarják a' Kézi Orvosi Tudományt tanulni, ebben az esztendőben a' Kézi Orvosi szerekről, és a' Kézi Orvosi munkálkodásokról való Tudományt, a' Kézi Orvos gyakorlásokkal egygyütt (Ankologia cum Operationibus Chirurgicis et praxi Chirurgica) halgatták.

Ötödik Esztendőben: már a' negyedik esztendőben el kezdett Orvosi gyakorlásokat folytatják, valamint annak elmélkedésbeli hátra lévő részét is. Ezeken kívül tanulják első fél esztendőben a' Törvényes Orvosi Tudományt, a' Törvényes Orvosi bontzolások gyakorlásával, az elől adódható esetekben (Medicina forensis et sectio vel obductio Legalis) mellyben R. T. Orvos Doktor T. Böhm Károly Úr.

Ugyan ekkor tartoznak még magokat gyakorolni, az emberi Test részeinek esméréteben a' bonczolás által. Továbbá a' mint a' Tanuló Ifjakkak tettzik akár az első, akár a' második felében az esztendőnek a' szembetegségekről való Tudományt (*Oculistica Theoretica et Practica*) a' hol R. T. Orvos Doktor T. Fabini Theophil János Ur. — Második felében az esztendőnek a' közönséget tárgyazó Orvosi Tudományt (*Politia Medica*) R. T. Böhm Károly Ur

Tudom nem fogok kedvetlen dolgot cselekedni Tiszteletre méltó Olvasóim előtt, ha a' már érdeklett Orvosi gyakorlások eránt körülállásosabban elő adom, azt a' rendet, és módot, a' mellyet a' Tanuló Ifjakkak a' két utolsó esztendőben tartani kell, hozzá ragasztván a' kemény vizsgálatokon való által menetelnek rövid leírását, az Orvosi szabad gyakorlásnak megnyeréséig.

Tanítványainak készségeket fogamatosan elő mozdítani kívánó tiszta igyekezetétől indittatván Tettes Bene Ferentz Ur, minden esztendő elején az utóbbi két esztendőbeli tanúlóság előtt, maga szokott egynehány betegeket kikérdezni, 's annak végével, ott mindjárt mutogatva elő adja miképpen kellessék a' betegség esmérétehez futni, (*Diagnosis*) hogy lehessen az okokat felkeresni, mi módon és millyen nagy vigyázattal kell az elő mondást (*Prognosis*) egy orvosi Intézetet (*Placum medicum*, vel *Therapia*) és mind ezekről egy helyes betegség történetét. (*Historia morbi*) formálni. Ezt egy darab ideig folytatván a' Tanító Ur maga, annakutánna az ötödik esztendő Hálógatóké ez a' kötelesség, mint olyanoké, a' kiknek már nagyobb gyakorlásbeli esméretek vagygyon, a' kik is két Holdnapokig fojtatják azt: a' Rendes Tanító Urnak a' kezek alá bizott betegekről minden nap kéttzer tudósítást téven, kö-

zönségesen mind a' két esztendőbelieknek jelenlétükben, mind addig, míg a' betegségnek vége nints; mellyet ha halál követ, tartozik ki ki maga felbonczolni, a' Rendes Tanító Úr és a' többi Tanuló Társai előtt, 's felkeresvén a' legközelebbi okát a' Betegségnek, azt feljegyezni, és a' betegség történetében beiktatni. Ugy, ha kívánt vége van is az egész betegség folyamattját feljegyezni, hozzá adván azon vigyázatot, a' mellyel kell a' betegnek élni, hogy volt nyavalyáját elkerüllye, 's így készen lévén a' betegség története azt a' Rendes Tanító Úrnak beadni; eltelve pedig a' két Hónap a' negyedik esztendőské ez a' kötelesség. De ámbár ez a' gyakorlásbeli szép rendtartás, már magában is nagy előmenetekre légyen a' Tanuló Ifjaknak, még sem elégszik ezzel meg a' nagy érdemű Tanító Úr, hanem bizonyos kötelességeket kíván még Tanítványaitól, nevezetesen: minthogy a' Levegőnek igen nagy befolyása van az egészségre, a' negyedik esztendőbeliek között minden Hónaphban ketten tartoznak a' levegő állapottyára és az abban lévő tünetenyekre figyelmezni (*Observationes Meteorologicae*) azt feljegyezvén minden Hónap végén beadni; e' mellett pedig az Orvosi szerek műhelyébe (*Apotheca*) tapasztalás végett járni. Az ötödik esztendőbeliek között egy minden Hónaphban a' Férfi Betegek kór-házában elő forduló betegségeket feljegyzni, mindenikről tsinálván annak végződésével egy rövid betegség történetet, 's így azokat rövid foglatban a' Hónap végén adja. Egy másiknak hasonló kötelessége van a' Fehérszemélyeknél, a' ki tartozik a' mellett még a' fürdőket használokról is jegyzéseket tenni. Még itten sem állapodik meg a' széles tapasztalású Rendes Tanító Úr; hanem mint a' nagy Lelkeknek tulajdona sem erejét sem értékét nem kimél-

vén a' köz haszonért a' maga tulajdon házába állított fel egy Orvosi gyakorlást, mellyet nevez (Praxis Ambulatorianak) a' mellyen is minden Holdnapban ketten vagynak jelen az ötödik esztendőbeli Tanítványok közzül 's ott szoktattya őket, a' nagy Világi Orvosi gyakorlásokhoz, a' hol minthogy a' Tisztelt Rendes Tanító Úr az orvosságokat a' szegényeknek ingyen adja, mindég felesen jelennek meg. (Kiknek számok a' legközelebb múlt iskolái esztendőben ezer és egynehány százra ment). Az itten előforduló betegségek mind feljegyeztetnek azoknak rövid Orvosi történeteikkel egygyütt, mellyekből ismét, minden holnap végén tartoznak az oda rendeltettek rövid summát tsinálni, 's azt ugyan csak beadni.

Mély tisztelettel 's háládatos köszönettel említhetem még, a' sokszor tiszteltt Rendes Tanító Úr érdemeinek magasztalására; hogy ő a' legjobb, 's következőképen a' legdrágább Orvosi Könyveket meghozatván, azokból Tanítványinak minden Holdnapban több darabokat kiosztogat, tettések szerint a' mint kinek Anglus, Frantzia, Olasz, Német, vagy Deák nyelven van kedve olvasni, mellyből azok egy egy rövid summát készítvén; minthogy nálla Tanítványainak minden Holnapban öszve kell gyűlni, 's vele egy tudományos Széket tartani, akkor azon rövid foglalatok közönségesen felolvastatnak; annak végével a' maga tulajdon azon Holnapi orvosi gyakorlást adja elő, a' nevezetesebbekről rövideden értekezvén is.

A' midőn már az elő adott mind elmélkedés, mind gyakorlászbeli Tudományokat, a' Tanítók tettések szerint, elvégezte az Orvos Doktori Hivatalra készülő; hogy azt egész szabadsággal gyakorolhassa az elő számlált Tudományokból a' ken ény vi'sgálatot kell neki kiállani két izben.

De minekelötte magát ezen kemény vi'sgálatok alá adná, tartozik három betegségbeli történetet tsinálni, azon betegségek között vévén fel kettőt a' mellyeket az utolsó esztendőben maga gyógyított, a' mellyek mind ketten belső betegségek, a' harmadik pedig egy általa vi'sgáltatott Tehén himlőnek a' lefolyását foglalja magában (Vaccina) Ezeken kívül egy Törvényes bonczolásról való bizonyosságot köteles készíteni (visum repertum) azon esetről mellyet a' Rendes Tanító Úr ad. Mind ezeket elkészítvén a' helyben hagyás végett el kell hordozni a' Rendes Tanító Urakhoz, a' kik is annak helyes voltát bizonyítani szokták, nevek alá írásokkal, 's ez meglévén által adja a' Dekán Úrnak: akkor nyer a' Dekán Úrtól egy Bizonyosság Levelet a' végett hogy leteheti a' kemény vi'sgálatot, lefizetvén már előre a' meghatározott válttságért (Taxa) melly térszen most 100. forintot és 30. xrokat. — Meglévén ez is, rendel a' Dekán Úr egy napot, az első vi'sgálatra, mellyre mind a' vi'sgáltatandó, mind az orvosi Kar szolgálja által, meghívattatnak azok a' Tanító Urak, a' kik azokban a' Tudományokban rendes Tanítók.

Az első vi'sgálat történik ezen hat tudományokból, u. m.

1. Az Emberi Test részeinek esméretéből (Anatomia)

2. Az Ásványok esméretéből (Mineralogia).

3. A' Plánták esméretéből (Botania).

4. Az Állatok esméretéből (Zoologia).

5. A' Betegségek közönséges esméretéből (Pathologia Generalis).

6. A' Természeti dolgokról való Tudományból (Physiologia).

Még ezeken kívül tettzése szerint a' Fő Orvos Úr és Dekán Úr tehetnek több kérdéseket a' fellyebb említett Tudományokból.

A' második kemény vi'sgálatra jelentvén magát a' vi'sgálandó, ismét rendel a' Dékán Úr egy napot, mellyre is meghivattatván az illető Rendes Tanítók, azokon kívül egy Tanúnak is kell jelenlenni, a' kinek Jussa van kérdezni a' vi'sgáltatandót, ezt hívják Censornak.

Történik pedig a' vi'sgálat hét Tudományokból, úgymint:

1. Az orvosi művek esmeretéből (*Materia Medica*).

2. A' Gyógyításnak közönséges esmeretéből (*Therapia Generalis*).

3. A' Gyógyításnak különös esmeretéből (*Therapia Specialis*).

4. A' Törvényes Orvosi Tudományból (*Medicina Forensis*).

5. A' község egészségét tárgyzó Orvosi Tudományból, (*Politia Medica*).

6. A' Természet titkai esmeretéből (*Chemia*).

7. A' Szem orvoslásból (*Oculista*). Ekkor is a' Tanúnak, Fő Orvos Úrnak, és a' Dékán Úrnak az a' Jussok van a' mi az elsönél.

Ha ezeket szerentsésen kiállja (a' melly vi'sgálat mind eggyik kemény vi'sgálatnál két óráig tart) tartozik egy olyan dolgot felvenni, a' melly az Orvos Tudományt tárgyzza, és arról egy elmélkedést (*Dissertatio*) írni, és azt először megvi'sgáltatni, annakutánna a' maga költségén ki nyomtattatni, egynehány általa választott és próbálásra kitett igazságokkal (*Thesis*) egygyütt.

Ezzel is készen lévén, ismét rendel a' Dékán Úr egy napot, a' mellyen azon próbálásra kitett igazságok felől közönséges helyen u. m. vagy a' Tudományos Mindenség (köz Kar) nagy Palotájában (*Palatium maius*) vagy az Orvosi Kar valamelyik nagyobb Palotájában vetélkedés (*Disputatio*) tartatik, az általa a' végett megkérettetett

Orvos Doktor Uraktól. Ennek vége lévén egy óra alatt, vagy mindjárt akkor, vagy a' legközelebbi köz Kar ülésekor megeskettetik az Istenes Tudománybeli Kar Dekánussa által (Decanus Facultatis Theologicae) kiki az ő Vallása szerint. Annakutánna kineveztetik egy a' Rendes Tanító Urak közzül, a' ki ötöt kinevezi hallatósan Orvos Doktornak, és meghatalmazza az ő Tudományának az egész Ausztriai Birodalomban való szabad gyakorlására, a' ki is neveztetik Promotornak, — végződik pedig az ottan való érdemes Urak, kezek, és szíves kívánságok adásával.

Majd osztán egynehány napok múlva tulajdon szállásán felkeresi a' Kar szolgálja, az új Orvos Doktort, és által adja néki az Orvosi Doktori függő pecsétetes Levelet (Diploma Medico Doctore).

2.) A' Kézi Orvos Doctori Készületről.

Itten is azok a' megkívántató elő készületek szükségesek, mellyek az említett Orvos Doktori Hivatalnál, valamint a' kiszabott idő is öt esztendő; a' Tudományok rendje is az, csak hogy az ötödik esztendőben, nem köteleztetnek a' belső Orvosi Gyakorlásokra, de a' helyet a' kézi orvosi gyakorlásokat tartoznak halgatni.

Ha a' kemény vi'sgálat a'á eresztik magokat, szabadok a' belső betegségbeli történetek írásától, de a' Tehén himlőről való, általa vi'sgáltott történetnek, és egy törvényes bonczolásról szóló bizonyáságnak írására köteleztetnek a' válttság pénzt letévén a' melly térszen pengő pénzben 195 Rforintokat, és 30 xrokat e' következendők-ből vi'sgáltatnak meg:

1-ör Az Orvosi művek esméretéből.

2-ör A' Természet titkából.

3-ör Az Emberi Test részeinek esméretéből.

4-er A' külső betegségek esméretéből (Pathologia Chirurgica).

5-ör A' kézi Orvosi szerek és munkálkodásokból (Akologia et Doctrina de operationibus Chirurgicis).

6-or A' Természeti Dolgokról való Tudományból.

7-er A' Törvényes Orvosi Tudományból.

8-or A' Szem orvoslásból, és

9-er A' Bábaságból.

Szerentsésen kiállván ezt rendeltetik egy nap, a' mellyen tartoznak megmutatni ügyességeket, mind a' bonczolásban, mind a' kézi orvosi munkálkodásokban mind egygyikre a' sorstól adatott kérdések szerint. Jelen vannak pedig ezen a' próbán a' Fő Orvos, Dékán és a' Kézi orvosi Tudományt Tanító Urak, e' mellett pedig szabad akár kinek ottan megjelenni. Ez is meglévén megesküttetnek, 's kapnak Kézi Orvos Doktori Függő Pecsétes Levelet. (Diploma Chirurgico Doctorale).

5 or A' Kézi Orvosi Készületről.

A' Kézi Orvosi Tudományt (Scientia Chirurgica) ez előtt akárki a' ki írni, olvasni, tudott, annyival inkább ha vagy Borbélykodott, vagy ha a' Katonaságnál gyakorlásba volt, tanulhatta; minthogy mind a' polgári, mind a' Katonai Rendnek sok ilyen Személyekre van szüksége: a' készülés ideje is kevés volt, mert, 2. 's 3. Hólnap, vagy fél esztendő alatt azt elvégezhetette. De mióta minden Tudományok nagyobb tökéletességre vitettek, ezen igen fontos, és szükséges készületre is bővebb rendelkezések tétettek; úgy hogy most már csak azok vétetnek fel, a' kik legalább három vagy négy oskolákat elvégeztek, azután pedig több ideig borbélykodtak: a' kik pedig Borbély-műhelybe nem voltak, külömben nem vé-

tetnek fel, hanem ha 6 oskolákat jól elvégeztek, (a' melly hogy szorossan is megtartatna nagyon óhajtható dolog).

A' Készülésnek ideje különbözik.

1-ör A' Személyre nézve.

2-or. Arra nézve ha voltak e' Borbély-műhelybe?

3-or A' közönséges Hivataloknak jövődöbeli folytatására nézve, úgy az olyan, a' ki 3 vagy legfeljebb 4 oskolákat elvégzett, 's Borbély-műhelyben is volt, két Esztendő alatt tanulhattya ki; 's letévén a' Kemény vi'sgálatot, jöhet ugyan akárhol gyakorlásba, de közönséges Hivatalokat nem viselhét 's kap közönséges kézi Orvosi függő Pecsétes Levelét (Diploma Chirurgicum Civile). A' ki pedig a' mellett, hogy műhelybe is gyakorolta magát 's a' 6 Oskolákat is jól elvégezte, 's közönséges Hivatalokra is akarja magát alkalmaztatni, annak három esztendő szükséges: egy az elmélkedésbeli Tudományokra, kettő a' gyakorlásbeliekre, 's ki álván a' kemény vi'sgálatot kap Kézi Orvos Mesteri Független Pecsétes Levelét (Diploma Chirurgico Magisteriale) Ha pedig olyan adja rá magát, a' ki a' hat Oskolákat jól elvégezvén ugyan, de semmit sem borbélykodott, annak négy esztendő szükséges, kettő az elmélkedésbeli Tudományokra, kettő a' gyakorlásbeliekre, a' szerint ugyan a' mint közönséges kézi Orvos avagy Mester akar lenni. E' szerint a' készülésnek ideje három fele, vagy két, vagy három, vagy négy esztendő. Nem tanulnak ugyan minden esztendőben új új Tudományokat, hanem csak újra tanulják mind az elmélkedés, mind a' gyakorlásbelieket, mint lejjebb ki tettezik.

A' két Esztendőre ki szabott Tudományok rendi.

Meg

Meg kell jegyezni itten először is azt, hogy ez két nyelven taníttatik, úgy mint Magyarúl és Németül, mindenik nyelven más más Tanítóól: kinek kinek a' tétzésétül függ azon halgatni, a' mellyiken tétzik, sőt minden fél esztendőben is változtathattya.

Első Esztendőben : Az Emberi Test részeinek esméretét egész Esztendőben annak említett Rendes Tanítójától. Ugyan csak egész esztendőben a' külső betegségek elmélkedésbeli részét (Pathologia Theoretica Chirurgica). A' Magyaroknál Rendes Tanító Kézi Orvos Doktor Tettes Veleczky János Úr, a' Németeknél Belső és külső Orvos Doktor Tettes Ekstein Ferentz Úr. E' mellett még első felében tanulják rövideden a' Természeti Dolgookról való Tudományt. Második felében pedig a' Betegségekről, a' Gyógyításokról közönségesen szolló Tudományt rövideden, Rendes Tanító Orvos Doktor Tettes Sordán Sigmund Úr.

Második Esztendőben a' kézi (Orvosi) szereket és munkálkodásokat, egész esztendőben Rendes Tanítók Tettes Veleczky János és Tettes Ekstein Ferentz -Urak; ugyan csak egész esztendőben a' kézi Orvosi gyakorlásokat Rendes Tanító Tettes Ekstein Ferentz Úr az úgy neveztetett kézi Orvosi kór Házban (Nosocomium Chirurgicum) A' különös belső betegségeket rövideden azoknak gyógyításával és gyakorlásával egygyütt, Rendes Tanító Orvos Doktor Tettes Székly Péter Úr, a' gyakorlások adatnak a' Kézi Orvosok számára rendeltetett belső betegek Kór Házában (Nosocomium Chirurgico Clinicum). Hozzá járul még ezekhez első felében ezen esztendőnek a' Törvényes Orvosi Tudomány, a' Törvényes bonczolással egygyütt annak Rendes Tanítója által; ezen kívül ezen felében halgattyák a' Németek a' Bábaságnak elmélkedésbeli részét Rendes Tanító Or-

vos Doktor Tettes Birli Florián Eduárd Úr. Úgyan csak ebben gyakorolják magokat az Emberi Test részeinek esméretében is a' bonczolás által. Á' második felében a' fellyebb mondottakon kívül, tanúlyák a' Barom orvoslásnak a' marha veszélyekről szólló részit mind elmélkedés mind gyakorlásbeliképpen. A' Magyarok pedig a' Bábaságnak elmélkedésbeli részét.

A' ki ezeket jól elvégezte, ha a' Kemény vi'sgálások alá akarja magát eresztetni, tartozik elébb két Holnapokig a' Bábaságbeli gyakorlásokat járni, 's ottan abban magát gyakorolni: E' mellett egy Törvényes Orvosi Bizonytság Levelet tsinálni a' fellyebb említett mód szerint. E' meglévén a' Válság bért a' melly különbözik a' szerint, a' mint közönséges vagy Mester kézi Orvos akar lenni, leteszi u. m. 75, vagy 125 ezüst forintokat és 30 xrokat; annakutánna míg a' kemény vi'sgálatok alá eresztetne, a' Tanuló Ifjak előtt megpróbáltatik, a' kötők és a' kézi Orvosi szerek esméretéből, ha itten is szerentsésen által ment, még két kemény vi'sgálatokon tartozik megjelenni.

Az elsőn vi'sgáltatik meg e' következő Tudományokból:

1-ör Az Emberi Test részeinek esméretéből.

2-or A' külső betegségek elmélkedésbeli részéből.

3-or A' Kézi Orvosi szerek és munkálkodásokból.

4-er A' Törvényes Orvosi Tudományból.

Itten Jussa lévén a' Fő Orvos és Dékán Uraknak valamely gyakorlásbeli kérdéshez.

Második kemény vi'sgálás a' Bábaságból esik. A' ki pedig Mester akar lenni, annak még kötelessége a' maga ügyességét mind a' kézi munkálkodásokban, mind a' bonczolásban a' sorstól neki jutott kérdés szerint megmutatni.

4.) A' Szem Orvosi Hivatalról.

Ez előtt ezen Tudományt mind a' Doktor-ságra, mind a' Kézi Orvoslásra készülők halgathatták minden külömbség nélkül. De már most csak a' Doktorok és azok a' Kézi Orvosok tanulhatták, a' kik az alsóbb Tudományokat mind jól elvégezték. Egy nyelven taníttatik t. i. a' Deákon annak Rendes Tanítójától, a' készület ideje kétféle a' szerint a' mint valaki Mester akar e' belőle lenni, vagy nem; mert ha nem akar csak felosztendeig, ha pedig akar egy osztendeig tartozik annak mind elmélkedésbeli, mind gyakorlásbeli részét halgatni. A' ki Mester akar lenni még a' készület idején annak végéfelé tartozik, egy munkálkodást végbe vinni, 's azután letéven a' 40 forint Válság pénzt az elmélkedésbeli részéből a' Dékán és Rendes Tanító Úr jelenlétében a' kemény vi'sgálatot kiáltni, 's így kap Szem Orvos Mesteri függő pecsétetes Levelet. (Diploma Oculisticum Magisteriale).

5.) Az Orvosi Szerek csinálására való készületről.

Bevétetnek ide azok, a' kik egynehány iskolát elvégeztek és a' Patikában a' szükséges Esztendőket kitöltötték. Ezeknek a' tanuló idejek 1. osztendeig tart, kétféle nyelven halgathatták, t. i. Deák és Német Nyelven.

A' Tudományok ezek:

A' Természet titkáról szőlő Tudományt egész osztendőben annak Rendes Tanítójától. Első felében még a' Természet Historiának az Ásványokról szőlő részét annak Rendes Tanítójától. Másik felében, a' fellyebb említetten kívül, az állatokról és Plántákról szőlő részeit, azoknak Rendes Tanítójoktól. Ebben a' felében tartozik min-

denik egy vagy két Orvosi szert készíteni (praeparatum), és mikor azok készen vannak azokról egy rövid értekezést tartani a' Rendes Tanító Ur, és Tanuló Társai jelenlétebben, a' holott is a' mellett a' Dékán Ur gyakran jelen van; 's vége lévén az értekezésének, még azon felyül a' Rendes Tanító Urtól az által a' készítettett orvosi szerek eránt keményen megvi'sgáltatik. Ezeket a' ki jól elvégezi, ugyan csak ezekből a' kemény vi'sgálást kiálván, 's letévén előre a' válttság pénzt, melly téssen 85 ezüst forintokat kap orvosi Szerek csinálására való Mesteri függő Pecsétes Levelet (Diploma Magisteriale pro Pharmacopoeis).

6.) A' Bábaságra való Készületről.

Kétféle személyek tanulhatták ezt u. m. a' Doktorságra és a' kézi orvoslásra készülők, kik ha Mesterek akarnak ebből lenni, különösen tartoznak a' Bábaságból kemény vi'sgálatot kiállani. A' Válttság pénz 35 forint; miképen végezik pedig ezt, az erre megkívántató készületet lásd fellyebb.

Második személy az Aszszonyokból áll, de csak olyanok vétetnek fel a' kik írni olvasni tudnak, két nyelven halgathatták ezek is u. m. Német vagy Magyar nyelven a' fellyebb előadatott mód szerint, 's minekelötte keménnyen megvi'sgálatnának tartoznak ügyességeket a' fordításban, a' gyermek elvételben, és a' Gyermekegynak gondviselésében megmutatni, az úgy nevezetett Bába Ispotályban (Nosocomium gravidarum). A' Válttság pénz ő nekik is annyi mint a' Bába Mestereké, 's szerentsésen kiálván a' kemény vi'sgálatot kapnak ök is a' Bábaság szabad gyakorlására függő pecsétes Levelet (Diploma pro Obstetricibus). A' Bába Mesterek pedig Bába Mesteri

petsétes Levelet (Diploma Magisteriale pro Obstetricatoribus).

7.) A' Barom Orvosi készületről.

Halgattyák ezt a' Doktorságra és a' kézi Orvoslásra készülők; megjelennek azomban gyakran gazdaságot (Oeconomus) Földmérést (Geometra) és Törvényt Tanulók is (Jurista); De ezek csak azon egy részét tanulják, ezen szükséges Tudománynak a' melly a' marha veszélyeket adja elő, a' mellett gyakorolván is magokat az elő forduló betegek gyógyításában.

Különös Barom Orvosok szoktak pedig készülni itten a' Kovátsokból a' Lovász és Ménés mesterekből, és a' Lovászokból. Ezeknek tanuló idejek egy esztendeig tart. Az 1-ső félesztendőben tanulják a' Természeti Tudománynak rövid summáját (Physica Compendiosa). A' Természet Historiának az állatokról, de leginkább a' Házi állatokról szőlő részét (Zoologia praecipue animalium Domesticorum). Az állatok részeinek esméretét (anatomia). A' Házi Állatokról szőlő Természeti Tudományt (Physiologia animalium Domesticorum). A' Lovak külső esméretét (Cognitio Eqvorum externa), a' házi állatok de leginkább a' Lovak nevelése módját (educatio). — Második felében az állatok külső és belső betegségekről és gyógyításokról szőlő tudományt (Veterinaria).

Van itten még egy Kováts Mester is, a' ki a' Lovak patholását mind elmélkedésbeli, mind gyakorlásbeli képpen tanította.

A' gyógyításbeli gyakorlás abban áll, hogy felvételödvén a' Betegek, minden beteg mellé egy vagy több rendeltetik a' tanulók közzül, a' kiknek kötelességek a' Rendes Tanító Úrnak a' Betegek számára rendelt orvosságokat szorgalmasan

béadni, és a' betegek körül egyébbféle kitelhető szolgálatokat is tenni: ezen kívül pedig elvezet-
tetnek a' Rendes Tanító Úrtól a' másutt lévő be-
tegekhez is.

A' Barom orvoslásból kemény vi'sgálatok nem
tétetnek, hanem tsak' különösök és közönségesek
(privata et publica Examina) annak vége lévén a'
ki jól elvégezi 5 forint Váltásghért letévén nyer
Bizonyság Levelet a' Barom Orvosi szabad gya-
korlásra (Testimonium pro exercenda Arte Vete-
rinaria).

4.

Nagy Méltóságu Sárvári Felső Vidé-
ki Gróf Széchényi Ferencznek Ér-
demes Élete. *)

Az erkölcsöknek száma kettő,
Kevés szám. Volna bár azonban
Együtt mindenkor e' kevés is!
A' J ó s á g mindég nagy,
A' Nagyság pedig jó! —

Egy igen jeles Költőnek szavai ezek. Az em-
beri karakter' belsejébe mélyen betekintett ő eze-
ket írván. A' halhatatlanságot nyert halandók kö-
zül, e' mérték szerint ítéltetve, ama' fényből,
mellyet a' Világ tetsző erkölceikért rájuk tékoz-
lott, sokan eleget vesztenének. A' Jóság első, és
legérdemesebb tulajdonság; egyébb dicsérentlő sa-
játságoknak. Ő nyújt egyedül nemesi Diplomát;

*) Melyképe a' XII-ik Kötelhez fog adatni.

maga pedig akkor éri el a' dicsőségnek felső pontját, midőn egy nagy Lélekben világít, és a' szokott közönséges határokból kitérvén, idegenkedő válogatás nélkül mindenfelé, azonban bölcs mérték szerint terjeszti ki boldogító munkásságát, szakadatlanul tellyesíteni igyekeztven a' felséges ígéseket: Legyetek tökéletesek, mint a' ti mennyei Atyátok tökéletes; szóval, az igazán jó, és követésre örökké méltó ember, ki azért jó, mert Istene, kinek egyedül kíván tetszeni, és még, mert Vallása, mellyhez szelid búzgosággal ragaszkodik, tőle e' tulajdonságot megkívánnyák.

Második erkölcs a' Karakter' Nagysága. Ritka lelkeknek sajáttya ez. Az önszeretet' enyelgésinek, a' szenvedelmek' ösztöneinek halgatást parancsolni; az önhaszon' alattomos ingereire dorgáló tekintetet vetni; a' rágalmazó irigyeknek megbocsátani tud a' nagy lélek; ám de, ha e' magas lelki érzelem csak csupa Nagyság, akkor a' bizodalmatlan emberekben mint egy Felség maga eránt ugyan tiszteletet, de még szeretetet éppen nem fog gerjeszthetni. Igazán is, mert a' csupa Nagyság mi egyéb, mint: gögös maga megelégedtség? mint kopárfény éltető meleg nélkül? — De fogjon kezét a' Jósággal, engedgye magas érzelmeit annak szelíd melegétől áthatni, O milly boldogító lesz az akkor a' dicső Egyesület! milly szépen keletkezik a' Mennyei Atya' tökéletes képének lehető mása! Nem vágy az illy erkölcsű ember üdei jutalomra, hanem a' jót szüntelenül religyiói kötelességből teszi, gyakorollya; sőt mindent, a' mi csak tehetségében állott, híven végre hajtván, édes örömet, ha egy csendes órában lelkével számat vet, ön magának megvallya: az Urnak haszontalan szolgája vagyok! — Igaz tehát, hogy valamint a' lelki Nagyságnak a' Jóság, úgy ennek egyedül csak a' religyiói szent,

és tiszta érzelem adhat valódi méltóságot. Áma ritka halandó, kinek szívét imez' egyesült erkölcsök hajlekul szentelték, érdemes egyedől örök emlékezetre, halhatatlanságra!

Éltek valaha földünkön olly elválasztottak, kik ime' két fő lelki tulajdonságokkal jeleskedtek: valóban a' Nagy Ember, Fő Méltóságú Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Ferencz azoknak számához tartozik.

Ama' dicső Képnek beszegését nyujtám ezzel, melyet itt néhány vonásokban ösmertetni akarok.

A' Nagy Ember 1754-ben April. 28-án Széplakon Nemes Sopron Vármegyében ajándékozott Hazánknak. Méltóságos Szülői voltak: Gróf Széchényi Zsigmond, Cs. és Kir. Kamarás, az akkori Nádasdy Huszár Ezerednek Kapitánya; és Maria, született Cziráky Grófné csillag keresztetes Dáma. Édes Attya az 1744-ben Tábornál Cseh Országban történt heves ütközetben megsebesítetvén, kénytelen volt a' vitézi életéről lemondani; ez által utóbb nagyra termett Fiának, Ferencznek nevelésére annál több üdöt, és gondot fordíthatott. Elsőben Sopron, azután Nagyszombat, végre a' Bécsi Thereziánusi vitézi Akadémia dicsekedhetnek azzal, hogy szerencsés kimiveltetésében részt vehettek. Különösen a' Törvények, és a' Politikai tudományok, mint egy jövődőben a' Státus' ügyében fáradozó Férjfiuhoz illet, foglalták el nagytehetségeit; e' tudományokból szép dicsérettel állá ki a' szorosabb vizsgálatot: azután, mint gazdag ösmereteit a' Közjó' hasznára fordítani szándékozó Ifju, elfelejthetetlen Királynénknak Maria Thereziának bemutatott.

Kövessük elsőben is Őtet, mint Státusbeli Férjfiat fényes pályáján.

1776-ban a' Köszögi kerületbeli Táblának Táblabírájává, és ugyan azon esztendőben Cs. és Kir. Kamarása neveztetett ki.

Nagy Nevü Gróf Eszterházy Ferencz az Országoló Széktől Horvát, Tót, és Dalmácia Országok' Bánnának neveztetett ki; de mivel egyszer'smind Kir. Udvari Kancellárius lévén, ugyan e' hivatallya miatt Bécsben laknikéntelenítetett, következőképpen a' Báni fényes hivatalnak azon okból eléggé meg nem felelhetett, Helytartóra volt szükség. A' nagy tudományu, és szíve' jóságáért közönségesen kedveltetett Gróf Széchényi Ferenczre veté a' Felsőges Udvar figyelmét, és Ötöt Augusztus' 17-én 1783-ban az említett tartományok' Bánsági Helytartójává, és ugyan a' Bánsági Táblának Elölülőjévé rendelte.

1785-ik esztendő volt az, mellyben a' valódi érdemekkel tündöklő Mágánas a' legfényesebb hivatalokra emeltetett; tudniillik: az említett esztendőben Febr. 11-én Zágráb Vármegyei Fő Ispánysággal, Apr. 28-án pedig a' Pécsi Kerületben Kir. Biztossággal, nem külömbén: Somogy, Baranya, Verőcze, és Szerem Vármegyék' Fő Ispányságával tiszteltetett meg. Ama' mélybelátásu Felsőges, Második József Császár, és Király különös meglegedését ki akarván jelenteni, ugyan azon évben Marczius' 9-én Belső Titkos Tanácsosnak nevezte ki a' fáradhatatlan Fő Rendü Férjfiat.

Azonban; ennyi, és illy terhes foglalatosságok alatt egészsége gyengülni kezdett a' buzgó Munkásnak; ugyan ez okból ama' fényes hivatalokról, mellyeket igaz hívséggel, és méltó hittel viselt, lemondani készült; Felsőges József Császár, és Király a' lemondást elfogadta, és neki, hogy tetszése szerint egészsége' helyre állítása végett Külföldre utazhasson, kegyesen megengedte; és így 1786—87 Német, Belgyiom, Francia, Anglia, és Skótus országokban tette nevezetes utazásait. Kedvelt Honnyába megtért temérdek újabb tapasztalásokkal gazdag; azért semmit sem

lehetete inkább óhajtani, mint, hogy illy nagy tapasztalásu Férjfiú a' Státus' ügyében újra ismét munkálkodgyon. Nem is késett, sem a' Státus a' mély belátásu Munkást magának megkérni, sem ez a' benne helyhezett bizodalomnak dicsően megfelelni: a' Nápolyi Felség negyedik Ferdinánd megjelent Pozsonyban 1790-ben néhai Felséges Királyunk' második Leopoldnak koronáztatására. A' Nemes Magyar Nemzet, kinek karakteri Fő vonása a' becsület' érzés, annyira tisztelte e' Felségnek jelenlétét, hogy emlékezetére 1791-ben pénzt veretni parancsolt, mellynek Nápolyban bemutatására Hazánk' Nagyai a' Király' jóvá hagyásával N. M. Gróf Széchényi Ferenczet választották; az Uralkodó', a' Karok', és Rendek' nagy meglegedésével járt Ő a' fényes követség' vége-re, és minden illy alkalommal elkerülhetetlen nagy költséget nemes lelkűséggel saját vagyonából elégített ki. A' Nápolyi Felség kívánván a' mi Nagy Grófunk' személyes érdemeit háládólag kijelelni; Őt a' Sz. Januárius' Rendének nagy keresztével tisztelte meg.

Második Leopold után a' most dicsőséggel országgló Első Ferencz Császár, és Király lépett a' Trónusra; ki is azzal jelenté ki bizodalját a' Nagy Ember eránt, hogy ötöt Apr. 6-án 1798-ban Somogy Vármegye' Fő Ispánnyanak nevezte ki; ugyan azon évben Aug. 10-én Kir. Bízatosnak rendeltetett a' Dráva, és Száva folyók' reguláztatásában. Bölcs rendelkezései, igazság' szeretete mindenütt hív tisztelőket szerzett az Elfelejtethetlennék! —

1799-ben Október' első napján a' Fő Méltóságú Hétszemélyes Táblánál Pesten Itélőbiróji méltóságra emeltetett; még azon évben Decemb. 6-án Magyar Országban Kir. Fő Palota Mesternek rendeltetett; különös figyelmet érdemel a' boldo-

gúlt Grófhoz intéztetett Kir. Fő Palota Mesteri Diploma, mellyben önmaga Felséges Urunk nagy Érdemű Híve felől legkedvezőbb bizonytságot ad; hathatósan dicsérvén az elhunyt Státusbeli Férjfiúnak tetézt érdemeit, a' törvényes, és politikai számtolan foglalatoságokban mindenkor kimutatott szíve' jóságát, mely tudományát, példátlan buzgóságát, s a' t.

Végre 1807-ben Január. 16-án a' Vas Vármegei Fő Ispánság' Administrátorává neveztetett ki Ő Felségétől, ki is, mint a' valódi érdemeknek bölcs megítélője, 1808-ban Január. 6-án öt Arany-Gyapjas Vitéznek kegyesen kinevezte.

A' temérdek, illy valamint fényes, olly terhes hivatalokkal járó munka végre a' példátlan buzgóságu hivatalosnak szemeit igen elgyengítette, azért kéntelen volt 1811-ben Felséges Királyunknak engedelmeivel nagy körű hivatallyairól lemondani. Azután Bécsben vette állandó lakását.

E' volt, röviden előadva, N. M. Gróf Széchényi Ferencznek, mint Státusbeli Férjfiúnak érdemekkel tündöklő pállája!

Tekintsük már a' Boldogúltat mint Hazafiát! Ám de, milly dicső Templom nyíl meg ezzel előttünk? én lépjek e' abba Hunnia' fény csillagát láttatni? hisz' eléggé ösmeretes már Nemzete előtt a' drága Egyetlen! eléggé? hát a' Nagy Nemzet határt szab hálaadásának? Egy nagy háznépet, vagy Familiát képez a' Nemzet; elegen vannak, kik e' nagy Familiának dicsőségét nem szaporították, és mindég kevesebb annak ápoló kebelében a' Választottak' száma; egy büszke nemes ösztön indította az egész háznépet jelesebb tagjainak tisztelettel adózni, ugyan azon ösztön indította a' Nemes Magyart a' Széchényi nevet ezerszer áldva említeni!

Maga egyedül a' Széchényi Grófi Ház olly tagokat ajándékoza a' Hazának, kik annak virágoztatását leghathatósabbban eszközölték; csak az Egyre — Széchényi György Érsekünkre emlékezzünk! E' Nagy Magyar a' 17-ik században két millió forintoknál többet áldozott a' Haza' javára! Egy, két koronás Főn kívül dicsekedhetik a' Nemes Haza még egy méltóbb Fiával? — Ám de azinte letett örökség e' dicső Familia' kebeleben a' szívnak igaz jámborsága, és a' különös hazaiszeretet. Lássuk, és csodálljuk az igazat boldogult N. M. Gróf Széchényi Ferenczben!

Birnék vajha Plutárk', és Nepos' lelkével, akkor, reménylem, a' Magyar Égnek ime' fény csillagáról méltán szóllanék! Ő — a' nemzeti Hír', és Névnek Védangyala egész életében temérdek költséggel, és fáradsággal gyűjtögeté öszve a' Honnyi Íróknak munkáit, és más egyéb Hazánkot érdeklő könyveket, kéziratokat, földképeket, pöcséteket, pénzeket; és így Nagy Nevéhez illő ritka tudományos kincset szerze öszve a' széles tudományú, finom ízlésű Magnás; mellyet, mint hogy csak a' Haza' boldogsága volt buzgóságának rugótolla, nemes Familiájával született bőkezűséggel 1802-ben Nov. 25-én szeretett Nemzetének ajándékoza. E' drága száz ezer forintoknál ezüstben többet érő adomány Ő Felségének engedelmeivel a' Magyar Nemzeti Múzeumnak alapja — egyéb, Austriai Birodalombeli Múzeumoknak pedig dicső példája lön. Pesten a' közhaszonra híres Tudósok' igazgatása alatt nyitva ál. E' jeles adomány Kir. jóváhagyással az 1807-iki Országgyűlésben a' Törvény 24-ik cikkelye szerint Országos Könyv-tárnak ösmertetett. Arról is gondoskodott a' nemes Adakozó, hogy e' Szerzemény nyomtatott Catalogusok által még inkább nevelje a' közhasznót; ugyan azért a' Múzeumban ta-

láltató nyomtatott könyvek' lajstromát a' függelékkel együtt hét kötetekben, a' kéziratokét három, a' pénzekét szinte három, azoknak rézmetszéseit pedig egy hosszú formájú kötetben közrebocsátotta, mellyekkel a' Hazai, és Külföldi nevezetesebb embereket, és tudósokat megajándékozta. A' pecséteknek, rézmetszéseknek, és földképeknek már kész lajstromait pedig a' Halhatatlanhoz méltó Grófi Örökösök rövid üdö alatt közre bocsáttyák.

Még ezzel be nem elégedett a' Nagy Lelkű Szerzőnek hazai szeretete! később, 1819-ben ismét új, igen jeles áldozatot teve a' Haza' oltárára; tudniillik: ezüst pénzben 34,000 forintokra becsült kézi könyvtárával, melly 9205 kötetekben a' legékesebb kiadású Görög, Romai, Angol, Franczia, Olasz, és Német munkákból, ismét, mintegy 6,000 darab földképekből állott, gyarapította a' Nemzeti Muzeumot; ha ugyan a' dicső Adakozónak szándéka szerint már közhaszonra világít e' az új kincs, arról az igen becses Tudományos Gyűjteménynek tudósítása valóban kedves volna! — Ama' nagy haszon, melly e' jeles szerzeményből már is a' Nemzetre hárult, megbecsülhetetlen záloga ama' temérdek haszonnak, mellyet jövődöben a' Maradékra árasztani fog. Míg Magyar él, zengeni fog annak ajakain dicső Jótévője — Nagy Széchényije!

Mostani tudós Iróink, kiket a' példátlan Meczenás a' Nemzet' javára sörkentgetett, bőven jutalmazott, 's a' mi Magyar Tudósnak legtöbb, alhatatosan becsült, tisztelt, többnyire, mint ön magok egyezőleg vallyák, a' Nagy Széchényi által díszesítették munkáikkal a' Nemzetet! Hány könyvek jöttek napfényre, mellyeknek szerzőji a' Nemes Adakozót eltitkolni kérettek! Hány az ő költségen nyomtatott szép foglalatú munkák', leg-

közelebb pedig a' Sz. Irásnak több ezer példányi' felosztatására kérettek meg általa Hazánk' bölcs Püspökei?!

Ennyi közhasznú, számtolan költséggel járó áldozattai valamint Honnyunkban új meg új gyümölcsöket teremnek, úgy érdemök szerint a' Külföldön is elhíresedtek; innen a' Ritka Érdemű Magnásnak az idegen föld is sietett tisztelkedni, s a' Göttingai, Jénai, Varsóvi, Bécsi, Morvai tudós társaságok ötlet tagjaik közé számlálni különös becsületnek tartották.

Jól tudgyuk, mert érzettük, a' közelebb lefolyt 20 esztendőkből majd nem szakadatlanul vérengző háborúk nyomorgatták Európát. A' Nagy Lelkü Hazafiak mindenütt nemes vetélkedéssel siettek a' köz ügynek oltalmára; a' Nagy Hazafi Gróf Széchényi, — tudnivaló, nem késett! pénzzel, természetmennyel kész vala Ő mindenkor segíteni, segített is; így 1809-ben saját költségén a' Kienmayer Huszár Ezerehez fél Svadront állított; sőt, határtolan hazafiúsággal minden Reménnyét, Élete drága örömét — három jeles Fiát — Lajost, Pált, Istvánt a' Felkelő Nemes Seregben Hazájának védelmére kiállítá! Illy nemes, és ritka Hazafiúságért Ő Cs. és Kir. Felsége több ízben különös megelégedéséről, és szíves hajlandóságáról bizonyossá tette a' tökéletes Nagyt!

Ennyi általában az elfelejthetetlen Fő Rendű Hazafiról!

Most legérzékenyebb vonásai következnek ama' dicső Képnek, melyet a' Nemzettel láttatni akarok! értem az Ember', és az Atya' édes vonásait! ám de ezeknek tökéleteséget méltán fejtegetni akarki jelesebb beavatottnak is sok! azért, engedgye meg a' kegyes Olvasó, hogy csak által-lyában, és szakadozva szóllak olly tárgyról, mel-

lyet egy gyarlóbb szemnek fénylő sugarak rejtenek el!

A' Religyiói kegyes érzellem tündöklött ki jöltevő leg Belőle-mint Emberből, és böles Atyából! Isteni Mesterének. eme' tanítását: arról ösmertettek az én tanítványimnak, ha egymást szeretitek, — úgyvan, e' felséges, nagy foglalatú tanítását szerette Üdvözítőjének szóval, és cselekedettel követte a' hív tanítvány. A' közelebb mult szűk esztendőkből Jobbágyinak, kikkel atyai szelidséggel bánt, vetésre, és élésre elegendő gabonát adatott. A' nyomorultak' számára Nagy Czenken Ispitályt állított. Sok szegény, de jó erkölcsű ifjakat, kikben az ő mély belátása nagyobb lelki tehetséget fedezett fel, saját költségén taníttatott, és szép hivatalokra segített. 1817-ben pedig a' szegények' segedelmére Bécs' külső városában felállított Egyesületnek Elölülőjévé választott a' könyörületes szívű Gróf; minél édesebb volt az ő jóságos szívének e' foglalatosság, annál buzgóbban járt ő annak végére. Ugyan az utóbbi szűk esztendőkből ott sinlő szegényeknek gyámolítására egyszerre 30,000 forintokból álló kész segedelmet nyújtott. Ó milly áldásban van az ő emlékezete a' Császári városnak szegényei között! hányon vannak, kik, a' Dicsőültnek legdrágább kincsét — szemérmességét megsérteni félvén életében, most vallyák meg a' vett jótéteményeket! most — midőn a' testből szabadult lélek már a' Világ' Itélőjétől ama' bizonyítást vevé: hív szolgám, a' mit egyel e' kicsinyek közül cselekedtél, velem cselekedted azt, — jer Országomba — birjad azt!

Milly nyájas leereszkedésű, édes beszédű, még a' legalacsonyabb sorsukat is figyelmetesen, és mindig egyenlő szelidséggel meghalgtató volt legyen, arról azok, kiket tarsalkodására gyak-

rabban, vagy ritkábban méltatott a' szerencse, bizonyoságot adnak. Hazafi, vagy idegen, fő, vagy alrendű, koros, vagy ifjabb üdejű a' jóban erősebbülve, megelégedve váltak el tőle! Ha szóközben a' Hazának java említett, Ó milly bölcs belátással, elő ítéllettől el nem foglalt mérsékelt hangon adá elő tiszta véleményét! milly szíveket nyerő egyenességgel oltalmazá szeretett Nemzetét a' balvélekedések ellen, mellyekkel vagy az irigyek, vagy a' dologban járatlanok foglaltatnak el! Mint igaz rokon kedvelt Feleiről, úgy szolla ő mindenkor Nemzetéről, el nem mulasztván valamelly alkalmatoságot, azt mindenekkel ösmertetni, 's kedveltetni. Egy magában ugyan csekély környülményt, melly azonban igen sokat jelent, szabad legyen nekem, mint jelen volt tanunak, itt említeni. Egykor néhány Grófi Nevendékekkel, mint szokott, épületesen, és nyájasan beszélgetvén, és a' mostani üdönek nevezetes szükségait igen jól esmervén, arra buzdította azokat, hogy Istennek, és a' Hazának híven szolgálni igyekezzenek, így zárván be az eleresztendő ifjakhoz intézett beszédét: hidgyék el jó Ember a' Magyar! jó biz az! — Nem lehet fel nem jegyezmem itt amaz arany ígéket is, mellyekre szeretett, szép reménnyel biztató Unokáit az Érdem koszorústisztelt Agg-kimondhatatlan bajjal oktató, 's a' mellyeket én hív baráti közlésből tudok, 's ama' forró kívánsággal, hogy Ifjainknak választott mondasává vállyon, ide iktatok:

A'—Keresztény	Magyar	Nemes	(hív,
—Istenéhez	Hazájához	Királyhoz	(
—Hajló	Buzgó	Engedelmes	(szív. *)
—Jámbor	Bátor	Igaz	(

*) Akar egy végben olvastasson a' Rend, akar mindenik Strófa különösen, mindég gyönyörködtető az értelem.

Ha Országunkban minden Nagyok így szólnának a' Nevendékekhez, akkor bizonyosan boldog a' Haza! —

Halhatatlan Érdemü Magnásunk' méltó Hitvese, ugyan Egy szinte a' Nagy Magyarok'sorában tündöklő Férfinak, Gróf Festetics Györgynek, ama' híres Georgicon' Nagy Lelkü Szerzőjének testvér huga, Juliána, csillag keresztes Dáma. Dicső Fiai a' Méltóságos Grófok: Lajos, és Pál, Cs. és Kir. Kamarás Urak; ismét: István, Cs. és Kir. Kamarás, több külföldi Rende'k Vitéze, és a' Hessen Homburg Huszár Ezerednek Kapitánya. Leányai a' Méltóságos Grófné: Battyányi Francisca, és Zichy Zsófia. Igaz Örökösü Nagy Méltóságú Attyok' erkölcsének: de hogyan is lehetne az másképp? hiszen, ha a' Dicső ülttel csak egyszer beszédbe eredni elég volt arra, hogy a' szerencsés látogató az erkölcsök' erejét hathatósabban érezze, miképp' kell vala azoknak tökéletesülni, kikkel az ő szorosabb bölc's társalkodása naponként az erkölcsök' boldogító édesességét izleltette? — Ó valóban a' N. M. Özvegy Grófné, úgy az egész dicső Grófi Ház a' Nemzet' hálaadó tiszteletének kedves Tárgyai maradnak!

Végre; el jutván a' Nagy Ember Gróf Széchenyi Ferencz az e' földön elérhető erkölcsök' felső lépcsőjére, a' jobb szíveket ime' gondolat komolyítja: a' szép Lélek az Isten' országába átplántáltatni; a' megértt drága kalász az örök Gazda' csűrébe felvetetni érdemes! és ime — a' mit szívünk feltve gyanított, 1820-ban Decemb 13-án reggeli 9 órakor, hosszas vízi betegség' következtében megtörtént! Életének 67-dik esztendejében hivatott meg a' mulandóságot Mennyei Javakkal felcserélni. — N. Czenken, Nemes Soprony Vármegyében a' Familia' temetkező helyén, melyet 1807-ben a' Boldogult építtetett, nyugszik

halandó része. Hazafi! ha útadat N. Czenknek veszed, és a' Felejthetlent — az igazán Nagyot hamvánál kívánod tisztelni, néhány soru felírás tudtadra adgya hol nyúgszik a' Nagy! — ott mondgy áldást hideg hamvára! ott áldozz hálás könnyekkel a' Haza' felejthetetlen Fiának!!

Ris Pál.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

Az ifju Anacharszis' utazása Görög Országban. A' bévelt idő számlálás előtt a' negyedik Század' közepén. Barthelemy Apátur után Francziából fordította Deáky Filep Sámuel. Kolósváron. A' Ref. Kolégium' betüivel. 1820. Előfizetési ára 25. fnt. V. Cz.

A' Magyar Literatura valamint minden Nemzetnek Literatúrája két úton vithetetik előbbre: eredeti remek munkák által; vagy más nyelven írt remek munkák, fordításai által. A' Literatúra előmozdításának ezen második neme mindenkor a' legközönségesebb volt, és az is fog mindig maradni; mert ambár valamelly munkát remekül fordítani közönségesen nehezebb mint eredetit írni, még is mivel a' remek ész igen ritka, 's egy egy Nemzetnek a' Tudományok minden ágazataira kiterjeszkedni véghetetlen nehéz, már régóta segítettek magok Literatúráján a' nagyobbra törekedő Nemzetek más nyelven írt remek munkák fordításai vagy követései által. A' Görögök az-előtők virágzó Nemzeteket követték, vagy azoknak munkáit fordították. A' Rómaiak a' Görögöket 's

hogy Európának minden Tudománybeli most napról napra óh fájdalom! hanyatlóbb virágzását tsupán csak a' régi eredeti remek munkák fordításának és követésének köszönhetjük, az minden kérdésén kívül való.

A' Tudományok vagy Mesterségek egyik vagy másik nemében, remek eszű ember tsak ritkán születik, 's olly ritka szüleménye volt a' XVIII-dik Századnak, (mellynek sokat ígérő virágjai nem tsak egészen ki virultak, hanem mostani Századunkban már is egészen elharvadtak, miglen a' jobb idő, mellyet Isten kegyelméből tsak reménylenünk lehet, meg nem érleli) Barthelemy János Jakab is, az ifju Anacharszis útazásának Görögországban Szerzője. Született Cassisban Aughagne mellett a' hajdani Provinciában (Provence) Január 20-kán 1716. meghala April 30-kán 1795. mint esmeretes betsületes ember, és tudós 's tsinos tollú író.

Munkája, mellyhez 1757-dik Esztendőben fogott, 's mellyen 30. Esztendeig szorgalmasan dolgozott, ambár ő azt tökéletlennek állította, nem tsak a' Frantziák által, de más Europai Nemzetek által is remeknek tartatott, melly tudniillik kellemetes mulatattással az Olvasót a' régi Görögországnak Históriájával, Geographiájával, Polgári 's Egyházi Törvényeivel, viszontagságaival, és mind azzal megesmerteti, a' minek az előbbi időre befolyása volt, a' mostanira is vagyon, 's a' későbbi időkre is leszen; és ezen remek tulajdonságaért több nyelvekre fordítatott által.

Ezen munkán kívül Görögországnak leírására nézve minden Tudósok ítélete szerint nem tsak semmi remek, de még hozzá fogható munka sinsen; ha tehát valami érdemek, valami befolyások vagyon a' régi Görög történeteknek, a' hajdani Görög Tudósoknak, a' mostani időnek tétó-

vázó, 's már is szunyadozó kifejtődésére és tudományára, megbetsülhetetlen lehet előttünk Barthelemynek munkája, 's megbetsülhetetlen előttünk Magyarok előtt azon munkának Déáky Filep Sámuel által készült és Méhes Sámuel által meg nem kímélt költséggel kiadott munkája. 'S úgy látszik mint ha a' történet is a' Magyaroknak hízeltetni akart volna, hogy Barthelemy, Anacharszis Scythia által, melly Nemzettől mi származtatjuk magunkat beszélteti el Görög Országnak történeteit; újabb ok mi reánk való nézve ezen úgy is érdemes munkának méltó betsülésére.

A' munka 7. Kötetből, 's 38. Réz Táblákból áll, a' Táblákat, mellyek mind azt a' mi Görög Országnak Geographiájára, 's regiségre e' részben tudni szükséges, magokban foglalják, Hazánk fia Nagy Sámuel metszette. A' fordítás, a' mennyire azt a' Frantzia eredetivel egybe hasonlítani töllünk kitelhetett, vélekedésünk szerint tökéletes; ment mind a' régi szegletes Magyar írásmódnak fitogatásától, mind az érthetetlen új Magyar szóknak koholásától. A' nyomtatás tsinos és majd nem egészen hibátlan, a' mi a' Magyar munkák mellett, sőt most a' Külföldiek mellett is igen szokatlan. A' Kiadó, kinek ezen munka nagy költségébe került az előfizetést a' jövő 1822-dik Esztendei Januar elejéig terjeszti ki 's az egész munkát Pestig 25. ft. 30. xrt V. Cz. fogja szállítani. Ezen betes és annyi sok költség mellett oltsó munkának elkelése bizonyoságot fog tenni a' Magyar Olvasók ízléséről.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

- 1) Feljegyzése azon Értkezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak vagy legalább édes Hazáukat illetik és Tek. Tud. André Urnak Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen című gazdaságbéli folyó irásában 1819 eszt. Julius — December hónapjaiban találkoznak,

Julius. Schäferey des Herrn Georg von Chernel (Gsernel). — Landwirtschaftliche Berichte aus den Zalader und Eisenburger Comitát. — Zusatz zu der Nachricht über die Benutzung des jungen Weinlaubes in der Küche in Sirmien. Rumytól. — Marktpreise der Kornfrüchte zu Pressburg vom 26 April bis 1 May 1819. — Debrecziner Jahrmarkt im April 1819. — Traubensorten (Unterschied zwischen Gutedel, Chasselas, und Muscateller, Muscat). Tiszt. Ugroczy Prédikátor Urtól. —

Augustus. Kaiserliche Schafheerden zu Sassin in Ungarn; diessjährige Wollausbeute. — Witterungs Bericht aus Sirmien, May und Juny 1819. Rumytól. — Zur Beherzigung der verehrtesten Beschauungs — Commission des Brünner Schafzüchtler Vereins in Betreff der zur Beschau gebrachten 5 Stück Widder. Graf Festetics Imre Urtól.

September. Witterungs- und Ärzte-Bericht aus Sirmien, vom 15 August. Rumytól. — Preise der Kornfrüchte zu Pesth im Julius 1819. — Mehl-Limitation für Ofen und Pesth vom 2 August 1819. — Antwort in Betreff

des Oels aus den weissen Kornwürmern, in den Oekonomischen Neuigkeiten 1818, October S. 480. Rumyól. (Curculis nyomtatásbeli hiba (Curculio helyett)). — Schaflicitation zu Hollitsch 23 und 24 August 1819. (A' legdrágább koston Irlowizky, Orosz Gróf, 1085 forintért). — Zustand der Schafzucht auf der Herrschaft Ungarisch-Altenburg (Magyar Óvár). C. W. Urtól. —

October. „Notices of the Condition of the Peasantry and of the present State of Husbandry in Lower Hungary. From Travels (nyomtatásbeli hiba Travels helyett) from Vienna through Lower Hungary, bey Richard Bright, 1818. p. 291 — 298. Auszug aus the Farmer's Magazine 1818. 3. Heft. Helyes Tudósítások.

November. Weinbau in Pressburg und der umliegenden Gegend, Fortsetzung zum Julyheft 1818. B. (Ballus) Urtól. Derék értekezés, — Pesther Johannis — Entauptungs-Markt im August 1819. — Ofner und Pesther Mehlsatzung vom 2 Sept. 1819. —

December. Marienau auf der Herrschaft Altenburg in Ungarn, von V. S. A. Nevezetes Tudósítások. — Weinlese- und Äernte-Bericht aus dem Sümegher Comitát, vom 5 Novemb. 1819. — Weinlese am Neusiedler — See 1819. Ugroczy Mihály, Megyesi evang. Prédikátortól. Fontos értekezés.

Hözlötte Rumy Károly.

2) Az Oekonomische Neuigkeiten és Verhandlungen nevezett Prágai Gaz.

daságbeli folyó irásnak (Prágában Tempskynél) 19-dik Kötetbe 1820 esztendőben Magyar Tudósok által készült vagy legalább Hazánkat illető értekezések' és tudósítások' lajstroma Első Csomó. (Hefst). „Bericht des Herrn Grafen Emmerich Festetics als Repräsentanten des Schafzüchtler-Vereins im Eisenburger Comitате.” Derék értekezés, Méltóságos Gróf Úr a' többek között azt állítja: „Der Wille die Wolle zu veredeln, ist allgemein geworden. Auch die Überzeugung, dass diess gutmüthige, des Landwirths Aufsicht am stärksten lohnende Thier besser genährt und verwahrt werden soll, greift umsich. Diesem zu Liebe der Futterbau. Dass bey der Erbauung der Schafstallungen nicht bloss auf Reinlichkeit, und hinlängliche Luft oder andere Gemächlichkeit, sondern in hiesiger Gegend (t. i. Vas Varmegyében) auch auf Eleganz, ja anderwärts sogar auf Luxus gesehen wird, zeigt dass der schafzüchtlerische Zeitgeist an der Tagesordnung ist. So sah ich einen Schafstall, in welchem eine Abtheilung, für die Lämmerung bestimmt, ausser Fenstern auch noch mit Laden versehen war, vermuthlich damit den Kindsbetterinnen das zu viele Licht nicht schaden möge. Immerhin für Herren, die einige 100. fl. verschmerzen können; Im Ganzen ist aber merkwürdig, dass in diesem (1819) Jahre, wo der Geldmangel drückend gefühlt wird, wo die Wollenpreise so auffallend sunken, die Anschaffung der Stöhre allgemein, jene der Mütter aber an vielen Orten stärker als je bemerkbar geworden.”

Második Csomó. Méneser und Tokaier Wermuth (Ürmös hor). T. T. Csaplovics Urtöl. — Weinleseberichte aus der

Arader Gespanschaft und aus Sirmien. Rumytól. — Mittelpreise der Kornfrüchte zu Pressburg vom VI. September bis 2 October 1819. — Nachrichten vom Pesther Jahrmarkt im August 1819. — Mehlsatzung in Pest und Ofen, laut Comitats-Limitation vom 17 September 1819.

Harmadik Csomó. Bereitung des Karlowitzer Tropf-Wermuths, mitgetheilt von Johann von Csaplovics (Tek. Tud. Wolny András Director Urnak tudósítása szerint). Egy Kuprummal. — Preise der Lebensmittel in Pressburg im Jahre 1819.

Negyedik Csomó. Weinpreise in der Hegyallja und zu Karlowitz im Jahre 1820. Rumytól. — Witterung in Sirmien im Januar und Februar 1820. Rumytól. — Marktpreise der Kornfrüchte in Pest, Ofen und Neusatz (Uj Vidék) im Januar und Februar 1820.

Ötödik Csomó. Das Allgemeine von den Thierkrankheiten Tek. Steeger János Urtól, Nagy Szombathán. Derék értekezés. — Bergordnung (Weinbergordnung) der Königl. Freystadt Oedenburg in Niederrungarn, welche von dem löbl. Magistrate und der ehrsamten Gemeinde dieser Stadt, mit Zuziehung verständiger Wirthschaftsmänner entworfen und festgesetzt wurde (1798 esztendőben). Derék szőlő hegybeli Instructio.

Hatodik Csomóban nincsen Magyarok által készített értekezés vagy tudósítás.

Közlötte Romy Károly.

5, Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak vagy legalább Magyar Országot illetik, és Tek. Tud. André Heresztely Károly Úr Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen czimű gazdaságbeli folyó irásának 20-dik Kötetjében. (Prágában Tempskynél 1820.) Mátálkoznak.

Első Csomó (Heft). Bemerkungen über des Herrn Angialffy (Angyalffy) Grundsätze der Schafcultur, so wie, hierdurch veranlasst, über Schafzucht überhaupt Tek. Magnussohn Úrtól fontos értekezés. A' tudós nem részre hajló Értekező a' többek közt Angyalffy Urat inti: „Hr. A. bemerkt sehr richtig, dass die Recension des Petrischen Werks über Schafzucht zu streng, zu bitter sey, indem dieses Buch bey seinen vielen Mängeln doch auch vieles Brauchbare, Neue und Interessante enthält. Hätte Hr. A. diese Ansicht festgehalten, so wäre er wohl nicht zu den bittern Ausfällen hingerissen worden, mit denen er Hrn Romy und Pethe brandmarkt, die aber bey unbefangenen Lesern leicht die Wirkung verfehlen konnten; denn der leidenschaftliche Styl und die grosse Animosität lässt ausser Liebe zur Wissenschaft beynahe Personalität vermuthen. — — — Eben so leidenschaftlich, ja man möchte sagen, excentrisch, wie Hr. A. in seinem Tadel, ist er in seinen Lobeserhebungen. Die grossen Verdienste des Hrn Grafen Festetics zu Keszthely um die Landwirthschaft sind im In- und Auslande nicht nur bekannt, sondern auch anerkannt; es ist sehr löblich, wenn Hr. A. die Absicht hat, seine Landsleute auf diese Art zu einer rationellen Landwirthschaft aufzumuntern; aber die zu oft jedesmal bey den (dem) Namen Festetics wiederkehrenden Lobpreisungen, überdiess bey oftmaliger Wiederkehr sehr einförmig und eintä-

nig, sind nicht nur allein gegen die Grundsätze unserer heutigen guten Schreibart, sondern dürften wohl dem Herrn Grafen Festetics selbst in einige Verlegenheit setzen (gesetzt haben). Der Mann von wahren Verdienste und feiner Bildung wird wohl schwerlich gerne sehen, auf eine so sehr auffallende Art geduldigt zu werden". Éppen azért a' boldogult Nagy Méltóságú Gróf Festetics György nem engedte azon munka' dedicációját.

Második Csomó. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem nördlichen Ungarn. Kassáról, Május' 20-dikán 1820. — Landwirthschaftlicher Bericht aus Ungarn, nordöstlich von Pressburg, am Fusse des Weingebirgs, Május' 30-dikán 1820. — Johann von Csaplovics über den Angriff seiner Person wegen seiner Bienenzucht in Doppelstöcken, von einem Anonymus in Pressburg, in den Oekonomischen Neuigkeiten November 1818. — Bemerkungen über des Herrn Angialffy (Angyalffy) Grundsätze der Schafcultur, so wie hierdurch veranlasst, über Schafzucht überhaupt. Folytatás.

Harmadik Csomó. „Äusserung des Herrn Grafen Emerich Festetics über die wissenschaftliche Bestimmung und gleichzeitig anzunehmende Benennung aller Eigenschaften, die eine vollkommene Wolle besitzen muss, in den Actenstücken des Schafzüchter-Vereins bey der k. k. mährisch-schlesischen Ackerbaugesellschaft 1820. Fontos észrevételek. — Von dem Typhus oder böartigem Fieber. Steeger.

Urtól. Derék értekezés. — Bemerkungen über des Herrn Angialffy Grundsätze der Schafcultur etc. Folytatás.

Negyedik Csomó. Bericht des Herrn Grafen Emerich Festetics über die vom Schafzüchtler-Verein angeregten Versuche der Hechselfütterung nach Petrischer Methode. — Bemerkungen über des Herrn Angialffy Grundsätze der Schafcultur etc. Tek. Magnussohn Erneszt Urtól, Berekesztés. Von dem Typhus oder bösartigen Fieber. Steeger János Urtól, Nagy Szombatban. Derék értekezés. — Witterungswechsel im südlichsten Ungarn, beobachtet zu Bellje im Jahre 1820. Szeletzky Urtól. — Weinpreise und Weinbau. — Aussichten zu Karlowitz in Sirmien im May 1820. Rummy Directortól.

Ötödik Csomó. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Neutraer Comitát, 31. July 1820. — Bericht vom Neusiedler-See, Weinbau, Getreide-Heu- und Obsternte und die Bienen betreffend, Mörbisch (Medgyes), 10. July 1820. Tiszt. Ugroczy Mihály Prédikátor Urtól. — Weinbau am Neusiedler-See und grosses Hagelwetter am 25 July, Mörbisch 28. July 1820. Ugyan azontól. — Lehranstalt für Landwirth zu Ungarisch-Altenburg (Magyar Óvár). A' Magyar Óvári gazdaságbeli Intézetnek Directiojától, Septembernek 1 napján 1820. — Von der Milzseuche Steeger Urtól Nagy Szombatban. — Witterung in Sirmien, im April, May, Juny, July 1820. Rummytól. — Ernte-Bericht aus dem Neutraer Comitát, Tyrnau 2 Sept. 1820. Stee-

ger Urtól. — Marktpreise des Getreides in Pesth im Januar bis Juny 1820. Marktpreise des Getreides zu Neusatz (Uj Vidék) im Bacser Comitát vom Januar bis Juny 1820. Marktpreise des Getreides zu Pressburg vom Januar bis Juny 1820. —

Hatodik Csomó. Wollpreise zu Büssy im Somogyer Comitát in Ungarn. (Tek. Gáál István Augustus Hónaphban 1820. eszt. a' nemesített gyapjút eladta 180 forintért ezüstben).

Hözlötte Romy Károly.

„ Frantzia Literatura. A' Frantzia Literaturának új, fényes jelenetei közül, különös figyelmet érdemlenek, a' Deák Classzibus íróknak egy új kiadása, és az Egyiptom leírását tárgyazó nagy munka, mellyeknek mind egyike megérdemli, hogy rólok egy rövid esmertetés közöltesse. — Ezek azok:

Biblioteca classica latina sive Collectio auctorum classicorum latinorum, cum notis et indicibus etc.

Francia czimje ez:

Bibliothèque classique latine ou collection des auteurs classiques latins avec des commentaires anciens et nouveaux, des index complets, le portrait de chaque auteur, des cartes géographiques publié par Nicolas Elói Lemaire, Professeur de poëme latin à la faculté des lettres, academie de Paris. —

A' Kiadónak az ügyes Prof. Lemaire-nek célja az, hogy két részben minden deák classzikus írókat a' legjobb magyarázóknak jegyzéseikkel adjon ki, 's rövid idő alatt egymást követő szállítmányokban, mellyeknek mindegyike három darabból fog állani. Az első részbe fognak lenni

Caesar, Cornelius Nepos, Florus, Horátz, Juvenál, Ovid, Persius, Plautus, Qvintilián, Sallustius, Silius Italicus, Tacitus, Titus Livius, Valerius Maximus, Virgil és Poetae latini minores. — Mindenik Classzikusra egy tudós fog ügyelni, ki azt tulajdon jegyzéseivel is gazdagítani fogja. Az Íróknak szépen dolgozott mejj képén kívül, több rézképek és abroszok is, készülnek, de a' mellyekért külön kell fizetni. Az egész a' Királynak van ajánlva. Mi nagy tökéletességre ment a' Francziáknál az ékes nyomtatás, és a' topographiai correctség, annak eleven példája ezen pompás ki adású gyűjtemény, melly nagy nyolczad rétbe, finom simított papirosra, 's csinos borítékba jelenik meg. Az eddig ki jött Klasszikusok, mellyeket a' mi Könyves boltjainkban is lehet már látni, Caesar, Tacitus, Ovid és Virgil, tizenhárom darabot tesznek, mellyeknek különkülön czimjek, nagyságok, 's árok itt következnek:

Cajus Julius Caesar ad Codices Parisinos recensitus cum varietate lectionum, Julii Celsi Commentariis, tabulis geographicis et selectissimis Eruditorum notis, quibussuas adjecerunt N. L. Achaintre et N. E. Lemaire — Vol. 1-um Parisii 1819. XXVIII. és 530 l. — Vol. secundum 1820. XII. és 616 l. — Vol. tertium Parisii 1820. XIX. 616. l. abroszokkal és rézmetszésekkel. Ehez fog még ezután egy negyedik darab járulni. — (A' ki jött három darabnak ára a' mi Könyves boltjainkban 11 Thlr. 6 gr.)

Cajus Cornelius Tacitus qualem omni parte illustratum postremo publicavit Jer. Jac. Oberlin, cui postumas ejusdem annotationes et selecta variorum additamenta subjunxit Jos. Naudet ex regia Inscr. et Liter acad. in

Instituto Gallico. Vol. primum 1819. LXIV. és 599. l. — Vol. secundum 1819. 504 l. — Vol. tertium 1820. 542 l. — Vol. quartum 1820. 544. l. — Ez nagyobb részint a' Tacitus Lipsziai kiadásának lenyomása. (Nálunk az ára 16. Tlr. 4. gr.)

Publius Ovidius Naso ex recensione Heinsio-Burmänniana cum selectis veterum ac recentiorum notis, quibus suas addidit Joh. Aug. Amar unus e praefectis servandae Mazarinae et in Galliarum Univ. human. litt. emeritus Professor. Vol. primum Parisii colligebat N. E. Lemaire 1820. XXVIII. 484 p. — Vol. secundum 1820. 484. p. gr. 8. — (Ára 7 Tlr. 12 Tr.)

P. Virgilius Maro qualem omni parte illustratum tertio publicavit Chr. Gottl. Heyne, cui Servium pariter integrum et variorum notas cum suis subjunxit. N. E. Lemaire. Vol. primum. Parisiis. 1819. XIV. 588 p. — Vol. secundum 1819. X. 564 p. — Vol. tertium 1820. IX. 490 p. — Vol. quartum. 1820. VIII. 464 p. — (Ára 16 Thlr. 21. gr.) —

Ezen ki jött 13 darabnak öszveséges ára 60. Rthlr. 's ennél fogva olcsóbban jön mint a' Valpy kiadása Angliában. Párisba az előre fizetés, minden darabra 10 Frank finom nyomtató papirosra, 's 20 Frank simított velinre, de a' melly már mind el fogyván többé belőle kapni nem lehet. —

Description de l'Egypte, où Recueil des observations et des recherches faites en Egypte pendant l'Expedition de l'Armée Française. Seconde édition, dédiée au Roi. Publiée par C. L. F. Panckoucke. Paris. —

Ezen Egyiptomot le író, colosszális munkának születésére, a' Francziáknak sok tekintetbe

nevezetes Egyiptomi Expeditiójok, melly közel négy esztendeig tartott volt, adott alkalmatosságot. — Hogy ne csak a' fényes armádia, hanem a' tudományok 's mesterségek is gazdag 's álmányt nyerjenek, ezen mesés, mind eddig kevésbé esmert tartományból, — melly egykor a' törvényadásnak, műveknek 's tudományoknak forrása volt, mellyből a' régiség leghiresebb bölcsei merítettek, hol még a' Görögök 's Romaiak' uralkodása alatt is nem volt szabad idegennek a' templomok' belsejébe menni; mióta pedig a' mahomedána Vallás ide is ki terjesztette birtokát, sötét homály fedte reánk nézve azon földet, mellyen a' régi világnak legtiszteletre méltóbb omladécai fekvüdtek, 's remek templomainak dűledékei alatt, a' legrégibb időknek hieroglyphicumokkal jegyzett emlékkönyvei heverték, trutzolván az idő' mindent megemésztő vas fogainak, — az Expeditiónak merész nagy Vezérje, a' leg ügyesebb tudósokat, földmérőket, csillag vi'ssgálókat, indzsinéreket, természetvi'ssgálókat, nyelvtudósokat, építőket, festőket vitte magával az esmeretlen földre, kik mindent a' mi figyelmet érdemel le írjanak, kik azon régi épületeket mellyekkel Egyiptom úgy szólván fedve van le rajzolják, minden természeti productumokat megvi'sgáljanak 's öszveszedjenek, a' tartománynak pontos és tökéletes abroszait készítsék, a' régiség' töredékeit öszve szedjék, a' földnek, climának, természeti tulajdonságait ki tanulják, 's mindent öszve szedjenek, a' mi a' társaságnak, tudományoknak 's műveknek históriáját interessálja. —

Az ezen nagy célra egy szívvvel lélekkel dolgozó tudósok voltak: Berthollet (a' Commissió' Elölülője, kit azután Napoleon Császára a' Pairek közzé emelt). Monge (hires Chemikus és Physicus, szül 1746 ben. megholt 1818 ban). Con-

té, Costaz, Delile, Desgenettes, Devilliers, Fourier, Girard, Jallois (a' Commissió Titoknokja) Lancret, Jomard, Andréossy, Babiac, Boudet, Caristie, Cécile, Chabrol, Coraboeuf, Cordier, Coutelle, Delaporte, Descotils, Dubois-Aymé, Dutertre, Faye, Fèvre, Gratien-lepère, Geoffroy, Jacotin, Jaubert, Larrey (hires Seborvos) Legentil, Lepère aine, Lepère architecte, Malus, Marcel, Martin, Norry, Nouet, Protain, Raffeneau, Raige, Redouté, Rozière, Rouyer, Saint-Genis, Samuel Bernard, Savigny, Villoteau. Midôn a' Francia Armádiának hátra maradt része, az azt kísérő tudósokkal, 's az össze gyűjtött tudományos kincsekkel együtt, Francia Országba vissza érkezett volna, egy biztosság rendeltetett ki, melly a' materialékat rendbe szedje, 's egy nagy munkába ki adja. Ezen Commissiónak tagjai voltak, Berthollet, Conté, Costaz, Desgenettes, Fourier, Girard Laurent és Monge. Conté és Laurent a' munka alatt meghóltak, 's helyekbe Jomard és Jallois neveztettek ki, kikhez még azután Delille és Devilliers jöttek. A' számtalan együtt dolgozó tudósok, által ádták dolgozásaikat ezen Commissiónak, melly azokat megvísgálta, megigazította, 's alkalmas voltokat megítélte. —

Az egész munkának plánuma az volt, hogy „en composant le recueil, de présenter avec ordre les resultats, qui interessent les antiquités, l'état actuel, l'histoire naturelle, et la géographie de l'Egypte, c'est-à-dire de ressembler les élémens fondamentaux de l'étude de ce pays” A' tudósokon kívül, nagy számú rajzoló, festő, ügyes nyomtató, 's közel négyszáz rézmetszők, — kik

— kik közzül különös említést érdemlenek Baltard, Sellier, Coquet, Réville, Berthault, Bovines, Duparc, Schröder, Geisler, Paris, Lorieux, Fortier, híres művészek, — foglalatostkodtak álhatatosszorgalommal ezen Oriási munkának ki vitelében. — Ezen rézmetszések is, mellyek minden nevezetes tárgyakat elő terjesztenek, ki léptek a' rendszerint való metszések határköréből. Egyiptom szörnyű nagyságú monumentumainak előterjesztésére, nem volt alkalmas az eddig készített papiros. Újneműt kellett tehát előhozni, millyet sem szépségre sem nagyságra nézve, nem adtk addig a' papiros malmok. Ezen új formát grand Egypte-nek neveztetett, mellynek hosszúsága négy láb két hüvelyk, szélessége két láb, két hüvelyk. A' metszéseknek mentül nagyobb tökéletességekre, drága eszközök szereztettek öszve, 's a' nyomtatás új fénybe kívánt itt megjelenni.

Tizenhét esztendők kellettek az öszvegyűlt materialéknak rendbeszedésére, 's így végezte el a' Commissió fáradhatatlan szorgalom, 's mindenmű munkák után, mellyek több mint két ezer embert foglaltak el Franciaországba esztendőnként, ezen munkát mellynek párját a' tudományok Annálisai nem mutathatnak. Az egész munka kilencz nagy folió darabokba, a' Császári Könyvnyomtató műhelybe nyomtattatott ki, minden képeletet felül múló typographiai pompával, 's vesztegető művészséggel; ehez járúlnak 890. rézmetszések, mellyeknek nagysága és tökéletessége mindent felül mül a' mit a' Francia és Brittus metsző-vas ezen nembe elő hozott. Ezen első kiadásnak czimje épen az volt a' mi a' másodiké, ki vévén hogy amahoz még e' járúlt: publiée par les ordres de sa Majesté l'Empereur Napoleon le Grand. —

Az előre elrendelt plánum szerint, le irattatnak ezen munkába. 1. A' templomok, paloták, temető börtök, 's minden régi monumentumai Egyiptomnak, mellyeket ezeknek képletes nézetjei 's rajzolatjai követnek. Ide járúlnak még minden régi városok' fekvéseinek topográphiai plánjai, 's eggy rakás Egyiptomi kéziratok, astronómiai monumentumok, városi élet scénáit ábrázoló festések, 's hieroglyphicumokkal tellyes bas-reliefeket tárgyazó metszések' gyűjteménye. — 2. A' mostani főbb épületek, 's mind az a' mi Egyiptomnak mostani állapotjára nézve tudásra méltó. — 3. Az eddig vagy épen nem, vagy tökéletlenül esmert plánták' és érczek' nemei. — 4. A' negyedik rész a' Földleírást tárgyazza. —

Ennél fogva az egész munka' négy részre osztatott fel, úgymint: 1. Régiségekre (Antiquités) mellyekhez 450 rézmetszések járúlnak 's öt darabot foglalnak el. 2. Egyiptomnak mostani állapotjára, (Etat moderne) mellyhez 170 rézmetszések tartoznak, két darabba. 3. Természet históriára, melly hasonlóan két darabból áll, 's 250 rézmetszésekkel diszeskedik. Ezekhez járúl negyedszer a' Geográphiai Atlas, 50 táblákba. —

Az illy pompával 's kölcséggel el készült munka azonban, mellynek első szállitmányai, hosszas előre való készületek után 1800-be és 1810-be jelentek meg, 's csak kevés nyomtatványokba, meghaladták az eggyes ember' tehetségét, úgy hogy magába Franciaországba is csak relatiókból esmertetett nagy részint. Napoleon Császár minden nevezetes Universzításokat megajándékozott eggy exemplárral, nem csak Franciaországba hanem egyebütt is, 's így közöltettek apróbb esmertetések a' munkáról, Európának több részeivel is, legközelebb a' Göttingai tudós jelen-

tésekhez (Götting. Gelehrte Anzeigen 1810—20). Azomba a' tudósok 's tudni kívánók, festők, építők nagyobb része elől, kik a' munkát bővebben esmerni, 's használni ohajtották, mind e' mellett is zárva maradt, 's hátráltatta azon dicsőséget, mellyet ezzel a' Francziák az egész világ előtt szerzettek volna magoknak a' tudomány' 's művészség' mezején. Ezek voltak azon indító okok, mellyeket a' híres Parisi Könyvnyomtató Panckoucke, *) a', belső dolgokra ügyelő Minister Gróf Simeon elibe terjesztett, ki a' Panckoucke szándékát, 's kérését a' Királynak elő adván, megnyerte a' munka ki nyomtattatására való engedelmet, 's egyszer'smind azon réztáblákat, mellyek az első ki adásba használtattak, 's mellyek mivel velek kevés számú nyomások tétettek, az újdonsan új réztábláknak minden elsősegeivel birnak. —

Ezen új kiadásba a' text' könyomtatására a' nyölczadrét választatott, mint legalkalmasabb forma a' haszonvételre. Az egész huszonöt darabokból fog állani, új ékes Cicero betűkkel. A' felosztás ugyan az lesz, a' mi volt az első kiadásba. Az első öt darabba a' régi városoknak leírása, a' következő öt darabba régiséget tárgyazo Emlékirások, az ezeket felváltó nyölcz darabba Egyiptomnak mostani állapotja, a' következő

*) Különös nevezetességet szerzett magának Panckoucke több más illy nagy kiterjedésű munkáknak is kiadásával, mellyek közül elég legyen említeni a' négy Francia Encyclopaédiát, mellyet még az Attya kezdett el, ezen cím alatt: Encyclopedie methodique ou Recueil de toutes les connoissances humaines, háromszáz qvart darabokba, mellyeknek mindegyike 900 lapnyi, hat ezer réztáblakkal, melly munka kevés idő múlva egészen bevégeztetik 's harmad fel milliommal többbe van, — és a' híres Dictionnaire des sciences medicales—t, mellynek már a' 49-dik darabja jelent meg. Ezen tudományos munkákon kívül több más pompás munkák jelennek meg Panckoucke-nál, illyenek a' Leçons de Flore, Portraits militaires 's a' t.

négy darabba a' Zoologia, egybe a' Botanica; egybe a' Mineralogia, és egybe a' réztáblák magyarázatja foglaltatnak.

A' réz-táblák háromféle nagyságú finom Velinre nyomattatnak, a' rendszerint való forma lesz grand atlas, mellynek hosszasága 26 — a' másik grand aigle mellynek hosszasága 40 — és a' grand Egypte mellynek hosszasága 50 hüvelyknyi. Mind ezen réz-tábláknak szélességek egyforma t. i. 20 hüvelyknyi, 's ennél fogva atlas formába köttethetni őket. — Öszveséges számok kilencz száz; mellyek közül 429 a' régiségekre, 170 a' mostani állapotra 250 a' Természet historiára és 52 a' föld leírásra van határozva. Ezek közül úgy nevezett grand monde vagy Egypte, mellyek közül, egy kettőbe számoltatik, csak huszonnégy lesz. Egy illy formájú réz-táblának metszetése hat ezer Frankba került.

A' munka szállitmányokba jelenik meg, mellyeknek mindegyike öt réztáblából áll, ezekből kettő három a' régiségekre, egy vagy kettő a' mostani állapotra, eggy a' Természet historiára vagy a' föld leírásra tartozik. Minden szállitmánynak az ára Parisba 10 Frank, itt nálunk 6 forint pengő pénzben. Minden húsz nap alatt, egy két szállitmány jelenik meg, 's így két három esztendő alatt végre hajtódik a' munka. — A' text melly 25 darabokból fog állani igen szép papiroszon 's szép betűkkel, még a' fellyebbi rézmetszéseken kívül 28 réztáblákat fog magába foglalni, mellyek külön nem számláltatnak. Minden darabnak ára Parisba négy Frank, nálunk 4 f. ezüstbe. Így tehát valóba csekély áron meg lehet becséhez képest, ezen nagy és pompás munkát szerzeni, mellyből Parisba a' kisebb réztáblák 36, a' nagyobbak 60—80 Frankon mentek volna el a' kereskedésbe, most pedig az előre fizetőknek két

frankért, a' grand aigle és grand Egypte négy frankért adatódik, mellyekből ez előtt eggyes darabok a' kótyavetyéken 100—150 frankon adattattak el. —

Az első három szállitmány már meg jelent, 's a' ki ezeknek pompás vóltok felől meg akar győzettetni, azokat itt Pesten is láthatja.

(B. P.)

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

J u t a l o m t é t e l.

Ha hajdon hét városok (a) vetélkedtek a' Homerus születése felett, azt áhítván külön külön hogy e' nevezetes költő benne született, nem érdemli e' meg hogy a' 17-ik Század', a' maga nemében, t. i. a' Várak építése mesterségében legnevezetesebb emberének magyar vérből való származását, 's hazánkba való születését kinyomozni 's azt bizonyos és ellentmondhatatlan győz eszhezőkkel megbizonyítani, (fel tévén azt hogy a' dolog maga magában igaz) akár mi fáradságunkba kerüllyen is, mindent el ne kövessünk?

Ez a' nagy ember Cöhorn (Coehorn) vólt hollandusi Ingenieur, kinek érdemei az erősítés mesterségében (b) tagadhatatlanul felyül haladgyák a' Vaubánét, jollehet a' Világ ezen utolsót tartsa azon idő szakasz legnagyobb mesterének. Nem czélom ezen álitásnak valóságát hosszasán vitatni, mert erről minden ahoz értő 's a' bal vélekedéseken felyül emelkedett Ingenieur meg van, legalább a' Cöhorn és Vauban kü-

a) Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athaene, Septem Urbes certant de Styrpe insignis Homeri.

b) Fortificatio; Befestigungskunst.

lőmbféle intézeteinek megvizsgálása 's egybe hasonlítása után tökéletesen meggyőződhetik, 's ha Vauban a' Cöhorn talál-
mányi közül semmit sem akart is kölcsönözni, (mert a' Cö-
horn munkái a' Vauban idejében már nyomtatva voltak) csak
a' kimondhatatlan kevélység és nagyra vágyás bírhattak arra,
hogy vetélkedő társától semmit is ne kölcsönözzen. Ugyan is
Namur, Bergopzoom, Nimwegen, Breda, 's más több hollan-
diai várak, mellyek a' Cöhorn intézetei szerint építették,
százszorta jobb követő példái az erősítés mesterségének, mint
a' Vauban által Franciaországban részszerint megjobbitott,
részszerint egészen újjanán épített várak. (a)

Azon utánna járásbéli kívánságomnak, ha vallyon Cöhorn
magyar országi születésű vagy legalább magyar vérből szár-
mazott fi lett légyen ez adott alkalmatosságot.

Ez előtt kevés holnapokkal egy igen érdemes Ingenieur paj-
tásom fakunkrol való beszélgetésünk alkalmatosságával emlí-
tést teszen, hogy ő néhány esztendőkkel ez előtt egy francia
könyvből olvasta légyen hogy Cöhorn nem hollandusi hanem
magyar születésű, és hogy az atya 1667-ben t. i. azon idő-
szakaszban mikor Hazánkat a' Veselényi Ferencz, Nádasdy Fe-
rencz, Zrinyi Péter, Frangepán Ferencz 's Tattenbach Eras-
mus által koholt össze esküvés komor fellegekkel borítani fe-
nyegette, egész háznépével magyar Országról kivándorolt, 's
Hollandiába megtelepedett volna. Ennél többre pajtásom, ki
az említett könyvet ez előtt mintegy 10 esztendőkkel olvasta,
nem emlékezett, 's jöllehet, hogy ezen dolog későbbre őtet
is, mikor az Ingeniouri fakban több ismérteket kezdett sze-
rezni magának, erőssen figyelmetessé tette, 's ennél fogva sem-
mit is el nem mulatott azon könyvre megint reá találni, még
is minden fáradsága mellett is arra többé nem akadhatott, 's
a' mi sajnásabb a' könyv Czimére sem emlékezik. (b)

a) Vauban Franciaországban 14-ik Lajos Király alatt 300.
Várakat jobbitott meg, 33 at pedig egészen a' maga tulaj-
don intézete szerint épített újjan.

b) Szives köszönettel fogok tartozni annak, a' ki olly szeren-
csés lévén hogy ezen könyvre reá akadhat, annak Czimé-
jét, 's nyomtatásának helyét, ezen Tudományos Gyűjte-
mény érdemes Redactiojával a' közre bocsátás végett köz-
leni nem terbeltetik.

Ha igaz az, hogy pajtásom csak ennyit is olvasott, melyet nem lehet kecségbe hozni, úgy tagadhatatlan, hogy a' Francia irónak erre kütféjének kellett lenni, és hogy a' dolog figyelemetességét érdemel.

Ajánlom tehát kedves Nemzetemnek ezen becses Kincs felkeresését, melynek feltalálása bennünket magyarokat annál nagyobb öröme buzdithat, hogy vagyon még egy Hazánkfia, a' ki még Cöhorn és Vaubán előtt élt, és a' ki hasonlóképen az erősítés mesterségében a' legnagyobb érdemeket szerzette magának; cz Dürer Albert. a) 'S így osztán azon fakban is leszsz két oly nevezetes emberünk, kikkel a' magyar haza méltán dicsekedhetik.

Szerencsések lehetnek ezen czélnak elérésében azok, kik Hazánk történet írásnak kedvellői 's az arra szolgáló eszközök' gyűjtögetésében fáradoznak. Szerencsések lehetnek az Ugyvédlők, kiknek kezekben gyakorta egész családi leveles táruk találtatnak, 's külömbféle ősi levelekkel foglalatostokodnak. Különös foganattya lenne a' czél elérésének az is, ha a' Nemes és Nemzetes hazafi Urak fáradságaikat nem sajnállának olykor, olykor ősi leveleiket olvasgatni 's a' külömbféle nevekre figyelemmel lenni.

Megeshetik, hogy a' mi Cöhornunk valóságos neve talán Cöszarv, vagy Cöszarvi b), és hogy az Attya csak az első szótágot hadta meg, az utólsót pedig németre fordította talán azért, hogy költött név alatt a' veszedelemtől, mely ötöt vagy igazán, vagy a' mint ilyen esetekbe megszokott történni, az irigység vagy boszúállás mérgétől okoztatott vádak által fenyegette, magát inkább megmenthesse 's könnyebben kivándorolhasson.

a) Ha jól emlékezem Győri fi, élt a' 16-ik Század elején, 's azon időszakasznak mind a' tudományok mind a' mesterségekre nézve, valóságos Génije, a' ki nem csak az erősítő mesterségét tárgyzó tudományokban, hanem a' Röpírás és metztésben is akkor híres és nevezetes ember volt egész Európában.

b) Az, a' ki előtt az ősi magyar írás módja nem egészen ismeretlen, tudni fogja hogy elcink a' k betű helyet ürömet a' latány C-vel élték.

Fellette sokat használhatnának ezen részben tehetősebb hazánkfiainak gyermekei is, kiknek neveltetésekkel gyakorta a' Hülfföldi utazások egyben vannak kötötte. Azok kik Hollandiába megfordulnak, a' Cöbörn Szüléinek lakhelye, és kihalt vagy talán még életben lévő familiájának tudakozásával 's puhatólázásával könnyen oly kutfőkre akadhatnak, mellyek által Czelunkat elérhettyük.

En ezen becses Czélnek elérésére io. Hollandus aranyakat tészek fel jutalomul azon meghatározással, hogy az érdeemes fáradozók a' kérdésben lévő tárgyról irandó munkájokat az ezen Tudományos Gyűjtemény érdemes Redactiojához béküldeni ne terheltesse; megkérötvén általam a' Redactio, hogy szorgalmas vizsgálás után, azon munkát, mely a' dolognak valóságát legtagadhatatlanabbul megbizonyította, előbször velem közleni, 's azután a' magyar Tudományos Gyűjteményben a' közre bocsátás végett beiktatni, 's a' töllem annak idejében beküldendő jutalmat az érdemes fáradozónak kezében szolgáltatni ne terheltessek.

Kicsin a' jutalom az igaz, 's a' midön azt feltenni bátorodom, csak azért kívánnék sok ezerekkel birni, hogy a' Czél elérésének becséhez képest méltán tisztelhessem Cöbörn szent porait; de az érdem, mellyet ez által a' nemes fáradozó magának a' haza iránt szerez millióknál többet ér! 'S azon édes érzést, hogy ő teremtetten elő a' hazának azt a' nagy embert, kit soha magunkénak nem tartottunk, kinek tetemeit Hollandia mint legdrágább kincsét úgy érzi, kinek nevét a' Világ tiszteli, minő jutalommal cserélhetni fel?

Azon édes reménységtől ösztönöztetve, hogy minden igaz magyar hazafi, ki nemzete dicsőssége mellett csak a' legkisebb részben is buzog, mélyen fogja érezni, kívált ha Cöbörn érdemei előtt nem épen isméretlenek, minő becses csilaggal diszesittyük hazánk tudományos egét, mely napról napra inkább tündöklök, 's boldog jövővel mosolyog, újra ajánlom kedves Hazámfiainak azt, a' mit előbb említék,

Déési Péter m. k.
Cs. Kir. Ingenieur Kapitány.

2. I n t é z e t e k.

A' Pozsonyi Evang. Lyceumban tanuló Magyar Ifjaknak egyesülete.

E' folyó 1821. esztendő Sz. Iván havának 27-dikén a' Magyar Ifjak, Tudós Csutak (az ifjú Báro Podmaniczky Lajos' nevelője) igazgatása alatt a' Lyceumnak bibliothekájában következendő beszédeket és költeményeket honnyi nyelven jellelsen 's nagy dícsérettel mondtak: Nagy Károly: a' Boru, Jambushan; Gróf Ráday László: hogy kell a' sortot igazgatni, Rimmel; Botzko Károly: a' türes jutalma, Rimmel; Bruck András: Mátyás, Alkeus mértéke szerint; Czimer Mihály: a' rossz lehet szerencsés, de nem boldog folyó beszédben; Horváth György: a' Balaton csendje, alagyás versekben; Egri János: tanulj a' hegyek virágitól diszeskedni, folyó beszédben, Kéler Antal: az érzék és nesz egyessége teszi a' barátságot, Rimmel; Kortsék Fridrik: egy Magyarinak érzései, a' ki vissza térvén hazájába s-üléit 's barátjait nem találja, folyó beszédben; Koszta György: Csokonai, folyó beszédben; Kuna Tamás: ad az Isten ha még nincs, Rimmel; Malatinszky István: a' Balaton hulláminak locsanási, Kiskfaludi mértékein; Gróf Ráday Gedeon egy a' Törököktől elfogattatott Magyarinak keservei, Rádai mérték szerint; Marczy János, szabad gondolatok, Alkeus mértékein; Molitorisz Adolf a' szorgalom, Alkeus mértékein; Pekár István a' szántó-vető hálája Istenhez, Alkeus mértékein; Báro Podmaniczky Lajos a' reggeli nap sugár, egyezőleg; Terray Mihály: azon Hőshez, a' ki a' Belgrádi toronyból egy Törökkel leugrott, folyó beszédben; Tomka Mihály egy meredek kösziklának látásán ébredt gondolatok, pásztori versekben; Viszkidenszky János csak a' jó boldog, folyó beszédben; Zelenay Gedeon: a' magasan álló szőlő gerezd savanyú, Zapphó mértékein; Vázsonyi Károly: emlékezz jóltévedőidre, hatos versekben; Farkas Horáthz éjjeli gondolatok, Rimes versekben. — Ezek az Ifjak között egynehány Tót és Német. — Báro Podmaniczky Lajos (Mélt. Báro Podmaniczky Sándornak egyet

len egy fia), egy szép Rómánnak szerzője Igaz Urnak zseb-könyvében (Bécsben 1821.), Grof Ráday László és Gedeon (a' nevelőjük Tud. Papp József a' derek Tengeri Utazások' töredékének Szerzője a' Bécsi zseb-könyvben), a' Magyar Nemzetnek és Hazának nagy reményei. — Restségből nem mondtak Báró Prónay László, Köpe Sándor, és Petény József.

R. K. Pozsonyban.

A' Pozsonyi Evang. Lyceumban tanuló Ifjaknak német egyesülete.

Szent-Iván havának 28 dikán az Evang. Lyceumban való Német Társaságnak tagjai (Némtek, Tótok és Magyarok) a' Bibliothekában e' beszédek és költeményeket mondtak: Schimegh János: Die Pforte ist eng und der Weg ist schmal, egyezőleg; Raabe August: Der gute Mensch, ein Fruchtbäum, egyezőleg; Szakmáry Ernest: Die Gegend von Pressburg vor der Erbauung der Stadt, egy rajzolat; Schiller Károly: der erste Schiffer, versekben; Nagy Károly: der Tod, ein erquickender Schlaf, egyezőleg; Heuffel János: das neue Massilia, egy rajzolat; Richter Eduard: der Kirchhof, alagya; Philipppek János: die Kunst geht nach Brod, első rajzolat; Klapsia Julius (Tescheni fi Sléziából): die Kunst geht nach Brod, második rajzolat; Tamaskó István: Zage nicht! versekben; Schneider Károly: die Minnesinger und Meistersänger der Deutschen, rajzolat; Füredy László (egy szerentsetlen vak ifjú Magyar Pest Vármegyéből, jó Musicus): die vier Zeitalter der Ungern, historiai rajzolat; Horeth Samuel: die Schlacht auf dem Brotfeld, versekben; Koller Sámuel: Johannes Hunyady auf dem Reichstag zu Szegedin, nach der Schlacht bey Varna, folyó beszédben; Marczy János: unser Vaterland, versekben; Dillnberger Károly: Johannes Hunyady nimmt auf dem Sterbebette Abschied von seinen Söhnen, folyó beszédben; Binder János: der erste Hirt, Idyllion vagy Ekloga; Lojka József: Ladislaus Hunyady übergibt dem König Ladislaus V. die Schlüssel von Belgrad, folyó beszédben; Strohofer Gottlieb: der Abschied, Alagya.

1. Jegyzés. Csudálatos dolog, de egyszer'smind kár, hogy a' számos Tót Ifjak a' Pozsonyi Evang. Lyceumban Examenkor anyai tót nyelven beszédek nem mondnak, jöllehe

a' Pozsonyi Evang. Lyceumban Tót nyelvnek és literaturának Professzora vagyon!

2. Jegyzés. A' Pozsonyi Evang. Lyceum' alsóbb Classisokban, úgymint Rhetoricában, Syntacticában és Grammaticában az utolsó Examenben (Junius' végén) a' Tanulók deákul, németül és magyarul declamáltak. A' Primanusok Tiszt. és Tudós Grosz János Professzor és idei Rector igazgatása alatt deák beszédeket tartottak Junius' 28-dikán dél előtt a' Bibliotheca' nagy szalájában.

R. K.

Pozsonyi Evang. Lyceum.

A' Lyceumnak új Subrectora és Catecheta, Rummy Károly György, Juniúsbán a' Lyceumnak buzgó Inspector, Tek. Kettner Jónás és Tisztelendő Senior, Biermann Sámuel Károly Úr által hivataljába beiktatott. Az idei Rector, Tudós Grosz János Professzor, és az új Subrector, Rummy, tartottak deák beszédeket, az első az oskolák méltóságáról, az utolsó: de primariis Stili in oratione soluta virtutibus. Lyceumnak most tíz Professzorai, úgymint Stanislaides Dániel, Grosz János, Bilnitza Pál, Kovács-Martinyi Mihály, Zsigmondy Sámuel, Rummy Károly-György, Haubner Fridrik, Szluchoviny, Raiter, Kuhn, mind Academicusok. — A' magyar oskolai Társaságot most igazgatja Tudós Csutak Úr, Podmanitzky Bárá Úrfinak (Méltós. Bárá Podmanitzky Sándor Úr fiának nevelője), és a' német oskolai Társaságot Tud. Schröer Úr, az evang. oskolának fő tanítója. — Méltóságos Bárá Podmanitzky József Úr Eő Excellentiája, a' Lyceumnak azt a' drága Hadleyi fentartott, a' mellyet a' híres Troughton Londonban készítette és a' mellyet Mélt. Bárá Úr ama' híres Astronomus, Zach Ferencz Bárá Úrtól (előbb Göthán, most Luccán, pedig Magyar fi) 100. (mondom egy-száz) arányért aranyban vette *) Mélt. Bárá Podmanitzky Sándor Úr pedig egy Reichenbachi artificialis Horizont, Junius hónapban ajándékba adni méltóztattak, mivel tapasztalták, hogy a' Pozsonyi Lyceumban Mathesis és Physica (mind a' kettőnek érdemes Profeszszora Kovács-Martinyi, ki

*) Ezen Sextanttal a' boldogult Bogdanovich Astronomus ágy haszonnal élt.

a' Göttingai Universitásban tanult) nagy buzgósággal gyakoroltatik. — Az idei második Semestrale Examen Junius 20-dikán kezdődött. A' Deákok egyszersmind deák, magyar és német declamatiókat tartottak. A' tanuló Ifjúság' száma a' múlt iskolai esztendőben nagy volt, úgymint 175 Primanusok, 68 Secundanusok, 56 Tertianusok 's a' t.

N. N.

A' Szombathelyi Királyi Lycumban e' folyó iskolai esztendőn ismét számos ifjúság tanulja a' philosophiai tudományokat. Az ifjúság' száma 189. megy. Ezek között vagynak 114: első esztendőbeli és 75. második esztendőbeli Philosophusok. — Vas Vármegyeiek 65, Szala Várm. 28, Sopron. 41, Veszprim. 18, Somogy. 8, Varasd. 6, Baranya. 4, Győr. 2, Fejér Várm. 2, Árva Várm. 1, Torontál. 1, Illyrusok és Stajerok együtt 13. — Nevendék Papok Szombathelyi Megyéből 6, Veszprim. 3, Fejérvárib. 1, Nemesek 56, Polgár 55, a' többiek nemtelenek.

B.

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

Az Erdélyi F. Kir. Guberniumnak e' folyó Esztendei Junius 20-dikán az 5424 szám alatt költ kegyes Rendelése következtetésben, Tek. Közép Szólnok Vármegye Augustus 4-dikén tartotta Zilahon Méltóságos Hadadi Báró Vesselényi József Ő Nagysága Elölülése alatt, szokott Marchalis székét; 's a' Május 4-ikén költ kegyelmes Udvari Decretum értelme szerint, már Ő Felsége által is megerősített, választott Tisztviselőit, hivatalaikba beiktatta. E' szerint a' Vice Ispányi tisztségre a' külső félben Kir. Tan. Mélt. Laskay Sámuel, a' belső félben pedig Hatfaludy Elek, Kir. Perceptor ságra T. Gúthy Elek és T. Balá'sy Sándor; a' Fő Jegyzői tisztségre T. Bölöny Imre; az Al Jegyzőire T. Paulovics Imre Urak emeltettek, Vármegye Assessorainak pedig Kiss Lajos, Kiss Károly, Murányi Sigmund, Gúthy Antal, Palánky Sámuel, és Horváth József Urak neveztetek.

A' Szép tudományok minden részben arányt tartanak a' szép mesterségekkel, mellyek nélkül élet, 's érdem nélkül való, csak közös virágzások emelheti a' Nemzetet a' mivel-

tebbek sorába, ezt pedig egyedül tsak egyenlő gyámolítások, és serkentések eszközölheti. — A' Játékszin állapotja, a' szép mesterségek előmenetele legtsalhatatlanabb mértékének esmértezik, 's annak egyik fő része: az ember ábrázolás első helyet foglal ezek között; azért tehát akár egyenes tzeljät: a' nyelv tsinosítását, tekéntsük; akár pedig másod rendű fő tzeljait az elme és szív kimivelésire, és az érzés nemesítésire tapasztalt tzelerányos befolyását, mindenkor fő gondja marad ez, minden felyebb törekedő Nemzetnek. Nálunk (fájdalom) ezen igazságok még nem tsak közönségesen bebizonyítottaknak nem esmértenek; sőt időkorunk gyalázatjára találkoznak még olyanok is, kik tagadván a' Játékszinnek a' tsinosodás minden nemeire bizonyított hathatós befolyását, a' Szinjátszókat, minden felvilágosodott Nemzetek' ítéleteik ellenére is, tagadhatatlan érdemeiktől megfosztani nem álltallanak. Az előítéletek kárhoyatos éjjelével tartós kemény hartzot vívott időkorunk, 's tsak századunk kezd azon tőkélletes erő tvenni; — de a' hajnal hasadtának tsak az leend legbizonyosabb jele, ha az érdem kapui, bár mi renden 's életnemiben munkálódók előtt sem záratnak el, hanem minden mellesteges tekintet nélkül, annál érdemesebbnek tiszteltetik kiki, mennél méltóbban tölti ki munkalkodása körét; ennek azután kétségkí vül azon meggyőződés lesz a' következtése: hogy a' köz jönak, 's köz tzelnek tekéntetéből, egy kötelességinek igazán megfelelő Szinjátszó szint' olly érdemes tagja a' Társaságnak, mint ennek akármellyik más tisztje. — Ör vendetes tapasztalás az, hogy Erdélyi hazafi társaink e' részben is, megismerést érdemlő példakkal kérkedhetnek, imé annak egy szép bizonyága! A' nevezett Tekéntetes Megyének nagy lelkű Rendjei ezen Marchális szék alkalmával Ns. Murányi 'Sigmund Urat, a' Székes Fehérvármegyei Nemzeti Szinjátszó Társaság' egyik igen érdemes Tagját Assessori tisztségre kinevezni, 's nyomba fel is esketni méltóztattak. — — — Igyekezetet 's előmenetelt tsak a' serkentés' tzelerányos használása mellett lehet várni, ha a' jutalmaztatás reménsége megsemmisítettetik elkerülhetetlen amazoknak megszünések is; úgy de a' köztapasztalás bizonyítja, hogy a' tőkélleteségre vezető úton minden szűnés, és megállapodás, tsak annyi mint hátramaradás és tőkélletlenség! könnyű ezekből kitalálni azon

szempontot, melyről ezen Tites Megyének tzelzése igaz érdeme szerint 's világosan áll a' két Haza előtt.

P. S.

Fő T. Fábri Iguátz, több esztendeig volt Püspöki Titoknak Kassán, Monoki Plébánosnak kineveztetett, — ezen előlépésnek ismét örülnünk kell, mivelhogy eddig is Literatúránkat tehetsége szerint előmozdította, — mostan pedig olly állapotban lévén, hogy többet áldozhat, bizonyosan Hazájának elni fog, ezt kívánja és hiszi barátja.

Petr. Tr. J. T.

4. R é g i s é g e k.

Turkolyi Sámuelnek Astrakánból írt Tudósítása.

„Szerelmes Édes Atyámfi! Istentől szerentsés, jó egészséges hosszú életet kívánok Kegyelmeiteknek!

El-útván a' heverést 1716-ik Esztendőben, indultam Szerentsém keresésére Moldván által Kozák Országban, és a' mint a' régi Magyar Historiáink tartják az Scythiai birodalomban, és azon Esztendőben teleltem egy Kozák Urnál Myrhorod nevű Városban, ki is igen nagy gazdagságu Ember (mivel vagyon 600. Fejős Tehene, 14000 Juha, 1700 kantza Iova 145 Paripája, és egyéb megmondhatatlan gazdagsága) ezen nagy Gazdagságu Ember kegyelmességéből mentem a' Balticum Tenger mellé 300. mértföldnyire Péterburg nevű Városban, a' holott is találtam a' Felséges Muszkaczárt, és én ezen Felséges Ur parantsolattjából kezdettem a' Muszka nyelvnek tanulásához, melyet meg is tanultam úgy annyira, hogy írni és beszélni jól tudok, és ezt a' nyelvet megtanulván lettem Fő Hadi-tiszt, most is azon Tisztben fungálok, fizetésem 754. Magyar Forintom, 8. paripám — Szénám 's abrakom, két Szolgámra fizetésem, és ezen Peterburg nevű Várostól, komenderoztattam, hajokon a' Volga vizén (mely is Scythiában a' Tanais folyó vizén túl 100. mértföldnyire esik) az Caspium Tengerre, mely Tengeren is a' rettenetes szélveszek miatt kéttzer szenvedtem Gálya törést; de Isten engem életben megtartott, mert a' Gályának deszkáira kapván a' Tengernek hajjai a' szárazra kivetettének, mostan pedig a' Fel-

séges Ur hadaival lakom Persiában Szulják nevű Városban, a' honnét az Ararát hegye is, mellyen a' Noé barkája megakadott, láttzik, a' mely Magyar Országtól esik 7. avagy 800. mértföldnyire. Táplál engem a' reménység, hogy még ilyen mesze földről is megfogom látni el bagyótt Édes Hazámat Nemzetemet. Ezen Farkas Máté Hiripi ember 40. Esztendeig volt a' Kubáni Tatár rabságba, onnét pedig esett rabul a' Kulyafejű, avagy Kalmuk Tatárok kezében, a' holott is azon Kutyafejű Tatárok Chámjának (kinek neve Juha) raboskodott. Onnet Isten gondviseléséből megszabadult, és szökött egy Városban Asiának Astrakán nevű Várossában. Én pedig Összel ki szálván a' Tengeri Gályáról mentem azon Városban, és véletlenül reá találtam és megörültem, hogy ily idegen Országban az Isten énnékem engedett Magyart látnom, a' holott Magyar Országnak még hiru is ritkán hallatik, és én ezen szegény embert vittem Quartélyomra, a' holott tápláltam és tartottam, 's mellettem lévő Strázsa Vitézimnek is megparantsoltam, hogy senki ötet bosszusággal né illesse; mikoron pedig Tavasszal a' Tengerre hadakozni mentem, ötet el bocsátottam, és el kísértettem mellette lévő rabtársaival együtt 500. mértföldnyire, és adtam néki útra való elegendő költséget, ki is énnékem erőssen megesküdt, és önnön magát megátkozta, hogy ezen Levelemet Nemzetemnek Szikszó Várossában megadja, én is ötet megátkoztam, hogy az Isten ötet ölyye meg hirtelen való halállal, ha ezen Levelemet Nemzettségemnek meg nem adja. Azért a' ki ezen Levelemet fogja látni, és olvasni, mondja meg, hogy hitiről emlékezzék meg, és a' szerént fogadását telyesíttse bé.

Regyelmeteknek pedig (ha unalmas nem lennék) ezen Országnak dolgairol, és szokásirol mulattságnak okaért egy keveset írok. Mivel az Historicusok úgy írják, hogy a' Magyarok avagy Hunnuk Scythiából jöttek Európába és ezen Országban tudakoztam azoknak lakásokrol, és én azon Magyaroknak lakásokra reá is akadtam, kiknek lakások volt a' Volga vize mellett, igen fővenyes, és erdőtlen helyen, mindazáltal szép házakban laktanak mivel ma is kályba darabok olyanok találtnak, mint nálunk az ujj kereszttyén Korsok, Téglák pedig igen szélessek és szépek, melyből megesmérhetni, hogy szép házakban laktanak. A' Magyarok Királya pedig lakott Kuma nevű folyó viz mellett, melynek Palotái jellehet.

rongyosok, de ma is fent állanak, és azon helyen még ma is Pogány nyelven hívják Magyaroknak. Magyar nyelven pedig sehol sem beszélnek, se Magyar Faluk nintsenek; a' mint pedig a' Magyar Calendariom, írja hogy Anno 445. a' Magyarok vissza tértek Scythiában, azok bé telyesedtenek a' Chrimi Tatárok között, most is Chrimben a' Tatár Chám protektiojok alatt vagynak, hét Faluk, melyben Magyarul beszélnek, és azon Falukban voltam is. Olyan Ország pedig a' hol Magyarul beszélnének több nintsen a' mi Magyar Országunkon kívül.

Ebben az Országban sok bálvány imádó Nemzetek vannak, Csu ház és Modva nevű Nemzetek, a' kik imádság helyében Kantza lovakat, és Juhokat ölnek meg az Istennek, melyeknek husokat magok eszik meg, a' bőrét pedig Istennek adják, és azt Fűzfára felfeszítik. Némellyek pedig a' Nyúl bőrt meg töltik Szénával, és attól mint Istentől szép időt kérnek, hogyha pedig esső talál lenni, erőssen megkorbatsolják és tüzre teszik. Az holt testeket némellyek meg égetik, némellyek vízben vetik, kik mitsoda planeta alatt születnek. Az itt való Indusok Templomokban pedig Ördög képeket imádnak, és azt mondják, az Ördögnek a' ki ellenségünk kell imádkoznunk, az Istennek pedig mivel kegyelmes nem kell. Az holttestekkel is így bánnak, hogy azokat meg égetik, és Szóró lapáttal annak hamvát széllyel szórják. A' mely Asszony pedig özvegyiségre marad, a' többé Férjhez nem mehet, hanem nagy rakás fát rakat, 's annak tetejében fel üll, és a' fát-körülötte olajjal és zsírral megöntözi, és magát elevenen megégeti. Ezek a' Tehénnek is imádkoznak ezért, hogy ő tejet és Vajat ad, a' hügyát pedig nagy betűletben tartják; némellyek a' döglött-húst inkább megeszik, mint a' friss húst, mivel azt tartják, hogy jobb a' kit az Isten meg öl, mint sém a' kit az emberek: Némellyeknek pedig sem Papjok, sem Templomok, sem irások nintsen.

A' Scythiai birodalomban sokféle Tatárok vagynak, a' kik másféle Nemzeteknek nagy ellenségi u. m. Cserviszi, Csuvasszi, Karakalpági, Mordvai, Barkileczi, Kalmuki, Kabanszki, Trukmantzki, Rivintzki, Karagantzki, Andraviczi, Csekszentzki, Kimczki, Cserkétzi, Bugharcezi, Glanczi, Smaburuntzki Tatárok, a' Crimi, Butsaki, és Nogai Tatárokon kívül. A'

Bag.

Bugharezi Pogány Tatárok ugrosnak, vagy ugrándoznak, és ilyen szókat szólnak. Csakszej-Bakszej, és való mikor ugrik mindenkor homlokba vágja magát éles késsel. En rajtok igen tsudálkoztam és azt gondoltam, hogy mind meghalnak a' rettenetes Sebnak miatta, de meg kenvén azután magokat, harmadnapra semmi gondjok nem volt.

Anno 1720. Voltam egy Muszka nevű Városban, a' melyben sok ritkaságokat observáltam, mert ugyan is annak a' Városnak kerületi volt 15 mértföld Temploma vagyon 1600, harang 9600. egy nagy kiváltképpen való harangnak a' kerületi (mellyet mértem) 89. arasz. Ebben a' Városban lattam iszonyu ordító Oroszlánokat, és tsudálkozásra méltó nagy Elefántokat, melynek az hátán ültenek 30. fegyverfogható emberek, és kettőnek a' hátán 60 az az hatvan, mind elcségekkel, mind hadi készülletekkel egyben.

En többet is írnek, de ezen orában jöve hozzám a' Gályás Mester, és ezt mondotta hogy Napkelet felől igen jó Szél támadott, és az Gálya Vitorláját fel akarja emelni, már Isten segítségéből szandékozunk indulni a' Persák ellen nap nyugotra, azért ezen Levelemet hirtelen bé is petsétlem, ajánlván magamat az Isten gondviselésének és a' szerentsés Szeleknek, mivel a' Tengeren való hadakozásnak társa a' Szél és a' rettegés, mert a' rettenetes habok egyik a' másikra úgy ómlanak mint a' nagy hegyek: bizony az Istennek azért hálát adok, hogy olyan bátor vagyok a' Tengeren, mint a' Szőtskö a' kanizsa ló hátán.

Szikszai Bíró Uramnak, és az egész Tanátsnak, Szüts István, Gyüre Janko, Szarka Jankó, Pap István, Kereskényi István és Pál, Csáji Gyurka és Sigmond, Tajnai János, Bagi István, Tiszt. Prédikátor és Mester Uraiméknak jó egészséget kívánok; éljenek ő kegyelmek sokáig, én is élek kegyelmeiteknek szerelmes edes barátim, Atyámfi, Szomszédim, Rokonom Istennek áldását kívánom utolsó tsepp veremig. Maradok kegyelmeiteknek — Attyafia Turkolyi Sámuel. Írám Astrakában a' Caspium Tengersé mellett 2-a Apr. Anno 1725'.

Ezen régi levelet Tek. Virágh Pál, Szabad Rún Sz.
Miklós Várossa' Fő Birája közlötöte.

5. Ú j K ö n y v e k.

41) Csery Péter, Albáno Zindi, vagy egy Czigány Her-
tzegek igen tsudálatos, és még is természetes történetei. 8-o
Budán 1821. 156 lap.

42) Haller K. L. Úrnak Svajtzban Bernai Főlséges Tanács
Tagjának Levele Párisból a' Nemzetségehez. 8. Esztergomban
1821. 52 lap.

43) Majer József, Szent István érdemei az ő elő elevea
Hitének gyümöltei. 8. Esztergomban. 1821. 29 lap.

44) Igaz Sámuel, Zsebkönyv 2-dik Kiadás. 8-o Bécsben.
1822. 302 lap.

45) Ernst Bornschein, Rudionna der Räuber-Hauptmann.
Dramatisirte Geschichte. 8-o Ofen. 1821. 120 lap.

46) Johann Ladislav Pyrker, Perlen der heiligen Verzeit,
gr. 8-o Ofen. 1821. 148 lap.

47) Fő Tisztelendő Gyöngyösy Pál Úr' Ö' Nagyságának,
Midőn A' Csornai és Horpácsi, Türjei 's Jánoshidi egyesült
Prépostsági székhébe béiktattatnék. Horvát József Elek. Szom-
bathelyen Perger Ferencz' betűivel, 1820. negyed réthen. 7 lap.

48) Fő Tisztelendő Gyöngyösy Pál Úrnak a' Praemonstra-
tensis szerzetes Kanonoki Rend' Praelatusának, a' Csornai,
Horpácsi, Türjei és Jánoshidi kegyelmesen kinevezett Prépost-
nak megáldatására Szabó Miklós a' nevezett Rendbeli Profes-
zor által. Szombathelyen. Perger Ferencz' betűivel. 1820. ne-
gyedrétb. 7 lap.

49) Honoribus Reverendissimī, atque Amplissimī Domini
Paulli Gyöngyösy S. Candidi ac Exemti ordinis Canonicorum
Regul. Praemonstratensium Praelati, S. Michaelis Archangeli
de Csorna, B. M. V. Annunciatae de Türje, nec non S. Jo-
annis de Ponte seu Jánoshida Praepositi infulati, Dum ritu
solemni in munus suum inauguraretur, obtulit Gregorius Ar-
vay ejusdem S. ordinis Canonicus Regularis. Sabariae Typis
Francisci Perger 1820. in 4-o 4 lap.

6. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

49) Tentamen Publicum e Mathesi Theoretica et Geome-
tria Practica, quod e Praelectionibus Ludovici Bitnitz, Dioc.

Sabar. Presbyteri, AA. LL. et Phil. Doct. Mathes. purae et Adplicatae Philologiae item Hung. Prof. P. Ord. In Lyceo Sabariensi. 8. 1821. 24 lap.

50) Elementa Hydrotechniae, quae in usum Auditorum Suorum elucubratus est Carolus Hadaly de Hada, S. C. et R. A. Majest. Consiliarius. II. Comit. Strigon., Castrif., Simeghiensis, Moson. et Posen. Tab. Judiciariae Assessor, AA. LL. et Phil. Doctor, Reg. Soc. Scient. Göttinganae Membrum, ad Reg. Scient. Univ. Hung. Pest. Matheseos purae et adplicatae, Archit. civilis, Oeconomiae rurali adplicatae et Hydrotechniae Prof. P. Ord. Editio septima lucupletatior. 1821. m. 8. 192 lap.

51) Abend Unterhaltung. 6. Heft. 1821. 128 lap.

52) Sammlung musterhafter Kanzelvorträge auf alle Sonntage des ganzen Jahres zum Gebrauch für die Seelsorger, besonders auf dem Lande, vom Michael Rajetan Hermann, bischöflichen Bezirks Vikar, k. k. Schulen-Inspektor, Konsistorial Rath und Dechant zu Behlau, Erste Jahres hälfte. Pesth, 1821. Hartlebens Verlags in 8. 296 lap.

53) Exposition et Application des Principes de la langue Francaise que fera publiquement à l'université royale d'Hongrie l'an. 1821. le 31. du mois de Juilles dans la grand Salle Mons. Joseph Vojdisek Notaire Juré à la Table Royale d'Hongrie. etc. m. 8. 20 lap.

54) Syllabykar pro Zacateenjky, sepsany od Pawla Kyn-disz, Skoly Evangelicke. A. W. Gelssewske, mensjch djtek Veitele. 1821. 8. 24 lap.

7. A' Redactionak Jelentése és Kérése.

Nivel a' Redactornak a' Literaturán kívül egyéb hivatalos foglalatosságai is vagynak, de különben okvetetlen felteheti azt, hogy azon érdemes Urak, a' kik a' Tudományos Gyűjtemény számára irnak, azt olvassák is; megfogják engedni a' Tudományos Gyűjtemény Levelezőji, ha a' Redactio nélkül, a' dolog úgy hozván magával a' Tudományos Gyűjtemény által fog felelni.

Th,

X. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Pósfay János. A' Hunokról és azoknak egyik hajdani Anye Városáról. Halasról. I. 3.
- 2) B. P. A' Hépirásról, annak gyakorlásáról és betséről. I. 3.
- 3) Terhes Benjamin. A' Pesti Orvosi Harról. I. 68.
- 4) Kis Pál. Gróf Sárvári Felső Vidéki Széchényi Ferencs Ele írása. I. 86.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetés.

- 1) Az iffjú' Anacharszis' utazása Görögországban. I. 93.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Értekezéseknek, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattak, vagy Magyar Országot illetik és az Oeconomische Neuigkeiten nevű Folyóírásban 1819-ik esztendőben kijöttek. I. 101.
- 2) Feljegyzése ugyan azoknak, melyek az Oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen nevű Folyóírás' 1820-dik eszt. 19-ik Kötetében találkoznak. I. 102.
- 3) Feljegyzése ugyan azoknak, melyek ugyan azon Folyóírás 1820 ik eszt. 20 dik Kötetében foglaltatnak. I. 105.
- 4) Frantzia Literatura. I. 108.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Jutálomtétele. I. 117.
 - 2) Intézetek. I. 121.
 - 3) Elölépések és Megtiszteltetések. I. 124.
 - 4) Régiségek. I. 126.
 - 5) Új Könyvek. I. 130.
 - 6) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 130.
 - 7) A' Redactionnak Jelentése és Kérése. I. 131.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 1.

XI. KÖTET.

Deaky Fiedoné

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

P E S T E N,

Ns. TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

Méltóságos
Székhelyi Majláth György,
Sz. István Feles Rendének Vitéze,
A Felséges Személyes Felenlételnek
Helytartója, és To. N. Tolna Vármegye
Fő Ispánja.

I. Ért e k e z é s e k.

Az állati Magnességnek négy Historiáji.

A' betegségek Historiájának valamint az orvosi megvi'sgálásnak, törvényes Visum repertumnak, ha azok értelmes jó Characterü orvos által vitetnek végbe már ma olyan authentiájok, hitelességek vagyon, hogy az abban meg írt történt dolgoknak valósága felől tsak az olyan ember kételkedik a' kinek magának méltán lehet kételkedni sinceritással, 's egyenességét szerető indulatja felől; — Illyen hitelességgel nagyobbítás vagy kisebbítés nélkül irattattak a' következő négy Magnetisált Betegeknek Historiái is; melyeknek annál nagyobb hitelességek lehet, mivel a' Napi-Jegyző Könyvből minden tzifizálás, és majd minden változtatás nélkül ugy irattattak ki, a' mint ottan naponként fel jegyeztettek vala.

A' természetesen elé álló állati Mágnesség, a' régi Magyaroknál is azt gondolom néműképpen esmeretes volt, tsak más név alatt; és én úgy itélek, hogy az El-rejtezés régen nem egyéb volt hanem a' mostani állati Magnetismus, vagy magnesi álom; és innen a' Magnetismus Magnetisálás szók helyett, éltem néhol az El-rejtezés, El-rejteztetés nevezetekkel, 's

most már azt meg se változtattam, nem sokat tündööm ezen szónak helyes, vagy helytelen voltáról, fő tzelem csak az igazság.

E l s ő H i s t o r i a .

Az Ujjabb Időknek tsudálatos-Tüneménnye az Állati Magnetismus, minekutánna az elő itéleteknek sokféle Ostromait az üldöztetést, a' megvetetést, ki tsufoltatást 's több e'féle megsértetteéseket ki állotta volna, (mellyek ugyan majd minden nevezetes hasznos ujj Találmányoknak kísé-
rői vagy első jutalmi szoktak lenni;) már ma egy olly bámulással el ragadó Jelenésnek tartatik a' Természetben, hogy annak vizsgálására, történe-
teinek folyamotjára, és az abból folyható külömb-
külömbféle nagy következésekre nézve az igazsá-
got szerető, a' köz jót elő-mozdítani kívánó szép
elmék méltó figyelmetességének, és szorgalma-
tosságának tárgyává lett; és már ma gunyolással
csak azok vetélkednek az ellen, a' kik a' régi vé-
lekedésekben anyira belé vénültenek, belé edzöt-
tenek, hogy azokkal ellenkező tiszta, és világos
tapasztalások által is magokat meggyőztettni
nem engedik; szemeiket inkább bé hunnyák, mint-
sem kéntelenek légyenek megvallani, hogy lát-
ják a' Világosságot; vagy a' kik félnek a' neve-
léssel belejek oltatott, 's csak nem természetté
vált hibás bal vélekedéseknek elő-itéleteknek a'
gondolkodás tehetségeinek, vagy más tudomá-
nyos systemáknak ez által lehető megváltoztatá-
sától, vagy más formában való öntésektől 's a' t. —
De az Igazságot szerető, és a' Természetet a' ma-
ga tisztaságában, nem bé polázva, hanem meztel-
lenül esmerni kívánó egyenes Ember, félre teszi
az ily félelmeket, és magát tsupán csak a' tiszta
meggyőző igazságok, 's az okosság által igyeke-

zik vezéreltetni; öszve gyűjti a' maga józan tapasztalásainak tárházában mind azokat a' jelenségeket, 's történeteket mellyek világosok, ellene mondhatatlanok, és ezekből húzván egyenes következtetéseket bátran felépíti a' maga tudományát, ha mindjárt azt a' régi hibás bal vélekedéseknek öszve omlott Töredékjein kellene is megfundálni.

Ilyen tekintetből kiindulva egy előttem lévő nevezetes betegségnek különös jelenségeit, mellyek az Állati Magnetismusra mutatnak, 's az által is gyógyítottak meg, naponként úgy jegyzem fel hiven, és igazán; hogy ezen előttem legelső példa, mig többekillyenek lesznek, valamenyire győzzön meg arról, hogy menyiben, és miben lehet a' Kluge által oly fundamentomosan le irt állati magnetismusnak tulajdonságait a' magam tapasztalásomból helyben hagyni vagy viszatvetni.

Egy első születésű nem csak testi kellemeire, szelid tsendes és kedves maga viseletére 's jó erkölcsére nézve, hanem mivel lelkének ki esmersző Talentomaira nézve is tiszteletet érdemlő mintegy 16 Esztendőös ifjú Kis-Aszszony G. L. I. már ez előtt vagy hát Esztendőkkel is a' görtsös egybe húzódásokra, spasmusokra való hajlandóságának bizonyos jeleit mutatta, de azok ottan ottan kissé mértékben jelenvén meg, külömben egésséges vídám kedvű mulatságot szerető volt.

1818-dik Esztendői Januarius első napján nagy hidegben meg fázván az egész testen különös égő viszketeges veres foltok ütötték ki magokat, mellyek 3-ad napig az Ágyban maradván el multanak; de Januarius 6-dikán estve felé szürkületkor panaszolni kezdett, hogy a' Házban nagy setét van, gyujtsanak gyertyákat, holott már a' gyertyák égtek, és az után csak hamar el vesztvén je-

lenvalóságát, 's érzékenységeit, mintegy 3. óra alatt kemény görtsöket, rángatózásokat, öszve huzódásokat, lélekzet elfogódását, és sokféle szorongattatásokat szenvedett: ezek a' görtsös fájdalmak alig gondolható külömb külömbféle formában, és mértékben az irt naptól fogva minden nap mint paroxismus estvéneként elő kerültek, azzal a' külöbséggel, hogy Januariusban gyengébbek, Februariusban erősebbek, Martiusban legerősebbek és mindenik Holdnapban az Aszszonyi szokott bizonyos időben keményebbek voltak. — Minden tsendesítő, és görts ellen való Orvosságok nagy mértékben is, mint a' pésma, Castoreum, assa foetida, Szarvas szarv Spiritus, Ferdők, Kötők, Klistérek, Renők 's a' t. semmit sem használtak. Mig Juniusban ide M. Vársárhelyre bé hozattattván, itten egy érdemes Ord. Orvos Dr. K. Urnak rendeléséből egy hétnél tovább vett elsőben Camphoros Magnesiás porokat, és azután reggel, 's estve egy egy grán Bellodonnas, azután két grán hasonló porokat, és így Napjában 4. gránt; de minden egyéb következés nélkül, tsupán tsak hogy a' szem fénye ki tárgult, a' Szeme világa meggyengült, 's úgy elveszett, hogy a' gyűrűjét a' Fülbe valótol nemesmerhette meg, és szomszúság nélkül nagy Szájj, és Torok száradása volt, külömben a' görtsös convulsios paroxismusok, a' magok idejekben szokott módjok szerint most is, mint ez előtt eléjöttek, és ilyen rendel következtek:

Estve szürkületkor egy helyre szegzett nézéssel kedvetlenebb kezd lenni, 's már akkor egy két mély lélekzés, sohajtás után minden külső érzékenységek meg tompulván, nem lát, nem hall; egy keveset sétálván, és rakosgodván a' szobában, ha valaki nagy szóval szoll, vagy közelit hozzája, ekkor nagy borzadással, és iszonyodással fél-

re rántja magát, homlokát öszve rántzolván kikerüli az ő Atmosphaerájához közelített Embert, akár ki légyen is az, de nem szóll; azután a' Salugattereket bé vonja, virágjait el helyhezteti, óráját fel vonja, meg tapasztja, ha a' fejénél vagy on e' viz? Ágyát, ha nints elkészítve maga tsendesen megveti, kezd tsinosan levetkezni, köntösét öszve fogja, és a' legutolsó gombostöig mindent jó rendbe lerak; lehet akárki a' szobában, beszélhet, tsak hozzája ne közelítsen, mellyet iszonyodás nélkül még az édes Anyától se szenveddi: azután le feküdvén egy kis nyugalom, vagy gyenge hánykolódás, egy két fájdalmas érzés, rándulás, vagy fog tsikorgatás után, az el dugott gyertyának sötét homályánál kezd szóllanni, néha még vetkezés közben fütyölni, szépen és mesterségesen énekelni, mellyet úgy láttzik aktor maga componál noha azt nem tanulta; és kevéssel annakutánna mintha jó Barátnéjával beszélgetne, gyakran a' legérzékenyebb, 's böltességgel egyben köttetett, tiszta szép stilusú beszédek megakadás nélkül folytatt, és mint egy a' földi dolgokon felyül felemelkedett tiszta elme, a' dolgoknak jó egyben köttetések szerint, beszédjében igen szép moralis charactert mutat; az ötet közelebről illető dolgokat u. m. paroxismusát, annak mikor, és hányszor leendő el következését, keménységét, vagy szelidségét jóval előre megmondja; ámbár egyéb jóvendöléseibe, mellyekben a' képzelődés játéka is belé elegyednek, sokszor el nem találja a' dolgot, és az ilyen extasissában egyéb körülötte lévő dolgokról nem tud semmit; néha az Édes Annyával, a' kivel természeti Rapportban, egyben köttetésben vagy on, vidámon, és okosan de selypen pertu beszélget, és akkor senkinek másnak szavát, kérdésit, nem érti, nem tudja; azután el fárad-

ván, és egy kis bádjadság, vagy gyenge hánykolódás után, a' mejjében, vagy hasában való rángatódása közben öszve szorító fájdalmat jelent; néha úgy öszve huzódik, hogy a' feje hátul a' sarkához konkorodik (opistotonos); néha fel pattan magosan az ágybul, és nagy sebességgel 's erővel vissza tsapja magát; néha nagy sikoltás közben mint a' csiga oldalfélt tekertsben öszve gombozódik; néha egész teste megmerevedik, Karjai, Lábai, Nyaka ki feszülnek; a' Hasában különös, és fájdalmas rángatódás dobogás érzik; a' Nyelve úgy hátra huzódik, hogy tsak nem egészen el enyészik, és akkor lehet féltetni a' megfulladástól, lelegzetet nem vehetvén, ilyenkor egy mellette lévő kalánhoz maga kapván, az által igyekezik a' Torkában a' lélekzetnek egy kis útát nyitni; néha rángató forma kátzagása, néha sírása, néha haragja jön; volt az is othon hogy, a' legkeményebb paroxysmusokban lassan felemelkedvén, a' nagy láb újja hegyén mesterségesen megállott, és hirtelen ismét le tsapta magát. Haja Szálai fel borzadva, magosan fel álva, meg merevedve állottanak, mintha electricus Tűz hajtotta volna fel, és akkor a' mesés Furiák fejéhez, vagy a' Delphusi Oraculumban lévő, jövendőelő, és Isteni lélekkel beszéllő Pithiához hasonlított; egy szóval a' görtsöknök convulsioknak ezerféle prothensi formáji állanak elé, megtartanak egy két órát, néha többet is, és azután nagy bádjadsággal való álom következik, mellyből más nap felkelvén az elmúltakról semmit sem tud, hanem bádgyatt, kedvetlen, és gyenge, egyébbképpen a' testnek functionioji, természeti munkáji a' magok rendin, és mértékében vagynak. A' fent irtakból, és az egész betegségnek folyamotjából, úgy láttzik, hogy itten a' régieknél morbus Sacer, vagy Szent betegség, (nem epilepsia) nevezet alatt való nya-

valya, (mely magában csak anyiban volt szent, mivel többnyire papok által, gyaníthatólag az állati Magnetismus erejével, Incantatio, v. tsuda tétel, vagy Isteni ihletes által gyógyított) ma pedig egy somnambulismus vagy állati Magnetismus; de természetesen mesterség nélkül mutatja magát, és erről gondolkodván kezdettenek volt a' Magneselés tsudálatos erejében gyógyító eszközök keresni; ilyen czéllal Sz. M. Ur, egy Magnesessel meghuzogatván egynéhány versen atestét a' fejéről lefele, erre egy kis extasisban jött, és nyughatatlansággal egybe kötöttetett terhes fájdalomról panaszkodott, 's mondotta, hogy az nem neki való volna; Mi pedig az Ord. Orvos Dr. K. Urral abban meg egyeztünk, hogy itten az állati, nem az értzi magneselésnek volna helye, mellynek applicatiójára engemet legalkalmasabbnak tartana, tehát

1-a July 1818. most legelőször élmentem este 9 óra tályban, tsupán csak a' betegségnek különös folyamatját observálni, mellyet az előtt nem láttam vala a' tisztelt Urí Házhöz; a' Nap tiszta, az este tsendes volt, még nap lementé 's az én oda érkezésem előtt egy órával el jöven a' paroxismus, én a' kis Aszszonyt fekvőre, és extasisban beszélgetve találtam; fájlalva, de gyönyörűséggel halgattam egy képzelt Barátnéjával szép morális Tárgyakról való mintegy $\frac{1}{2}$ óráig tartott fel-emelkedett bölts beszélgetését; mellyet akármely philosophus, és Morálista figyelemmel halgathatott volna; ennek végével el kezdődtenek egy fogtsikorgatás után a' fent irt görtsöknök irtóztató nemei, egy kemény Opistotonos, etc. Az én observatioimat az ujj dolog tsudálkozássá, a' szánakodás, és rész vétel segiteni kívánó indulattá változtatta. — Én ugyan Klugenak az Állati Magnetismusról irt nevezetes munkáját figyelemmel olvas-

tam, és már ez előtt két esztendővel, az adandó jó alkalmatossággal készítettem vala magamat annak megpróbálására, de most Klugé kezemnél nem lévén, azokat újra nem recapitulálhattam; azomban a' dolog késedelmet nem szenvedhetvén, ám-bár azon manipulációkat kézfogásokat megtétetni soha se láttam, és itten más se látta; tsak ugyan most legelőször azt megpróbálni meghatároztam magamban; melyhez ezen estve a' paroxismus tsendesedése közben nem minden félelem nélkül hozzá fogván, mi történt azt hiven, és igazán megírom.

Az Homlokáról lefelé a' sziv gödréig, elsőben a' digitális, azután a' pollicaris manipulatiót, 10-er 12 er vagy többszöris megtévén, és mindenkor keveset ad scrobiculum cordis mulatván, nem is gondolkoztam arról, hogy annak most valamely ki tetsző effectuma légyen; tsupán tsak egy kis enyhülést vártam; azomban megrántván a' fejét a' beteg, így szóllamlott meg: (a' maga tulajdon szavait íróm) was für ein fremdes Licht, sticht mich? est ist ein besonderes sehr besonderes Gefühl. tudván Klugéból illy alkalmatossággal a' Magnetisáloból a' betegre által folyni szokott világos Nerveum Fluidumot, tsudálkózva megdobbantam, látván, hogy várakozásomon kívül illyen effectuma vagon a' manipulationak, és azon világosságot már a' beteg látja; félben hagytam az Operatiót, némely kitsiny kérdéseket tettem, de el felejtettem Contactusban Rapportban hozni magamat velle, és így azokra feleletet se kaptam, hanem tsak hamar az után így szóllott: Man magnetisirt mich und ich bin selbst ein Magnet kevésel az után jobb felől állván mellette egy Szolgáló ki terjesztett tenyerével, mintha arra felé tapogatna: Da ist ein niedriges Ding,

es gräntzt sich mit der Einfalt. Azon alól jóbra ki terjesztett kezeivel a' mint tapogatna. Da ist nichts: bal felől a' lábánál én ültem midön arra tapogatna: Da ist ein fremder Mann, und er ist ein Arzt, nicht verachtend: A' Fejénél ülven az édes Anyya: Da ist was meines Gleichen, die ist mit mir vereint. és ezzel nevetvén a párna közé le bujt, és tsendesesen volt, egy kis homályos világosság volt a' szobába, de nem látzatott szemeinek, hanem tsak kezének, és tapogatásának hasznát venni; nem sokkal azután megszóllalván; Das besondere Gefühl, ist nicht mehr so klar; das niedrige Wesen ist noch immer da, dort ist ein fremder Mann, und die da mit mir vereint, es sind hier dreye. melyek után el halgatván, és eltsendesedvén reggelig aludt; más Nap reggel az Ágyamban, azon izzadással való ki gözölgés szagát, mellyet az előtt estve, a' hánykolódó, és Convulsiok között lévő betegen érzettem, magamon észre vettem. — Én ezen jelenségeket egészen az állati magnetismusnak, és magnetisálás effectumainak nézvén, már más nap készültem, paroxismus ideje alatt azt ujra, 's jobban megpróbálni.

2-a July Nappal meglehetőssen volt, de a' szokott időben a' Somnambulismus a' maga esmeretes Symptomáival ismét eljött, és nem sok előre való tsendesség után elkezdődtenek az irtóztató Convulsiok, mellyek olly kemények voltak, hogy hozzá nem lehetett közelíteni, és tsak a' kéz reá tételét is el nem szenvedte, tartott mintegy 12. óráig.

3-a Dél tájban elmentünk sétálni, de a' Várig mintegy puska-lövésnyire elmenvén onnan viszártunk, a' nagy bádjadság miatt; estve hasonló.

lag elé-jött a' paroxismus igen nagy érzékenységgel; talán közbe közbe több tsendesség volt, de rángatózás nélkül ekkor se lehetett hozzá nyúlai, és nem is nyúltunk, tartott mintegy éjfélig 12. óráig; minthogy a' Belladonna porokból már napjában haszon nélkül négy gránt vett, 's panaszolván a' Szájj, Torok száradásáról, Szeme-világa elveszéséről, a' szemfény kitágosulásáról, szeme fényességéről, tehát a' Belladonnás porok egészen kimaradnak; a' Magnetisálás, elrejtetetés pedig mint hogy a' paroxismus ideje alatt véghez nem vitetthetetik, jobbnak ítéltém azt nappal a' szabad időben paroxismus előtt megtenni. — tehát

4-a July Ámbár még Klugét ujra nem olvashattam, melyet tsak másnap reménylhettem, hogy faluról vissza kaphatok, tsak ugyan 12-ödfélkor a' digitális, és pollicaris manipulatiót most legelőször egy Kanapéra leültetve, selyem köntöséből kivetkeztetve, lege artis, igyekeztem aplicálni; kételkedvén ha valjon a' paroxismuson kívül lészen é annak elegendő foganatja? még pedig minden praeparatió nélkül a' huzásokat egyesen felyülről tettem; a' két három első huzás, vagy simítás után kérdeztem, ha érezne é valamit? F. semmit sem! Tsak ugyan tsendességben continuálván mintegy 10: minutáig a' manipulatiót akkor egy véletlen megrándulás, irtódzás, és fogtikorgatás után észrevettem, hogy minden érzékenységei, a' külső dolgokra megszűntek, a' szemei nyitva maradtak mozdulatlanúl; de nem láttott, nem hallott; a' kérdésekre nem volt semmi felelet; tsendesen mozdulatlan volt, nékem nem vólt semmi mihez támaszkodjam, halgattam, és vigyáztam; ezen crisisből mint egy fertályóra múlva, egy két sohajtás után magához jött, és lassú hangon szólva panaszolt, a' karjaiban, nyakán és mejjén való fájdalmakról, ott a'ból az ujjaimat el-

húztam vala; de vidám tekintete volt, 's jól érzette magát egy kis gyengeségén kívül; azután egyedfél órákor, sétálni menvén az egész várat megkerültük bádjasztó fáradság nélkül; ebédet az Asztalnál, künn evett és nem költ fel asztal alatt; Délután jól volt, vidámabb, és beszélgetett; Estve a' szokott időre 8. 9. órára nem jött semmi paroxismus; de felvén tőle 11. óráig fenn maradt; akkor is semmi nem jöven lefeküdt, és tsendesesen aludt egész éjjel. — Ez első kimaradása a' paroxismusnak a' betegség kezdetétől, fél Esztendőől fogva.

5-a July Reggel felserkenésekor egy kis szédülése, de azután jól volt, 12-ödfélkor 10 minutáig magnetisáltatott, elsőben modo praeparatorio, azután digital, és policar manipulatioval, a' midőn egy hirtelen való rándulás, borzadás, és fogtsikorgatás újra jelentette a' Crisisben való fájdalmas érzését, melly megszűnvén, a' kérdésekre nem felelt, és ha tsak a' kezemmel közelíttem is rángatódzott; ezen állapotban maradván 5. 6. minutáig, azután magához jött, és lassú szóval jelentette hogy a' Tagjai fájnak, próbáltam tsendesíteni (calmiren) de a' hozzá közelítést felébredt állapotjában sena szenvedhetett; későbbre panaszkolt, hogy olly nagy ollykor a' fájdalom, mintha mind tövel szurkálnák, és egy különös nyughatatlanság, magán kívül létel, de nem édes álm foglalja el; a' fájdalom nagyobb mint a' görtsőkben; — Délután szekerezni volt hives nedves időben; estve szürkületkor, komolyabban járkált, és a' Somnambulismus elkövetkezett, hozzá nyulni nem lehetett, nagy rebbenéssel, és borzadással elhuzta magát, és a' külső érzékenységek megtompulván, füttyörlés közben szep tsendesesen levetkezett, 's azután szépen énekelvén lefeküdt; egy kevés tsendesség után felült

ágyában, és a' Grófnéval, az Annyával, a' kívül természeti Rapportban vagyon igen szépen, és okosan beszélgetett; hijában szóllottam én mint Magnetisáló Orvos, azt nem hallotta, arra is felelt, sőt midőn a' Grófné az iránt megszólítottá miért nem felel a' Doctornak, azt mondotta, hogy ő csak az Annyával beszél, de mást ott lenni nem tud; — hát engemet látz é? kérdezte a' Grófné, F. nem, de hallom. K. Dr. G. nintsen e' unalmadra? F. nintsen; Midőn én nagyobb hangon szóllottam volna hozzája, megrándította magát, és panaszkolta, hogy nem tudja miért a' füle nyilallik; a' hozzá nyulást az annyán kívül mástól nem szenvedhette. A' Discursust a' Grófné az Orvosságokra vitte, 's a' Magnetisálásra; Ezen állapotjában arra azt mondotta, hogy a' vassal való Magnetisálás, melyet Sz M. Úr tsinált vala, nem néki való; a' Dr. G. Mgsálása is mély egészen külfömbözik az előbbenitől, tsak fájdalmat, és nyughatatlanságot okoz, de tsendes álomban nem fogja ötöt hozni: kérdezvén hát mit gondol mi fogna nékie használni? F. én sem Doctor, sem Patricarius nem vagyok, én, magamat tsak ugyan az Orvosokra bizom, és sem nem félek, sem nem reménylek, egy formaságban maradok; ez előtt németül, most magyarul beszélgetett; okos, tsendes, és vidám tovább folytatott beszélgetések, mesterséges szép éneklések között (a' mit az előtt sem nem tanult, sem nem gyakorlott) minden görts paroxismus nélkül elaludt.

6-a July Reggel egy kis bádjadság, mejj-fájás; 11. órakor magnetisáltatott tsupán tsak Volar manipulatioval, et per levissimum Contactum; és ött minuta alatt vagy két rángatódzás, és borzadozás által, de fog-tsikorgatás nélkül, jelentette Crisissét, semmit nem felelt, szemeivel egyenesen mozdulatlanul nézett, de a' szeme felé taszi-

tott újjakra is nem pillantott; nem lehetett többé hozzá nyúlni; ezen extasisban volt 10. 12. minutáig, és azután két három sohajtás után magához jött, felkölt, és igen gyenge hangon mondotta, hogy nehéz a' mejje; de tsak úgyan hamar azután vidámobb lett; estve gyenge vidám, és minden görts nélkül való Crisis; már most velem is Rapportba jöven, sokat nyájasan, helyesen, de Selypen discourált; elbeszéllette betegségének régiebb környülállásait, kik által, és mivel orvosoltatott's a' t.

7-a July Reggel gyenge, bádjadt, látása nehéz, 12-ödfélkor magnetisáltatott palmár inpoval, és két minutumok alatt, a' negyedik ötödik lehúzásra megrázkodása, és nyughatatlansága által, de fog-tsikorgatás nélkül jelentette a' Crisisnek eljövételét; nem lehetett többé hozzá nyúlni, és Calmirosni, így maradott de tsendesen egy fertály óráig, ekkor vagy két sohajtás után magához jött, de délfelé hives lévén az idő is, fázott, nem is evett, kornyadozott; Délután lefeküdt, és aludt egy jó fél órát tsendesen, minthogy az nap jókor felkölt vala, és ki nem aludta volt magát; azután Dr. K. Urral noha egy kis szél fújt elvittük Szekeren a' Tseresnyés Kertbe a' hol elég vigan volt, tseresnyét bővön evett, onnét gyalog sétáltunk haza, de nem volt változása; estve felé 8-adfél órakor ismét szükségesnek gondoltam a' magnetisálást, mivel hogy mindenkorazt tsak olly rövid időn tehettem, tehát ezen nap legelőször kétszer magnetisáltam, Volar inpoval, de már most a' harmadik lehúzásra megrázkódott, gyenge Crisisbe jött, és többé hozzá nyúlni nem lehetett, most is mint egyébkor szemei feszesen nyitva maradtak, így volt 5. 6. minutáig, azután megszólamlott, és jól volt; Estve a' mái kétszeri Magnetisálás után, a' szokott időben egy kis éneklés

után eljött egy tsendes Crisis, selypen beszéllett a' Grófnéval, és velem, és úgy tettzik most nagyobb tisztasággal jött világosan látó állapotjában mint Claivogent. Jó módjával belé ereszkedett, a' mágnetisálással való Cura elbeszéléseiben: erről azt panaszolja, hogy talám nem neki való, mert ez ugyan tsendesíti, és eloszlatja az éjjeli nagy görtsöket, paroxismusokat; de az által az egész más napja szüntelen való gyenge görts, és nyughatalanság lészen, szüntelen fájdalmat szenved, und es giebt keinen Waffenstillstand; sőt egész nap mintha nem volna tisztán magánál, obwohl ich auch jetzt nicht gantz gescheidt bin; a' midőn különben az éjjeli két három órai paroxismusra magát reá készítvén, ha azt kiállotta, azután más nap egész nap tsendesesen vagyon. Kérdezvén hogy a' magnetisálásban mi az az elszenvedhetetlen? azt felelte, „Hogy az egy olyan tsudálatos „érzés, kivált midőn a' Dr. Ur keze a' fejem, és „szemeim körül huzódik, mintha valami meleg- „ség omlanék által, azt sokáig ki nem álhatom, „és vagy két nap mulva a' miatt talán ágyban fekvő beteg is leszek; sőt még ollyankor a' kezem- „hez való hozzá nyúlása is a' Dr. Úrnak, még a' „nagyobb szava, hangja is, sőt még a' tsupa nézése is igen különös érzést gerjeszt fel bennem; „akkor ha kérdeznek is nem tudom mit felelek”.

Ezeket halván, gondoltam ha nintsen e' velem valami ántipáthiája, 's kérdeztem ismét ha nem vagyok e' előtte unalmas? ezt az anyám is kérdezte úgymond, de nints semmi miért unalmas legyen; azután a' Grófné kérte kezét hogy tapasztassa azt még, a' Grófné kezét megfogván azt úgymond jól szenvedheti, én is kértem hogy próbálja most meg az enyimet is? tsak nyuljon a' kezemhez maga, ki is nyujtotta kezét, de midőn szinté

az

az én kezemhez ért volna, nagy hirtelenséggel és borzadással, de nevetve vissza rántotta, az Urét úgy mond ki nem álhatom, sőt midőn ma Dr. K. Urnál a' több vendégekkel együtt a' Remete Házban tseresnyét ettünk volna, kétszer az Urnak szemre erősebben néztem, az Ur azt észre nem vette, és mindenkor a' szemem akaratom ellen görtsöt kapott, úgy hogy megijedtem volt, das wird eine schöne Geschichte seyn. —

Kérdeztük továbbá hogy gondolkoznék hát arról, hogy ha ezt a' Mgsmus módját nem álhatja, tehát mit kellene egyebet tsinálni a' mi hasznára lenne? erre egy kis gondolkozás után azt felelte, (a' mit vártam) hogy majd máskor azt is ki fogja találni, de ezt most meg nem határozta, azzal látzatott más Crisisre várakozni, továbbá kérdeztem, hogy tehát holnap el hadjuk a' Mgsálást. F. jó leszén, ezzel elbutsuztam's el jöttem, a' beteg azután tsendesesen volt's reggelig aludt. — Tudni való hogy mind a' több mind ezen mostani Crisissében fel emelkedett állapotjában folytattott beszélgetéseiről másNap ébren léttiben nem tud semmit, de a' következő Crisissében, és tsak ollyankor tud ismét mindeneket jó rendel.

8-a July Dél előtt vidám tsendes volt, sokat beszélgettünk, midőn eddig szótalan szokott volt lenni; — ámbár eddig való jövendölései, mint a' természeti önkéntes Mgsmusban egyeledett képzelődés Fantasiái, és nem igaz Mgsmusi ellátás sokszor bizonytalanok fogatlanok voltak, és hé nem töltek; mint a' maga haláláról való jövendölése is, mellynek terminussa idejövetele előtt már régen eltölt; csak ugyan tegnap lege artis kétzer magnetisaltatván, és a' mult estve elég világos látó lévén a' mint megiratott, engedtem érzésének, és ezen Nap jónak találtam a' Magnetisálást egészen ki hagyni. Dél után elég vidám volt, so-

káig oda voltak visitában sétálni, estve bádjattan haza jött, még ébrenlefeküdt, és a' szokott időben a' G Hné, és az én jelenlétemben a' Crisis tsendesesen és önként elő jött; tsudálkozott Gr. Hné hogy a' kivel az előtt kevésel beszélgetett, az most ötet sem nem látja, sem nem halja, és tsupán tsak az Annyával, és velem, a' kikkel Mgsi rapportban vagy on oly helyesen és szépen beszélget. Nékem is most a' közel való menetelt nyájasan és nevetve megtiltja, az újával nana ne közelítsen édes Dr. Ur; én midön próbára közelíttettem volna, nevetve nyájasan magát el huzta, mondván, hogy nem álhathja a' belőlem ki omló meleget, kezeit maga az után felém nyujtotta, hozzá ért a' kezemhez, de ki nem álhatta hogy megfogjam; tőlem azomban legkissebb idegenségre se volt, mellette ülven, vidámon sokféle dolgokról tsendesesen beszélgettünk; a' beszéd közben megállapodva azt mondja, mintha ő valamitől nagyon félne, de nem ma, sem nem holnap, hanem azután, de nem tudta meg mondani mitől; — A' Mgsálásra, a' mit vártam, szálván a' beszéd, akkor nem protestált ellene, és mondotta, hogy ezen egész nap jól volt a' szabad időben is; elé hozván nékie a' tegnapi ígérétét, hogy t. i. maga el fogja találni mint kellessék véle bänni? tehát erre azt mondotta, hogy jól tudja mit ígért; azért jó lesz on ötet estve magnetisálni, egy kevésel az előtt midön ugy is el fog következni a' paroxis'mus; azután még egy darabig vidámon nyájasan beszélgetven, Frantziául felelt el butszuzásomra, és minden görtsök nélkül tsendesesen el aludt.

9-a July Dél előtt jól volt, visitában jártak, engedven a' tegnapi crisisben való Javallásának, a' Mgsálást estve felére halasztottam, és estve 8-ad felkor most elsőben jelen lévén Dr. K. Ur is mag-

netisáltam a' szokott mód szerint, negyedik, ötödik huzásra egy minuta alatt Crisisbe jött, gyenge rángadodzás, és huzodás jelentette az extasist, ebben maradt 10. 12. minutáig, ekor magához jöven, elég vidám, és eleven volt gazdaszszonykodott magának munkásidő töltést keresett, a' mit addig egész betegségében úgy nem tsinált; Estve a' szokott időben, semmi somnambulismus, Crisis, vagy paroxismus nem jött el; melly a' második ki maradás.

10-a July Reggel egy kis bádjadság, és mejj fájás, de azután jól volt, sétáltak, estve magnetisztatott, előbb in Distans, Volar Manipulatioval, 3 minuta alatt Crisisbe jött, és 5. 6. minuta mulva felébredvén vidám volt, a' félelmes Jövendölés melyet mára gondoltunk esni, sem a' képzelt betegség el nem jött, tsendes jó éjszakája volt: harmadik ki maradása minden Crisisnek érparoxismusnak.

11-a July Reggel jól volt, dél előtt setálás, szállás keresés; estve gondolván, hogy könnyeséget szerzek, ha a' Volar, és digital Manipulatio helyett mellytől gyengén irtodzott, és a' mi nékem mint kevésnek lázott, erősebben mint egy Batteriából per pressionem Mgsálom, úgy is Útra kelletvén indulni, nem leszen időm a' hoszas mgsálásra, 's egyszerre nagyobb quantitásba akartam azt közleni, e' szerint minden huzás nélkül a' grand Con r a n t Manipulatiot elmellőzvén, bal kezemmel tartottam a' feje hátulsó részét, jobb kezemet tettem egyenesen a' szív gödrire, (Scrobiculum Cordis) és per levem pressionem Mgsáltatván mintegy fél minuta mulva, helyéből hirtelen felszökött, midőn az előtt soha az Manipulatio alatt fel nem költ, mondván, hogy azt, ki nem álhatja, de semmi extasisba, vagy Crisisbe nem jött, tsak a' nagy fájdalomról panaszkodott, és mutatta, hogy a' hasának

régibb nagy szenvedéssel való vergődései ismét elő kerültek, úgy fejezte ki magát mintha ottan egy kemény Vesicatoria lett volna. Calmirozni tsendesíteni nem lehetett; azután még egy darabig tréfát tsinálván a' dologból, akkor többet nem Mgsáztatott, 's azt gondoltam hogy ezen ujj változás hamar el mulik, és most is mint tegnap és segnap előtt bé irhatom ezen Jegyző könyvben hogy semmi Crisise és paroxismussa nem jött; azomban sajnálkozva ellenkezőt kell írnom; mert meg nem szülvén Hasánal vergődései, 9. óra után lefeküdt, és magán kívül lévén, olly nagy és fájdalmas Convulsiokat görtsöket szenvedett, mellyel tartottanak majd két Óráig éjjel után, hogy haláláról, paprol, kellett gondolkodni; és így azon előérzése mellyet ezen Holdnap 8-kán tett előre el nem látható, és ki nem kerülhető lántzábol a' történeteknek (nem ma, sem holnap, hanem azután) tökéletesen bé telyesedett, midőn már tegnap azt hittem volna, hogy minden rosszszon, és gonoszszon által estünk; ennél fogva ezen igen erős Manipulatio az nagyon érzékenyeknél úgy lázik el szenvedhetetlen, és ezeknél meg lehet elégedni, a' Volar digitál, és legfellyebb a' policar manipulatióval.

Ezen estvéli kemény paroxismusban az is igen nevezetes, hogy a' mostani utolsó görtsös egybe huzodás el mulván, a' beteg maga azt mondotta, hogy ez lesz az utolsó görts, mely ha bé telyesedik, úgy a' gyógyulás közel van, és megtörténhet, hogy a' mái igen kemény Manipulatio, mintegy electrica explosio, vagy Bateriaából vő ütés, öszve rázta, rontotta a' Görtsöknek Convulsioknak megrögzött, megerősödött fészket fundamentomát, 's már ennekutánna azok el fognak maradni.

12-a July Dél előtt elég vidám ereje gyűl, színe pirosodik, kezd beszédesebb lenni, estve felé Mgsáztatott, Volar Manipulatioval en distance 3 minuta alatt Crisisbe jött melly tartott egy fertály Órát, estve sokat beszélgettünk de ébren létében, csak ugyan 9. óra felé jött egy kis változása, le feküdt, a' hozzá való közelítést nem szenvedte, egy kis éneklés után görts, és Convulsiók nélkül eltsendesedett, 's jól aludt.

13-a July Reggel jól volt; Nékem kellett az Nap indulni Nyári borvizi Curára Borszékre, midőn más nem lett volna a' ki foganattal Mgsálhasson, tehát készítettem egy substitutumot, mint egy négy tzöll magos, és $2\frac{1}{2}$ tzöll széles ovalis Tükör darabot, mellyet két nappal az előtt per ad spiriren und Spargieren mgsáltam, 's azután egy ruha zatskóban kötön szüntelen a' mejjemen viseltem vala; ezt által adtam, hogy minden Nap estve felé legalább fél Óráig akaszsa és viselje a' mejjén, a' szíve gödrére botsás-sa alá; egyébkor pedig takarja, és tartsa egy darab selem ruhában, megválíik milyen foganatja léssen? a' többit bizom az Ord. Dr. K. Ura.

A u g u s t u s b a n. 4

10-a Aug. Midőn máig semmi bizonyost nem tudtam volna az el hagyott nevezetes betegről, annak Curájáról, és a' Substitutum munkájáról, ma estve szerentsém volt megérkezni a' betegnek távol lévő Falusi lakhelyére, a' hol a' beteget vidámon, és egészségesen találtam; elbeszéltettem magamnak, hogy el jövetelem után minden Nap jobban jobban volt, több görts paroxissusa nem jött elő, hanem néha estvéként volt egy kis változása; — a' 13-a July adott substitutumot majd minden Nap a' mejjére tette, és annak egy fél Ó-

ra mulva mindenkor egy gyenge Crisis, és magán kívül való létel által effectumat érzette; azután mintegy két hét mulva a' Városból távol lévő Falusi Jóságokba ki jöven, egyszer azután érzette nevezetesebb változását, de az is görtsők nélkül eltsendesedvén a' rengeteg nagy köves Erdőn keresztül (a' mellyen ez előtt Székbe, és karon emelve vitettetett vala) most Székérben ülve szerentsésen által ment, — Itten most még akarván próbálni, ha valjon még az ez előtt 4 héttel adott substitutumnak vagyon e' valami effectuma, kértém a' kis Aszszonyt, hogy azt tegye a' mejjére, mellyet másoknak jelenlétében megtselekedvén, mint egy fel Óra mulva megesmerszett annak még most is tartó effectuma, midőn érzékenységei megtompulván, magán kívül kezdett lenni, de nem lévén czélom itten nagyobb effectumot producálni a' substitutumot el vétettem, és a' kis Aszszony magához jött: Azután a' substitutumot ujra Magnetisálván megerősítvén hátra hagytam ha szükség lenne reája valamely megtörténhető változásokban; ni pedig más Nap reggel el jöttünk.

Azután még is tsak tartottam attul, hogy mivel igen kevés ideig tartott vala a' Mgsálás munkája ne talán ismét recidivazzék, meggyógyulása nem leszen állandó; de a' mult egész Nyáron elég jól volt, vidám munkás gazdaszszonykodó a' Telre az 1810-beli Farsangra ide a' Városra bé jöven itten az egész Farsangi Napokat olly egészségben töltötte, hogy a' nevezetesebb Társaságokban, Bálokban nem tsak kedves szép maga viselkedével, hanem olly különös betegségéből való szerentsés meggyógyulásával is mindeneknek figyelmét magára huzta; a' Bálokban vidámon végig tántzolt; az erős trombita Harsogást, a' nagy Dob hangot, könnyen halgathatta, midőn az előtt a' nagy beszédet se szenvedhette, és az egész Te-

Iet itten jöltvén, Tavasz felé el kapta a' Veres Himlőt (morbilli) melly betegségének első Napján nagy forroságban elő jöttek még a' régiekhez hasonló némely görtsők, de azután többé nem mutattak magokat; mellyből felgyógyulván azzal egésségesen falusi Jóságokra ki is mentek.

Itten tsak ugyan különös, és megjegyzést érdemlő az, hogy egynéhány Holdnapok alatt nem lévén szerentsém találkozni azon Uri Házzal, midőn a' Télen idé be jöven, a' kis Aszszony engem történetesen legelőször a' Theátrumban meglátott. Különös meghorradást, és irtozást tapasztalt magában. Ezt még az első Napokban, a' Bálokban is midőn véletlenül reám tekintett egynéhányszor érezte; abból azt kezdték volt beszélni, hogy midőn én a' Ház előtt elmegyek is már, a' Kis Aszszony azt benn a' Szobában megerzi; melyet én későbbre megtudván, végére jártam, és megkérdeztem a' Kis Aszszonyt magát az iránt, a' kivel igen gyakran volt szerentsém együtt lenni, és a' dolognak valósága ennyiből állott: hogy midőn engemet a' Kis Aszszony legelőbb a' Theátrumban történetesen meglátott, hirtelen a' képzelődés eszébe juttatta azon irtoztató állapotját, a' melyben régebben szenvedett vala, és az igen természetes dolog, 's ezen vissza emlékezés egy meghorradást vagy irtodzást, nem ok nélkül gerjesztett benne; ez meg esett egynéhány Napokon először a' véletlen megtekintésre, de azután lassanként ez is el enyészett, és gyakor ott való mulatásomban is a' reám nézés, vagy tekintés mint a' velem való beszélgetése, ki vétel nélkül hasonló volt, a' más többiekkel valóhoz.

Azt reménylettem vala, hogy midőn ezen álm-járó, vagy elrejtett beteg akkori utolsó Crisissében, 's tisztán látó állapotjában 11-a July 1818. azt jövendölte magáról, hogy ez lesz en

az utolsó görts (lásd felyebb ezen Diárium-ban 11-a July 1818.) tehát ezt kéllessék betegségének nem tsak mostani periodussáról, vagy Szakaszszáról, hanem egész életéről érteni; és azon naptól fogva úgy is tartottam, mivelhogy úgy is kívántam, hogy már olly tsudálatos irtóztató betegsége nem tsak egy ideig, hanem örökre elmaradott; ámbár mind ezen meghatározatlan jövendölése, mind az elkövetett Mgsálás idejének rövidsége méltán azt javasolhatták volna, hogy azon 11-ik Juliusi Jövendölését a' betegségnek tsak mostani szakaszszára, 's folyamotjára kell érteni, nem pedig még ezután következhető, 's újjra elő kerülhető görtsös szenvedéseire nézve. A' mint-hogy fájdalom! meg is tsaltam magamat, mert a' miket eddig irtam, ezen tsudálatos betegség Historiájának tsak első részét teszi: egy bizonyos idő szakasz, és tsendesség után következik most a' második szomorú felvonás melly nem tsak irtóztató történeteire nézve a' betegségnek, hanem az abban való tiszta látásnak (Clairovyence) és illyen állapotban való beszélgetéseknek, kérdéseknek, és feleleteknek, meghatározott, és bételyesedett jövendöléseknek, 's különösen ezen borzasztó betegségnek (jövendölése szerint) örökre lett elmaradásának tsudálatos környülállásaival a' részre hajlás nélkül szemlélődő figyelmetességet sokkal inkább magára vonnya, mint az első Rész, — ezen érdemes kis Aszszony újjra a' múlt őszön a' rettentő görtsös fájdalmaknak paroxis mussait el kapta; és midőn azoknak majd a' képezetet felyül haladó legfelsőbb graditsára fel-emelkedett volna, ezen az Halálhoz hasonló állapotjából, egy érdemes Doctor Úrnak az állati Magnetismus által való bádjasztó munkájával hozzattatott vissza az életre. — Ekkor én ugyan távol voltam, és ezen nevezetes környülállásokról

magam tapasztalásomból, és próbatételemből semmit sem is mondhatok; hanem szerentsére közel volt a' Ns. 1-ső Székely Gyalog Határ Regimentnek érdemes Fő Hadi Orvossa Dr. B. Úr; a' ki már nem sokkal ez előtt éppen egy ilyen forma betegségben lévő álm járó, és tisztán látó, — (Sombambul, Clairvoyant) más Kis Aszszonynak B. Fr.-nek az fellyebb írt Contesse unoka Nénnyének (Cousine) Magnetisálásával ezen a' vidéken magát nevezetessé tette vala; nem volt előtte már ujjság az állati Mgsmus, mert azt az írt B. Fr. Kis Aszszonyon, Generál B. Úrnak Leányán foganatosan gyakorolta; Ezen Dr. B. Úr hivattattván tehát az újjonnan görtsők között szenvedő beteg Contesséhez, ő mint pontossághoz szokott, és igazságot szerető Ember, ezen betegségnek második periodussában lévő minden környülállásokat, Wienholtnak példája szerint feljegyezvén, ezen betegségnek ekkori egész leírását, Historiáját, az én kérésemre velem barátságosan közölte; de Németül lévén a' betegség historiája leírva, azt nékem szükségesképpen itten magyarra kell lefordítanom, mellyet hiven, és örömet is tselekeszem, azzal a' kitsiny külömbséggel, hogy annak rövidítésére, bár mi kevés Sententiákat is, e' hol lehetne kihagynék, úgy hogy az egésznek értelmében legkissebb tsonkulás is, vagy változtatás az által ne essék. — Mellyre nézve már ezentúl nem én, hanem az érdemes Dr. B. Úr fog itten beszélni". —

„Minden apróbb környülállásait ezen gyakran elrejtett álmjáró, és görtsős fájdalmakban szenvedő betegnek azon időtől fogva, hogy 4-a May 1810. M. Vásár helyről eljöttenek mostanig megírni, nékem mind Statioónnak távolsága, mind ezen széljel terjedett Regimentnél lévő hivatalos foglalatosságom majd lehetetlenné tészik; de azt

szükségesnek se tartom, anyival inkább, hogy a' mint tudósítva vagyok, ezen betegségnek az állati Mágnesség által gyógyított környülállásait, és Historiáját egészen, az 1810 dikbéli Május eleig M. Dr. G. pontosan megírta, melyre nézve itten csak a' nevezetesebbekről, és főképpen csak a' betegségnek tsudállatos kimeneteléről szóllok".

Minekutánna 4-dik Májusban 1810-ben ezen álomjáró beteg M. Vásárhelyt el hagyta volna, Május, és Junius Holdnapjaiban a' görtsös egybe huzódások egyszer másszor ritkán mutatták ugyan magokat, de mind tartósságokra, mind keménységekre nézve sokkal kissebb mértékben mint az az előtti Esztendőben voltauk; most is meg volt az a' különösség, hogy olyan állapotjában senki hozzá nem közelíthetett, sőt még természetes állapotjában is az emberekkel való társalkodásban félénk, hátra álló, magában vonult, méjj gondolkodású, és kitsiny szívű, bátortalan volt".

„Juniusban a' Szüléi meghatározzák, hogy a' Borszéki Savanyú-vízre mennyenek, hogy ottan a' beteg egy jó darab ideig feredő Curával élhesen. Az elindulás előtt kevés napokkal egy estve tsak önként Crisisbe jön, a' midőn egy még el nem végzett Strimfljét egészen bevégezte; a' mint dolgozott, valahányszor szükség volt, a' gyertya hamvát elvette, és ilyen állapotban egy óráig éjfél után, meg nem mozdulván helyéből, ülve maradott; ezen természetesen jött Crisisébe senki hozzá nem közelíthetett; éjfél után egy órakor munkáját a' szokott helyre letette, levetkezett, és lefeküdt; másnap reggel felserkenvén mind ezekről semmit legkissebbet sem tudott".

„17-a Juny 1810-ben egy hasonló görtsös egyben huzódásokban szenvedő, és álomban járó (Somnambul) beteg Kis-Aszszonyhoz General B. Leányához Fr.-hez, (a' ki, a' mi Contessünk an-

nya Testvérjének Leánya (Cousine) hívattattam, megérkezésemkor a' Grófnét a' Contessel ottan találtam, a' kik az én látogatásomra jöttek vala.

*) Atig mulattam egynéhány szempillantatokat ottan, kere azonnal engem Fr. Kis-Aszszony, hogy én ötet tizenkét érdeklő húzásokkal a' fejétől kezdve egészen a' nagy láb-újjáig minden tölem kitelhető igyekezettel, és elszánt akarattal magnetisálnám, mert igen kemény görtsös egyben húzódások közelitenek reája. Midön én a' kívánt munkát véghez vittem volna, és még egynéhány szempillantatokat a' szobában mulatnék, észrevettem, hogy a' Contesse felelmes állásban helyezettette magát, a' melyben senki más rajtam kívül hozzája nem közelíthetett; én az ágyba vezettem, a' mellyben azonnal lefeküdt, és görtsői különösen a' Has tályékon azonnal elő jöttek. Hasa majd a' kihasadásig megfeszült, megpuffadt, majd csak nem a' hát-gerintzig öszve húzódott, megapadott; a' melly görtsők midön kezemet reá vettem volna, és háromszor az ábrázatján, nyakán, hasán lefelé mágneses húzásokat tettem volna, azonnal, eltsendesedtenek, és a' beteg az által egy mágneses álomba is merült".

„Éjszaka 1. órakor Fr. Kis-Aszszony felült az ágyába, és a' maga ötsét a' Contest, mintegy 17. lábnyi távolságra egynéhány meghajtott vonásokkal(Bogenstriche)magnetisálta; azon szempillantatban felserkent a' Contesse, és egynéhány kemény görtsös rángatódzásokat kapott, azután az ágyban ülve maradott, és Crisisbe jöven megköszönte Fr nek, hogy ötet magnetisálta; kevés szempillantatok mulva mind a' ketten, kétséggkívül az

*) Ezen két Atyafi beteg Kis-Aszszonyok egy Faluban Sz.ban laktanak, és egy mással nem csak Atyafiságban, hanem nagy barátságban is voltak.

előre ment magnetisálás, és ezen az úton a' későbbi időben is fennmaradott szoros egybeköttetés (Rapport) által tiszta látókká (Clairvoyant) változván, ilyen állapotjokban azt hitték, hogy csak egyedül magokra vagynak, és együtt a' következő módon beszélgettenek":

„A' Contesse keservesen kezdett sírni, és így szóllott; én igen is megvagyok győződve arról, hogy te a' te betegségedet az én velem való gyakor társalkodásból, és az én görtsös szennyvedéseimnek nézéséből kaptad; melyre így felelt":

„Fr. Meglehet könnyen, hogy én görtseimet egy felől a' veled való gyakor társalkodásban kaptam; de az is bizonyos más felől, hogy a' görtsös egybehuzódásokra már régen ez előtt nekem nagy hajlandóságom volt".

„Contesse: Én majd minden reménységemet elvesztettem, hogy valaha meggyógyúlhassak, és hogy ezen irtóztató, 's kinezó szennyvedésekből valaha kiszabadúlhassak".

„Fr. Vigasztald magadat; mi mind a' ketten, de egyedül csak az állati magnetismus által megfogunk gyógyulni, csak ugyan azt meghatározni nem tudom, mikor leszen az; mivel az én tiszta látásom még nem hágott a' maga felsőbb léptsőjére, és mivel én most még csak úgy látok, mint ha egy vastag ködön néznék keresztül, de te majd megfogod határozni, miképpen, és mi mód-dal fog a' te meggyógyulásod véghez menni; Dr. B. nem hagyhat el bennünket."

„Contesse: Valjon leszen e' valaha a' siron-tul, a' mi eddig részszerint ki állott, részszerint hátra lévő irtóztató szennyvedéseinkért valami megjutalmaztatásunk".

„Fr: Erre a' kérdésre néked nem felelhetek, mivel az én szemeim még mintegy fátyollal bē vagynak huzva".

„Ezzel el végződött a' két Álomjáróknak beszélgetések, és mivel Fr: nem alhatott, elfogta a' Contesnek is álmát, ámbár ez ugyan álmos volt; végtére így szollott Fr: a' Conteshez: Szegény fejed, mivel én az én mostani állapotomban nem alhatom, hát te is általam édes álmodtol megfosztatol? ezután Fr: egynéhány meghajtott gyenge magneses vonásokat tsinált reá; melyekre a' Contesse lassan magát a' párnára lebotsájtotta, és tsendesesen elaludt; más napra kelve a' megtörténteokről sem az egyik, sem a' másik semmit legkissebbet sem tudott.”

„Julius kezdetével el utazott a' Contesse Szüléivel együtt a' borszéki ferdőre hat melegített fördő után nem tsak magát könnyebben érzette, hanem olyan különös érzést is tapasztalt magában, mintha feredés alatt az egész teste felolvadna, a' feredés közben a' feszült inas husok egészen meg lágyultak, de az ábbol való kiszálláskor ismét régi állapotjukra tértek. A' három héti Curának (melly tsupa meleg feredésből állott) vége felé ugyan álmos kezdett lenni, és a' Hasa kezdett puffadni szinte a' ki hasadásig.”

„Augustus 22-dikén midőn Visitába mentek volna Cs: Sz:-ba a' szokott paroxismus ismét előjött, kiváltképpen a' nyakának nagy feldagadásával, a' mely baj, midőn kezeimet nyakára tettem volna, legottan eltsendesedett.”

„September 1-ő Napján az Álmoság mind inkább inkább kezdett nevedezni; ehez járulván lábainak rángatodása is, és megtartott Naponként 14 Óráig is, azután fel serkent, és legfelyebb fel Órát ébren volt, a' mig evett, és azután ismét a' más következő napig egymás folytában szüntelen aludt; ezen környül állás azt okozta, hogy Ábrázatja erőssen fel puffadott, bőre meg lágyult; a' mely nagy Álmosága szüntelen foly-

vást tartott 9. 10. 11. 12. és 13-dik Septemberben, különben is ebren való letelében felette félénk, gyenge szívű, és el tsüggedt állapotba volt.

„14-a Septembris Délután 2 órakor a' Grófné egy általam küldött, és Mgsált Tükröt a' betegnek párnája alá akart tenni, hogy ötet ez által oly hosszas álmából felébreszthesse; de midőn a' beteg ágyához az Anyja ezen Tükörrel közelítettene, intett a' beteg, és jel által értésére adta a' Grófnénak, hogy tenné felre a' Tükröt, azután megfogta az Anyjának a' kezét, és azt olly formán nyomta a' hasához, hogy az újja hegyei keményen a' gyomrára nyomódtak, és akkor így szóllott: Te igen jól tselekedtél, hogy vetted ezt a' Tükröt, de még ennek most nints ideje; pontban hat órakor fogd ezt a' Tükröt, tedd az én párnám alá, és hadd ott 3 minutáig, akkor tedd felre a' Tükröt, és halgasd meg, de ugyan jól figyelmezz reája, mit fogok én néked mondani. A' Kalapáts még nem ütötte volt ki a' hatot, midőn jel által értesekre adta, hogy a' Tükröt adják oda neki, mellyet ő maga magának párnája alá tett arra reá feküdt, és minden mozgás nélkül tsendesen volt; az említett 3 minutáknak eltelésekor ismét jel által értesekre adta, hogy a' Tükröt onnan vennek el, mellyre az álmjáró beteg magnesi Crisi bejött, és igen tisztán a' következendöket beszéllette: Holnapután 16-ik September lészen, éppen akkor három telyes esztendeje lészen annak, hogy a' görtsös egyben húzódások, és két Esztendeje lészen, hogy a' Mágnesi álm rajtam elkezdödött, a' 16-ik napja Septembernek, reám nézve magválasztó nap. Szüléim! érettem eddig igen sokat tselekedtetek, de tselekedjétek még azt is, a' mit én néktek most fogok mondani, hogy ne legyen, mit magatoknak szemeitekre hánnyatok, küldje-

tek el Regiment Osvos Dr. B. után, talán ő még megszabadíthat engemet; én egészen betegségem kimeneteléig, ezen álomban maradok, akkor lefekszem, és magamon kívül leszek, gyenge görtseim lesznek 16-kig; de 16-ikban 4 órakor az én görtseim dühösködni kezdenek, és megszűnés nélkül egész hat óráig fognak tartani; hat óra tájban egészen megfogok merevedni, és pontban hat órakor a' legmagosabb grádits leszen, midőn én egy jel által, vagy kiáltás által B. megszóllítom hogy ő engem magnetisáljon, talám nékie megtörténhető az, hogy engemet ismét az életre viszsza hozzon".

„Ezzel egy jó darab ideig eltsendesedett, de már senki se tudta, miképpen, és mimódon lessék őtet magnetisálni, melyre az ő Bátyja Fő Hadnagy B. (Cousin) öszve fogott újja beggeit a' beteg gyomrá szájához keményen nyomván a' következendőket kérdezte; ki mennyen Dr. B. után? és miképpen, 's mitsoda móddal bányyék veled Dr. B.? melyre igen tisztán azt felelte: néked kell el menni utánna mert te nékie jó Barátja vagy, te bizonyosan őtet othon fogod találni, igyekezzél őtet jó kedvébe hozni, és abban megtartani; add által nékie ezen kis üvegetske Ró'sa vizet, melly az én éjjeli Asztalomon van, és a' mellyet én ez előtt már 3 nappal megtöltöttem, hogy ő azt magnetisálja, és az én közelgető irtozatos betegségemnek végéig azt magával hordozza. Ezen Ró'sa vizes üvegetskét szükség, hogy mihelyt megérkezel, az ő felhevülésében mindjárt magnetisálja, és midőn én egészszzen megfogok merevedni, szükség, hogy ezen mágneses vízzel a' fejemtől fogva egészszzen a' nagy láb újamig háromszor megfetskendezzen; azután nékem áljon oldal félt, és az én kezeimet olly formán fogja meg, hogy az ő újjai, az én újjaim közzé essenek, és akkor enge-

met minden tőlle kitelhető erejének megfeszítésével, és azzal a' tökéletes elszánással, s gondolattal, hogy ő engemet az életre vissza akar hozni, és a' haláltól meg akar menteni; háromszor rázzon meg; a' Dr. az ő ide való megérkezésekor hozzám bé ne jöjjön, hanem csak mulasson az oldalszobába, hogy én ötlet szánakodásra ne indítsam, és ő ez által érejében meg ne gyengüljön”.

15-a Septembris reggel felkölt az ágyából, minden portékáit rendbe szedte, és magát a' halálhoz készítette, minden szobákban magát körül hordoztatta megszűnés nélkül tsorgottanak ábrázatján könnyei, tartósan nézte Attyát, és Annyát, és mivelhogy nem szólhatott jelek által értésekre akarta adni, mintha tollók elakarna butsúzni; innen a' Kertbe vitette magát, a' melly az ő rendszerint való kedves mulató helye vala; ezt is rendbe szedte, és minden virágjait megnézegette, mintha éppen ezektől is elakarna butsúzni; Továbbá szüntelen való nagy vonattatása, és ösztöne volt arra, hogy a' Temetőbe nézzen, a' midőn egy másra keserves könnyeket hullatott. Midőn a' Kertből vissza vitetett így szollott: Most már mindennel meglehetősen készen vagyunk, még csak a' gyónás volna hátra, de ez nem szükséges, hanem olvassunk még inkább egyszer; Schillernek Ódait kérte, maga két ódát a' halálról ki keresett, és által adta azt nagyobbik Testvérének, hogy olvassa nékie, azt nagy figyelmetességgel halgatta, és midőn elvégezte volna megköszönte a' Bátyának, s azt mondotta; Mostanra ez elég, és azonnal lefeküdt, éppen midőn az óra a' 10-et ütötte, azután fel ült az Ágyába, egy közönséges hideg rázkodással, így szollott, most már elvégeztetett, irtozatos halál; mennyire borzad tőled a' Természet! ezen szempillantatba elő jöttek a' görtsök,
de

de a' mellyek egy Óránál tovább nem tartottak. 12. órakor enni kért magának, és igen mohón evett, bort is ilyen formán ivott, midőn megszollitották, hogy ne ennék oly sehesen, és mohón, azt felelte: valamely megvető nevetéssel, hogy ez úgy is az utolsó volna, a' mit magával el vinne. Midőn ezek így folynának."

„16-a Septembris dél előtt 11. Órakor megérkeztünk Sz: re; ámbár a' beteg érzette, és meghatározva megmondotta, hogy mi megérkeztünk; de az én el jöveletemet olyan bizonyosan meg nem határozhatta mind addig, míg én egy polár vizet nem Magnetisáltam, és azt az Annya által nékie bé nem küldöttem, a' mint a' poharat megfogta, és egy keveset a' Magnesitált vízből ki öntött, azonnal ábrázatja egészszen megvidámódott, és tudta már hogy én ottan vagyok; de nem akart a' Magnetisált vízből inni, fel ült az Ágyába, be hunyt szemekkel, és vidám hangon ezeket mondotta: Még ugyan egynéhány Órák hátra vagynak; de én még is megvigasztalva vagyok, mert az én megtartóm itten vagyon, légy hátor, és győzedelmeskedjél abban a' hartzban, mellyet az ég reád bortsájtott; ezután keservesen kezdett sirni; ezen Órátol fogva egészszen paroxismussa elkezdődéséig meglehetős tsendességben volt."

„A' beteg megkérdeztetett az iránt, ha valjon az Annyán kívül lehetnek e' mások is jelen az ő közelgető irtozatos állapotjában, hogy azok szemmel látott Tanúi légyenek az ő szenvedéseinek? ezt ő minden ellenzés, és kedvetlenség nélkül megengedte. Ezen biztatásra öszve gyűltenek a' beteg szobájában September 16-dikán dél után Negyedfél Órakor, és így egy fél Órával elebb a' Beteg által már ez előtt 5-ad Nappal megjövendöltetett irtozatos Óránál, a' mi nagy tiszteletű Obersterünk Báro N. a' Betegnek mind a' két

Szüléi és az ő két Testvérei, és Fő Hadnagy B: és W: Urak *), a' kik mindnyájan szemmel látott Tanúi akartanak lenni ezen irtóztató betegség je-
lenségeinek; én pedig az erántam felyebb tétetett
Rendelése szerint a' Betegnek a' közelebb mellet-
te lévő Oldal Szobában maradtam; alig tölt el egy
fél Óra, midőn hallottam, hogy a' Beteg mellett
lévő más Oldal szobában a' nagy Óra, a' melyhez
a' Beteg mind természeti állapotjában, mind Mag-
neses Crisissében, vagy álom járásában magát al-
kalmaztatta, üti a' Negyet; az utolsó koppantá-
sával az Órának az ő általa megjövendőlt görtsők
is elő állottanak, és egy irtóztató sikoltással
igy kiáltott: most már elérkezett, a' mitől örök-
ké oly igen féltem, a' rettentő, és irtóztatos Óra,
ezt a' görtsős szenyvedést bajosan fogom ki ál-
lani."

„Ekkor el is kezdődtenek a' görtsők olyan
irtóztató dühösséggel, hogy a' Betegyet bizonyo-
san Agyabol a' földhöz verték volna; ha a' mel-
lette lévők ötet az aérben meg nem kapták volna,
majd hihetetlen erőlködéssel, karjainak, és lá-
bainak alig gondolható sebességével mindenfelé
öszve huzódott, görседett; úgy láztott, mintha
valamitől erőssen félne, majd mint egy lapta ösz-
ve gömbölyödött majd ki mondhatatlanul sikoltott,
majd énekelt, majd irtóztató nevetésre fakadott,
mellyet hasonló sírás váltott fel; az ábrázatjában

*) Ezen betegnek a' 16-ik Septemberre tett jövendőlése min-
denekben nagy figyelmetességet gerjesztett, és vártak a'
dolognak ki menetelét, ha valjon mind az idő, mind a'
valóság megfelelő az előre mondottaknak? de nem is ké-
telkedtek az iránt mint valamely prophétai jövendőlés
iránt látván az ez előttieknek bé telyesedését, és ezen
okból a' felyebb irtakon kívül sokan mások is gyűltenek
öszve, különösen Gr: L: I: és a' Grófné, a' kik nékem
mágoz is beszéllették azon környüállásokat.

lévő görtsők irtóztató tekintetét adtanak nékie, szemeit minden felé forgatta, hajszájai fel borzadtak, úgy hogy végekkel szinte egyenesen fel állottak; továbbá a' megfojlódás jelei állottak elő, mellyre Szája egészszen bé záródott, kotsolodott, mintha Hydrophobiában lett volna; az egész has majd hihetetlen sebességgel szinte a' ki hasadásig fel puffadt, majd vissza a' hát gerintzig öszve huzódott; feje elfordult annyira, hogy ábrázatai szinte egészszen a' háta felé vissza fordult, e' mellett nyaka annyira megdagadott, hogy ez által nem csak egész formáját el veszítette; hanem e' mellett méltán a' valóságos megfulladás veszedelmétől is lehetett féltetni, ehhez járult még igen kemény köhögés, és nagy szív dobogás."

„Ezen megírt jelenések mind tartósságokra, mind keménységekre nézve minden eddig való görtsős egybe huzódásoknál hathatóssabbak keményebbek voltak; és még is ezen irtóztató történetek között azoknak tsendesítésére, vagy meggátlására nézve a' beteg ez előtt tett Rendelése szerint semmit legkissebbet se lehetett tenni, a' görtsőknek az ez előtti megmondás szerint kikelt a' magok dühösségét fúni."

„Nem kitsiny félelmek, és szorongattatások között néztem végig ezen irtóztatós jelenségeket, a' szomszéd szobában kevéssé megnyitott ajtajánál, ilyen környülállások között, nem a' legjobban voltak elkészítve az én érzékenységeim, és ezen okból majd csak nem bizonyossággal gondolhattam, hogy az én munkámnak nem leszen kedvező ki menetele, sőt inkább bizonyosan azt hittem, hogy ezen Tragoedia pontban hat órákor kétségen kívül az halállal végződik el."

Pontban midőn a' Kalapáts a' 6-tot ütötte, az előre megmondott szenyvedéseknek Scenája elő állott, midőn így kiáltott: Segítség! ebben a'

szempillantatban, hirtelen való segítség! a' Doctor Ur! különben el veszttem, és reám nézve ezen a' világon semmi megszabaduláshoz többé nintsen reménység; ekkor az egész test külső takaróját, a' bőrt, halál sárgaság fogta el, hideg veréjtek borította el, szemei bé estenek, és bé hunyódtak, orra meghegyesedett, szája bé záródott, ábrázatja egészen el változott, belső érzése az életnek minden munkáival, egy kistestély bőr melegen kívül el szűntenek, e' mellett az egész Test egy olyan kemény merevedésbe jött, mintha egy kő Oszlop lett volna, és tökéletesen egy holt Testhez hasonlított, ebben az idő pontban sem pulsussa verését a' karján, sem szive dobogását nem lehetett érzeni."

„Ilyen idő korbánközelíttem én a' beteghez (meg jegyzésre méltó dolog az, hogy éppen ebben a' szempillantatban minden előbbeni szorongattatásom, és félelmem egyszerre elenyészett), és egy kis távolságról megfetskendeztem őtet a' fejétől fogva egész a' nagy láb ujjáig háromszor az általamMagnetisáltatottRósa vízzel, azután oldal-félt állottam, és mind a' két kezeit kezeimmel olly formán fogtam meg, hogy az én ujjaim az ő ujjai közé estenek, és minden tölem ki telhető erőm megfeszítésével, és azzal a' tökéletesen el szánt gondolattal, és határozással, hogy őtet az életre vissza hozzam, és a' haláltól meg mentsem, az én erőmnek valóságosan érezhető ki om-lásával kétszer keményen megráztam, ezen kéz fogás, és munka után legottan nagyon elgyengülve le estem a' betegnek ágyába, és egynéhány pillanatokra volt szükségem magamat ki pihenni, hogy a' harmadik, és utolsó rázást véghez vihessem ezen meg tett utolsó rázás után igen nagy hamar-sággal megváltoztak ábrázatjának vonásai, szemei megnyilatkoztak, tekintete mint régebben hizo-

nyos vidámságot mutatott, bőrének sárga színe a' természetire által változott, megindult lélekzete, megmozdultanak tagjai : Az én kérdésekre, hát hogy vagyon ? azt felelte : én megszabadultam ; de csak ugyan szükséges, hogy az Ur engemet három nagy hajtott vonásokkal az egész testemen végig el szánt akarattal, 's igyekezettel magnetisáljon, melly által én magneses álomba fogok jönni ; és így egy fél óráig fogok alunni. Melyre nézve én minden töllem ki telhető erőmnek megfeszítésével kezdettem ötöt kiterjesztett tenyérrel nagy hajtott vonással a' homlokánál magnetisálni ; tovább mentem a' szemeim végig a' vak szemek felé, onnan a' nyakán által a' karján végig egészszen a' hüvelykéig, holott is annak hegyénél gyenge ihletéssel egy keveset mulattam ; innen egy iv forma hajtással vissza mentem ismét a' homlokára, az ábrázatján, nyakán, és mejjén, nem különben a' hasán, és lábain, a' nagy láb ujjakig végig huztam a' vonásokat, és ezen kéz fogásokat háromszor megújítottam melyek után a' beteg legottan magneses álomba, és Crisisbe jött ; kívánván megtudni, ha valjon ezen el rejtezett (Somnambul) mostani állapotjában, a' mellyben én helyhez tettem, valamit a' maga betegségének további állapotjáról, gyógyításáról, 's élete módjáról nem akarna e' rendelni, jobb kezemen lévő ujjaim begyét egybe fogva szorosan nyomtam a' gyomra tájjára, és tőle e' következő pontokat kérdeztem. —

R. Meddig fogsz alunni ezen jelen való Crisisben ?

F. Egy fél órát.

R. Mitsoda Orvosságokra van szükséged ezen mostani nagy elgyengülésedből való tökéletes meggyógyulásodra ?

F. Most elsőben vékony repülő, későbbre állandóul erősítő Orvosságokra.

K. Hogy hívják azon Orvosságokat, melyeket néked szükséges adni.

F. Én ezeket nem nevezem, mivel te tudod, mit kellessék nékem adni.

K. Mitsoda Orvos fog tégedet egészszen meggyógyítani, mert én igen meszsze vagyok, hogy veled bajolhassak?

F. Te itt maradsz, és még véllem 8 napokig bajlódol.

K. Lesznek e' még életednek hátra lévő részében hasonló görtsös szennyvedéseid, mint a' mellyekben eddig 3 Esztendők alatt szenvedtél.

F. Soha sem fognak többé elő jönni azon görtsös szennyvedések és én bizonyossá teszek téged a' felől, hogy a' máj görtsök az utolsók voltak, és ezen tekintetben nékem nints többé, mitől tartani.

K. Hát ezután lehet e' még az én Magnetisálásomnak, vagy a' másénak reád valami bé folyása; vagy munkája? !

F. Mától fogva mind a' te, mind a' mások magnetisálásának nem leszen többé semmi bé folyása, 's foganatja; reám nézve az egészen megszűnik.

K. Miért?

F. Mert a' mi egymással való egybe köttetésünk, úgy minden mással való is (rapport) már el enyészett.

K. Mond még nékem fognak e' eszedbe jutni eddig való elmúlt szennyvedéseid; és fogsz e' vissza emlékezni ezen három Esztendők alatt ki állott szennyvedéseidnek környülállásaira?

F. Semmiképpen nem egyébbre, hanem csak arra, a' mit azoktól hallottam beszélni, a' kik betegsegeben mellettem voltak.

H. Megfog e' gyógyulni valaha a' te Nénéd
Fr: Gral B-nak Leánya az ő mostani Görtsös szenn-
vedéseiből, és mi által?

F: Hogy ő meg fog gyógyulni, a' bizonyos,
de mikor fog az megtörténni, azt én most néked
meghatározva meg nem nem mondhatom, őtet
magnetisálni kell, és akkor az ő gyógyulásának
idejét maga megfogja határozni, 's előre megmon-
dani.

K. Ki fogja őtet meggyógyítani?

F. Te, vagy az, a' ki által ő meg fog gyo-
gyulni.

K. Vald meg nékem egyenesen, hogy a' te
Nénéd az ő görtsös betegségét a' te veled való
gyakor társalkodás által, és a' te görtseidnek né-
zése által kapta e'?

F: Az eránt én egy felül megvagyok győ-
ződve, hogy ő ezen betegségét töllem kapta;
csak ugyan ő benne már régtől fogva az arra va-
ló nagy hajlandóság megvolt.

K. Ez néked bizonyosan alkalmatlan lészen,
hogy én tégedet annyi beszéddel, és kérdéssel ter-
hellek?

F: Éppen nem, az nékem kedves dolog,
hogy ha te véllem beszéllesz; beszélj tovább,
mert ez nékem nem árt, sőt jól esik annyival in-
kább, hogy te ilyen állapotomban ezen mostani
utolsó Crisisemnek el végződése után soha többet
nem fogsz beszélni.

K. A' fél Órának eltelése után, hogy és mi-
tsoda módon, serkentselek fel ezen mostani ál-
modból?

F: Jobb kezédnek tenyerével, mintegy fél
czolnyi távolságra erődnek megfeszítésével, és az-
zal a' gondolat, hogy engemet fel akarsz ser-
kenten, alólrol felfelé az ábrázatomon által tégy

huzást háromszor, és én azonnal fel fogok serkenni.

K. Mi fog továbbá megtörténni, és nékem mit kell tselekedni?

F: Legottan a' hátra lévő Orvoslásról gondolkodni,

K. Miben kell annak állani?

F: Azt te jobban tudod, hogy miképpen bányál én velem."

„Minekutánna még egynéhány pillanatokig aludt volna és azomban a' fél Óra el tölt volna, fel serkentettem álmából három mágneses vonásokkal, melyeket alólról kezdve fel felé az ábrázatján, és homlokán végig tettem; erre ő legottan vidám tekintettel fel serkent, és nékem az én segedelmemet nagy huzgó indulattal megköszönte; azután egy kis ó hirt kivánt, a' mit én nékie örömet meg engedtem, a' mellyből ő jótskán, és jó izüleg ivott; de az előre ment kemény görtsök miatt annyira el volt fáradva, és gyengülve, hogy semmi részét Testének, tsak legkissebbet is nem mozdithatta, majd lehetetlen volt nékie a' beszélés, és ha valamirül akart panaszkodni, azt olyan lassan mondotta, hogy alig lehetett érteni. Továbbá nagy fájdalmai voltak a' mejjében, különösen karjaiban, és ujjjaiban, a' világosságot sem miképpen nem szenvedhette, és erre nézve a' 'salugattereket bé huzatván igyekezett a' világosságot ki rekeszteni."

„Ezen Időtől fogva minden el próbált mágneses befolyásom ő reá nézve fogatlan volt, és egészen elenyészett".

H á t r a l é v ő O r v o s l á s a (Nachcur).

„Illyen nagy elgyengült állapotjában a' következendő Orvosságot rendeltem :

Rf. Mosch. ver. pulverisat. gr. XXIV.

Olei Cajeput. gr. xij

Sal. alc. vol. sicci gr. XIV.

Sach. alb. Dr. iij.

m℥. pulv. et divid. in octo partes aequales

S. Végyen két óránként egy port vízbe keverve.

Rf. Spirit. Camphorat. libr. dua.

S. Ezen Camphoros Spiritussal minden 3. órában mejiét, kezeit, és lábait kell mosni, és egy négy rét fogott, 's ezzel megnedvesített ruhával kezeit, és lábait borongatni.

Étele volt Sodo, és tojasos leves, itala jó ó-bor.

Éjjel a' beteg egész más nap reggelig meglehetős tsendességben volt, tsak ugyan mejjének, karjainak, és lábainak fájdalmai miatt, és olly igen nagy elgyengülése miatt igen keveset alhatott.

18-a Septembris: Reggel minden megkönnyebbülés nélkül volt, és az előre ment szenvedések miatt annyira meggyengült, hogy most is mint tegnap testének semmi részét nem mozdíthatta; a' pulsusa igen gyenge, és alig érezhető, de rendes volt; bőre száraz, étel kívánása kevés, szomjúsága nagy, az Orvosságok folytatódnak.

19-a Septembris: a' tegnapi nap fél álmos, 's fél ébren való állapotban tölt el, a' betegség egyéb jelenségei ollyan formák, mint eddig; az Orvosság is kevés változtatással az előbbeni folytatattatik.

20-a Septembris: Tegnap estve a' beteg egész Testében megizzadott, mellyre magát jobban érezte, és ezen éjjel tsendesen jól aludt; az említett fájdalmak a' mejjében, és kezeiben, 's lábáiban egészszen megszűntek, újjainak, 's egész Testének mozoghatósága, a' beszédbeli tehetségével együtt természetes állapotjára vissza tért, sőt míg az ágyát megvetették, egy kevéssé fel is kelhetett; jó izűn evett egy find'sia boros levest,

természetes széke volt, de a' világosságot szemei még meg nem szenyvedhették; ezen kívánt jobbulások engem arra határoztak, hogy állandóbb erősítőikkel tseréljem fel az eddig való könnyű, és repülő orvosságokat, mellyre nézve rendeltem:

Rf. Cort. peruv. ruditer tus. Unciam unam semis
aquae commun. libr. tres

Coque ad libram unam, sub finem coctionis
adde:

flor. arnic. drach. tres

ebull. per momentum coletur,
adde

Eleosachar. menth. piper. ex gtt. j. pti 3. j.

Trae. Cinnam. Unc. semis

Sach. alb. drach. sex

S. Végyen két óránként fél find'siányit.

Diaetája egy kis bétsinált, egy darabotska vad sült; itala jó ó bor.

21-a Septembris: Jól aludt, gyengesége, 's bádjadsága nem olyan nagy, szemei inkább szenyvedik a' világosságot, az orvosságok kitsiny változtatással megmaradtak.

22-a Septembris: Az álma tsendes megújított, elméje vidámabb, appetitussa nevededik, a' világosságot jobban szenvedi, mint tegnap, szabad széke; az Orvosságok folynak.

23-a Septembris: Minthogy a' beteg minden tekintetre nézve sokkal jobban vagyon, és testének közönséges elgyengülésén kívül a' betegség csak nem majd egészen elenyészett, azomban az én szolgálatombéli kötelességeim a' Staahhoz való vissza menetelemet sürgették, a' további orvoslásra rendeléseket tettem, vasas szereket is adván hozzá az eddig valókhöz, ajánlottam nékie továbbá a' szép őszi napokban a' szabad levegő-

ben való kijárást, elméjének, 's indulatainak felvidámitását, könnyű, és tápláló eledellel egygyütt.

Mind ezek olly foganatosan használtak, hogy a' beteg egy Holdnapnak el folyása alatt egészen helyre állott, és a' maga egészségét tökéletesen vissza nyerte.

Signat. Cs. Sz. 1-a Marty 1820.

Dr. Carl v. B. —

Regiments Arzt. —

Ez vala Erdélyben az első, és nevezetes elrejtetetés, vagy Magnetisálás, álmjáró vagy Somnambul betegség leírásának Historiája, melly a' Wienholt által olly pontosan leiratott 8 magnetisált álmjárók, és tisztán látók (Clairvoyent) Historiái közül akarmellyik mellett helyet foglalhat, — megbántó igazságtalanság lenne itten a' Factumoknak bizonyosságát kétségbe akarni hozni; mert ez nem csak egynéhány pillanatokat tartó; hanem hosszas időkig folyt tudálatos Tünetemény volt; ez nem titkon vagy rejtett helyen együgyű Tudatlanok között, hanem nyilván, és sok értelmes okos embereknek jelenlétekben történt, kik közül némellyek megszűnnek csak azért jöttek, hogy bámulói, és szemmel látott Tanui légyenek ezen Történeteknek; ezek egy ollyan tiszteletet érdemlő derék Kis-Aszszonyon történtek, a' ki mindenek előtt, a' kik esmérnek, betségben, és tekintetben tartatik; a' ki maga nem ellenzette az emberiség javát tekintvén, ezeknek név nélkül való közönségessé tételét; a' kinck a' szenvedésekben való áthatóssága, állapotjának tsendes, és békességes türése, mindenkor a' fájdalmak közül kisugárzott ártatlansága nemes lelkét bizonyítja; melly dolog azok előtt a' kik őtet esmérik, nékie újabb tiszteletet, 's érdemet szerez,

a' kik nem esmérik, azok előtt méltán a' tsudálkozásnak, és gondolkodásnak tárgyává leszen.

A' következendő más három mágneses Historiák, nem vonzák éppen olly nagyon magokra a' figyelmet, mivel azok nem emelkedtek fel a' mágneses álom felsőbb gráditsáig, és nem lettek álom-járók tisztán látók; de mivel ezekben is a' magnetisálásnak munkája nyilván való, és tagadhatatlan, mivel ezekben is sok megjegyzésre való különösségek találtattnak, tehát ezeket is itten elmellőzni nem lehet, annyival is inkább mivel a' tapasztalások Resultatumaiban az ollyan próbákat sem kell elhalgatni, mellyek a' várakozásnak egészen meg nem felelnek.

(Folytatása következik.)

2.

Stenographia, vagy a' Sebes, máskeppen Gyors-írás mestersége.

B é v e z e t é s.

A' Stenographia a) olly betű írás módjára tanít, mellyel az író, a' beszélőnek előadását ugyan azon üdő alatt, írásba teheti; az az: Olly sebességgel írni, mint a' hogy beszélünk.

Ezen Írásmódjának tsak Theoriája taníthatik — a' praxisbéli készség, egyedül gyakorlás által szereztethetik meg.

Minthogy a' Stenographus sebességének, a' beszélőéhez hasonlónak kell lenni, tehát a' Stenographiai Írás rövidsége, a' közönséges betű-íráséhoz képest, úgy nagyon, mint a' beszéd se-

a) Magyarúl Sebesírás, vagy Gyorsírás.

bessége azon üdöhhöz, melyet a' közönséges Írás a' beszéd le írására kíván.

Egy beszédnek, a' mi Írásunk szerint való le írására 6, sőt 8-szor annyi idő szükséges mint a' beszédre magára; ennél fogva a' Stenographiai Írással egy óra alatt, annyit le lehet írni, a' mennyit a' közönséges Írással 6. sőt 8. óra alatt.

Ezen felül néha azon haszon sem megvető, hogy egy negyedrészt annyi helyet alig foglal el, mint a' közönséges Írás.

Ezen mesterség ditsősége a' Görögöket, és Rómaiakat illeti. A' Historiákból tudjuk, hogy ezen utóbbiak a' közönséges tanátskozásokba, a' Stenographiával éltek, hogy a' felejdékeny elmére nézve gyakran hosszas, és számos szóbeli előadásait a' Beszélőnek, írásba tehessék, és azokat a' helyesebb megfontolásra, úgy a' maradéknak fent-tarthassák.

Plutarchus azt mondja, hogy ezen Mesterségnek köszönhetni Cátónak a' Catilina öszve esküvése eránt írt fontos beszédjei fent maradását. Valamint Cicerónak felséges beszédeit is, ennek titoknokjának Tyronak, a' ki a' maga idejébe a' legjobb Stenographus volt; és ettől, akkor tájba Ars Tyroniana névvel neveztetett.

Caesar alatt a' Stenographusnak az Udvarnál előkelő helye volt, és a' Hertzegek, és ifjú Rómaiak jó neveléséhez tartozott, ha a' Stenographiai Írást írni, és olvasni tudták.

Ezen Írás Sebességéről egy Római költő a' következő verseket készítette:

*Currant verba licet, manus est velocior illis,
Nondum lingua, suum dextra peregit opus.*

De hogy a' régiek minő jegyekkel éltek légyen, azt nem tudhatom, mivel ezen Mesterség a' Római Nemzet alkotmányával együtt a' végső

romlásba döntetett, a' következő setét idők vak dühe pedig, a' Stenographiai kéz írásokat, mint veszedelmes babonás könyveket, a' lehetőségig elpusztította.

Tsak a' 16-ik század végével, leginkább pedig a' 17-ik közepén, akkor tudni illik, midőn Anglia a' mostani Országlása alkotmányát készítette, ugyan azon ösztön, melly a' Rómaiakat vezette, az Anglusokat is hasonló találmányra kényszerítette.

Eleinten a' beszéllő után, több Személyek írtak, hogy a' mit eggyik, a' beszéd folyó sebessége miatt ki hagyott volna, a' másik által azt ki lehessen pótolni. Hogy a' beszédet könnyebben követhessék, a' Szavakat rövidítették, és ezen rövidítéseket lassan lassan bizonyos rendszerbe (Systema) foglalták, mellyekből többek külömbféle nevezetek alatt, nyomtatás alá is kerültek.

Az ezen rövidített Írásra fel vett jelek, olly szabad tettzés szerént valók, és számosak voltak, hogy a' legszerentsésebb elme is alig tudta azokat megtartani, és a' legnagyobb igyekezet sem szoktathatta a' kezét olly gyorsaságra, mellyel a' beszédet híven, és szórúl szóra leírhatta volna.

Egy szóval: mind ezen rendszerekbe, az író kéznek, a' beszéllő szájjal való mérték erányúsága hibázott.

Taylor Sámuel, ezen Mesterségnek Oxfordi Tanítója végre, 1786-ikba Londonba, ki adta a' maga 11 Esztendőök alatt meg vi'sgált, és próbált rendszerét, mellynek nagy betse tsak onnan-is ki tettzik, mivel alig terjedt el ezen munka, már minden Angol Tanítók, félre tévén a' magok szokott rendszerét, egyes akarattal ennek Tanításait követték.

Taylornak tanítványa, Bertin Theodor, Párisi Könyváros, a' ki több esztendőkig Angliába

való tartózkodása után, hazájába, Frantzia Országba vissza tért, első volt, a' ki a' Taylor rendszerét, a' Frantzia nyelvre alkalmaztatta, meghövitvén azt több Stenographiai Jegyekkel. Munkája 1794-ik Esztendőben jött Párisba világosságra, de sok ideig fel se vették azt, mivel a' közönséges tanátskozásokba, bizonyos Tachygraphia nevezet alatt való sebes Irással éltek, melly szerint a' beszéd le írására mindenkor több írók voltak szükségesek. Egyedül Bertinnek alhatatossága, az ő haszon vadászás nélkül való viselete, melly szerint magát minden kívánsinak Tanítóul ajánlotta, és első Tanítványának, Bretonnak Szorgalma, a' ki mint mustrája a' practica tökéletességnek lett esmeretessé, szélesztették el végre ezen megvetést; és csak 1800-ik Esztendő elején tétetett az közönségessé, midőn tudni illik egy bizonyos vetelkedő társ Bertin ellen egy új rendszer' kiadásával, a' vetekedést a' Journálok ítéltere botsátotta, a' hól a' Taylor rendszere díszesen győzedelmeskedett. Ezen idő óta Párisba, kivált a' szép nemnél, uralkodó szokássá vált, Stenographiai írásba levelezni.

A' fent nevezett Breton, a' Stenographiának Tanítója, Musikai darabokat is; p. o. a' hegedűn való Concertet, stenographiai módon próbált, musika hangja után le írni. Munkáját a' Nemzeti Intézet elibe terjesztette, a' hol az nagy megelégedéssel fogadtatott; de nyomtatásba mind ez ideig is nehezen jelent meg.

A' Stenographia a' Tudományok előmozdítására is hasznos szolgálatokat tehet. Mennyire nem segíti az a' gondolkodó elme könnyen el suhanó különféle tárgyait öszve szedni, sőt mélyebb gondolkodásokra is újjabb ösvént törni? mivel — ki nem tapasztalta azt — melly gyakran előbb által-szalad az elmén, és el tűnik, egy szeren-

tsés Idea, mint az el aludt szikra, minek előtte a' közönséges Írás hosszas útján, a' penna azt, fel foghatná.

A' Törvénykezőknek, Tanácsosoknak, és Jegyzőknek a' sebes Írás Mestersége felette fontos szolgálatot tehet, minthogy az emlékeztető tehetség segétségére, a' szóbeli előadások szükségesebb fő pontjai ki jegyzésére, sokkal alkalmasabb a' közönséges Írásnál, melly mellett az előadás fonálát, könnyebben el téveszthetni.

Nagyon ajánlja magát a' Stenographia a' tanuló Ifúságnak, mivel a' szóbeli oktatások tökéletes össze szedésére el kerülhetetlenül szükséges; ki vévén az olyan esetekbe, a' hol a' Tanító, úgy szólván, a' pennára dictál.

Ámbár a' közönséges Írás a' tökéletességnek nevezetét megérdemli, vagyon azért a' Stenographiának-is egy más, nem megvető jó oldala, az tudniillik; hogy ez, az ált olvasás alkalmatosságával a' figyelmet egészen a' szók jelentésére függeszti; mivel ezen Írást, el nem lehet olvasni a' nélkül, hogy belső értelmébe is b e ne hasson az ember, és a' jelentést az egésznek öszveszerkesztéséből ki ne hozza. Ez pedig a' közönséges Írásnál nem szükséges, mivel a' mint minden olvasó jól tudhatja, ebbe olvashat az ember, a' mellett, hogy az alatt egyéb Tárgyakról is gondolkodik. Ezen, és több jelesebb okokért, a' Stenographia a' nevelőknek is ajánltathatik, mivel ez az emlékeztető tehetségnek könnyű, és kellemes foglalatosságot, és gyakorlást nyújt.

A' vizsgálódó nevelő, tsudalkozással fogja szemlélni azon bényomásoknak külömbségét, mellyet a' Stenographiai Írás olvasása, a' közönségeséhez képest, tanulójának elméjébe szerez. Mind azonáltal tanácsos lészen a' gyermekeket, mind addig, a' Stenographiával esméretesekké
nem

nem tenni, míg csak a' nyelvet tökéletesen írni nem tudják, mivel a' szok a' Stenographiába, a' helyes írásra való tekintet nélkül, hangozatjok után íratván, felő, ne hogy a' közönséges írásba is tévelyedésbe jönnének, melytől a' maga idejébe felni nem lehet.

Mind ezeken felül a' Stenographia egy jól nevelt, 's pallérozott embernek, kellemetes időtöltő társaságot szerez, a' tsendes magányosságba, és az az unalomnak hűséges el távoztatója léssen.

Valamelly megkedvelt könyv bizonyos helyeit Stenographiae le írni, és azt ez írásba ismét által olvasni, nem reménylett gyönyörűséget okoz; e' szerént a' szerzőnek igaz értelmét jobban ki nyomozhatni, mivel az ismétli átolvasással a' dologra való nagyobb figyelemre kényszerítettik az ember.

A' szép Nemnek gazdag értékű izlésének, a' Stenographia kellemetes szolgálatot tehet. Melly sok szép dolgok fel férnek ezen írásba, csak egygy petsét nyomóra, egy gyűrűre, vagy egygy fűző töre is!

A' Litteraturának minden igaz barátja előre elláthatja, melly szerentsés következtetéseket szerezhetne a' Stenographia a' Tudományok egész Országába, ha közönségesen, olly esméretessé tételhetne, mint a' közönséges Írás.

Ezen hasznos Írásmódra való nagyobb felserkentésre az is bizonyos; hogy 6. órák, csak egy közönséges elmének is elegendők, ezen írás Theoreticai esméretére; a' gyorsaság maga, felben nem szakasztott gyakorlás által szeresztetik meg, de a' mellyre még is távol sem kívántatik annyi idő, a' mennyit a' közönséges Írás gyors folyamotja megtanulására egy jó író fordított.

Ígaz; hogy a' Stenographiai Írás olvasása a' kezdőnek eleinten nehezen fog esni, rövid idő alatt mindazonáltal, folytatott gyakorlás által, szinte olyan készségre fogja azt vinni, mint a' milyennel a' közönséges írást olvashatja. —

T a n i t á s.

Valamint a' közönséges Írásban, úgy a' Stenographiában is, a' szók, betűkből szerkesztetnek össze. A' következő tanításból, de főképpen a' gyakorlásból tökéletesen által fogja ki-ki látni, hogy a' szónak mássalhangzói, főképpen ha azon szó, a' beszéd, vagy írásba, a' maga Grammatikai eggybeköttetésébe áll, mindenkor elegendők, annak értelme, tökéletes, és meg határozott ki jelentésére.

Azért a' Stenographiai írásban minden magában hangzók, ki vévén a' szó elején, és végén, mint felesleg valók ki hagyatnak; Es így irat-
tik:

Idmny, fzts, Sp:mr, Oktbr, Dembr, etc etc.

A' Stenographus, a' szókat, hangzásaik szerint írja, a' nélkül, hogy a' helyes-Írásra tekintettel légyen, azért az egy hangú betűk, ugyan azon jegyekkel tétetnek ki, mint j, és ly, c, és tz, cs, és ts, cz, és t, etc.

A' Nagy, vagy kezdő betűk ezen írásban egészen szükségtelenek.

A' Magyar Stenographia Alphabetuma tehát csak a' következő 10. mással hangzókat foglalja magába, u: m: b, d, f, g, h, j, k, l; m, n, p, r, s, t, v, és z; ezekhez járúlnak az összetettek: gy, ny, ts, tz, sz; es 7. magában hangzók: a, e, i, o, u, ö, ü; úgy ezen 7. végzetek: nak-nek; a da lom - e delem, a tott-etett, s ág-ség, a lom-elem, s ág o s-séges

tatlan-tetlen; mellyek öszveséggel 55. Stenographiai Jegyeket kívánnak.

Ezen jegyek, a' legeggyűbb vonásokból vétettek, mellyeket tsak a' rajzolás Mestersége mutathat, úgymint: egyenes, félkör, és ezekből öszve tett vonásokból, mellyhez a' vesző (coma) és a' pontis járúlnak.

Az egyenes vonás, függőlegesen, vizerányosan vagy kajszán húzattathatik, a' köris vagy függőleges, vagy vizerányos által-mérő (diameter) által választathatik két felé; úgy hasonlóképpen az öszve tett vonások is különböző helyheztetésekbe tétethetnek.

A' következő jelek tehát, elégségesek lesznek a' Stenographiai Alphabetum közönséges esmértetésére:

A' Stenographiai Írásba felette szükséges, hogy a' vonások mindenkor egy formán húzattassanak, és hogy ezen húzás módja, jól észbe tartódjon.

A' függőleges, és két kajlás egyenes vonások, mindenkor felülről lefelé, a' vizerányos pedig balról jobbra húzatnak. A' *)-al jegyezett kajlás egyenes vonás, alúlról fel felé is húzatik, és akkor az R. betűt jelenti, külömben D. betűt jelentvén.

A' fél körök, és pedig azok, mellyek függőleges által mérőtől erednek, felülről le felé, a' fekvők pedig, balról jobb felé jegyeztetnek.

Az öszvetett vonások, nevezetesen pedig a' félig nyíltak, mindenkor a' görbülésekről kezdődnek, ki vévén az **) -al jegyezteteket, mellyek a' görbületnél végződnek.

A' Zárttak, az az, az olyanok, melyek, egy gyűrüből, és egyenes vonásból állanak, mindenkör a' gyűrűtől kezdődnek iratni.

Az I-ső Táblán jegyzett Stenographiai betük után tett szavak, egyedül csak azon betük által jegyeztetnek ki, mivel ez több szókra nézve elég-séges, másokra nézve pedig, mintegy a' Stenographusok között lévő eggyességnek nézethetik, melly a' Sebes írást*) a' nélkül, hogy tévelyedést okozzon, nagyon elősegíti..

E' mellett minden Stenographiai betű által a' Vármegyéknél elő forduló némelly szókat is kívántam kijegyezni, követvén nevezetessen a' Német Stenographiát, mellybe katonai szók fordulnak ilyenképpen elő, lehet mindazonáltal ilyen esetben az említett betűket a' nagyobb világosság okáért bizonyos jellel megjegyezni, p: o: vastagabb húzással vonattathatnak, mint közönségesen a' többi betük, etc.

A' kezdőnek ez alkalmatossággal ajánltatik, hogy a' jeleket, és azoknak jelentéseit jól elméjében tartsa, azokat gyakran írja le, és kezét 's szemeit a' betük mérték erányú rajzolására szoktassa, mivel ettől függ az írás világossága, és az által olvasásba való könnyűség.

A' betük' ösmérete után, szükséges az azoknak, a' szókba könnyen, és folyvást való öszve-köttetésekbe is készséget szerezn, a' mire a' II-dik Tábla, melly a' Pythagorás számvető táblája módja szerint készítettett, elegendő segittséget nyújt; tudni illik: Keresd az első betűt a' legfelső vizerányos, a' másodikat pedig a' legelső függőleges sorba, mutass jobb kezeddél az első be-

*) Stenographia inkább Szoros-írás, mert Στενός, szoros, keskeny; a' Tachygraphia igazán sebes írás, mivel ταχῆα, ταχὺ, sebes, gyors,

tűtől függőleg le felé, bal kezeddél pedig a' második betűről vízerányossan jobbra bé felé, egész azon kis négy szegíg, a' hol a' két újj öszve jön, és a' melly az öszve foglalt betűket foglalja magában, Ezen Táblából egyszersmind azt is láthatni, hogy midőn két eggyforma betű öszve jön, az tsak egy, de kétszerezett nagyságú vonással jeleltetik.

Ki vétetődik ebből az r r ha magába állana, melly a' d d től való külömböztetetésért egy deák r-el jegyeztetik meg, a' mint azt az alább elő forduló regulákból bővebben megláthatni.

Ha, az a' ritka eset történik, hogy egy betű háromszor fordul egymásután elő, akkor a' jel háromszor nagyobbra tsináltatik, mint az eggyes. A' gyakorlott szem az által olvasásba nem fognehézségeket találni.

Az egyenes Vonásból, és gyűrűből öszvetett jelek, az öszve foglalásba, a' II-ik Tábla szerént, az öszvefoglalás könnyebbitésére néhány változásokat szenvedvén, az eránt figyelmetességgel, és nevezetes gyakorlással kell lenni, p. o. az U-n, a' O-v vel öszve foglalva, nem , hanem könnyebbségért tétetik ki, ugy a' c-j, ha a' O-v vel foglaltatik öszve nem , hanem -nek íratik.

E l s ő R e g u l a.

(lásde z ezen Regulákhoz készített III-ik Táblát)

A' Szók közönségessen tsak mással hangzóik által iratnak le, a' benne taláztató minden magánhangzókat ki hagyván, azokat ki vétén, N. 1. mellyek a' Szónak kezdetén, vagy végén vagynak; mindazonáltal ezen két utolsó esetben az a' külömbség vagyon, hogy a' Szó kezdetén N. 2. lévő magánhangzó, akár mellyik légyen

is az, egyedül egy az első betűhöz közel tétett pont által jelettetik meg.

Ha a' Sebesség kívánnya, el lehet hagyni ezen pontot is, mivel könnyen reá szokhatni, N. 2. hogy kezdő pont nélkül is lehessen írni.

A' végző magánhangzók mindenkor tulajdon jegyeikkel tétetnek esméretesekké, mellyek az Alphabetumba fel jegyezve találtnak. Ha a' szó csak egy vagy több magánhangzóból áll, akkor az utolsó tétetik ki.

2-ik R e g u l a.

A' szónak minden betűi félbeszakadás nélkül való öszve köttetésbe következnek egymásután, és a' pennának addig a' papirost el hagyni nem szabad, míg az egész szót le nem tette, kivéven, ha még végző magánhangzó, vagy gyakran elő fordulni szokott végzet jele volna hát. N. 2. ra; Nro 2.

A' sebesség kedvéért a' végzetek egyenessen N. 3. az utolsó betűkhöz ragasztódhatnak Nro 3.

3-dik R e g u l a.

A' szók leírásába a' közönséges helyes írás törvényire kevés tekintet vagyon, hanem a' hogy kimondódnak, úgy is iratnak le, úgy hogy az ly helyett j; zs helyett s; a' végeken N. 4. lévő tt, bb, ll, helyett csak t, b, l, tétetik; sőt a' szók közepén is, ha az értelmet meg nem zavarja, és a' kettős betűk nem külön N. 5. szótaghoz tartoznak, lehet ezt több kettőzött betűkre is használni. Nro 5.

4-dik R e g u l a.

Az idegen szókba elő forduló C. betű, hangzása szerint, hol mint k, hol pedig mint tz, fog kitetetni.

5-dik R e g u l a.

q az idegen szókba, hol mint k, hol mint kv iratik.

6-dik R e g u l a.

r a' több betűs szókba a' d-vel hasonló húzással jegyeztetik, azon külömbséggel, a' mint fellyebb emlitetett, hogy a' d felülről lefelé, az r ellenben alólról felfelé húzatik, ennél fogva egymásról az öszveköttes módjába külömb N. 6. höznek. Nro 6.

Ha pedig az r magányosan fordul elő, akkor N. 7. Magyar r betűvel iródik; Nro 7. — valamint ha két vagy több r is fordulna elő egymásra, tsak hogy ezen esetbe a' Magyar r elibe egy vagy több Stenographiai \searrow fog tétet. N. 7. ni. Nro 7. Ellenben ha az r más betűvel való egybe köttesbe fordulna többször egymásután elő, akkor a' közönséges regula szerint két vagy többszörözött nagyságú húzással N. 7. iródik. Nro 7.

7-dik R e g u l a.

Az x betűt, a' ksz elegendőképven kipótolhatja.

8-dik R e g u l a.

Az a magában hangzó a' végső betű felett N. 2. 6. 7. való kis vonással jelentetik ki. Nro 2. 6. 7.

Az e a' végző betű felett való pont által té. N. 2. 7. tetik ki. Nro 2. 7. Mivel a' Magyar az értelemből könnyen észre veszi, hol kellessék ékezett, hol pedig ékezetlen é-nek lenni, tehát semmi szükség sinsen a' kettő között való külömböző jegyekre.

Az *i*, *a* végső betű alá tett pont által es-
N. 2. mértetik. Nro 2.

Az *ó*-t, *a* végző betű alá helyezettetett vi-
N. 8. szásan fordított vonás (Coma) jeleli Nro 8.

Az *ú*-nak jegyét egy kis görbe, és egyenes
össze foglalt vonás teszi; melly hasonlóképpen
N. 8. az utolsó betű alá tételik. Nro 8.

Az *ö*, egy az utolsó betűhöz helyezettetett
N. 8. kis $\underline{\quad}$ vel jegyeztetik. Nro 8.

Az *ü* pedig végre, hasonlóképpen az utolsó
N. 8. körül tett fordított kis $\overline{\quad}$ vel jeleltetik. Nro 8.

A' Magyaroknál az olyan szók, mellyek ma-
gánhangzókkal végződnek, némelly esetekbe,
úgy *a* többes számba ismét eggy más magán-
hangzót vesznek fel, és így két magánhangzó-
kal végződnek, ha tehát az egésznek értelmé-
ből meg nem tétzhetik, mellyik esetben, vagy
számba legyen *a* szó; az utolsó magánhangzót
kell kijegyezni, sőt, de *a* mi ritkán szükséges
a jól gyakorlottnak, mind *a* kettőt is.

9-dik R e g u l a.

Az olyan szókba, mellyek egyforma mással-
hangzókkal birnak, *a* szó közepére az olyan
magánhangzóját *a* szónak lehet kijelelni, melly
N. 9. *a* másikba nem találthatik Nro 9. de *a* he-
lyes Combinatio majd mindenkor süségtelen-
né fogja azt tenni.

10-dik R e g u l a.

A' gyorsaság gyakran megkívánja, hogy *a*
sebes író valamelly szót rövidítve, sőt máskép-
pen is tegyen ki; ezt tehát több esetekbe teheti
szabadon, tsak hogy *a* beszéd értelmét el ne
N. 10. tévessze Nro 10.

11-dik R e g u l a.

Minthogy ezen végzetek: nak-nek, adalom-edelem, atott-etett, ság-ség, alom-elem, ságos-séges, tatlan-tetlen, anya nyelvünkbe gyakran fordulnak elő; tehát jelenlévő írásmódunkon sokat fog segíteni, ha ezeket is különös rövid jegyekkel írjuk; a' nyelvet tökéletessen értőnek nem szükséges az itt feljebb össze foglalt egy nemű végzeteket különös jegyekkel jegyelni.

A' nak-nek, a' végső betűhöz ragasztott igen rövid lefelé fekvő vonással jegyeztetik ki N. 11. Nro 11.

Az adalom-edelem, a' végső betű felső részére ragasztott kis görbe jegy által mutattatik. N. 11. tik. Nro 11.

Az atott-etett a' végső betű alsó részére ragasztott kis görbe jegy által esmérhetni meg. N. 12. Nro 12.

Az ság-ség-et, a' végső betű végéhez tett N. 12. alól befelé fekvő görbe vonás jegyezi. N. 12.

Az alom-elem, eggy a' végső betűhöz lefelé vont fekvő vonás által tudódhatik meg. N. 13. Nro 13.

A' ságos-séges, a' végső betű végére tett N. 13. pont által eléggé esmeretessé lesz. N. 13.

Az tatlan-tetlen, a' végső betűhöz ragasztott két össze kötött kis vonásokkal téte- N. 14. tethetik ki. Nro 14.

Ha, a' mint az ejtegetések szerént gyakran megtörténik, több illetén végzetek következ-
nének egymás után, mind egyiknek jegyét könnyen ki lehet egymásba ragasztva is tenni. N. 15. 16. Nro 15. 16.

Midőn az ilyen végzetek a' többes számnak szótagját veszik fel, nagy héjjánosság lenne

az, ha ezen esetben az egész szót ki kellene írni; ilyenkor tehát, ha az író szükségesnek fogja látni, a' végzet jegy alá egy pontot te-
N. 17. het. Nro 17.

12-dik R e g u l a.

A' tulajdon nevek esmértető jele az utolsó
N. 18. betű végéhez tett keresztvonás lehet, N. 18.
A' tulajdon nevekre nézve a' Stenographiának
el kell ösmérni egy kevés tökéletlenségét.

Azért az olyan tulajdon neveket, a' mellyek
nem annyira ösméretesek, hogy a' mássalhang-
zók általtekéntésével, vagy a' beszéd értelméből
ki lehessen azokat venni, nem tanácsos Ste-
nographiai módonn írni. Ezen hijánosság póto-
lására tehát az illetén neveket a' közönséges
írással kell kipótolni, mivel az emlékeztető te-
hettségre nem bizhatni elegendőképpen. A'
Stenographiai írásnak azonban, legalább arra
nézve, a' ki azt írta, minden időben olyan ol-
vashatónak kell lenni, mint a' közönségesnek.

Ezen tökéletlenségen segíthetne némű némű-
képpen az ember, ha a' mássalhangzók mellé,
a' magánhangzók jeleit is mindenütt ki tenné;
de ez csak akkor történhetik meg, midőn nem
felette szorgos az idő, és e' szerént ez egyedül
titkos írásra használtatható.

13-dik R e g u l a.

A' várakozás jelei (interpunctiones) egészen
kihagyathatnak; ha mindazonáltal az idő en-
gedné, a' kérdés jelet maga valóságába, a' vég
pontot pedig kettős pont által kilehet tenni.
Könnyebb azonban a' kerek mondás végével a'
kézzel valamenyire előbb menni, és a' jelet a'
szokottnál nagyob' hézak által megmutatni.

14-dik R e g u l a.

Ha, a' mint a' beszédben gyakran megtörténik, egy szó, egy vers, vagy egy egész mondas, kétszer is elő fordulna egymásután, akkor ezen előfordulás, eggy a' szó, vers, vagy mon-N. 19. das alá vont húzás által jelentetik ki. N. 19.

Az öszve tett szókat, a' könnyebb által olva-N. 20. sás végett, tanátságosabb elválasztva írni. N. 20.

15-dik R e g u l a.

A' Számok jelei a' betűktől költsönöztek; N. 21. 22. lásd. Nro 21. 22.

Hogy a' Számok a' szóktól megkülömböztödhessenek, a' számok az első szám elejére vont kereszt vonás által jelettenek meg.

A' Számok egymással öszveköttetnek, és egy félbe szakasztás nélkül való vonással formáltatnak; Ha eggy szám egymásután két, vagy többször is fordulna elé, tehát a' mennyiség szerint a' jel is megnagyobbittatik; igen nagy számoknál mindazonáltal bizonyosabb három háromként elválasztani őket, mint a' Számvetés alkalmatosságával szokott történni.

Ha a' számok végén több Zerusok állanak, tsak a' két első tétetik ki, a' megkettőztetett nagyságú jegy által; a' többi tsak pontok által N. 22. jelentetik meg. Nro 22.

Ezekből világos, hogy az ilyen számok sebesebben íródhatnak, mint a' közönségesek, mivel egy húzásba folynak. — —

Vélekedésem szerint az elé adott Regulákat elegendőknek tartom a' Stenographiai írásmód megtanulására; a' nagyobb tökéletességet a' jövődre bizom.

Mitsoda előmenetelt tett légyen az ember benne, tulajdon vizsgálódása által is észreveheti,

ha a' IV-dik Táblán lévő beszédet előbb Stenographice leírja, azután a' maga írását a' példához hasonlítja.

A' kezdetbe sokat fog használni, ha a' szónak, a' magánhangzók kihagyásával, közönséges betűkkel való írásába gyakorolja magát az ember, úgy mindazonáltal; hogy ezt azután ismét Stenographiai jegyekre tegye által. Kevés időre azután diktáltathat, vagy maga diktálhat magának fenszóval az ember, és úgy írhat a' hang után; hanem nem fog ártani a' leírtat ismét, meg ismét által olvasni. Az újság kívánság csak hamar arra fogja az embert serkenteni, hogy tulajdon tehetségét, az idő folyamatjával egybe vetni mérészelje.

Ma írjon le valaki egy Könyv-lapot, hólnap néhány perczekkel kevesebb idő fog arra kívánni, napról napra pedig kevesebb kevesebb; és így előmenetelének nyugtató önnön érzése a' tanulni kívánót, a' tökéletesség tétlenséghez észrevehetetlenül fogja vezetni.

Ha már olyan gyorsaságra ért valaki, hogy a' gyakorlott kéz a' szájjal verset futni bátorodik, el ne ijedjen, ha ne talán az első próbák nem egészen kívánsága szerint ütnének ki, mivel a' folytatás eléggé megfogja fáradságát jutalmazni; főképpen ha mind azon rövidítéseket, és kihagyásokat, melyekre anya nyelvünk, a' leírás hitele megsértése nélkül képes, segítségül fogja venni.

A' legközönségesebb, és legszükségesebb rövidítések, az elé adattakba kitétettek, a' gyakorlás, és tapasztalás kit kit többekre vezethet.

Ha a' gyakorlásnak csak közép grádittsát elérte is valaki, könnyen által fogja látni, hogy nem csak vég betűket lehet el hagyni a' szóból,

hanem egész beszéd részeket is, a' nélkül, hogy a' beszéd értelmét eltévessze.

Sok szókból elégséges lészen tsak az első betűt feljegyezni, és sok beszéd nemből tsak egy két szót kiírni; és a' többi.

De mind ezen segítő módok bizonyos Regulákba nem szoríttathatnak. A' mesterségbe jártas, tulajdon észrevételei által könnyen reájok akadhat.

Ha igen sebes beszédek alkalmatosságával, p. o. az Ország Gyűlésén, vagy Vármegye Gyűlésén, a' hol tudniillik az egymásután beszéllők követhetésére a' Stenographusnak két Lélekre, és mind a' két kezére szüksége volna, valaki nevezetes rövidítéseket, és kihagyásokat kéntelenítenne tenni, tanácsos lészen, azokat azonnal, mi-hént lehetséges, kipótolni; és az emlékeztető tehetségre magát el nem bízni. Illyen esetekbe kettő, sőt több is rendelődhetik, a' beszédek leírására, hogy eloszolván az ülés, írásaikat össze alkalmaztatván, az egészset helyre állíthassák.

Az is igen hasznos, hogy ha valaki, a' beszéd foglalatját előre tudván, eggyes betűk jegye által, azon beszéd foglalatjához tartozó nevezetesebb, és gyakrabban elő forduló szokat ki-tehet; így az 1-ső Táblán látható példa szerént a' Vgyéknél elé fordúlani szokott egynehány szokat láthatni.

Az V-dik Tábla a' Tanulók számára az olvasásba való gyakorlásért készült, hogy egyszerűsmind minden esetekbe tanátsolni is lehessen. — A' szó elején lévő magánhangzók jegyei nagy részént kihagyattak.

A' Tanulónak az Olvasás nagyobb fáradságba kerül, mint az Írás, de felette könnyíthetni ezen fáradságon, ha a' Stenographiai Írást közönségesre által teszi az ember, mivel ebbe néha alig

ír le egy két betűt, az ember, már az egész szó szemébe tűnik.

A' nehezebb szóknál, minden mássalhangzó után e betűt tegyen az ember, és úgy fenszóval, és gyakran mondja el a' szót, ha így nem talál reá, egyik vagy másik é-t hadja el, vagy helyette más magánhangzót rakjon, és úgy mondja ki gyakran, és hamar a' szót, a' ki a' nyelvét tökéletesen tudja, nem fog soká ketttségbe lenni. Ha az igaz értelmét így sem találja el, ne mulasson soká ennél, hanem folytassa tovább, a' következők öszvefoglalásába annak értelmét kikeresni. El ne tsüggedjen azonban senki ezen nehézségek miatt, mivel ezek minden ezen gyakorlásra fordított órába szemlátomást vesznek, és ha a' képzelő tehetség ezen íráshoz hozzá szokik, szinte olly könnyen fogja azt az ember olvashatni, mint a' közönségest.

Ezen írásra a' kezdő a' közönséges író tolakkal élhet, de a' beszéd le írására ezek haszontalanok; az ollyan értz pennák, mellyek úgy vannak készülve, hogy megtöltetvén tentával, a' tenta az írásra szükséges mennyiségbe botsátkozik alá, es így a' mártogatást szükségtelenné teszi. Jók az atzélból, vagy ezüstből valók, de legjobbak a' platinából készültek, mivel ezen értz a' papiroson tsúszik, és semmi Savany által fel nem olvasztatván, soha meg nem rosdásodik.

A' Stenographiai Írás úgy szép, ha a' betűk, minden haj vagy vastag húzás nélkül egyenlő vonással, tzerne szál módjára iratnak. Igen jó, ha a' kezdetbe mindjárt hozzá szokhatni a' vékony vonáshoz.

Azon igyekeztem, hogy ezeu Tanítást a' lehetőségig való rövidséggel adjam elő; ha azért ezen találmánynak ellenkezői akadnának is, azzal bíztatom magamat, hogy a' gyakorlott kéz min-

zen boszas szó vesztegetés nélkül meg fogja állításait táfolni, a' mint az történt Anglia, Frantzia, és Német Országba. —

Ha Nemzetemnek, ezen tsekély munkám által, tsak mi kevésbe is kedvét nyerhettem, buzgó szívvvel fogok igyekezni, hogy tehetségem szerént, jövődre fontosabb szolgálatokat tehessenek.

Kovács Imre.

Ts. Bihar Vgye' Esküjtje.

3.

A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövedelekre nézve.

1. §. Midőn a' Tudom. Gyűjteménynek 1810-dik Eszt.beli IV-dik Rötetében a' Palóczok' nyelvekről és némelly szokásaikról írtam volt, kedvem lett volna azoknak eredetekre és Pannóniába való jövedelekre is kiterjeszkedni; de sehol se találhattam a' történet írók' munkáikban nyomot, hogy csak valamiképp is eligazulhattam volna: a' pusztá vélekedésekkel pedig vesződni röstellettem.

2. §. Mostanában némelly okoknál és historiciusi dátumoknál fogva a' mennyire annyira útba igazulván azt állítom és vitatom, 1-ször: hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába, 2-ször, hogy egy eredetűek a' Magyarokkal.

I. A' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába.

3. §. Ezen állításra azt mondom: Ha a' Palóczok későbbben jöttek volna Pannóniába, mint a'

tőhbi Magyarok, arról, mint valami nevezetes dologról nem hallgattak volna a' hazai vagy a' Külföldi Irók. Valamint felvagyon jegyezve, hogy a' Byssénusok a' Vezéreknek uralkodásokkor telepedtek meg Pannóniában, az Ismaeliták pedig Toxus alatt. — Geiza és fia Sz. István magok hívták be az idegeneket az Országba. — 1076-ban Salamon I-ső Andrásnak fia maga csalta be a' Kúnokat attya ellen, kik fegyver által csak ugyan vissza verették. — 1091-ben László Király alatt jöttek a' Jázok hazánkba Tiszántúl Heves és Pest Vármegye közé. — 1096-ban Kálmán alatt Ruthénus, Morva, Cseh és Tót szállítványok fogadtattak el. — Magyar Országban telepedtek meg 1113-ban II-dik István uralkodásakor a' Tisza mellékén azon tájon, melyet nagy Kunságnak nevezünk, a' Kunok. — 1143-ban a' Tatár pusztítás után a' Szászok és egyéb Németek Szepességben és némelly bánya helyeken. — 1196-ban és már II. András, Kálmán, III. Béla alatt a' Ruthénusok Sáros, Zemplén, Marmaros, és Ungvár Vármegyében. Az Oláhokból is sokan ide szorultak a' Tatárjárás miatt. — 1239-ben Kuthen Kun Király Precopi és Tauriai Chersonésusból hadával együtt kiűzettetvén a' Tatárok által, IV-dik Bélától a' Tisza mellett a' mai Kis Kunságban helyet kaptak. — Hazánkba jöttek 1258-ban ugyan IV-dik Béla alatt sokan a' Német és Szász nemzetből. — 1285-ben IV-dik László alatt a' Serviánusok. — 1431-ben Corvínus Mátyás alatt a' Rácok, — 1436-ban Zsigmond alatt a' Czigányok, — 1447-ben az Albánusok. — 1553-ban Castaldus' seregének nagy része. — 1664-ben sok Szász, Morva, Sváb, Bolgár. — 1728-ban VI. Károly alatt a' Törökök' kiűztetések után elég idegen költözött Magyar Országba. — 1763-ban

M.

M. Therésia által számos Svábok szállítottak Banátba, úgy hogy 1782-ben 5000 familiák kerekedett ki belőlök. a) Tehát az Iróknak ezen a' Palóczok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy az egyéb Magyarok előtt már Pannoniában voltak, vagy pedig vélek költözködtek oda. De az első tételt semmiképp se lehet bebizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie.

4. §. Valának ugyan Jornandes szerint b) a' mostani Banátban (a' régi Dácia' részében) Árpád' jövedele előtt is Hunnok, azok tudniillik, kik Attilának halála után vissza nem menvén honnyokba, ott tepedtek meg. (?) Talán ezekről szól Bonfin is c) midőn a' Suathes (Svatoplug) és a' Magyarok közt tartott csatát rajzolja, mondván: „Suathes — — Concepta tandem audacia, cum Ungaris, infestis signis plane congregitur. Fracto statim asperrimae gentis agmine, inclinata acie terga vertit. Dum ad Danubium cum suis passim fugientibus sese recipit, instantibus hostibus, dum praepropera festinatione amnem retro natare contendit, cum maxima Sarmatum manu sane demergitur. Caeteri in ulteriore Danubii ripa caesi sunt, perquam ab his pauci capti. Ut pacatiorem regionem haberent, his tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliarunt.”

„Nam multi Unni, qui post Atilam in Hungaria remansere, Suathis castra secuti fuerant, nescientes eos sibi esse cognatos.”

a) Sciagraph. Hung. Pars I.

b) De Reb. Get. Cap. 50.

c) Decad. I. Lib. IX.

5. §. Ellene mond ezen két Irónak Anonymus, a) kinek is pártját fogja Katona, b) Korinides, c) Túróczi, d) a' mellett maradván, hogy Attila' halála után, Csabával, (Attila' fiával) nem tért ugyan valamennyi Hunnus vissza Ásiába, hanem három ezren hátra maradván közülök, Erdélyben a' Székely nemzetségnek vetettek alapot. Ugyan ezt bizonyítja Frölich is e) mondván: „Siculi Hunnorum reliquiae, a Scythis orti, postquam annis tercentenis Pannoniam auctore Joanne Pistorio, incoluissent, translatis in Transilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.” Nem lévén tehát a' Magyaroknak utolsó kijövetelek előtt Pannóniában Magyar nemzetség, következöleg Palóczok, mivel ök is Magyar eredetűek, a' mit ezenül vitatni fogok, se lehettek.

6. §. Ezen állításnak, hogy tudniillik a' Palóczok Árpád' Magyaraival jöttek Pannóniába, vitatására leginkább szolgál Osztoics et Kojálovics' két Orosz Iró' bizonyítása, kiket Dugonics András szerint f) elő ad Bayer, g) azt mondván írásaikból, hogy a' Magyarok, (kik Hugar vize mellett Pannónia felé tartottak) megverték (Tánais vize mellett) a' Poloucokat, (Palóczokat) kik ellenek feltámadni mertek.

7. §. Nem leszen fölösleges dolog Dugonicsnak ezen említett két Irónak szavaira épített elmékedését, melly a' citált Munkájának 246-dik

a) C. 50.

b) In Prolog. Hist. Litter. §. 2.

c) In vindic. Anonym. B. R. N.

d) P. I. C. 44.

e) David. Frölichii Prodr. Chronic. Hung. §. XX.

f) Szittyai Történetek első Könyv. 247. lapon.

g) In Collect. Petrop. T. X. p. 413.

lapján kezdődik, valamint ott vagyon, eléadni, és azután megvizsgálni, mennyire üti meg a' hitelnek mértékét. Így beszél ő: „Midőn nagy hékességben élnek (a' Csabai atyafiakkal a' Szittyai magyarok) ime egy nemzetség, melly (Tánais vize mellett) a' Kutigúrokon fellül uralkodott, és őket Polo u c o k n a k neveztek, (soha se tudni, minő okra nézve) megtámadták a' közel lévő Magyarokat. És (mivel a' csata hirtelen szerződött) sokat megpiszkoltak a' Magyarok közül.”

„Ezt észrevén a' többiek; a' P o l o u c o k r a estek, és őket kegyetlenül megverték, Országjokat elfoglalták, a' P o l o u c o k a t pedig (kik közöttök tenyeres talpasabbak voltak) katonáknak szedték, és az Elő-örök közé rendelték.”

„Úgy gondolom: hogy ezek a' P o l o u c o k, (vagy is inkább a' mostani írásnak módgya szerint (P a l ó c o k) a) kik minekutánna a' Magyaroktól meghóditattak és az Elő-örök közé tétettek, (előregedvén) megunták utóllýára a' katonaságot. Következett Fő-vezérjőktől (Máttra hegye' táján) letelepítettek. Ezeket mind eddig P a l ó c z o k n a k nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából.”

„Ezekről a' P a l ó c o k r ó l semmit se szól az Irnok; b) mert ezt a' Csatát csekélynek lenni gondolta azokhoz képpest, mellyeket néki elő beszélleni kellett.”

8. §. Látni való, hogy itten Dugonics a' szóban lévő két Orosz-Irónak, a'vagy inkább, a' ki utánok beszél, Bayernek kevés soraiból sokat értvén, bővebb előadást készített, a' melly is, ha mindgyárt némelly környülállások a' rostában maradnak is, derék combinációjánál fogva elegendő

a) P a l ó c z o k.

b) Anonymus c. 2.

hitelt érdemel. És meglehet, hogy a' szorgalmas tudós ezen körülállást is valemennyit Bayerből (kinek munkáját még ugyan én nem láttam) vagy egyéb Írókból írta ki.

9. §. Elég az azonban a' dologhoz, hogy mivel a' Magyarok megverték a' Palóczokat, a' vesztés fél az akkori hadakozás szerint vagy kinszerítve vagy önként követvén a' győztös tábort, Pannóniába költözött, és hogy eleve Mátra' vidékére szakadott, abból tetszik ki, mivel azon környéknek lakosai szüntelen Palóczoknak neveztetnek. Kitetszik tehát a' rövideden elé hozottakból, hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek. Pannóniába. Már most azt akarom vitatni, hogy A' Palóczok egy eredetűek a' Magyarokkal.

10. §. A' fellyebb említett Írók szerint a' Palóczoknak Tánais vize mellett volt lakások. Tudni való pedig, hogy a' Chínaiaiktól és Árabsoktól Ásia' közepéről az Altai hegyek és Irtis vize' vidékéről a' Volga és Tánais vizei közé szorított nemzetségek, többféle nevezet alatt Eleinkkel egy nemzetből származtak; tehát a' Palócz nemzetség is egy eredetű a' Magyarokkal.

11. §. Legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak. Mivel ha nekik egyéb tulajdon nyelvek lett volna, annak egészen majd csak nem lehetetlen lett volna úgy kiveszni, hogy azon mái nap is némelyek ne beszellenének, vagy legalább belőle egynehány szavak fen ne lennének. Már pedig ők, kivévén szó ejtéseket, a' közönséges magyar nyelven beszellenek. És ugyan ezen különös szóejtés adott alkalmatosságot Dugonicsnak azon

mondására: „hogya (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából”.

12. §. Hogyha a' Palóczoknak különös nyelvek lett volna, annak lehetetlen lett volna legalább végképpen kivesznie, abból tetszik ki, mivel csak azon nemzetnek változik a' vagy enyészik el nyelve, melly egészen más nemzet közé keveredik: hanem a' Palóczok semmi nemzet közé sincsenek elkeverve; sőt kivéven N. Honhot, mellyben csak az Ipoly' és Garam' táján találtnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád vármegyének legnagyobb részét a' Palóczok lakják, a' kik is mennyien lehetnek, ezentúl ki fog tetszeni.

13. §. Hevesben Magda Pál szerint a) a' lakosok száma 198,000, kik között 689 a' nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Német és Tót kevés: tegyük tehát hogy 5000, és így marad 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a' nemes; tegyük, hogy a' máshonnan oda származott magyarok' száma 6000; még is marad Palócz — — 173,789.

Borsódban a' lakosok' száma 145,045; közöttök a' nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés német és tót; tegyük ezt a' két nemzetet 4000-re, és marad 136,803 magyar. Ezek között 19,900 a' nemes; tegyük, hogy az oda származott egyéb magyarság 5000 megy; még is ha mind ezeket nem vesszük is számba, marad Palócz — — 111,903.

Gömörben a' lakosok' száma 146,744. A' magyar több mint a' tót, kevés német, sok cigány. Tegyük, hogy

a) Magyar Országnak és a' Határ őrző Hatosaság vidékének legújabb Statistikai és Geographiai leírása. 1819.

a' tót 30,000, a' német 5000, a' czigány 4000, és így marad 109,74 $\frac{1}{4}$ magyar. Ha ide nem számlállyuk is a' 8870 nemest, és a' más tájakról ide telepedhetett magyarokat, kiket 4000-re veszünk; még is leszen Palócz —

90674.

Nógrádban 163,360 lélek számláltatik. A' magyar több mint a' tót, német kevés. Tegyük, hogy a' tót 60,000 a' német 8000, és marad 95,360 magyar. Ezek között 6324 a' nemes, 3000 legyen a' máshonnan oda szakadott magyar. Ha mind ezeket számba nem vesszük is, még is marad Palócz —

86,036

N. Honthban a' lakosok' száma 108,000 Felenél több benne a' tót, német is elég van. Az idei Fő Megyebeli Schematismus szerint a' Honthi felső Al-esperestségben egy magyar Plébánia sincs. A' Honthi közép Al-esperestségben 14. Plébánia között 10. magyar, 1. tót-magyar, 3. pedig egészen tót. A' lelkek' száma öszvesen 24174 a), kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Al-esperestségben 12. Plébániában, értetődik amúgy is, hogy a' filiálisokkal együtt, a' lelkek' száma 20438, és 6 magyar, és 3 tót-magyar Plébániában 8182 magyar vagyon. A' Dunai alsó Al-esperestségben 15 Plébániában, mellyek között 10 magyar, 1 magyar-német, 1 tót-magyar, 1 német-magyar-tót, 2 tót Plébánia számláltatik, a' nép' száma öszvesen 19,540, és közülök 10,950-an ma-

a) Ezen számolásban minden valláson lévők foglaltatnak.

gyarok. És így a' mondott Al-esperes-
tségekben, avagy is az egész vármegyé-
ben a' magyarok' száma 37184. Innen
kiszámlálván a' 3550 nemest, azon ma-
gyarokkal együtt, kik máshonnan szá-
kadhattak ezen tájakra, (2000-ren fel-
lyül nehezen lehet őket venni) a' Paló-
czok lehetnek — — 21,634.

Tehát a' Palóczok' száma könnyen
felmegy — — — 490.237.

Nem volt tehát a' Palóczoknak valami külö-
nös nyelvek, sőt nem is lehet kételkedni, hogy
ezen nagy számú, és mindenkor együtt lakó nép
valamikor másként beszéllett, mint a' többi Ma-
gyarok, a' mi is valóságos kezesség arról, hogy
a' Magyarokkal egy eredetűek.

Szedér Fábán.

4.

Észrevételek a' Magyar Szókötésre.

Írta Virág Benedek.

A' magyar Szókötés (syntaxis) ellen mind ré-
gibb mind újabb könyveinkben sokszor találunk
eltévedéseket és hibákat, mellyektől őrizkednünk
kell. Példákat hozok elő.

1. „Áldgy meg minket, Uram, és e' te aján-
„dékidat, mellyeket” 's a' t. „és áld meg e' te
ajándékidat”. Így tedd.

2. „Imádgý Istent érettünk” 's a' t. Nem jól
vagyon. Én imádom Istent, nem imádok. Ezen két
mondásnak értelme nem egy, hanem kettő.

Illei János a' magyar Boetiusban Pythagorás
mondását „επε δεω” jól fordította és pedig nev

mutató nélkül így : Istent kövesd. Ezt nem érthetted valamelly Istenről millyen p. o. Olim truncus eram ficulnus 's a' t. A' Grammatikát (Budait 1818) jól értsd : „Az Isten név előtt úgymond, névmutato áll , kivévén egynehány beszéd módokat, mint Isten hozott 's a' t. E' regula szerént vagyon imez : „Az embert, kit az Isten a' maga „képére teremtet 's a' t. Nekem jobban tetszik „ez : Az embert, kit Isten a' maga 's a' t. Jól „vagyon ez is, p. o. Többet cselekedhetik Isten, „hogy sem az ember. 's t. A' mondott regulátokosan kövesd.

3. „Sokan annyira felfualkodtak, és elkábultak, hogy sem az Istent, sem ő magokat, sem „egyebeket nem ismerhetnek.”

Ezen ige „ismerhetnek”, csak a' legutolsó szóhoz illik. Így tedd. Sokan - sem Istent nem ismerhetik sem magokat, sem egyebeket nem ismerhetnek.

4. „Ő a' tanítványokat, és mindeneket valakik ötöt követni akarják, nyilván inti.” — E' helyett „mindeneket” tedd, mind azokat, inti, nem mindeneket.

5. „A' ki magát, és mindeneket el tudgya hagyni.” Magát és mindeneket nem jöhet egybe, hanem ha az infinitivussal, p. o. kész elhagyni.

6. „Én valamint e' hangot, úgy annak kijelzésére valamelly különös jegyet, szükségtelenek tartom.”

E' hangot.. tartom, jól vagyon; de valamelly jegyet tartom, nem jól vagyon.

7. „Ki méltó arra, hogy téged, Urát Istent, magához vegyen”. Téged vegyen, jól van; de Urát Istent vegyen, nem jól van. Tedd így. ..hogy téged, ha Ura Istene vagy, magához vegyen.

8. „Negyven nappal és éjjel vala Mojses a' hegyen". Így, nem pedig negyven nap és éjjel. De ez: tegnap más nap, minden nap, jól vagyon.

9. „A' kik ma veled tartyák, holnap ellen- „kezőid lehetnek". Sokszor szolt így Telegdi is. Ma így szólunk: A' kik ma veled tartanak. Az az Azok, kik ma veled tartanak, holnap 's azt.

10. „Az ellenség fegyvere, a' zápor eső, a' „vadak fogai, és egyéb szerencsétlenség sok em- „bert megrontott". Ez „a' vadak fogai" nem il- lik össze a' többivel. A' numerus oratorius ellen tett hibáról hallgatok.

„Téged dicsérjen az én szám, az én lelkem „és minden teremtettt állatok". Tedd minden te- remtettt állat.

Ez sem jól vagyon: Van házam, földeim, marháim.

11. Te, ki engem és ezeket megkárosítottad 's a' t. Jobbitani való. Ez is:

Ne gyalázz engem, se munkámat 's a' t.

12. „Oh holtod után se felejts el bennünket „elárult híveidet, tisztelőidet".

„Ne felejts el bennünket, híveidet, tisztelői- det". nem illik össze. De mit jelent „elárult hí- veidet." Szeretném tudni, a' mit nem tudok. A' mit tudok, ide írom: Sokan újabb 'Iróink közül ezen igékkel: elárulni, kimeríteni, nem igazán élnek, Csak a' proletarius deáknál olvasható ezt: exhausit totam materiam; argumentum. E- zen értelemben nem lehet helye a' tiszta magyar- ságban.

13. „A' ki az életet akarja szeretni, és jó „napot látni; megtartóztassa nyelvét a' gonosz- „tól". I. Petri 3. Fordítom (salvo aliorum judi- cio) A' ki élni szeret, és jó napokat akar látni, 's a' t.

14. „Kegyesen látogat, buzgósággal ébreszt, „hatalmasan felemel”. Jobb, buzgón a’ numerus oratorius miatt.

16. „Álmod, vagy téged látlak, szerelmes fiám. Álmod látlak, nem jól van.

17. „A’ kik szarándokságot gyakran járnak, szentté ritkán válnak”. Szentekké.

18. „Most szerezz jó akarókat, a’ szenteket, tisztelvényt őket, Jobbítsd.

19. „Akár könyvek, akár énekek és versek „legyenek, mind ezek keveset használnak, kevés „jó ízek vagyon”. Ezen utólsót így kösd össze a’ többivel, és mind ezeknek kevés ’s a’ t.

20. „A’ ki győzedelmes lesz, az élet fája „nak gyümölcséből adok enni”. Jobb így: An „nak, ki győzedelmes ’s a’ t.

21. „A’ lelki vigasztalások fölül haladgyak „minden világi gyengéltetéseket és testi gyönyör „rűsegeket.” Tedd, haladnak.

22. „Nem vágyódom arra az elmélkedésre, „melly viszen kevélységre”. Jobb; melly engem kevélységre viszen.

23. „Kettős, vagy hármasnak látszik a’ nap” Ird ki kettősnek; Effélékben az Apostrophus sem mire kellő.

24. „Kérem, figyelmezzetek”. Tedd, Kérem figyelmezzenek, vagy, Kérlek, figyelmezzetek.

Csak ennyit hoztam elő a’ sokból. Most szólok a’ Kerek mondásokról, mellyek nélkül Írásunk, akármiről legyen, nem tetszhetik.

Olvastam: — „Valamint az épen szikrázó „csillagok, mennél magasabbak, annál kisebbeknek mutatják magokat: úgy a’ felsőségben helyezett személyek, mennél nagyobb méltóságra emeltetnek, annál *) inkább ekesíti őket az „alázatosság”.

*) E’ szótól kezdve annál inkább nem jól szikrázik ezen Períódus.

Olvastam: — „Minekelőtte a' megrögzött bűnös az Istenhez való visszatéréséről kezd gondolkodni: sokféle *) csapás és viszontagság által kell szívének meglágyulnia”.

Olvastam: — „Egységünk olyan mint a' mezei virág, melly, az Úr szele reá fuvallván, vagy a' nap hőséggel (így) feltámadván, azonnal elhervad, és elvesz a' színének minden ékessége”.

„Az Úr szele, a' nap hőséggel” nem numerus oratorius. Hőség helyett jobb hévség, ebből hév, heves. — A' mezei virág hervad, és színének ékességét veszti. Ezt helyesebbnek tartom, mint imezt: a' mezei virág hervad, és elvesz a' színének ékessége. Az egész mondás kerekdedb így: Egységünk olyan mint a' mezei virág; melly, ha az Úr szele reá fú, vagy ha a' nap hévsége feltámad, hervad, és színének minden ékességét elveszti.

Olvastam: — „A' régi Anyaszentegyház, mikor hűvei (így) üldöztettek, tömlöczökre hányattak, ígéretekkel csabítottak” 's a' t. — még négy tettek, tettek van ezen periodusban, a' miért nem tetszetik.

Hű jó szó, ez is „hűveim, de ezen utolsóval a' csinosabb Irók 's Beszélők már nem élnek. Ezt értsd ezekről: ügy, ügyekezni, műv 's t.

„Valamig élsz, változandó vagy kedved ellen is; úgy hogy néha vig **), néha szomorú és háborodott, néha megért, néha csintalan vagy”.

Rövid Kerek mondások: I. Minden ország, melly magában meghasonlott, elpusztul. II. Az égő

*) Ettől fogva „sokféle”, sántikál e' Kerekmondás. Jobblábon állana így p. o. A' megrögzött bűnös, minck előtte az Istenhez való vissza téréséről kezd gondolkodni; sokféle csapást és viszontagságot érez és szenved szívében.

**) Tedd: néha vig és csendes, néha szomorú's a' t.

tűz, ha reá olajt öntesz, fellobben. III. Josiás Király, mivel Istennek szent tiszteletét helyére állatá, még most is dicséretes emlékezetben vagy.

Kerek mondásos levélke.

Jóska ! A' bátyádhoz szóló levelet, mellyet nekem akarsz által adni, még ma hozd vagy küld hozzám ; mert holnap korán, ha csak az üdö le nem tartóztat, Budának hátát fordítok. Isten ved. A' Kelenföld hegyénél. Oct. 26. 1821.

5.

Székhelyi Majláth György, a' Király Személyes Jelenléte a' Törvényekben Képviselőjének Életirása.

Justitia est constans et perpetua voluntas Jus suum unicuique tribuens.

Verbőczy. Prolog. Tit. 1.

Minden ember, legyen az kicsiny vagy nagy a' világ fenállhatására okvetetlenül szükséges, minden ember a' maga helyén vagy, és tsupán csak akkor születik, akar természeti, akar erkölcsi képen veszük a' dolgot, midőn reá a' világnak szüksége támadt: mert a' világ egy tökéletes egész, mellyben se több, se kevesebb nem lehet, s törvényei örökösök és változhatatlanok. — Ezen igazság ugyan egyenlőképen hidegekké tehetne bennünket, mind a' nagy, mind az alacsony, mind a' jó, mind a' rossz embereknek kimúlások

eránt; ha ezen igazságnak ellenére önön tapasztalásunkból, a' nagyobb embernek eltüntével az ő helyén, legalább egy ideig tsorbát, vagy néha hosszabb ideig is kipótolhatatlan hézagot nem vennénk észre. Midőn egy tiszteletre méltó agg tölgy, melly az időnek minden viszontagságait bátran kiállotta 's a' körülötte lévő fáknak hol árnyékúl, hol a' szélveszeknek zordonjai ellen menedékül szolgált, — ki dűl; azzal vigasztalhatjuk ugyan magunkat, hogy az ő jóltévő árnyéka alatt sarjadoszott apró tölgyetskék is valahára hasonló nagyságra felnőnek, — sőt hogy helyébe másutt hasonló nagyságú tölgy találkozik: de mind ezen okoskodással se tsillapíthatjuk le fájdalmunkat, avagy tsak sajnálásunkat-is; mert a' derék tölgy helyén ürességet 's körülötte tsak apró fátuskákat látunk, mellyek ugyan reménységgel biztatnak bennünket, de a' mellyeknek nagyra nőhetések sok szerentsétlenségeknek vagyon alá vettelve: 's ha elhítetjük is magunkkal, hogy másutt találkozhatik olyan fa, melly helyét kipótolhatja; még is mindenkor felmarad azon kérdés, hol? —

Ha tehát egy kisebb befolyású ember meghal, könnyebben szíveljük el vesztességünket; mert több hozzá hasonlót látunk magunk körül: de ha egy nagyobb tekintetű, munkás, 's hatható-sabb férjfiú kiragadtatik közzülünk, sokáig fájlatjuk tőle megfosztatásunkat; — mert kárunk kipótolójára olly könnyen nem akadhatunk. — Azért nem tsudálkozhatunk, hogy Székhelyi Majláth Györgynek, Sz. István Apostoli Király' jeles Rende Vitézének, Ő Cs. 's Ap. Királyi Felsége' Személyes Jelenléte' a' Törvényekben Helytartójának és Tekintetes Nemes Tolna Vármegye' Fő Ispánjának halálán olly sokan, és igen sokan elkeseredtek, sőt még azok is

mélyen megilletődtek, a' kik talán míg élt, — mindenféle emberi tekintetekből nem egész színtelen tisztelettel viseltettek éránta; — mert Majláth György nem csak betöltötte derekasan azon helyet, mellyen állott, — hanem mind Királya bölts választásának, mind Hazájának, mind azon jeles, de inkább terhes, mint sem fényes Hivatalnak, mellyre érdemesített, betsületére vált. —

Ő életében is egy általjában betsületben tartott, sőt egyenes, meghatározott, nem tétovázó, azomban igazságos tselekedetei's maga viselete által minden embert bizonyos mélyebb éránta való tekintetre mintegy kényszerített: de még közönségesebben tiszteltetik azolta, hogy nintsen többé! — Hijában, — ki nem vetkezhetünk azon közönséges emberi gyarlóságunkból, melly szerint, a' mint Horáth mondja: *Virtutem incolumem odimus, ereptam ex oculis quaerimus invidi!* —

En ha elhitethetném is magammal, hogy az hizelkedésnek nem fog tartatni, mivel arra okom se lehetne többé, — Majláth Györgyre Ditsérő beszédet nem szándékozom írni; mert arra csak két okom lehetne: — egyik, hogy fíjait, másik, hogy többi Hazámfiait az által ditső példájának követésére buzdítsam. Az első szükségtelen; mert Majláth György úgy nevelte fíjait, hogy azok serkentés nélkül is bizonyosan nem lesznek Atyoknak érdemetlen Magzatjai: a' másik haszontalan; mert Majláth Györgynek jó híre's neve annyira esmeretes, annyira kiterjedett, hogy a' ki az által nem buzdittatik, az a' legékebb szó éránt is siket marad örökké! — Elé adom tehát tsupán tsak Életírását, a' mennyire az előttem tudva vagyon, olly szárazan's olly hidegen, a' mint tsak azon tiszteletem, mellyel Majláth Györgynek hamvai éránt magam is

viseltetem megengedi. — A' tökéletes Biographiához ugyan, nem csak a' tárgyba vett személy' egynehány történeteinek chronologiai elszámolása kívántatik; hanem a' psychologusra nézve ez gerjeszt legnagyobb figyelmet, millyen környülállások munkálódtak, és mint azon személyre, hogy azzá lett, a' mi volt; 's viszzont, mint és mit munkálódott a' személy a' maga kerületére 's az egészre nézve: — de — mivel az ilyen Életírásra közönségesen bővebb tapasztalásunk, bővebb tudósításaink hibáznak; — azért Biographiáink majd nem egy általjában tökéletlenek, sőt többnyire egészen elhibázzák a' Biographiák tzélját, 's így én is vigasztalhatom magamat az eránt, hogy e' jelenvaló Munkám hijános és tökéletlen. —

Majláth György született 1752. esztendőnek Julius 20-kán Honth Vármegyének Kis Rer nevű helységében. Még nem érte el korának ötödik esztendejét, már is édes Attyát Szék helyi Majláth Jósefet, a' Septemviralis Tábla Assessorát, elvesztette 1757-dik esztendőben. Az árvaságra jutott, főképen fiú Magzatok, ha édes Attyok meg hal majd nem általján fogva hibásan szoktak neveltetni, az édes Anyák gyengébbek lévén, mint sem a' fiúkkal otthon meghatározottan bánni tudnának, 's tapasztalatlanabbak, mint sem künn a' tzélerányos neveléshez szolgálható eszközöket 's utakat megtudnák választani; azért vagy kedvezés, vagy az útnak 's eszköznek elhibázása által többnyire félszegül nevelik nevendékeiket. Azomban mivel a' gyermekkori benyomások olly hathatóságok, hogy bennünket a' sirba is követnek 's a' gyermek korba tétetnek le a' következő életnek alapjai; igen érdemes, sőt szükséges lett volna kinyomozni, millyen környülállá-

sok, millyen befolyások okozták azt, hogy Majláthunk azzá leve, a' mi volt: de mind ezek 's egyebek eránt felvilágosítást nem nyerhettem; 's így ezen Életírást csak azért készítém, hogy Majláth Györgynek, illy jeles Hazánkfiának hamvai eránt háládatlanok lenni ne láttassunk. —

Tizenötödik évében Majláthunk a' Jezus Társaságába állott, melly 1773-dik esztendőben széljel oszlatván, vissza lépett a' világba.

Huszdik esztendejét elhagyván a' Bécsi Universitásban tanulta a' Törvény Tudományokat, 's ott a' többek közt Sonnenfels József és Martini Károly tanításaival élt.

Elvégezvén a' Törvény Tudományokat majd nem négy esztendeig a' Királyi törvényes Táblának hites Jegyzője 's az akkori Királyi Ügyek Igazgatójának, néhai Szláv Györgynek Expeditora volt, és minekutánna, törvényes gyakorlását ki állván, az Ügyvédi Exament le tette volna, először ugyan Honth Vármegyének betsületbeli Esküdtjévé egynehány hónapig, azután pedig Hertzeg Eszterházy Miklósnak, (a' mostani Miklós, Nagyattyának) Titoknokjává 's végre Tabularis Ügyvédjévé lett.

1781-dik Esztendőben az Ó Budai Királyi Koronai Urodalom' Fiskálisának;

1784-dikben a' Királyi Ügyek Igazgatása Hivatalánál Királyi Fiskális Ügyvédnek;

1786-ban A' Dunán innen való Királyi Vidéki Tábla Birájának, 's ezen esztendő' vége felé a' Királyi Tábla Eléadó Asse sorának neveztetett ki; vissza hozattatván pedig II-dik József Császár halála után a' régi Törvényes Állapot, a' Királyi Tábla számfeletti Assessorok sorába esvén,

1791-dik Esztendőben az Ország- Gyűlés' Napló-könyvét deák nyelven tette fel.

1792-ban

1792-dikben az akkori Királyi Személyes Jelenlét' a' Törvényekben Helytartó, a' s most is még hálá Istennek élő Ország Birája Ürményi Ürményi József által, a' Személyes Helytartói Hivatal' Itélő Mesterének nevezetvén, mint olyan jelen volt az azon esztendőben tartatott Ország - Gyűlésen.

1795-dik Esztendőben a' mostani Fő Herceg és Nádor Ispán által Nádor Ispáni Itélő Mesternek tétetett, melly Hivatalában az 1796-ik esztendei Ország - Gyűlésen az Országos tollat vitte.

1798-dik Esztendőben Ő Felsége' önkényes akaratjából a' Királyi Ügyek' Igazgatójának Hivatalát 's a' Magyar Kir. Udvari Kamara' Tanácsosságát nyervén, ezen Tisztséget hét esztendeig viselte, melly idő alatt az 1802-ki Ország-Gyűlésen is jelen volt.

1805 ikben Udvari Tanácsosnak és a' Cs. Kir. Udvari közönséges Kamaránál Eléadónak nevezetvén ki, de egynehány hónapok múlva ugyan ezen minémiségben a' Magyar Királyi Cancellariához által tétetvén, ezen Hivatalban három esztendőt töltött, 's azon idő alatt két rendbéli Ország-Gyűlésen, úgymint:

1807-dikben és 1808-ban Ország Gyűlési Eléadó volt és az elsőnek, tudniillik 1807-diknek végével Sz. István Király Rendének Jelével ajándékoztatott meg, a' másodiknak pedig befejezésével.

1808-dik esztendőben a' Királyi Személyes Jelenlét' Képviselőjévé a' Törvényekben tétetett.

1811-dikben Ő Felsége' önkényes akaratjából Tolna Vármegye Fő Ispánjának nevezetvén ki, és

Az 181 $\frac{1}{2}$ ki hoszas Ország. Gyűlés alatt a' Statusok Táblájának Elölülője volt 's minekutána

a' Királyi Személyes 'Jelenlét' Képviselőjének Hivatalát a' Törvényekben 12 esztendeig 's 3. egész hónapig, Tolna Vármegye' Fő Ispáni Tisztségét pedig 10. esztendeig viselte volna, egynehány hónapokig tartó melybeli vizikórságból eredt betegeskedése után Hazánk nagy kárára 1821-ik esztendőnek Február' 10-ik napján életének 69-ik évében Pesten meghala.

Ez a' megbóldogúlnak hidegen 's minden himezés nélkül eléadott földi pálya futása; mennyi jót tselekedett az alatt, azt csak ő érzette legjobban, de beható és jóltévő tselekedeteinek következései is mutatják 's hazafiúi, lépéseinek nyomai örökké fenn fognak állani. Ő az életet az első elején kezdette 's a' legalsóbb Hivatalból emelkedett a' felsőbbekre: azért tudta minden Hivatal' kötelességét, mivel mindazokon által ment; — azért tudott parantsolni, — mert engedelmeskedni tanúlt. — Az ő betsületét, — az ő igazság szeretetét semmi se tántorithatta meg; mert tudta is mi az igazság 's a' tapasztalás — által is elegendő erőt szerzett magának, hogy azt bátran megvallhassa, megmutassa, kivihesse, miről belsőképen megvölt győződve. — Tsak a' gyökeres Tudomány 's az érett tapasztalás erősitheti, sőt megatzelosithatja az ember melyét annyira, hogy semmiféle melesleges tekintetnek nem enged, hanem tsupán tsak önön meggyződését követi: 's ez, a' Tudomány, a' tapasztalás, — a' tiszta lelki esméret és a' rendíthetetlen erő szükséges főképen a' Biróban; — mert lelki esméretben járó dolog másnak Jusairól itélni; — szükséges főképen abban, a' kinek Hazánk boldogulására, Hazánk szabad fennállhatására annyi befolyása vagyon, — mint Majláthunknak volt.

Hasznos példát vehetnek magoknak Majláthunkról a' mi mostani iffjaink, a' kik több-

nyire az Oskololából a' pénzen vett Eminentia' Calculusán 's határtalan elbizottságon kívül semmit se hoznak ki, sőt gyakran jól olvasni, és írni se tudnak, — a' Patvariákon legfeljebb vadászni és tántzolni tanúlnak 's a' Juraterián Principalis nélkül tébolyogván a' Káveházakban vitézkednek; — 's meg is gyakran születés, atyafiság 's más öszveszövetkezések által nagyobb Hivatalokra, ha nem mindenkor fel emeltetnek is — még is vágynak. — Majláthunk, egy Septemvirnek fija, — érdemes, jól nevelt, jól tanult fija nem szégyenle Esküdt, *) nem szégyenle közönséges Ügyvéd lenni; 's ők, a' Tudomány 's nevelés nélkül valók megvetik a' nagyobb Hivatalokat, hanem más érdemesebbek előtt lopják el a' legfőbb Tisztségeket! — Ebben ugyan, ha orvoslás nem tétetik, későn fogja siratni veszedelmét a' Haza!!!

Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit;
Abstinuit venere et vino. —

Horátnak ezen bölts Intését egy általjában elmulasztjuk embereink nevelésében. —

Melly terhes, melly veszedelmes Hivatalokat viselt Majláthunk, mint Nádor Ispáni Itélő Mester, mint Királyi Ügyek' Igazgatója, mint Ország Gyűlési Eléadó, — mint Personalis, — megbizonyították oh fájdalom gyakran azok, a' kik azon Hivatalokat viselték; de Majláthunk nem tsúszott, nem mászott, — nem hízelkedett, nem

*) Hogy nem szégyenlette az Eskütti Hivatalt viselni, ki tesszik mint a' privatusok előtt tett dícselkedéséből, hogy ő tudni illik egy Vármegyének Esküttye vala, mint pedig Tolna Vármegye köz Gyűlése alkalmatosságával, midőn a' Fő Ispányi Hivatalba iktattatott örömmel említette viselt Eskütti hivatalát, sőt az Ifuságát számtalanszor serkentette ezen Szolgálatnak felvállalására mondvan: lép-
pésőnként kellitik haszonnal nagyobb Tisztségekre menni.

árulkodott, — hanem hív volt Királyához, de hív volt Hazájához is: — tudta azt, hogy a' Király Haza nélkül 's a' Haza Király nélkül jól nem lehetnek. — Meglévén győződve belső érdeméről, — életének ártatlanságáról, bátor kézzel nyomta le a' vakmerő alávalóságot, nyílt lélekkel oldozta fel a' legszövevényesebb környülállásokat is, derült komlokkal ment minden fenyegető veszedelemnek 's nem ijedett meg soha a' maga árnyékától. — Igazság, — Rendtartás és Subordinatio, — erős Subordinatio volt mindenütt ott, a' hol ő fellépett. — A' Törvénynek és Igazságnak legelső kiszolgáltatója, mélyen tisztelte a' fennálló Törvényeket, a' Haza Megállapítását 's minden különözött ember törvényes szabadságát — ; azért önkénye szerint semmit se tselekedett, — Birói parantsolatokkal a' Törvény és Igazság kiszolgáltatásának Rendét nem háborgatta, sőt azokra is nemesen boszonkodott, a' kik a' parantsolatok' bő osztogatóji valának.

Külömben az ember nyája s volt és barátság szerető, — jó tanácsot adott minden szemérmetes kérőnek, jobb utra igazította a' tévelygőt; de ellensége az ön meghittségnek, a' maga tekintetéből soha se engedett semmit is, hanem nyomba megdorgálta a' kérkedőt 's el ijesztette a' szemtelent, a' miért reá sokan nehezteltek. — Vóltak ellenségei, — de titkos, — motzanni nem merő ellenségei; — de vóltak igazi jó baráti és hív tisztelői-is. — Hív, alkalmas embereivel jót tett 's azokat elő mozdította; de hijában való vólt a' haszontalannak akar melly fényes ajánlása is előtte. —

Élt betsületesen 's Hivatalához illőleg, — nem szenyesen, nem szűklelkűen, nem tzudarúl; de nem is vesztegetve. — Betsületes vendégeket szívesen látott, azokkal minden komolysága mel-

lett enyelgett 's meg nem vetette soha a' jó házi társalkodás gyönyörűségeit; — de erőltetett társaságokban magának unalmat szerezni, fényt űzni, csak azért, hogy fényt űzhessen, soha — se akart.

Mit ítél a' világ a' Jesuiták' nevéndékeiről, az tudva vagyon; — Majláthunk azomban áhítatos volt, de nem szenteskedő: 's nem is Répmutató: meg adta azt Istenének a' mi az Istené és Királyának, a' mia' Királyé. — Vallását tisztelte 's betsülte mindenk felett; de más vallásbelit nem gyűlölt, nem üldözött. — A' Vallásán lévőket elősegítette, előmozdította, ha érdemesek voltak; de előmozdította a' más Valláson lévőket is, ha igaz érdemet talált benne. Nála a' Vallás az Istené volt, de az érdem a' Hazáé. — Azomban teggyük kezeinket szíveinkre 's valljuk meg igazán és egyenesen, kistoda nem szereti inkább a' maga Vallásán lévő, ha érdemes, mint az idegent? — Ez ugyan nem egészen a' Kristus tanítása, — de úgy vagyunk emberek! — sőt a' ki felesleg fittogtatja a' maga Vallásbeli türedelmét; — az épen a' legveszedelmesebb. — Légyen kiki az, a' mi, — mutassa bátran homlokán is annak bélyegét, a' mi szívében buzog; — alávalóság a' tettetés, főképen a' Vallás dolgában 's a' ki Vallását kinyilatkoztatni nem meri, vagy a' mi még rosszabb azt szégyenli; — alá való, ha azt a' Vallását el nem hadja 's más jobbra nem megyen által. Azért is tehát érdemes ditséretre méltó Majláthunk hogy Vallásában is mindenkor egyenes és állandó volt 's például szolgálhatott életében is minden Vallásbeli Felekezetűnek! —

De mind ezek csak töredékek, — nem elegendők Majláth György belső és külső életének leírására; mindazonáltal az ő most rövide-

den eléadott pályafutását is tudni elegendő az ő érdemes ditséretére: mivel az igaz érdem nem szorúl penzel vásárlott, vagy alá való haszonlesés által megvesztegetett hír 's név tárogatókra. — Önkényes, belső, mely érzésből eredt azon jeles Versezet, melyet Vitkovits Mihály Tablabeti Ügyvéd a' megbóldogúlnak emlékezetére irt: abból eredtek e' mostani soraim is. — Ha egyet szabad hozzá tenni; — midőn hallám, hogy némelly háznéműje elkotyvetéltetett, sajnállottam, hogy abból semmit se vehettem; tsak azért, hogy valaha megmutathatnám ereklýeképen gyermekeimnek: — Ez Majláth György é volt; — legyenek ollyan jó Hazafiak, — mint ő vala"! —

Nem szerzett ugyan ő gyermekeinek roppant Jóságokat, nem keresett temérdek kintseket; — de hagyott nekik áldott emlékezetet 's az egész Haza tiszteletét örökké fennmaradandó örökségül. — Nem fedik az ő hideg tetemeit Karáriai márvány oszlopok, — nem a' szegények' tsont-veléből ki zsarolt pénzen épült fényes Krypták, — de örökké való emlékoszlopot emelt magának minden jó Hazafi szívében, — és míg tsak egyetlen egy Hazafi ajaka fog magyar nyelven zengeni, — míg tsak a' mi egyetlen egy boldogító Constitutiónk fenn fog állani: mind addig ditsóséggel fognak ragyogni Majláth Györgynek halhatatlan érdemei, melyeket tántorithatatlan erköltsi ereje által az 1812 ki súlyos Ország Gyűlésen magának szerzett. Az akkori maga viselete is például szolgálhat minden igaz Hazafinak; ő dühös Patrióta ugyan soha se volt: de a' Haza Jusaiból is soha se engedett legkisebbet is meg tsonkitani. — 'S ezt az ember tagadta el tőlünk a' halál! —

De hijában valók panaszink; Majláth György nintsen, és nem leszén többé! — A' világ törvényei örökösök és változhatatlanok; ő le lépett e' világ színéről: mert reá többé szükség nem volt, — 's ha egy bölts rendet hiszünk, — hinnünk kell, hogy az ő helye kipítoltatott. — Szálljon vigasztalás sebhedt szíveinkbe; — vessük szemeinket Szögyényi Zsigmondra méltó Követőjére, — a' kit még élteben maga Succesorának óhajtott, — vessük szemeinket az elhunyt-nak fíjaira, a' kik ditső nyomdokaiba lépni érdemesek: 's megnyugszunk az Isteni bölts rendelkezésen.

Thaisz András.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmértetés.

Elementa Juris Hungarici Civilis Privati, concinnata per Paulum Szlemenics, Juris Universi Doctorem ac Juris Hungarici tum Civilis Privati, tum Criminalis in Regia Scientiarum Academia Posoniensi Professorem publ. ord. Posonii typis Weberianis 1819. Tomus 1-us pag. 423. Tom. II-us p. 330.

Fateor esse qui aliter sentiant, sed haec videtur opinio communior et aequior fore Prol. 15. §. 5. in fine.

Melly óriási hatalmas lépésekkel haladott légyen Hazánkban elő, tsak a' közelébbi esztendőkhben is, a' honyi törvény tudománya, könnyű már tsak abból is erányozni, hogy az e' tárgyról közre botsátatott munkák egy tized ólta legalább is megkétszerezetve szaporodtak; de még sokkal jobban meggyöződik, a' mélyebben vizsgálódó

hazafi ezen örvendeztető előmenetelről, ha méltó figyelmet fordítván az e' fele munkákra, meglépéssel tapasztalja hogy számos vóltok, nem csak nem gyengítette értéköket, sőt ez minden részben nevededett is; pedig olly annyira, hogy még azokat is, mellyeket Szerzőjök gyanús szerénsege csak a' honyi törvény első zsengeinek keresztelt, már a' tökéletességhez közel lenni látja. Ezen munkák közül a' jelenvaló is, valóban sok tekintetből megérdemli hogy a' Hazával, 's ez viszont vele, megesmértessék, mint a' melly minden belső értéke mellett sem elégé esméretes még a' hazafiak előtt, holott hasonlítgatás nélkül is, az elsők sorába lehet ezt helyheztetnünk.

Harmadik éve múlik éppen hogy a' nevezett munka, a' külső tökéletesség minden jeleivel kerülle ki a' sajtó alól; és részszerént születe földje mostohaságának, részszerént pedig az érdemnek annyira tulajdon szerénségének is, lehet tulajdonítani, hogy csak lassú és késedelmes de annál biztossabb lépésekkel halad az esméretségek szerzésiben; annál jutalmasabbnak vélem tehát ezen esmértetést, minthogy hazámfiaival olly ösvényt esmérteténdek meg, mellyen tzeljokat (a' törvény tudományba való mélyebb behatást) ha nem egyedül is, de a' többek között legrövidebben eszközölhetik.

Minden részre nem hajló bíráló, könnyen meg fog velem abban egyezni, hogy ezen munkában, sok eddig ellenkezőknek tartatott vittatások, igen helyesen egyeztettek légyen meg; számos még eddig nem elégé bizonyos állítások a' legtökéletesebb világosságba helyheztettek; a' mellyeket pedig csak ugyan feneketlen hézakok választanak egymástól, azok igaz, és meggyenlíthetetlen alapokon épült okoskodások által fogaltattak össze; egy szóval minden figyelembe vé-

tetett legyen, a' mi a' honnyi törvény tudományban teendő útát, egész a' végéig, nem csak lehetségessé, hanem könnyűvé, sőt kellemetessé is teheti. A' nagy érdemű Szerző fontos rövidséggel 's kimerítve adja elő a' honyi törvény egész tudomány alkatját, mellynek szabásait, még a' tárgy legfinomabb elágazásaiban is szorosan megtartván, olly világos vóltot szerzett munkájának, 's azt olly könnyen érthetővé tette, hogy akárki is, a' ki a' törvény tudománynak alkat-esméretit megtanulni kívánná, ezt minden útmutatás nélkül is, haszonnal, és bizonyosan kívánt előmenetellel forgathatja. 'S ez már azon tulajdon nagy betse ezen munkának, melly azt főkép Oskolai könyvnek teszi mindenek felett alkalmatosnak, mint a' hol a' Systema szoros megtartása nélkül, még csak középszerű boldogulást is alig lehet remélni. Nem szükség pedig a' munka ezen alkalmatos vóltát hosszasan vitatnom, bizonyosodik a' dolog magában is, és csak példa gyanánt érdeklém, hogy: a' mióta ezen munka csak valamenyire is esméretessé kezde lenni, a' Szerző halgatóinak számok nőtön nő, és esztendőről esztendőre nevededik. —

Az egész munka két kötetre oszlik, a' mint azt a' tanításnak esztendei folyamatja javasolja, 's egy rövid előszóban fontos okát adja a' Szerző, munkája közre lett botsáttásának: tanítványai előmeneteleket, 's javokat jelelvén egyedül való tzeljének; ezt követi ugyan ezen rész foglalatjának jegyzéke. Már ebből is nyilván való, a' Szerző Úrnak a' honyi törvény tudományban lévő széles kiterjedésű esmérete, 's a' tárgyaknak azon elrendelése melly munkájában találta, mélyen hatott vizsgálatinak eleven bizonyossága, mert p. o. nem helyesebb e' az Adományokra, az örökösödést következtetni, a' bir-

tokhoz kötött haszon vételeket pedig egészen külön szakasztani? mint, ha a' két előbbeni közé zavartatnak még az asszonyokat illető jussok is? — nem tzeleányosabb e' a' Szerző elrendelése, midőn az első könyvet két egy rangú részekre osztja, 's az elsőben a' szabad személyekről, a' másodikban pedig az idegen hatalom alatt lévők-ről értekezik? mint, ha az egész első könyv tárgyai egyenlő rangba tétetvén mindenikről külön szakaszban foglaltatik a' tanítás? —

A' Magyar törvény történeteinek rövid rajzolatjában, (melly a' foglalat jegyzéket váltja fel) nem felelt ugyan meg egészen a' nagy érdemű Szerző tulajdon meghatározásának, mellyben azt: a' törvény körül esett nevezetesebb változások leírásának nevezi; de meglehet tzelja sem vőlt, munkájának határi pedig egyáltalában nem is engedték, ennek valódi kidolgozását; és valóban törvényeink történeteit leírni, vagy is a' Magyar törvény Históriaját írni, egy olly feladás, mellynek megfejtését sikeretlen reménltük még mind ekkoráig. Völösen vannak ellenben a' törvény előesmeretei előadva; valamint a' petsétekről szóló rövid értekezés is.

A' Tudomány maga, a' szokott felosztás szerint, három könyvekre ezek részekre és szakaszokra, sőt ha az egyes tárgyak nagyobb kiterjedése kívánta még Tzikkelyekre is oszlanak; mind ezek pedig olly szoros egybeköttetésben vannak, hogy az egész a' tudomány-alkat minden szabásainak pontosan megfelel. Például szolgálhat a' foglalat rövid kivonása: az első könyv a' személyekről tanít közönségesen, ezek tehát különböznek 1. természeti, 2; polgári állapotjukra nézve, ez utóbbi tekintetben: (mint a' melly leginkább tartozik ide) vagy szabadok, vagy nem, azok ne-

mesek, 's nemtelenek, ezek pedig vagy Szüléi, vagy Gyámatyai, vagy földes Urasági hatalom alatt levők. De még sokkal kitetszőbb e' tekintetben a' Szerző Úr érdeme, a' második könyvnek szinte egészen új elrendelésiben, melyet három részre osztván, az elsőt ismét négy szakaszokra osztatja; ezek közül az 1-ső a' Keresetről szól 's ennél fogva annak 1-ör természeti, és 2-or polgári módjait foglalja magában, ezek között: a) a' Királyi Adományokat, b) az örökösödést, c) az elidősítést: — II-dik az Aszszony személyek jussaikról 's ezek igen helyesen választattak külön, a' III-dik a' birtokkal járó haszonvételekről, a' IV-dik a' közhaszonvételek arányosságáról, 's következőleg a' határokról is. Ezen felosztás okvetlen nagy világosságot szerez az Egésznek, 's a' tárgyaknak ilyen részszerént egy rangba tétele, részszerént egymástól való felfüggesztése és következtetése bizonynyára szerfelett segíti főkép a' tanuló emlékező tehetségit holott egyébiránt nagy fejtöréssel is alig tud annyira menni, hogy tsak az egybeköttetést is áttalláthassa. Ugyan ezen könyvnek második és harmadik részei többnyire egy rangú tárgyakat foglalván magokban, ezek egymástól nem függesztethettek ugyan fel, de még is szorosan megtartatott ezekben is a' fentebb érdeklött fenék tételre épült rend, mely szerint mindenkor azok bortsátattak előre, melyek a' következőket világositják. A' harmadik könyvben találunk legkevesebb újítást és változásokat, 's ennek rég használt fel osztását és elrendelésit egyrésztől változtatni sem lehetett, más résztől pedig szükségtelen is lett volna. — Sajnálom hogy ezen remek Egészből, az egyes tökéletességeket tsak rövideden érinthetem, 's a' bővebb elő számlálást ezen havi írás határai

meg nem engedik; de hiszem, hogy tsak ez is elég lesz méltó figyelem gerjesztésül, 's a végre hogy törvény tudományunk illy dászes gyarapodásának szívesen örvendjünk.

A' munka főbb érdemei közé számlálom tehát, a' többek előtt azt, hogy a' megegyező tárgyak, többnyire a' dolgot legigazabban világosító két pontokból vizsgáltnak, úgy mint. megegyezések, és különbözések tekintetiből; mint nevezetesen: az Osztály igazítás, és az új Osztály, — a' marhának a' kárból való be hajtása és elhajtása, — a' kétféle perbe való avatkozás, — a' per elfogadásának három különböző nemei, — 's végre az ítélet végre hajtásakor való elűzés, és ellent-állás.

Nem kevésbé emeli az is betsit, hogy fontos rövidséggel végezvén a' mellestleges dolgokat, a' fontosabb tárgyakat, melyek amazokat is világosítják, kimerítve terjeszti a' tanuló eleibe, 's így meg pihenvén amazokon az elme, ezeket telyes figyelemmel fogadhatja. Illyen tökéletesek a' Királyi Adományokról, az örökösödésről, a' birtokok különböző természetekről, az Asszonyi jusokról, a' Zálogokról, az ügy orvosló módokról, 's egyebekről szólló remek tanításai. Az adományokról adott értekezése igen ditséretes ugyan átalján fogva, de jelesen a' gyökeres jusból, és az ellenmondás oka adására, és vevésre indított perek természeteket fejtegető szabásait, nem lehet nem magasztalnom, 's ezek ismét főkép a' két utóbbiban szokatlan pontossággal és világosan adattak, az Adomány tímek szokott rendi szerént. Tzélerányosnak látnám mindazonáltal, ha a' Felségsértés és a' Haza árulás polgári bűnökről is bővebben, 's meghatározottabban értekezett volna a' Szerző Úr az Adomány tímek előadása alkalmával; a' büntető

törvényre való útasítás itt annál elégtelenebb, minthogy ezek mind a' Per folyamatra, mind következéseikre, mind pedig egész természetekre nézve is, szerfelett sokat különböznek a' többi, a' büntető törvényt illető bűnöktől.

Nem titkolhatom egyszer'smind hogy a' nagy érdemű Szerzővel abban sem lehetek egy értelemben, midőn a' Királyi jus adomány tüzimjéről azt állítja, hogy: ezzel olyan birtokok is ajándékozathatnak, mellyek jövendőben háromlandának még a' Koronára. Azon fő törvényszéki ítéletek mellyekre ezen állítását alapítani akarja (de jure rad. Dec. 14; de action. Fisc. Dec. 9; és ad dand. Contr. rat. Dec. 45) véleményem szerint éppen nem ide tzeleznak. Ugyan is a' 14-dik szám: de jure rad. nyilván tanítja, hogy: „ha az egyedül tsak a' férjfiágot illető jószágoknak valóságos birtokában lévő asszony, ezeket örök bevalás útján idegen kezekre botsátja, 's az ilyen vevőfel Királyi megegyezést, 's ehez mellékelve Királyi just nyer; jóllehet hogy a' birtokba iktatáskor az illető férjfi ág ellen-mondott is, de magvaszakadván, az általa fiúsított leány ezen jószágokat többé vissza nem nyerheti, mert azok az érdeklött Királyi megegyezés erejénél fogva már a' vevőnek ajándékozattak vólt, 's így kimerítettven ezzel a' Korona jussa, a' következett leányfiúsításkor már ezen birtok eránt semmi új just sem adhatott többé. — Nem a' Királyi jus tüzimje által nyerte tehát a' vevőfel a' Korona jövendő jussát, hanem a' Királyi megegyezés következésiben, mert minden kétségenkívül ezt értették a' Planum szerkeztetői a' „Jus Regium eventualiter collatum” által; azon tágasabb értelemben vévén itt a' Királyi just midőn minden Adomány tüzimek benne foglaltatnak. —

Így értem a' „de action. Fiscii” szólló Planumnak 9-dik számát is. Veleje ennek ez: Ha a' tsupán tsak a' férjfi ágra terjesztett Adományt nyerő, ugyantsak ezen egyedül a' férjfiakat illető jószágok eránt idéztetett valaki által Perbe, 's látván hogy jussai valóban veszedelemben forognak, olly egyességre lép megtámadójával, hogy oda engedvén ennek az adomány által egy ágra nyert, 's általa perbe fogott jószágnak némelly részit, a' többit magának, és mind a' két ágon lévő maradékinak arthassa; jóllehet hogy ezen kettőjök között lett egyesség Királyi megegyezés-sel is megerősítetett, de hogyha nem ragasztatta egyszer'smind a' Királyi just is a' megegyezés tzmjéhez, magvaszakadván, a' leány ág egyáltal-jában semmi jussát sem tarthatja ezen Jószághoz, hanem az a' Korona birtokába esik vissza; mert az illyen magános emberek egyezésihez köttetett Királyi megegyezésnek, tsupán tsak annyi ereje van, mint az alap egyezésnek magának, ez pedig soha sem elégséges arra, hogy a' Fiscusnak az első adomány levélben gyökeredzett jussait felforgathassa”. — Itt igaz hogy Királyi just kívánnak a' felső ítélőszékek, a' peresek között történt egyezés megerősítésire, 's a' Királyi megegyezést egyedül, elégtelennek találák; de ebből még korántsem lehet ám következtetni, hogy tehát: a' Koronának jövőndő, vagy is a' férjfi ág magvaszakadtakor történendő vissza háronlással szerezendő jussait akarták volna ezen tzm alatt aján-dékoztatni, hanem tsupán tsak azt hogy azon Adomány, melly a' Pert szülte, bizonyosan már magában sem volt megálható, és a' támadónak hi-hetőkép-pen ollyan bizonyosságai lehettek, mellyek-ke-l azt fel forgathatta, külömben hiszen lábaság is lett volna, azzal a' fennérdeklett módon egyez-ni; ennél fogva a' peresek között történt egyezés

megerősítésire azon Királyi just kellett volna emennek megnyerni, melly az előbbeni hibás Adomány által még ki nem merítettett.

Az, előbbeniek nyomán jár a' harmadik a' Szerző Ur által kifejeelt fő törvényszéki ítélet is; ad dand. Contr. rat. Dec. 45. Foglalatja ez: A' magvaszakadáshoz közelítő valóságos birtokos, egyedül csak a' férjfiágot illető jószágaira Királyi Adományt nyer, 's azokat ennek értelmé szerént mind a' két ágon lévő maradékinak ajándékoztatja; el következőn pedig valóban a' magvaszakadás, más valaki ugyan ezen Jóságokat a' Királyi jus tzmje mellett szerezi megmagának, és jöllehet hogy behizonyítván a' jószágok eredetikeppen egyedül csak a' férjfi ágot illető vóltokat; okoskodásait még a' törvény azon alaptételire is építi: hogy nem lévén ama előbbeni Adománynak igazságos tzmje, az övé légyen törvényes, mert amannak ki eszközlésekor, életben lévén még a' magvaszakadáshoz közelítő, a' Koronának egyátaljában semmi jussa sem vólt még a' Jósághoz, következőleg nem is ruházhatta jussait másra, — mind e' mellett még sem boldogulhat; mert az adakozó felség lemondott már azon előbbeni Adomány által a' Királyi megegyezés természeté szerént mindennemű jussokról, mellyek a' Koronának ezen jószágokban jövődöben leéndenének, 's ennél fogva most már, semmi jussa sem lévén azokhoz többé, a' később adott Királyi Jus, tzmje alatt semmit sem is ajándékozhatott a' megtámadónak. — Én úgy gondolom hogy azon Adomány mellyet itt a' magvaszakadáshoz közelítő nyert, nem a' Királyi jus tzmje alatt történt, hanem hogy ez egy egészen külömböző, eredeti (ha szabad így szóllanon) Adomány lehetett, mellyet a' Felség tekintvén az esedező érdemeit, mind a' két ágon lévő maradé-

kinak adott. A' tzimről lehetne talán még ketségeskedni, melly nélkül igaz hogy sikertelen minden Adomány, de valjon nem lehetett e' ez leányfűsítés? melly Királyi megegyezéssel erősítettet meg? mert hogy az e' szerű jószágok is szolgálhatnak mind a' két ágra világosan látjuk a' többek között a' hármaskönyv 1-ső része 17-dik Czikkelvényének 7-dik §-ból is a' hol az mondatik hogy: az ilyen jószágokból is ki kell a' Leányi négyedet szolgáltatni ha az adomány levélből nem talán ki maradt volna a' két ágnak említése.

Ezekre láttatik a' nagy érdemű Szerző, a' Királyi just tárgyazó vélekedését alapítani, de a' mellyek ítéletem szerént még éppen nem elegendők annak megállapítására; de mi különbség is lenne hát így a' Királyi megegyezés, és a' Királyi jus tzimjai között? pedig nagy különbségnek kell a' kettő között lenni, mert törvényünk mindenkor erős választó korlátokkal különböztetik meg őket; számtalanszor emlékezvén még (a' mi több) arról is, hogy a' kettőt egyesítve is lehet az Adomány tzimjéül venni; melly egyesítésre alig lehetne valaha szükségünk, ha már a' Királyi Jusban magában is egyesülhetne mind a' kettőnek a' természete, 's egyedül ez által is meglehetne a' Koronának mind a' régi, mind pedig a' következő háromlásokból eredett; és eredendő jussait nyerni; a' mit a' Szerző Úr állítása mellett rendtartólag tsak ugyan nem lehetne tőle megtagadni.

Nem lehet még továbbá abban is megegyeznem, hogy a' Gyámatyaság körül lehető Perekek között két rendbeli a' birtokba vissza helyezettető Pereket találók; melly részben úgy vélekedem, hogy: ezeknek sem itt sem pedig másutt helyek soha sem lehet, a' hol a' birtokból való kiesés nem erőszak által történt. Világos ez
a'

a' vissza helyhez tetésről szóló Plannumnak 5-dik számából is, a' hol egyedül tsak az erőszak vétetik, a' vissza helyhez tető Pererek alap tételekül. —

A' Zálogok természete, (mellyekről pedig Verbötzynek szerént még tsak szólni is kárhozatos), remekül van ugyan kifejtve, de nyilván megvallom egyszer'smind, hogy a' Szerző Ur azon ízelését nem értem, hogy a' háromféle vissza váltó Pereket meg nem külömhöztette, igen ditséretes szokása szerént egymástól, sőt az egyszerű vissza váltó Perről tsak alig emlékezik; megkülömböztetik pedig ezeket törvényeink!

Hasonló tökéletességgel fejtette ki az Asszonyokat illető jussokat is; remekül pedig azon tekinteteket mellyekből a' két ág jussainak egyenlő, vagy külömhöző voltak íteltetik.

Igen helyes még a' 3-dik könyv elein az Itélő székek következendő felosztások is: ezek vagy papi, vagy polgári ítélőszékek az utóbbiak vagy tsupán tsak felső vizsgáló ítélő-székek, millyenek: a' Hétszemélyes tábla, a' Nádor Ispányi ítélő-szék, a' Tárnoki és Király-személyviselői székek és a' VII. szövetséges Bánya városok Tanácsa; vagy elegyek az az részszerént első bíróságúak részszerént felső vizsgálók, illyenek: a' Királyi és Báni Táblák a' Vármegyék' és a' szabad Kerületek' törvény székeik; vagy tsupán tsak első bíróságúak, mellyekre tudni illik semmi perek sem vitetnek felső vizsgálat végett, e' felék: az Ország négy kerületi Táblák, Horváth, Tóth, és Dalmát Országok Táblája az Al Ispányok, és Szolga Birák ítélő székeik, a' Szabad Királyi Városok, és szabad helységek Tanácsai, és az Uri székek. Ugyan ezen ditséretet érdemli a' Pererek felosztása is, tsak hogy az Új osztály pere hibásan számláltatott a' hosszú

folyamatú Perek közé, mint a' mellyet a' felsőbb ítélő székek a' rövid folyamatúak közzé helyhez-tettek. *)

Az egész munkát negyven gyakorló példák fejezik be, mellyeket igen höltsen szedte kérdések formába a' Szerző, — az ilyen útmutatásokért valóban nagy hálával tartoznak kezdőink a' Szerzőnek.

Ennyit jelelhettem csak ki ezen megbetsülhetetlen munkából, 's ezt is nem vizsgálat hanem inkább csak esmértetés végett, mert újra le kellene az egészet írnom ha annak minden tökéletességeit elő akarnám hordani. E' kevésből is könnyű már által látni mennyi, 's melly izélerányos változásokat köszönhetünk a' nagy érdemű Szerzőnek, 's mennyit nyert ezzel főkép tanuló Ifiúságunk, mert Oskolai könyvnek ajánlják ezt három fő tulajdonságai úgymint: fontos rövidsége, belső helyes szerkeztetése, és mindekfelett tanításainak általján-fogva világos voltak.

Ha bár sok van is még hátra a' mit a' törvény tudomány tekintetiből óhajtvá vár tudós fiaitól a' Haza, elmondhatjuk még is már most egész megnyugovással Verbötzynek' jövődölő szavait: *Sed jam propediem fore video, ut ne in hac quoque laude caeteris nationibus inferiores esse videamur.* (Verbötzy in praef.)

Prepelitzay.

*) Lasd Sárkány' Gábor Hertelendy Anna ellen volt Periben 1783-ikban Septemb. 18-dikán. hozott ítéletet,

B. Külföldi Literatura.

1) Feljegyzése azon Könyveknek, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak vagy legalább Hazánkat illetik és a' J e n a i közönséges Literatura - Újságban (Redactora nagy tudományú Eichstädt Prof. Úr) 1820. esztendőben recensálva vagy is tudós megítéléssel előhozva találtnak, a' nevezetesebb Tudósításokkal együtt.

Januarius. Intelligenz-Blatt Nro 2. Nekrolog von Ignatz Rudloff zu Veszele bey Týrnau (Nagy Szombat). Meghalt Martzius 10-dikén 1818. — Nekrolog von Johann Laurentzy, evang. Prediger zu Alsó Skálnok. Meghalt Május' -dikén 1819.

Martzius. „Die Lungenfäule, die Lungen- und die Milzseuche des Hornviehs, ihre Erkenntniss, Heilung und Vorbauung, durchaus nach eigenen Beobachtungen, von J. G. Ampach, auf Grünfelden, der Arzneywiss. Dr., Assessor der Medicinalcomité und Professor an der k. k. medic. chirurg. Schule in Salzburg". Pest, Hartleben 1819. 189 l. 8. (1 fl. 4 garas ezüstben). Discértetik. „Wenn Männer, die mit gründlichen Kenntnissen eine vortreffliche Gabe zur scharfen und richtigen Naturbeobachtung verbinden, wie wir sie in Wolstein, Pessina, Waldinger, Laubender, Tscheulin, Greve, Lappe und dem Verf. erkennen, die Thierheilkunde bearbeiten; wenn wir mehrere so musterhafte Monographien werden erhalten haben, wie die vor uns liegende; dann wird sich bald alles anders gestalten, und es wird endlich der Tross leichtfertiger, unkundiger Schriftsteller unterdrückt werden, der sich für dieses Fach noch immer besonders zahlreich zeigt", igazán mondja a' tudós Recensens.

Aprilis. „Slavonien und zum Theil Croatien. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde. Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809—1812), theils auch aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Insassen. Von Johann von Csaplovics. 2. Theile Pest, Hartleben. 1819. XXXII. und 390 S. 8.“ (Recensensnek betűjele —gy—) Dicsértetik. De a' Rec. nem helyesen állítja: „Aus der am 31 Dec. 1818 zu Wien geschriebenen Vorrede und dem Anfange des Werkes erfahren wir, dass Hr. v. Cs. ein Ungar von Geburt und seine Muttersprache nicht die Deutsche ist. Um so angenehmer muss es uns seyn, dass er uns sein Werk in unserer Sprache gab. Wahrscheinlich war er als Ungar schon vorher etwas mit der Slavonischen Sprache bekannt: aber während seines dreyjährigen Aufenthalts im Lande hat er sie und ihre Literatur genau (?) kennen gelernt“: mert Cs. Úr Magyar Országban (Hont Vármegyében) született a' hól Tótok is laknak, a' rácz nyelvet pedig Slavoniában, jóllehet nem tökéletesen (genau) tanulta. Igazán pedig mondja a' Rec. „Obgleich Hr. v. Cs. überall ein Zartgefühl verräth: so sind wir doch auf einige Ausdrücke gestossen: die es wohl verletzen. Wir setzen das auf Rechnung des Umstandes, dass der Verf. des Deutschen Ausdrucks noch nicht völlig Meister war. Daher hätten wir gewünscht, dass er sein Werk vor dem Abdrucke einem der Deutschen Sprache ganz mächtigen Freunde zur Durchsicht gegeben hätte. Auf diese Art würden auch leicht die Sprachfehler vermieden worden seyn, welche das Werk in nicht geringer Zahl enthält“.

Julius. „Thierärztliches Receptbuch, oder Auswahl der wirksamsten und zuverlässigsten Arzneymittel

und Operationen in den innerlichen und äusserlichen Krankheiten der Pferde, des Hornviehes, der Schafe, Schweine und Hunde; nebst einer Anweisung, gegen welche Krankheiten dieselben theils als Vorbauungs-theils als Heilungs-Mittel anzuwenden sind. Für Thierärzte, Landwirthe, Viehhändler und Viehbesitzer überhaupt, nach vieljährigen Beobachtungen aufgezeichnet von J. G. Schmidt". Pest, Hartleben 1819. 330 l. 8. Becstelenittetik. „Es ist eine höchst traurige Erscheinung, dass man es in einem Staate, wie der Kais. Kön. Österreichische, in welchem für die Verbesserung des Medicinalwesens so viel gearbeitet worden ist, in welchem eine berühmte Thierarzneyschule schon über fünfzig Jahre besteht, noch nicht dahin hat bringen können, dass Broschüren, wie die oben genannte, die den rohesten und erbärmlichsten Empirismus verrathen und fördern, keine Verleger mehr finden. Die Handlung, welche die Schriften eines von Ampach verlegt hat, sollte zum Besten des Publicums die ganze Auflage von diesem Machwerke in die Maculatur werfen". A' Recensens B... — „Grundsätze der Schafcultur. Versuch eines auf Natur und Erfahrung gegründeten Unterrichts in der Zucht, Veredlung, Stallung, Wartung und Nutzung der Schafe, mit besonderer und beständiger Hinsicht auf das Clima und die landwirthschaftlichen Verhältnisse Ungarns, von Mathias (Matthias) Andreas Angyalffy. Oedenburg, Wiegand. 1817. 393 S. 8." A' Rec. (d. m.) a' többék közzét ezen munkáról mondja: „Dieses vorzüglich für Ungarn bestimmte Buch muss billigermassen auch seiner Bestimmung gemäss beurtheilt werden. — — — Er (der Verf.) würde gewiss ein sehr nützliches, auch dem Schafzüch-

ter ausserhalb Ungarn sehr erwünschtes Buch geliefert haben, wenn er weniger weitscheuig geschrieben, weniger polemisiert und weniger hyperbolisch gewisse Namen präconisirt hätte. Seine Schrift ist dabey von Anmerkungen vollgestopft, meistens polemischen Inhalts. Er hat es hier immer mit seinen Landsleuten Romy und Pethe, und mit unserm Hubert zu thun. Ein Beyspiel von der Polemik des Verf. wählen wir aus S. 203. — — — „Diese unbedingten Herrn Häckselpatrone (Häckselpatrone) — — — zuträglich wären oder nicht“. Graf Magnis, Graf Festetics, Petri, u. a. haben die Häckselfütterung auf ihren Schäfereyen eingeführt. Eben so hyperbolisch wie in seinem Tadel, ist der Verf. auch in seinem Lobe. Th a e r wird immer der Grosse, der Unerreichbare, der Unübertreffliche, der nun verstorbene Graf Magnis ein leuchtender Stern unter den Landwirthten genannt, und auf ähnliche Art werden mehrere Andere gepriesen *). Es ist sehr zu zweifeln, dass diese Männer an dieser Art von Lobpreisungen einen Wohlgefallen finden werden“. — — — Über die Sprache wollen wir mit dem Vf., als einem Ausländer, nicht rechten“. (De T. T. Angyalffy Ünem igaz Magyar hanem született Nemet, és a' valóságos neve: Engelmann).

Augustus. Die nordischen Gäste, oder der neunte Januar des Jahres 1814. Ein Gedicht in zwölf Gesängen von Georg von Gaal. Wien, b. Beck 1819. 224 S. 8. (Az ára 2 Tallér). Recens. T. Z. Dicsértetik. A' Rec. utóljára mondja: „Da dem Verf. so viele wohlklingende Hexa-

*) P. o. Graf Festetics György 'Ö' Excellenciája, Tek. Tud. Schubernigg Úr, Tek. Tud. Nagyváthy János Úr Tek. Tud. Asbóth János Úr's a' t.

meter gelungen sind, wollen wir der ungeregelten und schlechten keine Erwähnung thun, vielmehr uns der Hoffnung überlassen, dass er bald mit noch besserer, mit noch mehr gehaltener Poësie uns angenehm bewirthen werde".

November. Nro 216. Über Erziehung und Unterricht. Ein Wort zur Ankündigung einer in Pesth errichteten k. k. privilegierten Erziehungs- und Unterrichtsanstalt für Töchter aus den gebildeten Ständen, von Georg Franz Hoffmann, Philos. Mag., Mitglied der pädagog. Gesellschaft in Lenzburg, vormals Profess. an der Cantonsschule des Aargau's in der Schweiz. Pesten, nyomtatt. Trattnerál, 1818. 16 S. gr. 8. Dicsértetik. „Die Grundsätze und Ansichten, die der Vorsteher der Pesther weibl. Erziehungsanstalt äussert, flossen Vertrauen zu demselben ein. Die weibliche Bestimmung ist richtig erkannt, und in allen Theilen des Unterrichts- und Erziehungswesens festgehalten. Der religiöse Sinn ist zur Grundlage aller Bildung gemacht; jede Tugend soll durch denselben Kraft- und Gedcihen bekommen; es soll alle Früchte, an denen man den Baum des Lebens erkennt, zeitigen und reifen".

közlötte Romy Károly.

-
- 2) Feljegyzése azon Könyveknek, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak vagy legalább Magyar Országot illetik és a' Lipszcai Literatura Ujságban 1820. esztendőben recensálva vagyis tudós megítéléssel előhozva találkoznak, a' nevezetesebb Magyar Tudósításokkal egygyütt.

Martzius. Chronik der königl. Universität zu Pesth, der Königl. Akademie zu Kaschau, des erzbischöfl. Lyceums zu Erlau, des bischöfl. Lyceums zu Rosenau, der königl. Gymnasien im Kaschauer literarischen Bezirk, des Raaber litera-

rischen Bezirks im Schuljahre 181 $\frac{8}{9}$. — Neue Schulverordnungen für die k. k. Gymnasien in Oestreich und Ungern. — Königl. Lyceum, Gymnasium, Collegien und niedere Schulen zu Clausenburg in Siebenbürgen in Schuljahre 181 $\frac{8}{9}$. — Königl. Grosswardeiner literarischer Bezirk in Ungern 181 $\frac{8}{9}$.

Junius. „Nekrolog des Grafen Georg Festetics von Tolna“.

Augustus. 1. A' Györi Akademiának Kronikája 18 $\frac{1}{2}$ $\frac{9}{10}$ esztendőben. 2. A' Pesti Universitásnak Kronikája 18 $\frac{1}{2}$ $\frac{9}{10}$ eszt. 3. A' Karlowitzi Gymnasiumnak Kronikája 18 $\frac{1}{2}$ $\frac{9}{10}$.

September. 1. „Agathon für edle Jünglinge. Seitenstück zu Sophron. Von Johann Genersich, Professor. 2 Theile. Brünn, bey Trassler 1819. 1 Th. IV. und 186. S. II. Th. II. u. 135 S. 8'. (Az ára 1 Tallér 16 Garas ezüstben). A' Recensensnek ítélete: „Diese Schrift hat mit mehreren anderen den Zweck gemein, die Jugend auf die Schönheiten der Natur, auf die gesellschaftlichen Verhältnisse des Menschen, auf die Vorzüge der Menschlichen Natur aufmerksam zu machen, die Tugend zu empfehlen und Abscheu gegen das Laster zu wecken. Der Vf. liefert daher im 1 Thl. 15. Gemälde nach der Natur, als: die Blüthezeit, die Sommernacht u. s. w., die Freundschaft, Heiligkeit des Sittengesetzes etc., 3 Biographien: des Pompejus, Cäsar's und Cicero; im 2. Thl. unter der Aufschrift: Nemesis, wirft er kurze Blicke auf die Völkergeschichte, mit Hindeutung auf die Schicksale, in welchen, nach seiner Ansicht, die Nemesis ihr Amt verwaltet; 2 Dialogen von Herder: das Schöne und Erhabene; Abhandlungen von Engel, Batsch, Heidenreich, Fichte u. a.; Luther's Gedanken von der Regimentsveränderung u. s. w. nebst einer

Weissagung von Leibnitz, und endlich edle Gesinnungen zweyer grossen Fürsten, Joseph's II. und Mark-Antonins. In den Schilderungen der Naturscenen ist die Sprache nicht genug fliessend; manche Wendungen verrathen eine gewisse Unbeholfenheit; nicht alle Beywörter sind gehörig erwogen und gewählt; zuweilen läuft auch wohl ein, für eine ästhetische Darstellung zu gemeiner Ausdruck, wie: Koth, Schlamm, Vieh, Hiebe, Krücke u. a. mitunter. Gelungener sind im Ganzen die moralischen Gemälde und die historischen Darstellungen". 2. „Nachrichten von Dr. Ignatz Aurelius Feszler (aus Zorndorf in Ungarn) in Russland".

October. Guilielmi Krug, Philosophiae in Academia Lipsiensi Professoris, Systema Philosophiae Criticae. In Compendium redegit, Latine interpretatus est, ac edidit Stephanus Márton, Philosophiae ac Mathematicos Professor. Tomus I. Philosophiam Fundamentalem, Logicam, Metaphysicam et Aestheticam in se complectens. Viennae, typis Ant. Pichler. 1820. 477 p. 8. A' Rec. a' többek közt állítja: „Zwar würde es den ausländischen Freunden der Philosophie gewiss am willkommensten seyn, wenn der Denker, dessen Forschungen ihnen hier verlateint dargeboten werden, selbst die Mühe über sich genommen hätte, auch in der gelehrten Sprache des Alterthums seine Lehre zu bearbeiten. Indess ist dazu keine Hoffnung, da es dieser, unsern und vieler Andern Wünschen gemäss, vorzieht, in der ihm vergönnten Zeit durch Höherbildung der Wissenschaft und durch Kraftvolle Hemmung versuchter Rückschritte und sonstiger Verirrungen sich immer neue Verdienste zu erwerben. Um so weniger ist freundliche Anerkennung zu versagen dem verdienstlichen Streben

des Hrn Prof. v. Márton zu Papa in Ungarn durch allgemeinere Verbreitung einer wohlgeordneten, eben so wohl die wissenschaftliche Verstandesbildung fördernden, als für das Leben erspriesslichen Darstellung der sich aus besonnener Selbstforschung ergebenden Vernunftwahrheiten, gemeinnützig zu werden: sollte auch in der Ausführung Manches zu wünschen übrig geblieben seyn. — — — Zwar hat durch Abkürzung und Zusammenziehung der Anmerkungen die lichtvolle Deutlichkeit abgenommen; indess ist doch der Hauptinhalt nicht verstümmelt. Besonders sind einige polemische Erörterungen weggelassen, deren die Landsleute des Übersetzers leichtesten werden entbehren können. Auf Wohlfeilheit des Preises ist auch durch sehr ökonomischen Druck Bedacht genommen, da dieser erste Theil ausser der Grundlehre noch die ganze theoretische Philosophie enthält. — — — Von seiner Schreibart spricht Hr. v. M. selbst mit gerechter Bescheidenheit, setzt aber entschuldigend hinzu: „Vix ulla esse potest interpretatio, praecipue, si illa Lingua mortua instituat, quae originariam Auctoris loquendi rationem assequatur“. Wohl erkennen wir die Schreibart des ursprünglichen Verfassers hier nicht wieder. Indess hat doch Hr. v. M. den Sinn fast durchaus treu wieder gegeben, so dass, wenn man sich einmal in dessen Manier gefunden hat, bey einiger Aufmerksamkeit das Verständniss keine Schwierigkeit hat. Nur selten ist ein Gedanke entstellt. — — — Nicht dürfen wir unbemerkt lassen, dass Hr. v. M. in der Vorrede die Vorzüge des Kriticismus im Gegensatze gegen den Dogmatismus, mit rühmlichem Eifer ins Licht setzt: wobey besonders die Autonomie der reinen praktischen Vernunft und die Triebfe-

dern des sittlichen Handelns in Betrachtung kommen".

December. „Gabriel Márton's, reformirten Predigers, wirthschaftliche Bienenzucht. Aus dem Ungarischen frey übersetzt durch Joh. Leibitzer, Rentmeister. Pesth 1818, bey Hartleben". III. és 106 l. 8. (1 fl. 15 kr. papiros pénzben). Dicsértetik. „Der Verf. hat sich durchaus als einen scharfsichtigen guten und kenntnißvollen Beobachter gezeigt. Fern von jener widerlichen Schwatzhafteit und ermüdenden Kleinlichkeit, die in den meisten Schriften über die Bienen herrschen, ist bloss gesagt; was zur Sache gehört. Jeder, dem es um Nutzen bey der Bienenzucht und nicht bloss um Spielerey und Zeitvertreib zu thun ist, kaufe sich dieses Buch".
's a' t.

közlötte Romy Károly György,

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Eredeti Oklevelek kivonási.

F o l y t a t á s.

Nro 41. (144) a' Vasvári Káptalan bizonyítja hogy Azzon, falvai Oszth Gergely személyesen megjelenvén Dorko, Sara Hatko, és Anko nemes szüzeknek mint alsó Lendvai Sigmondnak Beathka Feleségétől való Leányainak neveikben ellent mondott egy bizonyos sérelmes, fel vallásnak mellyet annyok Férje Jozágaira nézve, Miklósnak, János Bán fiának ki adott volt.

Nro 42. (1413)-Zabori szent Ipolitról neveztetett monostornak bizonyító levele; hogy Mátyás Egresdy Mihálynak fia

Libiha nevezetű Nyitra Vármegyében helyheztesett helységét Bán Várossa' Blerk nevű Polgárjának és Hitvessének, 243. girára kis pénzekért, minden girára tíz pentsát számlálván (pro 243 marcis denariorum parvorum, quamlibet marcam decem pensis computando) zálogba vetette légyen.

NB. Bán Trentsin Vármegyének Mező Várossa, most Illyésházi Grófot esmérí Földes Urának, midőn ezen Oklevél melyben a' Vévő Civis de Bán és a' Felesége Domina Conjux ejus nevezet alatt fordul elő, ki adatott, hihetőleg nagyobb szabadságokkal birt, melyekről később az idő mindentele viszszoztagságai által fosztattatott meg, a' mint ez sok más hajdan nagy és híres helységekkel történt.

Nro 43. (1412) Gara Miklós Magyar Országnak Nádor Ispánnya, Posony Vármegye Al Ispányától Szolgabiráitól és Eskütjeitől tudósítást lapván, azon erőszakoskodás eránt mellyel Péter Straszmitzi Várnak Ura Morvában (Petrus Pán de Strasnich in metis Moravie residens) Stibornak Redelsterph nevű Helységét felpredálta, ez eránt Stibor Erdélyi Vajda kérése következtében hiteles bizonyításd ad ki.

Ambár az egész Ok levél több tekintetből nevezetes, itt csak a' kezdetét terjesztjük elő: In Congregatione nostra generali Universitatis Nobilium Posoniensis et Mosoniensis Comitatum prope Civitatem Posoniensem celebrata etc.

Nro 44. (1412) A' Vasvári Káptalannak Tanu levele, bizonyos alku eránt, mely István, alsó Lindvai János fia, és László hasonlóképpen alsó Lindvai Péter fia között ment véghez és az alsó Lindvai, Nempti és Dobronoki Varakat 's Jószágot illeti.

Nro 45. (1413) Stibor Egri Püspök le kötelezi magát hogy Iffjabb Betzkói Stibor Öttsének Stibor Erdélyi Vajda fiának maga Erszényéből esztendőnként háromszáz hatvanos garasokat (tercentos sexagenas grossorum) minden garasra hét pénzt számlálván addig fizetni fog míg az Attya néki vagy Jószágot, vagy méltóságához képest elegendő Jövedelmet nem szerz.

Nro 46. (1414) 'Sigmond Király hitelesen le másollya azon törvényes levelet, mellyet Istvány Leustách magyar Országnak Nádor Ispánnya míg 1393-dik Esztendőben Annának Zechenyi Frank Wayda özvegyének ki adott volt, Peleskey Akós, és István ellen.

Nro 47. (1415) A' Vasvári Ráptalan bizonyítja, hogy Klára nevű Nemes aszszony Mihálynak, Gal Domonkos fiának hitvesse, Miklós Zeulche János fiától tizen ött penzákot vévéa fel, magát ki elégittetve lenni vallotta, minden keresetéro nézve, melyet üdvözült Édes Anyja, Zeulche, Kersycha, és Hertelen nevű Helységekre Jegy jutalom és Leánynegyed nevében formálhatott.

Nro 48. (1420) a' Thúrótzy Monostor Dobrochnát Stibor Bolondotzi Vajda özvegyét és Iffiabb Stibor fiát, Gara Miklós Magyar Ország Nádor Ispány' megkérő Levele következésében az Arvai Vár, és Uradalomnak Zalogos birtokába bévezeti.

Nro 49. (1422) A' szent Benedeki Garam Vize mellett helyezettett Monostor 'Sigmond Királynak jelenti, hogy parancsolattja szerent azon panaszt megvisgálta, melyet István, Pobor János fia, és Oswald nagy Géméndi Imre fia, Thehel és Barch nevű helységekben Kystata Anthal Lévai Várnak Kapitánja és Bars Vármegye Al-Ispánnya által történt megkáró-sittások eránt Királyi személje eleibe terjesztettek vala.

Nro 50. (1423) Perényi Péter Gróf, Magyar Ország Fő Bírāja, azon Pörnek folytatását, melyet Pobor János és István Levai [Cseh Péter ellen indítottak volt, a' közellebbi szent György Napjának törvényes Nyoltzadára halasztja.

Báró Mednyánszky Alajos.

2. I n t é z e t e k.

Magda Pál Úr, a' Philosophiának és Historiának Professzora, Augustus 28-dikán hivatalát resignálta és Karlowitzra mint' az odavaló Görög nem egyesült Gynnasiumnak Directorra ment. Helyébe Odor Úr, Grammatikának tanítója, a' Conventus vagy inkább iskolai Commissio által választatott.

Pozsonyi Evang. Lyceum.

Az új 1821 $\frac{1}{2}$ iskolai esztendőnek kezdetekor, September 3-dikán, Zsigmondy Sámuel Rector a' Deákokhoz szép Deáksággal beszédet tartott: de primariis vitiis Juventutis Scholasticae. — A' Mezei Gazdaságnak tanítása a' Prímanusok egyesült Classisában Rumy Rároly Sub-rectornak, a' ki 1813. esztendőtől fogva 1816-ig a' Keszthelyi

Georgikonban a' Mezei Gazdaságnak és a' Mezei Uradalmak' Hormányozásának rendes tanítója volt, biztatott.

Rumy.

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

A' Magyar Nemzeti Muzeumnál a' Természet historiai, és kézi mesterségbeli Gyűjteményeknek Gondviselőjévé Ő Tsászári Királyi Fő Hertzegsége József Nándor Ispán", mint ezen jeles Nemzeti Intézetnek Protectora, T. T. Sadler József Urat a' Filozófiai és az Orvosi Tudományok Doctorát, mint a' meg kívántató Tudományokban, 's a' Nemzeti nyelvben is jártas sőt szorgalmáról 's a' Tudományok eránt való szeretetéről, mind a' Hazában mind a' Külföldön esmeretes férfiút, a' ki Segéd hivatalát ugyan azon Intézet mellett Ő Tsászári Fő Hertzegségének nagy meglegedésére viselte, méltóztatott ki nevezni.

Tb.

Tek. Tudós Beregszászi Nagy Pál Úr, sok érdemeiért, és tettemes tudós kiadott Munkáiért Tek. Ns. Máramaros, Ugotsa és Zemplén Vármegyék' Táblabirájának kinevezetett.

P. Tr, J. T.

4. Kihalt Tudósok és Írók.

A' Hazai 's Külföldi Tudósítások a' 36-dik szám alatt e' követezendő szomorú hírt jelentik: A' Pesti Hir. Universitás, a' Tudományok, és a' jámbor emberiség érzékeny kárt vallott, midőn tegnapi virradóra (October 2-kán) két órakor Fő Tisztelendő Tumpacher József Úr, Győri Kanonok, a' Theológiának Doctora, a' Görög nyelvnek, és újj Testamentom fejtegetésének tudós Tanítója életének 57-dik esztendejében rothasztó hideglelésben meghaltt. Ezen férfiú első ifjúságától fogva megfeszített munkássággal törekedett a' Tudományokra és az Egyházi ifjúságnak nagy szerentséjére az ő bő ismereteit mind a' Győri, mind a' Pesti Semináriumban, mint Tanító sokakkal közlőtte, 's így a' felemelkedettebb gondolkodást velők meg-

kedveltette. Ő az Egyházi Tudományokban szerzett nagy előmeneteleit, minden más hasznos Tudományoknak párosításával bővítette, úgy, hogy a' Tudományoknak minden nemeiben a' legfőbb Tudósoknak munkáit mintegy magában vérré változtatta. De ezen nagy elméleti tehetségei őtet soha el nem ragadták: hanem mindenkor a' jámbor Kereszténységnek, és a' kegyes Egyházi életnek valóságos példája maradt, 's róla méltán el lehet mondani, hogy bűlt volt kevélység nélkül, kegyes tettetés nélkül; szelid és nyájas minden erőltetés nélkül; jőltéví fítogatás nélkül. Ő látott, és látni tanított, 's az igazságot, a' gyengék, vagy megátalkodottak ellen férfias állhatatossággal mindenkor hirdette, és oltalmazta. Illy világító fátyla aludt tehát el Tumpacher József halálával, a' kit a' józanon gondolkodók örökkén fognak sajnálni, és a' Pesti Univerzitásnak nagy érdemű Tanítója az ő Rectorsága alatt tett sok érdemei miatt háladatossan fogják emlegetni.

Th.

5. R é g i s é g e k.

Megyeri 'Sigmond, Mlgos Gróf Zrini Miklóshoz írt Levele*), Tekintetes Gróf Bán! Nagyságod' szolgálja maradni kívánok.

Ribatnék belő, hogy Nagyságod' utolsó Könyvét repetáltatyta, és ha az Istenért való coniuráció nélkül lett volna a' kérés, alig-ha még edgy ideig nem pausált volna nálam, és ha mentem volna bizony enucleáltam volna, hogy mind materiaiát, 's mind dispositioiát egy kompendiomban vévén, imprimálhattam volna megaggot ágyamban. Az Mátyás Királyról való história, oly hasznos és szükséghe, az mint az mindennapi eledel, a' mi meglankat Magyarink' ébregetésére, látván annak tükörébül, mi volt a' ió Magyar, ne szegienlye senki Magyarinak mondani magát, és nevéne nevezni, és azt imitálni. Az második, úgymint a' tzentúriák ingerlik minden industriósus lelket a' virtusokra, és maga után való ió hír hagyásra,

*) Meltóságos Gróf Zrini Miklós' még eddig esmeretlen, de kezénél lévő Munkáiból, közli Dulházy Mihály, Mlgos Gróf De'sőfi József Sekretáriussa.

csak hogy edgy kis gyomlálás kellene hozzáia, az is pedig nem a' dolognak fogyatkozásáért, hanem az Authornak fávora' megtartásaért. Az aphorismusokról pedig menyi iőt tartok, meg nem tudom írny, minden igéi letzkék, bizony hasznosabb politikus Magyar nyelven sem van, sem letnek lenni alig hihetem. Ez igazán kiábrázoló magzatytia szülejének, ez igaz toíása professiójának, kinyilatkoztatója foglalatosságának, és kimondója akaratytjának. Kár volna setétben maradni ennek a' Carbunkulusnak, mi haszna a' szünek szem nélkül, mi haszon a' szüvnek szemnek világossága nélkül, ennek mind szüve, szeme megvaygon, csak Istenre conjuráлом ne szánynyon edgy kis gyertyát gyúítani neki az kinyomtatással. En Wytnédi Uram'. kezességére botsátom ki a' reám bizott kintset, vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám, ha meg nem tér, vagy írva vagy nyomtatva, lakik a' kezes. Reménlem ilylen réghi, lévő és félő vitézi gyükeret Isten ki nem irt, kit eddig nem csak meghagyott, hanem in vigore megtartott, de ha úgy lenne is (kit Isten eltávoztasson) bizony elég volna ez a' könyv utánnunk valóknak repraesentálni Nagyságod' qualitását, és nemiét bötsülni, meg is kérem editzióját ennek a' könyvnek. Ez bezzeg hirakozó oroszlán léssen, bújjék ürge likban szamarom, ugyan is az a' patientzia hivatalyly, 's az enyim, hogy szolgália maradgyak végbig Nagyságodnak. Sigismundus de Megyer. m. p. Draspurg-ról, 8-a Nov. 1657.

Után írás: Ha igaz ok, qui non utitur privilegio, abutitur. Ha igaz: hogy posteriora tollunt priora, Ha igaz: hogy legitimari debet actor ad actionem, mitsoda genealogiát adált Kresvarits legitimáziójához örömet látnám, de hogy más, reparálhatytia Nagyságod, ha in favorem, mint igasságom Nagyságod.

Máltoságos Gróff Zrinyi Miklós Megyeri 'Sigmondnak írt Levelé:
Édes Apám Uram!

Az Úr Isten áldja megh kegyelmedet kívánsága szerint való jókkal. Bizony szívem szerint ha vétettem kegyelmednek, de ha csak voluntarie eshetik az, tudom nem tart sokáig bünsnek. Irassa megh kegyelmed Vytnyédi Urammal, vagy ki vel akarja, az attestátiót, subskribáлом ió szívvel, hadd vegyem penitentziaját bűneimnek, 's úgy is szolgálai akarok kegyel-

gyelmednek. Most megküldöttem volna kegyelmednek, de Isten lattyá annak a' rossz embernek, sem nevét, sem állapotát nem tudom, azért kegyelmedtől várok. Én édes Apám Uram, mennyi panaszt tennék az kegyelmed Confidentziájában, ha szólhatnék kegyelmeddel; de úgy látom, azt, is el kell felejtenünk, mert privatum. Az háznak nyavalyáját látom nagyobnak, nints is kivel edgyütt coniungere lacrymas, valóban haragszik ránk az Isten. Élylyen édes Apám Uram kegyelmed, mert maid szükséges leszz a' jó tanáts, és had szolgalyak én is kegyelmednek, mint megerdemli, és mint vagyok is kigyelmednek köteles szolgálai, 's mind igaz fia, Gróff Zrinyi Miklós m. p. Chiaktornya. 7-a Febr. 1638.

Megyeri 'Sigmund' felelet — (Vytynyédy István által).
Tekintetes Gróff Bán!

Seprejével folyó életnek szolgálattyára való kívánságával, ajánlom hűséggel Ngdnak fottáigh. Valaszszát levelének ne várja Ngod én tülem, mert abban a' mennyi igaz, anynyi értelem, az előtt is feleltem, valónak tartottam volna, most meghervadt értelemmel szemtelenségemet nyalnom. De ha meg nem bántódnék Bámom vele, azt kérdeném, mi oka az Isten haragiának raitunk, hanem egyeneltlenségbe a' hazafiaknak, kik ha másként volnának, nem fiaknak hanem Atyáknak kellene hazáikban lenni, és úgy örömeiket inkább, nem könyveket kellene egymással elegyíteni, de így az egymás között való harag, mit egyebet, hanem haragot érdemel, es az publikomot az privátomba elegyitsék. Meg nem tudom írni, mennyire becsülöm szép levelét, ki memoriámnak nagyobb része leszen, ládám' ékesítésére, hogy ilylyen Uram, ilylyen magáénak, ilylyen affektzióval ír. Nem kívánom, hogy penitentziával revocálja testimoniálissát, hanem de jure az benne tztitált lókust obszervályly, ubi et Principibus admittitur cassatio, mi végre in originali küldöttem Instrumomat; kérvén alázatosan, meghint megküldeni ne neheztelylye, és ha halálatom fogja hallani, mondgya; hogy nekem, 's az Atyánk jó hű szolgálja volt, addig maradandó hive. Stephanus Vytynyédy. m. p.

6. J e l e s s é g e k.

Hazánkfia Ferentzy István' állapotjáról, 's hazafiúi gondolkodásáról, e' következő két Levél, mellyet Tek, Tudós Kubinyi Péter velünk közlött adhat felvilágosítást:

Sig. Romae 1819. 23. Januarii. Kedves Atyám Uram, Anyám aszszony! Még a' múlt nyáron irt Levelemre kigyelmetektől sem későbbben a' József Ötsemnek irt rá semmi választ nem kapván küldöm ezen egynéhány sorokat, alázatos kérésem mellett, hogy minél előbb tudósítsanak, mivel még azt sem tudom, hogy Bétsből! küldött utolsó Levelemet megkapták é vagy sem, azon atzélba metztet figurával, a' mellynek elvesztet nagyon sajnálnám; kiváltképpen pedig, hogy életbe vágnak é vagy sem, a' melly én nekem nagy nyughatatlanságot szerez, egyszer'smind tudositom rövideden mostani állapotomról. — En Rómába megérkezvén beállottam egy Képfaragónak műhelyébe a' hól is készítetttem eleinte a' magam számára egy kis Vénust, annak utánna a' Csokonai mely-képét sejtér márványból a' természeti nagyságba a' kedves magyar köntösbe; míg rajta dolgoztam, minden látogatóknak szemit magára vonta, de kiváltkép a' Hazafiaknak, mint ifjú Gróf Szétsényi, Gróf Pálffy József, Fesztetits Herczeg Aszszony, Hrasalkovits, Hertzeg Eszterházy, és a' Palatinusnak, a' kik külömböző időkhelyükünkbe megfordulván külön külön vólt szerentsém vélek beszélni. Hertzeg Eszterházy meg is akarta venni, vagy is akaria, most Flórentzbe vagy, még Húsvétig vissza fog jönni Rómába, a' Palatinusnak én tiszteletemet megtévén egymással váltó szókkal beszélletünk, kérdezte hogy veredtem ide, Nevemet, születésem földet, annakutánna a' véle lévő Pálffy és Fesztetits engemet körül fogván, egy 's más dolgokról daráltunk, a' Palatinusnak pedig a' Mesterem, egy 's más dolgokat mutogatott, és mint a' Mesterem mondá én rólam is sokat beszélletek, a' többek közt mondá a' Palatinus, hogy ő néki szíven feküdne az én igyekezetem és mind az én mostani, mind a' jövőndő állapotomról gondolkozni fog, most Neapolba vagy, Húsvét előtt Rómába vissza fog jönni. — Ila én nekem az én köz emberes hangom vékony talentomom 's a' t. nem fog ártani, én az én szerentsém Planétáját tsak ugyan megtaláltam. — Most dolgozom a' Mesterem számára,

és én nekem darabra fizeti, a' munkám nem valami erős köszaggató, a' mint Magyar Országon képzelné lehet, mivel ha én egy munkát kezembe veszek már az előtt két 's három ember is reá tette tehetségét, és már egy formája vagyon sőt nemelleyek csak nem egészszen készen vagynak, most nevezetesen dolgozom egy Vulcanus egy Vénus, egy Amor és egy Márs fejeken, még vagy két hétig ezeken dolgozván kezdek a' Hertzeg Eszterházy Portrettyához, Itt az idő igen kedves, es kellemetes; derek járnak ugyan, de még havat nem láttam, sőt 16-dik Jauuarii keményen többször egymásután villámlott, menydörgöt, le is eset és egy borsónál nagyobb jegek hullottak más nap ismét a' legtisztább nap lett, kertünkbe a' Rósa, Nártis, Rozmarin, holmi vad fűvek cserbőka, székfű virítanak, a' kerti zöltségbe nints szükség, bár fejes káposztát, — és Ludat még Rómába nem láttam; a' Levegő felette tiszta úgy hogy meszsi földre pusztá szemmel meg lehet látni a' faluk fekvését a' házakat csak nem az ablakokat is, az eg egészen setet kék, valamint a' távol lévő hegyek is, ha a' nap lenyugtakor a' Rózsa szinnel vegyes kék viola szint magokra nem veszik, — ha valami Hegyre felbág az ember Rómát a' benne lévő ditső Templomokkal belőlle kiemelkedő Piramisokkal, a' körülötte lévő omladékokkal mint valami Kristály alatt úgy lehet látni, a' házakat is csak vas serpenyő be tett elelt szénnel melengetvén a' Füst sinsz az embernek ellenséggére; másképpen lehetett a' múlt December holnapjába Angliának egy részibe, a' hol is olly sűrű köd ereszkedett a' mint az újság írja, hogy két 's három lépésre nem lehetett látni, az iga vonó Lovakat kantárjánál fogva kellett vezetni, hogy a' szemközt jövő öszve ne ütközzön, és csak a' fal vagy kerítés mellett, hogy tudja hogy hol jár, sok szerentsétlenségek estek, sokan a' vízbe gödrökbe hullottak. A' jövő Februarius 10-kén a' Császár Bétsből ki fog indulni Róma felé és a' mint hallattzik Aprilisbe fog megérkezni Húsvét tályba. Egességem a' legjobb a' mellyhez hasonlót kegyelmeteknek is kívánok. Köszöntöm Nagy anyámaszszonyékat. Káposztás István Sógor Úramat Maris és Susi Néném aszszonyékat, János és Josef Ötséimet, Pap István Barátomat és mindeneket a' kik rólam jó emlékezettel lehetnek. Kigyelmeteket pedig ajánlom a' kegyelmes Isten gondviselésére, kezeiket tsokolom hűséges és

engedelmes fiok Ferentzy István m. p. P. S. A' Bétsbe vissza-
bagyott Jószágomnak jobb részét utánnam küldeni rendelem.
Tudosítsák Jósef Ötseimet is hogy ohitva várok egy Levelet
tőlle. NB. A' Levél Copertába még egyszer annyit fizet a'
Póstán. NB. Ha Levelet irnak az Atres: Rima Szombath Al
Sig. il Signore Stefano Ferentzy Scultore in Roma per Bu-
da Triest. Bologna. — Roma al Signore il Signore Stefano
Ferentzy in Rima Szombath in Ungaria. per Bologna Triest.
Buda Vátz Gáts. —

Signatum Romae 1821. 16-aj dús Maji. Kedves Atyám
Uram 's Anyám aszszony! Egész 30-dik Decembris hozzám da-
tált Leveleket, én megkaptam, a' mellyre én mind ez ideig
nem válaszolhattam, ezen itt felforgó világ miat, de már most
minden felelmünk megszűnt, a' békesség helyre állott a' zene-
bonások felyei részszerint a' Törvény Szék kezibe, részszerint
gyalázatos futással mentették életüket, mellyek között egy
Neapoli Pépe nevű Fő Generalis hajóra ülven Spanyol Ország-
ba akart szökni; de midőn a' nagy tengerre ért, és Spanyol
Országhoz közel volna, az Algir Tunisi Tengeri tolvajok el-
állottak úttját, és Affricába vittek. — A' Neapoli Király IV-ik
Ferdinand a' folyó hólnapnak 13-dikán innen Rómából haza
utazott, a' Birodalmat helyre kapni 's a' t.; — de mind ezek
mellett nem szűkölködünk némelly keserű hírek hallásán, a'
csavargó 'sivány emberek száma annyira megsaporodván,
hogy szinte nem bátorságos a' kapun ki is lépni, mint t. i.
ezen hólnapnak 12-én egy Fraskati nevű helységen kívül,
lévén egy Barátok Klastroma, a' 'Siványok fényes nappal oda
bementek és hét Barátot magokkal elvittek a' hegyek közzé,
annakutánna egy Levelet a' Római Governorhoz küldöttek,
tudtára adván, hogy ezen Barátok az ő kezekbe volna, és
hogy küldgyön egy nagy Summa váltó pénzt, külömben. —
Ezen kívánságra 10,000. tíz ezer Ríftot ezüstbe, aranyba kikül-
döttek de ők ezt vissza vetették ugyan 14 dikbe két Fraskáti
tehetős lakosok a' helységen kívül bizonyos dolgok eligazítá-
sára kimenven a' 'Siványok kezibe estek 's a' t. A' mi magam
állapotját illeti a' frissebb egységbe és egy egész napi szor-
galmatos munkával, follytatom napjaimat. Jövendőre tellyes
meghatározott szándekom, hogy mostan egy Esztendőre Rómát
már oda bagytam, a' Temperamentomon olly forma mint a'
millyen volt, az 1816-dikba valamennyire komor, de a' társa-

ságba a' legjobb kedvet mutatható elmebeli tehetségem, éles, a' jelenvalót könnyen megfogható az elmúltra jól emlékező, munkás, egy mértékletes álommal megelégedő, közönségesen éjféltkor menvén álomra reggeli hat órára esik felkelésem, ezen szorgalmatosságnak lettek gyümöltsi, két Bassorilier, és egy Statua, a' két első rajzba, az utolsó márványba faragni a' melly rajznak egyike egy emlék oszlop a' Szőke Ferentz tiszteletére, midőn tudniillik három testvérck a' Hit, Hüség Szeretet az ő Sirboltját egy külömb külömbféle virágokból font koszorúval megtisztelik. — A' második Matyasinak azon verse szerint. „Csuesuj a' fekete sereg Orfeussa, ki ha musikájával az estvét megkéri még a' Viradt is mulatságba éri, ezen két rajzot ugyan tsak a' Palatinusnak a' múlt hólnapba beküldöttem. Azon márvány figurát pedig szándékozom a' jövő Tavaszra elkészíteni a' melly magába foglalja, a' Kúnst kezdetét vagy is egy Pásztor Leány a' mint a' Szeretőjének árnyékját a' fűvénybe, behartzolja, ezeken kívül sok ajnólkos jegyzések rajzolások könyvek olvasása azok mellyekkel én igyekszem egy olly nemes Hazának fiává érdemesséteni mint a' millyen az enyim, tellyes reménységem vagyom, hogy az Isteni gondviselés ezen szent szándékba el nem hagy. Ezen jelentése mellett köszöntöm Pliktáne Nagy Anyámaszszonyt, Maris és Susi Nénémasz. János és József Ötséimet, Papp István Barátomat. Kegyelme teket pedig ajánlom a' kegyelmes Isten gondviselésre, mind addig míg egymást vidám ortzával megláttuk kezeiket tsokolom mindenkor hűséges és engedelmes fiok Ferentzy István m. p. nunbat S. FziCaffe Greco per Vienna á Roma. P. S. A múlt télen küldöttem Josef Ötsémnek Levelet, a' mellyre semmi választ nem kaptam. Roma Al Signore Signore Stefano Ferentzy Padre Bene merenti per Vienna in Ungaria á Rima Szombath.

A' jeles Művész, a' mint Leveleiből kitetszik még most is Rómában tökéletesíti magát.

Th.

Két Magyar Beszéd, mellyek azon Emlék - Oszlop mellett, mellyet Ts. Ns. Zemplény Vármegyének Rendei az 1809. Eszt. Június 14. napján a' Győri Ütközetben elesett, és megsebesített Zemplényi Nemes Vitézeknek 's az egész felkölt Nemes Seregnek örök emlékezetére felállítottak, és 1821. Eszt.

Augustus 6. napján, a' midőn Mélt. Báró Vicsapi Malonyay János Nep. Ts. Kir. Kamarás, a' Tek. Királyi Tábla' Bárója, és Tek. Ns. Zemplény Vármegyének Fő-Ispáni Helytartója, a' Megyének Fő- Kormányát általvette, megnyittattak, Tekintetes Szirma-Besenyői Szirma- Ádám, Tek. Ns. Zemplény Vármegye Fő Jegyzője által a' Megye Rendeinek nevében, és Méltóságos Egerfarnosi Rándó Gábor, Ts. Kir. Kamarás, és az 1809-dik Esztendőben felkölt Nemes Sereg' Ezerekes Kapitánya által, azon Vitéz Sereg nevében elmondattak, és a' Tek. Ns. Varmegye rendeléséből kinyomtatattak.

Nunquam de vobis, eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum, aut audient, gratissimus sermo conticescet, ita pro mortali conditione vitae immortalitatem estis consecuti.

Cicero Philippica 14.

Vitézek, kedves Atyánk fiai, Véreink!

Eggy szép, eggy nagy nap viradott ma fel Zemplénynek; kettős innepiétől nevezetes nap, — mellynek tisztos emlékezetét a' késői evék is szent megilletődéssel fogják innepelni.

Ma derült ugyan is Megyénknek fel-eggy új, bődög jövőendő kellemekekkel teljes tsillagzatja: ma vette Megyénk' fő Kormányát által azon nagy-lelkű Hazafi, kit Felséges Urunk, Megyénk javát atyai szíven hordva, Fő-Kormányozónknak rendelt; mi pedig tartozó engedelmességgel, 's kiáradott örömmel fogadtunk. Még tsillámlanak képeinkről elragadó örömről sugárai, midőn eggy más, eggy gyászos emlékezetnek felséges Innepje minket ide, azon Emlék-Oszlop körül, öszvegyűjt, mellyet azon Zemplényi Vitézeknek, kik Győrnél 1809-dik Esztendőben Június 14-dikén, más-fél hónappal azután, hogy a' zászlóhoz felesküdték völt, Ezerekes Kapitány Egerfarnosi Rándó Gábor' vezérlete alatt, lelkeket a' köz ügyért letették; Szalai Báró Barkóczy Antal Százados Kapitánynak, Major András, Baghi István, Dombi László, Oláh Péter Vitézeknek, hogy nagy példával, irigylésre méltó sorssal, örökös dítsóséggel, a' szabadságnak veszélyében, a' szabadságért szabadok haltanak el; Budaházy Péter Káplarnak, ki kartáts által leterített Kapitányát élete' botkháztatásával a' tsatahelyről kiragadta. 's Gergely Máté, Balogh Josef, Lántzi Sámuel, Dombi Mihály, Varga Mihály és Cseh Bénéámin, tisztos sebek-

kel ékesítettve életben maradt Vitézeknek, 's az egész felkölt Nemes Seregnek örök emlékezetére, háládatos polgártarsai, ezen Megyének Rendei, felállították; 's ma megnyitják.

Mély gyászba borítva jelen meg előttünk az 1809-dik Esztendőnek emlékezte.

Húsz esztendőknél folytában folyt emberi vér, sok Országoknak meghódoltatása, a' legkedvezőbb béke-kötéseknek szentsége, tulajdon szeretett Fejedelmünk által tett nagy áldozatok sem elégtethették Frantzia Országnak akkor még meg nem zaboláztathatott kényét; ingadozott Hazánkban méltósága, szabadsága, tsendessége, hogy idegen törvényt eszmerni átalloit. Nyil sebességgel közelítettek rettentő számos fegyverci az ellenségnek Magyar Hazánk határai felé, beroshanással fenyegettek, a' had nyilván kiütött. Katonai seregeink' bátor vitézségeket az ellenség is tsudálta, a' nagyobb erőnek előnyomulását tsak tartóztathatták, de meg nem akadályoztathatták; már a' szomszéd német örökös birodalmak' nagy része ellenséges hatalmat esmért, már a' fő-Város is, tenyeggettetett; az Igazgató főhelyek és Kormányiszékek, Kiralyi Leveles és Kincs-Táruk Hazánk' kebelebe tétettek által, Urunk' felséges Szülöttjei is különösen a' Magyarok' hívségére bizattattak, minden készülétek a' Birodalom' siralmas helyheztesét jelentettek; akkor zendült meg tsak Hazánkban a' Nemeség' törvényes Felkelésre való meghívás, 's tündér-tünemény gyanánt katonai rendben állottak a' Nemes-Ezeredek ott, a' hól tsak kevés hetekkel az előtt mindenek a' békességnek mosolygó képét ábrázolták. Akkor, Vitézek! akkor ragyogott a' ti hazafiúságtok is a' legszebb fényben.

Kiragadtatok magatokat atyáitoknak, feleségeiteknek, gyermekeiteknek karjaikból, öleleseitekből; elhagytatok házaikat, szőlő-hegyeiket, 's ezeken termett gerézsdeket, szántó-földeitekről az érett kalászsokat; össze-gyülekeztetek első meghívására fenyegetett Hazánkban; tsak annak veszedelmet láttatok, siettetek az érdem' mezejere, nem tartóztatott sem ruházatnak, sem fegyvereknek fogyatkozása, bátor szívvvel ellent álltatok a' dühös ellenség' számos seregeinek, nem remítettek bajnok lelkeiteket tüzet okádó ágyúknak soha nem harsított durrogásai, tsüggedés nélkül hüllni szemléltetek vitéz pajtasaitokat, életeteknek kotzkáztatásával kiragadtatok haldokló testeiket, megtartottátok a' tsatának helyét mind addig míg

c' felséges Fő-Vezér hátrálásra jelt adott, 's tsak hamar olaj-ágakkal feléhesítve vissza tértetek szerelmeseiteknek karjaikba.

Megelégedett magatok viseletével Felséges Királyunk, megditsért Hazánk' felséges Fő-Vezére, legforróbban szeretett Nádor-Ispánunk; kijelentettek már akkor ezen Megyének Ben-dei haládatos sziveiket, de meg nem állott ott polgártársaitoknak háládatossága; fényesebb, felségesebb jutalmat rendeltek nektek, az örök emlékezetet; mellyet ezen Emlék-Oszlop a' késői maradéknak is által fog adni.

Itt, ezen helyen fogják még Unokáinknak Unokái szent elragadtatással szemlélni azon Hősöknek neveit, kik az érdem mezején a' hazáért meghaltak! — meghaltak? nem — nem — nem hal meg az soha — él az — él nagyobb ditsőséggel testének elmúlása után is polgár társainak emlékezetekben, ki akkor áldozá életét hazájának, midőn annak veres zászlóji letelert, szabadságért, Királyert lobognak, 's a' végső áldozattételre intenek.

Így élnek, így fognak még századokig élni kedves emlékezetünkben, maradéinknak emlékezetekben elhunyt Vitézeink, kikben buzogvan még az igaz magyar ver, kibizonyították, hogy érdemes Unokáji ditső öreg atyáinknak, kik 1741-ben felséges Királyokért, kedves hazájokért véreket 's életet felszenteltek.

Így él, így fog még késői éveket élni az egész Magyar Hazának emlékezetében ama' gyönyörű, élete' serdülő legszebb virágjában kimúlt Százados Kapitány Szalai B. Barkótzai Antal, régi fényes Nemzetségének disze, nagy tekintetű Elci' vitézségeknak érdemes Örököse, ki ama' nevezetes ütközetben az ötödik szerető Századjának homloka előtt egy kartáts által földre terítettven, halalos órájában a' Megyéhez intézett, 's örök emlékezetre a' Leveles-tárhan megtartott bútsúzó Leveleben *) tiszta hazafiúi lelkét és érzéseit olly elevenen festé, olly szívrehatóan adá elő, hogy annak hallására, költözködő lelke reszkető vonásainak szemlélésére minden szemek könnyekbe labbadtak, ditső tettének örökíttetésére pedig, 's a' többi felkölt vitéz Nemes Sereg emlékezetére, ezen Emlék-Oszlop álla fel. — Itt ezen Emlék-Oszlop mellett fogja, haza-

*) Azon Levelet lásd az utolsó lapon.

fiúi érzések közt, a' következendőség innepelni a' ti emlékezeteket is Vitézek, kik a' kedves haza védelmében véreitekkel aldoztatok, diszes sebeitokban méltán büszkélkedtek, 's ditső tetteikkel magatokra fényt vontatok.

Itt fogja különösen a' késői maradék is buzgó tisztelettel említeni a' te nevedet Méltóságos Ezeredes Kapitány, a' ki már ifjuságodnak zsongóját a' Király és Haza szolgálatjának szentelted, már az első frantzia háborúban vitézséged jutalmául fő Tisztségre emeltetted, 's Hazánk bizodalját annyira elnyerted, hogy Ns. Pest Vármegye 1800-dikban, ezen Megye 1809-dikben felkölt Nemességének virágját, ott mint Százados, itt mint Ezeredes Kapitánynak, vezérletsedre bízták, 's abban nem csak személyes vitézségedet kimutattad, de fáradságtalan munkássággal 's böltsességgel Ns. Lovas Ezerededet rövid idő alatt olly katonai rendbe hoztad, hogy ez felséges Urunknak is figyelmet magára vonván, megkülömböztető királyi megelégedésének jeléül Téged arany kultsos Hívének kinevezte: mi pedig, Hazánkért, Megyénkért tett nagy áldozataidat' díszesekben meg nem jutalmaztathatjuk, mintha háladatosságunknak zalogát ezen Emlék-Oszlopon öröklítjük, melly meg késői Unokáidnak is, ős atyjok' hazafiúságát szemlélve, hasonló hazafiúi tettekre való ösztönök leszen. —

Látom Vitézek! egy szent hevület, egy felemelkedett érzés hatja által szíveiteket: azon böllogító érzés, melyet a' ditső tettnek a' haza által lett elesmérése a' nemes lelkű hazafinak szívében gerjeszt, méltán ragadja ki munkás képzelődések' bémohosodott sirjából, ama Római nagy Nemzet arany időkorát, hol a' borostyán koszorúkkal felékesített Hősöknek emlékezetek, Emlék-Oszlopok által szokott való örökíttetni.

De a' mi szívünket is egy kellemetes érzés foglalja el, mert érezzük, hogy mi is részt veszünk hazafiúságtokban, érdemeitekben, midőn ezeket elesmerjük 's jutalmazzuk.

A'dják az Eggek! hogy ezen Emlék-Oszlopnak felállításától számíttassanak a' népeket böllogító áldott örökös békességnek esztendei; legyenek azon egy ditsőségebb életre által költözködött Vitézek, kiknek emlékezeteket ma innepeljük, utolsó áldozataink, melyeket a' parantsoló szükség testvéri szívünktől elragadt; de

Ha valaha szeretett Fejedelmünk, kedves Hazánk ismét szabadságunk védelmére hív, akkor, akkor ismét ezen Oszlop körül fognak zászlóink lobogni; itt, ezen Oszlop körül gyülekezve, kezét fogunk honnyi földünk védelmére; itt fogjuk fel fegyvereinket Hazánkért, Királyunkért; itt, ezen Oszlop körül gyülekezni fognak még késői maradékaink is, 's borostyán koszorút nyert Hőseinknek emlékezetek lelkesíteni fogja őket is hasonló koszorúknak elnyerésére; ide, ezen Emlék-Oszlophoz vezetni fogják még késői Evekben is az atyák fiaiikat, 's lebeszélvén Ősüknek vitéz tetteiket, gyengéded szíveikben a' hazafiúságnak ditső lángját felgerjesztteni.

Bóldog Nemzet! hol a' Haza illy védelmezőkre talál, hol a' hazafiúság a' háládatos polgártársak által így jutalmaztat-hatik; mert jele, hogy van az illy Nemzetnek Hazája; pedig csak ott van Haza, hol szabadnak, bóldognak érzi magát a' Nemzet; hol eggy olly szeretett jó Fejedelem által igazgattatik, mint a' mi imádott FERENTZ-Királyunk, Éljen! Éljen Éljen!

Tekintetes Karok és Rendek!

Szent borzadással lépek ez helyhez, mert szent a' tziel, szent megditsóult Véreinknek, Atyáinkfiainak, 's nékem szett Baj-társaimnak, kik a' szabadságért szabadon haltak meg, emlékezetek. Fejünk felett lebegnek ditső Hőseink sorában azoknak lelkeik, 's teljes megelégedéssel néznek le ezen emelkedő Oszlopra; melly által az érdem, a' legnagyobb jutalommal, a' megesméréssel, illy fényesen koronáztatik.

De valamint minden világi dolgok, minden határok közzé szorítottatott tehetségű emberek által készítettett alkotmányok, már akkor, midőn lételeket vészik, kezdenek sebes lépésekkel végek felé sietni; midőn az idő eles foga öszve martzong mindent, 's minden visszatér eredeti valóságára; úgy ezen Oszlop is, mellyet a' háládatos hazafiúi szívek a' ti emlékezetetekre emeltek, öszve-rogyik, 's ábrázoló képe lészzen a' mulandóságnak; csak emlékezetetek, jó híretek, követésre méltó példa adástok marad felditsóult Lelkek a' késői maradék' szívében, mellyen az idő, és annak kártékony viszontagságai soha nem diadalmaskodhatnak. Ezek fogják a' késői nyomot is lelkesíteni, hogy mint Ti, úgy ők is örömmel áldoznak fel a' Haza' oltárán a' Hazáért életüket.

Tanúja voltam én Nemes Baj társaimmal azon hazafiúi elszántságnak, 's a' köz-ügyért igaz nemes lélekkel tsatázó katonai derekségnek, melly ezen jelenvaló Ünnepre okot nyújtó kedveseinket lelkesítette: midőn azon szomorú emlékezetű gyaszos 1809-dik Esztendőben ezen Tekintetes Megye válogatott Ifjainak 's kedves gyermekeinek, a' dühösködő, és edes Hazánk' kebelét is felduló haborúba való vezérlésével megtisztelni méltóztatott.

Felejtetheretlen előttem különösen szeretett Bajtársamnak, Bárá Barkotzy Antalnak, ezen Tekintetes Megye felkelő Nemes Lovas Ezerede' Százados Kapitányának azon hazafiúi indulatja, mellyet még a' halál' kínos fájdalmai között is mutatott: hazafiúi szent kötelessége teljesítése eránt való önn-érzésben találta fájdalmának enyhülését, 's úgy bólt-meg mint bátor vitéz. Régi törzsökös Nemzetének fényét nevelte, 's ditső tetteinek új elevenséget adott; midőn a' Haza oltalmazásában faradozott, annak hasznos szolgálatokat tett, 's így a' Magyar Hősök sorát nevelte; annyival inkább, mivel legszebb virágzó idejében nyerte-el ezen hazafiúsággal teljes katonai Lélek azon érdemét, mellyet a' Hazáért szenvedett: a' Halál ditsőit.

De szivemen viselem még a' többi baj-társaim' hazafiúságokat is, kiknek neveiket 's ditső emlékezeteket ezen Hövek fogják a' késői maradeknak is által adni; 's kikről Századok múlva is ezt fogják mondani: Ezen hív Hazafiak is a' Hazáért áldozták fel életüket. Óh nemes jutalom! Óh ditső tiszteltetés! Ennek betsét tsak az igaz és valódi Hazafi érezheti.

Illy szent gondolatokkal, midőn mindnyájunknak, kik a' Haza oltalmazására szenteltük vala életünket, megtiszteltetésünket látom, kettős érzés foglalja el minden érző jereimet: a z Örö m és Há l á d a t o s s á g.

Minden igaz Magyar méltán részt vehet ezen ünnepi örömben; mert itt látja ditsóítottai Nemzetét, itt bizonyosodhatik azon bődög jövődőről, hogy sok időkre megtarthatja legdrágább kintsét, nyóltz Századok ólta, az időknék számtalan zavarjai között ditsőségesen fenn álló polgári Alkotmányát.

Mert ha vissza-nézünk ama' régi ditső, 's tsaknem az egész esmérletes Világot saját hatalmok alá bódító Görög és Római virágzott nagy Nemzetekre, ezeknél a' vitezi tettek'

elesmerése 's betse tették hatalmok tartósságát; az Emlék-Oszlopok által örökösödött tettek szülték minden Hazafiban az Egészet fenn-tartó nemzetiség lelkét, buzdították a' Haza tántorithatatlan szeretetére, 's annak ditsőségének a' legnagyobb áldozatokkal való nevelésére. Az illy buzgó hazafiúság, az illy Hősöknek emelt Emlékek lelkesítették avagy tsak Leonidást is, és vele tsatázó maroknyi vitézeit, hogy magokat a' Haza oltárán a' Hazáért feláldozzák.

Böldög jövődöre való kinézés! Itt ezen ditső Emlék-Oszlopnál, látom én is mint fogadja jövődöben szentül, a' Haza szeretetével lángoló tüzes nemes Ifjú, vérének Hazájáért lejendő feláldozását.

Látom az érett kort, Kátói komoly tekintettel, mint magasztalja itt az érdem' illy fényes megjutalmaztatását, 's még ezáz évek múlva is könny-tseppeket hullat kedves elhunytainknak, 's az érdemnek.

Az anya föld felé görbedett öreg Magyar ezen kövek' enybében pihenteti ki reszkető tagjait, 's Nemzete ditsőségének nevedése biztos reménysége mellett nyugodtan várja halálát.

A' Nemes Magyar Aszszony, ide jövőn, tsak ezen megjutalmaztatásban találja a' vér' mezején elesett Kedvesei' halálán szenvedett fájdalmainak édes enyhülését.

Nézd hát Magyar ezen ditső megjutalmaztatást, 's itt fogadd fel, hogy törvényes Királyodnak hive, 's édes Hazádnak holtig igaz fija akarsz maradni.

Illy hazafüi igaz örömök között a' nemes lélek vallyon mit érezhet egyebet, mint igaz háladatosságot?

Nemes Polgár-társaim! kedves Atyámfiai! 's hiv Barátim! Legyen áldott a' mi Felséges Jó Királyunk ELSŐ FERENTZ, a' kinek bölts 's szelid uralkodása alatt illy nemzeti Ünnepeket szentelhetünk! — Édesen érzi minden ama' tisztelt Hazánk' jó Atyjának kegyességét; mert Alkotmánya' lépébe burkoztatva, szeretettel ápolgatja tántorithatlan hűségű Magyarját. Büszkélkedve emelheti fejét a' Magyar Felséges Királya' szárnyai alatt akkor, midőn látja hogy ősi Szabadságának sérthetetlenül való fenn-tartásában gyönyörködik a' FELSÉG.

Háladatos mély tisztelettel említsük Nemzetünk erántszeretetettel teljes Nádor-Ispánunkat JÓZSEFET, a' Magyarnak imádott Géniusát, a' kinek vezérlése alatt elevenedett a' Ma-

gyar nemzeti Vitézség; a' kinek jelenléte, még a' szerentsétlenség közben is, lelkesítette a' ditsőség' mezején próbálatlan 's gyenge lépéseinket.

Füni tisztelettel 's köszönettel forduljunk ezen Tekintetes Megye Nagyjaihoz, Atyáinkhoz, Véreinkhez, a' kik forró szeretettel 's buzgó indulattal, egy Országunkban még nem látható módon kívántak bennünket megjutalmaztatni, még akkor is, midőn a' környüllások, az esméretlen okok, az idő igen rövid volta, es tehetségünk' 's elszánt hazafiúi indulatunk' bővebb kifejtődzése' akadályai miatt, édes Hazánk' 's a' Világ várakozásának egészen meg sem felelhettünk.

Különösen háládatos érzést gerjeszt bennünk Nagy-Méltóságú Fő-Ispán Urunknak Galantai Gróf Eszterházy Józsefnek, a' Felséges Uralkodó Ház, 's a' Haza' oltárára tett számtalan Erdemeinek azzal lett tetézése, melly szerint fáradsáthatlan, 's szeretettel teljes buzdítása által, a' Zempléni Nemességet a' Haza' oltalmazására a' legbuzgóbb törekedéssel lelkesítette, 's ezen fényes jutalmat is maga előlülése alatt elhatároztatni méltóztatott.

Édes Remény táplál mindnyáunkat ezen Tekintetes Megye fő-kormányát tsak kevéssel ez előtt FELSÉGES JÓ KIRÁLYUNK kegyelméből által-velt Méltóságos Vitsapi Bárány János Fő-Ispáni Helytartó Úr! hogy Te olly tiszta szeretettel ölelsz bennünket, mint a' minéművel szeretett, és most is szeret bennünket Nagy Méltóságú Fő-Ispánunk. Neked ajánljuk nagy Férfiú Megyénk' bődögitását, 's ha (mellytől Isten ójjon) Hazánkat valamelly kedvetlen ború fenyegetné, szeretettel serkents bennünket annak oltalmazására; bizonyosá tészlek, hogy mindenkor jó 's hiv Hazafiakat találsz bennünk, és hogy egyedül a' mi szeretett 's tisztelt Királyunk eránt való hűség, a' Haza' szeretete és a' betsület fogják vezérelni lépéseinkét.

Tisztelettel 's szeretettel telik el még most is minden Zempléni szív a' Lónyay nevezetre; háládatossággal buzog a' Nemesi felkelt Sereg Te erántad Méltóságos Fő-Ispán Úr, a' ki mint ezen Megyének akkori Első Al-Ispánja, a' Tekintetes Haroknak és Rendeknek ezen Emlék eránt hozott határozását tsirájábann apolgattad.

Buzgó háládatosságunk özöne nem kis részben árad Te reád is Tekintetes Királyi Tanácsos, és Első Al-Ispán, Sze-

merci Szemere István Úr! mert ezen Megye' hiv szolgálatjában húzomosan töltött esztendeidet egy messze sugárzó lény koronazza: midőn a' Tekintetes Karoknak és Rendekek ezen Építmény eránt hozott hazafiúi határozásokat szokott munkáságod, 's alkalmas rendelkezései által fogatanosítottad.

Vegyék háládatos szívünk zálogául nagy-lelkűségekért a' Tek. Karók és Rendekek, ezen tökéletes háláadó szívből eredett fogadásunknak kinyilatkoztatását, hogy éltünk fogytaig, 's míg férjfiás karjainkban erőnk el nem hanyatlik, a' Haza oltalmára mindenkor készek leszünk. Örömmel fogunk a' ditsőség mezejére sietni, és ott vérünk pazérlásával is akármelly megtámadó ellenség' rablántzait ösztetörni igyekezni.

Ha azomban nem lenne többé édes Hazánk a' mi karjainkra szüksége, hivségünket 's háladatosságunkat azzal igyekezzük kipótolni, hogy ezen ditső Emlék-Oszlop mellett fogjuk tsepegtetni fiainknak gyenge szívekbe a' Király' 's a' Hazá' szeretetet, 's itt, itt tanítjuk meg őket arra, hogy a' Magyar Nemesnek legszebb halála, a' Hazáért szabadon meghalni.

Sokkal jobban el van telve szívem kedves elhunyt Baj-társaimnak emlékezetekkel, az öröm és háladatosság érzecselével, hogy-sem azt elő szóval, vagy író tollal völtaképen közölhetném 's rajzolhatnám. — Ezzel fejezem hát be beszédemet, hogy:

A' Haza' oltalmazásában vitézül elesett Kedveseink', nékem szeretett Baj-társaim' emlékezetek maradjon fel örökké.

Hazánk a' Zemplénnek ditsősége nevedjen! Az idő mohával vivjon-meg ezen ditső Építmény!

FELSEGES JO KIRÁLYUNKAT pedig, tisztelt 's szeretett Nádor-Ispánunkat, a' Tekintetes Karokat és Rendekeket, annak Nagy-Méltóságú, Méltóságos, Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő, Fő- és Al-Hormányozóit 's Tisztviselőit, a' MAGYAROK ISTENE éltesse!

A' Hazai 's Külföldi Tudósítások 25-dik száma alatt 1821. é' következő Jelességet olvastuk: A' Zágrábi Académiában a' most végződött Iskolai esztendőben Juristák és Philosophusok öszveséggel 180-an voltak. Tsudálni lehet, hogy a' nyomtatott Classificatio szerint a' Magyar nyelvet, és Literatúrát csak 6-an tanultak, mintha a' Horváth ifjúság tellyességgel nem vágyódne a' Magyar Országi Hivatalokra.

7. Ú j K ö n y v e k.

50) *Scriptum Domini Caroli Ludovici Haller, Summi Senatus Bernensis Commembri, quo Familiae suae reditum suum ad Romano-Catholicam Ecclesiam exponit. E Germanico versum. Posonii typis Haeredum Belnayanorum 1821. 8 ad rét. boritékkal. 48 lap. Iró papiroson 1 fl. V. Cz.*

51) Ditsőséges Szent Istvánnak Magyar Ország első Királyának és Apostolának tiszteletére intézett Beszéd, melyet a' Nemes Magyar Nemzetnek nemzeti jeles Ünnepelese alkalmatosságával Bétsben a' T. P. Kaputzinusok Templomában Kis-aszszony Havának 26-dik napján 1821 dik esztendőben mondott Horvát András Téli Plébános a' Győri Megyéből. Bétsben, 1821. Pichler Antal Befüivel. 8-ad rét borit. 36 lap.

8. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

55) *Ordo Officii Divini peragendi juxta Ritum Breviarii et Missalis Romani Anno post Bissextilem Secundo a Christo nato MDCCCXXII. in usum Dioecesis Quinque Ecclesiensis editus Jussu et impensis Illust. ac Rev. D. D. Josephi Király Dei et Apost. Sedis gratia Episcopi Quinq. Eccles. 1822. 8. 132 lap.*

56) *Dissertatio inauguralis Medica de Onania vitio latissime disseminato, quam Annuentibus Magn. D. Praeside et Directore Sp. D. Decano ac Clar. DD. Prof. pro Doctoratus Laurea in alma ac Cel. Univ. Pesthiensi disquisitioni submittit Emericus Pletnics, Ungarus Sabariensis. 1821. m. 8, 56 lap.*

57) *Atala vagy a' két Indus Szerelme, a' Luizianai pusztákon Szomorú Játék három felvonásban. Irta Bonyhádi Perczell Imre. 1821. 8. 48 lap.*

58) *Oskolai Káté's Helvétziai Vallástételt tartó Nagyobb. Tanuló gyermekeknek számokra. 1821. 12. 144 lap.*

59) *Amicum Foedus Rationis cum Experientia seu Philosophia Crisi recentissima deducta per Joannem Imre. 1821. m. 8. 530 lap.*

XI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Geese Dániel, Az Allati Magnességnek négy Historiájja. l. 5.
- 2) Kováts Imre, A' Stenographiaról, vagy Gyors-írásról. l. 44.
- 3) Szeder Fabián, A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövedelekre nézve. l. 63.
- 4) Virág Benedek, Eszrevételek a' Magyar szókötésre. l. 71.
- 5) Thaisz András, Székhelyi Majláth György' Elet-írása. l. 76.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-csmertetés.

- 1) Szlemenics Pál, Elementa Juris Hungarici Privati, etc. l. 87.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek vagy Magyar Tudósok által irattak, vagy legalább Hazánkat illetik es a' Jénai közönséges Literaturai Újságban 1820. eszt. előhóztattak. l. 99.
- 2) Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek vagy Magyar Tudósok által irattak, vagy legalább Magyar Országot illetik es a' Lipsziai Literaturai Újságban 1820, eszt. előhóztattak. l. 103.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Eredeti Oklevelek' kivonásai. l. 107.
 - 2) Intézetek. l. 109.
 - 3) Előlepesek és Megtiszteltetések. l. 110.
 - 4) Rihált Tudósok és Írók. l. 110.
 - 5) Régiségek. l. 111.
 - 6) Jelessegek. l. 114.
 - 7) Új Könyvek. l. 127.
 - 8) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek, l. 127.
-

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y.

1 8 2 1.

X I I . K Ö T E T .

Deaky Pedone

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,

Ns. TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

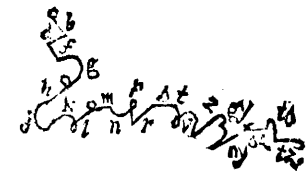
2011. 11. 13. 12

Alphabetuma,

az újonnan feltalált Sebestírásnak, azon egy, vagy több tagú szók' ide mellékelésével,
mellyek egyes betűk által is kijegyeztethetnek.

Magyar a, b, c.	Sebes írás Jegyei	Az egyes betűk által ki- jelelt szók.	A' Vármegyéknél előforduló szók.	Magyar a, b, c.	Sebes írás Jegyei	Az egyes betűk által ki- jelelt szók.	A' Vármegyéknél előforduló szók.
b.	Р	be, bezzeg.	Biróság.	o.	o	oh!	Ország.
d.	/	de	Documentum.	u.	u	au.	Urbarium.
f.	\	fogok, fogsz, fog, fő.	Felperes.	ö.	ö	ö, önnön.	Ö Felsége.
g.	U	gomb.	Generalis Cas- sa.	ü.	ü	ügy.	Ügyvédő.
h.	Р	hogy, ha.	Helytartó Ta- náts.	nak nek.	h	—	Szónok.
vagyly.	U	jó, jól, oly.	Jegyző könyv.	adalom edelem.	l	—	Segedelem.
k.	U	kell, ki.	Királyi Com- missio.	atolt etett.	l	—	Perbeidézte- tett.
l.	6	le, leg, el.	Levéltár.	ság ség.	l	—	Szabadság.
m.	9	mint, mi.	Méltóságos.	alom elem.	l	—	Türedelem.
n.	U	nem, nints, ne, én.	Notarius.	ságos segés.	l	—	Igazságos.
p.	P	pedig.	Panaszkodó.	tatlan tetlen.	l	—	Artatlan.
r.	17	rcá,	Rendelés.	és a többi tudni- illik.	l	—	Constitutio.
s.	1	se, sem, sints, és.	Surrogatio.	példa- nak oka- ért.	l	—	Hűség.
t.	1	te.	Törvény.		l	—	Törvénykönyv
v.	5	vagyok, vagy, vagyon.	Vármegye.				
z.	✓	az, ez, zeng.	Zenebona.				
gy.	3	egy.	Gyűlés.				
ny.	U	anya, nyelv.	Nyugtatólevél				
sz.	U	Szent.	Szolga Biró.				
ts.	7	tsak.	Tselekedet.				
tz.	U	tzéh, tzél.	Tzikkely.				
a.	1	ah! ág,	Alperes.				
e.	1	ennye.	ElsőViceispán				
i.	1	ij, iv.	Itélet.				

Az egész Alphabetum egy huzásba:

R e n d s z a b á s:

a' mássalhangzók' összeköttetésére, az írásba.

Alpha- betum.	b.	d.	f.	g.	h.	j vagy ly.	k.	l.	m.	n.	p.	r.	s.	t.	u.	z.	gy.	ny.	sz.	ts.	tz.
b.	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj
d.	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk
f.	r	s	t	u	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll
g.	s	t	u	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm
h.	t	u	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn
j vagy ly.	u	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo
k.	v	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp
l.	w	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq
m.	x	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr
n.	y	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss
p.	z	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt
r.	aa	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu
s.	bb	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv
t.	cc	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww
u.	dd	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx
z.	ee	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx	yy
gy.	ff	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx	yy	zz
ny.	gg	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx	yy	zz	aaa
sz.	hh	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx	yy	zz	aaa	bbb
ts.	ii	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx	yy	zz	aaa	bbb	ccc
tz.	jj	kk	ll	mm	nn	oo	pp	qq	rr	ss	tt	uu	vv	ww	xx	yy	zz	aaa	bbb	ccc	ddd

Példák,
mellyek az előadott regulákra vagynak szabva:

Nro.	A' Szók' jelentése.	Stenographiai Írás szerént:
1.	Nemzetem, hazám! kedves nevek!	wa 2a! 2 wa:
2.	Örömré, áldásra vezeti őtet az Isten.	9/2/01/1-2
3.	Segedelem, tétetett, gyönyörűség.	3/2 3
4.	Uzsorások, foly, mellyet, hozott, nagyobb, kell.	~ ~ ~ ~ ~
5.	Nagyobban, kelletlen, fellyebb való.	~ ~ ~ ~ ~
6.	Domb, dézsa, Rét, rab.	~ ~ ~ ~ ~
7.	Ér, ár, erre, arra, forró, merre, e'.	~ ~ ~ ~ ~
8.	Buzgó, domború, gyönyörű, öldöklő.	~ ~ ~ ~ ~
9.	Számtalan, szemtelen, nagyon, négyen.	~ ~ ~ ~ ~
10.	Summátska, mindazonáltal, minthogy.	~ ~ ~ ~ ~
11.	Fordúlnak, embernek, lakodalom, türedelem.	~ ~ ~ ~ ~
12.	Hozatott, nevetett, jámborság, szépség.	~ ~ ~ ~ ~
13.	Hatalom, szerelem, nagyságos, ditsőséges.	~ ~ ~ ~ ~
14.	Halhatatlan, győzhetetlen, ártatlan.	~ ~ ~ ~ ~
15.	Hatalomnak, lakodalomnak, szépségnek.	~ ~ ~ ~ ~
16.	Nagyságosnak, halhatatlannak, győzhetetlenség.	~ ~ ~ ~ ~
17.	Halhatatlanok! győzhetetlenségek, nagyságosok.	~ ~ ~ ~ ~
18.	Magyar, Kisfaludi, Gyöngyösi.	~ ~ ~ ~ ~
19.	Istenem Istenem! be jó vagy, be jó vagy!	~ ~ ~ ~ ~
20.	Megtörténik, által olvasás, némünémüképpen.	~ ~ ~ ~ ~
21.	1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 0.	~ ~ ~ ~ ~
22.	15. 360. 676. 1820. 1800000. 56783333.	~ ~ ~ ~ ~

P é l d a

a' gyakorlásra; kevés kezdő, és végző magában hangzókkal.

3 C8 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Egy jól elrendelt köztársaság fő gondja közzé tartozik, hogy a' kebelébe folyamatba lévő pénz, külföldre ne kerüljön. Minden nemzet dítsekedhetik Európába ezen nagy szerentsével, egyedül szegény édes Magyar hazánk olly szerentsétlen, hogy azon kevés sumátskát, melyet a' Zsidók, és ezekhez hasonló u'sorások még meg hagynak, tulajdon fiai pompát szomjúhozó oltárán feláldozni sietnek. Sok, szégyenli már magát, ha kellemetes anya - nyelvét még tudja, fut fel, hogy elfelejtse azt. A' szíves, ártatlanul eggyügyű falusi lakást, megvesztegetett szívek, pokolbeli lakhelynek nézi; érzéketlenek a' természet gyönyörűségei eránt, és hazájok' vesztével, a' külföld' édesgető mérgein nyalakodnak, és mindent a' mi Magyar, útálnak, minden hazai szorgalmot segítnek — meg semmisíteni. — Irtam Bihar Vármegyében 1821-dik Esztendőben.

P é l d a

a' tökéletesebb írás, és olvasásra:

[illegible]

Az V-ik Táblának magyarázatja.

Elmellőzvé az, a' mit a' vallás, és nevelés az Istenről tanít, egy jól gondolkodó ember, tulajdon elméjével is, mintegy ilyen formán elérhet, ezen Fő Valóság' esméretére: körül tekintem, a' földön élő számtalan tsudálatos teremtmények' sorát, úgy tapasztalom, hogy mindenkor egyik, a' másikatól veszi eredetét, és hogy önnön magától egyik sem: hát az első, így gondolkodok, honnan eredt? — Az elsőnek tehát alkotóját, a' ki ebbe, és minden következőkbe, azt a' legtsudálatosabb erőt helyhezette, hogy egymástól elszaporodhassanak, Teremtőnek, mindenek' alkotójának, az én Istenemnek, nevezem. Legelső gondolatomba ezen Istent, mint egy arany Trónuson ülő fényes embert képzel-

hetem magamnak. — Most már azon vagyok, hogy tölle a' testiséget (materia) félre gondoljam; a' mennyire lehet széjjel terjesztem; továbbá, félre vetem gondolatomba a' határokat, mellyek elébbi gondolatom szerint körül veszik, és az emberi testel össze születt tökéletlenségeket, úgy jövök egy véghetetlen, mindenfelé elterjedő, test nélkül való, legtökéletesebb valóság' megismerésére, mellyre ezer gondolkodás nélkül való lakosi Canadának sem érhetnek el; a' kinek esméretére, testi érzékenységeim bé nyomása nélkül, — léptsőnként készített képek, hasonlatosságok, és elkülönözések (abstractio) nélkül, de a' mellyek mindenkor, az első érzékenységek bényomásaitól eredtek, lelkemnek véle születt böltselkedni tudó tehetségénél fogva, — soha el nem érhettem volna. —

I. É r t e k e z é s e k.

Rövid Értekezés a' Magyar Szent Koronáról, mellyben annak felső Részének Sz. ISTVÁN Királytól való eredete, a' régi Irások' tudományából (Diplomaticából); a' Görög Koronával pedig Sz. LÁSZLÓ Király által lett öszve kötése, a' régi Pénzekből bizonyítatik.

§. 1.

Semmiről sem irtak talám Hazafiaink olly sokat, mint a' Magyar Sz. Koronáról; de még is úgy látszik, hogy akár miről sem illőbb még tovább is vizsgálódni 's tapogatódzni, mint ugyan csak azon Sz. Koronáról.

Irtanak arról (hogy némellyeket megemlítsék) Gr. Révai: Schmeitzel: Schwartz: Kollár: Péczeli: Horányi: Wesszprémi: Decsy: Katona: Koller, és egyebek; az idegen nemzetheliek között pedig Stilting János. a) — De ezeknek vélekedéseik többnyire egymástól nagyon különböznek. Gr. Révai annak eredetét épen Nagy Constantin Tsászárra viszi. b) Schwartz Gotfried, a' ki an

a) Lásd Joan. Stiltingi Vita S. Stephani Regis Hungariae

b) de Monarch et S. Corona Regni Hung. Cont. VII.

nak csak hijjános le rajzolását szemlélhette, a' rajta lévő Deák írásokról pedig nem is tudott semmit, egészen a' Görögöknek tulajdonítja. a) Horányi Elek azt tartja, hogy ezt a' Sz. Koronát Constantinus Porphyrogenitus, a' X-dik Század' közepinn uralkodott Görög Tsá. szár készítette, és Toxus Fejedelemnek ajándékozta; idővel pedig, II dik Silvester Római Pápa ezt a' ki nyílt Koronát két arany abrantsokkal megékesítette, 's be fedte. b) Deesy Sámuel pedig azt állítja, hogy Sz. István Király, nem azzal a' Koronával koronáztatott Királynak, a' melyet nékie későbbben Silvester Pápa ajándékozott, hanem azzal, a' mellyel Attila megkoronáztatott, mellyet az ő halála után Svato plugusnak ajándékoztak a' Pannoniában megmaradt „Hunnusok, mellytől őtet annak utánna Árpád megfosztotta. c) A' többieket elhalgatom.

§. 2.

Abban márma csak nem mindenek megegyeznek, hogy II-dik Silvester Pápa Romából Sz. Istvánnak egy arany Koronát küldött. d) Bizonyítja ezt, mind a' régi Historikusok; mind sok Királyi Levelek; és magoknak a' Római Pápáknak is Leveleik. Erről itten szólni nem szükség.

Tudva való dolog az is, hogy Sz. Koronánk alsó része Görög eredetű, mellyen Dukas Mihály' Konstantzinápolyi Tsászárnak, az ő kis fiának Constantinus Porphyroge-

a) Gabr. de Juxta Hornad (Godofr. Schwarz) Initia Relig. Christ. inter Hung. p. 44.

b) Commentar. de Sacra Corona Hung. p. 51.

c) a' Magyar Sz. Korona Historiája. Lev. 112.

d) Meg vallja ezt D. Deesy Sámuel is, sőt buzog azok ellen, a' kik az ezt állító tanubizonyságoknak hitelt nem adnak. Lásd az említett Könyvet. Lev. 95,96: 138.

nitusnak, és Geizának az akkori Magyar Királynak képe vagyon, és hogy a' rajta lévő irás mind Görög. Ez egy drága, kövekkel és gyöngökkel ki rakott, fedeletlen, vagy is ki nyílt arany Korona. Erről kérdés nintsen.

De az is tudva lévő dolog, hogy a' felső része ettől egészen különbözö, a' mellyen minden irás Deákul vagyon. Ennek tetején egy szép arany kereszt tündöklök. Nyóltz Apostolok, neveikkel és képeikkel egyetemben szemléltetnek rajta, úgmint Sz. Péter, Sz. András, Sz. János, Sz. Bertalan, Sz. Pál, Sz. Filep, Sz. Jakab, és Sz. Tamás; fellyül pedig ezen a' Jésum Krisztus képe, a' melly a' Görögön is hasonlóképen megvagyon. A' több része a' nagyobb és tágasabb Görög Koronában vagyon szerkeztetve, és attól nem is látszik.

§. 3.

Már most az a' nagy kérdés: Ez a' Felső, vagy is Deák része Szent Koronának honnan 's kitől vette a' maga eredetét? Annyival inkább kérdés pedig ez: mert VII-dik Gergely Páának a' bújdosó Salamon Királyhoz 1074-ben küldött Leveléből tudva vagyon, hogy III-dik Henrik Tsászár, Péter Király idejében, az eredeti első Koronát, mellyel Sz. István megkoronáztatott volt, Magyar Országból el vitte, és Rómába küldötte. a)

§. 4.

Itt válnak már különösen kétfelé még ma is Hazánkfiak: mert nem tsak Schwartz Gotfried;

a) Baronii Annal. ad Ann. 1074. Cl. Collect. Bullar. SS. Basilicae Vatic, T. I, p. 41.

hanem W eszprémi István is a) Kopp i Károly b) Deesy Sámuel c) és mások d) azt állítják, hogy a' Magyaroknak mostani Koronájok tellyességgel nem az, a' mellyel Sz. István megkoronáztatott; hanem attól mindenben külömböző. Épen ketten vagynak, tudtomra, a' kik a' Sz. István Koronája mellett írásaikkal kiköltének, ugymint Raton a István e) és kiváltképen Fő Tisztel. Koller Jósef, ezen Sz. Koronáról kiadott tudós és fontos munkájában f).

§. 5.

De allig jött ki ez a' tudós munka, mellyben, mind a' Historia Írók' bizonyosság teteleikből; mind régi ditső Királyaink Leveleikből, 's az Ország Rendjeinek végezéseikből, mind pedig egyszer'smind a' Magyaroknak ezen Sz. Korona aránt való különös gondosságokból 's tiszteletekből, megmutogattatik, hogy a' Sz. István Koronája még ma is megvagyon, és hogy ma is az a' Magyaroknak Országos Királyi Koronájok; mindjárt ki költének azon betses munka ellen, még pedig igen illetlenül, egy bizonyos Tudományos Újságban g). — Az újjabb Magyar Írók' is többnyire Schwartzal, W eszprémivel és Detsivel tartanak. Sokan a' dolgot csak halgatással mellőzik. Engel csak talámmal beszéll: Még lehet talám, úgymond, hogy még ma is a' Magyar Koronának egy-

a) Magyar Országi öt Elmelkedések: Lev. 39.

b) Ugyan ott,

c) a' Magyar Sz. Korona' Histor. Lev. 138: 160.

d) Cf. Allgem. Liter. Zeit. Halle. 1817. Num. 104. p. 828.

e) a' Magyar Sz. Koronáról. Bud. 1793.

f) De Sacra Regni Ungar. Corona Commentar. Quinque. Eccl. 1800. 4-to.

g) Allgem. Literat. Zeitung. [Halle 1801. Num. 513.

gyík állató részét, tudniillik annak felső fedelét, a' II-dik Silvester Pápától Sz. Istvánnak küldetett Korona tézsi. a) Némellyek pedig úgy ítélnék, hogy Sz. Koronánknak mivolta, a' közelébb múlt Századnak vége felé, az arról készült Irások által annyira megvilágosított, hogy arról többé szólni sem szükség. Erre pedig felhozzák ugyan tsak Schwarz Gotfried, D. Decsy Sámuel, és más ő vélek egyet értőknek munkáikat.

§. 6.

Ha így van a' dolog; már tehát erről tsak halgatni kell. Oda van Országunknak egy régi drága kintse; el perlették azt tőlünk egynehány penna vonással talám örökre! De én azt hiszem, hogy vagyon még elegendő erősségünk annak őltalmazására, 's meg is tartására. És épen ennek megmutatása ezen rövid Értekezésemnek egész czélja.

§. 7.

E' végre azt akarom legelőször is, hogy tudakozzuk meg magát a' Sz. Koronát a' maga eredetéről. Az ő egyik részét, a' Görög Koronát, épen így tudtuk meg, honnan való és mikori legyen: tselekedjük ezt (a' mit, pedig még tudtomra senki nem tselekedett) Szent Koronánk másik részével is, a' Deák Koronával.

Már pedig, ha meg nézzük gondos szemekkel a' Sz. Koronán lévő Deák irásokat, és össze vetjük más régi és újjabb irásokkal, akár Leveleken, akár pénzeken, petséteken, vagy másutt

o) Noch jetzt vielleicht einen Bestandtheil der Ungarischen „Reichskrone, d. h. den obern Deckel derselben ausmachen mag. Geschichte d. Ungarisch. Reichs 1. Th. p. 110.

légyenek azok, úgy fogjuk tapasztalni, hogy azon említett Deák Irások, minden Magyar Királyok' idejéből épen csak a' Sz. István Király Századjára illenek. Nem Gothus, vagy Longobardus betűk azok, a' miképen Horányi a), Wessprémi b) és Detsy c) vélekedtenek; hanem Római betűk, noha egygyűűek, minden czifraság nélkül valók; de a' mellyek épen ezen természetes egygyűűségekkel gyönyörköd-
tetik a' régiséget érdeme szerint betsülő szemeket. Az az írás neme ez, a' mellynek betűi, a' Nagy Károly Tsászár familiájából származott Királyok alatt, a' Deák nyelv régi idejébéli betűinek formájához nagyon közelítőkké lettenek. d) Illyen írás nemével élt azon említett Királyok idejében Frantzia Országban született, nagy tudományú II. dik Silvester Pápa is.

Ki adta nyomtatásban Sz. Koronánkon lévő ezen Deák irásokat Fő-Tiszt. Koller Jósef, fellyebb émlített munkájának a' végén e); hanem a' Festő, vagy a' Betű metsző megczifrázta (a' mit nem kellett volna tselekedni) a' betűket, és azoknak végeiket megtsipkázta, némellyiknek pedig régi igaz formáját épen a' mostanira változtatta. f) De hiszem látták már igen sokan tulajdon szemekkel a' Sz. Koronát, a' többek között, mas-

a) de Sacra Corona Hung. p. 47.

b) Magyar Országi öt Elméked. Lev. 9. és 39.

c) a' Magyar Sz. Koron. Hist. Lev. 41.

d) Carolini Reges Romanum Characterem majorem in pristina aurea et aetatis formam proximè revocarunt. Mabillon de variis Scriptur. veter. generibus.

e) Tabul. III.

f) Illyen különösen az E betű, mellynek mind a' három ága egy forma hosszúságú a' Sz. Koronán, valamint egyéb akkori időbéli irásokban is.

tan ditsőségesen uralkodó FELSÉGES KIRÁLYUNK megkoronáztatásának alkalmatosságával a) azok téggyenek felöle bizonyyságot és itéletet.

§. 8.

Ha megvisgáljuk a' Sz. István' ideje szakaszából való, nálunk még ma is meglévö, ámbár kevés régiségeket, mind azok a' mi Sz. Koronánkon lévő írásnak épen azon idejéről tésznek bizonyyságot. Illyenek: a' Sz. István Palástja, a' melly készült 1031 dik esztendőben b); az ő, és ő utánna legközelebb élt Magyar Királyoknak, Péternek, Sámuelnek, Andrásnak és Bélának pénzei c); illyen az ő Feleségének Giselának arany Keresztje, mellyet ajándékozott a' Regenspurgi Szerzetesek' Templomának. d) Adjuk hozzá ezekhez magának II-dik Silvester Páának petsétes Levelét e) és II-dik Henrik Tsászárnak, a' Sz. István Felesége testvérjének petsétjét is. f) Mind ezeken a' Deák írásnak azon egy neme vagyon, az tudniillik, a' melly vagyon a' Magyar Sz. Ro-

a) 1792. esztend. Junius 7 dik és következö napjain: a' mikor volt nekem is szerentsém, azt, két ízben is először magánosan, azután Fő Tisztelendö Holler Jósef Ur Társaságában megnézegetni, és a' rajta lévő Görög és Deák írásokat, az eredeti forma szerint ottan helyben leírni. Hasonlóképen lehetett azt látni 1790. és 1808. esztendőben is.

b) Lásd Froelich Casulae S. Steph. vera imago, Jos. Holler loc. cit. Tab. V. Decsy a' Magy. Sz. Koron. Lev. 58. hanem a' betük itten is nagyon tzifrázottak.

c) Schönvisner Not. Hung. R. Numar. Tab. I. Catalog. Numor. Szechen, P. I.

d) Lásd Prsy Diatribe de S. Ladislao. p. 182.

e) Lásd Codex Diplomatic. Quedlinburgens. Tab. IX.

f) Ibid. Tab. X: XI Conf. Gatterer Element, Actis Diplomatic. Tab. XI.

ronán is; ámbár egyik együgyűbb, vagy palérozottabb, mint a' másik. — A' Péter Király pénzéről azt jegyzik meg ama nagy Magyar Merczenás Gróf Szecheni által Hazánkunknak ajándékozott Magyar Pénzek Laistromanak kiadói: „PETRVS REX, caractere ad Romanum accedente. a) És épen az ez, a' mit mondtam fellyebb Mabillon után a' Nagy Károly familiájabeli Királyok alatt megjavulni kezdett Deák irás felől. — A' Sámuel vagy is Aba Király pénzén is az irás olyan, mint a' Péter Királyén. Illyen a' Sz. Koronán való is; hanem természetisebb, az az együgyűebb, minden cizfrázat nélkül való. Illyen együgyű a' Sz. István pénzén lévő is, a' hol azt a' tudatlan metsző össze vissza nem rángatta. — Különösen hasonlít pedig a' Koronán lévő Deák iráshoz, a' Sz. István Palástján, és a' Gisela Királyné arany Keresztjén lévő irás.

§. 9.

Ellenben, ha a' Sz. István Századja után élt Magyar Királyok idejét, épen az 1440-dik esztendeig (a' mikor Ersébeth özvegy Királyné el vitte titkon a' Sz. Koronát) vizsgálóra vesszük is, úgy fogjuk tapasztalni, hogy a' mi Sz. Koronánkon lévő Deák irás azon későbbi idő szakaszokra tellyességgel nem illik. Nevezetesen meglehet ezen végre vizálni, a' régi Leveleken kívül, egynehány Tudós Magyar Íróinknak sok hajdani képekkel és petsétekkel diszeskedő munkáikat b) továbbá Pray Györgynek a' Magyar Királyok és

a) Catalog. citat. Szechen. P. I. pag. 31.

b) Illyenek: Péterffy Sacra Concilia Eccl. R. Cath. in Hung: Ignat. C. Batthyán Leges Eccles. Reg. Hung. Schwartzner Diplomatic. etc etc.

Királynék Petsétjeikről készült munkáját a); nemkülömben a' régi Magyar pénzekben lévő irásokat b); és mindenütt úgy fogjuk találni, hogy a' mi Sz. Koronánkban lévő Deák irás, a' Magyar Királyok' egész rendiben semmi más időre nem illik, hanem csak a' XI-dik, vagy is a' Sz. István Király' Századjának idejére.

§. 10.

Ez önnön magából a' Sz. Koronából vétetett erősség. Adjuk hozzá már ehez a' sok bizonyságoknak felleget, és méltán fogunk ekképen okoskodni: „A' Magyar Sz. Koronán lévő Deák irás egyenesen a' Sz. István Király idejét mutatja; „a' sok bizonyságok mind egyetemben a' Sz. István' Koronájának lenni erősítik: avagy nem lehetünk e' tehát bizonyosok, hogy ez egyenesen „a' Sz. István Koronája?” mellyből egyszer'smind azt is tudhatjuk, hogy nem maradt ez a' Korona Rómában, hanem onnan Magyar Országgra viszsza adattatott. — A' mi illeti az említett bizonyságokat, elől adja azokat gondosan Fő Tiszt. Koller József, a' már sokszor említett munkájában: c) azokat itten elő számlálni nem szükség.

§. 11.

Elég legyen ez annak röviden való megbizonyítására, hogy a' Magyaroknak mai Sz. Koronájuk az az eredeti Korona, mellyel Sz. István is Királynak koronáztatott. — Egy vagy két Ellenvetésre, mellyeket D. Decsy Sámuel és má-

a) Pray de Sigillis Regum et Reginarum Hungariae.

b) Schönvisner Notit. Hung. Rei Numar: Catalog. Numor. Széchenian. Conf. Jacob. a Mellen Series Reg. Hung. e Nummis aureis.

c) §. XXII. p. 100. seqq. it. p. 191. seqq.

sok formálnak, kívánok egy 's két szóval felelni. Azt mondja ő:

1-ször Igaz hogy Silvester Pápa Sz. István-nak Koronát küldött: de már ő azelőtt is fel volt Királynak koronázva, mivel? azzal a' Koronával úgymond (a' mint értelmét már fellyebb is említettem) melly el Attila 451. eszt. megkoronáztatott; a' melly idővel Svatoplugusnak, azután pedig Árpádnak került birtokába a). A' Silvester Koronája pedig, midőn Sz. István a' Szentek közzé számláltatott, az ő Ereklýeihez helyheztetett: és így lett az, hogy nem lévén rendes Korona, ezzel a' Sz. István Koronájával koronáztatott - meg Lengyel László Király 1440-ben; idővel pedig azt a' Székes-Fejérvári Templomból a' Törökök prédálták el b). Tudva lévő dolog pedig, hogy 'ez a' Korona épen nem a' volt, a' mellyet Ersébeth Királyné titkonn elvitt, és a' melly ma is megvagyon. „Rö-, vetkezésképen, vagy két Koronát küldött Sylvester Pápa Sz. Istvánnak, vagy mostani Szent „Koronánk különbözik a' Silvester Pápa által „küldetett Koronától” c).

Engemet a' mi illet, én az Atila Koronájáról, annyival inkább arról, hogy az még valaha az Árpád kezére került volna, nem tudok semmit: a' szerint arról nem is szóllok semmit. A' mi pedig a' Lengyel László Király koronáztatását nézi, bizonyos az, hogy ő a' Fejérvári Templomban a' Sz. István fejében volt régi készületű díszes Koronával koronáztatott meg. Erről nintsen kérdés. — De hogy az épen a' Silvester Pápától küldetett Korona lett legyen, azt

a) a' Magyar Sz. Koroná Histor. Lev. 112.

b) Ugyan ott, Lev. 120. 147. 213.

c) Ugyan ott. Lev. 162.

sem az Ország Rendei, sem valamely Historicus csak egy szóval is nem mondják; nem is kényszerít reá semmi, hogy azt épen azon eredeti Országos Koronává változtassuk. — Ugyan is, vóltanak a' Magyar Királyoknak, a' mint maga D. Decsy is megjegyzi a), magános Házi Koronáik is, melyek az Országos Koronától egészen különböz-
tenek, és nem Székes Fejérváron, hanem a' Királyi Háznál tartattanak. Külömben is az Országos Koronát nem szokták vólt egyébkor, hanem csak különös szent alkalmatossággal, és legfel-
lyebb is háromszor esztendőben fejeken hordani.
b) Ha pedig nem vólt vólna is Sz. Istvánnak ilyen Házi Koronája; a' vagy nem tudott vólna e' Sz. László egy arany Koronát készíttetni, és azzal Sz. Istvánt megtisztelni, úgy, a' mint megtisztelte II-dik Friderik Császár 1236-ban Sz. Ersebe-
thet c).

De hogy egyenesebben feleljek: Gisela a' Sz. István Felesége Koronával temettetett el a' Veszprémi Templomban; mellyet idővel II-dik András Király onnét kivévén, a' Sz. földön való hadakozás költségére fordított d). Ha a' Királyné Koronával temettetett; hát a' Férje Sz. István Király hogy ne temettetett vólna hasonló tisztelettel? Tudva lévő dolog, hogy Károly Robert Király is koronával temettetett el e). A' Váradi Templomban 1638-ban, egy Kriptában igen drága Királyi arany Korona találtatott; a' XVIII-dik

a) Ugyan ott Lev. 214.

b) Vid. Hier. Pezii Scriptores Ber. Austriac. vet. Tom. III. p. 716. seq.

c) St. Katona Hist. Crit. T. V. p. 778.

d) Pray Dissert. de S. Ladislao. p. 110. Ejus d. Diatribe de S. Ladislao. p. 177. 269.

e) Idem Dissert. cit. pag. ead. Item Diatrib. cit. p. 183.

Században pedig Királynét illető a). Mikor a' Török 1545-ben a' Székes Fejervári Templomban a' Királyok temetőit kiprédélta, találtattak azokban Koronák, Királyi-pánczák's a' t. b). Mellyre nézve Pray György azt állítja, hogy a' régi időkben bevett szokás volt, a' Királyokat és Királynékat koronásan temetni el c) Székely István pedig ugyan csak a' Lengyel László Király megkoronáztatásáról ekképen szóll: a' Szent ESTVAN Coronaiat kivéve c feiebol, a' kit vele temettee vala, es megkoronazván (Lengyel Lászlót) széki-be ültetee c. d). Mind ezen sok Koronák, nem a' Király felszenteltetésére rendeltetett, vagy is Országos, hanem különös Házi Koronák voltak.

§. 12.

2-szor azt hozza elől, hogy Károly Róbert Király, Tamásnak az Esztergomi Érseknek 1315-ben adatott egy Levelében ekképen szóll: *Quia Corona Geizae Regis Stephani Progenitoris nostri, qua de more gentis Hungaricae Reges Hungariae solent coronari, per infideles-rapta detinebatur: nova Corona-exstitimus coronati.* Imé, úgymond, a' Magyarok országos Koronája egyenesen a' Geyza Koronájának neveztetik e).

a) Idem Dissert. ejusd. p. 40. 111. Item Diatrib. ejusd. p. 185. Conf. Nadányi Florus Hungaric. p. 375.

b) Petr. de Reva de Monarch. et S. Coron. B. H. Cent. VI. pag. edit. Schwandt. 752.

c) Diatrib. cit. p. 183.

d) Chronica ez vilagnac ielős dolgairól. Lev. 204.

e) a' Magyar Sz. Koron. Hist. Lev. 204. Fel hozza erre Ign. C. de Batthyán Leges Eccles. R. H. pag. 464. a' hol ezt a' Levelét ekképen találjuk.]

De ez valósággal csak szükségtelen kötelődzködés; mert ez, a' mint igen könnyű általlátni, csak írásbeli hiba, e' helyett: *Quia Corona S. (Sancti) Regis Stephani Progenitoris nostri, qua de more gentis Hungaricae etc.* a' miképen írják világosan, meg pedig az eredeti írásból, mások a). Megtetszik az a' többek között abból; hogy, ha meg nézzük a' Károly Róbert alatt készült Ok-Leveleket 's rendeléseket, soha sinsz Szent István Király említve, hogy hozzá ne legyen téve a' Szent vagy Bóldog (*Sanctus, v. Beatus*) nevezet b), ugyan hát mi okon maradt volna az el itten? A' pedig tudva lévő dolog, hogy a' Gothus írásban az S. és G. nagy betűk igen könnyen eltérélődhetnek egymással.

Hogy pedig ezen Királyi Levelnek leírója azal vádoltatik, mintha ezt a' Diplomát akarattal megrontotta volna, ide tévén ezt a' szót *Stephani*; a' melly itten szükségtelen; c) már az igen hirtelenkedve hozatott igasságtalan ítélet. — A' dolognak környüállása, ha valaki azt, és az arról szöllő, 's a' mi ellenünk felhozott Levellel világos egybeköttetésben lévő akkori Levelleket megvizsgálja, maga megbizonyítja, hogy itten, ha ugyan valakinek, egyenesen Szent Istvánnak, és nem másnak kellett megemlítettetni. Ugyan is ezen Sz. Koronáról, mellynek Erdélyből lett vissza-szerzéseért ditsértetik főképen, azon

a) Lásd *Pearcy Hierarch. P. I. pag. 106. Koller Hist. Episc. Quinq. Eccles. T. II. pag. 317. St. Rationa Hist. Crit. R. H. Tom. VIII. p. 208. et 209.*

b) Sőt a' II-dik András Király 1222-ben készült igen nevezetes Királyi Levelében, minden más név nélkül csak így neveztetik: „*Statuimus, ut annuatim in Festo Sancti „Regis - Albac teneamur solennizare*”, Art. I.

c) D, Decsy az említett helyen. Lev. 205.

ellenünk felhozott Levélben, Tamás az Esztergomi Érsek, ekképen szól a' Károly Robert Királlyá lett választatása idején, 1308-ban, arról tétetett közönséges Rendelet: *Antiquorum habet relatio, declarat quoque historia Inclyti Confessoris Beati Stephani Regis Hungariae quod Romanus Pontifex Regi praefato Sacram destinavit Coronam. — Quia vero Coronam eandem possibile est occupatam, per violentiam detineri, ut ad praesens facti evidentia manifestat: — igitur duximus statuendum, quod Corona praefata, quae per Ladislaum Vajvodam detinetur ad praesens, nisi restituta fuerit etc. a).* — Továbbá ő maga Tamás az Esztergomi Érsek, 's ő vele együtt a' Magyar Koronához tartozó több Érsekek, és a' Püspökök, ugyan tsak a' Károly Robert 1309-ben lett megkoronáztatásának környülállásait ekképen adják elől: *Postquam regale Diadema, quod a Summo Pontifice, S. Stephano gentis ejusdem primo Regi destinatum, et ab eo transmissum ad posteror, quo etiam ipsius gentis Reges consveverunt succedentes sibi jure legitimo coronari, improba temeritate violenter abreptum adhuc privata violentia occupatum detinetur etc. b).* — Mivel tehát a' Szent István Király' Romából küldetett Koronája volt az, a' mellyel szok-

a) Péterffy. *Sacr. Concil. P. I. pag. 151. Conf. ibid. p. 147. Pray Annal, Reg. Hung. D. I. p. 387. Conf. ibid. p. 383. Katona Hist. Crit. R. H. Tom. VIII. p. 163. Conf. ibid. p. 149.*

b) Vid. Koller *Hist. Episc. Quinq. Eccl. Tom. 2. pag. 298. Katona Hist. Crit. Tom. cit. pag. 178. — Lásd egyszer's-*
tak

tak rendszerint a' Magyar Királyok megkoronáz-
tatni, és a' melly akkor erőszakos idegen kéznél
tartatott: következésképen ebben a' Tamás Ér-
seknek 1315-ben adatott Királyi Adomány Levél-
ben, mellyben ő különösen ezen Koronának sok
fáradtsággal lett vissza szerzéséről ditsértetik,
egy átaljában a' Szent István Király nevének
kellett, és nem másnak megemlítettetni. És úgy fe-
lel osztán meg ez az 1315-ben Tamás Érsek szá-
mára készült Adomány Level azon Elő-adásnak a' "
mellyet 1309-ben ugyan csak ő maga Tamás Ér-
sek, a' több Magyar Országi Érsekekkel és a'
Püspökökkel együtt készített: 'S úgy nem leszsz
ellenkezés a' Magyar Országi Ekklesiák Tör-
vénye Gyűjteményében is a) ezen két külömben is
egymás mellé nyomtatódott Ok-Levelek között b).

mind magát az ellenünk előhozott munkát is, t. i. Ign.
Com. de Batthyán Leg. Eccl. pag. 463. mert ottan
is megvagyon ezen 1309-ben készült Elő-adás; még pedig
épen mellette a' mi ellenünk, felhozott Levélnek. De
itten ezen Elő-adás is hibásan vagyon leírva, ekképen:
*Postquam regale Diadema, quod a Summo
Pontifice, Sancto Stephano gentis ejusdem
primo Regi destinatum, et ab eo transmis-
sum in posteros — quo etiam ipsius gentis
conserverunt succedentes sibi jure legitimo
coronari, e' helyett: quo etiam ipsius gentis
Reges consveverunt etc. —* Es valójában sajnálha-
tó dolog, hogy ezen jeles Gyűjteményben ezen két neve-
zetes régi Ok-Levelek, mellyek már az előtt is (Koller
Hist. Episc. Quinq. Eccl. Tomo 2 do) ki voltanak
adva, valamelly hibás Írásból vétetődtenek által, és már
a' titulusok is nagyon hibásan vagyon ekképen: *Jura-
mentum Coronationis Caroli I. (p. 463)* holott pe-
dig ezekben az esküvésről legkisebb szó is nincsen, és
így kellene, úgy tartom, lenni: *Instrumentum Co-
ronationis*. Az Esküvés (*Juramentum*) vagyon az
előtte való Ok-Leveiben pag. 460.

- a) *Leges Ecclesiast.* pag. 463: 465.
b) Még azt sem lehet egy átaljában mondani Sz. Koronánk fe-
lől, a' mit mond arról D. Decsy a' közelebb említett he-
lyen (pag. 205) hogy tudniillik lehetetlen, hogy az
Geyza és István Koronája lett legyen. Úgy vol-
na ez igaz, ha a' Korona egyes volna: de kettős, és egy-
gyik része bizonyosan Geyzát, a' másik Sz. Istvánt illeti.

§. 13.

A' mi pedig illeti 3-szor D. Decsy Sámuelnek azon vélekedését, hogy vagy Károly Robert, vagy Nagy Lajos Király készítették Sz. Koronáknak ezen felső részét a): azt egyszeri tekintettel el rontja a' Koronán lévő Deák irásnak a' XIV-dik Században uralkodott Gothus vagy is Neogothus irásokkal való öszvevetése. Nézzük megtsak az említett Királyoknak a' vagy tsak petsétjeiket és pénzeiket, b) mindjárt szemünkbe fog tűnni az ezeken lévő Gothus, és a' Sz. Koronán lévő Római betűk között való nagy különbség. Annyira különböznek ezek egymástól, a' mennyire különbözik a' Könyvekre nézve a' XV-dik Században Gothus betűkkel készült nyomtatás, a' XVII-dik és később Századbeli nyomtatásoktól.

§. 14.

Által megyek már Értekezésemnek második részére, a' Sz. István Király Koronájának a' Görög Koronával való öszve köttetésére. Tudniillik láttuk fellyebb, hogy Sz. Koronánk, felső része Deák, alsó része pedig Görög, és hogy a' Deák a' Görög Koronában vagyon szerkeztetve: a' tehát már a' kérdés, hogy vallyon mikor 's ki által eshetett ezen két Koronának öszve köttetése? Meg kell vallani, hogy a' felől a' régi Irásokhan semmi jegyzés már ma (legalább, a' mi közönségesen tudva volna) nem találhatik. Lehet mindazáltal

a) a' Magyar Sz. Koron. Histor. Lev. 206.

b) Gyönyörűséges petsétjét és pénztét lehet látni Károly Róbert Királynak Gr. Batthyán Ignác Püspök' említett munkájában, t. i. Leg. Eccl. Regni Hung. p. 460: 466. Conf. Pray de Sigillis Reg. et Regni. Hung. Schönvisner Numar. Catalog. Numor. Széchen. etc.

a' környüállásokból 's egyéb jelekből ez aránt is tapogatódzni : a' mellyek után én úgy itélek , hogy ez az egybeköttetés egyenesen a' Sz. László Király idejében lett. Okaim ezek : — —

1-ször) VII-dik Gergely Pápa Geizá t, a' kinek pedig volt Koronája (és épen az, a' melly teszi mostani Szent Koronánknak is egygyik , az az alsó részét, 's a' többek között az ő nevével és képével diszeskedik) noha hozzá küldött Leveleiben hűségéről megditséri; de még sem nevezi Királynak soha, hanem tsak Hercegnak; még pedig akkor is, mikor világosan megírja néki, hogy Salamont nem ismeri igaz Királynak; hanem a' Királyságot tsak törvénytelenül bírónak.

a) Ellenben Sz. Lászlót minden Levelében egyenesen Királynak nevezi. b) Hihető hát, hogy Sz. Lászlónak kezénél volt a' Magyar Királyságnak eredeti czimere, a' Sz. Istvánnak adatott régi Korona c), a' melly Geizánál nem volt. Sőt az is meglehet, hogy ugyan tsak ő maga Gergely Pápa küldötte azt vissza Magyar Országra a' Sz. László idejében. Annyival inkább, mert — — —

2-szor) VII-dik Gergely Pápának és Sz. Lászlónak közös ügyök volt IV-dik Henrik Tsászárra nézve. A' Tsászár egész erejével óltalmazta Salamont Gejza és László ellen; sőt Magyar Országra bé ütven, azt egész Nyitraig és Váczig pusztította. Henrik Tsászár tehát méltán tarthatott ő tőle mindenkoron; annyival is inkább, mivel László

a) Gregorius Episcopus — — Geizae Hungariae Ducis. Lásd Harduin. Concil. T. VI. P. I. Ign. C. Batthyianus, Leges Eccles. p. 420, 421.

b) Gregorius Episcopus — Ladislao Hungarorum Regi. Lásd Ign. C. Batthyani l. cit. p. 422.

c) Conf. Epistola Gregorii VII. P. R. ad Salomonem Regem Hung. data Anno 1074. apud Baronium loc. sup. cit.

lónak a' Felesége is, a' Henrikkel vetélkedő Tsászárnak, Rudolfnak volt a' Leánya. a) E' szerint László Király Gergely Pápának is nagy óltalmára lehetett. És valósággal sokat is tett ő a' Szent Szék mellett mert a' VII-dik Gergely halála után választatott Pápának III-dik Viktornak Henrik Tsászár ellen való óltalmára 20,000. Lovas vitezeket ajánlott b).

Már pedig vallyon reménylhette volna e' Gergely Pápa, hogy egész buzgósággal fogja az ő részeről is vinni a' dolgot László Király, ha ő nekie a' Királyságnak azon tisztas czimerét, a' Koronát (ha ugyan az még akkor is Rómában volt) meg nem adta volna? Ez hát eddig már nagyon hihetővé teszi a' dolgot. De a' mi ezeknél világosabb. — —

3-szor) Tekintsük meg tsak gondosan a' Sz. László Koronás ezüst pénzét. Egy drága kövekkel gazdag Korona vagyon azon az ő fejében c), még pedig fedeles. d) Annyira szembe tűnő ez az ékes Korona, hogy azt különösen feljegyzték az Ország Museumában lévő Magyar pénzek Laistromának kiadói is, ekképen: „LA-„DISLAUS REX. — Caput Corona tribus

-
- a) Pray Hist. Reg. Hung. P. I. p. 94.
 - b) Baronius ad ann. 1087. p. m. 586. Cf. Weszprémi Magy. Orsz. öt kül. Elmék. p. 36.
 - c) Lásd Schönvisner Numar. Tab. I. Cf. Catalog. Numor. Szechenian. P. I. 55.
 - d) A' Nemeti Országi Tsászárok és Királyok már a' X-dik Században is fedeles Koronával eltenek. Az Angliai Királyok között pedig Wilhelmus Conquestor a' XI-dik Században. Lásd Gatterer Elementa Artis Diplom. p. 306. 11-dik Henrik Giselanak a' Sz. István Feleségének testvere, úgy is mint Király. úgy is mint Tsászár, fedeles Koronát viselt. Lásd Codex Diplom. Quedlinburg. Tab. X: XI. Conf. Kollar Histor. Diplom. Juris Patr. p. 21. Kollar de Sacra R. Ung. Corona p. 27.

„unionibus distincta ornatum. a) Ellenben a' Salamon Király Koronája tsak egy közönséges sisak formát mutat, és a' Sz. Lászlóétul egészen különbözö. b)

§. 15.

Már most ezt a' Jegyzést teszem. A' Sz. László ezen befedett fényes Koronája szállott az ő Fiára Kálmánra, az szállott Kálmánról az ő utánna következett Magyar Királyokra; azt szerzette vissza Károly Róbert Erdélyből, azt váltotta vissza 1-ső Mátyás Király, és az vagyon meg mind e' {mainapiglan. E' szerint mostani Sz. Koronánk épen az, a' melly ékesítette régen a' Sz. László Király fejét: következésképen annak két részeinek öszve köttetését is nem másnak, hanem nékie kelletik tulajdonítani.

§. 16.

Azt kérdehetné még valaki: Vallyon mitsoda okon egyesíthette Sz. László ezen két Koronákat, úgymint a' Deák és Görög Koronát? Igaz, hogy mi erről semmi bizonyost nem tudhatunk: ki is tudhatná most az ő indító okait? de tsak ugyan lehet nekünk is, a' mennyire tudhatjuk az akkori körülállásokat, okoskodni és velekedni. Én tehát úgy velekedem, — — —

1-ször Soha sem vólt talám a' Görög Birodalom nagyobb öszve köttetésben Magyar Országgal, mint abban az idő szakaszban. Geizának a' Sz. László testvérjének Felesége Konstanczinápolyból való vólt c) onnan küldetett neki a'

a) Catalog. Numor. Széchen. P. I. p. 35.

b) Schönvisner loc. cit. it. Catalog. cit.

c) Cornides Geneal. R. H. Sec. XI. p. 33, Pray Hist. R. Hung. P. I. p. 77.

még most is meglévő ékes Korona is. Ő maga Sz. László, az akkori Görög Tsászárság Alexius Comnenus által a' maga Tartományinak a' Saracénusok ellen való védelmezése végett különösen sürgettetett Keresztes Hadnak Fő Vezérjévé választatott: fel is válalta azt nagy örömmel; hanem a' szomorú halál szándékának ellent állott. a) Az ő Leányát Priscat, János az említett Alexius Tsászárság fia, és Koronájának örökösse vette feleségül b). Innen idővel a' II-dik István Királytól üldöztetett Almus Herczeg is ő nála, tudniillik Jánosnál, (a' ki már akkor uralkodó Tsászárság volt) keresett menedék helyet, és Konstanczinápolyban holt meg is c).

Az Ekklesiái öszveköttetést is ha fel vesszük, soha sem volt Photius Patriarka idejétől fogva, sebbé egygyességben a' Görög Ekklesia a' Deák Ekklesiával (ellent nem álván holmi aprólékos különböző czeremoniák) mint a' Geiza és Sz. László Királyok idejében. d) Veszprémben a' Görög Apáczaoknak még Sz. István Király által fundáltatott hires Klastromjok volt. e) A' mi nagyobb maga VII. Gergely Pápa, a' Görögöknek, mint hitbeli atyafiaknak segítségére 50,000 emberből álló sereget készítet; még pedig úgy, hogy annak ő maga lesz a' Vézere f); noha a' készület, a' közben jött akadályok

a) I. Thuroczi Chron. P. II. Cap. 59.

b) Idem loc. cit. Cap. 63.

c) Idem Cap. eod.

d) Conf. RR. Koller de Sacra R. U. Corona pag. 195: 219.

e) Lásd Diploma Graecum S. Stephani Regis Monialibus coenobii Vesprimiensis B. M. V. datum. Edit. a' G. A. I. Szerdahelyi Bud. 1804. Cf. Pray Vita S. Elisabethae, nec non B. Margaretae p. 221. Joan. Szegedi Assert. Liber. Ung. p. 121.

f) Baronius ad Ann. 1074. pag. m. 447, 448.

miatt kívánt véget nem érhetett. II-dik Urbán Pápa is az 1095-ben tartatott Ekklesiái Gyűlésben a' Görögöket testvér atyafiaknak, és azon Hitnek tselédinek nevezte. a) — Melly szép dolog volt hát az il'yen kettős eggyes-ségben a' két Koronát is eggyesíteni.

2-szor Az Ország' tsendességére és bóldogsá-gára vigyázó okossága is ezt parantsolta Sz. Lászlónak. Két Korona volt egyszerre az ő kezében, a' Sz. Istváné, és a' Geiza Görög Koroná-ja; mind a' kettő Országos Korona, Ezek köz-zül akár mellyiket ha felre tette 's méltóságától megfosztotta volna, nyilvánáságosan megsértette volna annak adóját; mind a' kettőnek különkülön leendő megtartása pedig tsak az országban a' Ki-rályságért támadni szokott gyakor villongásoknak és szakadásoknak lett volna nevelője b). Legtaná-tsosabb volt tehát ezt a' két Koronát eggyesíteni.

Mivel pedig a' Görög Korona nagyobb és sokkal tágasabb, azomban fedeletlen is; a' Sz. Istváné pedig fedeles, mellyben mást szerkeztetni lehetetlen: már ehben a' dolog ter-mészete parantsolt, hogy a' kisebb és fedeles szerkeztessék a' tágasabban 's fedeletlenben, tud-niillik a' Sz. István Koronája a' Görög Koro-nában.

§. 17.

Ezek így lévén, bizonyosok lehetünk, úgy hiszem, a' felől, hogy első Koronás Királyunk-

a) Germani fratres, fidei domestici. Id. ad Ann. 1095. pag. m. 648.

b) Frequenter inter Regum Hungariae cohae-re-des, super obtinenda Regni Corona scanda-lum est exortum. Így szóllott III-dik Innocen-tius R. P. midőn az Esztergomi és Balotsai Ersekek között a' Király megkoronázásának jussáról kérdés támadott vol-na, Cf. Koller loc. cit. p. 141.

nak Szent Koronája még most is nálunk meg va-
gyon, és hogy a' M a-g-y-a-r-o-k' m o-s-t-a-n-i-
O-r-s-z-á-g-o-s - K-o-r-o-n-á-j-a - e-g-y-e-n-e-s-e-n
Sz: I-s-t-v-á-n-n-a-k - a'-r-é-g-i - R-ó-m-á-b-ó-l- ,
é-s-G-e-i-z-á-n-a-k - a-z-ú-j - R-ó-m-á-b-ó-l - k-ü-l-
d-e-t-e-t-t , - 's - e-z-e-k-b-ő-l - ö-s-z-v-e - s z-e-r-
k-e-z-t-e-t-e-t-e-t-t - k-e-t-t ö-s - K-o-r-o-n-a.

§. 18.

Fordulok már most velünk eddig különbö-
ző értelmet követett Hazafi társainkhoz, és re-
ménylem, hogy vélek békességes eggyességre lép-
hettek.

Azt tartja Wespriemi István, hogy ha
megvizsgáltatnának a' Magyar Sz. Koronán lévő
Deák betűk, azoknak formáiból 's vonásiból ki
lehetne tapogatni, mellyik Századra, 's an-
nak is mellyik szakaszszára lehetne
annak tsinálmányát meghatározni. a)
— Ime a' megvizsgálás után úgy jött ki, hogy a-
zon betűk a' Magyar Királyok idejéből tsak a'
XI-dik Századra, és különösebben annak is a' Sz.
István idejébéli szakaszszára tartoznak. A' régi
penzek pedig abban is lámpást gyújtottanak, hogy
a' Sz. István Koronájának a' Geiza Görög Koro-
nájával való öszve köttetése egyenesen Sz. László
Királyt illeti. Ezt Wespriemi annyival
könnyebben helybe hagyhatja, mivel ő maga is
nagyon hihető dolognak állítja azt, hogy mosta-
ni Sz. Koronánkat (ámbar ő a' Görögrül véleke-
dik) VII-dik Gergely Pápa küldötte Sz. László
Királynak b). Wespriemivel hát könnyen meglehet,
reménylem, az eggyet értés.

a) Magyar Országi öt különös Elmékedések p. 39.

b) Ugyan ott p. 36.

D. Décsy Sámuel a' mi illeti, ez a' tudós, de talám igen indulatos Hazánkfiá, maga önként kijelentette, hogy örömmel fogja venni, ha valaki az ő hibázásait megmutatja, és akkor épen nem akar elebbeni vélekedésében megátalkodni a). — Megértvén tehát 1-ször hogy régenten, a' mint a' felhozott példák bizonyítják, e' Magyar Királyok, sőt a' Királynék is, Koronával szoktak eltemettetni: és így nem szükség a' Sz. István fejében a' Fejérvári Templomban volt Korona végett, épen az ő nékie Silvester Pápától küldetett Országos Koronához nyúlni, 's ezt amaz eggyé tenni. — 2-szor, hogy azon vélekedésnek, mintha Sz. Koronánknak felső része, Róbert Károly, vagy Nagy Lajos Királyok alatt készült volna, magok ezen Felséges Királyok, az ő petsétjeikkel, pénzeikkel 's a' t. világosan ellent mondnak: megértvén mondom ezeket, hiszszük hogy ő is, (a' kinek azomban a' Sz. Korona Historiája körül való különös szorgalmatosságát mindnyájan megismérjük) kész lesz a' mi értelmünket elfogadni.

Schwartz Gotfriedet, Szepességi Hazánkfiát, a' mi nézi, ő a' dologban meszsze belátó szemes ember volt, a' ki noha csak Révai Péterből ismerte Sz. Koronánkat, még is észre vette, hogy abban a' Görögöknek nagy részek vagyon: de meg kell vallani, hogy a' határonn nagyon túl lépett, mikor azt egyedül csak a' Görögöknek tulajdonította. Hanem bizonyosan a' volt annak az oka; mert nem tudhatott a' felől semmit, hogy annak felső részén mind Deák írás vagyon b). Ezt megértvén, ő is, hiszszük, hogy

a) Magyar Sz. Korona Histor. az Elöl-járó Beszédben.

b) Révai Péter a' Magyar Sz. Koronán lévő Deák írásokat egy szóval sem említi sehol. Lásd de S. Corona p. 467. és

az igazságtól viseltetvén, az igaz határral megelégszik, és megadja nem csak a' Görögöknek, hanem a' Deákoknak is, a' mi az övék. E'szerint megkészhülhet ő véle is az eggyesség. Ezt reményl-jük más ő velek egy értelemben lévő tudós Hazafiaktól is.

§. 19.

De ideje bérekesztenem ezen dologról való rövid Értekezésemet, mellyet már most az Érde-mes Olvasók' ítélet-tételek' eleibe terjeszték: elég szerentsésnek tartván magamat, ha első Koronás Királyunk Szent Koronájának óltalmazásában, és annak a' Görög Koronával lett egyesítettésének kitapogatásában, én is, több buzgó Hazafiak kö-zött, ha csak valamiben is részt vehetek.

§. 20.

A' volna már most kötelességem, hogy a' Magyar Sz. Koronán lévő Deák írást; sőt azokat is, a' mellyekkel azt össze hasonlítottam, az ere-deti formában ide nyomtattatnám. De mivel né-kem abban módom nintsen; tselekedjék azt helyet-tem azok a' buzgó Hazafiak, a' kiknek abban mód-jok vagyon.

Szombathy János,
a' S. Pataki Ref. Kolleg. Historiát_tanító Prof;

2.

Nyelv csinosságára való ügyelet.

Korunkban, mellyet nemzetibb lélek éleszt, mint az ez előttit, midőn a' polgári hivatalbeliek

de Monarch. et S. Corona Regni Hung. p. 824. edit Schwandtner.

's tudósaink csak egyedül a' deák nyelvet tartották bálványnak, midőn az elkényesedett elsőbb házak, Öseik szózatjai nem tudásának szégyenét viselték, lelkesedni kezdő korunkban kötelessége minden magyarul írónak, tanult hazai nyelven írni, vagy ha ezt nem teszi, megszólítás nélkül nem maradhat. A' grammatikai pernek alkalmazását vége van már, legalább azon ponton áll a' csata, mellyen az ellenkezők vívásaiból sokfélére kivilágosodás derül. Így most senkinek se szabad csak egyedül a' maga szülőtte földjén otthonos nyelvet tartani a' legjobbnak, hanem tudnia kell a' két Hazának több tájain felkölt Írók munkájából ha más vidék nem tartotta e' fenn vagy az Ígék hajtogatását vagy a' névmássaival való élést 's egyebeket jobban 's értenie szükség mire utasít a' nyelv tiszta bővülésének theoriája, meddig mehet az újítás szabadsága, miket kell gondosan kerülni, hogy a' stylus eleven, kerek jólhangzó csinos és értelmes legyen. Azért felette nagy elmaradását árulja-el az a' ki holmi már meghányt vetett grammatikai kétséget még most is úgy látszik elehozni mint ő általa feltalálttat, mintha a' felől még soha se lett volna kérdés. Elaludta ezen pályázó a' diadal jel harsnását a' stadium mellékén 's akkor kiáltoz hátul futtában, mikor a' célhoz közelítőknék gyors lábaik már meghaladták a' fővény nehézzét.

Meghalhatta volna minden, a' kit szép heve a' Haza köz ügye figyelmére ragadott, mert a' csata elég messze zengő volt. Már Baróti Szabó, Bacsányi, Révai és Rajnis gyanították mint egy elősereg, hogy a' politikai nyomó körülállások miatt rozsdá fogta nyelv nem kaphatja-meg csinosulását zajgó villongás nélkül, mivel a' megkedvelt tárgy védelme hamar lobban indulathá; az önn-szeretet észrevétetlenül is közbe csúsz 's az

igaz-látást elborító tűz megszaggatja a' feket. Kiki úgy oltalmazván ügyét mint annak ismerésére juthatott, nem enged, míg a' Publicum szava el nem választja hogy mellyiknek nyomdoka érdemel utánna lépést. Bár az alattomos bosszú nyilait nemes lélek tördellné össze minden Íróban, de úgy látszik, már az emberhez ragadt, hogy a' személy díszesebb és gyarlóbb tulajdonságai közé keveredve terjedjen a' Hasznos.

Illy világosság és árnyék között támadt a' nem régi nagyobb háború. Vér ugyan nem folyt benne, de olly kíméletlenül csapkodtak egymás ellen a' neki feszült inú karok, mintha Koronáért lett volna a' vívás 's pedig csak néhány szó és ypszilonok voltak elnyerendők. A' felvett tárgynak ellene és mellette mindenünnen pezsgett a' vélekedés. Nemtelenségeit ne kövessük e' harcznak, de köszönettel illik fogadnunk a' lelkesebb vívók által kifejtetteket 's nem mondván csak vaktába minden újítást nyelv eltekerésnek, nem emelkedvén dőlczegen a' megszokott' pártfogásán mint szűkkeblűsége feljül, int a' dicsőség mindenik fél' állításai-ból a' jobbat kiválogatni. A' termésnek indúlt testi világot is megszokta rázni zivatar, hogy a' fúlasztó gőzt és tikkadást elevenebb szín válthassafel, úgy a' lelkinek is használhat az össze ütközés. Ebben némelly ingerlés a' szakadások fejeit hamar messze viheti, vak utánnozójik pedig a' dolgot vagy még inkább elrontják, vagy kevéssé bízhatni benne, mint nem önnön gondolkodókban, de ne tisztelje e' azért a' hidegen maradt néző a' harczosokat? Sőt köszönje nekik hogy a' nyelv megtisztítása végett ösztönjök hevéből még tulajdon csendjeket is feláldozták 's ha szégyell felszeg maradni az írásban, gyűjtsön magának mindenikéből. Kikapván vészek közül a' helyesebbet, ben-

ne virágzik ki az egész Nyelvre nézve, a' ferge-
teges tavasznak Májusa.

Költőjünk már érzik hasznát, ha sok hosszú és alkalmatlan szavunk, egy két szó - tagját elejti, mert ez által kevesebb rendű vers több gondolatot szoríthat velősen, egybe, a' képzelés reптtét nem rántja vissza öt-hat sőt hét szótag nyüge, melyet se rím se mérték harmoniája fel nem vehet, sőt könnyebben járhatván lelkében kelő teremtményeinek világában a' rythmus édes kényességét az érzésnek össze-vont's annál mélyebben ható hevét nem kell neki egy két bálványozott otromba szó miatt elszalasztani. A' prózát író fontosságot ad már stylusának az eddig szokásban volt szószaporítás kihagyásával; dísz, kedvetlen hangok elkerülésével a), tulajdon erejét nyújtja vissza a' nyelvnek, a' sok, gondatlanul bécsűszott névmásait félre lökvén. Nem a' volt Literaturai harcok támasztották é ezen pontosabb figyelmet, nem ezek villámaira fakadozott-é ki azon elsőbségre hágtató rebegés mely az elmaradásért pirulni-tudót mindég szúrja, míg munkájának, tőle kitelhető olty tökéletességet nem oszt, a' millyent írásának neme magával hoz, mert látja hogy büntetlenül nem marad. Nyelv és tárgy Kritikája 's Izlés keményen parancsol minden Író fejére, hogy a' grammatikai csaták mezejének megjárása előtt, nevét nyomtatott írásra ki ne merje tenni, mivel ott illik elkezdni lépését a' hol az előtte dolgozók már, bokrot és bojtortját kiszaggatva, állanak. Itelje meg-mindeniknek igazát.

a) Egy Külföldi születésű de férje által magyar Grófnévű lett asszony, megtanulván nyelvünket azt mondá nekem egyszer: Das viele okoknak und ekeknek gefällt mir nicht in Ihrer Sprache. Die ungrischen Schriftsteller müssten trachten ihrem Style die möglichste Euphonie zu geben.

Csak a' választást vallási tekintet ne szegletesítse, mert látjuk hogy az némellyt még a' grammatikai különözésekbe is vezetget. A' vallás templomba való, 's annak nem pulya gyűlölgetésre ker intése, mert a' cselekvő világban ugyan azon egy czélú tettekben óhajtja magát tiszteltetni moralja. Imádságom nekem hogy az embereket mint egy örök vért és mind felebarátokat többé vallás miatt elrémitő veszekedésben ne lássa a' föld, imádságom, mert szívből szeretem az emberiséget. Szeretem ebben legelőszér is Nemzetemet 's forrón óhajtván közjavát dicsőségét, borzadozom a' szakadás legkisebb jelein is. Véres betűk vallják hogy egykor e' rongálta - meg a' Hazát 's apró vak indulatoknak legyen e' ez a' nagy lelkűeket eléhozható szép Honny, martalékja? Vessen korunk fedezőt az elmúlta, 's mikor a' magyar névnek emelésére kiált törvénye és nyelve oltalma által az előre-látás, hajítsa vissza minden a' konkolyt melly talán közinkbe szóratnék 's éreztesse hogy annál nemesebb mag tényésztésére van teremtvé. Nem leheté csak futólag is e' kérést ide bé nem kapnom, mellynek írása alatt csak ugyan arra való legszivesebb emlékezésem fogott-el, hogy többnél és több helyen tapasztaltam a' közjónak, véletlenül különböző vallásban született, de egy akaratú Hősei 's ezek becsülőji között barátságos kart nyujtani, mint nem: a' kik pedig ezt nem teszik, azokra nézve nem egy felekezesetet értek, hanem Magyar országon mind a' három, Erdélyben mind a' négy törvényes valláson lévőkhöz szóll óhajtasom.

Vagy némellyt a' grammatikai tárgyakban nem e' bánt, hanem megrögzöttség 's edes macakskodás szegez-le ahhoz a' mit baráti szövetségé tanít, a' mit iskolájában megszokott, vagy a' mivel már egyszer az Olvasók eleibe lépett? Alig-

ha lehet fennmaradó névhez az olyan Irónak bizodalma, kiben élete fogytáig bizonyos belső hajlékonyság nem él, melly a' megmutatott Jobbat szíves örömet követi, nyughatlan tüzze keresvén-ki minden tárgyahez valót. A' melly Irónak többféle lépcsőit nem vesszük észre módjában, nem igen hihetjük hogy hiv akaratja lett volna mind a' maga műveltsége messzebb vitelében, mind az által a' magyar stylistica felsőbb tulajdonsága' megadhatásában. Lám az öreg Révainak versei sokkal szebbek, mint az ifjúé, Grammatikája pedig épen kimutatja nyelvbéli nagy előmenetelét. Tapasztalhatjuk több még élőkén is a' tisztábbra emelkedést, de mindeniket ugyan nem nézhetjük tovább törekedőnek.

A' német új társalkodási Szókönyvön száz meg száz német tudós dolgozott 's ezek cikelyeiben a' nyelv mindeniknek keze közt csinós, tiszta, velős, úgy tetszik mintha egy pennából folyt volna az egész munka. Egy öntés. A' Diderot által kiadott Francia nagy Encyclopaedián D'alembert, Daubenton, Rousseau, Marmontel, LeBlond, Le Monnier együtt dolgozott 's a' nyelvnek egy színű tisztaságot adtak, ha az individualis dolgozás tónja különbféle is. Próbálnók-meg mi tíz magyar tudós együtt munkálkodásával egy Dolgok Lexicon írását, tarkaságot látnánk. Egyik deák szerkeztetésre csikarná a' magyar nyelvet, másik németeskednék, harmadik a' sok ettetett attatott szenvedő formával, melly eredetikepen még sincs nyelvünkben, nehezitené a' kimondást, negyedik szünetlen valázna! és volnázna 's még pedig lenezne a) is, ötödik így írna a' Já-

a) Aranka nagyon szeretett versezni, de verseiben poézist senki se talált. Gr. B. E. ezt vető-bé egy kis papiroson, egyszer estve a' Poéta ablakán;

nos az István, holott a' tulajdon nevek eleibe a' és az nem kell, a' mint Erdély bizonyítja, 's mindenüvé a' sok az ő-t szúrná bé, ámbár azon névmássát a' ragasztékok kijelelik 's az értelem magával szokta hordozni hogy épen hová szükséges. Osztán hányfele lenne a' helyesírás. Még eő, barátság is! 's ezen készületlenség bizonyosan azon gondatlanságból ered, melly nem tartja kötelességnek a' magyar Könyvirői nyelv' megtanulását, a' Francia és Német pedig nem merne stylistikájában járatlan lenni. Boursault, Párisba jöttekor, csak a' maga Bourgognejának, mellyben született, p a t o i s nyelvét beszéllette 's kénytelen volt a' Francia íróban, minekelőtte munkát adott volna ki, ügyességét különösen gyakorlani. Nem mondhatjuk, hogy a' mi nyelvünk úgy a' mint közbeszédben kapjuk eléggé alkalmas, tisztált volna már az írásra, sőt az Iróktól kiesinosítandó stylusból kell még egykor a' köz beszédnek is nagyobb meghatározottságát 's kényesebb ejtéseit által venni, ámbár nem olly kitetsző mértékben mint ezt egy Ausztriai vagy Bajor 's a' patois francia teszi, mikor a' népaljnak lomha szavairól a' Könyv és csinosabb világ nyelvére lépik.

Tetszeskedő önnön dicsérgetésünk nélkül vallhatjuk meg ugyan ellenségünk szemébe is, hogy Irójink hazafiúságának akadályokkal küzdött ereje kevés idő alatt sokra vitte nyelvünket, de mondjuk - ki, hiú és kora tömjénzést megvetvén azt is magunk közt, hogy a' művészi bévégzes még hátra van, e' nélkül pedig dicsőség sugára nem repedez. A' Coreggiok leforgácsolták nagy hevek-

Aranka pediglen örölködik vala:

Aranka pediglen Poéta nem vala,

Már ide a' két pediglen-t es valá-t épen jól választotta az Epigrammaticus, mert annak verselői faradt lelket, a kit csintalanzkodása elmésen csipni akart, festik.

ben

ben a' carrarai márvány darabjait, közeledik a' forma a' lelek ideáljához, látszik a' remekké leendő képen, arcz, lobogó hajfürt, kezek és minden tagok, most ezen meg csak félig idomos munkának lelket bájt és eleveniséget kell adni. Hiány érez még ezek után való gyúlást? Stylistáink nem kedvetlen nehéz fordulásuak e' még? Pánczel van rajtok, feszesen mozognak benne, a' mi úgy gondolom a' komoly mindég vizsgálódó német dogmaticusok felettébb való követéséből származik 's én inkább a' könnyű sebességgel kellemeskedő francia stylus értelmességének felkapását ohajtanám Prozaikusainknak, a' mint meg-költőink a' Németnél több poézist lelhetnek. De, nagy igazságtalanságot követnek-el, ha néhánynak köztünk igyekezetét sőt tökéletességét is, mellyel irását bájlóvá tenni tudja, nem tisztelném. A' nem ilyen tulajdonságokkal, készület 's jó példány választása a' sok bizzegést, elfacsarást, értetlen kifejezést és simátlan külsőt még elhagyathatja. Tudjuk hogy egy némellynek e' vétke Hazája iránt való szent hevéből jő, melly selfakadása korában mindenét oda ajándékozni kész indulattal veti magát a' végre pártul fogott nemzeti kincs védelmére, de szabad, ki-hülest kívánni ennek azon való eszméletre hogy inkább egy ideig elhallgatva meg olvasson mindent a' mi eléadásának csínosságát, nyelvének díszét eszközteni fogja és százszoros törlése után mikor új athleta képében lépik ismét piacra, akkor az elébbi közvitézből vezérré lettet lássunk. Mert a' hazafiúi jeremiáskodás behatásának vége, a' mostani idő, hitvány iskolai occupatiós foglalatú holminek egybe-halmozása helyett már csak, szépen irt velős munkát fogad figyelemmel, azért lelkes belső méltósággal kell magát kinek kinek mutatni 's úgy hogy az éles szem a' külső köntösön se vegyen észre se ránczot

se hányt-vetett egybe nem illést. Neki eredni azon pályának, mellyen ezt a' maga disztét még nem egész erővel segítő Nemzetet hidegségéből felrázni akarók sora vív, nem köz lelket mutat ugyan, hanem a' jó ügy ne vesztegeljen rossz Ékesszólló kezében. Jobb útra térni pedig soha sem szégyen 's az arról való eltévedés vagy csak mellette volt csapongásnak megvallása szeretetre méltó tulajdonság jele.

A' Tudományos Gyűjtémény szabadjára hagyván mindennek a' maga külön vált tulajdonságában megjelenni, olly tükrünk lett melly ha nem csalódom, tökéletesen visszajátszodja többnyire minden 'Tudósaink' műveltsége állapotját mind gondolkodások módjára mind stylusok minéműségére nézve, mert a' legnagyobb részt belé rántotta szép szándéka, sőt ollyanok is mutatkoztak kik tulajdonképen nem könyv fabrikánsok 's így látni lehet általak nyelvünknek azoknál lévő álló pontját is kik az írásra különösen nem készülnek hanem felteszik velekedéseket olly nyelven a' millyen között ők forognak. De dolgot is ád az illy sokféle színű munkákkal való eléállítás a' Rendbeszedőnek 's megrázza fejét a' hozzá menő még mocskosan is béküldött kéziraton ha eszébe jut hogy a' dolgot nem vizsgálók neki tulajdonítják egyik 's másik kötet készületlenségét. Forrásában lenni látjuk itt még mind eddig a' nyelvet, melly birtokosainak a' Hegyalljai szőlő műveltetők gondoskodása nyomain, talán még olly tiszta tűzü lehet mint Tokaj nektára. Volt egy tudománytalan időnk, mellyben a' szíves tiszteletre érdemes öreg Trattner vallomása szerint csak Kalendarium vételére állott-bé hozzá a Magyar, hanem akkor Bécs se vetélkedett Német társainak műveltségével, de most mintha jobban serkedezne Publicumunk, (ki-

vált ha pénze nem fogyaszthatnék,) csak Irójink is mennel jelesebbek lenni törekedjenek.

Vegyük-fel egy képet, stylusunk tisztuló és még zavaros felben lételének festésére. A' most minden eszesebbet védelmére hívó nemzeti nyelv századokig nyugodt és szinte megposhadt kis tenger gyanánt veszteglett, számtalan gyöngyeivel. Zajogva csapott rá egy orkán 's fenékiig mozgatta-meg. Szélyt kezdettek oszlani a' behinárzások 's a' tornyosodva hajtott hullám mutatta a' víz tisztaságát, sok helyen már a' partokon kitetszettek a' gazdag gyöngyök. Hajósok termének még szelvész közepette a' tengerre. De ezek nem kevés számmal most is a' part iszapjaiba keveredetten eveznek 's a' vezér csillagot nem ismerve erre amarra kovályganak. Venus Anadyomene a' habok közül fel felemelkedik arany hajjal 's kecses testtel, de némellyek tengeri csuda gyanánt kacagják, 's csak igen kevés reszket feléje kormányzani hajóját hogy mosolygó partra szállítsa. Azonban a' külömbféle készületű evezők között, a' velük együtt hajózni akaró képzelhet már magának ideát, hogy ő mellyiknek eszközei után készítse a' magáét, mit tartson meg abból, mit, adjon hozzá szerencsésebb akarván lenni.

Boileau egyszer azt tanácsolta egy ifjú Pappnak, hallgassa-meg Bourdaloue-t és Cotint 's amattól láthatná mikép kell dolgozni, ettől, mikép nem kell. Így vagynak nekünk is mind a' kétfélére példányaink, 's a' kívül a' természet nem hidegen bánt, kinek kedvező környülállásai több oldalú műveltséget adtak 's ízlését nemesítették kapja ki a' zavarból a' borostyánt nevelő szellemet.

Próbát teszek elhunyt Irójink stylusával, hogy ugyan azt a' mit ők eleadtak, mikép kívánhatja már most a' nyelv dísze, ereje és kelleme. Buzgón hódolva állok sirjokra, futok árnyékaik marczang-

lásától, mert a' dajka szobából elérántott nyelv semmikép nem láthatta még tömött velősségét az Enniuszi korban, 's idők telének míg Quintilian szerint a' Sallustiana brevitás és a' Liviuszi lactea ubertas díszlett Rómának; a' híres francia de Thou is deákul jelesen irt, a' maga nyelvén pedig ügyetlenül, mert még akkor a' francia próza csak aljasságban hevert.

A' Mindenese Gyűjtemény II-dik Negyedének 97-dik lapján ez áll:

„A' régi Görögök nagy tiszteletet adtak azoknak holt testeiknek, a' kik a' Hazáért való harczokban estek-el. Azt írja Thucidydes, hogy három napokon egymás után kitétetették azoknak tsontjaik a' szemlélésre és a' lakosok hintettek azokra mindenféle rózsákat 's drága illatu szereket. Azután Cyprus fából készítettetett koporsókba helyezettették 's a' Városnak legszebb hostatjában eltemettették és a' legtisztetesebb 's legböltsebb személy egy ditsőséges oráziót mondott ditséretekre.”

Nem felesleges e' itt a' sok a'k e'k és így az egymás után hamar következő disztelen hanguk betű? nem nehezíti e' a' kimondást az összehalmozott: kitétetették hintettek, készítették, helyezettették, eltemettették?

Hát ha így kellemesebb volna?

A' régi Görög nagy tiszteletet adott a' hazá harczában elesett polgár holt-testének. Thucydides szerint, egymásután három nap tettek azt ki szemlélésre 's ekkor a' lakosok mindenféle rózsát, drága illatu szert hintettek rája. Azután a' városnak legszebb külső részébe kísérté a' nép eltemetni, hol valamellyik legtisztetesebb böles tartott sirja felett, dicsőítő beszédet.

Vagy az a' kifogás volna e' itt, hogy egy vitéz eltemetése nem gerjeszt olly nagy ideát,

mint egyszerre többeké? Képzelve oda az Olvasó mingyárt az egész holt sereget 's a' festés czélja elvan érve, a' nyelv pedig nem megeg.

A' csintalan Voltaire Candideja magyarul így kezdődik, — a' mint tudom Gróf Fekete Ferencz fordította 's a' munka Eldorádóban jött-ki.

„Vesztfaliában Thundertentronk Báró Urnak Kastélyában volt egy gyerkőcze, a' kinek a' természet szelidebbnél szelidebb erköltsöket adott volt. Az ő tekintetéből ki-tetszett már az ő elméleti tulajdonsága. Egyenes ítéllete mellett együgyű lélekkel birt, ebből az okból, gondolnám hitták Kandidnak. Az idősobb házi tseléddek mind azt tartották, hogy ez a' Kandid a' Báró Ur testvér hugának és egy jámbor 's betsületes szomszéd nemes embernek a' fia lett volna, a' kihez ezen leányzó soha nem akart menni, mivel nem tudott hetvennél több nemes őstöket előmutatni és mivel az ő eredeti törstökének többi része az idők mostohasága miatt elveszett vala.

Továbbá, lássuk még a' 25-dik lapot is,

„A' föld indulás után, melly Lisbonának három negyedét elpusztította, az oda való böltsek nem találtak fogamatossabb eszközt egy közönséges veszedelemnek elhárítására, hanem ha a' népnek szép Auto da fet adandának; a' Roimbrái Universtás is azt ítélte hogy egynehány személynék lassu tűznél nagy tzeremoniával való megégetések tsalhatatlan eszköz volna a' föld indulásnak meggátolására. Ehez képest egy Biskájifit, a' kire küldt hogy a' komáját vette el feleségül 's két Portugezokat, a' kik egy tsirkét éven, kiszedték belőle a' szalonnát, elő fogtak; dél után Panglosz Doktorért 's az ő tanítványáért Kandidért jövének 's megkötozék őket, egyiket, mivel beszéllett vala, a' másikat, mivel rá hagyással halgatta vala; nyolcz napok mulva mind a' kettőt Sau-

benitoba felöltözteték, fejeket pedig papirosból való sapkával ekesítik v a l a - f e l : Kandidnak süvege es Sanbenitója lefele fordult lángokkal 's farkatlan megkörmetlen ördögökkel v a l a b e f e s t v e , de Panglosznak ördögei kőmösök és farkualak v a l a n a k , a' langok pedig felfelé állának. 's a t.

Nincs előttem a' bohó Voltaire francziául, hogy ezen fordítást össze hasonlíthatnám. De az ő stílusát a' legsebessebb folyamattal kell visszajutni, azt tudom. Talán így: Vesztfáliai Báró Thundertentronk kastélyában volt egy gyerkőcze, kinek a' természet szelídebbnél szelídebb erkölcsöket adott. Már tekintetéből kitetszett elméleti tulajdonsága. Egyenes ítélete volt ugyan, de lelke együgyű, 's gondolnám azért hitták Kandidnak. A' ház régebbi cselédei, mind azt susogták, hogy ez a' Handide a' Báró Úr testvér hugának lett volna egy jámbor 's becsületes szomszéd nemese embertől a' fíja, kihez azonban a' leány semmikép menni nem akart, mert hetvennél több nemese őst elémutatni nem tudott, minthogy eredeti törzsokének többi része az idők mostohaságában elveszett.

„A' föld indulás után, melly Lisabon' három negyedét elpusztította, nem találtak az oda való bölcsek egy illy közönséges veszedelem elhárítására fogatosabb eszközt, hanem ha a' népet szép Auto da fével gyönyörködtetik, azt ítélte a' Kvimhrai Univerzitás is, hogy a' földindulást, egynehány személynek lassú tűznél nagy czeremóniával való megégetése csálhatatlanul gátolni fogja.

Elé-csípnek hát egy Biskájai fit a' kire küldt hogy feleségül Romaasszonyát vette, 's két Portugézt a' kik meg egy csirkét evén, belőle a' szalonnát kiszedték, délután Doctor Pangloszt kerítik kézre tanítványával együtt, kötelet vetnek mind a' kettőre, még pedig azért hogy az egyik

beszért a' másik ráhagyással hallgatott. Sanbeni-
tót kapnak ezek nyolcz nap múlva vállalk közé,
fejek papirosból készült sapkával ékesítetik-fel.
Kandid süvegére és Sanbenitojára lefelé fordúlt
lángok 's egy sereg farkatlan és körmetlen ördög
volt festve, de bezzeg Panglosz ördögein ugyan
figurázott a' köröm és fark, lángjai pedig fello-
bogtak.

Tekintsünk ezen Könyvbe is: Egy Külföl-
dön utazó Magyarinak (Sándor István) jó
barátjához küldetett Levelei. Így ír Ve-
lenczéből a' 70-dik lapon:

„Barátom! ha azt hallođ mondatni, hogy
Velenize a' tengerben épült, ezt bizvást elhiheted.
Ugyan is, nem a' víz felett való föld színen, ha-
nem magában a' tengerben helyezettettek a' házak-
nak talpköveik 's maga a' Város az ő egész ke-
rületében a' tengerrel vették körül. A' városnak
ezen tsodálatos fekvése még több egyéb tsodála-
tos dolgokat szerez. Mert itt kanalisok az utszák,
gondolák a' kotsik 's hajók a' terhes szekerek.
Azt vélhetné valaki, hōgy az állatoknak bizonyos
nemek, melly egyébként szolgál az embernek, itt
tellyességgel kiirtatott; mert itt sem lovakat,
sem őszvéreket, sem szamarakat nem lát-
hatni. A' város magában egész tömpölyeg, keren-
gő, tsiga biga, labyrinthus.

A' 338 dik lapon álló, Párisban írt levélnek
ez a' kezdete:

Ezen levelemet Palé-rojálnak szentelem fel,
a' melly is valóban megérdemli hogy bővebben
emlékezzem róla. Ez nekem sok kedves órát szer-
zett, kihezképest kötelességem a' báladatosság. A'
palotát, a' mint már mondám Ríselyő Kardinál
építtette fel először, azt halálával XIV-dik Lajos-
nak hagyta a' ki is azt újra Orlányi Fülep Her-
czegnek ajándékozta 's azolta szüntelen az Or-

lányi házhoz tartozik. A' mostani Herczeg azt sokfélekepen megújította, a' régi kertnek egy részét nagy épületekkel megrakta 's csak nem a' világ' tsodájává tette.

Nekem Sándor stylusa nehezen mozgónak jő. Nem akarom változtatásomat én magam könnyebbnek tartani, de hátan mondom azt ki, hogy komor elbeszélére kevés ember figyelmez. Már p. o. írt volna így:

„Barátom, ha azt hallod, hogy Velence a' tengerben épült, hidd bizvást. Mert, itt a' házak talpkövei nem vízből kiemelkedett föld színén vagynak, hanem egészen a' tengerben, 's víz veszi körül a' várost. Csudálatos, fekvése sok egyéb csudálatos dolgot is szerez. Útsza helyett benne kanálist látsz, azon, kocsi gyanánt gondola evez elé, 's a' terhes szekér egy hajó. Mintha meg se volnának ezen a' tájon, az ember szükségeire való állatok, mivel itt se ló, se őszvér, se számár. A' város egész labyrinth”.

„Palais-royalt fesse ezen egész levelem, mert valójában bővebb említést érdemel. Mint egy háladatossággal is tartozom neki, hány sok kedves órát szerzett! Mondtam már, a' palotát Kardinál Richelieu építtette. Halálával, testamentuma szerint XIV-dik Lajosra szállt, e' meg Orleáni Filep Herczegnek kedveskedett vele, 's azolta mind az Orleáni házhoz tartozik. A' mostani Herczeg igen sok dísz adott rá újjításaival, tele van a' régi kert' egy része nagy épületekkel 's az Egész úgy áll, mint egy világ csudája.

Nézzük meg most, az egykor híres Kartigámnak 169-dik lapját:

„Kristina ez által még mélyebben merült e' történet felől törekedő sokféle vélekedésiben, gondolván, hogy alkalmasint közel az igaz körül mozdott, ítélvén elejéntén, hogy az alakos

pósta legény talám szerelmes levelet a' Herczegnek hozott, várván várta a' végett a' következő napot, mellykor a' Herczeg az egész titkot neki meghezélleni ígerte, tudni óhajtván egy részről, hogy mennyire a' gyanósága az igazsal megegyezett, más részről pedig, miben annak a' Grófnénak a' kevélysége, nagyra vágyása és esztelensége állana.

Rettenetes magyar syntaxis! De hogy ne lehetett volna e' meg 1770 elején, mikor még most is van szerencsénk ennek valóságos egykét mássát látnunk.

Csak nem ítél-meg senki is, ha az illyent egyenes természeti folyamatjába igazítottuk:

„Krisztina ez által még mélyebben elmerült az ezen történet körül vizsgálódó sokféle vélekedéseibe, 's hajlott hinni, hogy alkalmasint közeljárt a' valóhoz, mikor eleinte is tüstént azt ítélte, hogy az alakos posta-legény szerelmes levelet hozott a' Herczegnek. Más napra halasztván ez, a' titok elbeszélését, várva várta már azon idő felvirradását, mert egy részről azt óhajtá meg tudni, mennyire igaz gyanúja, más részről pedig, ugyan miben áll a' Márk Grófné kevélysége, nagyravágyása és esztelensége!

Racinének a' Vallásról írt versezete magyarul is meg van. Előbeszéde ekkép kezdődik:

„A' józan okosság, midőn világosan megmutatja nekem az Istennek lételet, olly homályosan felel, ha az én lelkemnek természetéről megkérdezem, sőt olly mélységesen elhallgat, mikor töle az én bennem lévő ellenkezéseknek okát tudakozom: hogy ez által tudtomra adja egy Isteni jelentésnek szükséges voltát és engemet annak kívánására erőltet. Keresem hát én a' sok külömböző vallások között azt a' vallást, mellynek ez az Isteni jelentés a' fundamentoma. Ama leg-

első Könyv által, melyet a' mindennepek között legelső nép ad az én kezembe, megtalálom én a' Keresztyén vallásban mind azokat az igasságnak megismerhető jeleit, valamellyeket kívánok. — Ekkor megvizsgálom az én elmémnek gyengeségét és megismerem, hogy az én okosságom egyedül nem adhat nekem elég világosságot. Megvizsgálom az én szívemet 's a' t.

Minek az a' sok én? Azzal főképp csak erősítésre él a' Magyar. Próbáljuk az elehozott rendeket másképp:

Világosan megmutatja ugyan józan okosságom az Isten lételet, de olly homályosan felel ha lelke'm természetéről megkérdezem, sőt olly mélysegesen elhallgat, mikor tőle a' bennem lévő ellenkezések okát tudakozom, hogy ez által Isteni jelentésnek szükséges voltát adja tudtomra 's engem annak kívánására erőltet. Keresem hát a' sok különböző vallások közt azt a' vallást mellynek ez az Isteni jelentés, fundamentoma. Ama legelső Könyv által melyet a' minden népek közt legelső nép ad kezembe, találom-meg a' Keresztyén vallásban az igasságnak minden általam kívánt megismertető jeleit. Ekkor megvizsgálom elmém gyengeségét 's rátérek, hogy egyedül okosságom nem adhat nekem elég világosságot. Megvizsgálom szívemet 's a' t.

Én után Te következik. A' Te-nek legtöbbnyire ok nélkül való százszorozásával tele vannak Szükszai Imádságai. Még az Imádságok tiszta stylusát is azért kell szorosan megkivánnunk, mivel az Imádság és Egyházi beszéd Írójának is elmulthatatlan kötelességek a' nyelv díszére ügyelni.

Legyen szabad egy szökéssel, játékszíni munkát élvezni a' most említett után. A' Hazához hív Endrődynek Magyar Játék-színében álló: Kiki saját háza előtt seperjen nevű Vig-já-

tékra fordítok. „Megtartott engemet (mondja itt Zavarfy a' XII-dik Jelenésben) magával együtt a' tengerbe tasztván (t. i. egy franczia) Szerencsére a' jegyző könyvetském velem volt, a' melly jó zsíros volt. Sok Obligatiók 's Vekszlik voltanak benne. Vettem észre hogy az én megtartóm egy koldus kutya, azért kívántam az én vagyonkámat, a' mellyet ő megtartott, vele megosztani, de még arra nem vehettem hogy tőlem csak egy fillért is elvegyen. Már a' mint mondtam a' Tsajkában voltunk — egy kemény szél megakadályoztatott a' Franczia hajónak élérésétől, a' melly kevés idő múlva szemünk elől eltűnt. Tehát én ismét halál foglya voltam, de ugyan azon szél, a' melly a' mi szerentsétlenségünket okozta, minket egyenesen a' Szárazra vetett és úgy szakadtam ide. Az olta együtt lakunk. Együtt utazunk egy szempillantásig sem hadgyuk-el egymást. Ő egy betsületes ember, a' kit én esmérek és ő ellene akarok pert indítani.” A' Vigjáték, közönséges csinos társalkodás nyelvét veszi által, 's a' hol abban rendetlenséget kap, igazítja. Hát ha Zavarfy folyamasabban így beszélné:

„Szerencsére jegyző könyvecském zsebemben volt, bizony csak alkalmasint tele. Sok kötelező és váltó-lelél benne. Vettem észre, hogy megszabadítóm koldus kutya, azért vagyonkámat, mellyet hiszen úgy is ő tartott-meg, örömet felakartam osztani vele, de még nem vehettem rá, hogy csak egy fillért is elvegyen tőlem. Már a' csajkában voltunk a' mint mondtam — kemény szél fűtt, a' franczia hajót elérni e' miatt nem lehetett, 's kevés idő múlva szemünk elől el is vettük. Már hát megint halál foglya valék, azonban épen az a' szél, melly elébb hajunkat okozta, egyenesen a' szárazra vetett-ki, úgy szakadtam ide. Együtt lakunk, együtt utazunk azolta, egy

szempillantásig se hagyjuk-el egymást, Becsületes embernek ismerem, de még is ő ellene akarok pert indítani.

Azért marad-meg itt az ő ellene, mivel az előbbi textus arra veti erejét,

Igy vagynak igen sok Írójunkt, kiknek csak a' nyelv iránt való buzgóságokat lehet betsülnünk.

Egy periodust még Gróf Gvadányi stylusából. Magam pedig — szóll Rontó Pálja előtt — még néhány sorokat ezen Elöljáró beszédemhez függeszték, mellyekkel kifejezem, hogy ezen munkámat két részekre osztottam, és az elsőt melly egyedül Rontó Pál történeteit foglallya magába, hat Tzikkelyekre; a' második részt pedig a' mellyben Gróf Mórítz Benyovszkinak dolgai vannak, tizenkét Tzikkelyekre.

Miért nem rövidebben? így:

„Magam még néhány sort függeszték ezen előbeszédemhez, azt akarván kifejezni, hogy munkám két részre van osztva, az elsőnek hat czikkelye Rontó Pál történeteit, a' másodiknak tizenkét czikkelye pedig Gróf Benyovszky Mórítz dolgait adja-éle.

Sokkal kevesebb grammaticai restséget találunk a' szerencsétlenül bujdosó II-dik Rákóczi Ferencz Udvarában élt Mikes Kelemennek enyelgő kedves leveleiben, mellyeket 1717 — 1758- czig Nénjéhez irt, egészen Erdélyi Székely nyelven. Ide teszek kettőt, ha nem egészen is mindeniket, hadd viduljon-fel, a' meghunyorodott kritikus szem.

Rodostó Aug. 20 d. 1727.

Ma Nénékám vissza érkezünk a' nagy vizes vendégségből. Mert azt jó tudni, hogy őt mért-földnyire vagyon innét egy orvosságos forrás. A' mi Herczegünk pedig mindenkor beteges lévén az unodalom miatt (mert én egyéb nyavalyáját nem

látom) az apja oda kivitte hogy abból a' forrásból igyék és meggyógyúljon, mint a' szomjú szarvas a' hideg forrásra. De a' mint észrevettem, inkább szomjúzza a' meleg forrást. De az apja hírével nem fog olyan orvossággal élni. Elég a', hogy minekelőtte abból a' vízből isznak, a' sárban meg kell feredni. Talán írtam már valaha kednek arról. Ha hasznos, a' való, hogy a' természet igen közönséges orvosságot adott. Gondolom hogy a' Jerusálemi piscina tisztább volt még akkor is, mikor az Angyal felzavarta, mert a' nem egyéb valóságos sárnál. Énnékem is be kellett mennem a' Herczeggel. Nem tudom belől, de azt tudom hogy úgy jöttünk ki, mint az olyan állatok kik makkot esznek. Kell lenni valami hasznának: mivel a' föld népe három vagy négy napi járó földről jö ide. Ott a' sok asszony-leány, kik felkendőzik sárral magokat és a' kik olyanok, mint az ijesztők sárosan, de nem másként. Elég a' hogy ott meg lehet látni húsz sárosit és annyi sárosinét egyszersmind. Abból a' fekete apotékából a' vízre kell menni. Mi ott voltunk — jól megittattuk a' Herczegünket. De azt nem poharonként kell inni, hanem sellegenként — úgy annyira hogy a' ki harmadnapig vagy negyven ejtel vizet a' hasába tölthet, annak már nincsen szüksége a' Hipocrates orvosságára. A' való, hogy a' mi Herczegünk annyit nem ivott; de az olyan orvosságra nincsen szüksége, és a' nyavalyáját barát-tánczal kell orvosolni. Nincsen is jobb orvosság annál; mert a' mind a' testnek mind a' léleknek használ; se szebb táncz annál nincsen. Némelly historicusok ugyan azt mondják, hogy a' meny-asszony táncz vígabb — kéd tudja jobban, mint én s a' t.

Rodostó, April. 12. 1734:

Igen szépen és alázatossan köszönöm Édes Néném a' halat. A' melly duplán érdemli a' köszönetet: egyszer azért, hogy Nénikám küldötte, másodszer azért, mert böjtben vagyunk, mert szükségünk van rá. Itt ritka a' jó hal, azért e' hogy a' tájékat a' hal nem szereti, vagy pedig a' mi halászaink számarok. Itt igen mértékletesen lehet böjtölni a' hallal, de a' tojásban van részünk, mert csak azzal böjtölünk. Úgy tetszik némellykor mintha pislenek járnának a' gyomromban. Talán nem is hazudok, ha mondom, hogy több két száz tojásnál napjában. Sokotálja-fel ked egész böjton és a' négy után tegyen ked három czifrát, meglátja ked, hogy négy ezerre megyen — még pedig el is engedek egynehány napot. Ha a' Vitellius Császár asztalához járhatnánk, nem kellene rántottát enni, mert azt írják fölöle, hogy egyszer az asztalán két ezer féle hal volt, kisütve, kifőzve, és még másszor hét ezer fele madár. Mind e' soknak tetszik, főképen olyanoknak mint mi, a' kik csak egy féle halat is kegyes szemmel tekintjük az asztalon. De ha meggondoljuk egy olyan Császártól, a' ki minden nagyságát csak az asztalában tartotta és a' ki a' világot bírta, talán kitelhetett.

De azt kérdehetné valaki, ha vagyon-e hét ezerfele madár? erre Noé megfelelhetne. De addig mi csak esszük a' rántottát. Nem is volna jó annyiféle halban bujálkodni; főképen ilyen ritka böjton mint a' mostani. Mert talán soha sem érte ked, hogy a' nagy böjton esett volna Sz. György.

A' bort is köszönöm Néném, de nem annyira mint a' halat, mert borunk elég vagyon. De nem csak elég, de jó is — asztali bornak bévehetni, nem kényes italra való borok, se nem konty alá valók, a' mint szokták mondani. De elég jók a'

szükségre és táplálásra — mi kell egyéb? A^m mérteletes ital segíti a' mi édes egészségünket. Azt tartják hogy egy ebéd felett négyszer innya elég: az elsőt mi magunkért, a' másodikát jó akaróinkért, a' harmadikát a' vigasságért, és a' negyediket az ellenségünkért. Ezt nem tartják a' mi édes Hazánkban.

Azt mondod, Néném, hogy a' minapi levelemben fogyatkozást találtál. A' bizonyos hogy a' fogyatkozást mind megtudod ismerni, mind azt ot megigazítani. De talán nem főben járó dolog. Talán csak abban vétettem, hogy elfelejtettem egy i felibe punctumot tenni. Épen most jut eszembe, hogy egynehány ifjú Répíróknak ajándékot tettek fel, hogy a' nyerje-el, a' mellyik közülök legszebb képet ír. Az egyike legszebb képet írt, annak is kellett volna az ajándékot elnyerni. A' ki is a' Krisztus vacsoráját leírván szerencsétlenségére megtalálta igen szépen spékelní a' husvétí bárányt, melly az Apostolok előtt volt. A' Zsidók pedig nem ették-meg a' szalonnát — és így másnak adták az ajándékot. Ha ked is ilyen fogyatkozást talált, talán halált nem érdemel. A' mi felől írt ked, bánadalommal bánom, hogy meg nem cselekedhetem de mit tehetünk róla. Megbocsátom ked kérését, bocsássa-meg ked is, ha, meg nem cselekszem. De jó egészséget kívánván maradok.

Mikes nyelvében hibás a' sok: hogy, aztat ezet, 's egy egy szót sokszor ismétél egymásután. Külömben millyen könnyű, elmés, nyájas. Írójink! ezeket a' Stylusba. Ne legyünk olyan Professzorok, kik az iskola csintalan gyermekei közül duzzadtan jönnek-ki, 's vén nád-pálczájokat pedant lépéssel hordozzák.

DÖBRENTÉI GÁBOR.

3.

Nagy - Váradnak ostromlása 1660-dik Észtendőben.

Rákótz y György Erdélyi Fejedelem, minekutánna 1660-dik Észtendőben Májusban Kolosvár és Gyula között az ütközetet a' Budai Basa ellen elvesztette volna, keményen megsebesedve Nagy-Váradra menekedett, a' hol 18. nap múlva meg halt. Az ő befogadása, a' kit a' Porta, minekutána Bartsait az Erdélyi Fejedelemségbe iktatta volna, pártütőnek kinyilatkoztatott, régen kívánt színes alkalmatosságot nyújtott a' Nagy Vezérnek Ali-Basának, hogy ezt a' Várost Rákótzival való egyetértéssel vádolja, 's ennek örve alatt ezen nevezetes erősséget elfoglalja.

Nagy - Váradnak Igazgatója a' Törökök ezen szándékáról jókor tudósítván, a' Császártól hamar segítséget kért, mivel a' békekötésnek ezen megsértése által a' háború elkerülhetetlen lenne, 's ezen fontos helynek elvesztése által a' legveszedelmesebb következtésekől Magyar Országra, sőt az örökös Tartományokra nézve is méltán lehetne tartani. Ezen tárgy fontossága, a' Császár Tanácsában is megesmertetvén, hatalmas segedelemmel biztatott az Igazgató. De míg e' végre Katonát szedtenek addig Ali-Basa már Julius 14-kén 40,000 emberrel körül vette, 's felkérte a' Várost, a' véd Seregnek szabad elmenegetelt igérvén.

A' Város jól megvölt erősítve 's főképen a' víz-árok által nagyon megoltalmazva, de a' véd seregnek tsekély száma, melly csak 850. emberről állott alig lehetett elegendő a' fellig Várnak (Castell) őrzésére; még is a' Vár Igazgatója kevélykedvén Katonájának vitézségeiben, 's bizván

az ígért segedelembe, megvetette a' gyalázatos felkérést, 's a' Város nagy lelkű lakosaival egyetértve esküvéssel is megfogadta a' Városnak a' legutólsó esetig leendő védelmezését.

Ali-Basa Batteriákat építtetett, melyeket hegyes karók és árkok által valóságos erősségekké változtatott, 's az ő hatalmas ágyú-tüze már az ostromlottakét hallgatásra kényszerítette. A' véd-sereg ellenben többször szerentsésen ütött ki a' Török szállásra. A' fő Sántznak nevezetes rései ostromlásra bátorították a' Törököket, de hasztalanul törte fejét Ali-Basa olly eszközökön, melyeknek segítségével az árkon túl kellni lehesen, 's minekutána seregei közt, melyek 22. éjjel és nappal a' vizet letsapolható tsatornyán minden erőlködéssel hijába dolgoztak, a' nyughatatlanság elhatalmazni kezdett, már már kész volt a' vivástól elállani, 's magát vissza vonni, midőn egy közönséges Török Aszszony a' ki a' Város Igazgatója házában szolgált, 's történetből az árok vize lefolyásának rejtett helyét látta, a' hadi szálláson ajánlotta magát, hogy azt egy nevezetes Summa pénzért megmutatja. Az ő útasítása szerint Ali-Basa egy kis letsapoló árkot ásatott, 's az erősség árka ez által kiszáritott.

De ezen szerentsétlenséghez az ostromlottak részéről új szerentsétlenség járult, mert August. 14-kén a' puskapor-tár vigyázatlanság által levegőbe felvetetett, melly alkalmatossággal a' véd-seregből több mint 100. ember 's a' lakosok közül igen sokan elvesztették életüket, 's a' muníciónak, fegyvernek, 's élelemnek nagyobb része elrontatott. De ezen új szerentsétlenség se gyengítette még az ostromlottak bátor lelkűségét, 's az ő erős és állandó elhatározásokat, a' reájok bízott Várost a' végső veszedelemig oltalmazni, ámbár a' Császárnak ígért segédelme kimaradt.

Ugyan azon nap ostromolni kezének a' Törökök, a' Janitsárok megúnván a' nyomorúságot esküvén, hogy vagy győzedelmeskednek, vagy életeket, 's szenvedéseiket elvégzik. Fel sem vévén a' legirtóztatóbb tüzet, melly az ő sűrű csoportjaikban gyilkolva dühösködött, 's az árkat halottakkal töltötte; felvergődtek a' Város falaira, a' hol már is a' félhóld Zászlóját kiszegezték; de ezen Vitézeknek még vitézebbekkel volt dolgok, a' kik a' vitéz lelkű 's elragadtatott lakosokkal, mint kétségbe esettek, az ostromlókra rohantak, őket a' vár falairól lehányták, 's vissza húzásra kényszerítették.

Rettenetes volt a' költsönös elkeseredés 's nagy a' Törökök vesztesege; az ostrom hajnal hasadtától, egész délig tartott szünet nélkül, sőt még az Aszszonyok is tódultak 's vetekedtek egymással, hogy az ellenségnek forró vízzel, kövekkel, 's mindenféle kitelhető gyilkos szerszámokkal ártsanak. A' Törökök főképen Ibrahim Basának, egy tapasztalt közönségesen szeretett had vezérnek halálát fájlalták.

Ezen vitéz védelmezést látván 's tapasztalván Ali-Basa, ketelkedett, hogy ezen erősséget valaha hatalma alá kerithesse, 's minekutána a' béketelenség a' Janitsárok közt mind inkább inkább elhatalmazott, elmenetelt határozott meg, midőn egy Nagy-Váradon lakozó Örmény, a' ki a' Városból megszökött 's azon esetre, ha a' Törökök a' Várost elfoglalják nagy kereskedésbeli hasznót reménylt, azt a' hírt hozta, hogy a' véd sereg már csak 300. emberből áll, 's mindenben szükségét szenved. — De ezen elhatározó pertzenetben, a' fejer Zászló is lobogott a' Város falain 's Ali-Basa a' ki a' vitézséget az ellenségben is be-tsülte August. 27-kén olly Capitulációt írt alá, melly által a' véd-seregnek a' szabad elmenetel

minden katonai betsülettel, sőt fegyverekkel is a' hova tsak menni akart megengedtetett. 30-kán a' kis vitéz sereg keservesen ott hagyá kedves bajtársait, 's Szathmár felé vevé útját.

A' mindennémű nyomorúságok által rongáltatott Haza, meg nem jutalmazhatta ezen Hősök vitéz Vezérét, — de a' tett maga feledékenységre nem ment, például fog ez mindég a' Magyar fiaknak szolgálni 's őket Ibrányi Mihály nevének említése mellett Nagy-Váradnak vitéz lelkű védelmezésére nemes kevélységgel emlékeztetni *).

Gróf Karaczay Fedor.

4.

A' Sáros Pataki Reform. Collegiumnak legújabb Statisticája.

A' Reformátusoknak Sáros Pataki Collegiuma nem a' legutolsó Nevelő és Tanító Intézet lévén Hazánkban, nem fog ellenkezni a' Tudományos Gyűjteménynak széljával ha ennek személyes és tudományos állapota, a' legközelebbi Julius Hónapban tartatott személyes Censurák és közönséges Examenek Laistromok szerint itten hitelesen elő terjesztetik, illy rendel:

Ezen Tanítói Intézetben taníttatnak a' felsőbb rendű Tanulók a' szokot Tudományokra kilentz rendes Professor Urak, és három Praeserek által.

A' tisztelt Professor Urak közt a' Tanítói idősebséghez képet ez a' Rend.

*) Ezt is köszönettel vesszük a' hazafiúi lélekkel teljes Gróftól; de még kedvesebb leszen előttünk ha több hasonlót küld Intézetünk számára.

Szombati János Úr tanít Historiát, Statisticát Deák Litteraturát.

Kövi Sándor Úr Hazai Törvényeket, Jus Ecclesiasticumot és Politziát.

Rozgonyi József Úr az egész Philosophiát.

Látzai Sz. József Úr Papi és Erköltsi Theológiát. (Theologiam Pastoralem et Moralem).

Nyíri István Úr az egész Mathezist.

Kézi Mó'ses Úr Physicát és Görög Litteraturát.

Somossi János Úr Dogmatica és Polemica Theológiát és Ó Testamentomi Exegesist.

Hornek János Úr Oeconomieát, Technologiát német nyelvet; egyszer'smind az Evangelicusok Katekhetája.

Kálnitzki Benedek Úr Ecclesiastica Historiát és Új - Testamentomi Exegesist.

A' Praeseselek valának Forrai József, Bátori Dániel, és Bata József Urak.

A' felsőbb Classisokat a' Rhetoricán kezdve tanították négy Humaniorum Professorok, u. m. Imre István, Kolosvári István, Miklós László, és Majoros András Urak.

Az Alsóbb Classisokat a' Syntaxistól fogva öt Praeceptorok u. m. Szabó János, Csengeri József, Soos Ferentz, Csillai József és Lossontzi István Urak, kik között Csillai József Úr, ki Mlgos Kir. Hamarás Vay Abrahám Úrnál Udvari nevelő is, Humaniorum Professorrá téteték Kolosvári István Úr helyébe, a' ki most kibútsúzik.

A' felsőbb és alsóbb rendű Tanulók száma ment a' múlt iskolai esztendőben 1380-ra. Kik Hazánknak 32 Vármegyéből és Cseh Országból illy rendel gyülekeztek öszve : '

Bar, Esztergom, Heves, Komárom, Krassó,
Nyitra, Sáros, Temes, Zólyom, Vesz-
prém Vármegyéből egy, egy — 10

Bihar, Fejér, Liptó, Máramaros, Verőtze			
Vgyékből és a' Jászságról kettő kettő			12
Tsongrádból	—	—	3
Hont, Pest, Szepes Vmegyéből és Cseh or-			
szágból hat, hat	—	—	24
Nógrádból 7, Ugotsából 'g.		—	15
Tornából	—	—	20
Gömörből	—	—	54
Beregből	—	—	58
Ungból	—	—	62
Szathmárból	—	—	83
Borsodból	—	—	129
Abaujból	—	—	231
Szaboltsból	—	—	240
Zemplénből	—	—	430

összeséggel — 1380

A' Tudományok és Classisok Rendi szerint
halgattak ezek közzül;

Prof. Somossi János Úr alatt Dogmatica és			
Polemica Theológiát	—		286
— Látzai Sz. József Úr alatt Erköltsi Theo-			
logiát	—	—	75
— Papi Theológiát	—		143
— Kálnitzki Benedek Úr alatt Hist.-Eccle-			
siasticát	—	—	200
— Új-Testamentomi Exegesist	—		154
— Rozgonyi József Úr alatt Philosophiát			109
— Kővi Sándor Úr alatt Hazai Törvénye-			
ket 's e.	—	—	101
— Szombati János Úr alatt Historiát 's e.			52
— Nyíri István Úr alatt Mathezist	—		54
— Rézi Móses Úr alatt Görög nyelvet			200
— Physicát	—	—	52
— Hörnek János Úr alatt Oeconomiat 's e.			54
Praeess Forrai József Úr alatt Theol. Nat. és			
Paedagogiát	—	—	52

—	Bátori Dániel Úr alatt 'Sidó Grammaticát	31
—	Bata József Úr alatt Görög Grammaticát	70
	A' felsőbb Classisokban tanultak:	
Humanior. Prof.	Kolosvári István Úr alatt	93
—	— Imre István Úr alatt	100
—	— Miklós László Úr alatt	61
—	— Majoros András Úr alatt	124
Az Alsóbbakban :	Praeceptor Szabó János	
	Úr alatt F. Synt.	147
—	Csengeri József Úr alatt alsó Syntaxisták	146
—	Soos Ferentz Úr alatt Grammatisták	120
—	Csillai József Úr alatt Conjugisták	121
—	Losontzi István Úr alatt Elementariusok	51
Rajzolás Mestere Tot István Úr alatt Classis-		
—	ták között	25

Jegyzet: Ezeknek Summája azért megyen többre a' felsőbb kiírtt Személyes Summánál, mivel azon egy rendbeliek a' felsőbb Tanulók között, 3—4-fele Tudományokat is szoktak és tartoznak tanulni.

5.

Az újságlevelek' és tudományos folyó- írások' eredetéről.

A' folyó írások' hasznáról már régóta különbözök az ítéletek. Tagadhatatlan, hogy azok az ő sokaságok és a' benne előforduló tárgyaknak különbségei által a' tudomány' valódi művelésétől könnyen elvonhatnak, hogy az olvasásokhoz szokottság az erőt feszítő tudományos foglalatosság ellen únalmat szül, hogy azokkal a' köz ítélet' félre csavarítására, a' hamis és ízetlen vélemények' elterjesztésére vissza - élhetni. Ellenben

azon tetemes hasznokat se lehet meg nem esmerni, mellyek az illy helyesen elrendelt intézetekből szármoznak 's mindég szármozhatnak, sőt ezek ama veszélyeket sokkal feljül múltják. Nem tagadhatni, hogy általok a' műveltségnek a' nemzet' minden rendei közt elterjedése hathatósan előmozdítatott, némelly közhasznú esmeretek divatba jöttek 's a' köz szellem gyakran igen erősen felizgattatott 's a' kívánt célra vezettetett. Óhajtaní lehetne, hogy ezen írások a' szükségesen feljül ne szaporitassanak, mint, a' szomszéd németeknél, 's egyébűtt is megtörténtnek látszik, mert az illy elsokasodás az íróknak öszvedolgozó erejüket elszórja 's így az olvasó közönség elejébe alávaló csekélységek terjesztetnek, csak az olvasó mulattatására 's unalmának ölésére fordítatik minden igyekezet, és némelly olvasók megcsalatatván azon fontosságtól, mellyel az illy víz-buborékok és egynapi lepkék folytattatnak, könnyen azon halgondolatra vetemedhetnek, mintha ezen bábjátékok 's nyomorékok' olvasása által az emberiség' legfontosabb ügyével foglalatoskodnának.

Elhallgatván a' Pekingben kijönni szokot Chinai, mint legrégiebb újságot, minthogy ez természetére nézve az Europai illyen írásoktól nagyon különbözik, az újság leveleknek Olasz országban találjuk eredeteket. Midőn a' Velencei köztársaság 1536-dikban második Solimannal Dalmatiában hadat viselne, Velenczében a' napi történetek után sovárgó nép kíváncsiságát írott 's a' tanácsházban kiosztott levelekkel igyekeztek ki-
 elégíteni. Annak, ki illy újságlevelet akart olvasni, egy kis gazetta névvel nevezett, pénzt kellett fizetnie, melly név későbbben az újságlevelekre is átszállott. Illy intézetnek megállapítására akkor egy város sem vala Velenczénél alkalmatosabb: ennek megszűze terjedő hajokázása, nagy

Kereskedése 's az ezzel öszvekapcsolt levelezése még a' legtávolabb helyeken is számos újság kútforrásokat nyitott, minthogy a' Kereskedők minden tudósításokat közöltek a' Tanáccsal. Azonban ezen Gazetták inkább hasonlítottak a' mai tudósító levelekhez (Intelligenz-blatt) mint a' tulajdon újságokhoz, honnan ezek eredetét helyesebben Német országban kell keresnünk. A' háborúbeli történetekről 's a' természeti jelenetekről szőlő első alkalmobéli írások, valamint a' Velencei Gazetták is, nem valának bizonyos üdökhöz szabva, hanem mint magános, de újság' nevével nevezett, könyvek jelentek meg, ilyenek voltak, p. o. *Newe Zeitung von den Türken*, so ein gut Freund, der damit und bey gewest ist, von Wien hierauf gegen Nürnberg geschrieben. Nürnberg 1529 vagy: *Newe Zeitung, wie die Stadt Münster erobert worden*. 1535. — A' Németeknek nagyon szíveken feküdtek a' háborúk, kivált a' törökháborúk mind az Osmanok által egész Német Országban elterjesztett rettegés, mind a' Császárnak ezen háborúkra adott népbéli segedelem miatt. Az otthon maradtak a' háborúba menteknek vitéztetteikről 's jó vagy bal állapotjokról mentől előbb tudós írást kívántak, és ezen óhajtsaiknak az újság levelek eleget tenni igyekeztek minden fontosabb történettel.

Német Országban a' legelső nyomtatott újság levél 1612-ben jelent meg illy czím alatt: *Aviso-Relation, oder Zeitung, was sich begeben 's a' t.* Frankfurthan Maenus mellett 1615-ben kezdette Emmel könyváros a' Frankfurti Journált, és 1617-ben ugyan ott jöttek ki a' Post-Avisok is: ezen két újság levél változtatott formában mind ez ideig folyamathan vagyon. A' Frankfurti Vásárok ekkor igen nevezetesek va-

lának, az oda öszvegyült népség tehát ezen írá-
sokból kitanúlhatta, mi történt legyen a' világon
egyik Vásártól fogva a' másikkig, és haza menvén
a' Vásárosok barátjaiknak bizonyára nem kedves-
kedhettek kívánatosabb ajándékkal, mint az ilyen
újság levéllel. A' póstak' felállítatásának, mely
a' levelezést 's az újságok' folyamatját olly annyi-
ra előmozdította, az újságírással is szükségképen
nagy befolyással kellett bírnia; ehhez járult a'
harmincz esztendő s vérengző háború, mely 1618-
dikban kiütvén számos Chronikáknak, napló köny-
veknek 's tudósításoknak, mint meg annyi és an-
nyi újságoknak, lételt adott. Bécsben a' 18-dik
század kezdetével míg egy újság levél sem volt,
és senki sem találkozott, ki az illy intézet' felál-
lításához mert volna kapni, jóllehet az Országló-
szék tulajdon 's az uczák' sarkaira függesztett hi-
radásokkal és különös gyámolítás' megigérésével
sürgette. 1703 eszt. Jan. 31-dikén jelene meg
az első rendszerint való újságlevél minden szerdán
és Szombaton egy ívnyi negyed rébten ezen czim
alatt. Mit R. K. M. Allergnäd Special
Privilegio ist der Posttägliche Mer-
curius, oder einganz besondere post-
taegliche Relation von den wichtig-
sten in Europa vorgegangenen No-
vellen und curiosen Raisonnemens
und politischen Reflexionen unter-
menget, den geneigten Neu-Begieri-
gen zur beliebten Vergnügung zu-
sammengetragen und verlegt in der
Residenz stadt Wien durch J. P. Sedl-
mayer. — Augustus 8-dikától fogva kezdett e-
zen, a' jövő esztendőn is folytatott, Mercurius
mellét megjelenni egymásik: Wienerische
Diarium. Thelen Péter vette által későbbben e-
zen Béc: naplókönyvet 's azon fektétel alatt; ha

nyomtató műhelyet szabad leszen állítania, esztendőnkint 400 fl. igért melly summa most 23,600 fl. emelkedé. a)

Renaudot Theophrast Orvostól 1623 eszt. Parisban kiadatott illy czimű írás: *Nouvelles ordinaires des divers endroits* volt az első francia ujság levél. A' most is folyamatban lévő *Gazette de France* 1631-dikben szármozott, és tulajdon udvari ujság volt a' revolutio kezdetéig, mikor 1789-ben az eléggé esmert 's kivált Napoleon üdejében nevezetes *Moniteur* urt kezdette Maret későbbben Bassanoi Herczeg. A' számos francia folyó írások közül a' *Minerve françoise* több, mint 15,000, példányokat ad ki 's olvasóinak számokat fél millióra teszik.

Angliában már Erzsébet Királyné üdejében volt bizonyos ujságlevél, hanem az *Intelligencer* nevű nyilvános folyó írás csak 1657-ben jelent még először. A' legelső angol, rendszerint való ujság levél az 1665-ben eredett *London Gazette* volt; jóllehet 1641—60 176 *Mercurius* nevű írások, de nem a' mai ujság levelek' planuma 's formája szerint készülve, voltanak divatban. Az angol ujságoknak közönséges neveik szoktak lenni: *Chronicle* és *Post*; a' mellék kifejezés: *Morning*, *Evening*, *Daily* 's a' t. kiadásoknak üdejét jelenti. Mind eddig egy nemzetnél sem tenyészték az ujság levelek annyira, mint az Angoloknál, a' mit meggondolván a' Brittusoknak a' köz dolgok folyamatjában való részvételeket épen nem csodálhatni.

Éjszaki Americának egyesült Statusaiban 1718-dikig csak egy ujságlevél volt, hanem már húsz esztendő előtt 84 külömbféle ujságok és folyó írások voltak folyamatban, mellyeknek szá-

a) *Literarischer Anzeiger*. Wien, 1819. Nro 17. 133 lap.

mok a' neveledő népesedéssel és csinosodással most még többre szaporodott, így: Waterlooban már egy adatik ki, Corydouban már kettő továbbá Neu-Orleansban öt; Baltimoreban egy hetenkint és négy naponkint; Bostonban kettő minden nap, egy hetenként kétszer, hát egyhétben egyszer; Neuyorkban öt hetenkint, öt kétszer egyhétben és hét naponkint; Pensylvania tartományban 84 vagyon. Még Ithacában is, melly az Ulysses nevű kerületben Óvidtól ötöd fél mértföldnyire fekszik, jelenik meg egy újságlevél. a)

Már egy egész század óta használtattak az újság levelek a' politikai történetek szaporább kibirdetésére, mikor a' tudományos jeleneteknek hasonló intézetek által való fentartatásokról 's köz tudtúl adatásokról kezdettek gondolkodni a' tudósok. Az újság szerető 's gazettekkel már elborított Franciaország volt a' tudományos folyó irások kezdője, jóllehet némelly nyomdokait már a' régiaknál is találhatni, így Hálícarnasi Dénes k. sz. e. utolsó Században különféle munkáiban itélet alá vonta az idegen észszüleményeket, Photius' az ő Myrio biblonjában több, mint 270 írókat veszen vizsgálatra b). Sallo Dénes, a' felvett Hedonville név alatt, állapította meg's kezdette Párisban 1665 eszt. a' Journal des Savans legrégiebb tudományos Europai vizsgáló írást, melly is ezen üdötől fogva 1792-dikig szakadatlanúl folytattatott, mikor a' revolutio' szélvészerei között elenyészett. Folytatása 1797-dikben elkezdett, hanem a' gyámolítás szűke miatt lábra nem kaphatván, csak a' Bourbonok másodszori vissza állításokkal érkezék kedvezőbb üdö-

a) Jahrbücher der Literatur. Wien 1820, II. köt. 36. lap.

b) Denis Einleitung in die Bücherkunde. Wien. 1796, 2 Th. 429 lap.

szakaszsa, mikor 18-dik Lajos Király különös parancsolatjából ismét folyamatra' jött, és 1816 eszt. Octoberben jelent meg az első füzet. Ezen üdőtől fogva szakadatlanul foly 's Európának leg jobb vizsgáló írásai közé számláltathatik. A' politikai dolgokba soha sem avatkozván a' nyelvtudás Philosophiát, szép művészséget 's a' t. tárgyazó könyvekről annál érettebb 's velősebb vizgálatokat közöl. Mindenkor a' nagy pecsétörző előülősködik a' szerkesztetés bízottságában, melly 1820-dikban Dacier — Sylvestre de Sacy — Gosselin — és Cuvier tagokból állott. a) A' *Mercur galant* (1717-diktől fogva de France) 1671—1802 szakadatlanul jelent meg 's kevés üdőköz után mind e' napig folytattatik.

Olasz Országban nem sokára az első francia tudományos folyó írás után következett: *Giornale dei Letterati da Fr.* Nazar Rom. 1668—1692. *Biblioteca volante* 1677—1718, *Giornale dei Letterati d' Italia* Venez. 1710—40. Olasz Ország e' pontban igen sokat tett 's egy Apostolo Zenonak, Maffeinek. Laminak, Zaccarianak, Fabroninak, Baretlinek 's a' t. journalaik nem mehetnek feledékenységre. Az újabb üdőkben nagyon szembetűnő az Olasz Városoknak e' tudományos csinosodásban hátra maradások, Mailand egyedül az a' Város, melly a' többiekben uralkodó ebbéli szükségét nem esmeri. Ezen fő város most is azon előre haladásban vagon, mellyre az újabb üdök' történeteitől növekedést kapott és most tizen egy tudományos folyó írással diszeskedik b)

a) *Hermes oder kritisches Jahrbuch der Litterat.* Amsterd. 1820. Nro 6. 190 lap.

b) Ugyan ott. 16. lap.

Angol Országban virágoztak: weckly memorials Lond. 1682—83. the compleat Library 1692—94; History of the works of the Jeanned 1699—712; Memoirs of lëttëratüre 1710—14. Az ujabb's legujabb üdökben nevezetesebbek: Monthly Rewiew London 1749. Quaterly Rewiew és a'szám-talanoktól olvasott Edinburgh Rewiew. Ennek fő szerkesztője kezdetétől fogva Francis Jeffrey híres ügyész vala, ki írásai által az angol műbirálásban igazi revolutiot szerzett; 1803-diktól kezdve, mikor ezen folyó írás először megjelené, lassankint minden egyéb műbiráló intézetek az ehhez való hasonlóságra törekedtenek és tulajdon utánnazói is, mellyek is vele megmérkezni merészlettek, nem kevés számmal valának. Némellyek ezen utólsók közül csak kevés üdeig állhattak fenn szükölködvén a' példányokkal való mértékegyenlőségre megkívánt erő nélkül, egyedül a' Quaterly Rewiew vagyon még divatban mint érdemes vetélkedő társa és ellenkezője. a)

Hollandiában folyamathat voltak: Bayle Nouvelles dé la republique de lëttres 1634—1718. Basnage hist. des ouvrages des Savans 1687—1709. Le Clerc Bib. univer. et hist. 1682—93. De Boekzaal van Europe különbféle cím alatt 1692—1748, mellyek után több mások következtek.

Spanyol Országban, hol soha mind eddig a' szabad munkásságú, tudományos szellem fel nem emelkedhetett, az illy írások nem találtak kedveséget. Volt nálók: Diario de los literatos de Espanna Mad. 1737—1743. Memorial literario de Madrid 1784—1801. — Az

a) Hermes. Nro 6. 348 lap.

északi birodalmakban a' tudományos foglalatosság hijánossága épen olly kevéssé kedvezett ezen intézeteknek. *Acta liter. Sveciae Ups.* 1720—42, *Donische Bibliothek* 1737—47, *Mercur Danois* 1757—60. Gjörwell bibl. és *Mercur* 1755—76 valának az első jelenetek.

Legtöbb érdemet szerzett magának a' folyó írásokra nézve Német ország. Tudóssainak vas szorgalmok, kiterjedt műveltségek, és szabad characterjek miatt az illy szerzemények' tenyésztetésére egészen alkalmasok vala. Először jelenének meg: *Acta eruditorum Lips.* 1682—782 Mencken Otto' vezérleése alatt, továbbá Tenzelnek írása: *Monathliche Unterredungen einiger guter Freunde von allerhand Büchern* 's a' t. 1689—706. A' számos folyó írások közül legtovább fennállottak: *Deutsche Acta eruditorum oder Geschichte der Gelehrten.* Leipz. 1712—57, mind özsze 456. részben. *Leipzig neue Zeitungen von gelehrten Sachen* különféle czím alatt 1715—97. A' Göttingai Universitással egy üdőben keletkezett: *Göttinger Zeitung v. gelehrten Anzeigen* 1739—52. *Anzeigen* 1753-diktól fogva, 's ez tisztelettel teljes hangja 's remek írásmódja által megkülönböztetve most is folyamatban vagyon. Meghatározott befolyással bírtak: *Briefe die neueste Literatur betreffend* 1759—65, legkiterjedttebb a' Nicolaitól szerzett: *allgemeine deutsche Bibliothek* 1765—1806. (253 részben). A' fontosabbak 's most is megjelenők ezek: a' Bertuchtól 1785-ben Jenában felállított és 1804-ikben Schütz által Halleba áttetett *Literaturzeitung.* Jenaische allg. *Literaturzeitung* Eichstaedt ügyelése alatt 1804-től fogva. A' *Leipziger Literaturzeitung* 1800 és *Heidelberger*

Jahrbücher der Literatur 1808-tól kezdve. Mind ezeket feljül haladni törekedik a' Hermes oder Kritisches Jahrbuch der Literatur először 1810-ben. Lipsiában Brockhaus Könyv-áross mint Kiadó által Krug hires Philosoph. Professor szerkesztetősége, 1820-tól fogva a' Kiadó ügyelése alatt, mellynek irányát a' Kiadó a' 6-ik darab előszavában így fejtegeti: az olyan vizsgálatok látszanak a' Hermes belső irányára és külső formájára nézve főkép alkalmasak, mellyek valamelly különös és az üdö' szellemiben beható tudománynak kifejtődését 's legújabb állópontját tárgyazzák. Minthogy épen a' tudományos előmenetel' pályáján való maga feltalálása, a' hires Baconak de augmentis scientiarum írott munkájához toldott hozzáadások legérdemesebb problemái az illy intézetnek, mellyeket a' többi tudományos folyó írások titkán érdekelnek.

Austriában legrégiebb tudományos újság ez: Monatliche Auszüge alter und neuer gelehrten Sachen. 8. Ollmütz 1747—49. 3. darabban, kiadta a' Báró Petrasch József Úrtól felállított tudós társaság, mellynek tagjai közt valának Muratori és Schwandner. A' fő Város' első tudós újság- levele 1755-ben jelent meg: Wienerische gelehrte Nachrichten. A' későbbi üdökben nevezetesebb folyó írás vala: Annalen der Literatur und Kunst in den Österr. Staaten, ezt 1802-ben Kayser és Schultes kezdték, azután Sartori, Glätz s. m. elváltoztatott Czim alatt 1812-dikig folytatták. Ezt követte a' Wiener allg. Literatur Zeitung 1813—1816. most virágzik a' Jahrbücher der Literatur nevű folyó írás 1818-ban kezdve Collin Máté' ügyelése alatt és a' leghíresebb Europai tudományos folyó írásokkal bátran merkezhetik.

Mennyire követte légyen hazánk, mihelyt az 1711-dikben készült Szathmári békekötés által a' két száz esztendőös polgári háborúknak végek szakadott, a' nevezetesebb Europai országokat e' tudományos pályán előre haladásokban, a' honni újság leveleknek és tudományos folyó írásoknak itt következő, Pápai Sámuelnek: A' Magyar Literatura esmerete. Veszpr. 1808. 407—419. lap. és Csaplovics Jánosnak: Topographisch-Statistisches Archiv des Königreichs Ungern. 1. Band. Wien. 1821. 406—413 lap. útmutatása szerint előterjesztett rendszerekből kiláthatni:

A) Magyar nyelven írt újság-levelek és tudomány-folyó írások.

1. Magyar Hírmondó. Ezen mind akkoráig nem látott tüneményt Ráth Mátyás derék tudósunk 1780-dikban kezdette megindítani Posonyból 's azt 1782-dikig folytatta. Ettől fogva 1787-dikig Révai Miklós és Barczafalvi Szabó Dávid folytatták, a' mikor azt Szacsvai Sándor átvévén nevét a' Magyar Kurir névvel felcserélte 's egy Magyar Musa czimű gyűjteménnyel adta ki Bécsből 1793-dikig. Ekkor felváltotta őtet Dr. Décsi Samu az újság-írásban, ki azt szinte 1797-dikig egyedül vezette újsága mellett járattván a' Magyar Almanak nevű folyó írását is. Pánczél Daniel, ki Bécsben 1793-dik eszt. kezdette a' Magyar Merkuriust az új Bécsi Magyar Musával, 1797-dikben újságát megszüntetvén Decsi' társaságába állott a' Magyar Kurir írására, mellyet 1815-dikig közösen folytattak, ettől fogva csak maga Pánczél Dániel.

2. Hadi és más nevezetes történetek. A' török háború alkalmával 1789-ben kezdték ezen újságot Görög Demeter és Kerekes Samu,

Samu, 's 1792-diknek kezdetével Magyar Hírmondónak nevezték. Kerekesnek 1800-ban történt halála után Márton József és Császár József folytatták, míg 1805-dikban elnémult.

3. Magyar Hirvivő. Folyamatban lévén már a' Magyar Kurir és Hadi történetek, Erdélyben támadott ezen újság Fábián Dániel és Cserei Elek munkássága által, de kevés üdő múlva megszűnt.

4. Hazai Tudósítások. A' Magyar Kuriron kívül egyéb újságaink elhallgatván Kulcsár István Professor Úr az 1806-dik esztendő Juliusának 1-sőjén kezdette Pestről ezen újság-levelet megindítani, 1808-dikban a' külső országokat érdeklő tárgyakat is felvévén Hazai és Külföldi tudósításoknak nevezte és 1810-dikben hasznos toldalékjaival szaporitván mai napiglan folytatja.

5. Gazdaságot czélozó Magyar újság. E' különös tárgyra fordította a' magyar újság írást Pethe Ferencz 1796-dikb. Bécsben, de folyó írása az 52-dik darabbal elakadt. Új életre hozta azt 1814-ben a' Nemzeti Gazda nevezet alatt, hanem ismét 1818-dikb. Junius' végével félbe szakadt.

6. Magyar Muzeum. A' honni nyelvnek és poezisnek csinosítására társaságba állván Baróti Szabó Dávid Kazinczy Ferencz és Bacsányi János ezen név alatt kezdték 1788-ban mind magoknak mind más társaiknak munkáikat esztendő által negyedenként közre bocsátani; azonban ez is 1792-ben megszűnt.

7. Orpheus. Kazinczy Ferencz ama' szép lelkű Magyar Literátor adta ki ezen hónapos írást 1790 dikben Széphalmi Vincze név alatt, csak esztendeig tartott és két füzetnél több nem látott napvilágot.

8. **Minden es Gyűjtemény.** Péczeli József, Mindszenti Samu és Perlaki Dávid ezen folyó írásban közölték 1783-ban kezdve ama' közös iparkodással készült munkáikat, melyek a' magyar tudományoknak gyarapodásokra szolgáltak, négy esztendeig folytatott gyűjteményekből 6 darab jelent meg.

9. **Urania.** Negyedes írás, a' szép nemnek mulattatására és képzésére intézték Pesten Ifj. Kármán József és Pajor Gáspár 1794-ben, már a' 3-dik füzettel elakadt.

10. **Zsebbe való könyv.** Nagy érdemű, tudós Kis János Süperint. Ur kezdette ezen folyó írást 1798-dikb. a' szép nemre nézve; de ennek sem lévén állandósága ugyan a' végre írta Magyar Floráját, mely 1810-dikig tartott.

11. Az új Holmi nevű tudományos folyó írás 1810-ben Pesten jelent meg, de lábra nem kaphatott.

12. **Tudományos Gyűjtemény.** Hazánk tudóssai minden tudományos folyó írás nélkül létünket, fájlalván kettőztetett erővel igyekeztek 1817-dikben ezen intézetnek megállapításán, mely üdötől fogva naponként nagyobb 's nagyobb törekedéssel iparkodnak a' tökéletességhez közelíteni.

13. **Erdélyi Múzeum.** Kolosvárról 1813-dikban indította meg ezen derék folyó írást Tudós Döbrentei Gábor Ur, a' következő esztendőben Pestről az első füzetet újra kiadván, de ez is a' 10 dik füzettel elállott.

14. **Lelki pásztori tárház.** Theologiai folyó írás a' Protestánsok számára kezdetett 1818-ban Fábian által.

15. **Egyházi Értekezések és Tudósítások.** Ezen folyó írással igyekezik 1819-től fogva Veszprémben ama' szép tollu 's nagy érde-

mű F. T. Horvát János Rudinai Apát és Veszprémi Kanonok a' Magyar Kathol. Egyház régen érzett szükségét pótolni.

B) Deák ujság levelek.

1. Nova Posoniensia. Ezen egyszerű czim alatt jelent meg az első ujság levél hazánkban 1721-ben, hetenként egyszer fél ívnyi negyedrébten. Első Redactora volt Beel Mátyás, ki azon tisztet a' második esztendőn a' Jezsuitáknak engedte. (Lásd Schwartner Statistik des Königreichs Ungern. Ofen. 1809. 36 lap).

2. Ephemerides politico-literariae. Kiadta Tertina Mihály Prof. Budán Aprilis 1-től fogva October végéig 1790. ekkor Kassára menvén Professornak a' szerkesztetőséget átadta Spielenberg Pál Ügyésznek, ki azt 1792-dikig folytatta.

3. Ephemerides statistico-politico-aeconomico-literariae. Belnay Professor kezdette Posonyban 1804. April. 1-jén hozzá mellékelvén a' Neuwidi beszéllgetésekből tettfordításokat. Következő esztendőn elváltozott neve volt: Ephemerides statistico-politicae.

4. Europa. Bécsben írta Rosenman 1805—1815, mikor ez is megszűnt.

5. Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales Evangelicorum in terris Austriacis. Ez divatban volt 1793—1803. Kiadta Ambrosy Samu Radváni Predicátor, hanem 10. esztendő alatt csak 9 füzet jelent meg nyolczad rébten.

C) Német újságok és folyó írások.

1. Ofner Zeitung. A' lefolyt század' első negyedében támodott Budán az első német újság,

nem tudhatni, melyik esztendőn. A' M. K. Universitas' Bibliothecájában az 1731-dik folyamat vagyon meg. Ezzel egyesülve jön ki a' Pester Zeitung 1803-tól fogva.

2. Preszburger Zeitung. Ezt 1763-dikban Windisch kezdette, Korabinszky, azután Tallyai folytatta, most is tart. 1810 dikig Landerer Mihály, ezután 1819-ig Weber, most Snissek adja ki. Az újság a' Városnak tulajdona, Weber a' kiadásért eleintén 12,000 fl. B. azután 6000 fl. most Snissek 5860 fl. fizet pengő pénzben.

3. Der Siebenbürger Bothe. Erdélyben mikor eredett?

4. Hetes írások Windischtől: a) Der Freund der Tugend 1767—69. b) Der vernünftige Zeitvertreiber. 1770. 8. c) Preszburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste 1771—73, három darab jelent meg.

5. Wienerische Anzeigen aus den k. k. Erblanden. 1771—1776. Ezen folyó írást a' magyar elmeszülemények közé kell számítani, minthogy szerkesztetőji majd csak nem mind Magyarok valának Tersztyánszky Tanácsnok állapíta meg, segédjei voltak Czirbesz, Abhortis 's a' t. 's az írás főképen hazánkat tárgyalta.

6. Ungrisches Magazin Windischtől. Pásonyban 1781—92, 4 darab jelent meg, és hazánk történeteiről, régiségeiről 's a' t. értekezéseket foglal magában. Folytatta ezt továbbá is Windisch 1794-dikig ezen név alatt: neues ungrisches Magazin, hanem csak négy füzet jött ki.

7. Merkur von Ungern. Kiadta Kováchich Márton Pesten 1786—87 mikor elállott.

8. Monathliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Ungern 1784-ben, csak egy kötet látott napvilágot.

9. Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der Vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur. 1802—1804. kiadta Schedius Professor, áll 6 darabból nyolczadrtben.

10. Patriotisches Wochenblatt für Ungern von Dr. Carl Lübeck 1804, 12 füzet, csak esztendeig tartott, a' gazdaságot és topographiát tárgyazta. Ugyan ő kezdette 1805-dikben az Ungarische Miscellen nevű folyó írást, mellyből csak 5 kötet jelent meg 1807-dikig.

11. Siebenbürgische Quartalschrift 1790—1801, topographiai, statistikai és történetbéli értekezéseket foglal magában. Ennek folytatása a' Siebenbürgische Provincialblätter czimű tudós újság, 1804-diktől fogva.

12. Kritischer Anzeiger der neuesten Literatur. Kezdette Rösler Kerest, de csak 15 kötet jelent meg. Ezt megelőzte: Literarischer Anzeiger von Ungern 1798. Az Ország Könyvtára két esztendei folyamatot bír belőle.

13. Damenzeitung 1806 től fogva, és Miscellen für Zeitungsleser 1809-től kezdve Pesten, már régen elenyésztenek.

14. Pannonia für Freunde der ungarischen Sprache und Literatur ritka szorgalmú Márton József Úrtól 1809 és 1810, az első esztendei folyamat 12, a' másik csak 6 kötetből áll.

15. Kaschauer Wochenblatt, melly negyedrtben 1818 kezdetett Kassán, de az esztendő végével elakadott.

16. Zeitblätter für Freunde wahrer Menschenbildung, zunächst für Kath. Seelsorger. Kiadta Folnesics először 1818. Juliusban Budán, azután nevét Sonnenblume czímmel felcserélvén 1820-ig folytatta 's ekkor megszűnt.

17. Pannonia. Gróf Festetics Albert 1819-diknek második félében kezdette Pesten ezen írást hetenkint két fél ívnyit adván negyedrében.

D) Tót nyelven írtt újságok.

1. Presspurske Nowini 1783—1786.

2. Stare Nowiny liternjho Umenj. Ezen hónapos írást Besterczebányán 1785 ben Doleschal Moschoczi, Plachi Sz. Mártonyi és Hrdlicka Maglódi Praedicatorok adtak ki, de nem soká tartott.

3. Tjden njk. Hetes írás Palkovics Professortól Posonyban 1812. Juliust. — 1818. többnyire gazdaság és mesterségbeli, azután tudományos tárgyakat vett fel; politikai dolgokról írnia nem volt néki szabad.

4. Serblus Újság is jön ki Bécsben 1803-tól fogva. A' legelsőt 1793 és 94-ben írta Novakovic; 1813-tól kezdve írták Davidovic és Fruschics, 1816-tól fogva maga az első.

Áttekintvén a' hazánkban kijött számos újság leveleket 's tudományos folyó írásokat érzékeny szívvel meg kell esmernünk, melly forrón ölelték tudóssaink a' nemzeti csinosodásra szaggató intézeteket 's melly nyilván bebizonyították, hogy Statistánkint: „an Kopfe fehlt's dem Ungern „gewiss eben so wenig als an Gänsekielen”. Hanem, fájdalom! legérdemesebb törekedéseik ritkán koszorúztattak szerencsés kimenetellel, a' mi nek gyökeres okát, véleményem szerint, részint ama' bal előítélethen, melly által az idegennek

szerfelett bókolván feledjük önnön kincseinket, részint a' hazánkban gyakorlott nyelv különbségben, részint a' műveltségnek és észképzesnek a' Magyar nép' minden rendjei között míg el nem terjedettségében kell keresnünk.

Bitnitz.

6.

A' Játékszínről egy szó annak idejében *).

A' Magyar, ha az ő anyai Nyelvének ditső voltát igazán esmerné: nehezen vetemedne arra, hogy valaha idegen nyelven szóljon.

T. T. Kolmár I. Jut. Fel.

Ha valljon a' Nemzeti tsínosodas ezen nálunk olly igen elnellőztetett ága, megérdemli e' a' köz figyelmet? az századunkban már valóban még tsak kérdést sem szenvedhet. A' Játékszin tagadhatatlanul áltató része a' Nemzet erköltsi tökéletesedésinek, sőt egyenesen a' Nemzetiséghez is tartozik; mert valameddig a' Nemzetnek saját Játékszíne van, mind addig nem szűnt még az meg külön Nemzet lenni, 's megtartja Nemzetlétinek minden díseit, egész méltóságát. De a' Játékszinnek egyszersmind mostani állapotunkra is olly hathatós már a' befolyása, és olly nagy bethben van kivétel nélkül minden Nemzeteknél, hogy tzélerányos vóltáról most még kétségeskedni,

*) Ugymint az 1820.dik esztendei Sept. 28-dikán, midőn Felséges Királyunk itt mulatását, fő városunk elégtelen volt maga erejiből méltóképpen meginnepelni hanem a' szomszéd Fehér Vármegyéhez kéntelenített segedelemért folyamodni!!

csak annyit tenne : mint idökorunk véleményit megztáfolni, vagy a' mindennapi tapasztalást meg hazutolni akarni, minthogy az valóban minden rangúak előtt szinte közönséges szükségé is vált. — Mennyire felel ugyan ez meg a' Játékszin igaz tzeljának? 's valljon illö e' ezen tzel méltóságához, hogy az alsóbb rendűek durva ízléseknek is bizonyos nemű darabokkal igyekezzen tömjénezni? ezek olly kérdések, mellyek hosszas feszegetést kívánnak 's így a' jelenvaló figyelmeztetésnek tárgyúl éppen nem szolgálhatnak, annyival inkább mert Játékszinről szükség előbb, azután annak jobbításáról gondolkodnunk.

Szinte megfoghatatlannak látszik, mint kerülhetette ennyire el, egy illy tzelérányos Intézet, Nemzetiségünk mellett olly nemes tüzzel, 's annyi önnkéntes nagy áldozatokkal huzgólkodó Hazánkfainak figyelemeket? de még sokkal megfejthetlenebb az, hogy meg esmértetvén ez már csak ugyan figyelemre méltónak, harmintz esztendő (1) le forgása alatt még is semmi, vagy csak ennyi tétetett e' részben, 's ez Magyar Országon!! holott minden környülmények bizonyítják, hogy éppen ennek ápolgatásával lehetett volna némely már már füstbe menö tzelzásokat legegyszerűsebben eszközölni. Hetedik éve múlik immár, hogy Nemzeti Játékszinünk egyetlen állandó menedékit, kéntelen lévén a' sokkal hatalmasabb zsellérnek engedni, el vesztette nem ok nélkül lehetett volna akkor remélni : hogy a' Haza ezen a' Nemzeti név méltóságát sértő eseten, fel fog eszmélni, és az addig ápolgatott sajátjának ügyét, köz ügynek veendő; de úgy látszik, hogy a' Pesti Társaság akkori el oszlásával azon lelkesedés is végképpen el enyészett, melly a' részeket egyben tartotta, mert annak elesmért fő tzelja — a' Nyelv java — érzéketlenül mellöztetett azölte el. Most már né-

mely a' köz szükségét mélyebben érező egyes Megyék *) külön akarták azt eszközölni, a' minek eddig az Egésszel egyesítvén erejeket, nem láthatták kívánt teljesedését, de mintha boszorkodva fordult volna el a' Nemzet Örlelke, a' Haza hidegen nézte, és hámúlja ezen Nagylelkűek, egyedül tsak a' köz jót tzelző tetemes áldozatjaikat, és minden résztvétel nélkül engedi azokat a' természet teher alatt senyvedni, mint ha szántsándékkal el akarná, a' végtelen gátok miatt már is tsak pislogó langotskákat altatni. — Ezen érzelken részt nem vételt annak is lehet a' többek között tulajdonítani hogy a' Nemzet ezen igyekezetről tsak keveset, az annak megfelelő előmenetelről pedig éppen semmit sem tud; és valóban kötelességeknek esmérhetnék azon Hazafiak, kik mind a' kettőnek szemmel látott tanúi lehetnek, azokról a' Hazát tudósítani, elláthatatlan előre, melly gazdag következésű lehetne ez, mind Játsozóinkra és igyekezetekre nézve, mind pedig a' köz lelkesedés tekintetiből is, melly pedig e' részhen elkerülhetetlenül szükséges, a' hol tsak az Egésznek egyesült erejével lehet méltó kimenetelt reménleni, 's az egyes részek erőlködése örökké tsak önnáldozat maradand. Mert mit érünk az eszközökkel ha még olly tzelérányosok volnának is azok, de nem egyesithetők a' vég tzelra? ezen a' ponton állunk pedig Játékszínünkkel!

A' Játékszínnek az erköltsiségre és felvilágosodásra lévő, vagy lehető befolyása, számos rész szerént tsupán tudományos, részszerént közhasznú vizsgálatoknak tétetett tárgyául, ezeknek nem tsak igen kedvező hanem valóban magasztaló

*) Így áldoznak a' Haza oltarán: Fehér, Komárom, Borsod, (Miskóltzon) Baranya (Pétsett) Vas (Szombathelyen) Ns. Vármegyék nemes lelkű Rendjeik,

következéseikről megtáfolhatatlan bizony-
ságot tesznek a' polgári rendtartásról értekező
tudósok elége esmértes munkáikban *). E' tekin-
tetből lévő nagy hasznáról alig is kételkedhetik
tehát még valaki; hanemha talán saját ellenkező
tapasztalásaira alapítaná kétségeit; de hogy az
illy felszeg okoskodás minden részben elégtelen,
és egyáltalában semmit sem is tsorbíthat a' Játék-
szín' régen bebizonyított érdemén szinte olly vi-
lágos, mint az, hogy akármí eszközt sem lehet
hibas használása miatt azonnal végképpen haszna-
vehetetlenné bélyegezni; mert hát magában a'
szentek szentjében nem lehetett e' rosszat tanulni
ha az egyszer bordélyá változtatott? éppen tsak
az volna tehát e' tekintetben a' fő gond, hogy a'
Játékszín, szép tzelja méltóságának megfelelőleg,
minden mellékes tekintetektől ment maradhasson.

Az első, úgymond Schiller a' ki azon észre-
vételt tette hogy: a' vallás a' polgári al-
kotmány legerősebb istáppja, ezzel
egyszer'smind a' Játékszín is, annak legnemesebb
oldaláról védelmezte, mert éppen a' világi tör-
vényeknek azon héjánosságok, melyet a' vallás-
nak kell kipótolni teszi a' Játékszín is szüksége-
sé. Melly hatalmas segéd eszközt nyerhetnének a'
törvények, ha a' Játékszín tzeljaikra tudnák, és
akarnák használni! mellyen szemeink előtt fejtőd-
vén ki mind az, a' mit amazok tilalmaznak, annál
hathatósabb útba igazítást nyerhetnénk általa,
mennél bennünket közelebből érdeklő környül-
ményekben láthatnók jelen a' veszedelmes örvényt.
A' Játékszín ítélete a' törvények véghatárán kez-
dődik, és a' hol semmi törvény sem uralkodhatik
már, sőt a' vallás vezető ereje is megszűnt, ott

*) Bayle, Fontenelle, Sonnenfels, Scheridan, Weber és számtalan mások,

állítja ő fel rettentő ítélőszékit, 's mindeu tekintet, minden részrehajlás nélkül adja a' Gonosztévőt a' század útálatjának által, A' milyen bizonyos tehát hogy a' példa, és a' szemmel látott tanúság hathatósabban indítanak a' holt betűnél, olly tagadhatatlan, hogy a' Játékszini tanítás mélyebben hat a' száraz morálnál!

De nem csak segédjek a' Játékszín a' világi törvényeknek, még sokkal szélesebben terjed az ő munkálkodásának köre; vannak tudniillik még olly bűnök is, melyekre ezeknek büntető erejek egyáltalában nem is terjedhet; az ilyeneket a' Játékszín akadályoztathatja meg leghbizonyosabban, olly színben láttatván azokat, melly által vagy nevetségesekké, vagy éppen útálatosokká is lesznek. Továbbá, az emberi társaság boldogsága nem csak gonosztettek által háboríttatik fel, hanem gyakran 's jobbára, merő gyengeségek által is, sőt ha amazokat is első eredetekre kísérjük vissza, bizonyosan tízszer kéntelenítettünk mosolygani előbb, hogy sem egyszer eliszonyodnánk; az e'féle gyengeségeknek is, egyedül csak a' Játékszín vehet leghatalmasabb gátot, mintegy tükörben láttatván az érdekléssel saját hibáját. Minthogy pedig könnyebben megszenvedjük vétkes lépéseink mellett a' felvígázót, vagy bírálót, mint gyengeségeinknek csak egyetlen egy tanúját is, azért csak a' Játékszinnak szabad ezeken sérelem nélkül katzagni, melly dorgál és útasít, a' nélkül hogy Eredeti képit esmérni kívánná.

Ez eddig árnyék oldala a' Játékszinnak, még sokkal áldottabb annak ezen másik tekintetből való befolyása. — Midőn az erköltsöt ragyogó igaz fényiben bámúztatja velünk melly felséges érzeményekkel, nemes feltételekkel, 's boldogító érzésekkel emeli kebelünket! hány követésre méltó példákkal, hány Ideálokkal esmértet meg ben-

nünket! e' tzelra bizonyosan egyetlen eszköz a' Játékszin. Midön Zrínyit, annyi megsemmisítés-sel fenyegető veszedelmek közt is, egyenes erős lépésekkel látjuk kezdett pályáját tántorodás nélkül folytatni, méglen Szigetnek omladeki alatt bizonyíthatja meg Hazája eránt való igaz hívségit; midön Hunyady veszélyes esetein valóságosodik meg gyanításunk mivel tartozzunk a' Hazának? 's melly áldozatokat várhat 's kívánhat ez tőlünk? melly nagynak látjuk akkor az embert, az igaz Hazáit, 's melly tsekélynek tetszik még a' meggyőzhetetlen sors is! midön látjuk hogy ezen Hőseknek méltó Hitveseik boldogító indulatjok által érleltetik Férjeik nagy meghatározásokat, midön éppen ezeknek szíves szorgoskodások könnyebbiti számos nagy feltételeknek terhes teljesítésöket, óh mennyire emelkedik akkor előttünk az egész Nem, 's mint tárfoltatik meg szomorú tapasztalásunk, melly azt eredeti elrendeltetésitől annyira igyekszik sülyeszteni! Midön Újlaki vég-leheletivel is csak Édes hazáját áldja, Zápolya mély sérelmit felejt, 's Királyától élete kotzkáz-tatásával igyekszik a' veszedelmet elhárítani *), ki nem vólna akkor kész legnagyobb ellenséginek is békéltető kezet nyújtani! vagy legalább ki nem érzi ilyenkor meljét kétszeres erővel emelkedni?

Arról itt már emlékezni sem akarok hogy a Játékszin egyszer'smind a' legártatlanabb 's a' leg-tisztességesebb mulatságot szerzi, hogy az emberi természet ki nem álhatván a' szünetlen feszülést, és a' valódi tárgyakkal való foglalatoskodást, bizonyos nyugvó szünést, vagy bibelődve eszközölt pihenést kíván, 's hogy ezeket a' Játékszin eszközölheti leghelyesebben, mert hiszen kitagadhatná az ilyeneket?

✱ Corvinus Mátyás; vagy a' hívség győzedelme nevű darabban.

De mind ezen, 's még számtalan itt nem érdeklött érdemeit a' Játékszinnek, bár mi nagyok, és tagadhatatlanok légyenek is azok, tsak másod rendűeknek tartom a' következő két legfőbb érdemeihez képpest. A' Nemzeti lélek, vagy Nemzeti tulajdon kifejtődését, és a' Nyelv simúlását és tökéletesítését értem. Az ezekre lévő befolyása, mint tzeleerányos előmozdításoknak (talán egyetlen, de bizonyosan) legrövidebb útja különös figyelmet érdemel *).

Hogy a' Nemzeti tulajdon kifejtődésére, egy a' legtzeleerányosabb eszközök közül legyen a' jó karban lévő állandó Játékszin tsak az tagadhatná a' ki ezen hét értelmet talán nevek után is alig esmérí igazán; melly szükséges volna pedig Nemzeti tulajdonunkra már valahára méltó figyelmet fordítanunk elég intőleg bizonyítja a' tapasztalás. Magyar a' Magyar minden helyheztesítésben, eredeti minden mozdulatjában, buslakodó tántza, szomorú vígsága, saját különös természetü öröme eléggé külön választják ötet minden más Nemzetbéliektől; éppen ebben áll pedig a' Nemzeti tulajdon, hogy annak minden egyes tagjai megegyezőleg ítélnék és éreznek ott, a' hol minden más Nemzetbéliék különböző értelemben vannak. Hol lehetne már az egyes tagoknak érzéseiket és értelmeket tökéletesebben egyesíteni, mint a' Nemzeti Játékszinben, melly befolyását minden rendű Nézőkre bizonyos arányban eszközli? ez, — tsupán tsak ez, —

*) Igazán és mélyen érezték ezt, Nemzetünk bölts Hépviselelő, midőn az 1811 dik, esztendei Ország Gyűlés 33-dik Ulésében folyt, 's egyedül tsak a' honyi Nyelv javát érdeklő tanátskozások alkalmával, gondosan előre látó buzgó érzéseiket, a' Nemzet és maradék méltó invésére, iktatták az Ország Gyűlése Jegyző Rönyvébe. — Ditső határozás!! — ugyan miért nem láthattuk tiz esztendők óta ezen lelkes ébresztésnek, kívánt következeiseit,

vezet legbizonyosabban, 's a' legegyszerűsebb úton mind a' szívhez, mind az értelemhez! Melly szükséges volna tehát hogy a' darabok csak szoros vizsgálat után botsáthatnának közre! és melly értelmes válogatással kellene főképen a' játszandó munkákat jó előre meghatározni! hogy hogy eszközölhető pedig ez, ha idegenek kortsosítják Ideálainkat? — Mit tehetnének e' tekintetből a' tsupán csak honyi foglalatú játékok a' tzelra, melyekben mind a' tárgy atyafisága, mind a' meg egyező lélek, legegyszerűsebben szól az érzéshez, könnyű erányozni; az ilyenek annál erősebben tsatolják a' Nézőt a' tárgyhoz, annál inkább teszik az esetet kinekkinek sajátjává, 's következésképpen annál fogamatosabb a' tanítás is, mennél világosabb közöttök és színellett atyafiaik között a' lelki vérség. Minden játszandó darabjainkban egy fő vonásnak — egy léleknek, melly a' Nemzeti lélek volna — kellene uralkodni, melly a' mutató képét mennél tökéletesebben szönné 'környülményeinkbe; (azt állapotunkkal egybe olvasztaná) Ha megérhetnök „így vélekedett Schiller” hogy valaha egy Nemzeti Játékszínünk legyen, úgy azonnal egy Nemzettel is lehetnénk! mi lánztolta a' Görög tartományokat olly hathatósan öszve? mi vonta a' Görögöket olly annyira Játékszínükbe? valóban nem egyéb, hanem Játékaiknak honyi foglalatjuk.

Hol erősödhetik már most a' Magyar, Nemzeti tulajdonában; hol hevülhet igazán nagy tetekre? hol emelheti és nemesítheti Nemzeti characterit? ha annak igaz Ideáljait vagy éppen nem vagy csak idegenek által kortsosítva láthatja! a' Nemzeti Játékszín szerezhette e' részben egyenlőséget; mert egyarányos oktatás mellett, legalább a' hasonló érzések lelkesednének egyarányt, 's bizonyosan közönségesebbé is tenné a'

kifejtödzést. Tsak kevesen gyanítják, melly veszedelmes Nemzeti eredetiségünknek, a' Hazánkban olly igen pártfogolt idegen Játékszín; tsak kevesen látják még, ennek kártékonyságát igaz szempontból; ha meggyengítettven Eredetiségünk, merő nyomorúlt utánazattokká aljasodnánk, mennyi részek lehetne ebben a' Hazánkban mindenfelé ugyan, de főkép Anya-városunkban virágzó Játékszíneknek?

A' Játékszínnek másik fő érdeme a' Nyelv-mívelésre való tagadhatatlan befolyása. Nem könnyen lehetne például felhozni valamelly újabb nyelvet, melly a' Játékszín segedelme nélkül emelkedett volna a' tsínosabb nyelvek sorába. Még minden nyelvnek a' Játékszín által nyert simúltsága adta meg igaz érdemét a' miveltek között. Nem szándékom azt itt kivívni: ha valjon nem történetből 's véletlenségből esett e' inkább hogy minden most virágzó nyelvek a' Játékszínen simúltak, mintsem hogy ez egyetlen eszköz volna, az érdeklött tzelra, de kétségbe hozhatatlanná teszi azt a' tapasztalás, melly olly régi mint maga a' Játékszín hogy a' nyelv emelő eszközök között e' tartotta még mindekkoráig meg az elsőséget. A' tudós Hazafiak bővíthetik, tisztogathatják, nemesíthetik a' nyelvet, de aligha simíthatják is, mert ezt alkalmasint tsak a' közönségesebb használlás eszközölheti; azután ezek tsak a' pallérozottabb 's olvasó résznek dolgoznak inkább, a' Nemzet nagyobb része tsak igen ritkán használhat valamit tudós fáradságaik gyümölséből; a' Játékszínben egyesülnének mind ezen feladások, 's ez által tétetnék még az illy bővítés, tisztogatás, nemesítés igazán köz hasznúvá; itt a' hol minden rangúak sereglenek öszve, a' hol mulattatással egyesül a' tanítás, itt készebb még az avúlthoz makatsan ragaszkodó is, az enyelegve tanátsolt

újítást el fogadni, 's a' komoly gántsoskodó is könnyebben el szíveli a' játszi igazítást.

A' Játék daraboknak kell tehát a' legtisztább Magyarsággal díszeskedni; — mindazonáltal ezzel még semmit sem nyerünk ha a' Játékszini Igazgatás nem fog szorosan arra ügyelni, hogy a' játzó ne a' maga saját, többnyire képtelenül el kortsosodott beszéd ejtése szerént undokítsa szakmánnyát, hanem híven megtartsa (legalább a' deskázaton) a' Szerző tiszta szavait; így azután azon elég botránkoztató tapasztalást is el kerülhetnek, hogy gyakran ugyan azon egy jelenésben ne kéntelenítessünk négy különböző szó ejtéseket hallani, 's ez által is meggyengittetve látni a' Játékszini tsalattást.

A' Játékszín ellenkező jji el esmérik ugyan mind ezen érdemeket, sőt hasznos voltát sem tagadják, hanem többnyire azon ellenvetéssel akarják a' dolgot kivívni, hogy: valjon nyereség e' ezen hasznokat azon a' vesztességen megvásárolni, melly a' mint ők tapasztalásból akarják tudni a' játékszínnek mindenkori következése. Vizsgálják azomban meg az illyenek (de elő-ítélet és részrehajlás nélkül ám) hogy azon feslettség, és romlottság: mellyet ők a' Játékszinre igyekeznek háritani, valjon egyenesen, 's egyedül ennek az eszközöltje e'? 's nem inkább tsak akkor 's ott tapasztaltatik e' a' mikor, 's a'hol annak már jó előre meggyökeredzett magva tsírádzó félben hozatik a' Játékszinbe? melly ha így volna, ('s bár ha úgy nem lesz) hasonló veszedelem fenyegetheti erköltsiségünket még a' templomban is; — mert a' tisztának valóban minden tiszta, ellenben a' megförtötöttetett képzelődés még a' legájtatosabb helybeztetésben is talál ábrándozásának tápláló ingert — hol lehetünk hát a' tsábító látásoktól egészen mentek? —

Azom-

Azomban itt nem is lehet akár millyen Játékszinről, vagy Játszó-Társaságról szó, az elfajult korts, soha sem tartozik eredeti fajjával egy rangba! ha tehát e' részben megszenvedjük a' fesslettség oskoláját, tsak magunk lehetünk okozandók a' kik a' romlásnak illy tágas kaput nyitunk, nem pedig a' méltatlansággal illetett Játékszin. Ne engedjük hogy a' sok kóborló társaságok a' Játékszin örve alatt büntetlenül tapodják az illendőséget, mellyek természetek szerént sem lehetnek egyébb, hanem tsak az erköltsiségnak vesztő örvényei; hanem fogja fel a' Nemzet maga, a' Nemzeti Játékszin ügyét, 's gondoskodjék annak egy állandó enyhelyről, ezt lehet azután tzélerányosan vezérelni; így lehetne a' Játékszint attól meg óvni hogy az tsupán időt vesztő intézeté ne aljasodjék hanem rendeltetésinek megfelelőleg a' Nyelv, az erkölts, és az Udvariság Oskolája maradjon; így érhetné majd azt el a' Nemzet, hogy a' műveltségben teendő előmenetele tiszta nyereség volna; a' nélkül hogy azt valami vesztességen kénytelenítettnek megvásárolni.

Prepelitzay.

7.

A' Dévai mezőn a' Horákkal történt Csataknak rövid de igaz leírása.

A' régen el enyészett 1784-dik esztendőben November 5-dikén jó reggel Pópa Juon a' Sztrigy Szatsali öreg jó hirű nevű Unitus Esperest hozzáam eljövén, az illendő köszöntés' megtétele után, azt a' kérdést támasztotta, mondván: hogy tudok-e újságot? a' mellyre midőn én azt feleltem volna, hogy semmi újságot nem tudok, 's

nem is hallottam, arra ekképpen felelt, „ha a’ „Szolgabíró Úr nem tud, mondok én olyant, „hogy mind a’ két füle megtsendül bele, mert valami Körösi tolvajok, a’ Magyarok’ ellen’ támodván, azokat minden tekintet’ és irgalmasság’ nélkül agyallyák, ölik házaikat, és egyéb épületeket, s gabonájokat égetik, pusztítyák, „boros, és pálinkás hordójok fenekét bévágják, „felkelhető vagyonyokat tolvaj módon elragadozák, prédállják, a’ Maroson túl mindent hamúvá, a’ földet egyenlővé tettek; már most temédek sokasággal Károly Fejérvár felé mennek”. Minekutánna ezen becsületes Papi ember töllem el bútsúzott, és házamtól el távozott volna, azon rossz, és kedvetlen újságon nagyon megütközvén, az antiactákból tudván az Oláhok’ roszra való hajlandóságokat az egész dolognak hitelt adtam, azért kötelességemnek esmértem Tekintetes Substitutus Vice-Ispány Púp Miklós Úrnak (a’ ki akkor falumban Kitiden, néhai Bóbik Ferentz Úr házánál bizonyos kötelességéhez tartozó dolognak végben vitelére nézve mulatozott) ezen reméntelen újságról jelentést tenni, a’ mellyek szóról szóra lett elebeszélése’ után, a’ tisztelt Úr Dévai Szállása’, vagy is háza’, és Kasztenye’ költsait kezembem adván, olyan útasítással küldött Dévára, hogy kész-pénzét, és feltöbb portékáit kezemhez vévén V. Hunyadra vigyem, mivel maga is ott lészen, azonban házam népéről való gondoskodást magára vállalja, ennélfogva egy falusi Gorinkozt magam mellé vévén délután’ tüstént el is indúltam Déva felé, de minekelötte Sztrigy másképpen Sz. György Oháhára érkezhettem volna, egy kis Oklosi Stéfán Vilszán nevezetű öreg emberrel (a’ ki kalapjában mintegy jegyül szúrva, az irt V. Ispány Úrnak Fő Szolgabíró, Berivoi János Úrtól egy patenter irott Levelet viszen vala) találkoz-

tam, a' Levelet el vettem, megolvastam, continentiája e' volt. Hogy a' tisztelt V. Ispány Úr, vagy mások akárkik lennének azok, egyenesen Dévára vegyék útyokat a' lévén a' Felsőbbség megállítása. Erre az említett emberrel Rítidre vissza mentem, a' Levelet a' Vice Ispány Úrnak kezébe szolgáltatván haza mentem, és a' Dévára való elindulásról a' szükséges rendelkezéseket megtévén, és mindenemet a' mi föltöbb volt szekerekre rakatván mintegy 10. vagy 11. óra tájban éjféltől előt a' többször is említett Vice Ispány Úrral, és Szabó Ádám Bátyámmal, édes Anyámmal, Feleségemmel, és két kis gyermekeimmel el indultunk, és 6-a 9-bris reggeli 9. órájában hálá Istennek szerentsésen béérkeztünk Dévára, a' midőn is az egész Város olyan nagy 'sibongásban volt, hogy azt vóltaképpen eléheszélieni, vagy leírni lehetetlen, a' Horák' érkezésekről való hírek, egymást érték, úgy hogy az ember mit tselekedjek előre jól meg nem fontolhatta, elég az: hogy én is elég nagy bajjal szerezhettem a' Dévai Vár Sántzában, akkori Commendans Fő Hadnagy Filtzky Úrtól egy házat, a' mellyben házam népét belé szállítottam. Ugyan azon 6-ikán Novembernek nap lemenetele előtt kevés idővel, a' néhai Mlgos Ribitzei Ádám Úr majorja mellett lévő kő-hidhoz mintegy három, vagy négyszáz Hora Oláb Katonái megérkezvén darab ideig arról tanátskoztanak, hogy elkezdett tzellyokhoz miként fogjanak, ez alatt történt: hogy Ord. Vice Ispány Mlgos Zejk János Úr hozzám mint Szolga Biróhoz egy embert olly parantsolattal küldött le a' Várból, hogy a' Vár őrizetere küldenék egynéhány Nemes embereket, kötelességemnek megfelelni igyekeztem, de mindenik az az előtt végben vitt cselekedetinek érdemével, mellyeknek semmi bizonyos datumok nem volt, mentette magát, egyik se en-

gedelmeskedett, 's ennél fogva a' dolog annyiban maradt; azonban a' fenn említett Hora katonái, Majorhoz tartozó szalmás fedelű sertés-ollat felgyújtották, azután nagy sebességgel a' Bolgár Város felé vévén útyokat a' Török András udvara kapuját egész bátorsággal kezdték vágni, a' mikor is a' fenn említett Nemesek, a' kiket az előtt a' Vár őrizetére küldöttem volt, Horák tselekedetét szemlélvén szaladni kezdettek, megszóllítani el nem mulattam, arra akkor azt felelték, hogy ők a' Vár fokra a' Vár őrizetére menni akarnak, de azt se tselekedték, sőt inkább magokat elrejtettek; ezeket a' megírtak szerint látván, és tapasztalván a' Dévai Vámházon alól sorban mintegy 30. személyből álló Oláh Limitáneas Katonákat (a' kiknek az előtt egynéhány minutummal Lupuj nevezetű Comendans Nemzetekbéli Hagynadjok külön külön mindeniknek fülében nem tudom mit sügot), ezen szókkal szóllítottam meg: Vitéz Uraimék hiszem kegyelmetek azért Katonák! hogy illy színű esetekben a' Nemes hazát oltalmazák; miért engedik meg, hogy azok a' tolvajok, olyanokat tselekedjenek, mért nem támadják meg? az edjik közülök azt felelte arra: ne engedjék támadják meg magok, mert ez magokért, nem pedig érettünk kezdődött, ekkor vettem észre jobban, hogy hány hét a' Világ, és hogy ezek, amazokkal egy értelemben legyenek, a' mikor is keserűségemben a' mellettem megmaradt egynéhány Nemes embereket illy formán szóllítottam meg: No édes atyámfiak, szomszédim, és Barátim! mind ezekből által láthatjátok az egész dolgot, azért Isten ő szent Felsége segedelmevel rajta támadjuk meg azokat a' gonosz embereket, bizzunk Istenben, ne tsüggedjünk el, 's ne essünk kétsegeben, ki tudja, hát ha talám a' Mindenható jó Isten a' jelenvaló gonoszt

róllunk el fordítván szomorúságunkat vigasztalással, és örömmel fogja megkoronázni, erre mintegy kilentzed magammal hozzájok rugaszkodván löni, vágni kezdettük, négyet közüllök ott a' kapu előtt a' földre terítettünk, a' többit pedig üztük kergettük, míg őket a' nagy setéséghen szemünk elöl el vesztettük. Az ezután következett napon úgymint 7-a Mensis 9-bris hajnal előtt jó darab idővel egy Városi ember a' Szabó Ádám, és az én szállásomra jöven, olyan hírt hozott, hogy a' Horák az előtt kevés idővel mintegy negyvenen (a' kik a' Bolgár Városi kertekalatt töltötték az éjtzakát) a' Városból kimenván a' Földvár felé vették útyokat, azért ne késedelmezünk siessünk utánnok; miis azon nógatásra lovaink nyeregbe fegyverünk körületünk lévén azonnal felmentünk a' piatzra, és a' dolgot az ottan talált Nemességnek el beszél-tük, és mintegy 15-tön egybe seregelvén olly tzelal, hogy azokat felkeressük meg is indultunk volt, de mikor a' Vár arányában voltunk a' Vár-béli Urak megszollítottak, hogy a' Várba men-nyünk fel elébb, azután útunkat követhettyük, fel menván töltéseket adtanak, és ugy indultunk el onnan, mikor a' Révhez érkeztünk a' Balatában lévő török buzásban a' Maroson tul, annyi Oláh vólt egybegyölve, mint valami tsokák ugy állot-tak, legalábbis ezer hat, vagy hétszázan voltak, ezeket meglátván kilentz lovas, es nyoltz gyalog-as Nemes emberek, hajon által mentünk bozzá-jok, akik is előre által látván szándékunkat, a' mig mi a' Maros tulsó szélére érkezhettünk vol-na, már ők szinte Haronál voltak, azonban a' Vár-ból ujra megszollítottak, hogy térjünk visz-sza, ne hogy az alatt a' Horák más felől a' Vár-osra ütven azt fel prédállják, és így viszsza tér-ni kéntelenítettünk, melly alkalmatossággal a' Maros mellett lévő fogadó pintzejében (mellynek

ajtaja ki volt nyitva) bé mentem, a' holott talál-
tam egy negyven vedres borral tele hordót, és egy
szívó tököt, és egy kantsót, mint hogy a' hordónak
nem volt tsapja, tehát a' lopóvalegy keveset szí-
ván, és a' kantsóba töltvén megkóstoltam, hát i-
gen excellens Sollymosi Ó bornak esmértem lenni,
azután én is a' többivel együtt a' Maroson által
lett menetelem után, találkoztam egy esmerős
Gáts nevezetű Kálnaki Regimentbéli Huszárral, a'
ki is Tisztjeitől, egy Cserei Urnak szürettje bé
végzésére nézve szabadságot nyert vala meg szol-
lítottam ezen szóval: Édes Gátsom! a' míg mi a'
Földvárt meg járjuk, menyen által a' Maroson, és
az ottan lévő fogadó pintzéjébe találtató hordó
bort el hozatván legyen Markotányasunk, igen is
jó szível magamra válaalom ezen kedves kötelessé-
get azt felelte; a' Földvári erdőbe lett megérke-
zésünk után széllyel osztunk, jól emlékezem rá,
hogy a' többi társaim három Horát találván meg-
ölték, utollya felé egy fűz bokor alatt én is a-
kadtam egyre, kinél egy hoszszu-nyelű balta volt,
fel költvén azt kérdeztem, hogy hovavaló, és a-
zon a' helyen mit keres azt felelte: Hogy Losa-
di Ferentzi Bénéámin Jobbagya, és két el vezett
ökreit keresi, arra azt mondtam, a' nem igaz,
mert ha úgy volna a' mint mondod, azt a' hosz-
szu nyelvű baltát nem hordoznád magaddal, erre
a' kardommal hozzá vágtam, de a' fűz ágak sűrű-
sége ellent vetvén, tsak valamenyire a' fejét sért-
hettem meg, és midőn ujjabb tsapással szándé-
koztam köszönteni, Donát Antal megszollított, ne
bántsam, hanem mint rabot vigyükbé Dévára,
elejekbe vittem ugyan, de most nevezett Donát
Antal mit gondolt mit nem maga tudhatta egye-
dül; pistallyával úgy mejbe lötte, hogy azonnal
fel fordult, és szemünk láttára meg is holt, melleg
vériben hagyván a' Városfelé vettük utunkat, és

mikor a' Révhez érkeztünk úgy láttuk, hogy a' mi Markotányosunk a' hordó bor körül, a' míg mi oda voltunk ditséretesen viselte magát mert az emberek szinte kiis üritették volt: Innen osztán a' Városba be menvén, a' Szolgabíró Szabó János engemet, és Szabó Adámot magához ebédre hívott elmentünk, és igen jó szível látott, bor is minden volt, ebéd után jó kedvem ereszkedvén énekelve continuáltam a' bor italt, Szabó Adám meg intett, hogy ne igyam annyit, mert majd meg történhetik, hogy a' Horák újra megtámadnak, és akkor részegen mit csinálók, azt feleltem: Bátya most ezuttal úgy nézzen a' szemembe, hogy ha a' Szabó János borát mind meg innám is, még se tudnék megrészegedni. Hát azonba beszélgetésünk közbe a' Várban egymás után híradás végett hármat löttek, azután pedig a' Hárangokat kezdték felre verni arra tüstént fel fegyverkezve lovainkra fel ülven, a' Horák eleibe (a' kik öt vagy hatszázan lehettek) a' Város végére ki mentünk, és a' fenebb is érdekelt Ribitzei féle Csűr mellett lévő kő hidnál, és Sántzakan innen mintegy 22. Nemes megállapodott, de a' Huszár Gáts Szabó Adám, és én a' Horákhoz közelebb mentünk, a' midőn is közzülők egy el sütvén puskáját, a' Huszár balkarját találta, mellyre így szóllott: meg lövének, de ép a' másik karom, majd ha közökbe mehetek boszszumat állani fogom rajtok, ezután másis el sütvén a' maga puskáját, a' Szabó Adám mentőjét, teste megsértődése nélkül, két helyen lyukasztotta ki, arra azt mondtam atyafi bátyám, és barátom, mi hárman annyi tolvajnak meg nem felelhetünk, azért jobb lesz vissza térni, és a' többivel edjütt vállat vetve, egy szível lélekkel azon törekedni, hogy győzedelmet vehessünk rajtok, vissza térvén a' többivel egyestettük magunkat, a' Rebellis Oláhok azt látván,

bizonyosan úgy gondolkoztanak, hogy megijjedtünk, és azért szaladtunk el, mert nagy impetussal nyargalva inkább mintsem léptetve követtek minket, úgy annyira, hogy a' föld is ingott alattok, kik is minekutánna hozzánk közelebb érkezenek, nagyobb része, a' Maros mellett a' Rév felé vettek útt'yokat olly szándékkal, hogy a' hajót (melly Déva felől volt) a' Maroson túl Haroból vissza tért, és a' Balátában megállapodott nagy számból álló Rebelliseknek által adván bennünket inkább megronthassanak; de a' jó Isten ebbéli szándékoknak gátot vetett, mivel eleikbe állván őket lönni közönségessen kezdtünk, és noha a' lövés közben közzüllök egy se esett el, mindazonáltal úgy megijedtek, és confundálták magokat, hogy bárom felé szakadtak, az egyik tsoport az Ország úttya mellett, a' második a' Hothmarosban lévő török-buzás hely közepin, a' harmadik pedig a' Maros partyán lefelé szaladtott; Huszár Gáts, Szabó Ádám, én, és mások (a' kiket név szerint most kinevezni nem emlékezem) a' középső tsoportot vágni, löni, és kergetni kezdtünk, úgy hogy ezek közzül életbe egy se maradtott; ezen idő alatt történt az is, hogy a'mint üldöztük őket előre tekintvén láttam hat vagy hét Oláhat, a' kik előttünk szaladtak is 's nem is, a' mellyre Szabó Ádámnak, és Gátsnak azt talál-tam mondani, nézzék! az az egynéhány Oláh, a' kik amott szaladnak, töllünk úgy látszik nemigen felnek, de mutassuk meg nekik azt, hogy Magyarok vagyunk, erre sarkantyúba vévén lovainkat utánnok rugoszkodtunk, de mivel az én lovam a' többijénél serényebb volt, őket hamarébb utól értem, és midön töllök egynéhány lépésnyi messzeségre lettem volna, egyik közzülök hirtelen letérdepelvén tzelba vett, ekkor az ötlődött elmém-ben, hogy ha egyenessen reá menyek megtsúfol,

azért hirtelen lovamat megsarkantyúzván egy kis keringést tettem, az alatt a' puskája el sült, és két posta golyóbis a' bal-fülem, és bal-korom mellett fűtyölve ment el; három pedig a' lovam nyakába megakadott, én közben épen megmaradtam, a' nevezett Oláh a' földről lett felkelésével mellett voltam, a' kit ekképpenszóllítottam meg, no te tolvaj gondolod-e azt, hogy ezentúl is löhes még valaha Magyarhoz, arra vállat vonított, és nevetett, nem felelt semmit is, azonban én a' kardal úgy megtsaptam a' kopasz fejét, hogy a' feje koponyája kétfelé vált, azután a' többit is üldözölen véven hárman azokat is a' földre terítettük, ezek között tudom, hogy egy nagy magas fejér tzondrájú Oláhot, kinek kezében hosszú nyelű balta volt, utól érvén azt kérdeztem tőle, hogy miféle ember legyen, azt felelte: hogy ő jóféle ember, arra azt visszánoztam, ha te jó ember vagy tehát mire való az a' hosszú-nyelű balta a' kezédbe, azt felelte, hogy azon balta nem egyébre való, hanem hogy azzal magát halálíg oltalmazza, arra kemény hangal megriasztván mondtam, no ha az úgy vagyon kutyázom teremtetted tartózkodj, és a' míg ő még az előtt ellenem felemelt baltájával hozzám ütött volna, nagy hirtelen, úgy megtsaptam nyaka-csigáját, hogy az eleibe esett, ezt a' földön hagyván, a' Devai nagy udvar Sepi fogadójáig folytattuk útunkat, magam a' fogadó udvarára bémenvén láttam két nyerges lovat a' kerthez megkötve, minnekutánna én is az én lovamat azon kerthez kötöttem volna, a' házakat, pintzét, és az Istállót megvizgáltam, de semmit se találván vissza tértem a' Lovakhoz, a' két idegeny lovat által engedtem használás végett két gyalogos Nemes embernek, azután lovamra felakarván ülni láttam, hogy kötőfék szára a' lovamnak nagyon véres lé-

gyen, azonnal vizgálni kezdettem lovamat, hát a' nyakába megkapom a' három posta golyóbisokat, ekkor vettem észre, a' mint fellyebb is említett, hogy a' lovam meg van löve; innen a' Maros parton felfelé folytattuk útazásunkat, es mikor Dévai Szöts Kosztáandin Szigetin innen lévő Maros ágához érkezünk a' többivel magunkat megint egybe tsatoltuk, ott a' Maros parton sok megölettetett Oláhokat kaptunk (kik között férfi köntösben tizenegy leánnyal elegy aszszonyok is voltak) ezek a' mint szaladtak a' Magyaroktól való felelmekbe a' víz alá rejtették volt magokat, de sokáig ki nem álhatván a' víznek hidegségét, ottan ottan felemelték fejeket a' vízből, a' mikor is a' Magyarok hajoknál fogva a' vízből kirántották, és megölték. Ezeken kívül a' fellyebb említett Szigetben is volt mintegy 70. vagy 80. Személlyből álló Sereg, a' melly ottan a' Maros parton a' víz felé hajlott egy nagy Nyárfát látván, nagyobb része arra felhágott olly reménséggel, hogy ha a' nyárfa az arra fel nem hágott egynéhány ember által levágattatik, a' haláltól szerentsésen megfognak menekedni, mert azt gondolták, hogy a' Marosnak tulsó szélit egészszen által fogja érni, de nagyon megtsalatkoztak, mert minekutánna levágattatott a' Nyárfa mindnyájan belé vesztenek, azokat pedig a' kik az említett fát levágták, hozzájuk által menván a' Magyarok megölték.

Azon fennebb említett nagy Seregből tsak négy ember szabadúlhatott meg, kettő a' Maroson által való úszással, kettő pedig az erdőbe való szaladással, lovaikat a' feljebb említett nagy Udvár fogadójába hagyván.

Ezekén kívül több helyyeken is, úgymint: Fel-Pestesen, Hátzég-Vidékin, Nalátzon, Réán, Paklisán, Hernyesden, és N. Klopotiván, nem különben a' Maros mellett Bentzentzen, az emli-

tett Horákkal több csaták történtek, de minthogy én azokban személyesen nem voltam jelen, azért azokat nem is említem.

Bajesdi Vitán Sándor,
Ns. Hunyad Vármegyeinek hűtös Székező Birája.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmértetések.

- 1) Aurora Hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly 1822. Pesten Trattner János Támasznál. Lap. 346. 12. rétb. 6 réz metszéssel és egy előképpel. ára 10 fl. V. Cz.

Minden időben azok szereztek magoknak leg-
állandóbb érdemet 's halhatatlan jó emlékezetet,
a' kik valamelly Nemzetnek képzését előmozdították. Emlékezik ugyan a' maradék azokról is, a' kik vagy Hadi tettek, vagy gazdagságok és fény
üzések által a' magok idejében tündöklöttek, él
a' maradék emlékezetében Croesus, Cyrus, Nagy
Sándor, Dáris; de ha igazán vesszük a' dolgot,
az ilyen emlékezet nem igen ditséretes: mivel a'
nagy tettnek, hogy emlékezete ditséretes legyen,
jónak is kell lennie. De él ditséretes emlékezete
Periclesnek, Augustnak, XIV-dik Lajos Frantzia
- Királynak, Meediciseknek 's többeknek (a' kik-
nek életek külföldben nem igen vólt ditséretes és
jóvá bagyásra érdemes), tsak azért is, hogy a' Tu-
dományokat 's szép mesterségeket pártfogások alá
vették, 's ez által az emberiség képzését a' ma-
gok idejekben hathatósan elősegítették. Halha-
tatlan ditséretes emlékezetet szerzett magának te-
hát Karolina Augusta Austriai Csá-

szárné, és Magyar Királyné az által, hogy a' Magyar Nemzeti kitsinosodást nemes és lelkes pártfogása alá vette, 's ezen kegyes akaratját az egész Haza előtt, a' jelenvaló Almanach el fogadásával kinyilatkoztatta.

Némelly komor gondolkodású férjfiú előtt ugyan egy Almanach ajánlásának elfogadása, annak kiadása, vagy ki nem adása a' Nemzet képzésére nem nagy befolyásúnak látszhatnék lenni; mivel azon kemény Urak csak a' komoly Tudományokat tartják Tudományoknak, a' szép Tudományokról pedig, a' szép művekről nem csak egészen elfelejtkeznek, hanem azokat mint a' Nemzetet elpúhító gyermeki játékokat, meg is vetik. Mi ugyan meghagyuk a' komoly Tudományok' tökéletes érdemét; de azt is bátorzkodunk meg vállalni, hogy a' mint a' tapasztalás bizonyítja, a' komoly Tudományok, ha csak a' szép Tudományokkal és művekkel nem fogtak kezét, soha se voltak a' Nemzet képzésébe nagy befolyással: ellenben, a' hól a' szép Tudományok és művek virágoztak, ott virágzott a' Nemzet maga is. De azt is kénytelenek vagyunk kinyilatkoztatni, hogy a' hol tsupán csak a' szép Tudományok és szép művek uralkodtak, 's a' komolyabb Tudományokat kiszorították, a' Nemzet el érzékenyült, el púhult, el gyengült, erköltsiképen elromlott 's végre elveszett; azért a' komoly Tudományokat a' szép művekkel és Tudományokkal kell párosítani, hogy azok ezek által vadságokból kivetkeztetve szelidüljenek, ezek pedig igen hajlékonyok és gyengék lévén azok által erőt, állhatatosságot 's tartósságot nyerjenek.

A' szép Tudományok 's művek kedvesen, 's tsendesen belopóznak az ember' szívébe, azt el bájолják, 's magokkal az irányzott tziel felé ragadják, — a' szép művek körül foglalatoskodni

nem terh, hanem kellemetes játék 's multság; ellenben a' komoly Tudományok erőt kívánnak az emberbe, a' kezdőt kedvetlenséggel töltik el, a' szorgalmatost komolyá teszik, 's azt a' ki velek mértékletlenül él tökéletesen kifárasztják. Olly kedvetlen és nyers lenne életünk, a' szép Tudományok 's művek nélkül, mintha az egész emberi Nemnek, Aszszonyi Nem nélkül élni kellene; tudniillik a' komoly Tudományok a' férfiak Tudományai, a' szép Tudományok pedig az Aszszonyokéi. — Azért újra mondjuk, hogy kegyes Királynénk a' szép Tudományok pártfogása által halhatatlan ditséretes emlékezetet szerzett magának; sőt nem csak emlékezetet szerzett magának, hanem az egész Nemzet forró háladatoságára is érdemes, mellynek el hagyatott Cultúráját védelme alá vette, 's így a' Nemzet Nagyainak ditső példát a' követésre mutatott. Meg is vagyunk győződve, hogy Hazánk Szépei, a' kiknek nagy részint ekkoráig is azt köszönhetjük, hogy Magyarok vagyunk, e' ditső példát követvén vetekedni fognak a' Magyar Literatura előmozdításán. Ekkoráig is, ambár illy kegyes pártfogással nem ditsekedhetett, ditséretesen haladott Hazánk Literaturája; melly oriási lépéseket fog tehát tenni ezen Felső éges Aszszonynak kedvezése alatt. Legyenek a' mi Aszszonyaink mindenkor ditső Eleikre, legyenek mindenkor magokra érdemesek, 's ha a' Történet-írás fényes magasztalásokkal említi, a' Római Aszszonyoknak nagy lelküéseket; említse a' Magyar Történet-írás, azon elhúnyt Heroínáinkat, a' kik férjeik mellett vitézül hartzoltak, 's a' legnagyobb áldozatokat tették le a' Haza oltárára, említse a' mi mostani Aszszonyainkat, a' kik a' Hazai Literaturának pártfogása által a' Hazát ditsőbb fényre émeltek. Igaz és mély belátással birt az, a' ki azt mondotta,

hogy mi férfiak tsnpán tsak az Aszszonyok által vagyunk emberek, mivel tsak ők önthetnek az ő kellemetességekkel, kegyességekkel, ékes hangjokkal, szelidebb 's emberibb érzést megkeményedett szíveinkbe; ők fogják azon szép tulajdonságaik által, az ő ékes-szóllások által, férjeiket, gyermekeiket, testvérjeiket, szüleiket, barátikat, szomszédjaikat, ők fognak minden Magyarat arra bírni, hogy egészszen és igazán Magyar lenni szeressen. Az ő kegyességekbe ajánljuk ezen Almanachot, mellyről tsak ditsérettel lehet emlékezni. Az ő gyengéded kezeikbe ajánljuk a' Magyar Aurórát, a' Magyar Literatura szép pirosló hajnalát. Magasztalni azt nem akarjuk, ne hogy részre hajlók látassunk; de ha kezeikbe veszik megfogják látni, hogy mind külső mind belső tsinosságára nézve, a' legelső Külföldi Almanakok és Zseb Könyvek mellett betsülettel meg állhat, — és ha olvassák, megfognak győződni, hogy belső érdemére nézve is sok drága Almanakokat és Zseb - Könyveket felül mül, 's hogy nem egy napi tünemény, hanem még számos esztendők múlva is megfogja betsét tartani, 's olvasásra leszen érdemes. Külsejét tsinos, kötés, belsejét kegyes 's szeretett Királynénknak jól talált Képe, egy előkép, 's öt tsinosan metszett réztáblák ékesítik, úgymint: Dobozy, Villi Tántz, Árpád, Füred és Tihany. A' végén három Muzsikába tett darabok vannak. Ára 10 fl. V. Cz. melly ennyiért, valóban nem sok.

Thaisz András.

-
2. Naturhistorische Miszellen über den nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn. Von Anton Rochel, Wundarzt und Geburtshelfer, Ehrenmitglieder der König. botanischen Gesellschaft zu Regensburg, Mitglieder der Gesellschaft correspondirender Botaniker zu Marktbreit. Mit einer

Karte. Pest 1821. Gedruckt bey Johann Thom. von Trattner, auf Kosten des Verfassers. Ara 5. V. Czéd.

Minden Tudomány és tapasztalás legelső kezdete a' Haza esmeretének, és annak is kellene lenni a' szót legszorosabb értelemben vévén. Soha se lehet nagyobb esztelenséget, nagyobb hijába valósságot képzelni, mint sem azok elkövetnek, a' kik Hazájokat, sőt még szülötte földjüket sem esmérvén, a' Külfölddel akarnak megesmerkedni, a' vagy a' mi még esztelenebb, bővebb esmereteknek szerzése végett a' Külföldre elutaznak. A' ki Hazáját, a' ki azon helyet, mellyben született jól nem ismeri, az a' Külföldnek esmerete által igen keveset tanulhat, sőt igen szerentsés, ha azt tanulja meg, hogy semmit se tud, 's hogy pálya futását a' Hazának tökéletes megismerésén kellett volna kezdenie. A' Hazának tökéletes esmerésére leghasznosabbak, sőt legszükségesebbek a' Monographiák, mellyek között e' jelenvaló nem utolsó helyet foglal el. A' ki az emberi esmeret és tökéletesedés kifejtődését részre hajhatlan szemmel vizsgálja, — az kénytelen megvallani, hogy minden esmeretünk magunkon, 's a' körülöttünk legközelebb lévő tárgyakon kezdődik, így tovább tovább léptsönként, kinek kinek erejéhez és környülállásaihoz képest szélesebbre szélesebbre kiterjed, 's utóljára is ott végződik a' hol kezdődött; és így, ha jó, tökéletes kört tsinál, a' ki ugrást teszen, annak esmerete mindenkor hijános. Vagynak ugyan, a' kik nem csak minden Monographiának, hanem minden Ethnographicum, Statisticum, és Geographicumnak elenségei, sőt a' Természet' Históriáját se szeretik, hanem csak a' Históriát és Philosophiát tartják valósságos Tudományoknak; de liki a' ki gondolkozik igen könnyen láthatja azt által, hogy minde-

nekben legelőször is a' jelenvaló természeti állapotallal kell megesmerkedni, és tsak azután a' múltra és feljebb emelkedni. Mi ugyan örvendünk, ha kiki azt teszi le a' Haza oltárára, a' mihez legnagyobb hajlandósága vagyon, mert minden embernek van külön külön tárgyakhoz elhatározott vágyása; de nem titkolhatjuk el egyszer'smind örömrünket, hogy a' Szerző, ezen tárgyba fogott, 's óhajtjuk, hogy tapasztalásainak közre adását jövődöben is szerentsésen folytassa.

A' munka az éjszak-nyugotti Karpatnak Botanikai - Geographiai - Oro-és Hydrographiai leírását foglalja magában; kiterjeszkedik Posony, Nyitra, Trentsín, Thúrótz, Arva és Liptó Vármegyék-re 's ajánlva vagyon a' minden jó és szép pártfogójának Hazánk Nádor Ispánjának. Nevezetesen pedig magában foglalja, az éjszaknyugotti Karpatnak fő-közép, és al-hegyeit, 's azoknak ágazatait, — völgyeit, folyóit, patakait, tavait, mótárait, posványait (Moor und Torfgründe) ásványos meleg és hideg forrásait, savanyú vizeit, só forrásait, szénsavanyas meszt, üregeit, földjének, köveinek 's ásványainak uralkodó nemeit, Climáját, növevény régióit, a' vegetatio léptsőit, annak növevényeit és állatjait, majd nem egy általjába Linnének systémája szerint elnevezve. A' munkához Mappa is vagyon ragasztva, melly az eléadattakat megvilágosítja. A' Szerző a' ki 1820-dik Esztendőnek September végéig Rovnyén Trenchin Vármegyében lakott, most pedig a' Magyar Királyi Pesti Universitas Botanikus kertjének fő Kertésze, mind ezeket, vagy tulajdon tapasztalásából, vagy Barátjainak 's jó akadémikáinak útmutatásából, a' kik között háladosan Béla János Csász. Kir. Erdő-Mestert Hrádeken, Kitaibel Pál a' Chémia és Botania Professorát, Báro Mednyanszky

ky Alajost, Báró Ocskay Ferentzet, Pertenschlagi Lendermayer Ferentzet, Schultészt, Stützet, Trattinik Leopoldot, és Professor Zipszert említi, tudja, 's Hazafiúi igyekezete, nem csak hasznos, hanem minden pártfogásra is érdemes.

Thaisz András.

3. Egész Esztendőbeli Evangéliomok és azoknak Magyarázataik Leonhard Apát Úr után, Magyarul Reseta János által Budán a' Királyi Magyar Universitas', betűivel 1821. Lap 336. 8-rétben.

A' Hereszttyén Vallás Tudománya' legfőbb kútforrásának az Evangéliomokat esmerik meg minden Kereszttyén felekezeten lévő; azért az Evangéliomi Textusok megvilágosítása, megmagyarázása és azoknak az emberek elköltsiségére való alkalmaztatása, nem csak hasznos, hanem igen szükséges is. Hogy a' Krisztus' tanításai a' legszen-
tebbek, legböltsebbek; legtökéltebbek, arról nem csak minden Kereszttyén, hanem a' belátó nem Kereszttyén is megvagyon győződve, és azért valamint a' tökéletes mű minél jobban világosítatik meg, annál jobban tetszenek ki annak tökéletességei, úgy annál nagyobb fénybe ragyognak Krisztus igazságai, minél jobban megmagyaráztatnak és megvilágosítatnak. E' jelenvaló munka minden vasárnapokra és ünnepekre tartozó Evangéliomoknak nem csak magyarázatait, hanem hit és erkölcsi tanításait is foglalja magában, 's nem csak az Egyházi Rendben lévőeknek, hanem a' világi külöönzötteknek is igen ajánlható. Az Evangéliomok magyarázatai előtt vagyon egy rövid, de szorosan fontos Bevezetes az Evangelisták és Evangéliomok esméretére. A' fordítást talán tökéletesnek mernők mondani; a' Papír, nyomtatás nem

tsak tiszta, 'hanem szép is 's az igyekézet ajánlás-ra érdemes.

Thaisz András.

B. Külföldi Literatúra.

1. Geographisch Statistisches Taschenwörterbuch, welches eine zwar gedrängte, aber möglichst vollständige Darstellung aller Erdtheile, Länder, Städte, merkwürdigen Örtter, Inseln, Gebirge, Gewässer n. s. w. in alphabetischer Ordnung nach den besten Quellen und Hilfsmitteln enthält. Für Reisende und den Hausgebrauch, dem neusten politischen und merkantilischen Zustande gemäsz bearbeitet von D. August Gebauer Hofrath. Probeblätter. Mannheim, Schwan und Götz'sche Hofbuchhandlung 1821.

Ha valamelly Hazánkfia Magyar Országban magyarúl nem egészen inyünk szerint ír, neki esünk mint a' méhek a' köpűjökön lévő üveg ablaknak, hogy azt be homályosítsák; de ha akár ki is idegen nyelven bánt és sért bennünket, mértéklelesen se mérjük ötöt megzáfolni, azt vélvén, hogy ez felsőbb befolyással történt, sőt akármelly Külföldi falusi Oskola-Mesternek is sűrű tapasztalatlanságát és tudománytalanságát Delphosi Orákulum gyanánt tiszteljük, tsak azért, hogy magunk eránt bizodalmatlanok vagyunk, és azt hitettük el magunkkal, hogy ész, tudomány, tapasztalás és igazság tsupán a' Külföldiek' munkájiban találtathatik. A' honnyi műv drágának tartatik, 's megvettetik, a' Külföldi haszontalanság is betses 's drága pénzen megvétetik; sőt, ha valamellyik Hazánkfia az idegen nyelven elhírelt balvélekedés ellen tsak szólni is mer, kárhoztatjuk mi magunk okosabb vélekedését. Megelégszünk a' legvastagabb gorombaságot is, melly rajtunk elkövettetik, azzal meg boszúlni, hogy rántzba húzván homlokunkat, 's

legfeljebb megpederítvén bajúszunkat azt mondjuk: „Bolondság.” Én is hideg vérrel 's legfeljebb egy kis mosolygással olvasom a' Külföldnek sok bolondságait; de e' jelenvalót tsak azért is tartottam szükségesnek említeni, hogy Hazánkfiai lássák, milyen szemérmertlenséggel és tudatlansággal írnak némelly Külföldi Írók Hazánk állapotjáról.

A' tárgyba vett munkának Szerzője Badeni (mert Mannheim Bădenban vagyon) Udvari Tanácsos, Geographico - Statistikai zsebbeli Szó könyvének remek íveit (Probe-Blätter) közli az Olvasó közönséggel. Elmellőzöm azt, hogy a' nagy nyoltzad rét nem Zsebb-Könyvnek való, elmellőzöm többi tetemes hibáit, tsak arra megyek által a' mi Hazánkat illeti. Az ötödik Lapon azt mondja Udvari Tanácsos Úr: Abauigwar, Abauj Varmegye, östr. Gespannschaft im ungrischen Kreise, diesseits der Theisz, zählt auf 63. Q. M. 157,587. E. wird in 4 Districte getheilt, ist reich an Obst, Wein, Getraide, Holz Rindvieh und seltenen Steinen, und hat Kaschau zur Hptst.

A' 9-dik Lapon Magyar Országot az önfennállású Királyságok közzül kihagyja, ámbár Siciiliát, (Nápolyt azonban alkalmasint elfelejtvén), azok közzé számlálja.

A' 8 dik Lapou a' Finniai népek közzé a' Magyarokat a' Székelyekkel, Kunokkal és Jászokkal együtt számlálja, melly vélekedés leginkább Sajnovits után terjedett el, 's azoknak számát összesen 3,100,000-re teszi, 's ezekhez adja még az Esthetek, Liveket, Szyrjéneket, Tsuvasokat és Lăpponokat.

Mi ekkoráig az eránt, midőn némelly Hazánkfiai németül irtak, azzal vigasztaltuk magunkat,

hogy ez által legalább a' Külföldiek Hazánk jobb esméréterére jutnak; de Udvari Tanácsos Úr ellenkezőről győz meg bennünket: mert ha Udvari Tanácsos Úr Engelnek Magyar Ország Historiáját, Korabinszkynek Geographiai Lexiconát, Vindischnek Magyar Ország Geographiáját, Schediusnak folyóírást, von und für Ungern, Schvarznernek Statistik des Königreichs Ungarn, Damiannak Statistik von Ungarn und seiner Nebenländer 's több ehez hasonlót, sőt Piringert és Gustermannt, 's más Austriai Íróknak munkáit olvasta volna, tudná azt, hogy Austria Vármegyékre nintsen felosztva, 's hogy Magyar Ország nem Kerülete Austriának, hanem tulajdon Constitúcióval bíró önfenállású Királyság.

Thaisz András.

-
2. Zseb Könyv, kiadta Igaz Sámuel. Recenseál-
tatott a' Conversations Blatt Toldalekjában
Nro 54.

Még a' múlt esztendőben, Ts. Kultsár Ist-
ván Úr, a' Pesti Magyar Ujságnak Redactora,
Hazafiait serkentette arra, hogy Literaturájokat
elémozdítsák, és mentül elebb a' Publicumot egy
magyar Zseb Könyv vagy Almanakkal szerentsel-
jék meg. Ezen jó és buzgó Hazafinak serkentése
nem soká maradt fogatlanul; mert ama' híres
és kedvelt Poeta Ts. T. Kisfaludy Sándor Úr,
arra ajánlotta magát, hogy azon 400 forintot,
mellyet Ts. Marczibányi Fundációból Jutalmul
nyert, ezen Célra által engedi, hogy annál
könnyebben kiadni lehessen, és ezen kedves és
szinte maga magát megjutalmaztató Munkát Ns.
Igaz Sámuel Úr magára vette, mivelhogy az első

*) Magyar Zseb-Könyvet **), ámbár egy kevés-
 sé későn, 1821 dik Esztendőre szerentsésen tö-
 kelletességre vitte. Örvidenünk kell azon is,
 hogy Ts. Kisfaludy Károly egy jól esmert Dra-
 matikus Költő, a' mint a' Pesti Magyar Újság je-
 lenti, egy Magyar Almanakon 1822-ikre dolgo-
 zik, örömmel mondhatjuk, hogy Igaz Úr mindent
 el követett, hogy az ő Zseb-Könyvét belsőjére és
 külsőjére nézve úgy elkészíthette, hogy a' jöven-
 dőben megjelenendő Almanakoknak mint külső
 tsínosságára, mint belső velejére mustrául szolgál-
 hatna; reménylhetjük tehát, hogy minden Ma-
 gyar, a' kinek Nyelvünk' terjesztése szíven fek-
 szik, örömet az ízlésnek pallérozódására, és az
 olvasó Publikum' szaporítása végett vélünk, ke-
 zet fog; főképen pedig a' Zseb-Könyv folytatá-
 sához mindent örömet hozzá ad.

Ezen Zseb-Könyvnek felvett darabjairól és
 Répeiről rövid foglalatját ímé közlöm: A' Titu-
 lus-Mettség: Korvinus Mátyás, Király,
 Blaschkétól, az Ambrási Gyűjteményben ta-
 láltató originalis szerint mettszve, igen eltalál-
 tatott. Ízléssel rajzolt és Junker által mettsze-
 tett Tituluslap egy Vignéttel, a' melly az egész
 Világban ama' híres Tokay Szőlő-hegyeket elő-
 állítja, az, Újhelyi Vár-hegyről felvétellett és Ts.
 Kazinczy Úr által lefestetett. A' 6-ik lapon látjuk

*) Hogy sem az 1814 és 1815. Posonyban Weber Úrnál meg-
 jelent Magyar Dámák Kalendárioma; sem, 1798
 és 1799-ikben tisztelt Superintendens Kis János Úr ál-
 tal kiadott Zseb-Könyvetske, Almanaknak nem tar-
 tattatik, azt úgy sem szükséges említenem.

az Író.

**) Hogy Petrőszai Trattner Mátyás Úr Pesten 1795 és 1796 ik
 Esztendőben egy Magyar Zseb-Almanakot adott
 ki, arról a' Rec. Úr nyilván semmit sem tudott, de
 az ő ítélete szerint, ez sem érdemel említést; — azom-
 ban tsekély ítéletem szerint, meg is tsak a' kezdő törj
 a' jeget.

a' Ford,

Hunyady János Vitézt, Hitvessével Szilágyi Ersébetthel, Ts. Kisfaludy Sándor Úr históriai Dramából véve: Hunyadi János titulus alatt. A' Kuprum lefesti azon szempillantatot, a' mikor Hunyady, Feleségének a' gyermekei jó neveléséért köszön, a' mire Haza védelmében távúl léte miatt maga nem vigyázhatott. Rajzolta Loder, mettszette Stöber. 8 ik lapon szemünkbe tűnik Gara László Palatinus, és az ő Leánya, művészesen Lódertől festve, Axmannától gyönyörűen mettszve. Igen szerentsésen választotta a' Festő azon szempillantot a' feljül említett darabból, a' mikor Gara nyughatatlan várakozással az elotte álló Leányának, megvető pillantattal mondja: hogy azon forrón szeretett Hunyadi Lászlót, ága azon előre lépett Nemzetségnek, Völegényének rendelte! Ezen Zseb-Könyv végén vagynak: fac similia, Réziratok régi Magyar Íróknak, úgymint: Pázmány Cardinálístól, Gróf Ráday Gedeontól és többektől, Könyomás. Ezután következnek a' Zseb-könyvből vett többféle Kótákra tett Versek. A' két elsők Pianoforte segítségével Báro Podmanitzky Lajos Úr által készitettek.

A' Zseb-könyvben előfordulandó folyó beszédben írt Darabok' és Versek között főképen figyelmetességet érdemelnek 13—38 lapon: Első Ferentz hív Magyarjai között, 1820. Igaz Sámuel-től, Újságokból kivéven és helyesen kidolgozva; igen szerentsés gondolat volt, ezen Újság tudósításokat össze gyűjteni, rendbe hozni, és ezen Almanakban béiktatni; mert igen sok szép bizonyosságokat adott a' Nemzet, hogy Királyát szereti's a' t.

Felette nagyon örvendhet azon minden Hazafi, hogy már a' Honnyi nyelvünkön készült Munkáin-

lat más Nemzetek is említésre, sőt dicséretre érdemesnek tartják, — de még inkább megörültem, a' mikor a' Bétsi Magyar Kurirban olvastam, hogy már a' második kiadás is megjelent; adná az Isten annyi Olvasókat, hogy Igaz Ur vagy 1000 Példányt eladhatna, így legalább a' sok költségeken kívül maradna kevés nyeresége is faradozásának.

P. Tr. J. T.

3. 1820. Esztendőben a' Halai Gazdaságbeli Ujságba (Landwirthschaftliche Zeitung oder der Land und Hauswirth) iktatott Magyar Országból beküldött Tudósításoknak feljegyzése.

Februariusban: Meikelsche Dreschmaschine (Meikelnek cséplő masinája felől), Rummy, Karlowitzi Gymnasium' Directorától.

Martziusban. Gazdaságbeli Tudósítások Magyar Országból, Rummytól.

Octoberben. Magyar Országai aratásról tudósítás. Rummytól.

Novemberben: „Über die Benutzung des Epheu oder Immergrüns (fai borostyán, hederahelix Linn). Rummytól. — „Acclimatization des chinesischen Bergreisses (oryza mutica seu montana) in der sirmischen Militär-Gränze 1819. — Rummytól.

4. Tek. Tud. André Keresztely Károly, Hesperus nevezett encyclopaedicus folyó Irásnak XXV-dik Kötetébe (Prágán Tempuskynél, 1820 esztendőben) beiktatott Magyar Tudósok által készült vagy legalább édes Hazánkat illető értekezések és tudósítások' feljegyzése. (in 4.)

Első Csomó vagy Füzet (Heft). Ab-
lehnung einer von einem Oekonomen

(!) 'in den Oekonomischen Neuigkeiten 1818. November S. 522. dem Unterzeichneten zuerkannten „gediegenen Meisterschaft in der lutherischen (?— etwa protestantischen?!) Theologie“. Rumyól. (7-dik lapon 1818. nyomtatásbeli hiba helyett olv. 1808.) — Briefe über die Traumwelt und die Kunst zu träumen an das Fräulein M. L. Stuttgardi Orvos Rieke Doctortól. Rieke Doctor Fél-Hazánkfia, mert az anya Löcsére való és e' szép levelei egy magyar Kisasszonyhoz Pesten, a' hol 1818. esztendőben mulatott, vagynak intézve. — Berichtigender Zusatz zu dem Aufsatz über die Abkunft der Scythen, Gothen, Bulgaren und Magyaren, im Hesperus, April 1819. Rumyól.

Második Csomó. Briefe über die Traumwelt und die Kunst zu träumen, geschrieben zu Göttingen im Februar 1819. v. Dr. L. S. Rieke. Bérekesztés. — Kalchbrenners Berufung zur evang. Predigerstelle in Pesth. — Das Heldenmädchen v. Miskoltz Mednyánszky Alajos Bárá Úrtól. — Etymologische Ableitung des Namens Schokaczen oder Schokaczen, mit welchem die römisch-Katholischen Slavonier von den nicht unirten Griechen spottweise bezeichnet werden. Rumyól. — Berichtigungen einiger Behauptungen in der Recension des Csaplovicsischen Werks über Slavonien von Thomas Ljubibratitsch (?) in der Chronik der Literatur. Juni 1819. Rumyól.

Harmadik Csomó. Prof. Magda's in Oedenburg Verdeutschung seines magyarischen geographisch-statistischen Werks über Ungarn. — Hauspostille von Jakob Glatz in Wien. — Ungarns Population von S. V. A. Tud. Sártóri Ferencz Úrnak „Gemeinnütziger Haus-Kalender für 1820“. czimű munkája ellen. — Rüge der Behauptung, dass Kotzebue ein liebenswürdiger Dichter sey. Rumyól. A' Hasznos Mulatságok 1819. Nro 41. állítása. „Ő mint ember gyűlölségre méltó volt: de mint Poetát, ki ne szeretné?“ állítása ellen. R. a' többek között mondja: „Das Erste gestehen wir zu, denn man braucht nur sein Pasquil „Bahrt mit der eisernen Stirn“ zu lesen, worin es Männer, wie Kästner, Lichtenberg u. s. w. meuchelmordet und in einem Bordell den Theologen Bahrt figuriren lässt, so hat man genug, um ihm als Mensch zu hassen. Allein das zweyte können wir nicht unterschreiben, denn theils fehlt es den Kotzebueschen Schauspielen und Gedichten gar sehr an der poetischen Vollkommenheit, wie die strenge Kritik eines A. W. Schlegel und Anderer bewiesen hat, theils trägt Kotzebue in so vielen seiner Schauspiele z. B. in Menschenhass und Reue, in dem Grafen Benyovszky, in dem Kind der Liebe, in der edlen Lüge, im Wildfang u. s. w. *) und in mehreren Romanen eine so falsche Moral vor, und äussert so viele verführerische Grundsätze, die besonders bey der leichtsinnigen Jugend den übelsten Eindruck machen, und von den nachtheiligsten Folgen seyn können“ 's a' t.: „Möchten doch manche Gelehrte auch im österreichischen Kaiserstaat, die bey

*) p. o. in Rehbock.

den Angriffen ihrer Gegner in eigenen Brochüren oder in Zeitschriften sich bis zu Pasquillen und pöbelhaften Beschimpfungen erniedrigen, nicht vergessen, dass feinfühlenden empfindsamen Männern die Kränkung ihrer Ehre oft mehr am Herzen liegt, als das Leben selbst, und dass bekanntlich ein von Kotzebue in dem angeführten Pasquill „Bahrt“ angegriffener Gelehrter nach dem Lesen desselben sich mit einem Pistolenschuss tötete“, és utóljára: „Es ist unstreitig ein Verath an der Moralität und Menschheit, wenn der Dichter die strenge Tugend verspottet, After-Tugend lehrt (z. B. edle Lügen, denn die Lüge kann nie edel seyn und der gute Zweck heiligt nie das schlechte Mittel) und das Laster von einer liebenswürdigen glänzenden Seite zeigt. Den grossen Beyfall, den die Kotzebueschen Schauspiele erhalten haben, kann ich mir nur dadurch erklären, dass der Dichter darin dem entarteten moralischen Zeitgeist fröhnet, und Grundsätze, die leider von unsern Zeitgenossen im gemeinen Leben gewöhnlich befolgt werden, vorträgt, zu rechtfertigen sucht und durch frivole Beyspiele recht anschaulich macht. Gegen diese Frivolität kann man aber die Jugend nicht genug warnen“.

— Ackerbau der slavonischen Militärgränze, im Jahre 1819. in Abnahme.

— Zunahme des Seidenbaus in der Militärgränze. — Vorsorge Sr. Majestät des Kaisers zur Beförderung glücklicher Geburten in der Militärgränze.

— Cultur des Flugsandes im Banat. — Drey Gedichte, frey nach Horaz von H. in Ungarn. Elég jó.

Negyedik Csomó. Andeutungen über die literarischen Arbeiten des Georg v. Gyurikovics, Stuhlgeschwor-

nen des löbl. Pressburger Comitats, mitgetheilt von Alexius v. Motsy. Ez a' Tudósiás már Tudományos Gyűjteményünkben 1819. esztendőben találtatik. — Wichtige Verbesserungen auf der Fürst Joseph Pálffy'schen Herrschaft Blasenstein (Detrekeő) in Ungarn Pressburger Comitats, veranstaltet von dem Güterregenten Herrn Nicolaus von Lacsny, dargestellt von Georg von Gyurikovics. Fontos értekezés. — Über Preisaufgaben, Pest 20 Decemb. 1819. — Beantwortung der Bedenken eines Anonymus in Neusohl (Prof. Z.) über eine bestimmte czechische Terminologia botanica und über eine systematische Nomenclatur (Hesperus 1815, Heft 5) nebst einigen allgemeinen Gedanken über die czechische Sprache von Philipp Mar. Opiz in Pra.

Ötödik Csomó. Slovaken in Ungarn, und deren Vergleichung mit den Engländern. Tek. Tud. Csaplovics János Urtól. Részszerént derék ethnographiai és statistikai indósiások, részszerént gyöngyörű tréfák. — Zur Geographie und Statistik Oestreichs, höchst enstellt im gemeinnützigen und erheiternden Hauskalender für 1820 (Wien, bey Strauss). T. T. André Urtól. Fontos megczáfolasok. — Mein letztes Wort gegen die Beleuchtung des Herrn Professor Fritz in Prag rücksichtlich meines herzlichen Wortes gegen einige wichtige Sanitätsgebrechen, von Leopold Windisch, Doctor der Medicin und Chirurgie und Physicus des löbl. Neutraer Comitats. Derék apologia. —

Voyage en Autriche etc. par Cadet de Gassicourt. Megczáfolások. — Testament des Baron Johann Zsennyei, Kälte in Ungarn und Sirmien, Czövek's Übertritt zur römisch-Katholischen Kirche, Todes-fälle ungrischer Gelehrten im Januar 1820. Rumytól, Karlovczán Febr. 28-dikán.

Hatodik Csomó. Slowaken in Ungarn. T. T. Csaplovics János Urtól. Folytatás. — Bitte an Recensenten magyarischer Werke, die selben mit mehr Aufmerksamkeit zu lesen, veranlasst durch eine Recension in der Chronik der Literatur, September 1819. Nr. 72. sammt Berichtigung. Rumytól. — Bemerkungen eines Arztes auf einer Reise durch das erste Banal-Regiment 1819. Ujvárossy Urtól. — Beytrag zur Beurtheilung der vortrefflichen Policey Anstalten in Wien. Ujvárossy Urtól. — Versuche die Wurmgeschwüre der Pferde mit weissem Arsenik zu heilen, vom Dr. Wenger in Pancsova. Ujvárossy Urtól. — Von Gáal Sammlung ungrischer Dramen (jobban: Übersetzung der vorzüglichsten magyarischen Original-Dramen). Feliciter!

Küzlötte Romy K. György.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

A' Rosnyói Nemzeti Ágostai Vallású Gymnasium minden akadályok mellett is napról napra jobban gyarapodik 's nevezetesen a' Rosnyói Püspök Gróf Galanthai Eszterházy László Ö Nagyságának pártfogásával dicselkedhetik. E' folyó Eszterdei September 10-kén beállván a' Tanítások, azonnal annyira teltek meg a' Classisok, hogy a' Tanítók gyönyörűséggel járhattak el kötelességeikben,

1. Az első Grammatikában vagy is Do-	—	—	42. Idegen	10.
nátusban találtnak.	—	—	60. Idegen	34.
2. A' második Grammatikában	—	—	79. Idegen	62.
3. A' Syntaxisban vagy 3-dik 4-dik Gram-	—	—	61. Idegen	54.
matikában.	—	—	118. Idegen	12.
4. A' Rhetorikában, 's Poetikában.	—	—		
Azon kívül az Elementáris Classisban	—	—		

Öszveséggel 361. Idegen 172.

Az Idegenek többnyire Szepes, Liptó, Arva, Thúróc, Zólyom, Neográd, 's más Vármegyékből valók. Az Alumneumba, a' melly csak adakozásokból áll fen, mostanában 62. tápláltatnak. A' Magyar nyelvnek előmozdítása minden Classisnak fő tárgya. Azért is majd minden Tudományok nemzeti nyelven tanítatnak, kivéven a' Római Literatúrát. A' Római Írók, úgymint Cicero, Virgil, Horátz, Terencz magyaráztatnak, 's magyarra fordítatnak, a' Beszedtartásban, vagy az úgy nevezett órálásban szorgalmasan gyakoroltatnak a' Tanulók. Szolgálnak erre Cicero, Virgil 's más Classicus Íróknak válogatott beszédjeik.

Th.

2. Elölépések, és megtiszteltetések.

Méltóságos és Fő Tisztelendő Alagovich Sándor Urat, választott Rosoni Püspököt Apácza-Vásárhelyi Sz. Lambert, és az Esztergomhegyi Sz. Tamás Prépостját, Esztergomi Kanonokot, Udvari Tanátsost, és a' Nagy Mű Magyar Királyi Udvari Cancelláriának Referendáriusát Ő Tsászári Királyi Felsége a' Zágrábi Nemes Káptalannak Prépостjává, és Auránai Priorrá nevezni méltóztatott.

Ő Felsége Méltós. és Fő Tisztelendő Paintner Mihály Antal Urat, Noviai választott Püspököt, Rátóthi Boldog Aszszony és Győri Sz. Albert Prépостját, a' Győri Nemes Káptalannak Kanonokját, és a' Magyar Királyi Helytartó Tanátsnál Tanátsost méltóztatott a' Felséges Magyar Cancelláriához Referendáriusnak kegyelmesen ki nevezni. Ez által már a' Kir. Helytartó Tanátsnál a' második Egyházi Tanátsosnak helye is üresen lévén;

Méltóztatott Ő Tsász. Kir. Felsége az egyikre Fő Tisztelendő Juranics Antal Urat, Boldog Aszszonyhegyi Apátot, Pétsi Káptalan Kanonokját, Cathedraís Archi-Diaconust, és a' Méltóságos Pétsi Püspöknek a' Lelki dolgokban Vicáriusát, 's a' Püspöki Lyceum Pro-Directorát; — a' másokra Fő Tisztelendő Kollár István Urat, a' Nyúlak Szigeti Sz. Mihály Prépостját, az Esztergomi Érseki Káptalan Kanonokját, Hon-ti Archi-Diaconust és a' Primás Hertzegnek Udvari Kanonokját kegyelmesen kinevezni.

Ő Tsászári Királyi Felsége Fő Tisztelendő Battányi Aloiz Urat az Esztergomi Káptalan Kanonokját, a' Theologia Doctorát, a' Pesti Fő Seminarium Rectorát, és a' Pesti Universitas Theologiai Rara Dékánját, Madotsai Boldog Aszszony Apátságával, — Fő Tisztelendő Láng Fortunát János Urat pedig az Esztergomi Érseki Káptalan Kanonokját, a' Philosophia és Theologia Doctorát, a' Pázmán Seminariumának Bétsben Rectorát, és a' Bétsi Universitas Theologiai Harának mostani Dékánját, a' Rákonyi Boldog Aszszony Apátságával méltóztatott megtisztelni.

A' Nemes Szombathelyi Káptalanban Fő Tisztelendő Böle András Urat, ugyan azon Káptalannak Custossát, Őrségi Archi-Diaconust és Szent Jakab Apátját, nem különben a' Püs-

pöki Semináriumnak Rectorát Ő Tsász. Kir. Felsége azon Nemes Káptalannak Fő Prépostjává nevezni méltóztatott; a' Meltóságos Szombathelyi Püspök pedig, mint több eszten-deig volt Plébánust, és Theológiának Professorát, maga Vi-carius - Generálissává választotta. Ugyan azon Nemes Káp-talanba Kanonokká nevezni méltóztatott Ő Felsége Fő Tisz-telendő Várady János Urat, Szabad Királyi Kőszegh városa Plébánussát, azon Kerületbéli Esperestet és az ott lévő Árva-Háznak, volt Praefectussát.

Ő Tsász. 's Apost. Kir. Felsége méltóztatott a' Nagy Méltóságú Magyar Udvari Cancelláriánál Méltóságos Petkovits Lajost és Márkus Ignáztot Udvari Consiliariusokat és Refe-rendáriusokat, az elsőt a' Szent István Királyi Rendje Titok-nokjává a' másodikat ugyan ezen fényes Rendnek Kintstárnok-mesterévé kinevezni.

A' nem egyesült Görögök Nemzeti Oskoláinak Ő Felségé-től Magyar Országra nézve helyben hagyatots rendbeszedeté-séhez képest a' Budai Szabad és Kir. Fő Varosban lévő köz-ségben, melyly egyik a' legöregebbek közül, a' helybeli Osko-la Felvigyázónak tisztére az illető Kerületi Igazgatásnak bea-dott javallására Királyi Tanácsos Nesztorovits Úr az egész Ma-gyar Országbeli nem egyesült Görög Oskolák Fő Inspectorá, és Directora, az Oskolai systema szerint lévő hatalmából a' Tabáni Al-Birót, Sztankovits György Urat, választott Pol-gárt és a' fegyveres Polgárság között Fő Strázsa Mestert, ki-nek jeles tulajdonságai, 's meg bizouytott ügyessége, úgy a' külömbféle nyelvekben való jártossága 's az Oskolákhoz von-zó nagy hajlandósága esmeretes, helybeli Directorrá kinevez-te, 's abban megerősítette.

Hogy a' mi minden ditséreten felül való Nádorunk vá-lasztásaiban szerentsés, ezt Ő Tsász. Kir. Fő Hertzegsége új-jobban be bizonyította, midőn, mint a' Nemzeti Muzeumnak és ahoz kaptstolt Marczibányi Familia Fundátiójának Fő oltal-mazója; az ezen Fundátiora ügyelő, 's részént a' Nemzeti Mu-zeum Tisztjeiből, részént pedig Nemes Pest Vármegye Tag-jaiból álló Deputatiónak Praesese Gr. Teleky László meghal-ván, azon Deputatiónak Elölülőjévé Nagy Méltóságú Bárá A-szódi Podmanitzky Jósefet, Tsász. Kir. Belső Titkos Taná-tsost, és Nemes Báts Vármegyének Fő Ispánnját Ő Excellen-

tiáját Bétsből November 9 dik napján költ Levele által ki nevezni méltóztatott. Itten helye volna ugyan a' kineveztetett férjfiú érdemei előszámolásának, de mi ezt két okból elmellőzzük; egyért azért, hogy azon férjfiú a' magasztalásoknak nem barátja, másért azért, hogy mind az, a' ki tsak középszerű képsésre is mer számot tartani Bárá Podmanitzky Jósefet 's az ő érdemeit esmeri.

A' Magyar Kurir Kiadója és Redactora T. T. Pántzél Dániel, ne hogy annak majd hanyatló esztendeiben az Olvasó közönség panaszra okot találhasson, dolgozó Társnak T. Igaz Sámuel, a' ki a' Magyar Literaturában eddig is szíves készséggel fáradozott, 's a' kinek Zseb könyve az első kezdetben mindjárt tudákat nem kívánó Olvasók előtt közönséges kedveséget nyert, hívta meg. A' jeles Ifjú tudós örömmel vette hivasát, szép alkalmatosságot látván itt szeretett Hazájának tőle kitelhető módon szolgálhatni. Nem tagadhatjuk, hogy tőle sokat kívánunk, de reménylünk is, hogy szép nevének, úgy mint mint ekkoráig mindenkor meg fog felelni, 's nem fog sem érdemes ditséret, sem hízeltetés által, (a' mi kiroinknak közönséges mótelye), soha is elragadtatni.

Th.

Doktor Rátz István Urat, megnyervén a' Pápai Refor-mátum Collegium Professorának, November 2-dik napján, számos Világi, és Egyházi Uri Rendeknek jelenlétekben Professori Hivatalába beállittatott, — és tudós Letzkeit Nov. 5-dikén a' Deák Literaturából elkezdette. Az Instellatiót rövid Deák beszéddel Generális Notárius Főtiszt: Toth Ferentz Ur nyitotta ki, — kijelentvén a' jelen levő, és tudományokat kedvellő Patronátus, él a' Tanuló Ifjúság előtt, hogy a' Fő tisztelendő Supszintendenzia Doktor Rátz István Urral kívánta, a' megüresedett Professori Kathedrárt betölteni, melyet hogy foglaljon el, arra a' Főtisztelendő Superintendenzia, és helybeli Patronátus nevében megjussolta. Akkor tisztelt Tudóssa Hazánk, felmenvén a' Professori katedrába, egy rövid Deák beszédben a' Tanítói Hivatal tzeljáról beszélt, — meilynnek végeztével, a' Pápai Ekklesiának Curatora Tekintetes Nagy István Ur tartott egy Deák beszédet Professor Urhoz, ajánlván abban annak a' több Tisztelendő Professor Urakat, mint Tisztitársait, — az Ifjúságnak tanítását, nevelését,

sát, annak jó rendben, és függésben való tartását; — továbbá a' Classisoknak Igazgatását, melly kötelesség a' Literatúra Professorsaggal szokott együtt járni, végre, az egész Collegiumnak dajkalását, és ápolgatását kötötte szívére a' tisztelt Professor Urnak, — 's megköszönvén beszedenek végén azon kegyes gondoskodását, a' Főtisztelendő Supszintendenzának, hogy illy tudós Férjfúnak elől állításával kívánta az itt megüresedett Historia, Physika, Deák és Görög Literatura Professori Kathedrárt betölteni, az egész Literaria solemnitást bevégezte egy rövid Deák beszéddel a' Collegiumnak helybeli Inspector a' Tts Kolmár János Ur, — 's ezeknek végeztevel, a' Tekintetes és Tisztelendő Patronatus, a' kisebb Tanulók Oskoláit járta össze, és ott is Professor Rátz István Ur, mint Director Classium, a' Tanítóknak, és Tanulóknak bemutatott, és ezeknek az Engedelmisség, Professor Urnak pedig a' Felvigyázás ajánlatott.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

E' folyó Esztendei December 1-ső napján megfosztatott a' Haza egyik legszorgalmasabb, legjelesebb Írójától Tek. T. Szenkvitzi Kovatsits Márton Györgytől, a' Nagy Méltóságú Magyar Udvari Kamara' volt Registransától, Tekintetes Nemes Zemplin és Pest, Pilis és Solth, törvényesen egyesült Vármegyék Tábla-Birájától a' ki hat hetekig tartott betegeskedése után azon nap Budán munkás életének 78-dik Esztendejében végső elgyengülésből meghala. A' magának halhatatlan érdemeket szerzett fáradhatatlan nyomozónak élet irását közleni fogjuk a' Tudományos Gyűjtemény Olvasójival.

Th.

Rassán Julius' 6-dikán meghalt Nagy Tudományu Carlowszky Zsigmond Úr, ez előtt az Ékesen-szállásnak és a' Philosophiának nagy érdemű Professzora az Eperjesi Evang. Districtualis Collegiumban. A' Professzori hivatalt 22 esztendő után le téven 1817 esztendőben Pestre ment és a' Királyi Universitásban a' Magyar Törvényt tanulta. Pestről Kassára ment es ott mint privatus ember élt. Carlowszky derék deák költő és Író volt. A' nagyobb munkái, különösen nyomtatott deák költeményein és beszédjein kívül, ezek:

Tud. Gy. XII. köt. 1821.

Prosodia latina, conscripta variisque observationibus aucta et iterum recognita studio Sigismundi Carlowszky etc. Praemissa est in praefatione dissertatio de poësi cum universa, tum nominatim latina in scholis nostris diligenter conservanda. Eperjessini, typis Mich. Raedlitz 1806. p. 241. in 8.

Logica, auctore Sigismundo Carlowszky etc. Praefationis loco praemissa est Logicae historia. Cassoviae, typis Stephani Elinger. 1815. XCVIII, et 193. p. in. 8.

Have pia anima!

Rumy Hároly György
Pozsonyban.

4. J e l e s s é g e k.

A' Bánatban e' folyó esztendőben termett Selyemnek előadása.

	Termett Galétta		Ebből lett			
	1-ső	2-dik	Jó Selyem	Selyem kótz		
	Rendbéli	Rendhéli				
Különösen:	Font	Font	Font Lat	Font		
1. Temes Vgyébe						
a) Temesvár és Csakován	4,128 3/4	883	385	16	291	
b) Verschetzen	8,043	1,875	832	8	645	
Öszveséggel	12,171 3/4	2,758	1,217	24	936	
2. Krassó Vgyében vagy						
Lugoson	1,226 3/4	86 2/4	82	24	74	
3. Fehér templomi szé-						
lekben	15,327	3,067 2f	1,399		1,047	
4. Pancsovai dtto	8,890	885	678	16	665	
Mindössze	36,615 2/4	6,797	5,378		2,720	

Neboyszai Bogma István.

Szép gondolatok nem tsak a' legújabb' mód szerint felékesített főben teremnek, 's a' Tudomány nem tsak fényesebb házakban lakik; hanem amaz sokszor kerek kalap alól is mint egy Electromi szikra ki szökik, ez alatsony Kunyhóban is él, és virágozik: mert az ész, az emberiségnek köz tulajdona, mellyből kiki szabadon annyit vehet magának a' mennyit akar. Ennek bebizonyítására közlöm az Olvasókkal e' gondolatokat, mellyeket a' Főti Jegyző házánál Pest Vármegyében képgyanánt rámába befoglalva találtam.

VIGADJÁL
Magyar Nemzeti fiu,
Ki

Elsz régi szabadságidőben;
Azért is vigyáz é következendőkre:

Úgy tégy mindent, mintha minden ember szemlélné tseledetedet: mert a' titok is nyilván valóvá lesz. Légy kegyes beszédű az elődben kerülökhöz. Ne légy háborkodó, nyelves, dagályos, hanem engesztelődő. Nyomorúságban lévő igazakat meg ne utáld; mert közös a' szerentse. Jókkal szívesen társalkodjál, 's betsületes ember' erköltsit szívesen kövessed. Úgy fognak hozzád kaptsolódni minden Nemzetek, és a' te barátságodat óhajtani, nagy lesz neved a' tágas világ előtt.

Th.

Hasonló jó gondolatja volt Mélt. Latzkovits György Al-Ország-Bírónak, a' ki fájdalommal tapasztalván azt, hogy az Ifjak a' Curia Procuratoriájába, a' hely tisztességének megvetésével magyar ruha nélkül jelennek meg, e' Verseket nyomtatatta 's a' magyar ruhátlan Ifjaknak elosztogatta:

A' NEMZETISÉG:

Mint madarat szava 's tolla szokott megjegyezni; Nemzet

Nyelve, 's ruhájával díszeit úgy keresi.

A' ruha 's nyelv nélkül nints Nemzet, 's nemzeti egység,

Ezt magyar Ifjúság megveti, — veszni siet?

A' Ketskeményen talált hiteles jegyzésekből kivilágosodik, hogy Rákótzai Ferentz személyesen volt mind Szolnokban, mind Ketskeményen. A' Ketskeményi piatzra érkezvén, és a' nép sokasságától körül vettettetvén tudakolta hogy hól a' Rovár? ezen név alatt a' Nótáriust értette, az az a' Nótáriusok akkor inkább róttak, és rovással számoltak mint jegyzésekkel, mert írni nem tudtak, noha Rovár a' Tót nyelvbéli szavak végződése szerint vala kiejtve, mert heljesebben lehetett volna akkor is a' jegyzőt Rovónak nevezni. — Továbbá megtudjuk a' Ketskeményiek írásból mutatni azt, hogy Rákótzai magához hivatta Szolnokban a' Város Birájit, és azokat azért, hogy titkon a' Tsászáriakkal tartanak, és a' Német Katonáknak segedelmeznek is mind egyig megakartá öletni; hanem igen hathatós ékesen szölvő lévén az akkori Ketskeményi Szerzeteseknek Elöljárójok, a' ki Plébánussok vala egyszer'smind vel-

lek oda menvén lebeszéllette a' Fejedelmet kegyetlen szándékáról, és a' fő polgárok életét esedezése által megmentette.

Gorové.

• Némelly Könyvek nagy kelete a' Rül földön.

A' folyó esztendei V. Kötet 116. lapján emlékeztünk külföldi Könyveknek szerfelett nagy keletekről a' Rül földön, a' jelenvaló példák, melyeket azolta szedegettünk össze szolgálsanak tudósításunk folytatásául és buzdítsák fel hazánkfiat a' jobb magyar Könyveink szorgalmatos olvasására, és megvásárlására.

Angliában a' köznép között legkiterjedtebb Kalendariumnak a' Moore Almánakjának esztendőként 450,000 nyomtatványiadatnak el. Quarterly Review tiz alatt esméretes Angoly folyó írás tavaly 14,000 vevőket talált jóllehet az Angolyok ezen kívül még több e'féle tudós folyóírással is dítskednek. Hazánkban tsak kettő jön ki, ezen Tudományos Gyűjtemény és az Egyházi értekezések, találnak e' ezek tsak ezer vevőkre is?

Voltaire munkái, melyek már számtalanszor nyomtatattak ki, legközelebb újonnan jelentek meg 15 kötetben. Ezen 12 ezer példányban intéztetett kiadásnak 500 nyomtatványa költ el az nap, mellyen a' kiadás kihirdetett. IV. Henrik Historiája tavaly Párisban fél milliion példányban nyomtatott ki. A' múlt század második felében Ia Harpé Melanijából, melly szomorú Játék azolta egészen feledékenységbe ment 2000. nyomtatvány költ el három nap alatt, és ezen egy két hónapba került munka 7000 Livret hozott be szerzőjének. Az esméretes Parisi nagy Encyclopedia nagy kiterjedése és költséges volta mellett is 4300. előfizetőt számlált.

Schiller szomorú Játéka Wallenstein megjelenésének első esztendejében 4000 vevőkre talált. Sőt a' német földön még egy szakáts könyv is (Scheiblen's Kochbuch) nem régen olly nagy kedvellést nyert, hogy azt Berlinben egy-néhány hónapok alatt három ízben kelle kinyomtatni.

Illy közönséges részvétel, illy nagy felbátorítás mellett nem tsuda, ha az Angoly, Frantzia és német írók száma napról napra nevededik, hogy az említett Nemzetek tudományosága olly magos tetőre emelkedett. Legyen ez rálunk tsak némelly részben így, húsz esztendők alatt mi is elérjük őket;

mostani állapotunkban mindazáltal századok sem lesznek elég arra, hogy tudományosságunkat az övék mellett szégyen nélkül említhessük.

A' Lithographia nem új találmány.

A' nouvelle Annales des Voyages 's a' t. tizimű folyó irásban (az idei 1-ső kötet 195. lapján) Klaproth a' Mantsu nyelv tükréből, melly Kianlouug Császár parantsolatjára újra kijött, különösen pedig a' pótolek (Supplement) második kötetének 34. és 35 l. előforduló két tzikeyéből nyilván megmutatja hogy a' Szinaiak már 1772-dik esztendő előtt használták a' köre metzést különböző könyvek és parantsolatok kinyomtatására.)

A' Luccaiak szorgalmatossága.

Europának minden Vavossaiban találunk vándorló Kereskedőket, kik gyps alakokat árúlnak. Ezek majd mind Luccaiak. Ezen tartományotska lakossainak nagy része a' begyeiben találtató gypsből vagy kénkő-savanyos mészből élődik, és szorgalmatos kezeik alatt ezen kőből, hol egy bájoló Venus, hol egy Rhinai Pagod válik. Az ebben fáradozók mint egy két ezeren, három száz kis társaságoknál többet alkotnak. Ezeknek harmad része az egész Világot befutja, és takarékos életet módja mellett szép pénzt viszen magával baza. A' Luccai Lakosok nagy szorgalma már Columbus Kristóf idejében is csmeretes volt; ezen nevezetes hajókázó tréfásan egyszer így szóla: „tsudálkozom hogy nem látok az új-világban Luccaiakat”. Már ma eleget találna Mexicotól egész Buenos-Ayres-ig.

T. J.

5. Ú j K ö n y v e k.

52) Oratio, qua Auditorum Ordinis Secularis atque Ecclesiastici Aestimatisimorum, Maccenatum amplissimorum, Curatorum et Inspectorum Optimorum, Collegarum Venerandorum, Discipulorumque svavissimorum Coronam valere jubet Mjichaël Nagy Professor Historiarum, Physices, ac Litteraturae Graecae, et Latinae. Papae d. 8-a Sept. Anno 1821. Examine publico secundo Semestrali clauso. Jaurini Typis Leopoldi Streibig.

53) Honores Supremi, quos Clarissimo Domino Michaëli Nagy Professori Historiarum etc. Valedicenti, in Auditorio Ill. Collegii Ref. Papensis majori, nomine Condiscipulorum suorum detulit Ignatius Zsoldos, Philosophiae in Annum tertium Studiosus. Jaurini Typis Leop. Streibig.

54) Három Halotti Beszédek, mellyek Fő Tiszt. Benedek Mihály Úrnak, a' Helv. Vallástételt követő Tiszántúli Ekklesiák Superintendensének, és a' Debretzeni ugyan azon Vallástételt követő Ekklesia XLIV. esztendőig volt Lelki Pásztorának utolsó Tisztességtételére tartattak Apr. 26-dik és 27-dik napján 1821. Debretzenben nyomtatta Tóth Ferentz. 1821.

a) Halotti Beszed, mellyet a' Roporsó betételekor a' Háznál Apr. 26-dik napján délelőtt mondott Pétzeli József a' helybeli Ref. Collegiumban közönséges Historiát, Görög és Deák' Literaturát tanító Professor.

b) A' maga szolgálatját ékesítő Lelki Pásztor, kit néhai Fő Tiszt. Benedek Mihály Úrnak a' Tiszántúl lévő, Helveziai Vallástételt követő Ekklesiák Superintendensének, és a' Debretzeni Ref. Ekklesia Lelki Pásztorának utolsó tisztességtétele megadása alkalmatosságával rövideden lerajzolt a' Debretzeni kis Templomban Apr. 27 ikén 1821 Csátó Gergely a' Hardszegi Ref. Ekklesia Prédikátora.

c) A' Fő Papi Aldás, mint halálbeli végső bútsúvétel, mellyel néhai Fő Tiszt. Benedek Mihály Úr a' Helv. Vallást követő Tiszántúl való Ekklesiák felejtethetlen Superintendense, és a' Debretzeni Szent Ekklesia nagy lelkű Fő Pásztora örök nyugalomra költözött, a' szerint, a' mint azt a' Debretzeni Ref. Sz. Ekklesia kis Templomában tartott utolsó Tisztesség tétel szomorú alkalmatosságával elő terjesztette Apr. 27-diken 1821. eszt. Nagy István a' Helv. Vallást tartó Hajdú Böszörményi Ekklesia egyik Lelki Pásztora.

55) His Biblia, a'vagy a' Reresztyennek Hite és Kötelességei a' Szent-Irás szavai szerint. Ezt megelőzi a' Bibliáról, 's annak olvasásáról való Elmélkedés, és az Anyaszentegyháznak világos szava szent, és nagytiszteletű Tanítóinak Munkáikban a' Biblia közönséges olvasásának kötelező és hasznos voltáról. Bétsben Strausz Antalnál 1820.

56) Tek. Ns. Vit. Kolosváry Pál Úrnak a' Magyar Játékszin' és a' Nemzeti Nyelv' legbuzgóbb gyámolának 1821. 4 lap.

57) Réthy (Andreae) lingua universalis communi omnium rationum usui accommodata. Viennae typis Ant. Straus. 1821. 2. m. p. 144.

58) Exultatio Seren. Caes. Reg. Haereditario Principi, Archi Duci Austriae D. Regni Hungariae Palatino Josepho apud Aradiensenses cum Ser. Coniuge Maria ad propria Bona hic in Gremio existentia feliciter proficiscenti — per I. I. S. S. et Ordines Provinciae Aradiensis die 19. Aug. Aradini. Typis Antonii Michek 1821. 8 lap.

59) Egész Esztendőbeli Evangéliomok, és azoknak magyarázatyaik Le o n h a r d Apát Úr után magyarul Reseta János által. 8. Budán. 1821. 336 lap.

60) Döbrentei Gábor, Külföldi Szín Játékai. Második Kötet: a' Fűsvény. Vig- Játék öt felvonásban. 12-0 Kassán 1822. 266 lap.

61) A' Thebei Kéhesz' erköltsi Rajzolvánnya. Szabadon fordította Ns. Liptay Sámuel. 8. Budán. 1821. 41 lap.

6. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

60) Tisztelet Koszorú mellyet Nagys. 's Tudós Vuchetich Mátyás Úrnak, a' Törv. Doct. a' Pesti Kir. Univers. a' Római, Polgári és a' Honyi Büntető Törvények' Rendes Tanítójának, Ts. Ns. Békes Várm. Táblabir. nem különben az akkori ugyan azon Kir. Univ. Rectorának háladalosság zálogul tulajdon Tanítványi kötöttek. Aug. 16. 1821. m. 2. 8 lap.

61) Assertiones ex Jure Naturali, Publico Universali, et Gentium, item Jure Ecclesiastico; tam Publico quam Privato, quas Annuente Inclyta Fac. Juridica in R. Scient. Univ. Hung. Pestinensi pro consequenda e Jure Canonico Doctoratus Laurea publice propugnandas suscepit Jos. de Schönbach etc. — m. 8. 1. 21. 16 lap.

62) A' Méreggel megétettettek, és láttzatós Halálban lévők megmentése; a' Mérgek' és hamissított Borok esmérétére, 's a' valóságos Halálnak, a' láttzatós haláltól való megkülömböztetésére szolgáló Eszközökkel együtt. Irta Orfila M. P. Kir. Udvari Orvos 's a' t. Frantziából' Németre fordította

Sehuster János, Pesti Univ. Prof., Némethöl Magyarra fordította Szabó Josef O. D. a' Pesti K. U. Orvosi Társaság Rendes Tagja, és Ts. Ns. Abauj V. tisztheli Physicussa. m. 8. 1821. 180 lap.

63) Assertiones e Jure Universo et Scientiis Politico-Cameralibus. Quas in R. ac Cel. Scient. Univ. Hungarica Pestiensis superatis pro supremis in Jure Honoribus Privilegiisque Doctoralibus legitime consequendis Rigorosis Examinibus annuente Incl. yta Fac. Juridica publicae Erudit. Disquisitioni subiecit Joannes Gütting. 1821. m. 8. 16 lap.

64) Propositiones ex Universo Jure nec non Scientiis Politico-Cameralibus, quas in R. ac Cel. Scient. Univ. Hungarica Pestiensis etc. propugnandas suscepit Joannes Luczenbacher. 1821. m. 8. 16 lap.

65) Positiones ex Jure Naturali Publico Universali et Gentium nec non Jure Ecclesiastico Universo, quas in R. Cel. Univ. Pestiensis pro consequenda Juris Canonici Doctoratus Laurea publice propugnandus suscepit Car. Borr. Hamvay etc. 8. 12 lap.

66) Kiirtó Módja és Szerei az ártalmas férgeknek minden méreg nélkül, vagy is megerthető Tanítás, mint kelljen az egereket, patkányokat, legyeket 's a' t. olyan szerek által kivészteni. — Második megjobbitott és megbővitett kiadás. Eggenberger Josef Könyvárosnál. 1822. 8. 84 lap.

67) Solennia XII. Memoriae Aniversariae Bibliothecae Kis-Monthanae publicae Senioratus Evang. A. C. Alsó-Székálnokini die 13 Sept. Anno 1820. celebrata. 8. 1821. 145 lap.

68) Fő Tiszt. Bolla Márton Úrnak, a' Magyar 's Erdély Országai kegyes Oskolák' Rendje érdemes Igazgatójának neve Napjára. 1821. eszt. 1821. 8 lap.

69) Beszéd melyet a Pesti Kir. Fő Nemzeti Oskolák' Zászlójának felszentelése alkalmatosságával az Oskolában mondott Sz. András Havának 11 dik Napján. 1821. P. Megele Ágoston, a' Szűz Mária szolgálai Rendéből való Pap, és a' nevezett Oskoláknak Ratakétája. 1821. 8. 32 lap.

70) Responsum Adami Brezanóczy J. U. Doctoris, in R. Scient. Univ. Pestiensis Juris Eccles. Prof. p. o. datum Joanni Nep. Alber SS. Theol. Doct. in eadem Universitate Linguae Hebr. etc. Prof. de Nonnullis Juris Ecclesiastici Sententiis 1820. m. 8. 60 lap.

71) Adm. Rev. Patri Directori et Rev. Patribus Professoribus Gymnasii Scholarum Piarum Pesthinensis Nomine Condiscipulorum, in Tesseram grati Animi Anno 1821. Mense Septembri offert Dionysius Borsitzky, in Eodem Gymnasio Scholae Humanitatis Secundae Auditor. 1821. 4. 16 lap.

72) Tentamen Publicum ex Doctrina Religionis, Metaphysica, et Historia Universali, quod D. D. Antonius Fáy de Eadem et Ant. Augusz de Fadd Phil. Secundum in Annum Studiosi subiverunt. 8. 1821. 42 lap.

73) Predigt zu Schutzengelfeste als der Wohledle und Hochgeehrte Herr Joh. Evang. Leser das Jubeljahr seiner kunstreichen Thätigkeit als Apotheker in dem kön. Kron-Märkte Alt-Ofen den 2. Sept. 1821. feyerte. Gehalten von Jos. Orgler, Priester der Graner Erz-Dioecese, Doct. der Theologie etc. etc. m. 8. 1821. 36 lap.

74) Letztes Wort an die Eltern der Zöglinge, und die Freunde der Erziehungs-Anstalt des G. F. Hofmann. 1821. 8. 38 lap.

75) Sammlung musterhafter Kanzelvorträge auf alle Sonntage des ganzen Jahres zum Gebrauch für die Seelsorger besonders auf dem Lande, von Michael Kajetan Germann, bischöfl. Bezirks-Vikar, k. k. Schulen-Inspektor, Konsistorialrath und Dechant zu Deslau. Erste Jahreshälfte. 1821. m. 8. 293 lap.

76) dtto Zweyte Jahreshälfte. m. 8. 244 lap.

77) Ordo Officii Divini Secundum Rubricas Breviarii et Missalis Romani nec non juxta Decreta S. R. C. pro Anno Christiano eoque post Bissextilem Secundo. 1822. 8. 130 lap.

78) Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn. Von Anton Rochel, Wundarzt und Geburtshelfer, Ehrenmitglieder der k. botanischen Gesellschaft in Regensburg, Mitglied der Gesellschaft correspondirender Botaniker zu Marktbreit. 1821. m. 8. 160 lap.

79) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Szathmariensis Anno Domini MDCCCXXII. ab. erecta Sede Episcopali Anno XVIII. 1821. 8. 85 lap.

80) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Quinque Ecclesiensis pro Anno a Christo Nato MDCCCXXII. post Bissextilem Secundo. Dierum CCCLXV. 8. 132 lap.

81) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Vacien-
sis pro Anno MDCCCXXII. post Bissexilem Secundo. 8. 100 l.

82) Theater Taschenbuch auf das Jahr 1822. m. 32. 96 lap.

83) Hazai 's Külföldi Tudósítások. 4. 1821. Második fel-
Eszteendő. 416 lap.

84) Auróra: Hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Karoly.
1822. 8. 348 lap.

85) Familiae Clericorum Regularium Scholarum Piarum
Provinciae Hungariae, et Transilvaniae pro Anno MDCCCXXII.
folio 6 lap.

7. Hazafiúi Jelentés.

T. Ns. Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy,
Sopron, Szala, Tolna, Vas és Veszprém Vármegyek Nagy
érdemű Magistratusa. Drága Uraim 's Hazámfiainak alázato-
s szolgálatomat ajánlom!

Tekintetes Nemes Vármegyek! „Turpe est in Patria vive-
re, et Patriam ignorare”. Ettől indittatván öszve szedtem
üres óráimban Túl a' Dunai Kerület XI. Vármegycinek Iróit
(Scriptores Comitatum Trans-Danub.) négy részre osztván
azokat: Az I-sőt teszik a' benn születtek, a' II-kat a' künn
születtek, kik azonban benne laktak vagy laktak, III-kat a'
kik se születtek, se laktak benne, de az előadott N. Várme-
gyét illetőt irtak, a' IV. a' nevetlenek.

T. N. Veszprém Vármegyén kezdem, mellyben születtem
's kérem ezen N. Vgye Nagyjait és Tudomány. szeretőit alá-
zatosan, méltóztassanak az egész N. Megye diszére készült,
's papiros borítékba köttendő munkáért letenni V. Cz. 1 fltot.
Az előfizetést szedő Urak lennének reméllem a' köz Jóra
való tekintetből bizodalmasan, a' Járásbéli T. N. Szolga Biró
és Eskütt Urak, kiknek fáradságokért minden 10-re egy adat-
tatik. Ne terheltessenek pedig kérem alázatosan jókor tud-
tomra adni az előfizetőknek Neveiket, hogy a' nyomtatványok
számára nézve tudjam magamat jobban mihez tartani. A' pénz
maradna nagyobb bátorságnak okáért a' gyűjtő Urak kezénél,
mellyet akkor venne csak fel a' Nyomtató, midőn a' példányok
egésszen el készülnének póre kötésben. E' pedig meg lehetne-

a' jövő József napi Vásárra, ha a' megrendelés eránt való tudósításokat jökor vehetnénk.

A' Dunamelléki és a' Tisza körül való, úgy Erdély Országi Nemes Vármegyékből ha méltóztatnak némelly Urak megszerezni Pannoniai Athenásunkat, adnák minden Vgyék váltásait a' T. Jegyző Hivatalnak, melly viszont ne terheltetnek a' megkívántató darabok eránt küldeni betses. válossát a' munka nyomtatója T. Ns. Trattner János Tamás Úrhoz, ki ezen az úton könnyen es hamar megtudná az érdemes Megrendelőknek számok 's Neveket.

Ezen első Vármegyénck tudományos el születésétől függ a' fenn tisztelt több X. Vármegyének hasonló kijövetelek, mellyek mind öszve 77 árkusra mennek nálom.

Az 1819-dik Tud. Gyűjteménynek XI. 109—112 oldalain megtetszik, millyen Biografiai Jagyzetekkel kívánjak édes Honyomnak szolgálatjára lenni. Munkám ajánlására tsak azt mondom előjáróba, hogy szinte a' Vittebergai már most Hálai könyvtárba kezdettem e' közönséges Lajstromba valókat gyűjteni, mellyeknek egy része Hazánkban nem is igen kapható. Valami azontúl a' Berlini, Jénai, Hálai, úgy Hazai Újságokban illeti a' Pannoniai Irókat, kivált munkáik foglaljat 's rostáltotását, a' Nemzeti Könyvtárra való mutatással, nagy részt a' maga helyére iktattam, mintegy bővebb esmértetésre, mellyből osztán az utánnunk következők a' nemzeti Athenást könnyebben tölthetik. A' ki szokott tisztelettel maradok

Az egész Tudomány szerető közönségnek

alázatos tisztelő szolgája

Hrabowszky György.

8. J e l e n t é s.

Bécsben: Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte czim alatt kijövő azon 'Sebkönyvek, mellynek kiadásában ditséretesen esméretes Báró Mednyánszky Alajos és B. Hormayr József Urak fáradoznak, harmadik esztendei folyamatja is, a' közelgető 1822-dik esztendőre megjelent és minden Pesti, és Posonyi könyvárosoknál találattik, Vala-

mint az el múlt két esztendei folyamatoknak, úgy ennek is nagy része és a' hat képek közül, öt kép hazánk történetét érdekli; nevezetesen: a' Nemzetségek Laistromai között a' Forgáts Nemzetsége; a' Városok le-írásai között a' Szepesi, és Nyitrai Városok, az élet írások között, Szent Erzsébeth, Hedvig, Istvánffi Miklós; Gróf Szécsényi Ferentz, a' költemények között a' Villitancz *) és a' Török Császár Leánya (egy régi magyar ének fordítása) nem különben több régek, és legendák találhatók. Az előbbeni két esztendei folyamat, hasznos foglalatjára nézve az Olvasó közönség előtt, és egynehány tudós újságokban kedvező felvételt, 's ítéletet nyert ezen harmadik folyamat belső érdemére nézve az előbbieneknél nem alább való azon tekintetből pedig hogy nyomtatás sokkal jobb, a' betűk nagyobbak, a' gyenge szemre nézve is kevésbé fárasztók, 's a' metszett Képek sokkal szebbek, és így a' hasznost a' kellemetessel egyesíteni igyekező érdemes Szerzők a' kiadás szépségére nézve való tökéletesítésre hathatósan ügyeltek, azoknak valóban eleibe tétethetik és akár melly más Almánakkal imeltán mérközhetik. A' három fő osztályok a' Regék és Legendák, nemzetségi Laistromok és Városok, most s azon tölra törekednek, hogy a' História valóságosan nemzetévé tegyék, azt a' beszéllő és képező Művészséggel szorosán és szünetlen össze kötven, különösen a' Magyar hazában, hol erre nézve, a' legszebb, legtöbb tárgyak nyugosznak, még a' történet író, a' Drama-szerző; a' Regék-költő, a' történet festő mesteri keze azokat ihléssel feleleveníti. Hogy egy megkülömböztetett felfogadás magyar Országban ezen intézetnek fő eránya mindenből kitézik, és ha különben minden érdemeinek igazságos elesmérését meg is lehetne tagadni, úgy még is azon legfőbb büszkesége bántatlan marad, hogy egy Bétsbe kijövő német könyv sem hirdette magyar Orzágnak nemzeti nagyságát, és fényét igazságossággal, és örömezzel! vajha egy közönséges részvétel olly állapotba helyeztetné, hogy ezen kedvelt eránya felé mind tüzesebben

*) Ezen Költemény, valamint tárgyára nézve, az Aurora czim alatt minden derék hazafi gyönyörkedtetésére legközelebb kijött magyar Zseb-Könyvben hasonló czim alatt találtató regétől különbözik, úgy más is annak Szerzője.

és tüzessebben siethetne. — Az ára kötve tokkal 12 fl. Velin papirosban 18 fl. V. Czedulában.

9. Igazitások és Jobbitások.

Még egy szó az Erdélyi Szász Nemzet helyesebb betsülésére.

Olvasd kedves Hazámfia, de részre hajlás nélkül az Erdélyi Fertályos Irást „Siebenbürgische Quartalshrift Hermanstadt, 1790 — 1801. 8.” VII. kötetbe, mellynek 28 tsumoi vagy fertályjai láttak világot jó papiroson tiszta nyomtatásban és sok szépet adnak elő kiteles kútfőkből. Erdély és Magyar Országnek tudományos és Politica Historiájából, a' négyféle Ekklesiak Papjai, Oskola - Tanitoiról, Tanítás módjáról [közlik nevezetes Világi, Egyházi, Fő Embe-reiknek, Tudosaiknak majd hosszabb majd rövidebb Biografiákat, elő adják Theologiai, Filosofiai, Fisika, Törvény, Orvos, Fűvés, Statistika, Föld-leirási, Gazdasági Értekezéseiket, leírják tanuló Intézeteik, Ispitáik, Arva és Kőr-Ha-zaikat; hírül adják az idő szerint való előmozdítások, jutalmaztatások, Javallatok, és új Találmányokat, születtek, házassodttak és halottjaiknak egész Esztendőkre mutató Summázásokat, régi kéz Iratok foglalatjait, Vármegyék, Városok, Helységek, természeti ritkaságok, savanyú-vizek leírásait, és ezek többnyire Német tollból folytatnak, leginkább Erdélyi Szász Tudósok által szerköztettek egybe rendesen, úgy hogy Századok múlva is a' Nemzet betsületét nevelő igen érdemes munkáknak találatnak minden köz Jóra ügyellőknek szemekben.

En részemről megessmérem hálaadással, hogy sokat tanul-tam e' hasznos Mindenfeleéből, 's nem egyszer ötlött szivem-ből az a' Gondolat: bár tsak édes Hazánkban is terjedne illy ne-mes versent-futásra késztető folyó irás! Erősebb és elevenebb levén akkor, melly igen édes örömet adtam volna bele va-lókat. Szünjünk meg hát vagy ezen meghetsülhetetlen Tuda-mányos Gyűjteményre nézve is vádolni az Erdélyi több tekin-tetben betses Szász Nemzetet, mellynek előttünk buzgóbb Magyarok előtt hihető tsak az a' vétke, hogy nem kap nyelvünkön, mivel talám azt gondolja, hogy szülötte anya-nyelvén fentarthatja a' maga -letét könnyebben — azt mondván Blücherrel az egészség iváskor is: Gut deutsch oder am Galgen — mi pedig: Jó Magyar, vagy akasztó fa a' helyed,

10. T u d ó s í t á s.

Minthogy C. Jülius Césár munkájának, magyar kiadásáról költ első Tudositásaim bizonyos akadályok miatt kevés helyekre érkezhettek el; azért ismét alázatosan jelentem a' nagy érdemű Publicumnak, hogy az ezen munkákra való előfizetésnek (melly 4. forintból áll V. Cz.) ideje Pesti Sz. József napi vásárig fog tartani. Az előfizetés' modjának pedig ezta' nemet választottam, mely szerint a' kik akarják, mindgyárt, mások pedig a' könyvnek kézhez vételevel annak árát vagy a' könyvárasoknál, vagy a' T. Iskola-Igazgatóknál letethetik, mindene pedig Pestről Eggenberger Josef könyvárostól vásárolni alkalmossal a' kesz könyvet annak idejében elvitethetik, ha az említett helyeken neveiket beiratták, 's azok onnét nekem elküldettek. Irtam Jászberényben September 25-dikén 1821.

Szép János,
A' Szép Tudományok' Tanítója.

11. Köszönet a' Tud. Gyűjtemény Előmozdítójához.

Kötelességünknek tartjuk azon T. T. Hazafiaknak buzgóságokat megköszönni, kik ez idén Előfizetéssel segítettek a' Tud. Gyűjteményt; megfogják tehát engedni azon T. T. Hazafiak hogy Neveiket is kiteszük, mivel eztt azér tartottuk szükségesnek, hogy kedves Hazánkfijai láthassák, mennyire terjed már Literatúránk Hazánkknak minden részeiben. Előfizetők gyűjtésével segített: Az egész T. Katholikus Clerus, azon kívül — Mélt. Tolnai Gróf Festetics László Úr, Cs. Kir. Tanácsos Ő Nagysága. M. Szállás Pataki Rendszeres Mihály, Cs. K. Kamarás és Tanácsos Erdélyben. — Ts. Kis Dobronyi Isaak Sámuel, Ts. Ns. Szathmár Vgye Első Al-Ispánja, és a' Ts. Rendek. — Tek. Márkusfalusi Mátyás István Úr, Ts. Ns. Gömör Vármegyének Első Al-Ispánja, és a' Ts. Rendek. — Ts. Újvári Déry Mihály, Ts. Ns. Szabolch Vármegye Első Al-Ispánja, és a' Ts. Rendek. — Ts. Boros Jenői Muslay László Úr, Ts. Ns. Temes Vgye Első Al-Ispánja, és a' Tek. Rendek. — Ts. Kis-Jókai Udvarnok János.

Úr, a' N. Mgú Magyar és Erdélyi Királyi Kantzella-
riának, úgy nem különben 'Ö Ts. Kir. Fő Herczeg-
sége' Nádor Ispányunknak Agense. — Tek. Pa-
cséri Császár Sándor Úr, Ts. Ns. Temes
Vgye' Fő Jegyzője. — Ts. Mihalkovics Jó-
sef Úr, Ts. Ns. Jász és Rún Kerületek' Fő Jegy-
zője. — Ts. Bonyhádi Perczel Sándor
Úr, t. Ts. Vgyék' Táblabírája. — Fő T. Márton
István Úr, Theol. Prof. Nagyváradon. — Fő
T. Bitnitz Lajos Úr, Mathesisnek Prof. Szom-
bathelyen. — Tek. Gyurikovits György
Úr, Kir. Posony Várossa' Senatora. — Tek. Be-
reghszászi Nagy Pál Úr, több Vgyék'
Táblabírája. — Tek. Peretsenyi Nagy László
Úr, Ts. Ns. Arad Vgye Szolgabírája. — Fő
T. P. Szeder Fábián, Sz. Benedek Szerzet-
beli Áldozó Pap és a' Nagy Szombathi Oskola Di-
rectora. — Tek. Szirmai Szirmay György
Úr, Ts. Ns. Szathmár Vgye Vice Notáriusa. —
Tek. Forgó György Úr, Ts. Ns. Pesth Vgye
Physicus, és Nógrád Vgye Táblabírája. — Tek.
Vitkovics Mihály Úr, több Nemes Familiák'
Fiskálisa. — Tek. Ivánszky Antal Úr, a'
Magyar Nyelv' s Literatura' Tanítója. — Tek.
Csérszky Antal Úr, Ts. Ns. Beregh Vgye
Fő Orvosa. — Sz. Ketskéméth Városa'
Tanátsa. — T. T. Mispál Gergely Úr, a'
Rosnyói Evang. Nemzeti Gymnasium Professora.
— Tek. Peterka József Úr, Szabad Rún Kerü-
letek' Fő Orvosa és a' Kir. Pesti Egyetemnek Tagja.
— Ns. Mótsay Elek Úr. Cs. Kir. Pápai Pósta
hivatal' Expeditora. — Tek. Farkas Sámuel
Úr, Szabad Kir. Buda várossának Fiskálisa és T. Ns.
Gömör Vármegyének Tábla Bírája. — Háládatos
köszönetünk mellett, jövő esztendőre is kikérjük
Pártfogásokat.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Szombathy János. A' Magyar Szent Koronáról. I. 3.
- 2) Döbrentey Gábor. Nyelv esinosságára való ügyelet. I. 26.
- 3) Gróf Karaczay Fedor. Nagy - Varadnak ostromlása 1660-dik Esztendőben. I. 48.
- 4) A' Sáros Pataki Reform. Collegiumnak legújabb Statisticája. I. 51.
- 5) Bitnitz Lajos. Az Újság - levelek' és Tudományos folyó írá sok' eredetéről. I. 54.
- 6) Prepelitzay Samuel. A' Játékszínről egy szó annak idejében. I. 71.
- 7) Bajesdi Vitán Sándor. A' Dévai mezőn a' Horákkal történt csatának rövid leírása. I. 81.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv - esmertetések.

- 1) Kisfaludi Háróly. Aurora, Hazai Almanach 1822. 's a' t. I. 91.
- 2) Roehel Ant. Naturhistorische Miscellen über den Nord. westlichen Karpath in Oberungarn. I. 94.
- 3) Egész Esztendőbeli Evangéliumok és azoknak Magyarázataik Leonhard Apat Úr után, Magyarúl Reseta Janos által. I. 97.

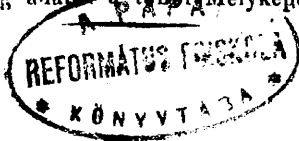
B) Külföldi Literatura.

1. Geographisch Statistisches Taschenwörterbuch, 's a' t. von D. August Gebauer Hofrath. 's a' t. I. 98
2. Zseb Könyv, kiadta Igaz Sámuel. Recensio a' Conversations Blatt Toldalekjában az 34 dik Szám alatt. I. 100.
3. 1820. Esztendőben a' Hazai Gazdaságheli Ujságba iktatott Magyar Tudósítások. I. 103.
4. Hesperus XXV-dik Kötetébe iktatott Magyar Tudósítások. I. 103.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. I. 109.
- 2) Elölépések és Megtiszttetetések. I. 110.
- 3) Kihalt Tudósok és Irok. I. 113.
- 4) Jelességek. I. 114.
- 5) Új Könyvek. I. 117.
- 6) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 119.
- 7) Hazafiúi Jelentes. I. 122.
- 8) Jelentes. I. 123.
- 9) Igazítások és Jobbitások. I. 125.
- 10) Tudósítás. I. 126.
- 11) Köszönet a' Tud. Gyűjtemény Előmozdítóijhoz. I. 126.

NB. Széchénynek Melyképe még meg nem érkezvén, a' jövő esztendőben ki fog adatni többi Melyképekkel együtt.

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ívnyitől 4
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden holnap végével egy 7—8. ívnyi
Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki;
mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig
18 forintok fizetnek elő Bécsi érték szerint.

Trattner János Tamás.

P e s t e n ,

T r a t t n e r J á n o s T a m á s n á l .
